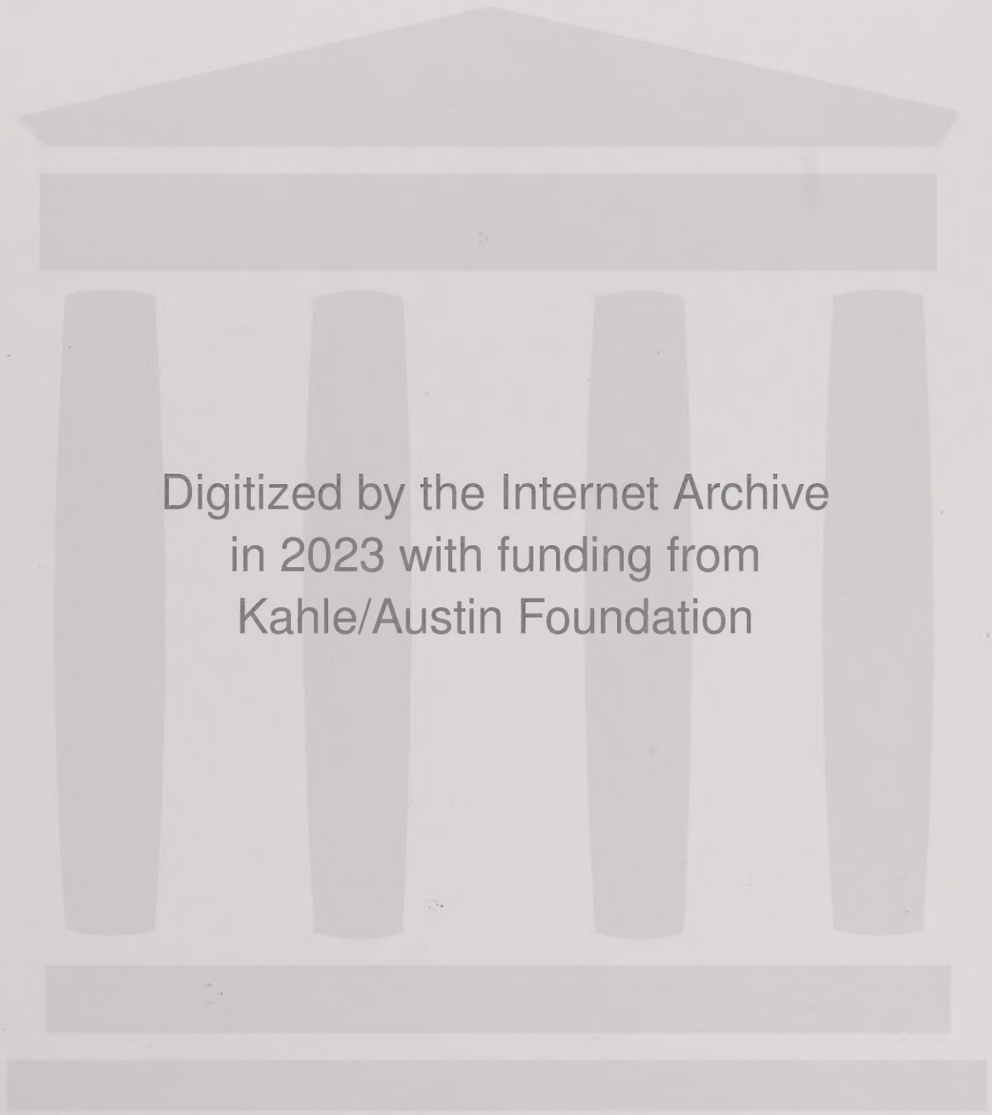

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

https://archive.org/details/sactiambrosiimed0001vari

Mons: Raffaello Poggiali al Convitto Della Calza

SANCTI

AMBROSII

MEDIOLANENSIS

OPERA OMNIA

Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, sic eum legentem vidimus tacite, et aliter numquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus.

S. Augustinus, Confess. lib. vi, c. iii.

SANCTI
AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI, ECCLESIÆ PATRIS AC DOCTORIS

OPERA OMNIA

AD MEDIOLANENSES CODICES PRESSIUS EXACTA

CURANTE

PAULO ANGELO BALLERINI

Metropolitanæ Ecclesiæ Canonico Ordinario, Patriarcha Alexandrinorum Latini ritus

DOCTIS ITIDEM ALIIS VIRIS, PRÆSERTIM EX AMBROSIANA BIBLIOTHECA, COADJUVANTIBUS

ALOISIO NAZARI E COMITIBUS A CALABIANA

IN METROPOLITICA SEDE AMBROSII SUCCESSORI

DICATA

MONUMENTUM FILIALIS PIETATIS
ERGA PARENTEM OPTIMUM
VERTENTE ANNO AUSPICATISSIMO
ELEVATIONIS SACRARUM EJUSDEM EXUVIARUM
AC QUINTIDECIMI AB IPSIUS EPISCOPALI CONSECRATIONE
SÆCULARIS FESTI

TOMUS PRIMUS.

MEDIOLANI

E TYPOGRAPHIA SANCTI JOSEPHI, VIA SANCTI CALOCERI, N. 9

MDCCCLXXV

ALMA COLLEGE LIBRARY Alma, California

25335

QUOD FESTA OMNI ÆVO MEMORANDA
TUM DETECTI CORPORIS TAM DIU ABDITI

MAGNI AMBROSII NOSTRI

TUM DIEI AB EO CONSTITUTO EPISCOPO QUINDECIES SÆCULARIS
HOC ANNO SOLEMNISSIME CELEBRATA
FAUSTE FELICITER COMPLETURUM SIT

SCRIPTA OMNIA

TANTI DOCTORIS ANTECESSORIS TUI

ALOISI NAZARI A CALABIANA

PONTIFEX MAJOR MEDIOLANENSIUM
DIVINITUS AD HONORES ILLOS PROMOVENDOS RESERVATE
TUIS CONSILIIS ET AUSPICIIS
TYPIS ITERUM EDERE ET NOVA LUCE DONARE
AD NORMAM MEDIOLAN. CODICUM
STATUTUM EST

CURATORES OPERIS
DEVOTI EXCELLENTIÆ PIETATIQUE TUÆ
LIBROS
NOMINI ET TANTIS TUIS IN AMBROS. MERITIS
DEDICANDOS CENSUERUNT
ANNO MDCCCLXXIV

APPROBATIONES ECCLESIASTICÆ

Non modo auctoritate et suffragio Nostro hoc præclarum opus comprobamus, verum etiam omni laude prosequimur, atque vehementer optamus, ut libros magni Doctoris Ambrosii, divina sapientia repletos, ex ecclesiasticis et laicis quoque viris multi sedulo pervolvant ad salutem animarum.

Mediolani, die 20 Novembris, 1874.

† ALOYSIUS Archiepiscopus.

Maxime lætamur de proposito typis vulgandi novam editionem omnium Operum Sancti Ambrosii Episcopi mediolanensis et Ecclesiæ Doctoris, quæ ad Codices mediolanenses pressius exigatur. Nam et solemnitas Inventionis sacrarum Exuviarum hujus Sanctissimi Episcopi, quæ omnes Catholicæ Ecclesiæ filios singulari lætitia affecit, hoc postulat monumentum; et necesse est ut quotquot sacrarum scientiarum excellentiam, vim et utilitatem persentiunt, præsertim animarum Pastores et Sacrorum ministri, alliciantur ad pervolvenda scripta divinæ sapientiæ adeo referta, cujusmodi certissime sunt præclara volumina Sancti Ambrosii, quæ immediate post apostolicorum Patrum ætatem in lucem edita, dum firmissimum præbent testimonium Traditionis ecclesiasticæ, mirifice illustrant et explicant omnia dogmata et præcepta catholicæ doctrinæ; et pervalida offerunt argumenta ad quosque errores ævi nostri repellendos.

Augustæ Taurinorum ex Ædibus archiepiscopalibus die 22 Julii, anno D. 1875.

† LAURENTIUS Archiepiscopus.

Non possiamo fare a meno di lodare il divisamento della ristampa delle opere del grande Dottore di Santa Chiesa Ambrosio, il Santo Arcivescovo di Milano; l'acquisto e la seria lettura delle quali non può non riuscire di grande spirituale vantaggio massime alle persone ecclesiastiche.

Da Pisa, 18 Settembre 1875.

† PADRE PAOLO Arcivescovo.

Almeno uno dei maggiori Padri di Santa Chiesa nella piccola libreria di un pio e studioso sacerdote deve trovarsi. Chi pertanto non ne avesse alcuno non lasci di provvedersi delle Opere dell'amico del nostro Protettore Diocesano S. Ambrogio colla spesa mensile di L. 1, 75. La lettura ne sarà ad un tempo utile e gioconda. Meglio il poter mettere nella libreria quest'opera a fianco di quelle di altri Padri. Questa poi esce in un'edizione più completa, più esatta, più stimabile per gli studii e le cure che vi spendono intorno col dottissimo Patriarca[1] *d'Alessandria, Mons.* Ballerini, *altri eruditi e dotti ecclesiastici. Si aggiunge che non per ispeculazione, ma per onorare il Santo, giovare al Clero, e fosse possibile, recar qualche vantaggio alla Sant'Opera delle Missioni, si è intrapresa quest'edizione da noi raccomandata.*

Lodi, dal Seminario, 18 Giugno 1875.

† Domenico M. V.

Papiæ, IV *Idus Januarias,* MDCCCLXXVI.

Divi Ambrosii Opera mihi jamdiu in deliciis fuerant, tum ob sententiosam styli elegantiam, tum propter uberem traditionis ecclesiasticæ enarrationem. Verum postquam ad hanc S. Syri Cathedram, imparibus licet meritis, evectus sum, frequentius Sancti Doctoris volumina versare cœpi, ut simul et quotidianis ministerii consulerem necessitatibus, et antiquam erga S. Augustinum pietatem explerem. Decebat enim Augustiniani sepulchri custodem, ut iis scriptis diligenter incumberet, quorum ope Monicæ filius in Christi transiit disciplinam, totius deinceps orbis Magister et incomparabilis Gratiæ Doctor evasurus.

Novam proinde omnium S. Ambrosii Operum editionem, Mediolani cusam, curante Paulo Angelo Ballerinio, *Alexandrinorum Latini Ritus Patriarcha, cujus nomen vel eruditorum laudibus eminet, flagrantissime commendamus, eique editioni fausta quæque ominamur, in Ecclesiæ Mediolanensis totiusque Insubriæ decus, in sanctissimi Parentis gloriam, præcipuamque Clericorum utilitatem, quibus ad nostrorum temporum ærumnas fortiter perpetiendas, prœliaque dimicanda, nil esse debet jucundius, nil efficacius, quam tantum exemplar fixis oculis intueri, atque ad ejus normam cogitationes, prædicationem moresque componere.*

† LUCIDUS MARIA Episcopus.

[1] Gratias agentes præclaro Episcopo pro humanitate sua, tanta nos indignos laude profitemur.

PRÆFATIO

DE NOVA HAC MEDIOLANENSI

OMNIUM QUÆ SUPERSUNT S. AMBROSII

OPERUM EDITIONE

Quod maximis Mediolanensium erat in votis, ut sanctissimi Antistitis alteriusque prope parentis, qui immo et in præcipuum Patronum a vetustioribus sæculis delectus fuit, reconditæ exuviæ ex arca sub majori ara latente, ubi vetera documenta ac perennis nostratum traditio eas cum sacris Protasii ac Gervasii martyrum lipsanis quiescere firmissime tuebantur, in lucem tandem prodirent, ac splendidiori pro meritis sepulcro honestarentur; id cum nuperrime feliciter contigisset providentissimo divinæ clementiæ consilio, ut tanto facto tantis in Ecclesiæ ærumnis elanguens fides excitaretur, ac dormitans expergisceretur pietas: subiit statim nonnullorum animos ex ecclesiastico inter Mediolanenses cœtu cogitatio ac votum ut tam præclari collati nobis ab optimo Deo beneficii non modo festis statutis diebus, ac monumentis auro gemmisque fulgentibus, sed nova decora, ac filiali veluti studio elaborata Operum insignis Doctoris editione memoria in ævum commendaretur. Nostro enim cultui, impensis nostris erga Ambrosium obsequiis id adhuc deesse jure animadvertebatur, ut eximia doctrinæ ac pietatis suæ documenta, quæ sæculorum superaverunt edacitatem, eam nostris adornatam curis typographicam recusionem obtinerent quæ, ut par esset, universo terrarum orbi et filialis affectus nostri et grati animi testimonium exhiberet.

Verum quidem est, non alibi quam Mediolani prælo primum, atque decora forma, submissa fuisse quæ tunc innotuerant Ambrosii scripta, qua ipsa ætate typothetarum ars ex infantiæ pannis nondum plene evoluta esset; sed præter singula quædam opera, quæ deinceps excusa fuere, a decimisexti sæculi exordiis nulla amplius apud nos cœpta editio fuit, quæ scripta ejus omnia, quantum pro temporum ratione liceret, complecteretur. Quandonam igitur filialis hoc pietatis debitum opportunius solvendum occurreret, quam hoc ipso tempore, quo et providentissimæ Numinis clementiæ pro tanto nobis concesso munere maximæ agendæ gratiæ superessent, et sacræ in lucem exuviæ restitutæ singulare a nobis erga eximium Antistitem, Doctorem ac Patronum amoris pignus expostularent? Dum cives certatim pecuniam, aurum gemmasque afferebant, ut Ambrosii invictorumque mar-

tyrum reliquiis, quos ipse *defensores ambiebat,* honor debitus præberetur, quid magis decebat Ambrosii in clero alumnos, quibus summopere cordi esse debet ejus fidem tueri, ejus spiritu regi, exempla sequi, quam studia simul stipemque conferre ut salutaria ejus documenta, quo amplius fieri liceret, honorem pro dignitate assequerentur, et uberius in dies iisdem evulgandis prospiceretur, quo et quotquot nunc excolendo incumbunt agro Ambrosii sudoribus fœcundato, et quotquot in iisdem nobis laboribus succedent, ejus sedulo volumina meditando, Ambrosium in se reviviscere faciant?

Accedebat, compertum esse, eruditos viros qui alibi Operum Divi Ambrosii post priores mediolanenses editiones novis aliis comparandis se devoverunt, mss. nostrarum regionum codices vel omnino neglexisse, vel non omnes conquisiisse, aut quantum satis consuluisse; dum e converso persuasum nobis esset, his potissimum germana sua voce Ambrosium adhuc affari, utpote qui ab illis iisdem originem ducerent qui et peculiares Ambrosii dicendi modos magis domesticos habuerint, et ejus linguam pressius diutiusque servaverint. Videbamur igitur nobis gnava veterum nostrorum exemplarium compulsione efficere id posse, ut quemadmodum Ambrosii exuviæ e latenti tumulo in plenum diem fuerant eductæ, ita et Ambrosii oracula e vetustioribus codicibus nostris, valde magis integra ac germana, quam hucusque edita fuerint, eruerentur.

Hæc de occasione, ac de scopo extrinseco et intrinseco editionis nostræ adornandæ. Neque vero quoad hunc postremum nos spes nostra omnino fefellit; licet enim non pro omnibus æque Ambrosii voluminibus multi numero extiterint mss. codices e patriis istis regionibus oriundi, quos præ manibus versare licuerit ad hanc editionem nostram concinnandam; attâmen fere numquam contigit ut eorum prorsus destitueremur subsidiis; immo prorsus numquam quoad ea quæ hoc priori volumine eduntur. Atque hic debiti honoris causa silentio prætereundum non est, maximam laudem de omnium exemplarium collatione admodum Reverendo Guerrino Amellio, Ambrosianæ Bibliotecæ alteri Custodi tribuendam esse; cujus ingentes hoc in negotio labores illi tantum rite æstimare queunt qui in hujusmodi rebus omnino expertes non sint. Sed et magnæ gratiarum actiones merito rependendæ cum præcipue Reverendissimo Pontificiæ domus Antistiti atque Ambrosianæ Bibliothecæ Doctori, Aloysio Biraghi, qui operam nostram consiliis suis libentissime juvabat, tum perillustribus Capitulis insignium basilicarum Ambrosianæ nostræ et Modoetiensis, ac Novariensi cathedrali, quæ libentissime nobis codices suos mss. pro usu obtulerunt. Quantumvis autem nonnulli horum codicum, quorum jugi consultatione editio nostra elaboratur, non secus ac passim aliis quoque contigit, amanuensium inscitia interdum mendis etiam gravioribus fuerint fœdati, quod nec suis locis notare prætermisimus; attamen non raro magno adjumento extiterunt ad genuina Ambrosii effata restituenda, ut cuique patebit per notulas excurrendo quas huic priori volumini apposuimus, sed hac ipsa etiam Præfatione quibusdam saltem prolatis exemplis demonstrabimus, postquam nonnulla de præcipuis Ambrosianorum Operum editionibus, quæ nostram hanc præcesserunt, edisseruerimus.

Ajunt clarissimi Benedictini monachi Congregationis S. Mauri in Præfatione ad suam Operum S. Ambrosii editionem, nullam aliam antiquiorem illa sibi videre contigisse « quam Maffellus (ita scripsere Maurini, et quotquot eos secuti « sunt, dum verum nomen est Masellus) Venia monachus Augustinianus Ambrosio « Corano ejusdem ordinis generali dedicavit. In illa quidem, prosequuntur, neque « loci, neque temporis certam aliquam notam deprehendas. Sed inde forsan

« conjicere liceat eamdem et in Italia, et ante annum 1485 vulgatam esse; tum « quod forma codicis et characterum cum alia, de qua jam dicemus, plane con- « venit, tum quod Coranus ille seu Coriolanus memorato anno diem suum Romæ « obiit ». Quod tamen prælaudatis Patribus nec vidisse contigit, nec nosse, hic jam Mediolani ab anno 1474 perfici cœperat, evulgatis *Epistola ad sororem Marcellinam* de inventione corporum SS. MM. Protasii et Gervasii, ac libris *De Officiis*, sub die Januarii VII, per Christophorum Valderfer Ratisponensem; et anno 1477 notabile incrementum obtinuit editis Hexaemeron aliisque nonnullis Ambrosii scriptis, quotquot nempe tunc ad editoris manus pervenerant. Hæc est autem editio a Masello (non Maffello) Venia curata, cujus Maurini mentionem faciunt; ei vero alia Mediolanensis, per Uldericum Scinzenzeler, sed opera et impensis Philippi Lavagniæ mediolanensis, anno 1488, successit, licet hæc quoque valde deficiens, nec non rursus anno 1490 alia æque imperfecta. Sed eodem anno iterum alia excusa est Mediolani curante presbytero Cribellio,[1] apud magistrum Leonardum Pachel; et ista tamen, non secus ac præcedentes, paucis solummodo tractationibus constans. Demum iterum subsequenti anno hic alia editio, aliquatenus reliquis suppletoria, Operum Ambrosii diem conspexit.[2]

[1] Gens Cribellia (*Crivelli*) nobilissima et antiquissima Mediolani fuit, quæ etiam Pontificem maximum Ecclesiæ dedit, Urbanum nempe III (anno 1185).

[2] Placet integram harum editionum exhibere recensionem a prælaudato Amellio exaratam:

§ 1. — *De editione anni 1474.*

Mediolanum, quæ editione *Historiæ Augustæ*, anni 1465, Sublaco primatum contendisse videtur de arte typographica in Italiam invecta, haud multum distulit quin ea uteretur ad Opera quoque sancti sui Patroni evulganda: « Dedecus enim aliquod (recte animadvertit Saxius, *Hist. typographico-litteraria*, Med., pag. CXLV) ab hac inclyta « Civitate minime ferendum videri poterat, si fervente jam typis Urbe, neglecta jacerent Opera Sancti Doctoris, « Patronique Ambrosii, cujus eximia sanctitate, sapientia, vigiliis, laboribus illustrata Ecclesia Mediolanensis, « ejusque etiam glorioso donata nomine, tantum apud omnes nationes famæ ac splendoris acceperat. » Anno igitur 1474, nono ab arte typographica Mediolanum invecta, excudi cœpta est princeps editio operum S. Ambrosii quam quidem et a doctissimis Maurinis Monachis ignoratam fuisse miramur. Verum fatendum, et dolendum quidem est cum in hac editione tum in cæteris sequentibus nonnulla reperiri opera quæ evidenter ab Ambrosii eloquio omnino abhorrent: « Sed ætas illa (recte rursus Saxius, pag. CCCXX) augendo studiorum censui, excutiendoque « a veterum Scriptorum manuscriptis operibus pulveri otioso intenta, nondum didicerat criticæ artis præcepta, « quibus ævi præsentis viri doctissimi vera a spuriis secernentes, legitimos suis Auctoribus fœtus reddidere' « sentesque ferme omnes ab olim confuso studiorum calle extirparunt. »

Hac igitur editione præmittitur *Vita S. Ambrosii a Paulino conscripta*, mox sequuntur *Vita gloriosæ Virginis Agnetis*, *Passio SS. Martyrum Vitalis et Agricolæ*, ac demum *Passio SS. Martyrum Gervasii ac Protasii* seu *Epistola ad Fratres Italiæ*, quæ omnia hodiedum a doctis inter spuria relegantur. Attamen prima duo, recte adnotavit Saxius, compacta sunt partim ex apocryphis, partim ex genuinis S. Ambrosii libris, nempe e primo *De Virginibus*, et altero qui inscribitur *Exhortatio Virginitatis*.

Demum et indubia S. Antistitis nostri opera eadem habentur nempe: Epistola ad Marcellinam sororem *De Inventione Sanctorum Corporum Gervasii et Protasii*, ac tres libri *De Officiis*.

§ 2. — *De editione anni 1477.*

Altera mediolanensis collectio Operum S. Ambrosii ea est quam prælo subjecit *Masellus Venia Beneventanus*, qui eam dicavit *Reverendo in Christo Patri D. Ambrosio Corano theologo acutissimo et celeberrimo eremitariæque religionis Sancti Augustini generali vicario benemerito*. Hinc cum Saxio tempus clare dignoscimus, quo apud nos prodiit hic liber nulla anni adnotatione signatus. Cum enim in ea dignitate duobus ultra annum mensibus perduraverit, ad Supremam illius Ordinis Præfecturam promotus in Pentecoste anni MCCCCLXXVII (quod et Maurinos latuit, et recentissimum Baunard qui gallice edidit *Historiam S. Ambrosii* italice Mediolani translatam et editam), cumque quamplura in ea dignitate egregie jam acta ab eodem Masellus commemoret, dubitari vix potest ineunte hoc anno fuisse typis commissum. Jam non ingratum erit lectoribus, nonnulla proferre ex epistola dicatoria, quæ editionis meritum commendent: « ..... Quam plane culpam ego *Masellus* « *Venia Beneventanus* emendare potius, quam damnare cupiens, libros ejus Sanctissimi Viri (Ambrosii) omni « mea cura, industria, omni studio, omni denique vigilantia perquisivi, perquisitos summa diligentia imprimendos « curavi. Et quoniam in omni re servatus ordo decorem, ac venustatem affert, ab *hexahemero* de principiis re- « rum, neque enim altius licuit inchoare, principium sumpsi. Quia vero id volumen per se solum perexiguum « videbatur, cum totum quod de Ambrosio reperero, promere in lucem intendam simul ne tot libelli per scamna « volitent: *De Paradiso* etiam libellum, sermonem *De Ortu Adæ*, et item sermonem *De Arbore interdicta*, una « cum libello *De Cain et Abel*, præposita tamen auctoris Vita, subtexere collibuit. Quam profecto sententiam illa « quoque ratio confirmavit, quod ibidem prima hujus mundi ætas terminatur. Sed admiratur quispiam, quod

Joannes vero Amerbachius, Basileensis, primus extitit qui, conquisitis undequaque plurimorum ac præcipuorum Ambrosii Operum exemplaribus, anno 1492 editionem dederit Basileæ longe præcedentibus ditiorem, in tria volumina distributam, distinctis etiam per Joannem de Lapide (*de la Piêrre*), Carthusianum Parisiensem, singulis libris in capita, præpositoque cuique capiti argumento. Sed e codicum, quos Amerbachius adhibuit, corruptione id effectum, ut ejus quoque editio mendis non paucis scateret; quam tamen recudens anno 1506 alius typographus Basileensis Joannes Petri de Langendorf, nihil immutavit aut adjecit, præter uberem rerum notabilium indicem, quem *Registrum florigerum* inscripsit,

« *hexahemeron* dixerim, cum a vulgo *hexameros* absque secundo *e* aspirato proferatur. Non (videtur deesse vox « *inficias*) eam, Pater optime, cum ego in titulo operis de eadem dictione dubitarem, Virum et Latinarum et Græ« carum litterarum peritissimum Joannem Placentinum Monachum consuluisse, ab eoque, quæ infra subnectam « perdidicisse. *Hexahemeros*, inquit, dictio greca est, ab ἕξ composita, quæ in compositione *a* litteram ob eupho« niam adsciscit, quod plane innumeris exemplis approbatur, ut est illud vulgatissimum hexametrum ab ἕξ et « μέτρον compositum. Nec obstat vocalis sequens, ut Teocritus docet, qui πηρεδέρος ἑξαέτις, ab ἕξ sex et ἔτος annus, « idest vulgo sextum agens annum, suo in bucolico dixit. Ambrosius quoque noster in hoc eodem libro *exagoga* « dixit, idest, sexangula ab ἕξ similiter et γωνία, angulus. Simili modo eademque ratione *hexahemeron* ab ἕξ quod « est sex, et ἡμέρα dies, dicere regula exigente jubemur, quod sonat *sex dierum*, et hic quidem pro eo capitur « libro, quem divus Ambrosius divine magis, quam humane de rerum principiis in Genesim, non ad litteram et « syllabas ut juniores, sed ad sensum acutissime, ingeniosissimeque interpretatus edidit. »

§ 3. — *De editione anni 1488.*

Hujusce editionis perbrevis mentio habetur apud eruditissimum Saxium in Proleg. ad *Hist. typ.*, pag. XCVII, ubi de Philippo Lavagnia sermonem habuit; copiosior vero notitia extat in ejus *Catalogo librorum Mediol. edit.*, pag. DLXXXIII: valde tamen est mirandum quod de ea non *ex professo* tractaverit ubi de ceteris Mediolanensibus editionibus sub hoc anno in lucem proditis recensionem et illustrationem protulerat. Hæc porro sunt opera quæ ea continentur:

a) *Vita S. Ambrosii secundum Paulinum.*
b) *De Officiis*, libri III.
c) *Vita gloriosæ Virginis Agnetis.*
d) *Passio Sanctorum Martyrum Vitalis et Agricolæ.*
e) *Passio Sanctorum Martyrum Protasii et Gervasii.*
f) *Ad Marcellinam, De inventione Corporum SS. Protasii et Gervasii.*
g) *De obitu fratris sui Satyri*, libri III.
h) *De Bono Mortis.*
i) *Sermo de resurrectione et Cruce Domini.*
j) *Sermo de Cruce et resurrectione Domini.*

In calce legitur: — Mediolani impressum per magistrum Uldericum Scinzenzeler Teutonicum, opera et impensa Domini Philippi Lavagniæ civis mediolanensis, anno Domini MCCCCLXXXVIII, die vero XVII Januarii. —

Jamvero cum hujus editionis notitia ad nos serius pervenerit, ita ut tractatum *de Bono Mortis* cum hac editione conferre non licuerit, haud displicebit lectoribus hic summatim præcipuas lectiones variantes a Maurina editione vel ab aliis ob oculos habere, quibus meritum Mediolanensium editionum denuo evidenter ostendatur vindiceturque.

In primis notanda sub n. 1 occurrit omissio verborum *De Anima.*

Sub n. 9 legit *corporis cogitationibus.*

Sub n. 10 legit ut Maur. *et æternis delectationibus*, non vero ut cunctæ editiones: *et a terrenis cogitationibus.*

Sub n. 12, *Introduxi super me tentationes*, Maur. *introduxisti.*

Ibid. paulo infra *et nutans verbis* — Maur. *et natans verbis.*

Sub n. 16, *dum temptatur, adstringit* ut Maur., non vero ut editiones omnes: *dum tentat.*

Sub n. 17, *quæ prætendit* ut Maur., non vero *quæ prætenditur*, ut omnes editiones.

Sub n. 19, *In hanc introisse animam* — Maur. *In hunc*, etc.

Ibid. paulo infra: *in quo repletus potu lateres potusque nostros effunderet.* — Maur. *in quo repletus potu jaceret porus, qui nectar effunderet*, quo loco miram in mss. atque in editionibus varietatem jure adnotant editores illi.

Sub n. 33, *latratus Cerberi* ut Maur., non vero ut omnes editiones *latratus canis infernalis cerberi.*

Sub n. 35, *gratiæ remissio est* — Maur. *gratia missionis est.*

Sub n. 39, *sed insuper similiter ait* — Maur. *sed et supra similiter ait.*

Sub n. 43, *in manibus meis semper* ut Vulgata — Maur. *tuis.*

Sub n. 55, *quia Dominus benefecit mihi* — Maur. *tibi.*

§ 4. — *Editio Mediolanensis anni 1490.*

Tertia editio (si duæ priores ob operum paucitatem pro una tantum habeantur) debetur *Georgio Cribello Presbitero* qui (uti ex ejus Carmine huic editioni apposito discimus) nullis adversariorum conatibus ab hoc nobili implendo voto dimoveri potuit. In hac collectione occurrunt:

a) *Epistolarum S. Ambrosii*, libri X.
b) *De vocatione omnium Gentium*, libri II.

quique tantæ visus est utilitatis, ut eum Conradus Leontorius Cisterciensis tam soluta oratione quam carmine celebraverit.

Etiam tam celebris in litteraria republica Erasmus Roterodamensis acre ingenium suum apposuit probandis, emendandis vulgandisque Ambrosii scriptis: de ejus vero opera, nec non de aliis quibusdam aliorum cura concinnatis editionibus, hæc scite in sua *Præfatione* Maurini Patres: « Novam adorsus editionem « Erasmus unum aut alterum tractatum iis qui jam publicæ luci dati fuerant, « adjecit; ad bina volumina totum Ambrosianorum operum corpus redegit, illudque « partitus est in quatuor tomos; ita ut primus Ethica; secundus Polemica; Ora- « tiones, Epistolas, et Conciones tertius; quartus denique Novi ac Veteris Te- « stamenti Explanationes contineret. Ad hæc præmisit singulis tomis ac libris « nonnullis quasdam censuras, sed quæ non satis existimationi illius responderunt, « nec doctorum expectationi. Porro tametsi multum sudoris exhaustum prædicet « in hoc opere: *Dum collatione veterum codicum*, inquit, *emendantur deprarata*, « *restituuntur amputata, resecantur assuta, reponuntur græca, quæ vel aberant* « *prorsus, vel figuris nihil significantibus fuerant addita;* non tamen tantum « fidei habitum est ipsius verbis, ut eum magis auctoritati manuscriptorum, quam « proprio judicio deferre quisquam crederet. Hoc certe superioris sæculi constat « fuisse ingenium, ut eruditi omnes conjecturis plurimum tribuerent, sed Erasmum « imprimis famæ suæ atque doctrinæ fiducia paulo audaciorem exstitisse nullus « ambigat. Quapropter adeo non visa est legitimam attigisse perfectionem ejus « editio, ut duobus post annis, nimirum anno 1529, cum typis Chevallonii Pa- « risiis exprimeretur, multa commutata fuerint in textu, et ad marginem annotata « nonnulla, quemadmodum ex collatione aliquot opellarum deprehendimus. At « non Lutetiæ solum, sed et Basileæ ubi prima ejusdem Erasmi editio ex Fro- « benii officina prodierat, hoc ipsum in secutis editionibus factum reperitur: in « quibus etiam tractatus aliquot qui in superioribus desiderabantur, subinde « adjecti sunt.

Epist. edit. suæ præfixa.

c) *Sermones* XC.
d) *Orationes dicendæ ante Missam,* II.
e) *De Sacramentis et Mysteriis,* lib. I.
f) *De Virginibus,* libri III.
g) *De Cohortatione Virginum et Dedicatione Templi a Juliana structi,* lib. I
h) *De Institutione Virginis ad Eusebium,* lib. I.
i) *De Jejunio,* lib. I.

§ 5. — *Editio Mediolanensis anni 1491.*

« Iterum hoc anno (ait Saxius) præla Mediolanensia insudavere imprimendis Sancti Doctoris, nostrique Patroni « *Ambrosi Operibus,* quæ licet adhuc manca forent, nec suppositititis scriptionibus emundata, nihilominus vene- « rationem summam Civium erga tam præclarum Antistitem, piamque aviditatem hauriendæ illius doctrinæ « procul dubio testantur, cum superiore anno confecta a Georgio Cribello eorumdem editione, nondum expletum « esset publicum desiderium, adeoque paranda forent nova exemplaria. » Continet autem: *Epistolas de Vocatione Gentium, de Ædificatione Urbis Mediolani, de Isaac et Anima, et de Fuga Sæculi.* Quis curam suam typographo Zaroto præstiterit, ut castigata in lucem prodiret hæc editio, jure suspicatur Saxius, fuisse Stephanum Dulcinum Scalensem Canonicum, virum disertissimum qui pro viribus studuit ut pristinus decor aureæ S. Ambrosii, eloquentiæ amanuensium imperitia deformatæ, restitueretur.

§ 6. — *Editio Mediolanensis anni 1492.*

« Etiam hic annus (iterum Saxius) non caruit gloria novæ editionis Operum S. Ambrosii. Andreas de Bossiis « Præpositus S. Theclæ Mediolani, quem alibi memoravimus, *Librum Pastoralem* Sanctissimi nostri Præsulis typis « commisit..... Reliqua in præsenti editione vulgata S. Ambrosii opera ad hæc referuntur: Libri novem *ad Gra-* « *tianum Imperatorem,* quinque primi *De Fide* una cum *Epistola Gratian;* tres vero subsequentes *de Spiritu* « *Sancto,* ultimus *De Incarnatione Verbi;* libere *De Obitu S. Satyri fratris sui;* liber *De non metuenda morte;* li- « ber *De resurrectione corporis;* liber *De bono mortis;* item *De resurrectione et Cruce Domini, necnon Exposi-* « *tio super Pater noster.* »

« Nihilominus tamen editionis tam sæpe ac tot diversis locis recusæ, nec non « Gelenii aliorumque doctorum hominum diligentia recognitæ auctoritas Joannem « Costerium regularem canonicum e monasterio sancti Martini Lovaniensis non « deterruit, quin ad aliam concinnandam exornandamque animum appelleret. Qua « vero occasione inductus hoc laboris sibi proposuerit, ita explicat: *Cum ego* « *igitur,* ait, *ante biennium D. Ambrosii epistolas antiquis et elegantioribus cha-* « *racteribus conscriptas, ex bibliotheca cœnobii D. Laurentii quod Leodiensis* « *oppidi muris adhæret, nactus essem, cœpissemque meo more cum excusis libris* « *eas conferre, mirum dictu quantum hic erat dissidii, quantum varietatis; ut* « *statim non potuerim non destomachari in eos, qui editis libris, speciosis quidem* « *sed inanibus ac mendacibus titulis omnia castigatissima, et tamquam feliciore* « παλιγγενεσίᾳ *renata pollicentur: cum nihil plerumque sit depravatius, et antiquis* « *sordibus omnia sint convoluta.* His itaque permotus, quod in epistolis Am- « brosianis cœperat, statuit in reliquis ejusdem Doctoris operibus efficere; cumque « mutuatus esset e tribus aut quatuor viciniorum monasteriorum bibliothecis « aliquot exemplaria, hoc subsidio fretus atque in primis uno codice pereleganti, « qui in Belgium allatus fuerat e Magna Britannia, castigationem suam absolvit. « Edita fuit illa Basileæ anno 1555 typis atque impensis Episcopii. Egregiam « sane operam in hac sua editione præstitit Costerius, neque ipsum lectoribus « imposuisse arbitramur, cum affirmavit a se plusquam duo millia errorum ex « Ambrosio sublata esse, præter viginti aut plures versus quos cum deessent « in prioribus editionibus, ipse primus suis quemque locis restituit. Verumtamen « non sibi satis auxilii fuisse in memoratis exemplaribus idem non obscure in- « dicat, ubi fatetur se quandoque in eas incidisse difficultates, quibus ad judi- « cium doctorum hominum confugere coactus fuerit, hoc est, ut simplicius lo- « quamur, ad conjecturas.

« Quam ob rem cum Joannes Gillotius animadvertisset Costerium ob mss. « codicum paucitatem editionem suam omni ex parte perfectam reddere nequa- « quam potuisse, laudavit quidem ejus laborem atque industriam, sed tamen « Ambrosianis operibus aliquid perfectionis accessurum putavit, si ea denuo aliis « adhibitis exemplaribus recognosceret. Congregavit igitur non exiguam manu- « scriptorum multitudinem e præcipuis hujusce urbis bibliothecis, ut puta e Regia, « Sorbonica, Germanensi, Victorina, quibus annumeremus licet Dionysianam, sive « abbatiæ sancti Dionysii în Francia, in qua sola viginti et amplius codices Am- « brosianorum operum manu exaratos extitisse idem auctor est. Verum cum tot « codicibus inter se conferendis componendisque vix plures homines, nedum « unum aliquem, sufficere animadverteret, ex eo tanto numero, ut ipse in præ- « fatione sua non dissimulat, paucos quibus excutiendis par esset, deligere ac « retinere necessum habuit. Ejus editio Parisiis apud Guillelmum Merlinum ejus- « que socios in lucem prodiit anno 1568. Quamvis autem omnium quæ prius « publici juris factæ fuerant, merito prædicari possit absolutissima; nihilominus « tamen, quæ rerum humanarum sæpe conditio est, remansit omnium prope- « modum maxime ignota: eam videlicet oppressit Romanæ, quæ proxime illam « secuta est, editionis fama. »

Hujus quidem editionis comparandæ prior laus tot tantisque numeris de re christiana optime merito cardinali archiepiscopo nostro divo Carolo Borromeo tribuenda est; quippe qui cum Romæ adhuc ageret ad latus avunculi sui maximi pontificis Pii IV, vix ac obtinuit ut œcumenicum Tridentinum Concilium ad finem

feliciter perductus fuerit, initis consiliis quibus et Catechismo ad parochos conficiendo, et Breviario atque Missali reformandis, ad mentem Tridentinæ synodi prospiceretur, id etiam avunculo persuasit ut corruptionibus quas novatores ipsi sanctorum Patrum voluminibus intruserant, occurreret novas Romæ aggrediendo horum editiones per cordatos eruditosque viros quam diligenter castigandas.[1] Sanctissimus pontifex Pius V, qui Pio IV cito successit, rem adhuc primis initiis insistentem studiose promovit, atque clarum jam doctrina rerumque gerendarum alacritate religiosum virum Felicem Peretti e Minorum familia in officio firmavit ei a decessore delato supremas impendendi curas Sanctorum Patrum operibus ad sinceritatem pristinam revocandis. Cui labori totis viribus pro more incumbere ille cœpit; sed cum ad universi sui Ordinis regimen, ac deinde ad episcopatum evectus fuisset; itineribus aliisque sollicitudinibus distractus, insignes quosdam theologos sibi adjutores adscivit, ut Ridolphium, qui Vaticanis typis Magni Gregorii Opera vulgavit, et Turrium, qui sancti Bonaventuræ volumina recusit. Sibi autem Perettius pro singulari amore Ambrosium edendum assumpsit; sed in cardinalium cœtum deinceps cooptatus, alios laborum socios pro ipsa Ambrosii recusione adhibere coactus est, quos inter clarissimos Baronium, Antonianum, Muretum ac Latinum Latinium. Cum autem tunc temporis Carolus Borromeus jam Mediolanum ad gregem suum se transtulisset, tam cardinalis Sirletus, quam ipse Perettius, qui a patrio loco Cardinalem de Monte Alto se nuncupare consuevit, rati inde se posse magna subsidia laboribus suis rite perficiendis comparare ubi Ambrosius ipse sua vulgaverat scripta, litteris Carolum adierunt, ille quidem per Specianum Caroli ipsius Romæ negotiorum gestorem, hic vero immediate, ut consiliis suis atque ineditis etiam Ambrosii documentis, si fieri posset, conquisitis, tanti operis promotor fieret et adjutor; quod Carolum omni alacritate et studio præstitisse plures testantur epistolæ quæ inter eum ipsumque cardinalem de Monte Alto scriptæ supersunt. Immo constat ex iisdem, hunc jam anno 1564 a Patribus Minoribus Mediolani extantibus obtinuisse ut collationem (*confrontazione*) quorumdam Ambrosii tractatuum in Vetus Testamentum instituerent, sed eumdem laborem curis etiam divi Caroli serius perfectum esse; de quo maximas ei gratias egit cardinalis de Monte Alto, rogavitque ut opus prosequi ulterius faceret.[2] Sedulas autem diuturnasque conquisitiones in exteris quoque bibliothecis

[1] Ex Glussanii ipsius verba in *Vita di S. Carlo Borromeo*, lib. I, cap. VIII: « Nè solamente attese egli alla « perfezione delle narrate opere (*de quibus supra*), ma procurò ancora che i libri de' Santi Padri, già depravati « da alcuni perversi uomini, fossero emendati, e restituiti nel pristino loro candore. Ed a questo effetto si servì « della diligenza e studio particolare di Achille Stazio portoghese, come si vede dalle lettere, ch'egli scrisse alli « mentovati Re e Cardinale (*regis avunculo*) di Portogallo, avendolo trattenuto in Roma dopo il Concilio per « simil causa ». Oltrocchius in editione latinæ versionis hujus *Vitæ*, quæ a De Rubeis confecta est, addidit ad rei documentum mentionem epistolæ ejusdem Caroli ad præfatum cardinalem, ubi ait, Pontificem apud se usque ad æstatis terminum Statium retinere velle, ut ejus opera uteretur præsertim in conferendis et corrigendis Hieronymi scriptis. Meminit et Galesinium, qui anno 1565 Perusio scribens, laudat Borromei studium, quo jussit græcos Patres a Germanis vitiatos latine denuo efferri, et emendari ad veterum codicum fidem, Duce florentino mss. bibliothecæ suæ eidem ad id offerente.

[2] Putamus non fore lectoribus injucundum si eis summa capita exhibeamus epistolarum quæ de tota hac re mss. asservantur in Ambrosiana Bibliotheca.

In priori harum epistolarum, die 8 Junii 1577, nunciat (a Roma) Specianus Carolo e cardinalis Sirleti mandate, eruditorum congregationem apud eundem card. Sirletum haberi, interveniente quoque cardinali De Monte Alto, ut Ambrosii opera emendentur præcipue in citationibus Scripturæ Sacræ; innuit rei difficultatem præsertim eo quod Ambrosius non juxta versionem Vulgatam Scripturam proferat; addit tamen recusionem cito aggrediendam, Summumque Pontificem inhibiturum esse ne Romæ Ambrosii opera nisi ex nova editione divendi possint.

Epistola secunda, ejusdem, narrat Carolo (die 5 Julii 1577), se cardinalibus Sirleto et Montis Alti scriptum Galesinii porrexisse de Ambrosii operibus ab ipso Carolo transmissum, et ejusdem Caroli mentem de difficultatibus supra memoratis illis aperuisse.

Speciani est quoque epistola tertia (diei 31 Augusti 1577) qua Carolo exponit, Galesinium non rite percepisse Congregationis mentem, quæ nihil in Ambrosio immutare cogitet, sed quia diversam a Vulgata versionem adhi-

susceptas, ingentes labores tam per se unum quam cum doctissimis sociis perpessos, in *Epistola* editionis *nuncupatoria* ad pontificem maximum Gregorium XIII ipse per summa capita enarrat. Monuit etiam, se quosdam eidem inseruisse tractatus, quibus præcedentes editiones carebant, atque ad lectorum commodum sacrarum Scripturarum contextum biblicis expositionibus inseruisse. In quinque eam tomos dispertitus est, quorum quatuor priores apud Dominicum Basam Romæ prodierunt annis 1580, 1581, 1582; sed cum post Gregorii obitum ipse Peretti ad pontificiam Sedem evectus esset, tomus postremus nonnisi anno 1585 vulgatus est a Joanne Baptista Bandini qui eidem Sixto pontifici illum nuncupavit.

Maximam statim hæc editio inter catholicos auctoritatem adepta est, neque exinde in catholicis regionibus nisi ad ejus exemplar novæ Ambrosianorum Operum editiones excudebantur; ajuntque Maurini, ab anno 1586, quo prima romanæ editionis recusio Lutetiæ prodiit, singulis fere decenniis ibi prælo subjectam fuisse, nulla alicujus momenti inducta mutatione. Attamen, licet tot tantisque studiis curata, subtiliori probata tentamine eruditorum postulatis non omnibus numeris satisfecit, utpote quæ et certa Ambrosii opera more præcedentium cum quibusdam valde dubiæ authenticitatis aut certo spuriis promiscua exhiberet, et a mss. exemplarium auctoritate interdum recesserit tam in tractatuum partitione, quam in textus emendatione, ita ut et ipsa conjecturis iudulserit, non secus ac de nonnullis præcedentibus editionibus notatum fuerat, codicum lectiones deserendo,

buit, in margine Scripturarum loca signare sibi proponit, ut quisque conspiciat, Ambrosium ea falso non allegasse, ut quidam hæretici ei affinxerant. Improbum sane hunc laborem, sed utilissimum, quem Cardinalis a Monte Alto perficeret, qui etiam, juxta monitum Galesinii apparatum conficeret in loca Ambrosii obscuriora; ac Sirletum opportunum ducere, ut Carolus, cui qua Mediolanensi archiepiscopo præcipue cordi esset nova hæc Ambrosii editio, quædam gratulationis ergo Monti Alto conscriberet.

Sequuntur vero vigintiduæ epistolæ ejusdem Cardinalis a Monte Alto ad ipsum Carolum datæ a die 24 Martii 1578, ad diem 27 Augusti 1580, in quibus omnibus, præter quædam extranea, sermo habetur de hac Operum divi Ambrosii editione. In priori exponit nondum eam initium habere potuisse quia obstacula Venetiis posita fuerant ne inde typographici characteres extraherentur, sed hanc demum superatam esse difficultatem, et ideo post Pascha editioni admovendam esse manum, Pontificis jussu. Secunda (diei 14 Junii 1578) gratias agit Carolo de approbatione quam is dederat primæ portiunculæ novæ editionis, quæ incepta fuit e Commentariis in Lucæ Evangelium, et secundam portiunculam *(quinternetto)* ad eum transmittit. Refert etiam gratias pro sermone episcopi Occæ in eadem Commentaria sibi misso a Carolo; innuit supramemoratam revisionem per Patres Minores Mediolani confectam, et allegationem adnectit ad demonstrandum revera Ambrosium ipsum in decem libros sua in Lucam Commentaria distinxisse. Demum suam aperit mentem sermones quosdam ejusdem Ambrosii in Lucam non eodem volumine cum Commentariis excudendi. Tertia (diei 28 Junii 1578) gratias agit Carolo quod duos ad se miserit Ambrosii sermones, ac licet jam eos haberet, libenter accepisse significat sive ad exemplarium collationem, sive ut securius authenticitatis testimonium. Queritur etiam de typographorum segnitie, ut et in quibusdam aliis. Annunciat vero reliquis epistolis editionis progressus et successivas fasciculorum *(quinternetti)*, qui excudebantur, transmissiones; altera earum etiam Carolum rogat ut quasdam ad se mittat collationes *(confrontazioni)*. Eruitur quoque ex his epistolis primo excusum fuisse tomum tertium complectentem Commentaria in Lucæ Evangelium et in Epistolas Pauli, deinde tomum primum, a quo Commentaria in Vetus Testamentum initia sumebant. Epistola autem data die 11 Maji 1579 enarrat immutari debuisse folium ubi de tentationibus Christi, quia ex inadvertentia textus Matthæi loco textus ex Luca positus fuerat, atque etiam fasciculum de passione Domini alio substituendum curasse consilio quoque adjutorum suorum, eo quod textus Ambrosii videretur potius consarcinatio quædam aliquorum collectorum quam commentarium, seque ad hanc formam illum redegisse inserendo pro nexu obtinendo modo aliquod *sed*, modo aliquod *secundum* aut *itaque*. Memorat demum quædam de expeditione Actorum quarti provincialis Caroli concilii. Penultima, die 19 Martii 1580, Carolum rogat pro quadam divi Ambrosii effigie editioni præmittenda; ultima vero, diei 27 Augusti ejusdem anni, gratias agit pro ea, ipsamque magnis laudibus commendat.

His autem epistolis aliæ octodecim sancti Caroli respondent, quarum novem primo editæ sunt Viterbii, anno 1868, in obsequii testimonium erga emin. epscopum cardinalem Gonella, una cum quibusdam ejus Caroli litteris, æque antea ineditis, extranei argumenti; aliæ vero novem jam editæ fuerant ex toto vel ex parte a Tempesti sua in Sixti V Vita, sed Viterbii una cum prioribus recusæ sunt. Notandum tamen quod harum prima falso indictionem præfert anni 1571 (probabiliter ex erronea autographi lectione), quæ in 1579 emendanda est, cum evidenter sit responsio ad epistolam cardinalis a Monte Alto istius anni. Reliquæ vero incipiunt ab anno 1577, atque decurrunt usque ad diem 24 Maji anni 1581; iisque Carolus gratulatur eidem cardinali de susceptis curis pro Ambrosii editione comparanda, animos ad prosequendam addit, transmissionem enunciat quarundam litterariarum lucubrationum hac super re, gratias agit pro successive receptis editis fasciculis, demum optatam Ambrosii effigiem se missurum promittit.

idque protulerit quod Ambrosius videretur dicere debuisse, potius quam quod documentis constaret eum revera dixisse. Inde occasionem heterodoxi quoque arripuere Romanam Ecclesiam incriminandi, quod Patrum monumenta ipsa corrumperet ut modernis placitis suis ex illis fulcra componeret, ejusque esset culpa qua adversarios gravaret. Verum omni carebant fundamento hujusmodi incusationes: siquidem ubicumque romani editores marte proprio lectionem aliquam in textum invexerunt, quæ nempe antiquioribus documentis non niteretur, ex ipso locorum contextu compertum est, eos nullo alio studio ductos fuisse quam Ambrosii sententias limatius expoliendi, aut eas cum biblicis verbis exactius componendi, aut quæ obscuræ vel ambiguæ viderentur, clarius exhibendi, nulla prorsus inducta doctrinarum immutatione. Exemplo sit quod in epistola sua diei 11 Martii anni 1579, quam in præcedenti nota citavimus, cardinalis a Monte Alto profitetur de quibusdam particulis a se in textum insertis ut nonnullæ disjectæ sententiæ connecterentur; quod consilii probandum quidem non est, quia veterum documenta ita edenda sunt ut ad nos pervenerunt, intentatæ sed fraudis nullimode insimulandum, quia ex nulla fallendi mente procedens. Duo tantum sunt loca, uti animadvertit Ceillier,[1] ubi majoris momenti immutationes occurrunt, alter nempe capite XLI prioris libri *De Officiis,* ubi hæc verba proponuntur tamquam a diacono Laurentio dicta pontifici Sixto: *Experire utrum idoneum ministrum elegeris, cui commisisti Domini sanguinis dispensationem,* cum omnia præcedentium ætatum exemplaria tam typis edita quam mss. præferant *Dominici sanguinis consecrationem;* alter vero libro quarto *De Sacramentis,* cap. IV, ubi communiori lectioni in postrema parte hujus periodi: *Si ergo tanta vis est in sermone Domini Jesu ut inciperent esse quæ non erant, quanto magis operatorius est, ut sint quæ erant, et in aliud commutentur,* substituta fuit lectio: *Quanto magis operatorius est ut quæ erant in aliud commutentur?* Sed de hac lectione notandum, animadvertisse jam Lanfrancum, suo ævo ita in nonnullis codicibus lectum esse, ideoque non arbitrario in romanam editionem inductam fuisse. Manet igitur una conversio vocis *consecrationem* in *dispensationem,* cui nullum prorsus documentum suffragaretur, quæque sane et doctrinæ immutationem includere videtur. Sed romani emendatores neque in hoc heterodoxis fucum facere voluisse dicendi sunt, quia in tanta veterum monumentorum copia quæ testantur, nullam fuisse diaconis potestatem Christi corpus consecrandi, doctrina catholica e verbo *consecrationem* quoad diaconos hoc uno tantum Ambrosii loco adhibito nullam patiebatur offensam; cum de *re consecrata,* sive de calice sacrum Christi sanguinem continente quem diaconi laicis fidelibus porrigebant, aut de societate ad quam cum episcopo vel cum presbytero in consecratione calicis diaconus assumebatur, vox illa explicari commode posset. Eam igitur quoque bona prorsus fide prædicti editores immutasse autumandi sunt, rati amanuensium errorem antiquis codicibus irrepsisse.

Cæterum neque antea insuetum fuerat novatoribus hanc de corruptis veterum exemplaribus calumniam romanæ affingere Ecclesiæ, uti ex his comperitur quæ memorata Præfatione sua Maurini Patres enarrant: « Sæculo superiori Franci- « scus Junius, ut persuaderet non esse catholicis typographis liberum in excu-

[1] Remigius Ceillier, natus 1688, mortuus anno 1761, Ordinis S. Benedicti, valde commendatam edidit gallice *Historiam generalem auctorum sacrorum et ecclesiasticorum,* 23 voluminibus in-4.°, qua gratulationes sibi doctissimi pontificis Benedicti XIV, duobus Brevibus, promeritus est. Quæ hic dicuntur excerpta sunt e vol. VII, cap. 4, art. 8.

« dendis Patrum operibus bona fide versari, sed eos vexari a nescio quibus « exploratoribus quos inquisitores occulti summitterent, talem orsus aut com- « mentus est narrationem. Refert itaque, cum Lugduni anno 1555 Ludovicum « Saurium inviseret, operarum in officina Fresloniana correctorem, ab eo sibi « commonstrata esse aliquot folia scriptorum divi Ambrosii, elegantia quidem « illa, quod ad carthæ nitorem, concinnitatem characterum, nec non orthogra- « phiæ accurationem pertinet: at in ipso sensu atque contextu fœde a Fran- « ciscanis duobus interpolata et cancellata. Hanc porro accusationem cum vide- « remus non solum a Riveto et similibus ejusdem aut supparis ævi scriptoribus « cupidissime ad conflandum Ecclesiæ odium arreptam atque contortam; verum « etiam nuperrime a ministro quodam summa cum stomachatione repetitam, hoc « nobis cupiditatem injecit de illa editione certius aliquid cognoscendi. Quo « circa celebriores hujusce urbis bibliothecas perlustravimus, editos aliquot exte- « rarum catalogos consuluimus, denique ut Lugduni si quod illius exemplar « ibidem superesset, exploraretur, operam dedimus; neque tamen ullum ejusdem « vestigium licuit uspiam deprehendere. Unde colligas ipsam vel statim suppres- « sam fuisse, vel forte omnino supposita.

« Si vero de re tam parum certa tantas illi excitant tragœdias, quis credat « eosdem nævis ac vitiis parcituros earum editionum, quæ nunc publice prostant « et cunctorum catholicorum atque acatholicorum manibus teruntur? Non pe- « percit profecto memoratus Rivetus, cum memoratam de Lugdunensi editione « narrationem ita concludit: *Quid in similibus Romæ actum sit, aut quotidie « agatur, divinare promptum est.* Non pepercit Dallæus Charentonianus olim « minister; hic enim in eo libro quem *De Usu Patrum* gallice scripsit, capitis 4 « paginam 93 integram consumit in eadem Romana editione traducenda. Sed « in hoc ejus aliorumque similium injustitia manifesta est, quod Erasmi, Gelenii « ac cæterorum qui Basileensi editioni ante Costerium manum admoverunt, pec- « cata et summam in sequendis conjecturis licentiam caute dissimulant. »

Ipsam romanam editionem retractavit, recusit, notisque auxit Coloniæ Agrippinæ anno 1616 Ferdinandus Villosilius Lucensis episcopus. Acerrimam rursus censuram in eam deinde tulit spurius catholicus Elias Dupinius in sua *Bibliotheca Ecclesiastica* gallice edita, et vitio pariter vertit ejus auctoribus illa eadem menda quæ ab Erasmo aliisque præcedentibus editoribus admissa fuerant. Ut autem severioribus criticæ legibus omni studio satisfieret tam in singulorum operum probatione, quam in lectionum delectu, Benedictini Patres e S. Mauri congregatione, quæ magnum sibi nomen in hujusmodi lucubrationibus comparavit, Jacobus *De Friche* et Nicolaus *le Nourri,* novæ Ambrosii editioni curam impenderunt. Hæc anno 1686 incepta, anno 1690 ad complementum perducta est, atque posthinc ut exemplar habita fuit ad quod subsequentes omnes exigerentur. In tres ipsi tomos editionem suam dispescuerunt, duobus prioribus indubia Ambrosii opera complexi, dubia ac spuria in tertium relegantes. Præter generalem Præfationem, Vitam Ambrosii a diacono Paulino descriptam, alteram veterem græco sermone, cum versione latina, e Theodoreti historia consarcinatam, ac tertiam per ipsos Maurinos Patres ex Ambrosii scriptis desumptam, ac præter antiquorum in Ambrosii laudem testimonia, singulis ejus operibus *Admonitiones* præposuerunt, quibus quæstiones omnes evolvuntur de operis argumento, de ejus authenticitate, de tempore evulgationis, de nomine ac partitione, ac de peculiaribus objectis quæ diffusiores elucidationes requirant; eamque magno notarum apparatu instruxerunt,

tam ad variantes lectiones proponendas præcedentium editionum ac multorum mss. codicum quos magna sedulitate vel ipsi vel per alios consuluerunt, quam ad difficultates sive historicas, sive doctrinales, sive grammaticales, sive cujuscumque alterius generis discutiendas, habita etiam eorum ratione qui in primo eruditionis limine adhuc consisterent; ac demum indices singulis voluminibus apposuerunt et mss. codicum ac typographicarum editionum quibus usi sunt, et biblicarum etiam sententiarum quæ ab Ambrosio exponuntur, rerumque omnium quæ sive in textu sive in notis memoratu dignæ essent. Solemnem autem sibi legem constituerunt, ne umquam simplici alicui conjecturæ in textus emendatione indulgerent; unde si quando ejusmodi nacti sunt dictiones, quæ ex internis argumentis ut erroneæ lectiones evidenter repudiandæ essent, licet communi omnium mss. codicum atque editionum, quæ eis nitebantur, consensione firmarentur, id in notis monere contenti fuerunt, erroneum textum, uti decebat, in sua integritate religiose proferentes.

Nec tamen hæc ipsa editio Richardi Simonis criticam effugit; verum in quibusdam posteriori recusione emendata, cum longe præstantior reliquis omnibus recognita esset, ad ejus normam successivæ omnes comparatæ sunt. Sed neque illos, licet tam benemerentes Patres, omne adhuc tulisse punctum plures viri docti opinati sunt, quos inter ita recentius scribebat Liveranius: « Studium ac curam « omnem in adornandis atque absolutissima commentariorum segete instruendis « illustrandisque operibus S. Ambrosii Mediolanensis Episcopi et Ecclesiæ Do- « ctoris sodales maurini impenderunt; ita ut nihil intactum et secundis curis « expoliendum superesse nonnullis visum sit. Non ita tamen res se habet, quem- « admodum hoc ipsum, quod subjacet, specimen retractationum arguit; ex quo « patet plura adhuc ibi esse relicta ad trutinam revocanda, ad emendatiorem « lectionem producenda. Plurima alia etiam comperimus, quæ sensum vel ine- « ptum vel corruptum præseferunt, ac proinde limam more patientem præsto- « lantur. » Profert autem deinde e Basilicæ Liberianæ codicibus specimen undecim variantium lectionum *Expositionis in Lucæ Evangelium,* quæ magni momenti sunt, atque Maurinos editores effugerunt.[1]

Nostræ vero huic concinnandæ editioni Maurinam uti basim substravimus, quia religioni erat nobis lectoribus nostris ea valde multa subducere, quæ in illa egregie præstita occurrunt. Unde licet hanc in quinque volumina, uti Romanam, dispescuerimus, eum tamen successionis ordinem in Ambrosii operibus retinuimus, quem Maurini adoptarunt, illa tantummodo certa Ambrosii scripta pro rerum analogia cuique classi inserentes, quæ Maurini ignorarunt aut neglexerunt, quia ex. ergo, ex Augustino fragmenta collegimus *Expositionis in Isaiam prophetam* et *de Sacramento regenerationis vel de Philosophia,* quorum illi nullam habuere rationem; quædam ut genuini Ambrosii fœtus habenda sunt, quæ Maurini inter spuria relegarunt, ut quidam hymni; pauca demum alia jure Ambrosio vindicantur quæ Maurinos latuerunt, ut suis singillatim locis demonstrandum erit. Romanæ editioni etiam in hoc obsecuti sumus ut biblicas pericopas iis tractatibus adnecteremus qui commentationes exhibent in divinam Scripturam. Verum non integrum semper adjecimus biblicum contextum, neque ipsi sermonis seriei insinuavimus, ut Romani præstiterunt Editores, sed initio cujusque capitis præposuimus, et quidem eos tantum versiculos, qui directum expositionis objectum

[1] In *Spicilegio Liberiano.* Florentiæ, 1864, § 1.

constituunt, atque in versione ab Ambrosio adhibita, sive in lectione ab eo prælata, posita tamen e regione in legentium commodum ipsa Vulgata: quæ comparatio etiam criticis Bibliorum studiis non contemnendam afferre poterit utilitatem. Ubi vero ampla aliqua pericopa ab Ambrosio e Scripturis in ipso sermonis decursu profertur, tunc ad nimis prolixas repetitiones vitandas, ab ea præponenda capitulis abstinuimus, et versionem Vulgatam e regione illius in ipsum textum inseruimus.

Nostris autem ad singula præfationibus non pauca retinuimus ex iis quæ in suis *Admonitionibus* Maurini Editores adnotarunt, immo interdum ex integro easdem exscripsimus, eamdemque capitum et numerorum servavimus distinctionem; sed capitum summaria magis minusve interdum immutavimus, præsertim vero in *Hexaemeron,* ubi quæ a Maurinis præfixa sunt nobis sæpius haud arridebant. E notis autem criticis numero ingentibus, quibus iidem editionem suam auxerunt, potiores tantum retulimus: siquidem post accuratam ab iis perfectam codicum recognitionem supervacaneum videbatur lectiones variantes ab ipsis adunatas exhibere ubi nullæ in sermonis contextu occurrerent difficultates, ac lectiones adnotatæ valde minus congruentes apparerent quam lectio in textu adoptata. E converso, quoad codices in nostra adhibitos recensione, fere omnes variantes eorum lectiones, etsi levioris momenti et a contextu aliquando prorsus absonas attulimus, ut pleniorem tam mss. exemplarium, quam antiquiorum typis vulgatarum editionum, notionem exhiberemus. Historicas item notas, archæologicas, geographicas, grammaticas, physicas, theologicas eorumdem Patrum a S. Mauro libentissime retinuimus; sed his interdum et nostras addere non inutile, præsertim res theologicas primis labris degustantibus, rati sumus; atque hoc ipso priori volumine valde uberiori adnotationum serie nobis communiendi visi sunt tam libri *Hexaemeron* quam liber *De Tobia.* Et primi quidem potissimum sive ut fontes indigitarentur unde hausuerit Ambrosius suas rerum naturalium notiones, sive ut lectores simul ediscerent quidnam de iisdem hodiernus scientiarum edoceat profectus; quibus postulationibus plenissime, ut arbitramur, satisfecit cl. in nostro archidiœcesano seminario naturalium disciplinarum professor Augustinus Riboldi. Liber autem *De Tobia* pluribus æque notis a nobis instructus est, præter ea quæ de usura in ejus præfatione dicta sunt, ut ex omnium animadversionum complexu evidens lectoribus fieret, quam diversimode Ambrosius, una cum aliis Ecclesiæ Patribus, quæstionem de fœnore practice conspicere debuerit, ab ea ratione qua eadem quæstio nunc a theologis, atque ab ipsamet suprema in Ecclesia auctoritate consideratur.

Etiam Ambrosii laudes ab antiquis decantatas, ut par est, cum Maurinis referimus; sed illa permulta scorsim nobis addenda visa sunt quæ ostendunt quanti eum fecerit, et quanta ab eo desumpserit præclarus ejus discipulus Augustinus, neque honos silentio premendus fuit quem sua ejus verba faciendo œcumenicum Vaticanium Concilium eidem novissime tribuit. Quæ autem ad ejus vitæ et gestorum pertinent enarrationem, atque ad ejus scriptorum et eloquentiæ indolem in genere, ad postremum volumen omnia amandamus, unde nemo sane vel illa exultatura opinetur quæ tantopere ominatum eventum respiciunt inventionis exuviarum ejus, earum recognitionem tam ordinaria quam suprema Pontificia auctoritate, nobiliorem iis paratam sedem, elevationisque, quanta per temporum licuit injuriam, celebritatem.

Nunc autem quid emolumenti e nostris codicibus, mss. præsertim, sed interdum

etiam e vetustioribus typographicis, erutum fuerit ad textum ipsius Maurinæ editionis pro sanæ criticæ regulis ad probatiores lectiones redigendum, nonnullis exemplis vel ex hoc priori tantum volumine desumptis ostendere æquum erit, ne quis forte suspicetur, majora nos quam quæ facto respondeant, obtrudisse.

Ea igitur suasione ducti, non modicum utilitatis ad genuinum Ambrosii dictatum recognoscendum ex iis potissimum documentis depromi posse, quæ iis regionibus lucem adspexerint ubi ipse Ambrosius volumina ediderit sua, vel illis quæ eisdem conterminæ sint, ubi ea religiosius asservata, ubi e vetustissimis exemplaribus facilius apographa describi potuerunt, nihil, ut diximus, magis conferre posse arbitrati sumus ad accuratissimam ejus Operum editionem obtinendam, quam vetera horum exemplaria compulsare quæ vel ex ipsa provincia nostra vel e finitimis ad nos usque pervenerint, quæque ab exteris Ambrosii editoribus, ipsis Maurinis minime exceptis, fere omnino neglecta esse videntur.[1] Unde quotquot præsto esse potuerunt tam mediolanenses quam e propinquis civitatibus mss. codices studiosissimæ disquisitioni subacti, præconcepta spe nos minime frustrarunt, utpote qui tercentas circiter variantes lectiones pro hoc tantum priori volumine nobis exhibuerint (typographicis mendis prioris maurinæ editionis minime supputatis), quas maurinis lectionibus præferre atque in textum inducere merito nos potuisse confisi sumus, quarum centum et viginti biblicas sententias respiciunt, reliquæ vero vel manifestos corrigunt errores, vel aliquam adimplent lacunam, vel contextui conformius respondent, vel sensum valde aptiorem effundunt; quin de verborum transpositionibus ratio habeatur, quæ linguæ indoli, aut efficaciæ vel venustati ambrosiani styli congruere videbantur.

Jam vero ut sermo in primis sit de immutationibus quas ipsis biblicis sententiis intulimus, utique et nobis cum iisdem Maurinis asserere liceat: « In Scri-« pturæ locis quæ passim citantur ab Ambrosio diligentiam ac religionem adhuc « majorem adhibuimus: eorumdem enim locorum varietates interdum etiam haud « ita graves, non solum ex S. Ambrosii codicibus, sed e diversis quoque Bi-« bliorum idiomatis placuit adnectere. » Nullæ autem non adhibitæ sunt curæ ut in his genuina Ambrosii lectio definiri posset, cum minime nos lateat magni momenti fieri in criticis Bibliorum sacrorum studiis versionem qua Ambrosius usus sit, quæque potissimum ex ejus operibus est reconstituenda; cum celebrem *italam* dictam repræsentet latinarum versionum familiam, quæ antequam Hieronymi translatio fere universim adoptaretur, in latina Ecclesia usui erant. De ejus autem indole et peculiari charactere noster jam pluries commendatus Amellius ad calcem hujus editionis edisseret. En vero modo ejus curis congestum specimen nonnullarum lectionum ex illis, quæ e nostris codicibus mss. probatis ad opera Sabbaterii, *Bibliorum sacrorum latinæ versiones antiquæ, seu vetus italica;* Holmes-Parsonii, *Vetus Testamentum græcum cum variis lectionibus;* Tischendorfii *Novum Testamentum græce cum critico apparatu,* aliaque ejusmodi recentiora, fidenter in textu maurinis biblicarum sententiarum lectionibus suffectæ sunt:

[1] De mss. codicibus qui e celeberrimo jam Bobiensi monasterio ad Ambrosianam nostram Bibliothecam pervenerunt, notandum est, eos ut mediolanenses haberi, utpote qui vetustissimos mediolanenses codices repræsentent, quos S. Columbanus, monasterii conditor, Mediolani conquisivit, quique subsequentibus monachorum transcriptionibus inservierunt. Licet vero, ut animadvertit prælaudatus Amellius, pars maxima exemplarium quæ præsto haberi potuerunt, non sint remotissimæ antiquitatis, quædam tamen eorum ejusmodi indicia præseferunt, e quibus arguendum est, immediate ex aliis vetustissimis fuisse descripta; uti dicendum de codice mss. Ambrosianæ nostræ Basilicæ propter frequentes in eo omissiones in gratiam vocum quæ similem habent desinentiam, nempe, ut dicuntur, ὁμοιοτέλευτων, facilius occurrentes in transcriptionibus e pervetustis codicibus uncialibus; nec non propter quasdam orthographicas formas proprias solummodo remotæ antiquitatis, uti *quur* pro *cur*, etc.

a) « Variantes quædam quæ a biblica Ambrosii versione demunt singulares « quasdam incongruentias cum originali textu aliisque versionibus. Ita *Hexae-* « *meron* lib. v, n. 19 (Ps. xxiii, 33): *Os tuum loquetur perversa,* dum Maurini « habent *loquitur*, ubi tempus præsens neque convenit cum præcedenti, *Oculi tui* « cum viderint *alienam.*

« Pariter eodem libro n. 23: *Melius est exiguum cum Dei timore, quam the-* « *sauri magni sine timore;* quæ sententia est e *Proverb.* xv, 16; sed Maurini « editores non innuerunt eam biblicam esse. Hanc vero ipsi habent lectionem, « absque ulla variante in notis: *Melius est exiguum datum,* etc. Sed istud *datum* « neque in originali hebraico est, neque in versionibus, repugnat contextui biblico, « repugnat contextui ipsius Ambrosii: ergo absque hæsitatione admittenda fuit « lectio nostrorum codicum, a quibus abest.

« Pariter lib. vi, n. 41: *Et transtulit in regnum Filii charitatis suæ* (*Ad* « *Coloss.,* i, 13), pro *claritatis* quod habent Maurini, quodque aptum sensum non « redderet, dum a converso *Filius charitatis suæ* idem est ac *Filius dilectissimus.* « Item *De Paradiso*, n. 56: *Si quis apposuerit ad hæc, adjiciet illum,* etc. « (*Apoc.,* xxii, 18), pro *ad hoc* edit. maur.

« Rursus, *De Cain et Abel,* lib. i, n. 14: *Desiderans faciem tuam, inveni te* « *(Prov.,* vii, 14), pro *invenire.* Et *collætemur cupidine* (ibi, 16) pro *colluctemur,* etc. « Maurini lectiones nostras notant quidem ut variantes, sed valde melius assum- « psissent in textum. *De Benedictionibus Patriarcharum,* n. 7: *Affecisti contumelia* « (*Gen.,* xlix, 4) pro lectione maur. *affecisti me contumelia,* ubi *me* leviter ab « amanuensibus insertum apparet.

b) « Lectiones quæ restituunt versioni biblicæ divi Ambrosii primigeniam fide- « litatem versioni lxx. Ita Hexaemeron lib. iii, n. 5: *Trabes domorum nostrarum* « *cedri, lacunaria nostra cupressi* (*Cant.,* i, 16), pro *cedrinæ..... cupressina,* ut « Maurini.

« Item *De Abraham,* lib. ii, n. 6: *Et abiit cum eo Loth* (*Gen.,* xii, 4), pro « lect. maur. *Et exivit,* etc.

c) « Lectiones quæ adhibitam ab Ambrosio versionem consonam faciunt cum « eisdem sententiis ab Ambrosio aliis locis prolatis. Hæ vero frequentiores sunt, « nec vacat hic exempla referre, quæ passim ex notis deprehendi possunt.

« Nunc autem (ita rursus Amellius, qui et sequentia simul omnia exempla « collegit) ut ad lectiones progrediamur quæ manifestos corrigunt errores, afferre « possumus illam libri ii *Hexaemeron,* n. 6: *Quem imitantes philosophi, septem* « *stellarum,* etc., pro *quinque,* ut habent Maurini; in quo nostri codices perfecte « respondent doctrinæ quam de harmonia cœlesti veteres philosophi tradiderunt, « ut declaratur in nota. Item lib. iii, n. 5: *Mortiferi cantus acromatum scenico-* « *rum qui,* etc., loco lectionis maurinæ: *Mortiferi cantus et acroamata scenicorum* « *quæ,* etc.; cujus substitutionis ratio æque in nota proposita est. Exhibebimus « autem ad operis complementum, si Deus vitam viresque dederit, aliquid pe- « culiare de musicis Ambrosii notionibus, atque historicum specimen de Am- « brosiano cantu et liturgia. Huic etiam classi accensere possumus illud *Hexae-* « *meron,* lib. v, n. 88: *ipse Petra Ecclesiæ* pro *ipsa petra Ecclesiæ,* et lectio « *originales servuli,* n. 21, libri *De Joseph,* loco *originis servuli,* et *De Paradiso,* « n. 39, *convincitur* pro *reconvincitur,* ut prostant in maurina editione.

« E nostris lectionibus quibus lacunæ quædam impletæ sunt, exemplum præ- « bemus in lectione felicissime detecta, latine quidem in mediolanensi editione

« ex anno 1477, græce vero in cod. P., de qua in nota 4 ad n. 15, libri II *Hexae-*
« *meron,* in cujus textu pro lectione a nobis posita *pros antidiastolen,* πρὸς ἀντιδιαστολήν,
« Maurini lacunam reliquerant, aliquid astronomicum suspicati.

« Item lectionum contextui magis congruentium, et quæ aliquem mentis con-
« ceptum efficacius exprimant, specimen exhibere possumus e n. 24, libri V
« *Hexaemeron,* verbis: *Sed alieno stabilit et regit pondere,* pro lectione maurina:
« *alienæ stabilitatis regitur pondere.* » Hæc sane stabilitatis ideam ibi collocat ubi eam Ambrosius collocare nolebat, ideoque nostra lectio valde melius Ambrosii cogitationem exprimere dicenda est. In hoc autem Maurini critico acumine laborarunt, lectionem nostram afferentes quidem in nota; sed ei prælationem non tribuentes; immo contra præcedentium editionum auctoritatem, ut ipsi in sua nota fatentur, eam e textu repudiantes.

« Non secus, prosequitur Amellius, ejusdem *Hexaemeron* libro VI, n. 46, de no-
« stra lectione: *Faciamus hominem,* non autem additis verbis *ad imaginem,* quæ
« habent Maurini, quia in eo contextu agitur tantum de dictione *hominem.*

« Pariter in lectione *si perscrutantibus diligenter,* loco maurinæ: *si pertractanti-*
« *bus diligenter,* n. 58 *De Paradiso;* ac n. 59 in verbis: *Si quis sapientiam habeat,*
« pro verbis maurinis: *Si quid sapientiæ habeat,* quæ omnino incongrua apparent.

« Idem deprehenditur in nostra lectione *transibis et pertransibis a principio*
« *fidei* pro solo maurino *transibis,* libro *De Isaac et anima,* n. 47. »

Addimus vero et insigne exemplum lectionis valde magis aptum sensum fundentis e n. 7 primi *Hexaemeron* libri, ubi Maurini legere prætulerunt: *Neque disciplinam quamdam materiæ quam contemplando mundum posset effingere, sed auctorem Deum exprimendum putavit;* notantes tamen, decem *melioris notæ* codices mss. habere lectionem *discipulum quemdam,* etc. Nos vero etiam septem nostris codicibus innixi hanc ipsam adoptavimus lectionem, quæ internis quoque argumentis evidenter fulcitur. Quem enim probabilem sensum effundunt propositiones istæ: *Neque* (Moyses) *disciplinam quamdam materiæ, quam contemplando mundum posset effingere, sed auctorem Deum exprimendum putavit?* Sed si attendas non esse Ambrosio insuetas aliquanto implexas verborum transpositiones, ita valde perspicuum et præcedentibus etiam consonum habebis sensum: *Neque* (Moyses) *discipulum quemdam* (Demiurgum gnosticorum) *exprimendum putavit auctorem materiæ, quam contemplando mundum posset effingere, sed Deum.* Prius dixerat Ambrosius, Moysen non ex atomorum concursu mundi originem duxisse; hic vero subdit, neque supposuisse ab *intelligentia* Deo inferiori, a *discipulo quodam,* a Demiurgo, ut gnostici effinxerant, materiam productam, et mundum efformatum fuisse, sed ipsum Deum proposuisse ut materiæ auctorem. Difficultas sensum prima fronte percipiendi videtur lectioni *disciplinam quamdam* occasionem dedisse.

« Sed (hic rursus Amellio locum concedimus) ut idea quædam recta haberi
« possit auctoritatis, quæ codicibus nostris est tribuenda, id etiam non est si-
« lentio prætereundum, præcipuas lectiones a Maurinis pro suo textu primo
« adoptatas plerumque iis quoque contineri. Ita, ex. gr. vox *bruchus, Hexae-*
« *meron* lib. IV, n. 1, pro *rubus* præcedentium editionum; locus ille in editio-
« nibus corruptus omissione vocis *successit,* ut notant Maurini, n. 76 libri *De*
« *Noe et Arca,* integer legitur codice Novariensi N'; libro II *De Jacob,* n. 39
« lectio illa a Maurinis inter plures variantes prælata: *Quis tam suavis,* etc.,
« nostrorum quoque codicum est.

« Sed editione nostra criticum momentum debito in honore reponitur etiam « mediolanensis editio qua usi sumus, cujus valorem videntur Maurini non « agnovisse, certe eo quod ejus collationem, uti pro reliquis egerunt, non insti- « tuerint. Cujus rei argumento sunt loca sequentia ex uno *Hexaemeron,* ubi edi- « tores illi variantes maximi momenti lectiones indigitantes, a se pro textu selectas « dicunt contra consensum *omnium præcedentium editionum,* dum e converso « editio nostra mediolanensis (quæ ipsis Maurinis fatentibus princeps est quæ Ope- « rum Ambrosii, nempe quoad *Hexaemeron,* lucem adspexerit) eadem exhibebat, « ducentis scilicet et amplius annis antequam ipsi suam vulgassent. Sunt nempe:

« Libro I, n. 8, omissio vocum *de celeritate conditionis,* quas nota *h* Maurini as- « serunt habere *editiones omnes unanimi consensu,* dum mediolanensis non habet. « Ibidem, n. 18 lectio *causam tamen factum,* pro qua falso asseritur in nota res- « pectu nostræ mediolanensis *omnes editiones* habere: *causam tamen factam.*

« Libro II, n. 12 lectio *divino præstitutus arbitrio,* ubi in nota habetur: *Ve- « teres editiones,* item falso quoad nostram, *divino præfectus arbitrio.* »

« Libro III, lectiones n. 5, *pia vita delectet;* n. 7, *desinant ergo nobis dia- « lecticis disputationibus,* etc.; n. 10, *vilis sabulonis pulvere,* etc.; n. 13, *pontus « maris nostri sinus,* etc.; n. 18, *et per aquam aeri;* n. 67, *patientia;* n, 71, « *obumbrant enim infirmitates,* etc.; quæ conformes omnino sunt in mediola- « nensi, dum Maurini exhibent lectiones diversas ut proprias *editionum omnium.*

« Idem dicas de lectionibus libri IV, n. 1, *sors aliqua* vini; n. 6, *implebuntur « bonitate;* n. 14, *quod sexagesimo sexagesimæ,* etc.; n. 19, *si ita natus est.*

« Idem et de illis libri V, n. 7, *ut varii majores,* etc.; n. 36, *cum paululum « conticuisset;* et n. 65, *pudori ejus.*

« Demum etiam quoad lectiones libri VI, n. 3, *conquestio;* n. 20, *asperitate « hyemis defuturam,* ac n. 55, *eminet aeri, terris, mari.* »

Cum igitur compertum nobis extiterit hanc quoque primævam nostram editionem magnæ auctoritatis habendam esse, ideo non hæsimus quin et ab illa nonnullas assumeremus lectiones, rati ipsos Maurinos non secus acturos fore, si eam studiis suis dignam arbitrati essent. Cæterum neque hos Ambrosii Editores semper, judicio nostro, sanioris criticæ legibus obtemperasse, præter jam dicta, probat præsertim lectio illa ab eis adoptata, n. 8 libri *De Fuga sæculi: Nescit Ecclesia publicare leges suas. Novit ut Dominico,* etc. de qua in nota dicit etiam, *cum antecedentibus ac subsequentibus aptius quadrare diffitebitur nemo;* quam nos econtra opinamur nec contextui magis respondere ac illam præcedentium editionum, a nobis restitutam, neque verum per se fundere sensum, nec loquendi usui convenire. Id probat et alia lectio, *Hexaemeron,* lib. III, n. 9, ab eis in textum invecta, *ut ima soli ora,* etc. pro ea quæ communis erat omnibus præcedentibus editionibus cum pluribus mss., *ut ima solidiora,* et aliis roboratur mss. qui habent, *ut ima ac solidiora;* quæque authenticitatis argumentis validioribus firmatur, ut in nota apposita demonstravimus. Id æque conficitur e lectione, eodem lib. III, n. 23 circa finem, *dum* (editio Migne habet *cum*) *responsoriis psalmorum;* ubi præferenda erat vox *tum,* quæ extat in editione et codicibus nostris, uti eo loco adnotavimus. Verum gravandi forte de hoc Maurini non sunt, si vel hanc ignoraverunt lectionem, cujus revera ne in notis quidem mentionem fecerunt. At certo non satis sagacitatis demonstrarunt Maurini, libro V ejusdem Hexaemeron, n. 2. Dicit ibi Ambrosius: *Prior ergo hominum tentatio, quam natura;* id est, prius creatum fuit quod tentare posset hominem (ut explicaverat verbis *ante hominem deliciæ*),

quam ipse homo. *Sed nihil creatura deliquit,* ajunt codices nostri, aliique Maurinis cogniti, idest, crimen tentationis non est in rebus a Deo creatis; *alimenta dedit, non vitia præscripsit:* Maurini vero ex aliis codicibus prætulerunt lectionem, *sed nihil natura deliquit,* dum vox *natura* vix ab Ambrosio adhibita creationem significabat hominis, non res creatas, et statim in hoc altero sensu ab Ambrosio adhiberi non potuit, ac manifesto in codices ex errore pertransiit pro *creatura.* Sed de his jam satis: alia nonnulla ejusmodi inveniet exempla qui per integrum hoc nostræ editionis volumen excurrat.

Confidimus tamen, neminem, qui hoc ipsum volumen accurate pervolverit, incriminaturum nos fore de nimia erga documenta nostra prædilectione, quasi nempe partium spiritu acti plus æquo iis tribuerimus auctoritatis in textus emendatione. Siquidem perspicere quisque potest, nos haud infrequenter ipsas Maurinorum lectiones secutos esse, licet lectiones ab iis dissimiles vel omnium documentorum nostrorum suffragiis commendarentur. Id nobis solemne constanter fuit, non inspicere ex quanam parte lectiones nobis suppeditarentur, et quot numero documenta essent quæ nobis eas exhiberent, siquidem familias potius codicum, si distingui possint, quam singulorum numerum considerare oporteret; sed si sensum per se clarum, rectum, contextui rite convenientem proderent, si etiam immutationibus in alias ipsæ amanuensibus occasionem præbere potuerint, sive ex eorum inscitia, sive etiam e male cordata emendandi prurigine; uno verbo, huic semper studuimus, ut nonnisi probatæ ad amussim severioris criticæ lectiones nostræ eligerentur. Immo ut nihil prorsus præter plenissimam convictionem exhibeamus, illam immutationem hic retractamus vocis *prospero* editionis maurinæ in *prosperorum, Hexaemeron* lib. III, n. 24, quam adoptavimus suffragio septem nostrorum mss. eo quod a substantivo *successuum* nobis postulari videbatur; nam deinceps recogitantes, vocem hanc designare etiam humanos eventus quoscumque sive prosperos sive non, in hanc devenimus suasionem, eam per se subsistere posse, et bene ab Ambrosio dici potuisse *prospero ligno currere;* ac lectionem mss. nostrorum forte ex eadem ortum habuisse causa, qua ipsi eam nostram feceramus; ideoque maurinæ lectioni standum declaramus.

Ea demum potissimum de causa non immoramur animadversionibus prolatis ab erudito Garnerio, Maurino editore operum S. Basilii, quia conjecturis ingeniosis quidem, sed documentorum suffragio plane destitutis, suas quasdam proposuit lectiones in Ambrosii Hexaemeron loco earum quæ in editionibus prostarent.[1] Cum enim opponantur præcipuo critices canoni de conjecturis non admittendis nisi ineluctabili urgente necessitate, immo neque in textum inferendis, sed in notis tantum exhibendis; jam ejusmodi necessitate non existente, neque de iis curandum fuit. Eadem vero solertia ac religione, qua huic priori volumini comparando incubuimus, si Ambrosio advocante Ille dederit a quo omne bonum descendit, reliquis quoque exornandis studebimus, ut quantum et per nos liceat, sincera Ambrosii vox in universo terrarum orbe perenniter resonet, fidem adstruat, mores corrigat, caritatem excitet, clericos instruat, virgines Deo devoveat, Ecclesiæ Christi sponsæ jura tueatur, et omnibus salutis magistra omnes ad Christum beatasque sedes adducat.

[1] Ita pro lib. IV, n. 18, etc. Vide Præfationem operibus D. Basilii, Parisiis, 1721.

DE SANCTO AMBROSIO

PRÆCIPUA SANCTORUM PATRUM ALIORUMQUE VETERUM

ECCLESIASTICORUM SCRIPTORUM TESTIMONIA

Basilii ex epistola 55 *ad Ambrosium ipsum.*

Quod interioris hominis tui pulcritudinem veluti ex variegata sermonum pictura cognovimus.... glorificamus Deum nostrum qui in singulis generationibus eos qui sibi placuerint, deligit. Qui olim quidem ex pastoribus ovium populo suo principem excitavit, et Amos de grege caprarum sumptum spiritu suo instruxit, nunc virum ex urbe regia, cui totius gentis principatus concreditus erat, sapientia sublimem, generis claritate, vitæ splendore, orandi facultate, et rebus sæcularibus illustrem, ad gregem Christi pascendum traxit: qui projectis hujus vitæ opibus universis, proque damno habitis, ut Christum lucrifaceret, commissa sibi magni ac præclari navigii, Ecclesiæ videlicet Dei, in fide Christi gubernacula accepit. Age igitur, o homo Dei, quando quidem non ab hominibus accepisti aut doctus es Evangelium Christi, sed ipse te Dominus e medio judicum terræ desumptum ad cathedram apostolicam transtulit, etc.

Gaudentii Brixiani Episcopi tractatu habito in die suæ ordinationis.

Obsecro communem patrem Ambrosium ut post exiguum rorem sermonis mei, ipse irriget corda vestra divinarum mysteriis litterarum. Loquetur enim Spiritu sancto quo plenus est, et flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ, et tamquam Petri Apostoli successor, ipse erit os universorum circumstantium Sacerdotum. *Vide etiam tract. seq. ubi inventionis SS. martyrum Gervasii ac Protasii meminit.*

Hieronymi ex epistola 22 *ad Eustochium, c.* 10.

Legas Ambrosii nostri quæ nuper scripsit ad sororem opuscula, in quibus tanto se effudit eloquio, ut quidquid ad laudes virginum pertinet, exquisierit, expresserit, ordinarit.

Ejusdem ex libro de scriptoribus Ecclesiasticis.

Ambrosius Mediolanensis Episcopus, usque in præsentem diem scribit; de quo, quia superest, meum judicium subtraham; ne in alterutram partem aut adulatio in me reprehendatur, aut veritas.

Ejusdem ex Apologia adversus Jovinianum.

Quod si cui asperum et reprehensione dignum videtur, tantam nos inter virginitatem et nuptias fecisse distantiam, quanta inter frumentum et hordeum est, legat sancti Ambrosii *De Viduis* librum, et inveniet illum inter cetera quæ de virginitate et nuptiis disputavit, etiam hoc dixisse.

Ejusdem ex Epistola 57 *ad Damasum.*

Quisquis tria hæc, hoc est, tres hypostases, id est, usias dicit.... jungatur cum Beatitudine tua Ursicinus, cum Ambrosio societur Auxentius. Absit hoc a Romana fide, etc.

Ejusdem ex Epistola 65 *ad Pammachium.*

Nuper Ambrosius sic Hexaemerum Origenis compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur.

Ejusdem ex Epistola 90 *ad Augustinum.*

Quorum et priorem (*Origenem scilicet*) noster Ambrosius in quibusdam secutus est.

Ejusdem ex Epistola 151 *ad Algas., Quæst.* 6.

Ambrosius Mediolanensis Episcopus quid de hoc loco senserit, in Commentariis ejus legere poteris.

Ejusdem ex Apologia 1 *adversus Rufinum cap.* 1.

Si auctoritatem operi suo præstruebat, volens quos sequeretur, ostendere; habuit in promptu Hilarium.... Ambrosium.... et martyrem Victorinum.... de his omnibus tacet, et quasi columnis Ecclesiæ prætermissis, me solum pulicem et nihili hominem per angulos consectatur.

Item ex Apologia 3 *c.* 3.

Ego non accusavi quare Origenem pro voluntate transtuleris; hoc enim et ipse feci, et ante me Victorinus, Hilarius, Ambrosiusque fecerunt. *Eadem etiam dixerat in Apologia* 2 *cap.* 4.

Ejusdem ex Chronico, Grat. 3 *et Equit. Coss.*

Post Auxentii seram mortem, Mediolani Ambrosio constituto, omnis ad rectam fidem Italia convertitur. = Verum quoad Hieronymum inficiandum non est, eum non semper erga Ambrosium æquioris animi fuisse, et ipsa verba superius allata e libro *De viris illustribus*, ostendunt se non ita de ejus scribendi ratione sentire ut omni laude dignum putaret. Siquidem, ut rite animadvertit Tillemont (*Mémoires pour servir a l'Histoire ecclesiastique*, etc. *Sur saint Ambroise, Note* XI) nullis scrupulis Hieronymus præpeditus fuit ne alios, licet adhuc viventes, commendaret, qui aliunde valde minorem ac Ambrosium celebritatem assecuti sunt. Nonnullis vero locis ab aliqua Ambrosii sententia se alienum prodit (circa interpretationem biblicæ vocis *Gog*, et circa divisionem Psalmorum in quinque libros vel partes); sed quoad libros *De Spiritu Sancto*, licet eum non nominet, acrius carpit, ut habetur ex Rufino, *In Hieronymum*. Baronius quidem (ad an. 381, § 14) ostendere conatus est, non de Ambrosio Hieronymi verba accipienda esse, eo quod Hieronymus Didymi libros *De Spiritu Sancto* e græco in latinum transtulerit antequam Ambrosius suos de eodem objecto libros edidisset; ideoque de alio nunc ignoto auctore intelligenda esse quæ ad fratrem Paulinianum scripsit,

dum ad eum suam mitteret librorum Didymi translationem. Attamen rursus animadvertit Tillemont (loco præcitato), Ambrosium libros suos *De Spiritu Sancto* anno 381 edidisse; Hieronymum vero suam e Didymo versionem nonnisi circa annum 383 incepisse, nec nisi anno 385, cum Jerosolymam rediisset, eam evulgasse, atque hinc concidere Baronii suppositionem. Videtur autem hæc præcipua causa extitisse cur Hieronymus Ambrosium minoris facere cœperit, quod Ambrosius allegoricis Scripturæ interpretationibus nimis fuerit delectatus. Ait quoque Rufinus (In Hieron. lib. II) nonnisi de Ambrosio intelligi posse quæ ipse Hieronymus enarravit de sanctis fœminis Paula et Eustochio minus probantibus quoddam in Lucam Commentarium ut ludens in verbis, in sensibus frigidum; ipsumque Hieronymum data ad se epistola id satis aperte indicare, præsertim cum antea nemo alius e latinis Commentaria in Lucam scripsisset. ═

Rufini Aquilejensis Presbyteri ex Invectiva 2 in Hieronymum.

Virum (*lacerat*) omni admiratione dignum Ambrosium Episcopum, qui non solum Mediolanensis Ecclesiæ, verum etiam omnium Ecclesiarum columna quædam et turris inexpugnabilis fuit.... qui ad Ecclesiarum Dei gloriam electus a Deo est: qui in conspectu Domini locutus est, in conspectu persecutorum regum, et non est confusus. Ambrosius sanctus de Spiritu Sancto non solum verbis, sed et sanguine suo scripsit; obtulit enim persecutoribus sanguinem suum, quem in se fudit: sed a Deo ad alios adhuc reservabatur labores.... sanctum virum Ambrosium, cujus adhuc præclaræ vitæ memoria in animis omnium viget.

(De Augustino seorsum postea).

Paulini ex epist. ad Alipium, quæ est apud Aug. 24 *alias* 35.

Quod indicasti jam de humilitatis nostræ nomine apud Mediolanum te didicisse, cum illic initiareris, fateor curiosius me velle condiscere, ut omni parte te noverim, quo magis gratuler, si a suscipiendo mihi patre nostro Ambrosio, vel ad fidem invitatus es, vel ad sacerdotium consecratus, ut eumdem ambo videamur habere auctorem. Nam ego etsi a Delphino Burdigalæ baptizatus, a Lampio apud Barcilonem in Hispania per vim inflammatæ subito plebis sacratus sim; tamen Ambrosii semper et dilectione ad fidem innutritus sum, et nunc in sacerdotii ordine confoveor. Denique suo me clero vindicare voluit, ut etsi diversis locis degam, ipsius presbyter censear.

Incerti, ex Appendice operum sancti Hieronymi Epist. 7, *cujus tamen auctorem quidam Cœlestium aut Pelagium, quidam Maximum Taurinensem putant.*

Cum martyres jam pridem apparendi haberent tempus, hominem cui se proderent, inquirebant, illum certe cui sub ea fide revelarentur, qua martyria fecissent. Sic donatum est Ambrosio, quod Auxentio denegatum est; quoniam quæ Auxentius blasphemabat, Ambrosius prædicabat.

Incerti, ex eadem Appendice in Catalogo Script. Ecclesiast. ad Desiderium.

Ambrosius frater profundorum penna raptus, et aeris volucer, quamdiu in profundum ingreditur, fructum de alto carpere videtur: et omnes ejus sententiæ fidei Ecclesiæ, et omnium virtutum firmæ sunt columnæ. *Ibidem in Dialogo ignoti cujusdam, ex Augustini et Hieronymi verbis consarcinato, Ambrosius inter viros apostolicos commemoratur.*

Ex Libelli Synodici verbis Conc. Nicæno insertis, Tom. 11 *edit. Labbei, pag.* 98.

Arianis autem seditionem moventibus, Ambrosius qui urbi præfectus esset, sedandi tumultus causa supervenit. Congregatio autem heterodoxorum qui eum viderat, et fidelium clamorem repulerat, episcopum proclamavit. Quin et divina conveniens Synodus, ipso inspectante Imperatore, eum comprehendens sacro baptismate initiavit. Electo autem jam eo hujusmodi hymnum Deo Imperator coram omnibus cecinit: Gratia tibi, Domine omnipotens et servator noster, quod cui ego viro corpora, tu animas commiseris; meumque de eo judicium justum esse declaraveris.

Ex eodem lib. Syn. in Collect. Baluz. pag. 788.

Beati Ambrosii Mediol. Episcopi dignissima scripta testantur, viri apud Ecclesiam Dei ultra ceteros Episcopos famosi, et quem pro meritis suis non solum catholici, sed ceteri principes ejus temporis ultra omnes sunt veriti sacerdotes, cujus etiam testimoniis Ephesina Synodus usa est.

Ex eodem in eadem Collectione, pag. 893.

Hi qui ante nos fuerunt Deo amicissimi Episcopi in occidente quidem Damasus, Innocentius, Ambrosius, etc.

Ejusdem ex eadem Collect., pag. 947.

Rursum et apud beatissimum Ambrosium, qui omnes partes hesperias illustravit.

Cassiani ex lib. 7 *de Incarnat. Domini.*

Ambrosius eximius Dei Sacerdos, qui a manu Domini non recedens in Dei semper digito quasi gemma rutilavit.

Prosperi Aquit. ex Chron., Coss. Grat. V *et Theod.* I.

Pro catholica fide multa sublimiter Ambrosius Episcopus scripsit.

Theodoreti ex Polymorpho, Dial. I.

Audio Ambrosium qui Mediolani sedem episcopalem ornavit, et contra omnes hæreses præclare decertasse, et pulcherrima apostolorumque doctrinæ congruentia scripsisse.

Idacii ex Chron., Grat. III *et Equit. Coss.*

Ambrosius in Italia Mediolani episcopus, Martinus in Galliis Turonis Episcopus, et vitæ meritis, et patratis miraculis virtutum habentur insignes.

Vigilii Thaps. ex lib. III *adversus Eutychen.*

Et omnes latini sermonis Apostolici viri, id est, Hilarius, Eusebius, Ambrosius, Augustinus et Hieronymus, cœlestibus imbuti doctrinis, simul pariter consentiunt.

Gelasii Papæ I, ex epist. 13 *ad Dardanos, tom.* IV *Conc. edit. Labbei.*

Beatæ memoriæ Ambrosius Mediolanensis sacerdos Ecclesiæ majori Theodosio imperatori communionem

publice palamque suspendit, atque ad pœnitentiam redegit regiam potestatem.

Ennodii Ticin. Episc. ex lib. 1 *Carm. Hymn.* 6.

Cœlo ferunt Ambrosium
Nomen, honor, vel actio.
Nil debet hic facundiæ,
Dos omnis est a moribus,
Fortis juvantem non cupit,
Umbone munitus suo.
In carne carnis nihil agit
Regina mens in corpore
Confregit omne lubricum.
Sic vixit ille non sibi,
Sed totus auctori Deo.
Adjectus hinc apostolis,
Reduxit expulsam fidem ;
Dixit triumphos Martyrum
Linguæ virentis laureis.
Hic ore prædam sustulit
De fauce serpentis feri.
Qui bella Christi militat,
Nudus timetur ensibus.
Vivit sepultus et juvat,
Clavum tenens Ecclesiæ.
Justina vires perdidit,
Dat pœna Vati præmium, etc.

Videsis ejusdem Epigramma 77 *et* 142, *quod utrumque in Ambrosium scriptum est.*

Marcellini Comitis ex Chron., Coss. Arcad. IV *et Honor* III.

Ambrosius Mediolanensis virtutum Episcopus sanctus, arx fidei, orator catholicus.

Cassiod. Senatoris ex lib. de Divinis Lection. cap. 20.

Sanctus quoque Ambrosius lactei sermonis emanator, cum gravitate acutus, perviolenta persuasione dulcissimus, cui fuit æqualis doctrina cum vita, quando ei non parvis miraculis gratia divinitatis arrisit.

Gregorii Magni ex præfat. Comment. super Ezechielem.

Tua itaque dilectio has sibi ad legendum mitti poposcerat, sed valde incongruum credidi ut aquam despicabilem hauriret, quem constat de beatorum Patrum Ambrosii et Augustini torrentibus profunda et perspicua fluenta assidue bibere.

Isidori ex lib. II *de Offic. Eccl. cap.* 25.

Ambrosius Mediolanensis episcopus, vir magnæ gloriæ in Christo, et clarissimus Doctor in Ecclesia.

Adhelmi Schireb. apud Occid. Saxones Episcopi ex Carm. de Laud. Virginum.

Jam fuit Hesperiæ famosus laude Sacerdos
Ambrosius, Christi complens præcepta benigni.
Spiritus et castæ servavit fœdera carnis,
Qui nomen gerit Ambrosiæ de nectare ductum.
Hic tener in cunis quondam dum parvulus esset,
Magna futurarum gessit spectacula rerum;
Namque examen apum numerosis forte catervis,
Contendit faciem pueri; mirabile fatu.
. . . . . .
Hoc examen apum, quo sancti labra redundant,
Dulcia mulsorum portendit verba favorum,
E quibus affatim dulcescunt pectora plebis.
Lucida digessit venerandus opuscula Doctor,
Cum ratione pia pandens ab origine prima,
Qualiter hunc mundum summo prudentia Patris
Tempore præsentem tunc per bis terna dierum
Fecerit æterno disponens sæcula nutu.
Hæc inquam docuit crebro sermone Sacerdos
Plures perducens ad cœli regna phalanges.

Bedæ Venerabilis ex lib. de Temporum ratione, ad an. 4331.

Qui (*Valentin. Junior*) tamen justissimam cum matre ejus Justina pœnam luit exsilii; quia et ipsum ariana polluit hæresis, et eminentissimam catholicæ fidei arcem Ambrosium perfida obsidione vexavit: nec prius quam prolatis beatorum Gervasii et Protasii martyrum, Deo revelante, reliquiis incorruptis, nefanda cœpta deseruit.

Nicolai Papæ I ex epist. ad Photium, tom. VIII *Conc. edit. Phil. Labbei, pag.* 1304.

Sed et beatissimum Ambrosium ex catechumeno, divino oraculo ad Episcopatum promotum, nihil est quod exempli causa proferas (etenim ibi satis est divina non humana jussio), cujus adhuc infantis in cunis jacentis examen apum repente advolans vultum obsedit, atque os ingredientibus aliis, aliis egredientibus implevit. Quod pater cum videret: Si vixerit, præsagus inquit, infans, magnus erit. Qui postea adultus Mediolanum perrexit tunc Episcopo destitutum. Cum autem populus ad electionem pastoris convenisset, ecce tibi infans quispiam Ambrosium Episcopum proclamavit. Populus vocem non sine numine missam arripuit: simulque ut virum raperet, irruit. Subducebat ille se, et omni ratione latebras quærebat; tametsi latere non potuit, populo illum toto cum clero simul deligente. Ergo ex catechumeno per singulos gradus ecclesiasticos progressus, octavo demum die, tota catholica consentiente Ecclesia, divino jam oraculo designatus, Episcopus est consecratus. *Leguntur plane similia in ejusdem Pontificis epist.* V, *ad Michaelem Imp. pag.* 280, *ubi subditur:* Ecclesiasticarum regularum normam toto vitæ suæ tempore custodivit, omnes hæreses debellans, Verbi Dei zelo succinctus. *Adi etiam epist.* VI, *ad Photium, pag.* 284, *ubi hæc ipsa fusius adhuc pertractat idem Nicolaus, Ambrosiumque nostrum* clarissimam et splendidissimam lucernam Ecclesiæ *vocat.*

Hincmari archiep. Rem. in Quatern. ad Carol. regem, tom. VIII *Concil., pag.* 1752.

Mementote facti memorandi Theodosii, et memorabilis viri Ambrosii, et quia excessit ut homo Theodosius, corripuit eum ut verus sacerdos Ambrosius, et recepit patienter atque humiliter per illum divinam correctionem Theodosius.... Felix ille imperator qui suo tempore talem habuit sacerdotem.... Et felix sacerdos Dei Ambrosius, qui in tempore fuit talis imperatoris; scriptum est enim: *Beatus qui enarrat justitiam auri audienti.* Felices quoque ambo et sacerdos et imperator, quia ne ira Dei pro excessu descenderet super imperatorem, habuit suo tempore sacerdotem, de quo non questus est Dominus quod de nobis modo queritur dicens: *Quæsivi unum qui interponeret sepem, et staret oppositus contra me, ne dissiparem eam, et non inveni.* Eccli. XXV. Ezech. XXII.

Ejusdem e lib. II *de Prædest., cap.* 25.

Sanctus Ambrosius, cujus sententiæ fidei, et Ecclesiæ et omnium virtutum firmissimæ sunt columnæ, qui sanctum Augustinum per Dei gratiam fide illuminavit, baptismate consecravit, atque doctrina pietatis instruxit, ita in libro, etc.

Photii ex ipsius Biblioth., cap 231, *pag.* 890.

Ille in divinitus afflata libertate ac pietate immobilis animus, Mediolanensis nimirum Ambrosius.

Odilonis Abbatis ex Chron. Cluniac. pag., 402.

Beatus Ambrosius, vir per cuncta laudabilis et verus adsertor fidei catholicæ.... doctissimus Doctor.

Guitmundi Aversani Episc., ex lib. III *de Sacram. Corp. et Sang. Domini.*

Sed tu, Doctor egregie, beatissime Ambrosi, spiritualis pater beati Augustini, quem idem vir sanctissi-

mus in libris suis sanctum et beatum nominat, cujus auctoritatem, teste Augustino, martyrum revelator Paulus Apostolus commendat: quem beatus Gregorius, vir plane apostolicus, præ se gerit: cujus doctrinam recipiendam beatissimus Benedictus, teste sancto Gregorio, sanctorum Prophetarum spiritu plenus judicavit: cui totius Ecclesiæ Mediolanensis gloria specialiter adtestatur: quem merito fidei totus orbis veneranter amplectitur (non enim tot et tanti testes si te in fide catholica errare scissent, tanto præconio te prædicassent), quid tu, inquam, de sacramentis altaris sentias, explanato.

Durandi Abbatis ex Tract. de Corpore et Sanguine Christi, parte IV.

Aliqua deflorare libet de sancto Ambrosio, cujus in Ecclesia catholica post Apostolos [auctoritas habetur præcipua, cujus eloquentiæ affluens facundia latinæ linguæ decus est et forma.

Gregorii papæ VII ex epist. 2 *lib.* IV, *tom.* X *Conc. Labbei pag.* 149.

Nec prætermittam quod beatus Ambrosius, non solum Regem, sed etiam re vera Imperatorem Theodosium moribus et potestate, non tantum excommunicavit, sed etiam ne præsumeret in loco sacerdotum in Ecclesia manere, interdixit.

Bernardi Abbatis Clarev. ex epist. 77.

Ab his ergo duabus columnis (Augustinum loquor et Ambrosium), crede mihi, difficile avellor: cum his, inquam, me aut errare aut sapere fateor.

Petrarchæ ex lib. I, *epist.* 1.

Unum æmulo ac reprehensore carentem, unum plena et indecerpta laude decoratum Ambrosium, cujus ne juvenis quidem famam mordax livor adtigerit apud quosdam invenio, quod forte ad puram ejus ac simplicem doctrinam, omnis ambigui expertem, referendum est. *Consule ejusdem quoque librum* II de Vita solitaria, sectione III, cap. 3 et 4, *ubi scitu dignissima tradit de Ambrosio, quæ nos causa brevitatis hic omittimus, non secus ac alia multa, quæ in historicis bibliothecariis legendariisque sponte occurrunt.*

Andreæ de Petra Coloss. archiep. ex Orat. habita in Conc. Basil., tom. XII, *Conc. edit. Labbei, pag.* 877.

Quod vero sanctorum Patrum doctrina errores omnes depulerit, testes sunt.... Ambrosius, Augustinus, Hieronymus, christianæ religionis clarissima lumina, qui adversus omnis hæresis genus invictissime scripserunt.

Bessarionis Card. ex Orat. dogmat., Conc. tom. XIII, *pag.* 403.

Habemus item eos qui ab occidente extinxerunt errorum flammas sana clarissimaque doctrina, Hilarium, Ambrosium.... qui rugitu suo hæreticos omnes deterruerunt.

Incerti ex mss. Colbert. ann. circ. 600.

Audeo quos humili versus subscribere stylo,
Mi lector, noli ducere pro nihilo.
Dicere cogit amor me, quæ loquor, Ambrosianus,
Cui servire cupit mens mea, lingua, manus.
O quicumque sitis paradisi gaudia vera,
Ambrosii monitis subdere te propera.
Ambrosius normam tibi monstrat juris et æqui;
Felix si poteris discere, scire, sequi.
Ambrosii scriptis perducitur ad meliora,
Qui sua scripta legit, et facit absque mora.
Ambrosium legito, si vitæ pascua quæris:
Quæ legis, hæc facito; sicque beatus eris.
Finis adest: munus præstet qui trinus et unus
Se mihi, sicque pius postulet Ambrosius.

TESTIMONIUM
E CONCILIO ŒCUMENICO VATICANO

Seriem præcedentium testimoniorum in Ambrosii commendationem æquum est ut concludamus ejus honorificentiæ mentione, quam etiam œcumenicum Concilium Vaticanum illi detulit altera sua dogmatica Constitutione, quæ prima est de Ecclesia Christi. Siquidem capite hujus II, cui titulus *de perpetuitate primatus Beati Petri in romanis Pontificibus,* propria fecit verba synodicæ epistolæ ad imperatorem in Aquilejensi Concilio (anno 381) ab Ambrosio dictatæ: « Ut in ea Sede, « e qua venerandæ communionis jura in omnes di- « manant; tamquam membra in capite consociata, in « unam corporis compagem coalescerent. » Epist. XV.

AUGUSTINUS
DE AMBROSIO ET EX AMBROSIO

Ut lectoribus uno obtutu innotescat quanti magnus Augustinus magistrum suum Ambrosium fecerit, et quam multa e penu hauserit doctrinæ ejus, loca omnia hic recensentur e S. Augustini operibus ubi vel Ambrosius commendatur, vel ex ejus scriptis testimonia promuntur; eo tamen discrimine, ut quæ in ejus tantum commendationem dicta sunt ex integro referantur, itemque quæ sensum solummodo sententiarum Ambrosii exhibeant, vel ejus quoque proferunt breviora excerpta, sumpta ex operibus quæ ad nos pervenerunt; indigitentur vero tantum quæ sententias exhibent e libris qui amplius non supersunt, ut hæc

deperditorum operum fragmenta valde aptius locum suum alibi obtineant; itemque recenseantur tantummodo longiora excerpta ex operibus existentibus quæ locis suis conspici poterunt, ne voluminis moles nimium succrescat.

1. — *Confessionum* lib. v, c. xiii: « Veni Mediolanum « ad Ambrosium episcopum in optimis notum orbi terræ, « pium cultorem tuum (*Deus*), cujus tunc eloquia stre- « nue ministrabant adipem frumenti tui, et lætitiam « olei, et sobriam« vini ebrietatem populo tuo. Ad eum « autem ducebar abs te nesciens, ut per eum ad te « sciens ducerer. Suscepit me paterne ille homo Dei, et « peregrinationem meam satis episcopaliter dilexit. Et « eum amare cœpi, primo quidem non tanquam docto- « rem veri, quod in Ecclesia tua prorsus desperabam, « sed tanquam hominem benignum in me. Et studiose « audiebam disputantem in populo, non intentione qua « debui, sed quasi explorans ejus facundiam, utrum « conveniret famæ suæ, an major minorve proflueret « quam prædicabatur: et verbis ejus suspendebar in- « tentus, rerum autem incuriosus et contemptor adsta- « bam; et delectabar suavitate sermonis, quamquam « eruditioris, minus tamen hilarescentis atque mul- « centis quam Fausti erat, quod attinet ad dicendi « modum: ceterum rerum ipsarum nulla comparatio; « nam ille per Manichæas fallacias aberrabat, iste au- « tem saluberrime docebat salutem. »

2. — *Confessionum* lib. vi, c. i, n. 1, enarrat de precibus quas ejus mater ad Deum extollebat ut ipse posset: « In Ambrosium ora suspendi ad fontem salientis aquæ « in vitam æternam. » Deinde ait de matre: « Dili- « gebat illum virum sicut Angelum Dei, quod per « illum cognoverat me interim ad illam ancipitem « fluctuationem jam esse perductum, per quam tran- « siturum me ab ægritudine ad sanitatem, intercur- « rente arctiore periculo, quasi per accessionem, quam « criticam medici vocant, certa præsumebat. »

3. — Capite ii ejusdem libri vi, iterum de matre: « Itaque cum ad memorias sanctorum, sicut in Africa « solebat, pultes et panem et merum adtulisset, atque « ab ostiario prohiberetur; ubi hoc Episcopum (*Am- « brosium*) vetuisse cognovit, tam pie atque obedien- « ter amplexa est, ut ipse mirarer quam facile accu- « satrix potius consuetudinis suæ, quam disceptatrix « illius prohibitionis effecta sit..... Itaque ubi compe- « rit a præclaro prædicatore atque antistite pietatis « præceptum esse ista non fieri, nec ab eis qui sobrie « facerent, ne ulla occasio se ingurgitandi daretur « ebriosis; et quia illa quasi parentalia superstitioni « gentilium essent simillima, abstinuit se libentissime.... « Sed tamen videtur mihi..... non facile fortasse de « hac amputanda consuetudine matrem meam fuisse « cessuram, si ab alio prohiberetur, quem non sicut « Ambrosium diligebat, quem propter salutem meam « maxime diligebat; eam vero ille propter ejus reli- « giosissimam conversationem, qua in bonis operibus « tam fervens spiritu frequentabat ecclesiam: ita ut « sæpe erumperet cum me videret in ejus prædica- « tione, gratulans mihi quod talem matrem haberem. »

4. — Successivo autem cap. iii ejusdem libri vi narrat de semetipso: « Ipsum Ambrosium felicem quemdam « hominem secundum sæculum opinabar, quem sic « tantæ potestates honorarent..... Quid autem ille spei « gereret, et adversus ipsius excellentiæ tentamenta « quid luctaminis haberet, quidve solaminis in adver- « sis, et occultum os ejus quod erat in corde ejus « quam sapida gaudia de pane tuo ruminaret, nec « conjicere noveram nec expertus eram; nec ille « sciebat æstus meos, nec foveam periculi mei. Non « enim quærere ab eo poteram quod volebam sicut « volebam, secludentibus me ab ejus aure atque ore « catervis negotiosorum hominum, quorum infirmita- « tibus serviebat. Cum quibus quando non erat, quod « per exiguum temporis erat, aut corpus reficiebat « necessariis sustentaculis aut lectione animum. Sed « cum legebat, oculi ducebantur per paginas, et cor « intellectum rimabatur, vox autem et lingua quie- « scebant. Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur « quisquam ingredi, aut ei venientem nuntiari mos « erat; sic eum legentem vidimus tacite et aliter « nunquam: sedentesque in diuturno silentio (quis « enim tam intento esse oneri auderet?) discedeba- « mus, et conjectabamus eum parvo ipso tempore, quod « reparandæ menti suæ nanciscebatur, feriatum ab « strepitu causarum alienarum, nolle in aliud avocari, « et cavere fortasse ne auditore suspenso et intento, « si qua obscurius posuisset ille quum legeret, etiam « exponere necesse esset; aut de aliquibus difficilio- « ribus disceptare quæstionibus, atque huic operi tem- « poribus impensis minus quam vellet voluminum evol- « veret; quamquam et caussa servandæ vocis, quæ « illi facillime obtundebatur, poterat esse justior « tacite legendi. Quolibet tamen animo id ageret, « bono utique ille vir agebat. Sed certe mihi nulla « dabatur copia sciscitandi quæ cupiebam de tam « sancto oraculo tuo, pectore illius, nisi cum ali- « quid breve esset audiendum. Æstus autem illi mei « otiosum eum valde cui refunderentur requirebant, « nec unquam inveniebant. Et eum quidem in populo « verbum veritatis recte tractantem omni die domi- « nico audiebam; et magis magisque mihi confirma- « batur omnes versutarum calumniarum nodos, quos « illi deceptores nostri adversus divinos libros inne- « ctebant, posse dissolvi. Ubi vero etiam comperi ad « imaginem tuam hominem a te factum, a spirituali- « bus filiis tuis quos de matre Catholica per gratiam « regenerasti, non sic intelligi ut humani corporis « forma te terminatum crederent atque cogitarent..... « gaudens erubui..... Tu enim, altissime et proxime, « secretissime et præsentissime, cui membra non sunt « alia majora et alia minora, sed ubique totus es, et « nusquam locorum es, non es utique forma ista cor- « porea; tamen fecisti hominem ad imaginem tuam. »

5. — Capite iv ejusdem libri vi, *Confessionum:* « Tan- « quam regulam diligentissime commendaret, sæpe in « popularibus sermonibus suis dicentem Ambrosium læ- « tus audiebam: *Littera occidit, spiritus autem vivifi- « cat;* cum ea quæ ad litteram perversitatem docere « videbantur, remoto mystico velamine, spiritualiter « aperiret, non dicens quod me offenderet, quamvis ea « diceret quæ utrum vera essent adhuc ignorarem. »

6. — Item libro ix *Confessionum,* cap. v, n. 13: « In- « sinuavi per litteras antistiti tuo (*Deus*), viro sancto « Ambrosio, pristinos errores meos et præsens votum « meum, ut moneret quid potissimum mihi de libris « tuis legendum esset, quo percipiendæ tantæ gratiæ « paratior aptiorque fierem. At ille jussit Isaiam pro- « phetam; credo quod præ ceteris Evangelii vocatio- « nisque gentium sit prænuntiator apertior. »

7. — Iterum cap. vii ejusdem libri ix: « Annus erat « aut non multo amplius, cum Justina Valentiniani « regis pueri mater, hominem tuum Ambrosium per- « sequeretur hæresis suæ caussa, qua fuerat seducta « ab Arianis. Excubabat pia plebs in ecclesia, mori « parata cum Episcopo suo servo tuo..... Tunc hymni

« et psalmi ut canerentur secundum morem Orienta-
« lium partium, ne populus mœroris tædio contabe-
« sceret, institutum est..... Tunc memorato Antistiti
« tuo per visum aperuisti, quo loco laterent martyrum
« corpora Protasii et Gervasii, quæ per tot annos
« incorrupta in thesauro secreti tui recondideras, unde
« opportune promeres ad coercendam rabiem fœmi-
« neam, sed regiam. Cum enim propalata et effossa
« digno cum honore transferrentur ad Ambrosianam
« Basilicam, non solum quos immundi vexabant spiri-
« tus, confessis eisdem dæmonibus, sanabantur, verum
« etiam quidam plures annos cæcus civis civitatique
« notissimus, cum populi tumultuantis lætitiæ caussam
« quæsisset atque audisset, exilivit, eoque se ut du-
« ceret suum ducem rogavit. Quo perductus impetra-
« vit admitti, ut sudario tangeret feretrum pretiosæ
« in conspectu tuo mortis sanctorum tuorum. Quod
« ubi fecit atque admovit oculis, confestim aperti
1 « sunt. »[1]

8. — Cap. autem XII, libri IX ejusdem : « Ut eram in « lecto meo solus recordatus sum veridicos versus « Ambrosii tui : tu es enim

« Deus Creator omnium,
« Polique rector, vestiens
« Diem decoro lumine ;
2 « Noctem sopora [2] gratia,
« Artus solutos ut quies
« Reddat laboris usui,
« Mentesque fessas allevet,
« Luctusque solvat anxios. »

9. — Epistola 31ª *alias* 34ª *ad Paulinum et Therasiam*, scripta initio anni 396, circa finem : « Libros « beatissimi papæ Ambrosii credo habere sanctitatem « tuam ; eos autem multum desidero, quos adversus « nonnullos imperitissimos et superbissimos, qui de « Platonis libris Dominum profecisse contendunt, dili- « gentissime et copiosissime scripsit. » Isti libri inter modo existentia Ambrosii volumina non occurrunt.

10. — Epistola 36ª *alias* 86ª, *ad presbyterum Casulanum*, scripta vel anno 396, vel ineunte 397, in fine dicit : « Sed quoniam non invenimus..... in evangeli- « cis et apostolicis litteris....., certis diebus aliquibus « evidenter præceptum observanda esse jejunia.....; « indicabo tibi quid mihi de hoc requirenti respon de- « rit venerandus Ambrosius, a quo baptizatus sum, « Mediolanensis episcopus. Nam cum in eadem civi- « tate mater mea mecum esset....., et illa sollicitudi- « nem gereret, utrum secundum morem nostræ civi- « tatis sibi esset sabbato jejunandum, an ecclesiæ « Mediolanensis more prandendum, ut hac eam cun- « ctatione liberarem interrogavi hoc supradictum ho- « minem Dei. At ille : *quid possum*, inquit, *hinc « docere amplius quam ipse facio?* Ubi ego putaveram « nihil eum ista responsione præcepisse, nisi in sab- « bato pranderemus ; hoc quippe ipsum facere scie- « bam ; sed ille sequutus adjecit : *Quando hic sum, non « jejuno sabbato, quando Romæ sum jejuno sabbato ; « et ad quamcumque ecclesiam veneritis*, inquit, *ejus « morem servate, si pati scandulum non vultis aut « facere*. Hoc responsum retuli ad matrem, eique suf- « fecit, nec dubitavit esse obediendum : hoc etiam nos « sequuti sumus. »

11. — Epistola 44ª *alias* 163ª, *ad fratres Eleusium, Glorium et Felicem*, scripta anno 397 ad finem vergente, aut 398 incipiente, aliquanto post medium dicit quod ad suadendum Fortunium episcopum Donatistam, de more qui persecutionem patitur magis justum esse quam persequentem : « Quæsivi ab eo utrum justum « et christianum putaret episcopum Mediolanensis ec- « clesiæ Ambrosium. Cogebatur utique negare quod « ille vir christianus esset et justus ; quia si fatere- « tur, statim objiceremus quod eum rebaptizandum « esse censeret. Cum ergo ea loqui cogeretur, quibus « ille non esset habendus Christianus et justus, com- « memoravi quantam persecutionem pertulerit, cir- « cumdata etiam militibus armatis ecclesia. »

12. — Epistola 54ª *alias* 118ª, *ad Januarium*, scripta circa annum 400, paulo post initium redit ad quæstionem de jejunio sabbati et iterum scribit : « Consului « de hac re beatissimæ memoriæ virum Ambrosium ; « respondit mihi nihil se docere me posse, nisi quod « ipse faceret ; quia si melius nosset id potius obser- « varet. Cumque ego putassem, nulla reddita ratione « auctoritate sua nos voluisse admonere ne sabbato « jejunaremus, subsecutus est et ait mihi : *Cum Ro- « mam venio jejuno sabbato ; cum hic sum non jejuno. « Sic etiam tu ad quam forte ecclesiam veneris, ejus « morem serva, si cuiquam non vis esse scandalo nec « quemquam tibi.* Hoc cum matri renuntiassem, liben- « ter amplexa est : ego vero de hac sententia etiam « atque etiam cogitans, ita semper habui tanquam « eam cœlesti oraculo acceperim. »

13. — Epistola 147ª *alias* 112ª, *ad Paulinum*, qui est liber *De videndo Deo*, ac videtur scripta anno 413, cap. XXIII, n. 52 : « Tene mecum sancti viri Ambrosii « sententiam, jam non ejus auctoritate sed ipsa veri- « tate firmatam. Neque enim et mihi propterea pla- « cet, quia per illius os potissimum me Dominus ab « errore liberavit, et per illius ministerium gratiam « mihi baptismi salutaris indulsit, tamquam planta- « tori et rigatori meo nimium faveam : sed quia de « hac re et ipse hoc dixit, quod pie cogitanti et recte « intelligenti loquitur etiam ille qui incrementum dat « Deus. *In ipsa ergo resurrectione*, etc. (Sequitur « fragmentum ex incerto Ambrosii opere, quod dabi- « mus inter fragmenta operum deperditorum). Hæc « verba sancti viri, quæ non carnalia sed spiritualia « sunt, in quantum intelligis, et vera esse non quia « ipse dixit sed quia veritas sine strepitu clamat, « agnoscis. »

14. — Libris *De Doctrina Christiana* tam ex Cypriano quam ex Ambrosio exempla sumit styli triplici genere variantis.

15. — Libro *De cura gerenda pro mortuis*, n. 21, versus finem : « Mediolani apud sanctos Protasium et « Gervasium martyres, expresso nomine, sicut defun- « ctorum quos eodem modo commemorabant, adhuc « vivum dæmones episcopum confitebantur Ambrosium, « atque ut sibi parceret obsecrabant, illo alio agente, « atque hoc cum ageretur omnino nesciente. »

16. — Libro XXII, cap. VIII, n. 2, magni operis *De Civitate Dei* : « Miraculum quod Mediolani factum « est, cum illic essemus, quando illuminatus est cæ- « cus, ad multorum notitiam potuit pervenire ; quia et « grandis est civitas, et ibi erat tunc Imperator, et « immenso populo teste res gesta est concurrente ad « corpora martyrum Protasii et Gervasii ; quæ cum « laterent et penitus nescirentur, episcopo Ambrosio « per somnium revelata reperta sunt ; ubi cæcus ille « depulsis veteribus tenebris diem vidit. »

17. — Libro cui titulus : *Ad Catholicos epistola contra Donatistas vulgo de Unitate Ecclesiæ*, cap. XIX, n. 50 : « Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, « quod in Ecclesia Christi sumus, quia ipsam quam « tenemus commendavit Milevitanus Optatus, vel Me- « diolanensis Ambrosius, vel alii innumerabiles nostræ

[1] Hæc quæ solum sanctos martyres respiciunt, data occasione relata sunt, quod animis altum pietatis sensum infundant.

[2] Adjectivum, quod male in Breviariis nostris immutatum est in *soporis*.

« communionis episcopi ; aut quia nostrorum collega-
« rum conciliis ipsa prædicata est ; aut quia per to-
« tum orbem in locis sanctis, quæ frequentat nostra
« communio, tanta mirabilia vel exauditionum vel sa-
« nitatum fiunt, ita ut latentia per tot annos corpora
« Martyrum, quod possunt a multis interrogantes au-
« dire, Ambrosio fuerint revelata, et ad ipsa corpora
« cæcus multorum annorum civitati Mediolanensi no-
« tissimus oculos lumenque receperit, aut quia ille
« somnium vidit, et ille in spiritu assumptus audivit,
« sive ne iret in partem Donati, sive ut recederet a
« parte Donati. »

18. — Libro *De Natura et Gratia contra Pelagium*, cap. LXIII, num. 74 e 75 : « Sanctus Ambrosius in eo
« loco quem iste (*Pelagius*) commemorat, illis resistit
« qui dicunt, hominem non esse posse sine peccato in
« hac vita. Ut enim ea diceret, accepit occasionem
« de Zacharia et Elizabet, quod in Evangelio comme-
« morati sunt ambulasse in omnibus justificationibus
« legis sine querela : numquid tamen negat gratia Dei
« fieri per Jesum Christum Dominum nostrum ? Ex
« qua fide etiam ante ejus passionem justos vixisse non
« dubium est, qui præstat Spiritum Sanctum qui da-
« tus est nobis, per quem diffunditur charitas in cor-
« dibus nostris, qua una justi sunt quicumque justi
« sunt. Quem Spiritum memoratus Episcopus etiam
« precibus impetrandum admonet (ita illi voluntas di-
« vinitus non adjuta non sufficit), ubi in hymno suo
« dicit :

Votisque præstat sedulis,
Sanctum mereri Spiritum.

« Commemorabo et ego de hoc ipso opere S. Ambrosii
« aliquid, ex quo iste (*Pelagius*) commemoravit quod
« commemorandum putavit : *Visum est*, inquit, *mihi. Po-*
« *test*, etc. (cap. I, n. 10, *in Lucam*). Ecce quid iste sapiat
« si verbis Ambrosii delectatur, quod a Deo præparatur
« voluntas hominum, et nulla vel non magna quæstio est,
« quid vel quando perficiatur, dum tamen sine gratia
« Christi idipsum fieri posse minime dubitetur. Deinde
« quantum erat, et adtenderet iste unum versum de
« Ambrosii verbis quæ posuit. Cum enim ille dixis-
« set : *Nam cum Ecclesia ex gentibus hoc est ex pec-*
« *catoribus congregata sit, quomodo ex maculatis im-*
« *maculata potest esse, nisi primo per Christi gratiam*
« *quod abluta delicto sit ; deinde quod per qualitatem*
« *non peccandi abstineat a delictis ?* ille addidit quod
« iste apparet cur addere noluerit. Ait namque ille :
« *Nec ab initio immaculata, humanæ enim hoc im-*
« *possibile naturæ ; sed per Dei gratiam et qualita-*
« *tem sui, quia jam non peccat, fit ut immaculata vi-*
« *deatur*. Hæc verba iste cur non addiderit quis non
« intelligat ?..... Tamen adtendat iste quid secundum
« Scripturas Ambrosius episcopus dixerit : *Nec ab ini-*
« *tio immaculata, humanæ enim hoc impossibile na-*
« *turæ*. »

19. — Libro *De gratia Christi, contra Pelagium et Cœlestium*, cap. XLII et seq., scribit : « Iste ipse Pela-
« gius..... in tertio libro pro libero arbitrio, sanctum
« Ambrosium quemadmodum laudet accipite. *Beatus*,
« inquit, *Ambrosius episcopus, in cujus præcipue libris*
« *Romana elucet fides, qui scriptorum inter Latinos*
« *flos quidam speciosus enituit, cujus fidem et puris-*
« *simum in Scripturis sensum ne inimicus quidem*
« *ausus est reprehendere*..... Quem propterea sic iste
« commendat, quia videtur sibi in quodam loco libro-
« rum ejus eo teste uti, quo probet hominem posse
« esse sine peccato : unde nunc non agitur, sed agi-
« tur de auxilio gratiæ, quo ad non peccandum adju-
« vamur justeque vivendum. Audiat ergo illum vene-
« rabilem antistitem dicentem et docentem in secundo
« libro expositionis Evangelii secundum Lucam, coo-
« perari Dominum etiam voluntatibus nostris. *Vides*
« *itaque*, inquit, *quia ubique Domini virtus studiis*
« *cooperatur humanis ; ut nemo possit ædificare sine*
« *Domino, nemo custodire sine Domino, nemo quid-*
« *quam incipere sine Domino. Et ideo juxta Aposto-*
« *lum : Sive manducatis sive bibitis omnia in Dei*
« *gloriam facite*. Videtis quemadmodum sanctus Am-
« brosius etiam illud quod solent homines dicere : Nos
« incipimus et Deus perficit, his verbis abstulit di-
« cens : *Neminem quidquam vel incipere sine Deo.*
« Item in sexto libro ejusdem operis, cum de duobus
« illis fœneratoris unius debitoribus ageret : *Secun-*
« *dum homines*, inquit, *plus fortasse offendit qui plus*
« *debuerat : sed per misericordiam Domini caussa*
« *mutatur, ut amplius diligat qui amplius debuit, si*
« *tamen gratiam consequatur*. Ecce apertissime præ-
« dicat catholicus doctor etiam ipsam dilectionem,
« qua quisque amplius diligit, ad beneficium gratiæ
« pertinere. Ipsam denique pœnitentiam quam procul
« dubio voluntas agit, Domini misericordia et adju-
« torio fieri ut agatur, in nono ejusdem operis libro
« beatus dicit Ambrosius ita loquens : *Bonæ lacrymæ*
« *quæ culpam lavant. Denique quos Jesus respicit*
« *plorant. Negavit primo Petrus, et non flevit quia*
« *non respexerat Dominus : negavit secundo, non fle-*
« *vit quia adhuc non respexerat Dominus : negavit et*
« *tertio : respexit Jesus, et ille amarissime flevit*.....
« Item in eodem libro iste Sanctus Ambrosius : *Nam*
« *si Petrus*, inquit, *lapsus est qui dixit :* Et si alii
« scandalizati fuerint ego non scandalizabor ; *quis alius*
« *jure de se præsumat ? Denique David quia dixerat :*
« Ego dixi in mea abundantia, non movebor in æter-
« num ; *suam sibi jactantiam obfuisse profitetur di-*
« *cens :* Avertisti faciem tuam, et factus sum con-
« turbatus. — Audiat iste tantum virum docentem,
« imitetur credentem cujus doctrinam fidemque lau-
« davit..... Audiat eumdem antistitem Dei in sexto
« itidem libro ejusdem operis dicentem : *Cur autem*
« *non receperint eum, Evangelista ipse memoravit*
« *dicens :* Quia facies ejus erat euntis in Jerusalem.
« *Discipuli autem recipi intra Samariam gestiebant.*
« *Sed Deus quos dignatur vocat, et quem vult religio-*
« *sum facit.* O sensum hominis Dei ex quo haustum
« fonte gratiæ Dei ! *Deus*, inquit, *quos dignatur vocat,*
« *et quem vult religiosum facit*..... Totum magnum
« religiosi hominis opus Pelagius *non* dicit *effici nisi*
« *arbitrii libertate*. Contra autem beatus Ambrosius
« ipsius tam excellenter ore laudatus : *Dominus Deus*,
« inquit, *quem dignatur vocat, et quem vult religiosum*
« *facit*. »

20. — Eodem opere : *De Gratia Christi, contra Pela-*
gium et Cœlestium, cap. XLVII et seq. : « Potest Pe-
« lagius ita se latebris obscuritatis involvere, ut etiam
« iis quæ a Sancto Ambrosio conscripta posuimus,
« consentire se dicat ; et ea se quoque sentire procla-
« met semperque sensisse ; atque ita singula conetur
« exponere ut etiam ejus sententiæ convenire cre-
« dantur..... Illud autem propter quod sic laudavit
« S. Ambrosium, quia scilicet in scriptis ejus invenit
« ex laudibus Zachariæ et Elizabet, posse hominem
« in hac vita esse sine peccato : quamquam negan-
« dum non sit, si hoc velit Deus apud quem sunt
« omnia possibilia, consideret tamen diligentius quem-
« admodum dictum sit. Dictum est enim, quantum
« mihi videtur, secundum quamdam inter homines
« conversationem probabilem atque laudabilem, quam
« nullus hominum juste posset in accusationis et cri-
« minationis querelam vocare. Quam propterea in Dei
« conspectu Zacharias et ejus uxor habuisse referun-
« tur, quia in ea homines nulla dissimulatione falle-
« bant, sed ut apparebant hominibus, ita noti erant
« oculis Dei. Non autem dictum est hoc secundum
« illam perfectionem justitiæ, in qua vere atque omni
« modo immaculati perfectique vivemus..... Audiat de-
« nique ipsum venerabilem antistitem, cum exponeret

« Isaiam prophetam, dicentem *neminem in hoc mundo « esse posse sine peccato.* Ubi nemo potest dicere *in « hoc mundo* eum dixisse velut in dilectione hujus « mundi. De Apostolo enim loquebatur qui dixit: « *Conversatio nostra in cœlis est.* Hunc ergo sensum « memoratus episcopus explicans: *Perfectos*, inquit, « *secum multos*, etc. (Vide fragmentum I *Expositio- « nis in Isaiam prophetam*). Illud ergo S. Ambrosii « testimonium quo pro sua sententia Pelagius utitur, « aut secundum quemdam modum dictum est, proba- « bilem quidem, sed non minutius excussum; aut « certe si iste vir sanctusa tque humilis Zachariam « et Elizabeth summæ atque omni modo perfectæ ju- « stitiæ, cui nihil addi jam posset, fuisse existimavit, « profecto sententiam suam minutius excutiendo cor- « rexit. Attendat sane iste in eodem ipso loco, unde « hoc Ambrosianum testimonium quod ei placebat as- « sumpsit, etiam illud eum dixisse quod *ab initio esse « immaculatam humanæ impossibile est naturæ;* ubi « omnino illam naturalem possibilitatem, quam Pela- « gius non vult fideliter respicere peccato esse vitia- « tam, et ideo jactanter extollit, enervem infirmam- « que testatur venerandus Ambrosius; procul dubio « contra istius voluntatem, sed non contra apostoli- « cam veritatem ubi legitur: *Fuimus et nos aliquando « filii iræ sicut et ceteri.* »

21. — Libro *De Peccato Originali, contra Pelagium et Cœlestium*, cap. XLI, n. 47 et 49: « Sed jam etiam « istum conclusuri librum oportere arbitramur, ut « Ambrosium antistitem Dei, cujus inter latinæ linguæ « scriptores ecclesiasticos præcipue Pelagius integer- « rimam fidem prædicat, sicut de gratia fecimus, ita « et de peccato originali, in quo delendo ipsa gratia « evidentius commendatur, calumniosæ istorum loqua- « citati respondere faciamus. In eo opere quod scri- « psit de resurrectione Sanctus Ambrosius, *Lapsus « sum*, inquit, *in Adam*, etc. (Vide fragmentum I libri *De « Fide Resurrectionis*). Item idem ipse cum expone- « ret Isaiam prophetam, loquens de Christo: *Ideo*, « inquit, *et quasi homo*, etc. (Vide fragmentum II « *Expositionis in Isaiam prophetam*). Item cum expo- « neret Evangelium secundum Lucam: *Non enim vi- « rilis coitus*, inquit, *vulvæ virginalis secreta reseravit, « sed immaculatum semen inviolabili utero Spiritus « Sanctus infudit. Solus enim per omnia ex natis de « fœmina sanctus Dominus Jesus, qui terrenæ conta- « gia corruptelæ immaculati partus novitate non sen- « serit, et cœlesti majestate depulerit.* His tamen verbis « hominis Dei quem tanto præconio ipse laudavit Pe- « lagius contradicit, et dicit: *Sicut sine virtute, ita « nos sine vitio procreari.* Quid igitur restat, nisi aut « istum Pelagius suum damnet errorem, aut eum sic « Ambrosium laudasse pœniteat? Sed quia ista secun- « dum catholicam fidem beatus Ambrosius, ut episco- « pus catholicus est locutus; sequitur ut ab hac via « fidei devius merito Pelagius cum Cœlestio discipulo « suo catholicæ Ecclesiæ sit auctoritate damnatus, nisi « eum non Ambrosium laudasse sed contra Ambrosium « sensisse pœniteat. »

22. — Libro I *De Nuptiis et Concupiscentia, ad Valerium comitem*, cap. XXXV, n. 40: « De carnis con- « cupiscentia beatus Ambrosius Mediolanensis episco- « pus, cujus sacerdotali ministerio lavacrum regene- « rationis accepi, sic breviter est locutus, cum exponens « Isaiam prophetam carnalem Christi nativitatem in- « sinuaret. *Ideo*, inquit, *et quasi homo*, etc. (Vide « fragmentum III *Expositionis in Isaiam prophetam*). « Numquidnam et S. Ambrosius nuptiarum bonitatem, « ac non potius istorum hæreticorum, quamvis tunc « nondum apparentium, vanitatem, hujus suæ senten- « tiæ veritate damnavit? Quod ideo commemorandum « putavi quia Pelagius sic laudat Ambrosium, ut di- « cat: *Beatus Ambrosius episcopus, in cujus præcipue « libris Romana elucet fides; qui scriptorum inter La- « tinos flos quidam speciosus enituit, cujus fidem et « purissimum in Scripturis sensum ne inimicus qui- « dem ausus est reprehendere.* Pœniteat ergo eum « quod sensit adversus Ambrosium, ne pœniteat eum « quod sic laudavit Ambrosium. »

23. — Libro II ejusdem operis: *De Nuptiis*, etc., cap. V, n. 15: « Dixit hoc etiam beatissimæ memoriæ « Ambrosius Ecclesiæ Mediolanensis episcopus, cum « Christi carnalem nativitatem ideo diceret expertem « esse delicti, quia conceptus ejus utriusque sexus « commixtionis est expers; nullum autem hominum « esse sine delicto, quia de illa commixtione conceptus « sit. Nam ejus verba ista sunt: *Ideo*, inquit, *et quasi « homo*, etc. (Vide adhuc fragmentum III, *Expositio- « nis in Isaiam*). Numquid etiam istum, o Pelagiani et « Cœlestiani, audebitis dicere Manichæum? quod eum « dicebat esse Jovinianus hæreticus, contra cujus im- « pietatem virginitatem sanctæ Mariæ defendebat. Si « ergo illum Manichæum dicere non audetis; nos cum « in eadem caussa eadem sententia fidem catholicam « defendamus, cur dicitis Manichæos? Aut si et illum « fidelissimum virum hoc secundum Manichæos sa- « puisse jactatis, jactate, jactate ut mensuram Joviniani « perfectius impleatis: nos cum illo homine Dei patienter « vestra maledicta et convicia sustinemus. Et tamen « hæresiarches vester Pelagius fidem et purissimum « in Scripturis sensum sic laudat Ambrosii, ut dicat « ne inimicum quidem ausum esse reprehendere. »

24. — Cap. XXIX, n. 51 libri ejusdem II ipsius ope- ris: « Ut omittam beatissimum Ambrosium, cui Pela- « gius, sicut jam commemoravi, tam magnum integri- « tatis in fide perhibuit testimonium; qui tamen Am- « brosius nihil aliud defendit in parvulis, ut haberent « necessarium medicum Christum, nisi originale pec- « catum..... »

25. — Libro IV *contra duas Epistolas Pelagiano- rum ad Bonifacium Romanæ Ecclesiæ Episcopum*, cap. XI, n. 29 et seqq.: « Ad istos cumulatius redar- « guendos beatissimum addamus Ambrosium; quoniam « et ipsum Pelagius ipse laudavit, ut ne ab inimicis « quidem in ejus libris quod reprehenderent, diceret « inveniri. Quoniam ergo Pelagiani dicunt, non esse « originale peccatum cum quo nascantur infantes, et « catholicis qui eis pro antiquissima Ecclesiæ fide re- « sistunt, hæresis Manichææ crimen objiciunt, respon- « deat eis de hac re homo Dei catholicus, et ab ipso « Pelagio in veritate fidei laudatus Ambrosius; qui « cum Isaiam prophetam exponeret ait: *Idcirco Chri- « stus immaculatus*, etc. (Vide fragmentum IV *Expo- « sitionis in Isaiam Prophetam*). Item contra Nova- « tianos scribens: *Omnes homines*, inquit, *sub peccato « nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes « lectum dicente David: Ecce enim in iniquitatibus « conceptus sum et in delictis peperit me mater mea.* « Item in *Apologia prophetæ David: Ante quam na- « scamur*, inquit, *maculamur contagio, et ante usuram « lucis originis ipsius accipimus injuriam, in iniquitate « concipimur.* Item de Domino loquens: *Dignum ete- « nim fuit*, inquit, *ut qui non erat habiturus corpore « peccatum prolapsionis, nullum sentiret generationis « naturale contagium. Merito ergo David flebiliter in « se deploravit ipsa inquinamenta naturæ, et quod « prius inciperet in homine macula quam vita.* Item « *De arca Noe: Per unum igitur*, etc. (*De Noe et « Arca*, fragmentum post ipsum librum). Ecce vir « sanctus, Pelagii quoque testimonio in fide catholica « probatissimus, Pelagianos negantes originale pecca- « tum tanta manifestatione redarguit; nec tamen cum « Manichæis vel Deum nascentium conditorem negat,

Lib. I *De* [illegible] c. III

.....

« vel nuptias quas Deus instituit et benedixit accu-
« sat. Pelagiani dicunt ab homine incipere meritum
« per liberum arbitrium, cui Deus subsequens gratiæ
« retribuat adjumentum. Etiam hic eos refellat vene-
« randus Ambrosius, dicens in *Expositione Isaiæ pro-*
« *phetæ* (Vide ejusdem *Expositionis* fragmentum v).
« Item in libro qui inscribitur: *De fuga sæculi:*
« *Frequens nobis,* inquit, *de effugiendo,* etc. (n. 1, *ab*
« *initio).* Quid apertius et sufficientius dici potest?
« Sed ne Pelagiani forte respondeant, eo ipso quo
« divinum auxilium poscitur, præcedere hominis me-
« ritum, idipsum meritum esse dicentes, quia orando
« fit dignus cui gratia divina subveniat: adtendat
« quid idem vir sanctus dicat in expositione Isaiæ.
« *Et orare Deum*, etc. (Vide fragmentum VI *Expo-*
« *sitionis in Isaiam prophetam*). Unde et exponens
« Evangelium secundum Lucam: *Vides utique,* inquit,
« *quia ubique Domini virtus studiis cooperatur huma-*
« *nis, ut nemo possit ædificare sine Domino, nemo*
« *quidquam incipere sine Domino.* Numquid quoniam
« hæc dicit vir tantus Ambrosius, et gratiam Dei, sicut
« filio promissionis congruit, grata pietate commendat,
« ideo destruit liberum arbitrium? aut eam vult in-
« telligi gratiam, quam diversis locutionibus Pelagiani
« nolunt nisi legem videri, ut videlicet non ad facien-
« dum quod cognoverimus, sed ad cognoscendum quid
« faciamus, nos Deus adjuvare credatur? Si hoc istum
« hominem Dei sapere existimant, quid de ipsa lege
« dixerit audiant. In libro *De fuga seculi: Lex*, in-
« quit, *os omnium potuit obstruere, non potuit mentem*
« *convertere.* Item alio loco in eodem libro: *Lex*, in-
« quit, *factum damnat, non aufert malitiam.* Videant
« fidelem et catholicum virum Apostolo consentire
« dicenti: Scimus autem quia quæcumque lex loquitur,
« his qui in lege sunt loquitur, ut omne os obstrua-
« tur, et reus fiat omnis mundus Deo; quia non ju-
« stificabitur ex lege omnis caro coram illo. Ex eo
« enim Apostolico sensu illa sumpsit et scripsit Am-
« brosius. Jam vero quoniam Pelagiani dicunt, justos
« in hac vita vel esse vel fuisse qui sine peccato
« vixerint, in tantum ut vita futura, quæ in præmio
« speranda est, provectior et perfectior esse non pos-
« sit: etiam hic eis respondeat eosque refutet Am-
« brosius. Nam exponens Isaiam prophetam propter
« id quod scriptum est: *Filios genui et exaltavi, ipsi*
« *autem me spreverunt;* suscepit de generationibus
« quæ ex Deo sunt disputare; atque in ipsa disputa-
« tione commemoravit testimonium Johannis, ubi ait:
« *Qui natus est ex Deo non peccat.* Et eamdem quæ-
« stionem difficillimam tractans, *Cum hoc in mundo,*
« inquit, *nullus sit,* etc. (Vide fragmentum VII *Expo-*
« *sitionis in Isaiam prophetam*). Item alio loco in eo-
« dem opere: *Videmus,* inquit, *impossibile esse,* etc.
« (Vide fragmentum VIII *Expositionis in Isaiam pro-*
« *phetam*). Item in ipso: *Videmus,* inquit, *quia,* etc.
« (Vide fragmentum IX *Expositionis in Isaiam pro-*
« *phetam*). Item in libro *De bono mortis: Operetur*
« *igitur,* inquit, *mors,* etc. (n. 9 ante medium). Rur-
« sus in eodem: *Ergo,* inquit, *quia,* etc. (n. 49). Ni-
« mis longum erit si omnia velim commemorare, quæ
« sanctus Ambrosius adversus hanc hæresim Pelagia-
« norum tanto post exorturam, non eis quidem re-
« spondens sed prædicans catholicam fidem, atque in
« ea homines ædificans dixit et scripsit..... Sic usque
« ad tempora nostra servata ea, quæ de his rebus an-
« tequam isti ebullire cœpissent Ambrosius conscri-
« psit, ostendunt quod eorum profanas novitates ca-
« tholicæ aures, quæ ubique sunt, horruerunt.....
« Quodlibet mutire audeant adversus sanam fidem Cy-
« priani et Ambrosii, non eos puto in tam magnum
« prorupturos furorem, ut memoratos et memorabiles
« homines Dei audeant dicere Manichæos..... Numquid
« beatissimis et in fide catholica excellentissimis viris
« Cypriano et Ambrosio ante istos, adversus istos
« exorta subscriptio est; qui eorum impia dogmata
« tanta manifestatione subvertunt, ut quæ contra eos
« manifestiora dicamus, vix nos invenire possimus? »

26. — Libro I, cap. III, IV, n. 10, 11, operis *contra Julianum hæresis Pelagianæ defensorem:* « Sed adhuc
« audi alium excellentem Dei dispensatorem, quem
« veneror ut patrem; in Christo enim Jesu per Evan-
« gelium ipse me genuit, et eo Christi ministro lava-
« crum regenerationis accepi. Beatum loquor Ambro-
« sium, cujus pro catholica fide gratiam, constantiam,
« labores, pericula sive operibus sive sermonibus, et
« ipse sum expertus, et mecum non dubitat orbis
« prædicare Romanus. Hic vir cum secundum Lucam
« exponeret Evangelium: *Jordanis,* inquit, *conversus*
« *est retrorsum; significavit salutaris lavacri futura*
« *mysteria, per quæ in primordia naturæ suæ qui ba-*
« *ptizati fuerint parvuli, a malitia reformantur.* Rursus
« idem ipse in eodem opere: *Non enim virilis coitus,*
« inquit, *vulvæ virginalis,* etc. (ut retro). Itemque in
« eodem ipso: *Omnes,* inquit, *in Adam morimur, quia*
« *per unum hominem peccatum intravit in mundum,*
« *et per peccatum mors, et ita in omnes homines per-*
« *transiit in quo omnes peccaverunt. Illius igitur culpa*
« *mors omnium est.* Alio item loco in eodem Evan- *In Luc.*, lib. IV, n. 67.
« gelio: *Cave ergo,* inquit, *ne ante nuderis, sicut*
« *Adam nudatus est mandati cœlestis custodia desti-*
« *tutus, et exutus fidei vestimento, et sic lethale vul-*
« *nus accepit, in quo omne genus occidisset humanum,*
« *nisi Samaritanus ille descendens vulnera ejus acerba*
« *curasset.* Rursus in opere ipso alio loco: *Fuit,* in-
« quit, *Adam, et in illo fuimus omnes; periit Adam,*
« *et in ipso omnes perierunt.* Rursus idem ipse in
« *Apologia prophetæ David: Antequam nascimur,* in-
« quit, etc. » (n. 56). Idem ipse in expositione libri
« Tobiæ: *Quis iste,* inquit, *peccati est fœnerator, nisi*
« *diabolus a quo Eva mutuata peccatum, obnoxiæ suc-*
« *cessionis usuris omne genus defœneravit humanum?*
« Rursus in eodem: *Diabolus,* inquit, *Evam decepit*
« *ut supplantaret virum, obligaret hereditatem.* Item
« ipse in expositione psalmi quadragesimi octavi: *Alia*
« *est,* inquit, *iniquitas nostra, alia calcanei nostri, in*
« *quo Adam dente serpentis est vulneratus, et obnoxiam*
« *hereditatem successionis humanæ suo vulnere dere-*
« *liquit, ut omnes illo vulnere claudicemus.....* I nunc,
« et mihi objice originale peccatum: dissimula ab istis,
« finge te nescire quid dicant, et sanctæ Ecclesiæ tot
« tantisque doctoribus, qui vita optime gesta debella-
« tisque suorum temporum erroribus, gloriosissime de
« hoc sæculo ante quam vos ebulliretis exierunt, ve-
« lut eis non visis in me impetum faciens, et velut
« nesciens quod illi sub meo nomine lacerentur, tam-
« quam securus insulta. Crederem te, fateor, quid mali
« facias ignorare, nec impudentiæ sed imprudentiæ
« tuæ tribuerem, quod hæc lumina civitatis Dei audes
« hostiliter insectari, quæ sectari fideliter debuisti:
« crederem te, inquam, hoc tantum nefas committere
« nescientem, nisi in eo libro cui te respondisse vel
« existimas, vel existimari cupis, apertissimum testi-
« monium de S. Ambrosii disputatione posuissem. An
« ibi non legisti, quod cum Christi nativitatem de vir-
« ginis partu supra dictus insinuaret episcopus: *Ideo,*
« inquit, *et quasi,* etc. (Vide fragmentum II *Exposi-*
« *tionis in Isaiam prophetam*). Si hæc ibi verba vene-
« randi Ambrosii non legisti, quomodo redarguendum
« librum in quo ea sunt posita suscepisti? Si autem
« legisti, quid adversum me furis, et illum in me pri-
« mitus carpis? Quid nomen dilaniare niteris meum, et
« Ambrosium facis, tacito ejus nomine, Manichæum? »

27. — Eodem libro cap. VII. n. 30: « Hic est Medio-
« lanensis Ambrosius, quem magister tuus Pelagius
« tanta prædicatione laudavit, ut diceret: *In libris ejus*
« *præcipue fidem lucere Romanam,* etc. (ut retro). »

28. — Eodem lib. I, *contra Julianum Pelagianum*, cap. IX, n. 44, 45: « Unde ille doctor meus, tui etiam « mali doctoris ore laudatus Ambrosius, in eo libro « quem *De Isaac et anima* scripsit: *Quid ergo est*, « inquit, *malitia nisi boni indigentia?* Et iterum ait: « *Ex bonis igitur mala orta sunt. Non enim sunt mala « nisi quæ privantur bonis; per mala tamen factum « est ut bona eminerent. Ergo indigentia boni radix « malitiæ est.* Vides quam vera catholicæ fidei ratione « redarguat beatus Ambrosius Manichæos? Vides quem- « admodum eos quamvis in hac disputatione non no- « minaverit, tamen ista sententiarum brevitate et ve- « ritate convicerit? Ecce cui homini Dei propter ori- « ginale peccatum quod catholicus catholice asseruit, « objicis nomine Manichæorum instinctu maledici fu- « roris opprobrium, qui contra suffragium quod eis tu « præstas, tam invictum ad eos debellandos catholicis « disputatoribus præbet auxilium. Ille quippe adversus « Manichæos clamat: *Ex bonis mala orta sunt;* et « adversus eum pro Manichæis tu reclamas: *Necesse « est malum esse, ex quo et per quod malus fructus « apparuit.....* Hæc clamas pro Manichæis contra vocem « catholicæ veritatis per sacerdotem Dei prolatam, ut « si tu audiaris Manichæi vincant dicentes ut alia « taceam: *Si rerum ratio non sinit, ut de bono malum « aliquid proferatur;* non ergo ex bonis, sicut dicit « Ambrosius, sed sicut nos dicimus ex mali natura « orta sunt mala. »

29. — Lib. II, *contra Julianum Pelagianum*, cap. II, n. 4: « Veluti est illud in libro quem de arca Noe « conscripsit beatus Ambrosius: *Per unum*, inquit, « *Dominum Jesum*, etc. (Fragmentum additum libro « *De Noe et Arca*). Huic dic si audes quod diabolum « fecerit hominum conditorem, qui utriusque sexus « commixtione nascuntur; quando quidem solum Chri- « stum quia sit natus ex virgine, a vinculis obnoxiæ « generationis excepit, omnibus ceteris ex Adam sub « peccati obligatione nascentibus; quod utique pec- « catum diabolus seminavit. Hunc damnatorem redar- « gue nuptiarum qui sine peccato natum solum dicit « Virginis Filium. Istum negatorem percipiendæ cri- « minare virtutis, qui asserit, ingenerari vitia generi « humano in ipso conceptionis exordio. Et dic ei quod « adversus me in primo tuo volumine videris tibi satis « apte acuteque dixisse: *Nec peccare eos omnino qui « peccare dicuntur: siquidem a quocumque creati sunt, « secundum id quod creati sunt necesse habent vivere, « nec suæ repugnare naturæ.* Hæc omnia dic Ambro- « sio sive de Ambrosio, quæ mihi tam superbe, tam « contumeliose, tam procaciter et petulanter objectas.... « Porro si sanctus Ambrosius non de his erat, qui dia- « bolum faciunt hominum creatorem, vel nuptias da- « mnant, vel incapacem virtutis naturam opinantur « humanam; sed de his potius qui Deum summum ac « summe bonum totius hominis, id est totius animæ « totiusque corporis agnoscunt et confitentur aucto- « rem, et honorant in sui gradus bonitate conjugia, « nec hominem perfecte justificari posse desperant; « hæc interim tria vestra argumenta tanti illius viri « auctoritate subversa sunt, nec ulterius objicienda « sunt nobis, qui de originali peccato ea dicimus quæ « dixit ille, qui neque hominis creationem diabolo ad- « tribuit, neque nuptias condemnavit, neque justitiæ « profectionem in natura hominis desperavit. »

30. — Capite autem III, n. 5: « De duobus vero « residuis argumentis vestris quæ ad baptismum per- « tinent, mox videbimus quid ille vir senserit, et quo- « modo vos ingenti mole auctoritatis obtriverit. Dicit « enim in libro contra Novatianos: *Omnes homines « sub peccato*, etc. (lib. I *De Pœnitentia*, n. 13). Hic « sane omnia simul vestra argumenta subversa sunt. « Si enim omnes homines sub peccato nascimur; quo- « rum ipse ortus in vitio est; cur mihi ex hoc objicis « quod dicam diabolum hominis creatorem, qui homi- « num creatorem diabolum esse non dixi? Si quoniam « hominis ortus in vitio est, ideo dicit David: Ecce enim « in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit « me mater mea; nec accusat vox ista nuptiale con- « sortium sed originale peccatum: cur me damnatorem « dicis esse nuptiarum quod dicere non audebas Am- « brosium?.... »

31. — Et paulo post, cap. IV, n. 8: « Ergo ad beatum « redeamus Ambrosium: *Etiam Pauli caro*, inquit, « *corpus mortis erat, sicut et ipse ait:* Quis me libe- « rabit de corpore mortis hujus? — Ita intellexit « Ambrosius, ita Cyprianus, ita Gregorius, ut de aliis « interim taceam simili præditis auctoritate doctoribus. « Huic morti dicetur in fine: ubi est mors contentio « tua? Sed regeneratorum est hæc gratia non ge- « neratorum: *Christi enim caro*, quod adjungit Am- « brosius, *damnavit peccatum, quod nascendo non « sensit, quod moriendo crucifixit;* nascendo non sensit « in se, moriendo crucifixit in nobis..... Hoc est pro- « pter quod parvuli baptizantur, ut non solum regni « Christi fruantur bono, verum et a malo regni mor- « tis exuantur. Neque hoc fieri potest, nisi per eum « qui *peccatum sua carne damnavit quod nascendo « non sensit, quod moriendo crucifixit; ut in carne « nostra esset justificatio per gratiam, ubi erat ante « colluvio per culpam.* His itaque beati Ambrosii ver- « bis nec diabolus bonitate hominem creavit, sed « hominem malignitate vitiavit; nec concupiscentiæ « malum nuptiarum abstulit bono; nec in baptismatis « sacramento peccati alicujus reatus relinquitur inso- « lutus; nec injustus est Deus, qui eum damnat lege « justitiæ qui peccati lege fit reus, etiam si ex illa « natus est, quæ parentem ejus propterea jam reum « facere non potest, quia renatus est..... Ac pro hoc « quinque ista vestra in quibus maxime terretis ho- « mines, argumenta nec alios poterunt perturbare nec « vos, si credatis Ambrosio, Cypriano, Gregorio, aliis- « que catholicis sanctis clarisque doctoribus..... »

Lib. I *De Pœnit.* n. 13.

32. — Dein cap. V, nn. 10-14: « Sed ne forte dicas « contra hoc potius pugnare baptizatos, quod sibi ipsi « prioris vitæ mala consuetudine fecerunt, non contra « id cum quo nati sunt: quoniam si hoc dicis jam « procul dubio cernis atque concedis esse in homine « aliquid mali, quod non ipsum, sed reatus qui ex illo « contractus fuerat auferatur in baptismo; tamen quia « parum est ad hujus quæstionis absolutionem, nisi nobis « ex peccato primi hominis ingeneratum esse mon- « stretur, audi quid inde in alio loco expressius dicat « Ambrosius sanctus in *Expositione Evangelii secun- « dum Lucam*, cum diversis modis, ab una tamen re- « gula fidei non abhorrentibus, tractaret illum locum « ubi Dominus ait, in una domo dividi tres adversus « duos et duos adversus tres: *Possunt etiam videri*, « inquit, *caro*, etc. (*Expos.* ut supra, lib. VII, n. 141). « Rursus in eodem opere, cum de spiritali et incor- « ruptibili loqueretur cibo: *Etenim oratio cibus mentis « est*, inquit, *præclaraque alimonia*, etc. (*Expos. Ev. « sec. Lucam*, lib. VII, n. 142). Hic certe apertissime « atque satiatissime ille tam excellenter tui doctoris « ore laudatus doctor Ambrosius declaravit, et quid « esset, et unde esset originale peccatum, et unde « contigerit illa prima confusio, quæ inobedientia « carnis fuit dissentientis ab anima, quam discordiam « sanat Dei gratia per Jesum Christum Dominum no- « strum..... Ecce fundit eloquentiæ lucidum ac perpe- « tuum flumen Ambrosius; non est ubi hæreat lector, « ubi caliget auditor. Manifestissime dicit, Apostolum « ideo dixisse: Quis me liberabit de corpore mortis « hujus? quia omnes sub peccato nascimur et ipse ortus « in vitio est. Manifestissime dicit, Dominum Jesum

« propterea fuisse sine peccato, quod natus ex virgine « vinculis obnoxiæ generationis naturæque communis « minime teneretur, et damnasse peccatum quod na- « scendo non sensit. Apertissime dicit, quod dissensio « carnis et animæ per prævaricationem primi hominis « in naturam verterit. Apertissime dicit, carnem libi- « dinum volutabrum diversoriumque vitiorum, tunc « mutari in Dei templum sacrariumque virtutum, cum « in naturam regressa vigoris sui cognoscit altricem..... « Illum adspice, adversus illum aliquid aude, qui hæ- « resis vestræ venenis antequam nasceretur occurrit, « et unde possint expelli hæc antidota præparavit. Quæ « si satis non sunt, adhuc audi. In libro *De Isaac et « anima* idem dicit: *Bonus ergo rector malos equos re- « stringit et revocat, bonos incitat. Boni equi sunt qua- « tuor: prudentia, temperantia, fortitudo, justitia; mali « equi: iracundia, concupiscentia, timor, iniquitas.* « Numquid ait: Bonus rector bonos equos habet, ma- « los non habet? Sed ait: *Bonos incitat, malos restrin- « git et revocat.....* Audi adhuc quid dicat in libro « quem scripsit *De Paradiso. Fortasse*, inquit, *ideo « dixit Paulus: Quæ non licet homini loqui, quia erat « adhuc in corpore constitutus, hoc est videbat istius « corporis passionem, videbat legem carnis suæ re- « pugnantem legi mentis suæ.* Itemque in eodem: *Cum « dicit*, inquit, *sapientiorem serpentem intelligis*, etc. « (n. 54). Qualem voluptatem dicat hoc loco iste do- « ctor in promptu est, quia ut intelligeremus adhi- « buit Apostoli testimonium dicentis: *Video aliam le- « gem*, etc. Rursus in eodem opere alio loco idem do- « ctor: *Impugnatur*, inquit, *Paulus et videt legem*, etc. « (n. 60). Itemque in ipso opere idem ipse episcopus ad « omnes nos referens eloquium, caussamque commu- « nem agens: *Repugnat animæ lex carnis*, inquit, *legi « mentis, et laborandum nobis est ac desudandum, ut « castigemus corpus et servituti redigamus, et quæ sunt « spiritualia seminemus.* In alio quoque libro *De Sa- « cramento regenerationis*, vel *De philosophia* quem « scripsit, ita loquitur: *Beata igitur mors quæ*, etc. « (Vide fragmentum I ejus libri). Habesne ad ista quod « dicas? Videsne quemadmodum expresserit vir vene- « rabilis, in baptismo fieri hominis mortem beatam ubi « remittuntur peccata omnia? Sed adtende aliud, ad- « tende quod non vis. *Advertimus*, inquit, *cujusmodi « sit mors mystica*, etc. (Vide fragmentum II ejusdem « libri). Quantalibet feraris animi obstinatione, Juliane, « quantalibet adversus nos pervicacia pro Pelagii er- « rore consistas; tantum per beatum Ambrosium cir- « cumvallaris rerum evidentia, tantum verborum ejus « manifestatione contunderis, ut profecto..... ostendas « quantum in malis humanis valeat eo quemquam « fuisse progressum, ubi manere non libeat, unde re- « dire jam pudeat. »

33. — Et cap. VI, n. 15 ejusdem libri II *Contra Julianum Pelagianum:* « Attende paulisper quomodo ex « ista lege peccati omnem generari hominem, et ideo « trahere originale peccatum, sanctus eloquatur Am- « brosius in eo ipso *De Sacramento regenerationis*, sive « *De philosophia* libro suo. *Est*, inquit, *domus quam*, « etc. (Vide fragmentum III ejus libri).[1] Si te non de- « seruit qualiscumque saltem sensus humanus, vides « quid de concupiscentiæ voluptate, hac ipsa cui præ- « bes impudentissimum patrocinium, pronuntiaverit tui, « quod sæpe dicendum est, doctoris testimonio prædi- « catus tam memorabilis doctor Ambrosius, etc. »

34. — Et successivo n. 16: « Quid autem etiam de « ipso ficulneorum tegmine foliorum, in libro *De Pa- « radiso* idem ipse scripserit doctor, adverte. *Quod « igitur gravius est*, etc. (n. 67). Hic certe frustravit « iste vir sanctus tam elaboratam disputationem tuam « nimisque sollicitam, ne post peccatum Adam et Eva « oculis apertis lumbos præcinxisse credantur. Ut enim « tanta ibi loquacitate laborares, contra sensus ve- « niebas omnium, et eos multiloquii strepitu perstrin- « gere cupiebas. Quid enim tam in promptu est, quam « succinctorii vel præcinctorii, quæ græce perizomata « nuncupantur, lumbos hominis contegi vel præcingi, « quas vulgus etiam munituras vocat? Neque hoc ille « homo Dei cujus te urgemus eloquio, tanquam obscu- « rum esset exposuit; sed quod omnes intelligebant « quid significaret ostendit. *In lumbis enim quibus « præcingimur*, etc. (*ut supra*). Quare male? Sequitur « et dicit: *Ubi futuræ generationis non fructum futu- « rum sed quædam peccata signaret.* Habesne ad ista « quod dicas? Ecce unde illa confusio, ecce unde con- « textio et succinctio foliorum, ecce unde in posteris « originale peccatum. »

35. — Capite vero VII, nn. 19, 20 et 21: « Ad epi- « scopum Ambrosium revertamur; qui cum et ho- « mines id est et corpora et animas hominum opus « Dei esse non dubitet, et nuptias honoret, et in ba- « ptismo Christi prædicet omnia peccata dimitti, et « Deum esse noverit justum, et capacem virtutis atque « perfectionis per Dei gratiam humanam non neget « esse naturam, quæ vestra quinque facitis argu- « menta, contendentes nullum istorum quinque verum « esse posse, nisi falsum sit trahere nascentes origi- « nale peccatum; tamen hoc ipsum quod his quinque « argumentis auferri conamini, sic ille ubi opus est « in suis sermonibus ponit, ut cuivis satis eluceat « quid catholica veritas soleat prædicare, quid pro- « fana novitas conetur evertere. Ac forte ipsum « quoque Ambrosium scisse ac docuisse dubitabis, « Deum esse hominum conditorem et animæ et cor- « poris? Audi ergo quid dicat in libro *De philosophia* « contra Platonem philosophum, qui hominum animas « resolvi in bestias asseverat, et animarum tantum- « modo Deum opinatur auctorem, corpora autem diis « minoribus facienda decernit. Ergo sanctus Ambro- « sius: *Miror*, inquit, *tantum philosophum*, etc. (Vide « fragmentum IV libri *De Sacramento regenerationis*). « Ecce non solum animam, quod et illi dicunt, verum « etiam corpus, quod illi negant, contra Platonicos « Dei opus esse defendit Ambrosius. An tu dicturus « es quod nuptiis ingerat crimen, quia et inde quod « nascitur concupiscentiæ voluptate concretum, dicit « subire contagium delictorum? Audi ergo de nuptiis « Ambrosii sententiam in *Apologia sancti David: Bo- « num*, inquit, *conjugium*, etc. (n. 56). Audi et alte- « ram in libro *De philosophia: Bona*, inquit, *conti- « nentia quædam*, etc. (Vide fragmentum V libri *De « Sacramento regenerationis).* Cernis quemadmodum « velit etiam inter se ipsa vere honesta esse conju- « gia? Vides quemadmodum dicat, incontinentiam etiam « licita vertere in vitium, ubi et licitum demonstrat « esse connubium, et in ipso non vult incontinentiam « fœdare quod licitum est?..... Tibi libido non nisi « præter uxorem videtur esse culpabilis. Quid ergo « de Ambrosio judicabis, qui intemperantem in con- « jugio adulterum quemdam appellat uxoris?..... Hæc « sunt de hac re verba ejus in libro *De Paradiso: Si « igitur viro*, inquit, *culpæ auctor*, etc. (n. 47). Habes « ecce Ambrosium doctorem meum, et a tuo memo- « rabiliter prædicatum, et opus Dei esse hominem at- « que hominis carnem, et bonas esse nuptias in quan- « tum sunt nuptiæ, non modum fatentem sed etiam « defendentem. Jam vero quod per originale peccatum « sacro baptismati nihil deroget, superius demonstravi « quando ejus posui verba ubi dicit: *Illum justificari*

[1] Postrema verba exhibet etiam in fine libri VI hujus operis *Contra Julianum*.

« *a peccato cui per baptismum peccata remittuntur* « *omnia.* Justum porro ille Deum ubi non prædicat, « aut quis de hoc potest catholicus dubitare Christia- « nus, quod pene et omnes impii confitentur? »

36. — Item sequenti cap. VIII, n. 22 : « Restat « utrum videatur Ambrosio, humanam capacem justi- « ficationis et perfectionis esse naturam ; nec ab hac « sententia propterea revocetur, quia sæpe ac multis « modis dicit omnem hominem sub peccato nasci, et « esse ipsum ortum ejus in vitio. Verum et hoc jam « supra docui ubi eum loco ipso paulo post dixisse « memoravi : *A Christi carne*, etc. (Postrema verba « fragmenti III libri *De Sacramento regenerationis*). « Ibi enim naturam demonstravit humanam, etiam « istam quæ sub peccato nascitur et cujus ortus in « vitio est, esse justificationis capacem. Sed sane per « gratiam, etc. Verum si hoc parum est, rursus « quid dicat adtende in *Expositione Isaiæ prophetæ :* « *Videamus,* inquit, *ne qua*, etc. (Vide fragmentum X « *Expositionis in Isaiam prophetam*). Nempe distinxit « vir sanctus et verax justificationem vitæ hujus, « quæ fit per lavacrum regenerationis, et illius per- « fectionem cum et nostra corpora immortalitate « fuerint renovata. Non itaque fuit Ambrosio, quam- « vis fateretur nascentis originis vitium, justificatio- « nis desperata perfectio. »

37. — Et eodem capite, n. 23 et 24 : « Sed quanto « melius audimus Ambrosium in libro *De fuga sæ-* « *culi* dicentem : *Frequens nobis de effugiendo,* etc. « (in principio). Hæc si vos non patimini, ignoscite, « non vobis credimus ; sed in his potius sancti Am- « brosii verbis quoddam speculum, et hoc si profici- « mus, communis humanæ infirmitatis agnoscimus..... « Quanto ergo melius identidem audimus Ambrosium « Dei gratiam confitentem, nec de sua virtute confi- « dentem qui cum hæc dixisset adjecit : *Quis autem* « *tam beatus qui in corde suo semper adscendat?* « *Sed hoc sine auxilio divino qui fieri potest? Nullo* « *profecto modo. Denique*, inquit, *supra eadem scri-* « *ptura dicit :* Beatus vir cujus est auxilium abs te, « Domine, adscensus in corde ejus. Itemque idem ipse « in libro *De Sacramento regenerationis : Quis igitur* « *est*, inquit, *qui carne*, etc. (Vide fragmentum VI « ejus libri). Numquid sanctus Ambrosius quando ista « dicebat non cum vitiis confligebat? non vitia vin- « cebat?..... Numquid non superatis et oppugnatis « diaboli operibus, opus Dei cum opere Dei, hoc est « animam cum carne pacem justitiæ requirebat, ut « non in sua virtute confidens sed sicut ait : *Spiritus* « *Sancti fulta præsidio diceret :* Non timebo quid fa- « ciat mihi caro? »

38. — Et eodem capite VIII, n. 30 : « Itane in corde « vestro dicere audetis, quod cum vos audiunt accen- « duntur homines ad virtutem, cum autem istos au- « diunt tantos et tales viros : Cyprianum, Hilarium, « Gregorium, Ambrosium ceterosque sacerdotes Do- « mini, desperatione franguntur, ac renuntiant studiis « perfectionis? Tu intelligis *Judæum esse qui dicit :* « Non enim quod volo bonum hoc ago, et hoc præ- « claro intellectu, *nec conversationis sordes in naturæ* « *refundis invidiam ; nec earum obscœnitates Aposto-* « *lorum et sanctorum omnium consolaris injuriis ;* et « hæc mala quæ tu non facis faciebat Ambrosius cum « collegis suis eadem sentientibus, qui beatum Apo- « stolum de se ipso dixisse intelligit : *Non quod volo* « *facio bonum sed quod nolo malum hoc ago,* et : *Vi-* « *deo aliam legem in membris meis repugnantem legi* « *mentis meæ,* et cetera hujusmodi? Isti ergo sancti « talia docendo *suffodiunt,* sicut mihi objicis, *murum* « *pudoris, et vos ob perfectionis prædicationem pati-* « *mini invidiam? Sed te,* ut scribis, *plurimum conso-* « *laris, quoniam laudis est ei displicuisse qui Aposto-* « *lis non pepercit.* Si ego Apostolis dicendo talia non « peperci ; ergo nec Ambrosius pepercit Apostolis, nec « coepiscopi ejus eadem sentientes. »

39. — Capite autem IX, n. 32 : « Dicit Beatus Am- « brosius : Unum solum hominem mediatorem Dei et « hominum, eo quod sit natus ex virgine nec senserit « nascendo peccatum, generationis obnoxiæ vinculis « non teneri. Omnes autem homines sub peccato na- « sci, quorum ipse ortus in vitio est : quia concupi- « scentiæ voluptate concreti prius subirent contagia « delictorum, quam vitalem de hoc aere spiritum du- « cerent. Ipsamque concupiscentiam, tanquam legem « peccati in corpore mortis hujus, legi mentis usque « adeo repugnare, ut adversus eam non solum qui- « cumque boni fideles, sed apostolicæ etiam virtutis « magnitudo pugnaverit, ad hoc ut per Christi gratiam « caro animæ subjugata in concordiam revocetur ; quo- « rum duorum quæ primitus sine peccato creata sunt, « ex primi hominis transgressione facta discordia est. « Et quis hæc dicit? Homo Dei catholicus, et catho- « licæ veritatis adversus hæreticos usque ad pericu- « lum sanguinis defensor acerrimus, sic tui doctoris « testimonio prædicatus, ut diceretur quod *ejus fidem* « *et in Scripturis purissimum sensum ne inimicus qui-* « *dem ausus est reprehendere.* Qui creatorem Deum « non solum animarum, verum etiam corporum adver- « sus Platonicorum philosophorum asseveravit erro- « rem. Qui nuptiarum bonum et caussa propagandi « generis humani divinitus institutum, et pudicitia « conjugali sanctam ejus copulam prædicavit. Qui ne- « minem dixit justificari a peccato, nisi cui fuerint « per baptismum dimissa omnia peccata. Qui coluit « juste justum Deum. Qui perfectionem hominis in « virtute atque justitia absit ut impediat desperando. « Sed eam tamen perfectionem cui nihil adjiciendum « sit, in alia vita sperat, quæ implebitur resurrectione « mortuorum ; in hac autem vita humanam justitiam « in quadam militia belloque constituit, non solum « adversus æmulas aerias potestates ; sed adversus « ipsas nostras cupiditates, per quas et illi exteriores « inimici nos dejicere vel penetrare moliuntur. In hoc « bello et ipsam carnem adversariam gravem dicit, « cujus utique natura sicut primitus condita est, no- « biscum concordissima permaneret, nisi primi homi- « nis prævaricatione vitiata suo nobiscum languore « confligeret. In hoc bello ille vir sanctus monet nos « sæculum effugere, et in ea fuga quanta sit difficul- « tas immo impossibilitas, nisi Dei gratia opituletur, « ostendit. Dicit mortua quidem vitia per remissio- « nem in baptismate omnium peccatorum, sed eorum « nos curare debere quodam modo sepulturam. Et in « hoc ipse opere talem describit cum vitiis mortuis « nos habere conflictum, ut non quod volumus aga- « mus, sed quod odio habemus, hoc faciamus ; multa « in nobis peccatum nobis reluctantibus operari, re- « divivas plerumque resurgere voluptates : luctandum « nobis esse adversus carnem, adversus quam luctatus « est Paulus quando dicebat : *Video aliam legem in* « *membris meis, repugnantem legi mentis meæ.* Præ- « cipit ne carni nostræ confidamus cum Apostolus « clamet : *Scio quia non habitat in me, id est in* « *carne mea bonum ; velle enim adjacet mihi, perfi-* « *cere autem bonum non invenio.* Ecce quantam nos « pugnam cum mortuis habere peccatis, ille strenuus « Christi miles, et fidelis Ecclesiæ doctor ostendit.... « Quomodo mortuum peccatum dicimus in baptismate, « sicut etiam iste vir dicit, et quomodo habitare in « membris fatemur, et multa operari desideria re- « luctantibus nobis, quibus non consentiendo resi- « stimus, sicut etiam hic vir fatetur ; nisi quia mor- « tuum est in eo reatu quo nos tenebat, et donec se- « pulturæ perfectione sanetur rebellat et mortuum? »

40. — Rursus sequenti cap. x, n. 33 : « De hac lege « peccati quæ alio modo etiam peccatum vocatur, « quæ repugnat legi mentis, de qua multa beatus « dixit Ambrosius, attestantur etiam Sancti Cyprianus, « Hilarius, Gregorius aliique quamplurimi.... Propter « quam catholicam veritatem sancti et beati, et in « divinorum eloquiorum pertractatione sanctissimi sa- « cerdotes Irenæus, Cyprianus, Reticius, Olympius, « Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Johannes, « Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hie- « ronymum, ut omittam eos qui nondum dormierunt, « adversus vos proferunt de omnium hominum peccato « originali obnoxia successione sententiam; unde nemo « eruit, nisi quem sine lege peccati repugnante legi « mentis Virgo concepit. »

Lucan., III, 138. 41. — Item n. 35 : « Et usque adeo permiscuit « imis longus summa dies, usque adeo tenebræ lux « et lux tenebræ esse dicuntur, ut videant Pelagius, « Cœlestius, Julianus; et cæci sint Hilarius, Gregorius, « Ambrosius?... Respondes : Absit ut audeam cæcos « istos viros vel cogitare vel dicere. Eorum ergo ap- « pende sententias. Nolo esse plures ut eas te pigeat « numerare; sed non sunt leves ut eas dedigneris « appendere; immo tam sunt graves ut te videam « sub earum onere laborare. »

42. — Numero quoque 37 : « Numquid Irenæus et « Cyprianus et Reticius et Olympius et Hilarius et « Gregorius et Basilius et Ambrosius et Johannes, « *de plebeja fœce sellulariorum*, sicut tulliane jocaris, « *in vestram invidiam concitati sunt?* Numquid *mili-* « *tes?* numquid *scholastici auditoriales?* numquid nautæ, « *tabernarii, cetarii, coqui, lanii?* numquid *adolescentes* « *ex monachis dissoluti?* Numquid postremo *de qua-* « *liumcumque clericorum turba* isti sunt, quos urbana « exagitatus dicacitate, vel potius vanitate contemnis « *quia non possunt secundum categorias Aristotelis de* « *dogmatibus judicare?*.... Isti episcopi sunt, docti, gra- « ves, sancti, veritatis acerrimi defensores adversus « garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, « libertate, quæ tria bona judici tribuisti, non potes « invenire quod spernas. »

43. — Libro III *Contra Julianum Pelagianum*, c. XIV, n. 28 : « Postremo nunc saltem jam continenter vivens « agnosce in quadrigis illis Ambrosianis equum malum; « et noli corde vel ore laudare, quem cogeris virtute « frenare. »

44. — Huic ipsi Ambrosii loco alluditur et cap. XX, n. 38 : « Deinde incipis disputare de excessu concu- « piscentiæ, quem reprehensibilem dicis : quasi in ejus « moderatione, cum ea bene utitur conjugatus, equus « ipse qui malus est, et non potius sit ejus auriga « laudandus. »

45. — Capite XXI, n. 48 : « Verum si tu non es Epi- « cureus, qui ex illo aliquam partem in voluptatis « laude sumpsisti; quanto minus ego qui de voluptate « carnis hoc sentio, quod sentit Ambrosius; inimicam « scilicet esse justitiæ, et quod homo concupiscentiæ « voluptate concretus prius quam nascitur subeat con- « tagia delictorum? » Quam sententiam et in fine li- bri VI commemorat.

46. — Capite VIII, n. 19 et 20 libri *De bono perse- verantiæ* : « Sicut autem Apostolus ait quod in libro « superiore memoravi : *Non sumus idonei cogitare* « *aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra* « *ex Deo est.* Quem secutus et beatus Ambrosius audet « et dicit : *Non enim est in potestate nostra cor nostrum* « *et nostræ cogitationes.* Quod omnis qui humiliter et « veraciter pius est, esse verissimum sentit. Hoc « autem Ambrosius ut diceret, in eo libro loquebatur « quem *De fuga sæculi* scripsit, docens hoc sæculum « non corpore sed corde fugiendum : quod nisi auxilio « Dei fieri non posse disseruit. »

De fuga sæculi, c. I, n. 1.

47. — Capite XIV, n. 33, ejusdem libri : « Cogitantes « credimus, cogitantes loquimur, cogitantes agimus « quidquid agimus; quod autem adtinet ad pietatis « viam et verum Dei cultum, non sumus idonei co- « gitare aliquid tanquam ex nobismetipsis, sed suffi- « cientia nostra ex Deo est. *Non enim est in potestate* « *nostra cor nostrum et nostræ cogitationes;* unde « idem qui hoc ait, item dicit Ambrosius : *Quis autem* « *tam beatus qui in corde suo semper adscendat? Sed* « *hoc sine divino auxilio qui fieri potest? nullo pro-* « *fecto modo. Denique*, inquit, *supra eadem Scriptura* « *dicit :* Beatus vir cujus est auxilium ejus abs te, Do- « mine adscensus in corde ejus. — Hoc utique ut di- « ceret non solum in litteris sacris legebat, sed sicut « de illo viro sine dubitatione credendum est, etiam in « corde suo sentiebat Ambrosius. »

Eodem loco, ut supra.

48. — Et rursus cap. XIX, n. 48 et 49 : « Puto « tamen eis qui de hac re sententias tractatorum « requirunt, sanctos et in fide atque doctrina Chri- « stiana laudabiliter usquequaque diffamatos viros, « Cyprianum et Ambrosium, quorum tam clara te- « stimonia posuimus, debere sufficere et debere ad « utrumque, id est ut et gratiam Dei gratuitam, « sicut credenda atque prædicanda est, per omnia « credant atque per omnia prædicent, et eamdem « prædicationem prædicationi, qua hortamur pigros « vel corripimus malos, non opinentur adversam; « quia et isti viri cum sic prædicarent Dei gratiam, « ut unus eorum diceret : *In nullo gloriandum quando* « *nostrum nihil sit*, alter autem : *Non est in po-* « *testate nostra cor nostrum et nostræ cogitationes*, « non tamen hortari et corripere destiterunt ut fie- « rent præcepta divina. Nec timuerunt ne diceretur « eis : Quid nos hortamini? quid et corripitis, si « nihil boni ut habeamus est nostrum, et si non « est in potestate nostra cor nostrum? Hæc ne di- « cerentur eis, nequaquam illi sancti timere potu- « erunt, quia intelligebant paucissimis esse dona- « tum, ut nullo sibi homine prædicante, per ipsum « Deum vel per angelos cœlorum doctrinam salutis « accipiant; multis vero id esse donatum ut Deo per « homines credant.... Unde supradicti tractatores ex- « cellentissimi divinorum eloquiorum, et gratiam Dei « veram sicut prædicanda est prædicarunt, id est « quam nulla merita humana præcedunt, et ad facienda « divina præcepta instanter hortati sunt, ut qui ha- « berent dona obedientiæ, quibus jussis obediendum « esset audirent.... Qui vero ait : *Non est in nostra* « *potestate cor nostrum et nostræ cogitationes*, nec « ipsa facta et dicta præteriit; non enim est ullum « factum dictumve hominis, quod non ex corde et « cogitatione procedat.... Beatus quoque Ambrosius « cum exponeret quod ait Lucas evangelista : *Visum* « *est et mihi : Potest*, inquit, *non soli visum esse*, etc., « (n. 10). Itemque in eodem opere, hoc est in expo- « sitione ejusdem Evangelii, cum ad illum venisset « locum, ubi Dominum ad Jerusalem pergentem Sa- « maritani recipere noluerunt : *Simul disce*, inquit, « *quia recipi noluit*, etc. (n. 27, lib. VII). Quid evi- « dentius, quid illustrius a verbi Dei tractatoribus « quærimus, si et ab ipsis quod in Scripturis clarum « est, audire delectat?... »

49. — Denique cap. XXIII, n. 64 ejusdem libri : « Attendant ergo quomodo falluntur, qui putant esse « a nobis, non dari nobis, ut petamus, quæramus, « pulsemus; et hoc esse dicunt quod gratia præce- « ditur merito nostro, ut sequatur illa cum accipimus

« petentes, et invenimus quærentes, aperiturque pul-
« santibus; nec volunt intelligere etiam hoc divini
« muneris esse, ut oremus, hoc est petamus, quæ-
« ramus atque pulsemus. Accepimus enim spiritum
« adoptionis filiorum in quo clamamus: Abba, pater.
« Quod vidit et beatus Ambrosius. Ait enim: *Et orare*
« *Deum*, etc. (Vide fragmentum VI *Expositionis in*
« *Isaiam prophetam*). »

50. — Opere imperfecto *Contra secundam Juliani responsionem*, libro I, n. 2: « Quem vero judicem
« poteris Ambrosio reperire meliorem? De quo ma-
« gister tuus Pelagius ait, quod ejus fidem et puris-
« simum in Scripturis sensum ne inimicus quidem
« ausus est reprehendere? Nunquid ergo iste sensu
« in Scripturis purissimo impurissimi Manichæi dogma
« retineret, dicens: *Omnes sub peccato nascimur quo-*
« *rum ipse ortus in vitio est?* Tu ergo jam judica
« quam non puro sensu hoc catholicum dogma re-
« prehendas; teque corrigere Ambrosio judicante ne
« differas. »

51. — Eodem opere n. 47 ut prodat quod *origo peccati originalis descendit a voluntate peccantis*, iterum profert Ambrosii sententiam: *Fuit enim Adam et in illo fuimus omnes: periit Adam et in illo omnes perierunt.*

52. — Et n. 48: « Unde Ambrosius doctor meus
« tui quoque doctoris ore laudatus, *Quod igitur gra-*
« *vius est*, inquit, *hac se Adam*, etc. (*De Paradiso*,
« n. 67.) Hoc tu non videns mihi cæcus oblatras; sed
« in me quidquid dicis profecto et in ipsum dicis.
« Utinam ergo ita mihi cum illo commune sit præ-
« mium, sicut abs te audio cum illo commune convi-
« cium. Quid est quod clamas et dicis: *Si sanis ju-*
« *dicibus uteremur nihil præter exsecrationem tui*
« referre deberem? Possum ne tecum largius, benefi-
« centius, liberalius agere quam ut ipsum inter nos
« constituam judicem, de quo tui doctoris Pelagii ju-
« dicium jam tenemus? En adest ille, qui inter Latinæ
« linguæ scriptores flos quidam speciosus existit, cujus
« fidem et purissimum in Scripturis sensum ne ini-
« micus quidem ausus est reprehendere. Hoc Pelagius
« de Ambrosio judicavit. Quid ergo de hoc quod inter
« nos agitur judicavit Ambrosius? Dixi superius ejus
« de peccato originali sine ulla obscuritate vel ambi-
« guitate sententias; sed si parum est adhuc, audi:
« *Omnes*, inquit, *sub peccato nascimur, quorum ipse*
De Pœnit., lib. I, c. 2. « *ortus in vitio est.* Quid ad ista respondes? Illa de
« Ambrosio dixit præclara Pelagius, ista pro me con-
« tra te manifesta pronuntiavit Ambrosius: istum re-
« prehende de quo dixit magister tuus, quod eum ne
« inimicus quidem ausus est reprehendere; et qui
« sanos judices quæris istum nega sanum, ut te plane
« profitearis insanum .... Si ergo sanis judicibus uti
« cupis, audi judicem sanum singulariter a tuo doctore
« laudatum. *Fuit*, inquit, *Adam et in illo fuimus*
In Luc., lib. VII, n. 234. « *omnes; periit Adam et in illo omnes perierunt.* »

53. — Et ad n. 52: « Meus est a tuo doctore
« excellentissime laudatus Ambrosius qui dixit: *Omnes*
« *homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus*
De Pœnit., lib. I, c. 2. « *in vitio est, sicut habes lectum dicente David:* Ecce
« enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis
« peperit me mater mea. *Ideo Pauli caro corpus mortis*
« *erat.* »

54. — Et n. 59: « Sed quoniam me dixistis eructasse
« in Italiam quod gematis, eumdem illum episcopum
« Italiæ a tuo doctore laudatum in tuam frontem re-
« plico Ambrosium: *Omnes homines*, inquit, *sub pec-*
« *cato*, etc. (*De Pœnitentia*, lib. I, n. 13). Hanc ergo
« fidem antiquitus traditam dico atque fundatam; tu
« renuis et cui reluctaris non respicis. Numquid huic
« eam a diabolo dicere poteris inspiratam? Numquid
« iste Manichæus est? numquid Marcion? Faustus?
« Adimantus? Non utique, sed longe his dissimilis
« longeque contrarius. Pelagius certe dicat quis iste
« sit. Ille, ille est cujus fidem et purissimum in
« Scripturis sensum ne inimicus quidem ausus est
« reprehendere. Quid est, Juliane? Ubi te vides? Ille
« cujus ne inimicus quidem ausus est reprehendere
« fidem, hanc habebat fidem, quam tu ita reprehendis
« ut eam tribuas conciliis malignantium. Ecce non est
« eorum, sed est Ambrosii: quia vera est, quia sana
« est, quia, ut dixi, antiquitus tradita atque fundata
« est, hæc et mea est. Non ego hanc in Italiam (quod
« vos gemere dicitis) eructavi: sed potius ab isto
« episcopo Italiæ hanc prædicante et docente lava-
« crum regenerationis accepi. »

55. — Et eodem libro I, n. 66: « In quem vero
« crudo pectore evomas istas quibus pasceris con-
« tumelias, paulisper adtende. En adest ille Ambrosius:
« de hoc in quod inveheris quid dicat vide: *Quomodo*
« *solus*, inquit, *potuit justus esse*, etc. (*De Noe et Arca*,
« fragmentum additum). Audi adhuc, audi; et proter-
« vam linguam frontis elisione compesce: *Non enim*
« *virilis*, etc. (*Exposit. in Evang. Lucæ*, lib. II, n. 56).
« Cernis nempe quod dico quis dixerit? cernis quidquid
« contra me dicis contra quem dicas? Si enim ego
« hinc sum discipulus Manichæi, hoc est et ille. Non
« est autem hoc ille quia hæc ante nos dixit. »

56. — Et n. 67 ejusdem libri I: « Audi catholicos
« intellectores Apostoli; accipe eorum verba, non
« mea, cum quibus accipio convicia tua: audi non
« Pelagium sed Ambrosium. *Etiam Pauli caro*, in-
« quit, *corpus mortis erat; sicut ipse ait:* Quis me *De Pœnit.*, lib. I, c. 2.
« liberabit de corpore mortis hujus? »

57. — Numero autem 70: « Itane vero, Juliane,
« quando dicebat Ambrosius: *Omnes homines sub pec-*
« *cato nascimur quorum ipse ortus in vitio est;* aut *Ibid.*
« me dicebat auctore, aut infamabat nativitatem ne
« corrigeret actionem? »

58. — Item n. 71: « Hinc loquens beatus Ambrosius:
« *Caro*, inquit, *in naturam*, etc. (*Expos. in Evang. Lucæ*,
« lib. VII, n. 142). Videsne quemadmodum doctor ca-
« tholicus, et Christiana sapientia præditus ipsam cibi
« inliciti concupiscentiam, quam tu si non permittatur
« implere quod appetit, asseris innocentem, jam famem
« sacrilegam nuncupavit? Et tamen si anima, utique
« voluntate correcta, hanc *appetentiam corporis re-*
« *frænasset in ipso*, ut ait, *exortu, extincta esset origo*
« *peccati;* sed quoniam non represso appetitu illiciti *In Luc.*, lib. VII, n. 143.
« cibi ad peccati consummationem perventum est; non
« extincta est origo peccati, sed etiam manavit in
« posteros; *et tanta est carnis et spiritus dissensio*
« *subsecuta, ut in naturam*, sicut idem doctor alio
« loco dicit, *per prævaricationem primi hominis ver-*
« *teretur.* »
Ibid. n. 141.

59. — Et ad n. 72: « *Dicit Ambrosius, per præ-*
« *varicationem primi hominis in naturam vertisse dis-*
« *sensionem carnis et spiritus;* eamque dissensionem
« sic Cyprianus ostendit, etc.

60. — Et n. 109: « Ambrosius utique non ut Mani-
« chæus, quo nomine tales qualis ille fuerit fidei crimi-
« naris; sed ut catholicus intellexit Apostolum eumque
« intelligens ait: *Omnes homines sub peccato nascimur,*
« *quorum ortus in vitio est.* Ecce de quo tanquam de *De Pœnit.*, lib. I, n. 13.
« suo frutice diabolus fructum jure decerpsit; non de
« natura quam Deus condidit, sed de vitio quod ipse
« plantavit. » Idem habet nn. 115 et 126.

61. — Et ad n. 112: « Quos dicis nascentes nec « vinci, nec certare potuisse, ab illo originem ducunt « in quo omnes peccaverunt: qui homo quod est pejus « sine certamine victus est. *Fuit enim Adam et in « illo fuimus omnes; periit Adam et in illo omnes « perierunt.* » (Ambrosii sententia, in *Exposit. Evang. Lucæ*, lib. VII, n. 234).

62. — N. 123: « Ergo et Ambrosius qui dixit: *In « primordio naturæ suæ qui baptizati fuerint parvuli, « a malitia reformantur*, Manichæus aut Manichæo « pejor ostenditur, sicut conviciaris aut furis. »

63. — Item n. 135: « Non cujusquam Manichæi « sed sancti Ambrosii verbis tibi respondeo: *Deus* *Exp. in Lucam*, lib. VII, n. 27. « *quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit.* « Hoc in veritate facit, hoc in veritate divinarum « scripturarum intellexit Ambrosius.

64. — Et n. 138: « Christus nunquam ita fuit homo, « ut non esset unigenitus Dei Filius propter unige- « nitum Verbum. Neque enim ut hoc esset, morum « suorum de propria voluntate venientium meritis « comparavit; sed sicut verum dixit Ambrosius: *Quasi « de Spiritu natus abstinuit a delicto.... Ille igitur quos* *Ibid.* « *dignatur vocat et quem vult religiosum facit*, etc. »

65. — Libro autem II ejusdem operis, n. 1: « Tales « certe eruditos judices quæris, qui nisi fuerint exculti « et ornati liberalibus disciplinis, neque ignoraverint « quid senserint etiam hujus mundi philosophi, de « tuis dictis judicare non possint. Talis hic erat Am- « brosius quem judicem si non refugis, dubitare non « debes justissime te esse damnatum. Ille enim dixit: *De Pœnit.*, lib. I, n. 13. « *Omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse « ortus in vitio est;* ut his suis verbis Christum Sal- « vatorem, hoc est Jesum ostenderet parvulis neces- « sarium; cui tu cum contradicis fatendum tibi est « ita te habere velle judices eruditos, ut nolis habere « judices catholicos Christianos. »

66. — Et n. 8: « Respondet tibi Ambrosius pontifex « magnus hæresiarchæ vestri excellenter ore lauda- « tus, et dicit: *Male Eva parturivit*, etc. (Vide fra- « gmentum VII *De Sacramento regenerationis seu de « philosophia*). Sananda est itaque, Juliane, humana « Deo miserante natura; non te inaniter declamante « tanquam sana laudanda. »

67. — N. 15: « Et tamen non vis cum Ambrosio « sapere quod *hoc malum quo caro concupiscit ad- « versus spiritum, prævaricatione primi hominis in* *Comm. in Luc.* « *naturam verterit.* »

68. — Et n. 21: « Erubesce: non fuit Ambrosius « Manichæus cum diceret: *hominem prius subire de- « lictorum contagium quam vitalis spiritus munus* Libro *De Philo- soph.*, ut supr. « *haurire.* » Quod iterat nn. 31 et 113.

69. — Numero autem 36: « Dic jam quomodo ac- « cipiendum sit: Per unum hominem peccatum in- Rom. v. 12. « travit in mundum; melius videlicet hoc intelligens *In Luc.* lib. IV, n. 67. « quam ille qui dixit: *Omnes in Adam moriuntur, « quia per unum hominem peccatum*, etc. Et idem *In Luc.*, lib VII, n. 234. « ipse alibi: *Fuit Adam et in illo*, etc. Ambrosius est « ille, non quicumque de vulgo, cujus imperitam « multitudinem non valentem de tuis disputationibus « judicare, nimis alta cervice et proterva fronte con- « temnis; Ambrosius inquam, cui nulla ex parte in « ipsis litteris sæcularibus, de quibus multum inflaris, « æquaris; in ecclesiasticis vero quis ille sit, audi « vel lege Pelagium doctorem tuum et noli amare sen- « sum a sensu tanti hujus doctoris alienum. »

70. — N. 85: « Quis enim non videat plures esse « in genere humano in quos non abundavit, ut ex « pluribus ostenderetur quid universæ massæ justo « judicio deberetur, nisi ubi vellet Spiritus spiraret, « et *Deus quos dignaretur vocaret et quem vellet re- « ligiosum faceret?* » (Verba Ambrosii, ut retro).

71. — « Et n. 163: Inobedientia quidem unius ho- « minis non absurdo utique dicitur delictum alienum, « quia nondum nati egeramus aliquid proprium, sive « bonum sive malum, sed quia in illo qui hoc egit, « quando hoc egit omnes eramas, tantumque fuit ac « tale delictum ut eo natura universa vitiaretur hu- « mana; quod satis indicat etiam ipsa generis humani « tam manifesta miseria; hoc delictum alienum obnoxia « successione fit nostrum; propter quod dictum est a « doctore catholico, qui recte intellexit Apostolum: « *Omnes homines sub peccato nascimur, quorum ipse « ortus in vitio est.* Cujus intellectum, et aliorum ejus « in catholica veritate sociorum si sequi volueritis, « non cogemini alienare parvulos a beneficio mortis « ejus, qui traditus est propter delicta nostra et unus « pro omnibus mortuus est. »

72. — Rursus, n. 164: « *Fuit enim Adam et in illo « fuimus omnes*, etc. Ambrosius hoc dixit: calumniose, « non erat Manichæus. »

73. — Et n. 176: « Possem tibi dicere: Quomodo « secuti sunt posteri Adam peccantis exemplum, qui « non ibi fuerunt, nec ipsum peccatum vel viderunt « vel audierunt vel crediderunt? Sed non hoc dico: « *Fuit enim Adam et in illo*, etc. » (Ambrosius).

74. — Item n. 178: « Quia ergo *fuit Adam et in « illo*, etc. quod ante nos catholici doctores secundum « scripturas sanctas in sancta Ecclesia didicerunt, atque « docuerunt, ideo dixi: Omnes ille unus fuerunt; etc. » Eadem memorat et l. III, nn. 4 et 25.

75. — N. 202: « Calumniose, linguose: *Omnes ho- « mines sub peccato nascimur quorum ipse ortus in « vitio est*, qui dixit Manichæus non fuit; sed sicut « vestri doctoris ore laudatur inter scriptores eccle- « siasticos flos quidam speciosus enituit. »

76. — Et n. 203: « Hoc dixit Apostolus, quod in- « tellexit Ambrosius qui non erat Manichæus: *Omnes « homines*, etc. Audi (sicut eum laudavit magister « tuus), florem speciosum; et de tuo corde istam spi- « narum deformitatem, hoc est fœda acumina improbæ « contentionis evelle. » Item et n. 228.

77. — Libro autem III ejusdem operis n. 37: « Il- « lum adspice qui dixit: *Omnes homines*, etc. Episcopus « est Catholicus non Manichæus aut Pelagianus hæ- « reticus. »

78. — N. 56: « Dic quod dicturus es, egregie cor- « rector; quo auctore deceptor est credendus Ambro- « sius, de quo ait Pelagianus magister tuus, quod ejus « fidem, etc. Tu eum reprehende; fortior enim es at- « que potentior inimicus crucis Christi, quam si esses « inimicus Ambrosii: audacius invides gratiæ Dei quam « si invideres illi homini Dei.... ergo illum vivum er- « rasse deformiter, desipuisse infeliciter affirmando « *discordiam concupiscentiæ carnis et spiritus in na- « turam ex primi hominis prævaricatione vertisse?* »

79. — N. 79: « Nec Manichæus erat, nec somnia- « bat, nec furebat sive qui dixit: *Fuimus et nos na- « tura filii iræ sicut et ceteri;* sive qui dixit: *Omnes « homines sub peccato nascimur*, etc. » (Ambrosius ut retro.

80. — N. 178: « Ita vero catholicus tu es, et Ambrosius catholicus non est? Non usque adeo evanuerunt homines vestræ contagio vanitatis, quoscumque decipere potuistis, ut hoc audeant in animum inducere..... Sed ne arroganter vel fallaciter vobis dicere videamur, nostram sententiam esse catholicam, ille eam proferat cujus fidem, etc. (*testimonium Pelagii ut retro*). Dicit ergo Ambrosius *hanc discordiam carnis et spiritus, per prævaricationem primi hominis accidisse nostræ naturæ:* vos autem dicitis ex vi consuetudinis; Manichæi dicunt ex commixtione duarum naturarum coæternarum, boni scilicet et mali. Poteram jam dicere ut eligat horum trium quod voluerit, qui vult catholicus permanere. Neque enim timere debeo, ne Manichæos quisque fugiens vos præponat Ambrosio..... Manichæos Ambrosiumque committite, atque in spectaculo hujus certaminis, si catholici estis, cui parti faveatis eligite. Puto quod a vobis victor Ambrosius judicetur; sed quia non estis catholici, etiam sic securi spectamus; et vos enim et Manichæos sine dubio vincit Ambrosius. » Hæc autem repetit n. 185, et fusius adhuc n. 188. Numero 200 objicit rursus Ambrosii verba e lib. I, c. II, *De Pœnitentia;* nn. vero 205 et 213, et n. 10, libri IV iterum memoratam sententiam *Expositionis in Ev. Lucæ,* nec non nn. ejusdem 64, 67 ac 94; sicuti et aliam ejusdem *Expositionis* sententiam: *Periit Adam,* etc. in Pelagianos profert n. quoque 71.

81. — N. 23 prædicti lib. IV: « Concupiscentiam carnis et Manichæus malum dicit; sed unde sit nescit: tu autem bonum dicis quia tu unde sit nescis, et eam negando esse, unde illam esse dicit Ambrosius, facis ut naturæ mali quam Deo coæternam desipit, recte sibi eam tribuere videatur Manichæus. Ergo ut et tu redarguaris et Manichæus, illud quod dicit Joannes apostolus episcopus exponit Ambrosius. »

82. — Et n. 50: « Nec Apollinarista nec Manichæus fuit sed hæreticorum expugnator Ambrosius, qui per tuam susceptam *quidquid hominum nasceretur, sine delicto* dixit *esse non posse,* Apostolum Paulum sicut oportuit et intelligens et exponens. » His vero iterum instat nn. ejusdem libri 55, 56 ac 75.

83. — Item n. 104: « Per unum hominem in quo omnes peccaverunt, in mundum intrasse peccatum dixit Apostolus, intellexit Ambrosius; sed eadem verba apostolica in suum perversum sensum conatur pervertere Julianus. Cur ei non ipse potius respondet Ambrosius? Audi ergo, Juliane: *Omnes*, inquit, *in Adam moriuntur*, etc. (*Exposit. in Luc.* præcit.) Huic dic si audes, quod una anima propria voluntate peccante, non potuere perire tot animæ nondum habentes proprias voluntates. Argue de origine animarum cunctationem meam, quia non audeo docere vel affirmare quod nescio: profer tu de hujus rei tam profunda obscuritate quod placet; dum tamen fixa et inconcussa sit ista sententia, quia *illius unius culpa mors omnium est, et in illo omnes perierunt;* unde venit novissimus Adam quærere et salvare quod perierat. Huic dic: Et isti ergo sua voluntate peccaverunt, quos in illo periisse dicis qui sua voluntate peccavit. Sed poterat Ambrosius hoc intelligere quod tu non potes, non hoc dici propter arbitrium singulorum, sed propter originem seminis unde omnes futuri erant; secundum quam originem omnes in illo uno erant, et hi omnes unus ille erant qui in se ipsis nulli adhuc erant..... Non jam ergo Ambrosio sicut dicebam, sed illi dic qui scripsit ad Hebræos, atque ait: *Et sicut oportet dicere, propter Abraham et Levi accipiens decimas decimatus est;* adhuc enim in lumbis patris sui fuit cum occurrit Melchisedech. Huic calumniare cæca loquacitate et dic dic si audes: Cum pater Abraham voluntate sua fuerit decimatus, quomodo potuit per illius voluntatem decimari..... Levi, cujus voluntas nulla erat, quia omnino ipse nondum erat? »

84. — Et n. 105: « Exclama, exclama quantum potes: adde exclamationibus tuis: oh Bia![1] Homo quippe innocens vim pateris, ut Manichæum dicere cogaris Ambrosium..... Cur ergo me dicis quod illum esse non dicis, cum hoc ille tanto ante me dixerit quod ego nunc dico, atque in hac sententia propter quam Manichæum me dicis, mihi et illi sit caussa communis?... Verum in ipsis exclamationibus tuis audio: *O calamitosam hominum pravitatem!* Quia videlicet homo sum calamitosus et pravus qui consentire eligo Ambrosio; essem vero beatus et rectus si eligerim consentire Juliano. Audio: *O intentionem nefandam!* Intentio quippe nostra nefanda est quia opponimus Ambrosium Juliano; esset autem fanda si Julianum præponeremus Ambrosio. Sed quid est quod audio tertiam exclamationem tuam: *O falsitatem erubescendam!* Falsamne dicis esse Ambrosii sententiam, id est quod falsum ipse senserit? an eam nos illi falso tribuere cum hoc ipse non senserit, neque id omnino quod eum nos dixisse dicimus dixerit? an eam nos non intelligendo, falsum opinari de illa cum ipsa sit vera? Sed non tam contumeliose de Ambrosio loqueris, ut illi viro erubescendam tribueris falsitatem. Nos vero eam composuisse, et quod ab illo prolata fuerit finxisse non ausus es dicere: tam multis enim doctoris illius nota sunt scripta, ut in hoc abruptum te præcipitare timueris. Tam vero aperta est ista sententia ut non acutus qui eam intellexerit, sed superfluus videri possit qui exponendam putaverit. Denique ut quod dico possit adtendi, verba ipsa beatissimi catholici antistitis et hic ponam. Ait ergo ille, cujus fidem et purissimum in Scripturis sensum Pelagius vester dicit, ne inimicum quidem ausum fuisse reprehendere, cum de nativitate Domini loqueretur: *Ideo et quasi homo,* etc. (Vide fragmentum II *Expositionis in Isaiam Prophetam*). Cum igitur hoc et Ambrosium dixisse non neges, et planum atque apertum esse perspicias, quid est quod clamas: *O falsitatem erubescendam!* Cui quæso erubescendam, illi ne an mihi? Si illi, vide cui sis contumeliosus; si mihi, vide quam sis calumniosus. » Etiam n. 108 idem urget testimonium.

85. — Et n. 109: « Valde contra Manichæum est quod dixit Ambrosius. Nam Manichæus alienam mali naturam nobis dicit esse commixtam; Ambrosius autem *prævaricatione primi hominis nostram dicit esse vitiatam;* in hac vero sententia de qua nunc agimus, nativitatem carnis Christi a ceterorum peccati carne discernens defendit Ambrosius, quam negat penitus Manichæus. Quod ergo credit Ambrosius, hoc et ego; quod autem Manichæus, nec ille nec ego. Quid est quod tu niteris me separare ab Ambrosio, et conjungere Manichæo? Nam si originale peccatum non ex alienæ commixtione, sed ex nostræ depravatione naturæ dicere a nascentibus trahi dogma est Manichæorum; hoc mecum dicit Ambrosius: cur non ambos Manichæis conaris adjungere? Cur ergo ut dicis: *Episcopum Mediolanensem in consortium meum conor adtrahere;* cum me ab ejus consortio tu frustra coneris abstrahere? Quid est quod dicis: *Quia non possum habere præsidium, velle me invenire solatium?* Mihi cum Ambrosio velis nolis, in fide catholica Christus commune præsidium est. Ideo plane est Ambrosius solatium meum quia cum illo accipio convicium tuum; nec solum ipse me in hac causa plurimum consolatur, sed et Cyprianus et Hilarius

[1] ὦ βία, *o vis!*

« aliique consimiles, quorum in me laceras catholicam « fidem. Noli ergo invidere quod Ambrosius, Cypria- « nus et Hilarius solatia sunt injuriæ meæ; invitus « enim videre compelleris, quantum intersit, quod Pe- « lagius et Cœlestius et si quis est alius, solatia sunt « damnationis tuæ. Quid quod ostendo debellantem « Manichæos pro catholica fide Ambrosium, et te in « hoc certamine contra Ambrosium præbere Mani- « chæis, vel victis solatium, vel etiam resistentibus, « quod est pejus, auxilium? Manichæi enim dicunt « propriam mali esse substantiam atque naturam, bonæ « Dei substantiæ naturæque coæternam; impossibile « enim est, ajunt, ut oriri possint mala de bonis; Am- « brosius contradicit, et dicit: *Ex bonis mala orta « sunt,* etc. (*De Isaac et anima,* n. 60). Tu inter hæc « quid dicis? *Rerum ratio non sinit,* inquis, *ut de bono « malum et de justo iniquum aliquid proferatur.* Hæc « verba tua pro Manichæis adversus Ambrosium, ex « illo præclaro opere, in quo libris quatuor uni meo « voluisti respondere, posuimus. Si in hac controversia « judex esses, profecto tua sententia victus a Mani- « chæis diceretur Ambrosius. »

86. — N. autem 112, ita adversus Julianum ait de Ambrosio et aliis catholicis Patribus: « Plane hoc « onere ita premeris, ut non solum opprimaris, verum « etiam conteraris, et fias pulvis quem projicit ventus « a facie terræ. »

87. — Item et n. 113, ejusdem libri IV, *contra Julianum:* « O clara et benigna ratio defensionis! Sim- « plicius videlicet dixit Ambrosius, *ex commixtione « maris et fœminæ expertem neminem esse delicti;* et « quodcumque aliud speculando non habendo necessi- « tatem a latere surgentibus quæstionibus obviandi, « negligenter et incaute scriptis et disputationibus suis « Manichæum, ut dicis, virus infudit..... At tu dicis, « *conjugia crebro laudavit* Ambrosius; hoc et nos fa- « cimus. *Nullam,* inquis, *in corporibus affectionem a « diabolo ille putavit insertam;* si affectionem bonam « nec nos; si malam, sicut ille ita et nos. *Nec regno,* « inquis, *diaboli divina opera, hoc est naturæ membra « ipse subjecit;* quasi adulterorum membra non sint « divina opera et membra naturæ, quæ tamen vitio « et per hoc diabolo constat esse subjecta..... Si illa « vera sunt, sed ab hæreticis non ita intelliguntur ut « sunt; nihil simile habet hæc comparatio; quoniam « dicta vel Ambrosii vel Cypriani vel aliorum catho- « licorum, quæ contra nos ponimus, si vera esse con- « cesseris, peccatum originale firmabis. »

88. — Et n. 114: « Ecce nec libera est tua vanitas « et falsa libertas; timuisti enim dicere quod si his « diebus superesset Ambrosius, vobis auditis, primum « se ipsum, deinde nos emendaret; sed quasi homo « liber hæc mutire formidans, tamen intelligi voluisti. « En quo devenerunt hi dies, ut in eis Ambrosius si « hic viveret, disceret se fuisse Manichæum, et audito « Juliano vel Cœlestio vel ipso Pelagio, esse ulterius « non debere; sed ex illa nefaria pestilentia vobis « præcipientibus curantibusque sanari. Quale specta- « culum animo cogitantis occurrit! quale esset videre « Ambrosium stantem, vel si ille permitteret, sedentem « ante Pelagium, atque discentem paradisum novum « sæculi hujus calamitatibus plenum, quas videmus « parvulos perpeti; ubi necesse esset, etiamsi nemo « peccasset, carnem concupiscere adversus spiritum; « et ne ad illicita ac flagitiosa pertraheret, concupi- « scere etiam spiritum adversus carnem: quam dis- « sensionem dicere soleret Ambrosius, *per prævarica- « tionem primi hominis in hominum vertisse naturam;* « sed jam sub vobis magistris dicere non auderet..... « Si vero hæc exhorrens credere nollet Ambrosius, et « responderet hæc omnia, si nemo peccasset, nullo « modo futura fuisse in tantæ beatitudinis loco, ubi « nec post peccatum esse potuerunt, ejectis inde illis « quorum prævaricatione mala ista sequuta sunt; ac « per hoc de miseria venire mortalium, quæ nulla « esset, nisi gravissimo peccato primi hominis natura « humana vitiata atque mutata hoc sæculum tot tan- « tisque calamitatibus plenum propagare meruisset; « ubi nec redempti jam sempiternæ salutis pignore « accepto malis hujusmodi carent; sed cum de hoc « sæculo exierint tunc carebunt: si ergo talia respon- « deret Ambrosius, præclaris syllogismis vestris prohi- « beretur hæc dicere, ne scilicet concupiscentia carnis « vituperata et originali peccato credito, nuptiæ damna- « rentur, liberum auferretur arbitrium, vituperarentur « opera Dei et sub nomine gratiæ legis eversio se- « queretur. » Iisdem vero instat et nn. 115, 117, 118, 119, 120 et 121.

89. — Ita vero catholicam de peccato originali Ambrosii doctrinam egregie resumit n. 122: « Quam bellus « tibi videris cum me Joviniano comparans pejorem « conaris ostendere. Veram hanc quoque contumeliam « mendacissimam cum Ambrosio me a te accipere « gaudeo; sed te sic insanire contristor. Ea quippe « caussa me Joviniano dicis pejorem, qua me dicis « etiam Manichæum. Et quid est hoc? Illud scilicet « originale peccatum quod vos negatis cum Pelagio, « nos vero cum Ambrosio confitemur..... Ecce ego non « dico mali esse necessitatem quia nec Ambrosius; et « tamen dico parvulos a malitia reformari, quod et « Ambrosius; et ideo mali nulla est necessitas; quia « et illud Deo sanabile est quod trahit nativitas; quanto « magis quod addit voluntas? Non dico nec per gratiam « homines liberari, quod absit ut dicat Ambrosius; sed « quod non vis dicimus nonnisi per gratiam liberari, « non solum ut eis debita dimittantur, verum etiam « ne in tentationem inferantur..... Ego tamen in hac « caussa in qua tibi de originali peccato multum vi- « deor detestandus, et Manichæo potius coæquandus, « cum Ambrosio sum velis nolis, quem Jovinianus « Manichæum dicebat ut tu; sed libere ille, tu subdole. « Denique semel ille vincitur cum Manichæus non esse « demonstratur Ambrosius; tu vero quia voluisti cor « duplex habere, bis vinceris. Arguis Ambrosium Ma- « nichæum esse; ostendo non esse: negas te arguere, « ostendo te arguere; utrumque autem clarebit ei qui « superius quæ diximus legerit. » Eadem autem tangit et n. 20 libri V, et subsequentibus 25, 30, 45 ac 60; sed etiam lib. VI, nn. 6, 8 et 14; atque etiam nn. 21, 26, 37 ac 41.

90. — Ejusdem vero lib. VI, n. 12: « Adam non in cor- « pore spiritali sed in animali factus erat, quamvis nisi « peccasset minime morituro. Quia sicut dicit Apostolus: « Non prius quod spiritale est sed quod animale, postea « spiritale. Unde beatus Ambrosius, *in umbra vitæ* di- « cit Adam esse factum, *de qua posset cadere non ne- « cessitate sed voluntate. In qua utique si maneret, « acciperet eam vitam cujus illa umbra erat, quam san- « cti accepturi sunt, ex qua cadere non poterunt.* »

DE QUIBUSDAM LUCUBRATIONIBUS

E DIVI AMBROSII OPERIBUS

Ut magis adhuc perspicue innotescat quanti semper in Ecclesia catholica facta fuerit Ambrosii doctrina, mentionem addimus quorumdam operum quæ in clericorum præsertim subsidium ex ejus scriptis conflata sunt. Ut autem silentio prætereamus numero plurimas Ambrosii sententias quæ in *Corpus juris*, nempe in Gratiani *Decretum* translatæ sunt, recensemus primo loco *Milleloquium Ambrosianum* Fr. Bartholomæi ab Urbino, Urbinatis Episcopi, cujus operis scopum et modum satis erit perspicere e sequentibus desumptis ex auctoris epistola nuncupatoria ad Pontificem Maximum Clementem VI, qui Ecclesiæ rexit clavum ab anno 1342 ad 1352:

« Mihi injunxistis, Pater beatissime, ut sanctissimi « doctoris Ambrosii libros quos edidit, alto quidem « stilo, sed nimium quidem ab aliis peregrino, magis « vetustissimorum authorum servans modum quam « nostrorum, qui etiam rarius cæterorum doctorum « scripturis habentur in usu, revolverem, et notabilia « dicta in ordinem per literas alphabeti more com- « munis tabulæ redigerem, servaremque seriem, quam « in Milleloquio veritatis Augustini servavi. » Est igitur ampla sententiarum Ambrosii tam in re dogmatica quam morali collectio, quæ suo momento non caret etiam in quæstionibus criticis circa Ambrosii textum, sed concionatoribus potissimum opportuno usui esse potest.

Aliud opus memoratu dignum est *Volumen homiliarum e sancti Ambrosii Ep. et Doctoris libris contextum opera et studio Stephani Leinatii, presbyteri Mediol. et eccles. ad s. Mariæ ad Fulcorinum præpositi, usui s. Mediol. Ecclesiæ accommodatum ad ampliss. et optimum S. R. Ecclesiæ Cardinalem Carolum Borrhomæum Archiep. Med. Antverpiæ ex officina Christophori Plantini Architypographi Regii,* MDLXXV. Pulcram continet etiam Galesinii præfationem, merito præsertim historico commendatam.

Neque absque mentione relinquendum etiam opus inscriptum: *Confessio Ambrosiana in libros quatuor digesta, quibus continetur quid de iis fidei christianæ dogmatibus, quæ hodie in controversiam vocantur, ante annos mille et ducentos B. Ambrosius Episcopus Mediolanensis et totius Ecclesiæ Occidentalis lumen clarissimum senserit, opera et studio Joannis Nopellii. Coloniæ apud Gervinum Calenium et hæredes Quentelios,* 1580. Quatuor libri, in quos dispescitur, ut in ipso titulo exponitur, quadraginta et unum caput complectuntur, ubi de universis fere fidei dogmatibus, nec non de pluribus moralis theologiæ ac sacræ disciplinæ articulis Ambrosii documenta exhibentur. Est igitur opus maxime dogmatico-polemicum.

Demum id quoque est commemoratione dignum, quod auctores illi recentiores qui in usum maxime sacrorum concionatorum pericopis simul e SS. Patrum voluminibus adunandis incubuerunt, quæ in re tam dogmatica quam morali theologico et oratorio pretio magis excellerent, amplissimam ex Ambrosii quoque scriptis segetem colligere consueverunt.

PRÆFATIO
AD LIBROS HEXAEMERON.

Primus inter latinos Ecclesiæ scriptores Ambrosius quæ de opere sex dierum in Genesi leguntur interpretatus est, et sermonibus pluries ad populum habitis suum Hexaemeron concinnavit. Vix enim pauca reperies apud Victorinum Petovaniensem, et mystica nonnulla apud Zenonem Veronensem; ex reliquis ante Ambrosium Scripturæ commentatoribus nullus apud veteres latinos memoratur Genesis interpres. At contra plures apud græcos occurrunt, imo ex his Ambrosium sua ut plurimum derivasse non diffiteberis. Ne tamen de fructu operis et de merito auctoris aliquid demas; sed potius ex hoc ipso fortasse arguas quid tanto veluti parenti debeamus. Galland, t. VII *Bibl. Patrum.*

Providentissimo equidem Dei consilio ad hoc sanctus vir positus, ut tamquam oraculum et tradux *doctrinæ semel traditæ* præcipuus, coævos et posteros magisterio suo juvaret, in his etiam rerum adjunctis est constitutus quæ demandato divinitus muneri responderent. Ea igitur in urbe præsul, unde, juxta politicas tunc temporis conditiones, orientalis simul et occidentalis Ecclesiæ testimonia haud difficulter colligeret, hæc ipsa pura puta refundere veluti adactus est. Non enim, ut contigit Augustino et cæteris plerisque scriptoribus, diuturno studio res parare et suo sensu artificioque humano consarcinare Ambrosius potuit, sed *extemplo e tribunalibus*, ut pie lamentari solebat, *ad altaria præreptus*, vel ea, quibus a puero animum imbuerat, proferre, vel quæ a probatioribus parata obvia reperiret, recinere debuit. Cum tamen illa per domesticam disciplinam Romæ hausisset, hæc autem grecæ linguæ peritissimus a græcis plerumque sumeret, inde quam opportune effectum est ut romanæ fidei dogmata simul et sapientiam græcorum apprime doceret ac testaretur.

Hinc responsio manat ad tria illa quæ de Ambrosio plerique expostulant; ad hæc videlicet 1.° cur vir ex proprio tam dives aliena mutuatus sit, 2.° cur ex græcis præcipue, 3.° cur potissime in hac operis sex dierum expositione.

Minime sane alieni indiguit, qui tantam in Scripturis evolvendis dexteritatem adeptus, biblicis tum sententiis tum verbis tamquam de suo et ad nutum obviis uteretur, quique infusa superno lumine potius quam industria studiisque acquisita in rebus fidei scientia excelluisse prædicaretur. Quid tamen? Mole negotiorum pressus, atque de rebus agendis et fructu sermonis potius quam de dicendorum laude sollicitus, quidquid sive ex proprio sive ex alieno thesauro ad gregem suum juvandum in promptu esset, id libentissime conferebat. Ex græcis autem plura deprompsit apud quos copiosius jam pro fide et contra fidem, locorum et hominum indole conducente, disputatum esset, quam apud latinos. Licet enim Cyprianum, Tertullianum et alios non ingenio nec fama parum insignes inter primævos Ecclesiæ occidentalis scriptores recenseamus, ex nullo tamen eorum, excepto Hilario Pictaviensi, quantum ex certa historiæ conjectura probari licet, explicatæ ad populum *ex professo et ordinato cursu* Scripturæ sacræ exempla Ambrosius petere commode poterat. Græca utique nocturna versabat diurnaque manu; juvenili fortasse institutione suetus, perpetua insuper illectus eaque primordiali Ecclesiæ hujus nostræ mediolanensis cum orientalis rituum, antistitum, ac vicissitudinum cognatione, principum residentia hac illac promiscua, denique amicitia et officiis magni Basilii. Neminem porro latent epistolæ Basilii ad Ambrosium ipsiusque de reliquiis Dionysii mittendis cura. Cujus ergo S. Doctor singularem hanc, vix suscepto Ecclesiæ mediolanensis regimine, benevolentiam expertus erat, nil mirum, quod ejus scripta, quasi alteram amici effigiem contemplatus fuerit, sibi imitanda proposuerit. Id certe ex ipso Hexaemerone apparet; in quo concinnando ea etiam opportunitate ad Basilium vocari debuisse videtur, quod per illius paginas quæ de physices et naturalis historiæ disciplinis ex græcorum scholis potissimum derivari juvabat, suppeditabantur.

Quæ omnia libenter innuimus ut sua cuique laus tribuatur, quin tamen benedictinis S. Basilii operum editoribus omni ex parte subscribamus. Lucet luce propria, non aliena, Ambrosii opus. Quod si ex Origene, cujus Hexaemeron deperiit, quid sumpserit Ambrosius quidve Basilius inspicere non licet, illud certe argui ex verbis Hieronymi facile potest, compilationem illam Hexaemeronis Origeniani utrique sive Ambrosio sive Basilio communem esse, cum utriusque plena concordantia et in pluribus identitas identitatem prodat cum tertio, quin tamen uni vel alteri irrogetur injuria. Agebatur de rerum physicarum et astronomicarum et historiæ naturalis descriptione. Pastori animarum ut Basilio vel Ambrosio otium minime superfuisse nemo mirabitur ut hujusmodi rerum meditationi *ex professo* se manciparent. Ex promptuario Origeniano pro opportunitate, quæ prostabant, sumebant. Utique per disciplinas in scholis philosophorum haustas Origenes quoque dives effectus. Hypothesi nitimur, sed instituta comparatione cum iis quæ habentur ex Aristotile, Theophrasto et Dioscoride suis indiciis hujusmodi hypothesis non caret.

At vero profana veluti elementa dixeris, quæ Patres de opificio mundi mere physica exponunt; theologica autem, quæ inde ad pietatem et christianos mores spectantia eruunt, sunt in illis pressius investiganda. De his loquitur Hieronymus cum post verba: *Nuper Ambrosius sic Hexaemeron Origenis compilavit*, subnectit: *Ut magis Hippolyti sententias Basiliique sequeretur*. Quonam sensu accipienda hæc, et quæ Hieronymus subjungit? Nimirum contra Rufinum et mythicos Origenis ausus inclamans Hieronymus methodum saniorem suadet, et ut Hippolyti Basiliique, ita et Ambrosii suffragio exemploque sententiam suam roborat, quasi diceret: Eadem et Ambrosius nuper tractans, et sua ab Origene derivans, ab ejus tamen *Ep. ad Pamm.*

sententiarum temeritate refugit. Methodum ergo et spiritum Hippolyti ac Basilii secutus est Ambrosius quoad ea, quæ ex Origene nec illi nec is deprompserunt; cæterum sua plerumque protulit, et aliena etiam reformavit. Quæcumque in Hexaemerone ad fidei doctrinam et dogmaticæ traditionis instrumentum potiora eminent, ausim dicere, sunt stricte ambrosiana vel saltem ambrosiano stylo ac emphasi solemniora. Nam de futilitate philosophiæ ethnicæ, de Manichæorum absurdis, de libero arbitrio et bonorum operum necessitate, de pœnitentia et certa spe veniæ, de dignitate animæ et resurrectione corporum, de Spiritu Sancto et tribus personis in uno Deo, de Ecclesiæ sanctitate, propagatione, indefectibilitate, de libris deuterocanonicis, de Eucharistia et sacrificio Missæ, de Petra Ecclesiæ ejusque prærogativis, de ritibus, cantu sacro et nocturna diurnaque liturgia, de anachoretis et vita monastica, et de pluribus hujusmodi catholicæ veritatis dogmatibus ita abundant testimonia, ut etiam in hac tractatione, ceteroquin in physicis plerumque versante, ditissimum illum traditionis traducem ac testem revereamur Ambrosium.

Sed audiamus jam quid Maurini Patres de occasione et argumento operis, nec non de tempore quo editum fuerit in prævia sua Admonitione edisseruere.

« Observatum jam multis, quod et res ipsa clamat, Ambrosianum hunc fœtum sermonibus constare, quibus « sanctus Doctor populo Mediolanensi rerum creationem exposuit. Hos notarium aliquem ex ore dicentis « excepisse arbitrantur nonnulli, ex primis sermonis octavi verbis conjecturam capientes: at certe Am- « brosius jam pronuntiatos stylo adstrinxit, ac in eam, qua circumferuntur, tractatus formam concinnavit.

Ep. ad Oront. « Ipsemet enim Orontiano diacono, ad quem sicut et ad Sabinum episcopum hoc idem opus misit, scribens, « Hexaemeron suum sese exarasse significat. Eamdem rem in aliis quoque libris ipse factitavit. Neque « dubium, illi hoc ideo usuvenire, et amicorum ut obsequeretur voluntati, ceterorumque Christianorum « utilitati consuleret, et sibi ne imponi posset a notariis.

« Operi suo Auctor ipse titulum Hexaemeron indidit, illudque, si fides habenda mss. in quibus omnibus *Ep. ad Sabin et Oront.* « legere est, *Explicit dies primus. Incipit dies secundus*, et ita de ceteris, in sex dies divisit. Con- « gruit quidem titulo suo, universoque operi divisio: sed cum jam inde a Cassiodori Senatoris temporibus « sex in libros distributum fuisse appareat, tam antiquæ divisioni et ab ipso Ambrosio forsan profectæ qui- « cquam immutare visum non est.

« Doctori nostro Origenem, Hippolytum ac Basilium in hoc argumento præivisse docet Hieronymus. Quid *Ep. ad Pamm.*, supra cit. « autem a prioribus duobus mutuatus sit, cum laudati eorum libri ad ætatem nostram minime pervene- « rint, scire non possumus: a Basilio vero ut eum quam plurima sumpsisse haudquaquam inficiamur; ita « serviliter illius opera imitatum esse, aut quasi translatoris officio functum pernegamus. Enimvero et si « frequenter illius insistit vestigiis, ab eis tamen sæpe sæpius recedit: quippe qui addat, adimat, transponat; « immo nec religioni ducat contraria sentire Basilio, quem etiam interdum, tacito licet nomine, non leviter Lib. III, c. 4; l. IV, c. 7; l. V, c. 18. « perstringit. Multa quoque ex profanis auctoribus Plinio et aliis petita operi suo inseruit, quæ nullo ne- « gotio quivis poterit adnotare: sed hic non videtur prætermittendum, ita lusisse hunc ipsum in expri-

Lib. V, c. 21. « mendo Virgilio, ut de apibus agens, solutis versuum numeris, Poetæ verba sæpius retineret.

« Porro sicubi Basilium imitatus est, id vel maxime factum in argumenti totius distributione atque « œconomia. Unde minime dubitaverimus, quin hic sermones novem, quot videlicet apud beatum Basilium « exstant, assignandi sint. Certe quidem eum numerum adstruere operosum non erit. Duo enim in libro « tertio manifestissime distinguuntur, quorum alter primis quinque capitibus inclusus, mane habitus est; « alter, qui per reliqua hujus libri capita extenditur, vespere. Neque vero minus perspicuum quinto libro « binos similiter contineri, cum multum discrepet is, quem undecim prioribus capitibus putamus circum- « scriptum, ab eo qui inde ad finem usque libri perducitur. Illum matutinis horis pronuntiatum esse pla- « nissime declarant ultima capitis undecimi verba, quibus e solis jam nimium procedentis ardore tota con- « cluditur oratio: hunc autem vespertinis habitum, ea quæ de nocturnis avibus dicit, probant evidenter; « et præterea concionis confirmat epilogus, quo pius Præsul vergente arctioris jejunii die auditores ad « serotinam refectionem dimittit. Quamquam vero non ita proclive sit evincere primum quoque librum in « duos sermones fuisse divisum, in eam tamen opinionem hinc adducimur, quod sexti capitis finis nihil « aliud præferre videatur, nisi orationis conclusionem, quæ cum prima Basiliana homilia pulcre consentit: « reliqua autem hujusce libri capita, quæ et ipsa secundæ Basilii homiliæ aptissime respondent, aliam « suisque numeris absolutam orationem satis liquido præ se ferant. Ceteri tandem libri ut apud Basilium, « ita etiam hic suum quisque sermonem complectuntur.

« Quæras fortasse cui potissimum anno tribuendi sint? Quamvis id certo definire non audeamus, tamen « si quid conjecturis liceat indulgere, illos anno CCCLXXXIX haud multo antiquiores arbitrabimur. Cum

Lib. III, c. 1 et 5; lib. V, c. 4. « enim ibi mentio ecclesiastici cantus, quem Mediolani Vir sanctus anno CCCLXXXV aut CCCLXXXVI insti- « tuerat, non semel fiat, ante illud tempus Hexaemeron suum composuisse dicendus non est. Deinde se « tunc provectioris fuisse ætatis non dissimulat: *Quæ pueri,* inquiens, *risimus, ea senes commemorare* Lib. IV, c. 5. « *qui possumus?* Ex communiori autem chronologia non ita senex anno CCCXCVII diem obiit Ambrosius: « quapropter suam eum senectutem vix ante annum CCCLXXXIX prædicasse judicaveris. Accedit his quod « ipse quæ id temporis in Ecclesia sua agebantur, describens docet jam non multas esse congregationes, « ad quas separatim pagani, hæreticique cogebantur: *Sed factus est,* inquit, *unus populus; ex hæreticis* Lib. III, c. 9. « *et gentibus repleta est Ecclesia.* Quæ sane quantum cum assignatis temporibus conveniant, facile quivis « intelligat. Hæc namque aperte significant felices illos dies, cum extinta Justina imperatrice Arianorum « partibus tam pertinaciter addicta, confutato repulsoque Symmacho ethnicorum rituum tam forti pro- « pugnatore, victor tandem de Maximo tyranno Theodosius Magnus tot hoc anno leges, tantaque pru- Cod. Th. tit. *De pag. et hæret.* « dentia adversus paganos atque hæreticos tulit; ut eorum plurimos in Ecclesiæ Catholicæ sinum convo-

Hier. *ep.* 7; Prud lib. I *in symb.* « lasse ejusdem ævi scriptores notaverint.

« Ad anni porro tempestatem quod adtinet, planum quidem est, observatum istis diebus jejunium: veri- « simile autem non aliud fuisse illud quam exeuntis Quadragesimæ. Etenim illos dies singularis extitisse

« religionis eo constare potest, quod summo mane populus ad ecclesiam frequens conflueret, unde non « nisi post solis occasum discederet. Itaque haud immerito dixeris tales fuisse eos, quales in ipsa Justinæ « sævientis persecutione ab Ambrosio describuntur, quando per sacram hebdomadam plebs omnis ad agen- « dam matutinam vespertinamque synaxim conveniebat. Addamus insuper eadem in utrisque cœtibus per- *Ep. ad Marc.* « acta esse. Nam de his scribit sanctus Antistes, *dies esse quibus in Ecclesia pœnitentia relaxatur;* Lib. v, c. 25. « de illis, *tempus esse quo celebratur indulgentia peccatorum:* in his lectam Jonæ prophetiam adserit, *Ep. ad Marc.* Lib. v, c. 11, 25. « in illis idem præstitum non obscure designat. In istis igitur conventibus cum eodem die bis aliquando, « Basilii more, verba faceret, sex omnino diebus susceptum argumentum absolvit, hoc est, intra hebdo- « madæ unius angustias. Probat id quidem a nobis instituta sermonum divisio; at illud idem evincit ipsemet Lib. vi, c. 1. « Ambrosius in hæc verba: *Qui* (sermo noster) *etsi per quinque jam dies non mediocri labore nobis « processerit; tamen hodierno die,* etc. »

Liberet vero quibusdam illud ipsum quadragesimale tempus anni 387 Ambrosii sermonibus in Hexaemeron assignare, quo Augustinus ut catechumenus Ambrosii concionibus adstabat, atque hanc opinionem conjecturis aliquibus adstruunt, tam ex ipso eorum sermonum argumento, quam e nonnullis peculiaribus sententiis quæ iisdem occurrunt. Sed præter quam quod nimis patent præmissa, ut conjecturæ illæ tamquam vere legitima consectaria admitti debeant, ex iis quæ de tempore suis locis dicenda sunt, quo Ambrosius sermones de aliis argumentis ad suos habuit catechumenos, compertum omnino fit, admitti non posse, eum sermones de opere sex dierum in Quadragesima anni 387 pronuntiasse, licet pro certo omnino haberi debeat, eos ante illum annum habitos non esse. Siquidem ex iis quæ dicentur liquido constat, conciones quibus liber *De Joseph* conflatus fuit, ante mensem Augustum anni 387 ab Ambrosio pronunciatas esse; pariterque ex eodem libro clare elucet non modo rerum sed etiam temporis intima connexio cum libris *De Abraham, De Isaac et Anima, De Bono mortis, De Fuga sæculi* ac *De Jacob et Vita beata,* ut conciones unde et omnes isti libri coaluerunt, illo eodem anno habitas esse supponi debeat, et quidem partim ad catechumenos, partim ad ipsos fideles, quos inter et neophyti recensendi. Ergo jam nullus superest locus, quo sermones de Opere sex dierum quadragesimali tempore anni illius collocemus, qui ideo ad tempus aliquanto posterius remittendi sunt, forte nempe ad subsequentem, vel, ut Maurini autumarunt, ad annum 389. Ac sane si alicubi alludere videtur ad Augustini conversionem, etsi post unum aut duos annos ab hoc fausto eventu sermones hos pronuntiaverit, tanti facti recordatio adhuc vivide Ambrosii animum percellere potuit.

Ad criticen vero exercendam in horum librorum textum peculiaria nobis subsidia suppeditarunt sequentes codices mss., nempe unus bibliothecæ canonicorum insignis basilicæ S. Ambrosii Mediolani, ab anno 1140 ad 1149 exaratus, quem sigla **A** designamus; unus bibliothecæ canonicorum insignis basilicæ Modoetianæ, a sæculo nono, indigitatus a nobis littera **M**; ex undecimo sæculo unus cathedralis capituli Novariensis, littera **N** designatus; sub littera **P** codex jam archiepiscopi Mediolanensis *Pigolpassi,* nunc in bibliotheca Ambrosiana, (*Q. 54 Sup.*), sæculi duodecimi; unus Ambrosianæ bibliothecæ codex e sæculo undecimo (*R. 82 Sup.*), quem notamus per **a**; alter ejusdem bibliothecæ, ex eodem sæculo (*F. 117 Sup.*) per **b**; tertius per **c** etiam illius bibliothecæ (*H. 51 Inf.*). Insuper Mediolanensis editio anni 1477, quam indicamus sigla **Ed. Med.**

Per **P-A** et **P-P** designamus notas quasdam ipsius archiepiscopi *Pigolpassi* in margine mss. **A** et **P.**

Non erit demum absque delectationis et utilitatis fructu nexum conspicere inter hos Ambrosii libros et respondentes Basilii Magni homilias, e collatione, quam pro magna sua diligentia instituit nunc recens e vivis sublatus, P. Petrus Adamoli, e Missionariorium Oblatorum Rhaudensi Collegio.

De libro primo universo Hexaemeron Sancti Ambrosii notavit ille fere versionem plerumque dici posse prioris et secundæ homiliarum Sancti Basilii. Nos autem addimus librum Ambrosii secundum magnam præseferre analogiam cum Basilii homilia tertia; librum Ambrosii tertium respondere homiliis Basilii quartæ et quintæ; Ambrosii librum quartum Basilii homiliæ sextæ. Quoad reliqua vero, en analysim quam prælaudatus vir confecit sequentium Basilii homiliarum, unde quisque, comparatione instituta, affinitatem conspicere potest has inter et Ambrosii opus.

S. BASILII IN EXAEMERON

HOMILIA VII.

RESPONDENS LIBRI AMBROSII QUINTI PRIORIBUS DECEM CAPITIBUS.

1. *Ranæ, Muliones, Culices* (amphibii) *Focæ, Crocodili, fluviales Equi,* et *Cancri.*
   Reptilium: *Delphines, Torpedines* et his similia quæ dicuntur cartilaginosa.
2. Testacea: *Conchæ, Pectines, Cochleæ* marinæ, *Strombi* et innumeræ *Ostreorum* varietates.
   Crustacea: *Carabi, Cancri* et his similia (cartilaginosa iterum) *Mustelini* generis et *Cynisci.*
   Mollia: *Polypi, Sepiæ* et hujusmodi. *Dracones, Murenæ, Anguillæ, Delphines, Phocæ, Scarus* qui solus putatur ab aliquibus ruminare.
3. A *Cancri* astutia, *Polypi* dolo, et omnigenis piscibus majoribus devorantibus minores, sumpta similitudine, moralia docet homines. Hæc tribus prioribus respondent Ambrosii capp.

4. Item convenit cum Ambrosio in sequentibus, diversa quidem methodo, sed quasi iisdem verbis, et prolusionibus.
5. *Echinus*, naves retinens (ut x Ambrosii capite), *Vipera Murenæ* conjugium appetens, moralia iterum docet (Ambrosii pariter c. VII).
6. Marina aqua in salem verti, herbam corallium in solidum et pretiosum lapidem, *Ostream* in Margaritam, *Cochleas, Pinnas* in auream lanam, in purpuram. Sic Ambrosius. *Squilla* et *Mæna* parvulæ; alia Cete grandia quasi montes et insulas videre est in Atlantico ad terrorem stuporemque. *Gladii, Serræ, Canes, Balænæ, Zygænæ:* Formidandus pariter *Pastinaceæ* marinæ aculeus, ejusque mortuæ, et *Lepus* marinus: *Remora* sistens mag na navigia velis utentia.

HOMILIA VIII.

RESPONDENS RELIQUIS LIBRI V AMBROSII CAPITIBUS.

1. Ad animantia terrestria processuri, volatilia de aquis se prætermisisse fatentur Ambrosius et Basilius æqualiter.
3. Recenset volatiles aves schizopteras ut *Aquilas*, dermopteras ut *Vespertiliones*, ptilotas ut *Vespas;* alias quas vocant coleopteras ut *Scarabeos*, alias quas carnivoras, alias quas collectivas. Recensentur *Columbæ, Grues, Sturni, Graculi,* item sedem tenentes, aut emigrantes, cicuribiles aut immansuescibiles, garrulæ vel taciturnæ, canoræ, vel sine modulo; imitatrices aut immutabilis vocis. *Gallus* superbus, *Pavo* amator elegantiæ, *Columbæ* et *Gallinæ* libidinosæ, dolosa et zelotypa *Perdix.*
4. *Apes* politicæ omnes ad communem finem agentes, liberæ sub Rege a natura non a sorte procurato, sapientes, laboriosæ, geometricas cellulas fabricantes sine lesione aut corruptione fructuum alienorum.
5. *Grues* vicissim excubantes, vicissim ducatum in volando præbentes, a *Cornicibus* stipatæ et defensæ; *Ciconiæ* parentibus senio et pennis laborantibus, calorem, alimentum, fulcrum sui corporis ad volatum præbentes; *Hirundines* industres; *Halcyon* cui parcunt venti maris dum in littore ova et pullos fovet.
6. *Turtur* viduata permanens, *Aquila* pullum projiciens, alterum derelinquens, quam *Ossifraga* in suum adoptat et nutrit. *Cornix* amatrix pullorum quos diutissime comitatur et nutrit. *Vultures* sine coitu parentes, ne fides desit Virgini et simul Matri.
7. *Vespertiliones, Noctuæ, Corvique nocturni, Luscinia* vigil et *Gallus* et *Anseres. Vulturum* greges ubi bellum agitur. *Locustæ* flagellum ad nutum Dei. *Seleucis* locustas devorans. *Cicadæ* stridulæ. *Apes, Vespæ* sine pulmone oleo madefactæ pereunt, aceto statim perfusæ reviviscunt. *Cornix.... Cygnus.*
8. *Indicus Vermis* corniger, primum in erucam transmutatur, deinde bombylis fit, postea alatus.

HOMILIA IX.

QUÆ RESPONDET LIBRO AMBROSII VI.

3. *Bos* constans, *Asinus* piger, ardens *Equus*, nequit cicurari *Lupus*, *Vulpis* dolosa, timidus *Cervus*, *Formica* laboriosa, *Canis* gratus et amicitiæ memor. *Leo* vehemens, et *Panthera* impetuosa, *Ursa* pigra et subdola. *Testudo..... Serpens..... Ovis..... Herinacius..... Formica* nunquam segnis (n. 4-5): moralia de *Tigride, Elephanto, Mure, Scorpione, Vipera.* Hæc consonant pluribus quæ apud Ambrosium leguntur a c. I ad VI.

De hominis creatione et natura, uti et Ambrosius a c. VII ad X.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

HEXAEMERON

LIBRI SEX.

Scripti non ante an. 387.

LIBER PRIMUS

DE OPERE PRIMI DIEI.

Genesis, c. I.

Lectio S. Ambrosii.

1. In principio fecit Deus cœlum et terram.
2. Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super faciem abyssi: et spiritus Dei superferebatur super aquas.
3. Et dixit Deus: fiat lux; et facta est lux.

Lectio Vulgata.

1. In principio creavit Deus cœlum et terram.
2. Terra autem erat inanis, et vacua, et tenebræ erant super faciem abyssi: et spiritus Dei ferebatur super aquas.
3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux.

Lectio S. Ambrosii.

4. Et discrevit inter lucem et tenebras et vidit Deus lucem quia bona est.
5. Et vocavit Deus lucem diem et tenebras vocavit noctem. Et factum est vespere, et factum est mane dies unus.

Lectio Vulgata.

4. Et vidit Deus lucem, quod esset bona: et divisit lucem a tenebris.
5. Appellavitque lucem diem, et tenebras noctem. Factumque est vespere et mane dies unus.

SERMO I.

CAPUT I.

Hoc veluti proœmio philosophorum de mundi origine, æternitate, unitate et præsertim natura discrepantes opiniones improbando, Ambrosius ad inspiratam a Deo Moysis narrationem devenit.

ANTUMNE opinionis assumpsisse homines, ut aliqui eorum tria principia constituerent omnium: Deum, et exemplar, et materiam, sicut Plato, discipulique ejus; et ea incorrupta, et increata, ac sine initio esse [1] asseverarent: Deumque non tamquam creatorem materiæ, sed tamquam artificem ad exemplar, hoc est, ideam intendentem, fecisse mundum de A materia, quam vocant ὕλην,[2] quæ gignendi causas rebus omnibus dedisse asseratur: ipsum quoque mundum incorruptum, nec creatum, aut factum æstimarent:[3] alii quoque,[4] ut Aristoteles cum suis disputandum putavit, duo principia ponerent, materiam et speciem, et tertium cum iis, quod operatorium dicitur, cui suppeteret competenter efficere, quod adoriendum[5] putasset.

2. Quid igitur tam inconveniens, quam ut æternitatem operis cum Dei omnipotentis conjungerent æternitate, vel ipsum opus Deum esse[6] B dicerent; ut cœlum, et terram, et mare divinis prosequerentur honoribus? Ex quo factum est, ut partes mundi Deos esse crederent, quamvis de ipso mundo non mediocris inter eos quæstio sit.

3. Nam Pythagoras unum mundum asserit; alii innumerabiles dicunt esse mundos, ut scribit[7] Democritus, cui plurimum de physicis auctoritatis vetustas detulit. Ipsumque mundum semper C fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere:

[1] Mss. a, b, omitt. *esse.*
[2] Edd. Maur. et Med. et Cod. c, *hylen.*
[3] Maur. *existimarent.*
[4] Mss. M, a, b, *alios quoque.*
[5] Edd. Maur. et Med. cum Cod. c, *adoriundum.*
[6] Mss. a, b, omitt. *esse.*
[7] Maur. et Cod. c, *scripsit;* Mss. a, b, omitt. hoc verbum.

contra autem Plato non semper fuisse, sed semper fore præsumit adstruere: plurimi vero nec fuisse semper, nec semper fore scriptis suis testificantur.

4. Inter has dissensiones eorum quæ potest esse veri æstimatio? cum alii mundum ipsum Deum esse dicant, quod ei mens divina, ut putant, inesse videatur; alii partes ejus; alii utrumque; in quo nec quæ figura sit Deorum, nec qui numerus, nec qui locus, aut vita possit, aut cura comprehendi. Siquidem mundi æstimatione volubilem,[1] rotundum, ardentem, quibusdam incitatum motibus, sine sensu Deum conveniat intelligi, qui alieno, non suo motu feratur.

CAPUT II.

Moysis verba: In principio fecit Deus cœlum et terram, *referendo adversus atomistas, Moysem, quem virtute, sapientia, Deique colloquiis sanctus doctor valde commendat, ducem in tractatu sequi proponit, et exordium operis explet.*

5. Unde divino spiritu prævidens sanctus Moyses hos hominum errores fore, et forte jam cœpisse, in exordio sermonis sui sic ait: *In* Gen. I, 1. *principio fecit Deus cœlum et terram.* Initium rerum, auctorem mundi, creationem materiæ comprehendens; ut Deum cognosceres ante initium mundi esse, vel ipsum esse initium universorum; sicut in Evangelio Dei Filius dicentibus Joan. VIII, 25. sibi: *Tu quis es?* respondit: *Initium, quod et loquor vobis:* et ipsum dedisse gignendis rebus initium, et ipsum esse creatorem mundi, non idea quadam duce imitatorem materiæ, ex qua non ad arbitrium suum, sed ad speciem propositam sua opera formaret. Pulcre quoque ait: *In principio fecit;* ut incomprehensibilem celeritatem operis exprimeret, cum effectum prius operationis impletæ, quam indicium cœptæ explicavisset.[2]

6. Quis hoc dicat advertere debemus. Moyses utique ille eruditus in omni sapientia Ægyptiorum, quem de flumine collectum filia Pharaonis[3] ut filium dilexit, et subsidiis regalibus fultum, omnibus sæcularis prudentiæ disciplinis informari atque instrui desideravit. Qui cum de aqua nomen acceperit, non putavit tamen dicendum, quod ex aqua constarent omnia, ut A Thales dixit. Et cum esset in aula educatus regia, maluit tamen pro amore justitiæ subire exilium voluntarium, quam in tyrannidis fastigio peccati perfunctionem deliciis acquirere. Denique priusquam ad populi liberandi munus vocaretur, naturali æquitatis studio provocatus, accipientem injuriam de popularibus suis ultus, invidiæ sese dedit, voluptatique eripuit, atque omnes regiæ domus declinans tumultus, in secretum Æthiopiæ[4] se contulit, ibique a ceteris B negotiis remotus, totum divinæ cognitioni animum intendit, ut gloriam Dei videret facie ad faciem. Cui testificatur Scriptura, quia *nemo surrexit amplius Propheta in Israel, sicut Moyses,* Deut. XXXIV, 10. *qui scivit Dominum*[5] *facie ad faciem.* Non in visione, neque in somnio,[6] sed os ad os cum Deo summo locutus; neque in specie, neque per ænigmata, sed clara atque perspicua præsentiæ divinæ dignatione donatus.

7. Is itaque Moyses aperuit os suum, et effudit C quæ in eo Dominus loquebatur, secundum quod ei dixerat, cum eum ad Pharaonem[7] regem dirigeret: *Vade, et ego*[8] *aperiam os tuum,* Exod. IV, 12. *et instruam te quid debeas loqui.* Etenim si quod de populo dimittendo diceret, a Deo acceperat, quanto magis quod de cœlo loqueretur? Denique non in persuasione humanæ sapientiæ, nec in philosophiæ simulatoriis disputationibus, sed in ostensione spiritus et virtutis, tamquam testis divini operis ausus est dicere: *In principio fecit* D *Deus cœlum et terram.* Non ille, ut atomorum concursione mundus coiret, serum atque otiosum expectavit negotium; neque discipulum[9] quemdam materiæ, quam contemplando, mundum posset effingere, sed auctorem Deum exprimendum putavit. Advertit enim vir plenus prudentia,[10] quod visibilium atque invisibilium substantiam,[11] et causas rerum mens sola divina contineat; non, ut philosophi disputant, validiorem atomorum complexionem perseverantiæ jugis E præstare causam, sed judicavit[12] quod telam araneæ[13] texerent, qui sic minuta[14] et insubstantiva principia cœlo ac terris darent, quæ, ut fortuito conjungerentur, ita fortuito ac temere dissolverentur, nisi in sui gubernatoris divina virtute constarent. Nec immerito gubernatorem nesciunt, qui non noverunt Deum, per quem omnia reguntur et gubernantur. Sequamur ergo eum, qui et auctorem novit, et gubernatorem, nec vanis abducamur opinionibus.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *mundi æstimationem volubilem, rotundam..... incitatam.*

[2] Edd. Maur. et Med. cum Cod. P, *explicuisset.*

[3] Maur. et Ms. P, *filia Pharao.*

[4] Æthiopiam vocarunt antiqui et Arabiam Petræam regionem etiam Madian complectentem, quo se contulit Moyses ex Ægypto.

[5] Maur. *quem scivit Dominus.* Ms. P, *qui vidit Deum.* Ms. c, *qui scivit Deum.* LXX. ὃν ἔγνω κύριος αὐτόν. Duximus tamen præferendam lectionem veterum omnium editionum, tum auctoritate nostrorum Mss., tum aliorum 8 antiquioris et melioris notæ apud Maurinos. Hanc quoque habet versio Araba 3 apud Holmes.

[6] Maur. *in somniis;* Codd. P, a, b, c, *in somno.*

[7] Maur. et Cod. c, *ad Pharao.*

[8] Maur. *vade ergo et ego;* Cod. P, *vade ego.* Verbum *ergo* retinet Vulgata sed omittunt LXX et Augustinus apud Sabbatier, una cum nostris codicibus et Ed. Med.

[9] Maur. *disciplinam quamdam;* sed etiam 10 eorum Mss. melioris notæ retinent lectionem 7 nostrorum.

[10] Maur. et Mss. M, P, c, *plenus prudentiæ.*

[11] Maur. *substantias, origines et causas eorum.*

[12] Cod. P, *etiam judicavit.* Mss. A, M, N, a, b, et Ed. Med. *causam judicavit quod telam.*

[13] Breviter Ambrosius atomisticam theoriam refutat, ad admirabilem constantemque orbis ordinem explicandum *insufficientem,* neque plausibili argumento suffultam. Atomistarum ratiocinationem opportune araneo comparat quod levissima etiam causa disrumpit, et sæpe inutilis labor evadit. Verba comparationis ex Isaiæ LIX, 5, deprompta videntur, ubi dicitur: *Ova aspidum ruperunt et telas araneæ texuerunt.*

[14] Mss. a, b, *qui si minuta;* Cod. M, *quod si minuta.*

CAPUT III.

In expositione verborum: In principio fecit Deus, *asseritur mundi universorumque a Deo per creationem in tempore principium, ac divina omnipotentia, quamvis mundi sphærica forma, quæ neque initium neque finem præsefert, eum initio caruisse insinuare videatur.*

8. *In principio*, inquit. Quam bonus ordo, ut illud primum assereret, quod negare consueverunt, et cognoscerent principium esse mundi, ne sine principio mundum esse homines arbitrarentur. Unde et David cum de cœlo, et terra, et mari loqueretur, ait: *Omnia in sapientia* Ps. CIII, 25. *fecisti.* Dedit ergo principium mundo, dedit etiam creaturæ infirmitatem, ne ἄναρχον,[1] ne increatum, et divinæ consortem substantiæ crederemus. Et pulcre addidit: *Fecit;* ne mora in faciendo fuisse æstimaretur;[2] ut vel sic intelligerent homines quam incomparabilis operator esset, qui tantum opus brevi exiguoque momento suæ operationis absolveret, ut voluntatis effectus sensum temporis præveniret. Nemo operantem vidit, sed agnovit operatum. Ubi igitur mora, cum legas: *Quia ipse dixit, et facta sunt, ipse man-* Ps. CXLVIII, 5. *davit, et creata sunt?* Nec artis igitur usum, nec virtutis expendit, qui momento suæ voluntatis majestatem tantæ operationis implevit; ut ea quæ non erant, esse faceret tam velociter, ut neque voluntas operationi præcurreret, neque operatio voluntati.

9. Miraris opus, quæris operatorem. Quis principium tanto operi dederit, quis tam cito fecerit,[3] subjecit statim dicens, quia *Deus fecit cœlum et terram.* Audisti auctorem, dubitare non debes. Hic est in quo benedixit Melchisedech Abraham patrem multarum gentium, dicens: *Benedictus Abram Deo summo,*[4] *qui fecit* Gen. XIV, 19, 22. *cœlum et terram.* Et credidit Abraham Deo, et ait: *Extendo manum meam*[5] *ad Deum summum, qui fecit cœlum et terram.* Vides quia hoc non homo invenit, sed Deus annuntiavit. Deus est enim Melchisedech, qui est rex pacis et justitiæ, nec initium dierum nec finem habens. Non mirum ergo si Deus qui est sine initio, initium omnibus dedit; ut quæ non erant, esse inciperent. Non mirum si Deus qui omnia virtute sua continet, et incomprehensibili majestate universa complectitur, fecit hæc quæ videntur, cum etiam illa fecerit quæ non videntur. Invisibilia autem iis quæ videntur, potiora esse quis neget; cum ea quæ videntur, temporalia sint, æterna autem quæ non videntur? Quis dubitet quod Deus hæc fecerit, qui per Prophetam locutus, ait: *Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu? Quis statuit montes in libra, et rupes in statera, et nemora in jugo? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius fuit,*[6] *vel quis instruxit eum?* Is. XL, 12. De quo etiam alibi legimus: Quia tenet circuitum terræ, et terram velut nihilum fecit. Et Hiere- *Ibid.* 22, 23. mias ait: *Dii qui non fecerunt cœlum et terram, peribunt a terra, et de sub cœlo isto. Dominus qui fecit terram in virtute sua, et correxit orbem in sapientia sua*[7] *et in sua prudentia extendit cœlum, et multitudinem aquæ in cœlo.* Et addidit: Jerem. X, 11. *Infatuatus est homo a scientia sua.* Qui enim corruptibilia mundi sequitur, et ex his putat quod divinæ possit naturæ comprehendere veritatem, quomodo non infatuatur versutæ disputationis astutia? *Ibid.* 14.

10. Cum ergo tot oracula audias, quibus testificatur Deus quod fecerit mundum, noli eum sine principio esse credere; quia quasi sphæra mundus[8] esse dicatur, ut principium ejus nullum videatur extare; et cum intonat, quasi in circuitu omnia commoveantur,[9] et unde incipiat, et ubi desinat non facile comprehendas; quia circuitus principium sensu colligere impossibile habetur. Neque enim sphæræ potes initium reperire, vel unde cœperit globus lunæ, vel ubi desinat menstrua lunæ defectio.[10] Neque vero si ipse non comprehendas, idcirco non cœpit, aut nequaquam desinet. Si ipse circuitum[11] vel atramento, vel graphio ducas, vel centro exprimas, unde cœperis, aut ubi desieris, intervallo interposito, non facile vel oculis colliges, vel mente repetes;[12] et tamen et cœpisse et desivisse ipse tibi testis es. Nam etsi sensum subterfugit, veritatem non subruit. Quæ autem initium habent, et finem habent: et quibus finis datur, initium datum constat. Finem autem mundi futurum ipse Salvator[13] docet in Evangelio suo, dicens:

[1] Maur. *ne anarchon.*

[2] Maur. *existimaretur.*

[3] Maur. *Miraris opus, quæris operatorem, quis principium tanto operi dederit, quis tam cito id fecerit? Subjecit,* etc. Mss. P, a, b, *Miraris opus? quæris operatorem? quis principium tanto operi dederit quis tam cito fecerit? Subjecit,* etc.

[4] Maur. *Benedictus Abram a Deo summo.* Contra, omittunt particulam *a* LXX. Εὐλογημένος Ἀβραμ τῷ θεῷ τῷ ὑψίστῳ. Item Cyprianus et Hilarius apud Sabbatier necnon Vulgata.

[5] Maur. *Extendam manum meam,* cum LXX ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου. At latini codices, teste Augustino (Locut. 47, tom. III, 329 b.) habent: *Extendo manum meam.*

[6] Maur. *ejus consiliarius fuit.* Cod. *M. consiliarius ei fuit.* Nostræ lectioni suffragatur etiam Hieron. *Comm. in Isaiam juxta LXX.*

[7] Maur. *correxit in sapientia sua orbem.* Sed nostri Mss. melius juxta LXX: ὁ ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ.

[8] Divi Ambrosii tempore mundus sphæra censebatur; quam quidem ipse opinionem refert, non discutit. Objectioni ex ipsa deductæ argute respondet, et de difficultate principium sphæræ percipiendi disserit, difficultate comparata principium finemque decernendi *tonitrui, qui per sphæricas concentricas undas propagatur,* vel etiam circuli cujusvis calamo, vel stilo, aut aliter in charta descripti.

[9] Maur. *omnia commoventur, ut unde incipiant, ubi desinant.* Mss. M, N, *et unde incipiat, ubi desinat.*

[10] Provocat ad Thimœum Platonis, ubi linea recta exhibetur tamquam symbolum *finiti,* et sphæra ut symbolum *infiniti.* « Si semper mobilis (ignis), ergo in orbem. Quod enim movetur in rectum, peracto spatio quod finitum est, finit et motum. » Ita Marsilius Ficinus, in *Compendio Thimœi,* c. XXV.

[11] P–P, *Vera approbatio seu argumentatio.*

[12] Maur. *colligis, vel mente repetis.*

[13] Mss. A, M, N, a, b, et Ed. Med. *Salvator in evangelio suo dicens: Præterit enim figura hujus mundi. Et cœlum et terra non præteribunt.*

Matth. XXIV, 35. *Cœlum et terra præteribunt:* et infra: *Ecce ego*
Ibid. XXVIII, 20. *vobiscum sum usque ad consummationem mundi.* [1]
I Cor. VII, 31. Et Apostolus: *Præterit enim figura hujus mundi.*

11. Quomodo ergo coæternum Deo mundum asserunt, et creatori omnium sociant, atque æqualem esse disputant creaturam, corpusque materiale mundi invisibili illi atque inaccessibili naturæ divinæ conjungendum putant; cum præsertim secundum suam sententiam non possint negare, quoniam cujus partes corruptioni et mu-
2 tabilitati subjacent,[2] hujus necesse est universitatem iisdem passionibus, quibus propriæ portiones ejus sunt obnoxiæ, subjacere?

CAPUT IV.

Pluribus enumeratis principiorum rationibus, et tribus illis temporis, numeri et fundamenti elucidatis, in mundi a Deo creatione, ostenduntur; variique biblicæ vocis: In principio, *spirituales ac litterales sensus exhibentur.*

12. Principium igitur esse docet qui dicit: *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Principium autem ad tempus refertur, aut ad numerum, aut ad fundamentum; quomodo in ædificanda domo initium fundamentum est. Prin-
3 cipium quoque et conversionis[3] et depravationis dici posse Scripturarum cognoscimus auctoritate. Est et principium artis ars ipsa, ex qua artificum diversorum deinceps cœpit operatio. Est etiam principium bonorum operum finis optimus, ut misericordiæ principium est, Deo placere quod
4 facias. Etenim[4] ad conferendum hominibus subsidium maxime provocamur. Est etiam virtus divina, quæ hac exprimitur appellatione, et ad
5 tempus refertur,[5] si velis dicere in quo tempore Deus fecit cœlum et terram, id est, in exordio mundi, quando fieri cœpit, sicut ait Sapientia:
Prov. VIII, 27. *Cum pararet cœlum, cum illo eram.* Ad numerum autem si referas, ita convenit, ut accipias: imprimis fecit Deus cœlum et terram, deinde colles, regiones, fines inhabitabiles. Vel sic: ante reliquas visibiles creaturas, diem, noctem, ligna fructifera, animantium genera diversa, cœlum et terram fecit. Si vero ad fundamentum referas,
6 principium terræ fundamentum[6] esse legisti,
7 dicente Sapientia: *Quando fortia faciebat fun-*
Ibid. VIII, 29. *damenta terræ, eram penes illum disponens.*[7] Est
8 etiam bonæ principium disciplinæ, sicut est il-
Prov. I, 7. lud: *Initium sapientiæ*[8] *timor Domini;* quoniam qui timet Dominum, declinat errorem, et ad virtutis semitam vias suas dirigit. Nisi enim quis timuerit Deum, non potest renuntiare peccato.

13. Quod æque etiam de illo possumus accipere: *Mensis hic initium mensium erit vobis;* Exod. XII, 2.
quamvis et de tempore istud accipiatur, quia de Pascha Domini loquebatur, quod veris initio celebratur. In hoc ergo principio mensium, cœlum et terram fecit, quod inde mundi capi oportebat exordium, ubi erat opportuna omnibus verna temperies. Unde et annus mundi imaginem nascentis expressit, ut post hybernas glacies atque hyemales caligines serenior solito
9 verni temporis splendor eluceat.[9] Dedit ergo formam futuris annorum curriculis mundi primus exortus, ut ea lege annorum vices surgerent, atque initio cujusque anni produceret terra nova seminum germina, quo primum Dominus Deus dixerat: *Germinet terra herbam fœni, seminans semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum.* Gen. I, 11.
Et statim produxit terra herbam fœni, et lignum fructiferum; in quo nobis et moderationis perpetuæ divina providentia, et celeritas terræ germinantis ad æstimationem vernæ suffragatur ætatis. Nam etsi quocumque tempore et Deo jubere promtum fuit, et terrenæ obedire naturæ, ut inter hibernas glacies et hyemales pruinas cœlestis imperii fotu germinans terra fœtum produceret; non erat tamen dispositionis æternæ rigido stricta gelu in virides subito fructus laxare arva, atque horrentibus pruinis florulenta miscere. Ergo ut ostenderet Scriptura veris tempora in constitutione mundi, ait: *Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni,* primum mensem vernum tempus appel- Exod. XII, 2.
lans. Decebat enim principium anni principium esse generationis, et ipsam generationem mollioribus auris foveri. Neque enim possent tenera rerum exordia aut asperioris laborem tolerare frigoris, aut torrentis æstus injuriam sustinere.

14. Simul istud advertere licet, quia jure concurrit, ut eo tempore videatur in hanc generationem, atque in hos usus tributus ingressus, quo tempore ex hac generatione in regenerationem legitimus est transitus.[10] Siquidem
10 verno tempore filii Israel Ægyptum reliquerunt et per mare transierunt, baptizati in nube et in mari, ut Apostolus dixit: et eo tempore Do- I Cor. X, 1 *et seq*
mini quotannis Jesu Christi Pascha celebratur, hoc est, animarum transitus a vitiis ad virtutem, a passionibus carnis ad gratiam sobrietatemque mentis, a malitiæ nequitiæque fermento ad veritatem et sinceritatem. Regeneratis itaque dicitur: *Mensis hic vobis initium mensium, primus est vobis in mensibus anni.* Derelinquit enim et Exod. XII, 2.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *ad consummationem sæculi,* uti Vulgata.

[2] Argumentum in se ipso liquidum, ex hodiernis christianæ philosophiæ progressionibus amplius illustratur, quibus constat, terminorum seriem actu infinitam dari nullo modo posse.

Accedit quod mundi æternitas, etsi existentiarum dependentiam a Deo æternam esse concederent ejusdem æternitatis assertores, entium originem argueret ex nihilo logico, non ex nihilo ontologico, quod tamen unanimi adversatur Sanctorum Patrum sententiæ.

Conferatur P. Dionysius Petavius, *De sex dier. opificio.*

[3] Maur. *Principium quoque conversionis.*

[4] Maur. *Eo enim ad conferendum.*

[5] Maur. et Mss. P, c, *appellatione. Ad tempus refertur.*

[6] Maur. et Cod. N, *terræ fundamenta esse legisti.*

[7] Maur. et Cod. c, *penes illum cuncta componens.* At LXX ἤμην παρ᾽ αὐτῷ ἁρμόζουσα. Item Cyprianus, Lactantius, Hilarius et Fulgentius apud Sabbatier.

[8] Maur. *Initium sapientiæ est timor Domini.*

[9] Mss. M, P, a, b, *splendor luceat.*

[10] Ms. P. *legittimus esset transitus.*

deserit, qui abluitur, intelligibilem illum Pharao principem istius mundi dicens: Abrenuntio tibi, Diabole, et Angelis tuis, et operibus tuis, et imperiis tuis. Nec jam serviet ei, vel terrenis hujus corporis passionibus, vel depravatæ mentis erroribus, qui demersa omni malitia, vice plumbi, bonis operibus dextra lævaque munitus, inoffenso sæculi hujus freta studet transire vestigio. In libro quoque, qui inscribitur de Numeris, ait Scriptura: *Initium nationum Amalec,* Num. XXIV, 20. *et semen ejus peribit.* Et utique non omnium nationum primus est Amalec; sed quia per interpretationem Amalec rex accipitur iniquorum;[1] iniqui autem gentes sunt: vide ne principem mundi hujus accipere debeamus, qui imperitat[2] nationibus voluntatem suam facientibus, cujus semen peribit; semen autem ejus impii et infideles sunt, quibus ait Dominus: *Vos ex patre* Joan. VIII, 24. *diabolo estis.*

15. Est etiam initium mysticum, ut illud est: Apocal. I, 8. *Ego sum primus et novissimus, initium et finis.* Et illud in Evangelio præcipue, quod interrogatus Dominus, quis esset, respondit: *Initium,* Joan. VIII, 25. *quod et loquor vobis.* Qui vere et secundum divinitatem est initium omnium, quia nemo ante ipsum; et finis, quia nemo ultra ipsum; et secundum Salomonem[3] initium est viarum Domini Prov. VIII, 22. in opera ejus; ut per ipsum disceret hominum genus vias Domini sequi, et operari opera Dei. In hoc ergo principio, id est, in Christo, fecit Deus cœlum et terram; quia *per ipsum omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod* Joan. I, 3, 4. *factum est, in ipso;*[4] quia in ipso constant omnia. Et ipse est *primogenitus omnis creaturæ,*[5] Coloss. I, 15. sive quia ante omnem creaturam; sive quia sanctus, quia primogeniti sancti sunt, ut primogenitus Israel, non quia ante omnes, sed quia sanctior cæteris. Sanctus autem Dominus supra omnem creaturam et secundum corporis susceptionem; quia solus sine peccato, solus sine vanitate. Omnis autem creatura subjecta vanitati est.

16. Possumus etiam intelligere: *In principio fecit Deus cœlum et terram,* id est, ante tempus; sicut initium viæ nondum via, et initium domus nondum domus. Denique alii dixerunt, ἐν κεφαλαίῳ quasi in capite, quo significatur in brevi et in exiguo momento summa operationis impleta. Sunt ergo et qui principium non pro tempore accipiant, sed ante tempus, et κεφαλαῖον[6] vel caput; ut dicamus latine quasi summam operis; quia rerum visibilium summa cœlum et terra est, quæ non solum ad mundi hujus spectare videntur ornatum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium, et quoddam argumentum eorum quæ non videntur, ut est illud propheticum: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum.* Quod se- Ps. XVIII, 1. cutus Apostolus aliis verbis in eamdem conclusit sententiam, dicens: *Quia invisibilia ejus per ea quæ facta sunt, intelliguntur.* Auctorem enim An- Rom. I, 20. gelorum et Dominationum et Potestatum facile intelligimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulcritudinem mundi ex nihilo fecit esse, quæ non erat; et non de exstantibus aut rebus, aut causis donavit habere substantiam.[7]

CAPUT V.

Mundus divinæ majestatis insigne est, attamen si propterea cœternum Deo gentiles eum fecerunt, et veluti ejus umbram, hoc falsum Moyses demonstrat. Dei splendor et imago ejusdem est Filius.

17. Est ergo[8] hic mundus divinæ specimen operationis; quia dum opus videtur, præfertur operator. Namque istarum[9] artium aliæ sunt actuosæ, quæ sunt in corporis motu, aut sono vocis; cessavit motus aut sonus, nihil superfuit, nec remansit spectantibus vel audientibus: aliæ theoreticæ, quæ vigorem mentis exercent,[10] aliæ hujusmodi, ut cessante quoque operationis officio, operis munus appareat, ut ædificatio atque textura, quæ etiam tacente artifice, peritiam ejus ostendunt, ut operatori operis sui testimonium suffragetur. Similiter etiam hic mundus[11] divinæ majestatis insigne est, ut per ipsum Dei sapientia manifestetur. Quem videns Propheta, simul et ad invisibilia oculos mentis attollens, ait: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine: omnia in sapientia fecisti.* Ps. CIII, 24.

18. Nec otiose factum utique legimus;[12] quia gentiles plerique qui coæternum Deo mundum volunt esse, quasi adumbrationem virtutis divinæ, asserunt eum sua sponte[13] subsistere; et quamvis causam ejus Deum esse fateantur, causam tamen factum volunt non ex voluntate et dispositione sua, sed ita ut causa umbræ corpus est. Adhæret enim umbra corpori, et fulgor lumini naturali magis societate, quam voluntate arbitra. Pulcre ergo ait Moyses, *quia fecit Deus cœlum et terram.* Non dixit quia subesse fecit; non dixit quia causam mundo ut esset, præ-

[1] Veram hujus nominis interpretationem tradit B. Hieron. ex Philone, in libro *De nom. hebr.* dicens, Amalec *populus lambens vel ligens,* ex voce עם populus, et ex radice לקק linxit de canibus lambendo bibentibus; unde derivasse videtur, in italico sermone, vox *leccare.*

[2] Maur. et Cod. c, *qui imperat nationibus.*

[3] Edit. Med. et Mss. nostri 7 habent: *et secundum Evangelium initium est,* etc.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, omittunt verba *vita erat.*

[5] Maur. *primogenitus totius creaturæ.*

[6] Maur. καὶ κεφαλαῖον. Ed. Med. tantummodo habet κεφαλαῖον.

[7] Disceptatum fuit utrum primus Geneseos versiculus habendus sit ut creationis summaria narratio et eorum quæ sequuntur assumptio; an vero ut positiva affirmatio Deum creasse primum elementa seu, quod communiter ajunt, cœli terræque materiam. Alteram hanc opinionem, probabiliorem fortasse novisque prorsus geologiæ revelationibus consonam, jam exposuit Ambrosius N. 12; hic autem vel primam innuit, sed clare liquet hanc alteri non præferre.

[8] P-P, *Definitio mundi.*

[9] Maur. et Mss. P, c, *Namque ut istarum.*

[10] Maur. et Mss. P, c, *exerceant.*

[11] Maur. et Cod. c, *Similiter hic mundus.* P-P, *Definitio mundi iterum.*

[12] Maur. *Nec otiose utique factum legimus.*

[13] Maur. et Mss. P, c, *asserunt etiam sua sponte.*

buit: sed *fecit* quasi bonus quod foret utile: quasi sapiens quod optimum judicabat: quasi omnipotens quod amplissimum prævidebat. Quomodo autem quasi umbra esse poterat, ubi [1] corpus non erat, cum incorporei[1] Dei corporea [2] adumbratio esse non possit?[2] Quomodo etiam incorporei luminis splendor possit esset corporeus?

19. Sed si quæris splendorem Dei, Filius est imago Dei invisibilis. Qualis ergo Deus est, talis imago. Invisibilis Deus; etiam imago invisibilis. Est enim *splendor gloriæ paternæ, atque ejus* Hebr. I, 3. *imago substantiæ. In principio,* inquit, *fecit Deus* [3] *cœlum et terram.* Et factus est ergo[3] mundus, et cœpit esse, qui non erat: Verbum autem Dei in principio erat, et erat semper. Sed etiam Angeli, Dominationes et Potestates, etsi aliquando cœperunt, erant tamen jam quando hic mundus est factus. Omnia namque creata et condita sunt, visibilia et invisibilia, sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates: *Omnia,* inquit, *per ipsum facta sunt,* [4] Coloss. I, 16. *et in ipso creata sunt.*[4] Quid est in ipso creata? Quia ipse est hæres Patris, eo quod a Patre in ipsum trasierit hæreditas, sicut Pater dicit: *Po-* Ps. II, 8. *sce a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* Quæ tamen hæreditas a Patre transit in Filium, et in Patrem revertitur a Filio. Egregie itaque Apostolus et hoc loco Filium dixit auctorem omnium, et majestate sua continentem omnia. Et ad Romanos de Patre ait: *Quoniam ex ipso,* [5] Rom. XI, 36. *et per ipsum, et in ipso omnia.*[5] Ex ipso principium et origo substantiæ universorum, id [6] est, ex voluntate ejus et potestate.[6] Omnia enim ex ejus voluntate cœperunt, quia unus Deus Pater, ex quo omnia. Etenim tamquam ex suo fecit, quia unde voluit fecit. Per ipsum continuatio, finis in ipsum. Ex ipso ergo materia. Per ipsum operatio quæ ligavit atque costrinxit universa. In ipsum, quia quamdiu vult, omnia ejus virtute manent atque consistunt, et finis eorum in Dei voluntatem recurrit, et ejus arbitrio resolvuntur.

CAPUT VI.

Expositis breviter verbis: Cœlum et terram, *quoad cœli terræque substantiam, qualitatem et positionem, effusius demonstratur, voluntate Dei terram stare vel moveri; et de cœli natura philosophorum commenta refutantur.*

20. In principio itaque temporis cœlum et terram Deus fecit. Tempus enim ab hoc mundo, non ante mundum; dies autem temporis portio est, non principium. Et quamquam lectionis serie possimus adstruere quod primo diem fecerit Dominus et noctem, quæ sunt vices temporum; et secundo die firmamentum fecerit, quo discrevit aquam quæ sub cœlo est, et aquam quæ super cœlum; tamen satis est ad præsentem assertionem, quod in principio cœlum fecerit, unde prærogativa generationis et causa; et terram fecerit, in qua esset generationis substantia. In his enim quatuor illa elementa creata sunt, ex quibus generantur omnia ista quæ mundi sunt. Elementa autem quatuor, aer, ignis, aqua, et terra, quæ in omnibus sibi mixta sunt. Siquidem et in terra ignem reperies, qui ex lapidibus et ferro frequenter excutitur; et in cœlo, cum sit ignitus et micans fulgentibus stellis polus, aquam esse possit intelligi, quæ vel supra cœlum est, vel de illo superiore loco in terram largo frequenter imbre demittitur.[7] Quæ pluribus colligere possemus, si quid [7] ad ædificationem Ecclesiæ ista proficere videremus. Sed quia his occupari infructuosum negotium est,[8] ad illa magis intendamus animum [8] in quibus vitæ sit profectus æternæ.

21. De qualitate igitur et substantia cœli satis est ea promere quæ in Esaiæ scriptis reperimus, qui mediocribus et usitatis sermonibus qualitatem naturæ cœlestis expressit, dicens quod firmaverit cœlum sicut fumum, subtilem ejus naturam nec Is. LI, 6. solidam cupiens declarare. Ad speciem quoque ejus abundat, quod ipse de cœli firmamento locutus est, quia fecit Deus cœlum sicut cameram; quod infra cœli ambitum[9] universa clau- [9] dantur, quæ vel in mari geruntur[10] vel terris. [10] Is. XL, 22.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *in corpore Dei.* Cod. P, *incorporeo Deo.*

[2] Mss. A, M, N, a, b, *esse non posset.*

[3] Maur. *Factus est ergo.*

[4] Maur. et Codd. M, P, *in ipsum creata sunt. Quid est, in ipsum?* Quamquam grece sit εἰς αὐτόν, videtur tamen nostra esse vera lectio, quia ita semper occurrit sex aliis locis Divi Ambrosii, prout videre est apud Sabbatier ad h. l.

[5] Maur. *et in ipsum sunt omnia.* Nostra lectio ita expresse occurrit etiam pluries in lib. *De Fide et de Sp. Sancto.* Vide Sabb. ad h. l.

[6] Cum affirmat Ambrosius mundum *ex voluntate ejus* (Dei) *et potestate* factum, tum omnem de rerum origine pantheisticam repellit ideam; ac deinde veram physicarum legum notitiam subdit, quæ sunt voluntas Dei de creatis rebus: voluntas seu lex promulgata, ut D. Thomas postea dixit, impressione principiorum dirigentium earum operationes, quæ principia rationes seminales D. Augustinus nuncupavit, rerumque sunt qualitates atque virtutes. Hæc et alibi refert confirmatque S. Doctor, ut videre est, lib. II, c. III, n. 10, et lib. III, c. II, n. 8.

[7] Ed. Med. et 7 Mss. nostri *dimittitur.*

[8] Monemur hoc paragrapho quam opportunum sit lectoris menti notissimum critices generale principium revocare, judicandum scilicet esse quemque attentis prius ejus tempore, conditione ac loco. Sæculo quarto scribens Ambrosius, ut tum de corporum elementis dicit. Episcopus, in destruendis idolorum cultus reliquiis, in Evangelio docendo, in animabus sanctificandis totus erat. Scandalo igitur ne sint hæc verba: *his* naturæ legibus *occupari infructuosum negotium est;* et similia quæ in posterum forte reperire possemus. Ambrosius naturales scientias haud contempsit, sed inutilia dicit *ad spem futuri.* Hexaemerone hoc ipso, ad divinam agnoscendam sapientiam, *Validius naturæ testimonium quam doctrinæ argumentum* (Lib. VI, 21) affirmat, et (n. 44) ait: *Obtutus est quidem præstans spectare elementa mundi.* Veram scientiam, etiam naturalem, verumque progressum Ecclesia multi pendet, nec, ab Ambrosio ad Pium IX, diversimode autumavit. Ambrosius demum populum docebat in templo, ideoque propriis naturalibus notitiis uti tantum poterat ad sacram doctrinam illustrandam, et pro populi captu.

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *intra cœli ambitum.*

[10] Maur. et Cod. c, *geruntur et terris.* Ed. Med. *gignuntur et terris.*

Quod similiter significatur, cum legitur: *Quia* A
Is. xxxiv, 4. *cœlum Dominus extendit.* Extenditur enim vel quasi pellis ad tabernacula, habitationesque Sanctorum; vel quasi liber, ut plurimorum scribantur nomina, qui Christi gratiam fide et devotione meruerunt, quibus dicitur: *Gaudete, quia*
Luc. x, 20. *nomina vestra scripta sunt in cœlo.*

22. De terræ quoque vel qualitate vel posi-
1 tione tractare nihil prodest[1] ad spem futuri, cum satis sit ad scientiam, quod Scripturarum divinarum series comprehendit, quia suspendit B
Job xxvi, 7. terram in nihilo. Quid nobis discutere, utrum in aere pendeat, an super aquam, ut inde nascatur controversia, quomodo aeris natura tenuis et mollior molem possit sustentare terrenam? Aut quomodo, si super aquas, non demergatur in aquam gravis ruina terrarum? Aut quomodo ei maris unda non cedat, et in latera ejus se se loco suo mota diffundat? Multi etiam in medio aeris terram esse dixerunt, et mole sua
2 immobilem manere, quod æquabili motu[2] hinc C
3 atque inde ex omni parte propendeat.[3] De quo satis putamus dictum a Domino ad Job servum suum, quando locutus per nubem ait: *Ubi eras cum fundarem terram? indica mihi, si*
4 *habes scientiam. Quis posuit mensuram ejus,*[4] *si*
5 *nosti? Aut quis est qui super induxit mensuram*[5] *super eam, aut super quid circuli ejus confixi*
Job xxxviii, 4. *sunt?* Et infra: *Conclusi mare portis, et dixi: Usque huc venies, et non transibis, sed in te com-*
Ibid. 10. *minuentur fluctus tui.* Nonne evidenter ostendit D Deus omnia majestate sua consistere in numero, pondere, atque mensura? Neque enim creatura
6 legem tribuit, sed accepit, et[6] servat acceptam. Non ergo quod in medio sit terra, quasi æqua lance suspenditur: sed quia majestas Dei voluntatis suæ eam lege constringit; ut supra instabile atque inane stabilis perseveret, sicut David quoque Propheta testatur dicens: *Fundavit terram super firmamentum ejus: non incli-*
Ps. cIII, 5. *nabitur in sæculum sæculi.* Non utique hic quasi E tantummodo artifex Deus; sed quasi omnipotens prædicatur, qui non centro quodam terram, sed præcepti sui suspenderit firmamento, nec
7 eam inclinare[7] patiatur. Non ergo mensuram centri, sed judicii divini accipere debemus; quia non artis mensura est, sed potestatis, mensura justitiæ, mensura cognitionis; quia omnia non tamquam immensa prætereant ejus scientiam, sed cognitioni ejus tamquam di-
8 mensa[8] subjaceant. Neque enim cum legimus: F
Ps. LXXIV, 4. *Ego confirmavi columnas ejus*, vere columnis eam subnixam possumus æstimare, sed ea virtute quæ suffulciat substantiam terræ atque substineat. Denique quam[9] in potestate Dei 9
sit terræ constitutio, etiam hinc collige, quia scriptum est: *Qui adspicit terram, et facit eam* 10
tremere. Et alibi: *Adhuc ego semel concutio*[10] *ter-* Ps. cIII, 32.
ram. Non ergo libramentis suis immobilis manet: Agg. II, 8
sed frequenter Dei nutu et arbitrio commovetur, sicut et Job dicit: *Quia Dominus commovet*[11] *eam* 11
a fundamentis: columnæ autem ejus exagitantur. Job IX, 6.
Et alibi: *Nuda inferna in conspectu ejus, et non est morti involucrum: extendens Boream pro nihilo, suspendens terram in nihilum, alligans aquam in nubibus suis..... Columnæ cœli avolaverunt, et expaverunt ab increpatione ejus: virtute mitigavit mare, disciplina stravit cetum: claustra autem cœli timent eum.* Voluntate igitur Dei immobilis Job xxvi, 6-11.
manet et stat in sæculum terra, secundum Ecclesiastis sententiam, et voluntate Dei movetur Eccl. I, 4.
et nutat. Non ergo fundamentis suis nixa subsistit, nec fulcris suis stabilis perseverat; sed Dominus statuit eam, et firmamento voluntatis suæ continet, quia in manu ejus[12] omnes 12
fines terræ. Et hæc fidei simplicitas argumentis omnibus antecellit. Laudent alii quod ideo nusquam decidat terra, quia secundum naturam in medio regionem possideat suam; eo quod necesse sit eam manere in regione sua, nec in partem inclinari alteram:[13] quando contra 13
naturam non movetur, sed secundum naturam, prædicent artificis divini et operatoris æterni excellentiam. Quis enim artificum non ab illo accepit? aut quis dedit mulieribus texturæ sapientiam, aut varietatis disciplinam? Ego tamen, qui profundum majestatis ejus et artis excellentiam non queo comprehendere, non disputationis me libramentis committo atque mensuris: sed omnia in ejus reposita existimo potestate,[14] 14
quod voluntas ejus fundamentum sit universorum, et propter eum adhuc mundus hic maneat. Quod Apostolicæ quoque licet adstruere auctoritatis exemplo. Scriptum est enim: *Quia vanitati creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe.* Liberabitur autem et Rom. VIII, 20.
ipsa creatura a servitute corruptionis, cum divinæ remunerationis gratia affulserit.

23. De natura autem et qualitate substantiæ cœli quid enumerem ea quæ disputationibus suis philosophi texuerunt? cum alii compositum cœlum ex quatuor elementis asserant, alii quintam quamdam naturam novi corporis ad constitutionem ejus inducant, atque affingant æthereum esse corpus, cui neque ignis admixtus sit, neque aer, neque aqua, neque terra; quod

[1] Ed. Med. et 6 Mss. nostri *nihil prosit ad spem.*

[2] Maur. *immobilem manere quod æquabili motu hinc atque inde propendeat.* Mss. *a. b. æquali motu.*

[3] P-P, *Terra hinc inde ex omni parte pendet immobilis.*

[4] Maur. *Quis posuit mensuras ejus.*

[5] Mss. A, M, a, b, c, *mensuras super eam.* Cod. P, *aut quis divisit lapidem angularem ejus? aut super quo bases ejus confirmatæ sunt?* Et infra: *conclusi mare portis et dixi: huc usque venies et non procedes amplius, sed in te confringes tumentes fluctus tuos.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *aut servat acceptam.*

[7] Maur. *inclinari patiatur.*

[8] Mss. a, b, *demensa subjaciunt.*

[9] Maur. et Ed. Med. *denique quod in potestate.* Sic et Mss. A, c.

[10] Ed. Med. et Ms. A, *Adhuc semel ego concutio.*

[11] Ed. Med. et Mss. P, a, b, *commovit eam a fundamentis.*

[12] Maur. *in manu ejus sunt omnes.*

[13] Maur. *inclinari, quando contra naturam non movetur sed secundum naturam. Prædicent,* etc. Nobis tamen clarior videtur nostrorum Mss. interpunctio.

[14] Maur. et Mss. A, c, *existimo voluntate.*

hujusmodi elementa suum quemdam habeant cursum atque usum et motum naturæ, ut graviora demergant, et in pronum ferantur, vacua et levia in superiora se subrigant; est enim proprius cuique motus: in sphæræ autem circuitu ista confundi, et vim sui cursus amittere, quoniam sphæra in orbem suum volvitur, et superiora inferioribus, superioribus quoque inferiora mutantur. Quorum autem secundum naturam motus mutati sunt, horum necessario ferunt mutari solere qualitates substantiarum suarum. Quid igitur defendimus æthereum corpus esse, ne videatur corruptioni obnoxium? Quod enim compositum ex corruptibilibus elementis est, necesse est resolvatur. Nam hoc ipso quod diversæ eadem sint elementa naturæ, simplicem et inviolabilem motum habere non possunt, cum se diversus elementorum motus impugnet. Unus enim motus omnibus aptus esse non potest, et elementis distantibus convenire. Nam qui levibus accommodus est, fit incommodus gravioribus elementis. Itaque quando ad superiora motus cœli est necessarius, terrenis gravatur; quando ad inferiora decursus expetitur, igneus vigor ille violenter attrahitur. Etenim contra naturæ suæ usum deorsum cogitur. Omne autem quod in contrarium cogitur, non naturæ serviens, sed necessitati, cito solvitur, et in ea scinditur ex quibus videtur esse compositum, in suam quamque regionem singulis recurrentibus. Hæc igitur alii considerantes stabilia esse non posse, æthereum corpus cœli stellarumque esse arbitrati sunt, quintam quamdam naturam corporis introducentes, quo diuturnam cœli putarent mansuram esse substantiam.[1]

24. Sed non ista opinio propheticæ potuit obviare sententiæ, quam divina quoque Domini Jesu Christi majestas Dei nostri[2] in Evangelio comprobavit. Dixit enim David: *Principio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnia sicut vestimentum veterascent,*[3] *et tamquam amictum mutabis ea, et mutabuntur: tu vero ipse es, et anni tui non deficient.* Quod adeo probavit in Evangelio Dominus, ut diceret: *Cœlum et terra præteribunt, mea autem verba non præteribunt.* Nihil igitur agunt, qui propter cœli asserendam perpetuitatem, quintum corpus æthereum introducendum putarunt; cum æque videant dissimilem ceteris adjunctam membri unius portionem, labem corpori magis afferre consuevisse. Simul illud adverte, quia propheta David, cum terram priore loco nominavit et postea cœlum, credidit opus esse Domini declarandum: quando enim dixit et facta sunt, nihil interest quid prius exprimas, cum simul utrumque sit factum; simul ne eo[4] saltem prærogativa cœlo divinæ videatur adjudicata substantiæ, ut primogenitæ creaturæ privilegio potior æstimetur. Itaque illos suis relinquamus contentionibus, qui mutuis disputationibus se refellunt. Nobis autem satis est ad salutem, non disputationum controversia, sed præceptorum veritas; nec argumentationis astutia sed fides mentis, ut serviamus creatori potius quam creaturæ, qui est Deus benedictus in secula.[5]

Ps. CXLVIII, 5.

CAPUT VII.

SERMO II.

Super verba: Terra autem erat invisibilis et incomposita, *ostenditur verbum:* erat *non officere creationi in tempore, jam clare assertæ; et quod invisibilis dicatur terra et incomposita, ad ostendendum ornamenta quoque terræ opus Dei esse.*

25. *Terra autem erat invisibilis et incomposita.* Gen. I, 2.
Bonus artifex prius fundamentum ponit; postea, fundamento posito, ædificationis membra distinguit, et adjungit ornatum. Posito igitur fundamento terræ, et confirmata cœli substantia, duo enim ista sunt velut cardines rerum, subtexuit: *Terra autem erat invisibilis et incomposita.* Quid est *Erat?* Ne forte[6] in infinitum et sine principio extendant opinionem suam, et dicant: Ecce quia materia, id est, ὕλη, sicut philosophi dicunt, etiam secundum Scripturam divinam non habuit initium. Verum hoc dicentibus respondebis, quia scriptum est: *Erat autem Cain operarius terræ.* Et de eo qui Jubal dictus est, habet Scriptura: *Hic erat Pater qui demonstravit psalterium et citharam.* Et: *Homo erat in Ausitide regione,*[7] *cui nomen Job.* Desinant ergo de verbo quæstionem movere, cum præsertim præmiserit Moyses, quia fecit Deus terram. Erat ergo, ex quo facta est. Nam si sine principio eam dicunt esse, jam non solum Deum, sed etiam ὕλην sine principio dicentes, definiant ubinam erat. Si in loco, ergo etiam locus sine principio fuisse adstruitur, in quo erat materia rerum, quæ principium non habebat. Quod si absurdum videtur de loco credere, videte ne forte volatilem terram debeamus æstimare, quæ non habens fundamentum, alarum remigiis suspendebatur. Unde ergo ei alas sumemus, nisi forte huc derivemus prophetici

Gen. IV, 2. *Ibid.* 21. Is. XXIV, 16.

[1] Hic non suas sed alienas exhibet opiniones, quas tamen nil ostendit eum approbasse, dum eas refert ut vanas naturalistarum disquisitiones recenseat, non ut eorum scientiam laudet.

[2] Maur. omittt. verba: *Dei nostri.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *veterescent.*

[4] Maur. *hæc.*

[5] His postremis verbis de speculationibus circa naturalia phænomena mirifice Ecclesiæ consentit D. Ambrosius. Maxima enim cura inspicit Ecclesia consulitque ne ex hominum fallaciis fideles in animæ discrimen rapiantur; at in rebus quæ naturalium disciplinarum finibus arcte continentur ipsa, mundi Conditoris insistens vestigiis, *mundum tradit disputationi* hominum. Nos vero, auctoritate et exemplis D. Ambrosii instituti, non temere conferamus historiam biblicam cum scientiarum naturalium documentis. In hac enim philosophia plurimæ sunt res nequaquam satis adhuc explicatæ, atque variæ sunt ac discrepantes doctissimorum hominum sententiæ; sacræ autem literæ vel omnino silent vel ea obiter attingunt, non ut novitate doctrinæ animus recreetur, sed ut divini sermonis utilitas inducatur. Modo tamen non transiliamus rerum collatarum limina, magni semper erit diligentem in hac collatione operam collocare, ne impiorum insectationibus christianam religionem deseramus.

[6] Maur. *Quid est erat, nisi ne forte,* etc. Cod. c, *et ne forte.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *in Ausitidi regione.*

sermonis interpretationem: *A pennis terræ prodigia audivimus?* Et illud: *Væ terræ navium pennæ?* Sed hoc si accipiamus, in quo aere volabat terra? Sine aere enim volare non poterat; sed aer adhuc esse non poterat, quia non erat sine rerum materia elementorum facta distinctio, cum ipsa adhuc[1] elementa non essent. Ubi ergo erat materia ista alarum suffulta remigiis? In aere non erat, quia aer corpus est mundi: corpus autem esse aerem docet lectio, quia emissa sagitta in locum quem jaculator intendit, incisus aer statim in seipsum resolutus est. Ubi ergo erat ὕλη, nisi forte dicatur quadam dementi intentione, quia in Deo erat? Ergo Deus, qui est invisibilis naturæ atque inviolabilis; qui lucem habitat inaccessibilem, incomprehensibilis et purissimus spiritus, locus erat materiæ mundialis, et erat in Deo mundi portio, cum de hoc mundo non sit nec[2] mens servulorum ejus, sicut habemus scriptum: *De hoc mundo non sunt, sicut et ego non sum de mundo.*

Is. XXIV, 16. Is. XVIII, 1. Sap. V, 12. Joan. XVII, 14.

26. Quemadmodum ergo invisibilia visibilibus, et ei qui ordinem ac decorem donavit omnibus, incomposita copulabantur? nisi forte quia dixit: *Terra autem erat invisibilis.* Invisibilem[3] eam per substantiam credant? et non ideo quia aquis operta, visibilis corporeis oculis esse non poterat, quemadmodum pleraque in profundo aquarum sita, visum oculorum, aciemque prætereant? Non enim Deo aliquid invisibile, sed creatura mundi creaturæ utique æstimatione censetur. Invisibilis etiam terra, quia nondum lux quæ illuminaret mundum, nondum sol; postea enim luminaria facta sunt cœli. Quod si solis radius plerumque etiam aquis operta illuminat, et profundo mersa splendore luminis sui prodit; quis dubitet Deo ea, quæ in profundo sunt, invisibilia esse non posse: nisi forte sic accipiamus invisibilem terram, quod nondum verbo Dei et protectione visitabatur, quæ hominem non habebat, propter quem Dominus respiceret in terram, sicut scriptum est: *Dominus respexit super filios hominum,*[4] *si est intelligens, aut requirens Deum?* Et alibi ait: *De cœlo jaculatus*[5] *est judicium: terra tremuit et quievit.* Et merito invisibilis, quia incomposita, quæ figuram et speciem congruentem adhuc non acceperat a proprio conditore.

Ps. XIII, 2 Ps. LXXV, 9

27. Et fortasse dicant: Cur enim Deus, sicut dixit et facta sunt, non simul ornatus congruos assurgentibus donavit[6] elementis; quasi non potuerit cœlum insignitum stellis subito, ut creatum est, refulgere, et floribus ac fructibus terra vestiri? Potuit utique, sed ideo primo facta, postea composita declarantur; ne vere increata et sine principio crederentur, si species rerum velut ingeneratæ ab initio, non postea additæ viderentur. Incomposita terra legitur, et iisdem a philosophis æternitatis, quibus Deus, privilegiis honoratur: quid dicerent si ab initio ejus pulcritudo vernasset? Demersa aquis describitur,[7] velut cuidam principiorum suorum addicta naufragio; et adhuc a nonnullis facta non creditur: quid si decorem primogenitum vindicaret? Accedit illud, quod imitatores nos sui Deus esse voluit, ut primo faciamus aliqua, postea venustemus; ne dum simul utrumque adorimur, neutrum possimus implere. Fides autem nostra quodam gradu crescit. Ideo primo fecit Deus, postea venustavit, ut eumdem credamus ornasse qui fecit, et fecisse qui ornavit; ne alterum putemus ornasse, alterum creavisse, sed eumdem utrumque esse operatum; ut primo faceret, postea componeret, ut alterum altero crederetur. Habes in Evangelio hujus rei evidens testimonium. Nam resuscitaturus Dominus Lazarum, jussit ut Judæi removerent lapidem de sepulcro, ut mortuum videntes, postea resuscitatum crederent. Deinde vocavit Lazarum, et resurrexit, et ligatis manibus et pedibus exiit foras. Nonne poterat removere lapidem, qui poterat mortuum suscitare? Et qui potuit defuncto vitam reddere, non potuit nexus solvere vinculorum? Cui vinctis pedibus gressum dedit, huic non potuit ruptis vinculis incessum reddere? Sed utique advertimus quod voluit primo demonstrare mortuum, ut oculis suis crederent; deinde resuscitare; tertio jubere ut ipsi vincula funeris solverent, ut inter ista fides infunderetur infidelibus, et per gradus quosdam credulitas nasceretur.

Joan. XI, 1

CAPUT VIII.

Eo sensu terra dicta incomposita, quod nullo ornata decore, aqua et tenebris operiretur. Tenebris non intelligenda malitia, quia mundus opus Verbi Dei et Spiritus Sancti; unde contrarium gnosticorum ac manichæorum improbandum commentum; nostraque malitia voluntaria animorum depravatio est, non existens substantia: quod et humanæ leges ac mosaica demonstrant voluntaria solum crimina puniendo. Tenebræ quasi umbra mundi.

28. Fecit ergo primum Deus[8] cœlum et terram, ea tamen non quasi perpetua,[9] sed quasi corruptibilis creaturæ consummationi voluit subjacere. Unde in Esaiæ libro ait: *Tol-*

[1] Maur. *adhuc elementa facta non essent.*

[2] Mss. A, M, N, a, b, omitt. particulam *nec.*

[3] Maur. *Et invisibilem eam per substantiam credant; et ideo quia,* etc.

[4] Maur. et Mss. a, b, c, *ut videret si est intelligens.* At verba *ut videret,* omisimus, tum auctoritate Mss. Med., tum aliorum 10 apud Maur., tum quia eadem omissio occurrit etiam alibi apud Ambrosium, ut videre est in Sabbaterio ad h. l.

[5] Ed. Med. et Cod. P, *jactatum est judicium.*

[6] Ed. Med. et Mss. N, a, b, *congruos surgentibus donavit,* etc. Mss. A, M, c, *congruos rebus surgentibus,* etc.

[7] Sententia Divi Ambrosii: « *terra demersa aquis describitur, velut cuidam principiorum suorum addicta naufragio* » nec non altera « *nondum erant maria suo fine distincta, et ideo vago fluctu et profundo gurgite terra inundabatur* » plene hodiernæ geologiæ consonant, quæ docet continentes terras longissimo temporum cursu sub aquis delituisse. Cur autem a Deo mundus nobiliori et successivo opere perfectus sit, penitiores D. Ambrosius in medium profert causas easque evangelica sapientia præstantes.

[8] Maur. *fecit Deus primo.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *et eam tamen non quasi perpetuam.*

lite in cœlum oculos vestros, et adspicite terram[1] *deorsum; quia cœlum ut fumus solidatum est, terra autem ut vestimentum veterascet.*[2] Hæc terra est, quæ ante erat incomposita. Nondum enim erant maria suo fine distincta, et ideo vago fluctu, et profundo gurgite terra inundabatur. Considera, quia etiam nunc palustri uligine[3] terra inhorrere consuevit, nec patiens est vomeris, ubi infusus terris humor exundat. Erat ergo incomposita; utpote solertis agricolæ inarata culturis, quia adhuc deerat cultor. Erat incomposita, quia nuda gignentium, nec thoris herbosa riparum, nec opaca nemoribus, nec læta segetibus, nec umbrosa superciliis montium, nec odora floribus, nec grata vinetis. Merito incomposita, quæ ornatibus indigebat, cui deerant vitium serta gemmantium. Ostendere enim voluit Deus, quia nec mundus ipse haberet gratiam, nisi eum vario cultu operator ornasset. Cœlum ipsum intextum nubibus, horrorem oculis, mœstitiam animis excitare consuevit. Terra imbribus madefacta fastidio est. Maria procellis turbata quos non incutiunt metus? Pulcherrima est rerum species; sed quid esset sine lumine? quid sine temperie? quid sine aquarum congregatione, quibus ante demersa poli hujus habebantur exordia? Tolle solem terris, tolle cœlo[4] stellarum globos: omnia tenebris inhorrescunt. Sic erant antequam lumen huic mundo Dominus infunderet. Et ideo Scriptura ait: *Quia tenebræ erant super abyssum.* Tenebræ erant, quia splendor deerat lucis. Tenebræ erant, quia aer ipse tenebrosus est. Aqua ipsa sub nube tenebrosa est, quia *tenebrosa aqua in nubibus aeris.* Erant ergo tenebræ super abyssos aquarum. Non enim malas intelligendum arbitror potestates, quod Dominus earum malitiam creaverit; cum utique non substantialis, sed accidens sit malitia, quæ a naturæ bonitate deflexerit.[5]

29. Itaque in constitutione mundi opinio malitiæ interim sequestretur, ne divinæ operationi, et pulcherrimæ creaturæ, ea quæ decolora[6] sunt admiscere videamur, maxime cum sequatur: *Et spiritus Dei superferebatur super aquas.* Quem etsi aliqui pro aere accipiant, aliqui pro spiritu quem spiramus et carpimus auræ hujus vitalis spiritum; nos tamen cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum sanctum accipimus, ut in constitutione mundi operatio Trinitatis eluceat. Præmisso enim, quia *in principio fecit Deus cœlum et terram,* id est, in Christo fecit Deus, vel Filius Dei Deus fecit, vel per Filium Deus fecit, quia omnia per ipsum facta sunt et sine ipso factum est nihil; supererat plenitudo operationis in Spiritu, sicut scriptum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Itaque quemadmodum in Psalmo docemur operationem Verbi, quod est verbum Dei, et virtutem quam dedit Spiritus sanctus; ita hic propheticum resultavit oraculum, quia Deus dixit, et Deus fecit, Spiritus quoque Dei superferebatur super aquas.[7] Ornando enim polo cœli, germinaturis terris pulcre Spiritus superferebatur, quia per ipsum habebant novorum partuum semina germinare, secundum quod dixit Propheta: *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ.* Denique Syrus, qui vicinus Hebræo est et sermone consonat[8] in plerisque et congruit, sic habet: *Et Spiritus Dei fovebat aquas,* id est vivificabat, ut in novas cogeret creaturas, et fotu suo animaret ad vitam. Nam etiam Spiritum sanctum legimus creatorem, dicente Job: *Spiritus divinus qui fecit me.* Sive ergo Spiritus sanctus superferebatur super aquas, tenebræ contrariarum virtutum super eas esse non poterant, ubi locum sibi tanta gratia vindicabat: sive, ut quidam volunt, aerem accipiant, respondeant qua ratione Spiritum Dei dixerit, cum satis fuerit spiritum nuncupare.

30. Hi ergo volunt a Domino Deo nostro quatuor primum elementa generata, cœlum, terram, mare, aerem; eo quod causæ rerum, ignis et aer, terra et aqua sint, ex quibus mundi species constat et forma. Ubi igitur tenebræ nequitiarum spiritalium locum habere potuerunt, cum augustæ hujus decorem figuræ mundus indueret? Numquid simul malitiam Deus creavit? Sed ea ex nobis orta, non a creatore[9] Deo condita; morum levitate generatur, non ullam creaturæ habens prærogativam, nec auctoritatem substantiæ naturalis, sed mutabilitatis vitium, et errorem

Is. LI, 6. — Ps. XXII, 6. — Ps. CIII, 30. — Job XXXIII, 4. — Gen. I, 2. — Ps. XVII, 12

[1] Ed. Med. et Cod. P, *adspicite in terra deorsum.*

[2] Ed. Med. *veterescit.* Mss. A, M, P, a, b, *veterescet.*

[3] Mss. A, M, N, a, b, *plaustri uligine.* Cod. P, *palustri origine.*

[4] Maur. *tolle cœlis.*

[5] Maur. *deflexit.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, *decolorata.*

[7] Mens S. Doctoris est, illis verbis: « *Spiritus Dei ferebatur super aquas* » (*Gen.* I, 2), Spiritus sancti in creatione opus exprimi. At hujusmodi interpretatio magis spiritualis quam literalis nonnullis visa est, atque hinc post literalem interpretationem accipienda, juxta illam S. Hieronimi regulam verba sacræ Scripturæ « *Post historiæ veritatem spiritualiter accipienda sunt* » (*Prol. comm. de Isaja*). Enimvero versio Samaritana fert: « *Spiritus Dei flans in faciem aquæ* »; Arabica autem habet: « *Venti Dei sufflabant* » etc.; et Persiana exhibet: « *Ventus Dei spirabat* » etc.; imo in Genesis capite octavo legitur: « *Recordatus autem Deus Noe..... adduxit spiritum super terram, et imminutæ sunt aquæ* (v. 1) »; quo in loco vox spiritus uti ventus accipitur: ergo videtur ejusmodi vox in eodem sensu accipi posse in capite primo. P. Pianciani opinatur vocabulum fortasse illud accomodatum fuisse ætheri, quem antiqui dixerunt.... *liquidum et gravitate carentem.... nec quidquam terrenæ fœcis habentem* (*Metam.* I, 67), quique propagationi lucis calorisque inservit, ac probabiliter est electricæ vis substantia, et fere in omnibus naturæ actionibus principium agens aut patiens. Huic interpretationi opponitur illud S. Ambrosii « *Respondeant qua ratione spiritum Dei dixerit, cum satis fuerit spiritum noncupare* »; uti capite octavo adhibetur vere una vox *spiritus.* At inter Hæbreos usus invaluit illud attributum accomodandi rebus in proprio genere præstantioribus. In psalmis, exempli gratia, legimus *flumen Dei* (ps. 64), *mons* vel *montes Dei* (ps. 35, necnon ps. 67), *cedri Dei* (79), etc. Nihil obstat ergo quin vox *spiritus* in primo capite Genesis ventum vel ætherem significet. Cæterum textus hæbraicus proprie non *ferebatur* exprimit, sed *incubabat.*

[8] Ed. Med. et Cod. A, *et in sermone consonat.*

[9] Maur. *nec a creatore.*

prolapsionis. Eradicari[1] hanc Deus vult de animis singulorum; quomodo eam ipse generaret? Clamat Propheta: *Desinite a malitiis vestris.*[2] Is. I, 17. Et præcipue sanctus David: *Desine a malo, et fac bonum;* Ps. XXXIII, 15. quomodo ergo[3] ei initium a Domino damus? Sed hæc opinio feralis eorum qui perturbandam Ecclesiam putaverunt. Hinc Marciones, hinc Valentini, hinc pestes illæ Manichæorum funesta sanctorum mentibus tentaverunt inferre contagia. Quid nobis in ipso lumine[4] vitæ tenebras mortis inquirimus? Scriptura divina salutem suggerit, vitæ odorem fragrat, ut suavitatem legens capias, non ut[5] præcipitii discrimen incurras. Simpliciter lege, o homo, non tibi ipse foveam pravus interpres effodias: simplex sermo est, *quia fecit Deus cœlum et terram.* Fecit quod non erat, non quod erat. *Et terra erat invisibilis:* ex quo facta est, erat, et erat invisibilis; quia exundabat aqua, et operiebat eam, et erant super eam tenebræ superfusæ, quia nondum erat lumen diei, nondum solis radius, qui solet et sub aquis latentia declarare. Quid ergo dicunt quod Deus creaverit malum, cum ex contrariis et adversis nequaquam sibi adversa generentur? Nec enim vita mortem generat, nec lux tenebras. Non enim sicut mutabilitates affectuum, ita etiam generationum progressiones sunt. Illæ ex contrariis in contraria propositi deflexione vertuntur; istæ non ex contrariis in adversa deflectuntur, sed ex ejusdem generis vel auctoribus, vel causis creatæ, in similitudinem sui referuntur auctoris.[6]

31. Quid igitur dicemus? Si enim neque sine principio est, quasi increata, neque a Deo facta, unde habet naturam[7] malitia?[8] Nam mala esse in hoc mundo nullus sapiens denegavit, cum sit tam frequens in hoc sæculo lapsus ad mortem. Sed ex iis quæ jam diximus, possumus colligere quia non est viva substantia, sed mentis atque animi depravatio, a tramite virtutis devia, quæ incuriosorum animis quam frequenter obrepit. Non igitur ab extraneis est nobis, quam a nobis ipsis[9] majus periculum. Intus est adversarius, intus auctor erroris, intus, inquam, clausus in nobismetipsis. Propositum tuum speculare, habitum tuæ mentis explora, excubias obtende adversum mentis tuæ cogitationes et animi cupiditates. Tu ipse tibi causa es improbitatis; tu ipse dux flagitiorum tuorum atque incentor criminum. Quid alienam naturam arcessis ad excusationem tuorum lapsuum? Utinam te ipse non impelleres; utinam non præcipitares; A utinam non involveres aut studiis immoderatioribus, aut indignatione, aut cupiditatibus, quæ nos innexos velut quibusdam retibus tenent. Et certe in nobis est moderari studia,[10] cohibere iracundiam, coercere cupiditates: in nobis est etiam indulgere luxuriæ, adolere libidines, inflammare iracundiam, vel inflammanti aurem accommodare, elevari magis superbia,[11] effundi in sævitiam, quam reprimi humilitate, diligere mansuetudinem. Quid naturam accusas, o homo? B Habet illa velut impedimenta quædam, senectutem et infirmitatem. Sed senectus ipsa in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines fortior. Infirmitas quoque corporis sobrietas mentis est. Unde ait Apostolus: *Cum infirmor, tunc potens sum.* Itaque non in virtutibus, sed infirmitatibus gloriabatur. Responsum quoque divinum refulsit oraculo salutari; quia *virtus in infirmitate consummatur.* Illa cavenda, C quæ ex nostra voluntate prodeunt, delicta juventutis, et irrationabiles passiones corporis. Quorum igitur nos sumus domini, horum principia extrinsecus non requiramus; nec derivemus in alios, sed agnoscamus ea quæ proprie nostra sunt. Quod enim possumus non facere si nolumus, hujus electionem mali nobis potius debemus, quam aliis adscribere. Ideo etiam in judiciis istius[12] mundi voluntarios reos, non ex necessitate compulsos, culpa constringit, pœna D condemnat. Neque enim si per furorem aliquis innocentem peremerit, obnoxius morti est. Quin etiam ipsius divinæ legis oraculo, si quis per imprudentiam intulerit necem, accipit impunitatis spem, refugii facultatem, ut possit evadere. Exod. XXI, 13 Hoc igitur de eo quod proprie malum videtur, dictum sit. Mala enim non sunt nisi quæ crimine mentem implicant, et conscientiam ligant. Ceterum pauperiem,[13] ignobilitatem, ægritudinem, mortem nemo sapiens mala dixerit, nec in malorum sorte numeraverit; quia nec contraria istis E in bonis habentur maximis, quorum alia nobis ex natura, alia ex commoditate accidere videntur.

32. Non[14] otiose nobis excursus iste processit, ut probaremus tenebras et abyssum simpliciter accipienda. Erant enim tenebræ de obumbratione cœli; quia omne corpus umbram facit, qua obumbrat vel finitima vel inferiora, et ea maxime, quæ operire atque includere videtur. F Includit autem cœli polus, quia cœlum sicut camera extenditur, quemadmodum supra demonstravimus. Non ergo principalis erat tene-

[1] Ed. Med. et Cod. A, *Cum eradicari hanc,* etc.
[2] Mss. a, b, *desistite a malis vestris.*
[3] Mss. A, M, P, a, b, omitt. *ergo.*
[4] Maur. *quid nobis in ipso lumine vitæ.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, M, P, a, b, omitt. part. *ut.*
[6] S. Ambrosius diffuse impiam Manichæorum doctrinam refellit, qui asserere audebant tenebras esse ens positivum, Deo coæternum, ipsique contrarium, et veluti alterum rerum principium. Omnem occasionem serpentes errores diluendi et sanam doctrinam populo suo tradendi studiosissimus Pastor arripit.
[7] Maur. *unde habet natura malitiam.* Ed. Med. *unde habet naturam malitiam.*
[8] P-P, *Malitia procedit ex nobis per accidens non a Deo neque natura.*
[9] Mss. A, M, N, a, b, retinent hanc interpunctionem: *Majus periculum intus est: adversarius intus: auctor erroris intus: est inquam clausus,* etc.
[10] Mss. A, M, P, N, a, b, *moderari studio.*
[11] Ed. Med. et Cod. A, *elevari magis in superbiam.*
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, P, N, a, b, *in judiciis istis.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *paupertatem.*
[14] P-P, *Antipophora.*

brosa substantia; sed quasi umbra secuta est mundi corpus caligo tenebrarum. Itaque momento divinæ præceptionis mundus assurgens intra se inclusit umbram, ut si quis in campi medio, quem sol meridianus illuminat, locum aliquem repente obsepiat, et densis ramorum frondibus tegat, nonne quo splendidior foris
1 species loci ejus effulgeat, hoc horrenti desuper [1] scena gurgustium ejus intus obscurius fit? Aut unde antrum, clausum undique hujusmodi locum vocarunt, nisi quod atro inhorrescat situ, atque offusione tenebrarum? Istæ ergo tenebræ super aquarum abyssos erant. Nam abyssum multitudinem et profundum aquarum dici, lectio Evangelii docet, ubi rogabant Salvatorem dæmonia,
Luc. VIII, 31. ne juberet illis ut in abyssum irent. Sed qui docebat voluntates dæmoniorum non esse faciendas, præcepit illis ut irent in porcos. Porci autem se in stagnum aquarum præcipitarunt, ut quod recusabant dæmonia, non evaderent; sed digno præcipitio demergerentur. Erat ergo hæc mundi incomposita species et forma.

CAPUT IX.

Quare Deus mundum exornare creatione lucis inceperit: hæc solo voluntatis actu perfecta. Quare lucem Deus bonam dixerit, et qua ratione lux diem efficiat.

33. Et *Spiritus*, inquit, *Dei superferebatur super aquas; et dixit Deus: Fiat lux.* Merito præmissus est Spiritus Dei, ubi divina incipere habebat operatio. *Fiat,* inquit, *lux.* Unde vox Dei in Scriptura divina debuit inchoare, nisi a lumine? unde mundi ornatus, nisi a luce exordium sumere? Frustra enim esset, si non videretur. Erat quidem Deus ipse in lumine, quia lucem habitat inaccessibilem, et erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum: sed eam lucem fieri
2 voluit, quæ oculis corporalibus [2] comprehenderetur. Qui ædificium aliquod dignum habitaculo patrisfamilias struere desiderat, antequam fundamenta ponat, unde lucem ei infundat explorat; et ea prima est gratia, quæ si desit, tota domus deformi horret incultu. Lux est quæ reliquos domus commendat ornatus. *Fiat,* inquit, *lux.* Plena vox luminis non dispositionis apparatum significat, sed operationis resplendet effectu. Naturæ opifex lucem locutus est, et creavit. Sermo Dei voluntas est; opus Dei natura est: lucem creavit, tenebras illuminavit. *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux.* Non ideo dixit, ut sequeretur operatio, sed dicto absolvit
Ps. CXLVIII, 5. negotium. Unde pulcre davidicum illud: *Dixit, et facta sunt*, quia dictum implevit effectus. Auctor ergo lucis Deus; locus autem et causa tenebrarum mundus est. Sed bonus auctor ita A lucem dilexit, [3] ut mundum ipsum infuso aperiret lumine, atque ejus speciem venustaret. Resplenduit igitur subito aer, et expaverunt tenebræ novi luminis claritate. Repressit eas, et quasi in abyssos demersit repente per universa mundi fulgor lucis infusus. Pulcre itaque et proprie dixit: *Facta est lux.* Sicut enim cito lux cœlum, terras, [4] maria illuminat, et momento temporis sine ulla comprehensione retectis surgentis diei splendore regionibus, nostro se B circumfundit aspectui; ita ortus ejus cito debuit explicari. Quid miramur si Deus locutus est lucem, et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis inter aquas mersus oleum ore emiserit, clariora faciat ea quæ profundi tegebantur occultis? Dixit Deus; non ut per vocis organa quidam sonus sermonis exiret, nec ut linguæ motus cœleste formaret alloquium, atque aerem istum quidam verborum strepitus verberaret: sed ut voluntatis suæ cognitionem proC deret operationis effectu. [5]

34. *Et discrevit inter lucem et tenebras; et vidit Deus lucem quia bona est.* [6] Dixit, et sonum Gen. I, 4. vocis nullus audivit; discrevit, et operationis molimina nemo deprehendit; vidit, et oculorum ejus intentionem nullus aspexit. *Et vidit,* inquit, *Deus lucem quia bona est.* Nec quod ignorabat, vidit; nec id quod nesciebat ante, aut non viderat, comprobavit: sed bonorum operum proprium est, ut externo commendatore non D egeant, sed gratiam suam, cum videntur, ipsa testentur. Plus est quod probatur aspectu, quam quod sermone laudatur; suo enim utitur testimonio, non alieno suffragio. Quod si apud nos oculis judicium emittitur, quibus simul et gratia venustatis, et rerum mensura comprehenditur; quanto magis Deus omnia quæ probat, videt, et quæ videt, probat, secundum quod scriptum est, quia *oculi Domini super justos?* Ps. XXXIII, 16. Lucis natura hujusmodi est, ut non in numero, E non in mensura, non in pondere, ut alia, sed omnis ejus in aspectu gratia sit. Propriis itaque sermonibus naturam lucis expressit, quæ videndo complacet, quoniam ipsa videndi officium subministrat. Nec immerito tantum sibi prædicatorem potuit invenire, a quo jure prima laudatur; quoniam ipsa fecit, ut etiam cetera mundi membra digna sint laudibus. Vidit ergo Deus lucem, et vultu suo illuminavit, et vidit quia bona est. Non ex parte Dei, sed generale F judicium est. Itaque non in splendore tantummodo, sed in omni utilitate gratia lucis probatur. Unde et discretio fit inter lucem et tenebras; ut separata lucis natura atque tenebrarum, nihil videatur intra se habere confusum.

35. *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem;* ut et nomine ipso diem noctemque Gen. I, 5. distingueret. Advertimus itaque quod lucis ortus

[1] Scena locus est ramis arborum tectus,

> . . . . . *tum sylvis scena coruscis*
> *Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra.*
> VIRG. *Æneidos*, l. I.

[2] Cod. A, *oculis corporeis videretur.*

[3] Maur. *ita lucem dixit.*

[4] Mss. a, b, c, *terram.*

[5] Ed. Med. et Cod. A, *cognitione proderet operationis effectum.* Cod. P, *cognitionem . . . . . effectum.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, omitt. *est.*

antequam sol, diem videatur aperire; principia enim diei noctis exitum claudunt, finisque temporis et status limes nocti et diei videtur[1] esse præscriptus. Diem sol clarificat, lux facit. Frequenter cœlum nubibus texitur, ut sol tegatur, nec ullus radius ejus appareat; lux tamen diem demonstrat, tenebras abscondit.

CAPUT X.

Non hic noctem diei, sed diem nocti anteponi, et cur dies dicatur unus, non autem, primus ac matutino tempore tanquam fine claudatur.

36. *Et factum est vespere, et factum est mane dies unus.* Ibid. Quærunt aliqui, cur prius vesperum, postea mane Scriptura memoraverit, ne forte noctem priusquam diem significare videatur. Nec advertunt primo quod præmiserit diem, dicendo: *Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem;* deinde quod vesper finis diei sit, et mane finis noctis. Ergo ut prærogativam et primatum[2] nativitatis diei daret, prius finem diei significavit, post quam secutura nox esset, deinde postea finem noctis adjunxit. Eo usque autem noctem diei Scriptura anteferre non potuit, ut et diei et noctis tempora, diei appellatione concluserit, et[3] tamquam principalis auctoritate nominis vindicaverit. Et hanc Scripturæ esse consuetudinem, ut potiori appellationem deputet, frequentibus exemplis probamus. Siquidem et Jacob dixit: *Dies vitæ meæ, pusilli et mali.* Gen. XLVII, 9. Et iterum: *Omnes dies vitæ meæ.* Et David posuit: *Dies annorum meorum,*[4] Ps. LXXXIX, 10. non dixit et noctes. Unde advertimus, ea quæ nunc in specie historiæ traduntur, vim statuisse legis in posterum. Principium ergo diei vox Dei est: *Fiat lux; et facta est lux.* Finis diei vesper est. Jam sequens dies ex noctis fine succedit. Sententia autem Dei evidens, quia diem primo vocavit lucem, et secundo vocavit tenebras noctem.

37. Præclare etiam unum non primum diem dixit; nam secuturo secundo, et tertio die, et deinceps reliquis, primum potuit dicere, et hoc ordinis videbatur:[5] sed legem statuit, ut viginti quatuor horæ diurnæ atque nocturnæ diei tantum nomine definiantur, ut si diceret: Viginti quatuor horarum mensura unius diei tempus est.[6] Sicut enim virorum generatio computatur, et intelligitur etiam fœminarum, quia nectuntur secunda potioribus; ita etiam dies numerantur, et noctes æstimantur adjunctæ. Sicut igitur circuitus unus, ita unus dies. Nam plerique etiam hebdomadam unum diem[7] dicunt; quod in se quasi in unum redeat diem, et quasi septies in se recurrat. Est autem circuitus figura hæc a se incipere, et in se reverti. Unde et sæculum unum interdum Scriptura dicit. Nam etsi aliis locis sæcula appellat, videtur magis diversitates statuum publicorum vel negotiorum significare, quam sæculorum successiones aliquas definire: *Quia dies Domini magnus et præclarus.* Joel II, 11. Et alibi: *Ut quid vobis quærere diem Domini?* Et Amos V, 16. hic tenebræ et non lux. Manifestum est enim quod male consciis et indignis dies ille tenebrosus sit, quo fulgebit innocentia, et mens noxia cruciabitur. Ceterum quod sine interpolatione[8] noctium, et successione tenebrarum dies perpetuus ille remunerationis æternæ futurus sit, Scriptura nos docet. Is LX, 19.

38. Pulcre autem vicem utramque unum dicturus diem, matutino eum fine conclusit, ut et a luce incohare diem doceret, et in lucem desinere. Non enim est integrum diei tempus, nisi et noctis fuerit expletum. Unde et nos semper quasi in die honeste ambulemus, et abijciamus opera tenebrarum. Noctem enim ad quietem corporis datam esse cognoscimus, non ad muneris alicujus et operis[9] functionem, quæ somno et oblivione transcurritur. Non sit in nobis comessatio, ebrietas, cubile, impudicitia.[10] Non dicamus: *Tenebræ et parietes operiunt nos; et quis scit si videbit Altissimus?*[11] Sed sit in nobis Eccl. XXIII, 26. amor lucis, et cura honestatis, ut tamquam in die ambulantes, opera nostra coram Deo lucere cupiamus, cui est honor, laus, gloria, potestas, cum Domino nostro Jesu Christo, et cum Spiritu Sancto a sæculis, et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[1] Maur. et Mss. P, a, b, c, *videatur*.

[2] Maur. et Mss. P, a, b, c, *primatus*.

[3] Maur. omitt. part. *et*.

[4] Maur. *Dies annorum nostrorum*.

[5] Ingeniosa hæc explicatio, licet minus vera, quia *unus* dicitur dies significatione *primi*, litteraliter translata hæbraica voce quæ *unum* quidem significat, sed pro *primo* etiam usurpatur.

[6] Videtur quidem D. Ambrosius illi assentiri opinioni, quæ asserit dies creationis 24 tantum horis constitisse; at nobis ipse argumentum substernit, quo alteram tueamur sententiam, nimirum dies creationis periodos fuisse nullis a nobis certis temporis limitibus coercendas. Tradit enim diem esse velut circuitum, etc. Lex vero, quam D. Ambrosius dicit tunc temporis constitutam, fortasse fuit illa rotationis terræ, docti enim opinantur terram, vel ante quam solida concresceret, in seipsam revolutam esse.

[7] Maur. *hebdomadam unam unum diem*.

[8] Ed. Med. et Cod. A, *sine interpellatione*.

[9] Maur. *vel operis*.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *et ebrietas, cubile impudicitiæ*. Hic S. Doctor evidenter alludit ad notissima illa Apostoli verba ad Rom. XIII, 13; quorum lectione Augustinus fatetur « quasi luce securitatis infusa cordi (suo), omnes dubitationis tenebras diffugisse. » *Conf.* lib. VIII, 29.

[11] Ed. Med. et Cod. A, *si videbit nos Altissimus*.

LIBER SECUNDUS
DE OPERE SECUNDI DIEI.

Gen. c. 1

Lectio S. Ambrosii.

6. Et dixit Deus: Fiat firmamentum inter mediam aquam, et sit discernens inter aquam et aquam; et factum est sic.

7. Et discrevit Deus inter medium aquæ, quæ erat sub firmamento et inter medium aquæ quæ erat super firmamentum.

8. Et vocavit Deus firmamentum cœlum;.....et vidit Deus quia bonum.

Lectio Vulgata.

6. Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: et dividat aquas ab aquis.

7. Et fecit Deus firmamentum, divisitque aquas, quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant super firmamentum. Et factum est ita.

8. Vocavitque Deus firmamentum cœlum. Et factum est vespere et mane, dies secundus.

SERMO III.

CAPUT I.

Celebrata mira dissimilium in mundi unitate concordia, quam inscrutabilis Dei omnipotentia operata est, naturæ auctoris, non figuræ inventoris, auditores adhortatur ut secundi opera diei pro divini eloquii veritate considerent.

DIEM primum, vel potius unum, maneat enim ei prophetici prærogativa sermonis, ut potuimus, absolvimus, in quo conditum cœlum, terram creatam, aquarum exundantiam, circumfusum aerem, discretionem factam lucis atque tenebrarum Dei omnipotentis et Domini Jesu Christi,[1] Spiritus quoque sancti operatione cognovimus. Quis ergo non miretur dissimilibus membris disparem mundum in corpus unum assurgere, et insolubili concordiæ caritatisque lege in societatem et connexionem sui tam distantia convenire, ut quæ discreta natura sunt, in unitatis et pacis vinculum velut individua compactione nectantur? Aut quis hæc videns, possibilitatem rationis infirmo ingenio rimetur? Quæ omnia vis divina, incomprehensibilis humanis mentibus, et ineffabilis sermonibus nostris, voluntatis suæ auctoritate connexuit.

2. Fecit igitur Deus cœlum et terram, et ea quasi auctor esse præcepit, non tamquam figuræ inventor, sed tamquam operator naturæ. Nam quomodo sibi conveniunt operatoria impassibilis Dei virtus et passibilis materiæ natura, tamquam altera ab altera, quo indiguerint, mutuantes? Nam si increata materia, videtur ergo Deo creandæ potestas materiæ defuisse, et ab ea operationi subjacentia mutuatus.[2] Si vero incomposita, mirum admodum coæternam Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quæ substantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam contulit. Invenit materiam, in qua posset operari; contulit autem figuram, quæ decorem inventis rebus afferret. Unde excipiendus a ceteris tamquam dies unus, non conferendus cum ceteris tamquam dies primus est, quo fundamenta rerum omnium posita, et causæ esse cœperunt, quibus mundi hujus atque universæ visibilis creaturæ fulta substantia est. Quare ad secundi diei admiranda opera sermo nobis prodeat, quorum eminentia non secundum tractatus nostri possibilitatem, sed secundum Scriptoris[3] veritatem ad laudem referenda est creatoris.

3. Vos igitur quæso, ut naturaliter æstimare, quæ dicimus probabiliter, ac simplici mente et sedulo ingenio pensare dignemini, non secundum philosophiæ traditiones,[4] et inanem seductionem suasoria verisimilia colligentes; sed secundum regulam veritatis, quæ oraculis divini sermonis exprimitur, et contemplatione tantæ majestatis fidelium pectoribus infunditur, quia scriptum est: *Confirma me in verbis tuis. Narraverunt mihi injusti exercitationes, sed non sicut lex tua,*[5] *Domine: omnia præcepta tua veritas.* Non ergo secundum elementorum naturas, sed secundum Christum, qui omnia quæ voluit fecit, abundans plenitudine divinitatis suæ, consideremus quæ facta sunt, et naturæ possibilitatem interrogemus. Neque enim cum in Evangelio leprosum[6] curaret, cæcis visum refunderet, populus qui aderat et spectabat illa, medicinæ ordinem recognovit; sed potestatem Domini miratus, *dedit*, ut scriptum est, *Deo laudem.* Neque secundum numeros Ægyptiorum et concursus siderum, mensuras elementorum extendit manum suam[7] Moyses, ut divideretur mare Rubrum, sed divinæ imperio potestatis obtemperans. Unde et ipse ait: *Dextera manus tua, Domine, glorificata est in virtute: dextera manus tua, Domine, confregit inimicos.* Illo igitur, sancta plebs, eleva mentem tuam, et totum animum tuum eo confer. Non sic Deus videt, quemadmodum homo: Deus in corde, homo in facie. Nec sic igitur homo videt, quemadmodum Deus. Audis quia Deus vidit, et laudavit. Noli

Ps. CXVIII, 23, 85, 86.

Luc. XVIII, 43.

Exod. XV, 6.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *Christi.*

[2] Maur. *mutuata*, sed Ed. Med. et omnes Mss. nostri *mutuatus*, cui voci subintellige *Deus*, qui nempe mutuatus sit a materia æterna ea quæ suæ subjacerent operationi.

[3] Ed. Med. *secundum scriptorum.* Mss. A, M, N, *scriptoris.* Mss., a, b, *scripturam.* Mss. P, c, *scripturarum.* Omnes vero omitt. vocem sequentem nempe *veritatem.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *traditionem.*

[5] Mss. a, b, *sed non ut lex tua.*

[6] Maur. et Cod. c, *leprosos.*

[7] Ed. Med. et Cod. A, *manus suas.*

igitur tuis oculis æstimare quæ facta sunt, opinionibusque colligere; sed quæ Deus vidit et probavit, ea tu retractanda non putes.

CAPUT II.

Omnipotenti virtute creavit Deus firmamentum. Plurium autem cœlorum possibilitas non neganda, existentia admittenda; licet commentitius ex eorum motu harmonicus sonus repudiandus.

4. Et dixit Deus: *Fiat firmamentum inter mediam aquam, et sit discernens inter aquam et aquam;*[1] *et factum est sic.* Audi verba Dei: *Fiat,* dicit. Jubentis est, non æstimantis. Imperat naturæ; non possibilitati obtemperat, non mensuras colligit, non pondus examinat. Voluntas ejus mensura rerum est. Sermo ejus finis est operis. *Fiat,* inquit, *firmamentum inter mediam aquam.* Firmum est omne quod statuit Deus. Et satis pulcre præmisit: *Fiat firmamentum,* antequam subijceret: *inter mediam aquam;* ut tu[2] prius crederes firmamentum ex præcepto Dei factum, quam de aquarum proflua qualitate dubitares. Si naturam elementorum consideres, quomodo inter aquas solidatum est firmamentum? Illæ profluunt, illud constringitur; illæ currunt, hoc manet. *Et sit,* inquit, *discernens inter aquam.* Sed aqua confundere, non discernere solet. Quomodo jubet quod scit secundum elementorum rationem esse contrarium? Sed cum sermo ejus ortus naturæ sit, jure usurpat dare legem naturæ, qui originem dedit.

5. Sed prius consideremus quid sit firmamentum; utrum ipsum sit quod in superioribus cœlum appellavit, an aliud; et si duo cœli,[3] an plures. Nam sunt qui unum cœlum esse dicant, nec alterius cœli faciendi, cum esset una ὕλη, ut ipsi ajunt, potuisse suppetere substantiam; quoniam cum omnis superiori cœlo esset expensa, nihil reliqui fuit, quod ad ædificationem secundi cœli, tertiive proficeret: alii vero innumeros cœlos et mundos esse asserunt, quos irrident sui. Non enim nobiscum illis major, quam cum suis pugna est, qui geometricis numeris et necessitatibus contendunt probare quod alium cœlum esse non possit, nec pati naturam uti secundum aut tertium sit, nec operatoris virtutem idoneam, ut multos cœlos faceret. Et quis non hanc eorum artificem facundiam irrideat, qui cum ex una atque eadem causa plura ejusdem generis ab hominibus fieri posse non abnuant, de creatore omnium dubitent, utrum plures cœlos facere potuerit, de quo scriptum est: *Dominus autem cœlos fecit.* Et alibi: *Omnia quæcumque voluit fecit.* Quid enim difficile ei, cui velle fecisse est? Fluitat igitur illis impossibilitatis ratio, cum de Deo disputant, cui vere dicitur: Quia impossibile tibi nihil est.[4]

6. Itaque nos non solum secundum, sed etiam tertium cœlum esse[5] negare non possumus, cum Apostolus raptum se ad tertium cœlum scriptorum suorum testificatione confirmet. David etiam cœlos cœlorum in illo laudantium Dominum constituit[6] choro.[7] Quem imitantes philosophi septem[8] stellarum et solis et lunæ globorum consonum motum introduxerunt, quorum orbibus vel potius globis connexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut insertos versari retro et contrario ceteris motu ferri arbitrantur, eoque impulsu et motu ipsorum orbium dulcem quemdam et plenum suavitatis atque artis et gratissimi modulaminis sonum reddi; quoniam scissus aer tam artifici motu et acuta cum gravibus temperante,[9] ita varios æquabiliter concentus efficiat, ut omnem supergrediatur musici carminis suavitatem.

7. Hujus rei fidem si requiras, atque expectes[10] sensu nobis et auditu probari, hæsitant. Nam si vera forent, quomodo tanto motu orbium concrepante, cum ille cœlestis orbis, cui affixos ferunt stellarum cursus, qui sine intermissione volvuntur, concitatiorem habeat conversionem atque acutum sonum excitet, hic autem lunaris gravissimum, non audiretur a nobis, cum leviora audire soleamus? Fidem ergo ejus disputationis si testimonio nostro et auditus munere exigamus probari, referunt obsurduisse aures nostras, et hebetiorem nobis sensum audiendi factum, propter illam a principio nostræ generationis concepti sonitus consuetudinem. Et exemplum afferunt, eo quod Nilus fluviorum maximus, eo videlicet loco[11] ubi se ex altissimis montibus in Catadupa[12] illa præcipitat, magnitudine fragoris sui aures accolarum obstruat, ut audiendi munere carere dicantur. Sed facile his ipsa respondet veritas. Nam qui tonitrua audimus nubium collisione generata, tantorum orbium conversiones, qui majori utique sicut motu ferri æstimantur, ita vehementiores sonitus excitarent, non audire-

Gen. I, 6. — Ps. XCV, 5 — Ps. CXIII, 3. — II Cor. XII, 2 — Ps. CXLVIII, 1.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. verba *et aquam.*

[2] Ed. Med. et Cod. A. omitt. *tu.*

[3] Maur. *et sint duo cœli.*

[4] S. Ambrosius ratiocinando a priori, nempe perpendens divinam omnipotentiam, inventiones, quas valde serius de amplitudine creati et de stellarum ordinum multitudine astronomia detexit, jam ipse præsentiebat. Fides sæpe rationi dux, et increduli non infrequenter etiam in naturalibus errant, et vane disputant inter se, uti jam animadvertit S. Ambrosius dicens: « Non enim nobiscum illis major quam cum suis pugna est. »

[5] Mss. a, b, omitt. *esse.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, P, a, b, *constituat.*

[7] P-P, *De musica et harmonia motuum VII planetarum secundum Philosophos. De hoc Cicero de somnio Scipionis.*

[8] Maur. *quinque.* Sed ita sane corrigendum juxta nostrorum Mss. lectionem, suadet doctrina philosophorum et musicorum qui de cœlesti seu mundana musica, edisserunt: uti ex. gr. Plato, Cicero ejusque commentator Macrobius, itemque Boetius et Martianus Capella. Exploratum enim est, apud illos ex novem mundani corporis sphærarum motu et volubilitate septem sonos seu musicas consonantias derivasse.

[9] Cod. P, *temperantia.* Mss. a, b, *temperato.*

[10] Ed, Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *expetas.*

[11] Ed. Med. et Mss. nostri *eo videlicet loci.*

[12] Ed. Med. *Cataclyta.* Mss. M, a, b, c, *Catadyda.* Codd. N, P, *Catadita.* Cod. A, *Catadicta.* At retinuimus *Catadupa* quia sic legitur in lib. Cic. *De somnio Scipionis,* ejusque commentatoris Macrobii.

mus? Addunt præterea, ideo sonum hunc non pervenire ad terras, ne capti homines per suavitatem ejus atque dulcedinem, quam celerrimus ille cœlorum efficit motus, ab orientalibus partibus usque in occasum, propria negotia atque opera derelinquerent, et omnia hic otiosa remanerent, quodam humanæ ad cœlestes sonos mentis excessu.[1] Sed ea quæ sunt aliena a studio nostro, et a divinæ lectionis serie, iis qui foris sunt, relinquamus: nos inhæreamus Scripturarum cœlestium magisterio.

CAPUT III.

Firmamentum aliud a cœlo, quod frustra negare aliqui contendunt arbitrantes aquam superius contineri non posse, testimonia Scripturarum Deique omnipotentiam parvipondentes. Id firmant exempla aquæ stantis in Mari rubro et in Jordane; aqua decidens in pluviam; necessitas temperandi caloris e supposito cœlestis orbis motu, ut tanta est necessitas aquarum in terris. Sol ipse absumendæ aquæ necessitatem patitur propter calorem sive naturalem sive e rotatione conceptum.

8. Propositum igitur nobis est, quia dixit Deus: *Fiat firmamentum in medio aquæ,*[2] *et sit discernens inter aquam et aquam.* Et hinc tractatur, utrum hoc firmamentum appellet quod ante jam fecit, de quo scriptum est: *In principio fecit Deus cœlum et terram.* Nec fallit quod aliqui ante nos ita acceperint, eo quod supra creatum auctore Deo et conditum cœlum Scriptura expresserit; hic[3] expositionem operis, creationisque diffuderit: ut ibi quasi summa operis breviter comprehensa sit; hic operationis qualitas per ipsas concurrentium rerum digesta sit species. Sed movet nos, quia et nomen aliud significatur, et species solidior, et causa discernitur, et persona cooperatoris adjungitur. Sic enim scriptum est: *Et discrevit Deus inter medium aquæ quæ erat sub firmamento, et inter medium aquæ quæ erat super firmamentum.* Gen. I, 7.

9. Et primo volunt id destruere quod frequenti Scripturarum lectione inolitum nostris et impressum est mentibus, quia aqua[4] super cœlos esse non possit, dicentes rotundum esse orbem illum cœli, cujus in medio terra sit, et in illo circuitu aquam stare non posse, quod necesse est defluat et labatur, cum de superioribus ad inferiora decursus est.[5] Quomodo enim aqua super orbem stare, ut ajunt, potest,[6] cum orbis ipse volvatur? Hæc est illa versutia dialecticæ. Da mihi unde tibi respondeam. Quod si non detur, nullum verbum refertur. Petunt sibi concedi axem cœli torqueri motu concito, orbem autem terræ esse immobilem; ut adstruant aquas super cœlos esse non posse, quod omnes eas volvendo se axis effunderet: quasi vero, ut concedam illis quod postulant, et secundum eorum opiniones illis respondeam, negare possint in illa altitudine et profundo, et longitudinem esse et latitudinem, quam nemo potest comprehendere, nisi is qui impletur in omnem plenitudinem Dei, ut Apostulus ait: quis enim facile potest esse divini operis æstimator? Est ergo latitudo in ipsa cœli altitudine. Sunt etiam, ut de his dicamus quæ scire possumus, pleraque ædificia foris rotunda, intus quadrata, et foris quadrata, intus rotunda; quibus superiora sunt plana,[7] in quibus aqua hærere soleat. Quæ tamen ideo dicimus, ut advertant opiniones suas opinionibus verisimilioribus revinci posse, et desinant[8] tantum opus Dei humanæ operationis et nostræ possibilitatis contemplatione metiri. Ephes. III, 18, 19

10. Nos autem Scripturarum seriem atque ordinem sequimur, et opus contemplatione æstimamus auctoris; quid[9] dictum sit quærimus, et quis dixerit, et cui dixerit. *Fiat,* inquit, *firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquas.* Audio firmamentum fieri per præceptum quo divideretur aqua, et ab inferiore superior discerneretur. Quid hoc manifestius? Qui jussit discerni aquam interjecto et medio firmamento, providit quemadmodum divisa atque discreta manere possit. Sermo Dei virtus naturæ est, et diuturnitatis substantia quoadusque velit eam manere qui statuit, sicut scriptum est: *Statuit ea in sæculum sæculi, præceptum posuit, et non præteribit.* Et ut scias, quia de istis aquis hoc dixit, quas tu negas posse in superioribus cœli esse, audi superiora: *Laudate eum cœli cœlorum,*[10] *et aquæ, quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini.* Nonne quasi adversanti tibi dixit: *Quo-* Ps. CXLVIII, 6. *Ibid.* 4, 5.

[1] Caute exigit S. Doctor ut affirmatio scientiæ experimentis innixæ iterum observatione et experientia demonstretur, quibus hujusmodi scientia efformatur. Ita et quod circa testimonium auditus opponitur jure refellit.

Vox *Catadupa,* quæ hic occurrit, derivatur a greco καταδουπέω (*magno strepitu cadere*), innuitque cataractas Æthiopiæ. De iisdem cataractis Plinius habet: « Postremo inclusus montibus, nec aliunde torrentior (Nilus), vectus aquis properantibus ad locum Æthiopum, qui Catadupi vocantur, novissimo cataractæ inter occursantes scopulos non fluere immenso fragore creditur, sed ruere. *Histor. mundi,* lib. v, 10. Quod Æthiopiæ incolæ surdi sint, minime constat. Attamen verum est quod uti lux vividior oculorum sensum adimit, ita vividioribus sonis vis auditus decrescit.

[2] Maur. *inter medium aquæ.* At nostrorum Mss. lectio firmatur etiam paulo infra.

[3] Ed. Med. et Cod. A, *hinc.*

[4] Maur. *aquæ..... non possint.*

[5] Objectio, quæ S. Ambrosii tempore inducebatur contra existentiam aquarum in locis superioribus cœli, rudis erat et ab obscuris metereologiæ et astronomiæ ideis educta, neque hodierna die quis auderet eam in medium proferre. S. Ambrosius duobus rationum momentis, quæ etiam nunc plurimis in casibus valere possent contra insanos fidei oppugnatores a fallaciis scientiæ naturalis argumentum desumentes, generice respondebat: 1° apparentia sæpe sæpius fallunt, et in studio naturæ distinguere fas est substantiam a specie; 2° discursus etiam graviores, quos tenent ipsi in historia naturali periti, innituntur quandoque hypothesi non minus inverosimili contrariæ, et propositioni facile acceptæ annectuntur, quæ tenuem nexum cum realitate habet.

[6] Ed. Med. et Cod. A, *Quomodo enim ut ajunt desuper orbem aqua stare potest.*

[7] Mss. P, a, b, *superiora plena sint.*

[8] Mss. a, b, *et desistant.* Cod. c, *designant.*

[9] Maur. *et quid.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *et aqua quæ super cœlos est.*

niam ipse dixit et facta sunt: ipse[1] mandavit et creata sunt: statuit ea in sæculum sæculi, præ-
Ibid. 5. ceptum posuit, et non præteribit? An non videtur tibi auctor idoneus, qui legem suo operi daret?
2 Deus est qui dixit. Venerabilis[2] natura, inæsti-
3 mabilis magnitudine, immensus[3] in remunerationibus, incomprehensibilis in operibus, cujus altitudinem sapientiæ quis investigare facilis? Iste dicit Filio, id est, dicit brachio suo, dicit virtuti suæ, dicit sapientiæ suæ, dicit justitiæ
4 suæ.[4] Et facit Filius quasi potens, facit quasi virtus Dei, facit quasi sapientia Dei, facit quasi justitia divina. Cum hæc audis, quid miraris si supra firmamentum cœli potuit tantæ majestatis
5 operatione unda suspendi?[5]

11. De aliis hæc collige, de iis quæ viderunt oculi hominum, quomodo ad Judæorum transitum, si rationem quæris, se unda diviserit. Non solet hoc esse naturæ, ut aqua se discernat ab aqua, et in profundo interfusiones aquarum terræ medio separentur. Gelaverunt enim fluctus, et firmamenti specie cursum suum insolito fine frænarunt. Nonne potuit etiam aliter Hebræum
6 populum liberare? Sed tibi[6] voluit ostendere, ut eo spectaculo etiam illa quæ non vidisti, æstimares esse credenda. Jordanis quoque, reflexo
7 amne, in suum fontem revertitur.[7] Hærere
9 8 aquam, cum labitur, inusitatum;[8] rursum[9] redire in superiora sine ullo repagulo impossibile ha-
10 betur. Sed quid impossibile ei qui dedit posse[10] quibus voluit? Dedit posse infirmitatibus ut in-

A firmus dicat: *Omnia possum in eo qui me confortat.*[11] Dicant certe quemadmodum aer cogatur 11
in nubem, utrum pluvia nubibus generetur, an Ps. IV, 13.
sinu nubium colligatur. Videmus plerumque exire nubes de montibus. Quæro utrum de terris ascendat aqua;[12] an ea quæ super cœlos est, 12
largo imbre descendat. Si ascendit, utique contra naturam est, ut ascendat in superiora quæ gravior est, et portetur aëre, cum aer subtilior sit.[13] 13
Aut si conciti orbis totius motu rapitur aqua,
B sicut imo orbe rapitur, ita summo orbe diffunditur. Si fundi, ut volunt, non desinit, utique non desinit rapi; quia si axis cœli semper movetur, et aqua semper hauritur. Si descendit; manet ergo jugiter supra cœlos quæ habet unde descendat. Deinde quid obstat si confiteantur quia aqua supra cœlos suspensa sit? Nam quo verbo dicunt terram in medio esse suspensam, et immobilem manere, cum utique gravior sit quam aqua? Qua ratione[14] possunt dicere non 14
C præcipitari aquam orbis illius cœlestis conversione, quæ super cœlos est? Sicut enim terra inani suspenditur, vel pondere librato undique immobilis perseverat; ita et aqua aut gravioribus aut æquis cum terra ponderibus examinatur.[15] 15
Ideoque non facile superfunditur mare terris, nisi cum jubetur exire.

12. Deinde cum ipsi dicant volvi orbem cœli stellis ardentibus refulgentem, nonne divina providentia necessario prospexit, ut intra orbem
D cœli, et supra orbem redundaret aqua, quæ illa

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, omitt. *ipse.*

[2] Maur. et Mss. P, a, b, *Deus est qui dicit, venerabilis,* etc.

[3] Codd. a, b, *in numero.*

[4] Ed. Med. et Mss. M, N, P, a, b, omitt. *suæ.*

[5] Hic Sanctus Mediolanensis Episcopus nos docet in investigationibus naturalis scientiæ verbum revelatum esse præ oculis habendum. Infallibili Ecclesiæ magisterio explicata sacra Scriptura sit nobis prior studiorum lex; sicque neque tereretur tempus et vires, et pluries error vitaretur. Docet enim experientia scientiam veraci suo processu consociasse se revelationi, et quo magis processit, admisisse quod in statu infantiæ et incredula negaverat. Plerique naturalium disciplinarum cultores si studio operam dedissent revelatione quoque freti et non impugnantes eam, absque dubio fructum etiam et ampliorem necnon splendidiore gloria refertum obtinuissent. Præterito etiam edocti, rationi obsequimur tenentes Ambrosii consilium: si error magis magisque irrepsit, item in tuenda veritate mira sollicitudo est Sanctæ Matris Ecclesiæ, doctique sæculi decimi noni nova etiam subsidia novaque lumina in Syllabo nec non in declarationibus Sancti Vaticani Concilii sibi habent.

[6] Ed. Med. et Cod. A, *Sed sic tibi.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *reverti.* Mss. a, b, *revertit.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, N, c, *usitatum.* Mss. a, b, *visitatum.* Cod. P, *cum labiturus esset: ita cum redire,* etc.

[9] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *rursum.*

[10] Maur. *dedit posse infirmis,* etc. Retinuimus lectionem vett. edd. ex auctoritate tum nostrorum tum aliorum Mss. apud Maur., tum quia talis omissio verborum facile oriri potuit ab ὁμοιοτέλευτον.

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *confirmat.*

[12] P-P, *Utrum aqua de terris ascendit pluitura.*

[13] E D. Ambrosii verbis hic sane sensus eliciendus videtur: aqua in statu liquido non ascendit, neque in sublime fertur; sed vi solis vapor aqueus tantummodo ascendit (ut subaudiri debet e n. 22, lib. III); quo in aquam iterum converso ingentia aquarum veluti deposita in aere comparantur, terrestres deinceps pluvias altura: hucusque Sanctus Doctor auctor est. — Quod autem de pondere specifico aquæ disserit, graviore quam pondus aeris, quodque de extensione ac constantia vis centrifugæ (quam non quidem nomine, at descriptione præclare docet), e physicis mathematicisque rationibus colligitur et certissime demonstratur. Quum vero tunc temporis nondum physici veram adepti essent pluviæ notionem, nempe aquam in imbrem resolvi ipso temporis puncto, quo vapor in aquam cogitur, Sancti nostri elocutio obscurior atque impeditior exîstere debuit. Cæterum, si nullum omnino ad pluvias alendas est nobis in atmosphæra comminiscendum aquarum receptaculum, constat tamen aqueos vapores, ut parentur pluviæ, diu identidem in ipsa atmosphæra commorari debere. Præterea aqua pluvia, quæ in quamlibet demittitur orbis terrarum partem, non semper vaporibus aqueis comparatur ab ipsa substrata regione haustis; immo recentioribus physicis maxime probatur opinio, quæ tradit, hemisphærium boreale imbribus irrigari ex vaporibus australi hemisphærio excitatis, versisque vicibus, hoc vaporibus e gremio illius advectis felicem aeris temperiem, felicioremque fructuum copiam adipisci. In statu igitur aeriformi aqua altiores per aeris regiones transvehitur, vel immoratur; calore distenta in sublimius rapitur, vel frigore correpta gravatur, in nubesque cogitur; non secus ac in statu liquido decurrit in amnium flumine, atque in vastis exæstuat oceani gurgitibus. Status enim varietas non vitiat rerum naturam; idcirco haud perperam asseritur aquarum separationem tunc extitisse, atque adeo adhuc fieri: duplicem scilicet separationem reperies, tum si loca, tum si conditionem ipsarum spectaveris.

[14] Maur. *quam aqua; ea ratione,* etc.

[15] Ut æquilibritatem explicet, qua in atmosphæra pendent aquæ, D. Ambrosius comparationem sumit ab æquilibritate seu suspensione telluris. Cum veteribus ipse opinabatur terram immota esse; ac proinde immotas etiam aquas, quæ super firmamentum sunt. Contra vero in confesso est apud recentiores, ut tellurem, ita et aquas illas moveri. Quid, quod ab ipso motu et tellus in spatio, et vapores aquei in atmosphæra pendent? Ceterum haud prorsus est nobis rejicienda D. Ambrosii comparatio, modo ab immotis ad mota traducatur: duo scilicet sunt æquilibria, quorum causæ et leges, gravitationis terræ et gravitatis aquei vaporis, sibi invicem pariter æqualiterque respondent.

ferventis axis incendia temperaret? Propterea quia exundat ignis et fervet, etiam aqua exundavit in terris, ne eas surgentis solis et stellarum micantium ardor exureret, et tenera rerum exordia insolitus vapor læderet. Quanti fontes, fluvii, lacus irrigant terras, quia eas internus quidam ignis vaporat? Unde enim aut arbores germinarent, aut frumenta vel sata prorumperent, vel orta coquerentur, nisi ea interior quoque ignis animaret? Qui etiam de saxis frequenter excutitur, et de ipso sæpe, dum cæditur, ligno exilit.[1] Ergo sicut necessaria ignis creatura, ut ordinata et disposita permaneat,[2] cœlique clementia temperet aquarum rigorem; ita etiam aquarum redundantia non superflua, ne alterum altero consumeretur, quia nisi conveniens utriusque mensura sit, sicut ignis aquam exsiccat, ita et aqua restinguit[3] ignem. Ideoque pondere et mensura examinavit universa; numerata enim sunt ei et stillicidia pluviarum, sicut in libro Job legimus. Sciens vel rerum facilem defectum fore, vel solutionem universitatis, si alterum exsuperaretur ab[4] altero, ita utriusque temperavit dispendia, ut neque plus ignis excoqueret, neque exuberaret aqua, sed[5] imminutio fieret utriusque moderata, quæ et superfluum detraheret, et necessarium reservaret. Itaque cum tanta de terris erumpant maximorum fluenta amnium, Nilus effuso Ægyptum stagnans flumine; Danubius de occidentalibus partibus Barbarorum atque Romanos[6] intersecans populos, donec Ponto ipse condatur; Rhenus de jugo Alpium usque in Oceani profunda cursus suos dirigens, Romani memorandus adversus feras gentes murus imperii; Padus maritimorum commeatuum Italicis subsidiis fidus invector; Rhodanus rapido concitus cursu Tyrrheni æquoris freta scindens,[7] in quo non mediocre fertur navigantium periculum, dum inter se maris fluctus et amnis fluenta decertant,[8] itemque de septentrionali parte Phasis[9] Caucaseis montibus fusus cum pluribus aliis in Euxinum se præcipitans[10] mare (prolixum est singulorum prosequi fluviorum nomina qui vel in nostrum mare derivantur, vel exinaniuntur Oceano);[11] cum tanta igitur ubertas aquarum sit, tamen plerumque terra meridianæ plagæ torretur ardoribus, atque æstu soluta fatiscit in pulverem, miserandi agricolæ labore consumpto; ut frequenter ad potum, siccatis puteis, arido gurgite subsidium vitale deficiat. Et erit quidem quando dicat abysso: *Deserta eris, et omnes fluvios siccabo;* sicut per Esaiam futurum annunciavit. Sed etiam antequam ille dies adveniat, divino præstitutus arbitrio, non minimum inter se ipsa elementorum natura decernit. Crebro itaque aut inundationibus mundus hic quatitur, aut nimio æstu et ariditate vexatur. Is. XLIV, 27

13. Noli igitur incredibilem opinari aquarum multitudinem, sed respice ad vim caloris, et incredulus non eris. Multum est quod ignis absorbet; quod vel ex illo nobis debet esse manifestum, cum medici vasa quædam angusta ore, pleniora[12] desuper, intus concava, levi lucernæ[13] concepto lumine affigunt corpori, quemadmodum calor ille omnem in se rapiat humorem? Quis igitur dubitet quod ignitus æther, et magno fervens vapore inflammaret atque exureret omnia, nisi lege quadam sui cohiberetur[14] auctoris, ut nec flumina, nec lacus, nec ipsa maria vim ejus possent restinguere? Et ideo desuper aqua impetu quodam descendens, in tantos plerumque imbres rumpitur, ut flumina et lacus repente repleantur, ipsa maria exundent. Unde frequenter et solem videmus madidum atque rorantem. In quo evidens dat indicium, quod alimentum sibi aquarum ad temperiem sui sumpserit.

14. Tantum autem inest illis impugnandæ veritatis studium, ut solem ipsum negent calidæ naturæ esse, eo quod albus sit, non rubicundus, aut rutilus in speciem ignis. Et ideo ajunt quod nec ignitus natura sit, et si quid habet caloris, ferunt ex nimio motu conversionis accidere.[15] Quod ideo dicendum putant, ut nihil videatur humoris consumere; quia calorem quo humor vel minuitur, vel plerumque exhauritur, non habet[16] naturalem. Sed nihil agunt, cum ista componunt; quia nihil interest, utrum ex natura calorem quis habeat, an ex passione aliqua atque ex causa;[17] quia ignis omnis consumtor humoris est, vel hujusmodi materiæ, quam flamma consuevit exurere. Nam sive ex lignis haudquaquam semiustulatis, sed inter se collisis, ignis excussus excipiatur foliis, æque flamma[18] adolet, ac si de igne accendas, faciem: sive de flammæ lumine lumen accendas, eadem species et natura est luminis, ac si illud non naturalis ignis adoleverit, sed accidens causa generaverit. Vel hinc saltem contemplentur solis calorem, quo[19] diversa ei Deus constituit cursus sui loca et tempora; ne si semper in iisdem moraretur locis, quotidiano ea vapore exure-

Job XXVIII, 25.

[1] In hunc paragraphum duplex veteris physicæ error irrepsit, nempe 1° mundum, seu cœlum, rotundum esse et rotare circa polos, hosque tritu calefieri et *fervere;* 2° ignem in lapidibus et lignis subsidere, *et de ipsis exilire.* At hisce figmentis non est cur immoremur: satius erit si per te ipse expendas, benigne lector, eximiam, quæ verbis Sancti Doctoris subest, compensationis, vel si mavis æquilibrii notionem, et legem, ex qua tam varietas, quam ordo existit rerum creatarum.

[2] Ed. Med. *permanet.* 7 Mss. nostri *permancant.*

[3] Mss. P, a, b, *extinguit.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. præpositionem *ab.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *quam.*

[6] Maur. *partibus, Barbarorum atque Romanorum.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *scindit.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, *decernunt.*

[9] Mss. a, b, *Fassis.* Cod. c, *Eusis.* Mss. M, N, *Fasis.*

[10] Ed. Med. et Mss. nostri *præcipitat.*

[11] Hæc perspicuitatis gratia inter parenthesim conclusimus.

[12] Maur. *planiora.*

[13] Mss. a, b, *lucernam.*

[14] Maur. *cohibetur.*

[15] Mss. M, P, a, b, *accedere.*

[16] Mss. M, N, P, a, b, c, *habeat.*

[17] Maur. *an ex passione aut aliqua ex causa.*

[18] Maur. *etiam flamma.*

[19] Ed. Med. et Cod. A, *quod.*

ret. Mare ipsum ideo ferunt ipsi salsam atque amaram aquam habere, quod ea quæ fluviis in freta influat, calore absumatur; tantumque vapore diurno consumi, quantum quotidie ex
1 diversis fluviorum cursibus invehatur.[1] Quod ex solis quadam dijudicatione fieri perhibetur, qui quod purum ac leve est, sibi rapit; quod grave atque terrenum, relinquit: ex quo remanet salsum illud atque aridum, quod sine usu ac suavitate potandi sit.

CAPUT IV.

Cœlum, nomen commune; speciale vero, firmamentum: cujus utriusque vocis etymon exhibetur. Undenam clausum et ferreum dicatur cœlum, ac firmamentum nomen habeat. Quæ, et aquæ superiores naturali significatione accipienda.

15. Sed revertamur ad propositum. *Fiat firmamentum inter medium aquæ.* Non moveat, sicuti jam dixi, quia supra cœlum ait,
2 hic dicit *firmamentum.* Nam et David ait:[2] *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus*
Ps. XVIII, 1. *annuntiat firmamentum,* hoc est, mundi opus cum videtur, suum laudat auctorem. Invisibilis enim majestas ejus per ea quæ videntur, agnoscitur. Et videtur mihi nomen cœlorum commune esse, quia plurimos cœlos Scriptura testificatur; nomen autem esse speciale firmamentum. Si-

A quidem et hic ita habetur: *Et vocavit Deus firmamentum cœlum,* ut videatur supra generaliter Gen. I, 8
dixisse, in principio cœlum factum, ut omnem cœlestis creaturæ fabricam comprehenderet, hic autem specialem firmamenti hujus exterioris soliditatem, quod dicitur cœli firmamentum, sicut legimus in hymno prophetico: *Benedictus es in firmamento cœli.* Nam cœlum, quod οὐρανὸς græce Dan. III, 36.
dicitur, latine, quia impressa stellarum lumina velut signa habeat, tamquam cœlatum appella-
B tur: sicut argentum quod signis eminentibus refulget, cœlatum dicimus. Οὐρανὸς autem ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι[3] dicitur, quod videatur. Πρὸς ἀντιδιαστολὴν (*ad contradistinctionem*) igitur terræ,[4] quæ 3
obscurior est, οὐρανὸς nuncupatur, quia lucidus 4
est, tamquam visibilis. Unde puto et illud dictum: *Volatitia cœli*[5] *semper vident faciem patris* 5
mei, qui in cœlis est. Et: *Volantia*[6] *circa firma-* 6
mentum cœli; eo quod potestates, quæ sunt in Gen. I, 20.
illo visibili loco, spectent hæc omnia, et subjecta
C suis habeant conspectibus.[7] 7

16. Denique clausum cœlum dictum est temporibus Eliæ quando in Achab et Jezabel perfidia regnabat, cum populus regali sacrilegio deserviret; eo quod nemo ad cœlum oculos erigebat, nemo ejus auctorem venerabatur, sed ligna et lapides adorabant. Unde hoc colligimus? Quia et in maledictionibus populi Israel dixit Deus: *Erit tibi cœlum super caput tuum*
æreum,[8] *et terra tua ferrea,* quando pretium 8
Lev. XVI, 19.

[1] Veritati concinit quod asseritur de provida inter fluenta amnium atque oceani evaporationem compensatione, de jugi maris salsedine, de aquæ evaporantis sejunctione a sale in mari permanente. Sed *illa solis dijudicatio* relinquenda est poetarum commentis.

[2] Maur. et Mss. M, c, *quoniam et David dicit.*

[3] Parva Parisiorum editio, anni 1836, habet: « ὁρᾶν ανωθεν γῆν »; et in nota: « Id est: *a videndo desursum terram.* » Sed non apparet quorumnam mss. fulta auctoritate hæc verba admiserit.

[4] Maurini editores lacunam hoc loco reliquerunt, his verbis se excusantes: « Quæ sequuntur græca verba, ita confuse scribuntur, ut a nemine eorum quos consuluimus, legi potuerint. Itaque optimum visum est eadem quoad fieri potuit, fideliter expressa hic repræsentare. Habetur ergo in contextu, 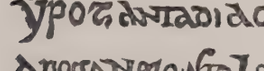 et in margine, 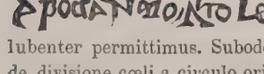 quæ doctioribus exponenda lubenter permittimus. Subodoramur tamen per hæc nonnihil de divisione cœli a circulo orizonte signata indicari. » At nos, genuinam et patentem hujus verbi scriptionem reperisse arbitramur in Ed. Med. et Cod. P. Editio enim Med. habet πρὸς ἀντιδιαστολήν. *Igitur terræ,* etc., quæ greca verba sic etiam in Cod. P, scripta reperiuntur 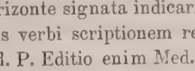 *igitur.* Est autem hoc vocabulum frequens apud grammaticos, ut asserit Robertus Steph. in suo *Thesauro,* ubi et exempla præbet ex pluribus auctoribus deprompta; ejusque significatio æquivalet latine *ad distinctionem* seu *contradistinctionem.* Hinc ex contextu necessario nectitur cum sequenti propositione, non cum antecedenti, uti cernimus in Ed. Med. Ceteræ vero editiones hanc lacunam sic arbitrario suppleverunt: *Igitur comparatione terræ,* etc.

[5] Hic autem significari Angelos clare ostenditur ex Ambrosio l. I, *De interpell.* c. IX. Eadem metaphora usum reperies beatum Job c. XVIII, 2, videsis glossam intel. ad istum locum (Edit. Maur.)

[6] Maur. *volatilia.* Mss. a, b, *volantia secundum firmamentum.*

[7] Si præter hoc capite exposita, attendamus quæ de aquis D. Ambrosius disserit super firmamentum positis (lib. II, c. 3, n. 11); deinde quæ tradit verbis Isaiæ fretus: *Cœlum ut fumus solidatum est* (c. 31, v. 6); denique distinctionem, quam cœlum inter et firmamentum instituit, liquido constabit ab ipso atmosphæram vocabulo *firmamenti* intelligi. Quin et binas explicat rationes, cur id nominis aeri appingatur: siquidem *firmamentum* appellatur aer, tum quod ipse, Deo jubente, utut mobilis, in æquilibrio continenter permanet, et quantumvis vi urgeatur expansiva, terram nostram nunquam deserit, sed eam, suo veluti pondere adactus, ambit, eique adhærescit: *a firmitate ergo firmamentum est nuncupatum;* tum quod ipsi admiranda vis inest ac prope incredibilis, quam venti, tempestates, turbines, tonitrua, etc., satis superque produnt: *ideo et firmamentum dicitur quod non sit invalidum nec remissum.* Hisce autem rationibus, binæ aliæ addi possunt, quæ si non enucleate, at certe suis rudimentis menti nostræ subjicit eruditissimus Doctor, acrique judicio. Priorem suspicarem illis verbis: *Qui jussit discerni aquam interjecto et medio firmamento, providit quemadmodum divisa atque discreta manere possit* (lib. II, c. 3, n. 10): videlicet atmosphæra circumfunditur ut basis superiorum aquarum; qua deficiente, jam nec essent in alto nutaturæ suspensæ nubes, nec e mari vapores aquei transvehi possent in continentes terras. Posteriorem offendo in illa locutione: *De cœlo enim causa fertilitatis,* quæ sane non respicit astrorum influxus, sed mirificam atmosphæræ actionem; unde ipsa nomine augeri potest fundamenti terrestris vitæ: quandoquidem aer animantium vegetantiumque respirationi inservit, ac super faciem universæ terræ lucem, calorem, pluvias distribuit. Porro Maury minime dubitat quin atmosphæram illi adsimilet machinæ, quæ compressis ebullientis aquæ exercetur vaporibus; adeo ut ipse, maritimæ physices scientissimus, oceanum veluti ingens ahenum circumspiciat, a quo sol, pro supposito igne, instantibus radiis, aqueos vapores excitet exantletque, quos ventis advectos circumjectæ continentes terræ, perinde ac sint condensatores, in nubes cogant, in pluviamque demittant. Jam ergo licet concludere, aptissime aeri nostro Sacras Scripturas nomen indidisse firmamenti: adeo ipsum tum aeris gravitatem æquilibriumque, tum vim et si quæ sint aeris munera alia vitæ terrestri firmandæ necessaria apte designat.

[8] Maur. *æneum.*

perfidiæ luens populus Judæorum, intemperie A
[1] cœli, et terræ infœcunditate mulctatur;[1] de cœlo
Deut. xxxiii, 13. enim causa fertilitatis. Denique et Moyses benedictiones tribui Joseph a finibus cœli et rore
[2] abyssi[2] fontium deorsum, et secundum horam a solis cursu, et a convenientibus mensibus, et a vertice montium et collium æternorum dedit, eo quod moderatione cœlesti terrarum fœcunditas nutriatur. Ferreum ergo cœlum quod
[3 4] nullum exsudat[3] humorem, quando nullus[4] nubibus imber rumpitur. Est etiam ferreum cœlum B
[5] subobscurus aer, pressus atque nubilosus[5] colore ferrugineo, quando rigore frigoris stringitur terra: tunc veluti super caput nostrum humor suspensus videtur, et per momenta imminere. Plerumque etiam glacialibus ventorum flatibus
[6] rigentes aquæ solidantur[6] in nivem, et rupto aere nix funditur. Neque enim firmamentum hoc potest sine aliquo rumpi fragore. Ideo et firmamentum dicitur, quod non sit invalidum, nec remissum. Unde et de tonitrubus, quæ concepto C intra sinum nubium spiritu cum se vehementer
[8 7] erupturus illiserit,[7] magno concrepant[8] sonitu,
[9] ait[9] Scriptura: *Firmans tonitrua.* A firmitate ergo
Amos iv, 14. firmamentum est nuncupatum, vel quod divina virtute firmatum sit, sicut Scriptura nos docet,
Ps. cl, 1. dicens: *Laudate eum in firmamento virtutis ejus.*
[10] 17. Nec præterit retulisse aliquos cœlum[10] cœlorum ad intelligibiles virtutes, firmamentum ad operatorias. Et ideo laudare cœlos, vel enarrare gloriam Dei, annuntiare firmamentum: sed D non quasi spiritalia, sed quasi opera mundi enarrant, quemadmodum supra diximus. Alii quoque purificatorias virtutes interpretati sunt aquas, quæ super cœlos sunt. Accipimus hæc
[11] quasi ad tractatus[11] decorem: nobis tamen non alienum videtur atque absurdum, si aquas veras propter illam causam, quam diximus, intelligamus. Nam et ros et gelu et frigus et æstus, secundum hymnum propheticum benedicunt Do-
Dan. iii, 61 et seq. minum, benedicit et terra; et illa non ad intel- E
ligibiles naturas referimus, sed ad veritatem.
Ps. cxlviii, 7. Laudant etiam dracones Dominum; quia natura eorum et species, cum videtur, non minimum vel decoris offundit, vel inesse rationis ostendit.

CAPUT V.

Quonam sensu intelligi oporteat vidisse Deum, et vidisse quia bonum. *Perfectissima mutua operum ab intra et ab extra inter Patrem et Filium cognitio. Unius Dei esse opus laudare antequam partibus omnibus absolvatur.*

18. Et *vidit Deus quia bonum.* Facit Filius Gen. i, 8.
quod vult Pater; laudat Pater quod
B facit Filius. Nihil in illo naturæ degeneris invenitur, cujus opus a paterna non degenerat voluntate. Vidit utique, non oculis corporalibus intendit; sed definivit plenitudini gratiæ convenire, ut mihi ejus judicium cognosceretur: nos enim solemus etiam de iis, quæ divina sunt, disputare. Et quid mirum si de opere retractare[12] possint, qui de ipsius operatoris [12]
generatione faciunt quæstiones? Ipsum in judicium vocant; ipsum inæqualem atque dege-
C nerem asserere conantur.[13] Ideo legis: *Et dixit* [13]
Deus, et fecit Deus. Eodem Pater et Filius majestatis honorantur nomine. *Et vidit Deus quia bonum.* Dixit tamquam omnia quæ Pater vellet scienti, et vidit tamquam omnia quæ Filius faceret scientia tenens, et efficiens operatione consorti.

19. *Vidit quia bonum.* Non utique cognovit quod nesciebat, sed probavit quod placebat. Non quasi incognitum placuit[14] opus; quia nec [11]
D quasi incognitus Pater qui complacuit in Filio, sicut scriptum est: *Hic est Filius meus dilectus,* [15]
in quo[15] *complacui.* Scit autem semper Filius vo- Matt. iii, 17.
luntatem Patris, et Pater Filii; et audit Patrem Filius semper, et Pater Filium per unitatem naturæ, voluntatis atque substantiæ. Denique testatur hoc in Evangelio suo Filius, dicens ad Patrem: *Sciebam quia semper me audis.* Imago Joan. xi, 42.
est enim invisibilis Dei Filius. Omnia Patris quasi imago exprimit, omnia ejus quasi splendor
E gloriæ illuminat nobis, atque[16] manifestat. Videt [16]
et Filius Patris opus, sicut et Pater Filii; sicut ipse Dominus declaravit:[17] *Non potest Filius* [17]
facere a se[18] *quidquam, nisi quod viderit fa-* [18]
cientem Patrem.[19] Videt ergo facientem Patrem, [19]
Joan. v, 19.
et videt per secretum invisibilis naturæ, et audit similiter. Denique ait: *Sicut audio, judico,*[20] [20]
et judicium meum verum est; quia non sum solus, sed ego, et qui misit me Pater. Joan. viii, 16.

20. Hoc mysticum est, illud morale. Vidit mihi, probavit mihi. Quod Deus probavit, tu reprehensibile ne dixeris; quoniam *quod Deus*

[1] Maur. *multatur.*
[2] Ed Med. et Cod. N, *abyssus.* Mss. a, b, *abyssos.* Cod. c, *abyssis.*
[3] Cod. P, *exundat.*
[4] Maur. et Mss. P, c, *nullis.*
[5] Maur. et Mss. P, c, *nebulosus.*
[6] Maur. *consolidantur.*
[7] Maur. et Cod. c, *eliserit.*
[8] Ed. Med. *concrepat.*
Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *ut ait Scriptura.*
[10] Maur. et Cod. c, *cœlos.*
[11] Mss. a, b, *tractus.*
[12] Mss. P, a, b, c, *tractare.*
[13] Hisce Ambrosium Arianos impetere quisque facile intelliget.
[14] Mss. a, b, *probavit.* Cod. P, *placuit vel probavit.*
[15] Maur., Ed. Med. et Cod. A, *mihi complacui.* At pron. *mihi* deest in textu greco, et alibi semper omittitur ab Ambrosio. V. Sabb. ad h. l.
[16] Maur. *illuminat atque nobis manifestat.*
[17] Maur. *et ipse Dominus declaravit.* Cod. P, *declarat.*
[18] Mss. P, a, b, c, *a se facere.*
[19] Mss. a, b, c, *Patrem facientem.*
[20] Mss. P, a, b, c, *et judico.*

Act. x, 15. *mundavit, tu commune ne dixeris,* scriptum tibi esse meministi: ergo bonum Dei nemo blasphemet. Si firmamentum bonum, quanto magis bonus ejus creator; etiamsi Ariani nolint, Eunomiani reclament, radicis degeneris fructus deterior?

21. *Vidit,* inquit, *Deus quia bonum.* Solent artifices singula prius facere, et postea habili
1 commissione connectere:[1] ut qui vultus hominum vel corpora excudunt de marmore, vel ære fingunt, vel ceris exprimunt, non tamen sciunt, quemadmodum sibi possint membra singula convenire, et quid gratiæ adferat futura connexio; et ideo aut laudare non audent, aut pro parte laudant. Deus vero tamquam æstimator universitatis, prævidens quæ futura sunt, quasi perfecta jam laudat, quæ adhuc in primi operis exordio sunt, finem operis cognitione
2 præveniens. Nec mirum apud quem[2] rerum perfectio, non in consummatione operis, sed in suæ prædestinatione est voluntatis.[3] Laudat sin- 3
gula, quasi convenientia futuris: laudat plenitudinem singulorum venustate compositam.[4] Illa 4
est enim vera pulcritudo, et in singulis membris esse quod deceat, et in toto, ut in singulis gratia, in omnibus formæ convenientis plenitudo laudetur.

22. Sed jam etiam secundus nobis claudatur dies, ne dum opus adstruimus firmamenti, infirmiores eos, qui audiunt, dicendi prolixitate faciamus; dum in noctem sermo producitur,[5] 5
quæ adhuc carens lunæ, stellarumque lumine, nondum enim luminaria creata sunt cœli, obscuritatem possit afferre remeantibus:[6] simul 6
ut cibo, potuque curentur corpora, ne animis epulantibus, fragilitas carnis de nocturno quoque jejunio queratur.[7] 7

LIBER TERTIUS

DE OPERE TERTII DIEI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	*Lectio S. Ambrosii.*	*Lectio Vulgata.*
Gen. 1. 9. Congregetur aqua quæ est sub cœlo in congregationem unam et appareat arida, et factum est sic.	9. Dixit vero Deus: Congregentur aquæ quæ sub cœlo sunt, in locum unum: et appareat arida. Et factum est ita.	vocavit maria. Et vidit Deus quia bonum.	
10. Et congregata est aqua in collectiones suas et apparuit arida, et vocavit Deus aridam terram, et collectiones aquarum	10. Et vocavit Deus aridam, terram, congregationesque aquarum appellavit maria. Et vidit Deus, quod esset bonum.	11. Germinet terra herbam fœni, seminans semen secundum genus et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus cujus semen secum in ipso.	11 Et ait: Germinet terra herbam virentem, et facientem semen, et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus suum, cujus semen in semetipso sit super terram. Et factum est ita.

Sermo IV.

CAPUT I.

Aquas divino imperio parere, homines non obedire pudendum. Congregatio aquarum typus Ecclesiæ, quæ una est ex hæresibus, e gentilitate, e mundi corruptione congregata. Quibus animi sensibus tanto Dei beneficio respondere debeant christifideles.

DIES tertius nobis hodie in sermone nascatur, qui ortus est in lectione. Præclarus dies, qui terram a naufragio liberavit, dicente Deo: *Congregetur aqua quæ est sub cœlo in congregationem unam.*[8] 8
Gen. 1, 9.
De quo præfationem adoriri placet. *Congregetur aqua,* dictum est, et congregata est; et frequenter dicitur, congregetur populus, et non congregatur. Non mediocris pudor est imperio Dei insensibilia elementa parere, et homines non obedire, quibus sensus ab ipso tributus auctore est. Et fortasse hic pudor fecerit, ut hodie plures conveniretis;[9] ne quo die con- 9
gregata est aqua in congregationem unam, eo die populus nequaquam congregatus in ecclesiam Domini videretur.

2. Nec hoc solum obedientis aquæ exemplum habemus; nam et alibi scriptum est: *Viderunt te aquæ, Deus, viderunt te aquæ, et timuerunt.* Psal. LXXVI, 17.
Neque enim verisimile non videtur de aquis dictum, quando alibi quoque idem Propheta ait: *Mare vidit et fugit; Jordanis conversus est retrorsum.* Hoc enim vere factum quis ignorat, Psal. CXIII, 3.
quod Hebræorum[10] transitum mare fugerit, 10
quando se unda divisit, transivit populus vestigio pulverulento, perisse mare credens, fugisse fluctus? Denique credidit hoc Ægyptius, et ingressus est: sed illi rediit unda quæ fugerat. Novit ergo aqua et congregari, et timere, et fugere, quando Deus præcepit.[11] Hanc imite- 11
mur aquam, et unam congregationem Domini, unam Ecclesiam noverimus.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *habili nectere complexione.*
[2] Maur. *nec mirum si apud quem.*
[3] Maur. *voluntatis, laudat,* etc.
[4] Ed. Med. et Mss. A, N, *composita.*
[5] Patet ex hisce verbis sermonem hunc post meridiem tenuisse Ambrosium, atque fideles ea hora quadragesimale jejunium nondum exsolvere consuevisse.
[6] Ed. Med. et Mss. N, a, b, *auferre remeantibus.* Cod. c, *auferre remanentibus.*
[7] Maur. *conqueratur.*
[8] Maur. *in congregatione una.*
[9] P-P, *Videtur hic beatum Ambrosium vel prædicasse vel legisse ut* § (sic) *in fine secundi.*
[10] Maur. et Cod. c, *ad Hebræorum.*
[11] Maur. et Cod. c, *præcipit.*

3. Congregata est hic quondam aqua ex omni valle, ex omni palude, ex omni lacu. Vallis est hæresis, vallis est gentilitas; quia Deus montium est, non vallium. Denique in Ecclesia exultatio est, in hæresi et gentilitate fletus et mœror. Ps. LXXXIII, 6, 7. Unde ait: *Disposuit in convalle fletus.* Ex omni igitur valle congregatus est populus catholicus. Jam non multæ congregationes sunt, sed una est congregatio, una Ecclesia. Dictum est et hic: Congregetur aqua ex omni valle, et facta est congregatio spiritalis, et factus est unus populus; ex hæreticis et gentibus repleta est Ecclesia. Vallis est scena, vallis est circus, ubi currit mendax equus ad salutem, ubi vilis et abjecta contentio, ubi litium fœda deformitas. Ex his igitur qui circo inhærere consueverant, fides crevit Ecclesiæ, quotidianus cœtus augetur.

4. Palus est luxuria, palus est intemperantia, palus est incontinentia: in qua volutabra libidinum sunt, bestiarum murmura, latibula passionum; ubi mersantur quicumque inciderint, et non emergunt; ubi labuntur pedum vestigia, fluitant singulorum incessus; ubi fulicæ se dum lavant, polluunt; ubi flebiles desuper gemitus columbarum; ubi pigra testudo cœnoso hæret in gurgite: denique aper in palude, cervus ad fontes. Ex omni igitur palude, ubi quasi ranæ veterem canebant querelam, congregata est fides, congregata est puritas animi, mentisque simplicitas.

5. Congregata est aqua ex omni lacu, et ex omni fovea, ut nemo fodiat foveam fratri suo,[1] in quam ipse incidat; sed omnes se invicem diligant, omnes se invicem foveant, et quasi unum corpus diversa se membra sustentent: quos non mortiferi cantus acromatum[2] scenicorum qui mentem emolliant ad amores, sed concentus Ecclesiæ, sed[3] consona circa Dei laudes populi vox et pia vita delectet:[4] quibus non purpurea peripetasmata, non aulæa pretiosa spectare voluptati sit, sed hanc pulcherrimam mundi fabricam, hanc distantium inter se elementorum copulam, cœlum sicut cameram extentum,[5] ut inhabitantes in hoc mundo tegat; terram ad operandum datam, diffusum aerem, clausa maria, populum hunc divinæ operationis organum, in quo divini modulamen resultet oraculi, et Dei spiritus intus operetur; templum istud sacrarium Trinitatis, sanctitatis domicilium, Ecclesiam sanctam, in qua refulgent aulæa cœlestia, de quibus dictum est: *Dilata locum tabernaculorum tuorum, et aulæorum tuorum: fige, ne parcas: longiores fac funiculos tuos, et palos tuos confirma: adhuc in dexteram et sinistram extende, et semen tuum gentes hæreditate possidebit, et civitates desertas inhabitabis.*[6] Is. LIV, 2, 3. Habet ergo aulæa,[7] quibus attollit vitam bonam, peccata tegit, culpam obumbrat.

6. Hæc est Ecclesia quæ super maria fundata est, et super flumina præparata. Supra vos enim confirmata est et præparata, qui sicut flumina puro in eam mundi[8] fonte decurritis, de quibus dictum est: *Elevaverunt flumina, Domine, elevaverunt flumina vocem suam a voce aquarum multarum.* Et addidit: *Mirabiles elationes maris,* Ps. LII, 9 *mirabilis in excelsis*[9] *Dominus.* Bona flumina; *Ibid.* 4. hausistis enim ex illo perenni et pleno fonte, quo fluitis,[10] qui ait vobis: *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Hoc autem dicebat de Spiritu quem incipiebant accipere, qui crediturі erant in eum. Joan VII, 38. Sed jam quasi boni Jordanis fluenta revertimini mecum in originem.

CAPUT II.

Vere terram superfusis aquis prius invisibilem, iisdem unum in locum confluentibus apparuisse. Stabilitatem ac postea fluiditatem aquis inditam divina potestate, quæ variis exemplis adstruitur. Sed et magis mirum aquas omnes uno loco Dei jussu contineri; illisque suos limites a Deo præfixos fuisse, quos superari non posse, irrita quoque Sesostris ac Darii conamina ostendunt.

7. *Congregetur,* inquit, *aqua quæ sub cœlo est, in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic.* Fortasse parum crediderit aliquis superioribus sermonibus nostris, quibus tractavimus invisibilem ideo fuisse terram, quod aquis operta tegeretur, ut corporeis oculis non

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *foveam fratri fodiat suo.* Maur. et Mss. a, b, *mortiferi cantus et acroamata scenicorum quæ,* etc. Ed. Med. .....*et acroamatum scenicorum qui,* etc. Cod. P. .....*cantus acroatum scenicorum qui,* etc. Mss. A, M, N, habent lectionem quam in textu præferendam duximus, utpote quæ contextui melius respondeat. Siquidem *acroama* (ἀκρόαμα) et per syncopen *acroma* græca vox est varias præseferens significationes. Generatim enim pro *auditione* vel *narratione* usurpatur; speciatim vero, de eo genere auditionis dicitur, quod sive in convivio, sive in theatro voluptatis gratia auditur, nec musica et recitatione tantum, sed et facetiis, salibus, et festive dictis constat. Apud latinos tamen *acroama* significat præsertim ipsam personam quæ auditur, nempe dicitur de hominibus musicis, histrionibus, scurris, morionibus, etc. Hoc itaque sensu nobis videtur hic usurpari ab Ambrosio. Vim autem reapse mortiferam hujusmodi cantus *acromatum,* vel ipse Basilius testatus est in Ep. 2 ad Gregorium fratrem, hisce verbis: « μήτε ἀκοῆς τὸν τόνον τῆς ψυχῆς ἐκλυούσης ἐν ἀκροάμασι μελῶν προς ἡδονὴ πεποκιμένον.... nec auditu animæ vigorem dissolvente per acroamata modorum ad voluptatem compositorum. » Alii tamen hoc loco suspicantur legendum esse *mortiferi cantus cromatum,* (aut potius) *crumatum scenicorum,* ob auctoritatem S. Basilii qui Hom. IV, n. 1 in Hexaem. hac ipsa voce κρούματα usus est. At vox κροῦμα prout a Basilio et ab antiquis musicis usurpatur, sonum potius significat, ab instrumentorum musicorum pulsu editum, quam cantum qui humana voce emittitur. Hunc autem et non alterum evidenter contextus respicere videtur.

[3] Maur. *et.*

[4] Ed. Med. *deflectet.* Mss. A, M, *delectent.*

[5] Maur. et Mss. N, c, *extensum.*

[6] Ed. Med. *inhabiles habet.* Cod. A, *inhabitabiles.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *aulæa, genus cortinarum regalium, quibus attollit,* etc. At verba *genus cortinarum regalium* hic addita videntur ex quadam amanuensium glossa in textum deducta.

[8] Id est, purgati ab hæreseos ac gentilitatis erroribus.

[9] Ed. Med. et Cod. A, *in altis.*

[10] Mss. M, N, a, b, *quod fluitis.* Cod. c, *a quo fluitis.* Maur. *quo fluistis.* Cod. P, *quæ fluitis.*

posset[1] videri. Ad se enim Propheta retulit, hoc est, ad nostram conditionem, non ad divinæ majestatem naturæ, quæ utique omnia videt. Sed ut advertatis quia non quasi nostri ingenii probandi gratia, sed vestræ causa instructionis suscepimus hunc tractandi laborem, adstipulantem nobis lectionis seriem testificamur, quæ aperte probat post congregationem aquæ quæ erat super terram, et post derivationem ejus in maria, apparuisse aridam. Desinant ergo nobis dialecticis disputationibus movere negotia dicentes: Quomodo terra invisibilis, cum omni corpori naturaliter et species et color insit, omnis autem color sit subjectus aspectui?[2] Clamat Dei vox: *Congregetur aqua, et appareat arida.* Et iterum Scriptura dicit: *Congregata est aqua in congregationem unam, et apparuit arida.* Quid opus fuit iterare, nisi occurrendum quæstionibus judicasset Propheta? Nonne videtur dicere: Non dixi invisibilem secundum naturam, sed secundum superfusionem[3] aquarum? Denique addidit, sublato velamine, apparuisse aridam, quæ ante non videbatur.[4]

8. Iterum quoque quæstiones alias serunt dicentes: Si in congregationibus diversis aqua erat, quomodo si illæ congregationes in superioribus erant, non defluebat aqua in eum[5] locum, ad quem post Domini imperium derivata est? Natura enim aquarum sponte in inferiora prolabitur. Sin vero in inferioribus erant illæ congregationes, quomodo contra naturam suam aqua ad superiora conscendit? Itaque aut naturalis cursus imperio non eguit; aut contra naturam imperio proficere non potuit.[6] Cui quæstioni facile respondebo, si mihi ipsi ante respondeant, ante præceptum Domini hanc aquarum fuisse naturam ut laberetur, ut flueret. Non enim ex usu hoc habet ceterorum elementorum, sed speciale et proprium; non ex quodam ordine, sed magis ex voluntate et operatione Dei summi. Quid[7] jusserit Deus audiunt. Vox autem Dei efficiens naturæ[8] est. Eam vocem effectus operationis implevit. Cœpit labi aqua, et in unam confluere congregationem, quæ ante erat diffusa per terras, et plurimis receptaculis inhærebat. Cursum ejus ante non legi; motum ejus ante non didici, nec oculus meus vidit, nec auris audivit. Stabat aqua diversis locis; ad vocem Dei mota est. Nonne videtur quia naturam ei hujusmodi vox Dei fecit? Secuta est creatura præceptum, et usum fecit ex lege. Primæ enim constitutionis lex formam imposterum dereliquit. Denique semel diem fecit et noctem: ex illo manet utriusque diuturna successio, et diuturna reparatio. Jussa est etiam aqua currere in congregationem: ex illo currit, fontes labuntur in fluvios, in freta currunt flumina, lacus derivantur in maria, ipsa se aqua præcedit, urget et sequitur. Unus est ductus, unum corpus. Et cum sit altitudo diversa, indiscreta[9] tamen dorsi ejus æqualitas. Unde et æquor appellatum arbitror, quod superficies ejus æqualis sit.

9. Respondi secundum illorum propositum: illi nunc respondeant mihi, si numquam[10] viderint fontes ex inferioribus scaturire, de pavimento aquam surgere. Quis eam cogit? Unde prorumpit? Quemadmodum non deficit? Quomodo fit ut ima solidiora undam vomant?[11] Hæc secundum occultæ secreta naturæ. Ceterum quis ignorat quod rapido plerumque impetu in ima descendens, in superiora se subrigat, atque in supercilium montis attollat; plerumque etiam canalibus manu artificis derivata, quantum descenderit, tantum rursus ascendat? Itaque si vel impetu suo fertur, vel artificis ingenio contra naturam suam ducitur et elevatur, miramini si divini operatione præcepti aliquid ad usum naturæ ejus accessit, quod in usu ante non fuerit? Dicant nunc mihi quomodo tamquam in utrem congregaverit aquas maris, ut scriptum est; quomodo eduxerit de petra aquam? Qui potuit de petra educere aquam quæ non erat, non potuit aquam educere quæ erat? *Percussit petram, et fluxerunt aquæ,* clamat David, *et torrentes inundaverunt.* Et alibi: *Super montes stabunt aquæ.* Habes in Evangelio, quod cum gravis esset procella, et magnus in mari motus, ita ut trepidarent Apostoli naufragii periculum, exci-

Ps. xxxii, 7.

Ps. lxxvii, 20.

Ps. cm, 6.

[1] Cod. P, *possit.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *conspectui.*

[3] Ed. Med. et Cod. A, *supereffusionem.*

[4] Occurrenti quæstioni, quomodo ex aquis tandem extitit tellus visibilis, quæ jam a principio propter earum superinfusionem invisibilis fuerat, respondet: Aquas a principio super universum terrarum orbem fuisse extensas, vel quod earum naturæ nondum indita erat gravitas; vel quod actioni fere eidem subjacebant, quæ aquas ad fontium quarumdam scaturigines attollit; vel quod ipsæ vehementi, quo altius undique intumescerent, ventorum vi impingebantur; vel denique, ne plura, quod sic ferebat Dei voluntas. Hujusce deinceps superinfusionis causa, qualiscumque ea fuerit, deficiente, aquæ ab editioribus regionibus vi ponderis intra marium lacuumque fines sese receperunt. At recentiores geologi, optimis innixi rationibus, aliam protulerunt sententiam, nimirum aquas non esse delapsas, sed terras utique adsurrexisse, ideoque aridam apparuisse. Hæc autem opinio biblicæ dictioni admodum congruere videtur. Ceterum operæ pretium est illud advertere, S. Ambrosium e Sacris depromsisse Literis, continentes terras a principio diu sub aquis delituisse; idque antequam geologi hoc fuissent suspicati.

[5] Ed. Med. et Mss, N. P, a, b, c, *ad eum locum.*

[6] Mss. A, M, *contra naturam non profecit imperio proficere non potuit.* Mss. a, b, *contra naturam non profecit imperio. Nam proficere aut.....non potuit.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *Quidquid.*

[8] Mss. N, a, b, *natura.*

[9] Cod. P, *indiscreta* ϹΥΗΦΥΗϹ Sic fortasse pro συμφυὴς idest *congenita* vel *coalescens.*

[10] Mss. a, b, *unquam.*

[11] Maur. et Mss. a, b, *Quomodo fiat ut ima soli ora undam vomant.* Cod. P, *vomantur.* Nos prætulimus lectionem nostram tam argumentis externis, nempe mss. auctoritate, quam internis, scilicet majori correspondentia inter *solidiora* et *undam,* et minori congruentia inter *ima ora* et *soli,* quia solum superficiem terræ significat, unde potius *ima ora terræ* non *soli* Ambrosius dixisset; ac demum ex certo criticæ canone quod lectio per se difficilior (*solidiora*) præferenda est faciliori (*soli ora*), eo quod transcriptores illam in hanc leviter commutaverint, non autem e converso.

taverint[1] dormientem in puppi Dominum Jesum, et surgens imperaverit vento et mari, sedata tempestas sit,[2] refusa tranquillitas. Qui potuit imperio mare totum sedare, non potuit aquas imperio movere? Atqui in diluvio sic accepimus, quod eruperint abyssi fontes, et quod induxerit postea spiritum, et siccaverit aquam: si nolunt obedisse naturam, usumque elementi imperio Dei esse conversum; vel hoc concedant, potuisse immisso vento aquas currere, quod quotidie videmus in mari, ut inde aquæ currant, unde flaverit ventus. Si tempore Moysi excitato Austro valido siccatum est mare, eodem modo siccari non potuit congregatio aquarum, et in mare profluere aqua, quæ postea divisa est a profundo? Sed discant naturam posse converti, quando petra aquas fluxit, et ferrum aquæ supernatavit, quod utique Elisæus orando facere meruit, non imperando. Si igitur Elisæus ferrum levavit contra naturam, Christus aquas movere non potuit? Sed movit, qui potuit dicere: *Lazare, veni foras,* et mortuum suscitavit; Deus enim quod jubet, facit.[3] Itaque pari exemplo dictum accipe: *Congregetur aqua, et congregata est.* Dicendo autem *congregetur,* non solum movit eam de loco; sed etiam statuit in loco, ut non præterflueret, sed maneret.

10. Hoc itaque[4] majoris miraculi est, quomodo omnes congregationes in unam congregationem defluxerint, et una congregatio non adimpleta sit. Nam et Scriptura hoc inter mirabilia constituit dicendo: *Omnes torrentes eunt in mare, et mare non adimpletur.* Utrumque igitur ex præcepto Dei, ut et fluat[5] aqua, et non superfluat. Circumscripta igitur imposito fine maria clauduntur, ne superfusa terris inundet omnia, et destituto arvorum cultu, munus terrenæ fœcunditatis impediant: cognoscant igitur divini esse præcepti, operationisque cœlestis. Ait enim Dominus per nubem ad Job inter alia etiam de maris claustro: *Posuit ei*[6] *fines, apponens claustra et portas. Dixi autem ei: Usque huc venies, nec transgredieris, sed in te ipso conterentur fluctus tui.*[7] Nonne ipsi videmus mare frequenter undosum, ita ut in altum fluctus ejus tamquam mons aquæ præruptus insurgat, ubi impetum suum ad litus illiserit, in spumas resolvi, repagulis quibusdam arenæ humilis repercussum, secundum quod scriptum est: *Aut non timebitis me, dicit Dominus, qui posui arenam fines mari?*[8] Infirmissimo itaque omnium vilis sabulonis[9] pulvere vis maris in tempesta[10] cohibetur, et velut habenis quibusdam cœlestis imperii præscripto sibi fine revocatur, violentique æquoris motu in se se frangitur, atque in reductos sinus suos scinditur.

11. Ceterum nisi vis statuti cœlestis[11] inhiberet, quid obstaret quin per plana Ægypti, quæ maxime humilioribus jacens vallibus campestris asseritur, mare Rubrum Ægyptio pelago misceretur? Denique docent hoc qui voluerunt hæc duo sibi maria connectere, atque in se transfundere, Sesostris Ægyptius, qui antiquior fuit, et Darius Medus, qui majoris contuitu potentiæ in effectum voluit adducere, quod ab indigena fuerat ante tentatum. Quæ res indicio est, quod superius est mare Indicum, in quo mare Rubrum, quam æquor Ægyptium quod inferius alluit. Et fortasse ne latius se mare effunderet, de superioribus ad inferiora præcipitans, ideo[12] molimina sua rex uterque revocavit.[13]

CAPUT III.

Una aquarum congregatio, sed diversi sinus maris, nomina diversa ex adjacentium plerumque regionum diversitate. Quomodo vero excogitari queat, Deum locum præstitisse aquis omnibus supra omnes terras diffusis. Illud autem non intelligendum esse dictum de lacubus et stagnis cum universa aquarum collectione non communicantibus.

12. Quæro nunc, cum dixerit: *Colligatur aqua in collectionem unam,* quomodo diffusas per lacus, paludes, stagna aquas, et superfusas vallibus et campis, omnibusque planioribus[14] locis, currentes fontibus atque fluminibus, una potuerit recipere collectio; aut quomodo una collectio, cum hodieque diversa sint maria? Nam et Oceanum mare dicimus, et Tyrrhenum, et Adriaticum, et Indicum, et Ægyptium, et Ponticum,[15] et Propontidem, et Hellespontum, et Euxinum, Ægæum, Jonicum,[16] Atlanticum. Plerique etiam Creticum, et septemptrionale Caspium appellant mare. Unde consideremus Scripturæ verba, quæ librato sunt trutinata examine.

13. *Colligatur,* inquit, *aqua in collectionem unam.* Una aquarum, jugisque et continua congregatio est, sed diversi sinus maris, ut quidam de scriptoribus forensibus ait. Namque pontus

[1] Maur. *excitaverunt.*
[2] Maur. *imperavit vento et mari, sedata est tempestas.*
[3] Ed. Med. et Cod. A, *Deus enim qui jubet, fecit.*
[4] Mss. M, P, a, b, c, *utique.*
[5] Maur. *ut fluat.*
[6] Ed. Med. et Cod. A, *posui enim.*
[7] Cod. P, *Huc usque venies et non procedes amplius sed in te confringes tumentes fluctus tuos.* Sic, uti jam antea adnotavimus.
[8] Mss. P, a, b, c, *maris.*
[9] Ed. Med. et 6 Mss. *sablonis.*
[10] Mss. a, c, *in tempestate.*
[11] Ed. Med. et Cod. A, *cœlestis status.*
[12] Maur. *et ideo.*
[13] Hoc loco innuitur isthmus, per quem Asia ab Africa dividitur, cui nomen est Suez, cuique perfodiendo pulchram Persarum reges operam impenderunt; sed nostris tantummodo temporibus, anno scilicet 1869, illius defossio fauste feliciterque perfecta est; adeo ut utriusque maris aquæ amice sese intermiscuerint. Quo quidem præclaro opere luculentissime patuit Ærithræi freti atque maris Mediterranei positiones esse fere æquilibres; veterumque evanuit opinio, quæ ad nostra usque tempora obtinuit, qua ab isthmi defossione absterrebantur, ne, graviori declivitatis momento, alterum in alterum, qua data porta, præceps irrueret mare; colluctantesque fluctus per terras perque maria omnia vasta facerent.
[14] Mss. a, b, *omnibusque planitioribus.*
[15] Mss. N, a, *et Pontum.*
[16] Maur. *Ionium.*

Plat. in Timæo. maris nostri sinus amplissimus, meritoque in diversis locis diversa sunt nomina, quia vocabula aquis ex regionum vocabulis adhæserunt. Una autem congregatio aquarum, eo quod jugis unda atque continua ab Indico mari usque ad Gaditani oram litoris, et inde mare Rubrum
1 estremo circumfusa orbem[1] terrarum includit Oceano: interius quoque Tyrrheno Adrias, Adriæ cetera maria miscentur, nominibus distincta non
fluctibus.[2] Unde pulcre habes, *quia Deus con-*
Gen. 1, 10. *gregationes quarum vocavit maria.* Ita et una B est generalis collectio, quæ dicitur mare, et multæ collectiones quæ maria pro regionibus nuncupantur. Sicut enim multæ terræ, ut Africa, Hispania, Thracia, Macedonia, Syria, Ægyptus, Gallia atque Italia, pro regionum appellantur vocabulis, et una est terra; ita multa dicuntur pro locorum appellationibus maria, et unum est mare, sicut ait Propheta, dicens: *Tui sunt cœli, et tua est terra; orbem terrarum et plenitudinem*
Ps. LXXXIII, 12. *ejus tu fundasti: Aquilonem et mare tu creasti.* C Et ad Job ipse Dominus ait: *Conclusi autem*
Job XXXVIII, 8. *mare portis.*

14. Nunc quia de una collectione diximus, illud occurrit, utrum cum per omnem fere terram et super terram fuerint diffusæ aquæ per vallestria agrorum, concava montium, planitiemque camporum; modo æquoris fusa congrega-
3 tio[3] una potuerit omnes illas aquas recipere atque exinanire terras, quæ ante fuso per universum flumine stagnabantur. Nam si ita operta D erant omnia, non enim diceret, visa est terra,
4 nisi retectam vellet locis omnibus demonstrare;[4]
5 si diluvium[5] Noe tempore abscondit et montes, quando aquarum jam et super cœlos et infra firmamentum fuerat facta discretio; quanto magis dubitari non potest etiam montium vertices illa superfusione latuisse? Quo igitur illa omnis aquarum redundantia derivata est? Quæ recep-

A tacula eam tam continua atque connexa absorbere potuerunt? De quo multus nobis potest sermo suppetere.[6]
6

15. Primum quia potuit creator omnium et ipsarum terrarum spatia diffundere; quod aliqui ante nos confirmantes, propria posuerunt sententia.[7] Ego quid facere potuerit, non prætermitto: quid fecerit, quod aperte Scripturarum auctoritate non didici, quasi secretum prætereo, ne forte etiam hinc alias sibi quæstiones requirant. Assero tamen secundum Scripturas, quia potuit locorum humilia, et camporum aperta diffundere, sicut ipse ait: *Ego ante te ambulabo, et montes planos faciam.* Potuit etiam ipsa aqua- Is. XLV, 2.
rum vis profundiora ea facere, quæ insederat, tanto fluctuum motu, tantoque æstu concitatioris elementi, qui quotidie ima pelagi torquere, et
8 arenas verrere[8] soleat de profundo. Quis deinde sciat, in quantum se illud magnum et inausum navigantibus atque intentatum nautis fundat mare, quod Britannias frementi includit æquore, atque in ulteriora et ipsis fabulis inaccessa secreta se porrigit? Quis deinde non colligat[9]
9 quantum Lucrino et Averno in Italia, Tiberiadi quoque in Palæstina, et ei lacui qui inter Palæstinam et Ægyptum Arabiæ deserta prætendit,[10]
10 portubusque diversis Augusti atque Trajani, ceterisque per universum orbem infusum addiderit mare?[11]
11

16. Sed sunt etiam non confusi lacus, et stagna quæ non miscentur fluctibus, ut Larius et Benacus, Albanus quoque aliique plures: quomodo una congregatio aquarum? Sed quemadmodum dicitur, quia fecit Deus duo luminaria, id est, solem et lunam, cum sint utique et stellarum lumina; ita et una congregatio dicitur, cum sint plurimæ. Neque enim annumerantur, quæ non conferuntur.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *extrema circumfuso orbe* (M, N, a, b, *orbem*). Cod. P, *extremo circumfusum orbem terrarum includit Oceanus.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *fluentis.*

[3] Ed. Med. et Cod. A, *quomodo æquoris affusa congregatio.* Mss. a, b, *effusa.*

[4] Abstulimus punctum quod habet et editio Maurina.

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *diluvii.*

[6] Facilem nobis munit viam recentiorum sententia, cui doctissimus quisque adstipulatur, quæ docet tum aridam apparuisse, cum ipsa ex aquis semet extulit. At enim, quo defluxerunt tandem istæ aquæ, terris tamdiu superfluctuantes? Hac profecto objectione nonnulli mosaicæ Diluvii Noetici narrationi labefactandæ infelicem operam susceperunt. Adeant isti, quæ infra Divus Ambrosius sapienter eloquitur, et, ni sint perfrictæ frontis, utique Scriptoris veritatem ad laudem referent Creatoris.

[7] Cod. P, *proprias posuerunt sententias.*

[8] Maur. et Cod. c, *vertere.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *colligit.*

[10] Maur. *protendit.* Ed. Med. *præcedit.*

[11] Subsistamus nonnihil in illa periodo, quæ dicit: « *Quis non colligat quantum Lucrino et Averno in Italia..... cæterisque per universum orbem infusum addiderit mare?* » Mare positionem mutasse, ac perpetuo mutare, tot tantisque constat observationibus, ut in dubium vocari non possit quod S. Ambrosius, et jam antea veteres ethnici dignoverunt; hinc Ovid. Met. l. IV, v. 163.

. . . . . *Factas ex æquore terras,*
Et procul a pelago conchæ jacuere marinæ,
Et vetus inventa est in montibus anchora summis.

Quapropter hic videmus maris alveos imminui et aridas augeri terras, tractibus profecto ingentibus; illic freta exsiccari atque in isthmos mutari; alibi lacus, qui jam cum mari communicabant, terris circumcingi etiam in virides colles adsurgentibus. At si a nonnullis locis mare recessit, in nonnulla alia tamen irrupit. Ut denique plura paucis complectar, in comperto omnibus est, tellurem identidem varios in suis physicis conditionibus motus mutationesque subiisse. Immo et ad diluvium noeticum asserendum, monumentum facile occurrit in depressione aralacaspiaca, ubi ingentium, temporibus haud perquam a nobis remotissimis, perturbationum documentis geologicæ observationes abunde potitæ sunt. Meminit Divus Ambrosius lacum Lucrinum et lacum Averni, apud Neapolim quo Romani ditiores conveniebant, in regione Italiæ maxime vulcanis exercita; ideoque hi lacus vehementissimarum perturbationum testes adfuerunt et pars. Lacus Lucrinus et lacus Averni, etiam post Divi Ambrosii tempora, submoti et contracti fuerunt, mense scilicet Septembri anni 1538, cum Mons Novus erupit.

CAPUT IV.

Cur terra arida dicta fuerit. Quæ sint elementorum, quibus invicem connectuntur, proprietates; terræ autem hoc primo proprium esse quod arida sit.

17. Sed, ut videtur, quoniam de mari loquebamur,[1] aliquantulum exundavimus: ad propositum revertamur, et consideremus quid sit, quod ait Dominus: *Congregetur aqua in unam congregationem, et appareat arida,* et non dixerit terra. Quod præclare positum quis non advertat? Terra enim potest et luto esse permixta, aquis madida, cujus species superfusis aquis non appareat. Arida autem non solum ad genus, sed etiam ad speciem terrarum refertur, ut sit utilis, sicca, habilis et apta culturis. Simul prospectum est, ne videatur sole magis quam Dei præcepto esse siccata, quia arida facta est antequam sol crearetur. Unde et David discernens mare et terram, ait de Domino Deo: *Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud,* Ps. xciv, 5. *et aridam manus ejus fundaverunt.* Arida enim expressio naturæ est, terra appellatio quædam simplex negotii, quæ in se habeat proprietatem. Sicut enim animal generis significatio est, cui inest proprium aliquid et excellens; rationabile autem proprium est hominis: ita et terra potest communiter dici vel scatens aquis, vel deserta et invia, et sine aqua. Ergo et illi quæ scatet aquis, inest ut habeat ariditatem. Remota enim aqua, incipit esse arida, sicut habes scriptum: *Posuit flumina in deserto,*[2] *et exitus aquarum in* Ps. cvi, 33. *sitim,* hoc est, de terra aquosa aridam fecit.

18. Habet ergo terra propriam qualitatem suam, sicut et singula elementa habent; nam et aer humidam qualitatem, et aqua frigidam, et ignis calidam. Et hoc est principale proprium elementis singulis, quod ratione colligimus. Comprehendere autem sensibiliter et corporaliter si velimus, velut connexa et composita reperimus; ut sit terra arida et frigida, aqua[3] frigida et humida, aer calidus et humidus, ignis calidus et siccus; et sic sibi per has jugales[4] qualitates singula miscentur elementa. Nam terra, cum sit aridæ et frigidæ qualitatis, connectitur aquæ per A cognationem qualitatis frigidæ, et per aquam aeri, quia humidus est aer. Ergo aqua tamquam brachiis quibusdam duobus rigoris[5] et humoris, altero terram, altero aerem videtur amplecti, frigido terram, aerem humido. Aer quoque medius inter duo compugnantia per naturam, hoc est, inter aquam et ignem, utrumque illud elementum conciliat sibi; quia et aquis humore, et igni calore conjungitur. Ignis quoque, cum sit calidus et siccus natura, calore aeri annectitur, siccitate B autem in communionem terræ ac societatem refunditur; atque ita sibi per hunc circuitum et chorum quemdam concordiæ societatisque conveniunt. Unde et græce στοιχεῖα dicuntur, quæ latine elementa dicimus, quod sibi conveniant et concinant.

19. Huc autem progressi sumus, quia Scriptura ait, quod Deus vocaverit aridam terram, hoc est, quia quod principale est ejus, nuncupavit proprietate naturæ. Naturalis enim proprietas C siccitas est terris:[6] hæc ei prærogativa servata est. Principalis ergo siccitas. Subest etiam ut sit frigida; sed non præferuntur secunda primis. Ut autem humida sit, aquarum affinitate[7] sortitur. Ergo illud suum, istud alienum: suum, quod arida; alienum, quod humida. Auctor itaque naturæ quod primo donavit, hoc tenuit; quia istud ex natura, illud ex causa. Ex principalibus igitur, non ex accidentibus terræ debuit proprietas definiri; ut secundum prærogativam qualitatis ejus informaretur nostra cognitio. D

CAPUT V.

Quædam hoc Scripturæ loco addita esse nonnullos arbitrari. Bonum mare ex ejus pulcritudine ac multiplici utilitate, sed præcipue quod insulanos anachoretas undis amplectatur, et cœtus ecclesiastici figuram referat. Pia oratoris precatio sermonem claudens.

E 20. *Et vidit Deus quia bonum.* Non præterimus Gen. i, 10. quia aliqui nec in hebræo putant esse, nec in certeris interpretationibus quia *congregata est aqua in collectiones suas, et apparuit arida,*[8] *et vocavit Deus aridam terram, et collectiones aquarum vocavit maria.* Cum enim dixerit Deus quia *factum est sic,* satis esse putant vocem opera-

[1] Cod. c, *loquebar.*

[2] Maur. et Cod. c, *in desertum.*

[3] Mss. M, a, b, c, *et aqua.*

[4] Legimus capite III. *De gener. et inter.* ex operibus Aristotelis: *Ignis calidus et siccus est, aer calidus et humidus, (quia tale elementum quasi evaporatio quædam est), aqua frigida et humida, terra frigida et sicca.* Edisserens vero de multiplici ratione qua istæ elementorum qualitates distrahantur vel colligentur, appareant vel evanescant, plurimas philosophus noster intexit complicatque ratiocinationes, deducitque sexcenta. At perbelle S. Ambrosius ejusmodi qualitates velut penicillo depingit, *jugales* vocans, nempe quæ binæ proceduut et conjurant amice. Non enim potest, observat idem Aristoteles, « *contraria una jugari..... nam fieri non potest..... ut calor et frigus idem sint.* » Locutio illa: « *sic sibi per has jugales qualitates singula miscentur elementa* » percepta atque adhibita prout eam veteres percipiebant atque adhibebant, a veritate quidem longissime abhorret. Falsum enim est aquam, terram, aerem, ignem esse elementa, quibus corpora coalescunt; non secus ac falsum est illa commentitia, vel etiam vera corporum elementa, per frigus vel calidum, per siccum vel humidum cohærere et connecti ad composita conflanda: in his tamen erroribus antiqui illi philosophi nimium sese amabant. Optimæ vero philosophiæ nunc probatur illa sententia, quæ docet, vera elementa, non per illas, sed per alias *jugales qualitates* ad cætera corpora fingenda concurrere.

[5] Maur. et Cod. c, *frigoris.* Sed ex n. 62 l. IV constat *rigoris* esse genuinam lectionem etiam hujus loci, qua voce Ambrosius significat corporum temperiem (*la temperatura*).

[6] Maur. *terræ.*

[7] Maur. et Cod. c, *id affinitate.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *et paruit arida.* Ista verba etiamnum leguntur apud LXX καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. Desunt tamen in textu Hebraico necnon in cæteris versionibus. Quamvis autem ea D. Basilio supervacanea visa sint, non ita tamen Ambrosio nostro et Augustino. V. *De Genesi ad litteram,* tom. III, col. 105.

toris ad celebratæ operationis indicium. Sed quia in aliis quoque creaturis habet et definitionem præceptionis, et repetitum operationis vel indicium, vel effectum, ideo nos non putamus absurdum id quod perhibetur additum, etiamsi ceteris interpretibus[1] vel veritas doceatur suppetere, vel auctoritas. Multa enim non otiose a Septuaginta viris hebraicæ lectioni addita et adjuncta comperimus.

21. *Vidit ergo Deus quia bonum* mare. Etsi pulcra sit species hujus elementi, vel cum surgentibus albescit cumulis ac verticibus undarum, et cautes nivea rorant aspergine, vel cum æquore crispanti, clementioribus auris, et blando serenæ tranquillitatis purpurascentem præfert colorem, qui eminus spectantibus frequenter offunditur, quando non violentis fluctibus vicina tundit littora, sed velut pacificis ambit et salutat amplexibus, quam dulcis sonus, quam jucundus fragor, quam grata et consona resultatio: ego tamen non oculis æstimatum creaturæ decorem arbitror; sed secundum rationem operationis judicio operatoris convenire, et congruere definitum.

22. Bonum igitur mare, primum quia terras necessario suffulcit humore, quibus per venas quasdam occulte succum quemdam haud inutilem subministrat. Bonum mare, tamquam hospitium fluviorum, fons imbrium, derivatio alluvionum, invectio commeatuum,[2] quo sibi distantes populi copulantur, quo præliorum removentur pericula, quo barbaricus furor clauditur, subsidium in necessitatibus, refugium in periculis, gratia in voluptatibus, salubritas valetudinis, separatorum conjunctio, itineris compendium, transfugium laborantium, subsidium vectigalium, sterilitatis alimentum. Ex hoc pluvia in terras transfunditur; siquidem de mari aqua radiis solis hauritur, et quod subtile ejus est, rapitur: deinde quanto altius elevatur, tanto magis etiam nubium obumbratione frigescit, et imber fit, qui non solum terrenam temperat siccitatem, sed etiam jejuna arva fœcundat.

23. Quid enumerem insulas, quas velut monilia plerumque prætexit, in quibus ii qui se abdicant intemperantiæ sæcularis illecebris, fido continentiæ proposito eligunt mundo latere, et vitæ hujus declinare dubios anfractus? Mare est ergo secretum temperantiæ, exercitium continentiæ, gravitatis secessus,[3] portus securitatis, tranquillitas sæculi, mundi hujus sobrietas, tum fidelibus viris atque devotis incentivum devotionis, ut cum undarum leniter alluentium sono certent cantus psallentium, plaudant insulæ tranquillo fluctuum sanctorum choro, hymnis sanctorum[4] personent. Unde mihi ut omnem pelagi pulcritudinem comprehendam quam vidit operator? Et quid plura? Quid aliud ille concentus undarum, nisi quidam concentus est plebis? Unde bene mari plerumque comparatur ecclesia, quæ primo ingredientis populi agmine totis vestibulis undas vomit; deinde in oratione totius plebis tamquam undis refluentibus stridet, tum[5] responsoriis psalmorum cantus virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonus undarum fragor resultat. Nam illud quid dicam, quod unda peccatum abluit, et sancti Spiritus aura salutaris aspirat?

24. Det nobis[6] Dominus illa successuum flumina[7] prosperorum[8] ligno currere, tuto portu consistere, nequitiæ spiritalis graviora quam ferre possumus, tentamenta nescire, fidei ignorare naufragia, habere pacem profundam: et si quando aliquid sit, quod graves nobis sæculi hujus excitet fluctus, evigilantem pro nobis habere gubernatorem dominum Jesum, qui verbo imperet, tempestates[9] mitiget, tranquillitatem maris refundat, cui est honor et gloria, laus, perpetuitas a sæculis et nunc et semper, in omni sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT VI.

SERMO V.

Semota aqua, terræ suam speciem, quæ in germinatione ac viriditate consistit, esse collatam; vocem Dei fœcunditatis causam extitisse ante solis creationem, ut sic in antecessum refutarentur stulti solis cultores.

25. Discedente aqua, conveniebat ut species terræ daretur et gratia, ut invisibilis et incomposita desineret esse. Nam plerique etiam hoc dicunt esse invisibile, quod speciem non habeat; et ideo accipiunt terram invisibilem

[1] Ed. Med. et Cod. A, *interpretationibus.*

[2] Proculdubio veteres noverant aquas circumagi etiam per subterraneos meatus, et quædam fluenta demum in mare procurrere; quin et fabulas finxerunt poeticas. Exemplo sit Virg. *Egl. X,* loquens de quodam Siciliæ fonte

. . . . . *quum fluctus subterlabere Sicanos*
Doris amara suam non intermisceat undam.

Quapropter principio hujus paragraphi sentit fortasse D. Ambrosius, aquam mare per subterraneas semitas devehere, et a terris, quibus intercipitur, sal largiri cæterasque materias, quas solutas in se continet. Quidquid sit, non abs re puto animadvertere quantum ex verbis: *necessario suffulcit humorem..... succum quemdam haud inutilem subministrat* sapiens maris in natura et societate æconomia eluceat. Physicæ scientiæ nunc repudianda illa locutio: *de mari aqua radiis solis hauritur;* nam solis radii non per se, sed per interfusum et incumbentem aerem a mari aquam hauriunt. Denique dictio *quod subtile est* referenda est ad puram aquam, quæ evaporatur dum sal in mari permanet.

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *successus.*

[4] Cod. M, eadem manus superposuit *cantorum.*

[5] Maur. *dum,* sed nos retinuimus lectionem ed. Med. nostrorumque Mss., quia opinamur ex minus recta intelligentia significationis adverbii *tum* quosdam transcriptores illud immutasse in aliud *dum.* Nempe hoc loco *tum* non simultaneitatem, sed immediatam successionem significat, ut dicat Ambrosius, prius rumorem *orantis plebis* stridorem maris imitari, ac statim postea, cantum totius populi *in responsoriis psalmorum* imitari fragorem undarum. Sed quidam transcriptores, et Maurini editores, hunc sensum non assecuti, maluerunt pro *tum* legere *dum,* putantes ultimo periodi membro non aliud asseri factum, sed rationem præcedentis proferri.

[6] Mss. A, M, N, P, a, b, *vobis.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *flamina.*

[8] Maur. *prospero.* Sed prætulimus lectionem 7 nostrorum Mss. tum quia substantivum *successuum* adjunctum aliquod requirebat, tum quia antecedenter de ejusmodi successibus sermo fuit, tum denique, quia ad indigitandum felicem transitum inter mundanos eventus sufficiebant verba *ligno currere.*

[9] Maur. *tempestatem.*

fuisse, non quia videri non posset a summo Deo vel Angelis ejus, nam adhuc homines creati non erant, vel etiam pecudes; sed quia sine sua specie erat. Species autem terræ est germinatio et viriditas agri. Unde ut visibilem[1] eam et compositam faceret Deus, ait: *Germinet terra herbam fœni, seminans semen secundum genus; et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus, cujus semen suum in ipso.* Gen. I, 11.

26. Audiamus verba veritatis, quorum series salus est audientium. Prima enim illa vox Dei singulis creaturis impertita gignendis, lex naturæ est, quæ terris in omne ævum remansit, futuræ successionis datura præscriptum, quemadmodum vel generandi vel fructificandi in reliquum usus adolesceret. Prima itaque germinatio est, quando nascentia videntur erumpere; deinde cum eruperit et profecerit germen, fit herba; herba quoque ubi paululum processerit, fit fœnum. Quam utilis, quam vehemens vox: *Germinet terra herbam fœni,* hoc est, ipsa per se germinet terra, nullum alterius quærat auxilium, non cujusquam indigeat ministerio.

27. Solent enim plerique dicere: Nisi clementior solis calor tepefecerit terras, et quodammodo radiis suis foverit, non potest[2] germinare terra: et propterea gentes divinum honorem deputant soli, quod virtute caloris sui terrarum penetret sinus, sparsaque foveat semina, vel rigentes gelu venas arborum relaxet. Audi ergo Deum velut hanc vocem emittentem: Conticescat ineptus sermo hominum qui futurus est; facessat vana opinio. Antequam solis fiat luminare, herba nascatur: antiquior sit ejus prærogativa, quam solis. Ne error hominum convalescat, germinet prius terra, quam fotus solis accipiat. Sciant omnes solem auctorem non esse nascentium. Dei clementia terras[3] relaxat; Dei indulgentia prorumpere facit fructus. Quomodo sol vivendi usum ministrat oriundis, quando illa prius divinæ operationis vivificatione sunt edita, quam sol in hos vivendi usus veniret? Junior est herbis, junior fœno.

CAPUT VII.

Cur pabulam pecori prius creatum, quam cibus homini. Herbam virentem humanæ imaginem esse conditionis, cujus magna fragilitas tum infirmitate propria, tum ex extrinsecis causis. Ejusdem herbæ imitatores in fructu ferendo nos esse oportere, et in recta fide tenenda, unde Manichæos aliosque hæreticos carpit.

28. Et forte miretur aliquis cur[4] prius pecori pabulum, quam cibus homini sit creatus. In quo primum profundum Dei debemus advertere, quod etiam minima quæque non negligat, sicut in Evangelio Sapientia Dei dicit: *Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, et Pater vester cœlestis pascit illa: nonne vos pluris[5] estis illis?* Cum enim illa pascuntur[6] Dei gratia, nemo sibi debet de sua industria et virtute blandiri. Deinde quia simplicem victum et naturalem cibum reliquis cibis debuit anteferre. Hic enim est sobrietatis cibus; reliqui deliciarum atque luxuriæ: hic communis omnibus animalibus[7] cibus, ille paucorum. Exemplum itaque frugalitatis, magisterium parsimoniæ est, herbæ simplicis victu olerisque vilis aut pomi contentos esse omnes oportere quem natura obtulit, quem liberalitas Dei prima donavit. Ille salubris, ille utilis cibus, qui morbos repellat, qui resecet cruditates, nullo hominum partus[8] labore, sed divino effusus munere, sine satione fruges, fructus sine semine, tam dulcis, et gratus,[9] ut etiam repletis voluptati atque usui sit. Denique ad primas datus mensas, ad secundas remansit. Matt. VI, 26.

29. Quid autem creaturæ hujus attexam miraculum, et sapientiæ operatricis argumentum exprimam? In hac enim germinum specie, et illo virentis herbæ munere imago est vitæ humanæ, et naturæ conditionisque nostræ insigne quoddam spectatur, et speculum elucet.[10] Illa herba et flos fœni figura est carnis humanæ, sicut bonus divinitatis interpretes organo suæ vocis expressit, dicens: *Clama. Quid clamabo? Omnis caro fœnum, et omnis gloria hominis ut flos fœni. Aruit fœnum, et flos decidit: verbum autem Domini manet in æternum.* Dei sententia vox humana est. Deus dicit, *Clama:* sed in ipso Esaia loquitur. Ille respondit: *Quid clamabo?* Et tamquam quid loqueretur audisset, adjunxit: *Omnis caro fœnum.* Et vere; viret enim gloria hominis in carne quasi fœnum, et quæ putatur esse sublimis, exigua quasi herba est: præmatura ut flos, caduca quasi fœnum germinat vitæ[11] viriditatem in specie, non in fructu soliditatem;[12] hilarioris vitæ quasi flos prætendens jucunditatem, breviori spatio occasura, sicut herba fœni, quod priusquam evellatur, arescit. Quæ enim firmitudo in carne, quæ salubritas potest esse diuturna? Is. XL, 6 et seq.

30. Hodie videas adolescentem validum, pubescentis ætatis viriditate florentem,[13] grata specie, suavi colore: crastina die tibi facie et ore mutatus occurret;[14] et qui pridie tibi lautissimus decoræ formæ visus est gratia, alio die miserandus apparet ægritudinis alicujus infirmitate resolutus. Plerosque aut labor frangit, aut inopia macerat, aut cruditas[15] vexat, aut vina cor-

[1] Maur. *et visibilem.*
[2] Maur. *poterit.*
[3] Maur. *terram.*
[4] Maur. *quod.*
[5] Mss. M, a, b, *plures.*
[6] Mss. M, P, a, b, c, *pascantur.*
[7] Maur. *animantibus.*
[8] Mss. N. a. b, *operatus.* Mss. A, M, *opertus.*
[9] Maur. *tam gratus.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *et speculum. Elucet,* etc,
[11] Ed. Med. et Mss. nostri *germinat vita.*
[12] Mss. P, a, b, *fructus.* Ed. Med. et Mss. A, M, N, *in fructu: soliditatem.*
[13] Maur. *pubescentem, ætatis viriditate florentem.*
[14] Maur. et Mss. P, c, *occurrit.*
[15] Mss. P, a, b, c, *crudelitas.*

rumpunt, aut senectus debilitat, aut eviratos deliciæ reddunt, luxuria decolorat. Nonne verum est, quia aruit fœnum, et flos decidit? Alius avis atavisque nobilis, et majorum honestatus infulis, prosapiæ veteris clarus insignibus, amicis abundans, stipatus clientibus et utrumque latus tectus, producens maximam ac reducens familiam, repente aliqua accidentis periculi mole turbatus, destituitur ab omnibus, a sodalibus derelinquitur, impugnatur a proximis. Ecce verum est, quia *sicut fœnum vita hominis priusquam evellatur, arescit.* Est etiam qui dudum ubertate affluens copiarum, liberalitatis fama per ora volitans singulorum, clarus honoribus, præeminens potestatibus, tribunalibus celsus, solio sublimis, beatus populis æstimatus, dum præconum clamore deducitur, subita rerum conversione in eum carcerem rapitur, quo alios ipse detruserat, et inter reos suos imminentis pœnæ deflet ærumnam. Quantos pridie caterva plaudentium, et invidiosa frequentis populi domum
1 pompa[1] deduxit, et nox una gloriosæ illum splendorem deductionis abolevit, ac repentinus lateris dolor, effusis gaudiis luctuosam gravis successionem mœroris admiscuit! Hujusmodi igitur est gloria hominis sicut flos fœni; quæ etiam cum
2 defertur, nihil operibus[2] adjungit, in qua nullus fructus acquiritur; et cum amittitur, evanescit, omnem scenam hominis, et quam desuper obumbrabat repente destituens, et quam intus animabat.

31. Atque utinam imitarerum hanc herbam, de qua ait Dominus: *Germinet terra herbam fœni, seminans semen secundum genus, et secundum similitudinem.* Seminemus igitur semen secundum genus. Quod sit genus, audi dicentem oportere nos quærere illud divinum, si quomodo illud tractare possimus aut invenire: *Quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et sumus, et movemur; sicut quidam ve-*
Act. XVII, 28. *strum*, inquit, *dixerunt, cujus et genus sumus.* Secundum hoc genus seminemus semen non in carne, sed in spiritu. Non enim carnalia, sed spiritualia seminare debemus, qui ad vitam pervenire volumus æternam. Quæ sit autem similitudo, non ignoras, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus es. Herba generi respondet suo; tu non respondes generi tuo. Tritici granum sparsum terræ generis sui gratiam reddit, et tu degeneras. Fruges non adulterant sui sinceritatem seminis; tu adulteras puritatem animæ, vigorem mentis, corporis castitatem.

A 32. Non agnoscis opus esse te Christi. Manibus suis, ut legimus, te ille formavit, et tu, Manichæe, alterum[3] tibi adsciscis auctorem. Pater Deus dicit ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram;* et tu, Photi- Gen. I, 26.
niane, dicis quia in constitutione mundi adhuc non erat Christus; et tu, Eunomiane, dicis quia dissimilis est Patri Filius. Nam si imago, non dissimilis utique: sed totum ex toto exprimens Patrem, quem Pater substantiæ suæ unitate si-
B gnavit. Pater dicit: *Faciamus;* et tu cooperatorem negas? Quod dixit Pater, Filius fecit; et tu æqualem negas, in quo complacuit Pater.[4]

CAPUT VIII.

Seminaria virtus diversimode exeritur; germinandi ac fructificandi virtus ac modus plane mirabilis: magnificat Dei clementiam soli ubertas, agrorum species et in odore suavitas, ac medica vegetalium virtus.

C 33. Germinet, iniquit, *terra herbam fœni secundum genus.* In omnibus quæ dicuntur nascentia terræ, primum germen est; ubi se paulum sustulerit, fit herba, postea fœnum, inde fit fructus. Sunt nascentia quæ de radice germinant, ut arbores, quæ non sunt satæ, ex aliarum arborum radice nascuntur. In arundine videmus quomodo in extremo ejus velut quidam fit nodus a latere,[5] et inde alia arundo germinat.
D Est ergo in radice vis quædam seminarii. Insitiva quoque in superioribus germinant. Aliis ergo a radice, aliis diverso munere series successionis acquiritur. Inest enim nascentibus singulis aut semen, aut virtus aliqua seminaria, et ea secundum genus; ut quod nascitur ex ea, simile eorum quæ sata sunt, vel quorum de radice sit, germinet. De tritico triticum, de milio milium, de pyro pyrus albo flore prorumpit; castanea quoque surgit de radice castaneæ.

E 34. *Germinet*, inquit, *terra herbam fœni secundum genus.*[6] Et continuo parturiens terra novos se fudit in partus, et induit se amictum viriditatis, gratiam fœcunditatis assumpsit, diversisque comta germinibus, proprios suscepit ornatus. Miramur quod tam cito generaverit;[7] quanto majora sunt miracula, si spectes singula, quemadmodum vel jacta in terram semina resolvantur, ac nisi mortua fuerint, nullum fructum afferant; si vero fuerint quadam sui morte
F resoluta, in uberiores fructus resurgant. Suscipit igitur granum tritici putris gleba,[8] et sparsum

[1] Mss. a, b, *frequens pompa.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, *nihil operis.*
[3] Ed. Med. et Cod. A, *adulterum.*
[4] Mss. a, b, *complacuit Patri?*
[5] Maur. *e latere.*
[6] In Genesi interpretanda nil antiquius est D. Ambrosio, quam ut a rebus creatis vel minimis maximam Dei sapientiam et caritatem effulgere faciat. Quocirca hoc loco a semine incipiens mox ab agricola in terram demisso, ac pedetentim progrediens ad flaventem aristam nobis ordine explicat, et affabre depingit tritici plantam, qua non deficit panis, qui confirmat cor hominis. Illud insuper non est prætereundum, quod Sanctus ait de culmo vacuo et in superiori facie munito. Quæ quidem verba illud portendunt, quod multis post sæculis Galilæus docuit, atque principii loco receptum est, nempe resistentiam tubi vacui majorem esse quam resistentiam solidi tubi, modo sint inter se pondere et longitudine pares. Huic principio confirmando quarumdam herbarum caules, et avium pennæ exempla suppeditant.
[7] Maur. *germinaverit.*
[8] Quinque Mss. non malæ notæ: *nutrix gleba.* Melius alii et Edit. *putris gleba,* id est, solubilis, ut Virg. I *Georg.*

..... *et zephyro putris se gleba resolvit.*

(Edit. Maur.)

cohibet occatio,[1] ac velut materno terra gremio fovet et comprimit. Inde cum se granum illud resolverit, herbam germinat, grata ipsa jam species herbescentis viriditatis, quæ statim genus sativi similitudine sui prodit; ut in ipso suæ stirpis exordio cujus generis herba sit recognoscas, atque in herbis fructus appareat; paulatimque adolescit ut fœnum, culmoque pubescens erigitur et assurgit. At ubi se geniculata jam spica sustulerit, vaginæ quædam futuræ frugi parantur, in quibus granum formatur interius; ne tenera ejus primordia aut frigus lædat,[2] aut solis æstus exurat, aut ventorum inclementia, vel imbrium vis sæva decutiat. Succedunt quidam ordines spicæ, mirabili arte formati, vel ad speciem grati,[3] vel ad tutamen nexu quodam inter se naturalis colligationis adstricti, quam[4] providentia divina formavit. Et ne frugis numerosioris pondere velut quædam cedat fultura[5] culmorum, vaginis quibusdam ipse culmus includitur, ut geminatis viribus frugem possit multiplicem sustinere, ne impar oneri curvetur in terram. Tum supra ipsam spicam vallum struitur aristarum, ut quasi quadam in arce prætendat, ne avium minorum morsibus spica suis exuatur fructibus,[6] aut vestigiis proteratur.

35. Quid dicam quemadmodum clementia Dei humanæ prospexerit utilitati?[7] Fœneratum terra restituit quod accepit,[8] et usurarum cumulo multiplicatum. Homines sæpe decipiunt, et ipsa fœneratorem suum sorte defraudant: terra fidelis manet. Et si quando non solverit; si forte adversata fuerit frigoris inclementia, aut nimia siccitas, aut immensa vis imbrium, alio anno superioris anni damna compensat: ita et quando proventus spem destituit agricolæ, nihil terra delinquit; et quando arridet, ubertas fœcundæ matris se in[9] partus effundit, ut numquam ullum dispendium suo inferat creditori.[10]

36. Quæ vero species pleni agri? Qui odor? Quæ suavitas? Quæ voluptas agricolarum? Quid digne explicare possumus, si nostro utamur alloquio? Sed habemus Scripturæ testimonia, quibus agri suavitatem benedictioni et gratiæ sanctorum advertimus comparatam, dicente sancto Isaac: *Odor filii mei sicut*[11] *odor agri pleni.* Quid igitur describam purpurascentes violas, candida lilia, rutilantes rosas, depicta rura nunc aureis, nunc variis, nunc luteis floribus, in quibus nescias utrum species amplius florum, an vis odora delectet? Pascuntur oculi grato spectaculo, longe lateque odor spargitur, cujus suavitate complemur. Unde divine Dominus ait: *Et species agris mecum est;* cum ipso est enim quam ipse formavit. Quis enim alius artifex possit tantam rerum singularum exprimere venustatem? *Considerate lilia agri,* quantus sit candor in foliis, quemadmodum stipata ipsa folia ab imo ad summum videantur assurgere, ut scyphi exprimant formam; ut auri quædam species intus effulgeat, quæ tamen vallo in circuitu floris obsepta nulli pateat injuriæ. Si quis hunc florem decerpat, et sua solvat in folia, quæ tanti est artificis manus quæ possit lilii speciem reformare? Quis tantus imitator naturæ, ut florem hunc redintegrare præsumat, cui Dominus tantum testimonium dedit,[12] ut diceret: *Nec Salomon in omni 'gloria sua sic vestiebatur sicut unum ex istis?* Rex opulentissimus et sapientissimus inferior judicatur, quam hujus floris pulcritudo est.[13]

Ps. XLIX, 11. Matt. VI, 28. 12 Ibid. 29. 13

37. Quid enumerem succos herbarum salubres? quid virgultorum ac foliorum remedia? Cervus æger ramusculos oleæ mandit, et sanus fit. Locustas quoque folia oleæ arrosa liberant ab ægritudine. Rubi folia superjacta serpenti interimunt eum.[14] Culices non tangent te, si absinthii herbam cum oleo coquas, et eo te perunxeris.

14

CAPUT IX.

Neque propter quædam noxia Creatoris bonitati derogandum. Noxia cum utilibus non sine ratione generari; cum quod uni noxium, alteri sit utile; unde et ex his potius agendas Deo gratias; ad noxia autem vitanda instinctum brutis, hominibus rationem Deum indidisse. Quam decens ordo in terræ fructificatione servatus.

38. Sed forte dicat aliquis:[15] Quid quod cum utilibus etiam lethalia et perniciosa generantur? Cum tritico conium,[16] quod inter alimenta vitæ noxium reperitur, et nisi prævisum fuerit, consuevit saluti nocere. Inter alia quoque nutrimenta vitæ helleborus[17] deprehenditur.[18] Aconita quoque fallunt frequenter, et decipiunt colligentem. Sed hoc ita est, ac si reprehendas

15 16 17 18

[1] Hoc est, comminutio glebarum. (Edit. Maur.)
[2] P-A, *Cicero.*
[3] Mss. a, b, *gratæ.*
[4] Maur. *quos.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, Cod. P, *concedat fulta.*
[6] Maur. *spica lædatur, aut suis exuatur fructibus.*
[7] P-A, *Ex Cicerone.*
[8] Mss. a, b, c, *acceperit.* Cod. N, *acceperat.*
[9] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *in.*
[10] Mss. a, c, *creatori.*
[11] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *sicut.*
[12] Maur. *tulit.*
[13] Maur. omitt. *est.*
[14] Etsi olea medica quadam vi polleat, minime tamen liquet cervos ac locustas, cum ægrotant, illam carpendo in pristinam restitui salutem. Sed oleæ in morbos universos vis medica, nec non vis mortifera rubi in serpentes, inter fabulas rejiciendæ sunt. Quoad absinthium revera Plinius observat *culices eo oleo* (subaudi absinthii, vel in quo absinthium decoctum fuit) *perunctis abigi; et fumo si uratur* (*Histor. Mundi,* libr. XXVII, 28).
[15] Maur. *dicant aliqui.*
[16] Mss. a, b, *aconium.* Cod. c, *lolium.* — Quatuor alii Mss. juxta Maur., *lolium.* Alii melius *conium.* Namque ita Basil. μετὰ τοῦ σίτου τὸ κώνειον, *cum frumento cicuta.*
[17] Maur. *helleborum.*
[18] Has rerum naturalium cognitiones et cæteras hujusmodi, ex operibus Plinii videtur depromsisse D. Ambrosius. Ille auctor fusius de helleboro (*Hist. Mundi,* libr. XXV, 21 et seq.) et de aconito (*ibid.*, libr. XXVII, 2) disserit. Porro helleborus apud Veteres, ut videre est in scriptoribus passim, etiam poetis, maximo usui erat in profligandis humoribus mentales facultates infestantibus, et melancholicis, furiosis, comitiali morbo laborantibus curandis. Nec minus pervulgatum erat triste aconiti nomen, cujus insuper origini fabulas attexuerunt.

terram, quia non omnes homines boni. Sed quod plus est accipe, quia non omnes boni Angeli in cœlo. Sol præ nimio[1] calore spicas torret, adurit autem gignentium prima exordia. Luna quoque viantibus iter monstrat,[2] latronum prodit insidias. Num igitur dignum est ut in his quæ utilia sunt, posthabentes conditoris gratiam confiteri, propter aliqua alimentorum noxia creatoris prospicientiæ derogemus? Quasi vero[3] omnia gulæ causa debuerint procreari, aut exigua sint quæ ventri nostro divina indulgentia ministraverit. Definitæ nobis[4] escæ sunt, et notæ omnibus, quæ et voluptatem generent, et corporis salubritatem.

39. Singula autem eorum quæ generantur e terris, specialem quamdam rationem habent, quæ pro virili portione complent universæ plenitudinem creaturæ. Alia ergo esui, alia alii nascuntur usui. Nihil vacat, nihil inane germinat terra. Quod tibi putas inutile, aliis utile est; immo ipsi tibi frequenter alio est usu utile. Quod escam non adjuvat, medicinam suggerit; et sæpe eadem quæ tibi noxia sunt, avibus aut feris innoxium ministrant pabulum. Denique sturni vescuntur conio,[5] nec fraudi est eis, quoniam qualitate sui corporis[6] venenum succi lethalis evadunt.[7] Frigida enim vis ejus est succi, quam subtilibus poris in cordis sui sedem ducentibus, præcoci digestione præveniunt, priusquam vitalia ipsa pertentet. Helleborum autem periti loquuntur escam esse et alimoniam coturnicum,[8] eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitent. Etenim si ratione medicinæ plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui videtur esse contrarium; quanto magis proprietate naturæ ad cibum proficit, quod medica manu convertitur ad salutem? Per mandragoram quoque somnus frequenter accersitur, ubi vigiliarum ægri afflictantur incommodo. Nam quid de opio[9] loquar, quod etiam nobis quotidiano prope usu innotuit, quoniam dolores eo gravissimi internorum sæpe viscerum sopiuntur? Nec illud præterit, quod conio plerumque furores libidinum A marcuerunt, et helleboro vetustæ[10] passiones ægri corporis sunt solutæ.

40. Non solum igitur nulla in his reprehensio creatoris, sed etiam incrementum est gratiarum. Siquidem quod ad periculum putabas esse generatum, ad remedia tibi salutis operatur. Nam et id quod periculi est, per providentiam declinatur; et id quod salutis, per industriam non amittitur. An vero[11] oves et capræ ea quæ sibi noxia sunt, declinare didicerunt?[12] et solo odore B per quoddam naturæ mysterium, cum sint rationis expertes, rationem tamen evadendi periculi, vel tuendæ salutis agnoscunt,[13] noxiaque pariter ac profutura distinguunt;[14] ita ut plerumque cum armata venenis tela senserint, notas petere herbas[15] atque his remedium vulneri dicantur adhibere. Cibus illis ergo medicina est, ut resilire sagittas videas e vulnere, et fugere venena, non serpere. Denique cervis cibus venenum est. Coluber cervum fugit, leonem interficit: draco C elephantem ligat,[16] cujus ruina mors victoris est.[17] Et ideo summe[18] utrimque certatur; ille ut[19] pedem alliget, in quo casus vincti sibi nocere non possit; iste ne posteriore extremus pede, aut calle capiatur angusto, ubi vel ipse se non queat retorquere, et draconem gravi proterere vestigio, vel sequentis elephanti auxilium non habere.

41. Ergo si irrationabilia animalia norunt quibus sibi aut medicentur herbis, aut subsidiis opem afferant; homo nescit cui rationabilis sensus innascitur, aut tam alienus a vero est, ut D quæ cuique apta sint usui minime deprehendat; aut ita naturæ ingratus bonis, ut quoniam taurini haustus sanguinis lethalis est homini, propterea putet laboriosum animal aut nasci non debuisse, aut sine sanguine debuisse generari, cujus virtus ad cultum agrorum utilis, ad usum plaustrorum habilis, ad alimoniam suavis, diverso munere fulcit agricolas, quibus Deus, si bona sua norint,[20] universa donavit, dicens: *Germinet terra herbam fœni, spirans semen secundum genus.* E Non solum enim spontaneam alimoniam comprehendit quæ est in herbis et radicibus, atque in arborum, reliquisque fructibus;[21] sed etiam

[1] Maur. *sol ipse.* Cod. P, *sol ipse nimio.*

[2] Maur. *demonstrat.*

[3] Maur, *derogemus quasi vero,* etc.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *omnibus nobis.*

[5] Maur. *conium.* Mss. a, b, *aconio.*

[6] Maur. *quoniam per qualitatem sui corporis.*

[7] Hic *evadunt* idem significat ac *devitant,* aut *innocuum sibi efficiunt;* sicut superius *fraudi* æquipollet *damno.*

[8] Coturnices helleborum depasci fortasse ab Aristotele S. Ambrosius accepit; in opere enim, quod inscribitur *De Plantis* (libr. I) philosophus ille ait: *Helleborus, quæ hominibus sunt venena, coturnicibus vero alimentum.* Apud Plinium legitur mandragoram somnum suadere, et esse *vim somnificam pro viribus bibentium* (*Hist. Mundi,* libr. XXV, 94). In eodem denique opere ea reperiuntur, quæ de opio et cicuta S. Ambrosius summatim attingit.

[9] Ed. Med. et Mss. A, N, P, *apio.* Mss. a, b, *appio.*

[10] Mss. a, b, c, *hellebori vetustate.*

[11] Maur. *non.*

[12] Ed. Med. *didicerunt?*

[13] Ed. Med. *agnoscunt?*

[14] Ed. Med. *distinguunt?*

[15] Cod. A, *herbas dictami:* ibidem in margine, *dictami.* Est *dictamnum* herba in Creta insula quam germinans, asserebant antiqui poetæ et philosophi, vim habere suis foliis sagittas e vulneribus extrahendi, id quod vel S. Doctor refert lib. VI, n. 26 hujus Operis.

[16] Atrocem elephantis et draconis congressum atque conflictum videre licet etiam apud Plinium « *Elephantes fert.... India, bellantes cum iis perpetua discordia dracones, tantæ magnitudinis et ipsos, ut circumplexu facili ambiant, nexuque nodi perstringant. Commoritur ea dimicatio: victusque corruens complexum elidit pondere* (*Hist. Mundi,* libr. VIII, 11). Re quidem vera in India immanes reptant serpentes, vulgo dicti *boa,* a quibus elephantes totis viribus cavere debent, ne illi eorum proboscidi semet circumplicantes, constringentibus spiris, ipsos procumbere cogant.

[17] Ed. Med. et Cod. A, *victoria est.*

[18] Maur. *Et ideo summa vi.*

[19] Mss. A, M, N, a, b, c, *certatus ut ille.* Cod. P, *certantur ut ille.*

[20] Alludit ad celebre illud Virg. *II Georg.* v. 458,

O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas!

[21] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *reliquis fructibus.*

eam quæ industria compararur, et cultu rusticani laboris acquiritur.

42. Quam decorum autem quod non statim fundere terras semen jussit et fructus; sed primum germinare, deinde herbescere campos statuit; postea secundum proprietatem sui generis semen adolescere, ut numquam arvorum vacaret gratia, quæ grato primum decore vernarent, postea fructuum suggererent utilitatem!

CAPUT X.

Semina nunquam proprie degenerare, quia accidentalibus causis eorum non mutetur genus, sed perfectio: lolium ac zizania e frumenti semine nequaquam nasci. Verbum Dei miram terræ fœcunditatem contulisse antequam homo peccaret; quæ nec postea prorsus cessavit, et in iis etiam miranda est, quæ ope hominis a terra feruntur.

43. Sed forte quis dicat: Quomodo secundum genus terra profert semina, cum plerumque semina jacta degenerent, et cum bonum triticum fuerit seminatum, decolor ejus species, et inferior forma reddatur? Sed hoc si quando accidit, non ad translationem generis, sed ad ægritudinem quamdam et inæqualitatem seminis videtur esse referendum. Non enim desinit esse triticum, si aut frigore[1] aduratur, aut imbre madidetur; sed specie magis quam genere, colore quoque et corruptione mutatum. Denique frequenter madidata frumenta in sui generis speciem revertuntur, si aut sole, aut ignibus torreantur, aut diligentibus commissa cultoribus,[2] aeris temperie, terrarumque feracium ubertate foveantur. Itaque reparatur in sobole, quod degeneraverat in parente. Unde non periclitamur, ne præceptum illud Dei cujus usus naturæ inolevit, in reliquum successionis vitio destitutum sit, cum hodieque in seminibus generis sui sinceritas reservetur.

44. Nam lolium et reliqua adulterina semina quæ frugibus sæpe miscentur, zizania nuncupari Evangelii lectione cognovimus: sed ea proprium quoddam genus habent, non ex tritici semine in aliud genus seminis decolori mutatione translata, degenerem traxere naturam. Denique hoc docet Dominus dicens: *Simile est regnum cœlorum homini qui seminavit bonum semen in agro suo: cum autem dormirent homines, venit inimicus ejus, et superseminavit zizania inter triticum.* Advertimus utique quod zizania et triticum ut nominibus, ita et genere videantur esse discreta. Denique et servi dixerunt ad patremfamilias: *Domine, nonne bonum semen seminasti in agro tuo? Unde ergo habet zizania? Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit.* Aliud enim semen est diaboli, aliud semen est Christi quod seritur ad justitiam. Denique aliud Filius hominis, aliud diabolus seminavit. Adeo diversa natura utriusque seminis, ut contrarius seminator sit. Quod seminat Christus, regnum est Dei; quod seminat diabolus, peccatum est. Quomodo igitur potest unius generis esse regnum atque peccatum? *Sic est*, iniquit, *regnum Dei, quemadmodum si homo jactet semen super terram.*

45. Est et homo qui seminat verbum, de quo scriptum est: *Qui seminat, verbum seminat.* Hic homo verbum seminavit super terram, quando dixit: *Germinet terra herbam,* et subito terrarum germina pullularunt, et diversæ rerum species refulserunt.[3] Hinc pratorum virens gratia abundantiam pabuli ministravit; inde camporum spica flavescens imaginem pelagi fluctuantis commotione segetis uberioris expressit. Sponte omnes fructus terra suggessit: etsi arata sine cultore esse non poterat, nondum enim erat formatus agricola; inarata tamen opimis messibus redundabat, et haud dubito an majore proventu. Siquidem nec cultoris desidia terrarum destituere poterat ubertatem. Nunc enim fœcunditas unicuique pro merito laboris acquiritur, ubi cultus spectatur agrorum; et negligentia vel offensa, aut diluviis pluviarum, aut terrarum ariditatibus, aut grandinis jactu, aut quacumque ex causa, soli uberis sterilitate mulctatur. Tunc autem proventu spontaneo terra fructus locis omnibus invehebat; quoniam is præceperat, qui universorum est plenitudo. Verbum enim Dei fructificabat in terris, nec ullo adhuc erat terra damnata maledicto. Antiquiora enim mundi nascentis exordia quam nostra peccata sunt; et recentior culpa propter quam condemnati sumus in sudore vultus nostri panem manducare, sine sudore alimenta nescire.

46. Denique hodieque fœcunditas terræ veterem affluentiam spontaneo usu[4] fertilitatis operatur. Quam multa sunt enim quæ adhuc sponte generantur! Sed etiam in his ipsis quæ manu quæruntur, magna ex parte manent nobis divina beneficia, ut frumenta ipsa quiescentibus inferantur. Quod propositæ docet lectionis exemplum, dicente Domino: *Quia sic est regnum Dei quemadmodum si homo jactet*[5] *semen super terram, et obdormiat,* inquit, *et exurgat nocte et die, et semen germinet, et increscat,*[6] *dum nescit ille.* Ultro enim terra fructificat, primo herbam, deinde spicam, deinde plenum triticum in spica. Et cum produxerit fructum, statim mittit falcem, quoniam adest messis. Dormienti igitur tibi, o homo, et

[1] Ed. Med. et Cod. N, *si aut ustrigine.* Cod. A, *urigine.* Cod. M, *strigine:* huic verbo eadem manus superposuit *frigore.* Mss. a, b, *si aut a frigore.* Et forte allusum ad est illud Virg. *I Georg.*,

..... aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

Hic Ambrosius ad verbum interpretatur illa Basilii, Hom. v, in *Hex.*: τῇ ὑπερβολῇ γὰρ τοῦ κρύους ὑπερκαείς.

[2] Ed, Med. et Mss. A, M, N, a, b, *cultoris.*

[3] Filium Dei dicit hominem in ipsa mundi creatione *per anticipationem.* Urget autem mundi creationem ab ipso Dei Filio perfectam, ut auditores contra arianorum errores in catholica veritate communiat.

[4] Ed. Med. et Cod. A, *affluentiæ spontaneo usu.* Maur. *spontaneæ usu.*

[5] Maur. *jaciat.*

[6] Mss. a, b, *et crescat.*

nescienti fructus suos ultro terra producit. Dormis et surgis, et frumenti per noctem incrementa miraris. A

CAPUT XI.

Arborum instantanea creatio: rosa prius spinis carens, postea iis circumvallata, speculum vitæ nostræ, ac primi lapsus recordatio.

47. Diximus de herba fœni: nunc dicamus de ligno fructuoso faciente fructum secundum genus, cujus semen ejus in ipso.[1] Dixit, et facta sunt, et subito, ut supra, floribus, herbarumque viriditatibus, ita hic nemoribus terra vestita est. Concurrerunt arbores, consurrexere silvæ, vertices repente montium fronduerunt. Hinc pinus, hinc cupressus in alta se extulerunt cacumina, cedri et piceæ convenerunt. Abies quoque non contenta terrenis radicibus atque aerio vertice, etiam casus marinos tuto subitura remigio, nec solum ventis, sed etiam fluctibus certatura processit. Nec non et laurus assurgens odorem suum dedit, numquam suo exuenda velamine. Umbrosæ quoque ilices verticem protulerunt, inhorrentem comam hibernis quoque temporibus servaturæ. Hoc enim in singulis privilegium natura tenuit in reliquum, quod sub ictu mundi surgentis accepit: et inde manet sua ilicibus prærogativa, manet cupressibus, ut nulli venti eas crinis sui honore despolient. B

48. Surrexerat ante floribus immixta terrenis sine spinis rosa, et pulcherrimus flos sine ulla fraude vernabat: postea spina sepsit gratiam floris, tamquam humanæ speculum præferens vitæ, quæ suavitatem perfunctionis suæ finitimis curarum stimulis sæpe compungat. Vallata est enim elegantia vitæ nostræ, et quibusdam sollicitudinibus obsepta, ut tristitia adjuncta sit gratiæ. Unde cum unusquisque aut suavitate rationis, aut prosperioris cursus successibus gratulatur, meminisse culpæ eum convenit, per quam nobis in paradisi amœnitate florentibus spinæ mentis animique[2] sentes jure condemnationis adscripti sunt.[3] Irrutiles igitur licet, o homo, aut splendore nobilitatis, aut fastigio potestatis, aut fulgore virtutis, semper tibi spina proxima est:[4] semper inferiora tua respice; super spinas germinas, nec prolixa gratia manet; brevi unusquisque decurso ætatis flore marcescit.[5] C D E

CAPUT XII.

Laudes vitis, quæ etiam ad exemplum proponitur homini, et christianæ plebis similitudinem referre ostenditur, quæ Ecclesiæ subsidiis a terrenis ad cœlestia erigitur. Ad ejus exemplum bonos fructus apto tempore edere monemur.

49. Sane ut caduca tibi noveris communia esse cum floribus, ita etiam læta cum vitibus, quibus generatur vinum, quo cor hominis lætificatur. Atque utinam, o homo, hujus generis imiteris exemplum, ut ipse[6] tibi lætitiam jucunditatemque fructifices. In te ipso suavitas tuæ gratiæ est; ex te pullulat, in te manet, intus tibi,[7] id est, in te ipso quærenda jucunditas tuæ est conscientiæ.[8] Ideo ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus.* Primum omnium nihil gratius florentis odore vitis. Siquidem de flore earum succus expressus poculi genus conficit, quod et voluptati et saluti sit. Deinde quis non miretur ex acini vinacio vitem usque in arboris summum cacumen prorumpere,[9] quam velut quodam amplexu fovet, et quibusdam brachiis ligat, et circumdat lacertis, pampinis vestit, sertis coronat uvarum? Quæ ad imitationem vitæ nostræ primum vivam defigit radicem, deinde quia natura flexibilis et caduca est, quasi brachiis quibusdam,[10] ita[11] claviculis quidquid comprehenderit,[12] stringit, hisque se erigit et attollit. Prov. v, 15

50. Hujus est similis plebs Ecclesiæ, quæ velut quadam fidei radice plantatur, et reprimitur humilitatis propagine; de qua pulcre ait Propheta: *Vineam ex Ægypto transtulisti, et plantasti radices ejus, et replesti terram: operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei: extendit*[13] *palmites ejus usque ad mare, et usque ad flumen propagines ejus.* Et per Esaiam ipse Dominus locutus est dicens: *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi: et maceriam circumdedi, et circumfodi vineam Sorech, et ædificavi turrim in medio ejus.* Circumdedit enim eam velut vallo quodam cœlestium præceptorum, et Angelorum custodia. *Immittet* enim *Angelus Domini in circuitu timentium eum.* Posuit in Ecclesia velut turrim Apostolorum et Prophetarum atque Doctorum, qui solent pro Ecclesiæ pace prætendere. Circumfodit eam, quando exoneravit terrenarum mole curarum. Nihil enim magis Ps. LXXIX, 9. Is. V, 1 et seq. Ps. XXXIII, 8.

[1] Maur. *in ipso sit.*
[2] Maur. *animœque.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *adscriptæ sunt.*
[4] Maur. hic addiderunt *semper est sentis,* auctoritate ut ajunt decem Mss. probatissimorum. At 7 nostri probatissimi Mss. cum Ed. Med. et cæteris editionibus, necnon aliquot aliis codicibus apud Maur. ea verba omittunt.
[5] Ita Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, Maur. et codices alii *marcessit.* Sed facile ex sibilanti pronunciatione litteræ c ante vocalem *i* etiam in quibusdam Italiæ partibus vigente amanuenses litteram *c* in *s* mutare potuerunt.
[6] Ed. Ed. Med, et Mss. N, a, b, *et ipse.*
[7] Ed. Med. et Cod. A, omitt. *idest.* Mss. M, N, P, a, b, c, habent *inest.*
[8] Ed. Med. *jucunditas tuæ est conscientia.* Mss. A, N, a, b, *Jucunditas tua conscientia est.* Cod. P, *in te ipso suavitatis tuæ quærenda jucunditatis tuæ est conscientiæ.*
[9] P-A, *Tullius.*
[10] Rom. edit. *claviculis quasi manibus quibusdam.* Ubi respexisse editores ad locum e lib. Cic. *De Senect.,* satis credibile est. Neque negaverim Ambrosium et quod hic de vite, et quod paulo ante de frumento dictitavit, ex eodem Oratore mutuatum esse. Verum contra edit. et mss. auctoritatem nihil muto. (Edit. Maur.)
[11] Maur. *ita et.*
[12] Maur. *apprehenderit.*
[13] Maur. et Cod. c, *extendisti.* At melius Ed. Med. et 6 Mss. nostri *extendit,* cum LXX ἐξέτεινε.

mentem onerat, quam istius mundi sollicitudo et cupiditas vel pecuniæ vel potentiæ. Quod tibi demonstratur in Evangelio, cum legis, quia illa mulier quæ habebat spiritum infirmitatis, inclinata erat, ut sursum respicere non posset. Curvata enim erat ejus anima, quæ inclinabatur ad terrena compendia, et cœlestem gratiam non videbat. Respexit eam Jesus, et vocavit, et statim mulier onera terrena deposuit. His cupiditatibus etiam illos oneratos fuisse demonstrat, quibus ait: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam.* Ergo illa anima mulieris quasi circumfossa respiravit, et erecta est.

Luc. XIII, 11.

Matth. XI, 28.

51. Sed eadem vitis ubi circumfossa fuerit, religatur et erigitur, ne reflectatur in terram. Reciduntur alia sarmenta, alia propagantur: reciduntur quæ inani effusione luxuriant; propagantur ea quæ bonus agricola judicaverit fructuosa. Quid ego adminiculorum ordines, jugationisque describam gratiam, quæ vere atque manifeste æqualitatem docent in Ecclesia esse servandam, ut nemo se dives aut honoratus extollat, nemo pauper dejiciat, ignobilisque desperet? Omnibus sit in Ecclesia par atque una[1] libertas; omnibus impertiatur justitia communis et gratia. Ideo turris in medio est, quæ exemplum de illis rusticanis, de illis circumferat piscatoribus, qui virtutum arcem tenere meruerunt: quorum exemplis noster erigatur affectus, neque humi vilis[2] et despicabilis jaceat; sed uniuscujusque mens ad superiora se subrigat, ut audeat dicere: *Nostra autem conversatio in cœlis est.*[3] Unde ne aliquibus procellis sæculi possit reflecti, et tempestate deduci, claviculis illis et circulis quasi amplexibus caritatis proximos quosque complectitur, et in eorum conjunctione requiescit. Caritas est igitur quæ nos superioribus nectit, cœloque inserit. Qui enim manet in caritate, Deus in eo manet. Unde et Dominus ait: *Manete in me, et ego in vobis. Sicut palmes non potest fructum afferre a se, nisi manserit in vite; sic et vos, si in me non manseritis. Ego sum vitis, vos*[4] *palmites estis.*

1

2

3

Ad Phil. III, 20.

4

Joan. XV, 4

52. Evidenter igitur exemplum vitis ad nostræ vitæ institutionem arcessendum esse signavit, quæ, primum veris tepefacta temperie germinare[5] perhibetur; deinde ex ipsis sarmentorum articulis fructum emittere,[6] de quibus oriens uva formatur, paulatimque augescens immaturi partus retinet acerbitatem, nec potest nisi matura jam et cocta dulcescere. Vestitur interea viridantibus pampinis vinea, quibus et adversum frigus omnemque injuram non exiguo munitur subsidio, et a solis ardore defenditur. Quid autem eo vel spectaculo gratius, vel fructu est dulcius, videre serta pendentia velut quædam speciosi ruris monilia, carpere uvas vel aureo colore vel purpureo renitentes? Hyacinthos ceterasque gemmas fulgere existimes, coruscare indicos, albarum emicare gratiam. Nec advertis ex his admoneri te, homo, ne immaturos fructus tuos dies supremus [inveniat, aut plenæ tempus ætatis opera imparata dedeceant.[7] Acerbus enim fructus amarior esse consuevit; nec protest dulce esse, nisi quod ad maturitatem perfectionis adoleverit. Huic viro perfecto nec frigus horridæ mortis, nec sol iniquitatis nocere consuevit; quia obumbrat ei[8] gratia spiritalis, et omnia mundanæ cupiditatis et corporeæ libidinis restinguit incendia, defendit ardores. Laudent te quicumque conspiciunt, et agmina Ecclesiæ velut quædam palmitum serta mirentur: spectent singuli [fidelium pulcra animarum monilia: delectentur maturitate prudentiæ, splendore fidei, confessionis decore, justitiæ pulcritudine, ubertate misericordiæ, ut dicatur tibi: *Uxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ;* eo quod redundantiam vitis fructiferæ copiosæ munere liberalitatis imiteris.

7

8

Ps. CXXVII, 3.

CAPUT XIII.

Diversarum specierum arborum proprietates et commoda recensentur; spirituales significationes, ac moralia consectaria ducenda exhibentur. E discretione sexuum in arboribus, et modis iis medendi aliæ corrigendis moribus deductiones. Vera denique nobis medicina ex herbis ac succis.

53. Sed quid ego in sola vite immoror, cum omnia genera arborum utilia sint, alia ad fructum nata, alia ad usum data? Nam et quibus non est fructus uberior, tamen usus pretiosior est. Cedrus suspendendis tectorum apta culminibus, eo quod hujusmodi[9] materies et procera sit spatiis, nec onerosa parietibus. Lacunaribus quoque comendisque fastigiis habilis est cupressus. Unde et Ecclesia dicit in Canticis: *Trabes domorum nostrarum cedri, lacunaria nostra cupressi:*[10] in his esse declarans decora sui ornamenta fastigii, qui quasi trabes verticem Ecclesiæ sua virtute sustineant, et fastigium ejus exornent. Laurus et palma ad insigne victoriæ. Lauro victorum capita coronantur, palma manus victricis ornatus est.[11] Unde et Ecclesia ait: *Dixi, ascendam in palmam, tenebo altitudines ejus.* Quæ eminentiam videns Verbi, et sperans quod ad ejus altitudinem possit ascendere et scientiæ summitatem, dicit: *Ascendam in palmam;* ut

9

10

Cant. I, 16.

11

Cant. VII, 8.

[1] Mss. a, b, *pariterque una.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, P, *neque humilis.*

[3] Maur. *Nostra autem conversio in cœlis est.* Sed tam evidens Paulina lectio nescimus quomodo doctis illis editoribus aufugerit, dum in Ed. Med. nostrisque 7 Mss. servata cernatur. Sed forte non est nisi typographicum mendum.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *et vos.*

[5] Maur. et Mss. a, b, c, *gemmare.*

[6] P-A, *Cicero.*

[7] Mss. a, b, *imperata.* Cod. c, *imperata delectent.* Cod. P, *imparata decidant.*

[8] Maur. *eum.*

[9] Mss. a, b, *ejusmodi.*

[10] Maur. et Cod. P, *cedrinæ ..... cupressina.* At nostrorum Mss. lectionem prætulimus tum quia sic alibi semper ab Ambrosio hic locus citatur (V. Sabb. ad h. l.), tum quia magis consonat LXX δοκοὶ οἴκων ἡμῶν κέδροι, φατνώματα ἡμῶν κυπάρισσοι.

[11] Cod. A, *ornata est.*

omnia relinquat inferiora,[1] et ad superiora contendat, ad bravium Christi, ut suaves ejus fructus carpat et gustet. Suavis enim virtutis est fructus. Populus quoque coronis arbor umbrosa victricibus, et salix lenta vitibus habilis vinciendis, quid aliud mystice declarant, nisi bona esse Christi vincula, quæ nocere non soleant, vincula gratiæ, vincula caritatis, ut unusquisque suis vinculis glorietur, sicut gloriabatur et Paulus, dicens: *Paulus vinctus Jesu Christi?* His ligatus vinculis dicebat: *Quis nos separabit a caritate Christi?* vinculis abstinentiæ, vinculis caritatis. His ligatus vinculis etiam David ait: *In salicibus, in medio ejus suspendimus organa nostra.* Buxus quoque, elementorum[2] apicibus utilis exprimendis, levi materia usum manus puerilis informat. Unde ait Scriptura: *Scribe in buxo.* Simul ut admoneat te ipsa materia quæ semper viret, nec umquam foliis exuitur suis, ne umquam spei tuæ dissimulatione nuderis, sed semper tibi per fidem germinet spes salutis.

Philem. I, 1. Rom. VIII, 35. Ps. CXXXIX, 2. Is. XXX, 8.

54. Quid ego[3] enumerem quanta varietas arborum, quam diversus in singulis et pulcher ornatus, quam patulæ fagi, quam proceræ abietes, quam comantes pinus, quam umbrosæ ilices, quam populi bicolores, quam nemorosa et rediviva castanea, quæ simul ut excisa fuerit, tamquam silvam ex se pullulare consuevit; quemadmodum in arboribus ipsis ætas aut senilis, aut novella deprehenditur; junioribus enim exiliores rami; antiquioribus validiora et nodosa sunt brachia: illis folia levigata atque diffusa, istis[4] contractiora et aspera. Sunt etiam arbores quæ senili atque emortua radice successionem sui, si forte cædantur, reparare non noverint; aliæ quibus aut juventus viret, aut natura fœcundior est, quibus excisio lucro potius quam detrimento sit, ut per plures sui rediviva successione renoventur hæredes.

55. Est etiam, quod mireris, ipsis[5] sexus in pomis, est discretio sexus in arboribus. Nam videas palmam quæ dactylos generat, plerumque inclinantem ramos suos et subjicientem, et concupiscentiæ atque amplexus speciem prætendentem ei arbori, quam marem palmam appellant pueri rusticorum.[6] Illa ergo palma feminea est, et sexum suum subjectionis specie confitetur. Unde cultores locorum præjaciunt ramis ejus dactylorum vel palmitum[7] semina masculorum, quibus illi feminæ arbori velut quidam sensus perfunctionis infunditur, et expetiti concubitus gratia repræsentatur. Quo munere donata rursus erigitur, et elevat ramos suos, et in veterem statum comam suam rursus attollit. De ficu quoque eadam est opinio. Ideoque plerique secundum domesticam et fructiferam ficum agrestem ficulneam feruntur insere, eo quod cito fructus fœcundæ illius et domesticæ ficus vel aura tentati aliqua, vel æstu defluere ferantur in terram. Unde gnari[8] hujus remedii grossis arboris agrestis alligatis ad illam feracem arborem, medentur ejus infirmitati; ut possit fructus proprios reservare, jamjamque si deforent remedia, lapsuros. Quo[9] admonemur velut quodam ænigmate naturæ non refugere[10] eos, qui a nostra fide et consortio separati sunt; eo quod et gentilis qui fuerit acquisitus, quo gravior fuerit assertor erroris, eo vehementior possit fidei defensor existere; et si quis de hæreticis convertatur, velut confirmet eam partem in quam se commutata opinione contulerit, maxime si habeat aliquid directum naturæ, ut vivida possit ejus esse sententia, si adminiculetur ei attentio sobrietatis, observantia castitatis. Profunde ergo circa eum studium tuum, ut similitudine fructiferæ illius ficus de præsentia et conjunctione agrestis illius arboris tuam possis corroborare virtutem. Ita enim tua nec dissolvetur intentio, et diligentiæ fructus et gratiæ reservabitur.[11]

56. Quam multa sunt autem quæ doceant naturalem duritiam posse diligentiæ studio temperari, quibus affert cultus ruralis exemplum! Nam plerumque cito florent mala granata, et fructum afferre non possunt, nisi congruis peritorum remediis excolantur: plerumque succus vanescit interior, et foris species ejus pulcra prætenditur. Quæ non immerito comparatur Ecclesiæ, ut habes in Canticis ad Ecclesiam dictum: *Ut cortex*[12] *mali punici genæ tuæ.* Et infra: *Si floruit vitis, floruerunt mala granata.* Ecclesia enim bonum fidei fulgorem confessionisque prætendit, tot martyrum sanguine speciosa, et quod est amplius, Christi cruore dotata; simul plurimos intra se fructus usu istius pomi sub una munitione conservans, et virtutum negotia multa complectens. Sapiens enim spiritu celat negotia. Amygdalis quoque hoc genere medicari feruntur agricolæ, ut ex amaris dulces fructus fiant, ut terebrent[13] ejus radicem arboris, et in medium inserant surculum ejus arboris quam Græci πεύκην,[14] nos piceam dicimus; quo facto succi amaritudo deponitur. Ergo si agricultura convertit stirpium qualitates,[15] nonne studia doctri-

Cant. IV, 3. Cant. VII, 12.

[1] Mss. A, M, N, *in inferiora.*
[2] Elementa dicuntur alphabeti litteræ.
[3] Mss. A, M, N, P, *Quid ergo.*
[4] Mss. a, b, *illis.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *ipse.*
[6] Hoc est, *rustici.* Loquendi forma petita a Græcis, apud quod παῖδες φιλοσόφων idem sonat ac φιλοσόφοι: immo et apud Hebræos *filius hominis* pro homine sæpe in sacris Scripturis.
[7] Mss. P, a, b, c, *palmarum.*
[8] Mss. A, N, *ignari.* At in A eadem manus superposuit *non.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, N, *Quod.* Cod. P, *quoque.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *fugere.*
[11] Hic paragraphus explicit, fortasse, Sanctum Augustinum respiciens: pariter ad eundem referri videntur illa paragraphi sequentis verba: *Nemo ergo positus in adolescentiæ, vel intemperantiæ lubrico, de sui conversione desperet,* etc.; ex quo conjectari liceret Hexaemeron fuisse ante 389 annum exaratum.
[12] Ed. Med. et Mss. nostri *et cortex.*
[13] Maur. et Cod. c, *ut et terebrent.*
[14] Mss. a, b, ΠΕΘΙΚΕΝ (*sic*), A, M, N, c, ΠΕΥΚΕΙΝΟΥ (*sic*).
[15] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *qualitatem.* At in M coæva manus correxit in *qualitates.*

næ, et disciplinæ attentio mitigare possunt quaslibet ægritudines passionum? Nemo ergo positus vel in adolescentiæ vel intemperantiæ[1] lubrico de sui conversione desperet. Si ligna plerumque in meliores vertuntur usus, non possunt[2] hominum corda mutari?

57. Docuimus non solum inter diversi generis arbores esse fructuum diversitates, sed plerumque in eadem specie arborum compugnare sibi fructus. Alia enim species masculorum, alia femineorum fructuum, sicut de dactylis supra diximus. Quis autem possit comprehendere varietatem, speciem gratiamque pomorum, singulorum quoque utilitatem fructuum, succorumque proprietatem, quæ cuique rei apta videantur, quemadmodum ægris visceribus hominum amariora poma medicentur, et inflationem asperitatemque interiorem temperent, quemadmodum rursus humorum aspera pomorum dulcibus temperentur? Denique ea medicina antiquior, quæ herbis curare consuevit et succis; nec ulla firmior sanitas, quam quæ salubribus reformatur alimentis.[3] Unde secundum naturam docemur, quia sola nobis esca medicina est. Herbis certe ulcera aperta clauduntur, herbis curantur interna. Ideoque medicorum est opus herbarum potestates noscere. Hinc enim medendi usus inolevit.

CAPUT XIV.

Fructus omnes diversimode sole nutriri, atque in foliorum diversitate Dei providentiam mirandam; præcipue vero in foliis vitis atque ficulneæ.

58. Sed ut ad simplicia poma revocemus stylum, alia sunt quæ coquuntur sole, alia quæ testis aut corticibus clausa complentur. Mala et pyra, uvarum quoque genera omnia nuda objecta sunt soli. Nucis[4] autem et nucleæ, nuclei quoque fructus et testa opertus est cortice; alitur tamen et ipse calore solis atque nutritur; et quantum pineæ[5] densitate nucleus absconditur, tantum solis calore nutritur.[6]

59. Quanta deinde Domini providentia, ut ubi mollior fructus, ibi folii crassitudo validius tegimentum[7] tuendo deferat pomo, quod videmus in fructu ficulneæ. Delicatiora itaque validioribus munienda sunt, ut te ipse[8] quo-

A que Dominus per Hieremiam docet, dicens: *Sicut ficus istas bonas recognoscam translatos Juda, quos emisi de loco isto in terram Chaldæorum in bona, et confirmabo oculos meos super illos in bona.* Tamquam delicatos enim velut quodam misericordiæ suæ validiori sepsit tegmine, ne teneri fructus maturius interirent. Denique de ipsis etiam in posterioribus dicit: *Delicati mei ambulaverunt vias asperas.* Quibus infra ait: *Constantes estote, filii, et proclamate*[9] *ad Deum.* Hoc B enim solum adversus omnes procellas atque injurias inviolabile tegmen, impenetrabile munimentum est. Ubi ergo teneri fructus, ibi crassiora tegmina et munimenta foliorum. Contra autem, ubi fructus validior est,[10] ibi teneriora folia, ut malus arbor docet. Pomum enim validius non multo[11] indiget protectionis auxilio; nam ipsa protectionis crassioris umbra pomo nocere plus posset.[12]

Hier. XXIV, 5.

Baruch IV, 26.

Ibid. 27.

60. Denique doceat nos pampinus naturæ C gratiam, et divinæ sapientiæ interna mysteria. Videmus enim ita scissum atque divisum, ut trium foliorum speciem videatur ostendere: ita pars media distincta est, ut, nisi inferioribus[13] hæreret, separata spectantibus videretur. Ea autem ratio videtur servata naturæ, ut et solem facilius admittat, et umbram obtexat. Denique procerius media pars ejus extenditur, et in ipsa summitate tenuatur, ut plus pulcritudinis quam tegumenti præferat. Etenim bravii[14] speciem vi- D detur effingere, significans quod uva inter pendentes ceteros fructus habeat principatum, cui tacito quodam judicio naturæ, sed evidenti indicio innascitur species et prærogativa victoriæ. Secum igitur habet bravium suum, quo et munimen sibi præbetur adversum injurias aeris, pariter imbriumque[15] violentiam, et impedimentum non affertur ad recipiendum solis calorem, quo tepefacta alitur, coloratur, augetur. Ficulneæ quoque folium, æque prope ut pampinus, quadrifida interscinditur divisione: quod eo clarius E videtur, quo majus est folium, sane non ita ut pampinus vel ora omni, vel summitate crispanti. Sicut enim in ficulneæ folio crassitudo validior, ita in pampino species elegantior. Crassitudo igitur folii proficit ad tempestatis injuriam repellendam; intercisio ad fructus gratiam vaporandi. Denique hoc genus pomi grandinem non

[1] Mss. a, b, *vel in intemperantiæ.*

[2] Maur. et Mss. P, c, *Ligna plerumque in meliores vertuntur usus, et non possunt,* etc.

[3] Innuitur ad hoc medicæ artis principium: potiora esse ad medendum remedia organica; nam vegetalia melius nutritioni inserviunt, quam mineralia. Quod principium maxime apud Veteres invaluit, qui nihil quicquam in plantis quæsiverunt, præter olera frugesque ad vitam, aut quod ad medendum fortuna vel experientia monstraverat. Itaque Hippocratis, qui prima medendi præcepta clarissime condidit, referta herbarum mentione invenimus volumina. Tanto medicinæ principi obsequuti sunt Theophrastus, Cato, Dioscorides, Columella, Galenus, Plinius Secundus, pluresque alii, quot singulos recensere non est otii. At non silentio prætercundi Arabes, qui in materiæ medicæ campo a Græcis per plures annos exculto plura conseverunt. Eorum ferme præcepta per aphorismos Salernitana Schola pervulgavit, quorum series trito illo versu absolvitur: *Contra vim mortis, nullum est medicamentum in hortis.* Optandum denique est ne illud principium nostro ævo nimium negligatur.

[4] Mss. P, a, b, c, *Nuces.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *et quantum pinea.* Mss. M, P, a, b, *et quanta pineæ.*

[6] Mss. M, P, a, b, omitt. verba *tantum solis calore nutritur.*

[7] Maur. *tegumentum.*

[8] Maur. *ut et ipse.*

[9] Maur. *clamate ad Deum.* Cod. P, *proclamate ad Dominum.*

[10] Maur. *validiores.*

[11] Mss. M, a, b, *multum.*

[12] Ed. Med. et Mss. A, M, P, a, b, *possit.*

[13] Mss. P, a, b, *in inferioribus.*

[14] Græce βραβεῖον, corona seu victoriæ præmium. Dabatur autem illud e ramis variarum arborum, quarum aliquæ cap. superiori num. 55 explicantur. Videsis Lucianum in dial. Ἀνάχαρσις, ἢ περὶ γυμνασίων, et alios. (Ed. Maur.)

[15] Maur. *pariterque imbrium.*

cito, maturitatem cito sentit; quia et latere videtur adversum injurias, et patere ad gratiam.

61. Quid ego foliorum describam diversitates, quemadmodum alia rotunda, alia longiora, alia flexibilia, alia rigidiora sint, alia nullis facile ventis labentia, alia quæ levi motu decutiantur aurarum?

CAPUT XV.

Mirabiles aquæ immutationes, et diversitates; diversus quoque usus et natura humorum ex arboribus stillantium; sed hæc impossibile omnia persequi sermone.

62. Inexplicabile est singularum rerum exquirere velle proprietates, et vel diversitates earum manifesta testificatione distinguere, vel latentes occultasque causas indeficientibus aperire documentis. Una nempe atque eadem est aqua, et diversas plerumque se se mutat in species:[1] aut inter arenas flava, aut inter cautes spumea, aut inter nemora viridantior, aut inter florulenta discolor, aut inter lilia fulgentior, aut inter rosas rutilantior, aut in gramine liquidior, aut in palude turbidior, aut in fonte perspicacior, aut in mari obscurior, assumpto locorum quibus influit colore, decurrit. Rigorem quoque pari ratione commutat, ut inter vaporantia ferveat, inter umbrosa frigescat, sole repercussa exæstuet, nivibus irrigata glaciali humore canescat. Quemadmodum autem sapor ejus ipse convertitur, ut nunc asperior, nunc amarior, nunc vehementior, nunc austerior, nunc dulcior pro specierum quibus infusa fuerit qualitate varietur. Asperatur immaturioribus succis, tunso[2] cortice nucis, foliisque contritis,[3] amara[4] fit absinthio, vino vehementior, austerior alliis; gravescit veneno, melle dulcescit. Si vero ei lentiscum, terebinthi quoque fructus, vel nucis interior pars[5] misceatur, in olei mollem naturam facile transfunditur. Cum sit autem altrix omnium virgultorum, diversos singulis usus ministrat. Si radices alluat vel nubibus fusa descendat, discretas dat omnibus vires, radicem impinguat, caudicem provehit, ramos diffundit, folia virescere facit, fructuum alit semina, pomum augere consuevit. Ergo cum eadem sit omnium nutrix, alia arborum genera tristiores ferunt succos, alia dulciores, alia tardos, alia præmaturos. Ipsæ quoque inter se discrepant suavitates.[6] Alia suavitas in vinea,[7] alia in olea, alia in cerasis, alia in ficu, discreta in malo, dispar in dactylo.

63. Tactus ipse aquæ alibi lenis, alibi asperior, plerumque pinguior est. Pondere quoque distat frequenter ut specie. Nam plerisque locis gravior, plerisque levior æstimatur. Non mirum igitur si cum ipsa in se discrepet, discrepent etiam inter se lacrymæ arborum, quæ ejusdem aquæ alluvione generantur. Et cum una sit omnium causa, diversus singularum usus, diversa natura est. Aliam vim habet cerasi arboris lacryma, aliam lentisci. Disparem quoque balsami guttam odorata Orientis ligna sudare produntur: diversum quoque lacrymarum genus virgulta ferularum in Ægypto ac Libya quadam vi naturæ secretioris illacrymant. Quid autem tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit, et in tantæ materiæ soliditatem lacryma durescat? Nec levibus id adstruitur testimoniis, quando folia aut surculorum minutissimæ portiones, aut exigua quædam animantium genera in electro sæpe reperiantur, quæ videntur,[8] cum adhuc gutta esset mollior, recepisse et solidata tenuisse.[9]

64. Sed quid ego vili sermone decerno cum alta atque pretiosa ratione naturæ, cum iste sermo[10] humano alatur ingenio, naturam autem omnium providentia divina formaverit? Unde velut habenis quibusdam verborum cohibenda diffusio est; ne quod Salomoni specialiter sapientiæ munere divinitus videtur esse collatum,[11] usurpatorie videamur exponere differentias arborum et virtutes radicum, et quæcumque sunt abscondita et improvisa, sicut scriptum est, quæ nec ab ipso tamen manifestata[12] produntur; ut mihi videatur potuisse eum disputare de virgultorum generibus, non potuisse tamen plenius omnis creaturæ explicare rationes.[13]

[1] Maur. *et in diversas plerumque mutat species.*

[2] Maur. *tunse.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *tritis.*

[4] Maur. *amarior.* Genuinam arbitramur nostram lectionem, tum quia nihil aliud memoratur quod amarum sit, tum quia ad analogiam subsequentium etiam hæc vox in comparativam ab amanuensibus potuit immutari.

[5] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *pars.*

[6] Maur. *suavitate.*

[7] Maur. *est in vinea.*

[8] Maur. *videtur,* magis quidem consone cum syntaxi, sed ideo forte serior emendatio.

[9] Plinius in opere, quod inscribitur *Historia Mundi,* passim agit de resinis (lib. XII, 36; lib. XIV, 25), de opobalsamis (lib. XII, 54). Loquitur quoque de *succino vel electro* (italice *ambra gialla*) a quo *electricitas* nomen accepit. In succino fuit electricitas primum a Thalete detecta atque observata; qui, peragratis distantissimis regionibus ad scientiam aucupandam, primus rerum naturalium studio animum applicuit, primusque Græcorum physicam a theologia sejunxit. *Succinum* seu *electron* est materia resinosa, in statu fossili, quæ materias interdum organicas continet.

[10] Mss. a, b, *sermone.*

[11] Verba interpretatur Sacræ Scripturæ *Et disputavit super lignis a cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete* (III Regum IV, 33); affirmatque Salomonem non penitus universarum plantarum calluisse rationes. Licet, quoad cognitionum scientiarumque complexum, præsertim si earum, quæ ad praxim spectant, habeatur ratio, unus omnium sapientissimus Salomon extiterit; attamen quis novit, an ejus cognitiones, etiam de re herbaria, quæ *Botanica* dici solet, hodiernæ scientiæ omnino attigerit fines?

[12] Ed. Med. et Mss. A, N, P, *manifesta.*

[13] Maur. *omnes.* Cod. P, *omne secretum explicare rationis.*

CAPUT XVI.

Ad vocem Domini subito omne virgultorum genus efflorescens victum omnibus animantibus, umbram, medicamina præstitit. Plantas omnes aut semen, aut aliquid quod seminis vicem suppleat, in se habere. Magna Dei virtus in singulis virgultis, quæ speciatim ostenditur in pinea ac myricis.

65. Quod si irriguis aquarum plerumque et segetes lætiores sunt, et virides fabæ, et hortorum multiplex suscitatur et resuscitatur gratia; si viridantibus thoris fluviorum exundantium ripa decoratur: quemadmodum ad verbum Domini, quod omni aquarum cursu est redundantius, subito creatura virgultorum omnis efloruit? Festinarunt campi non commissam sibi frugem edere, ignorata horti olerum genera, florum miracula germinare, ripæ fluminum se vestire myrtetis: properaverunt arbores cito surgere, cito se in florem induere,[1] victum hominibus, pecori pabulum ministrare. Fructus communis est omnibus, usus quoque est datus omnibus. Simul utrumque arbores germinarunt, aliud qu vesceremur, aliud quo refrigerante umbra defenderemur a sole. Cibus in fructu, usus amænitatis in folio; tamen quia præscia erat providentia creatoris, quod fructum sibi maxime hominum[2] aviditas vindicaret, reliquis providit animantibus, ut specialem his donaret alimoniam. Itaque esca his non mediocris in foliis est, corticibusque silvestribus: ea quoque quæ ad usum medendi proficerent, id est, succi, lacrymæ, surculi pariter ministrata sunt. Itaque illa quæ post experimento, usu et[3] exemplo utilia cognovimus, ea a principio creator[4] cui usui apta donaret, præscientiæ suæ majestate de sinu terrarum jussit exire.

66. Et quia jussit Dominus, ut germinaret terra herbam fœni, et lignum fructiferum, faciens fructum secundum genus, cujus semen ejus in eo (ne forte quis dicat in multis arboribus neque fructum, neque semen videri, et putet divinum in aliquo vacillare præceptum, ut a veritate sit devium[5]) illud advertat, quia nequaquam fieri potest, ut non aut seminibus utantur universa gignentia, aut habeant aliqua quæ videantur cum virtute seminum convenire: idque si quis diligenter intendat, manifesta testificatione poterit comprehendere. Nihil videntur seminis habere salices; habent tamen in foliis granum quoddam quod habeat virtutem seminis, ut, eo commisso terris, tamquam posito surgat arbor de surculo, et tamquam de semine se exsuscitet.[6] Grano itaque illo radix prima[7] coalescit: de radice pullulat non solum salicis,[8] sed etiam reliquarum ad similitudinem hujusmodi generis arborum silva. Habet autem et radicis generatio[9] virtutem seminis; unde plerique ea satione incrementum sui nemoris propagarunt.

67. Magna Dei virtus in singulis. Nec miretur quis[10] si in virgultis magnam Dei dixi esse virtutem. Siquidem magnam suam virtutem in locustis esse dixit et brucho, eo quod divinæ majestatis offensa magno moderamine sterilitatis Judaicæ atque inopiæ solveretur. Magna enim virtus patientia,[11] magna virtus providentia. Indigni etenim erant, qui uterentur fœcunditate terrena, qui terrarum læserant creatorem. Et vere magnus, qui miserabili fame nefas tantæ impietatis ulciscitur. Itaque si magna virtute Dei sterilem bruchum terra generavit, quanto magis magna virtute, quæ fœcunda sunt, procreat?

68. Quis pineam videns non stupeat tantam divino præcepto artem inolitam, impressamque naturæ, quemadmodum ab ipso centro distantibus licet mensuris pari assurgat glutino, quo proprios fovet fructus? Itaque per circuitum eadem species et ordo servatur, et quidam in singulis plagis nucleorum partus exuberat, atque in orbem redit fructus[12] et gratia. Itaque in pinea ista imaginem sui natura videtur exprimere, quæ a primo illo divino cœlestique mandato privilegia accepta custodit, et partus suos quadam annorum vice et ordine refert, donec consummatio temporis impleatur.

69. Sed ut in hoc fructu gratam speciem sui signat, ita etiam in myricis,[13] id est, humilibus virgultis figuram improbæ calliditatis expressit. Sicut enim duplici corde viri ubique præsto sunt, et gratiam simplicitatemque apud bonos prætendunt, et vitiosissimis glutinantur; ita etiam et in aquosis et in desertis contrario quodam usu hæc virgulta nascuntur. Unde et Hieremias dubia morum atque insincera myricis comparavit. Hier. XVII, 6.

CAPUT XVII.

Surdiora corda hominum quam terra. Admiranda Dei providentia in diversis arborum speciebus, et earum quoque quæ semper virent. Perpetuus viror palmæ ab homine imitandus. Deus creator et vitis ad bonum homini.

70. Germinet, inquit, *terra*,[14] et statim omni surgente germine[15] terra completa est. Et homini dicitur: *Dilige Dominum Deum tuum,* Deut. VI, 5.

[1] Hoc petitum videtur ex illo Virg. *I Georg.*

. . . . . *cum se nux plurima silvis*
Induet in florem. (Ed. Maur.)

[2] Maur. *humana.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. *et.* Cod. P, *exemploque.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *creaturæ.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *dubium.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *se suscitet.* Mss. a, b, omitt. *se.*

[7] Maur. *primum.* Mss. a, b, *primo.*

[8] Mss. a, b, *salices.*

[9] Mss. a, b, omitt. *generatio,* Cod. P, *germinatio.*

[10] Maur. *aliquis.*

[11] Cod. A, *prudentia et sapientia.*

[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *fructu.*

[13] Ed. Med. et Mss. nostri *myricibus,* idem infra.

[14] Maur. addunt *herbam virentem.*

[15] Ed. Med. *omnes surgunt in germine.* Mss. A, M, N, a, b, *omnis surgens in germine.* Cod. P, *surgenti in germine.*

et non est caritas Dei omnium infusa visceribus. Surdiora eorda hominum sunt, quam dura saxorum. Terra indebitos fructus nobis ministrat, dum obsecundat auctori: nos debitum munus negamus, dum non veneramur auctorem.

71. Vide in parvis quæ providentia sit Dei; et quia comprehendere non potes, mirare quomodo alia semper florentia reservaverit, alia mutationes habere voluerit expoliationis et amictus. Inter cana nivium, pruinas frigorum, viriditatem suam arva conservant; et cum ipsa tecta sint gelu, partus sui tamen haud[1] exiguam speciem viriditatis obtexunt. In ipsis quoque generibus arborum, quæ diuturnis frondibus vestiuntur, non mediocris distantia est. Servat indumentum suum semper olea, vel pinus, sed tamen folia sua sæpe commutant; nec ea quasi diuturna, sed quasi succedanea prætendunt suæ arboris pulcritudini, perpetui integritate vestitus vice muneris obumbrantes. Palma autem virens semper manet conservatione et diuturnitate, non immutatione foliorum. Nam quæ primo germinaverit folia, ea sine ulla substitutionis successione conservat. Imitare ergo eam, o homo, ut dicatur et tibi: *Statura tua similis facta est palmæ.* Cant. VII, 7. Serva viriditatem pueritiæ tuæ, et illius innocentiæ naturalis, quam a primordio recepisti, ut plantatus secus decursus aquarum, fructum tuum in tempore tuo habeas præparatum, et folium tuum non defluat. Hanc viriditatem gratiæ semper florentis in Christo secuta Ecclesia dicit: Cant. II, 3. *In umbra ejus concupivi, et sedi.* Hanc prærogativam doni virentis acceperant[2] et Apostoli, quorum nec folium umquam potuit elabi, ut eorum etiam umbra curaret ægrotos. Obumbrabat[3] enim infirmitates[4] corporis fides mentis, et florentia merita virtutum. Mane ergo plantatus in domo Domini, ut in atriis ejus sicut palma floreas, et ascendat in te gratia Ecclesiæ, et sit odor narium tuarum sicut mala, et fauces tuæ sicut vinum optimum, ut inebrieris in Christo. Cant. VII, 9.

72. Bene admonuit iste versiculus repetere pene intermissum, quia diximus præcepto Domini vitem etiam pullulasse, quam postea post diluvium a Noe plantatam esse cognovimus. Sic enim habes, quia Noe agricola erat terræ, et plantavit vitem, et bibit de vino ejus, et obdormivit. Non ergo Noe auctor est vitis, sed plantationis. Neque enim nisi eam reperisset ante generatam, plantare potuisset. Cultor ergo, non auctor est vitium. Deus autem qui sciret quod vinum sobrie potatum sanitatem daret, augeret prudentiam, immodice sumptum ad vitia causas daret, creaturam dedit, abundantiam humano arbitrio reservavit; ut parsimonia naturæ ess magisterium sobrietatis, abundantiæ noxam[5] lapsumque temulentiæ sibi adscriberet humana conditio. Denique et ipse inebriatus est Noe, et obdormivit consopitus a vino. Itaque per vinum patuit deformitati qui per diluvium excrevit ad gloriam: sed Dominus et in eo creaturæ suæ gratiam reservavit, ut ejus fructum nobis converteret ad salutem, ac per eum[6] nobis remissio peccatorum proveniret. Unde pie Isaac dixit: *Odor Jacob odor agri pleni,* d est, naturalis odor. Quid enim pleno rure suavius? Quid vitis odore jucundius? Quid fabæ flore gratius? Unde quamvis ingeniose quis ante nos dixerit: Non vitem aut ficum Patriarcha olebat aut frugem, sed virtutum spirabat gratiam; ego tamen et odorem ipsum terræ simplicem atque sincerum pro gratia benedictionis accipiam, quem fraus nulla composuit, sed veritas indulgentiæ cœlestis infudit. Denique inter benedictiones sacratissimas computatur, ut tribuat nobis Dominus a rore cœli vim vini, olei atque frumenti; cui est honor, laus et gloria, perpetuitas a sæculis,[7] et nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen. Gen. IX, 20. Gen. XXVII, 27.

[1] Ed, Med. et Mss. A, N, a, b, *aut.*
[2] Maur. *acceperunt.*
[3] Maur. et Cod. C, *obumbrant.* Cod. P, *obumbrabant.*
[4] Mss. a, b, *infirmitati.* Cod. P, *infirmitatem.*
[5] Maur. *noxiam.* Cod. P, *noxium.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *eam.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *perpetuitas in sæculis.* Mss. a, b, *potestas in sæculis.*

LIBER QUARTUS
DE OPERE QUARTI DIEI.

Lectio S. Ambrosii.
14. Et dixit Deus: Fiant luminaria in firmamento cœli ad illuminationem super terram, quæ

Lectio Vulgata.
14. Dixit autem Deus: Fiant luminaria in firmamento cœli, et dividant diem, ac noctem, et sint

Lectio S. Ambrosii.
discernant inter diem et noctem, et sint in signa et in tempora et in dies et in annos.

Lectio Vulgata.
in signa et tempora, et dies, et annos.

SERMO VI.

CAPUT I.

Ne solis majestas animum pervertat, iste ad ejus creationem intelligendam rite comparandus consideratione eorum quæ ante solem creata sunt. A solis contemplatione ad Dei agnitionem assurgendum. Sol serius creatus ut patefieret, etiam absque eo terram germinare posse; unde terra solem ut conservum alloquens inducitur.

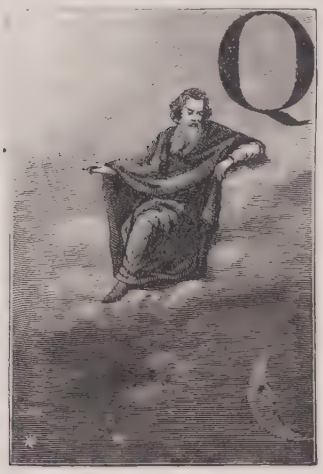

QUI vindemiam colligit, vasa prius quibus vinum infunditur, mundare consuevit, ne sors[1] aliqua vini gratiam decoloret. Quid enim prodest ponere vitem ordine, fodere quotannis, aut aratris sulcos ducere, putare, subrigere, adjungere ulmis, et quodam connubio copulare, si tanto labore vina quæsita in vase coacescant? Matutinos quoque solis ortus si quis spectare desiderat, emundat oculos suos; ne quid pulveris, ne quid purgamentorum oculis ejus insideat,[2] quo tuentis hebetetur obtutus; neve aliqua caligo nebulosa corporeos visus spectantis obducat. Nobis in lectione exoriendus est sol, qui ante non fuerit. Primum jam diem sine sole transivimus: secundum sine sole transegimus: tertium sine sole confecimus: quarto die jubet Deus fieri luminaria solem et lunam et stellas. Sol incipit: emunda oculos mentis, o homo, animique interiores obtutus, ne qua festuca peccati aciem tui perstringat ingenii, et puri cordis turbet adspectum. Emunda aurem, ut vase sincero Scripturæ divinæ nitida fluenta suscipias, ne qua ingrediatur contagio. Procedit[3] sol magno jubare diem, magno mundum complens lumine, vaporans calore. Cave, o homo, solam ejus perpendere magnitudinem, ne nimius fulgor ejus visus[4] tuæ mentis obcæcet: ut qui e regione in radium ejus intendit, repercusso lumine omnem subito amittit adspectum; ac nisi in ceteras partes vultum suum oculosque convertat, æstimat se nihil videre, et in tuendi munere esse fraudatum; si vero deflectat obtutum, integrum sibi officium perseverat. Cave igitur ne et tuum radius ejus exoriens confundat adspectum. Et ideo prius firmamentum cœli adspice, quod ante solem factum est: terram adspice, quæ ante quam sol prodiret,[5] cœpit[6] esse visibilis atque composita: germina ejus adspice anteriora solis lumine. Anterior bruchus[7] quam sol; antiquior

[1] Editiones non Med. ante Maurinam cum nonnullis codd. habent *sordes*, sed recte Maurini prætulerunt lectionem *sors*, idest *casus*; sic enim et Ed. Med. et Mss. nostri legunt.

[2] Maur. *insidat.*

[3] Ed. Med, et Mss. A, N, a, b, *præcedit.*

[4] Mss. a, b, *visum.*

[5] Maur. *procederet.* Cod. P, *proderet.*

[6] ..... *antequam sol procederet*.... Solis et terræ massæ probabiliter uno eodemque tempore creatæ fuerunt, juxta illud Geneseos: *In principio creavit Deus cœlum et terram* (I, 1). Scientia autem physica ægre quidem assentiretur opinantibus terram, solis satellitem, antequam ipse sol existeret, extitisse. At vero cum tellus statum perfectum nonnisi post diutinum tempus sit consecuta, tum quoque sol illuminandi atque calefaciendi virtutem serius fortasse obtinuit. Sacræ enim literæ, cum testantur quarto die facta fuisse cœli luminaria, eorumdem non quidem *existentiam*, sed *actum* respexisse videntur: quarto scilicet die sol et luna, cæteraque astra terræ primum adfulserunt, propterea quod nondum soli illuminandi aptitudo inerat, vel, si mavis, nondum terra solis radiis lustrari ac calefieri poterat, cum Deus, si audiamus Job (Cap. XXXVIII, v. 9), ponebat *nubem vestimentum ejus, et caligine illam quasi pannis infantiæ obvolvebat.* Hæc autem interpretatio S. Ambrosii locutionibus confirmatur:.... *antequam sol procederet*..... *luminis claritas abundavit*..... *habet enim dies suam lucem, quæ præcessor est solis.* Ante quartum diem, ait Sanctus, lux adfuit illi simillima, quæ solem orientem præcedit, lux nempe diffusa. Quapropter S. Ambrosii verba, *anterior bruchus quam sol,* sic accipienda sunt, ut jam felix bruchum et herbam tellus funderet, antequam solis radiorum foveretur complexu. Idem dicendum de luna. Hic vero sensus, qui S. Ambrosii verbis subest, recentioribus rerum naturalium peritis arridet, atque interpretationi D. Thomæ consonat, qui (1ª p. q. 67, 4 ad 2um Summæ Theologicæ), de luce primi diei disserens ait: *Est dicendum quod illa lux fuit lux solis, sed adhuc informis, quantum ad hoc quod jam erat substantia solis, et habebat virtutem illuminativam in communi; sed postmodum data est ei specialis et determinata virtus ad particulares effectus.*

[7] Recte Maurini, citata eadem voce *Bruchus* supra n, 67 a S. Doctore usurpata, sic notant: « S. Ambrosius arbustum aliquod sterile videtur indicare. » At vero prænotaverant iidem Editores: « Bruchus forte ramus unde facta est vox italica *bronco* et gallica *branche.* » Liceat, quasi de re et voce domestica agentibus, interpretationem proponere nobis obviam, et probabiliorem, ne certam dicamus. Apud nos locutione vernacula omnino communi et notissima, etsi lexicographis nondum probata, *bruchus* (brug, brugo) est arbustulus qui latine, et etiam italice, dicitur *erica, scopa.* Inde alia vox italicis philologis minus profana: *Brughiera*, gallice *Bruyère*, ad planitiem designandam qua late patet inculta et ericis operta: *Ericeta.*

Hanc vocem *bruchus*, ex Gallo-celticis populis, regiones trans et citra Alpes olim ante latinos incolentibus, derivari potuisse, suadet Dictionarium Celticum editum a Bullet in quo hæc habentur sub nomine « *Bruc* bruyere. B. *Bruc* en Languedocien; *Brua* en Grec; *Bruera* en Anglois. » Item sub nomine « *Brug*, bruyere; B. *Brug* en Lombard, bruyere. *Brugos* en Languedocien, pays du bruyere. »

Equidem vocabula nonnulla hodiedum vulgari usu servata ab antiquo aliquo idiomate derivari posse eruditiores philo-

herba quam luna. Noli ergo deum credere, cui vides Dei munera esse prælata. Tres dies transacti sunt, et solem nemo quæsivit, et luminis claritas abundavit. Habet enim et dies suam lucem, quæ præcessor est solis.

2. Non igitur te tanto splendori solis temere committas. Oculus est enim mundi, jucunditas diei, cœli pulcritudo, naturæ gratia, præstantia[1] creaturæ. Sed quando hunc vides,[2] auctorem ejus considera: quando hunc miraris, lauda prius ipsius creatorem. Si tam gratus est sol consors et particeps creaturæ, quam bonus est sol ille justitiæ! Si tam velox iste, ut rapidis cursibus in die ac nocte lustret omnia; quantus ille qui ubique semper est, et majestate sua complet omnia! Si admirabilis qui jubetur exire; quam supra admirationem qui dicit soli, et non exoritur, ut legimus! Si magnus est qui per horarum vices locis aut accedit, aut decedit quotidie; qualis ille qui etiam cum se exinaniret, ut nos eum possemus videre, erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum! Si præstantissimus qui objectu terræ patitur sæpe defectus; quantæ majestatis qui ait: *Adhuc ego semel movebo terram!* Agg. 1, 7. Illum terra abscondit; istius motum non potest sustinere, nisi voluntatis ejus substantia fulciatur. Si cæco damnum est hujus solis gratiam non videre; quanto magis peccatori[3] damnum, veri luminis munere defraudatum, perpetuæ noctis tenebras sustinere!

3. Ergo cum vides solem, attende terram, quæ ante fundata est; attende herbam fœni, quæ præstat ordinis privilegio; attende ligna, quæ plaudunt quod priora luminibus cœli esse cœperunt. Numquid merita fœni majora quam solis? Aut numquid potior ligni prærogativa? Absit ut insensibilia tanti muneris præferamus ministro.[4] Quid igitur prævidit altitudo sapientiæ et scientiæ Dei, ut prius inciperent ligna esse, quam illa duo mundi luminaria[5] et quidam cœlestis oculi firmamenti; nisi ut cognoscerent omnes divinæ testimonio lectionis terram sine sole posse esse fœcundam?[6] Nam quæ potuit sine sole prima rerum semina germinare, potest utique semina accepta nutrire, et proprio fotu sine calore solis partus edere.[7]

4. Hac igitur voce quadam suorum munerum clamat natura: Bonus quidem sol, sed ministerio, non imperio: bonus meæ fœcunditatis adjutor, sed non creator: bonus[8] meorum altor fructuum, sed non auctor. Interdum partus meos et ipse adurit; frequenter mihi et ipse damno est, plerisque me locis indotatam relinquit. Non sum ingrata conservo; mihi est in usum datus, mecum labori est mancipatus, mecum subjectus est vanitati, mecum corruptionis subditus servituti. Mecum congemiscit, mecum parturit, ut veniat adoptio filiorum, et humani generis redemptio, quo possimus et nos a servitio liberari. Mecum adsistens laudat auctorem, mecum hymnum dicit Domino Deo nostro. Ubi major est gratia, ibi mecum est ei[9] commune consortium. Ubi sol benedicit, ibi terra benedicit. Benedicunt ligna fructifera, benedicunt pecora, benedicunt volucres meæ.[10] In mari positus illum nauta accusat, me desiderat: in montibus illum pastor declinat, ad mea germina, ad meas festinat arbores, quibus exæstuans obumbretur; ad meos fontes sitiens et lassus accurrit. Psal. CXLVIII, 3, et seq.

CAPUT II.

Factus sol a Dei Filio, cui ideo servit, cum luna et stellis. Fœcunditas a Deo terris indita, non a sole. Quid significet de sole quod factus sit in potestatem diei, *sicut et luna* in potestatem noctis: *mystica horum interpretatio de passionibus Christi et Ecclesiæ.*

5. Sed ne oculorum tibi exiguum videatur esse testimonium, emunda aurem, admove eam cœlestibus oraculis. Duobus enim et tribus testibus stat omne verbum.[11] Audi dicentem: *Fiant luminaria in firmamento cœli ad illuminationem terræ.* Quis hoc dicit? Deus dicit. Et cui Gen. 1, 14. dicit nisi Filio? Ergo[12] Pater dicit: Fiat sol; et Filius fecit solem. Dignum enim erat, ut solem mundi faceret Sol justitiæ. Ipse ergo eum in lumen adduxit, ipse eum illuminavit, ipse ei donavit fundendi luminis potestatem. Factus est ergo sol; ideo et ipse servit, quoniam dictum est: *Fundasti terram, et permanet: dispositione tua permanet dies, quoniam universa serviunt tibi.* Etenim cum dies Psal. CXVIII, 90, et 91. serviat, quomodo non servit sol, qui factus est

logi passim affirmant. Ambrosius vero vulgum alloquens suas dictiones ex vulgo mutuari aliquando non detrectavit. Id porro patribus solenne erat quod Augustinus (Ambrosii discipulus) effato illo satis celebri insinuat: *Melius reprehendant nos grammatici, quam non intelligant populi.*

Opportune quidem S. Doctor, ut sententiam suam in tota hac tractatione præcipuam confirmet, nimirum Auctorem naturæ legibus quas ipse in natura constituit, non subesse, phrasi, ut dici solet, emphatica « Bruchus, ait, anterior quam sol; herba antiquior luna. »

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *sed præstantia.*

[2] P-P, *ex Lactantio.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *quantum peccatori.*

[4] *Tanti muneris ministro:* dictio parum absimilis illi poetæ nostri versui: « *Lo ministro maggior della natura* » (Dante, *Paradiso*, c. X, v. 28).

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *lumina.*

[6] ..... *terram sine sole posse esse fœcundam.* Non inficias it admirandum solis in vegetationem influxum, qui adeo paullo inferius asseritur; sed advertit Ambrosius Deum, alia prorsus ratione, terræ id caloris addere potuisse, ut substantia vegetalis, quæ in semine est, ad motum excitaretur, partes organicæ apparerent, atque arbor denique floribus fructibusque gauderet. Nonne plantarum origo, si efficienter inspectetur, a Deo primum est, qui terræ semina dedit ad producendam herbam virentem, et lignum pomiferum faciens fructum juxta genus suum?

[7] Maur. omitt. *partus.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, *bonus itaque.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *ibi mecum est et,* etc. Mss. a, b, *ei est gratia, ibi mecum est et,* etc.

[10] Maur. *mecum.*

[11] .....*duobus enim et tribus testibus stat omne verbum.* Respicit ad illam Deuteronomii præscriptionem (Cap. XIX, v. 15): *Non stabit testis unus contra aliquem..... sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum;* cujus non semel Apostolus meminit.

[12] Maur. et Mss. M, P, *Deus ergo.*

in potestatem diei? Quomodo non servit luna, et stellæ, quæ factæ sunt in potestatem noctis? Etenim quanto majorem his gratiam creator donavit, ut aer solito amplius solis claritate resplendeat, dies serenius luceat, noctis illuminentur tenebræ per lunæ stellarumque fulgorem, cœlum velut quibusdam coronatum floribus ita ignitis luminaribus micet[1] ut paradiso putes vernante depictum spirantium rosarum vivis monilibus renidere:[2] quanto igitur amplius his decoris videtur esse collatum, tanto amplius debent. Cui enim plus committitur, plus debet. Et ideo bene a plerisque ornamentum cœli est nuncupatum, eo quod sit stellarum monile pretiosum.

6. Atque ut sciamus quia fertilitas terrarum non calori solis adscribitur, sed divinæ indulgentiæ deputatur, ait Propheta: *Omnia a te expectant, ut des illis cibum in tempore: dante te illis,*[3] *colligent sibi; aperiente te manum tuam,*[4] Psal. CIII, 28. *universa implebuntur bonitate.* Et infra: *Emitte Spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem* Ibid. 30. *terræ.* Et in Evangelio: *Considerate volatilia cœli, quia neque serunt, nec metunt, et Pater vester* Matth. VI, 26. *cœlestis pascit illa.* Non ergo sol aut luna fœcunditatis auctores sunt; sed Deus Pater per dominum Jesum omnibus liberalitatem[5] fertilitatis impertit.

7. Pulcre autem exposuit nobis Propheta quid sit quod ipse ait: Quia fecit Deus solem in Psal. CXXXV, 8, et 9. potestatem diei, et lunam in potestatem noctis. Nam et in isto psalmo centesimo tertio, de quo supra diximus, scripsit: *Fecit lunam in tempora, sol agnovit*[6] *occasum suum.* Cum enim dies horas Vers. 19. suas complere cœperit, sol debitum sibi agnoscit[7] occasum. Est ergo in diei potestate sol, et luna in potestate noctis, quæ temporum vicibus obedire compellitur, et nunc impletur lumine, atque vacuatur: licet plerique hunc locum mystice de Christo et Ecclesia videantur accipere; quod agnoverit Christus proprii corporis passionem, qui ait: *Pater, venit hora, cla-* Joan XVII, 1. *rifica Filium tuum,* ut illo occasu suo omnibus vitam donaret æternam, qui perpetuæ mortis urgebantur occasu; et Ecclesia tempora sua habeat, persecutionis videlicet et pacis. Nam videtur sicut luna deficere, sed non deficit.[8] Obumbrari potest, deficere non potest; quæ[9] aliquorum quidem in persecutionibus discessione minuitur, ut martyrum confessionibus impleatur, et effusi pro Christo sanguinis clarificata victoriis, majus devotionis suæ et fidei[10] toto orbe lumen effundat. Namque luna luminis imminutionem habet, non corporis, quando per vices menstruas deponere videtur suum lumen, ut mutuetur a sole:[11] quod facile puro aere atque perspicuo, quando nulla eam obducta nebula caligantem facit, colligi potest. Orbis enim integer lunæ[12] manet, etsi non similiter totus, ut pars ejus[13] effulgeat. Et qualis videri solet cum plenus est luminis, talis est magnitudine: sed per umbram quamdam lumine suo viduatus apparet. Inde[14] cornua ejus refulgent; quia corpus ejus in orbem diffunditur, et velut deficiente portionis luce sinuatur.[15]

CAPUT III.

Aliud lumen diei, aliud solis, lunæ et siderum. Unde et discretio inter diem et noctem tam luce fit quam sole, luna et sideribus; uti duplex est ignis operatio, illuminare et urere, quæ in retributione meritorum separabuntur, ideoque Deum ignem exurentem dici. Ut corpora luci objecta umbram ex adverso projiciunt, ita efficit noctem umbra terrarum.

8. Movere autem potest quod ait: *Fiant luminaria ad illuminationem super terram, quæ discernant inter diem et noctem.* Quia et supra jam ubi lumen fecit, dixerat: *Separavit Deus inter lucem*[16] *et tenebras, et factum est vespere, et factum est mane dies unus.* Sed consi- Gen. I, 13. deremus quia aliud est lumen diei, aliud est[17] lumen solis et lunæ, et lumen stellarum, eo quod sol ipse radiis suis fulgorem diurno lumini videatur adjungere, quod vel ortus diei potest prodere, vel occasus. Nam ante solem lucet quidem, sed non refulget dies; quia amplius quoque meridiano sole resplendet. Quod ostendit Propheta dicens: *Et educet sicut lumen*[18] *justitiam* Psal. XXXVI, 6. *tuam et judicium tuum sicut meridiem.* Non solum enim lumini, sed etiam meridiano lumini sancti justitiam comparavit.

9. Deinde non solum unum signum, sed etiam duo voluit esse diurnæ discretionis atque no-

[1] Mss. P, a, b, *emicet.*
[2] Maur. *renitere.* Ed. Med. *reridere.*
[3] Ed. Med. et Mss. N, P, a, b, *eis.*
[4] Maur. omitt. *tuam.* Hæc tamen additio occurrit etiam alibi apud Ambrosium. V, Sabb. ad h. l.
[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *omnia liberalitate.*
[6] Maur. *cognovit.*
[7] Maur. *cognoscit.*
[8] *Videtur sicut luna deficere, sed non deficit.....* Quot quantaque hujus veritatis monumenta perhibent sæcula omnia! Profecto ab illo die, quo Ecclesia continuo virtute ex alto induta fuit usque ad asperrima nostrorum temporum discrimina, quidquid homines ad eam exscindendam atque exturbandam moliantur, cunctas gentes suæ veritatis luce illuminare perrexit. Hoc ipso vergente anno opera et fidei professiones, quibus tam gloriose auctum est Divi Ambrosii sepulcrum, testata sunt *Ecclesiam non deficere..... in persecutionibus..... clarificatam victoriis majus devotionis suæ et fidei toto orbe lumen effundere.*
[9] Maur. *quia.*
[10] Mss. nostri *devotionis et fidei suæ.*
[11] *..... quando per vices menstruas deponere videtur lumen suum, ut mutuetur a sole,* scilicet in novilunio, quo luna non apparet, propterea quod obscurum telluri advertit hemisphærium. Quod certum tibi erit, si per noctem serenam cœlum prospexeris, cum luna, post paucos a novilunio dies, tantisper falcata apparet. Discus enim cinereo colore, a lumine terræ reflexo, sublucet.
[12] Maur. *orbis enim lunæ integer.* Mss. a, b, omitt. *enim.*
[13] Mss. a, b, *tota pars ejus.*
[14] Maur. *Et inde.*
[15] Maur. *insinuatur.*
[16] Maur. *ac.*
[17] Maur. omitt. *est.*
[18] Maur. *quasi lucem.* At nostræ lectioni suffragantur etiam alia loca S. Doctoris, in quibus eadem occurrit scripturalis lectio; quæque a Sabb. ad h. l. exhibentur.

cturnæ; ut et lux discretionem faciat, et solis exortus; et iterum lucis defectus, et stellarum ortus inter occasum diei distinguat, et noctis exordium. Nam ubi occiderit sol, manet tamen adhuc aliquid reliquiarum diei, donec tenebræ terram operiant: et tunc luna oritur, et stellæ. Et de nocte quidem aperte liquet, quia lunæ et stellarum illuminatio noctis spatia testantur. Siquidem per diem fulgorem illum lunarem, stellarumque omnium sol exortus abscondit. De die autem vel ipsa solis flagrantia docere nos potest diversam diurni luminis et solis esse naturam,[1] et ipsam speciem esse discolorem. Simplex[2] enim lucis est species, ut lumen præbeat. At vero sol non solum virtutem illuminandi habet, sed etiam vaporandi; igneus est enim. Ignis[3] autem et illuminat et exurit. Unde Deus volens Moysi ostendere suæ operationis miraculum, quo Moysen ad obediendi studium provocaret, atque ad fidem inflammaret ejus affectum, in igne visus est in rubo, et rubus non exurebatur, sed tantum splendere ignis specie videbatur. Alterum igitur munus ignis vacabat, alterum operabatur. Vacabat exustionis vis, operabatur illuminationis. Ideo stupebat Moyses, quia contra naturam suam ignis non exurebat rubum, qui etiam vehementiorem materiem consuevit exurere. Sed Domini ignis illuminare solet, exurere non solet.

10. At forte dicas: Quomodo scriptum est: *Ego sum ignis consumens?* Bene admonuisti. Non solet consumere, nisi sola peccata. In retributionibus quoque meritorum colligimus dividi ignis naturam, ut alios illuminet, alios exurat; illuminet justos, exurat impios. Non eosdem quos illuminat, exurit, et quos exurit, illuminat: sed illuminatio ejus inextinguibilis est ad perfunctionem bonorum,[4] exustio vehemens ad supplicium peccatorum.

11. Sed revertamur ad discretionem diei ac noctis. Oriente diei lumine nox fugatur; decedente die nox infunditur. Non est enim luci societas ulla cum tenebris; siquidem naturali lege hoc Dominus in prima operatione[5] constituit. Etenim quando lumen fecit, et discretionem fecit inter lumen et[6] tenebras. Denique in ipso die, jam sole infuso terris, videmus umbram vel hominis vel virgulti alicujus a lumine separari, ut mane ad Occasum dirigatur, vesperi retorqueatur in Orientem, meridianis horis ad Septemtrionem inclinet: lumini tamen[7] non confunditur atque miscetur, sed cedit et refugit. Similiter et nox cedere videtur diei, et se ab ejus lumine reclinare;[8] est enim, ut peritiores probarunt qui nobis vel ætate vel munere præcurrerunt, umbra terræ. Naturaliter enim umbra corpori adhæret atque adjungitur, adeo ut etiam pictores umbras corporum quæ pinxerint, nitantur exprimere, idque artis esse asserant, non intermittere vim naturæ; et quasi naturalis juris prævaricator habeatur, cujus pictura non etiam umbram suam exprimat. Ergo sicut in die, cum e regione solis aliquod corpus occurrit, ex ea parte qua lumen repercutitur, umbra substitit; sic cum decedente die e regione luminis ejus aut solis terræ objectus occurrit, obumbratur aer.[9] Unde liquet quod noctem faciat umbra terrarum.

CAPUT IV.

Luminaria facta sunt in signa; perversa opinio de influxu siderum in nativitates. Immo et impossibile talia horoscopia e momento nativitatis deducere. Quam inepte proprietates animalium terrestrium ad cœlestia corpora, et horum ad homines transferantur. Quam ridicule constantes vitæ status e signis erraticis pendere asserantur. Quam impie illis qualitates, quæ noceant innocentibus, attribuantur. Quam stulte tandem proponantur manifeste falsa, ut malitiæ ac inertiæ excusatio suppeditetur.

12. Fecit ergo solem, et lunam, et stellas, et præstituit illis mensuras temporum, soli diurnas, lunæ stellisque nocturnas; ut iste augeat diei gratiam, illæ umbram tenebrasque illuminent. *Et sint in signa,*[10] *et in tempora, et in dies, et in annos.* Divisa tempora habent paresque mensuras pro mensium vicibus sol et luna cum stellis, et sunt in signa. Non possumus negare quod ex sole et luna signa aliqua colligantur; nam et Dominus dixit: *Et erunt signa in sole, et luna, et stellis.* Et quærentibus Apostolis si- Luc. XXI, 25.

[1] ..... *diversam diurni luminis esse naturam.....* Lux diei alia non est ac lux solis ab athmosphera diffusa; quoad colorem et intensionem tantummodo discrepat. Alba enim lux, prout plus minusve attenuatur, in varios mutatur colores.

[2] ..... *Simplex est enim lucis species, ut lumen præbeat.* Recentiores physici plurimis confirmant experimentis lucem solarem variis innumerabilibusque radiis conflari; idcirco, si illa locutio tradat veterum opinionem, simplicem esse lucem, eam porro hodierni philosophi exulare jubent. At vero hic, si quid video, S. Ambrosius penitius ac verius rerum naturam intellexit, scilicet in luce solis, non secus ac in luce diei, et quavis alia (nos autem dixerimus in vibratione et undulatione nobis extrinseca), ut oculum ipsa subeat, nerveasque fibrillas percellens sensum illustrationis visionisque imprimat, unam aptitudinem requiri, eamque semper constantem; vel paucis, hunc unum illuminandi actum unam quoque, quamvis gradibus variam, in agente potentiam deposcere. Re quidem ipsa D. Ambrosius non loquitur de *luce solis,* sed de *specie lucis,* subditque, *ut lumen præbeat.*

[3] Maur. *Dominus.*

[4] Quatuor Mss. *ad perfectionem bonorum.* Melius alii, ac edit. *ad perfunctionem* et c. id est, ad fruitionem. Basil. εἰς ἀπόλαυσιν τοῖς δικαίοις. Hoc verbo non semel utitur Ambrosius. (Ed. Maur.)

[5] Maur. *operatione sua.*

[6] Maur. *lucem ac.*

[7] Mss. a, b, *lumen. Tamen.*

[8] Maur. *declinare.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *aere.*

[10] *Et sint in signa....* S. Ambrosius ex verbis Sacræ Scripturæ duplex depromit documentum, alterum *directe,* nempe solem et lunam ad dimetiendum ostendendumque tempus esse constituta, alterum *indirecte,* ipsa nimirum cœli luminaria, jubente Deo, supra naturæ ordinem posse futura præcipere atque prænunciare. Simul libere carpit, falsique evincit astrologiam judiciariam profitentes, qui, cœlesti themate ad datum tempus erecto, futuros eventus, vel ipsos a libera voluntate pendentes, auritulis auditoribus suis grandi supercilio præcinebant.

gnum adventus ejus, respondit: *Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum, et stellæ cadent de cælo.* Hæc dixit fore signa futuræ consummationis: sed conveniens debet curæ nostræ mensura servari. Matt. XXIV, 29.

13. Denique nonnulli nativitatum tentaverunt exprimere qualitates, qualis futurus sit unusquisque qui natus sit; cum hoc non solum vanum, sed etiam inutile sit quærentibus, impossibile pollicentibus. Quid enim tam inutile, quam ut unusquisque persuadeat sibi hoc esse quod natus est? Nemo ergo debet vitam suam,[1] statum moresque mutare,[2] et eniti quo melior fiat, sed in ea persuasione manere; neque[3] probum potes laudare, nec condemnare improbum, qui necessitati nativitatis suæ respondere videatur. Et quomodo Dominus aut bonis præmia proposuit, aut improbis pœnas, si facit necessitas disciplinam, et conversationem stellarum cursus informat? Et quid est aliud quam hominem de homine exuere, si nihil moribus, nihil institutioni, nihil studiis derelinquitur? Quam multos videmus ereptos criminibus atque peccatis in meliorem statum esse conversos! Redempti sunt Apostoli, et congregati ex peccatoribus, non utique nativitatis suæ hora; sed Christi eos sanctificavit adventus, et hora Dominicæ passionis redemit a morte. Latro damnatus, ille qui est cum Domino[4] crucifixus, non beneficio nativitatis suæ, sed fidei confessione ad paradisi æterna transivit. Jonam in mari[5] non vis nativitatis, sed dissimulatæ divinæ præceptionis præcipitavit offensa, eumdemque cetus excipiens, ad indicium futuri mysterii post triduum revomuit, et propheticæ merito gratiæ reservavit.[6] Petrum de carcere imminenti morte perimendum Angelus Christi, non stellarum series liberavit. Paulum cæcitas convertit ad gratiam, et percussum a vipera, turbatumque naufragio, non remedia nativitatis, sed devotionis merita servaverunt. Quid de illis dicemus,[7] qui eorum precibus, cum fuissent mortui, resurrexerunt? Utrum illos sua nativitas, an apostolica gratia resuscitavit? Quid opus fuit, ut se jejuniis periculisque committerent, si quo volebant nativitatis beneficio poterant pervenire? Quod si credidissent, dum expectant fatorum necessitatem, numquam ad tantam pervenissent gratiam. Inutilis igitur ista persuasio.

14. Quid quod etiam impossibilis? Nam ut de eorum aliquid disputatione sumamus, redarguendi gratia non probandi, magnam vim dicunt esse nativitatis, eamque minutis quibusdam et certis colligi oportere momentis, ac nisi verius colligatur, summam esse distantiam: brevi enim atomo, exiguoque momento distare nativitatem inopis et potentis, egentis et divitis, innocentis et noxii; et plerumque eadem hora generari longævitati debitum, et prima pueritiæ ætate moriturum, si reliqua disparia sint, et puncto aliquo discreta. Hoc quemadmodum possint colligere, respondeant. Constitue partum feminæ: obstetrix utique eum primo cognoscit, explorat vagitum, quo nati[8] vita colligitur, attendit utrum mas sit,[9] an femina. Quot vis inter has moras præterire momenta? Pone mathematicum præparatum.[10] Numquid potest vir interesse puerperio? Dum mandat obstetrix, audit[11] Chaldæus,[12] ponit horoscopium;[13] in alterius sortem jam nati fata migrarunt, de altero quæritur, et alterius genitura proponitur. Pone veram esse eorum opinionem de nativitatum necessitatibus: non potest esse vera collectio. Puncta transeunt, fugit tempus irreparabile. Non est dubium quod tempus in atomo[14] et in momento oculi sit. Adducor ut credam, quando omnes in atomo, in momento,

[1] P-P, *Contra prædestinationem notabiliter et fatorum necessitatem. Vide etiam super hoc S. Aug. lib.* VII, *Conf. et Greg. in homilia Epiphaniæ. De materia ista prædestinationis et mathematicis, vide S. Leonis PP. ad Turibium episcopum epistolam ubi notabilissime, et A. Gellium.*

[2] Mss. a, b, *vitare.*

[3] Maur. *manere. Neque.*

[4] Mss. M, P, a, b, *latro damnatus cupitis ille cum Domino,* etc.

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *Jonan in mare.*

[6] Mss. A. M. *merita gratiæ reservarunt.* Cod. N. *servarunt.*

[7] Ed. Med. et M. nostri *dicimus.*

[8] Ed. Med. et Mss. nostri *nativitas.*

[9] Maur. et Mss. P, c, *masculus.*

[10] *Pone mathematicum præparatum* ..... Hoc loco *mathematicus* accipiendus est pro *hariolo.* Vox autem *mathematica* a græca μαθέω (pro μανθάνω, disco), adhibebatur ad eas definiendas disciplinas, quæ vere et proprie scientiæ sunt, et per certam demonstrationem percipiuntur. Ars quoque hariolandi, cum sibi evidentiam arrogaret, hoc nomen occupavit. Nunc denique scientiæ dumtaxat quantitatum tribuitur, quæ profecto una omnium, si evidentiam spectes non *intensive,* at *extensive,* propterea quod omnes ejus partes liquido patent, præstantissima existit.

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *puerperio, dum mandat obstetrix? Audit.*

[12] *Audit Chaldæus...* Gentilitio vocabulo *Chaldæi* illi dicebantur qui *ex ratiocinationibus astrorum,* ut ait Vitruvius (*De Architectura,* lib. IX, cap. VII), *antefactu et futura explicare* et prævidere se arbitrantur; et præcipue quæ eventura sint homini in natali hora prædicere profitentur, *quod propria est eorum genethliologiæ ratio.* Idem docet Cicero (*De Natura Deorum,* lib. I, cap. I): *Chaldæi non ex artis sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum scientiam putantur effecisse, qua prædici posset quid cuique eventurum, et quo quisque fato natus est.* — Præterea isti Chaldæi, eorumque græci discipuli, siderum ortus et occasus, tempestatumque significatus sibi ab vetustissima ætate detectos atque observatos vindicabant, ipsorumque inventis in admirationem homines vel doctissimi traducebantur; adeout Vitruvius diceret (*ibidem*): *Eorum scientiæ sunt hominibus suspiciendæ, quod tanta cura fuerunt, ut etiam videantur divina mente tempestatum significatus post futuros ante pronunciare.*

[13] *Ponit horoscopium. Horoscopia ab* ὥρα (hora) et σκοπέω (speculor) apud astrologos erat actio speculandi eo temporis momento, quo quis nascitur, astrorum positionem. Prout enim planeta quilibet vel sidus quodvis in hac vel illa domo cœlesti, idest cœli parte, fuerat, quid cuique futurum confidentissime divinabant atque conjiciebant. *Horoscopium* autem vel erat instrumentum ad perquirendos horoscopos accomodatum (fortasse ipsa clepsydra, quæ, effluente aqua, horas distinguebat, et in casu horam nativitatis signabat), vel etiam ipsa horoscopandi actio; ac proinde dictio illa *ponit horoscopium* vel significat *præ manibus ac in promptu habet instrumentum,* vel etiam *horoscopum facit, præbet.*

[14] *Tempus in atomo.* Vocabulum *atomus* ab α privativo et τέμνω, (divido) est corpusculum minutissimum, quod sectionem non recipit. Profecto *tempus in atomo* idem sonat *ac tempus in puncto.*

in ictu oculi resuscitamur, ut Apostolus protestatur dicens: *Ecce mysterium vobis dico. Omnes quidem resurgemus; non omnes autem immutabimur: in atomo, in momento oculi, in novissima tuba*,[1] *et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur.* Inter effusionem, et susceptionem, depositionemque pignoris, inter fletum[2] ejus et nuntium quot atomi transierunt? Et hoc ut simpliciter ista texuerim. Nam et ipsi vitalem illum signorum duodecim circuitum[3] in duodecim partes dividunt: et quia triginta diebus sol duodecimam partem sphæræ ejus quæ inerrabilis habetur, regreditur, quo gyrus solis anni circuitu compleatur, in triginta portiunculas, quas *μοίρας*[4] Græci vocant,[5] unamquamque[6] duodecim illarum distribuunt portionum;[7] ipsam quoque portiunculam in sexaginta vices conferunt. Rursus unumquodque de illis sexaginta sexagies secant. Quam incomprehensibile est, quod sexagesimo sexagesimæ[8] portiunculæ nativitatis momenta constituant, et quis singulorum signorum sit aut motus aut species in nativitate nascentis! Unde cum impossibile sit tam subtiles minutias temporis comprehendere, exigua autem immutatio invehat universitatis errorem, totum negotium plenum est vanitatis. Disputatores eorum quæ sua sunt, nesciunt, quomodo aliena noverunt? Quid sibi immineat ignorant: possunt[9] aliis quæ sibi futura sunt, denuntiare? Ridiculum est credere, quia si possent, sibi potius providerent.

15. Jam illud quam ineptum, ut si quis signo arietis ortum esse se[10] dicat, ex usu pecudis æstimetur præstantissimus consilio, quod in grege hujusmodi emineat pecus: aut locupletior, eo quod vestitum habeat aries naturalem, et quotannis lucrum capiat indumenti, eoque viro illi familiaria videantur quæstuum esse compendia! Similiter et de tauri, et de piscium signis argumentantur; ut ex natura vilium animantium cœli motus,[11] et signorum interpretandas existiment potestates. Cibus ergo noster vivendi nobis decreta constituit, et alimenta nostra nobis, id est, aries, taurus et piscis, morum imprimunt disciplinam. Quomodo igitur de cœlo nobis causas rerum, et substantiam vitæ hujus arcessunt, cum ipsi cœlestibus signis causas motus sui ex qualitatibus escæ vilis impertiant? Liberalem ajunt signo natum arietis, eo quod lanam suam aries non invitus deponat: et hujusmodi virtutem malunt vilis animantis naturæ deputare, quam cœlo, unde et serenitas nobis fulget, et pluvia sæpe descendit. Laboriosos et patientes servitii, quos nascentes taurus adspexerit, quia animal laboriosum est,[12] et assuetum jugo spontanea[13] servituti colla submittit.[14] Percussorem quoque, cujus nativitatem scorpius in sua parte complexus sit, et malitiæ venena revomentem, eo quod animal venenatum sit. Quid igitur auctoritatem vivendi daturum te[15] signorum cœlestium dignitate prætendis, et de nugis quibusdam argumentum assertionis assumis? Nam si de animalibus assumptæ hujusmodi morum proprietates cœli motibus imprimuntur, et ipsum videtur bestialis naturæ potestati esse subjectum, ex qua causas vitalis substantiæ, quas hominibus impertiret, accepit. Quod si hoc abhorret a vero, multo magis illud ridiculum, veri eos subsidio destitutos, hinc fidem suæ disputationis arcessere.

16. Deinde illud consideremus, quod planetas ea[16] signa appellant, quorum[17] motibus formari

[1] Maur. addunt *canet enim tuba,* quamvis fateantur et ipsi ea omnino in Mss. deesse.

[2] Maur. *inter fletum.*

[3] *Vitalem illum signorum duodecim circuitum.* Intellige *zodiacum*, scilicet illam duodecim asterismorum sive constellationum complexionem, quæ in zonæ speciem sphæræ cœlesti advolvitur. In qua zona, vel circulo sphæræ maximo, *ecliptica* apparet, videlicet alius maximus circulus, quem sol propter motum telluris progredientem singulis annis describere videtur. Vitalem vero ac vivificum D. Ambrosius papellat Zodiacum, vel quod duodecim illæ constellationes, quibus continetur, animalium nomina gerunt; vel quod ipsæ soli, dum circumfertur, duodecim, pene dixerim, diversas stationes parant, in quibus pro tempestatum varietate calorem et lucem ad vitam terrestrem apte fovendam temperat. Fortasse denique quod ille maximus circulus tempus moderatur atque metitur, et consequenter ab eo hominum vitæ eventus, si astrologos audiamus, omnino pendent.

[4] Mss. A, M, N, *ruinas.*

[5] *Quas μοίρας Græci vocant.* Dictio græca *μοῖρα, aliquando,* idem sonat ac *gradus* apud Latinos. Mathematici circumferentiam in 360 partes æquales dividunt, quas *gradus* appellant; quemque deinde gradum in 60 minuta prima, quodque minutum primum iterum in 60 minuta secunda distinguunt. Itaque gradus omnis 3600 minutis secundis constat. Circumferentiæ igitur partem duodecimam nemo non videt triginta gradus complecti.

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *unumquodque.*

[7] Maur. *portionem.*

[8] Ed. Med. *in quo tot sexaginta sexagesimæ.* Mss. A, M, N, *in quo tot sexagesimo sexagesimæ.* Cod. P, a, *in quoto sexagesimo,* etc. Mss. a, b, *in quoto anno sexagesimo,* etc. sed coæva manus delevit *anno.*

[9] Maur. *ignorant, quomodo possunt,* etc.

[10] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *se.*

[11] *Ex natura vilium animantium cœli motus....* Hic locus proferri in medium solet ad comprobandum S. Ambrosium autumasse sidera anima gaudere: at si hæc verba cum proxime sequentibus scite contuleris, facile constabit ea omnino ad rem, de qua agitur, haud rite proferri. Paulo enim inferius Sanctus noster quærit, qua tandem ratione terrestria animalia, quibus ipsi vescimur, in illorum signorum vel constellationum motum influere possint? Postea ipse asserit a brutorum natura prorsus vitam hominis pendere, si morum animalium proprietates in cœlorum motum, cœlorumque motus in nostram ageret vitam. Illi autem philosophi, qui non sani capitis argumentis hanc flagitiose tuentur sententiam, nimirum cœlorum signis esse obnoxiam naturam humanam, omni prorsus dignitate destituunt hominem, qui tamen ad imaginem et similitudinem Creatoris intelligentia et libertate nobilis creatus est. Ita plane sentit D. Ambrosius. Cæterum si de constellationibus, ut illi effutiunt, esset opinatus, rogavisset quidem, quo pacto animalia terrestria in cœlestia influunt, et consequenter illi dictioni *bestialis naturæ* vocem etiam *terrenæ* procul dubio adjecisset. Ex contextu ergo conjicere licet illius periodi verba sic esse logice digerenda: *Ut existiment potestates motus cœli et signorum interpretandas ex natura vilium animantium;* non vero ut contrariæ sententiæ adsertores putant: *Ut existiment potestates interpretandas ex natura motus vilium animantium cœli et signorum.*

[12] Maur. et Mss. a, b, omitt. *est.*

[13] Maur. *spontaneæ.*

[14] Maur. *submittit.* Cod. M, *subdentem.* Mss. P, a, b, *supponat.*

[15] Mss. a, b, *de.*

[16] Maur. *illa.*

[17] Mss. A, M, N, a, b, *quarum.*

adserunt vitæ nostræ necessitates. Sive igitur, ut nomen sonat,[1] semper vagentur; sive, ut ipsi dicunt, quod concito motu ferantur, et decies[2] millies in die, aut si hoc incredibile videtur, multiplicem speciem innumera sui conversione commutent; fide caret quod tam vago sui errore, et tam celeri motu fixam nobis atque immobilem vivendi substantiam sortemque decernant. Ferunt tamen non esse æquales omnium motus, sed aliorum celeriores,[3] aliorum tardiores esse circuitus; ut in eadem hora et videant se frequenter, et frequenter abscondant, dum aliud ab alio præteritur.

17. Ajunt autem plurimum referre, utrum ortum[4] generati benefica signa videant, an malefica et noxia; et in eo nativitatis esse distantiam, quod benefici signi adspectus plurimum conferat, malefici et noxii plurimum noceat. Sic enim eadem signa, quæ venerantur, appellare consueverunt. Necesse enim habeo eorum uti nominibus, quorum utor assertionibus, ne ignorata magis quam vacuefacta atque destructa sua argumenta commemorent. Itaque cum illum vagum celeremque motum non queant comprehendere, sæpe fit ut per illam puncti et momenti incomprehensibilis subtilitatem ponant benefici signi adspectum, ubi gravis atque nocituri incurrat offensio. Et quid mirum si ibi luduntur homines,[5] ubi signa innoxia blasphemantur? Quæ si natura noxia esse creduntur,[6] Deus ergo summus arguitur, si fecit quod malum est, et fuit improbitatis operator. Si vero ex sua voluntate putantur assumpsisse quod noceat insontibus et nullius adhuc facinoris pessimi sibi conscIis, quibus pœna adscribitur antequam culpa; quid tam irrationabile, quod etiam irrationabilium bestiarum excedat immanitatem, ut usus fraudis aut gratiæ non meritis hominum deputetur, sed signorum motibus deferatur? Nihil, inquit, ille deliquit, sed noxia cum stella conspexit. Saturni ei sidus occurrit: avertit se paululum, et ærumnam abstulit, crimen abolevit.[7]

18. Sed hæc eorum sapientia telæ areneæ comparatur, in quam si culex aut musca incidit,[8] exuere se non potest; si vero validiorum animantium ullum genus incurrisse visum est, pertransivit, et casses rupit infirmos, atque inanes laqueos dissipavit. Talia sunt retia Chaldæorum,[9] ut in his infirmi hæreant, validiores sensu offensionem habere non possint. Itaque vos qui validiores estis, cum videritis[10] mathematicos, dicite: Telam araneæ texunt,[11] quæ nec usum aliquem potest habere, nec vincula, si tu non quasi culex aut musca lapsu tuæ infirmitatis incurras; sed quasi passer aut columba casses invalidos præpetis volatus celeritate dissolvas. Etenim quis prudentium credat quod signorum motus, qui ad diem sæpe mutantur, et multipliciter in se recurrunt, insignia deferant potestatum? Nam si ita esset, quantæ ad diem regalium nativitatum exprimerentur[12] figuræ? Quotidie ergo reges nascerentur, nec regalis in filios transmitteretur successio: sed semper ex diverso statu, qui jus imperialis acquirerent potestatis, orirentur. Quis igitur regum genituram filii sui colligit, si ei debeatur imperium, et non proprio successionem regni in suos transcribit arbitrio? Legimus certe quod *Abia genuit Asa, et Asa genuit Josaphat, et Josaphat genuit Joram, et Joram genuit Oziam;* et reliqua omnis usque ad captivitatem per reges generis pariter et honoris ducta successio est. Numquid quia reges fuerunt, signis cœlestibus formandos motus suos imperare potuerunt? Quis enim hominum potest in his habere dominatum?

Matth. I, 7 et 8.

19. Deinde si ad necessitatem genitalem, non ad instituta morum actus nostri factaque referantur; cur leges propositæ[13] sunt, jura etiam promulgata, quibus aut pœna improbis decernitur, aut securitas defertur innoxiis? Cur non venia datur reis, cum utique, ut ipsi ajunt, non sua voluntate, sed ex necessitate deliquerint? Cur laborat agricola, et non magis exspectat ut inelaboratos fructus privilegio suæ nativitatis in-

[1] *Ut nomen sonat..... Planetæ*, a græco πλανάω (vagor, erro), sunt quædam sidera erratica, quippe quæ diversis sibique peculiaribus motibus prædita, in sphæra cœlesti, si cum astris, quæ improprie *fixa* nuncupantur, ea comparas, loco moventur. Planetæ quidem omnes circa solem volutantur, non aliter ac tellus; atque una cum sole et luna systema solare constituunt. Hodierni astronomi centum et amplius planetas opticis aucti instrumentis detexerunt; at veteribus sola oculorum acie instructis vix quinque conspicui affulsere. Hi præterea planetæ diversis admodum intervallis a sole distant, ita tamen ut qui gyros citius conficiunt, ipsi propiores sint, qui vero tardius absolvunt, longius absint. Adde quod planetæ, nobis a terra speculantibus, jam morantes, jam circa solem ab occidente in orientem, vel ab oriente in occidentem translatos se se præbent. At vero circa solem ab occidente in orientem per orbitas concentricas jugi costantique motu abripiuntur. Veteres autem, ut planetarum phænomena explicarent, nempe illorum directiones, stationes, et retrogradationes, hanc hypothesim excogitarunt: planetas certa quidem, sed inæquali periodo, prout majori vel minori aguntur velocitate, circa quemdam moveri orbem, quem *epicyclum* vocabant, ipso tempore, quo hujus ipsius orbis centrum per alterius orbis circumferentiam abripiebatur, cui *orbis deferentis* nomen indiderunt; quippe qui, Ptolomæo arbitro, planetam sibi adfixum circa terram, in mundi centro fixam et pondere suo immotam, deferret. Plures demum circulos uni planetæ interdum tribuebant. Hisce igitur innixus doctrinis D. Ambrosius ait: *Aliorum celeriores, aliorum tardiores esse circuitus.*

[2] Mss. A, M, N, a, b, *decem.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *motus celeriores.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, omitt. *ortum.*

[5] Mss. A, M, N, *si illuduntur homines.* Ed. Med. *sibi homines illuduntur.* Mss. P, a, b, *si homines luduntur.* Cod. c, *si homines sibi illuduntur.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, *blasphemantur, quæ sui natura..... creduntur?* Cod. P, *quæ natura si noxia.*

[7] Maur. *et ærumnam ab se abstulit, et crimen absolvit.*

[8] Maur. *inciderit.*

[9] *Retia Chaldæorum..... Chaldæorum*, uti jam dictum, nomen gentilitium pro hariolis designandis usurpatum fuit, eo quod primi Chaldæi astronomicam scientiam coluisse ferantur. Meminisse juvat veritatis hostium ratiocinationes optime comparari aranearum retibus, quibus infirmi in fide capiuntur, non autem qui Ecclesiæ Dei rationabili obsequio devincti ipsius infallibilitate proteguntur.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *videtis.*

[11] Maur. et Cod. c, *texuerunt.*

[12] Mss. a, b, *exprimunt.*

[13] Mss. A, N, *præpositæ.*

vehat receptaculis horreorum? Si ita natus est, ut ei divitiæ absque opera affluant,[1] utique opperiatur, ut sibi spontaneos reditus sine ullo semine terra parturiat; non vomerem arvis imprimat, non curvæ manum[2] falci admoveat, non legendæ vindemiæ subeat expensam, sed ultro ei in omnes serias[3] fluentia vina fundantur, sponte ei oleum nullis inserta caudicibus silvestris oleæ bacca desudet; nec diffusi æquoris transfretator[4] periculum, propriæ salutis sollicitus mercator horrescat, cui otioso potest quadam, ut ajunt, sorte genitali divitiarum thesaurus illabi. Sed non hæc est universorum sententia. Denique impiger depresso aratro terram scindit agricola, nudus arat, nudus serit, nudus sole fervente[5] tostas[6] æstu in area terit fruges: et negociator impatiens flantibus euris intuto plerumque navigio sulcat mare. Unde importunitatem eorum, temeritatemque condemnans Propheta ait: *Erubesce, Sidon, dixit mare,* hoc est, si pericula vos non movent, vel pudor comprimat, verecundia confundat. *Erubesce, Sidon,* in qua nullus virtuti locus, nulla salutis cura, nulla juventus pro excubiis patriæ bello dedita, armisque exercita, sed omnis sollicitudo de quæstu, omne studium mercaturæ. *Semen,* inquit, *mercatorum sicut messis.* Quæ autem merces homini christiano, si non ex voluntate, sed ex necessitate curas suas et opera componit? Ubi enim decreta[7] necessitas, ibi inhonorata industria.

Is. XXIII, 4.

Ibid. 3.

CAPUT V.

E diversa solis positione respectu terræ annuas tempestates definiri; quod Christo, respective ad Synagogam et Ecclesiam, accommodatur. Cur umbræ majores hyeme, æstate minores; quomodo autem umbræ gignantur. Denique quomodo supputetur annus solaris atque lunaris.

20. Multa diximus, plura nolumus; ne quis ea quæ a nobis de illorum adsertionibus usurpantur ad refellendum, ad recognoscendum[8] assumpta arbitretur. Nam quæ pueri risimus, ea senes commemorare qui[9] possumus? Nunc ad ea quæ secundum lectionem supersunt, dirigamus stylum.

21. *Sint,* inquit, *luminaria in signa, et in tempora, et in dies, et in annos.*[10] De signis diximus. Tempora autem quæ sunt, nisi mutationum vices, hyems, ver, æstas atque autumnus? In istis igitur temporibus aut velocior est transitus solis, aut tardior.[11] Alia enim præstringit radiis suis, alia inflammat caloribus. Itaque cum sol meridianis partibus immoratur, hyems nobis est.[12] Nam cum sol longius abest,[13] terra rigescit gelu, stringitur frigore, et p urima noctis umbra terras operit, ut multo prolixiora sint noctis spatia quam diei.[14] Hinc causa oritur, ut hybernis flatibus nimia vis nivium, pluviarumque fundatur. Cum vero ex meridianis decedens partibus supra terram redit,[15] noctis ac diei exæquat tempora: et quo magis moras suis adjungit cursibus,[16] eo paulatim temperiem aeris hujus reducit, et revocat aurarum clementiam, quæ fovens omnia, repetendos[17] cogit in partus, ut terra germinet, ac resoluta sulcis semina reviviscant, virescant arbores, ad perpetuitatem quoque conservandi generis eorum quæ vel in terris sunt, vel aquis[18] gaudent, annuis fœtibus successio propagetur.[19] Ast ubi ad æstivas conversiones in Septemtrionem se subrigit, spatia diurna producit, noctes vero arctat ac stringit.[20] Itaque quo magis usu assiduo aeri huic copulatur atque miscetur, eo amplius et aerem ipsum vaporat, et terrarum exsiccat humorem, adolescere facit semina, et tamquam in succos viriles maturescere poma silvarum. Tunc[21] quia flagrantior est, minores umbras facit in meridiano,[22] quoniam ex alto hunc illuminat locum.

22. Unde et Synagoga dicit in Canticis canticorum: *Annuntia mihi quem dilexit anima mea, ubi pascis, ubi manes in meridiano,*[23] *ne forte fiam circumamicta super greges sodalium tuorum,* hoc est, annuntia mihi, Christe, quem dilexit anima mea. Cur non potius quem diligit? Sed Synagoga dilexit, Ecclesia diligit, nec umquam circa Christum suum mutat affectum. *Ubi,* inquit, *pascis, ubi manes in meridiano.* Sequi te cupio quasi alumna, quæ quasi copulata ante retinebam, et greges tuos quærere, quia amisi meos. In meridiano pascis, hoc est in Ecclesiæ loco, ubi justitia resplendet, ubi fulget judicium sicut meridies, ubi umbra non cernitur, ubi majores

Cant. 1, 6.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *atque opera affluant.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *manus.*

[3] *Serias,* intellige vasa fictilia, varios ad usus inservientia, nempe ad condenda vina, olea.

[4] Maur. *transfretaturus.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *ferventi.*

[6] Mss. M, a, b, *tostus.*

[7] Ed. Med. et Cod. A, *discreta.* Mss. M, N, P, a, b, c, *directa.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *cognoscendum.*

[9] Mss. A, N, *quid.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *et annos.*

[11] *Velocior est transitus solis aut tardior....* Hoc loco S. Ambrosius docere videtur, pro varia anni tempestate, non quidem solem plus minusve velocitate pollere, sed potius diem rapidiore vel tardiore cursu ad noctem vergere.

[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *hyems nobis procul est.*

[13] *Sol longius abest....* intellige solem longius a zenit in sphæra cœlesti distare, idest, propius ad eam cœli plagam accedere, quæ a geographis *sud* nuncupatur.

[14] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *ut multo breviora sint diei spatia quam noctis.*

[15] *Supra terram redit....* cum scilicet sol ad nostrum zenit assurgit, unde rectioribus lineis radii in nostram substratam regionem demittuntur.

[16] *Quo magis moras suis adjungit cursibus....* pulchre dictum ad tempus significandum, quo noctes contrahuntur et dies producuntur.

[17] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *petendos.*

[18] Ed, Med. et Mss. A, M, N, a, b, *et aquis.*

[19] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *propagatur.*

[20] Maur. et Mss. P, c, *et adstringit.*

[21] Mss. N, a, b, *Tum.*

[22] *Tunc quia flagrantior est, minores umbras facit in meridiano.* Non ideo sol umbras minuit, quod flagrantior sit; sed ideo flagrantior est, quod minores umbras facit. Ad hanc profecto rationem S. Ambrosius statim postea innuit, cum ait: *Ex alto tunc illuminat locum.*

[23] Mss. P, a, b, *in meridie.*

dies sunt, quod eis sol justitiæ tamquam æstivis mensibus diutius immoretur. Denique dies Domini non est brevis, sed magnus, quia scriptum
Ioel. II, 31. est: *Donec veniat dies Domini magnus.* Unde et Jacob ait: *Omnes dies vitæ meæ, quos ago, bre-*
Gen. XLVII, 9. *ves et maligni.* Est enim maligna lux dubia. Ergo dies breves dubiæ lucis sunt, et umbrosi;
1 dies magni sine umbra sunt,[1] ut plurimi in aliquibus locis ferventioribus usu exemploque cognoverunt. Synagoga itaque in diebus brevibus et malignis, cujus typum plerumque Jacob in persona sua exprimit, vel populi ejus, umbram habebat plurimam, quæ Solem justitiæ non vi-
2 debat, et videbat illum non ex alto supra[2] caput suum; sed ex meridiano illuminantem, quando hyems illi erat. Ecclesiæ autem dicitur: *Hyems abiit, discessit sibi; flores visi sunt in terra, tempus*
Cant. II, 11. *messis advenit.* Ante adventum Christi hyems erat; post adventum Christi flores sunt veris, et messis æstatis. Ex meridiano ergo et ex gentium conversione illum illuminantem videns
3 obumbrabatur.[3] Populus autem gentium qui erat confusionis, gentiles *qui sedebant in tenebris, lu-*
4 *cem viderunt magnam;*[4] *qui sedebant in regione umbræ mortis, lux orta est illis.* Magna lux divinitatis, quam nulla umbra mortis interpolat. Ideoque ex alto illuminat, quia et hoc scriptum est, dicente Zacharia: *In quibus visitavit nos*
5 *oriens ex alto: illuminare his*[5] *qui in tenebris et*
6
Luc. I, 78 et 79. *umbra*[6] *mortis sedent.* Est sane et aliqua salutis umbra non mortis, ut est illa: *Sub umbra ala-*
Ps. XVI, 8. *rum tuarum protege me.* Umbra quidem, quia
7 corporis;[7] umbra quia crucis: sed umbra salutis, quia in ea erat peccatorum remissio, et resuscitatio mortuorum.
8 23. Exemplum ergo possumus capere;[8] quia hyemales dies breves, sed umbras majores habent; æstivi dies majores, sed umbras minores habent. Medio quoque die minor umbra, quam vel in principio est diei vel fine; et hoc apud nos in parte Occidentis. Ceterum sunt qui per
9 duos totius anni dies sine umbra[9] fuerint in

A partibus meridianis, eo quod solem habentes super verticem suum, undique per circuitum illuminentur; unde ἄσκιοι dicuntur græce. Plerique etiam ferunt sic e regione ex alto fieri solem, ut per angusta[10] puteorum aquam, quæ in 10
profundo est, viderint refulgere. Esse autem dicuntur in meridiano qui ἀμφίσκιοι vocantur,[11] eo 11
quod umbram ex utroque latere transmittant. Umbra enim e regione solis ambulantibus post tergum est: ut puta si contra Orientem pergas,
B matutinis horis; si contra meridianam plagam contendas, medio die; si contra Occidentem, in occasu diei. Ex tribus igitur partibus fit tibi sol obvius, ex Oriente, ex Meridiano, ex Occidente. Mane et sero post tergum est, meridie quoque a latere: at vero a Septemtrione nunquam est sol, et ideo umbra, si contra Septemtrionem dirigas, sive mane, sive sero, sive meridie, non potest esse post tergum. Soli sunt enim in hoc quem nos incolimus orbe terrarum circa Meri-
C diem positi,[12] qui in Australem plagam videantur 12
umbram transmittere. Hoc autem fieri dicitur summo æstu, cum ad Aquilonem sol dirigit. Postea nos autumnus excipiens, infringit quidem æstuum magnitudinem: sed paulisper relaxato ac deposito calore, per temperiem medii mode-
raminis sine fraude nos atque ulla noxa[13] fla- 13
tibus tradit hyemalibus.

24. *Sint,* inquit, *etiam in dies.* Non ut faciant dies, sed ut in eis habeant principatum, ut
D ortum diei uberiore sol illuminet gratia, ut per totum diem designandi ejus habeat potestatem cursus sui munere. Sic accipiunt nonnulli quod ait Propheta: *Solem in potestatem diei, lunam et*
Ps. CXXXV, 8. *stellas in potestatem noctis.* Circumferunt enim lumen. In annos quoque ordinati sunt sol et luna: luna per trecentos[14] dies duodenis vicibus 14
suum cursum conficiens,[15] consummat annum, 15
secundum Hebræos, aliquibus diebus adjectis; secundum Romanos, bissexto semel intra quinquennium unius diei adjectione celebrato. Sol-
E stitialis quoquo annus est,[16] cum sol, expleto per 16

[1] *Dies breves dubiæ lucis sunt....* Breves dies utique brumali autumnalique tempore, quo nebulis, nubibusque urgentur et contrahuntur; at æstivis diebus, aer, a corusco sole serius in occasum delabente, mire pellucidus, sudus, patens recluditur.

[2] Maur. et Mss. P, c, *super.*

[3] Maur. *obumbratur.* Intellige: Synagoga obumbrabatur, quo constat nostram præferendam esse lectionem.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P. *qui erat confusionis gentilis, qui et sedebat in tenebris lucem viderunt magnam.* Mss. a, b, *qui erat in confusione gentili, qui et sedebat,* etc.

[5] Maur. *his.* Cod. P, *eos.*

[6] Maur. *in umbra.* At etiam textus græcus omitt. *in.*

[7] Maur. *corporis est.*

[8] Maur. *accipere.*

[9] *Duos totius anni dies sine umbra.* Patent regiones *in partibus meridianis,* tropicis interceptæ, quæ, cum sole in zenit illustrentur compleanturque bis in anno, nempe ante et post solstitium, tunc in meridie umbra carent. Operæ pretium est advertere, apud geographos populos non ratione solum situs, verum etiam ratione umbræ discriminari. Sunt igitur primum *ascii* (a græco α privativo et σκία, umbra), quos inter umbra aliquando nulla est, eo quia certo anni tempore sol sit illis verticalis (*supra verticem suum*), ut sunt habitantes sub Æquatore, et sub zona torrida, unde, quia in zonis temperatis numquam sol fit verticalis, ideo numquam illarum incolæ sunt *ascii,* sicuti etiam zonarum incolæ frigidarum.

[10] Ed. Med. et Mss. A, N, *angustam.*

[11] *Esse autem dicuntur in meridiano qui ἀμφίσκιοι vocantur.* Qui habitant sub zona torrida dicuntur *amphiscii* a græco ἀμφὶ et σκία, quia certo anni tempore duplicem umbram, nempe modo ad Septemtrionem, modo ad Meridiem habent. Ideo ascii sunt etiam amphiscii diverso anni tempore.

[12] *Circa meridiem positi.* Regiones quæ ultra australem tropicum exporriguntur, semper Septemtrionem versus umbra gaudent. Nostra verum æstate, cum sol in Septemtrione versatur, amphiscii ad meridiem umbram projiciunt.

[13] Codd. nostri *noxia.*

[14] Mss. M, P, a, b, c, *tricenos.*

[15] *Luna per trecentos dies duodenis vicibus suum cursum conficiens.* Annus lunaris est periodus duodecim lunationum, quo scilicet temporis spatio duodecies luna ab una conjunctione cum sole ad aliam revertitur, unde duodecim fiunt novilunia. Illæ autem duodecim lunationes, quæ singulis annis solaribus complentur, 354 tantum diebus absolvuntur. Deficit itaque annus lunaris ab solari diebus undecim; duodecim vero diebus, si bissextilis sit annus solaris. Quæ differentia non est negligenda, ab eo qui novilunia et plenilunia computare velit.

[16] *Solstitialis quoque annus est, cum sol,* etc.... Intellige annum solarem, qui est illa temporis periodus, qua sol ab

omnia signa circuitu, in id unde principium cursus sui sumpsit, recurrit. Annua enim fertur ei totius[1] spatii esse perfunctio.

CAPUT VI.

Sol ac luna luminaria diei magna non tantum munere; ac magna vere probari ex hoc quod eorum magnitudo omnibus eadem appareat. Contra objectionem de apparenti solis parvitate demonstratur, id ex infirmitate nostra, non ex objectis quæ a longe prospiciuntur, provenire. Solis magnitudinem e comparatione cum stellarum lumine argui posse. In ejus temperie miranda sapientia Creatoris.

25. *Fecit ergo Deus hæc duo luminaria magna.* Possumus accipere non tam aliorum comparatione magna, quam suo munere,[2] ut est cœlum magnum, et mare magnum. Nam et magnus sol, qui complet orbem terrarum suo calore, vel luna suo lumine; nec solum terras, sed etiam aerem hunc et mare, cœlique faciem. Quæ in quacumque parte fuerint cœli, illuminant omnia, et æque spectantur a cunctis; ut ea tamquam suis tantum regionibus immorari, et sibi tantum adesse atque lucere singuli populi credant; cum similiter luceant universis, ut nemo his propiorem alium, quam ipse est, arbitretur. Exemplum magnitudinis eorum evidens, quod omnibus hominibus orbis lunæ idem videtur.[3] Nam etsi interdum augeatur lumen ejus atque minuatur, tamen eadem nocte qualis mihi apparet, talis et omnibus: nam si longe positis minor videretur, propius constitutis major refulgeret, et[4] proderet angustiarum et exiguitatis indicium. Etenim reliqua alia longe positi minora arbitramur; propius contuentes majora credimus: quo magis finitimus fueris, eo tibi ejus rei quam cernis, magnitudo cumulatur. Solis radius nulli propior, nulli longinquior est: similiter et lunæ globus æqualis est omnibus. Similis sol et Indis et Britannis eodem momento videtur, cum oritur. Nec cum vergit in occasum, minor apparet Orientalibus quam Occidentalibus;[5] nec Occidentalibus, cum oritur, inferior quam Orientalibus æstimatur. *Quantum distat,* inquit, *Oriens ab Occidente?* Hæc invicem sibi distant: sed sol a nullo distat, nulli præsentior, nulli remotior[6] est. Ps. CII, 12.

26. Neque te moveat quod tamquam cubitalis tibi orbis videatur[7] solis, cum oritur: sed considera quantum intersit spatii inter solem et terras, quod adspectus nostri infirmitas sine magno sui non potest transire dispendio. Caligat adspectus noster: numquid sol caligat, aut luna? Angustus noster obtutus: numquid ideo angustiora efficit quæ videntur? Species minuitur,[8] non magnitudo detrahitur. Neque enim infirmitatis nostræ passiones passioni luminarium debemus adscribere. Mentitur noster adspectus; noli ergo fidele ejus æstimare judicium.[9] Fit[10] cœlestium minor spectaculi figura, non sui forma. De summo vertice montium si subjectum oculis tuis campum spectare desideres,[11] atque illic armenta pascentia, nonne formicarum similia corpora judicabis? Si mare spectes e specula aliqua littorali, nonne tibi navium maximæ inter cæruleos fluctus, et vela candentia refulgentes velut columbarum volitantium speciem eminus posito videntur obtexere? Quid ipsæ insulæ, quæ mare dividunt, terrarum arva diffindunt,[12] quam angusto æstimantur fine concludi? Quemadmodum rotunda apparent de asperis, spissa de raris? Has ergo infirmitates visus tui perpende;[13] et eorum, quæ adstruimus fidem, ex te ipso arbiter justus accersi.[14]

27. Si vis magnitudinem solis non solum oculo mentis, sed etiam corporis æstimare, considera quanti stellarum globi axem cœli videantur in-

occidente in orientem per eclipticam juxta seriem signorum zodiaci fertur ab uno ad alterum tropicum. Tropici autem (latine versorii) sunt proprie solstitiorum positiones, a quibus sol, cum ad ipsas apparenti annuo suo motu venerit, reverti videtur. Insuper annus solaris a vernali æquinoctio ad vernale proxime insequens æquinoctium rite computatur; ac proinde æquinoctialis, non vero solstitialis, esset vocandus. Fortasse D. Ambrosius potius spatii quam temporis fines respiciens, solis semitam, per quam revolvitur, monstrare maluit.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *et totius.*

[2] *Non tam aliorum comparatione magna, quam suo munere.* Impiorum nonnulli sacros interpretes, nec non Moysem divinitus in scribendo inspiratum ignorantiæ insimulare non verentur; utpote qui lunam, cum minimum sit cœlestium corporum, quæ nudo oculo conspiciuntur, luminare magnum appellavere. At, ut D. Thomas observat, sol et luna: *Dicuntur duo luminaria magna, non tam quantitate, quam efficacia et virtute; quia etsi aliæ stellæ sint majores quantitate quam luna, tamen effectus lunæ magis sentitur in his inferioribus, et etiam secundum sensum major apparet* (*Summa Theol.* p. I, q. 70, art. 1 ad 4). Ergo S. Ambrosius sapientissime superciliosam, naturalibus scientiis provectis, impiorum morositatem prævertens, dictionis scripturalis vim sensumque acu tetigit, magna docens utique esse luminaria, non *tam aliorum comparatione, quam suo munere.*

[3] *Omnibus hominibus orbis lunæ idem videtur.* Hac locutione non innuit factum, utique certum, lunæ jugiter telluri idem hemisphærium advertentis; sed de phasibus lunaribus loquitur, quæ sunt universales: quia uno scilicet eodemque tempore eadem omnibus terricolis magnitudine luna apparet.

[4] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri omittunt *Orientalibus.*

[6] *Sol a nullo distat, nulli præsentior, nulli remotior.* S. Ambrosius, cum docuisset Sacras Literas solem et lunam magna luminaria ob eorum munera appellavisse, notat ipsa per se quoque magna esse. Cujus primam magnitudinis ab eorum ingenti a tellure longinquitate, cum eorum sane actione comparata, rationem sumit, neque illum deinceps ingentis hujus distantiæ asserendæ ratio fugit. Non enim, relate ad absolutam solis a tellure distantiam, sensu percipiuntur, nec in astronomicis rationibus subducendis æstimantur intervalla vel maxima, quibus terræ plagæ distinentur. Hoc quidem sensu D. Ambrosii verba accipienda sunt: *sol a nullo distat, nulli præsentior, nulli remotior.* Argumentum exactum ad unguem positum est.

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *videtur.*

[8] *Species minuitur....* Affabre docet apparentem objecti magnitudinem, vel potius, ut nunc dixerimus, imaginem objecti in oculo diminui.

[9] *Noli ergo fidele æstimare ejus judicium,* nempe judicium de magnitudine et distantia objectorum, quæ non sunt proprie et formaliter oculi objecta.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *Sit.*

[11] Maur. *desideras.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *diffundunt.*

[13] Ed. Med. et Mss. nostri *pende.*

[14] Ed. Med. et Codd. nostri *arcesses.*

texere, et innumeris insignire luminibus: non queunt tamen tenebras noctis, et cœli nubila detergere.[1] Simul ut sol ortus sui signa præmiserit, omnes stellarum ignes sub unius luminaris fulgore vanescunt, aperitur aer, cœlique facies purpurascenti rubore perfunditur. Adhuc spirans exordium, et jam momentaria celeritate pleni luminis micat splendor, et surgentis solis prævia aura dulcis adspirat. Dic mihi, quæso, nisi magnus orbis esset, quomodo magnum posset orbem illuminare terrarum?

28. Quid autem de tanto loquar temperamento et moderamine conditoris, qui eam mensuram muneri solis attribuit,[2] ut neque vapor ejus igneus, ut videtur, terrarum venas, succus, rerumque species infusus exureret; neque iterum per tanta mundi spatia refrigeratus,[3] nullum terris semen caloris inoleret, sed jejunam atque inopem fructuum derelinquens, ad nullam fertilitatis gratiam vaporaret?

CAPUT VII.

Quædam quæ de sole, etiam de luna prædicanda esse; hanc tamen et proprios peculiares gignere effectus, ut roris productionem, et humoris incrementum in quibusdam animantibus et in arboribus. Nullum esse ejus influxum in aerem, sed evidentem esse in fluxu ac refluxu maris.

29. Similia de lunæ ratione conveniunt quæ de consorte ejus ac fratre memoravimus. Siquidem in id se induit ministerium, in quod frater, ut illuminet tenebras, foveat semina, augeat fructus.[4] Habet etiam pleraque a fratre distincta; ut quem toto die calor humorem terræ siccaverit, eumdem exiguo noctis tempore ros reponat; nam et ipsa luna larga roris adseritur.[5] Denique cum serenior nox est, et luna pernox, tunc largior ros fertur arva perfundere. Et plerique sub aere quiescentes, quo magis sub lumine fuissent lunæ, eo plus humoris se capite collegisse senserunt. Unde et in Canticis[6] dicit Christus ad Ecclesiam: *Quoniam caput meum repletum est rore, et crines mei guttis noctis.* Tum deinde minuitur et augetur, ut minor sit, cum resurgit nova; cum[7] sit imminuta, cumuletur. In quo grande est[8] mysterium. Nam et defectui ejus compatiuntur elementa; et processu[9] ejus quæ fuerint exinanita, cumulantur, ut animantium cerebrum et maritimorum humida.[10] Siquidem pleniores ostreæ reperiri feruntur, multaque alia, cum globus lunaris adolescit. De arborum

Cant. v, 2.

[1] *Non queunt tamen tenebras noctis, et cœli nubila detergere.* Comparatio, quam S. Doctor instituit, magnitudinem inter solis et siderum, ut inde solis magnitudinem conjiciat, prorsus admitti nequit; non enim eadem sol et sidera a tellure sejunguntur distantia. Revera immensam propemodum esse siderum, quæ fixa nuncupantur, distantiam pro certo haberi debet; eo quod secundum astronomos proxima quoque sidera longissime a terra distant, ducenties scilicet millies et ultra ea inter et nos excurrit intervallum, quod terram inter et solem intercedit; adeo ut nec thelescopii ope grandescant. Sol ergo noster si cum eorum proximis esset, vix tamquam lucens punctum nobis innotesceret. Certo tamen certius est immanem esse illius molem, cum astronomi, qui pro ejus magnitudine determinanda mirum quam multum insudaverint, asserant solis molem 1259712 vicibus terram continere.

[2] *Qui eam mensuram muneri solis attribuit.* Tum distantia, qua terra circa solem revolvitur, naturæ rerum terrestrium sub variis latutinibus, apprime respondet; tum temperiei æquilibrium, quod per aerem et aquam statuitur, in omnibus orbis terraquei plagis permanet. Utrumque sane beneficium nos, ut grato animo in contemplationem Sapientissimi Opificis assurgamus, vehementer urget. Gloriæ autem Dei, qui omnia in numero, pondere et mensura disposuit, plenissime ostendendæ usque in dies progredientes adlaborant physicæ scientiæ. Neutiquam enim potuit oriri mundus, pulcherrima formarum et motuum varietate deorus, nisi ex liberrima voluntate cuncta providentis et gubernantis Dei.

[3] *Neque iterum per tanta mundi spatia refrigeratus.* An solis temperies constans sit, disputant adhuc astronomi. Hoc physicæ astronomiæ maxime implexum problema jam a sæculo IV D. Ambrosius proponebat; sed ab hodiernis quoque astronomis absolutissima responsio desideratur.

[4] *Foveat semina, augeat fructus.* Utrum lux lunaris, vi chimice agente, in vegetantia influat, nec ne, jam inter doctos viros diutius disceptatum est. Recentiores vero physicos ratio prudenti observatione suffulta lunarem lucem chimice in vegetantia influere edocet.

[5] *Luna larga roris adseritur.* Roris, tenuis nempe aquei vaporis, qui calore solis diurno sursum evectus paullo ante solis ortum, cum aer ipse frigidior est, decidit, abunde profecto herbarum arborumque foliis, si cœlum sidereo lumine per noctem refulsit; parum admodum, nimboso cœlo vel pluvia impendente, adhærere conspicimus. At nullum oppido in rore compingendo locum obtinet luna; testis tantum benigna imminet; quandoquidem, ipsa adstante, si venti perflant, nullus cogitur ros; et contra, ipsa in novilunio silente, si tranquilla ac serena sit tempestas, copiose ros affluit. Demum animadvertendum est nocturnum rorem esse generatim in æquabili evaporationis diurnæ ratione.

[6] Maur. add. *canticorum.*

[7] Maur. *et cum.*

[8] Maur. omitt. *est.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *progressu.*

[10] Cod. A, *humida reperiantur.*

Animantium cerebrum et maritimorum humida. Nullum sane suppetit doctis hominibus argumentum, quo vel aliquam lunæ suspicentur in animantia actionem. Plinius tamen cum veteribus, qui vulgo opinionum monstra impensius admirabantur, libentiusque amplectebantur, plures de lunari in animantia actione fabellas narrabat; adeo ut cum ipso Aristotele assereret nullum animal, nisi æstu recedente, expirare (*Hist. Mundi,* lib. II, c. 101). Quod vero ad ostreas conchyliaque attinet, sic habet Plinius: *Jam quidem lunari potestate ostrearum conchyliorumque, et concharum omnium corpora augeri, ac rursus minui. Quin et soricum fibras respondere numero lunæ, exquisivere diligentiores: minimumque animal formicam sentire vires sideris, interlunio semper cessantem* (*Ibid.* lib. II, c. 41). Ipse Lucilio, veterrimo poetæ, prorsus conveniebat, cujus nobis apud Aulum Gellium (lib. XX, c. 8) reliquus est ille versus:

Luna alit ostreas, et implet echinos, muribu' fibras
Et pecui addit....

nec non Manilio, in cujus *Astronomia* (lib. II), legimus:

Sic submersa fretis concharum, et corpore clausa
Ad lunæ motum variant animalia corpus.

quoque internis idem allegant[1] qui hoc usu proprio compererunt. Videmus ergo ortum ejus et defectum rationis esse, non infirmitatis.[2] Numquam enim tantam rebus mutationem daret, nisi præstantem virtutem haberet et gratiam a conditore collatam.

30. Aerem quoque nonnulli etiam docti et christiani viri allegaverunt lunæ exortu solere mutari: sed si id mutationis lunaris quadam fieret violentia, ad omnes ejus ortus intexeretur nubibus cœlum, pluviæ funderentur. Denique cum ante dies esset sermo de pluvia, quæ fore utilis diceretur, ait quidam: Ecce nèomenia dabit eam. Et quamvis cupidi essemus imbrium, tamen hujusmodi[3] adsertiones veras esse nolebam. Denique delectatus sum, quod nullus imber effusus est, donec precibus Ecclesiæ datus, manifestaret non de initiis lunæ eum sperandum esse, sed de providentia et de misericordia creatoris. Sane euripi[4] cum exundent undique secundum reliquas species lunæ, et acceptos fluctus refundant, vel etiam ipsi magno ferantur impetu; in ortu tamen ejus stant placidi, quoadusque luna sine lumine est. At vero ubi eam dierum accessus retexerit, tunc in suos cursus refluos revertuntur. Ampotis quoque, quæ in Oceano esse perhibetur, cum reliquis diebus ordinem suum servare dicatur, lunari exortu evidens mutationis suæ fertur indicium dare; ut mare ipsum occidentale,[5] in quo spectatur ampotis, solito amplius accedat ac recedat, et majore æstu feratur, tamquam lunæ quibusdam adspirationibus retrorsum trahatur, et iterum iisdem impulsum ac retractum in mensuram propriam refundatur.

CAPUT VII.

Lunæ mutationes nos rerum instabilitatem docere: ac contristari nos oportere de nostra instabilitate in virtute, eoque magis quod ista voluntaria sit, non lunæ vicissitudines. Luna refert mysterium Christi et speciem Ecclesiæ: eam vero qui magicis cantibus de cœlo detrahi credunt, irridendi, sicut non potest Ecclesia arte diaboli superari.

31. Unde si miraris quômodo defectum luna patiatur, cum tantam vim mutationis habeat suæ, considera et in eo magnum esse mysterium, quod ejus exemplo cognoscis, o homo, nihil rerum humanarum esse posse et mundanæ totius creaturæ,[6] quod non aliquando resolvatur. Nam si etiam luna, cui tantum Dominus commisit ministerium, ut illuminet orbem terrarum, et crescit, et deficit; omnia[7] quæ ex nihilo orta usque ad perfectionem venerunt, iterum[8] perfecta minuuntur, cœlum enim et terra præteribunt; cur non id moderationis assumimus, ut neque in adversis abjiciamus animum; qui enim omnia fecit ex nihilo, facile te quoque potens est ad summa et perfecta provehere: et rursum non extollamur in prosperis, neque in potestate aliqua nos divitiisque jactemus, neque in viribus corporis, aut pulcritudine gloriemur, in quo est facilis corruptio, creba mutatio; sed manentem in futurum animi gratiam persequamur? Nam si te lunæ contristat occasus, quæ se semper reparat ac reformat; multo magis contristare te debet, si anima profectu virtutis impleta cum fuerit, postea per inconstantiam mentis atque incuriam a suo deflexa proposito, studia sua sæpe commutet, quod est insipientiæ atque inscientiæ. Unde et Scriptura ait: *Stultus ut luna mutatur.* Et ideo sapiens non cum luna Eccl. XXVII, 12.

[1] *De arborum quoque internis idem allegant.* Nos profecto diutina experientia, ut arboribus succidendis certis lunæ phasibus, ne teredine ligna terebrentur, neve putres citius dissolvantur, laborem impendamus admonet. Hujus vero rei causa omnino latet.

[2] *Ortum ejus et defectum rationis esse, non infirmitatis.* Lunæ in vegetalia influxus luculenter, quanti ipsorum intersint phases lunares, ostendit. Quædam enim vegetalia, si ea id temporis conseras, ut deinceps sub luna pleno orbe fulgente, foliolis suis e terra erumpant, citius quidem succrescent, longiusque producentur, at frustra ab iis suos fructus requiras. Optime ergo de hominibus luna jam a mundo condito meretur tum, cum pernox argenteo lumine tenebras discutit, tum etiam cum in obscuro æthere plus minusve delitescit. Ergone dixeris lunam non ut noctis luminare esse a Deo in cœlo constitutam; ideo quod tanto ut suo munere rite defungeretur, ita in spatio librari revolvique circa terram debuisset, ut nunquam crescens, nunquam senescens, sed continenter pleno orbe nitens et pernox terræ e cœlo invigilaret? At luna, qua ipsa distantia in terram gravitat, quo ipso pacto circa terram versatur, optimum noctis luminare terricolis existit, ea scilicet lege ut, cum leni suo lumine terram vestiat, vegetantibus minime noceat. Operæ denique *pretium est animadvertere, lunam* in gemino hemisphærio boreali et australi eo diutius terræ adesse, quo minus sol suis terram refovet radiis, nempe cum dies sunt contractiones.

[3] Maur. *ejusmodi.*

[4] *Sane euripi,* etc. Disserit hoc loco D. Ambrosius de illo duplici contrario motu, quo mare statis temporibus ad litora affluit et attollitur; deinde refluit et reprimitur; qui motus maris æstus nomen obtinuit. Hujus phænomeni causam physici recentiores ab actione lunæ et solis repetunt; quod veteribus etiam non ignotum fuisse ex Plinio aliisque patet. Maris enim aquæ quotidie per horas circiter sex versus litora fluunt, eaque late occupant, perque horas totidem inde longe refluunt, et litora sicca relinquunt; majori autem fluxu et refluxu mare movetur, cum luna in conjunctione vel oppositione solis est, nempe in novilunio et plenilunio. In fluxu, euripi et sinus maris *exundant undique et acceptos fluctus refundunt;* phænomenon autem hoc in novilunio (*quoadusque sine lumine est*) id temporis contingit, quo luna ad meridianum appellit. Refluxus vero obtingit, cum luna oritur vel occidit; ac proinde euripi et sinus maris *placidi stare* dicuntur. At: *Ubi eam dierum accessus retexerit,* idest post novilunium, *in suos cursus refluos revertuntur,* nam mare magis magisque affluens lunæ ad meridianum appulsum præcedit, refluitque deinceps ante lunæ ortum vel occasum. Dictio illa *secundum reliquas species lunæ,* significat cæteras lunæ phases; vox denique *ampotis* a græco ἀμ pro ἀνὰ, et πίω vel πόω (imbibo), fut. πώσω, usurpatur ad significandas aquas in fluxu et refluxu intumescentes et detumescentes.

[5] *Mare ipsum occidentale,* intellige mare Atlanticum. In æstimandis æstus marini phænomenis attendi maxime debet loci conditio; æstus enim magnitudo ex ipsa marium magnitudine pendet.

[6] Maur. *et mundanæ totius creaturæ esse posse.*

[7] Maur. *deficiunt enim omnia;* sed lectio nostra præferenda videtur.

[8] Ed. Med. et Mss. nostri *et iterum.*

mutatur, sed permanebit cum sole. Unde non luna est particeps stultitiæ; quia non luna mutatur ut stultus, sed stultus ut luna. Denique semen justi sicut luna perfecta in æternum manet, et testis in cœlo fidelis. Aliud est enim fungi ministerio, aliud circumferri ingenio, et sensus infirmitate fixam non habere sententiam. Luna pro te laborat, et propter voluntatem Dei subdita est. Vanitati enim creatura subjecta est non sponte, sed propter eum qui subjecit in spe. Illa ergo non sponte mutatur: tu sponte mutaris. Illa congemiscit et comparturit in sua mutatione: tu non intelligis, et gratularis frequenter.[1] Illa tuam redemptionem expectat[2] ut a communi totius creaturæ servitio liberetur: tu et tuæ redemptioni, et illius libertati affers impedimentum. Tuæ ergo, non suæ stultitiæ est, quod dum tu exspectaris, et nec sero converteris, adhuc et illa mutatur.

32. Noli ergo lunam oculo tui corporis æstimare, sed mentis vivacitate. Minuitur luna, ut elementa repleat. Hoc est vere grande mysterium. Donavit hoc ei, qui omnibus donavit gratiam. Exinanivit eam, ut repleat, qui etiam se exinanivit, ut omnes repleret. Exinanivit enim se, ut descenderet nobis: descendit nobis, ut ascenderet omnibus. *Ascendit* enim, inquit, *super omnes cœlos, ut impleret omnia.* Itaque qui exinanitus advenerat, de plenitudine sua Apostolos adimplevit. Unde unus ex his dicit: Nam *de plenitudine ejus nos omnes accepimus.* Ergo annuntiavit luna mysterium Christi. Non mediocris in qua signum posuit suum; non mediocris quæ typum habet dilectæ Ecclesiæ, quod significat Propheta dicens: *Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia pacis, donec extollatur*[3] *luna.* Et in Canticis Dominus de sua sponsa ait: *Quænam est hæc prospiciens tamquam diluculum, speciosa*[4] *sicut luna, electa ut sol?* Et merito speciosa sicut luna Ecclesia, quæ toto mundo refulsit, et tenebras sæculi hujus illuminans dicit: *Nox præcessit, dies autem appropinquavit.* Pulcre ait: *Prospiciens,* quasi suos de superiore prospectans, sicut habes: *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum.* Prospiciens ergo Ecclesia[5] sicut luna defectus habet et ortus frequentes: sed defectibus suis crevit[7], et his meruit ampliari, dum persecutionibus minuitur, et confessorum martyriis coronatur. Hæc est vera luna, quæ de fratris[6] sui luce perpetua lumen sibi immortalitatis et gratiæ mutuatur. Fulget enim Ecclesia non suo, sed Christi lumine; et splendorem sibi arcessit de sole justitiæ, ut dicat: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus.* Beata plane quæ tantum insigne meruisti! Unde te non tuis neomeniis,[7] sed typo Ecclesiæ beatam dixerim. In illis enim servis, in hoc diligeris.

33. Quam ridiculum autem quod te plerumque credunt homines magicis carminibus posse deduci! Aniles istæ fabulæ, ac vulgi opiniones. Quis enim opus Dei tanto ministerio deputatum arbitretur Chaldæis[8] superstitionibus posse tentari? Lapsus sit ille, qui se transfigurat in angelum lucis, et deductus voluntate propria, non carminum potestate. Sane et in hoc quasi Ecclesia putaris posse de loco tuo et statione deduci. Multi tentant Ecclesiam: sed sagæ artis ei carmina[9] nocere non possunt. Nihil incantatores valent, ubi Christi canticum quotidie decantatur. Habet incantatorem suum dominum Jesum, per quem magorum incantantium carmina, et serpentum venena vacuavit:[10] et ipsa,[11] sicut serpens exaltatus, devorat colubros Ægyptiorum; ferale licet carmen immurmuret, hebetatur in Christi nomine. Sic et Elymam[12] magum Paulus non solum sagæ artis infirmitate, sed etiam oculorum amissione cæcavit. Sic Petrus Simonem alta cœli magico volatu petentem, dissoluta carminum potestate, dejecit et stravit.

CAPUT IX.

Non esse cavendum ab operibus incipiendis die quarto, cum et iste cesserit pulcre: in eumdem dæmonum ac gentilium offensio derivata, quod redemptionis commemoret mysterium: finis datur sermoni nocte ingruente.

34. Pulcre, ut arbitror, cessit dies quartus. Quomodo igitur[13] quartum plerique consueverunt cavere, et inutile putant hoc numero aliquid ordiri, quo totus nova luce mundus emicuit? An sinistris sol cœpit auspiciis? Et quomodo aliis potest bona signa dare,[14] qui sibi eligere diem sui nescivit exortus? Aut quomodo signa ejus probant, cuius ortum non probant? Quid etiam de luna dicimus, quæ et quarto die cœpit, et quartadecima diem signat salutis?[15] An displicet numerus, quo celebratur mysterium redemptionis? Ideo dæmones declinandum esse[16] persuadent numerum eum, quo eorum destructa nequitia est. Ideo gentiles nihil adoriendum adserunt; quia sciunt tunc primum artes suas vacare cœpisse, et populos gentiles demigrasse ad Ecclesiam. Lunam[17] certe quartam,[18] si pura

Joan. I, 16. Ephes. IV, 10. Ps. LXXI. 7 Cant. VI, 9. Rom. XIII, 12 Ps XIII, 2.

[1] Cod. P, *gratularis? Frequenter illa,* etc.
[2] Maur. *frequenter expectat.*
[3] Maur. *tollatur.* Nostra vero lectio sic occurrit etiam alibi apud Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).
[4] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *aut speciosa.*
[5] Mss. a, b, c, *Ecclesiam.*
[6] Mss. A, M, N, P, a, h, *fraterni.*
[7] *Neomenia* (νεομηνία), novilunium vel prima dies lunæ aut mensis.
[8] Maur. *Chaldaicis.*
[9] Ed. Med. et Cod. A, *sagacitati ejus carmina.* Cod. M, *sagacitatis ei carmina.* Cod. N, *sagacitatem ejus carmina.* Mss. a, b, *sagaceæ ei artis carmina.* Mss. P, c, *magicæ artis ei carmina.*
[10] Maur. *evacuavit.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, a, b, c, *et ipse.*
[12] Ed. Med. *Hotimum.* Mss. A, M, N, *Ethymum.*
[13] Maur. *ergo.*
[14] Maur. *signare.*
[15] Nempe diem paschatis Judæorum, qua Christus SS. Eucharistiam instituit, seque pro nobis ad immolandum tradidit.
[16] Maur. *fore.*
[17] P-A, *Virgilius.*
[18] *Lunam certe quartam.* Hodierni quoque homines quarto

fuerit, neque obtusis cornibus, dare reliquis diebus usque ad exactum mensem indicium serenitatis existimant. Nolunt ergo iisdem[1] exordiis inchoare, quibus serenitas inchoatur. Sed jam cavendum ne nobis in sermone dies quartus occidat; cadunt enim umbræ majores de montibus, lumen minuitur, umbra cumulatur.

LIBER QUINTUS

DE OPERE QUINTI DIEI.

Lectio S. Ambrosii.

20. Et dixit Deus: producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia

Lectio Vulgata.

10. Dixit etiam Deus: producant aquæ reptile animæ viventis, et volatile super terram sub firmamento cœli.

Lectio S. Ambrosii.

volantia super terram secus firmamentum cœli secundum genus.

Lectio Vulgata.

Sermo VII.

CAPUT I.

Priusquam terræ dedit Deus animantia aquis. Prompta aquarum obedientia, ac mira fœcunditas. Culpa est hominis dum cibis interdictis abutitur. Quam multæ piscium species; jure autem reptilia *non modo serpentes vocitari, sed etiam pisces.*

VESTITA diversis terra germinibus virebat omnis; cœlum quoque sole et luna, geminis vultus sui luminibus, stellarumque insignitum decore fulgebat. Supererat elementum tertium, mare scilicet, ut et ipsi gratia vivificationis divino provenirat munere. Æthereo enim spiritu omnes terrarum fœtus aluntur.[2] Terra quoque semina resolvens, universa vivificat:[3] et maxime tunc primum verbo Dei jussa viridescere, vivificationis suæ munere pullulabat. Vacabat aqua, et a divinæ operationis feriata beneficio videbatur. Habet adhuc creator quod illi conferat, quo munia terrarum possit æquare: servabat[4] ei, ut et ipsa proprium sibi et speciale aliquid prærogativæ collati sibi muneris vindicaret. Vivificavit prius terra, sed ea quæ spirantem animam non habebant. Aqua jubetur ea producere quæ viventis animæ vigorem dignitatemque præferrent, et sensum tuendæ salutis, et fugiendæ mortis acciperent.

2. Dixit itaque Deus: *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia volantia*[5] *secundum firmamentum cœli.* Venit mandatum, et subito aqua jussos fundebatur in partus:[6] generare fluvii, vivificare lacus, mare ipsum cœpit diversa reptilium genera parturire, et secundum genus effundere quodcumque formaverat. Non exigui gurgites, non cœnosæ paludes vacabant, quin omnia datam sibi creandi adsumerent potestatem. Pisces exsiliebant de flumine, delphines præludebant in fluctibus, concavæ[7] saxis ostreæ adhærebant profundis, adolescebant echini.[8] Væ mihi! ante hominem cœpit illecebra, abundantia copiarum, nostræ mater luxuriæ. Ante hominem deliciæ. Prior ergo hominum tentatio, quam natura: sed nihil creatura[9] deliquit; alimenta dedit, non vitia præscripsit. Hæc communia dedit, ne tibi aliqua velut propria vindicares. Tibi suos

Gen. 1, 20.

a novilunio die conjicere posse autumant quænam deinceps futura sit mensis illius conditio. Res ipsis prudentibus viris observatione probari videtur, quin hactenus rationem scientia detexerit.

[1] Maur. *eisdem.*

[2] *Æthereo enim spiritu omnes terrarum fœtus aluntur. Æthereus spiritus* nempe aer: hic enim omnium vegetalium respirationi inservit; ac proinde omnes terrarum fetus et ipse alere dici potest.

[3] *Terra quoque semina resolvens, universa vivificat.* Tellus, cum semina leni calore resolvit explicatque, ortum plantis præbet et incrementum, quæ postea aerem, sua ipsorum respiratione, puriorem reddunt. Aer enim inficitur, noxiusque fit animalium respirantium effluviis; ideoque vegetalia vitæ animalium maxime inservire in comperto est.

[4] Maur. *reservabat.*

[5] Maur. *volantia super terram.* Mss. a, b, c, omitt. hæc verba.

[6] P-A, *Virgilius.*

Aqua jussos fundebatur in partus. Minime sane D. Ambrosius illis assentitur, qui ajunt ultro ab aquis esse pisces procreatos; vox enim *jussos*, quam ipse adhibet, a scriptoribus romanis ad res inanimas referebatur, quæ *non sponte*, sed industria coguntur præter naturam quippiam efficere. Imo Sancti sententia Geneseos verbis apprime obsequitur: *producant aquæ reptile animæ viventis.* Mirum enim in modum, cum ipsa nobis pisces repræsentet protinus, jubente Deo, undequaque affluentes, sibi intermiscentes, undasque magis magisque carpentes; tum quoque illam attingit naturæ legem, qua aquis piscium vita devincitur, aquarumque in ova evolvenda influxum. At nullatenus *generationem* vulgo dictam *spontaneam* fas est inferre; præsertim si hæc verba cum comparatione conferas, quam paulo superius inter terrestrem et aquatilem vitam instituit. *Terra,* inquit Sanctus, *resolvens semina, omnia vivificat..... Vacabat aqua, et a divinæ operationis feriata beneficio videbatur. Habet adhuc creator quod illi conferat, quo munia terrarum possit æquare.*

[7] Maur. et Mss. P, a, b, *conchæ.*

[8] *Adolescebant echini.... Echini* (italice *ricci di mare*) sunt pisces, qui in duplici genere, nempe Diodonte et Tetraodonte, recensentur, et spissis undique aculeis horrent. Præ oculis fortasse D. Ambrosius habebat echinum (Diodon, *Histrix Linn.*) veteribus maxime notum, cujus exuviæ, sub nomine *piscis armati,* in historiæ naturalis collectionibus spectandæ olim servabantur. Præterea Sanctus noster, hos pisces *adolescere* docens, respexisse illorum proprietatem videtur, qua, aere abunde hausto, mire intumescere possunt; adeo ut vulgo *pisces tumidi* dicantur.

[9] Maur. *natura*, quod in Codd. inductum videtur ex præcedenti *natura.*

fructus terra producit, tibi scaros et accipenseres, et omnes fœtus suos generant[1] aquæ, et his non contentus interdicta tibi alimenta gustasti. Ad invidiam tuam omnia congeruntur, ut prævaricatio tuæ aviditatis oneretur.

3. Sed neque quam multæ species et nomina sint,[2] possumus enarrare, quæ omnia momento divinæ præceptionis animata sunt. Simul coibat forma corporis, et operabatur anima, vitalis etiam vigor reliquæ[3] virtutis. Repleta erat terra germinibus, mare impletum animantibus. Ibi insensibilia pullulabant, hic sensibilia versantur. In terris quoque aqua suas sibi vindicat portiones. Lambunt terram pisces aquarum, et ex ea sibi prædam requirunt. Culices quoque et ranunculi circa genitales strepunt paludes, et ipsæ audierunt Domini mandatum dicentis: *Producant aquæ reptilia animarum viventium.*

4. Scimus reptilia dici genera serpentum, eo quod super terram repant: sed multo magis omne quod natat, reptandi habet vel speciem, vel naturam. Nam etsi in profundum quæ[4] se demerserint, aquam videantur findere; tamen cum supra innatant, repunt toto corpore, quod trahunt super quædam dorsa aquarum. Unde et David ait: *Hoc mare magnum et spatiosum, illic repentia*[5] *quorum non est numerus.* Quinetiam cum pleraque pedes habeant, et ambulandi usum, eo quod sint amphibia, quæ vel in aquis vel in terris vivant, ut sunt phocæ,[6] crocodili,[7] equi fluviales, quos hippopotamos vocant,[8] eo quod hi generentur Nilo in flumine; tamen cum in alto aquarum sunt, non ambulant, sed natant; nec vestigio utuntur pedis ad incedendum, sed tamquam remo ad reptandum. Siquidem et navis acta remis labitur, et aquas sulcat carina.

CAPUT II.

Virtute omnipotentis vocis, producant aquæ reptilia, *multo plura in mari quam in terra esse producta: hanc etiam gratiam aquis additam, ut quæ in terris noxia, in mari innoxia generentur, ut et in Ecclesia aqua malos bonos facit.*

5. *Producant aquæ reptilia,* dixit Dominus. Brevis sermo, sed vehemens et late patens, communem minimis et maximis naturam infudit. Eodem momento producitur balena, quo rana ejusdem vi operationis innascitur.[9] Non laborat in maximis Deus, non fastidit in minimis. Nec doluit[10] natura parturiens delphines, sicut non doluit, cum exiguos murices cochleasque produceret. Adverte, o homo, quanto plura in mari quam in terris sint. Numera, si potes, omnia piscium genera vel minutorum, vel etiam maximorum, sepias, polypos, lithostracos,[11] carabos, cancros, et in his innumerabilia sui generis. Quid dicam genera serpentium, dracones, murænas, anguillas? Nec prætermittam scorpios, ranas, testudines, mustelas[12] quoque et canes maritimos, vitulos marinos, cete immania, delphinas, phocas, leones. Quid attexam etiam merulas, turdos, pavos quoque, quorum etiam colores in avibus videmus expressos, ut nigri merulæ, pavi diverso colore dorsa et colla depicti sint, turdi alvo varii, et cetera quorum sibi terræ species et nomina vindicarunt? Nam prius in mari ista cœperunt diversisque fluminibus. Siquidem aqua prior animarum viventium reptilia divino nutu imperata produxit.

6. Adde hanc gratiam, quod ea quæ timemus in terris, amamus in aquis. Etenim noxia in terris in aqua innoxia sunt, atque ipsi angues sine veneno. Leo terribilis in terris, dulcis in fluctibus.[13] Muræna, quam ferunt aliquid habere noxium, esca pretiosior est.[14] Rana horrens in paludibus,

[1] Mss. N, P, *fetus tibi generant.*

[2] *Quam multæ species et nomina sint.* Naturalis scientia est adeo progressa, uti animalium nunc species ad 385500 recenseantur; quarum 24000 vertebratorum species (scilicet 2000 mammalium, 9000 avium, 2000 reptilium et batracum, 11000 piscium), 330000 anulatorum, 20000 molluscorum, 10000 radiatorum, 1500 denique protozoorum.

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *aliqui.* Mss. P, c, *alicujus.*

[4] Maur. *qui.*

[5] Maur. *reptilia.* Cod. P, *serpentia.* Nostræ lectioni suffragantur etiam Augustinus, Paulinus, Prosper apud Sabb. necnon Psalterium Ambrosianum.

[6] *Ut sunt phocæ.* De phoca communi loquitur, quæ et vitulus marinus appellatur. Ab hodiernis rerum naturalium peritis nomine *calocephali vitulini,* vel *phocæ vitulinæ* donatur. De ipsa sic Plinius scribit: *Similis est vitulo marino, victus in mari ac terra* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 49).

[7] *Crocodili.* In Plinio legitur: *Crocodilum habet Nilus..... et terra pariter ac flumine infestum* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 37).

[8] *Equi fluviales, quos hippopotamos vocant.* Vox *hippopotamus,* a græco ἱππος (equus) et ποταμὸς (fluvius), significat *equum fluvialem.* Hoc autem nomine veteres immane illud Africæ animal vocabant, quod ob cervicem aduncosque dentes apro haud absimile, ut equus, hinnit. Plinius scripsit: *Major altitudine in eodem Nilo bellua hippopotamus editur* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 39). Illud recentiores pachidermorum ordini adsciscunt sub nomine *hippopotami amphibii,* aliud *ab hippopotamo majore,* cujus species penitus intercidit.

[9] Maur. *nascitur.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, c, *dolet.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *lithostrata.* Cod. P, *litostrota.*

[12] Maur. *mustellas.*

[13] *Leo terribilis in terris, dulcis in fluctibus.* His verbis *leo dulcis in fluctibus* S. Ambrosius non leonem, cancrorum quoddam genus, de quo videre est Plinium (*Hist. Mundi,* lib. IX, c. 51, et lib. XXXII, c. 53); sed phocam leoninam, nempe *platyrhyncum leoninum,* respexisse videtur.

[14] *Muræna quam ferunt aliquid habere noxium, esca pretiosior est.* Confer verba D. Ambrosii cum his duobus Plinianæ *Mundi Historiæ* locis. Legimus enim in libro IX: *Invenit in hoc animali (muræna) documenta sævitiæ Vedius Pollo eques Romanus ex amicis D. Augusti, vivariis earum immergens damnata mancipia, non tamquam ad hoc feris terrarum non sufficientibus, sed quia in alio genere totum pariter hominem distrahi, spectari non poterat.* Et infra: *Is (Sergius Orœta) primus optimum saporem ostreis Lucrinis adjudicavit, quando eadem aquatilium genera aliubi atque aliubi meliora, sicut.... muræna in Sicilia.* Ovidius insuper Ambrosium in illis verbis: *Muræna, quam ferunt aliquid habere noxium,* planius atque apertius explicat:

Nec proprias vires nescit Muræna nocendi:
Auxilioque sui, morsu nec cominus acri
Deficit, aut animos ponit captiva minaces.

Halieuticon. v. 42 et seq.

decora in aquis, omnibus fere præstat alimentis. A
1 Plura si quis[1] vult cognoscere, a diversis locorum
piscatoribus quærat; nemo enim potest omnia
comprehendere. Canes sane et in mari cave,
quos et in Ecclesia molestos esse et cavendos
Apostolus docet dicens: *Cavete canes, cavete*
Phil. III, 2. *malos operarios.* Mustelæ gravis in terris odor,
2 in aquis suavis.[2] Terrena se novit vindicta fœ-
toris ulcisci: hæc non minorem habet gratiam
capta, quam libera. Neque te inhonoratum nostra
3 prosecutione, thymalle, dimittam,[3] cui a flore no- B
men inolevit: seu Ticini unda te fluminis, seu
amœni Atesis unda nutrierit, flos es. Denique
4 sermo testatior, quod de eo qui gratam redolet[4]
suavitatem, dictum facete sit: Aut piscem olet
aut florem; ita idem pronuntiatus est piscis odor
esse qui floris. Quid specie tua gratius? Quid
suavitate jucundius? Quid odore flagrantius?
5 Quod mella flagrant,[5] hoc tu corpore tuo spiras.
Quid loquar corvorum, quid etiam luporum te-
6 neritudines?[6] Nescit hos lupos agnus timere. C
Tanta est aquarum gratia, quarum vitulos fu-
7 giunt[7] et leones, ut his propheticum illum dictum
de Ecclesiæ sanctitate jure conveniat: *Tunc lupi*
et agni simul pascentur, leo et bos simul paleas
Is. LXV, XXV. *manducabunt.* Nec mirum, quandoquidem etiam
in Ecclesia aquæ illud operantur, ut prædonum
abluta nequitia cum innocentibus comparetur.
8 Quid etiam purpuras commemorem,[8] quæ or-

nant regum convivia, amictus imbuunt?[9] Aquarum est igitur quod in regibus adoratur:[10] aquarum est species illa quæ fulget.[11] Adde porcos maris[12] etiam Judæis gratos; quia nihil est commune, quod non aqua abluat, et ideo communes eos sicut in terra editos æstimare non possunt.

CAPUT III.

Multiplicem piscibus rationem esse generandi, ac singularem in prolem pietatis sensum. Quanta sit eorum puritas, qua non solum alia bruta, sed etiam homines ipsos superant.

7. Innumeri itaque usus, innumera genera piscium. Alii ova generant, ut varii majores quos troctas[13] vocant, et aquis fovenda committunt. Aqua igitur animat et creat, et adhuc mandati illius primi usque nunc[14] tamquam legis perpetuæ munus exequitur, blanda quædam mater animantium. Alii vivos fœtus edunt de suo corpore, ut mustelæ, et caniculæ,[15] et cete ingentia, delphines, et phocæ, aliaque cetera hujusmodi. Quæ cum ediderint partus, si quid forte insidiarum terrorisque præsenserint circa catulos suos quemquam moliri, quo tueantur eos, vel teneræ ætatis pavorem materno affectu comprimant, aperire ora, et innoxio partus suos dente suspendere, interno quoque recipere corpore,[16] et

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *si qui.*

[2] *Mustelæ gravis in terris odor, in aquis suavis.* Mustela, maxime *mustela putoria* (italice *puzzola*), odore reapse putidissima est. In mustela autem fluviatili haud ille piscis intelligendus videtur, quem itali piscatores *pesce moro* vocant, magnis obtectum squamis, ex *gadorum* genere, cui apud rerum naturalium peritos nomen est *mustela lutreola*, quæ muscum redolet, quæque fluminum ripas servare, reptilibusque ac piscibus vesci fertur. Hæc vero in septentrionalibus Europæ et Asiæ regionibus vulgatissima est. Noverant tamen antiqui etiam *mustelam marinam*, piscem magnæ æstimationis apud Romanos (Vide Q. Ennium, *Phageticorum*, et Galenum, *De Alim. facul.*, lib. III, c. 31).

[3] *Neque te inhonoratum nostra prosecutione, thymalle, dimittam.* Piscis hic thymallus est *coregonus thymallus*, qui sæpenumero odorem fere thymi late halat, adeoque gravem, ut piscatores quandoque, Cardano auctore, eum adesse ab odore præsentiant; unde a Græcis Θυμος, Θυμαλλος appellatus est. Quod autem ad florem cum pisce a D. Ambrosio conlatum attinet, ex ipsa comparatione cum pisce thymum redolente conjicere oppido licet thymum esse (dicotiledon didinamiæ gymnosperme Linnæi), non vero tithymallum; quod nomen apud veteres plures euphorbiæ species (dicotiledones dodecandriæ triginiæ Linnæi) complectebatur.

[4] Cod. P, *redoluit.*

[5] *Quod mella flagrant.* Virg., *IV Georg.* v. 169:

..... *redolentque thymo fragrantia mella.*

[6] *Quid loquar corvorum, quid etiam luporum teneritudines.* Corvus maris (sciæna umbra) piscis est, dorso pulchre nigricante, in Mediterraneo mari vulgatissimus; qui subinde versicolor, aureo et cæruleo amethystinoque simul fulgore coruscat. Ejus insuper heluonibus exquisitæ carnes facile concoquuntur. Comunis quoque in mari Adriatico et Mediterraneo est ille piscis, *lupus maris* a voracitate dictus (italice *spigola* vel *pesce ragno, perca labrax*). Præ cæteris laudatissimus erat veteribus qui *lanatus* dicitur, a candore argenteo cæruleum sublucente, et a carnis mollitia vel teneritudine; unde palato gratissimus, principem in Romanorum æpulis obtinebat locum. Plinius enim hæc habet: *Postea præcipuam auctoritatem fuisse lupo.... Cornelius Nepos et Laberius tradidere. Lupi laudatissimi, qui appellantur lanati, a candore mollitiaque carnis.* Illi etiam summa in æstimatione habebantur, qui Romæ in Tiberi, et præsertim inter duos pontes (fortasse Fabricium vel Cæstium, et Sublicium) capiebantur, ut passim apud auctores latinos.

[7] Maur. *fugiant.*

[8] Maur. *memorem.*

Quid etiam purpuras commemorem. Purpura est concha marina, cujus celebre nomen est ob liquorem lanis inficiendis valde idoneum. Differt quidem a murice, cujus etiam sanguine lanæ purpureo colore fucantur. Cum vero lanæ sola purpura saturatæ plus æquo nigricarent, infectores sanie muricis combibitum colorem affabre temperabant. Notandum denique est quod violaceus præ ceteris color purpuræ præcipuo erat in pretio, quem *janthinum* quoque græca voce, vel *amethystinum* ab amethysto gemma concolore appellabant.

[9] *Ornant regum convivia, amictus imbuunt.* Lecti tricliniares, quibus ditiores mensis discumbebant, stragulis purpura fulgentibus vestiebantur; unde, ut alios omittam, Virg., *I Æneid.* 638.

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur mediisque parant convivia tectis
Arte laborata vestes, ostroque superbo.

Principes etiam, magistratus et imperatores, purpura amicti, munere quisque suo defuncturus, incedebant.

[10] *Aquarum est igitur quod in regibus adoratur.* *Adorare purpuram* apud sequioris ævi scriptores significabat imperatorem adire, ejusque fimbrias vestimenti osculari.

[11] *Aquarum est species illa quæ fulget*, intellige splendorem purpuræ, præsertim tyriæ, quo ea solis radiis objecta nitere solet.

[12] *Adde porcos maris.* Loquitur quidem de porco marino ex genere delphinorum, et fortasse ex specie *delphini phocenæ;* non vero de porco marino catafracto trigono (*ostracion trigonus*, Bloch). Hujus enim piscis sapor ingratissimus est; illius contra exquisitiores carnes passim laudantur.

[13] Mss. M, P, c, *tructas.*

[14] Maur. et Mss. P, c, omitt. verba *usque nunc.*

[15] Ed. Med. et Mss. A, N, *canicula.*

[16] *Interno quoque recipere corpore.* — Etsi ista, quæ de piscium moribus D. Ambrosius edisserit, prorsus commentitia videantur, nihilominus si qui naturalium scientiarum volumina pervolutarint, probe noverint admirandam illam curam, qua præsertim phocæ (quibus vituli marini adnumerantur) et balænæ natos suos fovent. Quod vero ad balænam

genitali feruntur alvo abscondere. Quis humanus affectus hanc piscium pietatem possit imitari? Oscula[1] nobis satietati sunt: illis non satis est aperire viscera, natosque recipere ac revocare integros, atque iterum fotu quodam eos sui caloris animare, et spiritu alere, duosque[2] in corpore uno vivere; donec aut securitatem deferant, aut corpore suo objecto natos suis[3] defendant periculis.[4] Quis hæc videns, etsi possit obtinere, non tantæ piscium pietati cedat? Quis non miretur et stupeat, ut servet natura in piscibus, quod non servat in hominibus? Pleræque[5] ex suspicione novercalibus odiis appetitos suos occiderunt filios: aliæ in fame, ut legimus, partus proprios comederunt. Humanis pignoribus mater sepulcrum facta est: piscium proli parentis est uterus sicut murus; vallo quodam intimorum[6] viscerum pignora inoffensa conservat.

8. Diversa igitur piscium genera diversos usus habent: alii ova generant, alii vivos pariunt atque formatos. Et qui ova generant, non nidos texunt ut aves, non diuturni fotus laborem induunt, non cum molestia sui nutriunt. Cecidit ovum, quod aqua gremio quodam naturæ suæ quasi nutrix blanda suscepit, et animal celeri fotu reddidit. Continuo enim tactu parentis animatum ovum cecidit, et piscis exivit.

9. Tum deinde quam pura et inviolata successio! Nullus alteri sed generi suo miscetur, thymallus thymallo, lupus lupo. Scorpæna quoque[7] castitatem immaculati connubii generi suo servat. Itaque habet pudicitiam generis sui,[8] sed venenum generis sui non habet; non enim percutit scorpæna, sed reficit. Nesciunt igitur alienigenarum[9] piscium adulterina contagia, sicut sunt ea quæ coeunte[10] asinorum, equarumque inter se genere,[11] quæ magna hominum cura perpetrantur: vel rursus cum equus asinæ miscetur, quæ sunt vera adulteria[12] naturæ. Nam utique majus est quod in naturæ colluvionem committitur, quam quod in personæ injuriam. Et homo ista prospectat, ipsa nato nondum vias maris experto prænatat, semitamque per intumescentes fluctus sternit; laboranti adest, viribusque defectum subit. Piscatoribus autem, si usquam natum abrepturos præsenserit instare, adversis telis, sui immemor, fiduciaque inexpugnabili munita, latus infert, undas metuenda cauda alte verberans: vulneribus quantumvis confossa, nonnisi moriens periclitanti proli deficit.

curas interpres adulterii jumentalis; et illud animal pretiosius putas, quod adulterinum, quam quod verum est? Ipse genera aliena confundis, diversaque misces semina, atque ad vetitos coitus plerumque cogis invitos, et hoc industriam vocas? Hoc quia de hominibus facere non potes, ut diversi generis commixtio fœtum possit excludere, tollis homini quod natus est, et virum de viro exuis, abscissaque corporis parte, sexum negas, spadonem efficis; ut quod negavit natura in hominibus, impleret audacia.

CAPUT IV.

Mutuam aquæ ac piscium necessitudinem docere, qualis parentum et filiorum necessitudo esse debeat. Quomodo propter specialem eorum naturam respirationis usum aqua suppleat in piscibus.

10. Quam bona autem mater sit aqua, etiam hinc considera. Tu, o homo,[13] docuisti abdicationes patrum in filios, separationes, odia, offensas: disce quæ sit parentis et filiorum necessitudo. Vivere pisces sine aqua non queunt, nec a suæ parentis consortio separari, neque a suæ altricis discerni munere; et fit hoc natura quadam, ut separati moriantur illico. Neque enim, ut omnia, hujus aeris vivunt spiramine, quia hauriendi spiritus[14] et respirandi natura his non suppetit:[15] alioquin sub aquis semper non possent vivere non capientes spiritus infusionem. Quod est nobis spiritus, illis est aqua. Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam:[16] nos intercluso commeatu spiritus, quia ne brevi quidem spatio possumus exsortes[17] esse spiritus vitalis, statim extinguimur; pisces quoque sublati de aqua, sine substantia sui vivi esse non possunt.

11. Et causa manifesta est, quoniam in[18] nobis pulmo per thoracis laxiora penetralia recipit spi-

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *Et oscula.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, *adolere suo, duosque.*
[3] Maur. et Mss. P, c, *suos.*
[4] Maur. et Mss. P, c, *a periculis.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *Plerique.*
[6] Maur. *internorum.*
[7] *Scorpæna quoque.* Hic piscis specimen est familiæ piscium, qui malis cataphractis muniuntur, ex *acantotterum* ordine. In hunc autem ordinem perca fluviatilis, labrax, sciæna, scarus, scomber thynnus, aliique sunt referendi. Scorpænæ passim in Mediterraneo mari reperiuntur; at in plures dividuntur species; unde læti sibi icthyologiæ dediti gratulantur scorpænam porcum, scorpænam scrofam, scorpænam daclylopteram, scorpænam gibbosam, et, si quæ sunt, alias hujusmodi recensentes.
[8] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *sui.*
[9] Maur. *alienigenarum genera.*
[10] Maur. *quæ coeunt.*
[11] Maur. *inter se genera, quæ magna.*
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, *adulterina.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *Tu hæc o homo.*
[14] P-A, *Plinius in naturali historia contrarium asserit.*
[15] *Hauriendi spiritus et respirandi natura his non suppetit.* Genus omne animalium, tam terrestre quam aquatile, plus aut minus oxygenio, quod in aere continetur, indiget ut respiratione vitam agat ac servet: eapropter pisces quoque, quamvis pulmonibus careant, vere respirant; atque uti falsa rejicienda est Aristotelicorum opinio, qui magistri sui auctoritate fulti, omnem a piscibus respirationem removebant. Si enim pisciculos in vase angustiori aqua repleto claudas, ad multos menses vivere non possunt, nisi vasi orificium pateat, et libere per illud aer permeet; pariterque si istud vas sub vitreo machinæ pneumaticæ fornice posueris, indeque aerem, repetitis exantlationibus, subduxeris, illico pisciculi in vasis superficie exanimes supernatabunt. Nullum est igitur dubium, quin animalium, tum terrestrium, tum aquatilium, respirationi aer pernecessarius sit.
[16] *Sicut nobis spiritus, ita illis aqua vivendi ministrat substantiam.* Ea tantum mente hæc nobis probatur sententia, ut id piscibus aqua, quod terrestribus animalibus aer, præbeat, nempe oxygenium, quodque libenter *vivendi substantiam* dixerimus; non enim aqua, ut jure meritoque aer, est dicenda respirationis elementum.
[17] Maur. *expertes.* Ed. Med. et Mss. N, P, a, b, c, *exortes.*
[18] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *in.*

ritum; et cum sit ipse poris[1] plerisque penetrabilis, spiritus infusione interiorem calorem refrigerat.[2] Thorax enim ut suscipit alimenta, ita superflua ciborum et succos salubres sanguinemque discernit. Fit pulmo pervius, unde facilius ad eum potest adspiratio spiritus pervenire. Pisces vero branchias habent,[3] quas nunc plicant et colligunt, nunc explicant atque aperiunt. In hac ergo collectione et apertione dum suscipitur aqua, et transmittitur ac penetrat, respirationis munus videntur[4] implere. Propria igitur natura est piscium, nec communis cum ceteris; specialis usus, et a ceteris vivendi quædam separata ac secreta substantia. Propterea non nutriuntur, neque ut terrena animalia, manus humanæ tactu et delinimento aliquo delectantur, etiamsi servati[5] in vivariis suis vivant.

CAPUT V.

Pisces cur tam bene dentati. Hi sibi invicem in escam cedunt, exemplum nobis ut ab injuriis in proximum caveamus. Vehemens in avaros insectatio.

12. Quid autem de densitate dicam dentium? Non enim ut bos aut ovis ex una parte dentes habent; sed utraque pars armata est dentibus,[6] quia in aqua sunt, et si diutius cibum versarent, et non cito transmitterent, aquarum alluvione de dentibus eorum esca posset auferri ac dilui. Ideo densos et acutos habent, ut cito incidant, cito conficiant cibum, facile et sine aliqua mora et dilatione transmittant. Denique non ruminant; solus tamen scarus in his ruminare perhibetur,[7] ut ferunt quibus aut eventus, aut usus fuit, aut studium talia comprehendere.

13. Sane nec ipsi a suis potentiæ evasere violentiam, et avaritiæ potiorum subjecti ubique inferiores sunt. Quo quisque infirmior, eo prædæ magis patet. Et plerique quidem herbis pascuntur ac minutis vermibus. Sunt tamen qui invicem se devorent, et sua carne pascantur. Minor apud illos esca majoris est:[8] rursus ipse major a validiore invaditur, et fit esca alterius prædator alieni. Itaque usu venit, ut cum ipse alium devoraverit, ab alio devoretur, et in unum ventrem uterque conveniat[9] cum voratore proprio devoratus, sitque simul in uno viscere prædæ vindictæque consortium. Et ipsis sponte hæc forte accrevit injuria, sicut in nobis non ex natura cœpit, sed ex avaritia. Aut quia ad usum hominum dati sunt, in signum quoque facti sunt, ut in his nostrorum morum vitia videremus, et caveremus exempla; ne quis potior inferiorem invaderet, daturus in se potentiori exemplum injuriæ. Itaque qui alterum lædit, sibi laqueum parat, in quem ipse incidat.

14. Et tu piscis es, qui viscera invadis aliena, qui demergis infirmum, qui cedentem persequeris usque in profundum. Cave ne dum illum persequeris, incidas ipse in[10] validiorem, et deducat te in alienas insidias qui tuas vitat, priusque tuam spectet ærumnam, qui te persequente propriam[11] reformidabat. Quid interest inter divitem improbæ cupiditatis ingluvie absorbentem infirmorum patrimonia, et silurum de minorum[12] piscium visceribus alvum repletum?[13] Defunctus est dives, et nihil ei sua spolia profuerunt, immo magis eum rapinarum suarum detestabiliorem fecit infamia. Captus est silurus, et inutilis præda detecta est. Quanti in eo reperiuntur, qui alios devoraverant? Et tu, dives, habes in sinu tuo alterius prædatorem. Ille habebat facultates pauperis quas invaserat: tu eum opprimens duo patrimonia tuis facultatibus addidisti, et adhuc tanto non satiaris augmento; et dicis quod alios vindicaveris, cum eadem committas quæ ulcisceris, injusto injustior, et iniquo iniquior, et avaro avarior. Vide ne idem te, qui piscem illum, finis inveniat: hamum cave, cave retia. Sed præsumis de potentia, quod nemo tibi possit resistere: præsumebat et silurus quod hamum nemo sibi jaceret, nemo tenderet retia, et si incidisset, universa dirumperet; et tamen fuscinam non evasit, aut nexus vinculi validioris incurrit, quibus se non posset exuere. Sine dubio et hominum iniquitas, quo graviora commiserit, eo magis scelere suo tuta esse non po-

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, omitt. *poris*.

[2] *Spiritus infusione interiorem calorem refrigerat.* Cum aer in pulmones inspiratione absorbetur, inde acidum carbonicum aqueusque vapor expiratione emittuntur; quo fit ut sanguis venosus in arteriosum abeat. Ille deinceps aer per chymicam cum ciborum carbonio combinationem, non quidem in corpore calorem deminuit, at illum exsolvit alitque; adeo ut physici respirationem veræ combustioni adsimilent. Ceterum quodvis respirando animal, cum acidum carbonicum expiratum calidius sit inspirato oxygenio, vera fruitur refrigeratione.

[3] *Pisces vero branchias habent.* Piscium branchiæ sunt ipsorum respirationis organa; branchiis enim hinc inde juxta cervicem hiantibus aerem ab aqua hauriunt, ac per vices respirant.

[4] Nempe *branchiæ*. Ita Ed. Med. et Mss. A, M, N,; Maur. et Mss. P, a, b, c, *videtur*.

[5] Ed Med. et Mss. nostri *servantur*.

[6] *Utraque pars armata est dentibus.* — Sæpenumero pisces non uno dumtaxat dentium ordine muniuntur; at faucium pars ipsa postica, non secus ac anterior, acutis armatur dentibus.

[7] *Solus tamen scarus in his ruminare perhibetur.* Veterum scarus juxta Cuvier est *Scarus creticus*, qui ipsis piscium omnium suavissimus habebatur, ut tradit Plinius (*Hist. Mundi*, lib. IX, c. 17 et lib. XXXII, c. 9). Q. Ennius insuper scarum *Jovis cerebrum* appellavit. Veteres enim Jovi delicatissima edulia tribuerunt. Indeque scari præstantiam oriri arbitrabantur, quod solus e piscibus ruminaret, ut proditum est ab ipso Plinio, qui ait: *Nunc scaro datur principatus, qui solus piscium dicitur ruminare herbisque vesci, non aliis piscibus*, etc. (*Hist. Mundi*, lib. IX, c. 29). Quem denique errorem Ovidius jam erat illo versu complexus:

Ut scarus, epastas solus qui ruminat herbas,
Halieuticon, v. 123.

[8] P-A, *Seneca: præda majori minor.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *conveniunt*. Cod. P, *conveniant*.

[10] Mss. A, M, N, P, a, b, omitt. *in*.

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *prius*.

[12] Ed. Med. et Mss, A, N, *qui minorum*. Cod. M, omitt. *de*.

[13] Ed. Med. et Mss. A, N, *replet*. Cod. M, *repletam*.

Silurum de minorum piscium visceribus alium repletum. Meminit *siluri glani*, maximi utique lacuum fluviorumque Europæ piscis, de quo Plinius narrat: *Silurus grassatur, ubicumque est, omne animal appetens, equos natantes sæpe demergens* (*Hist. Mundi*, lib. IX, c. 17).

terit, quin aliquando dissolvat quod pro sceleA rum pretio constat difficile posse vitari.

CAPUT VI.

Hominem esse piscem; sed ut pisces alium bonum, alium malum inveniri: bonum vero Petri hamum ac sinum timere non debere.

15. Piscis ergo es, o homo. Audi quia piscis es: *Simile est regnum cœlorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium congreB gavit. Cum autem esset impletum, duxerunt id ad littus, et sedentes elegerunt optimos in vasis suis, malos autem foras miserunt. Sic erit in consummatione sæculi. Exibunt Angeli, et separabunt malos de medio justorum, et mittent eos in ca-*
Matth XIII, 47. *minum ignis.* Sunt ergo boni et mali pisces: boni servantur ad pretium, mali statim ardent. Bonum piscem nec retia involvunt, sed elevant; nec hamus internecat atque interficit, sed pre-
1 tioso[1] vulneris perfundit sanguine, in cujus oris C confessione bonum pretium reperitur, quo tributum apostolicum, et census Christi possit exsolvi. Sic enim scriptum est, dicente Domino: *Reges terræ a quibus accipiunt tributum vel cen-*
2 *sum? A filiis suis, aut ab alienis?*[2] *Et respondente Petro, ab alienis, ait Dominus: Vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus invenies ibi*
2 Matt XVII, 24. *staterem; illum sumens dabis*[3] *pro me et te.*

16. Noli igitur, o bone piscis, Petri hamum D timere: non occidit, sed consecrat. Noli quasi vilem te contemnere, quia vides corpus infirmum: habes in ore tuo quod et pro Petro et pro Christo offeras. Noli timere Petri retia, cui dicit Jesus: *Duc in altum, et laxato retia.* Non enim in sinistram partem mittit, sed in dexteram, sicut jussus a Christo est. Noli timere si-
4 num[4] ejus, quia dictum est ei: *Ex hoc eris homines vivificans.* Ideo misit retia, et complexus est Stephanum, qui de Evangelio primus ascendit E habens in ore suo staterem justitiæ. Unde confessione constanti clamavit dicens: *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem ad dexteram Dei.* Pro hoc pisce stabat Dominus Jesus; sciebat enim esse in ore ejus pretium sui census. Denique glorioso martyrio et Petri judicium atque doctrinam, et Christi gratiam locluples adsertor implevit.

[1] Maur. et Mss, P, c, *pretiosi.*

[2] Maur. et Cod, c, *an ab alienis?* At nostra lectio occurrit etiam alibi apud S. Ambrosium. V. Sabb, ad h. l.

[3] Maur. et Mss. P, c, *dabis eis.* Hic quoque, lectio nostrorum Mss. plene congruit cum aliis hujus textus citationibus apud eumdem S. Doctorem. V. Sabb. ad h. l.

CAPUT VIII.

Per mare Evangelium designari; sed homines non opprimendos a fluctibus. Conjuges mutuam morum tolerantiam, caritatem, fidem, exemplo viperæ sectari debere. Sed rursus eodem exemplo viperæ adulterii gravitas demonstratur. Cur idem exemplum in utramque partem usurpatum.

17. Nec te moveat quod pro mari Evangelium posui. Evangelium est, in quo Christus ambulavit: Evangelium est, in quo licet titubaverit Petrus, quando negavit, tamen per dexteram Christi fidei munimentum, stationis invenit gratiam: Evangelium est, de quo martyr ascendit: Evangelium est mare, in quo piscantur Apostoli, in quo[5] mittitur rete, quod simile est 5 regno cœlorum: Evangelium est mare, in quo Christi figurantur mysteria: Evangelium est mare, in quo Hebræus evasit, Ægyptius interemtus est: C Evangelium est mare, quia sponsa Christi Ecclesia est, et divinæ gratiæ plenitudo, quæ supra maria fundata est, sicut dixit Propheta: *Ipse* 6 *super maria fundavit eam.*[6] Exsili super undas, Ps. XXIII, 2. o homo, quia piscis es: non te opprimant sæculi istius fluctus: si tempestas est, pete altum et profundum; si serenitas, lude in fluctibus; si procella, cave a scopuloso littore, ne te in rupem furens æstus illidat. Scriptum est enim: *Estote astuti sicut serpentes.* Matth. X, 16.

18. Et quia de serpentibus astutis propositum D exemplum est, simus astuti circa quærenda et servanda conjugia, diligamus tributa nobis consortia. Et si ii qui longinquis fuerant ortus sui tempore regionibus separati, inter se convenerint, et si vir ad peregrina contenderit, nulla longinquitas, nulla absentia complacitam minuat caritatem. Eadem lex præsentes absentesque connectit: idem naturæ vinculum inter distantes et consistentes conjugalis caritatis jura constrinxit: eodem jugo benedictionis utriusque colla sociantur, etiam si alter obeat separatarum regionum longa divortia; quia non corporis cervice, sed mentis jugum gratiæ receperunt. Vipera, nequissimum genus bestiæ, et super omnia quæ serpentini sunt generis astutior, ubi coeundi cupiditatem assumpserit, murænæ maritimæ notam sibi requirit copulam, vel novam præparat; progressaque ad littus, sibilo testificata præsentiam sui, ad conjugalem amplexum illam evocat. Muræna autem invitata non deest, et venenatæ serpenti expetitos usus suæ impertit conjunctionis. Quid sibi vult sermo hujusmodi, nisi ferendos esse mores conjugum; et si absens est, ejus opperiendam præsentiam,[7] sit licet asper, 7 fallax, inconditus, lubricus, temulentus? Quid pejus veneno, quod in conjuge muræna non

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *sinus.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *in quod.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, *eum.*

[7] Ed, Med. et Mss. A, M, N, a, b, *opperienda præsentia.*

refugit? Vocata non deest, et serpentis lubricum sedula caritate complectitur. Ille tua mala portat, et levitatis femineæ facilitatem: tu virum tuum non potes, o mulier, sustinere? Adam per Evam deceptus est, non Eva per Adam. Quem vocavit ad culpam mulier, justum est ut eum gubernatorem adsumat, ne iterum feminea facilitate labatur. Sed horridus et incultus est. Semel placuit. Numquid vir frequenter est eligendus? Comparem suum et bos requirit, et equus diligit; et si mutetur alius, tamen trahere jugum nescit compar alterius, et se non totum putat: tu jugalem repudias tuum, et putas sæpe mutandum; et si uno defuerit die, superducis rivalem,[1] et statim incognita causa quasi cognita pudoris exequeris injuriam. Vipera absentem requirit, absentem vocat, et blando proclamat sibilo; atque ubi adventare comparem senserit, venenum evomit reverentiam marito deferens, verecundata nuptialem gratiam: tu, mulier, advenientem de longinquo maritum contumeliis repellis. Vipera mare prospectat, explorat iter conjugis: tu injuriis viam viro obstruis; tu litium moves venenum, non rejicis;[2] tu conjugalis amplexus tempore dirum virus exæstuas; nec erubescis nuptias, nec revereris maritum.

33 q. 5. c. Adam per Evam.

19. Sed etiam tu, vir, possumus enim etiam sic accipere, depone tumorem cordis, asperitatem morum, cum tibi sedula uxor occurrit: propelle indignationem, cum blanda conjux ad caritatem provocat. Non es dominus, sed maritus; non ancillam sortitus es, sed uxorem. Gubernatorem te Deus voluit esse sexus inferioris, non præpotentem. Redde studio vicem, redde amori gratiam. Vipera venenum suum fundit: tu non potes duritiam mentis deponere? Sed habes naturalem rigorem: debes temperare eum contemplatione conjugii, reverentia conjunctionis.[3] Potest et sic. Nolite quærere viri alienum thorum; nolite insidiari alienæ copulæ. Grave est adulterium, naturæ injuria.[4] Duos primum Deus fecit, Adam et Evam, hoc est, virum et uxorem, et uxorem de viro, hoc est, de costa Adam; et jussit ambos esse in uno corpore, et in uno spiritu.[5] Quid unum separas corpus, unum dividis spiritum? Naturæ adulterium est. Hoc docet murænæ et viperæ non jure generis, sed ardore libidinis expetitus amplexus. Discite, o viri, qui alienam permolere[6] quærit uxorem, cujus serpentis sibi adsciscere cupiat contubernium, cui etiam comparandus ipse serpenti sit. Festinat ad viperam, quæ se in gremium viri non directo tramite veritatis, sed lubrico devii amoris infundit. Festinat ad eam quæ venenum suum resumit, ut vipera quæ fertur peracto conjunctionis munere venenum quod evomuerat, rursus haurire; adultera enim vipera est. Unde et Salomon ait quod is qui fuerit temulentus, cum per vinum libido fervere consueverit, tamquam a colubri[7] ictu extenditur, et tamquam a cornuta diffunditur illi venenum. Et ut scias quod de adultera dixit, adjecit: *Oculi tui cum viderint alienam, os tuum loquetur*[8] *perversa.*

Prov. XXIII, 32.

20. Nec quisquam velut contraria posuisse nos credat, ut et ad bonum et ad malum viperæ hujus exemplo uteremur; cum ad institutionem utrumque proficiat, si erubescamus aut fidem non exhibere dilecto, cui exhibet serpens; aut relinquentes sancta conjugia, lubrica[9] et nocitura salutaribus præferamus, quod facit qui cum serpente miscetur.

Ibid. 33.

CAPUT VIII.

De astutia polypi, et cancri, quibus fraudulenti homines adumbrantur; unde ducitur exhortatio ad fugiendam cupiditatem.

21. Et quia de astutia cœpimus sermonem subtexere, qua[10] unusquisque fratrem suum circumvenire et decipere nititur, et in novas se fraudes componere, ut quem vi obtinere non potest, circumscribat dolo, et fuco quodam artis obducat; fraudulentum illud polypi ingenium non præteribo, qui vadoso in littore petram nactus, affigitur ei, atque ejus nebuloso ingenio colorem subit,[11] et simili specie terga obductus plurimos piscium sine ulla suspicione fraudis allapsos, dum nota non præcavent, et saxum opinantur, cassibus furtivæ artis includit, et sinu quodam suæ carnis intercipit. Sic spontanea venit præda, et talibus capitur argumentis, qualia sunt eorum qui ingenium suum sæpe commutant, et diversas nocendi artes movent, ut singulorum mentes sensusque pertentent, cum continentibus positi continentiam prædicantes, in cœtu intemperantium tamquam devii ab studio castitatis, et demersi intemperantiæ volutabris; ut qui eos audiunt aut vident, incauta facilitate se credant; eoque citius labuntur, dum declinare non norunt nec cavere quod noceat, cum gravior sit et magis noxia improbitas benignitatis obumbrata velamine. Et ideo cavendi sunt qui crines suæ fraudis, et brachia longe lateque dispergunt, vel speciem induunt multiformem. Et isti enim polypi sunt nexus plurimos habentes, et callidorum ingeniorum vestigia, quibus irretire possint quidquid in scopulos suæ fraudis inciderit.

22. Cancer quoque quas cibi gratia præsti-

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *suspecta rivalem es.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *tu litem moves venena.* Mss. M, N, c, *tu litium moves venena.* Mss. P, a, b, *tu litigium moves venena,* etc.

[3] Maur. *et reverentia conjunctionis deponere animi feritatem.* Tria postrema verba videntur serius inserta.

[4] Maur. *et naturæ injuria.*

[5] Maur. *in uno spiritu vivere.*

[6] Ita et Horat. Sat. 2. lib. I. Mss. A, M, N, a, b, c, *permovere.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *colubræ.* Cod. c, *colubrino.*

[8] Maur. et Mss. M, P, c, *loquitur.* At nostræ lectioni suffragantur textus hebraicus necnon omnes veteres interpretationes.

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *sancta conjugii lubrica.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *quia.*

[11] *Ejus colorem subit.* Error a Plinio mutuatus.

gias struit![1] Namque et ipse ostreo delectatur, et carnis ejus epulum sibi quærit. Sed quia ut appetens cibi, ita prospiciens est periculi; quoniam cum difficilis est venatio, tum periculosa: difficilis, quia testis validioribus esca interior includitur; nam velut muris quibusdam mollitiem carnis præcepti imperialis interpres natura munivit, quam medio testarum quodam sinu concavo nutrit ac fovet, et quasi in quadam valle diffundit; et ideo cassa omnia tentamenta sunt cancri, quia aperire clausum ostreum nulla vi potest; et periculosum est si chelam[2] ejus includat: ad argumenta confugit, et insidias nova fraude molitur. Itaque quia omnia genera delectatione mulcentur, explorat si quando ostreum in remotis ab omni vento locis[3] contra solis radios diptychum[4] illud suum aperiat, et reseret claustra testarum; ut libero aere visceris sui voluptatem quamdam capiat; et tunc clanculo calculum immittens,[5] impedit conclusionem ostrei; ac sic aperta claustra reperiens, tuto inserit chelas, visceraque interna depascitur.

23. Sunt igitur[6] homines, qui cancri usu in alienæ usum circumscriptionis irrepant, et infirmitatem propriæ virtutis astu quodam suffulciant, fratri dolum nectant, et alterius pascantur ærumna. Tu autem propriis esto contentus, et aliena te damna non pascant. Bonus cibus est simplicitas innocentiæ. Sua bona habens insidiari nescit alienis, nec avaritiæ facibus inardescit, cui lucrum omne ad virtutem dispendium est, ad cupiditatem incendium. Et ideo beata est, si bona sua noverit, cum veritate paupertas, et omnibus præferenda thesauris; *quia melius est exiguum*[7] *cum Dei timore, quam thesauri magni sine timore.* Quantum est enim quod hominem alat? Aut si quæris quod etiam aliis abundet ad gratiam, id quoque non multum est. *Melior enim est hospitalitas in oleribus cum gratia, quam vitulorum pinguium præparatio cum discordia.* Utamur ergo ingenio ad quærendam gratiam, et salutem tuendam, non ad[8] alienam circumscribendam innocentiam. Licet nobis uti exemplis maritimis ad profectum nostræ salutis, non ad alienæ periculum.

Prov. xv, 16.

Ibid. 17.

CAPUT IX.

De præscientia echini futuram tempestatem nuntiantis. Eum accepisse hoc donum a Deo, cujus liberalitas in omnia creata prædicatur.

24. Echinus animal exiguum, vile ac despicabile, maritimum loquor, plerumque index futuræ tempestatis, aut tranquillitatis adnuntius solet esse navigantibus. Denique cum procellam ventorum præsenserit, calculum validum arripit,[9] eumque velut saburram vehit, et tamquam anchoram trahit, ne excutiatur fluctibus. Itaque non suis se librat viribus, sed alieno stabilit et regit pondere.[10] Quo indicio nautæ velut signum futuræ perturbationis capessunt, et sibi præcavent, ne eos imparatos turbo improvisus inveniat. Qui mathematicus, qui astrologus, quive Chaldæus sic[11] potest siderum cursus, hos cœli motus[12] et signa comprehendere? Quo ingenio ista collegit? Quo doctore percepit? Quis ei fuit tanti interpres augurii? Sæpe homines confusionem aeris vident, et sæpe falluntur, quod plerumque eam sine tempestate discutiat.[13] Echinus non fallitur, echinum nequaquam sua signa præterunt.

25. Unde exiguo animali tanta scientia, ut futura prænuntiet? Quo magis in eo nihil est, quo tantam possit habere prudentiam, crede quod per indulgentiam Domini rerum omnium id quoque præscientiæ hujus munus acceperit. Etenim si fœnum Deus sic vestit, ut miremur;[14] si pascit volatilia; si paravit corvo escam, pulli enim ejus ad Deum[15] clamant; si mulieribus dedit texturæ sapientiam; si araneam, quæ tam subtiliter ac docte laxos casses suspendit in foribus, sapientiæ non reliquit[16] immunem; si ipse virtutem equo dedit, et solvit de cervice ejus formidinem, ut exsultet in campo, et occurrens regibus irrideat, odoretur bellum eminus, excitetur sono tubæ; si hæc irrationabilia pleraque, et alia insensibilia, ut fœnum et lilia,[17] replevit suæ dispositione sapientiæ, quid dubitamus, quod etiam in echinum contulerit hujus gratiam præscientiæ? Nihil enim inexploratum, nihil dissimulatum reliquit. Omnia videt, qui pascit omnia: omnia replet sapientia, qui omnia fecit, ut scriptum est. Et ideo si echinum visitationis suæ

Ps. cm, 24.

[1] Maur. *instruit.*

[2] *Chelam.* — *Chelæ* sunt brachia cancrorum, quæ in denticulati forcipis speciem desinunt; ut sonat ipsa vox *chela* a græco χηλὴ (forceps).

[3] Maur. *ostreum remotis in locis ab omni vento.*

[4] *Diptichum.* — *Diptychus* est conchylium binis articulatis valvis instructum, a δὶς (*bis*) et πτύσσω (*plico*). Hoc ergo conchylium, ut ratio etymi ostendit, pandi claudique potest, ut antiquæ tabellæ plicatiles, quæ *diptycha* ipsæ nominabantur.

[5] *Tunc clanculo calculum immittens.* Nondum has cancrorum insidias scientia detexit.

[6] Maur. *ergo.*

[7] Maur. *exiguum datum.* At vox *datum* deest tum in textu hebraico, tum in omnibus versionibus, tum etiam apud eumdem S. Ambrosium, in Epist. 2, n. 11.

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *ad.*

[9] *Calculum validum arripit.* In Plinio quoque legimus: *Tradunt sævitiam maris præsagire eos, correptisque operiri lapillis: mobilitatem pondere stabilientes, nolunt volutatione spinas atterere. Quod ubi videre nautici, statim pluribus anchoris navigia infrenant* (*Hist. Mundi*, lib. IX, c. 51).

[10] Ita Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, quam lectionem ut magis conceptui exprimendo congruam prætulimus. Ed. Maur. *alienæ stabilitatis regitur pondere.* Cod. P, *sed alieno stabilitur et regitur pondere.* Cod. c, *sed alieno stabilitus regitur pondere.*

[11] Ed. Med. et Mss. M, c, omitt. *sic.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *sic cœli motus.*

[13] *Aer nempe discutiat*, etc. Ed. Med. et Mss. A, N, *discutiant.*

[14] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *miramur.*

[15] Maur. et Cod. c, *Dominum.*

[16] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *relinquit.*

[17] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *ut lilia.*

exsortem non prætermisit; si eum considerat, et futurorum informat indiciis, tua non considerat? Immo vero considerat, sicut testatur ejus divina Sapientia dicens: *Si respicit volatilia, si pascit illa, nonne vos pluris*[1] *estis illis? Si fœnum agri quod hodie est, et cras in ignem mittitur*[2] *Deus sic vestit, quanto magis vos minimæ*[3] *fidei?* Matth. VI, 26.

CAPUT X.

Cuique piscium generi præscripta esse sua domicilia, unde humana levitas, ac luxuria condemnantur: tamen quosdam pisces ad sobolem loca mutare; cujus rei ratio expenditur, et hominis reprehenditur incontinentia. Aliæ quoque peculiares quorundam piscium virtutes recensentur.

26. An vero sine quadam dote naturæ manere piscibus etiam illam putamus gratiam, quod unumquodque genus piscium præscripta sibi domicilia habet,[4] quæ sui generis nullus excedat, non incurset alienus? Quis geometra his divisit habitacula nullis rumpenda temporibus? Sed geometram audivimus, thalassometram numquam audivimus; et tamen pisces mensuram suam norunt, non muris urbium portisque præscriptam, non ædificiis domorum, non agrorum finibus limitatam, sed mensuram ejus quod oporteat; ut tantum satis sit unicuique, quantum ad usum abundet, non quantum aviditas quædam immoderata sibi vindicet. Lex quædam naturæ est tantum quærere, quantum sufficiat[5] ad victum, et alimentorum modo sortem censere patrimonii. Hoc genus piscium in illo sinu maris alitur et gignitur; illud in alio. Denique non reperies confusa genera piscium; sed quod hic abundat, alibi deest. Iterum[6] ille sinus maris cephalos alit, lupos ille: ille saxatiles, locustas alius. Non est libera vagandi[7] potestas; nec tamen aut interclusa montibus copia, aut fluviis interlabentibus transitus impeditur; sed usus natura[8] impressus tamquam patriæ finibus unumquemque se se tenere, et ultra incolas prodire[9] suspectum.

27. At nobis longe alia sententia,[10] mutare exsilio domos, incolarum fastidio teneri, advenarum captare gratiam, transferre terminos perpetuos, quos posuerunt patres nostri, agrum ad agrum jungere, domum ad domum. Deficit[11] terra hominibus, sternuntur et maria. Rursus pro singulorum libidine inciditur terra, mare infunditur, ut insulas faciant, possideant[12] freta: spatia maris sibi vindicant jure mancipii, pisciumque jura sicut vernaculorum conditione servitii sibi subjecta commemorant. Iste, inquit, sinus maris meus, ille alterius. Dividunt elementa sibi potentes. His in fluctibus ostreæ[13] nutriuntur; his in vivario piscis includitur. Luxuriæ nec mare sufficit, nisi apothecas habeant ostrearum. Itaque ætates earum numerant, et piscium receptacula struunt;[14] ne convivia[15] divitis mare non possit implere. Nam vicini nomen quibus audiunt auribus? Quibus oculis intuentur possessiones eorum? Quemadmodum dies noctesque excogitant, ut aliquid proximi[16] auferant? *Numquid soli habitabitis super terram,* clamat Propheta? Cognoscit hæc Dominus, et vindictæ reservat. Is. V, 9.

28. Quanto[17] aliena a piscibus aviditatis rapina? Illi naturalia captant secreta, et ultra terminos orbis terrarum mare norunt, quod nullæ interpolant insulæ, nec terra aliqua interjacet, vel ulterius ulla sit posita. Illic igitur ubi diffusum late mare omnem spectandi usum, utilitatis gratia navigandi intercludat audaciam, condere se ferunt[18] cete, illa immensa genera piscium, æqualia montibus corpora, ut tradiderunt nobis qui videre potuerunt: illic quietum ævum exigunt discreta[19] ab insulis, et ab omnibus[20] maritimarum urbium contagiis separata habent[21] suas regiones et habitacula distributa. Manent in his inoffenso vicinorum limite, nec vago transitu mutationes quærunt locorum; sed tamquam patrium solum diligunt, et in his immorari dulce arbitrantur. Quæ ideo elegerunt, ut solitariam vitam remota possint arbitrorum interpellatione transigere.

29. Sunt tamen aliqua genera piscium,[22] qui non ingenii facilitate loca mutent, sed fovendi partus necessitate; quem opportuno atque legitimo procurantes tempore, ex plurimis locis,

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *plures*.
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *mittetur*.
[3] Maur. et Cod. P, *modicæ*.
[4] *Præscripta sibi domicilia habet*. Sua quæque marina et lacustris fluviatilisque aqua, æque ac sua quæque terrarum regio, animalia et vegetalia exhibet. Præterea, quamvis regiones, quibus singulæ marinæ species adligantur, latius pateant, quam illæ, quarum finibus terrestres coercentur; non ulla tamen marina terrestrisve species suos transilit fines. Quapropter nec fluviatiles pisces ab amnium fluentis, quæ in mare violentius excurrunt, devehi patiuntur; nec marinos unquam alia invisendi maria amor incessit. Hæc igitur naturæ lex, cui penitius dignoscendæ definiendæque recentiores animum intenderunt, veteribus quoque innotuit.
[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *efficiat*.
[6] Maur. *Et iterum*.
[7] Mss. A, M, N, *vacandi*.
[8] Maur. *naturæ*.
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *prodire facit*. Cod. P, *vult prodire exceptus*.
[10] Maur. *sententia est*.
[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *Defecit*.
[12] Maur. *ut possideant*.
[13] Maur. *His ostreæ in fluctibus*.
[14] Maur. *instruunt*.
[15] Ed. Med. et Cod. P, *nec convivium*. Mss. A, M, N, *nec convivia*.
[16] Maur. et Mss. a, b, c, *proximi*.
[17] Maur. et Cod. c, *Quantum*.
[18] Ed Med. et Mss. A, N, *ubi condere se ferunt*. Cod. c, *se se feruntur*.
[19] Ed. Med. et Mss. A, N, *discretas*.
[20] Mss. A, M, N, *omni*. Cod. c, *omnium*.
[21] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, c, *separatas*. Mss. M, P, *separata. Habent*, etc.
[22] *Sunt genera piscium*. Observatione constat, plurimas piscium species, cum ipsis reproductionis tempus advenerit, ad alias transmigrare aquas.

ac sinu diverso maris velut[1] communi consilio convenientes conjuncto agmine aquilonis flatus petunt, et ad illud septemtrionalium mare partium quadam naturæ lege contendunt. Dicas, si ascendentes videas, rheuma[2] quoddam esse, ita proruunt, fluctusque intersecant, per Propontidem in Euxinum pontum violento impetu profluentes. Quis piscibus hæc annuntiat loca, præcepit tempora?[3] Quis tribuit dispositionem viandi, comitandi ordinem, metas et tempora revertendi? Homines sunt[4] imperatorem habent, cujus exspectatur imperium: procedit tessera, proponuntur edicta provincialibus ut conveniant, tribunis militum litteræ diriguntur, dies statuitur; et plerique ad dies statutos occurrere non queunt. Quis imperator piscibus præceptum dedit? Quis doctor hanc tribuit disciplinam? Qui metatores itinera disponunt? Qui duces iter dirigunt, ut nullius[5] desit occursus? Sed agnosco quis ille sit imperator, qui ordinatione divina sensibus universorum suum infundat imperium; qui tacitus mutis animantibus naturalis disciplinæ ordinem tribuat, nec solum magna penetret, sed etiam per minima quæque se fundat. Divinæ legi piscis obsequitur, et homines contradicunt? Piscis solemniter obit[6] mandata cœlestia, et homines irrita faciunt Dei præcepta? An contemtibilis tibi videtur, quia mutus est, rationisque expers? Sed vide ne tu tibi magis incipias esse contemptui, si irrationabili irrationabilior deprehendaris. Quid autem rationabilius hoc piscium transitu, cujus rationem quidem verbis non explicant, sed factis loquuntur? Pergunt enim æstatis tempore ad fretum Ponti, eo quod reliquo maris sinu hic sinus dulcior sit.[7] Non enim tamdiu sol ei freto, quamdiu ceteris immoratur, eaque fit causa ut non omnem aquam exhauriat, quæ dulcis atque potabilis sit.[8] Quis autem ignoret quod etiam ea quæ maritima sunt, aquis plerumque dulcibus delectentur?[9] Denique dum flumina sequuntur, et ad superiora ascendunt, frequenter alieni pisces generis capiuntur in fluviis. Cum hæc igitur causa Pontum illis faciat gratiorem, vel quod æstus temperet solemnis[10] illic flatus aquilonis, tum opportuniorem ceteris judicant, in quo generare, et partus possint proprios enutrire, quod teneri fœtus laborem alienæ regionis ferre vix possint,[11] quos illic fovet aeris blanda clementia. Itaque peracto munere omnes simul eo quo venerant agmine revertuntur.

30. Quænam ista sit ratio consideremus. Objectus est Ponti sinus boreæ ceterorumque ventorum violentissimis flatibus; unde gravis illic procella furit, et tempestates moventur, ita ut de profundo arena vertatur:[12] cujus rei fluctus arenosus indicio est, qui ventorum motu insurgens altius, tum pondere gravior, haud dubie non solum navigantibus, sed etiam maritimis ipsis animantibus intolerabilis habetur. Accedit illud, quod[13] plurima et maxima Ponto flumina misceantur, cum hyberno tempore sinus ipse frigidior, et torrentum[14] rigescat allapsu: propterea pisces tamquam arbitri fluentorum, æstate illic adspirantis auræ clementiam captare[15] consueverunt, cujus amœnitate perfuncti rursus hyemis aspera declinare contendunt; et septemtrionalis plagæ sæva fugientes, in reliquos se sinus conferunt, in quibus aut ventorum mollior sit placiditas, aut solis soleat vernare temperies. Novit igitur piscis pariendi tempus, quod pro magno mysterio dixit Salomon in Sapientia:[16] novit tempus eundi atque redeundi: novit tempus perfunctionis et jactationis, et novit ut non queat falli; quia non rationis æstimatione, et disputationis argumento utitur, sed inspiratione naturæ, quæ vera est magistra pietatis. Denique omnes animantes præscripta habent pariendi tempora; homo solus indiscreta atque confusa. Reliqua genera clementiam temporis quærunt; mulieres solæ partus suos inclementer effundunt. Vaga enim et intemperans libido generandi vagam pariendi ætatem exhibet. Pisces tanta maria transmittunt, ut utilitatem aliquam generi suo quærant.[17] Nos quoque diffusa æquora transfretamus: sed quanto honestius, quod successionis amore, quam quod pecuniæ aviditate suscipitur? Denique illis ad pietatem, nobis ad quæstum transmissio deputatur. Illi sobolem referunt omnibus mercibus cariorem: nos mercem longe imparem ad periculi vicem misera[18] lucri

Eccl. III, 2 et seq.

[1] Maur. *ac diverso sinu maris innumeri velut,* etc. Cod. P, *ac diversos maris sinus.*

[2] *Rheuma.* Apte profecto hoc nomen *rheumæ,* si rationem græci etymi habeas, illi piscium migrantium adfluxui vel refluxui inditum est. Præ cæteris memoratu digna sunt gadorum merluciorum mire ingentia agmina, quæ a plagis septentrionalibus, mense februario, propter Norvegiæ litora, ad Britannicum mare confluunt; adeoque alte glomerata veluti corpus in unum densantur, ut catapirates demitti nequeat. Perhibent ad decies sexies centena millia, intra paucas admodum hebdomadas, expiscata fuisse. (Cs. Sommerville, *Geogr. Physica*).

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *loca? præcepta tempora?*

[4] Maur. *suum.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, P, c, *nullus.*

[6] Maur. et Mss. a, b, c, *obaudit.*

[7] *Reliqua maris sinu hic sinus dulcior sit.* Causa minoris salsedinis, præ cæteris marinis aquis, Ponti Euxini, a fluminibus Europæ, quarum maxima in ipsum effluunt, repetenda est; siquidem ingentiorem ad mare hæc flumina aquarum vim deferunt, quam quæ ab ipso ob evaporationem amittatur. Enimvero regio illa adeo inclementi cœli temperie obriget, ut Pontus Euxinus ad septentrionalia litora hiberno tempore in glaciem concrescat. Quapropter istæ aquæ sub alta latitudine exporrectæ ideo dulces sunt, quod ipsi sol breviori tempore imminet, quodque ipsarum dulcedo est accurate in ratione directa fluviatilis aquæ commixtæ, et inversa marinæ evaporatæ.

[8] Maur. *est.*

[9] *Quæ maritima sunt aquis plerumque dulcibus delectentur.* Constat sexaginta et amplius marinas piscium species ad fluviorum alveos, ibi ova enixuras, adnatare.

[10] Ed. Med. et Mss. A, N, *solem nisi.* Cod. c, *solemne.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *possent.*

[12] Mss. a, b, *versetur.* Cod. M, *versatur.*

[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, c, *cum.* Mss. a, b, *tum.*

[14] Maur. *torrentium;* omitt. *et.*

[15] Mss. A, M, N, *tractare.*

[16] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, c, *Salomonis Sapientia.*

[17] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *Piscis.... transmittit.... quærat.*

[18] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *ad periculum misera.* Cod. P, *ad periculi vicem miseri.*

cupidine reportamus. Itaque illi patriam repetunt; nos derelinquimus. Illis nando incrementum generis acquiritur; nobis minuitur navigando.

31. Quis igitur neget divinitus illis infusum ingenium esse hujusmodi atque virtutem, cum videat istos in Aquilonem tam solemnem obeundæ fœcunditatis peregrinationem vivaci ingenio componere; alios in exiguo corpore tantum validitatis adsumere, ut maximas navium plenis currentes velis in mediis fluctibus sistant, sicut brevis pisciculus echeneis[1] tanta facilitate memoratur navem ingentem statuere,[2] ut quasi radicatam mari hærere videas, nec moveri? Aliquamdiu enim immobilem servat. An et huic putas sine Creatoris munere tantum potuisse suppetere virtutis? Quid gladios loquar aut seras aut canes maritimos aut balenas[3] aut zygænas?[4] Quid etiam turturis centrum,[5] et hoc mortuæ? Sicut enim viperæ os si quis calcaverit recens dumtaxat, gravius quam venenum nocere perhibetur, et immedicabile vulnus serpere: ita etiam turtur aculeo suo mortua amplius quam viva periculi afferre memoratur. Lepusculus quoque timidum animal in terris, in mari formidabile, citam, et quæ non facile possit auferri, corruptelam invehit. Voluit enim te Creator nec in mari satis ab insidiantibus esse securum; ut propter pauca quæ noceant, quasi in excubiis positus, armis[6] fidei semper et scuto devotionis accinctus, a Domino tuo debeas salutis sperare præsidium.

CAPUT XI.

De formidandis Atlantici maris cetibus: de sale, corallio et aliis in mare mirandis. Ob ea sed maxime ob navigationem mare terris præstare: de Jona figura Christi, in ventre ceti, ac Petro fluctuante non labente in mari, quibus sermo concluditur.

32. Veniamus ad Atlanticum mare. Quam ingentia illic et infinitæ magnitudinis cete! Quæ si quando supernatant fluctibus, adnare[7] insulas putes, montes altissimos summis ad cœlum verticibus eminere. Quæ non in acta,[8] nec in littoribus, sed in Atlantici maris profundo feruntur videri, ut eorum conspectu nautæ a navigandi in illis locis præsumptione revocentur, nec secreta elementorum adire sine supremo terrore mortis usurpent.

33. Sed jam adsurgamus ipsi de profundo maris, et aliquantulum sermo noster emergat, atque ad superiora se subrigat: spectemus ea quæ usitata multis, et plena sint gratiæ, quomodo aqua in salis vertatur soliditatem,[9] ut ferro sæpe cædatur; quod de Britannicis salibus[10] nihil mirum, qui in speciem marmoris validi, ejusdem metalli niveo candore resplendent, salubres corporis cibo, et potui nimis grati. Quomodo etiam non indecorus lapis corallium in mari herba sit;[11] si in aerem transferatur, in lapidis firmitatem solidetur. Unde etiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit.[13] Quæ difficile apud reges inveniuntur, ea in littoribus

[1] *Sicut brevis pisciculus echeneis.* Hanc fabellam apud Plinium reperimus, qui narrat: *Omnia hæc, pariterque eodem impellentia, unus ac parvus admodum pisciculus, echeneis appellatus, in se tenet. Ruant venti licet, et sæviant procellæ, imperat furori, viresque tantas compescit, et cogit stare navigia* (*Hist. Mundi*, lib. XXXII, c. 1). Jam antea eamdem passim retulerant Poëtæ, ut Ovidius in *Halieutico* (v. 97):

Parva echenis adest (mirum) mora puppibus ingens;

et Lucanus (lib. VI):

Non puppim retinens, Euro tendente rudentes;
In mediis echenis aquis.

Cum vero nunc eam inter aniles nugas probe cordati rejiciant, nihil est, cur in ea confutanda immoremur. Cæterum ista echeneis (*echeneis remora* Linnæi), reapse squalis navibusque sese adfigit exsugens.

[2] Maur. *sistere.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *fulenas.* Cod. P, *phalænas.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *zizenas.* Mss. M, N, *ygenas.*

[5] Græca vox pro *aculeo* unde in codd. nostris *aculeum* hic quoque legitur.

[6] Mss. A, M, N, P, a, b, *arma.*

[7] Vox et a Virgilio adhibita. Maur. *ambulare.*

[8] *Acta,* a græco ἀκτή, significat quoque litus maris, sed hic, quia sequitur postea *in littoribus,* videtur usurpatum pro aliquo litore in mare leniter declinanti, aut tranquillo maris recessu.

[9] *Quomodo aqua in salis vertatur soliditatem.* Veteres, qui simplicibus corporum elementis aquam adnumerabant, eam in salem converti opinabantur. At vero aqua, dum sal in foveis litori proximis artefactis condensatur, in vapores resolvitur.

[10] *Britannicis salibus.* Vox *sal* duplici gaudet acceptione, primo enim accipitur pro sale usuali, quo ad cibos condiendos utimur; secundo pro magis generali acceptione, quatenus plures compositorum species complectitur. At quid verba illa *britannicis salibus* sibi velint, prorsus non intelligimus. Minime sane D. Ambrosius de sale illo disserit, quem itali *sale d'Inghilterra* nuncupant, quippe haud iis, quas ipse exsequitur, virtutibus pollet. Fortasse de sali communi agit, qui tamen e fodinis extrahebatur, quique instar gemmæ relucens, *sal gemma* dictus est. Quamvis enim fodinæ, e quibus nunc in Britannia sal effoditur, nuper detectæ fuerint, aliquæ tamen et veteribus usui venire potuerunt, quæ deinceps ob diuturnam rerum calamitatem oblivione obrutæ fuerint. Ceterum cum nullus omnino veterum scriptorum hisce tenebris discutiendis facem præferat, liceat nobis dubium proferre, an quadam oscitatione, ignoscenda quidem, D. Ambrosio tantis operosisque implicato negotiis verbum *Britannicis* pro *Hispanicis vel Germanicis* lapsum sit; præsertim cum salis e Germanicis Hispanicisque fodinis advecti vulgatissimus esset usus.

[11] *Corallium in mare herba sit.* Paucis sane abhinc annis vera corallii natura doctis viris innotuit. Enim vero alii corallium, lapidibus, animalium ossibus, conchyliis, fictilibus etiam, aliisque rebus, quæ forte in mare decidunt, innasci arbitrabantur; alii contra plantam esse asserebant, suisque utique nobilitatam floribus. At recentiores corallium esse a polipis conflatum cellulas sibi opportunas, secreta ab aqua maris calce, efformantibus certissime demonstrarunt. Demum etiam sub aqua instar lapidis inriget; ad auras tamen eductum magis magisque durescit.

[12] Mss. A, M, *ea.*

[13] *Quomodo eum maris aqua in tam molli carne solidaverit.* Si quosdam antiquos audias, margarita est aqua maris, vel ros concretus; legimus enim apud Plinium: *Partumque concharum esse margaritas pro qualitate roris accepti* (*Hist. Mundi*, lib. IX, c. 54). Margaritæ vero in cujusdam speciei univalvatorum vel bivalvatorum conchyliorum adytis ab exsudante molluschi corpore finguntur atque formantur. Quod etiam veteres suspicati erant; ideoque Ambrosius scribebat: *in tam molli carne.*

quasi vilia jacent vulgo, et in saxis asperis[1] et cautibus colliguntur. Aureum etiam vellus aqua nutrit,[2] et lanam in memorati speciem metalli gignunt littora, cujus colorem nullus adhuc eorum qui fucis diversis obducunt vellera, imitari potuit; adeo naturæ maritimæ gratiam humana implere nescit industria! Scimus qua sollicitudine vellera ovium etiam minus pretiosa curentur: sint licet optima, nequaquam tamen his fucus innascitur. Hic[3] naturalis color est, quem nullus adhuc fucus æquavit: hoc quoque piscis est vellus. Sed et ipsi murices, qui insigne dant regium, sunt maritimi.

34. Et quæ pratorum gratia, vel hortorum amœnitas potest cœrulei maris æquiparare picturam? Aurum licet in pratis flores refulgeant, auri quoque fulgorem in mari lana resplendet; et illi cito marcescunt,[4] ista diu duratura servatur. Lilia in hortis eminus nitent, vela in navibus: hic odor, illic ventus adspirat. Quæ utilitas in folio! In navibus quanta commercia! Lilia suavitatem narium, vela hominum salutem invehunt. Adde pisces salientes, et delphines ludentes: adde rauco sonantes fluctus murmure: adjice currentes naves ad littora, vel de littoribus exeuntes. Et cum e carceribus[5] mittuntur quadrigæ, quanto studio spectantium et amore certatur! Equus tamen in vanum currit, non in vanum navigia. Ille in vanum, quia vacuus: ista ad utilitatem, quasi plena frumenti. Quid iis gratius, quæ non verbere aguntur, sed ventorum spiramine: ubi nemo refragatur, sed omnes fautores sunt: ubi nemo vincitur quicumque pervenerit, sed omnes puppes quæ pervectæ fuerint, coronantur: ubi palma merces salutis, victoria pretium regressionis est. Quantum etiam[6] distat inter directos cursus ac reflexos! Isti perpetuantur, hi resolvuntur. Adjunge remigiis contexta littora, quibus vexillum exeundi aura de cœlo est. Itaque aurigæ plausum inanem referunt; hi solvunt vota servati.

35. Quid de Jona dignum loquar, quem cetus excepit ad vitam, reddidit ad prophetandi gratiam? Emendavit aqua, quem terrena deflexerant: psallebat in utero ceti, qui mœrebat in terris. Et ut utriusque redemptio non prætereatur elementi, terrarum salus in mari ante præcessit, quia signum Filii hominis signum Jonæ. Sicut iste in utero ceti, sic Jesus in corde terræ. In utroque remedium: majus tamen in mari pietatis exemplum; quoniam exceperunt pisces, quem homines refutarunt, et quem homines crucifixerunt, pisces servarunt. Petrus quoque in mari titubat, sed non labitur; et confessus in fluctibus, negavit[7] in terris. Itaque illic quasi devotus manu apprehenditur: hic quasi oblitus adspectu censorio convenitur. Sed jam rogemus Dominum, ut sermo noster quasi Jonas ejiciatur in terram, ne diutius in salo fluctuet. Et bene jam exivit cucurbita, quæ obumbret nos a malis nostris: sed et ipsa procedente sole arefacta admonet requiescendum, ne in terra æstuare incipiamus ingenio, et nobis etiam verba deficiant. Certe plus nobis quam Ninivitis data est in aquis remissio peccatorum.

[1] *Et in saxis asperis.* De iis Plinius habet: *Inter scopulos major pars invenitur* (*Hist. Mundi,* lib. IX, c. 55).

[2] *Aureum etiam vellus aqua nutrit.* Antequam ad disserendum aggrediar quinam potissimum sensus his D. Ambrosii verbis subeat, videor operæ pretium facturus, si pauca retulero de præcipuis apud Romanos scriptores hujusce vocis *vellus* significationibus. Stricta enim acceptione *vellus* ponitur pro lana mammalium quorumdam vel detonsa, vel etiam pelli hærente; latiori vero pro lanugine illa, quæ ex arboribus quibusdam decerpitur; translate demum ad significandum quidquid nobis munere vel aspectu lanam referat. Inde est quod *vellera* dicat Virgilius nubeculas, quibus modo candidæ lanuginis cælum conspergitur:

Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri
I. Georg., v. 397.

Idem pœta *vellus* dicit textam illam a bombycibus lanuginem, quam Seres ex certarum arborum foliis depectebant:

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres
II. Georg., v. 121.

Martialis vero *vellus aquarum* nominat nives, illo nempe epigrammate, ubi laudat Domitiani constantiam, qui, decidente nive, immoto vultu ludos spectaret:

Adspice, quam densum tacitarum vellus aquarum
Defluant in vultus Cæsaris, inque sinus, etc.
(lib. IV, epigr. 3).

Iam vero optimo jure poterat D. Ambrosius hac dictione uti ad illas *lanigeras arbores* significandas, quæ, juxta Plinium, in Maris Persici insulis vigent, quæque *ferunt cotonei mali amplitudine cucurbitas, quæ maturitate ruptæ ostendunt lanuginis pilos, ex quibus vestes pretioso linteo faciunt* (*Hist. Mundi,* lib. XII, c. 21). Hac insuper voce nostros poterat convertere obtutus ad illos sinuosos maris recessus, ubi quædam plantarum genera ex imo maris numerosa sobole ad aquarum superficiem enituntur, et veluti in vernantia prata luxuriant. Quas inter præcipue fucos marinos, lutei coloris, recensendos puto, qui *capillaceis foliis,* ut ait Plinius (*Hist. Mundi,* lib. XII, c. 21), lanæ instar expanduntur *similibus feniculo.* Fortasse vero naturæ portenta tam diversa, pulchro tamen analogiæ quodam fœdere cohærentia expendens, hanc locutionem *aureum vellus* eligere maluit ob oculos fidelium explicaturus innumera a mari projecta conchylia, aurique fulgore coruscantia, quibus, pretioso veluti aulæo divina manu elaborato, neque humano unquam imitando fuco, nostra obteguntur atque exornantur littora. Præterea plerique pisces, quippe imbricatis muniantur squamis, quæ perinde ac deauratæ, vel gemmis stellatæ mirum in modum variantur, principem utique inter vertebrata animalia obtinent pulchritudinis laudem. Istorum autem piscium agmina, cum summa placidaque exultant unda, radiisque solis objecta renident emicantque, neminem non in stuporem atque admirationem rapiunt. Quod vero ad conchyliorum testas pisciumque squamas adeo pulcherrimas D. Ambrosius potissimum respexerit, ex orationis serie, qua hoc paragrapho et sequenti, sententiam suam expolit, licet prudenter conjicere.

[3] Maur. *Hinc.* Mss. a, b, c, *Sic.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, *arescunt.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *Ut cum a carceribus.*

[6] Maur. *enim.*

[7] Maur. *tamen negavit.* Cod. M, *quem negavit.*

SERMO VIII.

CAPUT XII.

Fingens sibi e memoria aves evolasse, ad has orationem eleganter revocat. Auditores ut sibi attentionem præbeant proponit, se autem illis brevitatem exhibiturum. Denique una cum sermonis concinnitate variarum avium suavitatem sibi exoptat.

36. (Et cum paululum conticuisset, iterum ser- 1
monem adorsus ait.[1]) Fugerat nos, fratres dilectissimi, necessaria de natura avium disputatio, et sermo hujusmodi nobis cum ipsis avibus evolaverat. Fit enim natura quadam, ut hi qui aliquid intuentur, vel dicendo exprimere volunt, eorum qualitatem quæ vel intuentur vel 2
loquuntur, adsumant; ut cum pigrioribus[2] immoremur, et cum velocibus celeri rapiamur adspectu, stylo quoque aut tardiore utamur aut 3
rapido. Itaque dum[3] caveo ne mari demersa prætereant, et aquis operta me lateant, effugit omne volatile; quia dum inclinatus imos aquarum gurgites scrutor, aerios non respexi volatus; nec umbra saltem pennæ me præpetis reclinavit, 4
quæ in aquis relucere potuit.[4] Verum ubi omne 5
negotium expeditum putavi, et absolutum esse[5] me credidi, et diem quintum consummatum arbi- 6
tratus sum; venit in mentem avium,[6] quæ cum eunt cubitum, quasi peracto lætæ munere æthera cantu mulcere consuerunt: quod velut solemniter surgente et occidente die instaurare con- 7
suerunt; ut decursi vel adoriendi nocturni juxta[7] ac diurni temporis laudes suo referant creatori. Magnum igitur incentivum excitandæ nobis devotionis amiseram. Quis enim sensum hominis gerens non erubescat sine psalmorum celebritate diem claudere, cum etiam minutissimæ aves solemni devotione et dulci carmine ortus dierum ac noctium prosequantur?

37. Redeat igitur nobis volaticus sermo, qui pene fuerat elapsus ex oculis, et aquilæ modo alta petens volatus suos obduxerat nubibus; E
nisi quia oculos abluti aqua dum de gurgite levamus ad cælum, speculati vacuum aeris volatibus ferri, ad necessitatem styli putavimus esse revocandum. Eritis vos judices, qui estis aucupes verbi, utrum consultius evolasset, an utiliter in vestra retia sit relapsus. Nec vereor ne fastidium nobis obrepat in volatibus requirendis, quod non obrepsit in gurgitibus perscrutandis; aut aliquis nobis in disputatione ob- A
dormiat, cum possit avium cantibus excitari. Sed profecto qui inter mutos pisces vigilaverit, non dubito quod inter canoras aves somnum sentire non possit, cum tali ad vigilandum gratia provocetur. Neque vero vile putetur, quod potuit præteriri, cum sit tertia pars in animantibus creaturæ. Tria enim genera animantium esse non dubium est, terrenum, volatile, aquatile. Denique sic scriptum est: *Educant*[8] *aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia super terram* 8
B *secus firmamentum cœli secundum genus.*

38. Revocamur ad superiora sicut obliviosi viatores, qui cum inconsulto præterierint, in sua revertentes vestigia incuriæ suæ mulctam[9] re- 9
petito itineris labore suscipiunt. Est tamen etiam bonus viator, qui dispendium regressionis reliqui itineris compendiosa celeritate compenset, ut mihi faciendum arbitror: maxime cum de avibus sermo sit, quæ solent oculos hominum volatu properatiore perstringere. Quid enim con-
C venit iis immorari,[10] in quibus celeritas placere 10
consuevit? Avius igitur atque inusitatus in tali genere scriptionis sermo noster canoris avibus resonet[11] ac resultet. 11

39. Sed unde mihi cygnea carmina, quæ etiam sub gravi mortis imminentis terrore delectant?[12] 12
Unde mihi illos naturales modulos cantilenæ, quibus etiam paludes sonoræ cantus edunt dulcissimi suavitatem? Unde mihi vocem psittaci, dulcedinemque merularum? Utinam saltem lu-
D scinia canat, quæ dormientem de somno excitet! Ea enim avis signare solet diei surgentis exortum, et effusiorem diluculo deferre lætitiam. Tamen si illorum suavitas deest, sunt gementes turtures, et raucæ columbæ, tum etiam cornix plena voce pluviam vocat.[13] Unde rurale aviarium ser- 13
mone quo possumus, scientia quam nos rusticani docuerunt, persequamur.

CAPUT XIII.

Exordiens a volucribus aquaticis, primum de halcyonis prolificatione disserit, et quanta sit divina benignitas in eam avem exponens, nos ad exspectandam a Deo opem hortatur. Agit postea de avibus imbrium aut ventorum præsagis, deque vigili anserum custodia.

40. Et quoniam de aquatilibus reptilibus[14] di- 14
ximus, arduum est ut subito ad aves cœli sermo noster ascendat. Et ideo de iis avi-

[1] Hæc verba intra parenthesim conclusimus eo quod non Ambrosii sed notarii esse videantur. Charactere ideo diverso in Mss. a, b, scripta inveniuntur. Editiones typogr. ante Maur. habent *conticuissem ..... ajo.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *et pigrioribus*. Mss. P, a, b, c, *et cum pigrioribus*.

[3] Maur. et Cod. P, *cum*.

[4] Ed. Med. et Cod. A, *potuit prælucere*.

[5] Maur. et Cod. c, omitt. *esse*.

[6] Maur. *avium natura*. Cod. P, *avium ritus*.

[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *justas*.

[8] Sicut undecim mss. melioris notæ juxta Maur., ita et mss. nostri omnes habent *educant*; alibi tamen semper *producant*.

[9] Ed. Med. et Mss. a, b, *multam*. Cod. P, *multam fatigationem*.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *in his demorari*. Cod. P, *in iisdem morari*.

[11] Hæc verba alludere videntur ad illum Virgilii versum *Georg.* lib. II, v. 328:

Avia tum resonant avibus virgulta canoris.

[12] *Quæ etiam sub gravi mortis imminentis terrore delectant.* Aristoteles in *Animalium Historia* (lib. IX, c. 12) de cygnis hæc habet: *Multos canentes voce flebili et mori nonnullos conspexere.*

[13] *Cornix plena voce pluviam vocat.* Cornix crocitante clangore pluviam non solum prænunciare, sed et vocare credebatur. In *I Georg.* Virgilii legimus (v. 388):

Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.

[14] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *et reptilibus*.

bus prius dicamus, quæ circa aquas maris fluminumque versantur, cum quibus possumus emergere. Itaque ab halcyone sermonem adoriamur. Ea est avis maritima, quæ in littoribus fœtus suos edere solet, ita ut in arenis ova de-
1 ponat[1] medio fere hyemis. Nam id temporis fovendis habet deputatum partubus, quando maxime insurgit mare, littoribusque vehementior fluctus illiditur, quo magis repentinæ placiditatis solemnitate avis hujus eluceret gratia. Namque ubi undosum fuerit mare, positis ovis subito mitescit, et omnes cadunt ventorum procellæ, flatusque aurarum quiescunt, ac placidum ventis
2 stat mare, donec ova foveat halcyon sua.[2] Septem autem dies fotus sunt, quibus decursis,
3 educit pullos, fœtusque[3] absolvit: illico alios quoque septem dies adjungit, quibus enutriat partus suos, donec incipiant adolescere. Nec
4 mireris tam exiguum nutriendi[4] tempus, cum absolutio fœtuum tam paucorum dierum sit. Tantam autem gratiam minuscula avis divinitus indultam habet, ut hos quatuordecim dies nautici præsumptæ serenitatis observent, quos et halcyonidas vocant, quibus nullos motus procellosæ tempestatis horrescant.

Luc. XII, 7. 41. *Nonne vos passeribus pluris estis?* Dominus ait. Si igitur avis minusculæ contemplatione et insurgit mare, et repente comprimitur, atque
5 aspera hyemis[5] inter graves procellas tempestatesque ventorum detergit cœli nubila, fluctusque componit elementis omnibus subito infusa tranquillitas; quantum præsumere debeas, o homo, ad imaginem Dei factus, agnoscis; si tamen aviculæ istius fidem studio devotionis imiteris. Illa tempestates videns insurgere, sævire ventos, inter hyberni sæva non revocatur, neque reflectitur, sed impellitur. Denique in littore sua ova constituit, ubi ea relabente fluctu madida adhuc arena suscipiat: nec insurgentes fluctus quos immurmurare atque allabi videt, reformidat.

42. Et ne putes quod ovorum videatur habere contemptum, continuo ubi deposuerit ova, nidificat, et suo partus corpore fovet, nec saluti propriæ alluvione littoris pertimescit: sed secura de Dei gratia, ventis se committit et fluctibus. Parum est hoc. Adjungit totidem alios ad nutriendum dies: nec interpellari tot diebus infidi maris tranquillitatem veretur, tentatque meritum suum naturæ jam solemnitate fundatum. Illa teneros fœtus non latibulis aliquibus abscondit aut tectis, nec includit cavernis, sed nudo et rigenti committit solo; nec defendit a frigore, sed divino fotu, quo magis cetera despiciat, tutiores fore existimat.[6] Quis nostrum parvulos suos non
6 vestimentis tegat, tectisque abscondat? Quis non claudat eos septis cubiculorum? Quis non ita diligenter undique fenestras obstruat, ne qua possit aura penetrare?[7] Merito quos tam sollici-
7 te induimus ac fovemus, exuimus eos clementiæ cœlestis involucro: halcyone vero quos nudos projicit, eos divino vestit indutu.[8]
8

43. Nec vos præteribo, mergi, quibus ab assiduitate mergendi nomen hoc hæsit; quomodo sæpe mergentes aurarum signa colligitis, et prævidentes tempestatem futuram, propere medio revolatis ex æquore, et ad littorum tuta cum clamore contenditis. Quomodo etiam fulicæ quæ maritimo delectantur[9] profundo, refugientes
9 quam præsenseritis commotionem maris, in vado luditis. Ipsa ardea, quæ paludibus inhærere consuevit, notas deserit sedes, imbresque formidans supra nubes volat; ut procellas nubium sentire non possit. Consideremus diversas volucres maris, quemadmodum imminente ventorum motu ad tutiora et tunc temporis dulciora sibi stagna se conferant, atque in abscondito terrarum sinu cognita[10] sibi alimenta rimentur.
10

44. Nocturnas autem anserum quis non miretur excubias, qui vigilias suas etiam cantus assiduitate testantur? Denique eo etiam Romana Capitolia a Gallo hoste servarunt. Merito illis debes, Roma, quod regnas. Dii tui dormiebant,[11]
11 vigilabant anseres. Ideo illis diebus anseri sacrificas, non Jovi. Cedunt enim dii vestri anseribus, a quibus se sciunt esse defensos, ne et ipsi ab hoste caperentur.

CAPUT XIV.

Aves cum piscibus multiplici cognatione conjungi; nullas tamen pedum officio carere. De variis variarum avium generibus ac differentiis.

45. Pulcre autem post descriptionem piscium, de iis avibus quæ assuetæ sunt aquis, sermo successit; quia et ipsæ similiter usu natandi[12] et munere delectantur. Unde prima co-
12 gnatio videtur avibus istis esse cum piscibus; quoniam natandi communia quædam videtur[13]
13 utrique generi esse consortia. Secunda quoque cognatio omnibus avibus et piscibus est: eo quod volantis usus species sit[14] natantis. Sicut enim
14 aquam natando piscis incidit, ita avis aerem volatu celeri secat. Atque utrique generi similiter caudæ suppetit alarumque remigium; ut pisces

[1] *In litoribus fetus suos edere solet, ita ut in arenis ova deponat....* Revera alcyon avis tutis exesi litoris cavis ova sua credere solet. Quod etiam Plinius docebat (*Hist. Mundi*, lib. x, c. 47): *Fetificant bruma, qui dies alcyonides vocantur, placido mari per eos et navigabili, siculo maxime.* E quibus verbis illius fabulæ inferre licet rationem, qua mare, *positis ovis, subito quiescit.*

[2] Hic S. Doctor expressit ea Basilii: ἡσυχάζει δὲ κῦμα θαλάττων ὅταν ἀλκυὼν ἐπωάζῃ.

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *fetuque.*

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *nutrimenti.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *hiems.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, *æstimat.*

[7] Maur. *vel leviter penetrare.*

[8] Maur. *indumento.*

[9] Maur. *delectamini*, fulicas, non mergos habentes ut subjectum subsequentis verbi *præsenseritis*, cui lectioni valde minus suffragantur codd. mss.

[10] Ed. Med. et Mss. nostri *incognita.*

[11] Maur. *et vigilabant.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *nandi.*

[13] Maur. et Cod. c, *videntur.* Cod. P, *quædam cognatio videtur.*

[14] Mss. A, N, *usus est et species.*

ad priora se alis subrigant, atque ad ulteriora procedant, caudæ quoque gubernaculo vel quo velint se facile convertant, vel impetu quodam e regione iter suum dirigant. Aves quoque aeri volatibus suis velut aquis innatant, et quasi quædam extendunt brachia, cauda quoque se vel ad superiora subrigunt, vel ad inferiora demergunt. Unde quoniam in nonnullis idem usus et species, ideo de aquis utriusque generis nativitas divina præceptione processit. Dixit enim Deus: *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus: et volatilia volantia*[1] *secus firmamentum cœli secundum genus.* Non immerito igitur quia de aquis genus utrumque producitur, natandi proprietas utrique[2] suppeditat.

46. Sane cum et coluber lubricus omnesque serpentes (ideo enim serpenti nomen est inditum, quia non possunt ambulare, sed serpere), dracones quoque simili modo ut pisces plerique sine pedibus sunt; nullum avium genus pedum officio caret, quia omnibus victus e terris; et ideo pedum munere fulciuntur, quia hujusmodi ad escam quærendam indigent ministerio. Itaque aliæ volucres unguibus armantur ad raptum, ut accipitres et aquilæ, quæ rapinam venationis exercent; aliæ vel ad incedendum vel ad cibum sibi parandum usu ministerioque utuntur accommodo.

47. Unum autem nomen avium, sed genera diversa; quæ quis possit memoria aut[3] cognitione comprehendere? Sunt itaque aves quæ carne vescuntur. Ideo his ungues asperi, curvatum atque acutum os, velox volatus, quoniam raptu vivunt; ut possint facile corripere prædam quam sequuntur, propere vel ore vel unguibus eviscerare. Sunt etiam aves, quæ reperto pascuntur semine; aliæ diverso et fortuito cibo. Est etiam diversitas copularum, quarum gratia carent quæ intendunt[4] rapinis. Nam propter aviditatem prædandi, vel propter insidias explorandi nec ipsis inter se convenit; et ideo declinant sui copulam. Refugit enim avaritia consortium plurimorum. Deinde conjunctio plurimorum facile ipsa se proderet. His ergo avibus nihil est copulatorium præter jugale consortium. Ergo aquilis accipitribusque hic usus est vitæ. Contra vero palumbes, grues, sturni, corvi atque cornices, etiam turdi gaudent plurimorum connexione.

48. Alia quoque avium genera enchoria[5] quæ manent in locis semper: alia adventitia quæ obeunt regiones alias, et peracta hyeme revertuntur: sunt alia quæ hyeme redeunt, æstate peregrinantur a nobis; sive quod alia hyemis tempore ad calidiora se conferant; sive quod pleraque rursus æstatem in iis locis exigant, quæ amœniora noverunt. Turdi denique autumni fine, hyemis confinio, quasi exacta æstate se referunt. Quibus nos inhospitali immanitate molimur insidias, et diverso genere nunc infida sede decipere, nunc visco fallere,[6] nunc laqueis captare contendimus. Ciconiæ reditus vexillum veris attollit. Grues quia alta petunt, amant frequenter peregrinari.

49. Aliæ aves ad manum se subjiciunt, et mensæ herili[7] assuescunt, tactuque mulcentur, aliæ reformidant:[8] aliæ iisdem quibus homines domiciliis delectantur: aliæ secretam in desertis vitam diligunt, quæ requirendi sibi victus difficultatem libertatis amore compensant. Aliæ vocibus tantum strepunt; aliæ canoro delectant suavique modulamine. Quædam ex natura, aliæ ex institutione diversarum vocum obloquuntur discrimina; ut hominem putes locutum, cum locuta sit avis. Quam dulcis merularum, quam expressa vox psittaci est! Sunt etiam aliæ simplices, ut columbæ; aliæ astutæ, ut perdices: gallus jactantior, pavus speciosior. Sunt etiam vitæ in avibus et operum diversitates; ut aliæ ament in commune consulere, et collatis viribus velut quamdam curare rempublicam, et tamquam sub rege vivere: aliæ sibi quæque prospicere, imperium recusare, et, si capiantur, indigno velint exire servitio.

CAPUT XV.

Grues voluntariam vigilantiam ex ordine exercentes noctu ac ducatum in volando, exemplum præbuisse hominibus bene ordinatæ reipublicæ. Libidinem servandi imperii grave effecisse obediendi et serviendi munus.

50. Ab iis igitur ordiamur, quæ nostro usui se[9] imitationem dederunt. In illis enim politia quædam et militia naturalis, in nobis coacta atque servilis. Quam injusso et voluntario usu grues in nocte sollicitam exercent custodiam! Dispositos vigiles cernas; et ceteris consortibus generis[10] quiescentibus, aliæ circumeunt et explorant, ne qua ex parte insidiæ tendantur,[11] atque omnem deferunt impigro sui vigore tutelam. Post, ubi vigiliarum fuerit tempus impletum, perfuncta munere in somnum se præmisso clangore componit; ut excitet dormientem, cui vicem muneris traditura est. At illa volens suscipit sortem, nec usu nostro invita et pigrior somno renuntiat: sed impigre suis excutitur stratis,[12] vicem exequitur, et quam accepit gratiam pari custodia[13] atque officio repræsentat. Ideo nulla desertio,[14] quia devotio naturalis; ideo tuta custodia, quia voluntas libera.

[1] Maur. et Cod. c, *volantia super terram.*
[2] Maur. et Cod. c, *utrisque.*
[3] Maur. et Cod. c, omitt. *aut.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *carent: aliæ intendunt.*
[5] A græco ἐν χώρᾳ, *in regione,* quæ nempe in aliqua regione semper manent.
[6] Maur. et Cod. c, *eos fallere.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. *herili.*
[8] Maur. et Cod. c, *formidant.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, omitt. *se.*
[10] Maur. et Mss. P, c, omitt. *generis.*
[11] Mss. nostri *temptentur.*
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *e stratis.* Cod. c, *e suis stratis.*
[13] Maur. *cura.*
[14] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *discretio.*

51. Hunc etiam volantes ordinem servant, et hac moderatione omnem laborem allevant; ut per vices fungantur ductus sui munere. Præcedit enim una ceteras[1] præstituto sibi tempore, et quasi ante signa præcurrit: deinde convertitur, et sequenti sortem ducendi agminis cedit. Quid hoc pulcrius, et laborem omnibus et honorem esse communem, nec paucis arrogari potentiam, sed quadam in omnes voluntaria sorte transcribi?

52. Antiquæ hoc reipublicæ munus, et instar liberæ civitatis est. Sic a principio[2] acceptam a natura, exemplo avium politiam homines exercere cœperunt, ut communis esset labor, communis dignitas, per vices singuli partiri curas discerent, obsequia imperiaque dividerent, nemo esset honoris exsors, nullus immunis laboris. Hic erat pulcherrimus rerum status, nec insolescebat quisquam perpetua potestate, nec diuturno servitio frangebatur; quia et sine invidia erat ordine muneris et temporis moderatione delata promotio; et tolerabilior videbatur, quæ communi cadebat sorte custodia. Nemo audebat alium servitio premere, cujus sibi successuri in honorem mutua forent subeunda fastidia:[3] nemini labor gravis, quem dignitas secutura relevaret. Sed postquam dominandi libido vindicare cœpit indebitas, et indeptas[4] nolle deponere potestates: posteaquam militia non[5] jus commune cœpit esse, sed servitus: posteaquam non ordo factus est suscipiendæ potentiæ, sed studium vindicandæ, cœpit etiam ipsa laboris functio durius sustineri; et quæ non est voluntaria, cito locum relinquit incuriæ.[6] Homines quam inviti subeunt vigiliarum munia; quam ægre unusquisque in castris periculum sortitus excubat, quod tuendum sibi regali præceptione committitur! Proponitur pœna desidiæ; et tamen plerumque obrepit incuria, non servantur excubiæ. Necessitas enim quæ invito imponit obsequium, affert plerumque fastidium. Nihil est enim tam facile, quin habeat difficultatem, quod facias invitus. Ergo et jugis labor avertit affectum, et continua ac diuturna potentia gignit insolentiam. Quem invenias hominum, qui sponte deponat imperium, et ducatus sui cedat insigne, fiatque volens numero postremus ex primo? Nos autem non solum de primo, sed etiam de medio sæpe contendimus, et primos discubitus in convivio vindicamus, ac[7] si semel delatum fuerit, volumus esse perpetuum. Ideo inter grues æquanimitas in laboribus est, humilitas in potestatibus. Admonentur ut exerceant custodiæ vices, non admonentur ut de potestate decedant; quia ibi naturalis quies somni interpellanda, hic voluntariæ sedulitatis gratia præstanda est.[8]

CAPUT XVI.

Cornices, quæ ciconias in itineribus suis comitantur atque defendunt, in exemplum sunt hospitalitatis. Quam reprehendendi homines hanc negligentes, unde et Dei ultio in Sodomitas et Ægyptios. Ciconiarum pietas in parentes nostram in eos quoque arguens duritiem.

53. Ciconias ferunt collecto proficisci agmine, si quo pergendum putant, et simul plerisque circa Orientem locis invehi, et quasi tessera militari pariter omnes moveri. Exercitum credas cum signis suis pergere, sic omnes viandi comitandique et præeundi ordinem servant. Cornices autem deducunt eas ac dirigunt, et velut quibusdam turmis stipatricibus prosequuntur; adeo ut adjumenta quædam bellantibus adversus inimicas aves conferre credantur, et propriis periculis bella aliena suscipere. Cujus rei indicium est, quia nullæ per intervallum aliquod temporis residere in iis locis reperiuntur; et quia cum vulneribus revertentes manifesta quadam sanguinis sui[9] voce ceterisque loquuntur indiciis gravium se certaminum subiisse conflictum. Quis igitur illis pœnam desertionis indixit? Quis derelictæ militiæ supplicia præscripsit formidolosa; ut nulla prosequendis hospitalibus turmis se[10] subtrahere nitatur, sed certatim omnes deductionis munere officioque fungantur?

54. Discant homines hospitalia servare jura, et ex avibus cognoscant quid religionis hospitibus sit deferendum, quæ obsequia deputanda, quibus cornices etiam pericula sua negare non soleant. His igitur nos januas claudimus, quibus aves etiam animas suas conferunt; et quos illæ consortio prosequuntur discriminis, eos tecti prohibemus hospitio; et quorum[11] illæ bella suscipiunt, his nos bella frequenter inferimus. Mentior, si non Sodomitanis[12] hæc fuit causa supplicii; aut Ægyptius furor genti hospitæ dum bellum conatur inferre, inhospitalitatis pœnas infidæ naufragio plebis exsolvit.

55. Quam vero rationabilium non excedat pietatem ac prudentiam avis hujus clementia considerandum, quam nec[13] post exemplum quidem irrationabilium quisquam nostrum imitari potuit.[14] Nam depositi[15] patris artus per longævum senectutis plumarum tegmine alarumque remigio nudatos circumstans soboles pennis propriis fovet. Et quid dicam, collatitio cibo pascit, quando etiam ipsa reparat naturæ dispendia, ut

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *ceteris*. Cod. P, *una et præcurrit ceteris*.
[2] Maur. et Cod. c, *ab initio*.
[3] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *fastigia*.
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *susceptas*, quæ vox ab amanuensibus substituta, videtur minus usitata.
[5] Ed. Med. et Cod. A, *non militia*. Mss. M, P, a, b, idem habent omisso *non*.
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *injuriæ*.
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *at*.
[8] Ed. Med. et Mss. nostri *præstolanda est*.
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. *sui*.
[10] Maur. *se se*.
[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *quorumve*.
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *Sodomitani*.
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *nemo*. Cod. P, *ne*.
[14] Maur. *potuerit*.
[15] *Depositi*, id est, desperati, juxta illud *Æneid.* XI:
Ille, ut depositi proferret fata parentis.

hinc atque inde sublevantes senem fulcro alarum suarum ad volandum exerceant, et in pristinos usus desueta jam revocent patris[1] membra? Quis nostrum levare ægrum non fastidiat patrem? Quis fessum senem suis humeris imponat, quod in ipsa historia vix credibile habetur? Quis, ut pius sit, non hoc servulis mandet obsequium? At vero avibus non est grave quod pietatis est plenum: non est onerosum, quod solvitur naturæ debito. Non recusant aves pascere patrem, quod etiam præscripta necessitate sub terrore pœnarum plerique hominum recusarunt. Aves non scripta, sed nata lex stringit. Aves ad hoc munus nulla præcepta conveniunt, sed gratiæ naturalis officia. Aves non erubescunt reverendi senis membra portare; est enim vectura pietatis, quod eo usque frequenti testificatione percrebuit, ut congruæ mercedem remunerationis invenerit. Nam Romanorum usu pia avis vocatur. Et quod vix uni imperatori[2] consulto senatus delatum dicitur, hoc istæ aves in commune meruerunt. Habent ergo aves istæ decreta patrum ad propriæ insigne clementiæ. Pios enim filios patrum prius oportuit judicio prædicari. Habent etiam universorum suffragia; nam retributio beneficiorum ἀντιπελάργωσις nominatur; πέλαργος enim ciconia dicitur. Virtus itaque ab his nomen accepit, cum relatio gratiarum ciconiæ vocabulo nuncupatur.

CAPUT XVII.

De hirundinis sedulitate, industria et pietate in filios. De paupertate ipsius qua hominis in egestate positi impatientia, improbitas et desperatio arguuntur.

56. Habemus aviariæ sobolis erga cultus patrios pietatis exemplum: accipiamus nunc maternæ sedulitatis in filios grande documentum. Hirundo minuscula corpore, sed egregia[3] pio sublimis affectu, quæ indiga rerum omnium pretiosiores[4] auro nidos struit; quia sapienter nidificat. Nidus enim sapientiæ potior est auro. Quid enim sapientius, quam ut et volandi vaga libertate potiatur, et hominum domiciliis parvulos suos et tecto commendet, ubi sobolem nullus incurset? Nam et illud est pulcrum, ut a primo ortu pullos suos humanæ usu conversationis assuescat, et præstet ab inimicarum avium insidiis tutiores. Tum illud præclarum, qua gratia domos sibi sine ullo adjutore tamquam artis perita componat. Legit enim festucas ore, easque luto illinit, ut conglutinare possit. Sed quia lutum pedibus deferre non potest, summitatem pennarum aquæ infundit; ut facile his pulvis adhæreat, et fiat limus quo paulatim festucas vel minutos surculos sibi colligat, atque adhærere faciat: eo genere nidi totius fabricam struit; ut quasi pavimenti solo pulli ejus intra ædes suas sine offensione versentur, nec pedem aliquis interserat per rimulas texturarum, aut teneris frigus irrepat.

57. Sed hoc industriæ indicium[5] prope commune multis avibus: illud vero singulare, in quo est præclara cura pietatis,[6] et prudentis intellectus et cognitionis insigne, tum quædam medicæ artis peritia; quod si qua pulli ejus fuerint cæcitate suffusi[7] oculos sive compuncti, habet quoddam medendi genus, quo possit eorum lumina intercepto usui reformare.[8] Nemo igitur de inopia queratur, quod vacuas pecuniæ proprias ædes reliquerit. Pauperior est hirundo, quæ vacua æris abundat industria. Ædificat, nec impendit; tecta attollit, et nihil aufert proximo; nec indigentia et paupertate ad nocendum aliis[9] compellitur; nec in gravi filiorum imbecillitate desperat. Nos vero et paupertas afficit, et inopiæ necessitas vexat, et plerosque indigentia cogit in flagitium, impellit in crimen. Lucri quoque studio in fraudes versamus ingenium, aptamus affectum, atque in gravissimis passionibus spem deponimus, fractique animo resolvimur, improvidi et inertes jacemus; cum de divina miseratione tunc sperandum amplius sit, cum præsidia humana defecerint.

CAPUT XVIII.

Amorem in filios a cornicibus homines edoceri, eorumque damnari impietatem in filiis abjiciendis aut hæreditate destituendis. Accipitres et aquilas inclementiæ neutiquam accusandos: fulica, quæ abdicatum aquilæ pullum nutrit, commendatur, simul iterum arguendo hominum in natos suos crudelitatem.

58. Discant homines amare filios ex usu et pietate cornicum, quæ etiam volantes filios comitatu sedulo prosequuntur; et sollicitæ ne teneri forte deficiant, cibum suggerunt, ac plurimo temporis[10] nutriendi officia non relinquunt. At vero feminæ nostri generis cito ablactant etiam illos quos diligunt, aut si ditiores sunt, lactare fastidiunt. Pauperiores vero abjiciunt parvulos,[11] et exponunt, et deprehensos

[1] Maur. *pii patris.*
[2] P-P, *Antonino.*
[3] Maur. et Cod. c, *egregie.*
[4] Mss. A, M, N, *pretiosior est.*
[5] Maur. et Cod. c, *officium.*
[6] Mss. A, N, *præclaræ pietatis,* omitt. *cura.*
[7] Maur. et Cod. c, *suffossi.* . . . . . ;
[8] *Quo possit eorum lumina intercepto usui reformare.* Hoc quoque figmentum Plinius lectoribus suis, fortasse delectationis causa, tradit; sæpenumero enim magis poëtam, quam philosophum agere videtur. De hirundine hæc docet: *Animalia quoque invenere herbas in primisque chelidonia. Hac enim hirundines oculis pullorum in nido restituunt visum, ut quidam volunt, etiam erutis oculis* (*Hist. Mundi*, lib. XXV, c. 50).
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *alii.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, N, *tempore.*
[11] Aliena manus in margine Cod. A sic scripserat: *Nota, crudelitatem feminarum quam tamen non credo.* At ibidem Pigolpassus hæc adnotare censuit: *Si non quod utique credendum non esset, non propterea minus credetur Ambrosio, cujus auctoritas se se probat. Neque enim hic apposuisset si fide careret. Ego enim me repperi locis in pluribus ubi talia facta sunt et quotidie fiunt. F. Archiep. Med.* Item addit: *Imo me de hoc dolendum habui et audivi cum multa cordis amaritudine in confessione. Fr. Archiep. Mediol.*

abnegant. Ipsæ quoque divites, ne per plures suum patrimonium dividatur, in utero proprios necant fœtus, et parricidalibus[1] succis in ipso genitali alvo pignora sui[2] ventris extinguunt; priusque aufertur vita, quam traditur.[3] Quis docuit nisi homo filios abdicari? Quis reperit tam immitia patrum jura? Quis inter naturæ fraterna consortia fratres impares fecit? Unius divitis filii diversa sorte cæduntur. Alius totius paternæ sortis adscriptionibus inundatur; alius opulentæ hæreditatis patriæ deplorat exhaustam atque inopem portionem. Numquid natura divisit merita filiorum? Ex pari omnibus tribuit, quod ad nascendi atque vivendi possint habere substantiam. Ipsa vos doceat non discernere patrimonio, quos titulo germanitatis æquastis. Etenim quibus dedistis communiter esse quod nati sunt, non debetis his, ut id communiter habeant in quod a natura substituti sunt, invidere.

59. Accipitres feruntur duram in eo adversum proprios fœtus habere inclementiam, quod ubi eos adverterint tentare volatus primordia, nidis ejiciunt suis, continuoque eliminant; ac si morentur, propulsant pennis atque præcipitant, verberant alis, coguntque audere quod trepidant; nec ullum postea deferunt his munus alimoniæ. Quid mirum tamen si rapere assueti nutrire fastidiunt? Consideremus ad hoc eos esse generatos, ut etiam aves ad cavendum formido exerceat; ne passim curas relaxent, sed pericula a[4] prædonibus declinanda prospiciant. Deinde cum his natura quadam prædandi munus inoleverit, magis a tenero pullos suos instituere videntur ad prædam, quam pastus abdicare compendiis. Cavent ne in tenera ætate pigrescant, ne solvantur deliciis, ne marcescant otio, ne discant cibum magis exspectare quam quærere, ne naturæ suæ deponant vigorem. Intermittunt studia nutriendi, ut in usus rapiendi audere compellant.

60. Aquila quoque plurimo sermone usurpatur quod suos abdicet fœtus, sed non utrumque, verum unum ex pullis duobus.[5] Quod aliqui fieri putaverunt geminandorum alimentorum fastidio. Sed id non arbitror facile credendum, præsertim cum Moyses tantum testimonium pietatis in pullos suos huic dederit avi, ut diceret: *Sicut aquila protegit nidum suum, et super pullos suos confidit: expandit*[6] *alas suas; et adsumsit eos, et suscepit eos*[7] *super scapulas suas. Dominus solus ducebat eos.* Quomodo ergo expandit alas, si occidit[8] alterum? Unde puto non avaritia nutriendi eam inclementem fieri, sed examine judicandi. Semper enim fertur probare quos genuit; ne generis sui inter omnes aves quoddam regale fastigium degeneris partus deformitas decoloret. Itaque adseritur quod pullos suos radiis solis objiciat, atque in aeris medio, pio parvulos[9] ungue suspendat; ac si quis repercusso solis lumine, intrepidam oculorum aciem inoffenso tuendi vigore servaverit, is probatur, quod veritatem naturæ sinceri obtutus constantia demonstraverit: sin vero lumina sua præstrictus radio solis inflexerit, quasi degener et tanta indignus parente rejicitur; nec æstimatur educatione dignus, qui fuit indignus susceptione. Non ergo eum acerbitate naturæ, sed judicii integritate condemnat; nec quasi suum abdicat, sed quasi alienum recusat.

61. Hanc tamen, ut quibusdam videtur, regalis avis inclementiam plebejæ avis excusat clementia. Avis enim cui fulica nomen est, quæ græce dicitur φηνή,[10] susceptum illum, sive abdicatum, sive non agnitum aquilæ pullum cum sua prole connectit; atque intermiscens suis, eodem quo proprios fœtus maternæ sedulitatis officio et pari nutrimentorum subministratione pascit et nutrit. Ergo fulica[11] alienos nutrit: nos vero nostros immiti crudelitate projicimus. Aquila vero si projicit, non quasi suum projicit, sed quasi degenerem non recognoscit: nos, quod pejus est, quos nostros recognoscimus, abdicamus.

CAPUT XIX.

Laudatur ob viduitatem turtur pro ipso Domino in sacrificium oblata, et eo nomine mulieribus anteponitur etiam christianis.

62. Sed veniamus ad turturem, quam lex Dei velut castæ hostiæ munus elegit. Denique cum Dominus circumcideretur,[12] oblata est; quia scriptum est in lege Domini, ut darent hostiam par turturum, aut duos pullos columbarum. Hoc est enim verum Christi sacrificium pudicitia corporalis, et gratia spiritalis. Pudicitia ad turturem refertur, ad columbam gratia. Fertur etenim turtur ubi jugalis proprii fuerit amissione viduata, pertæsum[13] thalamos et nomen habere conjugii; eo quod primus amor fefellerit eam dilecti morte deceptam, quoniam et infidelis ad perpetuitatem fuit, et amarus ad gratiam, qui plus doloris ex morte, quam suavitatis ex caritate generarit. Itaque iterare conjunctionem recusat, nec pu-

Deut. xxxii, 11.

Levit. xii, 8.

Luc. ii, 24.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *parricidialibus.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, *sua sui.*
[3] Maur. et Cod. c, *tradatur.*
[4] Maur. et Cod. c, omitt. particulam *a.*
[5] *Unum ex pullis duobus.* Apud Plinium legimus: *Alterum expellunt tædio nutriendi.*
[6] Maur. et Mss. a, b, c, *et expandit.*
[7] Maur. omitt. *eos.* At LXX et ipse Ambrosius alibi id habet (V. Sabb. ad h. l.).
[8] Maur. *occiderit.*
[9] Maur. et Mss. a, b, *medio parvulos.* Cod. P, *pia.*
[10] *Quæ græce dicitur φηνή.* Hac nempe voce ab Aristotele *falco barbatus* appellatur (*Hist. Anim.* lib. VIII, c. 3 et lib. IX, c. 32), quem Plinius *ossifragum* dicit, simul advertens quosdam hanc avem *barbatam* vocare, Tuscos vero ossifragam. De hac denique specie Plinius asserit pullos aquilarum *ejectos ab his cognatum genus excipiunt, et educant cum suis* (*Hist. Mundi,* lib. X, c. 4).
[11] Maur. et Cod. P, φηνή.
[12] Hæc Ambrosii verba non sunt stricte accipienda quasi oblatio facta sit occasione ipsius circumcisionis, sed intelligenda de præsentatione ad Templum quæ post circumcisionem perfecta est.
[13] Elliptica dictio pro *negotium pertæsum.*

doris jura aut complaciti viri resolvit fœdera: illi soli suam caritatem reservat, illi custodit nomen uxoris. Discite mulieres quanta sit viduitatis gratia, quæ etiam in avibus prædicatur.

63. Quis igitur has leges turturi dedit? Si hominem quæro, non invenio. Homo enim nullus est ausus, quando nec Paulus ausus est leges tenendæ viduitatis præscribere. Denique ipse ait: *Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare adversario.* Et alibi: *Bonum est illis si sic maneant:*[1] *quod si se non continent, nubant. Melius est enim nubere, quam uri.* Optat Paulus in mulieribus, quod in turturibus perseverat. Et alibi juniores hortatur, ut nubant; quia mulieres nostræ turturum pudicitiam implere vix possunt. Ergo turturibus Deus hunc infundit affectum, hanc virtutem continentiæ dedit, qui solus potest præscribere quod omnes sequantur. Turtur non uritur flore juventutis,[2] non tentatur occasionis illecebra: turtur nescit primam fidem irritam facere, quia novit castimoniam servare prima connubii sorte promissam.

I Tim. v, 14.

I Cor. VII. 8.

CAPUT XX.

Vultures, quæ sine maris copula gignere dicuntur, virginei in Maria partus possibilitatem adstruere.

64. Diximus de viduitate avium, eamque ab illis primum exortam esse virtutem: nunc de integritate dicamus, quæ in pluribus quidem avibus ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitu,[3] et conjugali quodam usu nuptialisque copulæ sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine, et sine conjunctione generare, natosque ex his in multam ætatem longævitate procedere; ut usque ad centum annos vitæ eorum series producatur, nec facile eos angusti ævi finis excipiat.

65. Quid ajunt, qui solent nostra ridere mysteria, cum audiunt quod virgo generavit, et impossibilem innuptæ, cujus pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei matre,[4] quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculo parit, et nullus refellit: et quia desponsata viro Maria virgo[5] peperit, pudori ejus faciunt quæstionem. Nonne advertimus quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ incarnationis decorem probaret, et adstrueret veritatem?

CAPUT XXI.

De avibus sub quadam reipublicæ forma constitutis, ubi omnibus communes leges. Hinc præcipue de apibus, deque earum mira agendi ratione in prolis generatione, in regis institutione ac fide erga illum, in constructione favorum, collectione mellis, ac de hujus utilitate. Ideo et Scripturam eas nostræ imitationi proponere.

66. Nunc age, quæ aves velut quamdam rempublicam curare videantur expediam, atque vitæ hujus ætatem agere sub legibus. Hic enim reipublicæ usus est leges omnibus esse communes, atque observari eas devotione communi. Uno omnes teneri vinculo: non alteri[6] jus esse, quod alius sibi intelligat non licere; sed quod liceat, licere omnibus; et quod non liceat, omnibus non licere. Esse etiam communem reverentiam patrum, quorum consilio respublica gubernetur, commune omnibus urbis domicilium, commune conversationis officium, unum præscriptum omnibus, unum esse consilium.

67. Magna hæc, sed quanto in apibus præstantiora,[7] quæ solæ in omni genere animantium communem omnibus sobolem habent,[8] unam omnes incolunt mansionem, unius patriæ clauduntur limine, in commune omnibus labor, communis cibus, communis operatio, communis usus et fructus est, communis volatus. Quid plura? Communis omnibus generatio, integritas quoque corporis virginalis omnibus communis et partus; quoniam neque inter se ullo concubitu miscentur, nec libidine resolvuntur, nec partus quatiuntur doloribus, et subito maximum filiorum examen emittunt, e foliis atque herbis[9] ore suo prolem legentes.

68. Ipsæ sibi regem ordinant,[10] ipsæ populos[11]

[1] Maur. *permaneant.* At nostram lectionem præbet etiam alibi S. Doctor ut videre est apud Sabb. ad h. l.

[2] Mss. A, M, N. *juvenis.* Cod. P, *juvenili.*

[3] *Indulgere concubitu.* Non quidem vulturibus, sed aliis avibus id obvenit.

[4] P-P, *Evidens argumentum de partu B. Virginis Mariæ quia vultures sine concubitu nascuntur.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *virgo.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *alii.*

[7] *In apibus præstantiora.* Juxta illud Plinii: *Hoc certe præstantioribus quod nihil novere nisi commune* (*Hist. Mundi,* lib. XI, c. 4).

[8] *Communem omnibus sobolem habent.* Virgilius ait: *Solæ communes natos habent* (*IV Georg.*). Hac fortasse locutione intelligi debet, quod suos quæque apis in medium conferat fœtus, progeniemque suam æque ac alienam carissimam habeat curetque. Falso veteres opinabantur *e foliis et herbis ore suo prolem apes legere,* ut apud Virgilium (*IV Georg.*, v. 200) legimus:

Verum ipse e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt.

At vero generatim singula singulis tantum matribus, nempe reginis, potiuntur alvearia; cæteræ deinde apes, mellis opifices, parvos natos, *spem gentis,* veluti tot matres alunt atque educant.

[9] Maur. *et herbis.*

[10] *Ipsæ regem ordinant. Regem* veteres appellabant apum reginam. De ejus electione Virgilius (*IV Georg.*, v. 201) pariter ait:

. . . . . ipsæ regem, parvosque Quirites
Sufficiunt. . . . . .

At falso; cum apes non sibi reginam eligant, sed cuique primum e cellis erumpenti obsequantur. Cæterum prior rex alios deinceps venientes neci dat, uti solus rerum potiatur. Si tamen illud alveare jam est coloniam deducturum, apes migraturæ alium regem a morte servant, ne examen novam alio sibi conditurum patriam, per agros, nullo duce, incertum vagetur. Præterea apes, si ipsis rex desideretur, alias fingunt cellulas, ut tandem lætæ, nisi tarda tempestas obsit, rege gaudeant suo. Hoc tantummodo sensu veritati fere consentit locutio D. Ambrosii: *regem ordinant.*

[11] Maur. et Cod. c, *sibi populos.*

creant; et licet positæ sub rege,[1] sunt tamen liberæ. Nam et prærogativam judicii tenent, et fidæ devotionis affectum; quia et tamquam a se substitutum diligunt, et tanto honorant[2] examine. Rex autem non sorte ducitur; quia in sorte eventus est, non judicium, et sæpe irrationabili casu sortis melioribus ultimus quisque præfertur: neque imperitæ multitudinis vulgari clamore signatur, quæ non merita virtutis expendit, nec publicæ utilitatis emolumenta rimatur, sed mobilitatis nutat incerto: neque privilegio successionis et generis regalibus thronis insidet; siquidem ignarus publicæ conversationis, cautus atque eruditus esse non poterit. Adde adulationes atque delicias, quæ teneris inolitæ ætatibus vel acre ingenium enervare consueverunt; tum institutiones spadonum, quorum plerique suo magis quæstui, quam usui publico animum regis inclinant. Apibus autem rex naturæ claris formatur insignibus; ut magnitudine corporis præstet et specie; tum, quod in rege præcipuum est, morum mansuetudine. Nam etsi habet aculeum, tamen eo non utitur ad vindicandum.[3] Sunt enim leges naturæ non scriptæ litteris, sed impressæ moribus; ut leniores sint ad puniendum, qui maxima potestate potiuntur. Sed etiam[4] illæ quæ non obtemperaverint legibus regis pœnitenti condemnatione se mulctant; ut immoriantur[5] aculei sui vulnere.[6] Quod Persarum populi hodieque servare dicuntur, ut pro commissi pretio ipsi in se propriæ mortis exequantur sententiam. Itaque nulli sic regem,[7] non Persæ qui gravissimas in subditos habent leges, non Indi, non populi Sarmatarum tanta quanta apes reverentia devotionis observant; ut nullæ e domibus exire audeant, non in aliquos prodire pastus, nisi rex fuerit primo egressus,[8] et volatus sibi vindicaverit principatum.

69. Processus autem est per rura redolentia, ubi inhalantes horti floribus, ubi fugiens rivus per gramina, ubi amœna riparum: illic ludus alacris juventutis, illic campestre exercitium, illic curarum remissio. Opus ipsum suave: de floribus, de herbis dulcibus fundamina castrorum prima ponuntur.[9] Quid enim aliud est favus, nisi quædam castrorum species? Denique ab his præsepibus apum fucus arcetur.[10] Quæ castra quadrata tantum possunt habere artis et gratiæ, quantum habent crates favorum, in quibus minutæ ac rotundæ cellulæ connexione sui invicem fulciuntur? Quis architectus eas docuit hexagonia illa cellularum indiscreta laterum æqualitate componere, ac tenues inter domorum septa ceras suspendere, stipare mella,[11] et intexta floribus horrea nectare quodam distendere? Cernas omnes certare de munere, alias invigilare quærendo victu,[12] alias sollicitam castris adhibere custodiam, alias futuros explorare imbres,[13] et speculari concursus nubium, alias de floribus ceras fingere, alias rorem infusum floribus ore colligere; nullam tamen alienis insidiari laboribus, et rapto vitam quærere: atque utinam raptorum insidias non timerent! Habent tamen spicula sua, et inter mella fundunt venenum, si fuerint lacessitæ, animasque ponunt in vulnere ardore vindictæ.[14] Ergo mediis castrorum vallibus[15] veluti mancipia, toto die operantur, domumque turmatim cibaria ferunt. Tecta fuci tunc repetunt, cum fames, cælique temperies eos adigat; ibique favis inhærent, atque alimenta, quæ non congesserunt, absumunt. Interea labitur tempus, epularumque finis est. Adventante enim hieme, apes extra tecta fucos proturbant, morantesque interimunt. Virgilius (*IV Geog.*, v. 168) ait:

agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *sub lege.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N, *honoratur.* Mss. M, P, a, b, c, *honorantur.*

[3] *Eo non utitur ad vindicandum.* Recentiores adsentiuntur D. Ambrosio, et Plinio, qui ait: *Non constat inter auctores rex nullumne solus habeat aculeum, majestate tantum armatus, aut dederit eum quidem natura, sed usum ejus illi tantum negaverit: illud constat, imperatorem aculeo non uti.*

[4] Maur. et Cod. c, *et apes.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *emoriantur.*

[6] *Ut immoriantur aculei sui vulnere.* Minime constat apes sui aculei vulnere morte damnari ac plecti.

[7] *Nulli sic regem.* Virgilius (*IV Georg.*, v. 210):

Præterea regem non sic Ægyptus et ingens
Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est.

[8] *Nisi rex fuerit primo egressus.* Falso asseritur; nam regina, cum primum ova demittere inceperit, domi immoratur, neque egreditur, nisi cum alias sedes, medio fere apum migrantium agmine, peregre quæsitum pergit.

[9] *De herbis dulcibus fundamina castrorum prima ponuntur.* Eadem Virgilius (*IV Georg.*, v. 159):

. . . . Pars intra septa domorum
Narcissi lacrymam, et lentum de cortice gluten,
Prima favis ponunt fundamina.

Ait nempe, eas succis et glutine, quæ e floribus herbisque hauriunt, prima favorum fundamenta jacere. Apes profecto, cum opportunam nactæ sint sedem, primam favo compingendo industrem navant operam; adeoque mire et exacte eum dividunt exagonis cellulis, ut nihil supra possit geometrarum calculus. At minime glutine et lacrymis florum herbarumque, sed omnino a summo ad imum cera, quam ex se ipsæ secernunt, favum fingunt.

[10] *Fucus arcetur.* Fuci sunt apum insecta mascula, eaque inertia, atra, latoque ventre; nec proli alendæ, nec melli conficiendo prospiciunt consuluntve. Curarum vacui agros peragrant, quo lusus et delectationes eos vocant; dum apes,

[11] *Stipare mella.* Apibus describendis ipsos fere versus Virgilii D. Ambrosius adhibet; in Georgica (v. 159) enim legimus:

. . . . . intra septa domorum,

et in v. 169:

. . . . . aliæ purissima mella
Stipant; et liquido distendunt nectare cellas.

[12] Maur. et Mss. P, c, *victum.*

[13] *Alias futuros explorare imbres.* Virg. (*IV Georg.*, v. 168):

Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris . . . . . .
. . . . . aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fetus . . . . . .
Sunt, quibus ad portam cecidit custodia sorte;
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli.

[14] *In vulnere ardore vindictæ.* Virg., *IV Georg.*, v. 236:

Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.

[15] *Mediis castrorum vallibus*, nempe mediis alvearibus, poëtica dictio, quæ emphasim virgilianam redolet. Adeo prospiciens naturæ æconomiam in sublime excitatur, delectationeque perfunditur. In minimis utique reperiuntur maxima miracula; Deus enim sapiens, providus, et omnipotens in omni re creata luculentissime panditur. Quæcumque sensibus nostris obversantur, quæque menti nostræ sese considerandæ sistunt, ita instructa sunt, ut ad gloriam divinam ostendendam, finem scilicet, quem omnium operum suorum Deus esse voluit ultimum, producendum, tandem concurrant. Quam longe majori laborum suorum fœnore ad rerum naturalium studia animum intenderent qui a rebus creatis ad Creatorem ipsum deduci sinerent.

humor ille roris[1] infunditur, paulatimque processu temporis in mella cogitur, cum fuerit liquidus ab exordio,[2] et coalitu ceræ, florumque odore fragrare mellis incipit suavitatem.

70. Merito quasi bonam operariam Scriptura apem prædicat dicens: *Vade ad apem, et vide quomodo operaria est. Operationem quoque quam venerabilem mercatur, cujus laborem reges et mediocres ad salutem sumunt. Appetibilis enim est omnibus et clara.* Prov. VI, 8. Audis quid dicat Propheta? Mittit utique te ut apiculæ illius sequaris exemplum, imiteris operationem. Vides quam laboriosa, quam grata sit. Fructus ejus ab omnibus desideratur, et quæritur, nec pro personarum diversitate discernitur: sed indiscreta sui gratia regibus pariter atque[3] mediocribus æquali suavitate dulcescit. Nec solum voluptati, sed etiam saluti est: fauces obdulcat, et curat vulnera, internis quoque medicamentum infundit ulceribus.[4] Itaque cum sit infirma robore apis, valida est vigore sapientiæ, et amore virtutis.

71. Denique regem suum summa protectione defendunt,[5] et perire pro eo pulcrum putant.[6] Incolumi rege nesciunt mutare judicium, mentem inflectere; amisso, fidem servandi muneris derelinquunt, atque ipsæ sua mella diripiunt;[7] quod is qui principatum habuit muneris, interemptus est.

72. Itaque cum aves aliæ vix in anno edant singulos fœtus, apes geminos creant, et duplici ceteris fœcunditate[8] præponderant.

CAPUT XXII.

Volatilia cur dicantur volantia super terram secus firmamentum cœli. *De corporis in avibus diversitate et hujus causis. Quædam speciatim de cygno et cicada.*

73. Consideremus nunc quid sit, quod ait: *Producant aquæ reptilia animarum viventium secundum genus, et volatilia volantia*[9] A *super terram secundum genus*[10] *secus*[11] *firmamentum cœli.* Cur *super terram* dixerit, certum est; quia victum de terra quærunt. *Secus firmamentum* autem *cœli* quomodo, cum aquilæ ultra ceteras aves volent, et tamen ipsæ non secus firmamentum cœli? Sed quia græce οὐρανός dicitur, quod latine cœlum appellamus; οὐρανὸς autem ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, a videndo, ideo quod aer perspicuus sit, et ad videndum purior, in aere volitantia genera dixit animantium. Et B ne moveat quod ait, *secus firmamentum cœli,* non proprie firmamentum hic posuit,[12] sed abusive; eo quod comparatione ætherei illius corporis etiam iste aer, quem possumus oculis comprehendere, quasi crassus[13] et densior vicem habeat[14] firmamenti.

74. Nunc quia diximus quæ volatilia[15] quam naturam habeant et gratiam, et ea pauca de multis; neque enim vacat universa describere, cum sint similia atque ejusdem generis; tamen C aves ipsæ quam inter se diversitatem habeant, consideremus. Invenimus enim cornicis pedes velut quibusdam digitis distantibus separatos atque divisos: corvorum[16] quoque atque pullorum aliter etiam formatos a natura pedes: avium, quæ carne vescuntur, cernimus[17] quasi incurvos atque sinuatos, ac velut ad prædam paratos. Eæ[18] vero quæ natandi habent usum et consuetudinem, latos habent pedes, et membrana quadam illos digitos pedum sibi copu- D latos atque conjunctos. In quo admirabilis patet ratio naturæ; ut et illæ[19] ad volandum vel ad rapiendum cibum usu accomodo fulciantur, et istæ ad natandum adjumenta habeant competentia, quo melius aquis possint supernatare, et quasi remis quibusdam, ita pedibus suis membranæ illius extensione latioribus aquarum fluenta propulsent.

75. Cygnus quoque cur proceriore collo utatur in promptu est; ut quia est paululum pigrior[20]

[1] *Humor ille roris.* Opinabantur veteres mel esse quamdam roris speciem. Plinius enim: *Venit hoc ex aere et maxime siderum exortu... sive ille est cœli sudor, sive quædam siderum saliva* (*Hist. Mundi,* lib. XI, c. 12).

[2] *Cum fuerit liquidus ab exordio.* Plinius docet: *Est autem initio mel ut aqua dilutum.* Reapse mel initio molle, dein paullatim durescit; quod tamen non est ceræ.

[3] Maur. et Cod. c, *ac.*

[4] Mss. A, P, *vulneribus.*

[5] *Summa protectione defendunt.* Regina magna apum caterva stipari solet. Virgilius (*IV Georg.,* v. 215):

Ille operum custos; illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes;
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulcramque petunt per vulnera mortem

[6] *Perire pro eo pulcrum putant.* Apes, si quando mel defecturum senserint, cibo prorsus abstinent. Quidquid cibi jam reliquum est reginæ apponunt, quæ tandem in vacua aula fame est interitura. Itaque apes pro regina perire pulchrum putant: at non sibi mortem vulneribus consciscunt.

[7] *Sua mella diripiunt.* Hæc docebat Virgilius (*IV Georg.*):

Diripuere ipsæ, et crates solvere favorum.

Sed veritate invita. Attamen apes mellis opifices, si regina interierit, neque alia suffici possit, desides tristi otio languebunt; fame deinceps morbisque examen paullatim intercidet.

[8] *Geminos creant et duplici cæteros fœcunditate.* Huic Virgilii (*IV Georg.,* v. 231) versui plane consonat:

Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis.

Hic porro versus sic est interpretandus, ut bis singulis annis mel ab apibus semel et iterum confectum ex plenis alvearibus expromi liceat. Nec alium Virgilius admittit sensum, cum mox apes *fetus nixibus edere* negaverit (v. 199), et naturas apum admiratus exclamaverit (v. 205):

Tantus amor florum, et generandi gloria mellis!

Haud aliter iste D. Ambrosii in moribus apum recensendis fere ad verbum Virgilium secuti locus est intelligendus. Una dumtaxat vice in anno, ait Sanctus, aves nidos construunt pullosque excludunt; at apes geminam in anno mellis vindemiam cultori largius comparant. Hac super duplici mellis vindemia M. T. Varronem, qui tamen et tertiam concedit, si felicior apibus tempestas fuerit, consule (*De Re Rustica,* lib. III, c. 16).

[9] Mss. A, N, omitt. *volantia.*

[10] Mss. A, M, N, P, c, omitt. *secundum genus.*

[11] Mss. A, M, N, P, c, *et secus.* Mss. a, b, *et secundum firmamentum.*

[12] *Proprie firmamentum hic posuit.* Confer quæ hic de firmamento disserit cum iis, quæ jam est lib. II, n. 15 præfatus.

[13] Maur. *crassior.*

[14] Ed. Med. et Mss. A, N, *habet.*

[15] Maur. et Cod. P, omitt. *quæ volatilia.*

[16] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *corvi.*

[17] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *cernimus.*

[18] Ed. Med. et Mss. nostri *Ea.*

[19] Ed. Med. et Mss. nostri *illa.*

[20] Maur. *segnior.*

corpore, nec facile potest aquarum inferiora penetrare, cervicem extendat ad prædam, quæ, quasi prævia reliqui corporis escam quam invenerit, rapiat, atque eruat de profundo.[1] Adde et illud, quia suavior et magis canorus per procera modulus colla distinguitur, et longiore exercitatione purior longe resultat.

76. Quam dulcis etiam in exiguo cicadis gutture cantilena, quarum cantibus medio æstu arbusta rumpuntur, eo quod magis canoræ meridianis caloribus, quo puriorem aerem id temporibus attrahunt spiritu, eo cantus resonant clariores. Nec apes ipsæ insuave quiddam canunt; habent enim gratam in rauco illo vocis suæ murmure suavitatem, quam nos fracto tubarum sonitu lentius primum videmur imitari, quo crepitu ad excitandos animos in vigorem nihil aptius æstimatur. Et hæc illis gratia manet, cum pulmonem respirandique munus[2] atque usum nequaquam habere prodantur; sed aerio vesci spiramine. Denique si quis eas superfundat[3] oleo, propere necantur; eo quod obstructis poris aerium spiramen illud haurire non possint: continuoque si quis acetum his superfundat, illico reviviscunt, eo quod vis aceti cito illos poros, qui concretione[4] olei obstruuntur, humore feratur aperire.

CAPUT XXIII.

De verme Indico, chamæleonte ac lepore mutationibus suis corporum nostrorum immutationem in resurrectione insinuantibus. Item de phœnice, quæ pariter nostram docet resurrectionem. Ejus exemplo adhortatur ad salutarem sibi mortem comparandam. Vultures hominum mortem præsagientes: locustæ ad ultionem divinam deputatæ, a seleuci devorantur.

77. Et quia de volatilibus dicimus, non putamus alienum ea complecti quæ de verme Indo[5] tradit historia, vel eorum relatio qui videre potuerunt. Fertur hic corniger vermis converti[6] primum in speciem caulis,[7] atque in eam mutari naturam; inde processu quodam fieri bombylius, nec eam tamen formam, figuramque custodit, sed laxis et latioribus foliis videtur pennas adsumere. Ex his foliis mollia illa Seres depectunt vellera,[8] quæ ad usus sibi proprios divites vindicarunt. Unde et Dominus ait: *Quid existis in desertum videre? hominem mollibus vestimentis indutum? Ecce qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.* Chamæleon quoque diversas species fertur vario colore mentiri.[9] Lepores certe, quod de proximo facile cognovimus, hyeme albescere, æstate in suum colorem redire non dubium est.

78. Hæc ideo libavi; ut ad commutationis fidem, quæ in resurrectione futura est, etiam ista exempla nos provocent: sed ita ut commutationem illam dicamus, quam Apostolus evidenter expressit dicens: *Omnes quidem resurgemus: non omnes autem*[10] *immutabimur.* Et infra ait: *Et mortui resurgent*[11] *incorrupti, et nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptelam, et mortale hoc induere immortalitatem.* Plerique enim commutationis genus et formas quas non acceperant, interpretati, nequaquam præsumtionis indebitæ incongrua usurpatione caruerunt.

79. Phœnix quoque avis in locis Arabiæ perhibetur degere, atque ea usque ad annos quingentos longæva ætate procedere. Quæ cum sibi finem vitæ adesse adverterit, facit sibi thecam de thure et myrrha et ceteris odoribus, in quam impleto vitæ suæ tempore intrat, et moritur.[12] De cujus humore carnis vermis exsurgit, paulatimque adolescit, ac processu statuti temporis induit alarum remigia, atque in superioris avis speciem formamque reparatur. Doceat igitur nos hæc avis vel exemplo sui resurrectionem credere, quæ et sine exemplo, et sine rationis

[1] Maur. et Cod. c, *e profundo.*

[2] *Pulmonem respirandique munus.* Quamquam ipsis pulmones non indulserit natura, trachæis tamen respirant et *aerio vescuntur spiramine.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *eas vel fucos perfundat.*

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *concretiore.*

[5] Maur. *Indico.*

[6] *Fertur hic corniger vermis,* etc. Papilio quidem, non vero eruca, est corniger. Plinius quoque hunc errorem docuit: *E grandiore vermiculo, gemina protendente sui generis cornua, primum eruca fit.* Hic insuper singularem illam et nunquam satis admirandam triplicem, quam plurima insectorum, inter quæ *bombyx mori,* subeunt, metamorphosim, D. Ambrosius docet.

[7] Ita cuncti mss. et edit., excepta Rom. quæ legit, *in speciem erucæ.* Latinius legendum conjicit, *in speciem campæ.* Procul dubio propter illud Basil. ὡς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλών. (Edit. Maur.)

[8] *Seres depectunt vellera.* Virgilius (*II Georg.,* v. 121):

Velleraque ut foliis depectant tenuia seres.

Seres Asiæ populi apud veteres serico nobiles. De his Plinius: *Seres, lanificio sylvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem* (*Hist. Mundi,* lib. VI, c. 20).

[9] *Chamæleon quoque diversas species vario colore mentiri.* Plinius, *De chamæleonte: Et coloris natura mirabilior; mutat namque eum subinde, et oculis, et cauda, et toto corpore* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 51). Hoc quidem phænomenon recentioribus etiam comprobatur observationibus.

[10] Ed. Med. et Cod. A, omitt. *autem.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, N, *quidem resurgent.*

[12] *Phœnix.... facit sibi thecam de thure et myrrha.... in quam.... intrat et moritur.* Inter mundi prodigia etiam *phœnicis* conspectus veteribus habitus est. Plinius (*Hist. Mundi,* lib. X, c. 2) ait hanc avem juxta Manilium, qui primus Romanorum de ea disseruit, vivere: *Annis quingentis sexaginta, senescentem casiæ thurisque surculis construere nidum, replere odoribus et super emori.* Sed de ave hac commento occasionem præbuisse volunt docti viri ambiguitatem vocis φοίνιξ, quæ et *palmam* arborem, et *phœnicem* avem significat. In primis autem hinc ducta fabula, quod palmæ quamdam speciem ferunt mortuam ex se renasci (Plinius, lib. XIII, c. 4): *In meridiano orbe præcipuam in palma obtinent nobilitatem Syagri, proximamque margarides. Una earum arbor in Chora esse traditur, una et Syagrorum. Mirumque de ea accepimus, cum phœnice ave, quæ putatur ex hujus palmæ argumento nomen accepisse, mori ac renasci ex se ipsa, eratque, cum hæc proderem, fertilis.* Quod ab incolis autem creditum, ibi palmam ex se renasci, in causa loci fertilitas utique est, ex qua factum aliquando, ut ex intabescente palma, altera palma pullulaverit: indeque ad cognominem avem translata fabula est, ut ex levissima sæpenumero occasione narrationum portenta oriri conspicimus. Cæterum et ipsi Plinio tota de *phœnice* fabula suspecta fuit, qui nempe ait: *Ferunt ante omnes nobilem in Arabia phœnicem, at nescio an fabulose.* Cuvier opinatur avem, de qua tot confixerunt veteres, esse *phasia-*

perceptione ipsa sibi insignia resurrectionis in-
1 staurat. Utique[1] aves propter homines sunt, non homo propter aves. Sit igitur exemplo nobis, quia auctor et creator avium sanctos suos in perpetuum perire non patitur, qui avem unicam perire non passus, resurgentem eam sui semine
2 voluit reparari.[2] Quis igitur huic annuntiat diem mortis; ut faciat sibi thecam, et impleat eam bonis odoribus, atque ingrediatur in eam,
3 et moriatur illic ubi odoribus gratis[3] fœtor funeris possit aboleri?

80. Fac et tu, o homo, tibi thecam, exspolians veterem hominem cum actibus suis, novum indue. Theca tua, vagina tua Christus est, qui te protegat et abscondat in die malo. Vis scire quia theca protectio est? *Pharetra,* inquit, *mea pro-*
Is. XLIX, 2. *texi eum.* Theca ergo tua est fides: imple eam
4 bonis virtutum tuarum odoribus,[4] hoc est, castitatis, misericordiæ, atque justitiæ, et in ipsa penetralia fidei suavi factorum præstantium odore redolentia totus ingredere: ea te amictum fide exitus vitæ hujus inveniat; ut possint ossa tua pinguescere, et sint sicut hortus ebrius, cujus
5 cito semina suscitantur. Nosce[5] ergo diem mortis tuæ, sicut cognovit et Paulus, qui ait: *Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem*
6 *servavi: quod reliquum est,*[6] *reposita est mihi*
II Tim. IV, 7 et 8. *corona justitiæ.* Intravit igitur in thecam suam quasi bonus phœnix, quam bono replevit odore martyrii.

81. Interrogabo te: tu autem responde mihi, unde vultures mortem hominum signis quibus-
8 7 dam annuntiare[7] consueverint; quo indicio docti[8] atque instructi sint, ut cum bellum lacrymabile
9 inter se adversæ acies instruunt,[9] multo prædictæ volucres sequantur agmine, et eo significent quia multitudo hominum casura sit bello, futura præda vulturibus? Quod utique ex specie instructionis humanæ quadam videntur ratione colligere.

A 82. Usque ad locustam quoque gratia divina penetravit, quæ cum agmine conferto regionis cujusque occupaverit latitudinem, innoxio primum feriatur habitaculo, nec fructus inhospitali incursione depascitur, nisi divinæ signum præceptionis acceperit.[10] Etenim sicut in Exodo le- 10
gimus, ea quoque cœlestis ultionem offensionis Exod. X, 12.
exequitur piæ ministra vindictæ.

83. Hanc quoque avis devorat σελευκίς,[11] sic 11
enim græco avis hæc nuncupatur nomine, data
B ad remedium malorum quæ locusta consuevit inferre: cui creator inexplebilem dedit devorandi naturam, ut insatiabili pastu plagam, quam supra diximus, possit extinguere.

CAPUT XXIV.

De nocturnis avibus; in primis de luscinia incubantis cantu, de noctua, vespertilione et gallo; unde nonnulla ad nostros mores carpendos aut
C *emendandos accommodantur.*

84. Sed quid hoc est? Dum sermonem producimus, ecce tibi jam et nocturnæ aves circumvolant, et in eo ipso in quo finiendum sermonem admonent, sui quoque adsumendam commemorationem producunt. Repetunt diversæ aves aviaria sua, quas vesper nocte[12] cogit de- 12
cedere, et se in latibulis suis abdunt, canoro occasum diei carmine prosequentes; ne immunes
D abeant gratiarum, quibus creatorem suum omnis creatura collaudat.

85. Habet etiam nox carmina sua, quibus vigilias hominum mulcere consuevit; habet et noctua suos cantus. Quid autem de luscinia dicam, quæ pervigil custos cum ova quodam sinu corporis et gremio fovet, insomnem longæ noctis laborem cantilenæ suavitate solatur; ut mihi videatur hæc summa ejus esse intentio, quo possit non minus dulcibus modulis, quam fotu

num pictum Linnæi, vulgo dictum *fagiano dorato della China.* Jam vero D. Ambrosius aliique PP. usi sunt historia phœnicis non quod illam veram crediderint, sed totam de phœnice fabulam adornavere, ut hoc veluti symbolo adstruerent corporum resurrectionem. Denique quamvis phœnicis ex suis cineribus resurrectio, ne unica avis intereat, prorsus commentitia sit, res est tamen notatu dignissima, sapientiamque Creatoris maxime illustrans, quod illis semper majorem sese augendi facultatem natura dederit, quæ aliorum vastationibus et vi maxime opprimuntur, ut sunt pisces et insecta. Adde insuper quod sæva hiems abigere insectorum agmina, funditusque interimere videtur; at cum primum mitiori aeris temperie tellus resolvitur reviviscunt, lætosque veris agunt nuntios. Enimvero bruta, et nonnunquam homines ipsi, gelu vita privantur; hæc vero, quæ natura suo veluti fovet sinu, tuta et intacta latent.

[1] Maur. et Mss. P, c, *Et utique.*

[2] Ed. Med. et Mss. nostri *propagari.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, *gravis.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, *operibus.*

[5] Maur. et Cod. c, *Cognosce.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, *de reliquo.*

[7] *Vultures mortem hominum.... annuntiare.* Vulturum plures recensentur species. Hic fortasse ad *vulturem grifum (vultur fulvus* Buffon et Perrault) D. Ambrosius innuit, de quo et Aristoteles agit, vel ad *vulturem pernocterum.* Ut figmentum est nobis plane respuendum, quod de nuntio mortis vulturi tribuitur. Attamen vultures sæpius acutissimo sibilo, vel volitantes subinde gravi aeris murmure præsentes homines terrore percellere hodierni ornitologi ferunt. Cæterum præsagia meteorologica ab avibus plura peti possunt. *Procellaria* enim *pelagica,* instante tempestate, proram puppimque occupans, procellas impendentes præsagit; *Emberiza nivalis* intensissimam hiemem suo ad septentrionales Europæ regiones adventu portendit; et aliæ, quibus non vacat notissimis immorari.

[8] Maur. et Cod. c, *edocti.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *instaurant.*

[10] *Nisi divinum signum præceptionis acceperit.* Locustæ aliaque insecta sunt exercitus illi, quos emittit Deus ad puniendum inobedientes populos. Sua quisque insectorum ordo habet mandata, quæ exsequitur in præmia vel pœnas. Si Deus castigare velit humanum genus, unicam speciem multiplicari jubet arenæ instar in litore maris; confestimque jussa exsequuntur Domini. Sufficiat nominasse *curculionem granarium, philoxeram vastatricem.*

[11] *Avis devorat σελευκίς.* Apud Plinium legimus: *Seleucides aves vocantur quarum adventum ab Jove precibus impetrant Casci montis incolæ, fruges eorum locustis vastantibus. Nec unde veniant, quoque abeant compertum, nunquam conspectis, nisi quum præsidio earum indigetur (Hist. Mundi,* lib. x, c. 39). Forsitan hoc loco *turdi rosei* intelligi debent, qui turmatim migrant, insectisque captandis sibi victum comparant.

[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *nocti.*

corporis animare ova[1] quæ foveat. Hanc imitata tenuis illa mulier sed pudica in usum[2] molæ lapidem brachio trahens, ut possit alimentum panis suis parvulis non deesse, nocturno cantu mœstum paupertatis mulcet affectum[3] Et quamvis suavitatem lusciniæ[4] non possit imitari, imitatur tamen eam sedulitate pietatis.

86. Noctua ipsa quemadmodum magnis et glaucis oculorum pupillis nocturnarum tenebrarum caligantem non sentit horrorem; et quo fuerit nox obscurior, eo contra usum avium ceterarum inoffensos exercet volatus. Exorto autem die, et circumfuso splendore solis, visus ejus hebetatur, quasi quibusdam erret in tenebris. Quo indicio sui declarat esse aliquos, qui cum oculos habeant ad videndum, videre non soleant, et visus sui officio solis fungantur in tenebris. De cordis oculis loquor, quos habent sapientes mundi et non vident, in luce nihil cernunt, in tenebris ambulant, dum dæmoniorum tenebrosa rimantur, et cœli alta videre se credunt, describentes radio mundum, mensuram aeris ipsius colligentes. Porro autem a fide devii, perpetuæ cæcitatis tenebris implicantur: habentes in proximo diem Christi et lumen Ecclesiæ, et nil[5] videntes, aperiunt os quasi scientes omnia, acuti ad vana, hebetes ad æterna, et longæ disputationis anfractu prodentes inscitiæ propriæ cæcitatem. Itaque dum cupiunt subtilibus[6] evolitare[7] sermonibus, quasi noctuæ in lumine vanuerunt.[8]

87. Vespertilio, animal ignobile, a vespere nomen accepit. Est autem volatilis, eademque quadrupes, et dentibus utitur, quos in aliis avibus reperiri non soleas. Parit ut quadrupedia, non ova sed pullos viventes. Volitat[9] in aere avium more: sed crepusculo vespertino consuevit offundi. Volitat autem non aliquo pennarum, sed membranæ suæ fulta remigio, quo suspensa velut pennarum volatu circumfertur atque vegetatur. Habet et illud hoc vile animal, quod sibi invicem adhærent, et quasi in speciem botryonis ex aliquo loco pendet: ac si se ultima quæque laxaverit, omnes resolvuntur. Quod fit quodam munere caritatis, quæ difficile in hominibus hujus mundi[10] reperitur.[11]

88. Est etiam galli cantus suavis in noctibus; nec solum suavis, sed etiam utilis, qui quasi bonus cohabitator et dormientem excitat, et sollicitum admonet, et viantem solatur, processum noctis canora significatione protestans. Hoc canente latro suas relinquit insidias; hoc ipse lucifer excitatus oritur,[12] cœlumque illuminat; hoc canente mœstitiam trepidus nauta deponit, omnisque crebro vespertinis flatibus excitata tempestas, et procella mitescit; hoc[13] devotus affectus exilit ad precandum, legendi quoque munus instaurat; hoc postremo canente ipse[14] Ecclesiæ petra culpam suam diluit, quam priusquam gallus cantaret, negando contraxerat. Istius cantu spes omnibus redit, ægris levatur[15] incommodum, minuitur dolor vulnerum, febrium fragrantia mitigatur,[16] revertitur fides lapsis, Jesus titubantes respicit, errantes corrigit. Denique respexit Petrum, et statim error abscessit: pulsa est negatio, secuta confessio. Quod non fortuito accidisse, sed ex sententia Domini lectio docet. Sic enim scriptum est, quia dixit Jesus ad Simonem: *Non cantabit gallus, priusquam me ter abneges.* Matth. xxvi, 34. Bene fortis in die Petrus, nocte turbatur; et ante galli cantum labitur, et labitur tertio; ut scias non inconsulta effusione sermonis esse prolapsum, sed mentis quoque nutatione[17] turbatum. Idem tamen post galli cantum fit fortior, et jam dignus quem Christus adspiciat; oculi enim Domini super justos. Agnovit venisse remedium, post quod jam errare non posset; et in virtutem ab errore mutatus amarissime flevit, ut lacrimis suis deleret errorem.

CAPUT XXV.

Ad Christum precatio pro pœnitentiæ lacrymis impetrandis. Lacrymarum commendatio. Dimissio auditorum ad refectionem, et ad mysteria Dominici Corporis invitatio.

89. Respice nos quoque, Domine Jesu; ut et nos propria recognoscamus errata, solvamus piis fletibus culpam, mereamur[18] indulgentiam peccatorum. Ideo consulto sermonem protraximus, ut nobis quoque gallus cantaret, et loquentibus subveniret, quo si quod delictum obrepsisset in verbo, culpam, Christe, donares. Da, quæso, lacrymas Petri: nolo lætitiam peccatoris. Fleverunt Hebræi, et per mare sunt undis dehiscentibus liberati. Lætatus est Pharao quod Hebræos tenebat inclusos, et mari mersus cum populo suo occidit. Exultavit et Judas in mercede proditionis suæ: sed ipsius se mercedis

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *in fetum ova*. Mss. P, a, b, c, *in fœtus*.
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *incussum*.
[3] Ed. Med. et Mss. A, N, *et affectum*.
[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *suavitate lusciniam*.
[5] Maur. et Mss. P, c, *nihil*.
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *futilibus*. Cod. P, *vanis*.
[7] Maur. et Cod. c, *evolare*.
[8] Maur. et Cod. c, *evanuerunt*.
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *Volitat autem*.
[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *hujusmodi*.
[11] Cod. P, *difficile in omnibus reperiuntur*.
[12] *Hoc ipse lucifer excitatus oritur*. Poëtica locutio ex notissimo hymno desumpta: primo enim diluculo gallus, cum planeta Venus exoritur, suo cantu nos expergefacit.
[13] Maur. *hoc canente*. Codices nostri non iterant *canente* hoc loco, quod habent alii codices, quos et Maurini editores secuti sunt. Probabilius videtur ab ipso Ambrosio hic non expressum illud *canente* sed tantum subintellectum, ut in hymno de Matutino *Hoc excitatus Lucifer*, etc.; amanuenses vero illam vocem in hunc quoque locum induxisse ut magis responderet iterationi subsequenti.
[14] Maur. et Cod. P, *ipsa*. At nostram genuinam esse lectionem fusius probabimus ubi de hymnis.
[15] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *ægri levatur*. Mss. P, c, *ægri levantur*.
[16] Mss. A, M, N, *mitigantur*.
[17] Maur. et Cod. c, *mutatione*.
[18] Ed. Med. et Mss. A, P, c, *ut mereamur*.

suæ[1] laqueo strangulavit. Flevit errorem suum Petrus, et meruit ut aliorum aboleret errores.

90. Sed jam tempus est quo finire sermonem et claudere debeamus: tempus est quo melius tacetur[2] aut fletur: tempus est quo celebratur indulgentia peccatorum. Nobis quoque gallus iste mysticus in sacris cantet; quoniam jam Petri gallus in nostro sermone cantavit. Fleat pro nobis Petrus, qui pro se bene flevit, et in nos pia Christi ora convertat. Approperet Jesu domini passio, quæ quotidie delicta nostra condonat, et munus remissionis operatur.

91. Bonus Dominus dimittere jejunos non vult, ne quis deficiat in via. Si ille dicit: *Misereor hujus turbæ, qui triduum est quod perseverant mecum, et non habent escam, et dimittere eos jejunos nolo, ne deficiant in via;* cujus intenta sermoni Maria apparatus recusabat epularum: quanto magis nos considerare debemus, quia non multi sunt, qui in verbo Dei vivunt, et ideo refectio corporis desideratur? Certe illius tridui nostrum hoc postridie laboriosius est.

92. Et ideo qui cum avibus lusimus, cum gallo cantavimus, jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu conveniant aquilæ peccatorum ablutione renovatæ; jam enim cetus ille magnus verum nobis Jonam reddidit: et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus; fiat nobis mane dies sextus.

LIBER SEXTUS

DE OPERE SEXTI DIEI.

Lectio S. Ambrosii.

24. Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedes, et serpentes et bestias terræ secundum genus, et omnia repentia terræ ad genus.

25. Et fecit Deus bestias terræ

Lectio Vulgata.

24. Dixit quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo; jumenta et reptilia, et bestias terræ secundum species suas. Factumque est ita.

25. Et fecit Deus bestias terræ

Lectio S. Ambrosii.

et omnia pecora ad genus, et omnia repentia terræ ad genus.

26. Et vidit Deus quia bona. Et dixit Deus: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.

Lectio Vulgata.

juxta species suas, et jumenta et omne reptile terræ in genere suo. Et vidit Deus quod esset bonum.

26. Et ait: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.

SERMO IX.

CAPUT I.

Ultimi hujus sermonis maximum momentum ac difficultas, uti canentium aut luctantium in ludis publicis maximi est momenti ultimi diei certamen: maximam autem audientium attentionem sibi deposcere præstantiam eorum quæ exponenda supersunt.

EXTUS iste est dies, quo mundanæ creaturæ origo concluditur; et ideo etiam sermonis nostri, quem de rerum exordiis adsumsimus, finis paratur. Qui etsi per[3] quinque jam dies non mediocri labore nobis processerit; tamen hodierno die, majore curarum accrescit fœnore, quia in hoc et superiorum dierum periculum est, et totius summa certaminis. Etenim si in fidibus aut cantibus et athletarum contentionibus, crebris licet et maximis ludicris, tamen superiores dies sine ullo coronæ transiguntur dispendio, postremus autem dies habet sortem coronæ, in quo et decernendi[4] periculum est, et cedendi[5] opprobrium, et vincendi[6] præmium: quanto magis in hoc tanto agone sapientiæ, tanto[7] non paucorum sed universorum judicio, cum hodie nobis velut quædam certaminis corona procedat, major sollicitudo angit; ne et superiorum effundamus laborem dierum, et præsentis subeamus pudorem? Neque enim eadem dicendi conditio, quæ canendi atque luctandi; cum in illis ludus offensionis, in isto lapsus sit mortis. Illic si pecces, spectantium[8] fastidium est; hic damnum est audientium.

2. Assistite igitur mihi tamquam coronæ judices, et ingredimini mecum in hoc magnum et admirabile totius visibilis theatrum creaturæ. Etenim si is qui explorans[9] novorum adventus hospitum, toto eos circumducit urbis ambitu, præstantiora quæque opera demonstrans, non mediocrem locat gratiam: quanto magis sine fastidio accipere debetis, quod velut quadam sermonis manu per hanc communem vos circumduco patriam, et singularum rerum species et genera demonstro, ex omnibus colligere cupiens, quanto vobis creator universorum gratiam uberiorem, quam universis donaverit? Vobis igitur hæc corona proponitur; vos hodie cupio vestro judicio coronare. Non enim nos[10] athletarum modo marcentia serta deposcimus, sed viride vestræ sanctitatis examen; quo decernatis per omnes quidem creaturas providentiam penetrare divinam, sed cum ceteris vobis commune corporeæ fra-

1 Maur. omitt. *suæ.*
2 Maur. et Cod. c, *aut tacetur.*
3 Ed. Med. et Ms. A, *Qui et super.*
4 Ed. Med. et Mss. A, N, *decernenti.*
5 Ed. Med. et Mss. A, N, *cedenti.*
6 Ed. Med. et Mss. A, N, *vincenti.*
7 Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *tanto.*
8 Mss. A, N, P, a, b, *spectantum.*
9 Maur. *explorat.*
10 Ed. Med. et Mss. A, N, *vobis.*

gilitatis esse consortium; præ ceteris tamen vos animi virtute constare, quæ sola nihil habet commune cum ceteris.

CAPUT II.

Prius de ceteris animantibus, quam de homine agendum. Scripturam simpliciter accipiendam de eorum creatione; nec se ab auditoribus ob sermonis simplicitatem improbandum putat, ut amici Elisæi agrestia ejus olera non refutarunt; ejusque decem hordacei panes perpluribus reficiendis sufficientes extiterunt: inutiles vitandas quæstiones, quod et divine inspiratus Moyses suo exemplo commendat.

3. Nunc age, naturas bestiarum dicamus, et hominis generationem. Audio enim jamdudum aliquos insusurrare dicentes: Quamdiu aliena discimus, et nostra nescimus? Quamdiu de reliquis animantibus docemur scientiam, et nosmetipsos ignoramus? Illud dicat quod mihi prosit, unde me ipsum noverim. Et justa est conquestio: sed ordo servandus est quem Scriptura contexuit; simul quia non possumus plenius nos cognoscere, nisi prius quæ sit omnium [1] natura animantium cognoverimus.[1]

4. *Producat,* inquit, *terra animam viventium secundum genus, quadrupedes, et serpentes, et* [2] *bestias terræ secundum genus,*[2] *et pecora secun-* [3] *dum genus, et omnia repentia terræ ad genus.*[3] *Et fecit Deus bestias terræ, et omnia pecora ad genus, et omnia repentia terræ ad genus. Et vidit Deus quia bona, et dixit Deus: Faciamus homi-* Gen. 1, 24, 25, 26. *nem.* Hoc loco non ignoro quosdam bestiarum [4] et pecorum et repentium[4] terræ species alio retulisse; ut hæc ad immanitates criminum, [5] stultitiam peccatorum,[5] nequitiam cogitationum referrent: ego autem simplices naturas uniuscujusque generis accipio.

5. Nec vereor ne quis me pauperis convivæ præsumptioni conferendum putet, qui studio humanitatis complures roget, nec his quidquam [6] nisi viles et usitatos apponat cibos, et tenui[6] mensæ pauperis apparatu plus reprehensionis incurrat ex fastidio convivarum, quam gratiæ referat ex hospitalitatis affectu. Nec enim Elisæum amici quasi malum convivam agrestia apponentem olera refutarunt. Simile vanis relationibus exquisitum illud et accuratum opipare convivium est, in quo phasiani aut turturis species apponitur, et intus[7] pullus manducatur, aut pullus infertur, et ostreis est fartus, aut spondylis: aut poculum bibitur quod diverso colore atque odore in alienos mutetur sapores: maritima terrenis, terrena maritimis farciuntur. Hoc est reprehendere providentiam creatoris, qui nobis ad victum omnia ministravit,[8] qud non illa [8] miscuerit: sed hæc dulcia primo videntur, et postea fiunt amara. Quo enim copiosior fuerit luxuries, eo perniciosior intemperantia est. Elisæus autem amara apposuit, sed postea facta sunt dulcia. Denique qui ante in illo cibo mortem putabant, postea in eo suavitatis et vitæ gratiam sunt adepti. IV Reg. 1, 39. [7]

6. Neque rursus formidini est, ne plures videar invitasse, quam possum pascere, et vobis panes deficiant verborum meorum; quia et Elisæus, etsi merito inimitabilis,[9] nobis imitandus [9] fide, non consideravit quantos panes haberet, sed quos haberet dividere omnibus voluit, et [1] sufficere omnibus judicavit. Itaque decem panes *Ibid.* 42. hordeaceos dividere in plebem jussit ministro. Et dixit minister: *Quid dabo hoc in conspectu centum virorum?* Et respondit: *Da et manducent, quoniam hæc dicit*[10] *Dominus: Manducabuntet re-* [10] *linquent.* Fides igitur vestra faciet abundare pau- *Ibid.* 43. peris linguæ convivium. Nec vereor, ne jejunia vos edaciores faciant, quominus repleti, et esurientes ac vacui revertamini; quia scriptum est: *Confirmat Dominus justos, et in diebus famis saturabuntur.* Multo pulcrius est hordeaceos panes non Ps. xxxvi, 17, 79. erubescere, et apponere quod habeas, quam negare. Elisæus qui sibi nihil reliquit, populis abundavit. Elisæus ergo hordeaceos panes non erubuit apponere: nos erubescimus simplices intelligere creaturas, quæ simplicibus et suis declarantur vocabulis? Cœlum legimus, cœlum accipiamus; terram legimus, terram intelligamus frugiferam.

7. Quid mihi quærere quæ sit ejus mensura circuitus, quam geometræ centum octoginta millibus stadiorum æstimaverunt?[11] Libenter fa- [11]

[1] *Nisi prius quæ sit omninm natura animantium cognoverimus.* Maximam utique exhibet homo cum mundo analogiam; ac præsertim per corpus organorumque actionem convenit cum brutis; ideoque corporum animalium cognitio ad penitiorem humani corporis cognitionem ducere potest. Attamen quædam in humano tantummodo corpore relucent, quæ ipsum mirabile reddunt, atque maximo commendant opere factoris sui sapientiam. Homo insuper a cæteris distinguitur animantibus ratione potissimum, qua adeo multifariam et longe ea superat, ut fateri cum Linnæo debeamus, naturam hic maximum fecisse saltum. Prodeunt nihilominus nonnulli tam profligati pudoris, qui, ne ex opere Opificem agnoscant, neve eum toto pectore venerentur, exertis verbis asserant homines a belluis originem ducere.

[2] Maur. et Mss. a, b, omitt. verba *secundum genus,* quæ tamen tamen et LXX et Augustinus.

[3] Maur. *reptilia,* omissis autem verbis *terræ ad genus,* quæ pariter apud LXX inveniuntur.

[4] Maur. et Cod. P, *serpentium.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *pecorum;* fortasse contractio pro *peccatorum.*

[6] Ed. Med. et Cod. A, M, N, *ut tenuis.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *et in his.*

[8] Maur. *donavit.*

[9] Ed Med. et Mss. A, M, N, a, b, *imitabilis.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *dixit.*

[11] *Quam geometræ centum octoginta millibus stadiorum æstimaverunt.* Stadiorum mensura varia adeo apud veteres fuit, ut mensura milliarium et leucarum modo est. Cum igitur veteribus varia fuerit stadio acceptio, neque quodnam sumpserit D. Ambrosius constet; haud prorsus a collatione consequi possumus utrum, nec, ne, illa 180000 stadiorum mensura mensuram ambitus terrestris meridiani nostris quidem temporibus statutam, nempe 40000 chilom. apprime exæquet. Ad ambitum terræ dimetiedum quovis sæculo mathematici animum appulerunt; sed veteribus non æque feliciter ac recentioribus res cessit, fort quia veteres privatis opibus haud poterant tanta moliri. Aristarcus aliique illam mensuram aggressi dixerunt, ut tradit Aristoteles (*De cœlo,* lib. II, c. 14), *quadringentis terram cingi stadiorum millibus* (= 74000 chilom.; sumpto nempe stadio 185 metrorum). Dionysiodorus vero terræ semidiametrum ponit 42000

teor me nescire quod nescio, immo quod scire nihil proderit. Melius est genera terrarum scire, quam spatia, quæ circumfuso mari, interjectis
1 Barbarorum regionibus, suffusa[1] atque invia paludibus humo, quemadmodum possumus com-
2 prehendere? quod impossibile esse hominibus[2] Scriptura demonstrat, dicente Deo: *Qui mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu. Quis statuit montes in li-*
Is. XL, 12. *bra, et rupes in statera, et nemora in jugo.* Et infra: *Qui tenet gyrum terræ, et habitantes in*
Ibid. 22. *ea sicut locustas: qui statuit cœlum et cameram.* Quis igitur æqualem sibi cum Deo potestatem audeat et scientiam vindicare; ut quæ Deus majestatis suæ esse proprio signavit oraculo, hæc sibi homo ad cognitionem suppetere posse præsumat?

8. Certe Moyses eruditus erat in omni sapientia Ægyptiorum: sed quia spiritum Dei accepit, quasi minister Dei inanem illam et usurpatoriam philosophiæ doctrinam veritatis rationi posthabuit; et ea descripsit mihi quæ nostræ spei accomoda judicavit, quod terram fecerit Deus, quod produxerit terra juxta Dei omnipotentis imperium, operationemque domini Jesu virgulta de terris, et omnem animam viventem secundum genus. At non ille putavit dicendum, quantum de spatio aeris occupet umbra terræ, cum sol recedit a nobis, diemque abducit infe-
3 riora[3] axis illuminans; et quemadmodum in
5 4 regionem umbræ mundi[4] hujus incedens[5] lunæ globus eclipsim faciat, quoniam quæ nihil ad nos, quasi nihil profutura præteriit. Vidit enim in sancto Spiritu non illas marcescentis jam sapientiæ vanitates sequendas, quæ rebus inexplicabilibus mentem nostram occupant, luduntque

A operam; sed ea potius describenda, quæ ad virtutis spectarent profectum.

CAPUT III.

Animantibus inditam Dei verbo generationis legem in specierum successionibus perseverare. Mores belluinos nullatenus ab hominibus imitandos, sed inde potius documenta accipienda ad virtutes oppositas colendas.

B 9. Inhæreamus igitur propheticis dictis, nec Spiritus sancti quasi vilia despectui habeamus alloquia. *Producat,* inquit, *terra animam viventem* pecorum et bestiarum et reptilium. Quid argomentamur alia, ubi evidenter creaturarum terrestrium natura formatur? Currit enim in constitutione mundi per omnem creaturam Dei verbum; ut subito de terris omnia quæ statuit Deus, animantium genera producantur,[6] et in 6
futurum lege præscripta, secundum genus sibi,
C similitudinemque universa succedant,[7] ut leo leo- 7
nem generet, tigris tigridem, bos bovem, cygnus cygnum, aquila aquilam. Semel præceptum in perpetuum inolevit naturæ. Et ideo ministerii sui obsequium præbere terra non desinit; ut priscæ animantium species reparabili generis successione in novas reparentur ætates.[8] 8

10. Sed vis ad usum hominis derivare quæ genita sunt? Noli veritatem unicuique generi naturæ propriæ denegare, et multo magis ea
D ad gratiam aptabis humanam. Primum quia omnia genera pecorum, bestiarum, ac piscium in alvum natura prostravit; ut alia ventre re-
9 pant, alia quæ pedibus sustinentur,[9] demersa
10 magis quadrupedi[10] corporis gressu, et velut affixa terris videas esse quam libera. Siquidem

stadiorum, indeque perimetrum stadiorum 255000 (= 47175 chilom.). Denique Eratostenes, methodo cœlesti, terræ ambitum 250000 stadia conficere docuit; quam postea mensuram Plinius 2000 stadiis ideo auxit, quod, ut observat Ricciolius, gradus mensuram 700 stadiis definivit, exemplum secutus Hipparci, qui XXV millia stadiorum adjecerat. At Plinium ipsum audire præstat: *Universum autem hunc circuitum Eratostenes, in omnium quidem literarum subtilitate, et in hac utique præter cæteros solers, quem cunctis probari video, ducentorum quinquaginta duorum millium stadium prodidit. Improbum ausum: verum ita subtili argumentatione comprehensum, ut pudeat non credere. Hipparcus, et in redarguendo eo, et in reliqua omni diligentia mirus, adjicit stadiorum paullominus* XXV *millia* (*Hist. Mundi,* lib. II, c. 112). Hisce positis, mirari subit, quod D. Ambrosii sententia adeo ab his doctis viris abhorreat; nisi opinemur insubidum 180000 pro 280000 festinanti auctori, vel incurioso librario excidisse.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *suffusa est.*

[2] *Impossibile esse hominibus.* Intellige de cognitione numeris omnibus absolutissima; secus hæc sententia foret, ut falsa, explodenda. Hospes enim omnino sit in naturalibus scientiis oportet, qui nesciat nos pleniore in dies globi terraquei ex oculatissimis doctorum virorum observationibus potiri notitia.

[3] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *inferiorem.* Mss. P, c, *adducit inferiora.*

[4] Mss. M, N, P, a, b, omitt. *mundi.*

[5] Maur. *incidens.*

[6] *Ut subito de terris omnia..... animantium genera producantur.* Animalia super faciem terræ et in aquis illico apparuisse a geologis certissime demonstratur. Ipsi enim perspicuis innixi rationibus, ex. gr., asserunt pisces in aquis actutum natasse; atque adeo eas per quam ingenti confertoque agmine quaquaversus veluti irruendo occupasse.

[7] *Secundum genus sibi, similitudinemque universa succedant.* Paucioribus utique verbis illorum hypothesim D. Ambrosius explodit ejicitque, qui, omnibus prorsus naturalis philosophiæ principiis atque factis susque deque habitis, novitate doctrinæ celebritatem aucupaturi *specierum animalium transformationem* tradunt. Quam quidem (pace illorum dixerim) oppido ridiculam audacissime effutiunt, at nulla unquam vel levi ratione suadent. Quo autem pacto hæc opinionum monstra confirmare possent, cum ipsis tum sacræ Scripturæ tum naturalis philosophia maxime obstent? Deus enim animalia, secundum suam quodque speciem, deinceps progigni jussit; Deique verbum apprime efficax sibique constans portat omnia, quæ facta sunt. Præterea viri rerum naturalium sane doctissimi atque interiori scientia instructissimi non probabilibus modo argumentis, verum etiam plena demonstratione ex fossilibus, quæ plurima passim geologis occurrunt, sumpta luculentissime ostendunt typos organicos illo diuturno supra omne pensum sæculorum lapsu integre perduravisse. Denique, quod nota proxime superiori innui, id alteram suppeditat rationem, qua commentitiam animalium metamorphosim funditus refellamus.

[8] *Ut priscæ animantium species reparabili generis successione in novas reparentur ætates.* Intellige non de omnibus creatis speciebus; sed de illis tantummodo, quæ etiamnum perdurant vigentque. Illæ vero, quæ interciderunt, reparabili instaurabantur successione, dum non eas a terrestri vita Deus exterminavit.

[9] Ed. Med. et Mss. A, N, *sustineantur.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *quadrupedo.* Mss. a, b, *quadripedo.*

cum[1] erigendi se non habeant facultatem, de terra victum requirunt, et ventris, in quem deflectuntur, solas sequuntur voluptates. Cave, o homo, pecudum more curvari. Cave ne in alvum te non tam corpore, quam cupiditate deflectas. Respice corporis tui formam, et speciem congruentem celsi vigoris adsume. Sine sola[2] animalia prona pascantur. Cur te in edendo sternis ipse, quem natura non stravit? Cur eo delectaris, in quo naturæ injuria est? Cur noctes et dies cibo intentus, pecorum more terrena depasceris? Cur illecebris corporalibus deditus, ipsum te inhonoras, dum ventri atque ejus passionibus servis?[3] Cur intellectum tibi adimis, quem tibi creator attribuit? Cur te jumentis comparas, a quibus te Deus voluit segregari dicens: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus?* Aut si te edacitas equi intemperantiaque delectat, et adhinnire ad feminas voluptati est, delectet in fræno maxillas tuas camoque constringi. Si crudelitas te[4] pascit, ferarum hæc rabies est, quæ propter sævitiam trucidantur: vide ne in te quoque crudelitatis tuæ vertatur immanitas.

Ps XXXI, 9.

11. Piger asinus, et expositus ad prædam, sensuque tardior, quid aliud docet, nisi nos vivaciores esse debere, nec desidia corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consueverit?

12. Fraudolenta vulpes foveis se latibulisque demergens, nonne indicio est infructuosum esse animal, odioque dignum propter rapinam, despectu[5] propter infirmitatem, et ideo suæ incautum salutis dum insidiatur alienæ?[6]

13. Perdicem astutam[7] quæ aliena ova diripiat, hoc est, perdicis alterius, et corpore foveat suo: sed fraudis suæ fructum habere non posse; quia cum eduxerit pullos suos, amittit eos; quia ubi vocem ejus audierint quæ ova generavit, relicta ea ad illam se naturali quodam munere et amore conferunt, quam veram sibi matrem ovorum generatione cognoverint; significantes hanc nutricis fungi officio, illam parentis. Itaque incassum proprios fundit labores, ac fraudis suæ pretio multatur. Unde et Hieremias ait: *Clamavit perdix, et congregavit quæ non peperit,* id est, ova congregavit et clamavit quasi ovans suæ fraudis effectu. Sed ludit operam; quia impenso labore alii educit, quos ipsa diuturnæ fotu sedulitatis animaverit. Hujus imitator est diabolus, qui generationes creatoris æterni rapere contendit; et si quos insipientes et sensus proprii carentes vigore potuerit congregare, fovens eos illecebris corporalibus, ubi primum vox Christi parvulis fuerit infusa, discedunt atque ad eam se conferunt matrem, quæ pullos suos sicut avis materno amore complectitur. Congregavit enim diabolus gentiles, quos non creaverat: sed ubi in Evangelio suo vocem Christus emisit, ad eum se potissimum contulerunt, quos sub umbra alarum suarum ipse suscepit, et matri dedit Ecclesiæ nutriendos.

Jer. XVII, 11.

14. Leo naturæ suæ superbus[8] ferocia aliarum ferarum generibus miscere se nescit: sed quasi rex quidam plurimorum dedignatur consortium. Qui etiam cibum fastidit hesternum, et ipsas suæ escæ reliquias aversatu. Quæ autem ei se sociare fera audeat, cujus voci tantus naturaliter inest terror, ut multa animantium quæ per celeritatem possent impetum ejus evadere, rugienti ejus sonitu velut quadam vi attonita atque icta deficiant?

15. Nam de pardi specie nec Scriptura siluit quod varietate coloris motus varios animæ suæ prodat.[9] Dicit enim Hieremias: *Si mutabit Æthiops pellem suam, et pardus varietatem suam.* Non solum enim de figura, sed etiam de mobilitate furoris istud accipitur; eo quod tenebrosis et inquietis ac mobilibus infidæ mentis atque animi mutationibus decoloratus populus Judæorum boni propositi gratiam jam tenere non possit, nec ad emendationem ullam correctionemque remeare, qui semel ferinam induerit immanitatem.

Jer. XIII, 23.

CAPUT IV.

De mira indole nonnullorum animalium in vitandis sibi noxiis, atque utilibus prosequendis; et de naturalibus virtutibus quas in illis imitari nos oporteat. Mirabile cujusdam canis exemplum.

16. Est tamen etiam in natura quadrupedum quod imitari nos sermo adhortetur propheticus, quo exemplo caveamus desidiam,[10] et exiguitate vel infirmitate corporis a virtutis studio non[11] reflectamur, neque revocemur ab ul-

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *cum.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N, *Sine qua sola.* Cod. c, *Si sola.* Hæc menda orta sunt ex eo quod non fuerit intellectum, vocem *sine* non esse præpositionem sed verbum.

[3] Maur. et Cod. c, *deservis.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, omitt. *te.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *despectui.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *alienis.* Cod. c, *dum est insidiator alienæ.*

[7] *Perdicem astutam.* Isti perdicis mores inter vetera figmenta rejiciendi sunt. Hujusmodi rerum naturalium errores passim in Hexaemerone offendimus, nec propterea D. Ambrosio vitio verti debent, qui uberiora Genesis commentaria instructurus rerum naturalium notitiam a viris, qui tum doctissimi laudabantur, sibi comparavit. Equidem censeo virum sagacem et judicio præcellentem minime his sæpenumero figmentis cæcam adhibuisse fidem; sed ea, ut per ora hominum vulgo ferebantur, quadam sermones suos amœnitate conspergendi gratia, proferre maluit. Nihil est igitur quod veteres illos Ecclesiæ Patres morosi quidam carpant, cum et ipsi antiquorum doctorum errores non parum luminis afferant naturalis scientiæ fata inspecturis.

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, *natura superbus.*

[9] *Varietate coloris motus varios animæ suæ prodat.* Minime sane D. Ambrosius opinatur pardum, ut chamæleontem, prout varios prodit animæ motus, colorem variare; cui profecto ipsa obstarent verba, quæ Sanctus ex Hieremia ad sententiam suam illustrandam affert; sed docet pardi pellem varii coloris distinctam maculis ejus animum graphice referre in diversa ferino instinctu raptum. Probi utique sensus æquales et sibi constantes sunt; improbi vero variant, prout eum diversa lacessit cupido.

[10] Ed. Med. et Cod. A, *desidia.*

[11] Ed. Med. et Cod. A, *ne.*

lius propositi magnitudine. Exigua est enim formica, quæ majora suis audet viribus; neque servitio ad operandum cogitur, sed spontaneæ proposito prospicientiæ futura alimentorum subsidia sibi præstruit. Cujus ut imiteris industriam
1 Scriptura te admonet[1] dicens: *Confer te ad formicam, o piger, et æmulare vias ejus, et esto*
Prov. VI, 6. *illa sapientior.* Illa enim nullam culturam possidet, neque eum qui se cogat habens, neque sub domino agens, quemadmodum præparat escam, quæ de tuis laboribus sibi messem recondit; et cum tu plerumque egeas, illa non indiget? Nulla sunt ei clausa horrea, nullæ impenetrabiles custodiæ, nulli inviolabiles acervi. Spectat custos, furtaque prohibere non audet: adspicit sua damna possessor, nec vindicat. Nigro convectatur agmine præda per campos; fer-
2 vent semitæ comitatu viantium,[2] et quæ comprehendi angusto ore non possunt, humeris grandia frumenta truduntur. Spectat hæc dominus messis, et erubescit tam parca piæ industriæ negare compendia.

17. Quid autem de canibus loquar, quibus insitum est natura quadam referre gratiam, et
3 sollicitas[3] excubias pro dominorum salute prætendere? Unde ad immemores beneficii, et desides atque ignavos clamat Scriptura: *Canes*
Is. LVI, 10. *muti, nescientes latrare.* Sunt ergo canes qui noverint latrare pro dominis, noverint sua tecta defendere. Unde et tu disce vocem tuam exercere pro Christo, quando ovile Ecclesiæ incursant lupi graves. Disce in ore tuo verbum tenere; ne quasi mutus canis commissam tibi fidei custodiam quodam prævaricationis silentio deseruisse videaris. Talis canis viator et comes Angeli est, quem Raphael in libro prophetico
4 non otiose sibi et Tobiæ[4] filio adjungendum putavit, quando perrexit ut Asmodæum fugaret,
Tob. VI, 1, et XI, 9. firmaret copulam conjugalem. Memoris enim affectus gratia pellitur dæmonium, stabilitur conjugium. Mutæ itaque specie bestiæ sanctus Raphael angelus Tobiæ juvenis, quem tueundum receperat, ad relationem gratiæ erudiebat affectum. Quis enim non erubescat gratiam bene de se merentibus non referre, cum videat etiam bestias refugere crimen ingrati? Et illæ impertitæ alimoniæ servant memoriam: tu non servas salutis acceptæ.

Thren. III, 10. 18. Ursa insidians licet, ut Scriptura ait, est enim plena fraudis fera, tamen fertur informes utero partus edere, sed natos lingua fingere,[5] 5
atque in speciem sui similitudinemque formare. Non miraris in fera tam pii oris officia, cujus pietas naturam exprimit? Ursa igitur[6] partus 6
suos ad sui effingit similitudinem: tu filios tuos instituere similes tui non potes?

19. Quid quod etiam medendi industriam non prætermisit? Siquidem gravi affecta cæde, et consauciata vulneribus, mederi sibi novit herbæ cui nomen φλόμος,[7] ut Græci appellant, ulcera 7
subjiciens sua; ut solo curentur attactu. Serpens quoque[8] pastu fœniculi cæcitatem repellit excep- 8
tam. Itaque ubi oculos obduci sibi senserit, nota remedia petit, nec fraudatur effectu.[9] Te- 9
studo[10] visceribus pasta serpentis, cum venenum 10
adverterit sibi serpere, origano medicinam suæ salutis exercet: et cum sit volutabris palustribus mersa, curare se tamen proprio novit antidoto, certoque auxilio sanitatis potestates herbarum etiam ipsa scire se comprobat. Videas etiam[11] vul- 11
pem lacrymula pinus medentem sibi, et tali remedio imminentis mortis spatia proferentem.

20. Clamat ipse Dominus in Hieremiæ libro: *Turtur et hirundo, agri passeres custodierunt tempora introitus sui: populus autem meus non cognovit judicia Domini.* Novit hirundo quando Jer. XVIII, 7.
veniat, quando etiam revertatur. Novit etiam pia avis annuntiare adventus sui testimonio veris indicium. Novit etiam formica explorare serenitatis tempora; nam cum adverterit madidatos imbre fructus suos humescere, explorato diligentius aere quando jugem possit servare temperiem, acervos reserat suos, et de cavernis foras suis humeris exportat; ut jugi sole propria frumenta siccentur. Denique haudquaquam illis diebus omnibus rumpi de nubibus imbres videris, nisi cum fruges suas horreis propriis formica revocaverit. Boves impendente pluvia ad præsepia se tenere noverunt. Iidem, ubi naturali sensu mutationem cœli collegerint, foras[12] 12
spectant, et ultra præsepia cervices extendunt suas una omnes specie; ut prodire se velle testentur. Ovis sub adventu hyemis inexplebilis ad escam insatiabiliter herbam rapit, eo quod præsentiat asperitate hyemis defuturam;[13] ut se 13
prius herbæ pabulo farciat, quam gelu adurente omnis herba deficiat. Echinus iste terrenus,[14] 14

[1] Maur. *commonet te.*

[2] Mss. nostri *viantum.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, *solitas.*

[4] Mss. A, N, P, *Tobi.* Mss. a, b, c, *Tobis.*

[5] *Natos lingua fingere.* Hanc fabellam protulit etiam Plinius, qui ait, ursos prolem suam *lambendo paullatim figurare* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 54).

[6] Ed. Med, et Mss. A, N, *Si igitur*, omitt. *Ursa.*

[7] *Herbæ cui nomen φλόμος*, etc. Eam Latini appellabant *verbascum.* Tapsi verbasci folia virtute pollent emollienti; at non constat ursam eam adhibere suis vulneribus medendis.

[8] *Serpens quoque.* Hac super re Plinium audiamus: *Anguis hiberno situ membrana corporis obducta, fœniculi succo impedimentum illud exuit, nitidusque vernat..... Idem hiberna latebra visu obscurato, marathro herbæ sese adfricans, oculos inungit ac refovet* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 4).

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *affectu.*

[10] *Testudo,* etc. *Origanum* (*origanum heracleoticum* Linnæi) nomen est, ut Plinius testatur (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 62), a Græcis illi herbæ inditum, quæ apud Latinos vocatur *cunila gallinacea.* At cunila, quæ *pastu* testudinis *vires contra serpentes refovet,* Latini *bubulam vocant.* Sic Plinius (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 41). Cæterum hanc fabellam D. Ambrosius ex Aristotele deprompsisse videtur, qui ait: *Testudines quando serpentem deglutiverunt, mox origanum insuper vorare* (*De mirab. auscult.,* liber unicus, in principio). Pariter ad fabulas amandandum quod de vulpe hic traditur.

[11] Ed. Med. et Cod. A, *enim.*

[12] Maur. *lœvas;* sed certe non est nisi mendum typographicum.

[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, c, *adfuturam.*

[14] *Echinus iste terrenus.* Ejusdem fere sententiæ est illud Plinii, quod legimus lib. VIII, c. 55, *Hist. Mundi: Iidem*

quem vulgo hericium vocant, si quid insidiarum præsenserit, spinis suis clauditur, atque in sua se arma colligit; ut quicumque eum contingendum putaverit, vulneretur. Idemque echinus futuri providens geminas sibi respirandi vias munit; ut quando Boream flaturum collegerit, septentrionalem obstruat; quando Noto cognoverit detergi aeris nubila, ad septentrionalem se conferat, ut flatus declinet obvios, et e regione nocituros.

21. Unde dignam Domino laudem Propheta detulit, dicens: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine! Omnia in sapientia fecisti.* Omnia penetrat divina sapientia, implet omnia: idque locupletius ex irrationabilium sensibus, quam ex rationabilium disputatione colligitur. Validius est enim naturæ[1] testimonium, quam doctrinæ argumentum. Cui animanti incognitum est quemadmodum suam tueatur salutem; si virtus suppetit, resistendo; si velocitas, fugiendo; si astutia, præcavendo? Quis eas usum medendi herbarumque docuit habere notitiam? Homines sumus, et sæpe specie herbarum fallimur, et plerumque quas salubres putamus, noxias reperimus. Quoties inter dulces epulas cibus lethalis irrepsit, et inter ipsas aulicorum excubias ministrorum, vitalia regum feralis esca penetravit? Feræ solo norunt odore noxia, et noxia et profutura discernere: nullo prævio, nullo prægustatore carpitur herba, nec lædit. Melior enim magistra veritatis natura est. Hæc sine ullius magisterio suavitatem sanitatis nostris infundit sensibus; eadem doloris acerbitatem docet esse fugiendam. Hinc vita dulcior, hinc mors amarior. Hæc commendat leænæ catulos suos, et immitem feram materno mollit affectu. Hæc tigridis interpellat ferocitatem, et imminentem eam prædæ reflectit. Namque ubi vacuum raptæ sobolis cubile repererit, illico vestigiis raptoris insistit. At ille quamvis equo vectus fugaci, videns tamen velocitate feræ se posse præverti, nec evadendi ullum suppetere sibi posse subsidium, technam[2] hujusmodi fraude molitur. Ubi se contiguum viderit, sphæram de vitro projicit: at illa imagine sui luditur, et sobolem putat, revocat impetum, colligere fetum desiderans. Rursus inani specie retenta totis se ad comprehendendum equitem viribus fundit, et iracundiæ stimulo velocior fugienti imminet. Iterum ille sphæræ objectu sequentem retardat; nec tamen sedulitatem matris memoria fraudis excludit: cassam versat imaginem, et quasi lactatura fetus residet. Sic pietatis suæ studio decepta, et vindictam amittit et prolem.[3]

22. Quod nobis Scriptura affert, quæ dicit: *Filii, diligite patres vestros: parentes, nolite ad irracundiam provocare filios vestros;* natura hoc bestiis infundit, ut catulos proprios ament, fetus suos diligant. Nesciunt illæ odia novercalia, nec mutato concubitu parentes a sobole depravantur, neque noverunt præferre filios posterioris copulæ, superioris autem negligere. Norunt pignora sua; nesciunt caritatis differentiam, odiorum incentiva, offensionum discrimina. Simplex ferarum natura est, nescit veritatis calumnias. Sic enim omnia temperavit Deus, ut quibus minus rationis daret, plus indulgeret affectus. Quæ fera pro catulis suis non ipsa potissimum se offerat morti? Quæ fera fetus suos innumeris licet obsessa cuneis armatorum, non suis visceribus tegat? Ingruat licet telorum seges, illa tamen parvulos suos muro sui corporis septos immunes præstat periculi. Quid dicit homo qui mandatum negligit, naturam obliterat? Filius patrem despicit, pater abdicat filium; et hoc putant jus esse, ubi damnatur fœcunditas: se potius pater damnat, qui facit irritum esse quod genuit. Et hoc putatur auctoritatis esse, ubi sterilitatis natura multatur.

23. Exortem rationis canem esse[4] nemo dubitaverit; tamen si sensus ejus vigorem consideres, censes eum sentiendi sagacitate vim sibi rationis adsciscere. Denique quod pauci in gymnasiis constituti, qui totam in discendo vitæ longævitatem contriverint, vix potuerunt cognoscere, ut syllogismorum conjunctiones contexerent, hoc naturali canis[5] eruditione comprehendere facile poterit æstimari. Nam ubi vestigium leporis cervive repererit, atque ad diverticulum semitæ venerit, et quoddam viarum compitum, quod partes in plurimas scinditur; obiens singularum semitarum exordia, tacitus

Ps. CIII, 24.

Coloss. III, 20.

mutationem Aquilonis in Austrum, condentes in cubile præsagiunt. Ubi vero sensere venantem, contracto ore pedibusque, ac parte omni inferiore, qua raram et innocuam habent lanuginem, convolvuntur in formam pilæ, ne quid comprehendi possit præter aculeos.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *tam naturæ.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, c, *thecam;* error ex eo proveniens quod vera lectio non fuerit intellecta, deducta e græco τεχνὴ, idest *artificium.*

[3] Maur. *sobolem.*

[4] *Exortem rationis canem esse.* Meminisse juvat ea, quæ docet D. Thomas (1 p. q. 78, art. 4), nempe: *Quæ in aliis animalibus dicitur æstimativa naturalis, in homine dicitur cogitativa.* Quin operæ pretium est quæ de cane disserit Aquinas referre: *Canis insequens cervum, si ad trivium venerit, odoratu quidem explorat an cervus per primam vel secundum viam transierit; quod si invenerit non transisse, jam securus per tertiam viam incedit non explorando, quasi utens syllogismo diviso, quo concludi posset, cervum per istam viam incedere ex quo non incedit per alias duas, cum non sint plures..... Motus est actus mobilis a movente; et ideo virtus moventis apparet in motu mobilis: et propter hoc in omnibus, quæ moventur a ratione, apparet ordo rationis moventis, licet ipsa quæ a ratione moventur, rationem non habeant; sic enim sagitta directe tendit ad signum ex motione sagittantis, ac si ipsa rationem haberet dirigentem. Sicut autem comparantur artificialia ad artem humanam, ita comparantur omnia naturalia ad artem divinam. Et ideo ordo apparet in his quæ moventur secundum naturam, sicut in his quæ moventur secundum artem. Et ex hoc contingit quod in operibus brutorum animalium apparent quædam sagacitates, in quantum habent inclinationem naturalem ad quosdam ordinatissimos processus, utpote a summa arte ordinatos. Et propter hoc etiam quædam animalia dicuntur prudentia vel sagacia, non quod in eis sit aliqua ratio vel electio; quod ex hoc appareat quod omnia quæ sunt unius naturæ similiter operantur* (1-2 p., q. 13, 2 ad 3).

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *canes.*

secum ipse pertractat, velut syllogisticam vocem
1 sagacitate[1] colligendi odoris emittens: Aut in
hanc partem, inquit, deflexit, aut in illam, aut
certe in hunc se anfractum contulit: sed nec
istam, nec illam ingressus est viam: superest
igitur ut in istam se partem sine dubitatione
contulerit. Quod homines vix prolixa compositæ
artis meditatione componunt, hoc canibus ex
2 natura suppetit,[2] ut ante mendacium deprehen-
dant, et postea falsitate repudiata inveniant ve-
3 ritatem. Nonne totos dies conterunt[3] philosophi
propositiones sibi in pulvere dividentes, qui ra-
dio sibi describunt singulas, et ex tribus, cum
unam earum veram esse necesse sit, duas primo
interficiunt tamquam mendacio congruentes, et
sic in ea quæ relicta est, vim veritatis inhærere
definiunt? Quis tam tenax potest esse beneficii,
et memor gratiæ? Quandoquidem pro domino
etiam in latrones insilire noverunt, et extra-
neorum accessus prohibere nocturnos, et mori
pro dominis, et commori cum dominis sint pa-
rati? Sæpe etiam necis illatæ evidentia canes ad
redarguendos reos indicia prodiderunt; ut muto
eorum testimonio plerumque sit creditum.

24. Antiochiæ ferunt in remotiori parte urbis
crepusculo necatum virum, qui canem sibi ad-
4 junctum[4] haberet. Miles quidam prædandi studio
minister cædis exstiterat: tectus idem tenebroso
adhuc diei exordio in alias partes concesserat:
jacebat inhumatum cadaver, frequens spectan-
tium vulgus adstabat, canis questu lacrymabili
domini deflebat ærumnam. Forte is qui necem
intulerat, ut se habet versutia humani ingenii,
quo versandi in medio auctoritate præsumpta
fidem adsciscceret innocentiæ, ad illam circum-
spectantis populi accessit coronam, et velut
miserans appropinquavit ad funus. Tum canis,
sequestrato paulisper questu doloris, arma ul-
tionis adsumpsit, atque apprehensum tenuit, et
5 velut epilogo[5] quodam miserabile carmen mur-
murans universos convertit in lacrymas, fidem
6 probationi[6] detulit, quod solum tenuit ex plu-
rimis, nec dimisit. Denique perturbatus ille, quod
7 tam manifestum rei indicem[7] neque inimici-
tiarum, neque invidiæ, aut injuriæ alicujus
8 poterat objectione vacuare,[8] crimen diutius ne-
quivit refellere. Itaque, quod erat difficilius,
ultionem persecutus est; quia defensionem præ-

A stare non potuit. Quid nos dignum nostro re-
ferimus creatori, cujus cibo vescimur, et dissi-
mulamus injurias, et sæpe inimicis Dei eas, quas
a Deo accepimus, epulas exhibemus?

25. Quid agniculis simplicius, quos minusculæ
parvulorum comparamus innocentiæ? Sæpe ex
his in magno grege agniculus per ovilia tota
vagatus errat a matre, et cum eam reperire
non possit, balatu frequenti absentem citat, ut
responsuræ vocem excitet, quo ad ejus sonum
B errabunda replicet vestigia: multis licet versetur
in millibus ovium, recognoscit vocem parentis,
festinat ad matrem, lactis quoque materni notos
sibi fontes requirit: quamvis cibi desiderio te-
neatur et potus, transcurrit tamen aliena ubera,
gravida licet humore lactis exundent; solam ma-
trem requirit, solius sibi materni uberis pauperes
succos significat abundare. Illa quoque inter
multa agniculorum millia solum filium novit:
unus plurimorum balatus, eadem species; illa
C tamen fetum suum discernit a ceteris, et solum
filium tacito pietatis testimonio recognoscit. Pa-
stor errat in discretione ovium: agniculus in
agnitione matris nescit errare. Pastor fallitur
specie: sed ovis pietate non fallitur. Unus odor
omnibus; sed tamen habet natura odorem suum
domesticum, quem soboles cara speciali quadam
videtur proprietate redolere.

26. Habet suos usus natura, et sensus do-
mesticos. Vix infantulo dentes cœperunt pro-
D rumpere, et jam novit sua arma tentare. Non-
dum catulo dentes, et tamquam habeat, ore
proprio se quærit ulcisci. Nondum cervo cornua,
et tamen fronte præludit, atque ea[9] quæ non- 9
dum expertus sit, tela minitatur. Lupus, si prior
hominem viderit, vocem eripit,[10] et despicit eum 10
tamquam victor vocis ablatæ. Idem si se prævi-
sum senserit, deponit ferociam, non potest cur-
rere. Leo gallum et maxime album veretur.[11] Ca- 11
prea vulnerata dictamnum petit,[12] et de vulnere 12
E excludit sagittas. Norunt et bestiæ remedia sua.
Leo æger simiam quærit, ut devoret, quo possit
sanari. Leopardus capreæ agrestis sanguinem
bibit, et vim langoris evitat. Omnis fera ægra
canis hausto curatur sanguine.[13] Ursus æger for- 13
micas vorat.[14] Cervus oleæ ramusculos mandit. 14

27. Ergo feræ norunt expetere[15] quæ sibi 15
prosint: tu ignoras, o homo, remedia tua? Tu

[1] Ed. Med. et Cod. A, *velut sagacitate syllogistica;* omitt. *vocem.*

[2] Cod P hæc addit: *quod* ΑΩΓΥΚΕ (sic) *hominibus, natura canibus suppetit.*

[3] Maur. *conferunt.*

[4] *Virum qui canem sibi adjunctum.* Haud prorsus absimile est illud, quod reperimus apud Plinium: *ab alio* (*cane*) *in Epiro agnitum in conventu percussorem domini, laniatuque et latratu coactum fateri scelus* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 61).

[5] *Epilogo,* id est, querela, et argumentorum pro sua accusatione recapitulatione.

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, *probationis.* Cod. c, *conversionis.*

[7] Maur. et Cod. c, addunt *neque odii,* quod superfluum videtur.

[8] Maur. *evacuare.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *atque ex ea.*

[10] *Lupus..... vocem eripit.* Hæc fabula jam Plinio placuit: *In Italia quoque creditur luporum visus esse noxius, vocemque hominis quem priores contemplentur, adimere ad præsens* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 34).

[11] *Leo gallum et maxime album veretur.* Hujus fabulæ meminit Plinius: *Hoc tale tam sævum animal..... gallinaceorum cristæ, cantusque etiam magis terrent* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 19).

[12] *Caprea vulnerata dictamnum petit.* Plinius: *Dictamnum herbam extrahendis sagittis cervi monstravere percussi eo telo, pastuque ejus herbæ ejecto* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 41).

[13] *Omnis fera ægra canis hausto curatur sanguine.* Id quoque inter fabellas amandandum.

[14] Maur. *devorat.*

Ursus æger formicas vorat. Apud Plinium legimus: *Ursi, cum mandragoræ mala gustavere, formicas lambunt* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 41).

[15] Maur. *expetere ea.* Mss. P, c, *ea petere.*

nescis quomodo virtutem eripias adversario, ut te tamquam præventus lupus effugere non possit; ut oculo tuæ mentis ejus perfidiam deprehendas, et prior cursum verborum ejus impedias, impudentiam ejus et acumen disputationis obtundas. Quod si te ille prævenerit, vocem tibi aufert: et si obmutueris, solve amictum tuum, ut sermonem resolvas. Et si in te insurrexerit lupus, petram cape, et fugit. Petra tua Christus est. Si ad Christum confugias, fugit lupus, nec terrere te poterit. Hanc petram quæsivit Petrus, cum titubaret in fluctibus, et[1] invenit quia dexteram amplexus est Christi.

28. Quid dicam allio homines delectari, et illud ad escam sumere, quod et leopardus fugit?[2] Denique sicubi allium aliquis confricandum putaverit, leopardus inde exilit, nec resistit. Cujus venenata fera odorem non potest sustinere, id tu pro cibo sumis, et visceribus infundis internis? Sed medicatur interdum doloribus. Sumatur pro medicamento, non pro cibo: sumatur ab ægrotantibus, non ab epulantibus. Medicamentum quæris, et jejunium fugis; quasi majus aliud remedium reperire possis. Jejuni hominis sputum[3] si serpens gustaverit, moritur. Vides quanta vis jejunii sit; ut et sputo suo homo terrenum serpentem interficiat, et merito spiritalem.

29. Quantam Dominus etiam minusculis infudit prudentiam! Turtur nido suo,[4] ne pullos suos incurset lupus, squillæ folia superjacit. Novit enim quod hujusmodi folia lupi fugere consueverint.[5] Novit vulpecula quomodo posteritatem foveat suam; et tu ignoras, tu negligis quomodo adversum lupos nequitiæ spiritalis posteritatem vitæ hujus habeas tutiorem?

CAPUT V.

Quanam de causa Dominus aliis bestiis colla breviora, aliis longiora dederit. Potissimum vero elephanti membra, proprietates, atque in re militari usus describuntur.

30. Sed revertamur ad seriem creaturæ, et consideremus qua ratione Dominus aliis bestiis angustiora colla formaverit, ut leonibus atque tigridibus, ursis quoque; aliis prolixiora, ut elephantis et camelis. Nonne evidens causa est, quia illis feris quæ carne vescuntur, non erat opus prolixitate cervicis? Non enim in terras pascendi gratia cervicem atque ora dejiciunt; sed aut cervum invadunt, aut bovem ovemque discerpunt. Camelus vero cum sit altior, quomodo herbis minutissimis pasceretur, nisi longiora usque ad terram colla ad usum pastionis extenderet? Itaque camelus pro ratione proceritatis suæ prolixiora colla sortitus est, equus pro ratione, bos quoque simili modo; hi[6] enim pascuntur herbis.

31. Elephantus autem etiam prominentem promuscidem habet; quia cum sit eminentior cunctis, inclinare se ad pascendum non potest. Itaque ejus ad colligendum cibum utitur ministerio. Ea immani bestiæ et largi[7] potus infundit humorem; ideoque concava est, quo ad restinguendam tantæ belluæ sitim plenos lacus hauriat, aut collecto flumine possit undare[8] potantem. Cervix sane minor est quam poscat tanti corporis moles; ne ea quoque oneri magis esset quam usui. Ideoque nec genua inflectit, quia rigidioribus opus fuit cruribus, quo velut columnis tanta possit membrorum machina sustineri. Calcaneum leviter incurvat, rigent cetera pedum a summo usque ad imum. Nec sicut nos in ancylas[9] sæpe deponimus, ita se etiam bestia potest tanta deflectere; meritoque non volvendi se, neque recubandi[10] usum cum ceteris animantibus potest habere communem. Fulcitur hinc inde trabibus maximis; ut in sommo aliquantulum sine periculo reflectatur, quia pes ejus nulla artuum conjunctione distinguitur. Mansuetis igitur veluti quædam fulcra eorum quibus hic usus est, parantur ingenio: feris autem et agrestibus, quia nemo hujusmodi quibus sustentari queant fulcra substernit, hinc venit usus periculi.

32. Namque arbori nixi[11] aut costas fricant, aut in somno se se relaxant, quæ nonnumquam victa atque inflexa tanto corpore frangitur: atque ille[12] qui se se in eamdem refuderat, corruit nec erigere atque elevare se potest; ibique jacens interit, aut gemitu suo proditus sternitur, dum ventre ceterisque juxta mollioribus ad vulnus patet. Nam dorsum ejus ceteraque exteriora non ulla facile solent tela penetrare. Sunt autem qui propter ebur[13] has illis insidias parent; ut arbores eas quibus se applicare consueverint,[14] ex alia parte, qua infrequentior[15] usus eis sit, aliquantulum recidant, ut reflectente se elephanto, pondus membrorum ejus sustinere non possit, ruinamque ejus arcessat.[16]

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, omitt. *et.*

[2] *Leopardus fugit.* Neque hoc constat recentioribus naturalium studiorum cultoribus.

[3] *Jejuni hominis sputum.* Hujusmodi profecto hominum opiniones refellere, ni fallor, supervacaneum D. Ambrosius censuit; sed per eas veritatis docendæ, veluti auditorum aures figmentorum amœnitate demulcendo, sibi sternere viam maluit. Omnino hac facili eximiaque animi suavitate christianam disciplinam ob debacchantes Arianorum errores nutantem ac pene collapsam D. Ambrosius iterum sartam tectam servavit. At laudes tum D. Ambrosii doctrinæ sanctitatisque, tum christianæ prudentiæ utique immortales tacitos venerari præstat, quam eas præconio nostro superiores deterere.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *nidos suos.*

[5] Maur. et Cod. c, *consuerint.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *hæc.*

[7] Ita Ed. Med. et Mss. A, M, N. Porro istud *et* exposcitur tamquam copula ad superius jam dicta. Alii codd. et Maur. ed. om.

[8] Maur. *inundare.*

[9] *Ancylæ.* Vox a græco petita ἀνὰ, et κυλίω, in orbem agere; quæ significat curvaturam cruris vel cubiti. Confer hanc vocem cum ἀγκύλος (*curvus*) et ἀγκὰς (*ulna*).

[10] Maur. *curvandi.*

[11] Maur. *innixi.*

[12] Maur. *ille vero.*

[13] *Propter ebur.* A Plinio accepimus *dentibus* elephantum *ingens pretium* fuisse (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 10).

[14] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *adsuerint.*

[15] Ed. Med. et Cod. A, *quam frequentior.*

[16] Mss. nostri *accersat.*

33. Sed si quis ista reprehendit, reprehendat etiam altitudines ædificiorum; quia citius gravem minantur ruinam, et difficilius lapsa reparantur. Verum si illa aut propter pulcritudinem, aut propter speculam frequenter attollimus; hæc quoque in elephantis probare debemus, qui[1] magnum rebus bellicis usum ministrant. Inde gens Persarum[2] ferox bellis, valida sagittis omnique telorum jactu, quia de superioribus ad inferiora validiore nisu tela torquentur, acies eorum velut gradientibus turribus septa procedit. In mediis campis tamquam[3] de muro dimicant; et velut in arce quadam et specula collocati spectant magis bella, quam subeunt. Ita alieni a periculo videntur, tuti molibus bestiarum. Quis enim eas adire audeat, cum desuper jaculis facile figatur, inferius elephantorum conteratur incursu? Denique cedunt illis acies et armatorum cunei, et castra illa quadrata solvuntur. Intolerabili namque impetu in hostes ruunt; ut nullo agmine bellatorum, nulla constipatione militum, nullo clypeorum retardentur objectu: velut quidam mobiles montes versantur in præliis, et ut colles alto eminent vertice, mugitus fragore omnium perturbant confidentiam. Quid his faciat pedes, quamvis lacertis validus, et manu promptus; cum sibi septus armatorum populis gradienti motu[4] murus occurrat? Quid faciat eques, cum equus ejus perterrefactus tantæ bestiæ immanitate diffugiat? Quid faciat sagittarius,[5] cum desuper ferrata vivorum corpora jaculi ictum sentire non possint; bestia quoque nec nuda facile penetrabilis ferro sit, et munita loricis, obvias sine sui periculo acies secet, et[6] conterat turmas?

34. Itaque ut immensa ædificia, ita elephanti fundamentis validioribus sustinentur; alioquin imparibus fulti pedibus, intra brevem laberentur ætatem. Nunc autem et trecentis[7] et amplius feruntur annis vitam producere; quia omnia sibi ad magnitudinem membra conveniunt. Ideoque non distincti ut nobis, sed compacti artus sunt, quo sint robustiores. Quam cito hominibus si diu steterint, aut velocius cucurrerint, vel jugiter ambulaverint, genua vexantur et plantæ! Conjuncta enim et articulata facilius quam concreta atque solidata aut doloris sensum, aut casum offensionis admittunt.

35. Et quid miraris, si vestiti armis timentur; quandoquidem dentibus suis tamquam naturalibus spiculis semper armati sunt? Promuscide sua quidquid involverint, frangunt; pede vero quidquid compresserint, velut quodam lapsu ruinæ ingentis exanimant. Involvunt promuscide nemora ad sui escam,[8] et quasi quidam altissimi dracones serpentinis, quos cœperint, spiris flagellant. Plerumque eas in orbem colligunt, maxime cum de terra cibus legitur, aut potus hauritur. Documento itaque nobis sunt, quod nihil superfluum sit creatum; et tamen hæc tantæ molis bestia subjecta nobis, imperiis servit humanis.

CAPUT VI.

Mirabilis Deus qui belluas robustissimas ac ferocissimas homini subjecit; eisdem minutissima animalia terrori atque exitio esse voluit. Serpentes et alia nobis noxia ad nostram disciplinam condita, justis non nocitura. Unde homo ad sui animæque propriæ cognitionem et cultum excitatur.

36. Etenim, quoniam de hominis creatura dicturi sumus, commendationem ejus præstruere et prælibare debemus. Videbatur nihil elephantis creatura habere robustius, nihil tam terribile vel procerum, nihil tam ferum quam leones vel tigrides sunt; et hæc serviunt homini, et naturam suam humana institutione deponunt. Obliviscuntur quod nata sunt; induunt quod jubentur. Quid multa? Docentur ut parvuli, serviunt ut infirmi, verberantur ut timidi, corriguntur ut subditi, in mores transeunt nostros; quoniam motus proprios perdiderunt.

37. Mirabilis igitur natura in maximis; mirabilis enim in excelsis Dominus: mirabilis etiam in minimis. Sicut enim non minus plana camporum, quam montium alta miramur, nec plus altitudinem cedri stupemus, quam vitis aut oleæ brevis fœcunditatem: ita non amplius miror elephantum, quia procerus est, quam murem quia terribilis elephanto est.[9] Naturæ igitur hæc potentia est; ut terribilia aliis, aliis meticulosa sint. Est enim donata prærogativa quædam singulis creaturis; ut quibusdam privilegiis propriis fulciantur. Formidabilis tauris elephantus murem timet. Leo quidem rex ferarum exiguo scorpionis aculeo exagitatur, et veneno serpentis occiditur. Eximia leonis pulcritudo comantes cervice toros excutit, vel sublato pectore attollit ora. Sed quis non miretur tam brevi scorpionis aculeo, ut incorporeum putes, ingentium corporum exire mortem?

38. Nec hoc quisquam reprehendat, quod creator serpentes creaturis suis, aliaque vel animantium vel herbarum genera venenata miscuerit. Nata sunt enim hæc ad correptionem nostram, non ad deformationem. Nam quæ ignavis, aut infirmis, aut impiis plerumque offensioni

[1] Maur. *quia.*

[2] *Gens Persarum.* Plinius hæc habet: *Domiti militant, et turres armatorum in hostes ferunt, magnaque ex parte Orientis bella conficiunt. Prosternunt acies, proterunt armatos* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 9).

[3] Ed. Med. *ut tamquam.* Mss. A, M, N, *et tamquam.*

[4] Maur. aliæque edit. omitt. *motu.*

[5] P-P, *Vide Q. Curtium ubi Porus, rex Indorum, contra Alexandrum cum elephantis pugnavit.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*

[7] *Et trecentis.* De elephantibus tradit Plinius: *Vivere ducenis annis, et quosdam trecenis* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 9).

[8] *Nemora ad sui escam.* Hunc D. Ambrosii locum ita Plinius expressit: *Truncos quidem gratissimo in cibatu habent. Palmas excelsiores fronte prosternunt, ac ita jacentium absumunt fructum* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 10).

[9] *Murem quia terribilis elephanto est.* Plinius narrat elephantes *animalium maxime odisse murem* (*Hist. Mundi,* lib. VIII, c. 10).

atque terrori sunt, aliis usui ita sunt hæc, ut pædagogi parvulis. Amari videntur, acerbi et molesti; formidabiles verbere, libertatem lasciviendi negant, necessitatem disciplinæ exigunt, pueriles animos, ne luxu defluant, terrore constringunt: ideoque horum austeritate frugi evadunt, sobrii, continentes, laudi magis quam ludo dediti. Vides quid terribilia ista flagella proficiant? Sic et serpentes flagella sunt eorum quibus infirma animi ætas, et quædam puerilis mentis est virtus; ceterum fortioribus nocere non possunt. Denique confidenti in Domino dictum est: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem.* Paulum momordit vipera, et putabant eum quasi peccatorem vix de naufragio servatum, veneno esse moriturum: sed posteaquam inviolabilis mansit excussa in ignem vipera, plus apud intuentes venerationis invenit. Sed et ipse ad omnes Dominus ait: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, hic salvus erit: qui vero non crediderit, damnabitur.* Signa autem credentium hæc dixit fore, ut serpentes manu mulceant, venena his atque omne mortiferum, etiam si biberint, nocere non possint. Tua igitur tibi magis incredulitas, o homo, quam venena metuenda serpentium sunt. Time igitur illa, ut saltem dum[1] formidantur illa, ad fidem provocare te possint. Quod si Deum non times, vel ultricia perfidiæ venena formides.

Ps. xc, 13.

Marc. xvi, 6.

39. Nunc quoniam et elephantos vides tibi subditos, et leones esse subjectos; nosce te ipsum, o homo, quod non, ut ferunt, Apollinis Pythii, sed Salomonis sancti est, qui ait: *Nisi scias te, formosa in mulieribus,* quamquam multo antea Moyses in Deuteronomio scripserit: *Attende tibi, o homo. Attende tibi,* ait lex. Et Propheta ait: *Nisi scias te.* Cui hoc dicit? *Formosa,* inquit, *in mulieribus.* Quæ est pulcra in mulieribus, nisi anima, quæ in utroque sexu præstantiam possidet pulcritudinis? Et merito decora est, quæ non terrena sed cœlestia, non corruptibilia sed incorrupta desiderat, in quibus decus perire non soleat. Corporalia enim omnia processu ætatis, aut ægritudinis inæqualitate marcescunt. Huic attende, dicit Moyses, in qua tu totus es, in qua melior tui portio est. Denique interpretatus est Dominus quis sis tu, dicens: *Attendite vobis a falsis prophetis;* isti enim animam debilitant, mentem subruunt. Non igitur caro tu es. Quid enim est caro sine animæ gubernaculo, mentis vigore?[2] Caro hodie sumitur, cras deponitur. Caro temporalis, anima diuturna. Caro amictus est animæ,[3] quæ se induit quodam corporis vestimento. Non igitur tu vestimentum es, sed qui vestimento uteris. Ideo tibi dicitur, ut exspolians veterem hominem cum actibus ejus, novum induas, qui non in corporis qualitate, sed in spiritu mentis, et agnitione renovatur. Non, inquam, caro es tu; neque enim carni dicitur: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* Et alibi, *Templum Dei vos estis, et Spiritus sanctus inhabitat*[4] *in vobis:* sed renovatis dicitur et fidelibus, in quibus permanet spiritus Dei. In carnalibus autem non permanet, quia scriptum est: *Non permanebit spiritus meus in hominibus*[5] *istis; quoniam caro sunt.*[6]

Cant. i, 7.

Deut. iv, 9.

Matth. vii, 15.

Coloss. iii, 10.

1 Cor. iii, 17.

Ibid. 5.

Gen. vi, 3.

CAPUT VII.

Quonam sensu intelligendum, hominem ad Dei imaginem factum. Illud faciamus *a Patre dictum ad Filium, Patri in omnibus æqualem. Imago Dei in justitia animæ nostræ, et in ipsa anima, in qua ideo nobis est totum.*

40. Sed ipsius creationis nostræ seriem consideremus. *Faciamus,* inquit, *hominem ad nostram imaginem, et similitudinem nostram.*[7] Quis hoc dicit? Nonne Deus, qui te fecit? Quid est Deus? Caro, an spiritus? Non caro utique, sed spiritus, cujus similis caro esse non potest; quia ipse incorporeus et invisibilis est, caro autem comprehenditur et videtur. Cui dicit? Non sibi utique, quia non dicit, faciam, sed *faciamus.* Non angelis, quia ministri sunt: servi autem cum domino, et opera cum auctore non possunt operationis habere consortium: sed dicit Filio; etiamsi Judæi nolint; etiamsi Ariani repugnent. Sed et Judæi conticescant, et Ariani cum suis patribus[8] obmutescant, qui dum unum a consortio divinæ operationis excludunt, plures inserunt; et prærogativam quam Filio negant, servulis donant.

Gen. i, 26.

41. Sed esto: ut adminiculo servulorum ad operandum Deus vobis indiguisse videatur. Si operatio communis est cum angelis Deo, numquid Deo et angelis imago communis est? Numquid angelis diceret: *Faciamus hominem ad nostram imaginem, et similitudinem?*[9] Sed quid sit imago Dei audi dicentem: *Qui eripuit nos,* inquit, *de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii charitatis*[10] *suæ, in quo habemus re-*

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *ut salutem adquiras dum.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *nisi animæ gubernaculum, mentis vigor?*

[3] *Caro amictus est animæ.* Confer hæc D. Ambrosii verba cum definitione, quam de homine protulit clarissimus philosophus Bonaldus, nempe: *Hominem esse intelligentiam, cui organa famulantur;* vel cum illa D. Augustini: *homo igitur..... anima rationalis est, mortali utens corpore.*

[4] Maur. *habitat.* Quamvis utraque lectio *habitat* et *inhabitat,* æque inveniatur apud Ambrosium, nobis tamen genuina hic visa est, quæ a mss. nostris exhibetur, quia facilius in transcribendo hæc in alteram potuit immutari, quam vice versa.

[5] Mss. M, P, a, b, omitt. *hominibus.*

[6] Maur. et Mss. a, b, c, *carnes.* Hæremus utrum *caro* an *carnes* genuina sit lectio. Sanctus enim Doctor utraque promiscue utitur suis in operibus, uti videre est apud Sabb. ad h. l.

[7] Maur. *et ad similitudinem nostram.* At lectio nostrorum mss. a nobis recepta reperitur etiam alibi apud S. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).

[8] Maur. *parentibus.* Cod. P, *partibus.* Cod. c, *paribus.*

[9] Maur. *et ad similitudinem nostram.* Cod. c, *ad imaginem et similitudinem nostram.*

[10] Maur. *claritatis.* At hæc lectio, quæ doctis illis editoribus præferenda visa est, omni suffragio destituitur tum in græco

demptionem, remissionem[1] *peccatorum, qui est imago Dei invisibilis, et*[2] *primogenitus universæ creaturæ.* Ipse est imago Dei,[3] qui semper est, et erat in principio. Denique imago est qui dicit: *Philippe, qui videt me, videt et Patrem.* Et quomodo tu, cum imaginem vivam Patris viventis videas, dicis: *Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in patre, et pater in me est?* Imago Dei virtus est, non infirmitas: imago Dei sapientia est, imago Dei justitia est: sed sapientia divina,[4] et sempiterna justitia. Imago Dei est solus ille, qui dixit: *Ego et Pater unum sumus;* ita habens similitudinem Patris, ut divinitatis et plenitudinis habeat unitatem. Ubi dicit, *faciamus,* quomodo inæqualitas? Cum iterum dicat, *ad similitudinem nostram,* ubi est dissimilitudo? Sic et in Evangelio ubi dicit: *Ego et Pater*, utique non una persona est: ubi autem ait, *unum sumus,* nulla est discrepantia divinitatis aut operis. Non igitur in utroque una persona, sed una substantia est. Et bene addidit, *sumus;* quia semper esse divinum est, ut coæternum credas quem putabas esse dissimilem. Æternus est enim, de quo dicit Moyses: *Qui est misit me.* Pulcre etiam illud præmisit: *Ego et Pater.* Nam si Patrem præmisisset, tu minorem Filium judicares: sed præmisit Filium, quem non convenit credi Patre superiorem. Adjunxit *Patrem,* ut advertas Deum Patrem et Filium ejus ordinis præjudicio non teneri.

42. *Attende,* inquit, *tibi soli.* Aliud enim sumus nos, aliud[5] sunt nostra, aliud quæ circa nos sunt. Nos sumus, hoc est, anima et mens: nostra sunt corporis membra, et sensus ejus: circa nos[6] pecunia est, servi sunt, et vitæ istius apparatus. Tibi igitur attende, et te ipsum scito, hoc est, non quales lacertos habeas, non quantam corporis fortitudinem, non quantas possessiones, quantam potentiam; sed qualem animam ac mentem, unde omnia consilia proficiscuntur, ad quam operum tuorum fructus refertur. Illa est enim plena sapientiæ, plena pietatis atque justitiæ; quoniam omnis virtus a Deo est. Cui dicit Deus: *Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.* Illa anima a Deo pingitur, quæ habet in se virtutum gratiam renitentem, splendoremque pietatis. Illa anima bene picta est, in qua elucet divinæ operationis effigies. Illa anima bene picta est, in qua est splendor gloriæ, et paternæ imago substantiæ. Secundum hanc imaginem quæ refulget, pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante peccatum: sed ubi lapsus est, deposuit imaginem cœlestis, sumpsit terrestris effigiem. Sed fugiamus hanc imaginem, quæ intrare civitatem Dei non potest, quia scriptum est: *Domine, in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* Et non intrat indigna imago, et quæ intrarit,[7] excluditur; quia *non intrabit,* inquit, *in eam omne commune, et qui facit*[8] *execrationem et mendacium:* sed ille intrabit in eam, cujus in fronte Agni nomen inscriptum[9] est.

43. Anima igitur nostra ad imaginem Dei est. In hac totus es homo; quia[10] sine hac nihil es, sed es terra, et in terram resolveris. Denique ut scias quia sine anima caro nihil est, *Nolite,* inquit, *timere eos, qui possunt corpus occidere, animam autem non possunt.* Quid igitur in carne præsumis, qui nihil amittis, si carnem amiseris? Sed illud time, ne animæ tuæ defrauderis auxilio. *Quam enim dabit homo commutationem pro anima sua,* in qua non exigua sui portio, sed totius humanæ universitatis substantia est? Hæc est per quam ceteris ferarum[11] aviumque dominaris animantibus: hæc est ad imaginem Dei, corpus autem ad speciem bestiarum.[12] In hac pium divinæ imitationis insigne; in illo cum feris ac belluis vile consortium.

CAPUT VIII.

Non in humano corpore, neque in aliquo ejus membro aut dote divinam imaginem supponendam, sed in una anima; et revera hominis vocabulo animam potissimum designari, et anima totum hominem. Unde gravissimum crimen ostenditur eorum qui Dei imaginem fuco, crudelitate, perfidia destruunt, fitque vividior exhortatio ad vigilantiam et pugnam contra vitia, nec esse cur pauperes divitibus invideant demonstratur.

44. Sed tractemus limatius quid sit ad imaginem Dei. Caro numquid ad imaginem Dei est? Ergo in Deo terra est; quia caro terra est. Ergo corporeus Deus. Ergo infirmus ut caro, passionibusque subjectus. Et forte caput tibi videatur ad similitudinem Dei, quia eminet: aut oculi, quia intuentur: vel aures, quia audiunt. Si altitudinem spectes, num proceri videmur, quia paululum vertice eminemus a terris? Sed ideo non pudet,[13] eo nos similes Dei dici, quia serpentibus ceterisque reptantibus, aut quia damulis, atque ovibus, aut lupis[14] celsiores sumus? Et quanto[15] in ea parte cameli nobis atque ele-

Joan. xiv, 8 et 9. — Col. i, 13 et seq. — Deut. iv, 9. — Joan. x, 30. — Exod. iii, 14. — Is xlix, 16. De Pœnit. dist. 2, c. *Illa anima.* — Ps. lxxii, 20. — Apoc. xxi, 27. — Matth. x, 28.

textu et omnibus versionibus, tum apud Patres; tum apud ipsum Ambrosium qui et alibi nostra utitur lectione (V. Sabb. ad h. l.).

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *et remissionem.* Particulam *et* habent etiam versiones syriaca, æthiopica et arabica apud Walton.

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, omitt. particulam *et.*

[3] Maur. et Cod. c, *Dei Patris.* Nostra lectio præferenda uti respondens vix prolato Pauli testimonio.

[4] Maur. *sapientia divina est.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *alia.*

[6] Maur. et Cod. c, *circa nos autem.*

[7] Maur. *intraret.* Ed. Med. *intravit.* Cod. P, *intraverit.*

[8] Maur. *et faciens.*

[9] Maur. *scriptum.*

[10] Ed. Med. et Codd. A, omitt. *quia.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *terrarum.*

[12] *Hæc est ad imaginem Dei, corpus autem ad speciem bestiarum.* Ante omnia anatomiæ comparatæ studia D. Ambrosius homiuis organorum cum animalium organis similitudinem asseruit, simulque substantialem differentiam, quæ in anima existit, aperte docuit.

[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *sed id non pudet.*

[14] Maur. *et lupis.*

[15] Maur. *quantum.*

phanti proceriores sunt? Obtutus est quidem præstans, spectare elementa mundi, cognoscere quæ nullus annuntiet, sed tuus deprehendat adspectus: verum hoc ipsum quantum est quod videmus; ut eo ad similitudinem Dei nos esse dicamus, qui omnia videt, spectat omnia, latentes deprehendit affectus, scrutatur cordis occulta? Non pudet hoc dicere, cum ipse me totum videre non possim? Quod ante pedes est, video; quod a tergo est, videre non possum. Cervicem meam nescio, non novi occipitium, renes meos videre non possum. Similiter quantum est quod audivimus; cum id quod paululum distet, videre et audire non possim? Si interjecti parietes sint, impeditur adspectus, impeditur auditus. Deinde corpus nostrum uno in loco hæret, angusto includitur spatio. Omnes feræ latiores sunt homine, omnes etiam velociores.

45. Non ergo caro potest esse ad imaginem Dei, sed anima nostra quæ libera est, et diffusis cogitationibus atque consiliis huc atque illuc vagatur, quæ considerando spectat omnia. Ecce nunc sumus in Italia, et cogitamus quæ[1] ad Orientales aut Occidentales partes spectare videantur,[2] et cum illis versari videmur qui in Perside sunt constituti, et illos videmus qui degunt in Africa, si quos cognitos nobis ea terra susceperit: sequimur proficiscentes, inhæremus peregrinantibus, copulamur absentibus, alloquimur separatos, defunctos quoque ad colloquium resuscitamus, eosque ut viventes complectimur et tenemus, et vitæ officia his usumque deferimus. Ea igitur est ad imaginem Dei, quæ non corporeo[3] æstimatur, sed mentis vigore; quæ absentes videt, transmarina visu obit, percurrit adspectu, scrutatur abdita, huc atque illuc uno momento sensus suos per totius orbis fines et mundi secreta circumfert; quæ Deo jungitur, Christo adhæret, descendit in infernum, atque adscendit, libera versatur in cœlo. Denique audi dicentem: *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Phil. III, 20. Non est ergo ad imaginem Dei, in qua Deus semper est? Sed audi quia ad imaginem Dei.[4] Dicit enim Apostolus: *Nos itaque omnes revelata facie*[5] *gloriam Dei speculantes ad eamdem imaginem reformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini spiritu.* II Cor. III, 18.

46. Quia igitur cognovimus animam esse ad imaginem Dei, nunc consideremus utrum de anima potuerit dici: *Faciamus hominem.*[6] Sed audi et istud, quia anima nomine hominis nuncupatur. Scriptum est enim in Genesi: *Filii autem Ioseph qui facti sunt ei*[7] *in Ægypto, animæ novem. Omnes ergo animæ quæ intraverunt cum Iacob in Ægyptum septuaginta quinque.* Et Gen. XLVI, 27. multo aptius[8] anima vel homo latine, vel græce ἄνθρωπος dicitur; alterum ab humanitate, alterum ab intuendi habens vivacitate,[9] quæ magis animæ, quam corpori convenire non dubium est. Cui rei etiam illud jure concurrit dictum in Threnis Hieremiæ: *Bonus est Dominus sustinentibus eum, animæ quæ quærit eum.* Thren. III, 27. De hominibus dixit, et animam adjiciendam putavit. Melius enim quærit ista si sola sit, abducens se a corporis cœno, et a cupiditate carnali. Ipsa est ad imaginem Dei conformis Domini Jesu. Qui autem conformes Filii Dei, sancti sunt. Sic enim legimus, dicente Paulo: *Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia concurrunt in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti: quos præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui; ut sit ipse*[10] *primogenitus in multis fratibus. Quos autem prædestinavit, hos et vocavit: et quos vocavit, hos et justificavit: quos autem justificavit, hos et clarificavit.* Rom. VIII, 28 et seq. Utrum igitur secundum corpus, an secundum animam justificatio tibi conferri videatur, quæso respondeas. Sed dubitare non potes, cum justitia, unde justificatio derivata est, mentis[11] utique non corporis sit.

47. Pictus es ergo, o homo, et pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem. Noli bonam delere picturam, non fuco sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia. Deles picturam, mulier, si vultum tuum materiali candore oblinas, si acquisito rubore perfundas. Illa pictura vitii, non decoris est: illa pictura fraudis, non simplicitatis est: illa pictura temporalis est, aut pluvia, aut sudore tergitur:[12] illa pictura fallit et decipit; ut neque illi placeas, cui placere desideras, qui intelligit[13] non tuum, sed alienum esse quod placeas; et tuo displiceas auctori, qui videt opus suum esse deletum. Dic mihi, si supra artificem aliquem inducas alterum, qui opus illius superioris novis operibus obducat, nonne indignatur ille, qui opus suum adulteratum esse cognoverit? Noli tollere picturam Dei, et picturam meretricis adsumere, quia scriptum est: *Tollam ergo membra Christi, et faciam membra meretricis? Absit.* I Cor. VI, 15. Quod si quis adulterat opus Dei, grave crimen admittit. Grave est enim crimen, ut putes quod melius te homo, quam Deus pingat. Grave est ut dicat de te Deus: Non agnosco colores meos, non agnosco imaginem meam, non agnosco vultum, quem ipse formavi; rejicio ego quod meum non est. Illum quære qui te pinxit: cum illo habeto consortium: ab illo sume gratiam, cui mercedem dedisti. Quid respondebis?

48. Quod si grave est adulterare opus Dei,

[1] Maur. *ea quæ.*
[2] Maur. *videntur.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *corpore.*
[4] Maur. *est Dei.*
[5] Cod. c, *specie.*
[6] Maur. et Cod. c, addunt *ad imaginem.* Sed contextus evidenter requirit horum omissionem, ut in aliis nostris codd.
[7] Ed. Med. et Cod. A, omitt. *ei.* Mss. M, N, P, a, b, habent *illi.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, M, *amplius.*
[9] Ἄνθρωπος ..... *ab intuendi vivacitate.* Ἄνθρωπος est ex ἄνω ἀθρεῖν ὠπὶ compositum, nimirum, *sursum spectare facie et oculo* (*Cons. Lexicon Damm.* Londini, 1842).
[10] Maur. omitt. *ipse.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *mentis tuæ*
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, *tergetur.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *intelligis, evidens mendum.*

quid de illis dicemus, qui interficiunt opus Dei, qui humanum sanguinem fundunt, qui vitam, quam Deus donavit, extorquent, qui dicunt: Tollamus justum, quia inutilis est nobis? Unde bene lectum est hodie:[1] *Vulpes foveas habent, et volucres cœli nidos ubi requiescant: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.* Matth. VIII, 20. Vulpes ergo se abscondit in fovea, avis se tuetur in nido: homo non absconditur in fovea, sed decipitur. Fovea vero os hominis est, fovea alta pectus est hominis, ubi sunt noxia et fraudolenta consilia, malæ cogitationes. Tu ambulas, et alius tibi foveam parat. In medio laqueorum ambulas, quos absconderunt tibi in via inimici tui. Omnia ergo circumspice; ut effugias sicut damula de retibus, et sicut avis de laqueo. Damula retia adspectus vivacitate declinat: avis evitat[2] laqueos, si ad superiora se conferat, et terrena supervolet. In superioribus enim nemo tendit retia, laqueum nullus abscondit. Ideo cujus conversatio in supernis est, hujus non solet in prædam venire captura. Sed quid miraris si homo decipitur ab homine, quando Filius hominis ubi requiesceret non habebat? Et ille quidem talem hominem fecit, in quo caput suum reclinaret. Sed posteaquam in pectore nostro non requies proximi cœpit esse, sed fovea; posteaquam alter alteri nectere cœpit insidias, quem juvare deberet, caput suum Christus avertit a nobis: sed postea tamen maluit illud morti offerre pro nobis. Noli igitur esse fraudulentus, crudelis, immitis; ut in te Christus caput reclinet.

49. Denique cum fecisset piscium belluas, cum fecisset ferarum genera et bestiarum, non requievit: requievit autem posteaquam hominem ad imaginem suam fecit. In quo requiescat audi dicentem: *Supra quem requiescam nisi super humilem et quietum, et trementem verba mea?* Is. LXVI, 2. Esto ergo humilis, et quietus; ut in tuo Deus requiescat affectu. Qui non requievit in bestiis, multo magis non requiescet in pectore bestiali. Sunt enim animi bestiales, sunt feræ forma hominum indutæ, de quibus dicit Dominus: *Attendite vobis a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intus autem sunt lupi rapaces.* Matth. VII, 15. In his ergo non requievit[3] Deus: sed requievit in moribus humanis, quos fecit Deus ad imaginem suam et similitudinem, quando fecit virum qui non debet velare caput suum; quoniam imago et gloria est Dei. Hujus viri animæ dicit: *Ecce ego, Hierusalem, pinxi muros tuos.* Is. LXIX, 16. Non dixit, pinxi ventrem tuum: non dixit, pinxi inferiora tua,[4] sed dixit, pinxi muros tuos, valida se adserens homini murorum dedisse præsidia; ut si pervigil speculator in portis sit, obsidionis possit periculum propulsare. Dicit itaque: Non tibi voluptates dedi, non illecebras cupiditatum, non incentiva luxuriæ, non alieni decoris concupiscentiam: sed dedi tibi fundamenta muralia, dedi tibi turrium excelsa fastigia, in quibus constitutus expugnari ab hoste non metuas, nec ingruentium legionum terribilia licet tentamenta formides. Denique habes in Esaia, quia justi anima dicit, vel Ecclesia: *Ego civitas munita, ego civitas obsessa:* munita per Christum, obsessa per diabolum. Is. XXVII, 3. Sed non debet obsidionem vereri, cui Christus adjutor est. Munitur enim gratia spiritali, et sæcularibus periculis obsidetur. Unde et in Canticis habes dictum: *Ego murus, et ubera mea turres.* Murus est Ecclesia, Cant. VIII, 10. turres ejus sunt sacerdotes, quibus abundat et de naturalibus verbum, et de moralibus disciplina.

50. Cognosce ergo te, decora anima, quia imago es Dei. Cognosce te, homo, quia gloria es Dei. Audi quomodo gloria. Propheta dicit: *Mirabilis facta est cognitio tua ex me,* hoc est, Ps. CXXXVIII, 6. in meo opere tua mirabilior est facta majestas; in consilio hominis tua sapientia prædicatur. Dum me intueor, quem tu in ipsis cogitationibus occultis et internis affectibus deprehendis, scientiæ tuæ agnosco mysteria. Cognosce ergo te, o homo, quantus sis, et attende tibi; ne quando laqueis implicatus diaboli fias præda venantis; ne forte in fauces tetri illius leonis incurras, qui rugit et circuit quærens quem devoret. Attende tibi; ut consideres quid in te intret, quid ex te exeat. Non de cibo dico, qui absorbetur et egeritur; sed de cogitatione dico, de sermone adsero. Non intret in te alieni tori concupiscentia, non irrepat in tuam mentem; non rapiat oculus tuus transeuntis feminæ pulcritudinem; animus non includat, non sermo tuus tentamentorum machinas nectat, non in dolo prodat, non maledico proximum adspergat opprobrio. Venatorem te fecit Deus non expugnatorem, qui dixit: *Ecce ego mitto venatores multos:* venatores non criminis, sed absolutionis; Jer. XVI, 16. venatores non culpæ utique, sed gratiæ. Piscator Christi es,[5] cui dicitur: *Amodo eris homines vivificans.* Luc. V, 10. Sic mitte retia tua, sic mitte oculos tuos, sic mitte sermones tuos; ut nullum opprimas, sed alleves[6] fluctuantes. *Attende,* inquit, *tibi.* Eccli. XXVIII, 30. Sic sta, ne cadas: sic curre, ut ad bravium pervernias: sic certato[7] ut sæpe decernas; quia legitimo debetur corona certamini. Miles es; hostem diligenter explora, ne tibi nocturnus irrepat: athleta es; manibus adversario proprior esto, quam vultu, ne oculum feriat tuum. Liber obtutus sit, argutus incessus; ut irruentem effundas, cedentem occupes, vulnus vigilanti adspectu exeas, forti congressu repellas. Quod si fueris vulneratus, attende tibi, curre ad

[1] S. Doctor alludit ad lectionem ex Evangeliis, quæ illo die facta fuerat in publica liturgia. Illa tamen lectio non convenit cum aliqua earum quæ pro hebdomada majori nunc prostant in missali ambrosiano.

[2] Maur. *devitat.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, *quievit.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *tua.* Cod. P, *interiora tua.*

[5] Ita Mss. A, N, a, b, c, quam contextus demonstrat veram esse lectionem. Cæteri mss. et edd. typogr. habent *est.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, *ablues.* Mss. a, b, *abluas.*

[7] Maur. et Cod. P, *certa.*

medicum, quære remedium pœnitentiæ. Attende tibi, quia carnem habes, quæ cito labitur: veniat tibi bonus animarum medicus sermo divinus; aspergat tibi oracula Domini tamquam medicamenta salubria. Attende tibi, ne fiat verbum absconditum in corde tuo iniquum; serpit enim sicut venenum, et lethalia infert contagia. Attende tibi, ne obliviscaris Deum qui fecit te, ne nomen ejus in vanum accipias.

51. Attende tibi, lex dicit, ne cum manducaveris, et satiatus fueris, et domos ædificaveris, et habitare cœperis, et pecoribus tuis repletus
Deut. VIII, 12 et seq. fueris, et auro et argento abundaveris, et omnibus quæcumque tibi fuerint, in multitudine
1 exaltes te corde, et obliviscaris Deum[1] tuum.
I Cor. IV, 7. *Quid enim, habes o homo, quod non accepisti?* Nonne hæc omnia sicut umbra prætereunt? Nonne domus tua hæc pulvis est et ruina?
3 2 Nonne hæc omnia fabula?[2] Nonne sæculi[3] thesaurus vanitas est? Nonne tu ipse es cinis? Respice in sepulcra hominum, et vide quid ex te nisi cinis et ossa remanebunt, hoc est, ex corpore tuo: respice, inquam, et dic mihi, quis ibi dives, quis pauper sit? Discerne inopes ac potentes. Nudi omnes nascimur, nudi morimur. Nulla discretio inter cadavera mortuorum; nisi
4 forte quia[4] gravius fœtent divitum corpora distenta luxurie. Quem audisti pauperem cruditate defunctum? Prodest illi inopia sua: exercet corpus, non opprimit. Nec tamen audivimus justum derelictum, et semen ejus quærens panem; quoniam qui bene operatur in terra sua, abundat alimentis. Attende ergo tibi, dives, quia et tu carnem portas sicut pauper.

52. Attende tibi, pauper, quia anima tua pretiosa est; et si caro mortalis, diuturna anima; et si tibi deest pecunia, non deest gratia; et si non est domus ampla, non diffusa possessio, cœlum patet, terra libera est. Omnibus in commune elementa donata sunt, patent æque divitibus atque pauperibus ornamenta mundi. Numquid pulcriora pretiosissimarum domorum aurata laquearia, quam cœli facies stellis insignita fulgentibus? Numquid latiora divitum rura, quam spatia terrarum? Unde ad eos qui domum ad domum, et villam ad villam jungunt, dictum est:
Is. V, 8. *Numquid soli habitabitis super terram?* Majorem domum tu habes, pauper, in qua clamas et exaudiris: *O Israel*, inquit Propheta, *quam magna est domus Dei, et ingens locus possessionis ejus!*
Baruch III, 24 et seq. *Magnus et non habet finem, altus et immensus.* Domus Dei diviti est communis et pauperi; *difficile tamen est divitem intrare in regnum cœlorum.*
5 Sed forte doleas,[5] quod nullum tibi auratorum lychnorum lumen refulgeat: sed multo illustrior tibi lumine circumfuso luna resplendet. De hyeme forsitan quereris, quia nulla tibi hypocausta anhelantibus ignibus vaporentur: sed habes solis calorem, qui tibi orbem terrarum temperet, et hyberno te defendat a frigore. An illos beatos putas, qui servitiorum sequentium stipantur catervis? Sed qui alienos pedes requirunt, suis uti nesciunt. Denique a paucis præceduntur, a plurimis portantur. Nisi forte illud miraris, quod abundant auro, argento, pecunia: quantis abundant vides, quantis egeant non vides. Eburneis[6] lectis accumbere pretiosum putas; 6
et non consideras pretiosiorem esse terram, quæ pauperi toros graminum sternit, in quibus dulcis requies, suavis est somnus, quem ille aurea compositus sponda, tota pervigil nocte quærit, et non capit. O quanto te ille beatiorem judicat vigilans quiescentem! Illud prætereo,[7] quod multo 7
est præstantius; quoniam justus qui hic laborem toleraverit, illic consolationem habebit: qui autem hic receperit bona, illic mercedem eorum sperare non poterit. Paupertas enim mercedem suam reservat, census absumit.

53. Attende ergo tibi, pauper, attende, dives; quia et in paupertate et divitiis tentamenta sunt. Ideoque[8] Sapiens dicit: *Divitias et paupertatem* 8
ne dederis mihi. Et qua ratione hoc petierit dicit; Prov. XXX, 8.
satis est enim homini habere, quod sufficit[9] sibi. 9
Quia divitiæ ut epulis ventrem, ita animum curis sollicitudinibusque distendunt. Ideoque petit constitui sibi quæ opus sunt et sufficientia: *Ne repletus,* inquit, *mendax fiam, et dicam: Quis me videt? Aut factus pauper furtum faciam, et jurem nomine Domini.* Fugienda igitur vel[10] cavenda 10
Ibid.
sunt tentamenta mundi;[11] ne pauper desperet, 11
ne opulens insolescat. Scriptum est enim: Cum expuleris gentes, et cœperis uti terris eorum, ne dicas: Virtus mea et manus mea hanc mihi possessionem paravit.[12] Sic est qui opes suas me- 12
Deut. VIII, 17.
rito adscribit suo. Et ideo quasi probatus proprium non agnoscit errorem; sed longo trahit fune peccatum. Nam si credat quod accessio pecuniæ aut fortuiti eventus aut turpis astutiæ sit, non habet locum insolentia in quibus aut nulla laus, et inanis labor, aut cupiditas inverecunda sit modum nesciens ponere voluptati.

[1] Maur. et Cod. c, *Dominum Deum.*
[2] Maur. *falsa.*
[3] Maur. *sæculi hujus.*
[4] Maur. *quod.* Cod. c, omitt. hoc verbum.
[5] Maur. *doles.*
[6] Maur. et Cod. c, *Sed eburneis.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri una cum 10 mss. apud Maur. habent *prætereа.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, N, *Ideo.*
[9] Mss. M, N, a, b, *efficit.*
[10] Maur. *et.*
[11] P-P, *Sancta conclusio.*
[12] Hæc ad sensum, non ad verbum prolata sunt.

CAPUT IX.

Humani corporis forma præstantior belluinis, et ad instar mundi, ubi caput velut cœlum omnibus præest, cujus per partes decor et pulcritudo extolluntur. Quam conveniens oculorum dispositio et constructio. De cerebri nervorumque cognatione et officiis; item de magisterio aurium; de usu narium et tactus; de oris ac dentium necessitate; de munere linguæ. Maxima vero diversitate exterioribus sensibus uti homines ac bruta animantia. Extollitur demum Creatoris sapientia in pulcritudine, convenientia et officiis reliquorum humani corporis membrorum.

54. Sed jam etiam de ipso hominis corpore aliqua dicenda sunt,[1] quod præstantius ceteris decore et gratia esse quis abnuat? Nam etsi una atque eadem omnium terrenorum corporum videatur esse substantia, firmitudo et proceritas quibusdam major in bestiis: forma tamen humani corporis est venustior, status erectus et celsus; ut neque enormis proceritas sit, neque vilis et abjecta pauxillitas:[2] tum ipsa habitudo corporis suavis et grata; ut neque belluina vastitas horrori sit, nec gracilitas tenuis infirmitati.

55. Ac primum omnium cognoscamus humani corporis fabricam instar esse mundi. Siquidem ut cœlum eminet aeri, terris, mari, quæ velut quædam membra sunt mundi; ita etiam caput supra reliquos artus nostri corporis cernimus eminere, præstantissimumque esse omnium,[3] tamquam inter elementa cœlum, tamquam arcem inter reliqua urbis mœnia. In arce hac regalem quamdam habitare sapientiam secundum propheticum dictum: Quia *oculi sapientis in capite ejus:* hanc esse ceteris tutiorem, et ex illa omnibus membris vigorem providentiamque deferri. Quid enim robur et validitas lacertorum proficiat, quid velocitas pedum; nisi capitis velut principis sui imperialis quædam adminiculetur potestas? Ex hoc enim aut destituuntur universa, aut omnia fulciuntur. Quid agat fortitudo, nisi oculo duce utatur ad prælium? Quid fuga, si desit obtutus? Carcer est totum corpus tenebroso horrens situ;[4] nisi oculorum illuminetur adspectu. Quod igitur[5] sol et luna in cœlo, hoc sunt oculi in homine. Sol et luna duo mundi lumina: oculi autem quædam in carne sidera fulgent desuper, et inferiora claro illustrant lumine, nec patiuntur noctis quibusdam nos tenebris implicari. Speculatores quidam nostri die ac nocte excubant. Nam et ex[6] sopore membris ceteris citius excitantur, et vigilantes circumspectant omnia; viciniores enim sunt cerebro, unde omnis manat usus videndi.[7] Neque vero præpropere quisquam huc descendisse me credat, quod relicto vertice oculos prædicem, cum alienum non sit summam rem in parte laudare. Oculos enim certum est esse capitis portionem. Caput itaque oculis explorat omnia, auribus occulta rimatur, cognoscit abscondita, audit quid aliis agatur in terris.

56. Ipse autem vertex capitis quam suavis et gratus, quam speciosa cæsaries, quam reverenda in senibus, quam veneranda in sacerdotibus, quam terribilis in bellatoribus, quam decora in adolescentibus, quam compta in mulieribus, quam dulcis in pueris! Alium sexum crinita non decet, alium tonsa non decet. Ex arboribus licet quæ humani sit gratia capitis, æstimare. In capite arboris omnis est fructus, ibi omnis est pulcritudo; illius coma nos aut a pluviis tegit, aut defendit a sole. Tolle arbori[8] comam: tota arbor ingrata est. Quanto igitur major humani capitis ornatus est, qui cerebrum nostrum, hoc est, sedem originemque nostrorum sensuum capillis capitis munit et vestit; ne aut frigore vexetur aut æstu? Illic enim fons universorum est; et ideo ubi injuria nocet, ibi gratia præeminet.

57. Quid sine capite est homo, cum totus in capite sit? Cum caput videris, hominem agnoscis: si caput desit, nulla esse agnitio potest: jacet truncus ignobilis, sine honore, sine nomine. Sola ære fusa principum capita, et ducti vultus de ære vel marmore[9] ab hominibus adorantur. Non immerito igitur huic quasi consultori suo cetera membra famulantur, et circumferunt illud servili gestamine sicut numen, atque in sublime locatum vehunt. Unde censoria potestate quo vult dirigit quorumdam obsequia servulorum, et præcepta singulis obeunda decernit. Videas imperatori[10] suo singula gratuito stipendio militare. Alia portant, alia pascunt, alia defendunt, vel ministerium suum exhibent: parent ut principi, ancillantur ut domino. Inde velut quædam procedit tessera, quam debeant pedes obire regionem, quæ militiæ munia manus consummandis operibus exequantur, quam venter abstinendi vel edendi formam impositæ teneat disciplinæ.[11]

58. Huic frons libera, nudis aperta temporibus, quæ mentis habitum specie sui prodat: nunc læta, nunc tristior: nunc erecta[12] ad severitatem, nunc ad lenitatem remissior, quæ signis forensibus internam exprimat voluntatem. Imago quædam animi loquitur in vultu, fidei basis in qua quotidie Domini nomen inscribitur et tenetur. Eam geminæ sepes superciliorum sequuntur, quæ oculis munimenta prætendunt, prætexunt gratiam; ut et venustas decoris arrideat, et diligentia[13] protectionis adsistat. Si quid enim de

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *de ipso aliqua videntur dicere corpore hominis.* Mss. P, a, b, c, *dicenda,* etc.
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, *pusillitas.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *esse omnium.*
[4] Maur. *inhorrens situ.* Cod. P, *horrens ictu.*
[5] Maur. *Quod ergo.* Cod. P, *Quomodo igitur.*
[6] Maur. omitt. *et.* Mss. A, M, N, P, c, *et e sopore.* Mss. a, b, *et a sopore.*
[7] Mss. A, M, N, a, b, *vigandi,* idest ut Cod. P, *vigilandi.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *arboris.*
[9] Maur, et Mss. P, c, *de marmore.*
[10] Mss. A, N, *consolatori.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, N, *disciplina.*
[12] Ed. Med. et Mss. A, M, N, P, a, b, *directa.*
[13] Ed. Med. et Cod. A, *elegantia.*

Ecc. II, 14.

capite sordium decidat, aut arenæ pulvis, aut ros nebulæ, aut humescentis verticis sudor, excipitur supercilio, ne teneras offensa acie visiones mollium perturbet oculorum.

59. Adhærent velut quibusdam montium superciliis oculi; ut et protegente montis cacumine tutiotes sint, et tamquam in summo locati, de quadam scena superiore universa prospectent. Neque enim oportebat eos humiles esse sicut aures, vel os, ipsosque narium interiores sinus. Specula enim semper ex alto est; ut adventientium catervarum hostilium explorari possit adventus; ne improviso occupent otiantem vel urbis populum vel imperatoris exercitum. Sic latronum quoque caventur incursus, si exploratores in muris aut turribus aut montis excelsi supercilio sint locati; ut desuper spectent plana regionum, in quibus insidiæ latronum latere non possint. In mari quoque positus si quis terræ appropinquare se conjicit, in ipsa mali fastigia, et celsa antennarum cornua voti explorator ascendit, et adhuc invisibilem reliquis navigantibus eminus terram salutat.

60. At forte dicas: Si specula editior necessaria fuit, cur non supra summum verticem capitis oculi constituti sunt, sicut cancris vel scarabæis in summo sunt, quibus licet nullum caput appareat, colla ac dorsa tamen cetero corpore celsiora sunt? Sed illis testa valida, nec tam tenuis membrana sicut nobis, quæ facile possit [1] offendi, rubo[1] et ceteris interscindi sentibus. Aliis quoque animantibus hujusmodi species, ut possint oculos aut ad cervicem conferre, ut equi, ac boves, ac propemodum omnes feræ, aut ad alas suas, ut aves quo tuta quiete potiantur. [2] Nobis autem et[2] in summa propemodum corporis parte constitui oculos oportuit tamquam in arce, et ab omni vel minima offensione defendi, quæ duo sibi compugnantia videbantur. Nam si in humili essent propter tutamen, munus impediretur; si in vertice, paterent ad injuriam. Itaque ne vel usui muneris aliquid detraheretur, vel [3] aliquid ad propulsandam injuriam non[3] prospiceretur, eo loci oculos constituit, cui supercilia desuper non minimum protectionis impertiant, subter malæ aliquantulum elevatæ haud exiguum munitionis adjungant, interiorem partem sepiant [4] nares, exteriorem quoque frontis malarumque gibbi extuberent: et licet[4] ossium compage connexa et æquata confinia circumvallare videantur, inter hæc medii sunt oculorum orbes, et tuti ad cavendum, et ad intuendum liberi, et decori ad gratiam, utpote in crystalli speciem refulgentes. In quorum medio pupillæ sunt, quæ videndi munus operantur. Hæ ne qua incidentis injuriæ offensione lædantur, pilis hinc inde consertis velut quodam vallo per circuitum muniuntur. Unde tutum sibi auxilium postulans Propheta ait: *Custodi me Domine sicut*[5] *pupillam oculi;* ut protectionis divinæ fieret ei tam sollicita et tuta custodia, quam pupillam oculi tutissimo quodam naturæ vallo munire dignatus est. Simul quia innocentia et integritas levi sorde adspersa violatur, et gratiæ suæ munus amittit; et ideo prospiciendum, ne quis eam pulvis erroris oblimet, aut ulla vexet festuca peccati; quia scriptum est: *Ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui.* [5] Ps. xvi, 8. Matth. vii, 5.

61. Itaque propter oculos ferunt medendi periti cerebrum hominis in capite locatum, alios autem nostri corporis sensus propter cerebrum finitimo quodam esse domicilio constitutos. Initium enim nervorum et omnium sensuum voluntariæ commotionis cerebrum est, atque inde omnis[6] eorum, quæ diximus, causa manat. Initium autem arteriarum et insiti caloris, quo animantur et tepefiunt vitalia, cor esse plerique arbitrantur. Sensuum autem singulorum velut organum nervi sunt, qui velut chordæ et fides quædam de cerebro oriuntur, et per partes corporis in singula quæque officia derivantur. Ideoque mollius est ceteris cerebrum, quia omnes suscipit sensus; unde omnes nervi, et quo referunt universa, quæ vel oculus viderit, vel auris audierit, vel odor inhalaverit, vel lingua increpuerit, vel os saporis acceperit. Quod enim molle, ad compassionem aptius; quod autem durum ex aliquo rigore nervorum, ad agendum efficacius. [6]

62. Præstantissimum quoque audiendi munus est, et visui suppar gratia. Ideo aures extantiores:[7] ut et ornatus decorem præferant, et excipiant omne illud quidquid e[8] vertice sordium humorisve defluxerit; simul ut in earum sinibus vox repercussa sine offensione interiores ingrediatur anfractus. Nam nisi ita esset, quis non ad omnem fortioris sonum vocis attonitus redderetur; cum inter ipsa subsidia frequenter improviso ictus clamore nos obsurdescere sentiamus? Tum velut quædam propugnacula videas prætendere adversus frigoris asperitatem, calorisque flagrantiam; ut neque frigus penetret ductus patentes, neque nimius adurat æstus. Sinuatio autem interiorum[9] aurium modulandi quemdam numerum præstat et disciplinam. Siquidem per anfractus aurium quidam rythmus efficitur, et modulis quibusdam ingressæ sonus vocis exprimitur. Tenaces præterea sermonis accepti ipsos esse anfractus aurium usus ipse nos docet. Siquidem velut in concavis montium, vel in recessu rupium, vel in anfractu fluminum vox auditur dulcior, et responsa suavia referens echo resultat. Ipsæ quoque sordes aurium non [7] [8] [9]

[1] Maur. et Mss. P, c, *ruboque.*
[2] Maur. omitt. particulam *et.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *non.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *malarumque sibi exuberantem licet os suum.*
[5] Maur. et Mss. P, c, *ut.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *omnis inde.* Cod. P, *omnis in eorum.*
[7] Maur. *extantiores sunt.*
[8] Maur. *de.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, N, *interior.*

inutiles, quæ ligant vocem, ut tenacior ejus et
1 memoria[1] sit, et gratia.

63. De naribus autem quid loquar, quæ bivio et procero foramine antrum quoddam recipiendis odoribus præstant; ut non perfunctorie odor transeat, sed diutius inhæreat naribus, et earum ductu cerebrum sensusque depascat? Ideo diutius odor flagrat acceptus, quam sermo resonat, aut visus apparet. Plerumque quod momento brevi fueris odoratus, toto die tibi spirat in naribus. Per eas quoque purgamenta capitis defluunt, et sine fraude atque offensione aliqua corporis derivantur.

64. Est etiam non mediocris sensus in tactu, atque in eo voluptas gratissima, sincerumque judicium. Plerumque enim tactu probamus quæ oculis probare non possumus.

65. Postremum quoque officium est oris aut linguæ, quod tamen omnibus vires ministrat.
2 Nam neque oculi[2] vigorem videndi haberent,
3 nisi virtutem substantiæ corporalis acciperent,[3]
4 quæ cibo defertur et potu; neque aures[4] audiendi, aut nares odorandi, aut manus tangendi, nisi corpus omne confortetur alimentis. Deficimus enim[5]
5 viribus, nisi eas cibi competentis assiduitate reparemus. Denique confecti fame nullis oblectantur sensuum voluptatibus, sed quasi exortes eorum delinimenta non sentiunt.

66. Quid ego describam dentium vallum, quo cibus conficitur, et plenæ fit vocis expressio? Quæ sine dentibus alimonia delectaret? Denique ævi maturos plerumque cernimus hoc ipso citius senescere, quod amissis dentibus nullam possint cibi virtutem validioris adsumere. Ideo muta
6 infantia, quia non habet adhuc organum vocis.[6]

67. Linguæ quoque non solum in loquendo, sed etiam in edendo munus pretiosissimum est.
7 Ea enim velut plectrum loquentis,[7] et quædam
8 edentis est manus,[8] quæ defluentem cibum dentibus suggerit et ministrat. Vox quoque aeris quodam remigio vehitur, et per inane portatur,
9 eademque vis quæ aerem[9] verberat, nunc commovet, nunc demulcet audientis affectum, iratum mitigat, fractum erigit, solatur dolentem. Sit igitur nobis canorum commune cum avibus. Sed apud quem quo sono vocis utatur, quod est rationabile, non potest cum omnibus animantibus irrationalibus scilicet esse commune. Nam et ipsi sensus communes nobis sunt cum animantibus ceteris: sed tamen non eadem[10] ceteræ animantes industria utuntur. Erigit bucula[11] ad cœlum oculos, sed quid spectet ignorat. Erigunt feræ, erigunt aves; omnibus est liber adspectus: sed soli inest homini eorum quæ adspicit affectus interpres. Spectat oculis ortus obitusque signorum, videt ornamentum cœli, miratur stellarum orbes, fulgores quoque diversos intelligit singulorum, quando hesperus surgat, quando lucifer: cur[12] ille vespertinus, hic matutinus irradiet: quos motus Orion habeat, quos luna defectus: quemadmodum sol suos norit occasus, circuitus quoque cursus sui solemnitate custodiat. Audiunt quoque animantes ceteræ, sed quis præter hominem audiendo cognoscit? Secreta sapientiæ solus homo ex omnibus generibus quæ in terris sunt, auditu et meditatione et prudentia colligit, qui potest dicere: *Audiam*
13 *quid loquatur*[13] *in me Dominus Deus.* Hoc est Ps. LXXXIV, 9.
pretiosissimum, quod homo divinæ vocis sit organum, et corporalibus labiis exprimat cœleste oraculum, sicut illud est: *Clama. Quid clamabo? Omnis caro fœnum.* Accepit quod diceret, et Is. XL, 6.
clamavit. Sibi habeant prudentiam suam qui
14 radio cœli spatia terrarumque[14] describunt. Sibi
15 habeant intellectum suum, de quo[15] dicit Dominus: *Et intellectum prudentium reprobabo.* Neque I Cor. I, 19.
16 numeros orationis[16] ac modos, et modulos musicæ sapientiæ constituam in loco: sed eam
17 sapientiam definio, de qua dicit[17] Propheta: *Incerta et occulta sapientiæ tua manifestasti mihi.* Ps. L, 8.

68. Quid autem loquar de osculo oris, quod pietatis et caritatis est pignus? Osculantur se et columbæ, sed quid ad humani osculi venustatem, in[18] quo amicitiæ insigne humanitatisque
18
præfulget, in quo plenæ caritatis fidelis[19] ex-
19
primitur affectus?[20] Unde et Dominus velut pro-
20
digii genus in proditore condemnans ait: *Juda, osculo Filium hominis tradis?* hoc est, caritatis Luc. XXII, 48.
insigne convertis ad signum proditionis et infidelitatis indicium? Pacisque[21] pignore uteris
21
ad officinam[22] crudelitatis? Bestiali igitur oris
22
obsequio inferentem potius necem, quam cari-

[1] Maur. *in nobis et memoria.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *oculus.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *acceperit.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *auris.*
[5] Maur. *cum;* sed mendum videtur typographicum.
[6] *Muta infantia, quia non habet adhuc organum.* Infantes habent utique organum loquendi, sed non ejus usu potiuntur.
[7] *Plectrum loquentis.* Plectrum est instrumentum, quo citharæ fides a citharædo percutiuntur, ut sonos edant. Cicero (*De natura Deorum*, lib. II, c. 59), sic perbelle: *Ad usum autem orationis incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinatu natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam vox, principium a mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem immoderate profusam fingit et terminat; quæ sonos vocis distinctos et pressos efficit, quum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere; chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus.*
[8] *Et quædam edentis est manus.* Optime dictum de lingua, quippe quæ cibum mansurum sub dentes subigat, vel in varias oris sedes promoveat.
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *eademque vi sui aerem.* Cod. P, *eademque vi sua aerem.*
[10] Maur. et Mss. a, b, c, *eadem his.*
[11] Mss. M, N, *vacula.*
[12] Ed. Med, et Mss. A, M, N, a, b, *cum.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, *loquetur.* Mss. P, a, b, c, *loquitur.*
[14] Maur. *qui cœli terrarumque spatia radio.*
[15] Ed. Med. et Mss. A, N, *de quibus.*
[16] Ed. Med. et Mss. nostri *rationis.*
[17] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *dicit.*
[18] Maur. omitt. *in.*
[19] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *fides.*
[20] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. *affectus.*
[21] Maur. et Cod. c, *Pacis hoc.*
[22] Maur. et Cod. c, *officium.*

tatis fœdera deferentem divinæ arguit vocis oraculo. Illud quoque præcipuum, quod soli homines ore exprimimus, quæ corde sentimus. Itaque cogitationes tacitæ mentis oris sermone signantur.[1] Quid est igitur os hominis, nisi quoddam sermonis adytum,[2] fons disputationis, aula verborum, promptuarium voluntatis? Absolvimus velut quamdam humani corporis regiam,[3] in qua sit licet quædam quantitas portionis, forma tamen universitatis est.

69. Sequitur guttur per quod toto corpori[4] vitale commercium, et spiritus hujus commeatus infunditur. Succedunt brachia, et validi lacertorum tori, validæ ad operandum manus, et procerioribus digitis habiles ad tenendum. Hinc aptior usus operandi, hinc scribendi elegantia, et[5] ille *calamus scribæ velociter scribentis*, quo divinæ vocis exprimuntur oracula. Manus est quæ cibum ori ministrat: manus est quæ præclaris enitet factis, quæ conciliatrix divinæ gratiæ sacris infertur altaribus, per quam offerimus et sumimus sacramenta cœlestia: manus est quæ operatur pariter atque dispensat divina mysteria, cujus vocabulo non dedignatus est se Dei Filius declarari,[6] dicente David: *Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me.* Manus est quæ fecit omnia, sicut Deus dixit omnipotens: *Nonne manus mea fecit hæc?*[7] Manus est totius corporis propugnaculum; capitis defensatrix. Quæ cum sit loco inferior,[8] totum verticem comit, et honesto venustat ornatu.

Ps. CXVII, 16.

Is. LVVI, 2.

70. Quis digne explicet pectoris cratem, ventrisque mollitiem? Aliter enim viscera molliora non possent foveri, et intestinorum sinus duris haud dubie ossibus læderentur. Quid tam salutare, quam ut pulmo cordi finitimo limite jungeretur; ut cum exarserit cor ira et indignatione, pulmonis sanguine atque humore citius temperetur? Ideoque et[9] mollior pulmo est, quia madet semper, simul ut rigorem indignationis emolliat. Hæc ideo strictim percurrimus, ut tamquam indocti obvia[10] perstringere, non tamquam medici plenius scrutari videamur, et persequi quæ naturæ latibulis abscondita sunt.

71. Splen[11] quoque cum jecore habet viciniam fructuosam, qui dum adsumit quo ipse pascatur,[12] abstergit quiquid sordium deprehenderit; ut per fibras jecoris minutiores ciborum possint tenues atque subtiles reliquiæ transire, quæ vertantur in sanguinem, viribusque proficiant, et non cum fimo et sordibus egerantur. Intestinorum vero circumplexi orbes, et sine aliquo licet nodo sibi tamen invicem nexi, quid aliud nisi divinam prospicientiam creatoris ostendunt; ut non cito esca pertranseat, et statim a stomacho decurrat? Quod si fieret, jugis fames et continua vorandi libido hominibus gigneretur. Exinanitis enim visceribus et exhaustis, dum momentaria effusione vacuarentur,[13] necesse esset inexplebilem atque insatiabilem cibi et potus generari cupiditatem, quam sine dubio mors matura[14] sequeretur. Ideoque provide conficitur primum esca in utero superiore,[15] deinde in jecore coquitur,[16] ejusque[17] vapore digestus transfunditur succus ejus in reliquas corporis partes; eaque substantia artus aluntur humani, quam juvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverantiam: reliquum autem velut superfluum per intestina deducitur, et per illud ex transverso ostium derivatur.

72. Denique etiam in Genesi arca Noe ad fabricam humani corporis accipitur, de qua dixit Deus: *Fac tibi arcam ex lignis quadratis, nidos facies in ea*[18] *et bituminabis eam intus et foris bitumine, et sic facies arcam.* Et infra: *Ostium*[19] *facies ex transverso: inferiora autem arcæ bicamerata et tricamerata facies.* Hoc ergo significat Dominus, quod ostium ex posteriori sit parte, per quod egerantur ciborum superflua. Decore enim creator noster ductus reliquiarum a vultu hominis avertit; ne dum alvum purgamus, inquinaremus adspectum. Simul illud considera, quod ea quæ pudoris plena sunt, eo loco[20] constituta sunt, ubi operta vestibus dedecere non possint.[21]

Gen. VI, 14.

Ibid. 16.

73. Venarum pulsus vel infirmitatis internuntius, vel salutis est. Eædem tamen cum toto diffusæ corpore sint, neque nudæ atque intectæ sunt, et ita levibus operiuntur visceribus, ut explorandi copia sit, celeritas sentiendi, quando nulla est viscerum crassitudo, quæ pulsum possit obducere. Ossa quoque omnia tenui operta sunt viscere, et revincta nervis; præcipue tamen capitis levi tecta sunt corio. Unde, quo possint

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *ore signantur*, omitt. vocem *sermone*.

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *quoddam sermonis claustrum*. Mss. a, b, c, *quidam sermonis aditus*.

[3] Cod. P, *quædam humani corporis retia*.

[4] Maur. *totius corporis*.

[5] Codd. nostri *ut*.

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, omitt. *se..... declarari*.

[7] Maur. *fecit hæc omnia*. Cod. c, *fecit omnia*.

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *inferiori*.

[9] Maur. et Cod. c, omitt. particulam *et*.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *obviam*.

[11] Maur. et Cod. P, c, *Lien*, quæ tamen æque respondet græco vocabulo σπλήν. Profecto non sine causa lien hepati adjacet; cum omnia, quæ fecit Deus, sapientissime facta sint. Quo vero munere lien in animali æconomia fungatur, nondum physiologi detexerunt.

[12] *Adsumit quo ipse pascatur*. Cibi mansi in stomacho compressi ac attriti digeruntur in quoddam liquamen, quod in minimas venulas hauritur. De ventriculo et de liene minime dubites, quin simili officio fungendo apti sint, cum et ipsi bibulo venarum genere gaudeant. Attamen neque istud est illis peculiare munus, neque partes nutrientes a fœcibus excernunt.

[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, p, a, b, *vacuantur*.

[14] Mss. a, b, *immatura*.

[15] *In utero superiore*, nempe in ventriculo.

[16] *In jecore coquitur*. Haud in jecore, sed prope jecur, chimus ab ipso bilem excipit (*ejusque vapore*), qua solidæ a liquidis secernuntur partes; sic autem chimus *digestus est*. Liquida ipsius portio a vasorum lacteorum ostiolis absorbetur; relictis solidis partibus, quæ postea expelluntur.

[17] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *quoque*.

[18] Ed. Med. et Mss. nostri *in arca*.

[19] Maur. et Mss. P, c, *ostium vero*.

[20] Ed. Med. et Mss. A, N, P, a, b, *eo loci*.

[21] Ed. Med. et Cod. A, *nos non possint*.

aliquod adversum imbres et frigora habere mu- A
nimen, capillis densioribus vestiuntur. Quid de genitalibus loquar, quæ venis e regione cervicis per renes lumbosque deductis suscipiunt genitale semen[1] ad munus et gratiam[2] procreandi?

74. Quid de officio pedum, qui totum corpus sine ulla sustinent oneris injuria? Flexibile genu, quo præ ceteris Domini mitigatur offensa, ira mulcetur, gratia provocatur. Hoc enim Patris summi erga Filium donum est, *ut in nomine Jesu*[3] *omne genu curvetur cœlestium, terrestrium* B
et infernorum; et omnium lingua confiteatur quoniam Dominus Jesus[4] *in gloria est Dei Patris.* Phil. II, 10 et 11.
Duo enim sunt quæ præ ceteris Deum mulcent, humilitas et fides. Pes itaque exprimit humilitatis affectum, et sedulæ servitutis obsequium: fides æquat Filium Patri, atque utriusque eamdem gloriam confitetur. Recte autem non plures, sed duo sunt homini pedes; quaterni enim pedes feris ac belluis sunt, bini avibus. Et ideo unus quasi de volatilibus est homo, qui alta visu C
petat, et quodam remigio volitet sublimium sagacitate sensuum.[5] Et ideo de eo dictum est: Ps. CII, 5.
Renovabitur sicut aquilæ[6] *juvenlus tua;* eo quod propior sit cœlestibus, et sublimior aquilis, qui possit dicere: *Nostra autem conversatio in cœlis est.*

CAPUT X.

Diei sexto, totique adeo operi creationis finem positurus quomodo Deus requievisse dicatur. Creatoris laudibus sermo concluditur.

75. Sed jam finis sermoni nostro sit, quoniam completus est dies sextus, et mundani operis summa conclusa est; perfecto videlicet homine in quo principatus est animantium universorum,[7] et summa quædam universitatis, et B 7
omnis mundanæ gratia creaturæ. Certe deferamus silentium, quoniam requievit Deus ab omnibus mundi operibus: requievit autem in recessu hominis, requievit in ejus mente atque proposito. Fecerat enim hominem rationis capacem, imitatorem sui, virtutum æmulatorem, cupidum cælestium gratiarum. In his requiescit Deus qui ait: *Super quem requiescam, nisi supra humilem, et quietum, et trementem verba mea?* Is. LXVI, 2.

76. Gratias ergo Domino Deo nostro, qui C
hujusmodi opus fecit in quo requiesceret. Fecit cœlum, non lego quod requieverit; fecit terram, non lego quod requieverit; fecit solem, lunam et stellas, nec ibi lego quod requieverit: sed lego quod fecerit hominem, et tunc requieverit,[8] habens cui peccata dimitteret.[9] Aut forte 8 9
tunc jam futuræ Dominicæ passionis præcessit mysterium, quo revelatum est quia requiesceret Christus in homine, qui requiem sibi prædesti- D
nabat in corpore pro hominis redemtione secundum quod ipse dixit: *Ego dormivi et requievi, et exsurrexi, quoniam Dominus suscepit me.* Ipse Ps. III, 6.
enim requievit, qui fecit: cui est honor, gloria, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *seminium*. Forte lectio genuina, unde errore amanuensium Mss. a, b, c, *seminum*.

[2] Maur. *et ad gratiam*.

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N, c, *Domini Jesus*. Mss. a, b, *in nomine ejus*.

[4] Ed. Med. et Mss. A, P, *Jesus Christus*.

[5] Mss. A, M, N, P, a, b, et editiones ante Maurinam *sublimium cogitationum*. Cod. c, *sublimium cogitationum et sagacitate sensuum*. Vox *sublimium* videtur facile aliquem induxisse ut *cogitationum* insereret pro *sagacitate sensuum*, quos tamen Sanctus Doctor *sublimes* in homine potuit hic rite appellare, cum et antea dixerit longe præstantius sensus corporeos in homine ac in belluis exerceri.

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *aquila*.

[7] Ed. Med. et Mss. nostri: *universarum*. Etiam alibi in gen. fem. occurrarunt.

[8] Maur. *requievit*.

[9] *Habens cui peccata dimitteret*. Sapienter dictum, ut homines in admirationem divinæ misericordiæ traduceret. Perbeati qui hanc Dei requietem boni consulentes, properant et ipsi in misericordiæ divinæ sinu requiescere!

PRÆFATIO
AD LIBRUM DE PARADISO.

Liber *De Paradiso*, etsi ratione objecti succedat illis qui de mundi et hominis edisserunt creatione, attamen multo ante hosce conscriptus est, utpote qui ad exordia pontificatus Ambrosii referri debeat. Maurini editores ejus conscriptionem anno 375 constituendam putant, neque a vero abludere videntur, licet eorum ratiocinatio non ita peremptoria sit, ut possibilitatem excludat quod vel sequiori anno fuerit pervulgatus. Directe quidem nihil novimus de tempore quo Sanctus Doctor eum concinnaverit, nisi quod ipsemet Ambrosius epistola responsoria ad Sabinum, Placentiæ episcopum, data circa annum 389 declaret: *Ego autem jamdudum de eo scripsi, nondum veteranus sacerdos* (Ep. 45 juxta Maur.). Verum quia idem Sanctus Doctor circa finem libri alterius *De Virginibus* prodit se hos libros exarasse cum nondum esset *triennalis sacerdos*, ex hoc inferunt Maurini editores, librum *De Paradiso* minime quidem conscriptum supponi posse ipso anno 374, paucis nempe diebus qui ab Ambrosii Ordinatione ad finem anni effluxere, cum *raptus a tribunalibus atque administrationis infulis ad sacerdotium*, ut ipsemet ait (*De Officiis*, lib. I, 1), necessaria nondum scientia pollere posset; sed concludendum esse insequenti anno Ambrosium eum confecisse, cum supponendum sit non antea primam manum libris *De Virginibus* conscribendis admovisse quam libro *De Paradiso* supremam adjecisset.

Verumtamen, licet hoc volumen nullum in se prodat indicium unde constet, e sermonibus conflatum esse, quos Sanctus Doctor ad populum habuerit, ut in plerisque aliis ejusdem libris deprehenduntur, a vero abludere non arbitramur si librum quoque *De Paradiso* summam saltem illarum doctrinarum exhibere dicamus, quas ipse viva voce pro concione tradiderit, quasque quodam veluti compendio perstrinxerit ad uberiorem gregis sui utilitatem. Quamvis enim nonnulla subtilia subtiliterque pertractet, quæ sermonibus ad populum non satis convenire videantur, id supposito nostro nullatenus officere perspicietur, modo animadvertatur, absonum non fuisse ab Ambrosii consuetudine de subtilioribus quoque ad populum disputare, atque ex magna adhuc catholicorum cum hæreticis, hebræis ac gentilibus commixtione necessum catholicis extitisse ut contra omnes eorum errores cavillationesque præmunirentur; ut ideo multa quæ hoc libro tanquam ab acatholicis in sacram *De Paradiso* et protoparentum lapsu enarrationem objecta proferuntur, et ab Ambrosio refutantur, licet subtiliora et abstrusa, tamen non absque magno vere fidei lucro catholicæ plebi fuerint proponenda. Profecto cum reliquæ omnes commentationes, quas de non paucis sacrarum Scripturarum partibus Sanctus Doctor in lucem emisit, nonnisi contextum referant institutionum quas viva voce ad populum habuit, ut immo in aliis quoque tractationibus deprehenditur, ex analogia jure inferimus, eandem et libro *De Paradiso* originem esse tribuendam. Quod immo valde adhuc probabilius efficitur ex initio prioris libri *De Cain et Abel*, qui ita exorditur: « De paradiso in superioribus « pro captu nostro..... digessimus..... Nunc sequentem adoriamur historiam, et ea quæ secundum Scri- « pturas annexa sunt divinas, nostro opere prosequamur ». Quia autem his in libris manifesta apparent indicia quod ex oralibus institutionibus congesti sint, cum verba prodant modo relata hos non esse nisi libri *De Paradiso* continuationem, pleno jure concluditur, huic quoque sermones ad populum habitos occasionem et materiem suppeditasse. Hoc autem supposito, stricte intra limites anni 375 ejus evulgationem contrahere non cogimur: nihil enim admittere vetat quod etiam pro eo tempore quo libris *De Virginibus* conscribendis incumberet, biblicam de Paradiso historiam gregi suo concionando commentaretur, ipsarumque concionum summam scripto evulgaret. Quidquid autem sit, omnino extra dubium est, tam hunc librum, quam qui *De Cain et Abel* huic immediate subsequentur, recenti adhuc in episcopali munere Ambrosio tribuendos esse, ideoque eos non eadem, ut scripta posterius edita, ex omni parte nitescere præstantia.

Objectum hujus libri est expositio biblicæ enarrationis de terrestri paradiso, de protoparentum nostrorum in eo conditione, de præcepto a Creatore eis facto ne e fructu comederent arboris scientiæ boni et mali, de ipsorum tentatione et lapsu, de damnatione a Deo in serpentem atque in eosdem prolata; simulque universæ hujus historiæ ab hæreticorum et gentilium calumniis ac tricis vindicatio. Hinc, ut quædam in ipsos gentiles philosophos animadvertit, plura tamen congerit in gnosticos et manichæos, utpote qui essent Veteris Testamenti auctoritati maxime adversi, ut inde conjicere sit, ejusmodi sectarios non mediocri adhuc numero in ipsa insubrica metropoli tunc extitisse. Speciatim vero oppositas a nonnullis ex illis difficultates commemorat (cap. V), quas eos ex Apellis voluminibus, Marcionis discipuli, hausisse prodit. Nequimus autem Maurinis editoribus assentiri, dum ajunt: « Per eorum, ut videtur, latus in Manichæos, « qui tunc temporis Mediolanensem infestabant Ecclesiam, telum adigit, *cum forte hactenus palam et « aperto marte illos aggredi non esset ausus* (Admonit. in librum *De Paradiso*). Nam et Manichæos directe impetit (cap. VIII), eos compellans *qui Vetus non recipiunt Testamentum*, nec supponere fas est, tam strenuum Præsulem metuisse fideles sibi concreditos ab iis hostibus directe præmunire, a quibus sæviora exitia extimescenda fuissent. Sumpta autem occasione et Judæos perstringit (cap. XIV), utpote qui, secus ac Adam, vocem Dei audire noluerint. Nonnullas demum discutit quæstiones quæ inter catholicos ipsos, nisi forte agitarentur, saltem moveri possent.

Cum igitur hoc libro maximam operam collocaverit Ambrosius in acatholicorum versutiis refutandis, aliisque pluribus, de quibus controverti poterat, proponendis atque solvendis, ex hoc forte deducendum quod *disputationis* titulo in quibusdam mss. codd. inscriptus fuerit, ut, testibus editoribus Maurinis, legitur, ad calcem antiquissimorum exemplarium Remensis Ecclesiæ et Claromontani Collegii. Siquidem hanc non extitisse primigeniam voluminis inscriptionem vel ex ipso constat Augustino, qui *libri* nomine illud non semel commendat (Lib. II *contra Julian.* cap. 5 et cett.). Quia autem Augustinum commemoravimus, prætereundum non est, tantum Ecclesiæ Doctorem iterata testimonia ex hoc libro deprompsisse ad originalis peccati et divinæ gratiæ demonstrationem adversus Pelagianos (Locis præcit. et *Operis imperf.*, lib. I, cap. 48).

Sed præter polemicam, quam validissimam in acatholicos exercuit, historicam enarrationem breviter persecutus est, mysticis explanationibus maxime delectatus, quas partim ex hebræo Philone ipse se hausisse Ambrosius testatur, ex ejus nempe libris *Allegoriarum legis* et *De mundi opificio*. Immo vero iis etiam inter catholicos se indulgere professus est (cap. II) qui historiam de protoparentum tentatione per serpentem qua simplicem allegoriam ita interpretabantur, ut totam contraherent ad interiorem dæmonis in corde hominis ad malum sollicitationem. Præcitata vero epistola ad Sabinum episcopum, supposita quidem historica biblicæ narrationis veritate, iisdem rursus mysticis commentationibus immoratur. Secus, ut rite notant Maurini editores: « Præterquamquod ea pauca sunt (a Philone depromta) et ad allegoricum (idest « mysticum, non litteralem) scripturæ sensum pertinent, in iis ipsis Philonis mentem, non verba conse- « ctatur, et quæ apud illum auctorem Judaico spiritu inspersa fuerant, ea in sententiam Evangelicæ « congruentem christianæ doctrinæ admodum convertit Ambrosius ». Ex omnibus denique ad vere christianam morum institutionem opportuna evolvit documenta, quæ ipsum, licet recentem episcopum et pastorem, attamen jam valde virtute provectum ostendunt, et zelo salutis animarum ut verum *fratrum amatorem* incensum.

Lectiones variantes hujus libri collegimus ex jam memoratis Mss. codicibus, duo tantum exceptis P, et c; ad quorum locum duo alii accesserunt: nempe unus sigla B, alter sigla N' designati. Prior, olim fuit Conventus S. Barnabæ Mediolani, nunc vero in Bibliotheca Ambrosiana signatus *I. 52. Inf.* servatur et est sæculo XV ineunte conscriptus. Alter vero est Cathedralis Novariensis Ecclesiæ sæculo XII exaratus.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE PARADISO

Scriptus circiter an. 375.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. II. 8. Et plantavit Deus paradisum in Eden secundum Orientem: et posuit ibi hominem quem finxit.

Lectio Vulgata.

8. Plantaverat autem Dominus Deus par disum voluptatis a principio, in quo posuit hominem quem formaverat.

Maxime arduum, apostolo Paulo monente, de Paradiso loqui. De terrestri tamen notum, a Deo conditum esse, arboribus fructiferis refertum, locumque fuisse voluptatis homini in eum a Deo inducto. Paradisus etiam anima in bono fructificans.

Gen. II, 8. 1 ET *plantavit Deus paradisum in Eden secundum Orientem: et posuit ibi hominem quem finxit.* De paradiso adoriendus[1] sermo non mediocrem æstum nobis videtur incutere, quidnam sit paradisus, et ubi, qualisve sit, investigare et explanare cupientibus: maxime cum Apostolus, sive in corpore, sive extra corpus nesciat, raptum se tamen dicat usque ad tertium cœlum. Et rursus: *Scio,* inquit, *hujusmodi hominem, sive in corpore, sive extra corpus nescio, Deus scit; quoniam raptus est in paradisum, et audivit verba* II Cor. XII, 3-5. *ineffabilia, quæ non licet homini loqui.... Pro hujusmodi gloriabor, pro me autem non gloriabor nisi in infirmitatibus meis: si enim voluero gloriari, non ero stultus; nam veritatem dico.* Ergo si hujusmodi paradisus est, ut eum solus 2 Paulus, aut vir[2] aliquis Pauli similis, cum in hac vita degeret, videre potuerit; idem tamen sive in corpore, sive extra corpus viderit, meminisse non possit; audierit tamen verba, quibus prohi- 3 bitus sit vulgare quod audierat:[3] quo tandem nos modo paradisi situm poterimus absolvere, A quem nec videre potuimus; et si potuissemus videre, prohiberemur tamen aliis intimare?[4] Simul cum Paulus extollere se revelationum sublimitate sit veritus, quanto magis nobis timendum est id sollicitius indagare,[5] cujus etiam revelatio obnoxia sit periculo? Non igitur hylen[6] hunc paradisum æstimare debemus; et ideo relinquamus Pauli esse secretum. 4 5 6

2. Tamen quoniam legimus[7] in Genesi a Deo paradisum esse plantatum secundum Orientem, B et ibi esse positum hominem, quem plasmavit Deus; istius paradisi auctorem jam possumus invenire. Quis est enim qui potuit fingere paradisum, nisi omnipotens Deus, qui dixit et facta sunt, numquam indigens eorum quæ generari vellet? Ipse ergo plantavit paradisum de quo dicit Sapientia: *Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus, eradicabitur.* Bona Angelorum Matth. XV, 13. plantatio, bona sanctorum. Sancti enim sub ficu et vite dicuntur[8] in illo pacis futuri[9] tempore, 8 9 C in quibus typus est angelorum. Micheæ, IV, 4.

3. Ergo paradisus est plurima ligna habens, sed ligna fructifera, ligna plena succi atque virtutis, de quibus dictum est: *Exultabunt omnia ligna silvarum;* ligna semper florentia viriditate Ps. XCV, 13. meritorum, sicut illud *lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, cujus folium non defluet;*[10] quia totus in eo fructus exuberat. Hic 10 ergo paradisus est.

4. Locus autem ejus in quo est plantatus, D voluptas dicitur. Unde et sanctus David ait: *Ex torrente voluptatis tuæ potabis eos.* Legisti enim: Ps. XXXV, 9. Quia *fons procedit ex Eden, qui rigat paradisum.* Gen. II, 10. Hæc igitur sanctorum ligna,[11] quæ plantata sunt 11 in paradiso, quasi profluvio quodam torrentis spiritus[12] irrigantur. De quo etiam alibi ait: *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei. Est autem* Ps. XLV, 5. *civitas illa, quæ sursum est Hierusalem, libera,* in Ad Gal. IV, 6. qua diversa sanctorum merita pullularunt.[13] 13

5. In hoc ergo paradiso hominem Deus posuit E quem plasmavit. Intellige etiam quia non eum

[1] Maur. *adoriundus.* Sed nostra lectio alibi quoque occurrit.

[2] Codd. nostri *vix,* quæ æque bona est lectio, licet Maurina, ut in textu, præferenda videatur.

[3] Mss. N, B, *viderit.* Cod. M, *audierit.*

[4] Animadvertere pronum est, ex oratorio quodam artificio ea quæ de cœlesti paradiso protulit Apostolus, ad terrestrem quoque referri a Sancto nostro.

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *studendum est id sollicitius indicare.*

[6] Ed. Med. et Mss. B, M, N, N', *Non vilem igitur.* Forsitan hæc lectio irrepsit e breviatione pro *visibilem,* et hæc posset bene accipit ut germana Ambrosii lectio.

[7] Maur. *hic legimus.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *dicuntur requiescere.*

[9] Ed. Med. et Mss. nostri *pacis futuræ.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, a, b, *defluit.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, *sanctorum lumina.* Cod. N, *flumina.* Cod. N', *hæc igitur ligna,* omissa voce *sanctorum.*

[12] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *spiritu.*

[13] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *pullulant.*

hominem qui secundum imaginem Dei est, posuit, sed eum qui secundum corpus. Incorporalis enim in loco non est. Posuit autem eum in paradiso sicut solem in cœlo, exspectantem regnum cœlorum, quemadmodum creatura exspectat revelationem filiorum Dei.

6. Ergo si paradisus est in quo erant exorta virgulta, videtur paradisus anima esse quæ multiplicat semen acceptum, in qua virtus unaquæque plantatur, in qua erat etiam lignum vitæ, hoc est sapientia, sicut dixit Salomon:[1] quia sapientia non de terra exorta ext, sed de Patre. *Est enim splendor lucis æternæ, et manatio omnipotentis Dei gloriæ.*[2]

Sap. VII, 26.

Ibid. 25.

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. II. 9. Produxit Deus lignum speciosum ad adspectum et bonum ad escam, et lignum vitæ in paradiso, et lignum scientiæ boni et mali.

Lectio Vulgata.

9. Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulchrum visu. et ad vescendum suave: lignum etiam vitæ in medio paradisi, lignumque scientiæ boni et mali.

Quod lignum scientiæ boni et mali in paradiso fuerit, quodque ibidem serpens exstiterit, non reprehendendum, cum illud ad hominis bonum posuerit Deus, ipsamque diaboli malitiam ad nostram converterit utilitatem. Neminem peccare nisi volentem. Quosdam pro serpente delectationem, pro muliere animi sensum interpretari.

7. Erat autem lignum scientiæ boni et mali in paradiso. Sic enim habes: Quia *produxit Deus lignum speciosum ad adspectum, et bonum ad escam, et lignum vitæ in paradiso, et*[3] *lignum scientiæ boni et mali.* Postea videbimus utrum et hoc lignum speciosum ad adspectum, et[4] bonum ad escam fuerit sicut cetera. Eo enim loco hoc opportunius disputabitur, quo hominem ex hoc gustantem ligno invenimus esse deceptum. Interim nihil habemus, quod nunc reprehendere debeamus, etsi rationem scire non possumus.[5] Neque enim in hac creatura mundi, si qua nobis difficilia intellectu videntur, et incomprehensibilia ingenio nostro, temerario quodam debemus condemnare judicio, ut creaturam serpentium, venenatique alicujus animantis; quippe homines[6] qua ratione singula quæque sint facta intelligere adhuc et scire non possumus. Sic ergo et[7] in Scripturis divinis non facile reprehendamus aliquid, quod intelligere non possumus. Sunt enim plurima quæ non nostro ingenio metienda sunt, sed ex altitudine divinæ dispositionis[8] et verbi sunt æstimanda.

Gen. II, 9.

8. Pone enim, sine præjudicio tamen adsertionis futuræ, ideo tibi hoc lignum de scientia boni et mali displicere, quia posteaquam gustaverunt ex eo homines, intellexerunt esse se nudos; attamen ad consummationem divinæ operationis dicam tibi, et hoc lignum in paradiso exortum, et ideo a Deo esse permissum, ut possimus supereminentiam boni scire. Quomodo enim si non esset scientia boni et mali, inter bonum et malum discretionem aliquam discereremus? Nam neque quod malum erat, malum judicaremus esse, nisi esset scientia boni: scientia autem boni esse non posset, nisi esset et bonum:[9] neque rursus quod bonum erat, sciremus bonum esse, nisi esset scientia mali. Cape exemplum de ipsa conditione humani corporis. Nempe habet et amaritudinem quamdam fellis, quæ si in commune prospicias, ad salutem hominis utilis invenitur. Ergo et quod malum putamus, plerumque non per omnia malum est, sed in commune utile. Nam sicut fel in parte est corporis, et tamen ad totius utilitatem corporis prodest: ita utilitati omnium profuturam sciens Deus scientiam boni et mali, in parte constituit, ut in commune prodesset.

9. Denique serpentem in paradiso invenis, utique non sine Dei voluntate generatum. In serpentis autem figura diabolus est. Fuisse enim diabolum in paradiso etiam Ezechiel propheta docet, qui dicit super principem Tyri. *In voluptate,* inquit, *paradisi factus es.* Principem autem Tyri in figura[10] accipimus diaboli. Numquid et hinc accusabimus Deum, quia[11] thesauros ejus altitudinis et scientiæ absconditos in Christo et occultos comprehendere non possumus, nisi quos ipse revelare dignatus est? Revelavit tamen, ut sciamus etiam diaboli malitiam ad salutem prodesse hominibus. Non quod diabolus prodesse velit, sed quod malitiam ejus etiam repugnantis convertit nobis Dominus ad salutem. Denique hujus malitia Job sancti viri fecit esse virtutem et patientiam clariorem. Hujus malitia justitiam ejus exercuit; ut certaret et

Ezech. XXVIII, 13.

[1] Ambrosius etiam inf. c. 13 et alibi hunc librum tribuit Salomoni juxta temporis sui opinionem: sed *pseudepigraphum* eum esse postea docuit Hieronymus, et a nonnullis scriptorum veterum Judæo Philoni, puta antiquiori, adscribi. Unde Cassiod. Sen. div. litt. c. 5: *Hieronymus,* inquit, *asserit Sapientiæ librum non a Salomone, ut usus habet, sed a Philone doctissimo quodam Judæo, fuisse conscriptum, quem pseudographum prænotavit, propterea quod usurpationem hominis portat alterius.* Putavit aliquando Augustinus eumdem librum ab Jesu Sirac scriptum fuisse, sed doctior postmodum factus incerti auctoris esse pronunciavit. Vide lib. II, c. 4, Retract.; lib. II de Doct. Christ., c. 8, et Specul. ac notas ibi in ultima edit. subjectas. Communior ævi nostri Scriptorum sententia est opus illud ex plurimarum sententiarum Salomonis compilatione a quodam pio ac erudito viro prodiisse, qui proinde divini hujus libri collector, Salomon vero genuinus auctor dici debeat. (Edit. Maur.)

[2] Maur. *emanatio omnipotentis gloriæ,* omissa voce *Dei,* quæ quidem deest in textu græco; habetur tamen in antiquissima Vulgata nostra, necnon in versione syriaca.

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. *et.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. *et.*

[5] Maur. *possimus.* Animadvertit P-A, *Quod non debeat facile condemnare Scriptura, etiamsi non intelligatur.*

[6] Mss. A, N, B, *hominis.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. *et.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *divina et dispositionis.* N, postera manus correxit *dispositione.*

[9] Ed. Med. et Cod. M, *nisi esset et malum.* Mss. A. B, *nisi esset malum.* Rom. ed. adjicit *malum enim discerni non potest, nisi per scientiam boni.* Sed ea nusquam alibi reperiri notant Maur. editores.

[10] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *in figuram.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *Ergo numquid et hinc accusabimus Dominum Deum nostrum, quia,* etc. Idem habent Mss. a, b, omissis verbis *Deum nostrum.*

vinceret, et victoriam corona sequeretur: Nemo enim nisi qui legitime certaverit, coronatur.[1] Joseph quoque castimonia numquam ad nostri memoriam pervenisset, nisi mulier domini ejus contubernalis ignitis diaboli spiculis incitata tentasset ejus affectum, nisi postremo affectasset ejus interitum, quo clarior esset castimonia viri, qui mortem pro castitate contempserit. Vis scire consilium Dei? Nempe diabolo auctore neces videntur justis hominibus præparari, exerceri quoque parricidia filiorum; attamen Dominus etiam Abraham hac arte tentavit, ut immolari sibi filium ab eodem postularet. Qua tentatione Abraham fidelis est Domino comprobatus, quod a devotionis[2] obsequio nec dilecti filii miseratione revocatus sit.[3] Ita ergo et lignum scientiæ boni et mali in paradiso; quod erat speciosum ad visum, et bonum ad escam specie videbatur. Non enim usu[4] bonum ad escam erat; quoniam esca ejus videtur[5] hominibus obfuisse. Ergo est quod singulis noceat, in commune prosit, ut Judæ nocuit diabolus, sed præter illum omnes apostolos coronavit, qui malitiæ ejus tentamenta vicerunt.

10. Itaque neque dubitandum, neque reprehendendum quod in paradiso diabolus erat; quandoquidem occludere sanctis non potuit iter, ne quis ascenderet. Neque enim justis habitationem incolatus tamquam possessor eripuit. Esto enim ut aliquos desides atque vitiosos ab incolatu supernæ possessionis averterit: illud multo augustius multoque pulcrius quod sanctorum orationibus excludetur,[6] cum completum fuerit illud: *Videbam satanam sicut fulgur de cœlo cadentem.* Luc. IX, 18. Ergo non metuamus eum, qui eousque infirmus est, ut et ipse casurus in terram sit. Accepit quidem tentandi licentiam, sed non accepit copiam subruendi,[7] nisi sua sponte labatur[8] infirmus affectus,[9] qui sibi auxilium non norit arcessere. Et ideo qua fraude tentaverit primum hominem, quidve in homine putaverit esse tentandum, quo ordine, qua arte cognoscere opus est, ut cavere possimus.

11. Plerique tamen qui volunt in paradiso diabolum non fuisse, licet in cœlo adstantem cum Angelis legerimus, ne nostro sermone videantur offendi,[10] secundum suam accipiant voluntatem interpretationem istius lectionis. Namque ante nos fuit, qui per voluptatem[11] et sensum prævaricationem ab homine memoraverit esse commissam, in specie serpentis figuram accipiens delectationis, in figura mulieris sensum animi mentisque constituens, quam αἴσθησιν vocant Græci: decepto autem sensuo[12] prævaricatricem secundum historiam mentem adseruit, quam Græci νοῦν vocant. Recte igitur in græco νοῦν viri figuram accepit, αἴσθησιν mulieris. Unde et quidam Adam νοῦν terrenum interpretati sunt. Dominus autem virgines illas in Evangelio accensis facibus vel extinctis expectantes sponsi adventum pro sensibus vel integris sapientium, vel corruptis insipientium posuit. Nam si Eva, hoc est, sensus primæ mulieris accensas habuisset faces, numquam prævaricationis suæ nos criniculis implicasset, neque ex illa virtutis immortalitate cecidisset. Matth. XXV, 1 et seq.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
10. Fons procedit ex Eden qui rigat paradisum. Et dividitur hic fons in quatuor initia.	10. Et fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde dividitur in quatuor capita. Gen. II.
11. Nomen est uni Phison: hic est qui circuit omnem terram Evilath, ubi est aurum.	11. Nomen uni Phison: ipse est qui circuit omnem terram Hevilath, ubi nascitur aurum.
12. Terræ autem illius aurum bonum est, ubi est carbunculus et lapis prasinus.	12. Et aurum terræ illius optimum est: ibi invenitur bdellium, et lapis onychinus.
13. Et nomen secundo Geon: hic est qui circuit omnem Æthiopiam.	13. Et nomen fluvii secundi Gehon: ipse est qui circuit omnem terram Æthiopiæ.
14. Et flumen tertium Tigris: hic est qui vadit contra Assyrios. Et flumen quartum est Euphrates.	14. Nomen vero fluminis tertii, Tigris: ipse vadit contra Assyrios. Fluvius autem quartus, ipse est Euphrates.

Animæ, tamquam paradiso figuratæ, subsidium Christus, ut fons paradisum irrigans. Quænam flumina paradisi secundum literam: his vero mystice virtutes cardinales repræsentari, quæ istius mundi tempora veluti incluserunt.

12. Est ergo paradisus terra quædam fertilis, hoc est, anima fœcunda, in Eden plantata, hoc est, in voluptate quadam vel exercitata terra, in qua animæ sit delectatio. Est etiam νοῦς tamquam Adam: est et sensus, tamquam Eva. Ac ne haberes quod ad infirmum retorqueres naturæ, vel ad obnoxiam in tolerandis periculis conditionem, considera quæ habeat anima ista subsidia.

13. Erat fons qui irrigaret paradisum. Qui[13] fons, nisi Dominus Jesus Christus? Fons vitæ

[1] Ed. Med. et Mss. A, B, *coronabitur.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *quodam devotionis.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *est.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *visu.* Mss. a, b, *visum.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *videbatur.* Mss. a, b, *videretur.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *excluditur.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *subvertendi.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *labitur.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *effectus.*

[10] Hanc fuisse catholicorum quorumdam opinionem, ut paradisum et quæ de serpentis atque Evæ colloquio in Genesi leguntur, solo sensu allegorico interpretarentur, Augustinus lib. VIII, c. 1 et seq. de Gen. ad litt. auctor est. Unde non mirum si optionem hanc faciat Ambrosius. Eam tamen sic intellige ut veritatem prævaricationis primorum parentum, ac peccati originalis sartam tectam velit. Id ipsemet cum Philo in lib. *De mundi opificio.* ultimis hujus capitis verbis aperte docet, tum aliis ejusdem libri locis, et in iis maxime quos ad adstruendum peccatum originale Augustinus adhibet, manifestum est. (Edit. Maur.)

Indulget autem Philonis hypothesi, cui suffragabatur schola alexandrina, mysticis addicta interpretationibus. Verum etsi ea ætate aliis insuper catholicis arriserit, eamque instaurare conati sint Cajetanus et Jahn; vix tamen nostris præsertim temporibus hypothesis ejusmodi, salva fide, admitti, vindicarique posset. Vide eruditam disputationem P. Francisci Patritii, S. J., *De interpretatione Sacrarum Scripturarum*, lib. II, q. 3 a 1 et seq., pag. 29, Romæ, 1844.

[11] Ed. Med. et Mss. nostri *per voluntatem.* Item 8 Codices apud Maurtnos. Sed recte animadvertunt docti editores his vocibus promiscue ferme uti Mss., quod semel monuisse sufficiat.

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *deceptum autem sensum.* Sed contextui non convenit.

[13] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *Quis.*

æternæ est, sicut et Pater; quia scriptum est: Ps. xxxv, 10. *Quoniam apud te fons vitæ.* Denique, *flumina de* Joan. vii, 38. *ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Et fons legitur, et fluvius legitur qui irrigat paradisi lignum fructuosum, quod ferat fructum in vitam æternam. Hic ergo fons, sicut legisti:[1] *fons,* enim inquit, *procedit ex Eden,* id est in anima tua fons est. Unde Salomon ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum*[2] *tuorum fontibus.* Hic est fons qui procedit ex illa exercitata et plena voluptatis anima: hic fons qui irrigat paradisum, hoc est, virtutes animæ eminentissimo merito pullulantis.[3]

14. *Et dividitur,* inquit, *hic fons in quatuor initia. Nomen est*[4] *uni Phison: hic est qui circuit omnem terram Evilath, ubi est aurum. Terræ*[5] *autem illius aurum bonum est, ubi est*[6] *carbunculus, et lapis prasinus. Et nomen secundo Geon: hic est qui circuit omnem Æthiopiam. Et flumen tertium Tigris: hic est qui vadit contra Assyrios.* Gen. ii, 10. et seq. *Et flumen quartum est Euphrates.* Hæc igitur quatuor sunt flumina, hoc est Physon. Secundum hebræos Physon dicitur;[7] Ganges autem secundum Græcos, qui fluit contra Indiam. Geon autem Nilus, qui circuit terram Ægypti vel Æthiopiam. Mesopotamia autem dicitur, quod Tigris et Euphrates incluserint eam; eo quod inter duo hæc[8] flumina constituta sit, quod etiam longe positis nomen ipsum et opinio communis expressit. Sed quemadmodum fons dicitur Sapientia Dei? Fons enim est secundum Evangelium dicens: Joan. vii, 37. *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat:* fons est et secundum Prophetam qui ait: *Ve-*
nite et edite de meis panibus, et bibite vinum Prov. ix, 5. *quod miscui vobis.* Sicut ergo fons vitæ est Sapientia, fons gratiæ spiritalis: ita fons virtutum est ceterarum, quæ nos ad æternæ cursum dirigunt vitæ. Ex hac igitur anima quæ culta est, non ex ea quæ inculta fons iste procedit, ut irriget paradisum, hoc est, quædam diversarum fruteta virtutum, quarum sunt quatuor initia in quæ sapientia ista dividitur. Quæ sunt quatuor initia virtutum, nisi unum prudentiæ, aliud temperantiæ, tertium fortitudinis, quartum justitiæ? Plato lib. 4 de Repub. Quæ etiam sapientes istius mundi ex nostris adsumpta, in[9] suorum scripta librorum transtulerunt. Itaque sicut fons sapientiæ, ita etiam flumina ista quatuor quædam ex illo fonte manantia sunt fluenta virtutum.

15. Phison igitur prudentia est, et ideo habet bonum aurum, et[10] splendidum carbunculum, et prasinum lapidem. Aurum enim pro inventis prudentibus frequenter accipimus. Unde et Dominus per Prophetam ait: *Dedi illi aurum et argentum.* Et David de prudentibus dicit: *Si* Oseæ ii, 8. *dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi*[11] *ejus in specie* 11 *auri:* eo quod veteri et novo qui inhæserit Te- Ps. lxvii, 14. stamento, in ipsa secreta sapientiæ Dei disputationis possit ubertate procedere. Hoc ergo bonum aurum dicit, non illud monetale, quod corruptibile ac terrenum est.[12] Habet etiam splendi- 12 dum, inquit, carbunculum, in quo quidam animæ nostræ vivit igniculus. Habet et prasinum lapidem, qui viride quiddam atque vitale coloris sui specie ostentare videtur. Virent enim arbusta quæ vivunt, arescunt contra quæcumque moriuntur: viret terra dum floret, virent et semina dum prorumpunt. Et bene primo loco hic fluvius positus est Phison,[13] qui secundum Hebræos 13 Phison dicitur, hoc est, oris mutatio; quia non unam gentem circumfluit, sed etiam per Lydiam fluit. Non enim angusta quædam, sed dives utilitatum prudentia est, quæ pluribus prosit. Ideo prima, ut si quis de paradiso[14] fuerit egres- 14 sus, velut quoddam eum prudentiæ flumen excipiat, ne cito possit[15] arescere; sed per hanc ad 15 paradisum facile revertatur. Hic fluvius a multis hominibus frequentatur, pulcritudinemque et fertilitatem maximam habere perhibetur. Et ideo prudentia in specie hujus accipitur, quæ plurimos fructus attulit in Domini Salvatoris[16] ad- 16 ventu. Atque in extrema terrarum fluit, quia per Sapientiam omnes homines sunt redempti. Unde et dictum est: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum.* Ps. xviii, 5.

16. Secundus est fluvius Geon, juxta quem lex data est Israelitis, cum essent in Ægypto constituti; ut ex Ægypto recederent, et succincti lumbos ederent agnum, quod insigne est temperantiæ. Castos enim et sanctificatos oportet Domini pascha celebrare. Et ideo juxta istum fluvium legitima primo observantia constituta est; quia significat hoc nomen quemdam terræ hiatum. Sicut igitur terram et quæcumque vel[17] 17 purgamenta vel frondes in ea sunt, hiatus absorbet; ita castitas omnes corporis passiones abolere consuevit. Meritoque ibi primum observantiæ constitutio, quia per legem absorbetur carnale peccatum. Bene ergo Geon, in quo figura est castitatis, circumire[18] terram Æthiopi- 18

[1] Ed. Med. et Mss. A, B, *legis.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N, B. *a puteorum.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *pullulantes.* Mss. M, a, b, *pullulans.*

[4] Ed. Med. et Cod. A, omitt. *est.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, *aurum terræ. Terræ,* etc.

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *ibi carbunculus,* omissa voce *est,* et fortasse præferenda hæc lectio, quippe quæ cum LXX ἐκεῖ concordet.

[7] Ita Codd. nostri sed ex auctoritate aliorum Maur. habent *hoc est secundum Hæbræos. Ganges,* etc., omissis verbis *Physon. Secundum Hæbræos Physon dicitur,* quæ necessaria videntur contextui, licet et numero sequenti recurrant.

[8] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *hæc.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, B, *ad.*

[10] Maur. omitt. *et.*

[11] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. vocem *dorsi,* et fortassis recte tum quia eam tacent LXX, necnon ipse Ambrosius alibi de Abraham, lib. ii, c. 5, n. 24.

[12] Ed. Med. et Mss. A, B, *bonum aurum decorum et monetale; quod non corruptibile, sed quod non æternum est:* Mss. M, N, a, b, *bonum aurum diceret monetale, quod corruptibile atque terrenum est;* sic etiam alii apud Maurinos.

[13] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *Physon;* forte vera lectio.

[14] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *e paradiso.*

[15] Ed. Med. et Cod. A, *ne nece possit:* Cod. B, *ne vere possit.*

[16] Maur. omitt. *Salvatoris:* Mss. M, a, b, *salutaris.*

[17] Mss. a, b, omitt. *vel.*

[18] Mss. A, N, B, *circuire.*

cam[1] dicitur; ut abluat corpus abjectum, et carnis vilissimæ restinguat incendium. Æthiopia enim abjecta et vilis latina interpretatione signatur. Quid autem abjectius nostro corpore? Quid tam Æthiopiæ simile, quod etiam nigrum est quibusdam tenebris peccatorum?

17. Tertius est fluvius Tigris, qui vadit contra Assyrios, ad quem prævaricator Israel captivus est ductus. Hic fluvius dicitur velocior esse omnibus, quem incolunt Assyrii, hoc est dirigentes; hoc enim significat interpretatio. Ergo quicumque fortitudine[2] animi prævaricantia corporis vitia captivaverit dirigens ad superna, iste hujus fluminis similis æstimatur. Et ideo etiam fortitudo de illo, qui est in paradiso, fonte manat.[3] Fortitudo autem quodam cursu rapido resistentia[4] quæque transverberat, nec aliquibus cursus ejus impedimentorum hæret obstaculis.

18. Quartus est fluvius Euphrates, qui latine fœcunditas atque abundantia fructuum nuncupatur, præferens quoddam insigne justitiæ, quæ omnem pascit animam. Nulla enim abundantiores videtur fructus habere virtus, quam æquitas atque justitia, quæ magis aliis quam sibi prodest, et utilitates suas negligit communia emolumenta præponens. Plerique Euphratem ἀπὸ τοῦ εὐφραίνεσθαι dictum putant, hoc est a lætando; eo quod hominum genus nullo magis quam justitia et æquitate lætetur. Causam autem cur ceteri qua[5] commeant fluvii, describuntur regiones locorum, qua Euphrates commeat, non describantur, illam accepimus, quia aqua ejus vitalis adseritur, et quæ foveat atque augeat. Unde eum Auxen[6] Hebræorum et Assyriorum prudentes dixerunt: contra autem fertur esse aqua aliorum fluminum. Deinde quia ubi prudentia, ibi et malitia: ubi fortitudo, ibi et iracundia: ubi temperantia, ibi intemperantia plerumque est, aut alia vitia sunt: ubi autem justitia, ibi concordia virtutum est ceterarum; ideo non ex locis qua fluit, hoc est, non ex parte cognoscitur. Non enim pars est justitia, sed quasi mater est omnium. In his ergo fluminibus quatuor virtutes principales quatuor exprimuntur, quæ veluti mundi istius incluserunt tempora.

19. Primum igitur tempus ex mundi principio usque ad diluvium prudentiæ fuit, quo in tempore justi numerantur Abel a Deo justus dictus; et Enos, hoc est, homo ad imaginem Dei factus, qui speravit invocare nomen Domini Dei; et Enoch qui dicitur latine Dei gratia, raptus ad cœlum; et Noe qui et ipse justus, et quædam requiei directio.

Matth. xxiii, 35.

20. Secundum tempus est Abraham et Isaac et Jacob, reliquorumque numerus patriarcharum, in quibus casta et pura quædam temperantia religionis effulsit. Immaculatus enim Isaac per repromissionem Abrahæ datus est filius, non tam corporalis partus quam divinæ munus præferens indulgentiæ, in quo vere immaculati figura præcessit, ut Apostolus docet dicens: Quia *Abrahæ dictæ sunt repromissiones, et semini ejus. Non dicit et seminibus, tamquam in multis; sed sicut in uno, et semini tuo, qui est Christus.* Gal. iii, 16.

21. Tertium tempus est in Moysi lege[7] et ceteris prophetis. *Deficiet enim me tempus enarrando de Gedeon, Barac, Sampson, Salomone, David, et Samuel, et ceteris prophetis, Anania, Azaria, Misael, et Daniel, Elia, et*[8] *Elisæo qui per fidem devicerunt regna, operati sunt justitiam, perceperunt repromissiones, obstruxerunt ora leonum, extinxerunt virtutem ignis, effugerunt*[9] *acies gladii, evaluerunt de infirmitate, fortes fuerunt in bello, castra cœperunt exterorum.* Non immerito igitur in his species fortitudinis est. *Secti enim sunt,* sicut infra habes, *tentati, in mactatione gladii mortui.*[10] *Circumierunt in caprinis pellibus, egentes, angustiati,*[11] *et doloribus afflicti, quorum meritis non erat dignus orbis. In solitudinibus errantes, in montibus, et*[12] *in speluncis, et in foveis terræ.* Recte igitur in his speciem fortitudinis collocamus. Heb. xi, 32. et seq. *Ibid.* xvii, 38.

22. Secundum Evangelium autem digna est figura justitiæ; quia virtus est in salutem omni credenti. Denique ipse Dominus ait: *Sine modo;*[13] *sic enim decet nos implere omnem justitiam:* quæ quidem parens ceterarum est fœcunda virtutum. In quo[14] quamvis aliqua harum quas diximus, principalis est virtus, in eo etiam ceteræ præsto sunt; quia ipsæ sibi sunt connexæ concretæque virtutes. Nam utique Abel justus, et fortissimus ac patientissimus Abraham, et prudentissimi prophetæ: Moyses vero[15] eruditus in omni sapientia Ægyptiorum, majorem honestatem æstimavit Ægypti thesauris opprobrium Christi. Et quis sapientior quam Daniel? Salomon quoque[16] sapientiam poposcit, et meruit. Dictum est ergo de quatuor virtutum fluminibus, quorum potus est utilis. Et quia Phison aurum bonum terræ, et carbunculum et lapidem prasinum habere dictus est, hoc quoque quale sit consideremus. Matth. iii, 15.

23. Videtur enim nobis tamquam aurum bo-

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, N, a, b, *Æthiopiam.* Cod. B, *Æthiopiæ.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *qui cum fortitudine.*
[3] Ed Med. et Mss. nostri *fonte Dei manat.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *obstantia.* Mss. M, a, b, *substantia.*
[5] Ed, Med. et Mss. A, N, B, *quas:* item in Cod. M, posterior manus sic correxit.
[6] Ed. Med. et Mss. M, N, a, b, *auxen eum:* Mss. A, B, *auxeanum.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *in Moyse;* omissa voce *lege.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*
[9] Maur. *effugaverunt.* At nostra lectione etiam alibi utitur S. Doctor (V. Sabb. ad h. l.).
[10] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *mortui sunt,* sic et græcus textus ἀπέθανον.
[11] Ed. Med et Mss. nostri *angustati.*
[12] Maur. omitt. particulam *et,* quæ tamen et in texto græco habetur.
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *sine nos implere;* omissis verbis *modo, sic enim decet;* quæ omissio occurrit etiam alibi apud eundem Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).
[14] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *Quamvis in quo aliqua,* etc. Mss. M, a, b, *virtutum quas diximus quadam vi, in quo aliqua* etc.
[15] Ed. Med. et Mss. nostri *et Moyses eruditus* omissa voce *vero.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *qualem.*

num Enos, qui prudenter Dei nomen scire desideravit. Enoch autem, qui translatus est, et mortem non vidit, carbunculus quidam est lapis
1 boni odoris, quem operibus suis sanctis[1] Enoch Deo detulit, gratiam quamdam factis, et moribus spirans. Noe vero tamquam prasinus lapis vitalem colorem prætulit. Siquidem diluvii tempore solus velut ad futuræ constitutionis vitale semen in illa arca est reservatus. Ergo bene paradisus, qui pluribus fluminibus irrigatur, secundum Orientem est, non contra Orientem, hoc est, secundum illum Orientem cui nomen est Oriens, id est secundum Christum, qui jubar quoddam æternæ lucis effudit, et est in Eden, hoc est,
2 in voluptate.[2]

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. II. 15. Et apprehendit Deus hominem quem fecit et posuit eum in paradiso operari et custodire.

Lectio Vulgata.

15. Tulit ergo Dominus Deus hominem, et posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur, et custodiret illum:

Virum in paradiso non factum, sed positum: at in eo factam mulierem, per quam ille fuit deceptus; unde moralia consectaria deducuntur. Quid insuper sit operari et custodire: utrumque vero Deum a nobis exigere.

24. *Et apprehendit Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari, et custodire.* Vides quoniam qui erat, apprehenditur. Erat autem in terra plasmationis suæ. Apprehendit ergo eum virtus Dei inspirans processus et incrementa virtutis: denique in paradiso eum collocavit; ut scias apprehensum quasi afflatum divina esse virtute. Quo loci illud adDist. 40, c. *Illud* verte, quia extra paradisum vir factus est, et mulier intra paradisum, ut advertas quod non loci, non generis nobilitate, sed virtute unusquisque gratiam sibi comparat. Denique extra paradisum factus, hoc est, in inferiore loco, vir melior invenitur: et illa quæ in meliore loco, hoc est, in paradiso facta est, inferior reperitur. Mulier enim prior decepta est, et virum ipsa decepit. Unde apostolus Petrus subjectas fortiori vasi mulieres sanctas viris suis velut dominis
I Pet. III, 1. obedire memoravit. Et Paulus ait: Quia *Adam non est seductus: mulier autem seducta in præ-*
I. Tim. II, 14. *varicatione fuit.* Et inde contuendum quia nemo debet sibi facile præsumere. Nam ecce illa quæ in adjumentum facta est viro, præsidio virili indiget; quia vir caput est mulieris: ille autem qui adjumentum uxoris habiturum se esse credebat, lapsus est per uxorem. Unde nemo debet facile alteri se credere, nisi cujus virtutem probarit, nec arrogare sibi qui se pro auxilio putarit adscitum: sed magis si invenerit fortiorem cui se putabat esse præsidio, ab ipso gratiam mutuetur, sicut et viros mulieribus honorem impertire apostolus præcipit Petrus dicens: *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam tamquam infirmiori vasi muliebri*[3] *impartientes honorem, tamquam cohæredi gratiæ vitæ; uti ne impediantur orationes vestræ.* 3 I. Pet. III. 7.

25. Ergo positus est in paradiso vir, facta est in paradiso mulier. Sed etiam tunc priusquam a serpente mulier deciperetur, habuit viri gratiam, quoniam de viro sumpta est: licet hoc sacramentum magnum sit, sicut Apostolus dixit. Ephes. V, 32. Et ideo causam vitæ ex eo traxit. Ideoque de viro tantum Scriptura dixit, quia *posuit eum in paradiso operari, et custodire.* Non idem est operari et custodire. In opere enim quidam virtutis processus est; in custodia quædam consummatio operis deprehenditur, eo quod quasi cosummata custodiat. Hæc duo ab homine requiruntur, ut et operibus nova quærat, et parta custodiat,[4] quod est generale. Philon autem, 4 quoniam spiritalia judaico non capiebat affectu, intra moralia se tenuit, ut diceret hæc duo quæri, opera in agro, custodiam in domo.[5] 5 Et quamvis paradisus operibus, inquit, ruralibus non egeret; tamen quia primus homo lex posteritatis futurus erat, ideo legitimi etiam in paradiso speciem suscepit laboris; ut nos ad operationem et custodiam debiti officii, et hæreditariæ successionis munus adstrigeret. Hæc duo ergo a te exiguntur sive moraliter, sive spiritaliter. Quod etiam psalmus te propheticus docet, quia scriptum est: *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laboraverunt*[6] *qui ædificant eam. Nisi Dominus custodierit civitatem, in vanum vigilant qui custodiunt eam.* Vides illos laPs. CXXVI, 1. borare qui in operis[7] sunt ædificationisque processu; istos vero vigilare qui jam custodiam perfecti operis receperunt. Unde et Dominus apostolis quasi jam perfectioribus: *Vigilate,* inquit, *et orate, ne intretis in tentationem;* docens perMatth. XXVI 41. fectæ naturæ munus, et plenæ virtutis gratiam esse servandam, nec quemquam etiam perfectiorem, nisi vigilaverit, sui debere esse securum.

[1] Ita nos cum Ed. Med. et Mss. A, B, legendum putavimus potius quam *sanctus,* quæ communior est lectio, quia voce *sanctis* ratio redditur qua opera Enoch placuerint Deo.

[2] P-A, *In expositione vocabulorum biblic. per Hieronimum Eden voluptas vel ornatus seu divitiæ aut deliciæ.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *infirmiori vaso mulieri.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *parata custodiat;* omisso *et* Mss. M, a, b, *et peracta custodiat.*

[5] Ita Ed. Med. et Mss. A, N, B. Maur. vero, et Mss. M, a, b, *custodiam domus.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *laborant.* Hæc lectio consonat cum ea Mediolanensis Psalterii.

[7] Ed. Med, et Mss. nostri *in operibus,*

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. II. 16. Et præcepit Dominus Deus Adæ dicens: Ex omni ligno quod est in paradiso ad escam edes.
17. De ligno autem quod est scientiæ boni et mali, non edetis. Qua die autem manducaveritis ex eo morte moriemini.

Lectio Vulgata.

16. præcepitque ei dicens: Ex omni ligno paradisi comede:
17. de ligno autem scientiæ boni et mali ne comedas: in quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris.

Cur dixerit Deus edes *in singulari, et* non edetis *in plurali. Quædam solvuntur difficultates circa lignum vitæ, et a Deo factam mortis comminationem.*

26. *Et præcepit Dominus Deus Adæ dicens: Ex omni ligno, quod est in paradiso ad escam, edes: de ligno autem, quod est scientiæ boni et mali, non edetis. Qua die autem* Ibid. *manducaveritis ex eo morte moriemini.* Qua ratione, ubi præcepit ex omni ligno edendum, singulariter dixerit, *Edes;* ubi autem de ligno 1 scientiæ boni et mali pluraliter, *Non*[1] *edetis*, dixerit, non otiosa quæstio. Verum si diligenter C intendas, Scripturarum auctoritate absolvi potest. Quod enim bonum est, faciendum: quod autem bonum et faciendum, consonans et adhærens: quod vero turpe, hoc dissonans, incompositum, atque discretum est. Et ideo Dominus unitatem semper intendens, secundum unitatem præcepit. Denique unitatem operatur qui fecit utraque unum. Nec solum utraque, sed etiam omnes unum fecit. Omnes enim unum corpus, et unum spiritum esse nos jussit. Per omnia autem primogenitus, cum sit in unitate cum Patre, conjunctissimus Patri semper est; quia Verbum erat apud Deum. Denique ait: *Ego et Pater* Joan. X, 30. *unum sumus;* ut unitatem sibi majestatis et divinitatis cum Patre esse monstraret. Sed et nos unum esse præcepit, et suæ naturæ unitatisque similitudinem in nos gratiæ adoptione transfudit dicens: *Pater, sicut ego et tu unum sumus, ita* Joan. XVII, 22. *et isti in nobis unum sint.* Ergo ubi bonum præcipit, tamquam ad unum præcipit, dicens, E 2 *Edes;*[2] unitas enim prævaricari non potest. Ubi vero de ligno scientiæ boni et mali dicit non esse gustandum, quasi ad plures dicit, *Non edetis.* 3 Quod enim prohibitorium est,[3] tamquam pluribus imperatur. Ego tamen aliud puto, et quid futurum sit, in ipso jam Dei sermone reperio. De omni ligno gustandum Adæ soli præcepit, quem servaturum sciebat: de ligno autem scientiæ boni et mali non esse gustandum, jam non singulariter, sed pluraliter dicit. Sciebat enim prævaricaturam mulierem, et ideo per pluralitatem ostendit non servaturos, quia plurium[4] discreta sententia est. 4

27. Et quantum ad Septuaginta virorum sententiam spectat, solutum est quod movebat. Sed quia Symmachus utrumque singulariter dixit, intelligimus id secutum, quia in lege quoque B cum populum alloquitur Deus, singulariter loquitur, sicut habes: *Audi Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est:* et, *Diliges Dominum Deum* Deut. VI, 4. *tuum.* Nec mihi præjudicat Symmachi interpre- Ibid. 5. tatio, qui unitatem Patris et Filii videre non potuit; etsi aliquoties in sermone et Aquila et ipse confessi sint.[5] Nec quisquam de eo quod 5 prævaricaturum populum divina mandata singulariter alloquitur, putet superiori[6] nostro ob- 6 vium esse sermoni;[7] quia populus Judæorum 7 etiam singulariter data præscripta violavit. Lex enim spiritualis est: et ideo alterum in sermone, alterum in prædestinatione divino populum Deus alloquebatur[8] oraculo. Denique ait: *Non coques* 8 *agnum*[9] *in lacte matris suæ.* 9 Exod. XXXIV, 26.

28. Facilis abhinc præceptorum cœlestium series videretur; nisi quæstiones[10] plurimi com- 10 moverent, quibus responderi oportet a nobis, ne simplices mentes malitiosa interpretatione traducant.[11] Plerique enim, quorum auctor Apel- 11 D les,[12] sicut habes in trigesimo[13] et octavo tomo 12 13 ejus, has quæstiones proponunt: Quomodo lignum vitæ plus operari videtur ad vitam, quam insufflatio Dei? Deinde si hominem non perfectum fecit Deus; unusquisque autem per industriam propriam perfectionem sibi virtutis adsciscit: nonne videtur plus sibi homo acquirere, quam ei Deus contulit? Tertium objiciunt: si homo[14] non gustaverat mortem, utique quam 14 non gustaverat, scire non poterat. Ergo si non E gustaverat, nesciebat; si nesciebat, timere non poterat. Frustra igitur Deus mortem pro terrore objecit, quam homines non timebant.

29. Dicamus igitur quia[15] ibi lignum vitæ ubi 15 etiam lignum scientiæ boni et mali produxerit Deus. Habes enim quia produxerit lignum vitæ ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου,[16] hoc est, in medio para- 16 disi. Apud nos enim ἐν μέσῳ intelligitur, quod in

[1] Ed. Med. et Mss. M, N, a, b, omitt. *Non.*

[2] Ed. Med. et Mss. nostri *non edes.*

[3] Ed. Med. et Cod. B, *Quod prohibitum est.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *plurimum.* Mss. M, a, b, *pluralium.*

[5] Manifestum est, etiam Augustinum et Hieronymum ita sensisse de Aquilæ, Symmaci et Theodotionis interpretationibus; nempe eos *multa mysteria Salvatoris subdola interpretatione celavisse* (Hier. *Præf. in Job.*). At hoc loco videntur excusari posse, eo quod et textus hebraicus cæteræque versiones (una excepta LXX virorum) reapse habeant *non edes.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *et superiori.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *obvium esse sermonem;* Mss. M, a, b, *obviandum esse sermoni.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *populum adloquitur,* omissa voce *Deus.*

[9] Ed. Med. et Mss. nostri *ovem.* At LXX habent ἄρνα. F Vulgata autem juxta textum hæbraicum et cæteras versiones habet *hœdum.*

[10] Ita Ed. Med. et Mss. A, N, B, dum Mss. M, a, b, una cum edit. Maur. juxta alios codd. habent *quæstionem.* Sed nostra lectio genuina habenda est, quia etiam statim postea occurrunt reapse *quæstiones.*

[11] Ed. Med. et Mss. nostri *transducant.*

[12] Hic Apelles est notus ille hæreticus qui circa annum 160 vixit. Ejus autem opera, quæ vel ex hoc ipso loco apparent non parvæ molis fuisse, prorsus deperdita sunt.

[13] Mss. a, b, *trecentesimo.*

[14] Maur. *Et si homo.*

[15] Maur. *quod.* Sed *quia* frequentius apud Ambrosium.

[16] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. hæc græca verba, necnon mox sequentia.

medio produxerit. Ergo in medio paradiso et vita erat, et causa mortis. Intellige quia non homo fecit vitam, sed vel operando, vel custodiendo mandata Dei potuit invenire. Erat autem *vita*, sicut Apostolus dixit, *abscondita cum Christo in* Coloss. III, 3. *Deo*. Homo ergo sive in umbra vitæ erat propter vitam futuram,[1] quia umbra est hæc quæ nunc nostra est vita in terra: sive in quodam pignore vitæ erat, quia habebat insufflationem Dei. Habebat ergo pignus immortalitatis: sed in umbra vitæ positus absconditam vitam cum Christo in Deo vulgari quodam tactu et[2] adspectu videre et capere non poterat. Et si nondum peccator, non tamen incorruptæ, inviolabilisque naturæ; utpote qui postea peccato lapsus est, nequaquam autem adhuc peccator. Denique in umbra vitæ erat: qui autem peccatores sunt, in umbra mortis sunt. Peccatorum enim populus, sicut Is. IX, 2. Esaias docet, sedebat in umbra mortis, cui lux orta per Dei gratiam, non per suæ virtutis est meritum. Ergo inter insufflationem Dei, et escam ligni vitæ nulla discretio. Nec hominem quis potest dicere plus sibi posse acquirere, quam divina ei largitate collatum est. Utinam acceptum tenere possemus![3] Labor etenim noster eo proficit, ut quæ tributa sunt, resumamus. Tertium illud quod propositum est, quia qui mortem non gustaverat, mortem timere non poterat, facile ex communis naturæ usu absolutionem habet. Est enim natura insitum omnibus animantibus, ut etiam quæ nondum sibi nocere experta sunt, quasi noxia reformident. Unde enim columbæ in ipso sui ortu visi[4] terror accipitris? Unde lupi ovibus formidabiles, pullis milvi? Quod si in iis quæ irrationabilia sunt animantia, quidam de adverso genere animantium naturalis est terror, ut etiam irrationabilia sensum fugiendæ mortis accipiant: quanto magis in primo homine, rationis utique plenissimo, naturalis quædam opinio mortis debuit esse vitandæ?

CAPUT VI.

Bonum præceptum a Deo protoparentibus datum, cui ideo obtemperandum fuisset. Neque ut parvulus injuste damnatus Adam quasi boni malique ignarus, neque ideo quod obediendi obligationem ignoraret. Non cognitionem mali, sed ejus perpetrationem punitioni subesse, dum aut ex iracundia aut ex cupiditate procedit.

30. Rursus faciunt alias quæstiones hoc modo: Non semper malum est non obedire præcepto. Si enim bonum est præceptum, honesta est obeditio: quod si improbum præceptum, non obedire utile. Ergo non semper malum est non obedire præcepto: sed bono præcepto non obedire improbum est. Bonum autem est operatorium cognitionis boni et mali lignum; quandoquidem Deus et bonum et malum novit. Denique ait: *Ecce Adam factus est tamquam unus* Gen. III, 22. *nostrum*. Si igitur bonum est scientiam habere boni et mali, bona autem est quam etiam Deus habet; videtur qui interdicit eam hominibus, non recte interdicere; idque proponunt. Sed si intelligant quid sit cognoscere, quam vim habeat hoc verbum: si sic intelligant quemadmodum oportet, *cognovit* enim *Dominus qui sunt ipsius;*[5] cognovit utique eos qui unum ex pluribus facti sunt, in quibus inhabitat,[6] et in quibus perambulat.[7] Cognoscere utique non in[8] sola et perfunctoria scientia est, sed in eorum operatione quæ oporteat fieri. Oportuit autem hominem obedire mandato, non obediendo autem prævaricatus est. Igitur qui non obedivit, erravit; quia prævaricatio peccatum est. Verum etiam si extenuare velint vim cognitionis, ut perfunctoriam scientiam boni et mali interdictam putent; in eo quoque prævaricationis est culpa non obeditum esse mandato, quia etiam tumultuariam scientiam boni et mali Dominus Deus putavit inhibendam.

II Tim. II, 19.

31. Alia quæstio: Qui non cognoscit bonum et malum, nihil a parvulo distat. Parvuli autem apud judicem justum nulla est culpa. Justus autem operator mundi numquam parvulum vocasset in culpam, propter quod non cognoverat bonum et malum; quia parvulus sine ullo est crimine prævaricationis et culpæ. Verum cum in superioribus dixerimus duplicem esse intellectum scientiæ boni et mali, si perfunctoriam scientiam accipimus, utique falsum est quod nihil distet a parvulo, qui non cognovit bonum et malum. Si autem falsum est quod nihil distet a parvulo; ergo non parvulus Adam. Si non parvulus, adscribitur utique ei quasi non parvulo peccatum. Si peccatum adscribitur, sequitur pœna peccatum; quia dignus invenitur pœna qui peccatum vitare non procuravit.[9] Potest etiam fieri, ut etiam qui scientiam non habet boni et mali, parvulus non sit; quoniam priusquam scivit[10] puer bonum et malum, non credidit[11] malitiæ. Et iterum habes: *Quia priusquam sciat puer vocare patrem et matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ.* Perfectus ergo qui operatur bonum, etiam si boni et mali scientiam non adeptus sit, ut multi priusquam sciant legem, ipsi sibi lex sunt, quod Apostolus priusquam disceret, *Non concupisces,* malum esse concupiscentiam nesciebat. Denique ipse ait: *Peccatum non cognovi nisi per legem. Nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces.* Ad quam partem etiam[12] puer potest

Is. VII, 16.

Is. VIII, 4.

Rom. II, 14.

Rom. VII, 7.

xi, q. 1, c. *Non semper.*

[1] Ed. Med. et. Mss. nostri *propter figuram futuram*.
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. *tactu et*.
[3] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *possimus*.
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *ortus sui visu*.
[5] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *qui sunt sui*.
[6] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *habitat*.
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *ambulat*.
[8] Ed. Med. et Mss. A, N, B, omitt. particulam *in*.
[9] Ed. Med. et Mss. nostri *vitare non potuit*. Sic habent etiam alii Mss. nonnulli et editiones vett., quod tamen contextui repugnat.
[10] Ed. Med. et Mss. A, B, *sciat*.
[11] Ed. Med. et Mss. A, B, *credit*.
[12] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *etiam*.

esse perfectus jure naturæ, priusquam sciat concupiscentiam crimen esse, vel concupiscentiæ crimen admittat.[1] Ergo secundum perfunctoriam scientiam noluit Deus hominem scire quod malum est, ne quasi imperfectus vitare non posset. Non obediendo autem mandato incurrimus in culpam: ergo culpam fatemur. Rursus autem si altam et profundam scientiam dicimus boni et mali, quæ quidem profunda scientia perfectum facit; non statim autem parvulus qui ad altam et profundam scientiam pervenire non potuit, recte[2] sicut non parvulus condemnatur.

32. Iterum quæstiones serunt: qui nescit, inquiunt, bonum et malum, ne ipsum quidem novit esse malum non servare mandatum, nec ipsum bonum novit, quod est obedire mandato. Et ideo quia non noverat, venia, inquiunt,[3] dignus fuit qui non obedivit, non condemnatione. Quæ quidem quæstio de his absolutionem habet, quæ ante memoravimus. Considerare enim potuit homo ex iis quæ Deus ei ante contulerat, quod insufflationem Dei accepit, quod erat in paradiso voluptatis locatus, summam auctori obedientiam deferendam. Et ideo si vim nesciebat boni et mali; tamen quia tantorum auctor dixerat de ligno scientiæ boni et mali non esse gustandum, fidem præceptori servare debuerat. Non enim ab eo peritia, sed fides exigebatur. Intelligebat utique Deum omnibus præeminere, ideoque[4] personam jubentis spectare debuerat. Et si non intelligebat vim qualitatemque jussorum; sciebat tamen præceptori deferendam esse reverentiam. Habebat in natura hanc opinionem, etsi non habebat judicium boni et mali. Denique et mulier serpenti dixit: *Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in medio paradiso dixit Deus: Non manducabitis ex eo.* Gen. III, 3. Ita ergo sciebat obediendum esse mandato, ut diceret: Ex omni fructu manducabimus, quod Dominus imperaverat: de ligno autem quod est in medio paradiso, imperatum a Deo dicit non esse gustandum, ne morte morerentur. Ergo quia scivit deferendum esse mandato, scivit utique malum esse prævaricari, et ideo juste prævaricata damnatur.[5]

33. Accipe aliud: Si assumptio de ligno scientiæ boni et mali ita operatoria erat, ut bonum et malum agnosceretur,[6] quod videtur Scriptura ostendere, dum dicit: Quia ubi *manducaverunt ambo, aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent;* Ibid. 6 et 7. hoc est, aperti sunt oculi cordis, et cognoverunt turpe esse nudos se degere: sine dubio ubi gustavit mulier de ligno scientiæ boni et mali, peccavit et se peccasse cognovit. Quæ igitur se peccasse cognoverat, vel virum ad peccati communionem invitare non debuit. Illiciendo autem virum, et dando ei quod ipsa gustaverat, non vitavit, sed iteravit peccatum. Nam utique si vere rationem[7] spectes, eum quem diligebat, non trahere ad consortium pœnæ, sed magis ab eo quod cognoverat ipsa esse peccatum, vel inscientem revocare debuerat; quamvis videatur hæc mulier, sciens quod post culpam in paradiso esse non posset,[8] metuisse ne sola de paradiso ejiceretur. Denique absconderunt se ambo post culpam. Excludendam igitur se esse cognoscens, consortio viri quem diligebat, noluit defraudari.

34. Iterum accipe: Non cognitio mali malum est; sed cum actus implet malitiam.[9] Non enim statim qui novit malum, quod malum est, facit: sed qui quod malum esse[10] novit, operatur. Incentivum autem ad operandum quod malum est, aut iracundia, aut cupiditas esse consuevit. Nec statim necesse, ut habens scientiam mali faciat quod improbum novit, nisi aut iracundia aut cupiditate vincatur. Unde quod diximus incentivum peccandi, vel ira, vel cupiditas est, vel plerumque formido, licet ex formidine oriatur cupiditas, dum unusquisque vult vitare quod metuit. Et ideo recte iracundiam et cupiditatem duorum reliquorum[11] posuimus incentiva vitiorum. Consideremus igitur utrum Eva his ad vitium stimulis incitata sit. Sed neque irascebatur marito,[12] neque cupiditate victa est: in secundo dumtaxat errat, ut edendum viro daret quod jam ipsa gustaverat. Primo fuerat cupiditas auctor erroris ut ipsa ederet, sequentisque fuit causa peccati. Quod enim jam gustaverat, desiderare non poterat: et gustando, mali fuerat scientiam consecuta. Malum igitur quod adverterat, in virum derivare non debuit, neque conjugem proprium prævaricatorem divini facere mandati. Sciens igitur prudensque peccavit, et sciens virum in suum traxit errorem. Alioquin invenietur[13] falsus esse de ligno scientiæ boni et mali sermo, si etiam posteaquam de ea arbore manducavit, scientiam mali habere non potuit. Quod si verus est sermo, cupiditatis utique causam habere non potuit: licet plerique sic excusandum putent, quod diligens virum, ab eo timuerit separari, et hanc causam cupiditatis prætendant,[14] quod esse voluerit cum marito.

[1] Ed. Med. et Mss. A, B, *admittere.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri habent *recte ergo,* quod tamen *ergo* ratione contextus explodendum apparet.
[3] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, *inquit.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, omitt. *ideoque.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, B, *prævaricati damnantur.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, B, *cognosceretur.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *verum rationem.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *possit.*
[9] P-A notat: *Non cognitio mali est malum; sed male operari malum est.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, B, a, b, *esset malum.*
[11] Libenter legeremus, *duo reliquorum;* nisi Mss. et Edit. reclamarent. (Edit. Maur.)
[12] Ed. Med. et Mss. nostri *merito.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, B, *invenitur.*
[14] Mss. M, a, b, *prætendunt.*

CAPUT VII

Illis qui Deum calumniantur sive quod a ligno, sive quod ab ipsomet Deo mors repetenda sit hominis prævaricatoris, nonnullis animadversionibus respondetur.

35. Iterum alia quæstio subrepit, unde mors acciderit Adæ, utrum a natura ligni ejusmodi, an vero a Deo. Si naturæ ligni hoc adscribimus, videtur ligni hujus fructus vivificanti insufflationi Dei præstare; siquidem quem vivificaverat insufflatio, fructus hujus ligni traxit ad mortem. Aut si Deum operatorem mortis esse memoramus, dicunt quod gemina eum opinione accusemus: quod aut ita immitis, ut noluerit cum posset, ignoscere; aut si ignoscere non potuerit, videatur infirmus. Videamus igitur quomodo diluendum sit. Nisi fallor, mortis causa inobedientia fuit; et ideo homo ipse sibi mortis est causa, non habens Deum suæ mortis auctorem. Neque enim si medicus præscripserit[1] ægrotanti a quibus videatur cavendum, atque ille ab interdictis non putaverit abstinendum, causa ei mortis est medicus, sed utique ipse sibi reus mortis est propriæ. Itaque Deus quasi bonus medicus prohibuit, ne Adam nocitura gustaret.

36. Iterum accipe: Scire bonum melius est, quam nescire; et ei qui bonum sciat, pulcrum est scire quod malum est, ut sciat cavere quod malum est, et[2] ut prudens subeat custodiæ cautionem.[3] Rursus autem non satis est hoc solum scire quod malum est; ne cum malum scias,[4] scientia boni incipias defraudari. Pulcrius est igitur ut utrumque[5] norimus; ut et[6] quia scimus bonum, fugiamus quod malum est; et ex eo quod cognoscimus malum, boni gratiam præferamus. Sed ita debes utrumque[7] scire, ut et profunde noveris,[8] et quod noveris exequaris, actusque scientiæ congruat. Alioquin tolerabiliorem Scriptura indicat eum, qui utrumque nesciat, quam qui perfunctorie utrumque cognovit. Gravat enim scire[9] quod vel exequi vel vitare non possis: gravat scire sine usu atque opere cognitionis profundæ. Denique obest ad existimationem medico scire quid prosit, et quid noceat ægroto,[10] nisi cognitione ea quemadmodum oportet, utatur: et ideo non est cognitio bona, nisi ea utaris ut oportet.

Luc. XII, 47.

37. Item accipe: Non frustra lignum scientiæ boni et mali productum est in medio paradiso: et si cuicumque homini productum esset, superflua interdictio. Sed neque frustra factum est, neque alii, nisi homini factum est, qui mandatum accepit; ut non solo eo, sed eo cum ceteris uteretur. Nam si multa discutias, complura reperies et plane innumera, quæ ei qui uti nesciat, possint nocere. Nec ipsas divitias invenies fructuosas, si habens dives subsidia largitatis, neget alimenta pauperibus, excludat inopem subsidio destitutum, aliena extorqueat qui prævalet potestate. Pulcritudo ipsa et gratior corporis forma frequenter[11] in vitium, quam deformitas trahit. Numquid igitur quisquam deformiores, quam pulcriores filios habere desiderat, et inopes potius liberos suos cupit esse, quam divites? Plura sunt hujusmodi quæ non ad imprudentiam largientis referenda sunt, sed ad male utentis errorem. Et ideo utentem accusandum potius quam donantem.

CAPUT VIII.

Ex Novo quoque Testamento demonstrari, jure Deum præcipere etiam quæ noverit non fore servanda. Prævaricationem hominis non a præscientia Dei mandantis, sed a libertate hominis esse repetendam. Refutantur etiam asserentes, Dei bonitatem non decuisse hominem creasse quem lapsurum noverat. Ostenditur demum malitiæ irruptionem in mundum divinæ non repugnare bonitati.

38. Iterum[12] quæstio: Sciebat prævaricaturum Deus Adam mandata sua, an nesciebat? Si nesciebat, non est ista divinæ potestatis assertio: si autem sciebat, et nihilominus sciens negligenda mandavit, non est Dei aliquid superfluum præcipere. Superfluum[13] autem præcepit protoplasto[14] illi Adæ, quod eum noverat minime servaturum; nihil autem Deus superfluum facit; ergo non est Scriptura[15] ex Deo. Hoc enim objiciunt qui vetus non recipiunt Testamentum, et has interserunt quæstiones. Verum hi sua sententia et opinione vincendi sunt. Cum enim novi Testamenti non refutant fidem, exemplo sunt arguendi, ut vetus credant: quoniam cum sibi divina præcepta et facta conveniant, unius auctoris Testamentum utrumque liquet esse credendum. Discant igitur non superfluum, non injustum etiam prævaricaturo præscriptum esse mandatum. Nam et ipse Dominus Jesus elegit Judam, quem proditorem sciebat. Quem si per imprudentiam electum putant, divinæ derogant potestati. Sed hoc æstimare non possunt, cum Scriptura dicat: Quia *sciebat Jesus quis eum proditurus esset.*[16] Conti-

Joan. VI, 65.

[1] Maur. *præscripsit.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *et.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, M, *custodiam cautiorem.*
[4] Mss. A, B, *scieris.* Cod. N, *ne malum sciens.* Cod. N, *ne quod malum est sciens.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, B, *Pulchrius igitur utraque.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *et.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *utraque.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *ut profunda noris.* Cod, M, *ut et profundum noveris.*
[9] P-A animadvertit: *Bene notandum ad usus eorum qui titulo sunt doctores, et perfunctoriam scientiam habentes, et potissime qui se profitentur theologiæ magistros ad propositum lectionis istius.*
[10] Maur. *ægro.*
[11] Forma positiva pro comparativa.
[12] Ed. Med. et Mss. A, B, *Et iterum.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *Superfluo.*
[14] Ed. Med. et Cod. A, *primo plasmato.* Mss. N, N', M, a, b, *primo plasto.*
[15] Ed. Med. et Mss. A, B, *hæc Scriptura.*
[16] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *erat.*

cescant igitur repugnatores isti veteris Testamenti.

39. Sed quoniam etiam gentilibus, si forte istud objecerint, respondendum videtur, qui exemplum non recipiunt, rationem exigunt; accipiant etiam ipsi qua ratione Dei Filius vel prævaricaturo mandaverit, vel elegerit proditurum. Venerat Dominus Jesus omnes salvos facere peccatores; etiam circa impios ostendere suam debuit voluntatem. Et ideo nec proditurum debuit præterire; ut adverterent omnes, quod in electione etiam proditoris sui servandorum omnium insigne prætendit; nec in eo læsus est vel Adam, quia mandatum accepit, vel Judas, quia electus est. Non[1] enim necessitatem Deus vel illi prævaricationis, vel huic proditionis imposuit, quia uterque si quod acceperat, custodisset, a peccato abstinere potuisset. Denique nec Judæos omnes credituros sciebat, et tamen ait: *Non veni nisi ad oves perditas domus*[2] *Israel.* Ergo non in mandante culpa est, sed in prævaricante peccatum est. Et quod in Deo fuit, ostendit omnibus quod omnes voluit liberare. Nec tamen dico quia prævaricationem nesciebat futuram, immo quia sciebat adsero: sed non ideo pereuntis proditoris invidiam in se debuit derivare, ut adscriberetur Deo, quod uterque sit lapsus. Nunc autem uterque redarguitur, atque convincitur;[3] quia et ille mandatum ne laberetur accepit, et hic etiam in apostolatus munus adscitus est, ut vel beneficio Dei revocaretur a proditionis affectu; simul ut dum alii revincuntur, prodesset omnibus. Non enim consisteret peccatum, si interdictio non fuisset. Non consistente autem peccato, non solum malitia, sed etiam virtus fortasse non esset: quæ nisi aliqua malitiæ fuissent semina, vel subsistere, vel eminere non posset. Quid est enim peccatum, nisi prævaricatio legis divinæ, et cœlestium inobedientia præceptorum? Non enim auribus corporis de mandatis cœlestibus judicamus: sed cum esset Dei verbum, opiniones quædam nobis boni et mali pullularunt; dum id quod malum est, naturaliter intelligimus esse vitandum, et id quod bonum est, naturaliter nobis intelligimus esse præceptum. In eo igitur vocem Domini videmur audire, quod alia interdicat, alia præcipiat. Et ideo si quis non obedierit illis quæ semel a Deo præcepta credimus, pœnæ obnoxius æstimatur. Dei autem præceptum non quasi in tabulis lapideis atramento legimus inscriptum, sed cordibus nostris tenemus impressum spiritu Dei vivi. Ergo opinio nostra ipsa sibi legem facit. Si enim gentes quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis sunt, faciunt; ejusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis. Opinio igitur humana sibi tamquam Dei lex est.

40. Iterum hinc aliam faciunt quæstionem, ut ad invicem mandati ejus quod diximus in hominis opinione consistere, hanc ipsam opinionem impressam a Deo nobis tamquam præscriptum divinæ legis accusent. Noverat, inquiunt,[4] hominem peccaturum qui creavit eum, et has opiniones boni et mali impressit, an non noverat? Ut si dixeris quia non noverat, alienum a majestate Dei sentias: si autem dixeris quia sciens Deus peccaturum hominem, communes tamen opiniones ei boni et mali impressit, ut propter admixtionem malorum vitæ perpetuitatem servare non posset, sicut in illo non præsagum futuri, ita in hoc non bonum Deum significare videaris. Atque hinc argumentantur, quia non est creatura hominis a Deo facta. Nam sicut supra ostendimus, eos dicere quod non est mandatum Dei, sic et hic dicunt: Non ergo creatura hominis a Deo, quia Deus malum non fecit. Homo autem opinionem accepit mali, dum a malis præcipitur abstinere. Hoc autem genere alium bonum Deum, alium operatorem hominis conantur adserere. Quibus respondendum est illico secundum opinionem suam. Si enim hominem nolunt a Deo factum, quia peccator est homo, et hoc refugiunt, ne bonus Deus peccatorem fecisse videatur, quia non putant bonum qui fecerit peccatorem; dicant utrum operatorem[5] hominis a Deo factum putent. Si enim a Deo factus est ille, ut dicunt, operator hominis,[6] quomodo bonus Deus operatorem mali fecit? Utique non bonus, nam qui peccatorem facit non bonus: cavendum ne gravius sit operatorem peccatoris fecisse. Debuit enim bonus Deus prohibere nativitatem ejus, qui peccati substantiam habebat inducere. Quod si dicunt non esse genitum operatorem mali, requirendum utrum bonus Deus potuerit inhibere quoquo modo incipientem malitiam, an non potuerit? Si enim non potuit, infirmus: si potuit, et non fecit, non bonus. Ergo si sibi ista non congruunt, nec suæ sibi hæreticorum conveniunt opiniones, requiramus ne forte rationis fuerit, qua causa Deus sive geniti sive non geniti[7] illius operatoris siverit[8] malitiam introire in hunc mundum, cum possit inhibere.

41. Itaque servantes unum et eumdem Deum bonum atque operatorem, id si possumus, adstruamus, quod gratiæ utrique conveniat,[9] nec accusationis[10] eorum declinemus invidiam, qui ita dicunt: Quomodo bonus Deus qui non solum passus est introire in hunc mundum malitiam;

Matth. xv, 24.

[1] Ed. Med. et Mss. A, B, *nec.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *domus.*

[3] Maur. *reconvincitur.* Hoc verbum ne extare quidem videtur apud Lexicographos.

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *inquit.*

[5] Edit. Maur. *operationem,* mendum typographicum.

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *operator est.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *ingeniti.*

[8] Ed. Med. et Mss. nostri *sic velit.*

[9] Rom. edit. *quod gratiæ utique conveniat.* Melius aliæ cum Mss.... *utrique conveniat,* id est, gratiæ Dei boni et operatoris. (Edit. Maur.)

[10] Ed. Med. et Mss. A, B, *nec non accusationis.*

sed etiam in tantam confusionem venire permisit? Verum hæc accusatio tunc locum haberet, si ita animæ vim et intima[1] secreta mentis inficeret, ut nullo pacto posset[2] aboleri, et immedicabilium vulnerum menti atque animæ nostræ virus insideret: esset enim aptior hujus querelæ locus, quod cum omnia possit Deus, hominem tamen perire sit passus. Verum cum Deus nostri misericors respuendi erroris remedia reservaverit, abolendique omnis contagii non abolevérit facultatem; quomodo irrationabile vel injustum est, si permisit nostrum materiale tentari quadam trepidatione fragilitatis humanæ, ut fœneratior postea gratia per pœnitentiam delictorum in hominis rediret affectum, et fragilitatis suæ conscius, quod tam facile a divinorum mandatorum serie deviando trepidaverit, tamquam clavum animæ fluctuantis mandata cœlestia timeret amittere; divinæ[3] misericordiæ plus tribuens quod recepit amissum, et sibi aliquid usurpans gratiæ quod revertatur?[4]

CAPUT IX.

Adversus contradicentes demonstratur etiam, decuisse a Deo præceptum homini de cibo dari; et cur in proponenda pœna non dictum fuerit moriemini, *sed* morte moriemini. *Unde proponitur et quid sit vita vivere, morte mori, vivere morti et mori vitæ.*

42. Nunc quæ sit illa ratio consideremus, quid sit istud quod cum mandatum daret homini, de illa admirabili beataque vita præscribens, ne contra[5] faciens morte moreretur, de manducando et non manducando putaverit esse mandandum. Sunt enim qui putant nequaquam mandatum istud convenire cœli et terræ atque omnium creatori; nequaquam dignum incolis paradisi, eo quod illa vita similis Angelorum sit. Et ideo non terrenum et corruptibilem hunc cibum esui fuisse possumus æstimare; quia qui non bibunt, neque manducant, erunt sicut Angeli in cœlo. Cum igitur in cibo neque præmium sit, quia esca nos non commendat Deo; neque magnum periculum sit, quia non quod intrat in os coinquinat hominem, sed quod exit de ore: videtur sine dubio a tanto auctore non esse præceptum; nisi hunc cibum ad illum propheticum referas, quia pro magno præmio Dominus sanctis[6] pollicetur suis: *Ecce qui serviunt mihi, manducabunt: vos autem esurietis.* Hic est enim cibus in quo vita definitur æterna, quo quisquis fuerit defraudatus, morte morietur. Quandoquidem panis vivus atque cœlestis ipse Dominus est, qui vitam dat huic mundo. Unde et ipse ait: *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam æternam.* Erat ergo panis aliquis de quo præscripserat edendum paradisi incolis. Quis ille? Accipe quem dicat: *Panem,* inquit, *Angelorum manducavit homo.* Est enim bonus panis, si facias voluntatem Dei. Vis scire quam bonus panis? Ipse Filius manducat hunc panem, de quo[7] ait: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei, qui in cœlis est.*

Joan. VI, 54.

Ps. LXXVII, 25.

Joan. IV, 34.

43. Iterum videamus qua ratione Dominus Deus Adæ dixerit, *morte moriemini:* quid intersit, utrum aliquis dicat, *moriemini,* an addat, *morte moriemini.* Ostendere enim debemus nihil superfluum in Dei esse mandato. Itaque hoc arbitror. Cum duo sibi sint contraria, mors et vita, secundum simplicem sermonem a vita vivere dicimus, a morte mori. Si autem geminare velis utrumque, quia vita vitam facit, dicitur, *vita vivit,* sicut habes in lege. Et quia mors mortem facit, dicitur, *morte morietur.* Non est autem superflua ista geminatio: est enim vita ad mortem, et est mors ad vitam; quia quis et dum vivit,[8] moritur; et dum moritur, vivit. Fiunt ergo quatuor distinctiones: vita vivere, morte mori, morte vivere, vita mori. Cum igitur hæc ita se habeant, usus et consuetudinis præjudicium debemus excludere; quia usus hoc habet ut communiter dicatur vivere, et qui vitæ[9] vivit, et qui morti vivit; et communiter dicatur mori vel ille qui morti moritur, vel ille qui vitæ moritur. Itaque ex quatuor illis duo significat, ut dicat viventem vivere, nec melius, deteriusque distinguat;[10] et dicat morientem mori, nec inter malam et bonam mortem videatur esse discretio. Nam indiscreta quædam[11] vita significatur, qualis irrationabilium aut etiam parvulorum, et indiscreta mors æque.

44. Sequestrato igitur usu communi, quid sit vita vivere, et quid sit morte mori, et quid sit vivere morti et mori vitæ consideremus. Puto enim secundum Scripturas, quia vita vivere admirabilem quamdam illam vitam beatamque significet, et hunc vivendi usum spirandique munus cum beatæ vitæ gratia veluti conjunctum, et quadam participatione permixtum demonstrare videatur. Hoc est enim vita vivere, virtute vivere,[12] beatæ vitæ actus habere in istius corporis vita. Contra autem morte mori quid est aliud, nisi cum morte corporis deformitatem significare morientis, cujus et caro communi vivendi munere defraudetur, et anima vitæ æternæ usum habere non possit? Est etiam qui vita moritur, ut qui vivit corpore, sed actu moritur[13] suo; quales illi sunt, de quibus ait Pro-

Is. LX, 13.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *intimæ.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, *possit.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *divinæque.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *revertitur.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, B, *contraria.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *de sanctis.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, addunt *denique.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, N', B, *quia et quicumque vivit.* Cod. N, *quia quis dum vivit.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, B, *vita.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, B, *deteriusve distinguat.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *quædam.*
[12] Ed. Med. et Mss. A, B, *hoc est enim vivere,* omissis verbis *vita... virtute vivere.*
[13] Ed. Med. et Mss. nostri *moriatur.*

Ps. LIV, 16. pheta: *Descendunt in infernum viventes.* Et illa de qua Apostolus dicit: *Quoniam vivens mortua*
I Tim. V, 6. *est.* Quartum superest, quod sunt qui etiam
[1] morte vivunt,[1] ut martyres sancti, qui utique moriuntur ut vivant. Moritur caro, sed vivit gratia mortuorum. Ergo absit a nobis, ut participes mortis vivamus: sed contra participes
[2] vitæ moriamur.[2] Sanctus enim nec vitæ istius
[3] se vult esse participem, qui ait: *Cupio dissolvi,*[3]
Philipp. I, 23. *et cum Christo esse; multo enim melius.* Et alius:
Ps. CXIX, 5. *Heu me, quod incolatus meus prolongatus est!* Dolens utique, cum consortia vitæ speret æternæ, istius vitæ fragilitate se contineri. Et ideo possum e contrario dicere, quia etsi vita vivere bonum est; vitæ tamen vivere ambiguum sit. Potest enim dici quis vitæ vivere, hoc est, vitæ æternæ istius vita corporis militare. Potest etiam dici vitæ vivere, hoc est, vel quemcumque, vel sanctum istius vitæ habere desiderium corporalis; ut verbi gratia, si quis ideo honeste putet esse vivendum, ut is longævitatem vitæ bonis actibus consequatur, quales plerique infirmiores sunt, quos hæc vita delectat.

45. Sicut ergo vitæ vivere quid sit accepimus, quid sit morti mori accipiamus, vel morti vi-
[4] vere.[4] Possunt enim esse qui moriantur morti,
[5] et qui vivant vitæ. Nam qui non ita vivit,[5] ut secundum mortem animæ suæ vivat, is morti moritur, quia non est obnoxius morti, id est, nexus eum ærumnosæ mortis amisit, non constringitur vinculis mortis æternæ. Mortuus est morti, hoc est, mortuus est peccato, mortuus est pœnæ: cui contrarium est pœnæ vivere, hoc
[6] est, quando quis[6] vivit ad pœnam, vivit ad mortem. Qui autem moritur ad pœnam, moritur ad mortem. Est etiam qui in hac vita positus moriatur ad vitam, sicut ille qui ait: *Vivo autem*
Galat. II, 20. *jam non ego, vivit autem in me Christus.* Peccato enim mortuus est, Deo vivit, hoc est, mors in eo mortua est, sed vita vivit, qui est Dominus Jesus. Ergo bona vita eorum qui Deo vivunt, mala vita eorum qui peccato vivunt. Est etiam media vita, ut animantium ceterorum, sicut habes scriptum: *Producat terra animam vi-*
Gen. I, 24. *ventem secundum genus.* Est etiam vita mortuorum, ut Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; *quia Deus mortuorum non est, sed vivorum.* Sunt etiam quibus communitas est quædam mortis et vitæ, de quibus ait Apostolus dicens: *Si commortui estis, et convivetis. Si enim complantati,* inquit, *sumus similitudini mortis ejus,*
[7] *simul et resurrectionis*[7] *erimus: scientes quia vetus*
[8] *homo noster simul confixus*[8] *est cruci; ut destruatur corpus peccati, ut ultra non serviamus peccato. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato.* Sicut autem figuras multas vitæ dixi- Rom. VI, 5.
mus, ita etiam mortis inveniemus. Dicitur enim mors mala secundum illud: *Anima quæ peccat, ipsa morietur.* Dicitur et mors communiter, sicut Ezech. XVIII, 20.
habes verbi gratia: quia Adam vixit tot annos, et mortuus est, et appositus est ad patres suos. Dicitur etiam mors per baptismatis sacramentum, sicut habes: *Consepulti sumus cum illo per baptismum in mortem.*[9] Et alibi: *Si autem mortui* Rom. VI, 4.
sumus cum Christo, credimus etiam quia[10] *simul vivemus cum illo.* Vides quia mors quidem ap- *Ibid.* 8.
pellatione dicatur, sed hæc vita sit nostra.

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.

18. Et dixit Dominus: Non est bonum solum esse hominem. Faciamus ei adjutorium simile sibi.

Lectio Vulgata.

18. Dixit quoque Dominus Deus: Non est bonum esse hominem solum: faciamus ei adjutorium simile sibi. Gen. II.

Cur hominem Deus non approbavit nisi post factam mulierem, hoc præsertim spectato quod per hanc ille deceptus peccaverit: itemque cur eadem non de terra, ut Adam, sed de costa ejus creata sit?

46. Item[11] alia quæstio, quia dixit Dominus:
[12] *Non est*[12] *bonum solum esse hominem.* Primo Gen. II, 18.
omnium cognosce quia in superioribus, ubi hominem finxit Deus de limo terræ, non addidit: *Et vidit Deus quia bonum est,* quemadmodum in singulis operibus suis. Nam si dixisset illic bonum esse, quia homo factus est, inveniretur hoc esse contrarium, ut hic bonum non esse diceret, cum in superioribus bonum esse dixisset. Sed hoc ibi cognosce, ubi solum Adam fecit. Ceterum ubi communiter comprehendit et virum et mulierem factos, licet ne ibi quidem dixerit specialiter, tamen quia postea habes:[13]
[14] *Vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce erant*[14] *bona*
[15] *valde,* evidenter declaratur[15] bonum esse quod Gen. I, 28.
et vir sit factus, et mulier.

47. Sed ex hac quæstione alia quæstio rursus emergit. Quomodo enim quando solus factus est Adam, non dictum est bonum esse
[16] factum Adam:[16] quando autem et mulier ex eo facta est, tunc esse bona omnia comprehensum est? Licet illic omnem laudaverit creaturam, et universitatis creatio sit probata, quoniam in homine naturæ prædicata communitas est, tamen non videtur otiosum, qua ratione ubi solus factus est Adam, non solum nequaquam prædicatio boni complacito operi adjecta sit; sed etiam

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *vivant.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, B, omitt. verba *sed contra participes vitæ moriamur.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, M, N', a, b, *ut ait: dissolvi;* omissa voce *cupio.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, N', a, b, *morte mori.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, B, *non vita vivit.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', B, *qui.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *resurrectionis ejus.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *simul.* Cod. M, *crucifixus.*

[9] Maur. *in morte.* Sed præferendam fuisse lectionem nostrorum mss. suadet tum auctoritas ipsius Ambrosii, qui etiam alibi ea utitur lectione, tum cæterorum Patrum latinorum apud Sabb. ad h. l.

[10] Ita Ed. Med. et Mss. nostri; Maur. ex aliis mss. *quod.*

[11] Ed. Med. et Mss. nostri *Iterum.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *esse.*

[13] Ed. Med. et Mss. nostri *habet.*

[14] Ed. Med. et Mss. A, M, N, N', omitt. *erant.*

[15] Ed. Med. et Mss. nostri *est declaratum.*

[16] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *Adam.*

dictum sit non esse bonum solum hominem: A cum sciamus quod[1] antequam fieret mulier, non erraverit Adam; postea vero quam mulier est facta, prior divinum prævaricata mandatum, etiam virum suum traxerit in errorem, et incentivum ejus extiterit. Si igitur viro culpæ auctor est mulier, quemadmodum pro bono videtur adjecta? Verum si consideres quia Deo universitatis est cura, invenies plus placere Domino debuisse id in quo esset causa universitatis, quam condemnandum fuisse illud in quo B esset causa peccati. Et[2] ideo quia ex viro solo non poterat humani esse generis propagatio, pronuntiavit Dominus non esse bonum solum esse hominem. Maluit enim Deus plures esse quos salvos facere posset, et quibus donaret peccatum, quam unum solum Adam, qui liber esset a culpa. Denique quia idem utriusque auctor est operis, venit in hunc mundum, ut salvos faceret peccatores. Postremo nec Cain parricidii reum, priusquam generaret filios pas- C sus est interire. Ergo propter generationem successionis humanæ debuit mulier adjici viro. Denique hoc[3] ipsa verba declarant dicentis Dei, non esse[4] bonum solum esse hominem. Nam etsi mulier prior peccatura erat; tamen redemptionem sibi paritura non debuit ab usu divinæ operationis excludi. Quamvis enim Adam non est seductus, mulier autem seducta et[5] in prævaricatione fuerit; salva tamen, inquit, erit per filiorum generationem, inter quos generavit et D Christum.

S. Aug. l. II, *contra Jul. Pel.*, c. 7, n. 20.

I Tim. II, 14 et 15.

33, q. 5, c. *Nec illud.*

48. Nec illud otiosum, quod non de eadem terra, de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adæ costa facta sit mulier; ut sciremus unam in viro et muliere corporis esse naturam, unum fontem generis humani. Ideo non duo a principio facti vir et mulier, neque duo viri, neque duæ mulieres, sed primum vir, deinde ex eo mulier. Unam enim naturam volens hominum constituere Deus, ab uno principio creaturæ E hujus incipiens multarum et disparium naturarum eripuit facultatem. *Faciamus*, inquit, *ei adjutorium simile*[6] *sibi.* Adjutorium ad generationem constitutionis humanæ intelligimus. Et vere bonum adjutorum. Nam si pro meliore accipis[7] adjutorium, major quædam in causa generationis operatio mulieris reperitur; sicut istius terræ, quæ semina primo accepta cohibendo paulatim fotu suo adolescere facit, et producit in segetem. In eo igitur adjutorium F bonum mulieris, quamquam etiam inferior dicatur adjutor; ut et in usu reperimus humano, quia dignitate potiores plerumque adjutorem meriti inferioris adsciscunt.

Gen. II, 18.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *quid.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *Et.*
[3] Mss. A, B, *hæc.*
[4] Maur. omitt. *esse.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et,* pressius Apostoli verba referentes.

CAPUT XI.

Lectio S. Ambrosii.

19. Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli, et adduxit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea.

20. Et imposuit Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus bestiis agri. Adæ autem non est inventus adjutor similis illi.

21. Et immisit Deus soporem in Adam et obdormivit.

22. Et ædificavit Dominus Deus costam quam sumpsit de Adam in mulierem.

Lectio Vulgata.

19. Formatis igitur, Dominus Deus, de humo cunctis animantibus terræ, et universis volatilibus cœli, adduxit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea: omne enim quod vocavit Adam animæ viventis, ipsum est nomen ejus. Gen. II.

20. Appellavitque Adam nominibus suis cuncta animantia, et universa volatilia cœli, et omnes bestias terræ: Adæ vero non inveniebatur adjutor similis ejus.

21. Immisit ergo Dominus Deus soporem in Adam: cumque obdormisset, tulit unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea.

22. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem: et adduxit eam ad Adam.

23. Dixitque Adam: Hoc nunc, os ex ossibus meis, et caro de carne mea; hæc vocabitur Virago, quoniam de viro sumpta est.

24. Quamobrem relinquet homo patrem suum, et matrem, et adhærebit uxori suæ: et erunt duo in carne una.

25. Erat autem uterque nudus, Adam scilicet et uxor ejus: et non erubescebant.

Quanam ratione et quanam de causa omnia animalia adducta fuerint ad Adam: quid sopor ejusdem et costæ in mulierem ædificatio nos doceat: quid paradisus et memorata animalia in paradisum adducta significent juxta plurium sententiam; et quo pacto justi in paradisum rapiantur?

49. Specta nunc cur Deus adhuc finxerit de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cœli, et adduxerit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea. Qua ratione hoc factum est, cum tantummodo bestias agri, et volatilia cœli ad Adam adduxerit Deus? erant enim pecora secundum genus suum. Denique habes infra: *Quia imposuit Adam nomina omnibus pecoribus, et omnibus bestiis agri. Adæ autem non est inventus adjutor similis illi.* Quæ igitur absolutio est, nisi quia indomitæ bestiæ, et volatilia cœli divina potestate ad hominem deducuntur? De pecoribus autem domitis congregandis et homo habuit potestatem. Itaque illud divinæ operationis fuerit, hoc humanæ diligentiæ. Simul accipe qua causa omnia deducta sint ad Adam, ut in omnibus videret ex utroque sexu substantiam constare naturæ,[8] id est, ex masculo et femina, et ipse usu[9] exemploque cognosceret necessarium sibi consortium mulieris adjectum.

Ibid. 20.

50. *Et immisit,* inquit, *Deus soporem in Adam, et obdormivit.* Quis est iste sopor, nisi quia paulisper ad conjugium copulandum cum intendimus animum, veluti intentos oculos ad Dei regnum inclinare atque inflectere videmur ad quemdam somnum istius mundi, et paulisper obdormire divinis, dum in sæcularibus mundanisque requiescimus? Denique posteaquam soporem immisit in Adam, et dormivit, tunc *ædifi-*

Ibid. 21.

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, *adjutorem similem.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *accipies.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *substantiæ constare naturam.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, B, *ut ipso usu.*

cavit Dominus Deus costam, quam sumpsit de Adam, in mulierem. Bene *ædificavit* dixit, ubi de mulieris creatione loquebatur, quia in viro et muliere domus videtur quædam plena esse perfectio. Qui sine uxore est, quasi sine domo sit, sic habetur. Sicut enim vir publicis officiis, ita mulier domesticis ministeriis habilior æstimatur. Considera quia ex corpore costam sumpsit, non ex anima portionem; hoc est, non anima ex
1 anima, sed os de ossibus[1] meis et caro de carne mea, hæc vocabitur mulier.

51. Ergo causam humanæ generationis agnovimus. Sed quia plerosque movet qui diligengentius intuentur, quomodo si vel primo[2] magnum munus Dei fuit circa homines, ut in paradiso
3 homines locarentur,[3] vel postea magnorum remu-
4 neratio videretur[4] esse meritorum, ut ad paradisum justus unusquisque rapiatur, dicuntur etiam bestiæ et pecora agri, et volatilia cœli in paradiso fuisse. Unde plerique paradisum animam hominis esse voluerunt, in qua virtutum quædam germina pullulaverint: hominem autem et ad operandum, et ad custodiendum paradisum esse positum, hoc est, mentem hominis, cujus virtus animam
5 videtur excolere, nec[5] solum excolere, sed etiam cum excoluerit, custodire. Bestiæ autem agri, et volatilia cœli quæ adducuntur ad Adam, nostri irrationabiles motus sunt; eo quod bestiæ vel pecora quædam diversæ sint corporis passiones, vel turbulentiores, vel etiam languidiores. Volatilia autem cœli quid aliud æstimamus, nisi inanes cogitationes, quæ velut volatilium more nostram circumvolant animam, et huc atque illuc
6 vario motu sæpe transducunt?[6] Propterea nullus inventus est menti nostræ similis adjutor, nisi
7 sensus, hoc est, αἴσθησις. Similem[7] sibi solam νοῦς noster potuit invenire.

52. Sed forte arguas, quia hæc quoque Deus in tali paradiso locavit, hoc est, passiones corporis, et vanitatem quamdam fluctuantium vel inanium cogitationum, quod ipse nostri fuerit auctor erroris. Considera quid dicat: *Habete,* inquit, *potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et omnium repentium quæ repunt super ter-*
Gen. 1, 28. *ram.* Vides quod ille tibi tribuerit potestatem,
8 ut de omnibus judicare tu debeas,[8] singulorum genera judicii tui sobria definitione discernere. Vocavit ad te omnia Deus, ut supra omnia mentem tuam esse cognosceres. Cur quæ tibi similia minime reperisti, adsciscere tibi et co-
9 pulare voluisti? Dedit tibi certe sensum quo[9] universa cognosceres, et de cognitis judicares; meritoque de illo fœcundo paradisi agro
10 ejectus es, quia[10] non potuisti servare mandatum. Sciebat enim Deus esse te fragilem, sciebat judicare non posse; ideo dixit quasi fragilioribus: *Nolite judicare, ut non judicemini.* Ergo Matth. VII, 1.
quia scivit infirmum te esse ad judicandum, voluit obedientem esse mandato; ideo præceptum posuit. Quod si non prævaricatus esses, periculum incerti judicii incidere nequivisses. Itaque quoniam judicare voluisti, ideo addidit: *Ecce Adam factus est tamquam unus ex nobis,*
11 *ut sciat bonum*[11] *et malum.* Voluisti tibi arrogare Gen. III, 22.
judicium, ideo pœnam pravi judicii refutare non debes. Posuit tamen te contra paradisum, ne memoriam ejus possis abolere.

53. Denique justi in paradisum sæpe rapiuntur, sicut et Paulus raptus est in paradisum, et audivit verba ineffabilia. Et tu si a primo cœlo ad secundum, a secundo ad tertium mentis tuæ vigore rapiaris, hoc est, quod primum unusquisque homo est corporalis, secundo animalis, tertio spiritalis: si ita rapiaris ad tertium cœlum, ut videas fulgorem gratiæ spiritalis; *animalis enim homo quæ sunt spiritus Dei nescit;* et ideo tertii cœli adscensio tibi est necessaria, ut rapiaris in paradisum: rapieris jam sine periculo, ut possis dijudicare omnia, quia spiritalis dijudicat omnia, ipse autem a nemine dijudicatur. Et fortasse quasi adhuc fragilis, audies verba ineffabilia quæ non liceat homini loqui: et tunc quod acceperis reservato, et quod audieris custodito. Paulus apostolus custodiebat ne laberetur, vel alios certe faceret errare. Aut fortasse
12 ideo dixit[12] Paulus, *quæ non liceat homini loqui;* II Cor. XII, 6 et 7.
quia erat adhuc in corpore constitutus, hoc est, videbat istius corporis passiones, videbat legem carnis suæ repugnantem legi mentis suæ. Hoc S. Aug. l. II *contra Jul. Pel.*, c. 5, n. 13.
enim malo intelligi, ne videamur quemdam adhuc futuri periculi jactare terrorem. Si[13] enim 13
vel propter hanc vitam securitas, ut nullos prævaricationis post hanc futuræ laqueos formidemus; ergo quicumque fuerit in paradiso ascensione virtutis audiet mysteria Dei arcana illa atque secreta; audiet dicentem Dominum tamquam latroni illi ab scelere ad confessionem, et
14 ad fidem a latrocinio[14] revertenti: *Hodie mecum* Luc. XXIII, 43.
eris in paradiso.

[1] Ed. Med. et Cod. N, *ossa ex ossibus.* Mss. A, B, *ossa de ossibus.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *vel si primo.*
[3] Maur. *collocarentur.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, N, N′, *remunerator esse videatur.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, a, b, *non.* Cod. N, *et non.*
[6] Maur. *traducunt.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *assimilem.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *judicares; ut tu debeas.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, B, *ut.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, B, *qui.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, B, *factus es unus ex nobis, ut scias.*
[12] Maur. et Mss. a, b, *dicit.*
[13] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, *sit.* N, N′, *sic.*
[14] Ed. Med. et Mss. nostri cum decem optimæ notæ juxta Maur. *et ad fidei latrocinium.* Quatuor, quos secuti sunt editores romani, exhibent lectionem quam et nos amplexati sumus.

CAPUT XII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. III. 1. Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum quæ erant super terram, quas fecit Dominus Deus, et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso?

2. Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno paradisi manducabimus.

3. De fructu autem ligni quod est in medio paradiso, dixit Deus: Non manducabitis ex eo, neque tangetis ex eo, ne moriamini.

Lectio Vulgata.

1. Sed et serpens erat callidior cunctis animantibus terræ quæ fecerat Dominus Deus. Qui dixit ad mulierem: Cur præcepit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi?

2. Cui respondit mulier: De fructu lignorum, quæ sunt in paradiso, vescimur:

3. de fructu vero ligni, quod est in medio paradisi, præcepit nobis Deus ne comederemus, et ne tangeremus illud, ne forte moriamur.

Non modo diabolum, sed et voluptatem sapientem bene dici. Cur diabolus humano generi inimicus, et primo mulierem tentaverit. De variis modis quibus dæmones homines tentant. Quam dolose serpens Evam tentaverit; quæ non fidelis fuit referendo mandatum; nisi forte Adami verba retulerit. Quare Deus arborem scientiæ boni et mali tangi nec jusserit nec vetuerit; unde exhortatio ad eos deducitur qui christianam doctrinam discere cupiunt, ut profundiori studio de ea inquirant. Præceptum non edendi de ligno scientiæ boni et mali non ita intelligendum, ut de eo una cum aliis fructibus edere liceret. Longa digressio de quadam circa eam rem dubitatione.

54. *Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum quæ erant super terram, quas fecit Dominus Deus, et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit Deus, ne edatis ab omni ligno*
Ibid. 1. *quod est in paradiso?* Cum dicit sapientiorem serpentem, intelligis quem loquatur, id est, illum adversarium nostrum, qui tantum[1] habet
1 hujus sapientiam mundi. Sed et voluptas atque
S. Aug. l. II *contra Jul. Pel.* c. V, n, 13. delectatio bene sapiens dicitur, quia et sapientia carnis appellatur sapientia, sicut habes: Quia
2 *sapientia carnis*[2] *inimica est Deo.*
Rom. VIII, 7. Et ad exquirenda delectationum genera astuti sunt qui[3]
8 appetentes sunt voluptatum. Sive ergo delectationem intelligas, quædam est divino adversa mandato, et inimica sensibus nostris. Unde sanctus Paulus ait: *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, et captivan-*
Rom. VII, 23. *tem me in lege peccati.* Si autem ad diabolum referas, verus inimicus est generis humani. Quæ autem causa inimicitiarum nisi invidia? Sicut Salomon ait: Quia *invidia diaboli mors introivit*
Sap. II, 24. *in orbem terrarum.* Invidiæ autem causa beatitudo hominis in paradiso positi, et ideo quoniam ipse diabolus acceptam gratiam tenere non potuit, invidit homini, eo quod figuratus e limo, ut incola paradisi esset electus est. Considerabat enim diabolus quod ipse qui fuisset superioris naturæ, in hæc sæcularia et mundana deciderat; homo autem inferioris naturæ sperabat æterna. Hoc est ergo quod invidet dicens: Iste inferior adipiscitur quod ego servare non potui? Iste de terris migrabit ad cœlum, cum ego de cœlo lapsus in terra sim? Multas vias habeo quibus hominem decipere possim. De limo A factus est, terra ei mater est, corruptibilibus involutus est. Et si anima superioris naturæ, tamen et ipsa lapsui potest esse obnoxia, in corporis carcere constituta; quando ego lapsum vitare non potui. Est igitur via prima, ut decipiatur, dum conditione sua majora desiderat. Hic enim quidam est conatus industriæ. Deinde carnis[4] est, quod non habeat, desiderare. Postremo, in quo videor ego omnibus esse sapientior, nisi circumscribam hominem, et versutia B et fraude contendam? Itaque machinatus est, ut non primo Adam adoriretur, sed Adam per mulierem circumscribere conaretur. Non adorsus est eum qui coram acceperat cœleste mandatum: sed eam adorsus est quæ a viro didicerat, non a Deo quid observaret, acceperat. Neque enim habes quia mulieri dixit Deus, sed quia Adæ dixit: et ideo per Adam cognovisse mulier æstimanda est.

55. Cognoscens igitur hoc loco tentamenti genus, plurima etiam aliis locis tentamenti genera reperies. Alia sunt per principem istius C mundi, qui quædam venena sapientiæ in hunc mundum evomuit; ut vera putarent homines esse quæ falsa sunt, et specie quadam hominum caperetur affectus. Non enim semper quasi apertus hostis ingreditur: sed sunt quædam potestates quæ amorem simulent, gratiamque prætendant; ut paulatim cogitationibus nostris venenum suæ iniquitatis infundant, a quibus oriuntur illa peccata quæ vel ex delectatione, D vel ex quadam mentis facilitate nascuntur. Sunt etiam aliæ potestates, quæ veluti colluctantur nobiscum. Unde et Apostolus ait: *Quia non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principatus, et potestates, et rectores hujus mundi, tenebrarum harum, adversus ne-*
Ephes. VI, 12. *quitiam spiritalium quæ sunt in cœlestibus.* Volunt enim hac quadam contentione nos frangere, et veluti quoddam animæ nostræ corpus elidere. Unde et Paulus quasi bonus athleta E non solum ictus adversantium potestatum vitare cognoverat, verum etiam adversantes ferire. Unde et ait: *Percutio pugnis, non ut aera cæ-*
I Cor. IX, 26. *dens.* Et ideo quasi bonus athleta ad coronam meruit pervenire. Ergo multiplicia tentamenta sunt diaboli. Et ideo bilinguis serpens habetur atque lethalis, eo quod diaboli minister aliud lingua loquatur, aliud corde meditetur. Sunt et alii ministri qui et cordis et vocis suæ infectas veneno veluti verborum suorum jactant sagittas, F quibus Dominus ait: *Generatio viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis mali?*
Matth. XII, 34.

56. *Et dixit serpens mulieri: Quid utique dixit Deus, ne edatis ex omni ligno quod est in paradiso? Et dixit mulier serpenti: Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in medio paradisi, dixit Deus: Non manducabitis ex eo, neque tangetis ex eo, ne moriamini.* Dum audieris sapientiorem bestiis omni-
Gen. III, 2 et 3.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *tamen*.
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, N, B, *hujus carnis*.
[3] Ita Ed. Med. et Mss. A, M, N, Alii codd. et edd. *quia*; sed deest subjectum.
[4] Ed. Med. et Mss. A, B, *istius carnis*.

bus esse serpentem, hic ejus jam quære versutiam. Simulat se verba Dei dicere, et proprios intexit dolos. Cum enim dixisset Deus: *Ex omni* [1] *ligno quod est in paradiso*[1] *edetis ad escam: de ligno autem quod est scientiæ boni et mali non edetis: qua die autem manducabitis ex eo, morte* Gen. II, 16 et 17. *moriemini;* serpens quasi interrogans mulierem, cum dixisset Deus: Ex omni ligno quod est in paradiso edetis, de ligno autem uno non edetis, inseruit mendacium, ut diceret: *Ab omni ligno non edetis:* cum de uno tantum ligno scientiæ boni et mali præceperit Deus non esse gustandum. Qua ratione autem fefellerit, nihil mirum, quia iis qui aliquem circumscribere conantur, consuetudo est fallere. Non est igitur interrogatio otiosa serpentis. Sed ut scias in mandato nullum vitium esse potuisse, respondit mulier, ut habes: *Ex omni ligno paradisi manducabimus: de fructu autem ligni quod est in* [2] *medio paradiso,*[2] *dixit Deus: Non manducabitis* [3] *ex eo, neque tangetis ex eo, ne moriamini.*[3] In mandato quidem nullum vitium est, sed in relatione mandati. Etenim quantum præsens lectio docet, discimus nihil vel cautionis gratia jungere nos debere mandato. Si quid enim vel addas, vel detrahas, prævaricatio quædam vi- 3 q. IX, c. *Pura.* detur esse mandati. Pura enim et simplex mandati forma servanda, vel testimonii series intimanda est. Plerumque testis, dum aliquid ad seriem gestorum ex suo adjicit, totam testimonii fidem partis mendacio decolorat. Nihil igitur vel quod bonum videtur, addendum est. Namque hic quid offensionis habet prima specie quod addidit mulier: *Neque tangetis ex eo quidquam? Tangetis* enim Deus non dixerat, sed *non edetis.* Sed tamen lapsus incipit esse principium. Nam quæ addidit, vel superfluum addidit, vel addendo de proprio semiplenum intellexit Dei esse mandatum. Docet igitur nos præsentis series lectionis neque detrahere aliquid divinis debere mandatis, neque addere. Nam si Johannes hoc judicavit de suis scriptis: *Si quis ap-* [4] *posuerit,* inquit, *ad hæc,*[4] *adjiciet in illum Deus plagas, quæ scriptæ sunt in libro isto: et qui dempserit de verbis his prophetiæ hujus, delebit* Apoc. XXII, 18 et 19. *Deus partem illius de libro vitæ:* quanto nihil divinis mandatis est detrahendum? Hinc ergo cœpit prævaricatio prima esse mandati. Et plerique putant non mulieris hoc vitium esse, sed Adæ fuisse: ita Adam dixisse mulieri, dum eam vellet facere cautiorem, ut adderet mandasse Deum: *Neque tangetis ex eo quidquam.* Habemus enim quia Adam, non Eva mandatum acceperit a Deo. Nondum enim mulier formata [5] fuerat.[5] Ipsa quidem verba Adæ, quibus mulieri dixit formam seriemque mandati, non prodit lectio: sed intelligimus per virum ad mulierem

A seriem transisse mandati. Viderint[6] tamen alii [6] quid sentiant; mihi tamen videtur a muliere cœpisse vitium, inchoasse mendacium. Nam etsi de duobus videatur incertum, tamen sexus prodit qui prius potuerit errare. Adde quia præjudicio illa constringitur, cujus et postea prior error inventus est. Viro enim mulier, non mulieri vir auctor erroris est. Unde et Paulus ait: *Adam,* inquit, *non est deceptus: mulier autem seducta in prævaricatione fuit.* I Tim. II, 14.

B 57. Nunc videamus utrum præter adjectionem quæ mandato est applicata, quod additum est obfuisse videatur. Nam re vera si bonum est, *Neque tangetis ex eo,* et ad cautionem proficiebat, cur Deus hoc minime interdixerit, immo non interdicendo permisisse videatur? Itaque utrumque quærendum, qua ratione nec permiserit, nec interdixerit. Sunt enim qui dicant, qua ratione quod fecit videri, non jussit et tangi? Verum cum in eo ligno audieris naturam C fuisse scientiæ boni et mali, potest æstimari quia noluit te malum tangere. Satis est enim nobis videre satanam sicut fulgur de cœlo cadentem, secundum vocem Domini, et dantem Luc. X, 18. escam non luminis, sed noctis et tenebrarum filiis; quia scriptum est: *Dedit eum in escam populis Æthiopum.* Hoc igitur de eo dictum est, Ps. LXXIII, 14. quod non mandaverit tangi. Quod autem non prohibuerit, quid intelligam accipe. Sunt multa quæ noceant, si ante voluerimus haurire, quam D quæ sint illa cognoscere. Nam et de cibis et potu plerumque usu venit. Quippe si id quod amarum est, ante cognoscas, induis patientiam; et si intelligas illa quæ sunt amara prodesse, induis tolerantiam, ne offendat amaritudo te repentina, et incipias rejicere profutura. Prodest ergo ante cognoscere; ut ex eo quod cognoveris profuturum, nec amara fastidias. Sed hæc minus nocere possunt: illud quod magis, nisi provideatur, nocere possit, adverte.

E 58. Gentilis quidam est, ad fidem tendit: catechumenus est, majorem vult accipere doctrinæ et fidei plenitudinem; caveat ne dum vult discere, male discat, et discat a Photino, discat ab Ario, discat a Sabellio; tradat se hujusmodi magistris quorum quædam eum teneat auctoritas; et inductus quadam magistrorum præsumptione, teneris sensibus impressa dijudicare non noverit. Prius igitur oculis mentis perspiciat quid sequatur: videat ubi vita sit: tangat de- F nique divinarum vitalia lectionum, ut nullo pravo offendatur interprete. Legit illi Sabellius: *Ego in Patre, et Pater in me,* et dicit unam esse per- Joan. XIV, 10. sonam. Legit Photinus: *Quia mediator Dei et hominum homo Christus Jesus.* Et alibi: *Quid me* I Tim. II, 15. *vultis occidere hominem?* Legit etiam Arius quia Joan. VIII, 40. dixit: *Quoniam Pater major me est.* Legitur qui- Joan. XIV, 28.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *in medio paradiso.*

[2] Mss. A, M, B, a, b, *paradisi.*

[3] Maur. et Mss. N', a, b, *ne morte moriamini.* Cod. M, *ne morte moriemini.* Tamen præferendam censuimus lectionem Ed. Med. necnon Mss. A, N, B, quia vox *morte* etiam alibi a S. Doctore omissa est (V. Sabb. ad. h. l.).

[4] Maur. *ad hoc.* At sane corrigendum juxta nostrorum Mss. lectionem. Hanc enim textus græcus πρὸς ταῦτα, omnesque versiones et Patres unice referunt.

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *erat.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *Videro.*

dem manifestum: sed qua ratione dictum sit, debet ante pertractare secum, ut rationem dictorum possit advertere. Ducitur[1] quadam magistrorum auctoritate; et profuisset ei non quæsisse, quam talem invenisse doctorem. Sed etiam gentilis si quis Scripturas accipiat, legit:[2] *Oculum pro oculo, dentem pro dente.* Legit etiam: *Si scandalizaverit te dextera tua, abscinde illam;* non intelligit sensum, non advertit divini arcana sermonis: pejus labitur, quam si non legisset. Et ideo docuit quemadmodum Dei Verbum investigare deberent, non perfunctorie, non improvide, sed diligenter atque sollicite: *Quod erat,* inquit, *ab initio, quod audivimus, et quod*[3] *vidimus, oculis nostris perspeximus*[4] *et manus nostræ perscrutatæ sunt de Verbo vitæ, et vidimus et testamur, et annuntiamus vobis.* Vides quod ante velut manibus quibusdam perscrutatus sit Dei verbum, et postea annuntiaverit: et ideo nihil Adæ et Evæ fortasse nocuisset verbum, si perscrutantibus[5] diligenter mentis quibusdam manibus ante tetigissent. Infirmi enim pertractando, et diligentius requirendo, uniuscujusque, quam non intelligunt, possunt investigare naturam.[6] Certe illi infirmi id lignum, in quo scientiam mali esse cognoverant, ante quemadmodum tangerent, debuerant perscrutari. Nam et mali sæpe nobis potest prodesse cognitio. Et ideo diaboli fraudes vel in hac legimus lectione, vel in prophetia, ut discamus quemadmodum artes ejus cavere possimus. Cognoscenda sunt enim tentamenta ejus, non ut sequamur, sed ut docti instructique caveamus.

Lev. XXIV, 20. Matth. V, 30. I Joan. I, 1 et 2.

59. Sunt hoc loco qui dubitationem habeant, utrum ex omni ligno ita dixerit Deus esse gustandum, ut cum de omni ligno, ita de scientiæ boni et mali ligno gustaretur: an vero de omni ligno gustandum, de solo ligno scientiæ boni et mali dixerit non esse gustandum? Qui ne id quidem putant inutilis esse rationis, quod quamvis noxia esca hujus ligni fuerit, tamen si cum ceteris ederetur, noxia esse non possit: quandoquidem etiam antidotum theriacum de corpore serpentis confici solere dicatur; quod utique virus corpusque serpentis, cum solum sumitur, nocet; cum admiscetur aliis, sanitati est et saluti. Scientia quoque boni et mali, si quis sapientiam habeat,[7] si quis vitæ semper intendat, si quis cetera virtutum genera consequatur, nequaquam inutilis æstimatur. Hac igitur ratione plerique putaverunt posse etiam illud intelligi; ut videatur Deus id inhibuisse, ne absque ceteris solum lignum scientiæ boni et mali gustaretur, non prohibuisse cum ceteris. Et hoc ideo putant dictum, quia ait Deus ad Adam: *Quis tibi indicavit quoniam nudus es, nisi de ligno a quo præceperam tibi, ab hoc solo ne manducares, manducasti?* Quod videretur dare aliquem interpretandi locum, nisi mulier in superioribus, dicente serpente: *Quid utique dixit Deus, ne edatis ab omni ligno quod est in paradiso;* respondisset: *Quod est in medio paradiso dixit Deus: Non manducabitis ex eo.* In quo quamvis mulieris prævaricaturæ fides videatur infirmior; tamen non omnibus Adam spoliabo virtutibus, ut videatur in paradiso nullam assecutus fuisse virtutem, nihil de ceteris gustavisse lignis, priusque culpam incidisse, quam fructus esset aliquos consecutus. Non spoliabo ergo Adam, ne genus humanum omne dispoliem, quod innocens est antequam sensum accipiat scientiæ boni et mali. Neque enim otiose dictum est: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.* Puer enim cum maledicitur, non remaledicit: cum percutitur non repercutit: ambitionum et rapinarum tentamenta non novit.

Gen. III, 11. Matth. XVIII, 3.

60. Unde[8] verius puto, quod ne cum aliis quidem fructibus lignum edendum esse præceperit. Nam etsi bona scientia perfecto, imperfecto tamen inutilis est. Imperfectum ausim omnem hominem dicere, quando ipse Paulus quasi imperfectus dicat: *Non quoniam acceperim, aut jam*[9] *perfectus sim: sequor autem si comprehendam.* Et ideo imperfectis dicit Dominus: *Nolite judicare, ut non judicemini.* Ergo imperfecto inutilis scientia. Denique: *Peccatum nesciebam, nisi lex diceret: Non concupisces.* Et infra: *Sine lege enim peccatum mortuum est.* Quid enim mihi proderat scire quod vitare non poteram? Quid mihi proderat scire quod lex carnis meæ impugnaret? Impugnatur Paulus, et videt *legem carnis suæ repugnantem legi mentis suæ, et captivari se in lege peccati,* nec de conscientia sua præsumit; sed per Christi gratiam confidit se a mortis corpore liberandum: et tu quemquam opinaris scientem non posse peccare? Paulus dicit: *Non enim quod volo facio bonum; sed quod nolo malum, hoc ago.* Et tu arbitraris homini prodesse scientiam, quæ delicti augeat invidiam? Esto tamen ut perfectus peccare non possit. In Adam Deus omnes homines prævidebat, et ideo promiscue generi non conveniebat humano habere scientiam boni et mali, quam per carnis vitia, ut oportebat, exercere non poterat.

Matth. VII, 1. Rom. VII, 7. *Ibid.* 8. Rom. VII, 23. S. Aug. l. II *contra Jul. Pel.*, c. 5, n. 13. Rom. VII, 19.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, B, *dicitur*. Mss. N, N', *discitur*.

[2] Ed. Med. et Mss. A, B, *accipit, legit*. Mss. a, b, *accipiat, leget*.

[3] Ed. Med. et Mss. A, B, omitt. *quod*.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, a, b, omitt. verba *oculis nostris perspeximus*.

[5] Plurimi codd., hinc et editio Maur. habent *pertractantibus;* sed Mss. A, B, et Ed. Med. habent *perscrutantibus*. Hanc vero duximus genuinam esse lectionem quia respondet illis verbis quæ superius in eadem periodo leguntur, *velut manibus quibusdam* perscrutatus sit *Dei verbum*.

[6] Mss. nostri *sententiam*. Manifestus cujusdam veteris amanuensis error, qui de personis intellexit quod hic de rebus asseritur.

[7] Ita Mss. A, N, B, et Ed. Med.; quæ lectio optime congruit cum figura repetitionis occurrente in subsequentibus, et bene respondet sermonis contextui; dum lectio communior, quæ a Maurinis quoque recepta est, *si quid sapientiæ habeat,* nullum congruum exhibet sensum.

[8] Ed. Med. et Mss. nostri *Ergo*.

[9] Maur. *aut quo jam*. At vox *quo* recte omittitur ab Ed. Med. et Mss. A, M. Id enim etiam lib. III *De Off.* col. 110 a nostro S. Doctore excluditur.

CAPUT XIII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. III. 4. Et dixit serpens mulieri: Non morte moriemini.

5. Scit enim Deus quia quacumque die manducaveritis ex eo, adaperientur oculi vestri, et eritis sicut dii scientes bonum et malum.

6. Et vidit mulier quia bonum est lignum ad manducandum, et quia gratum oculis ad videndum, et speciosum est ad intuendum. Et accipiens de fructu ejus manducavit, et dedit viro suo simul, et manducaverunt ambo.

7. Et aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent. Et assuerunt folia ficus, et fecerunt sibi succintoria.

Lectio Vulgata.

4. Dixit autem serpens ad mulierem: Nequaquam morte moriemini.

5. Scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri: et eritis sicut dii, scientes bonum et malum.

6. Vidit igitur mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, et pulchrum oculis, aspectuque delectabile: et tulit de fructu illius, et comedit; deditque viro suo, qui comedit.

7. Et aperti sunt oculi amborum: cumque cognovissent se esse nudos, consuerunt folia ficus, et fecerunt sibi perizomata.

Diaboli pollicitationes plenæ mendacii. Quam fallaciter Eva de fructu vetito judicaverit. Quonam sensu post præcepti violationem cognoverint protoparentes se esse nudos, quidque nos doceant se foliis ficus tegendo. Qui peccat turpitudinem suam foliis operire conatur: item Judæus legem perperam interpretando. Christianos virtutis fructibus præcingi debere.

61. Discamus igitur tentamenta diaboli plena esse mendacii; vix enim unum verum videtur ex iis[1] quæ pollicitus est, reliqua falsa composuit. Sic enim habes: *Et dixit serpens* Gen. III, 4. *mulieri: Non morte moriemini.* Ecce unum falsum; nam morte mortuus est homo, qui secutus est promissa serpentis. Deinde addidit: *Scit,* inquit, *Deus quia quacumque die manducaveritis* Ibid. 5. *ex eo adaperientur oculi vestri.* Hoc solum verum, quia infra habes: *Quia manducarunt ambo,* Ibid. 7. *et aperti sunt oculi eorum.* Sed hoc verum quod noceret. Denique non omnibus aperire oculos utile, quia scriptum est: Videbunt et non vi- Is. VI, 9. debunt. Sed statim agglutinatum mendacium est, quia adjunxit: *Et eritis sicut dii scientes bonum* Gen. III, 5. *et malum.* In quo licet advertere idololatriæ auctorem esse serpentem, eo quod plures deos induxisse in hominum videatur errorem quædam serpentis astutia. Et hoc fefellit, quia homo sicut dii. Non solum enim sicut dii esse homines desierunt, sed etiam qui quasi dii erant, quibus dictum est: *Ego dixi, dii estis,* sui gratiam per- Ps. LXXXI, 6. diderunt.

62. *Et vidit mulier quia bonum est lignum ad manducandum, et quia gratum oculis ad videndum, et speciosum est*[2] Gen. III, 6. *ad intuendum.* Infirma auctor judicii quæ de eo quod non gustaverat, judicabat. Et ideo non facile, nisi quod[3] diligentius pertractaverimus, quod interiore probaverimus affectu, videtur ad opus aliquod esse sumendum. *Accipiens,* inquit, *de fructu ejus manducavit, et dedit viro suo simul, et manducaverunt ambo.* Bene prætermissum est ubi decipitur Adam; quia non sua culpa, sed vitio lapsus uxoris est.

63. *Et aperti sunt,* inquit, *oculi eorum, et cognoverunt quod nudi essent.* Et ante quidem nudi erant, sed non sine virtutum integumentis.[4] Nudi erant propter morum simplicitatem, et quod amictum fraudis natura nesciret. Nunc autem multis simulationum involucris mens humana velatur. Ergo posteaquam spoliatos se illa sinceritate et simplicitate viderunt integræ incorruptæque naturæ, quærere mundana et manufacta cœperunt, quibus nuda suæ mentis operirent: delectationes delectationibus, et mundi hujus umbratiles voluptates velut folia foliis assuentes, quibus obumbrarent genitale secretum. Nam quomodo clausos oculos sorporis habuit Adam, qui omnia animantia ita vidit, ut his et nomen imponeret? Quomodo cognoverunt, id est, interiore et altiore scientia, non tunicam sibi, sed virtutum deesse velamina?

Ibid. 7. De Pœnit. dist. 2, c. *Ut convoverunt.*

64. *Et assuerunt,* inquit, *folia ficus, et fecerunt sibi succinctoria.* Ficum hoc loco pro qua specie debeamus accipere, divinarum nos docet series lectionum: quandoquidem sanctos esse qui sub vite et ficu requiescunt Scriptura memoraverit, et Salomon dixerit: *Quis plantat ficum,* Mich. IV, 4. *et de fructu ejus non manducat?* et Dominus ad Prov. XXVII, 18. ficum venerit; sed ideo sit offensus, quia non invenerit fructum, sed folia tantum. Docet ergo me Adam quid sint folia, qui posteaquam peccavit, de foliis ficus fecerit sibi succinctorium, qui de fructibus magis ejus gustare debuerit. Justus fructum eligit, folia peccator. Quis est fructus? *Fructus,* inquit, *spiritus est caritas, gaudium, pax, patientia, benignitas, modestia, continentia, dilectio.* Non habebat fructum, qui gau- Galat. V, 22. dium non habebat.[5] Non habebat fidem qui prævaricatus erat mandatum Dei. Non habebat continentiam, qui de interdicto sibi gustaverat ligno.

Ibid. 7.

65. Ergo quicumque prævaricatur mandatum Dei, spoliatur atque nudatur; et fit ipse sibi turpis: vult se operire quibusdam ficus foliis, fortasse quibusdam inanibus, vel umbratilibus sermonibus, quos compositis mendaciis assuens, et verbum de verbo struens, ad operiendam conscientiam suæ mentis, factique velamen peccator intexit, ut pudenda sua contegat. Jacit enim supra se folia, qui culpam velare desiderans aut diabolum delicti memorat auctorem, aut carnis prætendit illecebras, aut alium quempiam persuasorem prodit erroris. Et de scripturis divinis frequenter promit exempla, quibus justos in culpam perhibet incidisse, dicens si forte in stupris fuerit deprehensus: Et Abraham cum ancilla concubuit, et David alienam adamavit, Gen. XVI, 4. et sibi adscivit uxorem. Assuit enim sibi quæ- II Reg. XI, 4 et 27. dam folia,[6] quædam exempla de propheticarum serie scripturarum; fructum earum non putat requirendum.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *ex his.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, B, a, b, omitt. *est.*

[3] Maur. *id quod.*

[4] Ed, Med. et Mss. A, B, *integumento.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N, N', B, *non habet fructum, qui gaudium non habet.*

[6] Non habent codd. nostri verba *quædam folia:* attamen ut genuina admittenda esse suadet mentio fructus quæ postea occurrit, quia secus hæc nullum haberet idearum nexum.

66. Nonne tibi videntur etiam Judæi[1] folia assuere, dum legis spiritalis verba corporaliter interpretantur? Quorum interpretatio fructum omnem viriditatis amittit, damnata maledicto ariditatis æternæ. Bona igitur interpretatio, hoc est spiritalis, ficus est fructuosa, sub qua justi sanctique requiescunt. Quam qui plantaverit in animis singulorum, sicut Paulus ait: *Ego plantavi, Apollo rigavit,* manducabit ex ea fructum. Mala autem interpretatio fructum ferre, viriditatem[2] servare non poterit.

I Cor. III, 6.

S. Aug. l. II *contra Jul. Pel.*, c. 6, n. 16.

67. Quod igitur gravius est, hac se Adam interpretatione succinxit eo loco, ubi fructu magis castitatis se succingere debuisset. In lumbis enim quibus præcingimur, quædam semina generationis esse dicuntur; et ideo male ibi succinctus est Adam foliis inutilibus, ubi futuræ generationis non fructum futurum, sed quædam peccata signaret, quæ manserunt usque in adventum Domini Salvatoris. Ceterum posteaquam Dominus advenit, ficum invenit incultam: rogatus ne eam juberet excidi, ut coleretur permisit. Et ideo jam non foliis, sed divino sermone succingimur; quia ipse Dominus ait: *Sint lumbi vestri præcincti,*[3] *et lucernæ ardentes.* Unde etiam pecuniam in zonis nostris portare prohibet; non enim sæcularia, sed æterna debet zona nostra servare.

Luc. XII, 35.

Matth. X, 9.

CAPUT XIV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. III. 8. Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam.	8. Et cum audissent vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, abscondit se Adam et uxor ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi.
9. ..... et dixit..... Adam ubi es?	9. Vocavitque Dominus Deus Adam, et dixit ei: Ubi es?
	10. Qui ait: Vocem tuam audivi in paradiso: et timui eo quod nudus essem, et abscondi me.
11. .... Quis tibi indicavit quoniam nuduses, nisi de ligno a quo præceperam tibi, ab hoc solo ne manducares, manducasti?	11. Cui dixit: Quis enim indicavit tibi quod nudus esses, nisi quod ex ligno de quo præceperam tibi ne comederes, comedisti?
	12. Dixitque Adam: Mulier, quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, et comedi.
13. .... Et dixit mulier: serpens decepit me, et manducavi.	13. Et dixit Dominus Deus ad mulierem: Quare hoc fecisti? Quæ respondit: Serpens decepit me, et comedi.

Quid significet Deum deambulare ad vesperam, et quomodo Deus loquatur. Deum loqui ut convertat. Quid significent et ea: Adam, ubi es? *Propter delicti confessionem Evam veniam obtinuisse, sed pœnitentia salutari serviendo viro, typum referentem Ecclesiæ servientis Christo.*

68. Et *audierunt,* inquit, *vocem Domini Dei*[4] *deambulantis in paradiso ad vesperam.*[5] Quæ est deambulatio[6] Dei qui ubique semper est? Sed puto deambulationem quamdam esse Dei per divinarum seriem scripturarum, in quibus Dei quædam versatur præsentia; cum audimus quia ipse adspicit omnia, et oculi Domini super justos: cum legimus quia Jesus sciebat cogitationes eorum: cum legimus: *Quid cogitatis mala in cordibus vestris?* Ergo dum hæc recensemus, quasi deambulantem cognoscimus Deum. Fugerat ergo peccator, non quo Dei posset latere conspectum: sed intra conscientiam suam latere cupiebat, opera sua lucere nolebat. Justi enim est facie ad faciem videre; quia justi mens non solum Deo præsens est, sed etiam cum Deo disputat, sicut scriptum est: *Judicate pupillo, et justificate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus.* Ergo cum legit peccator has scripturas divinas, audit vocem Dei quasi ambulantis ad vesperam. Quid est ad vesperam, nisi quia culpam suam sero cognoscit, et sero venit quædam erroris præteriti verecundia, quæ errorem prævenire debuerat? Nam dum culpa fervet in corpore, et anima exagitatur corporis passionibus, non cogitat Deum sensus errantis, hoc est, non audit Deum ambulantem in scripturis divinis, ambulantem in mentibus singulorum. Dicit enim Deus: Quoniam inhabitabo in illis, et inter eos ambulabo, et ero illorum Deus.[7] Ergo cum in animæ sensum redierit potestatis formido divinæ, tum erubescimus, tunc nos gestimus abscondere, tunc in peccatorum nostrorum positi cogitationibus, in medio ligni paradisi, ubi peccavimus, deprehendimur, latere cupientes, et arbitrantes quod Deus non requirat occulta. Sed scrutator animorum et cogitationum usque ad divisionem animæ penetrans dicit: *Adam, ubi es?*

Gen. III, 8.

Luc. VI, 8.

Matth. IX, 4

Is. I, 17 et 18.

Levit. XXVI, 12.

Gen. III, 9.

69. Quomodo loquitur Deus? Numquid voce corporea? Non utique, sed virtute quadam præstantiore, quam vox corporis potest esse, fundit oracula. Hanc vocem ejus prophetæ audierunt; hanc vocem fideles audiunt, impii non intelligunt. Denique in Evangelio habes, quia audivit Evangelista dicentem Patrem: *Et clarificavi, et iterum clarificabo:* sed Judæi non audierunt. Dicebant enim: *Tonitruum factum est.* Illic[8] ergo, sicut supra habes, quia sentiebatur deambulans Deus qui non deambulabat, sic audiebatur loquens Deus, qui non loquebatur.

Joan. XII, 28.

Ibid. 29.

70. Sed quid loquatur, consideremus: *Adam, ubi es?* Adhuc in his remedium sanitatis est, qui audiunt Dei verbum. Denique Judæi qui sibi clauserunt aures ne audirent, hodieque non merentur audire. Deinde habent remedium qui se absconderunt. Nam qui absconditur, erubescit; qui erubescit, convertitur; sicut scriptum est: *Confundantur, et convertantur omnes valde velociter.* Deinde hoc ipsum quod vocat, indicium sanaturi est, quia Dominus quos miseratur,[9] et vocat. Dicendo autem, *Ubi es?* non lo-

Ps. VI, 11.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *videtur etiam Judæos.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, B, *et viriditatem.*

[3] Maur. et Mss. a, b, *succincti.* At nostra lectio etiam alibi citatur ab Ambrosio (V. Sabb. ad. h. l.)

[4] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. vocem *Dei,* quæ etiam a versione arabica omittitur.

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', B, *ad vèsperum.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *ambulatio.*

[7] Refert hæc non litteraliter.

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, a, b, omitt. *illic.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, B, *quibus miseretur.* Mss. M, a, b, *quibus miseratur.*

cum quærit qui novit arcanum: neque enim Deus clausos habebat oculos, ut non videret[1] latentem. Denique ideo dixit: *Factus est Adam tamquam unus ex nobis;* quia aperuit oculos. Et hic quidem aperuit oculos ut culpam suam videret, quam vitare non potuit. Magis enim postquam peccavimus, nescio quomodo nostra delicta cognoscimus: et tunc peccatum esse intelligimus, quod antequam peccaremus, non putabamus esse peccatum. Certe non quasi peccatum putabamus esse damnandum; nam si damnaremus, non admitteremus. Deus autem omnium videt culpas, et omnium delicta cognoscit: super omnem[2] animam,[3] super omnium occulta oculos habet. Quid est ergo: *Adam, ubi es?* Id est, non in quo, sed in quibus es. Non ergo interrogatio est, sed increpatio. De quibus, inquit, bonis, de qua beatitudine, de qua gratia in quam miseriam recidisti? Dereliquisti vitam æternam, et adtumulatus es morti, consepultus errori. Ubi est illa tua bene sibi conscia confidentia? Timor iste culpam fatetur, latebra prævaricationem. Ubi ergo es? Hoc est, non in quo loco quæro, sed in quo statu. Quo te perduxerunt peccata tua, ut fugias Deum tuum, quem ante quærebas? Fortasse moveat cur ante increpatur Adam, cum mulier ante gustaverit? Sed a prævaricatione sexus infirmior cœperit, a verecundia et excusatione fortior; ut femina erroris causa fuerit, vir pudoris.

Gen. III, 22.

3 2

71. Et dixit mulier: *Serpens decepit me, et manducavi.* Veniabilis culpa, quam sequitur professio delictorum. Ideo non desperata mulier, quæ non reticuit Deo, sed magis confessa peccatum est, quam medicabilis secuta sententia est. Bonum est condemnari in peccato, et flagellari in delicto, ut cum hominibus flagellemur. Denique Cain quia voluit crimen negare indignus judicatus est, qui puniretur in peccato: sed remissus est sine præscripto pœnæ, fortasse non tam majori crimine parricidii (illud enim commisit in fratrem) quam sacrilegii, quod Deo credidit mentiendum dicens: *Nescio; numquid ego custos fratris mei sum?* Et ideo accusatori diabolo ejus accusatio reservata est; ut cum ejus angelis flagelletur, qui cum hominibus noluit flagellari. Denique de talibus dictum est: *Non est declinatio mortis eorum... et cum hominibus non flagellabuntur.* Alia ergo ratio[4] mulieris, quæ licet in culpam prævaricationis inciderat, tamen de paradisi lignis habebat adhuc virtutis escam; et ideo dixit peccatum suum, et reputatum est ei ad veniam. Justus enim accusator est sui in principio sermonis. Neque enim potest quisquam justificari a peccato, nisi fuerit peccatum ante confessus. Unde Dominus ait: *Dic iniquitates tuas, ut justificeris.*

Gen. III, 13; De Pœnit. dist. I, c. *Serpens.*

Gen. IV, 9.

4 Ps. LXXIII, 4 et 5.

De Pœnit. dist. I, c. *Non potest.*

Is. XLIII, 26.

72. Ergo quia Eva ipsa confessa delictum est, mitior sequitur et profutura sententia, quæ condemnaret errorem, et veniam non negaret, ut ad virum suum conversa serviret. Primum ne eam facile delectaret errare: deinde ut sub fortiore vase locata non traduceret virum, sed magis viri consilio et ipsa regeretur. In quo quidem mysterium Christi et Ecclesiæ evidenter agnosco. Designatur enim Ecclesiæ ad Christum futura conversio, et religiosa servitus subdita Dei Verbo, quæ multo sit melior, quam sæculi hujus libertas. Denique scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli*[5] *servies.* Hæc igitur servitus Dei donum est. Denique inter benedictiones numeratur hujus servitutis obsequium; nam et Isaac in loco benedictionis eam dedit Esau filio suo, ut serviret fratri suo. Denique benedictionem ille poscebat; etsi unam sibi cognovisset esse præreptam, tamen aliam postulabat dicens: *Numquid una benedictio tibi est, pater?* Per hanc igitur servitutem ille, qui per gulam primitias suas ante vendiderat, et studio venationis agrestis gratiam benedictionis amiserat, credidit se ipsum[6] futurum esse meliorem, si typum Christi veneraretur in fratre. Hac enim servitute pollet populus Christianus, sicut et Dominus ad discipulos suos ait: *Qui vult inter vos primus esse, sit omnium servus.* Denique hanc servitutem operatur caritas, quæ et spe major et fide est. Unde scriptum est: *Per caritatem servite invicem vobis.* Hoc est ergo mysterium quod ait Apostolus esse in Christo et in Ecclesia. Hæc enim vere in prævaricatione ante fuit, sed salva erit per filiorum generationem in fide, et caritate, et sanctificatione, cum castitate. Prævaricata utique in patribus generatio hominum salvatur[7] per filios; ut quod in Judæis offenderat, in Christiana posteritate corrigeret.

5 Deut. VI, 13.

6

Gen. XXVII, 38.

Matth. XX, 27.

Galat. V, 13.

Ephes. V, 32.

7

[1] Maur. *ut non viderit.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *omnium.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, B, *animas.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, N, B, *gratia.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, N', B, *illi soli.*
[6] Ita Ed. Med. et Mss. A, B. Alii codd. et edd. *se ipso;* sed non videtur quinam sensus ex hac lectione eliciatur.
[7] Ed. Med. et Mss. A, B, *salvata.* Mss. M, N, *salva.*

CAPUT XV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. III. 14. ..... maledictus tu ab omnibus pecoribus terræ, supra pectus tuum, et in utero tuo ambulabis, et terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ.

17. ..... maledicta terra in operibus tuis: in tristitia manducabis eam omnes dies vitæ tuæ.

18. .....Manducabis fœnum agri.
19. ..... Et cum sudore manducabis....

Lectio Vulgata.

14. Et ait Dominus Deus ad serpentem: Quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animantia, et bestias terræ; super pectus tuum gradieris, et terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ.
15. Inimicitias ponam inter te et mulierem, et semen tuum et semen illius: ipsa conteret caput tuum, et tu insidiaberis calcaneo ejus.
16. Mulieri quoque dixit: Multiplicabo ærumnas tuas, et conceptus tuos: in dolore paries filios, et sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.
17. Adæ vero dixit: Quia audisti vocem uxoris tuæ, et comedisti de ligno, ex quo præceperam tibi ne comederes, maledicta terra in opere tuo: in laboribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ.
18. .....Comedes herbam terræ....
19. In sudore vultus tui vesceris pane.

Quare etiam in se Deo visum fuerit venia dignum peccatum mulieris. Quid serpente, muliere ac viro significetur; quid et serpentis damnatione. Magnum et multiplex discrimem hanc inter et condemnationem Adami.

73. *Serpens,* inquit, *me suasit:*[1] et hoc veniabile Deo visum est; eo quod nosset multas ad decipiendum vias esse serpentis (quia[2] transfiguratur in Angelum lucis, et ministri ejus sicut ministri justitiæ sunt) falsa imponentis[3] rebus singulis nomina, ut temeritatem dicat esse virtutem, et avaritiæ nomen imponat industriæ. Serpens enim mulierem decepit; virum mulier ad prævaricationem de veritate deduxit. Serpentis typum accepit delectatio corporalis: mulier symbolum sensus est nostri, vir mentis. Delectatio itaque sensum movet, sensus menti transfundit quam acceperit passionem. Delectatio igitur prima est origo peccati. Ideoque non mireris, cur ante serpens damnetur judicio Dei, secundo mulier, tertio vir. Secundum erroris ordinem damnationis quoque ordo servatus est. Delectatio enim sensum, sensus autem mentem captivam facere consuevit. Ut scias autem quia serpens typus est delectationis, damnationem ejus adverte.

74. *Supra pectus,* inquit, *tuum, et in utero* Gen. III, 1. *tuo ambulabis.* Qui sunt qui in utero suo ambulabant, nisi qui ventri et gulæ vivunt, quorum deus venter est, et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt, et cibo onerati ad terrena curvantur? Bene ergo delectationi ait, quæ cibis intenta terram videtur manducare: *Supra pectus tuum, et in utero tuo ambulabis, et terram manducabis omnibus diebus vitæ tuæ.* Tollenda est omnis excusatio diabolo;[4] ne forte malitiæ suæ aliquid possit obtendere, ut dicat iniquitatem suam ex condemnatione venisse; et ideo ad nocendum hominibus pertinaciter obniti, quia ideo damnatus est ut noceret: quod videtur esse proximum opinioni, si[5] tamquam damnationis accipimus istam sententiam. Non enim Deus ad hoc serpentem damnavit, ut noceat: sed quid futurum esset ostendit. Et quidem tentatio illa quod amplius hominibus prosit, superius demonstravimus: sed tamen cum legerimus c. 2, n. IX. quod scriptum est,[6] dicente Deo: *Honorificantes* 6
me honorificabo, et contemptor mei honore privabitur, licet nobis ex his verbis aliquid æsti- I Reg. II, 30.
mare. Deus enim operatur quod bonum est, non quod malum. Ergo doceant te verba divina, quia operatur gloriam, pœnam relinquit. *Honorificantes me,* inquit, *honorificabo,* honorem bonorum operationis suæ esse declarans. Et contemptores, inquit, mei, non dixit honore privabo; sed, honore privabuntur; non suæ operationi deputans eorum injuriam, sed quid futurum esset ostendens. Et[7] hic non dixit: Facio te supra 7
pectus tuum, et in utero tuo ambulare, et terram manducare omnes dies vitæ tuæ: sed *Ambulabis,* inquit, *et manducabis;* ut prædixisse magis de serpente quæ futura sunt, videretur, quam præscripsisse quid faceret. Terra enim, inquit, tibi cibus erit, non anima: nam et hoc peccatoribus prodest. Unde et Apostolus tradidit hujusmodi[8] in interitum carnis, ut spiritus sal- 8
vus sit in die Domini nostri Jesu Christi. Pectore autem et ventre ait reptare serpentem, non tam propter corporis figuram, quam quod propter terrenas cogitationes de illa cœlesti beatitudine sit lapsus. Pectus enim frequenter recessus quidam accipitur sapientiæ. Et ideo Apostolus supra pectus Christi reclinat caput, non in terram dejicit. Ergo si sapientia diaboli feris immanissimis comparatur, quibus intra pedes pectus sit; et etiam homines qui terrena sapiunt, nec interiore affectu eriguntur ad cœlum, utero videntur reptare per terram: utique ventrem animæ nostræ non corruptibilibus sæculi hujus implere, sed magis Dei verbo satiare debemus. Bene igitur David personam suscipiens Adæ dicit: *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit in terra venter meus.* Adhæsit enim dum configu- Ps. XLIII, 25.
ratur serpenti, qui pascitur in iniquitate terrena. Ideoque nos Apostolus configurari dicit oportere Christo, ut virtus Christi prætendat in nobis. Rom. VI, 5.
Quæ sententia non putatur in serpentem gravis, cum etiam Adam, qui levius peccavit, tali condemnatur sententia.

75. Scriptum est enim: *Maledicta terra in operibus tuis; in tristitia manducabis eam omnes dies vitæ tuæ.* Videtur certe similitudo quædam Gen. III, 17.
esse sententiæ: sed tamen in ipsa similitudine magna discretio. Interest enim utrum manducet aliquis terram, sicut serpenti dictum est, quia

[1] Ita Ed. Med. et Mss. nostri, quibus congruit Ed. Romana, quæ habet *mihi suasit.* Maurini vero *persuasit.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', B, *qui.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *imponentes.*
[4] Maur. *diaboli.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, M, B, a, b, omitt. *si.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, B, *tamen cognosce quia scriptum est.*
[7] Maur. *Ergo.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, B, *hujusmodi hominem.* Cod. N', *hujusmodi satanæ.*

terram manducabit: an vero sicut homini dictum est: *In tristitia manducabis.* Adjectio enim ista, *In tristitia*, discretionem facit. Discretio quam vim habeat, considera.[1] Bonum est mihi in tristitia magis terram manducare, quam in delectatione, hoc est, ut in actu quodam et sensu corporis contristari videar, quam delectari in peccato. Multi enim propter nimias iniquitates non suscipiunt peccati conscientiam. At vero ille qui ait: *Castigo corpus meum, et servituti redigo,* contristatur in nostrorum pœnitentia peccatorum; quia sua tanta delicta non habuit, ut in his contristari deberet. Denique et nobis suadet utilem istam esse tristitiam, quæ[2] secundum Deum, non secundum seculum est. Oportet, inquit, vos contristari in pœnitentiam secundum Deum; nam secundum Deum tristitia salutem operatur, seculi autem tristitia mortem operatur. Sed et de veteri Testamento accipe illos ad gratiam pervenisse, qui contristabantur in operibus corporalibus; illos vero in supplicio remansisse, qui delectabantur hujusmodi operibus.[3] Denique Hebræi, qui ingemiscebant in laboribus Ægypti, justorum gratiam consecuti sunt. Et quia panem in tristitia manducaverunt, esca donati sunt spiritali: Ægyptii vero, qui talia opera cum exultatione celebrabant, regi detestabili servientes, nullam veniam sunt adepti.

1 — I Cor. IX, 27. — II Cor. VII, 9 et 10. — 2 — 3 — Exod. II, 24. — Exod. XVI, 13 et seq.

76. Sed est et illa distinctio, quod serpenti dicitur quia terram manducabit; Adæ autem: *In tristitia,* inquit, *manducabis, et cum sudore manducabis, et manducabis fœnum agri;* ut quemdam intelligamus in his esse processum, et quando terram manducamus, in quadam malitia esse videamur: quando fœnum, in quodam processu: quando vero panem, cum consummata fuerit fortitudo. Ergo et nos habeamus processum vitæ hujus, sicut habuit et Paulus qui dicit: *Vivo autem jam non ego,* hoc est, non ego qui terram ante manducabam: non ego qui fœnum, quia omnis caro fœnum: *Sed vivit in me Christus,* hoc est, vivit panis ille vivus qui venit e cœlo, vivit sapientia, vivit gratia, vivit justitia, vivit resurrectio.

A — Gen. III, 18 et 19. — B — Galat. II, 20.

77. Deinde considera quia non est maledictus homo, sed maledictus est serpens: nec terra in se maledicta est, sed *Maledicta,* inquit, *in operibus tuis;* quod ad Adam dictum est.[4] Tunc terra maledicta est, si habeas opera terrena, id est, opera secularia. Et maledicta non in universum; sed ut spinas et tribulos generet, nisi fuerit humanæ studio operationis exercitata. Quod si eam[5] exercuerimus, in labore quidem et sudore, sed tamen panem manducabimus. Repugnat enim lex carnis legi mentis. Et laborandum nobis est ac desudandum, ut castigemus corpus, et servituti redigamus, et quæ sunt spiritalia seminemus. Si enim carnalia seminaverimus, quæ carnalia sunt metemus: si vero spiritalia seminaverimus, metemus ea quæ sunt spiritalia.

4 — C — 5 — S. Aug. l. II *contra Jul. Pel.*, c. 5. — D

[1] Ed. Med. et Mss. A, B, *considerabo.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, B, *tristitiam, sed eam tristitiam quæ.*

[3] Ita Ed. Med. et Mss. nostri. Maurini ex aliis mss. et edd. *hujus mundi operibus.* Sed lectio nostra aperte præferenda, utpote quæ refertur ad illud quod superius legitur, *in operibus corporalibus.*

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *in operibus tuis, ad animam dictum est.*

[5] Mss. M, a, b, *quod si etiam.*

PRÆFATIO

AD LIBROS DE CAIN ET ABEL.

Libros *De Cain et Abel* illum *De Paradiso* continuo excepisse, auctor est ipse Ambrosius in istorum exordio; hisque eadem ac priori origo tribuenda, sermones nempe, quibus gregi sibi divinitus credito pascua æternæ vitæ præbere jam a sui pontificatus initiis sedulo incumbere cœpit amantissimus pastor. Profecto hosce libros, etsi proprie homiliarum non referant formam, ex iis tamen ipsiusmet Ambrosii opera conflatos esse, quas ille ad populum habuit, perspicuum fit ex oratorio dicendi genere quod in eisdem frequens occurrit. Videtur autem Ambrosius seriem institutionum suarum a protoparentum nostrorum creatione et lapsu, quæ in libro *De Paradiso* exposuit, aperuisse, ut eas prosequeretur juxta biblicæ historiæ ordinem, ex hac illas seligendo enarrationes quarum mysticas præsertim ac morales commentationes sive ad rectam fidem edocendam tuendamque, sive ad mores castigandos magis auditoribus suis profuturas dijudicaret; nisi quod serius, cum Basilii *Hexaemeron* sibi ad manus pervenisset, suum et ipse concinnare adorsus est, et pulcherrima e converso Tobiæ historia maturius ad se sancti præsulis animum rapuit.

Igitur hæc *De Cain et Abel* elucubratio vel ipso decurrente anno 375, vel ad summum insequenti in lucem prodiisse dicenda est; quæ autem apud ipsum Ambrosium leguntur in exordio libri *De Incarnationis Dominicæ sacramento* de duobus arianis Gratiani imperatoris cubiculariis, qui ad Portianam basilicam non convenerunt, ut eum difficultates a se contra Christi divinitatem propositas dissolventem audirent: « Dum illi forsitan veniunt, ad istos qui propositi sunt, deflectamus agricolas, quorum alter, hoc est, « Cain, etc. » ea nullatenus innuunt ad hujusmodi tractationem veluti si tunc temporis sanctus Doctor eam proponere aggressus esset, sed ad biblicam lectionem, quæ in sacro illo conventu vix habita fuerat. Quod si opere *De Cain et Abel* et eadem commendatur fides, quam præfato *De Incarnatione* libro Ambrosius contra Arianos tuetur, et Geneseos verba eadem fere ratione in hoc ac in illo declarantur, nullatenus id infirmat quod aliunde directe constat, libros nempe *De Cain et Abel* statim post librum *De Paradiso* confectos fuisse, ideoque nonnullis præcessisse annis alium *De Incarnationis Dominicæ sacramento;* sed tantum evincit hoc volumine illud iterum Ambrosium edixisse quod jam superioribus edocuerat.

Agit vero hisce libris de ortu, vita, moribus et sacrificiis utriusque fratris Cain et Abel, atque iis, quæ ad sacrificia pertinent, diutius immoratur, mysticos tamen præcipue sensus ubique inquirens, quos partim e Philonis volumine *De sacrificiis Cain et Abel,* partim etiam ex aliis ejusdem operibus *De Cherubim* et *De eo quod deterius potiori insidiari soleat,* libere tamen, deprompsit. « Quamvis autem, ut rite ani- « madvertunt Maurini editores, hic non tam multus sit in exagitandis confutandisque hæreticis, quam « in libro *De Paradiso,* sed liberius oratorio stylo indulgeat: interdum tamen nonnulla catholicæ fidei « dogmata, quæ imbuendis fidelium animis putabat utiliora, satis subtiliter insinuat. Ea vero quæ ad fin- « gendos mores conducunt, fusius accuratiusque prosequitur. »

Operis, ut nunc prostat, in duos libros partitio ab ipsomet Ambrosio minime derivari censenda est; sed, ut jure opinantur prælaudati Maurini editores, potius est tribuenda « sciolo cuipiam, qui, cum pleraque « omnia, de quibus apud Philonem libris duobus agitur, in hoc tractatu contineri adverteret, eum quoque « bifariam dividendum esse judicavit; sed adeo præpostere illud præstitit, ut ibi posuerit secundi libri « initium, ubi ne caput quidem incipere oporteret. Longe sane commodius ab eo loco, ubi vir sanctus ad « agendum de secundo sacrificii Caini vitio aggreditur, initium duceret secundus liber ». Sed ratio quæ editores Maurinos permovit ut hanc licet omnino incongruam partitionem servarent, ne confusio in citationibus oriretur, eo quod a vetustissimis mss. codicibus in omnes pertransierit typographicas editiones, nobis quoque suasit ut eam et in hac nostra retineremus. E testimonio vero eorumdem editorum exstant duo mss. codices, ubi libro *De Paradiso* tractatio isthæc immediate subnectitur titulo *De Cain et Abel, liber secundus;* ubi igitur nulla fit operis ipsius divisio, simulque firmatur sententia de immediata ejus connexione ratione non modo objectorum sed etiam temporis cum libro *De Paradiso.*

Demum quoad mss. codices ad quos redegimus hos libros, et unde variantes collegimus lectiones, monemus illos eosdem esse jam supra memoratos in Præfatione voluminis *De Paradiso,* exceptis B, et N'.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE CAIN ET ABEL

LIBRI DUO.

Scriptus circiter an. 375.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. IV. 1. Adam autem cognovit Evam mulierem suam, quæ concepit et peperit Cain et dixit: Acquisivi hominem per Deum.
2. Et adjecit parere Abel.

Lectio Vulgata.

1. Adam vero cognovit uxorem suam Hevam: quæ concepit et peperit Cain, dicens: Possedi hominem per Deum.
2. Rursumque peperit fratrem ejus Abel.

Nexus proponitur horum librorum cum præcedenti. Quid sibi velint verba: Acquisivi hominem per Deum. *Abel ad Deum omnia retulisse, ac per Cain et Abel, sicut et per Esau ac Jacob, duas hominum sectas sibi invicem oppositas præsignari ostenditur. Hanc et in animi affectibus deprehendi contrarietatem.*

DE paradiso in superioribus pro captu nostro, ut potuimus, quod Dominus infudit, sensus invenit, digessimus;[1] in quibus Adam atque Evæ lapsus est comprehensus. Nunc quoniam illa[2] penes auctores non stetit culpa; sed quod pejus est, deteriorem invenit heredem, sequentem adoriamur historiam, et ea quæ secundum scripturas sunt annexa divinas, nostro opere prosequamur.

2. *Adam autem cognovit Evam mulierem suam, quæ concepit et peperit Cain et dixit: Acquisivi* Gen. IV, 1. *hominem per Deum.* Quæ acquirimus, ex quo, et a quo, et per quid acquiramus, considerari solet: ex quo, tamquam ex materia: a quo, quis auctor: per quid, tamquam per aliquod instrumentum. Numquid hic sic dicit: *Acquisivi hominem per Deum,* ut Deum intelligas instrumentum? Non utique: sed ut intelligas auctorem et operatorem Deum. Unde magis Deo detulit, quia dixit: *Acquisivi hominem per Deum;* ut et nos cum aliquid acquirimus, vel omnes eventus secundos Deo magis deferre, quam nobis arrogare debemus.

3. *Et adjecit parere Abel.* Cum adjicitur aliquid, quod prius erat, tollitur. Idque colligitur ex arithmeticæ portionibus,[3] aut animæ cogitationibus; addito enim numero, fit alius numerus, aboletur superior; et cogitatio accedens nova excludit superiorem. Ergo cum adjicitur Abel, aufertur Cain. Quod nominum interpretatione plenius deprehenditur. Cain etenim dictus est acquisitio, quod omnia sibi acquireret: Abel qui omnia referret ad Deum pia devotus mentis attentione,[4] nihil sibi arrogans, ut superior frater, sed totum tribuens conditori quod accepisset ab eo. *Ibid.* 2.

4. Duæ itaque sectæ sunt sub duorum fratrum nomine compugnantes invicem, et contrariæ sibi. Una quæ totum menti suæ deputat tamquam principali, et quasi cuidam cogitationis, et sensus, et motus omnis auctori, hoc est, quæ omnes inventiones humano adscribit ingenio. Altera quæ tamquam operatori et creatori omnium Deo defert, et ejus tamquam parentis atque rectoris subdit omnia gubernaculo. Illa prior, Cain significatur: hæc posterior, Abel dicitur.[5] Has duas sectas anima una parturit; et ideo germanæ habentur, quod uno fundantur utero: sed contrariæ sunt, quia oportet eas, cum quodam animæ partu editæ fuerint, dividi ac separari. Compugnantibus enim hospitium unum perpetuo esse non potest. Denique Rebecca cum duas naturas humani ingenii parturiret, unam mali, alteram boni, easque exilire intra uterum sentiret suum (Esau enim typus erat malitiæ, Jacob figuram bonitatis gerebat), mirata quidnam[6] illud esset quod discordiam quamdam concepti cerneret fetus, consuluit Deum; ut passionem proderet, medelam daret. Itaque precanti est responsum editum:[7] *Duæ gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo exibunt.* Quod Gen. XXV, 23.

[1] Ed, Med. et Cod. A, *infudit, sensibus nostris digessimus.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *de illa.*

[3] Ms. unus Vat. et vett. editt. *proportionibus.* (Edit. Maur.)

[4] Ita tres mss. et ant. editt. At ms. unus Vat. sicut et nota margin. Gull. *mentis intentione.* (Ed. Maur.)

[5] Ita tres mss. juxta Maur. et mss. nostri. In uno autem ms. Vat. ad marg. *Illa priore..... hac posteriore,* etc. Vat. vero al. et edit. Rom. *Illa prior per Cain significatur, hæc posterior per Abel.* Sed istæ arbitrariæ immutationes apparent. Possumus *Cain* intelligere ut *a Cain.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N, a, b, *quid.*

[7] Maur. *redditum.* Nostra lectio eleganti Ambrosii eloquio magis respondet.

si ad animam referas, eamdem generatricem boni et mali intelliges, quia ex eodem fonte[1] animæ utrumque dimanat. Sed hoc sobrii solet esse verique[2] judicii; ut repudiato malo enutriat[3] quod bonum est, atque confirmet. Prius ergo quam pariat bonum, hoc est, reverentiam Deo debitam; ut ipsi totum deferat, sua præferat: cum vero genuerit confessionem quæ defertur Deo, deponit sui cordis tumorem. Adjiciens ergo Deus bonum animæ dogma Abel, abstulit improbum dogma Cain.

CAPUT II.

In Cain Judæorum figuram conspiciendam esse, Christianorum in Abel. Veteres autem patriarchas, atque præsertim Isaac et Moysem, virtutibus ac dignitate sua Christi typum gessisse. Quid de morte Moysis per verbum Dei *intelgendum sit. Denique eorumdem Moysis et Christi comparantur inter se sepulturæ.*

5. Ego tamem hoc loco secundum Scripturam mysterium magis duorum populorum intelligo, quod Deus adjiciendo Ecclesiæ suæ fidem piæ plebis, abstulit perfidiam populi prævaricantis, quandoquidem verba ipsa hoc significare videantur, dicente Deo: *Duæ gentes in utero tuo* Gen. xxv, 23. *sunt, et duo populi de ventre tuo exibunt.* Hæc figura Synagogæ et Ecclesiæ in his[4] duobus fratribus ante præcessit Cain et Abel. Per Cain parricidialis populus intelligitur Judæorum, qui Domini et auctoris sui, et secundum Mariæ virginis partum fratris, ut ita dicam, sanguinem persecutus est. Per Abel autem intelligitur Christianus adhærens Deo, sicut et David ait: *Mihi* Ps. lxxii, 28. *autem adhærere Deo bonum est;* ut se cœlestibus[5] adtexeret, et a terrenis separareret. Et alibi: Ps. cxvii, 81. *Defecit,* inquit, *anima mea in verbum tuum;* eo quod ordinem vivendi atque usum non in terrenis[6] voluptatibus, sed in verbi agnitione posuisset. Ex quo cognoscitur nec illud otiose scriptum esse, sed perpense et examinate, quod legimus in Regnorum libris: *Et appositus est ad* III Reg. II, 11 et 21. *patres suos.* Intelligi enim datur quod patrum similis fuerit fide. Unde claret non ad sepulturam corporis, sed ad consortium vitæ relatum.

6. Denique de Isaac non perfunctorie scriptum putatur, quod requirens corporis istius speciem Gen. xxxv, 29. quæ animæ suæ adtexebatur, appositus sit ad genus suum; eo quod patris sui moribus adhæserit. Pulcre autem ad genus ait, non ad populum, sicut alibi. Nam legimus aliis locis appositos fuisse ad populum suum, sed isti non tam præstantes: præstantior autem qui paucorum similis fuerit, et non plurimorum: plures in populo suo quam in genere; et præstantius ducitur paucorum similem esse, quam plurimorum. Qui ergo Dei erat generatus promissione, qui ad sacrificium probandæ pietatis electus, qui unius uxoris, hoc est, solius sapientiæ societate contentus superni illius generis quod est unum sibique semper conveniens, non plebejæ vilitatis imitator, adstruendus fuit scripturæ divinæ testimonio. Etenim ubi labor, doctrina, meditatio, illic cum pluribus commune collegium, et quoddam populare consortium est. Audiendo enim plerique proficiunt, quos nominavit populum. Ubi autem non humana traditione, sed ingeniosa collectione sine usu laboris disciplina percipitur, illic sublimis generis incorrupta sinceritas est. Et ideo Isaac tamquam Dei munus[7] ad genus suum magis, quam ad populum appositus legitur, ut divinorum potius quam humanorum imitatorem fuisse[8] sedulum recognoscas.

7. Beata et illa mens quæ species et ipsum genus supergrediens, meretur audire quod dictum est ad Moysen, cum separaretur a populo: *Tu autem sta mecum.* Nam sicut in Isaac Dominicæ incarnationis typus, humanæ generationis supergressus consuetudinem, vicit priores; ita ut in eo non vulgaris popularisque gratia, sed specialis prærogativa præcelleret, sicut lectio docet: *Abrahæ enim dictæ sunt promissiones*[9] *et semini ejus: non dicit et seminibus tamquam in multis, sed sicut uni, hoc est, semini tuo, quod est Christus:* ita etiam in Moyse venturi Doctoris figura, qui legem doceret, Evangelium prædicaret, impleret Testamentum vetus, novum conderet, cœleste populis alimentum daret, humanæ dignitatem conditionis excessit eo usque, ut Dei donaretur nomine, sicut habemus scriptum, dicente Domino: *Posui te in Deum Pharaoni.* Etenim victor passionum omnium, nec ullis captus sæculi illecebris, qui omnem istam secundum corpus habitationem cœlestis puritate conversationis[10] obduxerat, mentem regens, carnem subjiciens, et regia quadam auctoritate castigans, nomine Dei vocatus est, ad cujus similitudinem se perfectæ virtutis ubertate formaverat.[11]

Deut. v, 31. Galat. III, 16. Exod. VII, 1.

8. Et ideo non legimus de eo sicut de ceteris, quia deficiens mortuus est:[12] sed *per verbum Dei mortus est.* Deus enim neque defectionem aut diminutionem patitur, neque adjectionem capit. Unde et addidit Scriptura: *Quia nemo scit sepulturam ejus usque in hodiernum diem,* ut translationem magis, quam interitum ejus intelligas. Mors enim secessio quædam est animæ et corpo-

Deut. XXXIV, 5. *Ibid.* 6.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *ex quodam fonte.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *verique.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *velut enutriat.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *in istis.*
[5] Maur. omitt. particulam *et.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *cognitione.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *Dei summus* (sic).
[8] Maur. *esse.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *repromissiones.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *conversionis.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *firmaverat.*
[12] Ex his colligere sibi videntur quidam recentiores Ambrosii fuisse opinionem, mortuum Moysen non esse; tamen si verba ejus, licet paulo obscuriora, perpendantur attentius, animadvertes illum ibi Philonis sententiam exprimere voluisse, quem quidem de Moysi morte sensu spiritali disseruisse constat, de litterali non ita sollicitum. (Maur. Edit.)

ris. Mortuus igitur est per verbum Dei, ut ait Scriptura, non secundum verbum; ut advertas non nuntium mortis, sed gratiæ munus expressum, qui translatus magis, quam derelictus est, cujus nemo novit sepulturam. Quis enim in terrenis reliquias ejus potuit deprehendere, quem se-
Matth. XVII, 3. cum esse Dei Filius in Evangelio demonstravit? Denique et Elias simul est visus, qui translatus
IV Reg. II. 11. curru est, non sepultus nec mortuus legitur. Vivit enim qui cum Dei Filio est. Moyses autem mortuus quidem legitur, sed per verbum Dei mortuus, per quod facta sunt omnia. Verbo autem Dei cœli firmati sunt. Per verbum igitur Dei non lapsus operis, sed firmamentum est. Non ergo tamquam relapsus in terram deprehenditur corporis solutione, se tamquam verbi cœlestis operatione donatus et munere; ut quietem magis caro ejus, quam bustum acceperit.

9. Bene autem inter dominum et servum servatur distantia. Ut prærogativam domini intelligas, servi gratiam, de Moyse legitur, quia sepulturam ejus nemo scit: de Christo autem,
Is. LIII, 8. sepultura ejus de terra sublata est; quia ille secundum mysterium legis expectabat redemptionem, ut resurgeret: hic secundum Evangelii donum redemptionem non expectabat, sed donabat. Et ideo sepultura ejus ignorata non est, sed elevata, quam diutius creatura tenere non potuit; quia per ipsum omnis creatura properavit a corruptionis servitiis elevari. Nemo ergo scit sepulturam Moysi, quia vitam ejus omnes noverunt: Christi autem sepulturam vidimus, sed nunc jam non novimus, qui resurrectionem ejus agnovimus: debuit enim cognosci tumulus ejus ut resurrectio manifestaretur; et ideo in Evan-
Matth. XXVII, 60 et seq. gelio tumulus summa expressione describitur, in lege non quæritur; quia licet[1] resurrectionem ejus[2] lex annuntiaverit, nobis tamen Evan-
Is. XI, 10. gelii series plenissime comprobavit.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IV. 2. .... Et factus est Abel pastor ovium, Cain autem operabatur terram.	2. .... Fuit autem Abel pastor ovium, et Cain agricola.

Per Abel et Cain sapientiæ humanæ processum, qui in Christo solo inventus non est, designari: per ordinem quo uterque fratrum nominatur, nec non per eorumdem officia significari Abelem etsi juniorem, fratre tamen esse præstantiorem.

10. Ergo ut quod proposuimus, compleamus: *Adjecit*, inquit, *parere Abel*, hoc est, meliorem Eva, quæ graviter ante peccaverat, ex se generavit sententiam, ut superioris sententiæ aboleret errorem. Mentior nisi hoc in universis comprobatur. Ita enim nascimur, ut ante infirmus infantiæ sensus in nobis sit, postea puritiæ corporis tantummodo curam sciens, nullum cultum, nullam habens observantiam divinorum. Unde et evidenti naturæ novitate ortum Jesum Christum ex virgine ut probaret Propheta, ait: *Ecce Virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emanuel: butyrum et mel manducabit, priusquam*[3] *sciat malum aut bonum non credet malitiæ, ut eligat quod bonum est.* Is. VII, 14 et seq. Et infra: *Priusquam sciat puer vocare patrem ac matrem accipiet virtutem Damasci et spolia Samariæ contra regem Assyriorum.* Solus enim Is. VIII, 4. fuit qui non est captus sæculi hujus vanitate et carnali tumore; utpote qui se humiliavit factus obediens usque ad mortem, longe uniuscujusque nostrum dissimilis, quia nos frustra extollimur mente carnis inflati. Unde et nemo sine peccato, nec unius diei infans: ille autem peccatum non fecit. Et ideo in nobis ante nascitur Cain seipsum præferens: postea Abel generatur, in quo sit reverentia divinitatis. Prius ergo irrepit quod malum est; postea agnoscitur quod bonum est. Ubi autem bonum, ibi justum: ubi justitia, ibi sanctitas, hoc est, Abel qui adhæret Deo.

11. *Et factus est*, inquit, *Abel pastor ovium, Cain autem operabatur terram.* Non est otiosum Gen. IV, 2. quod cum ante generatus sit Cain, ut lectio docet, prælatus sit hoc loco Abel: nec idem sit ordo nominum, qui est ordo naturæ. Quid sibi vult mutatio ordinis; ut prius junioris meminerit, ubi describitur vitæ status operisque usus? Interrogemus officiorum distantiam, ut colligamus causam prælationis. Operari terram usu prius est, gratia inferius, quam oves pascere. Hoc enim instar est cujusdam doctoris et principis, meritoque senior a vetustioribus inchoavit, junior recentiora prætulit, quæ nullas spinas, nullos tribulos germinarent, nulli sententiæ essent obnoxia. Denique peccati reus Adam de paradiso dimissus est voluptatis, ut operaretur terram. Recte ergo ubi nascuntur hi fratres, servatur etiam in prædicando ordo naturæ: ubi vero exprimitur disciplina vivendi, seniori junior antefertur; quia etsi tempore junior, virtute præstantior est. Innocentia enim tempore posterior est, quam malitia, et quadam suppar ætate, sed meritorum nobilitate antiquior. *Senectus enim venerabilis est, non annis incana, sed moribus. Et ætas*, inquit, *senectutis vita immaculata.* Ubi ergo generatio exprimitur, prævesap. IV, 8. niat Cain: ubi disciplinarum fit prædicatio, præcurrat Abel. Adolescentiam igitur, et ipsam in exordiis juventutem variarum illecebris passionum fervere quis abnuat: sed ubi maturior ætas successerit, tamquam pubescentis lasciviæ tempestate discussa, tranquillitatem refundi, et in quosdam portus quietos lassæ navigium animæ subducere? Itaque graves motus nostræ adolescentiæ fida senectutis statione placidantur.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *licet.*

[2] Mss. M, a, b, omitt. *ejus.*

[3] Vett. editt. cum ms. Laud., ac nostris *manducabit, priusquam sciat malum aut bonum, non credet,* etc. Rom. *manducabit, et ideo priusquam sciat malum aut bonum, non credet,* etc. Ex mss. duobus Vat. et totidem Gallicis Maur. *quoniam priusquam;* at vocem *quoniam* omittendam suadent tum textus hebraicus omnesque versiones, tum ipse Ambrosius qui et alibi eam omittit (V. Sabb. ad h. l.).

CAPUT IV.

Malitiam tempore priorem esse, virtutem dignitate. Hoc ipsum per Esau et Jacob designari, sicut et per duas uxores, de quibus in Deuteronomio, quarum altera virtutis, altera voluptatis imago est. Denique hujus ultimæ artes et lenocinia describuntur.

12. Ne ergo dubites talibus naturæ admonitus exemplis, quod malitia præcedat tempore, sed juvenculescat infirmitate. Habet illa ætatis stipendium: virtus autem prærogativam gloriæ, qua plerumque justo cedit iniquus.[1] Cujus rei testis est fidelis divina scriptura, quæ docet Esau cognomine stultitiæ virum cessisse patienter primatus suos fratri suo Jacob; ita ut diceret: *Ut quid mihi primatus?* Sed quos iste posthabuit, hos vir cognomento exercitationis præditus quæsivit mereri. Nonne tibi videtur Esau tamquam in agone victus, et propriæ mentis infirmitate imparem se existimans cessisse victori coronam, quem videbat nullis passionum illecebris inflecti, quarum ipse pulverem sustinere non poterat? *Ut quid mihi*, inquit, *primatus?* Apud ignavos enim nulla sunt insignia virtutis, apud sapientes prima habentur; studia enim virtutis quædam instrumenta sunt. Itaque sicut bellator sine armis esse non potest, ita nec sine exercitatione virtus. Unde et Dominus in Evangelio ait: *A diebus Johannis Baptistæ regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Et alibi: *Quærite regnum Dei, et ecce omnia præsto sunt vobis.* Non dormientibus, neque otiantibus, sed vigilantibus et laborantibus pollicentur præmia; et labori[2] merces parata est, qui licet non sit suavis ad gratiam, tamen fructuosus ad præmium est.

13. Docet hoc sermo legis, sicut scriptum invenimus: *Si fuerint*, inquit, *uni homini duæ uxores, una earum dilecta, et altera odibilis, et pepererint ei ambæ filios dilecta et odibilis; et primitivus fuerit filius mulieris odibilis: qua die heredes reliquerit filios in substantia sua, non poterit primatum dare filio mulieris dilectæ, omittens filium odibilis: sed primitivum filium odibilis cognoscet dare illi dotem ex omnibus quæ inveniuntur ei: quia ipse initium filiorum ejus est, et ipsi debentur primitiæ.* Quam profunda latent mysteriorum secreta in litteris! Recognosce, anima, partus tuos, et odibilis istius mulieris quære mysterium. Intra te ea invenies, si requiras. Repete cogitationes, relege sensus tuos, et cui primitiæ debeantur, agnosces. Duæ enim mulieres unicuique nostrum cohabitant, inimicitiis ac discordiis dissidentes, velut quibusdam zelotypiæ contentionibus nostræ replentes animæ domum. Una earum nobis suavitati et amori est, blanda conciliatrix gratiæ, quæ vocatur voluptas. Hanc nobis opinamur sociam ac domesticam: illam alteram immitem, asperam, feram credimus, cui nomen virtus est.

14. Illa igitur meretricio procax motu, infracto per delicias incessu, nutantibus oculis, et ludentibus jaculans palpebris retia, quibus pretiosas juvenum animas capit (oculus enim meretricis, laqueus peccatoris), quemcumque viderit sensu dubio prætereuntem in angulo transitus domus suæ sermonibus adoritur gratiosis, faciens juvenum volare corda, domi inquieta, in plateis vaga, osculis prodiga, pudore vilis, amictu dives, genas picta. Etenim quia verum decorem naturæ habere non potest, adulterinis fucis affectatæ pulcritudinis lenocinatur speciem, non veritatem. Vitiorum succincta comitatu, et quodam nequitiarum choro circumfusa, dux criminum, talibus verborum machinis murum mentis aggreditur humanæ: *Sacrificium pacis est mihi, hodie reddo vota mea: hac ex causa progressa sum obviam tibi, desiderans faciem tuam inveni te.*[3] *Institis texui lectum meum, et tapetis ab Ægypto stravi. Adspersi lectum meum croco, domum autem meam cinnamomo. Veni, fruamur amicitia usque in diluculum: veni, et collætemur*[4] *cupidine.* Hanc enim per os Salomonis speciem fornicariæ videmus expressam. Nam quid tam meretricium, quam sæcularis voluptas quæ a fenestra domus suæ intrat, oculis prima tentamenta præludens; et penetrat cito si tu in plateam prospiciens, id est, in publicas transeuntium vias, non in legis interna mysteria obtutum tuæ mentis intendas? Ea profecto est quæ validioribus vinculis velut cubile quoddam consociatæ nobis communitatis intexit, ut qui reclinaverit se, ligetur; et opprobriosæ fraudis velamine operit[5] corporis sui stratum, ad sollicitandos juvenum animos absentiam viri, hoc est, incuriam legis obtexens. Lex enim absens peccantibus est, nam si adesset, non delinqueretur; et ideo ait: *Non enim adest vir meus in domo: abiit autem viam longissimam, involucro pecuniæ accepto in manu.* Quid hoc esse dicam, nisi forte quia divites putant nihil esse quod non suæ cedat pecuniæ, et in gratiam sui legem velint esse venalem?[6] Spargit odores suos voluptas, quia Christi odorem non habet. Thesauros demonstrat, regna promittit, amores spondet continuos, inexploratos concubitus pollicetur, sine pædagogo disciplinas, sine monitore sermones, vitam sine sollicitudine, mollem somnum, inexplebilem cupiditatem. *Seducens*, inquit, *eum multo blandimento sermonum, et laqueis labiorum suorum alligans, domum adusque adtraxit. At ille secutus eam, circumvenitur.*

Prov. VII, 10 et seq.

3

4

Ibid. 14 et seq.

5

6

Ibid. 19, 20.

Ibid. 21.

Gen XXV, 32.

Matth. XI, 12.

Matth. VI, 33.

Deut. XXI 15 et seq.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *quam plerumque iniquus judici cedit.*

[2] Ed. Med. et Mss. nostri *sed labori.*

[3] Maur. *invenire.* At evidenter melius juxta textum græcum εὕρηκά σε legunt Mss. nostri necnon duo Vat. et Laud. apud Maurinos. Lectio convenit etiam Vulgatæ et hebraico textui.

[4] Ita Mss. a, b, necnon Vat. et Laud. mox allati, quæ lectio concordat cum LXX, et respondet etiam Vulgatæ. Maur. *colluctemur.*

[5] Ed Med. et Mss. nostri *operiat.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *venalium.*

Nitebat aula regio luxu, splendida cælatis parietibus, et humida[1] natabant pavimenta vino. Flagrabat unguento humus, spinis cooperta piscium, et marcentibus jam floribus lubrica. Illic comessantium tumultus, concertantium clamor, litigantium cædes, concentus canentium,[2] saltantium strepitus, ridentium cachinnus, lascivientium plausus, confusa omnia, nihil naturæ ordine. Saltatrices tonsæ, et crispantes pueri coma, epulantium cruditas, edentium ructus, ebriorum sitis, hesterna crapula, hodierna temulentia, repleta vomitu bibentium pocula majore odore ebrietatis, quam si recentia tantum vina flagrarent. Ipsa in medio stans: Bibite, inquit, et inebriamini, ut cadat unusquisque, et non resurgat. Ille apud me primus, qui omnium perditissimus. Ille meus est, qui suus non est. Ille mihi gratior, qui sibi nequior. Calix aureus Babylonis in manu mea inebrians omnem terram, a vino meo biberunt omnes gentes. Qui est ergo insipientior divertat ad me, et indigentibus sapientia præcipio dicens: *Panibus absconditis suaviter utimini, et aquam furtim dulciorem bibite. Manducemus et bibamus; cras enim moriemur. Transiet vita nostra tamquam vestigia nubis, et tamquam nebula dissipabitur. Venite ergo, fruamur bonis quæ sunt, et utamur creatura tamquam juventute*[3] *celeriter. Vino pretioso et ungentis nos impleamus, et non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant. Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra: ubique relinquamus signa lætitiæ.* Hæc omnia relinquuntur; nihil secum quis feret, nisi quod corporis voluptate perceperit. Denique ego istam institui[4] philosophiam; nec est alia verior, nisi ea quæ bonum adserit quod suave atque jucundum sit. Ergo vel philosophiæ, vel sapientiæ Salomonis credite.

Jer. LI, 7. Prov. IX, 17. Sap. II, 8 et seq.

CAPUT V.

Sollicitato a voluptate virtus saniora consulit: quomodo diabolicis tentationibus resistendum, et a quonam etiam temporalia expetenda, docet nos Dominus Jesus: diabolus uti potest bonis hujus mundi solum ad tentandum ad malum: invitatio ad convivium sapientiæ; in quonam ejus ebrietas a vinolentia discrepet: tandem de avaritiæ malis.

15. His auditis, velut cervus sagittatus in jecore hæret saucius. Quem miserans virtus, et casurum cito videns, improviso occurrit, verita[5] ne inter moras illecebris demulcentibus mens capiatur humana. Palam, inquit, apparui tibi non quærenti me. Ne fallat imprudentem, et circumveniat te mulier effrænata et luxuriosa quæ non novit pudorem, sedet in foribus domus in sella, palam in plateis advocans prætereuntes. *Nunc igitur, fili, audi me, intende verbis oris mei. Non declinet in vias ejus cor tuum. Multos enim vulnerando dejecit, et sunt innumerabiles quos trucidavit. Viæ inferorum domus ejus, deducentes in secessum mortis. Aufer igitur tibi pravum os, et injusta labia longe a te propelle. Oculi tui recta videant: noli intendere fallaci mulieri.* Mella enim distillabunt[6] a labiis mulieris fornicariæ, quæ ad tempus impinguat fauces tuas, postea vero amariorem felle invenies. Dies me citius defecerit quam vitia ejus exponam, quæ tamen in Proverbiis ore Sapientiæ descripta atque expressa sunt. Non te vincat formæ concupiscentia. Adulterina est, fucis illita, nequaquam vero ac sincero fulgens decore. Neque capiaris oculis; circumfusa enim retia sunt. Esto magis similis illius et sequere eum qui salit super montes, et transilit super colles, prospiciens per fenestras, eminens super retia. Mala sunt voluptatis vincula. Oculos delectat, demulcet aures, sed mentem inquinat: multa mentitur, falsa adjungit, vera subducit, spondet pecuniam, aurum offert, sed aufert disciplinam. Tu autem accipe potius disciplinam quam pecuniam, et scientiam super aurum probatum. Melior est enim lapidibus pretiosis. Non te celabo quæ summa ejus feruntur, ne videar deoperire quæ displiceant in voluptate, et obumbrare que placeant. Elevat enim et extollit mentem suasoriis verbis, ostendit omnia regna terræ, dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me.* Ibi tu cave ne rapiaris[7] a prætereuntibus et non manentibus, in quibus magna tentatio est.

Prov. IX, 13, 15. Prov. VII, 24 et seq. Prov. IV, 24, 25. Prov. V, 2. Prov. VI, 24 et seq. Cant. II, 8 et 9. Prov. VIII, 10. Prov. III, 10 et seq. Matth. IV, 9.

16. Docuit te certe Dominus Jesus quemadmodum adversus hujusmodi tentationes resistas. Tetenderat diabolus primum laqueum gulæ dicens: *Si filius Dei es, dic huic lapidi, ut panis fiat.* Respondit Dominus: *Non in pane solo vivit homo, sed in omni verbo Dei.* Laqueum solvit hoc dicto. Posuit iterum diabolus secundum jactantiæ laqueum, qui etiam bonam mentem prosperis currentem semitis solet strangulare: *Et duxit illum,* inquit, *in Hierusalem, et statuit eum super pinnam templi, et dixit illi: Si filius Dei es, mitte te hinc. Scriptum est enim quod angelis suis mandavit de te, ut conservent te; quia in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.* Itaque cum posset sine ullo periculo mittere se Dominus Jesus, cui suppeterent spiritales volatus; tamen ne jactantiæ genus esset, respondit diabolo: *Non tentabis Dominum Deum tuum.* Simul docuit nos cavere ne faciamus voluntatem diaboli. Si ergo vere jactantia declinanda est, quanto magis nemo debet falsa jactare pro veris? Tertius superest

Ibid. 3 et 4. Ibid. 5 et 6. Ibid. 7.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *et solo humido.*

[2] Ita Mss. nostri a, b, cum aliis, et Ed. Rom. Maur. et Ed. Med. cum Mss. A, M, N, *concentus cœnantium.* At lectio nostra e contextu omnino præferenda videtur.

[3] Maur. *in juventute.* At melior videtur lectio Mss. nostrorum omittentium particulam *in,* juxta textum græcum ὡς νεότητι.

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *ipsam ego institui.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *occurrit veritate.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *distillant.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *capiaris.*

laqueus avaritiæ atque ambitionis. Ostendit in monte posito omnia regna orbis terræ in momento temporis. Bene in momento, quia diuturna esse nequeunt. Paululum expecta, et cito transeunt. Itaque qui sequuntur ea, in monte sibi esse videntur: sed non sunt perpetui, sicut habes scriptum: *Vidi impium superexaltatum et elevatum super cedros Libani, et transivi, et ecce non erat.* Sed qui ea maximi[1] facit, adorare videtur diabolum, cujus Deus venter est, et in pudendis gloria. Tu autem in Deo gloriam quære, qui tibi ait: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies,* a quo æterna accipias, non temporalia.

Ibid. 8. et seq. — Ps. xxxvi, 35. — Matth. iv, 10.

17. Tamen si quem etiam ista delectent,[2] ab eo moderatius petantur[3] qui verus omnium fons est. Nam et ipsa peculiaria quæ possidere sibi videtur diabolus, aliena sunt, sicut ipse dixit: *Tibi dabo potestatem hanc universam et gloriam eorum, quia mihi tradita sunt.* Ab eo ergo spera, licet brevis vitæ non sit longum viaticum requirendum; tamen ab eo spera qui universam creaturam condidit, qui diabolo ea ad tempus tradidit, non ut possideat, sed ut tentet. Non enim poterat corona esse sine certamine. Probandi erant dubii, ut justi coronarentur.

Ibid. 9.

18. Dedit itaque diabolo ea, quia in his ipsis pœna accipientis est, si uti nesciat. Quid est enim thesaurus luxurioso, nisi sumptus luxuriæ? Unde[4] non luxuriosus, sed frugi probatur. Et ideo utere quasi frugi iis quæ tibi apponuntur, ut non cum manducas multum, odibilis fias. *Vigiliæ* enim *et tormenta viro edaci.* Et infra: *Si coactus fueris in edendo, surge et vome, et refrigerabit te, et non adduces corpori tuo infirmitatem.* Plurimos itaque gula sua occidit, nullum frugalitas: innumeris vina nocuerunt, nulli parcimonia. Plerique inter epulas fudere animas,[5] et mensas proprio replevere sanguine. Aliis cruditas vocem simul rapuit et sensum: et si aliquibus cruditas noxia non fuit, his ruinam fecit ebrietas. Alios enim[6] in crimen egit ebrietas, etsi ipsa crimen sit; alios ad egestatem redegit. Postremo audi quos Christus excludat: *Cum intraverit,* inquit, *paterfamilias, et clauserit ostium, incipietis foris stare, et pulsare ostium dicentes: Aperi nobis. Et respondens dicet: Nescio vos unde estis, recedite a me omnes operarii iniquitatis. Tunc incipietis dicere: Manducavimus coram te, et bibimus, et in plateis nostris docuisti. Et dicet vobis: Nescio unde estis.* Audisti quid de manducantibus dixerit. Audi nunc quid de jejunantibus dicat:[7] *Beati qui nunc esuriunt et sitiunt, quia saturabuntur.* Et infra: *Væ vobis qui saturati estis, quoniam esurietis.*

Eccli. xxxi, 22. — *Ibid.* 25. — Luc. xiii, 25 et seq. — Luc. vi, 21. — *Ibid.* 25.

19. Sed vis manducare, vis bibere? Veni ad convivium Sapientiæ quæ invitat omnes cum magna prædicatione dicens: *Venite et edite panes meos, et bibite vinum quod miscui vobis.* Delectant cantica quæ epulantem demulceant? Audi hortantem, audi cantantem Ecclesiam, non solum in canticis, sed etiam in Canticis canticorum: *Manducate proximi mei, et bibite, et inebriamini, patres mei.* Sed hæc ebrietas sobrios facit, hæc ebrietas gratiæ non temulentiæ est. Lætitiam generat, non titubantiam. Nec verearis ne in convivio Ecclesiæ aut grati odores tibi, aut dulces cibi, aut diversi potus, aut convivæ nobiles desint, aut decentes ministri. Quid Christo nobilius, qui in convivio Ecclesiæ et ministrat et ministratur? Istius convivæ recumbentis annecte te lateri, ac te Deo conjunge;[8] non fastidias mensam quam Christus elegit dicens: *Introivi in hortum meum, soror mea sponsa; vindemiavi myrrham cum aromatibus meis: manducavi panem meum cum melle meo, et bibi vinum cum lacte meo.* In horto, hoc est, in paradiso est convivium Ecclesiæ, ubi erat prius Adam, quam peccatum committeret. Ibi recumbebat Eva priusquam culpam crearet et pareret. Ibi vindemiabis myrrham, hoc est, Christi sepulturam, ut consepultus cum illo per baptismum in mortem, quemadmodum ille surrexit ex mortuis, et tu resurgas. Ibi manducabis panem, qui confirmat cor hominis. Mel gustabis, quo tuarum dulcescat meatus faucium. Vinum bibes cum lacte, hoc est, cum splendore et sinceritate: sive quod pura simplicitas sit; sive quod immaculata gratia, quæ in remissionem sumitur peccatorum; sive quod parvulos consolationis suæ lactet uberibus, ut ablactati in deliciis, in plenitudinem perfectæ ætatis adolescant. Succede ergo in hoc convivium. An metuis ne angustior domus et brevis convivii locus te comprimat? *O Israel, quam magna est domus Domini, et ingens locus possessionis ejus! Magnus, et non habet finem, altus et immensus. Ibi fuerunt gigantes illi, qui ab initio fuerunt statura magna, scientes prælium. Non hos elegit Dominus.* Et merito non elegit, quia prælium, non pacem sciebant. Et ideo tu pacem disce, ut eligaris a Deo. Sed ne forte incomptam domus magnitudinem putes, et diversoria te columnata delectent: sapientia ædificavit sibi domum, et fulsit[9] columnas septem. Ipse etiam Dominus Jesus multas mansiones apud Patrem suum esse commemorat. In hac ergo domo epulaberis animæ cibos, potusque mentis; ut postea non esurias, neque sitias umquam. Qui enim manducat, manducat usque ad satietatem, et qui bibit, usque ad ebrietatem bibit.

Ibid. — Prov. ix, 5. — Cant. v, 1. — *Ibid.* — Baruch iii, 24. — Joan. xiv, 2.

20. Sed hæc ebrietas pudicitiæ custos est: illa vini ebrietas fomes libidinis, quo per carnes vaporantur interna viscera, animus ignescit,

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *maxime ea.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *delectant.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *petuntur.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *Sed.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *animam.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N, omitt. *enim.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *dixerit.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri *junge.*
[9] Editt. ante Maur. *Et sculpsit.* Mss. *Et fulsit.* Nempe ex LXX interp. ubi legitur, καὶ ὑπῆρεισε στύλους ἑπτά. Vulg. *Et excidit,* etc. Editores qui Maurinos præcesserunt videntur hinc *fulsit* mutasse in *sculpsit.*

anima exuritur. Sævus criminum stimulus libido est, quæ numquam manere quietum patitur affectum. Nocte fervet, die anhelat, de somno excitat, a negotio abducit, a ratione revocat, aufert consilium, amantes inquietat, lapsos inclinat, castis insidiatur, potiendo inflammat, usuque accenditur. Nullus peccandi modus, et
1 inexplebilis scelerum sitis[1] nisi morte amantis extingui non potest. Et ideo ait Apostolus:
I Cor. VI, 18. *Fugite fornicationem;* ut veloci fuga tamquam furiosæ dominæ declinare sævitiam, et tetro servitio exire possimus.

21. Nam quid de avaritia dicam, insatiabili pecuniæ cupiditate, et quadam æris libidine, quæ quo plura abstulerit, eo magis inopem esse se credit? Omnibus invida, sibi vilis, in summis
2 divitiis inops, affectu extenuat quod censu[2] abundat. Nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi. Sic inflammat animum, sic igne
3 suo pascit eum,[3] ut hoc loco distet, quod illa formarum adultera sit, ista terrarum. Elementa concutit, mare sulcat, terram effodit, cœlum votis fatigat, nec sereno grata nec nubilo, condemnat proventus annuos, fetusque terrarum arguit. Sed hæc ægritudo est animæ, non sanitas. Denique Ecclesiastes dicit: *Est languor malus quem vidi sub sole, divitias custodiri in*
Eccl. V, 12. *malum possidentis eas.* Et supra: *Qui diligit ar-*
Ibid. 9. *gentum, non satiabitur argento.* Et: *Nec est finis*
Baruch III, 18. *acquisitionis eorum.* Si quæris thesauros, accipe invisibiles et occultos quos in cœli altissimis, non quos in terrarum venis requiras. Esto pauper spiritu, et eris dives qualicumque censu; quia non in abundantia divitiarum vita est hominis, sed in virtute ac fide. Istæ te divitiæ verum divitem facient, si sis in Deum dives.

CAPUT VI.

Virtutem studio et labore comparari. Hoc Jacobi, qui primatum in fratrem adeptus est, probatur exemplo; mysticæ autem quædam significationes de Abraham, Moyse, ac iisdem Cain et Abel exponuntur.

22. Audisti voluptatis mysteria, audisti etiam nostrarum copiarum munera, quas ego non supellectili operiendas, sed Scripturæ nudis
4 sermonibus demonstrandas putavi; ut sua ipsa[4]
5 luce fulgerent, et ex se[5] ipsæ vocem emitterent sui invicem. Neque enim sol et luna interprete indigent. Habent interpretem fulgorem sui luminis, quo totus repletus orbis est. Illis illuminatio est fides sine indice, quædam, ut ita dicam, intestata testis quæ alieno non indiget testimo-
6 nio, et[6] subito se universorum oculis effundit. Non ergo nuntiantur opera nostra, sed clamant, et se ipsa nuntiant. Sane ut et hoc quod laboriosum in nostris ducitur, non præteream, fides exigitur, studium desideratur, facta quæruntur. His enim tribus Dominus Jesus devotionis humanæ[7] officia definivit dicens: *Petite, et dabitur* 7
vobis: quærite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis. Et infra: *Omnis ergo qui audit verba* Matth. VII, 7.
mea hæc, et facit ea, similis est viro sapienti. *Ibid.* 24.

23. Hæc qui studiose fuerit prosecutus, primatus benedictionis accipiet, sicut patriarcha Jacob, qui continentia et fide humanarum supplantavit vestigia passionum. Iste ait: *Misericordiam mei habuit Deus, et sunt mihi omnia.* Hanc Gen. XXXIII, 11.
itaque misericordiam nos fide, studio, operibusque mereamur, quibus disciplinis invenit Israel gratiam Dei, et per ipsam omnia. Non enim mundi hujus copias, sed virtutum disciplinas sibi suppetere gaudebat. Has nobis substituamus heredes, quas sanctus Abraham in Isaac filio suo substituit sibi, omnem operum suorum deputans hereditatem sapienti et justo viro, nec ullum jus hereditarium ancillis vel ancillarum filiis derelinquens, sed tantummodo donationis munera.[8] Perfectæ enim virtutes totum accipiunt 8
gloriæ patrimonium; usitatis et mediocribus vile aliquid adspergitur. Et ideo Agar, quæ advena latine dicitur atque accola, et Cethura, quæ odorifera significatur, heredes non sunt. Qui enim mediis utitur disciplinis, accola non inhabitator est sapientiæ. Odore adspersus, non fructu expletur. Sanitatem autem cibus, non odor invehit, quia odor fructuum nuntius est. Principales itaque disciplinas sequentibus, et indigenas accolis agnoscimus præferendas.

24. Hoc secundum ingenium. At vero secundum mysterium Abraham pater gentium semini suo legitimo, quod est Christus, hereditatem omnem fidei suæ detulit, qui in hac terra velut advena fuit; ut vitæ hujus odorem magis, quam fructum referret. Hæc cum audit mens, avertit se a voluptate, virtutique adjungit, veri decoris admirans gratiam, purum affectum, simplicem sententiam, mediocrem vestem, hoc est, non in persuasione sermonis, sed in ostensione Spiritus, qualis I Cor. II, 4.
est apostolicæ forma sententiæ, amictum[9] sa- 9
pientiæ, atque pietatis omni pretiosiorem[10] auro 10
refulgens, tunc chorum prudentiæ, temperantiæ, fortitudinis, ac justitiæ suscipiens quæ flagrabant odorem disciplinarum, incutiens reverentiam, infundens[11] gratiam. Itaque talibus mota 11
elegit studia virtutis, quibus Jacob vir plenus exercitationis mentem intendit suam. Et ideo ovium pastor inducitur; eo quod imperitare Gen. XXX, 31 et seq.
corpori et sensibus ejus ac voluptatibus, votique[12] modum tenere, ne velut ovis vagetur 12
incerta, præstantius æstimatur, quam regere

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *sitis.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *sensu.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *animum.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *ipsa.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *ut ex se.*
[6] Maur. ex aliis mss., nisi sit error typogr., *ut.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N, *humana.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri *munere.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, N, *amictus.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, N, *pretiosior.*
[11] Ed. Med. et Mss. A, N. *incutientes.* Cod. M, *infundentes.*
[12] Ed. Med. et Mss. nostri *vocisque.*

populos, vel[1] præesse urbibus. Difficilius enim quispiam se, quam alterum regit. Animum vincere, iracundiam cohibere, compugnantesque leges carnis et mentis in unum cogere, immortalis cujusdam est viri quem inferni porta non cœperit. Denique ipse sibi Legislator vindicavit hoc munus, ut oves pasceret Jetro,[2] qui dicitur superfluus, et ageret in desertum: eo quod irrationabilem et superflui vulgarisque sermonis loquacitatem in discreta[3] quædam sobriæ doctrinæ coegit mysteria. Ideoque Ægyptiis abominationi erant pastores ovium. Omnes enim qui corporis dediti passionibus hujusmodi, et voluptatibus indulgent suis, disceptatorem verbi, doctoremque virtutis quadam execratione declinant. Et ideo per ænigmata hæc docuit Moyses apta Deo esse sacrificia, quæ refugit omnis insipiens, hoc est, opera et præcepta virtutis. Ideoque pastor Abel, Cain autem operator terræ legitur, qui in fratre suo vir insipiens formam speciemque virtutis expressam ferre non potuit.

Exod. III, 1. Gen. IV, 4.

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IV. 3. Et factum est post dies obtulit Cain ex fructibus terræ munus Domino.	3. Factum est autem post multos dies ut offerret Cain de fructibus terræ munera Domino.

Indicato duplici defectu sacrificii Cain, recenset tria vitia quibus a debitis gratiarum muneribus Deo reddendis avertimur, ac divina testimonia quibus eadem vitia proscribuntur.

25. *Et factum est, post dies obtulit Cain ex fructibus terræ munus Domino.* Duplex culpa: una quod post dies obtulit, altera quod ex fructibus, non ex primis fructibus. Sacrificium autem et celeritate commendatur et gratia. Unde præceptum est: *Si voveris votum, non facias moram reddere illud. Melius est enim non vovere votum, quam vovere, et non reddere.* Cum enim moram facis, non reddis. Votum est autem postulatio[4] bonorum a Deo cum solvendi muneris promissione. Et ideo cum impetraveris quod petisti, ingrati est tardare promissum. Sed interdum aut negligentibus irrepit oblivio impetratorum, aut tumidis et elatis. Arrogare eventus sibi hebetis cordis est, et bonum quod agit vel quod a Deo consequitur,[5] propriis virtutibus vindicare, nec auctoris deputare gratiæ, sed ipsum se suorum bonorum auctorem ducere. Tertium genus est peccati quidem minoris, sed supparis arrogantiæ, eorum scilicet qui datorem bonorum Deum non negant; sed quæ acciderint, ea sibi propter prudentiam suam, cetera- A rumque merita virtutum jure delata arbitrantur. Propterea etiam divina dignos habitos gratia, quod nequaquam viderentur indigni quibus talia divinis beneficiis provenirent.

Ibid. 3. Eccl. V, 3, 4.

26. Ne quid ergo hujusmodi accidat, unde votum tuum tibi in peccatum fiat, lex te informavit atque instruxit, dicente Domino qui legem dedit: *Attende tibi, ne obliviscaris beneficia Domini Dei tui, et non custodias mandata et judicia, et justitias illius quæ ego præcipio tibi hodie; ne* B *cum manducaveris, et repletus fueris, et cum domos bonas ædificaveris, et habitare cœperis in eis, et oves tuæ et boves tui cum repleti fuerint, et cum ære, argento et auro completus fueris, et omnia possidere cœperis, et plena fuerint horrea tua, exaltes cor tuum, et obliviscaris Dominum Deum tuum.* Tunc ergo oblivisceris Dominum, cum oblitus fueris tui. Si autem cognoscas infirmum te esse, cognosces Deum esse supra omnia, et immemor esse non poteris, ut ei reC verentiam debitam solvas.

Deut. VIII, 11 et seq.

27. Disce nunc quemadmodum unusquisque moneatur, ne se ipse auctorem suorum putet bonorum. *Ne dicas,* inquit, *in corde tuo: Virtus mea et potentia mea fecit mihi virtutem hanc magnam: sed in mente tua habebis Dominum Deum tuum; quoniam ipse dat vires, ut facias virtutem.*[6] Unde bene Apostolus quasi legis interpres non gloriabatur in virtute sua: sed minimum se apostolorum esse dicebat, et quidquid D esset, gratiæ divinæ esse non meriti sui, nihilque nos habere quod non acceperimus. *Quid enim,* inquit, *habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* Didicisti ergo humilitatem magis sequi, quam arrogantiam; sedulitatem affectare, quam potestatem. Accepisti salutaria præcepta: noli negligere utilia instrumenta medicinæ, quibus fibra omnis lethalis vulneris exsecatur.

Ibid. 17 et 18. I Cor. XV, 9. I Cor. IV, 7.

28. Ille quoque qui se justificat, ne infletur cordis sui tumore; et ipse accepit salubre mandatum, in hujusmodi sententiam resultante oraculo: *Ne dicas in corde tuo, cum consumere*[7] *cœperit Dominus Deus tuus gentes illas a conspectu tuo, dicens: Propter justitiam meam induxit me Dominus possidere terram istam: sed propter iniquitates gentium istarum*[8] *extirpavit illos Dominus a facie tua.* Non propter justitiam tuam, non propter bonitatem tuam,[9] nec propter æquitatem cordis tui intras possidere terram F istam: sed propter iniquitatem gentium disperdet eos Dominus a conspectu tuo, et restituet testamentum tuum quod juravit patribus vestris.[10] Testamentum perfecta Dei gratia est; nihil enim

E 7 8 Deut. IX, 4 et 5. 9 10

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *vel.*

[2] Mss. A, M, N, *Jothor.* Mss. a, b, *Jothro.*

[3] Etiam in Maur. edit. legitur *indiscreta;* sed ut periodus sensum effundat oportet *in* a *discreta* sejungere.

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *votum. Est autem postulatio.* Cod. N, *Est autem votum postulatio.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *hebi cordi est et propriis virtutibus;* omissis verbis *et bonum quod agit vel quod a Deo consequitur.*

[6] Ita Ed. Med. et Mss. nostri juxta græcum textum δύναμιν; ita etiam Aug. et Ferrand. Diac apud Sabb. ad h. l. Maur. *virtutes.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *consummare.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N, *harum.* Mss. N, a, b, *horum.*

[9] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. verba *non propter bonitatem tuam.*

[10] Ed. Med. et Cod. A, *nostris.*

imperfectum dat Deus: perfecta autem virtus est, et opera virtutis. Testamentum autem dicitur, quo defertur bonorum hereditas. Merito et testamentum dicitur, et divinum, cum ea quæ vere bona sunt, adtestatione mandatorum cœlestium conferuntur. Et testamentum dicitur, quoniam sanguine dedicatum est: vetus in typo, novum in veritate. Quo Testamento divinæ gratiæ pignus tenemus; quia sic dilexit Deus hunc mundum, ut unigenitum Filium suum pro nobis omnibus daret. Unde perfectionem gratiæ prædicans Apostolus ait: *Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?*

Rom. VIII, 32.

CAPUT VIII.

Exemplo sacrificii Abraham qualitates, queis Deo grata fit oblatio, exprimuntur, nempe celeritas, continuatio et recta fides. Celeritatem Deum in utroque Testamento præcepisse demonstrat, et hanc ab ipso Deo ostendi cum non tantum cito largiatur, sed etiam nos præveniat.

29. Prima igitur voti gratia est celeritas solutionis. Denique Abraham filium suum ad holocaustum jussus offerre, non post dies, ut Cain, obtulit; sed *exurgens mane stravit asinam suam, et adhibuit secum duos pueros, et Isaac filium suum; et concidens ligna ad holocaustum, surgens abiit, et venit ad locum quem dixerat ei Deus, die tertia.* Primo adverte immolaturi[1] studium maturum atque festinum; ut mora exspectationis non esset, nisi donec audiretur oraculum: deinde ut sterneret asinam suam, obsequium omne ipse susciperet, et sacrificio necessaria præpararet, duabus quoque fidei[2] virtutibus comitantibus, hostiam suam duceret, de potestate Dei certus, et de bonitate securus.

Gen. XXII, 3.

30. Quod autem ait, *die tertia;* vel quod continua esse debeat et perpetua devotio. Tripartitum est enim tempus, præteritum, præsens et futurum. Quo admonemur quod nec præteritorum beneficiorum Dei, vel præsentium, vel futurorum irrepere debeat ulla oblivio, sed tenax gratiæ memoria perseverare, et obedientia non deesse. Vel quia is qui sacrificat, in unum splendorem, in[3] unam lucem debeat credere Trinitatis. Ei enim qui fideliter sacrificat, dies lucet, nox nulla est. Sic et in Exodo Moyses ait: *Viam trium dierum ibimus, et immolabimus Domino Deo nostro.* Sed etiam alibi cum visus esset Deus Abrahæ ad ilicem Mambre: *Respiciens,* inquit, *Abraham oculis suis vidit, et ecce tres viri stabant super eum. Et videns occurrit obviam illis ad ostium tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit: Domine, si inveni gratiam ante te.* Tres videt, unum adorat. Tres

Exod. III, 18.

Gen. XVIII, 2, 3.

mensuras offert similaginis. Nam etsi immensus Deus, tamen mensuram omnium tenet, sicut scriptum est: *Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et universam terram clausa manu?* Perfectæ igitur in personis singulis Trinitati, interiore mentis arcano, hoc est, similaginis spiritalis sanctus Patriarcha sacrificium deferebat. Hæc est similago, quam in Evangelio molet illa mulier, quæ adsumetur: *Una* enim, inquit, *adsumetur, altera*[4] *relinquetur.* Adsumetur Ecclesia, relinquetur Synagoga. Vel mens bona adsumitur, improba derelinquitur. Ut scias autem quia et Abraham in Christum credidit: *Abraham,* inquit, *diem meum vidit, et gavisus est.* Et qui credit in Christum, credit et in Patrem. Et qui perfecte credit in Patrem, credit in Filium et Spiritum sanctum. Tres ergo mensuræ, una similago, hoc est, unum erat sacrificium quod venerabili Trinitati, pari quadam mensura devotionis, et congrua plenitudine pietatis oblatum est.

Ibid. 6.

Is. XL, 12.

4

Matth. XXIV, 41.

31. Adhuc cognosce celeris studia devotionis: *Cucurrit,* inquit, *et accepit vitulum unum tenerum et bonum, et dedit puero, et festinavit facere eum.* Ubique impigra devotio, et ideo Deo fuit munus ejus acceptum. Habes et alibi, ut solis ortum oratione prævenias: *Occurre,* inquit, *ad solis ortum.* Habes in Evangelio dicentem Dominum Jesum: *Zacchæe, festinans descende.* Et ille quia[5] impetraverat quod volebat, ut Christum videret; et amplius impetraverat, ut videretur et vocaretur a Christo, festinans descendit, et excepit illum gaudens; et ideo probavit Dominus ejus affectum, et eum celeri remuneratione donavit dicens: *Quia*[6] *hodie salus domui huic facta est.* Festinavit enim et Dominus ad beneficium; et ideo non exspectavit, ut promitteret, et postea impleret: sed antea fecit, et postea declaravit. Dixit enim: *Facta est salus:* quod utique prævenientis fuit, non promittentis. Justus igitur votum suum celeritate commendat. Et patres nostri festinantes manducabant pascha, succincti lumbos, et pedes suos calceamentorum induti vinculis,[7] et tamquam corporeum onus deponentes, ut essent parati ad transitum; pascha enim Domini transitus est a passionibus ad exercitia virtutis. Et ideo pascha Domini dicitur; quoniam et tunc in typo illo agni veritas Dominicæ passionis annunciabatur, et nunc ejus celebratur gratia.

Gen. XVIII, 7.

Sap. XVI, 28.

Luc. XIX, 5.

5

6

Ibid. 9.

7

32. Cito ergo hoc quære, anima, ut cito etiam audias, sicut audivit et Jacob: *Quid est hoc quod tam cito invenisti, fili?* Et ille secundum dogma respondit: *Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Cito dat Deus; quia dixit, et facta sunt: mandavit et creata sunt. Verbum enim Dei non, sicut quidam ait, opus est, sed operans,

Gen. XXVII, 20.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, *immolatur.* Cod. N. *immolantis.*

[2] Maur. *fide et spe,* secuti typogr. editt. Sed notant et ipsi, codd. mss. magno consensu lectionem exhibere quam nos e codd. nostris protulimus. *Duabus* autem *virtutibus fidei comitantibus* intelliguntur spes et caritas, vel potius, ut in ipso textu legitur, intelligantur certitudo de potestate Dei, et securitas de ejus bonitate.

[3] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *in.*

[4] Ed. Med. et Cod. A, *et altera.*

[5] Mss. A, M, N, *qui.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *quod,* juxta Cod. Colbert. apud Sabb. ad h. l

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *exeuntes vinculis.*

sicut habes scriptum: *Pater meus usque modo* Joan. v, 17. *operatur, et ego operor.* Prævenit omnia; est enim ante omnia sicut Pater, et in omnibus sicut idem Pater, penetrans omnia. Validum enim et acutum, et omni gladio acutius est, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum. Præveniens omnium cogitationes, de quo ait Pater Deus: *Jam videbis si* Num. xi, 23. *comprehendit te Verbum meum, aut non.* Ubi enim Deus, et Verbum est,[1] sicut dixit: *Venie-* Joan. xiv, 23. *mus, et mansionem apud eum faciemus.* Et sicut habes in aliis de Deo lectum: *Ego, steti hic* Exod. xviii, 6. *priusquam tu;* ita et Verbum dicit: *Priusquam* Joan. i, 48. *stares sub arbore fici, vidi te.* Et de ipso dictum est Verbo, hoc est, Filio Dei: *Medius autem*[2] Ibid. 26. *vestrum stat quem vos nescitis.* Ubicumque enim sancti, ibi in eorum medio[3] Dei Verbum in singulorum præcordiis complens maria et terras. Et cum hic est, et[4] alibi est; non mutato loco, sed repleto utique[5] sui præsentia. Ubique enim est, qui per omnia, et in omnibus, nullum locum immunem sui relinquens. Et ubi adest, erat: et ubi erat, adest. Et ideo qui novit velox esse Verbum Dei, cito petit, et cito impetrat.

CAPUT IX.

Pharao propter moram in obediendo arguitur. Oratio esse debet humilis, secreta idest interior, et non multiloquax neque imprudens. Quomodo orandi formam Dominus docuerit; ac tandem pro omnibus esse orandum.

33. At vero Pharao, qui opinionibus vanis et inanibus studium impendebat suum (ranis repleta Ægypto, sonum inanem rerum et strepitum vanum reddentibus), dicenti Moysi: *Constitue mihi quando pro te orem, et pro famulis tuis, et pro populo tuo, ut exterminet Do-* Exod. viii, 9. *minus ranas:* cum debuerit in tanta positus necessitate rogare, ut jam oraret nec differret, respondit: *Crastina die;* otiosus et negligens, moræ pœnam Ægypti soluturus excidio. Itaque iste ubi impetrabat, immemor fiebat gratiæ; et exaltatus mente carnis suæ, obliviscebatur Deum.

34. Humilitas autem commendat orationem. Siquidem et pharisæus ille reprehensus est, qui jejunia sua velut beneficia enumerabat, et tamquam objectabat Deo, et se criminum memorabat exsortem. Publicanus autem prædicatus est, *qui a longe stans nolebat oculos ad cœlum levare, sed percutiebat pectus suum dicens: Domine Deus,* [6] Luc. xviii, 13. *propitius esto mihi*[6] *peccatori.* Et ideo divina eum sententia prætulit dicens: *Quia descendit hic publicanus justificatus magis, quam pharisæus.*[7] Ille enim justificatur qui peccatum proprium confitetur, sicut locutus est ipse Dominus: *Dic iniquitates tuas, ut justificeris.* Et David ait: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus.* Et iterum: *Cor contritum*[8] *et humiliatum Deus non spernit.* Hieremias[9] quoque ait: *Anima in angustiis, et spiritus anxiatus*[10] *clamat ad te.* Ergo et Pharao, et rex Assyrius[11] qui dicebat: *Quis deorum gentium istarum liberabit terram suam de manu mea; quoniam liberabit Dominus Deus tuus Hierusalem de manu mea?* exaltatione sua dejecti sunt. Justus autem, sicut Jacob, ad auctorem Deum refert quæcumque fuerit bona consecutus, dicens de omnibus quæcumque sibi prosperare cognoverit: *Quoniam tradidit ea Dominus Deus in manus meas.* Hæc igitur melior votorum suorum[12] solutio est, sicut et David ait: *Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua.* Laudare Deum, commendare est votum, et solvere. Unde et Samaritanus ille aliis antefertur, qui cum leprosis aliis novem secundum præceptum Domini, mundatus a lepra, solus regressus ad Christum amplificabat Deum, et agebat gratias. De quo Jesus ait: *Non fuit ex illis qui rediret, et gratias ageret Deo, nisi hic alienigena.... Et ait illi: Surge, et vade; quia fides tua te salvum fecit.*

Ibid. 14. Is. xliii, 26. Ps. l, 19. Ibid. IV Reg. xviii, 35. Gen. xxvii, 20. Ps. xlix, 14. Luc. xvii, 18.

35. Est etiam illa commendandæ orationis et voti disciplina; ut non divulgemus orationem, sed abscondita teneamus mysteria, sicut tenuit Abraham, qui subcinericias fecit. Tenuerunt et patres qui coxere conspersum quod exstulerant de Ægypto, subcinericia facientes azyma, quæ græce ἐγκρύφια dicuntur, eo quod abscondantur in cinere; significantes fermentum illud quod abscondit mulier illa Evangelica in farinæ[13] mensuris tribus, donec fermentaretur[14] totum, mysteriorum quoque innuentes premendam esse doctrinam.[15] Quod apertius Dominus in Evangelio docuit suo[16] dicens: *Tu autem cum orabis, intra in cubiculum tuum, et clauso ostio Patrem tuum ora in abscondito, et Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi: orantes autem nolite multum loqui.* Et infra: *Scit enim Pater vester quid vobis opus sit, antequam petatis ab eo.* Cubiculum tuum, mentis arcanum, animique secretum est. In hoc cubiculum tuum intra, hoc est, intra in alta præcordia, totus ingredere de corporis tui exteriori vestibulo, et claude ostium tuum.

Gen. xviii, 6. Luc. xiii, 21. Matth. vi, 5. Ibid. 8.

36. Quod sit ostium tuum, disce: *Pone, Do-*

[1] Ed, Med. et Mss. nostri omitt. *est.*

[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *autem.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *Sancti ideo in medio.*

[4] Maur. *etiam.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *ubique.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *propitiare mihi,* juxta Cod. Colbert. apud. Sabb. ad h. l.

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *ille pharisæus,* juxta Cod. Colbert. et Aug. apud Sabb. ad h. l.

[8] Ed Med. et Mss. nostri *cor contribulatum.*

[9] Non moveat quod locum hunc nomine Hieremiæ citatum non nisi in prophetia Baruch reperire sit. Ita enim ultimum hunc laudatum esse apud plurimos constat, quod is esset Hieremiæ convictor ac notarius. (Edit. Maur.)

[10] Ed. Med. et Mss. nostri *spiritus anxius.*

[11] Vox *rex* desideratur in nostris mss., sed et in quatuor aliis juxta Maur.; pro ea vero in uno Vat. legitur *Rapsaces.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *suorum.*

[13] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *in farinæ.*

[14] Ed. Med. et Mss. nostri *fermentetur.*

[15] En hic et seq. n. 37 vestigia veteris disciplinæ arcani, ne christianorum hostibus, aut nondum satis ad fidem dispositis hujus mysteria imprudenter patefierent.

[16] Maur. omitt. *suo.*

mine, custodiam ori meo, et ostium circuitus la-
Ps. CXL, 3. *biis meis.* Et Paulus petit orari pro se: *Ut aperiatur mihi,* inquit, *ostium verbi, ad loquendum*
Coloss. IV, 3. *mysterium Christi.* Sed ille utpote electus ad Evangelii prædicationem, recte sibi ostium verbi optabat aperiri; quia de ore ejus exibat salus gentium, de ore ejus prodibat vita populorum. Nos autem claudamus ostium, ne culpa intret, ne lapsus aliquis sermonis exeat. Intrat culpa, si lapsus exierit. Audi quomodo intret culpa.
Prov. X, 19. *In multiloquio,* inquit, *non effugies peccatum.* Exivit multiloquium, peccatum intravit; quia in
1 multiloquio[1] nequaquam qui exeat sermo, trutinatur, imprudenter labitur, licet ipsum ultra mensuram aliquid loqui grande peccatum sit.

37. Et ideo cave ne imprudenter loquaris; labia enim imprudentis inducunt eum ad mala. Cave ne in oratione te extollas; oratio enim humiliantis se nubes penetrabit. Cave ne incaute Symboli vel Dominicæ orationis divulges mysteria. An nescis quam grave sit in oratione contrahere peccatum, ubi speras remedium? Certe Dominus per Prophetam docuit hoc grave esse maledictum dicens: *Et oratio ejus fiat in*
Ps. CVIII, 7. *peccatum:* nisi forte mediocre id tibi putas esse.
2 Diffidere est enim[2] de potentia Dei, æstimare quod non audiaris, nisi clamaveris. Clament opera tua, clamet fides, clamet affectus, clament passiones tuæ, clamet sanguis tuus, sicut sancti Abel, de quo dixit Deus ad Cain:
Gen. IX, 10. *Vox sanguinis fratris tui ad me clamat.* Audit enim te in occultis, qui mundat in occultis. Nos
3 nisi loquentem aliquem[3] audire non possumus: apud Deum loquuntur non verba, sed cogitationes. Et ut hoc verum scias, dicebat Dominus Jesus ad Judæos: *Quid cogitatis mala in cordi-*
Matth. IX, 4. *bus vestris?* Non interrogantis vox ista est, sed scientis. Quod tibi manifestat Evangelista dicens:
Luc. VI, 8. *Jesus autem sciebat cogitationes eorum.* Sicut ergo Filius novit, novit et Pater. Filium nosse cognovisti: Patrem nosse, audi consiliarium et testem Patris dicentem: *Scit enim Pater vester quid*
Matth. VI, 5. *vobis opus sit, antequam petatis ab eo.* Coque ergo subcinericiam tuam vapore Spiritus sancti: coque etiam animi passiones verbi calore. Et si crudiores sunt passiones tuæ nuper fortasse de Ægypto egredientes, operito eas, et lento calore excoque; ne fortiorem ignem ferre non possint, et semiustulentur potius quam coquantur. Sunt enim plurima quæ cruda displiceant, cocta delectent. Fove igitur pectore tuo alta mysteria; ne præmaturo sermone et infidis auribus vel infirmis quasi incocta committas, atque avertatur auditor, et cum horrore fastidiat, qui si coctiora gustaret, spiritalis cibi perciperet suavitatem.

38. Divine autem Dominus Jesus et bonita-
Luc. XI, 13 tem te docuit Patris, qui bona noverit dare; ut quæ bona sunt a bono poscas; et impense et frequenter monuit orandum; non ut fastidiosa continuetur oratio, sed ut assidua frequenter effundatur. Plerumque enim inanis gloria longæ[4] 4
Ibid. 9. precationi, intermissæ autem prorsus obrepit incuria. Deinde monet ut cum ipse veniam tibi Matth. XVIII, 15. poscis, tum maxime largiendam aliis noveris, quo precem tuam operis tui voce commendes. Apostolus quoque docet orandum sine ira et I Tim. II, 8. disceptatione, ut non turbetur, non interpoletur oratio tua. Docet etiam orandum in omni loco, cum Salvator dicat: *Intra in cubiculum tuum.* Matth. VI, 6. Sed intellige non cubiculum conclusum parietibus, quo tua membra claudantur: sed cubiculum quod in te est, in quo includuntur cogitationes tuæ, in quo versantur sensus tui. Hoc orationis tuæ cubiculum ubique tecum est, et ubique secretum est, cujus arbiter nullus est nisi solus Deus.

39. Orandum autem præcipue et pro populo doceris, hoc est, pro toto corpore, pro membris I Tim. II, 1. omnibus matris tuæ, in quo mutuæ caritatis insigne est. Si enim pro te roges tantum, solus pro te rogabis.[5] Et si pro se tantum singuli 5
orent, minor peccatoris quam intercedentis est gratia. Nunc autem quia singuli orant pro omnibus, etiam omnes orant pro singulis. Ergo ut concludamus, si pro te roges tantum, solus, ut diximus,[6] pro te rogabis. Si autem pro omni- 6
bus roges, omnes pro te rogabunt. Siquidem et tu in omnibus es. Ita magna remuneratio est, ut orationibus singulorum acquirantur singulis totius plebis suffragia. In quo arrogantia nulla, sed humilitas major est, et fructus uberior.

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
4. Abel quoque obtulit de primitivis ovium, et de adipibus earum.	4. Abel quoque obtulit de primogenitis gregis sui et de adipibus eorum.	Gen. IV.

Exposito primo sacrificii Cain defectu, transitur ad alterum, quod scilicet non obtulerit de primitiis. Primitias animæ præcipue offerendas, et quænam sint. Easdem Abelem obtulisse, ac legem offerendas præcepisse. Quid nobis significent Chananæi: item cur Deus jurasse memoretur: non posse sine illius ope animi motus pacari. Denique hos partus offerri debere, ad quos sexus distinctio nihil conferat.

40. Sed jam est tempus alio transire, quoniam de eo quod *post dies* obtulit Cain plene diximus. Factus est indicium resupini, cum ipsa postulatio voti matura esse debeat; ne videamur de humanis artibus, hoc est, medendi peritia, herbarumque succis sperasse magis remedium, quam de Deo subsidium poposcisse. Ad ipsum enim prius est confugiendum, qui nostræ curare possit animæ passiones. Verum homines quidam[7] 7

[1] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *ex multiloquio.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *diffidere. Est enim;* sed absurde.
[3] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *aliquem.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *sed assidua. Frequenter effunduntur plerumque inania longe,* etc.
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *tantummodo pro te.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *pro te roges ut diximus tantum.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *quidam.*

præpostero ordine ante sibi opem ab hominibus arcessunt: ubi autem humana subsidia defecerint, tunc opinantur divini postulandam favoris gratiam.

41. Concluso ergo illo et convicto Cain crimine, aliud oblationis vitium discutiamus. *Obtulit,* inquit, *ex fructibus*[1] *terræ,* non a primis fructibus primitias Deo. Hoc est primitias sibi prius vindicare: Deo autem sequentia deferre. Itaque cum vere[2] anima corpori tamquam servo domina sit præferenda, utique primitias ejus, hoc est, animæ prius quam corporis offerre debemus. Primitiæ animæ primatus[3] sunt bonarum disciplinarum. Quæ licet tempore posteriores sint, quam corporis primitiæ, quæ sunt esca, incrementum, visus, auditus, et tactus, odor, vox (mens autem et sensus pars animæ) pars corporis est, tamen priores sunt disciplinis. Quarum primitiva est puro corde et simplici sermone oblata Deo gratiarum actio.

42. Hæc munera obtulit Abel, et ideo respexit Deus in munera ejus, quoniam e primitivis obtulit. Accedit ergo quia de primitivis ovium et de adipibus earum. Considera quia non de insensibilibus, sed de animantibus obtulit. Plus est enim animalis, quam terrenus; siquidem animalis proximus spiritali est. Non enim prius quod spiritale est, sed quod animale, deinde quod spiritale. Quod animale spirat, habet vitalem spiritum: non ita[4] quod de terrarum est fructibus. Deinde obtulit non secunda, sed prima; non exigua, sed pinguia: talia[5] enim lex probavit, et jussit offerri, sicut scriptum est: *Et erit,* inquit, *cum inducet te Deus in terram Chananæorum, sicut juravit patribus tuis, et dabit tibi; tolles*[6] *omne quod aperit vulvam masculinum Domino. Omne quod aperit vulvam de armentis et pecoribus tuis, quæcumque nata fuerint tibi masculina, sanctifica Domino. Omne quod aperit vulvam asinæ, mutabis illud ove: si autem non mutabis, redimes illud.* Quid tam profundi mysterii, tam altæ secretæque sapientiæ, quam ut in venis quibusdam verborum simplicium deprehendas atque haurias[7] ubertatem gratiæ spiritalis? Chananæi enim mobiles et inquieti sunt. Cum igitur in eorum terram fueris ingressus, quos advertis propter levitatem, inquietudinem, et instabilitatem morum possessione dejectos, tu teneto constantiam. Non te vilis ratio, non levis sermo perturbet; hoc est enim Chananæus, mobilis sermo, affectus instabilis, et inquieta contentio: sed magis tranquillitatem cordis, et animi serenitatem placidus servato; ut tamquam in salo maris tutam navibus stationem portu quodam tuæ mentis exhibeas.

43. Hanc possessionem tibi Dominus pollicetur, et quodam sacramenti promittit vinculo, ut constantiam tuam firmet. Neque enim ideo Deus jurat, quod fide credentis indigeat, aut testimoniorum adstipulationibus destitutus suffragium sacramenti requirat, sicut homines qui fidem nobis adsciscimus sacramento, et ideo juramus, ut credamur vera dixisse. Deus autem et cum loquitur fidelis est, cujus sermo sacramentum est. Non enim propter sacramentum fidelis Deus,[8] sed propter Deum etiam sacramentum fidele est. Qua ratione igitur Moyses jurantem Deum inducit? Quia nos usu quodam mortalium claudimur, et velut echini cortice quodam nos vulgaris opinionis involvimus, aut velut cochleæ quæ nisi intra testæ operimentum sint, spirare non possunt, nec aerem liberum carpere aut sustinere: sic nos nonnisi intra quædam humanæ consuetudinis latibula terrena versamur.[9] Unde quia illud verius solemus credere, quod jurejurando firmatur; ne nostra claudicet fides, jurare describitur[10] Deus qui ipse non jurat, sed jurantium judex, et ultor est pejerantium.[11] Denique scriptum est: *Juravit Dominus, et non pœnitebit eum: Tu es sacerdos in æternum.* Servavit utique quod juravit, dedit nobis æternum principem sacerdotum: ut et tu quod juraveris, ita noveris esse servandum; ut quia per eum juras qui non mentitur, scias eum[12] futurum, si mentiaris, ultorem.

44. Expulsis igitur inquietis et mobilibus cogitationibus, dabit tibi Deus vacuam possessionem cordis et mentis; ut eam cultu quodam tranquillitatis exerceas, et fructum ex ea capias, nec sustineas in ea Chananæos, hoc est, turbidos sensus recurrere; eradices gentilium vitiorum omnem conseptum;[13] lucos eorum diruas quibus obumbratur[14] veritas, et quidam cœlestis liber visus cogitationis horrore tenebrosæ disceptationis absconditur.

45. Sed hoc nisi divino donatus munere efficere non potes; ideo ait: *Dabit tibi Deus,* hoc est, cogitationes optimas, placida consilia, tranquillas inventiones. Cum dederit hæc, tolles omne quod aperit vulvam masculinum, et sanctificabis Domino. Non totum exigit a te Deus, qui totum donavit. Multa enim ad usum substantiæ largitur humanæ, et hoc non potest esse divinum sacrificium, ubi est usus naturæ. Edere, bibere, dormire, aliaque etiam ministeria corporis dono[15] sunt tibi collata, non a te relata Deo munera.

Exod. XIII, 11 et seq.

Ps. CIX, 4.

Exod. XIII. 11.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *a fructibus.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *vere.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *primi motus.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *non item.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *qualia.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *Et tolles.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri una cum omnibus Mss. et vett. Edd. juxta Maurinos *quam in quibusdam invenis verborum simplicium? Deprehendas licet atque haurias,* etc.
[8] Maur. *omnipotens Deus.*
[9] Ed. Med. et Mss. nostri *versemur.*
[10] Ed. Med. et Mss. nostri *scribitur.*
[11] Ed. Med. et Mss. nostri *perjurantium.*
[12] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *eum.*
[13] Ita Ed. Med. et Mss. nostri, et omnino recte, quia servatur metaphora respondens verbo *eradices.* Maurini ex alĭs mss. habent *conceptum.* Juxta lectionem nostram adhibuisset Ambrosius *conseptum* tamquam masculini generis et quartæ declinationis, ut etiam aliæ voces secundæ declin. gen. neutr. adhibentur in gen. masc. et quarta declinatione.
[14] Ed. Med. et Mss. A, M, a, b, *umbratur.*
[15] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *dona.*

Quidquid autem sanctum cogitaveris, hoc Dei munus est, Dei inspiratio, Dei gratia: sicut e contrario illa quæ cum in usu naturæ humanæ sint, non coinquinant hominem; sed quod exit de ore, furta, falsa testimonia, sacrilegia, hæc sunt quæ coinquinant hominem.

46. Interiora ergo nostra mundemus, ut possit oblatio non displicere. Ibi quæramus omne quod aperit vulvam masculinum, hoc est, justum et principale, quod sanctificare Domino debeamus. Neque enim hi nos corporei coitus,[1] conceptus partusque sanctificant, quibus vulva feminea deflorato pudore virginitatis aperitur. Nam etsi mulier sanctificat virum, et vir mulierem; tamen plerumque contingit virginis vulvam etiam sine conjugii sanctitate reserari. Neque rursus sola virilis est gratia, mulier autem sanctificationis aliena est, aut utriusque sexus confusa natura est, ut uterque corporeôs fundatur in partus. Habent sua munia viri, habent mulieres sexus sui officia discreta. Generatio ista successionis humanæ mulierem decet, impossibilis eadem viro.

47. Ergo si carnis usui non quadrat hic sensus, officia animæ discutiamus. Istam sane invenio, quæ nullo discreta sit sexu: et cum sexum non habeat, utriusque sexus munera repræsentat, nubit, concipit, parit. Et sicut feminis dedit vulvam natura, in qua uniuscujusque animantis generatio per menstruas formatur ætates: ita est quædam virtus animæ quæ velut quodam vulvæ genitalis secreto cogitationum nostrarum suscipere semina, conceptus fovere, partus[2] solet edere. Neque enim aliter diceret Esaias: *In utero accepimus, et parturivimus spiritum salutis;* nisi vulvam animæ novisset. Harum generationum quædam femineæ sunt, malitia, petulantia, luxuries, intemperantia. impudicitia, aliaque hujusmodi vitia, quibus animi nostri quædam enervatur virilitas. Masculinæ sunt castitas, patientia, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia, quibus mens nostra, et caro ipsa firmatur, et ad obeunda impigre munia virtutis erigitur. Hos partus alvus ille propheticus parturivit. Et ideo ait: *In utero accepimus, et parturivimus spiritum salutis.* Masculum[3] igitur et parturivit, et peperit, qui spiritum salutis effudit. Is. xxvi, 18.

LIBER SECUNDUS.[4]

CAPUT I.

Animæ partus mature producendos: eorum quæ forma esse debeat. Plebejos sensus mentis imperio domitari posse sicut et bruta animalia, eo quod duplex sit sensuum nostrorum genus; et in quonam consistant primitiva Deo offerenda. Postremo de commixtione qua constamus, disseritur, et quænam sint ejus primitiæ inquiritur.

Luc. xxi, 23.

Hos partus anima nostra parturiat, nec solum parturiat, sed etiam pariat, et diebus pariat impletis; ne immaturos partus dies judicii deprehendat. De his enim partubus dixit Dominus Jesus: *Væ prægnantibus et nutrientibus in illis diebus!* Maturius igitur absolvatur hic partus, et cogitationes nostræ bonorum operum processibus explicentur; ut nihil imperfectum finis noster inveniat, nihil inexplicatum terminus positum usus nostri operis derelinquat. Festina igitur, anima, formare partus tuos, properantius[5] absolvere, celerius quos genueris enutrire.

2. Quæ tanti forma sit partus, demonstrat Apostolus dicens: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.* In hanc formam tota mentis nostræ coalescant viscera, et in illo genitali alvo animæ nostræ Christus refulgeat. Partus noster fides sit, nutrimenta nostra præcepta doctrinæ sint. His quædam cordis nostri imbuatur infantia, instituatur pueritia, juvenculescat adolescentia, senecta canescat. Ætas enim senectutis vita est immaculata. Itaque ea demum bona est animæ senectus, quam nulla perfidiæ inquinamenta maculaverint. Et ideo partus suos ab hac macula Paulus defendit: *Ego vos*, inquit, *genui in Evangelio;* ne cujus sæva insusurratio rudis fidei tentaret infantiam. Masculina igitur generabat, qui in virum perfectum populos quos docebat, fidei gestiebat unitate concurrere, et in agnitione Filii Dei perfectam plenitudinis Christi tenere mensuram. Hoc enim sacrificium acceptabile Deo noverat, de quo scriptum est: *Separabis*[6] *omne quod aperit vulvam masculinum, Domino.* Et qui addidit: *Omne quod aperit vulvam de armentis* Galat. iv, 19. I Cor. iv, 15. Ephes. iv, 13. Exod. xiii, 11.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N, *corporei qui fœtus.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, N, *partusque.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *masculinum.*
[4] Cod. N, omittit hunc librum secundum.
[5] Ed. Med. et Cod. A, *propera tuos.* Mss. M, a, b, *properatius.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, omitt. *separabis.*

et de pecoribus quæ sunt tibi, masculinum sanctifica[1] *Domino;* ne quid obscuritatis habeat, consideremus. Ibid. 12.

3. Dixerat de principalibus generationibus, hoc est, plenis capacibusque rationis: addidit et de gregalibus, hoc est, reliquis velut plebejis sensibus, qui irrationalibus comparantur jumentis. Quæ tamen cum a rectore aliquo gubernantur, facile mansuescunt; et imperata exequi, et jugum subire, et ad vocem magistri accelerare[2] gradum, aut sistere, aut deflectere, aut aliqua munia sui operis quæ jubentur, humano quodam famulatu obire consueverunt.[3] Tantum valet institutio, ut vincat naturam! Itaque illa quæ consortium nostræ substantiæ non habent, agnoscunt tamen nostræ vocis imperium: et cum suæ naturæ nullam rationem habeant, nostræ rationem[4] capessunt, et quodammodo transfusam acquirunt. Equos videmus popularibus incitari studiis, gaudere plausibus, blanditiis delectari magistri. Torvos leones cernimus naturalem feritatem imperata mutare mansuetudine, suam rabiem deponere, nostros mores sumere; et cum sint ipsi terribiles, discunt timere. Cæditur canis, ut pavescat leo: et qui sua injuria exasperatur, coercetur aliena, alteriusque exemplo frangitur. Quoties parata præda et cibo obvio famem perpeti malunt, dum offensam magistri verentur? Quoties repentino impulsi motu aperta ad morsus ora jussi resolvunt? Ita dum nostræ voluntati obsequuntur, suæ obliviscuntur. Non ita illæ feræ, vel illa armenta equorum, vel genus omne pecudum, quæ sine rectore vagantur ullo, et omni domitoris gubernaculo destituta exasperantur. Et ideo appositi sunt armentarii, opiliones, ceterique pastores, quidam magistri gregum officia sua singulis animantium sibi commissorum conditione formantes.

4. Videtur ergo et sensuum nostrorum quoddam genus aliud domitum et[5] mansuetum; aliud indomitum quod armentario quodam motu mentis velut deside atque resoluto proruat ad irrationabiles delectationes corporis: mansuetum autem quod velut duci cuidam moderationi mentis se subjiciat et subdat. Quæcumque ergo ejus naturæ reguntur, ea sunt masculina atque perfecta: quæcumque autem sine duce ullo plebeja quadam præsumptione dominantur, velut civitatis alicujus quæ regis optimatumque consilio privata sit, ita corporis sui omnem statum et virilem vigorem muliebri quadam dissolutione effeminant. Ex his illa lex carnis est, quæ legem apostolicæ mentis impugnans, captivam trahebat eam quadam lege peccati. Et ideo ut de illo mortis corpore liberaretur, spem suam Paulus omnem non in sua virtute, sed in Christi gratia reponebat. Unde liquet quod hæ commo- Rom. VII, 25.

A tiones quæ secundum legem mentis sunt, ex[6] divino favore procedunt, alii autem sensus ex voluptate[7] corporea.

5. Illa igitur quæ sancta sunt, primitiva sunt nostrorum sensuum: ista velut de quodam grege sunt, et vilitate plebeja: quæ varia videtur Moyses nominibus significasse diversis. Hoc enim declarat etiam illa area legis mystica, de qua ait: *Initia areæ tuæ et lacus tui non novissima facies. Primitiva filiorum tuorum dabis mihi.* Sanctæ Eod. XXXII, 29.
B commotiones sensuum nostrorum, quæ secundum virtutes sunt, ipsæ sunt primitiæ areæ spiritalis: propterea etiam rurali areæ comparantur, in qua ventilantur frumenta. Sicut enim in hac rurali area excutitur triticum atque hordeum, et dum sæpius ventilatur, separatur a paleis; quia paleæ ceteraque purgamenta messis in diversum levis auræ spiramine dissipantur; illa vero quæ solidiora sunt, in locum eumdem excusso pulvere relabuntur: ita cogitationum nostrarum
C fruges[8] quæ sunt solidæ atque optimæ, puram atque sinceram exhibent virtutis alimoniam, sicut scriptum est: *Quia non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei:* quæ autem inutiles sunt Luc. IV, 4. et vacuæ, disperguntur ut fumus ac nebulæ; quia sicut fumus oculis, sic iniquitas utentibus ea. Et recte fumo iniquitas comparatur, quæ velut quadam sæculari caligine aciem mentis obducit.

6. Et ideo dicit Dominus: *Cum intraveritis in*
D *terram in quam induco vos, et cum manducare cœperitis de panibus terræ illius, offeretis oblationem separatam Domino, primitias conspersionis vestræ, panem sicut oblationem de area: sic offeretis primitias confusionum vestrarum, et dabitis Domino.* Confusio nos sumus, diversorum ele- Num. XV, 2 et seq.
mentorum quadam commixtione compositi. Siquidem frigidum calido, et humidum sicco miscetur in nobis. Hæc conspersio multas habet carnis illecebras, et[9] plurimas delectationes: sed
E non sunt hi primitivi hujus corporis sensus, quia ex anima et corpore constamus et spiritu. Hæc est conspersio principalis, in qua sanctificari nos Apostolus cupit, sicut ait: *Ipse autem Deus pacis*[10] *sanctificet vos per omnia; ut integer spiritus vester et anima et corpus sine querela in die Domini nostri Jesu Christi servetur.* Cujus I Thess. V, 23.
conspersionis primitiæ spiritales sunt, hoc est, inventiones et generationes sensuum qui ex vigore animæ procedunt. Sed non omnes primi-
F tivi sensus, nisi qui malitiæ et improbitatis, atque omnis erroris exsortes sunt. Sunt autem[11] necessariæ corporis delectationes, ut dormiendi, edendi, bibendi, deambulandi, et ceteri sensus hujusmodi; sed non in his primitiæ. Et ideo non in his, sed in illis Domini sacramentum, ubi castitas, pietas,[12] ubi fides atque devotio.

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, omitt. *sanctifica.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *aut accelerare.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *consuerunt.*
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *rationem naturæ.*
[5] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *ex.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri *voluntate.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *fruges.*
[9] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*
[10] Ed. Med et Mss. nostri *Deus Pater.*
[11] Ed. Med. et Mss. nostri *Sunt etiam.*
[12] Ed. Med. et Mss. nostri *ubi pietas.*

Cujus rei manifestum et evidens exemplum est oblatio patriarchæ Isaac, quem sacrificii modo obtulit pater nullius motu passionis inflexus humanæ, mundam offerens Deo hostiam, vacuamque formidinis, et corporeæ cupiditatis immunem, cum ipsa pietas patris devotioni cederet immolantis.

CAPUT II.

Primitias atque primogenitos non tempore, sed sanctitate æstimari: cum fide, quæ imprimis necessaria est, conjungenda ad verum sacrificium bona opera: deserenda opera quæ nullum ad vitam æternam pariant fructum; quomodo vero adhærendum Deo.

7. Nunc consideremus quæ sit vis primitiarum, et utrum tempore æstimentur primitiæ, an sanctitate, hoc est, utrum omnia primogenita sanctificationem habeant primitiarum. Primitiæ etenim fructuum sanctæ secundum legem; quia in his optimum festinæ[1] fidei sacrificium est: sed fiunt sanctæ devotione, non tempore; quia[2] non proventus sanctificat, sed devotio. Denique ubi celer proventus est, si devotio moretur,[3] offensa contrahitur. Non ergo omnia primogenita sancta: sed omnia quæ sancta, sunt etiam[4] primogenita. Denique Cain primogenitus, sed non sanctus. Sanctus quoque Israel Dei populus, sed non primus ætate; et tamen primogenitus appellatur, sicut scriptum est in prophetis: *Primogenitus meus Israel.* Et Levi sanctus, sed non primogenitus; nam tertius Liæ filius legitur: et tamen levitæ primogeniti nuncupati, quibus ab eo nomen est derivatum. Scriptum est enim in Numeris: *Ecce tuli levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito qui aperit vulvam a filiis Israel, et erunt mihi levitæ; mihi enim omne primitivum. In qua die percussi omne primogenitum Ægypti, sanctificavi*[5] *omne primogenitum Israel.* Ergo levitæ primogeniti nuncupati, qui sanctificatione utique ceteris filiis Israel antelati sunt. Qua ratione primogeniti sint, audi Apostolum dicentem: *Sed appropinquastis Sion monti, et civitati Dei vivi Hierusalem quæ in cœlo est, et decem millibus lætantium Angelorum, et Ecclesiarum primitivarum, quæ scriptæ*[6] *sunt in cœlo.* Quatuor ordines fecit, montis Sion, civitatis Hierusalem, celebritatis Angelorum, et Ecclesiarum primitivarum. Tulit ergo Dominus Deus de medio populi Israel levitas; quia non humanarum eos consortes voluit esse curarum, sed divinæ religionis ministros. Et primogenitos sibi fecit qui vulvam aperiunt spiritalem; et ideo non erant[7] ab utero naturæ, sicut diversorum criminum peccatores: sed destructis cultoribus sæcularibus[8] eliguntur. Unde non habent cum plebeja possessione consortium, nec in medio populi computantur; quia verbum Dei in medio sui possident, sicut scriptum est in Evangelio: *Ubi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi ego sum in medio eorum.* Et alibi: *Medius vestrum stat quem vos nescitis.*

8. Hinc ergo cognoscimus quod ante omnia fides nos commendare Deo debeat. Cum[9] fidem habuerimus, elaboremus ut opera nostra perfecta sint. Siquidem hoc plenum est et perfectum sacrificium, sicut ipse Dominus docet nos dicens: De donis et datis tuis[10] observabitis offerre mihi in diebus festis meis, nihil detrahentes, neque dispertientes; sed plena et integra et perfecta offerentes. Festus autem dies Domini est, ubi perfectarum virtutum gratia est. Quæ tunc perfectæ sunt, si sollicitudinum sæcularium, et corporalis illecebræ victor animus delinimenta voluptatis excludat, liber a sæculo, Deo deditus, nihil de tramite directæ intentionis imminuens, nec affectus sui tempora nunc luxuriæ dividens, nunc labori. Solus itaque sapiens hanc celebrat solemnitatem, nullus alius. Immunem enim hujusmodi passionum animam reperire difficile est. Divide ergo secundum rationem animæ principalia et obedientia, et tunc quid masculinum, quidve femininum sit deprehendes. Nulla enim sine labore virtus, quia labor processus virtutis est. Quod etiam legis ipsius verba significant, quæ dicit: *Omne quod aperit vulvam asinæ, mutabis ove.* Immunda enim animalia lex a sacrificio separavit, et pro his ad vicem munda jussit offerri. Asinæ ergo partum, hoc est, immundum jubet mutari ove, quæ munda et apta sacrificio est. Hoc est secundum litteram. Ceterum si quis sensum spiritalis legis altius persequatur, libet considerare[11] quod asina laboriosum sit animal, ovis fructuosum. Fructu ergo dicit mutandum laborem, ut finis operis sui fructus sit. Vel certe hoc modo: omnem laborem tuum, omnem industriam puro et simplici commendabis affectu.

9. *Si autem non mutabis*, inquit, *redimes.* Jubetur ergo secundum litteram, ut animal aliud pro immundo animali offeratur, aut pretium; ne inter decimas fructuum vel minus aliquid, vel immundum videatur offerri. Intellectus autem profundior liberandam animam tuam docet, ut desistat ab iis quæ fructum non habent. Qui enim redimit se, liberat et quodam exuit debito. Relinquenda sunt opera quæ verum fructum, bonosque processus habere non possunt; qualia

Num. XVIII, 8. Gen. XXIX, 34. Exod. IV, 22. Num. III, 12, 13. Hebr. XII, 22. Matth. XVIII, 20. Joan. I, 26. Exod. XIII, 13. Lev. XXVII, 27. Exod. XIII, 13.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *festinat.* Mss. a, b, *festina.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *quia.*
[3] Mss. A, M, *devotio moratur;* omissa particula *si.*
[4] Maur. *quæ sancta sunt, sunt etiam,* etc.
[5] Ed. Med. et Cod. A, *sanctificavi: scilicet.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *scripta.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri *errant.*
[8] Ed. Med. *destituti sæcularibus.* Mss. nostri *destructi sæcularibus.*
[9] Maur. *Dum.*
[10] Ed. Med. et Mss. nostri *et datis suis;* hoc item habent mss. duo Vat. et Laud. apud Maurinos, qui insuper recte animadvertunt hunc locum his verbis in Scriptura nusquam reperiri; eumque ex variis Levitici præceptis concinnatum putant.
[11] Ed. Med. et Mss. nostri *considerabit.*

sunt ista mundana, quorum usus non potest esse diuturnus. In quibus ipse nudus et veri vacuus effectus est; et quamvis summo quæsitus fuerit labore, animam nihil juvat. Ea enim quæ servitutem animæ inferunt, inutilia sunt omnia, etsi non desit effectus. Magna videtur prælian-tium victoria, triumphantium gloria: sed fre-quenter ipsos videmus qui vicerint, rursus bel-lorum subjacere incertis, et transferri ad hostem eventu prælii, et eo ipso quo victores ante fue-rint, fieri miseriores. Opus est ergo ut opera tua ad Deum dirigas, et ejus tibi adspiret favor. Athleta ipse qui suis non alienis decernit viri-bus, quoties congreditur, dubios casus subire se credit. Et cum ad coronam pervenerit, intel-ligit citius hanc mundi gloriam tamquam coronæ ipsius folia marcescere. Gubernator cum in por-tus navim subduxerit, vix finem impositum la-bori putat, et statim quærit laboris exordium. Solvitur corpore anima, et post finem vitæ hujus adhuc tamen futuri judicii ambiguo suspenditur. Ita finis nullus, ubi finis putatur. Unde votis et pura conscientia et spiritu caritatis adhæreamus Deo nostro, et divinum nobis conciliemus favo-rem: precantes ut a[1] secularibus curis tamquam ab immitibus et agrestibus dominis possimus absolvi atque exui, mundanoque exire servitio, in libertatem supernæ cognitionis, quæ vera et sola est libertas, vocati.

CAPUT III.

Quod dixerat, laborem fructu mutandum, exemplo Judæorum in Ægypto servientium, et Evangelii testimonio confirmat: quonam ex loco, et quo pacto liberanda sit anima, declarat; et Chri-stum verum levitem, id est, liberatorem nostrum esse. Magnum autem justorum numerum esse populorum et urbium salutem: eorum conver-sationem magnæ esse etiam singulis utilitatis.

10. Et ut præceptum legis exemplo adstrua-mus, cum deprimerent Ægyptii Judæo-rum populum in operibus variis, et luto ac lapide, ingemuerunt filii Israel, et Domini provo-caverunt in se misericordiam. Et dixit ad Moy-sen: *Ego exaudivi gemitum filiorum Israel, quomodo Ægyptii in servitutem deprimunt eos, et memor factus sum testamenti mei. Vade, et dic filiis Israel: Ego Dominus, et educam vos de potentia Ægyptiorum, et eruam vos de servitute eorum, et liberabo vos in brachio excelso, et ju-dicio magno, et sumam vos mihi in plebem, et ero vester Deus, et scietis quoniam ego sum Dominus Deus vester, qui educam vos de potentia Ægyptiorum, et inducam vos in terram in quam* Exod. III, 7 et seq. *extendi manum meam.* Ecce quomodo populus Hebræorum fructu mutavit laborem, ut qui in luto operabatur, spe regni operaretur æterni. Et ideo Dominus in Evangelio inanem populorum gentilium miseratus laborem, qui lateres con-struerent lutulentæ superstitioni, et voluptati corporis dediti solidum fidei murum ædificare non possent, velut ad quosdam asinæ fetus lo-cutus ait: *Venite ad me omnes qui laboratis, et ego vos reficiam. Tollite jugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum, et humilis corde, et invenietis requiem animabus vestris.* Qua voca- Matth. XI, 28 et seq. tione plenius mihi videor verba legis et mysteria recognoscere: quia asinam aut commutandam ove docuit, aut redimendam pecunia; ut non solum asinæ partum ove, hoc est, mundis im-munda mutemus, sed etiam redimamus. Quod videtur exprimi, si prius sacrificio purificationis, et mysterio baptismatis delictorum nostrorum inquinamenta lavemus; crimina quoque nostra bonis operibus, fideique pretio et miseratione redimamus.

11. Pretium nostrum sanguis est Christi. Unde et apostolus Petrus ait: *Non auro vel argento redempti estis, sed pretioso sanguine.* Et Paulus I Petr. I, 18. dicit: *Pretio empti estis, nolite effici servi hominum.* II Cor. VII, 23. Unde non otiose miramur[2] in Evangelio quod 2 super pullum asinæ sederit Dominus Jesus; quia Marc. XI, 7. populus gentilis cœpit esse Christi hostia, qui secundum legem habebatur immundus. Unde et de levitis scriptum est, quod sint redemptiones Exod. XIII, 13. eorum; eo quod et sanctitate vitæ suæ, et ora-tione peccata plebis lavarent.[3] In quibus figura 3 agni præcessit mysteriis verum venturum levi-tem,[4] qui proprii corporis passione tolleret pec- 4 catum mundi. Levites[5] significatur susceptus pro 5 me, vel ipse mihi levis; ipse enim perfectæ vir-tutis habet impertiendæ populo sanitatis indi-cium. Ipse ergo qui pro salute universorum expectatus advenit, pro me est[6] utero editus 6 virginali, pro me oblatus, pro me gustavit mortem, pro me resurrrexit. In quo omnium hominum suscepta est redemptio, assumpta est resurrectio. Ipse est verus levites; ut nos levi-tas faceret adhærere Deo, ipsi continuas preces fundere, de ipso salutem sperare, fugere terrena negotia, in Dei possessione numerari, sicut scriptum est: *Domine, posside nos.* Ea est enim Exod. XXXIV, 9. sola possessio, quæ nullis obnoxia tempestatibus perpetuæ gratiæ ferat fructus. Redemptor levites est, quia vir sapiens redemptio insipientis est. Qui tamquam medicus ægrum insipientis ani-mum fovet, et quædam adspergit solidiora menti prudentiæ medicamina,[7] imitatus illum medicum 7 qui de cœlo venit, ut demonstraret hominibus prudentiæ vias, et sapientiæ semitas parvulis revelaret. Videbat enim laborantes non posse sine remedio salvari, et ideo medicinam tribuebat ægris. Ideo omnibus opem sanitatis[8] detulit; ut 8 quicumque perierit, mortis suæ causas sibi ad-scribat, qui curari noluit, cum remedium habe-

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *a*.
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, *mirantur*.
[3] Ed. Med. et Mss. A, M, *levarent*.
[4] Ed. Med. et Mss. nostri *levitam venturum*.
[5] Mss. a, b, *Levita*.
[6] Mss. nostri omittunt *est*.
[7] Ed. Med. et Mss. nostri *medicamenta*.
[8] Cod. A, *salutis*.

ret, quo posset evadere; Christi autem manifesta A
in omnes prædicetur misericordia; eo quod ii
qui pereunt, sua pereant negligentia : qui autem
salvantur, secundum Christi sententiam liberen-
tur, qui omnes homines vult salvos fieri, et in
agnitionem veritatis venire. Denique et Sodoma
si habuisset quinquaginta justos, non esset
eversa, et si decem habuisset, esset redempta;
eo quod sermo remissionis peccatorum animam
1 servitute[1] exuat, et disciplinæ plenitudo per-
fectæ mentem non sinat edaci libidinum vapore B
consumi.

12. Plurimum tamen refert, et moralem ædi-
ficat affectum, si etiam numerum justorum sim-
pliciter accipiamus prodesse populorum saluti.
Comprimit et resecat invidiam, confundit im-
probitatem, virtutem incitat, auget gratiam. Nemo
enim invidere debet alteri laudem quæ sibi
prosit: atque improbus quisque redemptorem
suum dum suscipit, frequenter imitatur, certe
veneratur, plerumque etiam diligit. Ipse etiam
si aliis profuturum sciat, studiis augetur, eaque
gratia connectit populos, accumulat caritatem
civium, urbium gloriam. Quam beata civitas quæ
plurimos justos habet; quam celebrabilis ore
2 omnium: quomodo[2] benedicitur tota de parte,
et beatus atque perpetuus ejus status æstimatur!
Quam gaudeo cum aliquos mites ac sapientes
diu vivere video; cum virgines castas, viduas
graves adspicio longævas, velut quamdam inca-
nam Ecclesiæ curiam quæ prætendat ipso quo-
dam vultu et specie gravitatis quod revereantur,
quod imitentur, quo ad omnem morum gratiam
3 colorentur! Non enim ipsis gaudeo, cum vivendo[3]
multa subeant tædia sæculi hujus, sed quia
4 prosunt pluribus. Similiter cum[4] aliquis hujus-
modi decidit, quamvis longa senectute depositus,
5 afficior; quia destituitur grex juvenum muro[5]
senili. Denique perituræ urbis, aut malorum im-
minentium, vel futuræ labis hoc primum indi-
6 cium est, si decedant[6] viri consultiores, vel E
etiam graviores feminæ. Hinc primum ingruen-
tium porta aperitur malorum. Sicut ergo urbs
tota solidatur atque augetur cœtu sapientium,
vel obitu labefactatur: ita sermo gravis, et qui-
dem senilis plenus prudentiæ stabilire uniuscu-
jusque animam, et confirmare mentem solet.
Jam si accedat multarum lectionum usus, plu-
rimorum præceptorum et consiliorum quidam
7 senatus, velut[7] perpetuum urbis ejus quæ in
singulorum est præcordiis, statum efficit. F

CAPUT IV.

Quare Moyses levitas appellarit primogenitos et redemptores, eorumque urbes redemptrices designarit. Cur non sit absurdum piis cohabitare facinorosos. De duabus in Deo virtutibus, misericordia et justitia, atque earum ministris. Quod malitiæ egressus semper virtutis operetur ingressum, et e contra, ut Evangelicis exemplis comprobatur.

13. Ideo ergo primogenitos et redemptores ce-
terorum levitas Moyses appellavit, quod Num. III, 12.
maturioris et utilis sententiæ viri altero sene-
ctutem quamdam animæ præferant, altero re-
demptionem conferant. Unde et civitates levitarum
in veteri Testamento redemptrices significavit
Moyses; quia is qui confugit ad eam animam, Num. XXXV, 6.
in qua habitat Dei Verbum, quæ urbis modo
munita atque vallata sit, perpetuam libertatem
C acquirit sibi. Sicut enim in civitatibus levitarum
erat pœnarum remissio, ut si quis ad eas con-
fugeret, qui non voluntariam necem hominis
admiserat, nulli eum occidere liceret intra urbes
dumtaxat positum levitarum: ita quem peccati
proprii pœnitet, quod aut imprudenter aut in-
vitus admisit, si levitarum adhæreat incolatui,
et ab illis[8] præceptoribus qui Dei mandata di- 8
spensant, recedendum non putet, lex ipsa ab
omni eum commissi flagitii pœna supplicioque
D liberat.

14. Nec absurdum putes quod facinorosi co-
habitant piis, ac maculosi sacratis. Opus enim
habent purificari qui aliquo polluti sunt delic-
torum contagio. Et quodammodo diverso ge-
nere causa concurrit. Sicut enim levites, mun-
danis voluptatibus abdicatus, exsul est culpæ,
ita sanguinis reus fugitivus est patriæ. Sed hoc
interest, quod iste necessitate suos deserit pro-
pter metum legis; minister autem Dei humana-
E rum consortiis renuntiat passionum, et quadam
carnalis illecebræ se abdicat necessitudine pro-
pter studia virtutis. Etiam illud non abhorret a
vero, quod et iste velut quasdam in se manus
injicit; ut interficiat voluptates sui corporis, et
quemdam suæ carnis operetur interitum. Inter-
fecit nempe Moyses Ægyptium, et fugax factus
est de terra Ægypti, ut declinaret ejus terræ
tyrannum. Sed non ante illum interfecisset Ægy-
tium hominem, nisi prius in se nequitiæ spiri-
F talis Ægyptium interemisset, et abdicasset se
regalium luxu honorum, majus patrimonium
æstimans thesauris Ægypti opprobrium Christi.
Quod stultis quidem videtur opprobrium: nobis
autem illud opprobrium Dominicæ crucis virtus
Dei est atque sapientia.

15. Accedit eo, quod duo quædam in Deo
principalia sunt genera virtutum, unum quo re-

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *servituti.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, M, *et quomodo.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *vivendi.*
[4] Maur. *dum.*
[5] Ed. Med. et Cod. A, *more.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, M, *si decidantur.*
[7] Ed. Med. et Mss. nostri *vel.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri *ab his.*

mittit, aliud quo vindicat. Remittuntur peccata per Dei verbum,[1] cujus levites interpres et quidam executor est: remittuntur etiam[2] per officium sacerdotis, sacrumque ministerium: puniuntur quoque per homines, sicut per judices, qui potestate ad tempus utuntur, sicut Apostolus docet, dicens: *Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex illa; Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time. Non enim sine causa gladium portat; Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit.* Puniuntur peccata etiam per populos, sicut legimus; quia sæpe ab alienigenis Dei jussu excitatis propter divinæ majestatis offensam subjectus factus est populus Judæorum. Nec is quidem qui invitus aliquod fecerit homicidium, extra ministerium est. Siquidem lex ait de eo: *Quia Deus dedit eum in manus ejus.* Manus ergo ejus instrumenti modo divinæ ultioni[3] ministerium præbuerunt. Levites igitur minister remissionis est: percussor autem, qui tamen non ex dispositione, sed præter voluntatem fecerit homicidium, divinæ minister est ultionis.

q. 5, c. *Remittuntur*; et *De Pœnit.* dist. 1, c. *Verbum Dei.*

Rom. XIII, 4.

Is. XIII, 18.

45, q. 1, c. *Nec is qui.*

Exod. XXI, 12.

16. Illud quoque specta, quia cum interficitur impius, Christus infunditur. Et ubi abominatio aboletur, sanctificatio congregatur; quia Dominus dixit: *In ea die qua interfeci omne primogenitum Ægypti,*[4] *sanctificavi mihi omne primogenitum Israel.* Quod non ad unum diem afflictionis Ægypti referes, sed ad omne tempus. Cum enim renuntiatur improbitati, statim adsciscitur virtus. Egressus enim malitiæ virtutis operatur ingressum: eodemque studio quo crimen excluditur, innocentia copulatur. Habes hoc in Evangelio; quia ubi satanas immisit se in cor Judæ, Christus recessit ab eo, momentoque eo quo illum recepit, hunc amisit. Denique sic scriptum est: *Et post buccellam introivit in eum*[5] *satanas.* Dixit ergo illi Jesus: *Quod facis, fac celerius.* Quid illud? Ut quia introierat in illum satanas, ipse abiret a Christo. Ejicitur itaque et excluditur, eo quod jam cum Domino Jesu esse non possit; quia cœperat esse cum diabolo: nulla enim communicatio Christi cum Belial. Unde statim imperio expulsus abscessit, sicut legimus, dicente Evangelista: *Qui*[6] *cum accepisset buccellam, exivit continuo;* erat enim nox. Non solum exivit, sed continuo, et nocte exivit. Nec mirum si noctis tenebras habebat, qui Christum deferebat. Verum sicut ipse receptus a diabolo, exclusus a Christo est: ita Zachæus renuntians avaritiæ, Christum recepit. Meritoque videns studium ejus, quod in arborem adscendisset, ut transeuntem Jesum videret, dicit Dominus: *Zachæe, festinans descende, quia hodie in domo tua manere me oportet. Et descendit festinans, et excepit illum gaudens.* Sed excipiendo Christum, exclusit avaritiam, relegavit perfidiam, renuntiavit fraudibus. Aliter enim non ingreditur Christus, nisi ut vitia excludat; quia non cohabitat erroribus. Denique de templo ejiciebat nummularios, quia ipse volebat habitare. Unde Zachæus hoc intelligens, quia Christum vetere suo suscipere affectu non poterat, superiora vitia exire suo jussit hospitio, ut Christus intraret. Merito igitur Pharisæis obmurmurantibus quod Dominus Jesus ad hominem peccatorem divertisset manere, dixit ad Dominum: *Ecce dimidium bonorum meorum, Domine,*[7] *do pauperibus; et si cui aliquid fraude abstuli, reddo quadruplum.* In quo illis respondit qui dicebant peccatorem Christo hospitium non debuisse præbere: hoc est, jam non sum publicanus, non sum ille Zachæus, non prædo, non fraudator. Reddo quæ sustuli, reddo qui auferre consueveram. Jam dono pauperibus, quos ante nudabam: jam mea confero, qui aliena rapiebam. Fugerunt crimina postquam Christus intravit. Discussa est omnis carnalium cæcitas passionum, ubi æternæ vitæ lumen infusum est.

Luc. XIX, 5 et 6.

7

Ibid. 8.

CAPUT V.

Adipes ac pinguedo sacrificiorum et hostiarum quid significent.

17. Diximus de primogenitis: dicamus etiam de adipibus, de quibus satis docet David dicens: *Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea.* Et supra ait: *Et holocaustum tuum pingue fiat.* Hoc docens acceptabile esse sacrificium, quod pingue, quod nitidum, et quodam pabulo fidei ac devotionis, verbique cœlestis uberiore alimonia saginatum est.[8] Frequenter pingue opus dicimus quod spissum et operosum intelligi velimus: et opima hostia prædicatur, quæ non sit tenuis, non sit[9] exilis. Unde et sacrificium pingue recte nuncupamus, quod opimum cupimus declarare. Sed etiam illud documento est, quod pingues vaccæ prophetica interpretatione annis fertilibus comparatæ sunt.

Ps. LXII, 6

Ps. XIX, 4.

8

9

Gen. XLI, 26.

[1] Gratianus, *De Pœnit.*, dist. I, c. *Verbum Dei*, et Magister sent. in IV, dist. 18, in hoc loco citando nec verba nec sensum Ambrosii exhibent. (Edit. Maur.)

Sed quomodo intelligendum istud, remitti peccata per Dei verbum? Nonne solummodo remittuntur peccata, mortalia nempe, per ministerium sacerdotis? Verum id dixit Ambrosius de remissione *legali* veteris Testamenti. Sed etiam de Novo dici potest, si animadvertas sacerdotes operari ex Dei verbo et mandato, ex quo tantum potestatem illam obtinuerunt. Latius potest etiam intelligi remitti peccata per Dei verbum, eo quod doctrina Christi peccatores excitantur ad sua cognoscenda et deflenda peccata, ut per sinceram contritionem, cum voto saltem implicito pœnitentiæ sacramentum suscipiendi, peccatorum veniam consequantur.

[2] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *etiam.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *divinæ ultionis.*

[4] Ed. Med. et Mss. nostri *in qua interfecero.... sanctificabo.....* Ed. Med. et Cod. A, *in terra Ægypti.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *in illum.* Sed et alibi S. Doctor habet *in eum.*

[6] Ed. Med. et Mss. nostri *quia.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. vocem *Domine.*

[8] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *est.*

[9] Ed. Med. et Mss. nostri *et exilis;* omissis verbis *non sit.*

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IV. 7. Si recte offeras, non autem recte dividas, peccasti, quiesce.	7. Nonne si bene egeris, recipies: sin autem male, statim in foribus peccatum aderit?

Quid sibi velit quod Dominus ait: Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce; *et de quatuor generibus quibus sacrificia commendabantur, quorum si quid deesset, sacrificium non probaretur. Additur pulcherrima istorum moralis interpretatio circa fidem et orationem.*

18. Nunc consideremus quid sit quod ait Dominus: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce.* Quod indicium est Deum non muneribus oblatis placari, sed offerentis affectu. Denique comdemnati oblator muneris Cain, quia[1] pro conscientia insinceræ oblationis intellexit Deo sacrificium suum non probatum, et tristis est factus. Quando enim mens sibi recti est conscia, gratulatur; et infusione[2] quadam spiritali repletur animus gaudio, cum alicujus vel studia, vel opera Deo[3] probantur.[4] Tristitia igitur Cain conscientiæ testimonium, repulsæ indicium est. Et quamvis obtulit[5] munus; tamen quia non recte et jure divisit, culpam incidit.

19. Quatuor enim genera sunt quibus sacrificia commendabantur. Si aut nova novorum essent, aut frixa, aut divisa, aut continua.[6] Nova novorum primo tempore anni, quæ specie in primogenitis fructibus æstimabantur: nunc autem revelatum est eos significari, qui per baptismatis sacramenta renovantur. Hoc[7] enim vere sacrificium primitivum, quando unusquisque se offert hostiam, et[8] a se incipit, ut postea munus Rom. XII, 1. suum possit offerre. Nova igitur fides renovatorum, valida, pubescens, incrementum virtutis acquirens, non remissa, non fessa, non senio quodam marcida, et vigore ignava, apta sacrificio est, quæ pullulet quodam virenti germine sapientiæ, et juvenili[9] divinæ cognitionis fervore pubescat; habeat tamen succum doctrinæ veteris. Sicut enim novi, ita et veteris Testamenti debet doctrina concurrere, quia scriptum est: *Manducate vetera veterum, et vetera a facie novorum* Levit. XXVI, 10 *auferte.* Cibus nobis sit cognitio patriarcharum, epuletur animus in prophetarum oraculis:[10] tali sagina mens pascatur interior. Sed jam non species agni sit, at[11] veritas corporis Christi. Non umbra legis perstringat oculos: sed aperte

A Dominicæ gratia passionis, et[12] splendor resurrectionis aciem mentis illuminet. [12]

20. Si autem offeres sacrificium de primitivis ovibus, frixum in igne, frixum pingue, offeres sacrificium primitivorum, sicut scriptum est: Levit. VII, 2. quod significat fidem tuam velut igni probatam esse debere, et sancto fervere spiritu. Denique coxit lentem Jacob, et fratri primatus benedictionis eripuit, quos utique solida consequeretur fides. Hic ergo robustus[13] et vividus auge- [13]
B batur: ille autem qui cibum sūum coquere nesciebat, fatigatus atque[14] deficiens defluebat. [14]
Uratur igitur verbo Domini sicut igne virtus animæ tuæ. Vide ustum[15] Joseph, sicut scriptum [15]
est: *Eloquium Domini ussit eum.* Torreatur fides Ps. CIV, 19. tua sicut spicæ messium. Tunc enim maturitatem fructuum præferunt, cum eas primo solis processu tempora æstiva torruerint. Sermo igitur plurimus Scripturarum animam confirmat, et quodam spiritalis gratiæ colorat vapore; ratio-
C nabilia quoque inventa corroborat, dissolvitque omnem vim irrationabilium passionum. Ideoque Esau laxatis virtutis suæ nexibus dissolutus est. Illi autem qui succincti lumbos non crudum, neque coctum in aqua, sed assatum in igni caput agni edere jubebantur, sicut habes in Exodo, forti ac fideli animo, pedestri itinere maria transfretarunt. In Evangelio quoque assos pisces Exod. XII, 9. Dominus Jesus manducabat, sicut scriptum est, Luc. XXIV, 43. in quo plenitudo sancti Spiritus redundabat.
D Et fortasse ideo deficiebat Esau, quia coctum in aqua desiderabat cibum, quem Jacob quasi inhabilem sibi donavit infirmo.

21. Oblationem autem atque orationem oportet non confusam esse, sed competenti divisione distinctam. In omni enim re[16] confusione melior [16]
est[17] distinctio; multo magis in oratione atque [17]
oblatione, quæ nisi certas divisiones habeat, fit obscurior. Ideoque hostiæ plerumque membra lex dividi jubet, et holocausta offerri; ut sine Levit. I, 6.
E admixtione et operimento aliquo[18] nudum sacri- [18]
ficium sit; eo quod nuda atque omnibus exuta involucris debeat fides nostra fervere; ne vagis et fallacibus opinionibus induatur, sed pura atque sincera simplicitas mentis appareat. Deinde in partes dividatur congruas. Virtus enim genus est, quæ dividitur in plurimas species: sed principales quatuor sunt, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia. Redoleat igitur oratio tua prudentiam erga cognitionem Dei, et veritatem fidei:
F redoleat temperantiam quam etiam a conjugibus exigendam putavit Apostolus dicens: *Nolite frau-*

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *quia.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *vel quod infusione.*
[3] Maur. *a Deo.*
[4] Mss. nostri *improbantur* (sic). Gravissimus sane antiqui alicujus amanuensis error.
[5] Ed. Med. et Mss. nostri *et quia obtulit.*
[6] Apud Philonem, a quo hæc desumpsit Ambrosius, legitur καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἐρικτά, id est, *et tandem comminuta.* Sed in interpretatione allegorica non differunt. (Edit. Maur.)
[7] Maur. *hoc est.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *et.*
[9] Ed. Med. et Mss. nostri *juvenali.*
[10] Ed. Med. et Mss. nostri *oracula.*
[11] Ed. Med. et Mss. nostri *sed.*
[12] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *et.*
[13] Ed. Med. *rubens.* Mss. nostri *rubus.*
[14] Ed. Med. et Mss. nostri *fatigatus autem.*
[15] Ed. Med. et Mss. nostri *justum;* manifestus error pro *ustum.*
[16] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. vocem *re.*
[17] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *est.*
[18] Ed. Med. et Cod. A, *operimento aquæ,* ut habent etiam aliis mss.

dare invicem, nisi forte ex consensu ad tempus,
I Cor. VII, 5. *ut vacetis orationi.* Et lex castificatos ante hesternum et nudiustertianum diem ad sacrificium
Exod. XIX, 10. accedere jubet. Fortitudinem teneat oratio, ut nullo interpoletur metu, nulla lassitudine deficiat. Tunc enim debet esse intentio ad precandum robustior, cum urgemur adversis. Justitiam custodiat precatio, quam si tenuisset Judas, non in peccatum facta esset ejus oratio. Quando enim magis ab injustis operibus ac pravis studiis abstinere debemus, quam tunc quando Dei justitiam deprecamur? Et ideo Dominus, ut cordi nobis esset justitia: *Beati,* inquit, *qui persecutionem patiuntur propter justitiam: quoniam ipso-*
[1] Matth. V, 10. *rum est regnum cœlorum.* Hæc[1] defuit Judæ; nam si adfuisset, non tradidisset Dominum, non prodidisset magistrum. Defuit sacrificio etiam Cain istius, qui si tenuisset justitiam, Domino debuit primitiva munera, non posteriora deferre. Defuit itaque ei divisio, ideoque responsum ait: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce.* Vides quantum sit vitii. Ubi deest divisio, ibi totum sacrificium refutatur.

22. Superest ut de continua et jugi oratione dicamus, quod immorari nos et vacare orationi oportet. Pernoctabat Dominus in oratione, non
[2] ut sibi[2] prodesset, sed ut nos doceret. Frequens enim oratio quamdam operatur disciplinam orandi; quia ipse usus docibiles Dei facit, indocibiles negligentia. Bona igitur exercitatio. Denique corporis virtus exercitatione augetur
[3] frequenti: at[3] inexercitata minuitur et labitur. Plurimi enim exercitii dissuetudine etiam naturalem dissolvere virtutem. Similiter animæ fortitudo exercitationis assiduitate solidatur; ut labor
[4] ipse disciplinæ[4] sit non oneri futurus, sed usui. Hunc cibum menti nostræ deferamus, qui multa adtritus meditatione ac politus, cor hominis sicut illud cœleste manna confirmet. Quod non otiose tritum ac politum accipimus; eo quod cœlestium scripturarum alloquia diu terere ac polire debemus, toto animo et corde versantes; ut succus ille spiritalis cibi in omnes se venas animæ diffundat. Ergo si tamquam pubescens adoleseat fides, quæ defectum senescentis devotionis ableget, et spiritu ferveat, et congrua distinctione teneatur mensura legitimæ divisionis, et assiduitas commendet gratiam; tunc fit illud pingue, et tamquam adipale precationis genus, de quo
Ps. XXII, 5. dicit Propheta: *Impinguasti in oleo caput meum.* Sicut enim agni multo lacte pinguescunt, et sicut oves bene pastæ adipe nitent; ita apostolico succo pasta fidelium pinguescit oratio.

[5] 23. Horum si desit aliquid quæ supra[5] diximus, sacrificium non probatur. Ideoque dictum est ad Cain: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti.* Namque mundus ipse distincte factus legitur, cum esset ante incomposita pars ejus; quia *Terra erat invisibilis, et incomposita.* Nempe Gen. I, 2. lux primum facta est, et vocavit Deus lucem, et separavit Deus inter lucem, et tenebras, et vocatæ sunt tenebræ nox. Et per ordinem singula quod facta sint[6] legimus, cœlum, terra, ligna [6] fructifera, animalia diversa. Distributa autem sunt leviora superioribus, ut aer et ignis: et[7] [7] graviora inferioribus, hoc est, terra et aqua.[8] [8] Utique simul omnia fieri jubere potuit Deus: sed distinctionem servare maluit, quam nos in omnibus imitaremur negotiis, et maxime in vicissitudinibus gratiarum, in quibus non satis est reddere quod acceperis, sed commendare quod reddas. Nam si quis debitum solvat, et in referendo injuriam faciat creditori, intolerabilius est utique, quam non reddidisse quod debebat. Non ergo quantitas solutionis, sed animus reddentis, et qualitas consideratur, et affectus. Recte igitur Cain[9] obtulit; quia oblatio insigne devo- [9] tionis, et indicium gratiarum est: sed non recte divisit; quia ante omnia Deo debuit deferre primitias, ut a gratia inchoaret auctoris. Etenim divisionis hic ordo est, ut prima secundis, non primis secunda præcurrant; et cœlestia terrenis, non terrena cœlestibus præferantur.

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
7. .... culpæ ipsius ad te conversio est; tu princeps es illius.	7. ..... sed sub te erit appetitus ejus, et tu dominaberis illius.	Gen. IV.

Deum, qui in Adamo docuit non peccandum, in Caino docuisse non defendendum peccatum. Et hinc quam proclive sit ab impietate in alia scelera præcipitari.

24. Sed quia Cain confudit hunc ordinem, dicitur ei: *Peccasti, quiesce.* Omnia docet Gen. IV, 7. Deus. Primum ne pecces, ut in Adam monuit: secundo si peccaveris quiescas, ut in Cain doceris. Erubescere enim debemus, et condemnare peccatum, non defendere; quoniam pudore culpa minuitur, defensione cumulatur. Et silendo corrigimur, contentione prolabimur. Sit saltem verecundia, ubi non est absolutio. Inde illud: *Justus in exordio sermonis accusator est sui.* Et iterum Prov. XVII, 18. ab ipso Domino alibi dictum legimus: *Dic iniquitates tuas, ut justificeris.* Quanta pudoris gratia, Is. XLIII, 26. ut justitiam teneat verecundia, quam culpæ reatus abstulerit! Ideo autem ait: *Quiesce,* quoniam non habes quod excuses. Culpæ ipsius ad te conversio est. Non enim frater ei addicitur, sed error adscribitur, cujus ipse sibi auctor est. In te, inquit, revertitur crimen, quod a te cœpit. Gen. IV, 7. Non habes in quo necessitatem magis, quam mentem tuam arguas. In te retorquetur improbitas tua, *tu princeps es*[10] *illius.* [10] *Ibid.*

[1] Maur. *Hæc enim.*
[2] Maur. *sibimet.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *aut.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *disciplina.*
[5] Maur. *superius.*
[6] Ed. Med. et Mss. nostri *sunt.*
[7] Maur. omitt. *et.*
[8] Ed. Med. et Mss. nostri *aqua et terra.*
[9] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *Cain.*
[10] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. verbum *es.*

25. Bene ait: *Tu princeps es illius.* Etenim impietas mater quædam est delictorum; et qui graviora peccaverit, in cetera facile prolabitur. Quomodo enim potest ab humanis temperare qui divina violavit, et hominibus bonus esse qui Deum læsit? Atrociorem igitur scelerum reatum vitia reliqua sequuntur; quoniam quo flagitiosa propenderint, eo inclinant cetera. Tu ergo princeps operis tui, tu dux criminis. Non te invitum, non imprudentem error adtraxit: sed voluntarius reus judicio, non lapsu fecisti dolum, quo divinæ injuriæ reum ipse convincis.

CAPUT VIII.

	Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IV.	8. ..... Eamus in campum.	8. ..... Egrediamur foras.

Cain admonitione spreta insolentiam et crimen auget. Ejusdem verbis, Eamus in campum, *significari ostenditur pravis actionibus deserta loca et sterilia convenire.*

26. Admonitus igitur ut quiesceret, auget insolentiam, acerbat flagitium. Quid igitur
Ibid. 8. sibi vult quod ait: *Eamus in campum;* nisi quia locus nudus gignentium eligitur parricidio? Ubi enim frater habebat occidi, nisi ubi fructus deesset? Tamquam præsagiens natura tanti sceleris loco germina denegaverat; quia non conveniebat, ut idem solum et contagia parricidalis sanguinis reciperet præter naturam, et fructus secundum naturam germinaret. Merito ipse dicit: *Eamus in campum.* Non dicit: Eamus in paradisum, ubi poma florent, non in aliquem cultum et fructiferum locum. Ipsi parricidæ indicant fructum se sceleris habere non posse, nec penes eos fructum manere, qui tantæ impietati præbuerint officium. Nam ipsam refugiunt elementorum benignitatem, ut iste Cain qui videtur veritus, ne largior boni terra proventus triste facinus impediret, et liberalitatis assuetudine genitalis, quæ facit sibi fetus et fructus
1 varios germinascere,[1] in hoc quoque criminis apparatu vel muta specie sui fraternum revocaret affectum. Latro diem refugit quasi criminis testem; lucem adulter erubescit quasi adulterii
2 consciam;[2] parricida terrarum fœcunditatem fu-
3 git.[3] Quomodo enim poterat communis partus videre consortia, qui consortem sui sanguinis trucidabat? Joseph in lacum mittitur siccum; Amnon intra domum occiditur. Justum igitur natura est impertita judicium, ea loca in quibus erat futurum parricidium, muneris sui dote privando: ut ex innocentis soli quadam damnatione
4 ostenderet quanta essent[4] futura supplicia noxio-
5 rum.[5] Propter scelus igitur hominum et ipsa elementa damnantur. Denique David montibus, in quibus Jonatha cum patre interemptus est, perpetuæ pœnam sterilitatis optavit dicens: *Montes qui estis in Gelboe, neque ros, neque pluvia cadat super vos, montes mortis.* II Reg. I, 21.

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
9. ..... Nescio: numquid custos fratris mei ego sum?	9. Nescio: Num custos fratris mei sum ego? Gen. IV.
10. .... Vox sanguinis fratris tui de terra ad me clamat.	10. .... Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.
12. ..... *terra* non augebit virtutem suam dare tibi.	12. ..... non dabit tibi fructus suos.
13. ..... Major causa mea est, quam ut dimittatur mihi.	13. .... Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear.
14. Si derelinques me hodie, a facie tua abscondam me.... omnis qui invenerit me, occidet me.	14. Ecce ejicis me hodie a facie terræ, et a facie tua abscondar.... omnis igitur qui invenerit me, occidet me.

Deum interrogasse Cainum, non ut disceret, sed ut eum ad confitendum induceret. Hujus responsio in Deum ipsamque naturam impia; eique opposita Dei responsio germanitatis pietatem egregie docere ostenditur. A Deo justos audiri etiam mortuos, quod nimirum ei vivant, et peccatores mortui sint. Hos malis præsentibus ac futuris cruciari, magis tamen sollicitari præsentibus.

27. Nunc consideremus qua ratione interrogavit Deus Cain ubi esset frater suus, quasi nesciret occisum. Sed quod ad scientiam Dei spectat, negantem arguit, et inficianti quasi sciens respondit: *Vox sanguinis fratris tui ad me clamat:* quod autem ad rationem profundam *Ibid.* 10.
attinet, peccantes admonet ad pœnitentiam.[6] Confessio enim pœnarum compendium est. Inde in judiciis sæcularibus impositi equuleo torquentur negantes, et quædam tangit judicem miseratio confitentis. Est quædam in peccatis verecundia, et pœnitentiæ portio crimen fateri, nec derivare culpam, sed recognoscere. Mitigat judicem pudor reorum, excitat autem pertinacia denegantium. Vult te provocare ad veniam[7] 7
Deus, vult de se sperari indulgentiam, vult demonstrare tua confessione quod non sit auctor malitiæ. Nam qui peccatum suum ad quamdam referunt, ut gentiles adserunt, decreti aut operis sui necessitatem, divina arguere videntur, quasi ipsorum vis causa peccati sit. Qui enim necessitate aliqua coactus occiderit, quasi invitus occidit. Ea vero quæ a nobis sunt, excusationem non habent: quæ autem præter nos sunt, excusabilia sunt. Sed quanto gravius peccato ipso ad Deum referre quod feceris, et reatus tui invidiam transfundere in auctorem non criminis, sed innocentiæ?

28. Perpende autem parricidæ responsionem: *Nescio,* inquit, *numquid custos fratris mei ego sum?* Etsi contumaciam prodat hic sermo, sonat *Ibid.* 9.
tamen quia si bonum fratrem considerasset, custos debuit esse pietatis. Quem enim magis, quam fratrem servare debuerat? Sed quomodo

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, *germinescere.* Mss. a, b, *germinescere.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, a, b, *lucem adulter quasi erubescens consciam parricida.* Mss. a, b, *conscia parricida.* Cod. M, *quia erubes conscia parricidii.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. *fugit.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, M, *quanta etiam.*

[5] Ed. Med. et Mss. nostri *noxiora.*

[6] Ed. Med. *admonet pœnitere.* Mss. A, a, b, *admonet pœnitentiam.*

[7] Ita Ed, Med. et Mss. nostri; quæ lectio magis convenit sequentibus, quam communior *ad pœnitentiam,* uti habent Maurini. Intelligitur nempe *ad veniam confessione obtinendam.*

germanitatis servaret officium, qui necessitudinis non agnovisset affectum? Aut quomodo fieri posset, ut naturæ obedientiam deferret, qui Deo reverentiam non exhiberet? Negat primum quasi apud ignorantem: recusat fraternæ munus custodiæ, quasi exsors naturæ: declinat judicem quasi liber arbitrii. Quid miraris si pietatem non agnovit, qui non agnovit auctorem? Et ideo doceris hac serie Scripturarum fidem esse radicem virtutum omnium. Unde et Apostolus ait:

1 Cor. III, 11. *Quia fundamentum nostrum Christus est;* et quidquid supra hoc fundamentum ædificaveris, hoc

1 solum ad operis tui fructum, et ad[1] virtutis proficere mercedem.

29. Congrue igitur respondit Dominus tam imprudenter neganti, dicens: *Vox sanguinis fra-*

Gen. V, 10. *tris tui ad me clamat,* hoc est, cur nescis ubi est frater tuus? Soli eratis cum duobus parentibus, inter paucos frater te latere non debuit. An quia parentes tui accusatores esse non possunt? Nolo enim ut ea necessitudo quæ est auctor salutis, fiat auctor periculi. In te solo leges suas natura amiserit. Ideo ergo putas crimen latere, quia parentes accusare non debent? Sed eo major est condemnatio tua. Nam si cara necessitudinis nomina accusare non debent, multo magis non debent occidere. Sed si me testem abnuis, et refugis arbitrum, vox sanguinis fratris tui testis est, quæ ad me clamat. Illa te majore auctoritate arguit, quam si frater viveret. Soli eratis: quis eum potuit alter occidere? Si accusas parentes, parricidam probas. Potuit fratrem occidere, qui non parcit parentibus. Potuit parricida esse, qui de parricidis se ortum probare desiderat.

30. Et bene ait: *Vox sanguinis fratris tui cla-*

3 2 *mat de terra,*[2] non frater clamat. Hoc[3] inno-

4 centia et gratia[4] germanitatis etiam in ipsa

5 morte servat.[5] Non accusat frater Abel, ne videatur parricida. Non accusat vox ipsius, non anima ejus, sed vox sanguinis accusat, quem ipse fudisti. Tuum te ergo facinus, non frater accusat. Simul querela criminoso adimitur. Non potest de alieno testimonio queri, qui crimen proprio facinore confitetur. Minor est sermo, quam factum. Est tamen etiam terra testis, quæ cepit sanguinem. Et bene ait: *Vox sanguinis fratris tui clamat de terra;* non dixit, de fratris

6 clamat corpore, sed *de*[6] *terra clamat.* Et si frater parcit, terra non parcit. Si frater tacet, terra condemnat. Ipsa est in te et testis et judex: testis acrior, quæ adhuc parricidii tui sanguine madet: judex asperior, quæ tanto scelere coinquinata est, ut aperiret os suum, et exciperet sanguinem fratris tui de manu tua. Et illa quidem aperuit os suum, quasi exceptura de fratribus verba pietatis, nihil timens cum fratres videret, quæ sciret jus germanitatis amoris incentivum esse, non odii. Nam quomodo poterat parricidium suspectare, quæ adhuc non viderat homicidium? Sed tu effudisti sanguinem, cujus dolens ipsa[7] contagium: *Non augebit,*[8] inquit, 7 8 *virtutem suam dare tibi.* Quam innocens ultio, ut quæ tam graviter violata fuerit, satis habens non prodesse, non quærat nocere!

31. Non mediocre etiam dogma quod ait: *Vox sanguinis fratris tui ad me clamat;* quia Deus justos suos audit etiam mortuos, quoniam Deo vivunt. Et merito pro viventibus habentur; quia etiam si corporis gustaverint mortem, vitam tamen incorpoream carpunt,[9] et illuminantur 9 suorum splendore meritorum, luce quoque fruuntur æterna. Justorum ergo audit sanguinem: avertit se autem a precibus impiorum; quoniam etiam si videantur vivere, miseriores sunt tamen omnibus mortuis, carnem suam sicut tumulum circumferentes, cui infelicem infoderunt animam suam. Quid enim aliud quam sepulta est quæ intra humum volvitur, et terrenæ avaritiæ cupiditatibus, ceterisque vitiis includitur, ut gratiæ cœlestis auram spirare non possit? Hujusmodi peccator a terra maledictus est, quæ est infima et postrema pars mundi. Superius utique cœlum, et quæ in cœlo sunt, sol, luna, et stellæ, Throni, Dominationes, Principatus et Potestates, Cherubim et Seraphim. Non est ergo dubium quod eum et superiora damnaverint, quem inferiora damnarunt. Nam quomodo absolvitur pura illic cœlestique sententia quem nec terræ potuerunt absolvere? Et ideo gemens et tremens jubetur esse super terram.

32. Evidens generalisque ratio, quia omni improbo mala adsunt, et adfutura sunt. Quæ adsunt, tristitiam operantur; quæ futura, formidinem. Sed improbum plus præsentia, quam futura sollicitant. Unde et Cain dixit ad Deum: *Major causa mea est, quam ut dimittatur mihi.*[10] 10 *Si derelinques me hodie, a facie tua abscondam me.* Nihil enim gravius quam errantem a Deo deseri, ut se revocare non possit. Mors peccatoris finem peccandi affert: vita autem divino gubernaculo destituta præcipitatur, et in graviora prolabitur: ut si gregem pastor relinquat, incursant[11] bestiæ; ita cum Deus deserit hominem, 11 ingruit diabolus. Grave est præsertim insipientibus non habere rectorem. Serpit malitia, vulnus augetur, ubi medicina defuerit. Abscondit se autem qui velare vult culpam, et tegere peccatum. Qui enim male agit odit lucem, et tenebras et suorum quærit latibula[12] delictorum. 12

[1] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. particulam *ad.*

[2] Ed. Med. et codd. nostri omitt. *fratris tui clamat.* Maur. omitt. *de terra.*

[3] Ed. Med. et Mss. nostri *Hoc est.*

[4] Mss. a, b, *innocentiam et gratiam.*

[5] Ed. Med. et Cod. A, *servatur.*

[6] Ed. Med. et codd. nostri omitt. *de.*

[7] Ed. Med. et Mss. nostri *illa.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, M, *non audebat.*

[9] Ita Ed. Med. et Mss. nostri, valde melius quam lectione communiori *capiunt,* quam et Maurini secuti sunt.

[10] Ed. Med. et Mss. nostri omitt. verba *quam ut dimittatur mihi.*

[11] Ita recte Ed. Med. et Mss. nostri, dum Maur. ex aliis habent *incursent.*

[12] Ed. Med. et Mss. nostri *et tenebras suorum et latibula quærit.*

Justus autem non abscondere se a Domino Deo suo, sed ipse magis se[1] offerre consuevit dicens: Ecce sum ego qui non habeo[2] criminosam conscientiam, quam timeam[3] deprehendi.

33. Merito ergo se abscondit male conscius, et ait: *Omnis qui invenerit me, occidet me.* Angustæ mentis homo præsentem mortem veretur, perpetuam negligit, et divinum judicium non reformidat, interitum solum corporis deprecatur. Sed a quo timebat occidi, qui solos parentes habebat in terris? Potuit quidem et incursus bestiarum timere, qui legis divinæ jura violaverat; nec præsumere de subjectis animalibus ceteris, qui hominem docuerat occidi. Potuit et parentes parricidas timere, qui docuerat parricidium posse committi. Potuerunt enim et parentes de filio discere, quod didicerunt posteri de parente.

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IV. 15. .... Omnis qui occiderit Cain septies vindictam exsolvet. Dominus signum posuit super Cain, ne quis eum occideret.	15. ..... Sed omnis qui occiderit Cain, septuplum punietur. Posuitque Dominus Cain signum ut non interficeret eum omnis qui invenisset eum.

Dei comminatio, Si quis occiderit Cain *etc., moraliter explicatur: in signo posito super eodem divina clementia declaratur, sicut et Caini in eo dementia, quod mortem temporalem plus timuerit, quam æternam. Hinc pulchre disseritur de incorruptibilitate animæ, ac futura vita, cujus existentia ærumnis justorum et prosperitate impiorum comprobatur. Tandem judicium non præpropere ferendum, nec rursus inultum crimen esse derelinquendum ex facto Dei in Cain consequi ostenditur.*

34. Nunc consideremus qua causa dixerit Deus: *Omnis qui occiderit Cain septies vindictam exsolvet;* et qua ratione signum super eum ponitur, ne occidatur parricida, cum prospectum non fuerit, ne innocens occideretur. Octavus est homo:[4] habet rationabile quo præstet ceteris, habet et quinque corporis sensus, habet etiam vocem, habet et generandi gratiam. Hæc septem nisi illo rationabili regantur, subjecta morti sunt; et ideo stultus in his habet omne periculum sui. Qui ergo rationabile illud amiserit, frustra de istorum sibi usu septem carnalium munerum blandietur. Dissolvuntur hæc omnia, nisi habenis quibusdam rationis adstricta sint. Mors itaque rationis mortem operatur irrationabilium passionum. Sed illud melius quod septimus numerus quietis et remissionis est. Ergo qui alii non pepercit peccatori, et munus ei remissionis peccatorum inviderit, ipse sibi spem remissionis[5] eripiet, et erit in eo pari mensura vindicta de gratia.

35. Quod autem *signum posuit super Cain, ne quis eum occideret,* reflectere voluit errantem, et beneficio suo invitare ad correctionem. Ipsis enim nos facilius committere solemus, quorum habemus gratiam. Nec tamen magna concedit: sed in eo ipso imprudentiam insipientis ulciscitur, qui cum esset perpetuis suppliciis obnoxius, non remitti sibi pœnam poposcit, sed vitam corporis hujus obsecrandam putavit, in qua plus ærumnæ est, quam voluptatis. Mors enim una est in secessione animæ et corporis, et in fine istius vitæ, quæ simul ut venit, omnes corporis dolores auferre, non augere consuevit. Metus vero qui hanc vitam viventibus frequenter ingruunt,[6] mœstitiæ, dolores, gemitus, diversique cruciatus, gravitatum et ægritudinum vulnera, plurimas etiam mortes generi humano inferunt, ut ista mors remedium esse videatur, non pœna. Non enim peremptoria est, per quam non adimitur vita, sed ad meliora transfertur. Nam si nocentes moriuntur, qui gradum a peccatis revocare noluerint; vel inviti tamen finem non naturæ, sed culpæ adipiscuntur, ne plura delinquant, quibus vita fœnus est delictorum. Si autem bonæ spei compotes sunt, migrare magis quam deficere credendi sunt.

36. Inseritur hoc loco dogma de incorruptione animæ, quod ipsa vera et beata vita sit, quam unusquisque bene conscius vivit multo purius ac beatius, cum hujus carnis anima nostra deposuerit involucrum, et quodam carcere isto fuerit absoluta corporeo; in illum superiorem revolans locum, unde nostris infusa visceribus compassione corporis hujus ingemuit, donec commissi gubernaculi munus impleret; ut carnis hujus irrationabiles motus rationabili ductu regeret et coerceret. Inde est quod postea prophetæ in captivitatem cum populo Judæorum transierunt; ne reliqua plebs sanctorum destituta præsidio, consilioque viduata graviorem subiret ærumnam: sed magis frequentibus commonita oraculis prophetarum, ad Dominum Deum suum pio rediret affectu; ne adversis captivitatis adtrita prorueret in perfidiæ peccatum, salutisque perpetuæ remedium desperaret.

37. Redarguuntur itaque hoc in loco qui unicam hanc vitam putent esse, quæ sit in hoc sæculo (omnia plena lapsus, plena mœroris sunt), et redarguuntur simplici serie gestorum. Ecce enim justus, innocens, pius, propter gratiam devotionis odia fratris incurrens, immaturus adhuc ævi sublatus est parricidio; et iniquus, sceleratus, impius, etiam fraterna cæde pollutus longævam duxit ætatem, duxit uxorem, posteritatem reliquit, urbes condidit, et hoc meruit permissione divina. Nonne in his aperte vox Dei clamat: Erratis, qui putatis hic esse omnem vivendi gratiam; non intelligitis, non advertitis senectutem hanc miseriarum esse veteranam,

[1] Ed. Med. et Mss. A, M, omitt. *se.*
[2] Ed. Med. et Mss. nostri *habet.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *timeat.*
[4] Vocem *octavus* adhibet ut significet octo veluti constitutivis hominem constare.
[5] Ed. Med. et Mss. A, M, *remissionis peccatorum.*
[6] Ed. Med. et Cod. A, *instant.*

processionemque ætatis ærumnarum stipendia, et scylleo quodam usu circumsonari nos quotidianis naufragiis, tundi fluctibus, in scopulosis habitaculis degere, et in his delectari, sicut illud non tam æternum animal, quam immortale malum? Ergo et isti Cain longævitas indulta, vindicta est; eo quod vixit in metu, et prolixum spatium multo cucurrit et infructuoso labore, qua pœna nihil gravius quam ut quis ipse sibi majorum causa pœnarum sit. Vide igitur quam perpetua vita justorum, et nulla sit improborum! Justi sanguis clamat et mortui; vita autem peccatoris absconditur.

38. Tertium est, quoniam cum parricidium esset admissum, hoc est, scelerum principatus, ubi peccatum obrepsit, statim et lex divinæ mansuetudinis prorogari debuit; ne si continuo vindicatum esset in reum, homines quoque in vindicando[1] nullam patientiam moderationemque servarent, sed statim reos supplicio darent. Divinæ autem sententiæ providentia hujusmodi est, ut magnanimitatem et patientiam doceret judices; ne quis præpropere raperetur studio vindictæ, et ipsa deliberationis immaturitate puniret innoxium, aut pœnam acerbaret irati: nec tamen penitus inultum esse pateretur in eo qui nullam pœnitentiam sceleris induisset. Repulit enim eum a facie sua, et a parentibus abdicatum separatæ habitationis quodam relegavit exsilio; eo quod ab humana mansuetudine transisset ad sævitiam bestiarum. Verumtamen non homicidio voluit homicidam vindicari, qui mavult peccatoris correctionem, quam mortem. Unde in Lamech septuagies septies vindicatur; quia gravior culpa ejus est, qui nec post damnationem se correxit alterius. Cain impetu quodam improvido ante peccaverat:[2] Lamech utique quod in altero reprehensum adverterat, cavere debuerat. Suo quippe judici sententia[3] debebatur, ne quis passim reum esse feriendum putaret. Et ut ad mysterium venias, non debuit interimere eum, qui usque ad naturalem terminum mortis suæ agendæ habebat spatium pœnitentiæ. Excusare posset quod se redemisset vel sera actione pœnitentiæ, nisi eum præmatura pœna rapuisset.

[1] Ed. Med. et Mss. nostri *in judicando.*
[2] Ed. Med. et Cod. A, *peccavit.*
[3] Ed. Med. et Mss. nostri *suo sententia judici;* omissa voce *quippe.*

APPENDICULA
AD LIBRUM DE PARADISO.

In libro *De Paradiso* legitur cap. 45 circa finem (hujus edit. col. 222, lin. 7): « Sicut habes verb « gratia: quia Adam vixit tot annos, et mortuus est, et appositus est ad patres suos »: quod sane Adamo non congruit qui nullos habuit parentes. Nec Ambrosius certe præadamitas admittebat. Unde Editores Romani *Abraham* pro *Adam* substituerunt. Sed quia veteres omnes editiones, omnesque mss. codices quos Editores Maurini consulere potuerunt, vocem *Adam* exhiberent, ut ipsi testantur, lectio *Adam* a Maurinis quoque retenta fuit, quamvis exempli incongruentiam absque nota non reliquerint. Cum autem et in mss. nostratibus *Adam* solummodo nacti simus, nec nobis ab hac lectione recedendum visum est; licet nec ipsi diffiteamur momentaria quadam mentis hallucinatione Ambrosium abreptum fuisse si de Adamo, uti e critices canonibus concludere oportet, revera in eum sensum fecerit verba. Opportunius quidem et nos notam hanc suo loco subjecissemus; sed omissioni nunc ita saltem supplendum putavimus.

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE NOE ET ARCA.

In Admonitione a Maurinis Editoribus huic libro præposita de ejus auctore ac hodierna conditione hæc scite animadvertuntur:

« Et si dubitari non possit quin liber *De Noe et Arca,* vel potius, uti citatur ab Augustino, et in « codice Corbeiensi nuncupatur, *De Arca Noe,* Ambrosio sit adscribendus; affirmari tamen nequaquam « potest eum ad nostram ætatem integrum ac plane incorruptum pervenisse. Lacunis siquidem et frequen- « tioribus et manifestioribus interscinditur, quam ut de temporis in eumdem injuria queri, vel incredibilem « scriptorum oscitantiam accusare non liceat. Enim vero ut hic ejusmodi omissionum, quæ suis quæque « locis indicabuntur, omnia exempla non proferamus, evidentem sane ac enormem ἀναχολουθίαν deprehendere « est in illis c. 25 verbis: *Sed si quis epulas fortiores sibi exhibere non possit, hujusmodi tamen habeat « passiones quæ non noceant, sed delectent. Ideo in principio S. Moyses informavit nos atque instruxit « de insufflatione animæ, ut non laberemur opinionibus diversis philosophorum,* etc. Quæ hic, amabo, « sensus cohærentia, et consecutio? Sed planum fiet caput ab initio perlegenti non modo illum e Genesi « versum: *Verumtamen carnem in sanguine animæ non comedetis,* prætermissum esse: at ea quoque « desiderari omnia, quibus hæc eadem verba sanctus doctor explicuerat, et unde collegerat in hunc modum: « *Ideo in principio,* etc. Constat igitur Ambrosianum hoc opus mutilum esse; nec proinde mirum, si quæ « inde non semel laudavit Augustinus, illic jam amplius non reperiantur. Dolendum sane optimos quosque « manuscriptorum excidisse, ac nos non nisi in vitiosos incidisse ac fœde corruptos. Nihilominus tamen « eorum quos nancisci nobis contigit, ac potissimum Corbeiensis, Longipontini ac Vaticanorum beneficio, « non paucis nec levibus nævis, qui in editiones irrepserant, abstersis, lucubrationem hanc multo emenda- « tiorem exhibemus. »

Contra Jul. Pel., l. II, c. 2, et l. IV, *Contra duas ep. Pel.*, c. 11.

Gen. IX, 5.

Loc. citat.

En autem rursus eorum verbis voluminis argumentum:

« Hoc in opere universim quidem Ambrosii consilium fuit *Noe sancti vitam, mores, gesta et mentis « altitudinem* describere: sed tamen præcipua ejus cura in arcæ constructione ac generali diluvio explicandis « collocata est. Singulas sacræ hujus historiæ partes diligenter expendit, indeque sensum cum litteralem, « tum spiritalem sive, ut ipse loquitur, altiorem exprimere omni industria adnititur, ut non temere aliam « ejus commentationem reperias, ubi majori studio in utrumque illum sensum scrutandum eruendumque « incubuerit. Illic etiam aliorum identidem opiniones non sine multa eruditione in medium profert; si « quid tamen ipsi in mentem veniat quod videatur anteponendum, illud candide ac sine ullo supercilio « proponit.

Cap. I, n. 1.

« Quod ad Philonis scripta, tametsi eum de arca Noe atque diluvio scripsisse, cum de aliis historiæ « Patriarchæ ejusdem partibus tractatus ediderit, non videatur a fide alienum; utrum tamen revera sanctus « Antistes aliquem hujus auctoris de hoc ipso argumento librum, quem imitaretur, habuerit, divinare non « possumus. Illud tantummodo licet affirmare, nonnulla quæ ex Philonianis libris *De Agricultura,* et se- « quentibus delibata fuerint, in hoc tractatu deprehendi. »

Ex hujus libri initio aliisque locis, nec non ex analogia cum aliis libris inferre possumus materiam huic substratam orales fuisse institutiones populo traditas, licet id non satis perspicuum prælaudatis Editoribus visum fuerit. Ajunt enim:

« Exstant similiter in eo quædam quasi vestigia concionum, at non satis clara illa quidem, ut eumdem « e sermonibus ad populum habitis esse compositum pro re comperta adseveremus: minime tamen dubium est « pium doctorem, quo tempore huic lucubrationi operam dabat, sæpenumero in fidelium cœtu verba fecisse. « Numquam enim ille commisisset, ut solatia sua Ecclesiæ sibi a Christo demandatæ tum deessent, cum « maxime necessaria videbantur. Erant scilicet luctuosissima ea tempora, quippe quæ ipsum coegerint « statim ab exordio hujus operis erumpere in hæc verba: *Pudet filiis supervivere, tædet cum tot adversa « audiamus carissimorum, lucem hanc carpere: ipsarum Ecclesiarum diversos fluctus tempestatesque « vel præsentes subire, vel animo recipere, quis tam fortis, ut patienter ferat?* »

Cap. I, 13, 19.

Ex his vero ita ad tempus præfiniendum pertranseunt quo opus in lucem fuerit emissum:

« Non deerunt forsitan qui putent non alia tempora hoc loco intelligenda, quam ea quibus, occiso Gratiano, « fugatoque Valentiniano ac Justina, ariana muliere, orthodoxis omnibus, ipsique imprimis Ambrosio ini- « micissima, quæ non ita pridem in Mediolanensem Ecclesiam impotentia muliebri perbacchata fuerat, « Maximus tyrannus totam invasit Italiam. Cui opinioni et illud accedet subsidium, quod cum damna « illa non nisi anno CCCLXXXVII evenerint, nihil prohibere poterit, quin commentationem hanc alii libri « *De Patriarchis* proxime secuti sint. Illos quippe iisdem a se fuisse subjunctos Ambrosius in priori libro « de Abraham videtur innuere, ubi sic præfatur: *Quoniam per ordinem hujus quoque Patriarchæ gesta « considerare animum subiit.* Verum cum calamitates illas ita defleat, ut se loqui de re magis auribus, « quam oculis sibi cognita significet, illud arbitramur commodius quadrare in id temporis, quo posteaquam « Valens imperator, qui Ecclesias omnes atque orthodoxos immmani crudelitate vexaverat, flammis esset « absumptus, ingens barbarorum multitudo Thraciam universam atque Illyricum usque ad Alpes Julianas

« igne ferroque devastavit. Quorum irruptionem dirissima pestis ac fames consecutæ pene quidquid ho-
« minum ac jumentorum barbaricos gladios vitaverat, depastæ sunt. Huc adde illa cognationem haud
« exiguam habere cum iis, quibus Ambrosium nostrum carissimi fratris sui Satyri eodem ferme tempore
« extincti mortem prosecutum esse reperimus. Neque vero aliis commentationibus *De Patriarchis* ita
« connexum putamus huncce librum, ut eas non potuerit aliquot annorum intervallo præcurrere. Favet
« huic opinioni, tum quod illæ non turbatis, sed pacatis temporibus videantur in lucem editæ; tum quod
« initio libri *De Joseph* cum alios Patriarchas recenseat, Noachi quasi de eo jam oblitus, se se scripsisse
« non meminerit. His itaque de causis nihil succurrit verisimilius, quam ut eidem operi tribuamus annum
« CCCLXXIX; sub quod etiam tempus multa ab Ambrosio sublimiter scripta Chronicorum testantur condi-
Prosper, Cassiod., etc.
« tores..... Interim hic omittendum non arbitramur Ambrosium in hoc libro *De Noe et Arca* prodi- Cap. 17.
« disse, in Italia Indictionum usum recenti memoria fuisse receptum. »

Ipse autem primo *De Officiis* libro, cap. XVIII, tecto nomine hoc volumen commemoravit; sed illos multos serius anno CCCLXXIX Ambrosium evulgasse in comperto est.

Nobis quoque demum valde dolendum quod in nullo nostrum mss. exemplarium Operum Sancti Doctoris prostet liber, præter quam in cod. N', nempe Cathedralis Novariensis, de quo vide superius in Præfatione ad tractatum *De Paradiso*.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE NOE ET ARCA

Scriptus circiter an. 379.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. v. 29. ..... Hic faciet nos requiescere ab operibus, et a tristitia, et a terra cui maledixit Dominus Deus.

Lectio Vulgata.

29. ..... Iste consolabitur nos ab operibus, et laboribus manuum nostrarum in terra, cui maledixit Dominus.

Noe virum justum, qui ad renovandum semen hominum relictus fuit, omnium imitationi proponendum esse; ut et nos ab omni istius mundi sollicitudine, atque operibus iniquitatis requiescamus. Ad temporum calamitates simul alludit.

Jer. XVII, 9.

[1]

OE sancti adorimur vitam, mores, gesta, altitudinem quoque mentis explanare, si possumus. Nam cum ipsa Prophetia dixerit,[1] nihil difficilius quam hominis interiora comprehendere, quanto magis difficile viri justi mentem cognoscere? Etenim quem Dominus Deus ad renovandum semen hominum reservavit, ut esset justitiæ seminarium; dignum est, ut nos quoque describamus eum ad imitationem omnium, et requiescamus in eo ab omni istius mundi sollicitudine, quam quotidie diversis exagitationibus sustinemus. Pudet filiis supervivere, tædet cum tot adversa audiamus carissimorum, lucem hanc carpere: ipsarum Ecclesiarum diversos fluctus tempestatesque vel præsentes subire, vel animo recipere, quis tam fortis ut patienter ferat? Et ideo nobis quoque affectanda hæc requies fuit; ut dum Noe sanctum majore intentione consideramus, reficiamur et nos, sicut omne genus in illo requievit ab operibus suis atque mœstitia.

2. Unde et Noe dicitur, quod latine dicitur justus, vel requies. Denique et parentes ejus dixerunt: Quia *hic faciet nos requiescere ab operibus, et a tristitia, et a terra cui maledixit Dominus Deus.* Quod utique si ad ea quæ facta sunt referendum putes; cum diluvium sub eo factum sit, non requies hominibus, sed interitus videatur illatus; nec remissio malorum, sed cumulus miseriarum. Verum si justi viri mentem consideres, advertas justitiam solam esse, quæ aliis potius nata est, quam sibi; non quod sibi utile est quærat, sed quod omnibus: hæc nos requiescere facit ab operibus iniquitatis, hæc revocat a tristitia; quia dum ea quæ justa sunt gerimus, nihil timemus puræ conscientiæ securitate, non dolemus gravem dolorem.[2] Nihil enim est quod majoris doloris sit, quam culpæ reatus. Requiescamus etiam ab omni cura terrenæ conversationis, quæ corpus nostrum atque animam frequentibus vexat doloribus, vitamque adterit.

Gen. v, 29.

[2]

CAPUT II.

Quid nomina filiorum Noe significent; quidve ordo quo illa recensentur. Id exemplo instructæ aciei, ac naturæ ipsius instituto exponitur. Denique cur in declarandis eorum generationibus invertatur ordo, fuse declaratur.

3. Huic vero tres filii nati, Sem, Cham, Japheth. Quæ nomina significant bonum, et malum, et indifferens; ut et naturæ gratia bonitatem habuisse, et malorum tentamenta ei nequaquam defuisse, et indifferentibus, hoc est, velut supellectili virtutum abundasse videatur. Qua ratione autem malum in medio posuerit, ratio evidens est; quia naturæ bonum omnibus inest: nec quasi naufragos in lucem projicit, sed suffulsit et viribus;[3] ut non opprimantur tentamentis malitiæ, nec tamquam invalidi succumbant: sed munit et vestit velut quibusdam tegumentis indifferentibus, quæ sunt salus, valetudo bona, pulchritudo, impigritia, divitiæ, gloria,[4] generis claritudo; ut ea dote muniti tueantur bonitatem naturæ, et malum illud includant, ne possit nocere, et quasi clausum strangulent.

[3]

[4]

4. Nonne cernimus velut aciem quamdam

[1] Cod. N', una cum Vat. Corb. et Longipontino, *Philosophia dixerit.* Animadvertunt vero Maurini editores: « Nec « forsan male; non enim Ambrosio moris est Prophetiæ no« mine Scripturam citare: potuit tamen illud imitari ex « ep. II Pet. I, 21 ». Subjicimus autem sæpe Ambrosium adhibuisse vocem *prophetam* generice cum alicujus prophetæ verba referret; unde non absonum videri debet quod hic ad ejusmodi verba innuerit voce *prophetia.*

[2] Cod. N', *gravi dolore.*

[3] Cod. N', *sed suffulcit viribus.*

[4] Cod. N', omitt. *gloria.*

virtutum ordinatam in prælium; ut inferiores in medio sint, dextera lævaque velut in cornibus validiores, per quos tota acies robur accipiat? Unde et quidam poeta Græcus ait: κακούς δ' ἐς μέσσον ἔλασσεν, hoc est, malos autem in medium inseruit. Ita ergo et natura quasi bonus dux, imperante Deo, quæ nos ad hujus mundi prælia generare noverit; quæ bona habet, primo ordine constituit; quæ officiant, secundo; quæ adjuvent, tertio: ut tamquam in medio inclusus hostis, geminatis, quocumque se contulerit, opprimatur viribus; ne[1] singulæ eorum velut æquatis fatigentur[2] prœliis, et evadendi de angustiis naturalibus, ac serpendi latius facultatem haberent.

Homer. *Iliad.* Δ.

5. Sed quia ubi generantur, hic ordo est, ubi autem generant, Japheth primo loco scribitur, tertio Cham; ideo ne contraria nos posterioribus dixisse quis arbitretur, etiam illius loci explananda ratio est. Bonum quidem quod velut in quadam naturæ nobilitate est, præcedit: malum autem sequitur; sunt enim cogitationes mentis contrariæ, quæ utique oriuntur postea. Hæc quamdiu velut intus clausa sunt, nec tamquam in herbis germinant, quodam sinu bonæ mentis foventur, ne prodeant. Nam quamdiu in voluntate est malum, non in ἐντελεχείᾳ, hoc est, in opere atque effectu,[3] bonitas mentis gubernatoris velut[4] aurigæ modo cohibet vel refrænat malitiam tentantem prorumpere: cum vero efferbuerit, atque in ulcus eruperit, ne possit latius serpere, et finitima contaminare, tunc justa succedit providentia, ne illud indifferens, quod vulgo[5] secundum bonum dicunt, velut loco cedat, cum jam ferventi malo non possit resistere. Itaque ne latius fundat virus noxium, et plurimas inficiat generando corruptiones, illud primum bonum quod natura bonum est, dum locum mutat, ordinem mutat; ut quasi laboranti cornui opem ferat, et eam partem aciei suscipiat quæ plus laborat: virtus enim bellatoris difficilioribus locis est necessaria; sicut etiam boni custodis præsentia ibi frequentior, ubi muri fragiliores. Ac ne qua pars sine defensore sit, dum illud bonum inclinatiora sustentat, tunc illud indifferens locum superiorem suscipit, velut deputante sibi eam partem perfectiori bono; nihil enim virtute perfectius. Indifferentia autem non habent robur validæ virtutis, sed ejus augent et diffundunt gratiam. Unde Japheth dictus est, quod latitudo significatur latine.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.

3. ..... Non permanebit spiritus meus in hominibus quia carnes sunt.

Lectio Vulgata.

3. Dixitque Deus: Non permanebit spiritus meus in homine in æternum, quia caro est. Gen. IV.

Secuturo diluvio universam generationem ideo abundasse filiorum procreatione; ut bona concessa divinæ benignitati, eadem revocata ac pœnas irrogatas nostræ iniquitati imputemus.

6. Nec solum sanctus Noe abundavit filiorum generatione: sed etiam universa se effudit quam maxime eo tempore[6] generatio. Quod non otiosum videtur. Secuturo enim diluvio non debuit æstimari defuisse gratiam fœcunditatis illi generationi, quam diluvia absorbuerunt: ut quod fuit humani generis abundantia, divinæ deputetur gratiæ; quod diluvium secutum est, nostris adscribatur iniquitatibus, qui peccatis nostris avertimus Domini[7] misericordiam. Sic et in posterioribus invenies, quod secuturam Ægypti sterilitatem præcessit totidem annorum fœcunditas. Principale est enim virtutis inchoare a beneficiis, et præseminare gratiam. Unde et David ait: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine.* Præcedit beneficii gratia, sequitur censura sobriæ disciplinæ. Divinum est igitur quod bona præmittuntur, nostrum quod mutantur.

Gen. XLI, 26, 27. Ps. C, 1.

7. Ipse hoc declarat Deus dicens: *Non permanebit spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt.*[8] Spiritus sanctus spiritus sapientiæ est, spiritus cognitionis. Habet ergo sapientiam, habet et disciplinam, sicut et de Beseleel qui sacrum tabernaculum divino oraculo jussus est facere, ait Scriptura: *Quia repletus est spiritu prudentiæ et disciplinæ.* Hic ergo spiritus datur hominibus, sed non permanet. Qua autem ratione non permanet,[9] causa proditur: quia caro sunt. Carnis enim natura disciplinæ repugnat, quia voluptati obtemperat. Denique de solo Domino Jesu scriptum est: *Super quem videritis*[10] *Spiritum descendentem de cœlo, et manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.* In eo enim[11] manebat, quem nulla corruptelæ carnalis impedimenta revocabant, quominus incorruptæ et impermixtæ ordinem disciplinæ teneret, cujus caro non vidit corruptionem.

Gen. VI, 3. Exod. XXXI, 3. Joan. I, 33.

[1] Cod. N', *nec.*
[2] Cod. N', *fatigarentur.*
[3] Cod. N', *affectu.*
[4] Cod. N', *vel.*
[5] Cod. N', omitt. *vulgo.*
[6] Cod. N', *in eo quam maxime tempore.*
[7] Cod. N', *Dei.*
[8] Cod. N', *caro sunt.* Confer notam sub n. [6] col. 172.
[9] Cod. N', *Qua ratione autem non permaneat.*
[10] Cod. N', *videris.*
[11] Cod. N', omitt. *enim.*

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. VI. 4. Gigantes autem erant in terra in diebus illis.
7. ..... ab homine usque ad pecus, et a reptilibus usque ad volatilia cœli delebo.

Lectio Vulgata.

4. Gigantes autem erant super terram in diebus illis.
7. Delebo..... ab homine usque ad animantia, a reptili usque ad volucres cœli.....

Gigantibus qui vixerunt ætate Noe, similes esse homines cultui carnis suæ studentes. Quinam dicantur filii Dei; et quo pacto Deus dicatur irasci aut moveri: quare etiam animantibus ratione carentibus propter hominis peccatum deletis, Noe gratiam apud Deum invenerit.

Ibid. 4 8. *Gigantes autem erant in terra in diebus illis.* Non poetarum more gigantes illos terræ filios vult videri divinæ scripturæ conditor: sed
1 ex angelis[1] et mulieribus generatos adserit, quos hoc appellat vocabulo, volens eorum exprimere corporis magnitudinem. Et consideremus, ne forte gigantum sint similes homines cultui studentes carnis suæ, animæ autem nullam curam habentes: sicut illi qui de terra secundum poeticam orti fabulam, mole corporis sui freti, feruntur habuisse contemptum superorum. An dispares æstimandi sunt qui cum ex anima constent et corpore, mentis vigorem, quo nihil habet anima pretiosius, aversantur, et se carnis hujus imitatores velut maternæ exhibent stoliditatis heredes? Itaque in vanum laborant, cœlum votis usurpantes superbis, et terrenis operibus incubantes, qui electione inferioris, et contemptu superioris consortii, tamquam voluntariis obnoxii
2 peccatis graviori condemnantur severitate.[2]

9. Plerumque angelos filios Dei vocat Scri-
3 ptura, quia ex nullo homine generantur animæ.[3] Itaque viros fideles filios suos dicere non est adspernatus Deus. Sicut ergo viri probabilis vitæ
Job I, 6. filii Dei vocantur: ita quorum carnalia sunt opera, hos filios dicimus carnis Scripturarum
Ps. LXXXI, 6. auctoritate. Dicit enim Johannes Evangelista: Quia *quotquot Dominum Jesum receperunt, dedit*
4 *eis potestatem filios Dei fieri, his*[4] *qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex*
Joan. I, 12, 13. *Deo nati sunt.* Ideo postea habes quia iratus Dominus est, quoniam quamvis cogitaret, hoc est, sciret quia homo positus in terræ regione, A carnem portans, sine peccato esse non possit (terra enim velut quidam tentationum locus est, caroque corruptelæ illecebra); tamen cum haberent mentem rationis capacem, virtutemque animæ infusam corpori, sine consideratione aliqua in lapsum ruerunt, ex quo revocare se nollent. Neque enim Deus cogitat sicut homines, ut aliqua ei nova succedat sententia; neque irascitur quasi mutabilis: sed ideo hæc leguntur, ut exprimatur peccatorum nostrorum acerbitas, quæ divinam[5] 5
B meruerit offensam; tamquam eo usque increverit culpa, ut etiam Deus, qui naturaliter non movetur aut ira, aut odio, aut passione ulla, provocatus ad iracundiam videatur.

10. Minitatus est præterea quod deleret hominem: *Ab homine,* inquit, *usque ad pecus, et a reptilibus usque ad volatilia cœli*[6] *delebo.* Quid 6 Gen. VI, 7.
læserant irrationabilia? Sed quia propter hominem illa facta erant, eo utique deleto propter quem facta sunt, consequens erat ut etiam illa
C delerentur; quia non erat qui his uteretur. Sensu autem altiore illud manifestatur, quia homo mens est quæ est rationis capax; homo enim definitur animal vivum, mortale, rationale.[7] Principali 7
igitur extincto, etiam sensus omnis extinguitur; eo quod nihil reliqui ad salutem supersit, cum salutis fundamentum virtus defecerit. Ad condemnationem autem ceterorum, et ad expressionem pietatis divinæ dicitur Noe apud Deum gratiam invenisse. Simul ostenditur quod ho-
D minem justum non obumbret aliorum offensio, quando ipse ad totius generis reservatur seminarium, qui non generationis nobilitate, sed justitiæ et perfectionis merito laudatur. Probati enim viri genus virtutis prosapia est; quia sicut hominum genus homines, ita animarum genus virtutes sunt. Etenim familiæ hominum splendore generis nobilitantur: animarum autem clarificatur gratia splendore virtutis.

E

[1] Quid de hac Ambrosii sententia vide hic proxime inferius.

[2] Vett. editt. et Cod. N', *securitate.* Quæ quidem lectio, animadvertunt Maurini editores, minime absurda est, cum nulla pœna sit gravior, quam in peccatis voluntariis securitas: attamen mss. legunt *severitate,* quod magis congruit cum Philone lib. Ὅτι ἄτρεπτον τὸ Θεῖον, unde locum hunc imitatus videtur Ambrosius.

[3] Vocem *animæ* edit. Rom. sustulit, forsitan ut superfluam. Sixtus autem Sen. Bibl. l. v, ann. 77, paulo aliter hunc Ambrosii locum retulit, his nempe verbis: *Plerumque filios Dei, seu viros fideles Scriptura Angelos vocat,* etc. Sed unde hoc sumptum sub divinet? Voluit haud dubie vir doctissimus sic ostendere hanc non fuisse Ambrosii opinionem, ut ex angelis, naturis scilicet spiritalibus, et ut cum Philone loquamur ψυχαῖς, verum ex filiis Seth, nimirum justis hominibus gigantes generatos esse crederet, quemadmodum interpretatur Augustinus *De Civ. Dei,* l. XV, c. 23. Veri tamen similius est Ambrosium Philonis sententiam ac verba hoc loco mutuatum, de angelis malis, quos in aere versari docet, locutum esse, sicut id clarius exposuit in Psal. CXVIII, serm. 2. versu ult., quod quidem nec ipsemet Augustinus quæst. 3 *in Gen.* omnino ausus est improbare. Quamquam ingenue fateamur Doctorem nostrum antiquis Patribus, qui hæc eadem bonis angelis adtribuunt, hic, et in fine l. I de Virgin. subscribere potuisse. Horum, si vacat, seriem longam videbis apud eumdem Sixt. loco cit. Pamel. *Parad.* I, Tert., et Coquæum in c. 23, l. XV de *Civ. Dei.* Ceterum idem ipse Ambrosius multis locis angelos atque animas natura esse incorporea clare profitetur. (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', omitt. *his.*

[5] Cod. N', *divinitatis.*

[6] Cod. N', omitt. *cœli.*

[7] Cod. N', *rationabile.*

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. vi. 11. Corrupta est autem terra coram Deo, et impleta est iniquitate.

12. .....corrupit omnis caro viam suam.

13. Tempus omnis hominis venit ante me, quia repleta est terra iniquitatibus suis.

Lectio Vulgata.

11. Corrupta est autem terra coram Deo, et impleta est iniquitate.

12. ..... omnis quippe caro corruperat viam suam super terram.

13. Finis universæ carnis venit coram me: repleta est terra iniquitate a facie eorum.

Terram iniquitate hominum fuisse corruptam; item omnis hominis tempus ante Dominum esse duplici modo intelligi; denique pro toto homine carnem sumi, cujus illecebris anima nostra corrumpitur.

11. *Corrupta est autem terra coram Deo, et impleta est,* inquit, *iniquitate.*[1] Causa terrenæ corruptelæ manifesta[2] est, eo quod iniquitas[3] hominum terram corruperit. Unde et Dominus Deus ait: *Tempus omnis hominis venit ante me, quia repleta est*[4] *terra iniquitatibus suis.* Tempus quidem omnium hominum in conspectu Dei, et in ejus voluntate est. Non enim, ut vulgo ajunt, fatale decretum alligatur: sed tamen specialiter hic dictum puto; quia in Evangelio Dominus redempturus hominum genus passione sui corporis, et emundaturus sanguine suo, sacramentoque baptismatis, ait: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum, ut et Filius tuus clarificet te.* Ergo quia in diluvio per arcam Noe[5] servatæ sunt reliquiæ generis humani ad seminarium reparationis et renovationis futuræ, ideo[6] præmisit hic: *Tempus omnis hominis venit, quia repleta est terra iniquitatibus suis.* Hoc in figura; in veritate autem ait: *Reliquiæ per dilectionem gratiæ salvæ factæ sunt.* Ideoque exclamat Apostolus dicens: *Superabundavit peccatum, ut superabundaret et gratia.*

1 *Ibid.* 11.
2
3
4 *Ibid.* 13.
5 Joan. xvii, 1.
6
Rom. xi, 5.
Rom. v, 20.

Gen. vi, 12. 12. *Corrupit,* inquit, *omnis caro viam suam.* Carnem hic posuit pro homine terreno, in quo carnis illecebra viam ejus corruperit. Qui si intellexisset quod munus accepisset a Deo, non utique passus esset, ut caro obstaret animæ virtutibus. Itaque caro causa fuit corrumpendæ etiam animæ, quæ velut origo et locus est quidam voluptatis,[7] ex qua velut a fonte prorumpunt concupiscentiarum malarumque passionum flumina, lateque exundant. Quibus demergitur animæ quoddam excusso gubernatore remigium, cum ipsa mens velut quibusdam tempestatibus et procellis victa loco suo cedit. Pulchre autem ait, quia homo viam naturæ suæ corrupit. Nam via sua in paradiso erat, in illo beatitudinum tramite, in illo virtutum flore, et[8] in illa incorruptibili gratia, quam viam terrenis inquinavit

7
8

A vestigiis. Alii habent: *Viam ipsius,* hoc est, Dei. Hoc solet verbo Domini declarare.[9]

9

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.

14. Fac igitur tibi arcam de lignis quadratis. Nidos facies in arca, et illinies eam bitumine.

Lectio Vulgata.

14. Fac tibi arcam de lignis lævigatis: mansiunculas in arca facies, et bitumine linies intrinsecus et extrinsecus. Gen. vi.

De constructione arcæ, in qua humani corporis figura conspicitur; et cujus nidi singulas ejusdem corporis humani partes significant. Quomodo istæ bitumine, ut firmiter sibi cohæreant, sint liniendæ.

13. Sed jam de ipsa Noe arca dicendum, quam si quis velit impensius considerare, inveniet in ejus ædificatione descriptam humani figuram corporis. Quid est enim quod ait Deus: *Fac igitur*[10] *tibi arcam de lignis quadratis?* Quadratum certe hoc appellamus, quod omnibus bene consistat partibus, et conveniat sibi. Itaque et Deus auctor nostri corporis, naturæque fabricator adstruitur, et opus ipsum perfectum esse iis sermonibus significatur. Quadrata autem hominis membra esse evidens ratio, si consideres pectus hominis, consideres ventrem pari mensura longitudinis et latitudinis, nisi cum voluptatibus et epulis ventre distento mensura naturalis exceditur. Jam pedes, et manus, brachia, femora, et crura quadripartita quis non ipso visu advertat? Sunt autem pleraque eorum, etsi non ejusdem longitudinis, aut latitudinis, tamen quæ analogiam ita servent, ut in iis quoque congrua mensura ratioque concurrat: longitudo prolixior quam latitudo sit, latitudo quam altitudo. Et sicut ligni arcæ trina distantia est; siquidem trecentorum cubitorum longitudinem, et quinquaginta cubitorum latitudinem, et triginta cubitorum altitudinem servandam esse præscripsit: ita et in nostro corpore summa est, et media, et minima distantia. Summa secundum longitudinem, media secundum latitudinem, minima secundum altitudinem; totum tamen corpus adtextum ex singulis membris quadratum videtur. Nam et in usu ita est, ut eos quadratos dicamus, quos nec enormes proceritate, et validos robusti qualitate corporis æstimamus.

10 *Ibid.*

14. Quid etiam sibi vult quod ait: *Nidos facies in arca,* nequaquam silendum videtur. Naturaliter enim dictum arbitror, eo quod omne corpus nostrum adtextum est sicut nidus; ut spiritus vitalis omnes partes viscerum penetret, atque de principali nostro fundat se per artus singulos. Nidi quidam sunt oculi nostri, quibus se visus inserit.[11] Nidi sunt nostrarum sinus

Ibid.

11

[1] Cod. N', *injustitia.*
[2] Cod. N', *manifestata.*
[3] Cod. N', *injustitia.*
[4] Cod. N', *impleta est.*
[5] Cod. N', omitt. *Noe.*
[6] Cod. N', *Et ideo.*
[7] Sic. editt. et Cod. N'. Sed mss. quos Maurini consuluerunt habent, *velut regio quædam, et locus est voluptatis.*
[8] Cod. N', omitt. *et.*

[9] Editt. omnes et cod. N', *Domini declarari.* Sed rursus animadvertunt Maurini suos Mss. melius legere *Domini declarare.* Subintelligendum enim, *Scriptura* ut subjectum. Pendet autem hujus loci sensus ex eo quod legatur apud LXX, τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Videsis Nobilii notas ad illum versum, et Philonem lib. Ὅτι ἄτρεπτον τὸ Θεῖον.
[10] Cod. N', omitt. *igitur.*
[11] Cod. N', *inseruit.*

aurium, per quos auditus se infundit, et velut A in foveam altam dejicit. Nidus est narium, qui ad se odorem adtrahit. Nidus est quartus major ceteris hiatus oris, in quo nutritur, donec adolescat sapor, et unde vox evolat. In quo latet lingua, quæ velut organum vocis sonos ejus artifici suavitate modulatur; et cum sit ipsa irrationabilis, rationabilem vocem exprimit. Nidus est hemicranium. Nidus est membrana illa quæ cerebrum fovet, et intra cohibet. Nidi sunt viscera pulmonis et cordis. Spiritus quidem nostri, B hoc est, ejus quem carpimus, et quo alimur in hac vita, nidus est pulmo: sanguinis autem et spiritus nidus est cor. Duo sunt enim ejus uteri: unus quo sanguinem velut quodam sinu suscipit, et transfundit in venas; alter quo rigatus ex illo superiori deducit in arterias jugi meatu. Ossa quoque validiora nidos habent. Sunt enim intus cavata, in quibus foraminibus est medulla. In visceribus ipsis mollioribus nidi cupiditatis aut doloris sunt. Et alia si quis consideret, C
[1] etiam plures nidos inveniet[1] in hac fabrica humani corporis. Unde puto et illum in Psalmo non solum mystice, sed etiam naturaliter dixisse: Etenim *passer invenit sibi domum, et turtur ni-*
[2] *dum,*[2] *ubi reponat pullos suos.* Est enim jam in
Ps. LXXXIII, 4. hoc corpore nidus pudicitiæ, in quo erat nidus irrationabilis concupiscentiæ. Sed ubi ante partus deformes nutriebat libido, ibi nunc decoræ castitatis adolescit hereditas.

Gen. VI, 14. 15. *Illinies,* inquit, *eam bitumine.* Ex multis D ossibus, nervisque, et ceteris aliis constat humanum corpus. Et foris igitur et intus apta compage connexum sibi adhæret, et habitudine propria quam ἀφήν Græci dicunt, tenetur; ut intus clausus spiritus qui infunditur, vel spiritalis substantia quæ intus operatur, veluti geminis constricta vinculis non evagetur: sed ad unitatem aptam et continentem, connexionem-
[3] que[3] validam cohibetur. Ideo bitumine constringi arca jubetur; est enim bitumen vehementis ad E constringendum naturæ. Unde græce dicitur νάφθα, παρὰ τοῦ συνάπτειν, quod disjuncta connectat, nexuque constringat indissolubili, ita ut naturali unitate sibi credas convenire. Ob hanc causam intus et foris bitumine arca constringitur, ne connexio illa facile rumpatur.

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.

15. Et facies arcam trecentorum cubitorum longitudine, et quinquaginta cubitorum latitudine, et triginta cubitorum altitudine.

16. Colligens facies arcam et in cubito consummabis eam a summo.

Lectio Vulgata.

15. Et sic facies eam: Trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ, quinquaginta cubitorum latitudo, et triginta cubitorum altitudo illius. Gen. VI.

16. Fenestram in arca facies, et in cubito consummabis summitatem ejus.

Arca Noe cum arca fœderis comparatur; cujus dimensionibus denotari ostenditur, singulas humani corporis partes ad usum aliquem et decorem esse compositas.

16. Alibi autem, hoc est, in Exodo etiam deauratur foris et intus arca illa, quæ Exod. XXV, 11. in sanctis est mundi intelligibilis imitatrix imago. Sicut enim pretiosius aurum bitumine; ita illa quæ in sanctis est arca, quam ista præstantior. Denique hic simpliciter ligna posuit: ibi autem ligna quidem, sed imputribilia comprehendit, declarans merita sanctorum. Addidit etiam illic supportatoria immobilia esse, quod sanctorum statio stabilis et firma sit; quia vitæ probabilis tramitem virtutis ductu secuti sunt, corruptelæ declinantes consortia. Hæc autem arca, utpote in diluvio, huc atque illuc motu impellebatur incerto; eo quod peccatorum status mobilis sit, et vitæ eorum quodam redundantium passionum diluvio corruptioni obnoxiæ errore inconstanti vagentur.

17. Nec illud prætereundum quod cum dixisset: *Et facies arcam trecentorum cubitorum longitudine, et quinquaginta cubitorum latitudine,* addidit: *Colligens facies arcam, et in cubito consummabis eam a summo:* ut reliquo corpori Gen. VI, 15 et 16. mensuræ sibi convenientis ad gratiam decore quadraret caput hominis, et tamquam regale arcæ adjungeret, ex quo cum sensus omnes ad ceteras partes corporis transfunderentur, tum maxime oculi, velut speculatores et custodes naturæ appositi providentia, prope totum orbis nostri statum desuper contuerentur. Ipsaque mens illic locata secundum plurimorum sententiam, et maxime Salomonis qui ait: *Oculi sapientis in capite ejus:* quasi in aula imperiali Eccl. II, 14. virtutum concilium sibi contrahat, quo stipata comitatu et ipsa munitior sit, et tamquam ex edito quodam tuendi loco totius corporis regimen impertiat, responsa proferat;[4] per quem pos- [4]
simus nos ipsos non solum retro respicere, nec F solum quod ante pedes est videre, sed etiam cœli ipsius secreta profundo obtutu spectare sapientiæ. Ibi igitur summa nostræ salutis, ibi gratia. Inde custodia, inde etiam pulchritudo toti corpori acquiritur, quæ primum in vultu vernat. Decet enim præstantiorem esse aulæ regalis nitorem, in qua sicut visus major, ita splendor est.

[1] Cod. N′, *reperiet.*
[2] Cod. N, *nidum sibi.*
[3] Cod. N′, *et concinentem connexionem.*
[4] Cod. N′, *responsa proferre.* Notant hic autem Maur.: « Vett. editt. *regnum impertiat, responsa proferre.* Mss. *regimen impertiat, responsa proferre.* Demum Rom. edit. *regimen impertiat, responsa proferat.* Hanc porro lectionem secuti sumus, quod non alia occurreret emendatior. Nisi quis malit *responsa proferre* græco more dictum pro responsa, id est jussa, proferendo. Confer hunc locum cum c. 9, l. VI, *Hexaem.* n. 55 et seq. »

18. Namque si spectes singula quæ in hominis forma ad usum aliquem composita videntur, ut oculi ad videndum, aures ad audiendum, nares ad odorandum, os ad audiendum, ita usus ministrant, ut præstent decorem. Quam deformes sunt vultus cæcorum! Et quid mirum si vultus hominis absque oculis deformis est, quando ipsum cœlum sine sole non habet suum decorem? Tristes sine sole dies ducimus, noctes sine luna non placent; ipsi enim sunt quidam mundi oculi. Detrahe stellarum lumina, et quædam est in cœlo ipso cæcitatis deformitas. Pili ipsi qui orbem oculorum prætexunt, et velut quamdam aciem prætendunt, ne sorde aliqua vel pulveris caligine pupilla lædatur, et ipsi excipiunt si quid fuerit illatum quod oculum possit lædere, si lippitudine intercidant, quam dedecet! Si palpebra contractior fuerit, si radantur supercilia quæ pretiosorum monilium specie velut intexta gemmis refulgent!

19. Aurium quoque ut necessarius usus, ita decora species: quas si quis truncaverit, toti vultui infert deformitatem. In quibus ita elaboravit opus suum natura, ut ipsi anfractus cavernarum mira providentia sinuati, plurimum utilitatis adferant, ne repente feriat secreta capitis sonus. Denique sæpe multos improviso clangore consternari videmus, et adtonitos aut vocis alicujus aut tumultus sono expavescere. Sordes ipsæ quæ inter eosdem gignuntur anfractus, velut quodam glutino auditum ligant. Simul si vehementior pulsus fuerit alicujus sonus, infringitur ac retardatur, ut prænuntiatus potius mulceat, quam improvisus interna concutiat. Vermiculi quoque si aurem penetrare tentaverint, quodam sordium visco tenentur.

20. Nares simæ contra naturam videntur: jam si incisæ fuerint, quomodo potest vita subsistere, sublato spirandi meatu; quemadmodum pecudis magis facies, quam vultus hominis æstimatur?

21. Capilli capitis quam grato amictu caput vestiunt, velut quidam aulæ regiæ stipatores; ne cerebrum aura lædat, aut imber feriat, aut sol adurat! Quos ita tamen dedit natura, ut pro sexu aut prolixiores placeant, aut recisi, et pro ætate, aut plerumque pro temporis et anni qualitate. In senibus grata canities, in pueris
1 prodigiosa: delectat tonderi[1] æstate pressius, hieme indulgentius: mulieribus ornamento est coma, dedecori est viris. Denique Apostolus evidentius expressit hoc dicens: *Nam ipsa natura docet vos quod vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: mulier vero si capillos habeat,* I Cor. xi, 14, 25. *gloria est illi.*

22. Quid de ipsa regia loquar, per quam aulici sermones prodeunt, quidam mentis nostræ indices, animique internuntii? Quid de ipso dentium ordine, qui cum suo opere toti quidem corpori vires ministrent, tum etiam modulatores sunt vocis[2] ipsius? De quibus si qui[3] ceciderint, vox claudicat. 2 3

23. Hæc de capite prolixius diximus; quia oportuit sensus omnes in summo locari, unde omnia per reliquas partes officia dividerentur. Capiti autem nostro a tergo cervix proxima, dextera lævaque brachia sunt, quæ arcem imperialem tamquam fida tuentur custodia. Denique hæc in nobis validiora quæ propiora[4] capiti, 4 hæc præstantiora. Pectus quoque velut quoddam sacrarium sapientiæ, et stomachus velut quidam testis, ut medici ajunt, et conscius secretorum capitis, compassionisque consors, cui sua omnia vel salubria, vel adversa transfundat. Latera, naticæ, femora et crura mensuræ latitudinem ipsa specie significant; pedumque gressus, qui etsi exiliores videntur, fiunt tamen cum incedimus, latiores.

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.

16. .... ostium ex adverso facies.

Lectio Vulgata.

16. ..... ostium autem arcæ pones ex latere. Gen. vi.

Per ostium e transverso in arca positum decenter exprimi partem corporis ignobiliorem, cui, ut dicit Apostolus, honorem abundantiorem circumdamus. Hoc ipsum cum Ecclesiæ membris, tum eidem Ecclesiæ ac Synagogæ accommodatur.

24. Pulchre autem addidit: *Ostium ex adverso facies,*[5] eam partem declarans corporis per quam cibos egerere consuevimus; ut quæ putamus ignobiliora esse corporis, his honorem abundantiorem circumdaret. Quod multo gratius Scriptura expressit, quam Socrates in libro Platonis dixisse legitur. Nam cum istud in Moysi scriptis sive ipse Socrates, sive Plato qui in Ægypto fuit, potuerit vel legere, vel ab aliis percipere qui legerant; decoro motus invento ostium sibi apertum putavit, ut operatoris nostri consilium prædicaret: laudans eo quod id potissimum decori convenerit, ut ductus quosdam vel exitus cuniculorum nostrorum a tergo averteret; ne in purgationibus ventris conspectus noster offenderetur. At vero Apostolus: *Quæ videntur,* inquit, *membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt,* uno ac simplici verbo descriptiones philosophiæ supergressus, *et quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, his honorem abundantiorem circumdamus; et quæ inhonesta sunt nostra, honestatem abundantiorem habent.* Sobrietatis enim nostræ et temperantiæ indicium præcipue illic cognoscitur. Helluones enim aut distenduntur cruditate usque ad periculum, aut plerumque solvuntur visceribus exinanitis. 5 Gen. vi, 16. I Cor. xii, 22. Ibid. 23.

25. Quod pulchre etiam ad Ecclesiæ membra

[1] Cod. N', omitt. *tonderi.*
[2] Cod. N', *voci.*
[3] Cod. N', *si quid.*
[4] Cod. N', *quæ propria.*

[5] Apud Maur., Mss. Corb. et Long. habent *ex transverso facies.* Nec utique spernenda lectio, præsertim cum ad ejusmodi lectionem allusio occurrat etiam paulo post ad finem n. 28.

Ibid. 27 et seq. Apostolus retulit. Quæ enim inhonesta sunt nostra ac superflua, nisi luxuria, nisi lascivia? Quibus si quis juventæ irretitus tempore, cum ad maturiorem ætatem processerit, veniat ad baptismum, renuntiet superioribus, moresque priores exuat, peccata deponat, consepeliatur cum Domino Jesu Christo, crucifigatur ei mundus, et ipse mundo; nonne is peccatorum remissione donatus, abundantiorem honestatem, quam ille catechumenus, cujus vita innocentior, habere[1] æstimatur? Et ut Apostoli ipsius exemplo utamur, Judæus erat, persecutor erat: vocatus ad gratiam Christi, cœpit esse Apostolus. Et quia plus ei dimissum est, plus cœpit diligere, abundantius ceteris apostolis laborare, vas electionis factus, doctor gentium missus. Nonne etiam apostolorum ipsorum plurimis uberiorem et honestiorem consecutus est gloriam, qui ante et inhonestus et ingloriosus fuit, cum persequeretur Ecclesiam Dei? Pauper iste debilis in Ecclesia ipse[2] te redemit suis votis.

26. Et ut majora aperiamus mysteria, quid tam ignobile quam gentilis populus? Pauper, utpote qui nulla haberet eloquia Dei, debilis et utroque pede claudus, qui nec in legem, nec in Evangelium credidisset; vocatus tamen credidit ei, baptizatus accepit gratiam. Itaque quia plus ei dimissum est, plus diligit. Remansit Judæorum populus, licet uno pede claudus: quamquam et in ipsa lege claudicet. Itaque ille qui gloriosissimus habebatur, amisit omnia, mirabilem consiliarium, et prudentem architectum, et Is. III, 3. sapientem auditorem. Iste qui ignobilis erat, adeptus omnia fidei titulo, trophæo martyrum, Angelorum gloriatur consortio. Ergo Plato quod potuit, sermonis nitorem adhibuit: Apostolus autem qui habebat Dei Spiritum, revelavit mysterium. Satis dictum est de ostio; quoniam qui retro erant, priores facti sunt.

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. VI. 16. ..... inferiora autem arcæ bicamerata et tricamerata facies.	16. ..... deorsum cœnacula, et tristega facies in ea.

Per inferiora arcæ nos edoceri ciborum receptacula minimi esse facienda; et hac occasione de intestinorum conformatione ac usu disputatur. Exoriri ex intemperantia diluvium, quodque adhibendum ei remedium sit, ostenditur.

27. Nunc illud quæramus, quid sit quod ait Dominus: *Inferiora arcæ bicamerata et* Gen. VI, 16. *tricamerata facies.* Inferiora quidem dicendo, advertimus quod pulchre nos sentire voluerit inferiori loco æstimanda ciborum receptacula, hoc est, ea viscera quæ acceptum conficiunt cibum. Corruptibilis enim esca est: quod autem corruptibile non superioribus, sed inferioribus comparandum. Simul quia cibus deorsum fertur, cujus exigua portio viribus corporis, alimoniæque proficit; reliqua vero pars alvo purganda deducitur; quia intestina sunt per quæ descendunt ciborum superflua.

28. Ita operator noster instituit, ut non extenta a stomacho ad imum, sed sinuata sint ac reflexa; quo vitæ nostræ usus propagaretur. Nam si extenderentur intestina hominis quæ suscipiunt et deducunt cibum, statim sine ulla pertransiret mora; et necesse esset jugiter esurire[3] nos, jugiter epulari, aut deficiente alimentorum substantia deficere illico. Nunc autem in illa intestinorum reflexione ac sinuatione bipartita ac tripartita adhæret cibus, et descendendo paulatim vires ministrat, succum infundit corpori, tenet satietatem, differt edendi appetentiam: nec subita effusio, nec[4] repentina evacuatio est, nec inexplebilis appetentia est, nec insatiabilis epulandi libido. Primum ergo indigentia est, et fames: deinde ex his sequeretur[5] edendi sine intermissione continuatio. Quid autem deformius, quam semper ventri studere, qui cum repletur, vacuandus est; cum vacuatur, replendus? Tertium quid superat, nisi mors inter ipsos cibos epulasque permixta? Quomodo enim poterant diutius vitam producere, simul edentes et esurientes, bibentes sitientesque, et priusquam replerentur exinanientes omne quod sumserant, statimque esurientes? Nunc autem dum paulatim descendit esca, famem et cruditatem naturalis temperat providentia. Primum enim in stomacho, quem plerique ventrem appellant superiorem, cibus conficitur: deinde coquitur in jecore, atque eo digeritur vapore. Succus ejus dividitur certis viscerum portionibus, ex quo omne corpus valescit. Quod satis juniorum incrementa, senum testificatur perseverantia. Reliquum cibi in ventrem defluit, quem omnes ventrem appellamus sine adjectione, plerique ventrem dicunt inferiorem; ex quo fimus necesse est, qui plenus jam corruptionis descenderat, egeratur per illud ex transverso ostium.

29. Hæc cum ita affabre[6] naturali institutione ad Dei præceptionem composita videantur; tamen si non[7] edendi a nobis, agendique modus[8] servetur, tamquam exuberantibus passionibus generatur diluvium, et quædam totius labes corporis. Intemperantia enim accendit libidinem, cruditatem generat, corruptelam creat. Itaque aut duritia interna tenduntur, et quatiuntur doloribus, aut incocto ciborum humore et indigestionis asperitate interior quidam intestinorum amictus raditur; quia velut chartæ specie geminus eorum amictus adseritur: unus exterior, quem continuum ajunt periti, vel qui curiosius scrutati sunt, a summo ad imum directus: alius interior tamquam lateribus adtextus; unde ajunt

[1] Cod. N', omitt. *habere.*
[2] Cod. N', omitt. *ipse.*
[3] Cod. N', *sæpe esurire.*
[4] Cod. N', *aut.*
[5] Cod. N', *sequitur.*
[6] Cod. N', omitt. *affabre.*
[7] Cod. N', omitt. *si non.*
[8] Cod. N', omitt. *modus.*

non totum solvi cum raditur. Nam si continuus esset interior, immedicabilis ejus scissura foret, illic per moram adjunctionum adhærere ciborum reliquias. Quæ si adjunctiones solvantur, transire semesos cibos, et potus defluos, hoc est hominis diluvium.

30. Unde mihi videtur per arcæ hujus figuram voluisse Deum nos edocere, quemadmodum ab hoc speciali tuti simus diluvio. Corruptela enim diluvii causa est: ea ubi irrepserit, aperiuntur aquæ, ebulliunt omnes fontes cupiditatum; ut totum corpus tanto et tam profundo vitiorum fluvio mergatur. Nihil est enim quod tam miseræ servituti subjiciat hominem, quam libido, atque ejusmodi cupiditates quæ jugo quodam criminum gravi deprimunt miseram conscientiam, ut se nequeat adtollere, utpote quæ libertatem innocentiæ amiserit. Maximum ergo in hoc diluvio est remedium, ut justum præferas, eumque mandati cœlestis executorem eligas. Quis est justus in nobis, nisi mentis vigor, qui intra istam arcam includat omne animantium genus, quod est super terram? Cohibe ergo et tu omnes irrationabiles passiones tuas, omnesque sensus tuos menti subjice, animique imperiis assuesce. Evolare foras non sinas cupiditates tuas, exire in vulgus libidinem; et per rationabilem mentem poteris etiam irrationabilia tua, et immunda peccata ab omni periculo diluvii liberare.

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. VI. 17. ..... Quæcumque sunt in terra morientur.	17. ..... universa quæ in terra sunt, consumentur.
18. Statuam testamentum meum ad te.	18. Ponamque fœdus meum tecum.

De tribus causis ob quas muta animantia per diluvium subjecta sint pœnæ, et quemadmodum sensus nostri peccato moriantur, ac Deus testamentum suum cum justo statuerit.

31. *Quæcumque,* inquit, *sunt*[1] *in terra, morientur.* Quid utique muta deliquerant animantia, qua causa subjecta sunt pœnæ, quæ peccandi sensum non habent? Sed quemadmodum in bello cum imperator ab hoste occiditur, commoritur ejus exercitus, atque omnis comminuitur virtus militaris: sic non discrepare a justitia visum est, cum interiret homo, cui regalem quamdam Dominus Deus in omne animantium genus potestatem dedit, ut omnibus volatilibus, feris, bestiis imperiali præesset auctoritate, quod etiam pecudes, et quæcumque erant irrationabilia commorerentur animalia. Denique si quando est pestilentia, corrupto cœli tractu, prius ea quæ sunt irrationabilia lues dira contaminat, et maxime canes, equos, boves; atque ea inficit quæ cum hominibus conversari videntur: sic morbi vis etiam genus humanum implicat. Hæc igitur prima causa, ut arbitror, justæ adsertionis.

[1] *Ibid.* 17.

32. Secunda illa, quia nemo accusat naturam, cur reliqua corporis nostri membra moriantur solo capite sublato, cum multos videamus amputatis manibus et pedibus supervivere. Sed non eadem ceterorum membrorum est prærogativa, quæ capitis; ideoque abscisso eo, unde sensus nostri in reliquum corpus prodeunt, commoriuntur[2] etiam omnia membra: nec in eo aut operatoris providentia deseritur, aut substantiæ humanæ fragilitas redarguitur. Similiter ergo nemo nunc arguat, quia caput et principale quoddam ceterorum animalium homo est, quo moriente non debet mirum videri, si cetera commoriantur animalia.

33. Tertium illud est, quia rationis expertia non propter se sed propter hominem generata sunt animalia; hominis enim causa esse præcepta sunt, ut eorum subjectione humana præstaret conditio. Denique gratiæ hominis adtribuit Propheta dicens: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres cœli et pisces maris;* quia propter ipsum illa omnia: alia propter utilitatem, alia delectationis gratia, alia voluptatis. Consequens ergo erat, ut cum deleretur homo a facie terræ propter quem facta sunt, etiam ipsa pari delerentur occasu. Hæc secundum simplicem lectionis expositionem. Ps. VIII, 8.

34. Altior autem et profundior interpretatio illud adtexit, quod ubi anima mole passionum curvatur gravi, et quasi diversarum cupiditatum mergitur æstu, terrenæ omnes cogitationes et concupiscentiæ in præceps ruunt; quia peccator unusquisque quo graviora flagitia commiserit, eo fit insolentior. Namque usu atque exercitatione improbitas augetur, et impunitate nutritur audacia. Recedit itaque ab omni respectu honestatis, et in eo terrena omnia moriuntur lethalis peccati acerbitate, quæ vera et perpetua morte peccatorem deleat. Nemo enim gravius moritur, quam qui peccato vivit. Moriuntur in eo singulæ passiones: moritur visus qui peccatum annuntiat, qui mulieri fallaci intendit, qui capitur alieni vultus decore, quem oculi meretricis ligaverint, quem adspectus illaqueaverit fornicariæ. Annon videtur mori, qui sibi libidinis telum impresserit, qui spontaneus in foveam mortis irruerit? Moritur et auditus, cum refert crimina, cum sollicitantis adulteri sermonem annuntiat, cum inserit animis verba meretricis quæ seducit juvenem multo blandimento sermonis, laqueis autem labiorum suorum illigat eum. Moritur vox silentio,[3] si non confiteatur Deo. Moritur multiloquio, quia scriptum est: *Ex multiloquio non effugies peccatum.* Moritur per iracundiam, cum prætergreditur mensuram ultionis. Omnis namque[4] postremo sensus moritur, si minister sit iniquitatis. Prov. X, 19.

35. Et ideo quia terrena omnia moriuntur diluvio, solus autem justus in æternum manet,

[1] Cod. N', *Omnia inquit quæ sunt.*
[2] Cod. N', *moriuntur.*
[3] Cod. N', *moritur ex silentio,* ut veteres editiones.
[4] Cod. N', omitt. *namque.*

ad ipsum dicitur: *Statuam testamentum meum*
Gen. VI, 18. *ad te;* quia ipse divinæ est heres gratiæ, ipse cœlestis possessor hereditatis, beatissimorum consors bonorum. Et homines quidem cum moriuntur, patrimonium suum testamento transcribere solent; nec cedit hereditas, donec vivit testator: Deus autem cum sit sempiternus, transfundit justis divinæ hereditatem substantiæ; et ipse non indigens donat sua sine ullo donationis dispendio, quem non gravant suorum consortes bonorum, magisque fruitur eo quo nos utimur. Denique Dominus Jesus pauper factus est, cum dives esset, ut nos illius inopia ditaremur: qui Testamentum utrumque suo consummavit sanguine, ut nos vitæ suæ coheredes, et mortis faceret heredes, quo et vitæ haberemus consortium, et mortis beneficium. Multum autem tribuit justo, dicendo: *Statuam testamentum meum*
1 *ad te;* eo quod rationabilis et fidelis[1] vir sit testamentum Dei. Ipse est enim hereditas, ipse possessio, in quo virtus divini testamenti est, in quo fructus judicii, in quo hereditas promissionis, de quo David dicit: *Ecce hereditas Do-*
Ps. CXXVI, 3. *mini, filii merces fructus ventris.* Sed jam, salva expositione profundioris mysterii, ad reliqua pergamus.

CAPUT XI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. VII. 1. ..... Intra tu, et omnis domus tua in arcam; quia te vidi justum coram me in generatione ista.	1. ..... Ingredere tu, et omnis domus tua, in arcam: te enim vidi justum coram me in generatione hac.

Virum justum sibi ac suis saluti esse; licet nonnumquam studium relaxanti obrepat error. Non semper justum esse apud Deum qui justus sit apud homines. Denique mentem inter passiones quasi patrisfamilias obire officium.

36. Intra, inquit, *tu et omnis domus tua in arcam; quia te vidi justum coram me*[2] *in*
2 *generatione ista.* Manifeste fides propheticæ sententiæ etiam hoc adstruitur loco; quia stultus sibi soli stultus est, sapiens autem sibi et plu-
Ibid. rimis sapit. Itaque Noe justi merito etiam domus
Prov. IX, 12. ejus in diluvio servatur. Sic in mari navigantes, et in bello exercitus, si illis non desit gubernatoris peritia, istis imperatoris prudentia, a periculo tuti sunt aliena ope. Sed quia boni imperatoris bonus exercitus est, ideo etiam in eo laudem justi intelligimus non præteriri, qui talem instituit domum suam, ut virtutis fulgeret consortio; meritoque invenit salutem cognatio. Nec repugnat, quia postea aut filius, aut uxor
Gen. IX, 22 etseq. offendit. Dormiebat justus, cum erraret filius. Femina quoque utpote sexus fragilioris mole
Ibid. 19, 26. periculi turbata, quæ totum orbem divino incendio perire crederet, quid miraris si virum non potuit sequi, cum ipse justus ab angelis monitus vix evaserit? Quid autem mirum si homini obrepit error, aut se relaxat intentio? Argue ergo quia et justus inebriatus est. Sed hæc loco suo reservanda arbitror. Infra c. 29.

37. Nunc quod superest consideremus. Pulchre enim dixit: *Quia vidi te justum coram me in generatione ista.* Multi hominibus justi videntur, pauci Deo: aliter hominibus, aliter Deo. Hominibus secundum vitæ speciem; Deo secundum puritatem animi, virtutis veritatem: homines quæ foris sunt probant; Deus quæ intus examinat. Perpense autem addidit: *In generatione ista;* ut neque superiores condemnaret, neque posteriores excluderet, recteque diluvium factum adstrueret interitu generationis ejus, quæ non haberet consortium æquitatis. Hæc secundum litteram.

38. Altior autem sensus provocat nos, ut hoc putemus vigorem mentis in anima esse, et animam in corpore, quod est paterfamilias in domo sua. Quod enim in anima mens, hoc anima in corpore. Si mens tuta est, tuta est domus, tuta anima: si anima incolumis, incolumis caro. Mens enim sobria passiones omnes cohibet, sensus gubernat, sermonem regit. Ideoque bene dicit Dominus justo, *intra tu,* hoc est, in teipsum intra, in tuam mentem, in tuæ animæ principale; ibi salus est, ibi gubernaculum, foris diluvium, foris periculum. Si autem intus fueris, et foris tutus es; quia ubi mens sui arbitra est, bonæ sunt cogitationes, bonæ sunt executiones. Si enim nihil vitii mentem obumbret, sinceræ cogitationes sunt. Si studio sit castitas, cordi sit temperantia, nulla inardescit flamma libidinis, nulla ulcera proserpunt ægritudinis. Sobrietas enim mentis medicina est corporis.

CAPUT XII.

Septena animalia munda utriusque sexus et bina immunda in arcam induci, quod septimus numerus sacer ac plenus sit, secus vero secundus. In nobis septenarium quoddam femineum esse, sed ad virilem conditionem a sapienti viro promoveri. Postremo humanam naturam designari contrariorum capacem.

39. Nunc consideremus qua ratione induci in arcam jubet a jumentis mundis septem et septem, masculum et feminam: ab immundis Gen. VII, 2. autem duo et duo, ut nutriatur semen in omnem terram. Et ut ego arbitror, inire mundam adserit hebdomadam; quia mundus et sacer septimus numerus. Nulli enim miscetur, nec ab alio generatur. Ideoque virgo dicitur, quia nihil ex se generat; meritoque tamquam materni exsors immunisque partus, et muliebris copulæ, etsi hebdomas femineo nuncupetur vocabulo, virilis habet sanctificationis gratiam: *Omnis* enim *masculus adaperiens vulvam sanctus Domino vocabitur.* Et in Propheta habes: *Effudit, et pe-* Exod. XXXIV, 19. *perit masculum,* id est, sanctum. Secundus au- Is. LXVI, 7. tem numerus non est plenus, quia divisus. Quod

[1] Cod. N', omitt. *et fidelis.*

[2] Cod. N', omitt. *coram me.*

autem non est plenum, vacuum habetur. Septimus autem numerus plenus, quia hebdomas, ut
1 decas; et similis illius primi, quia facta est[1] ad similitudinem illius qui est semper, a quo profluunt, et moventur quæ sunt omni genere virtutes. Hæc naturalia.

40. De moralibus autem ut dicamus, non est dubium quod irrationabile animæ nostræ in quinque sensus dividatur, et vocem, et generatorium, quæ natura videntur esse feminea; quia sensus nostri in materialia et sæcularia cito repunt. Unde claret eos mollioris naturæ habere substantiam. Sed erudito et industrio viro munda omnia; quia sapientia exercitati viri et virtus firmamentum his virili transfundit judicio. Ergo prudentis et proposito gubernantis ex infirmioris
2 sexus[2] qualitate in fortiorem substantiam transferuntur. Valida enim sapientis et fixa sententia est; non mutabilis, ut stulti et insipientis qui consilio nutat incerto, ut improbi qui non quod verum et justum sit eligit, sed quod sibi commodum velit, scindit a vero, secernit a justo. Justitia enim singulare est bonum: per se ipsa suo tanti spectatur pretio. Iniquitas vero velut dividua parit, nunc odio inflexa, nunc quæstu, et ea quæ sunt dividenda confundit. Stultus enim ut luna mutatur, et versicolor, aut humorum varietate difformis, animam suam in leprosi corporis speciem turpi contagione commaculat, salubres cogitationes noxiis sæpe permiscens.

41. Sed fortasse quia munda et immunda induci in arcam præcipi cernis animantia, jure movere possit quia dixi honestis disceptationibus indecoras non esse miscendas. Nec ego abnuo irrationabilium quidem, mundorum tamen motuum aliqua esse semina et quasi principia in anima nostra, et eorum qui mundi non sint. Natura enim hominis contrariorum capax est, ut et malitiæ in ea sit vis, et virtutis ingressus; meritoque in principio libri hujus qui est Genesis, per arboris speciem in paradisi medio
Gen. II, 9. legisti boni et mali scientiam. De quo ligno scientiæ boni et mali præceptum est non esse gustandum; eo quod mens nostra, in qua est cognitio et disciplina, boni et mali recipit notionem. Itaque naturæ opifex sicut ad propagandum, vel etiam reparandum genus animantia reservavit, ut universæ terræ animantium semine replerentur: ita etiam corporis nostri terrenam substantiam vacuam non putavit passionum hujusmodi tamquam immundorum animalium relinquendam, quæ cum deliciis et luxurie tamquam vice diluvii ingurgitatur, memoratis fluctuat passionibus. Ubi autem sobrietate et continentia unusquisque inundantium evacuaverit diluvium passionum, et quamdam animæ retexerit sicci-

A tatem, vivificare incipit suum corpus, et animæ puritatem, cui regimen sapientia est.

CAPUT XIII.

Lectio S. Ambrosii.

4. ..... Et delebo omnem resurrectionem carnis a facie terræ. Et fecit omnia Noe quæ mandavit ei Dominus Deus.

12. ..... (*factum esse diluvium*) quadraginta diebus et quadraginta noctibus.

Lectio Vulgata.

4. ..... Et delebo omnem substantiam, quam feci, de superficie terræ. Fecit ergo Noe omnia quæ mandaverat ei Dominus. Gen. VII.

12. Et facta est pluvia super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus.

B *Cur ingresso Noe in arcam, post septem dies diluvium factum sit. Item cur Moyses dixerit illud* quadraginta diebus et quadraginta noctibus *duravisse; quave ratione quadraginta dies perseveraverit. Quo pacto in ipsa pœnæ comminatione divina misericordia eluceat. Post quæ liberalis Noe obedientia consideratur.*

42. Illud quoque studio est quærere, quæ causa est cur postea quam ingressus est
C Noe in arcam, et induxit animantia, post septem dies diluvium factum sit. Non enim otiosum videtur, quod non aut plures, aut pauciores interpositi sunt dies, sed tot quot in constitutione mundi fuerunt. Sex enim diebus factus est mundus, septimo die requievit Deus ab operibus suis. Quo declaravit indicio ipsum esse Gen. II, 2.
auctorem mundi, atque diluvii. Mundum propter bonitatem suam condidit, diluvium fecit nostrorum merito delictorum. Admoniti sunt igitur
D homines vel ex numero dierum quibus mundus est conditus, quod conditorem suum non lacrymis solum et precatione, sed correctione morum reconciliare debuerant. Ergo spatium dedit ad pœnitentiam Dominus, magis volens ignoscere, quam punire; ut imminentis diluvii terrore suspensus, ad veniam cogeret postulandam; quo dum periculum futuræ mortis horrescunt, impietati atque injustitiæ renuntiarent. Secundum est, ut hinc quoque Domini supra
E modum misericordis clementiam colligamus; quia multorum annorum offensionem a constitutione mundi in finem usque contractam, paucis diebus, si pœnituisset eos, voluit relaxare. Est enim Deus peccati immemor, virtutis remunerator, sicut ipse ait in Propheta: *Ego sum, ego sum qui deleo iniquitates, et memor non ero: tu autem memor esto, et judicemur: dic iniquitates tuas, ut justificeris.* Cum enim adverterit veram Is. XLIII, 25.
animæ refusam esse virtutem, tantum ei honoris
F adtribuit, ut non solum veniam superiorum indulgeat peccatorum, verum etiam gratiam et justificationem impertiat. Exspectavit ergo et septimo die, ipso quo ab operatione requievit; ut si venia posceretur, sequeretur correctio, et ab indignatione requiesceret.

[1] Cod. N', *quia falsa est.* In quem locum ita Maur.: « Mss. Corb. et Vat. *quia alpha est ad similitudinem*, etc. Hinc nobis videtur a vero non abhorrere aliquid prius de primo numero fuisse dictum, quo postea sublato non minimum obscuritatis toti huic loco subortum est. »

[2] Cod. N', *et propositum gubernantis ex inferioris sexus.* Editt. Am. Era. ac *propositum gubernantis ex infirmioris sexus qualitate in fortiorem substantiam transferuntur.* Gill. et Rom. *propositum gubernantis est infirmioris sexus qualitatem... transferre.* Mss. Corb. et Long. melius ut in textu ubi subintelligenda vox, sensus. (Edit. Maur.)

43. Istud[1] quoque curæ fuit non prætermittere, eo quod diluvium factum dixerit *quadraginta diebus,* et addiderit, *quadraginta noctibus.* Gen. VII, 12. Scimus enim diem dici quem sol terram illuminans signat; noctem quam circumfusæ tenebræ a claritate[2] disterminant; et plerumque a nobis ita diem significari, ut noctem non comprehendamus, plerumque ut complectamur. Significantes enim mensem tringinta dierum, significamus et noctes. Unde cum satis fuisset Moysi dixisse diluvium fuisse *quadraginta diebus,* cur addiderit, *et quadraginta noctibus,* quæritur. Et aliqui ita acceperunt qui ante nos fuerunt, ut et virorum et mulierum factus diluvio interitus demonstraretur: diem ad virum referentes qui sit purior, similis lucis; noctem ad mulierem quæ viro dormiente creata describitur: simulque Gen. II, 21. quia vir prior quasi auctor, qui virtutem moveat mulieris, atque in partus excitet: actu ille clarior publico; ista obscurior, tamquam domesticis clausa parietibus et nocti proxima, secundo orta loco, et creationis suæ formata jam costæ viri[3] debens gratiam, superiori quoque potioris obnoxia privilegio, et pariendi usu materialibus comparanda. Consonans autem[4] in utroque numerus periculi, quia peccata etiam consonantia; meritoque non distant spatia temporum, quia non distant merita delictorum.

44. Non mediocriter[5] etiam scrutantur plerique qua ratione quadraginta dies diluvium fuerit. Et possumus dicere materialem numerum tristioribus, hoc est, delendæ creaturæ deputatum: hebdomadam autem constitutioni totius mundi, hoc est, lætioribus. Sed fortasse referatur, quid Exod. XXIV, 18. quod etiam lex quadraginta diebus lata est, tot dies observavit Moyses in monte Sina, et demoratus est, cum præscripta legis acciperet? Recte ergo eodem numero[6] declinandorum peccatorum præcepta tribuuntur, quo pœnæ culpa est persoluta; ut cognoscamus quod de[7] eodem vitæ tempore debeat ex correctione laus comparari, quo potest punienda culpa committi. Unde nunc jam non pœnæ[8] præscripti sunt dies quadraginta, sed vitæ; ut hoc numero jejuniis et orationibus crebrioribus nostrorum levemus supplicia peccatorum, atque ad præscripta legis intenti, devotione ac fide nostrum corrigamus errorem. Itaque per Domini resurrectionem quadragesimus dies jam non habetur novissimus, sed primus; atque inde vita numeratur, ubi ante mortis numerus ad consummationem mundi et humani generis excidium computabatur.

45. *Et delebo,* inquit Dominus, *omnem resurrectionem carnis a facie terræ.* O cœlestium pulcritudo verborum, si quis se a decoro intellectu piæ mentis examinet! Indignatur Deus peccatis nostris, sed non obliviscitur pietatis. Minatur A supplicium, sed non permittit excidium. Moderatur vindictam, revocat severitatem. Deleturum se dicit omnem carnem non a terra, sed a facie terræ. Florem decutit, radicem servat: sinit ut in profundo substantiæ virtus maneat humanæ, quæ in superficie laboret, intus impassibilis perseveret, immunisque noxæ ad eorum substitutionem, qui non sint reatui obnoxii, reservetur. Pulcre autem posuit, *Delebo,* tamquam litterarum apices qui delentur sine fraude librorum, et B sine imminutione tabularum. Atramentum deletur, sed lignum manet. Delentur elementa, ut scribantur plerumque meliora. Atramentum tollitur, substantia non exterminatur. Delebo, inquit, corruptelam carnis, ut scribam incorruptionem. *Delebo resurrectionem carnis a facie terræ,* ut scribam in cœlestibus resurgentes. Delebo de libro terræ, ut scribam in libro vitæ. Deleantur, Domine meus, Domine, deleantur cito elementa ferri, ut scribantur elementa Chri- C sti. Aboleatur resurrectio terrena, ut cœlestis gratia redundet. Veni, Moyses, præpara gremium, legem accipe, suscipe apices quos jam misericordia divina non deleat. Suscipe tabulas quas Dominus statuat in æternum. Utinam ipse non frangas. Et ipsas mihi mea culpa sustulerat, nisi Dominus reddidisset. Jure quidem Moyses indignatus est, ne haberent divina privilegia, qui non deferrent obsequia. Sed puto quod non mihi eas, sed Judæis fregeris. Fregisti Judæis, D recepisti mihi. Fractæ sunt priores, ut posteriores manerent. Fregisti eas in pectoribus Judæorum. Quid enim proderat ut tabulas tenerent, quarum præscripta tenere non possent? Ecce secundas tabulas dicunt se tenere, sed non tenent. Dicunt se legere divina elementa, sed non legunt. Digito Dei scriptas esse tabulas Deut. IX, 10. Moyses dicit: illi digitum Dei non legunt, ferrum legunt. Atramentum vident, spiritum Dei non vident. Sed Ecclesia nescit atramentum, E spiritum novit. Ideoque Paulus novit scribere non atramento, sed spiritu Dei vivi. O sacrile- II Cor. III, 2 et 3. gum ineptum populum Judæorum! Homo spiritu Dei scribit, et homo sub lege nutritus; et illi volunt Deum atramento scripsisse, non spiritu.

46. Ergo ut ad superiora redeamus, delet Deus resurrectionem carnis, tamquam apicum scriptionem: quo declaratur quod superfluam hominum nativitatem propter impietatem ejus deleverit specie litterarum; substantiam autem F et conversationem generis servaret humani velut perpetuitate tabularum, ut ex ea semen reliquum pullularet. Cui sententiæ convenire etiam illud videtur quod ait. *Delebo,* inquit, *omnem resurrectionem carnis.* Resurrectioni autem communi usu naturæ contraria videtur esse purgatio; quia purgatione reciditur et reprimitur

[1] Cod. N', *Illud.*
[2] Cod. N', *a diei claritate.*
[3] Cod. N', et alii apud Maur. *formata in costam viri.* Valde melius si legi permitteretur *formatæ jam costæ.*
[4] Cod. N', omitt. *autem.*
[5] Ab his tantum verbis incipit tractatus iste in nonnullis mss., ut testatur et Barthol. Urbinas in *Millel. Ambrosiano.*
[6] Cod. N', *Recte igitur numero.*
[7] Cod. N', omitt. *de.*
[8] Cod. N', *Unde non jam pœnæ.*

resurrectionis luxuria. Omne tamen quod purgatur, speciem amittit, substantiam suam servat, atque meliorat. Repressit igitur Dominus quadam purgatione[1] diluvii corporeum usum, conversationemque generationis ejus quæ degeneraverat a decore naturæ et accepti muneris venustate.[2] Hæc secundum litteram. Quod autem ad altiorem pertinet sensum, diluvii species typus est purgationis animæ nostræ. Itaque cum mens nostra se a corporalibus mundi hujus illecebris, quibus ante delectabatur, abluerit, bonis quoque cogitationibus veteris colluviem cupiditatis absterget, tamquam purioribus absorbens aquis turbidorum prius amaritudinem fluentorum.

47. *Et fecit,* inquit, *omnia Noe quæ mandavit ei Dominus Deus.* Justus mandata accepit, servus imperia. Hic amici censetur loco qui fecerit quæcumque exsequenda susceperit: ille qui nutat obsequiis, oneri servitutis addicitur. Denique et Dominus Jesus dicit in Evangelio: *Vos amici mei estis, si feceritis quæ ego*[3] *præcipio vobis. Jam non dicam vos servos.* Mandatur ergo ut[4] amico, mandatur ut ei qui valida caritate, sobrio consilio ea quæ mandata sunt, exsequatur. Nec fefellit Dominum judicium suum: implevit justus universa, non partem sed universa quæ mandata sunt ei; et ideo scripturæ divinæ accepit testimonium. Nec superfluum putes quia simul posuit Dominum et Deum; nam et Deus in Domino, et Dominus in Deo: sed ut Patris et Filii intelligas commune præceptum. Aliqui tamen ante nos sic interpretati sunt, eo quod Dominum et Deum dicendo hoc loco, et vindicaturi et ignosciturus geminam expressit potestatem: et quia[5] hic vindicat prius in peccatores, ideo ante Dominum dixerit; quoniam vero postea, ut justi seminarium propagetur indulget, ideo Deum postea nominaverit. Denique facturus mundum Deus dicitur: *In principio fecit Deus cœlum et terram. Et, dixit Deus: Fiat lux.*

Gen. vii, 5. Joan. xv, 14 et seq. Gen. i, 1 et 14.

CAPUT XIV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. vii. 11. Sexcentesimo anno in vita Noe mense secundo, septima et vigesima mensis rupti sunt omnes fontes abyssi et cataractæ cœli apertæ sunt.	11. Anno sexcentesimo vitæ Noe, mense secundo, septimodecimo die mensis, rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ, et cataractæ cœli apertæ sunt.

Diluvium verno tempore accidisse, ut magis eo cruciarentur homines; et sexcentesimo anno Noe, ut hominum interitus cum eorum creatione congrueret. Item per fontium abyssorum, et cataractarum cœli ruptionem mentis atque corporis diluvium significari.

48. Est etiam illa non perfunctoria consideratio, quod *sexcentesimo anno Noe, mense secundo,*[6] *vigesima et septima mensis* fit diluvium. Secundum mensem verni esse temporis non ambigitur, quando augentur nascentia, ager parturit, terrarum pariter atque animantium fœtura se fundit. Tunc ergo fecit diluvium, quando dolor eorum major foret, quia in sua abundantia puniebantur; tunc ultio terribilior tamquam dicentis Dei: Ecce omnia secundum liberalitatis divinæ providentiæ gratiam dives natura generavit; omnia in usum hominum germinavit terra fœcundior, segetes spectantur, tritico et hordeo campi replentur, comæ arborum venturi fructus floribus vestiuntur: non deest terra obsequiis suis, non bestiæ desunt muneribus suis, quæ solemnes solvuntur in partus ut homini nihil desit: homo solus partibus suis deest, nescit auctorem suum a quo ei omnia ministrantur, negligit conditorem. Despicit homo remuneratorem suum, cum Deus opus suum non despexerit. Pereant cum homine omnia, propter quem nata sunt omnia. In suis divitiis consumatur homo, cum sua dote moriatur. Nihil ante hominem terra deliquerat, nullis erravit in fructibus: in homine solo se degenerasse cognoscit, spinas et tribulos pro fructibus ferens. Quod solum munus[7] admirabile est, principale mentis interiit. Cur igitur omnia illa servantur? Ideo non post collectos fructus infunditur aqua, ne beneficium magis quam diluvium terra sentiret. Denique verno apud Ægyptios tempore, sed mense diverso Nilus exundat, ut jaciendis seminibus terra mollescat, et blandiore sinu, clementiore gremio semina missa suscipiantur. Quod autem sexcentesimo Noe anno fit diluvium, illud videtur ostendere quia sexto die Adam creatus est. Idem numerus, hoc est, qui par dicitur,[8] et in auctore et in reparatore servatur; quia fons sexagesimi et sexcentesimi sextus est numerus. Idem autem et primus et septimus mensis dicitur. Sed magis primum observare debemus; quod post diluvium verno tempore colendorum cura reparetur[9] agrorum, et placidi atque uberis soli incipiat fœtura procedere. Quo significatur numquam Deum eo numero vel tempore interitum hominum fuisse facturum, quo fecit exordium; nisi immanibus delictis esset offensus. Simul veniam temporis et numeri ratio promittit; quod etiam iratus admoneatur tam præcedentibus causis beneficiorum suorum, ut non penitus deleat eorum substantiam, quos ipse donavit.

49. *Et rupti sunt omnes fontes abyssi, et cataractæ cœli apertæ sunt.* Vim diluvii convenienter Scriptura expressit, dicens cœlum et terram pariter esse commota, e quibus elementis constat istius mundi omne principium. Undique ergo influentibus aquarum molibus conclusum genus

Gen. vii, 11.

[1] Maur. *Dominus qui jam purgatione.*

[2] Maur. *venustat.* Ex auctoritate nostri cod. N', quibuscum consonant plures alii mss., maurinam hujus periodi lectionem e textu relegavimus, antiquiorem et in se magis commendabilem resumentes.

[3] Maur. omitt. *ego* quæ tamen vox et alibi ab Ambrosio enunciatur (V. Sabb. ad h. l.).

[4] Cod. N', omitt. *ut.*

[5] Maur. *qui.* Sed recte *quia* e cod. N', respondens sequenti *quoniam.*

[6] Cod. N', omitt. *mense secundo:* hæc abesse etiam ab omnibus tum Mss. tum editionibus antiquis, testantur Maurini.

[7] Cod. N', *minus.*

[8] Cod. N', omitt. *dicitur.*

[9] Cod. N', *repararetur.*

hominum perurgetur. Hæc secundum litteram. Quod autem ad altiorem pertinet sensum, cœli symbolo mens humana significatur, terræ autem appellatione corpus et sensus. Magna igitur naufragia, quando mentis pariter et corporis sensuumque omnium turbo et procella miscentur. Diligenter dicta pensemus. Plerumque fraus mentis et dolus suum exercent venenum; sed tamen sobrietas corporis et continentia obumbrant mentis improbitatem. Frequenter incerto fidei atque opinionis suæ mens lubrica est; sed tamen caro deliciis et luxuria vacat, ut frugalitas errorem mentis excuset; sicut multi sunt hæreticorum qui prætendere volunt corporis continentiam, ut adsertionis suæ fidem testimonio sobriæ carnis acquirant: etsi sensu lubrici, tamen quo minus turpes, aliquanto excusabiliores habentur. Cum autem venena mentis, et contagia corporeæ obscœnitatis sensum omnem, vigoremque confundunt; atque animus incerto lubricus motu, malitiæ fœtidus[1] atramento, crudelitatis furore succensus, etiam corporalibus flagitiis incitatur; avarus quoque affectus impatiens mediocrium facultatum, luxuriæ cupiditate, effundendique libidine præcipitatur in facinus appetendæ salutis alienæ: tunc magnum est diluvium omnibus pariter ingruentibus passionibus; tunc se insipientia, injustitia, temeritas, improbitas, perfidia de superiori parte tamquam cataractæ mentis videntur effundere. Inde erumpunt de corporis fonte terreni libido, temulentia, luxuria, postremo diversorum criminum prolapsiones, quæ penitus et corporis robur et vigorem mentis effeminant.

CAPUT XV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. VII. 16. .....Et clausit Dominus a foris arcam.

23. Delevit Deus omne quod erat super faciem terræ.... et derelictus est Noe solus in arca cum iis qui cum ipso erant.

Lectio Vulgata.

16. ....Et inclusit eum Dominus deforis.

23. Et delevit omnem substantiam, quæ erat super terram, ab homine usque ad pecus, tam reptile quam volucres cœli: et deleta sunt de terra: remansit autem solus Noe, et qui cum eo erant in arca.

Per arcam a foris clausam et in aquis fluctuantem, corpus hominis corio tectum et variis motibus agitatum: per quindecim aquæ cubitos queis montes superabantur, humanos sensus: denique per mortem omnis carnis animæ passionibus corruptæ interitum adumbrari: superbos autem præcipue delendos, cum justus interim, extinctis pravis motibus, in corpore quasi incorporeus remaneat.

Ibid. 16. 50. Et *clausit Dominus a foris arcam.* Sermo manifestus est secundum litteram. Claudenda fuit arca, et tuto sepienda munimine; ne eam vaga diluvii fluenta penetrarent. Altioris quoque sensus non incongrua interpretatio, si corpus humanum, cui arca hæc, quæ describitur, figuratur, septum corio judicemus a frigore æstuque defendi, quod artifex Deus ad omnium membrorum protectionem naturalibus vestivit exuviis, et quodam circumfuso induit operimento; ut neque frigore congelascat, nec æstivo calore solvatur.

51. Exundavit igitur aqua, et levavit arcam, et ferebatur super summum aquarum. Non immerito exundavit aqua, quando cœli cataractæ apertæ sunt, et de terra rupti sunt fontes aquarum et flumina. Quod magna emphasi dictum est. Ubi enim eruptio, ibi irrevocabilis effusio sit necesse est; nec retineri facilis ingentium prolapsio fluentorum. Manifestum est igitur quod scriptum est. Verum si altius spectandum putes, caro nostra diversis agitatur,[2] et freti modo fluctuat passionibus, quibus huc atque illuc tamquam super undas molestiarum suarum nunc fame, nunc siti, nunc cupiditate, nunc gaudio, nunc dolore jactatur.

52. Illud quoque non prætermittendum arbitror, quia Scriptura non præteriit, quantis numero cubitis aqua super terram fuerit; quindecim enim cubitis super excelsos montes aquam fuisse dixit. Simplex itaque intellectus patet. Allegoria autem quinque sensus complectitur, qui sunt in corpore nostro velut excelsi montes, qui hanc carnem passionum obumbrant, et plerumque incursantur bestiis, et exagitantur condensa et opaca eorum. Unde et Dominus per nationum credentium fidem veniens ad Ecclesiam suam, venit a Libano,[3] sicut ait Habacuc[4] propheta dicens: *Dominus a Libano veniet, a monte umbroso et opaco.* Ecclesia quoque venit a Libano, sicut habent Cantica canticorum. Ita enim legimus: *Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano. Transibis et pertransibis a principio fidei, a cubilibus leonum, et montibus pardorum,* quo[5] gentiles populi, qui velut bestialium passionum graves patiebantur incursus, nunc altitudine fidei, et sublimitate devotionis meant. Per hos igitur montes Christus advenit, comprimens Evangelicis disputationibus feroces istius corporis motus, atque illam altitudinem cordis, et se extollentem superbiam obedientia et humilitate sui destruens: meritoque fructus mansuetudinis ferre cœperunt, quos ante gravium diluvia passionum subruebant. De numero autem cubitorum sic quidam ante nos æstimaverunt, quod quinque sensus triplicem collectionem habeant; eo quod visus visibile videt, et auditus audibile audit, et odoratus odorabile odoratur, et gustus gustabile gustat, et tactus quod tangendi substantiæ subjacet, tangit. Ideo quinque sensus tripliciter æstimati sunt, vel secundum illud: *Scribe tibi tripliciter.* Ego tamen illud commodius puto, ut sensus terreni hominis atque animalis et spiritalis accipiam, quos illa diluvii fluenta transcenderint.

Hab. III, 3. Cant. IV, 8. Prov. XXII, 20.

[1] Cod. N', *fœdus.*

[2] Cod. N' addit *fluctibus.*

[3] Cod. N' omitt. *a Libano.*

[4] Hæc verba, *sicut ait Habacuc*... usque ad illa, *sicut habent Cantica*, auctoritate mss. omnium Gallicanorum restituimus, cum prius in edit. omnibus desiderarentur. (Edit. Maur.)

Prostant eadem et in nostro cod. N', omissa tantum voce *a Libano* in verbis Habacuc.

[5] Cod. N', *quod.*

53. Merito mortua est omnis caro quæ movebatur. Quod et secundum litteram liquet, et proprie ac naturaliter carnis corruptelam indicio procellosæ commotionis expressit. Commotio enim vitiosa non est, nisi per affectus corruptionem. Movet enim voluptates caro, et ipsa voluptatibus commovetur. Talis autem commotio corruptelam creat. Causa ergo[1] corruptelæ commotio istius mundi est, per quam anima uniuscujusque degenerat.[2] Cum enim vitiosæ passiones mentem movent, corruptela generatur; cum excitant studia virtutum, disciplinæ profectus est. Omnis igitur qui erat in arida, mortuus est: nec enim poterant non mori quos tanti diluvii unda demerserat. Hoc secundum scriptum seriemque verborum. Ceterum si allegoriam quæras, non dubium est quia exemplo[3] ligni aridioris quod simul ut lambere cœperit, ignis exurit: ita anima, nisi diversarum humescat rore virtutum, poculo quodam irrigata sapientiæ, et fonte justitiæ, atque irriguo castitatis, tamquam arefacta radice vitali, cupiditatum deflagrat incendio, vel profluvio carnis illisa procumbit. Unde semper epulari debet animus bonorum operum cogitationes, ut prudentiæ succo mens inebriata pinguescat; quo non facile diluvii corporalis cedat injuriæ, atque arido incuriæ situ[4] evirata moriatur. Ideoque nos admonet Dominus a fonte sapientiæ non recedere, pocula virtutis haurire; ne quis sole iniquitatis arescat, et procellam persecutionis sustinere non possit. Scriptum est enim: *Quod si in humido hoc faciunt, in arido quid fiet?*

Baruch III, 30 et seq. Luc. XXIII, 31.

54. *Delevit,* inquit, *Deus omne quod erat super faciem terræ.* Scripti evidens explanatio. Allegoria autem expositam nobis declarat superbiam, quæ se extollit in hac terrena fragilique substantia, et immemor divinorum, humana despiciens, ipsum arrogantis viri habitum incessumque deformat: quales describit Esaias Judææ filias, oculorum micantes nutibus, et alta se cervice jactantes. Sunt enim hujusmodi erigentes supercilia, inflato corde, elato pectore, cervice resupina: qui solum quidem pedum perstringant vestigiis, toto autem se librent corpore, et inani suspendant examine: in priora gressu procedant, ad posteriora verticem reclinantes: cœlum spectent, terram autem fastidiant, tamquam cervicis dolore suffixi, ut eam inclinare non possint. Hos igitur delevit de libro vitæ Deus dicens: *Omnis qui se exaltat, humiliabitur:* nec inter merita sanctorum commentis[5] adhærere facit cœlestibus.

Gen. VII, 23. Is. III, 16. Luc. XIV, 11.

55. Omnibus igitur, qui extra arcam fuerunt, interemptis, *derelictus est Noe solus in arca cum iis qui cum ipso erant.* Non indiget interpretatione sermo simplicior. Concurrit intellectus cum littera. Altior autem et interior significatio demonstrat justum virum, amatoremque sapientiæ, tamquam arborem fructuosam, internecatis quæ escam ejus solebant arrodere, comam obumbrare, coartare processus ramorum, velut exsortem irrationabilium passionum solum remansisse cum suis. Sui autem sunt puræ animi disceptationes, quæ virtuti adhæreant. Et bene addidit in arca remansisse, quasi vix credibile, amputatis corporalibus passionibus, videretur eum adhuc versari in corpore: quod licet jam terrenis careret contagiis, incorruptam licet, corporis tamen adhuc substantiam reservabat, et velut incorporeus in[6] corpore, superferebatur; corpus quidem gerens quasi in arcæ positus interno, sed qui corpus ipsum, insuperabilis passionibus, quasi incorporeus in medio tantorum motuum gubernaret.

Gen. VIII, 1.

CAPUT XVI.

Lectio S. Ambrosii.

1. Memor fuit Dominus Noe, et bestiarum, et jumentorum..... Et induxit Dominus spiritum super terram et cessavit aqua.

Lectio Vulgata.

1. Recordatus autem Deus Noe, cunctorumque animantium, et omnium jumentorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit spiritum super terram, et imminutæ sunt aquæ.

Cur dictum sit: Memor fuit Dominus Noe, *nulla ejus uxoris ac filiorum ejus facta mentione. Cur item bestiæ prius quam jumenta nominata sint; et qualis spiritus super terram inductus, ut aquæ cessarent.*

56. *Memor fuit Dominus Noe, et bestiarum, et jumentorum.*[7] Moventur plerique qua causa non dixerit Scriptor, quod etiam uxoris et filiorum Noe memor fuit Dominus, cum bestiarum et jumentorum fuerit memor. Sed cum dixerit quod Noe memor fuerit, in auctore et præsule domus necessitudines ejus reliquas comprehendit. Simul exprimi videtur quidam reliquarum consensus necessitudinum. Etenim cum omnes invicem sibi cari sunt, una est domus; cum autem discrepant, separantur et scinduntur in plures domos. Ubi ergo caritas, ibi senioris nomine, de quo pendent ceteri, domus omnis significatur: ut si quis arborem dicat, utique comprehendit et ramos; si quis ramum nominet, etiam fructus qui in eo sunt, pariter uno atque eodem sermone complectitur.

Ibid.[7]

57. Nec illud otiosum quod primo dixit quia memor fuit Dominus Noe, deinde bestiarum, postea jumentorum, hoc est, cur non ea animantia quæ mitiora sunt, post hominem nominavit, sed ferociora. In quo videtur illa esse ratio, ut ea quæ ferociora erant, utriusque partis vicinitate mansuescerent. Quod videtur etiam in illo versu poetico declarari: κακοὺς δ' ἐς μέσσον ἔλασσεν. Hinc enim etiam poeta usurpavit, ut dispositionem dimicaturi ita ordinaret exercitus; quo inferiores collocaret in medio, quo magis hinc inde a fortioribus juvarentur, et dimica-

Homerus, *Iliad.* Δ.

[1] Cod. N', *autem.*
[2] Cod. N', *degeneratur.*
[3] Cod. N', *ad exemplum.*
[4] Cod. N', *arida incuriæ siti,* ut in editionibus antiquioribus.
[5] Id est, commentariis cœlestibus, sive ut paulo ante dixerat, *libro vitæ.* (Edit. Maur.)
[6] Cod. N' omitt. *in.*
[7] Cod. N' addit *ut inquit scriptura divina.*

tionem utriusque partis adsumerent. In his scripti series manifestatur. Altiore autem sensu certum est quod justus in medio habet, non in parte cogitationes cordis sui; et quoad carpit hanc vitam, habeat necesse est in corpore tamquam in illa arca bestias graves. Nulla enim mens est, nulla anima, quæ non recipiat etiam malarum motus agrestes cogitationum. Itaque insipientis anima ferinos acuit motus, atque adolet venena serpentum; sapientis autem vigor mitigat et coercet.

58. *Et induxit Dominus spiritum super terram,* Gen. VIII, 1. *et cessavit aqua.* Non puto hoc ita dictum, ut spiritus nomine ventum accipiamus. Neque enim ventus poterat siccare diluvium. Alioquin cum mare ventis exagitetur quotidie, exinaniretur profecto. Nam quomodo non evacuaretur mare ventorum vi, cui cessisset toto diffusum orbe diluvium usque ad Herculis, ut ajunt, columnas, et mare Magnum tectis montium excelsorum verticibus exæstuans? Spiritus igitur divini virtute invisibili diluvium illud repressum esse non dubium est, cœlesti operatione, non flatu. Unde scriptum est: *Omnia a te expectant, ut des illis cibum in tempore: aperiente te manum tuam,* [1] *universa*[1] *implebuntur bonitate. Auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum convertentur. Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et* Ps. CIII, 27 et seq. *renovabis faciem terræ.* Est ergo Spiritus cujus operationi cedere universa videantur, in quo cœli ipsius virtus sit, sicut scriptum est: *Verbo Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis* Ps. XXXII, 6. *virtus eorum*: qui Spiritus est creator universorum, sicut etiam Job dicit: *Spiritus divinus qui* [2] Job, XXXIII, 4. *fecit me.*[2]

CAPUT XVII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
2. Clausi sunt fontes aquarum, et cataractæ cœli.	2. Et clausi sunt fontes abyssi, et cataractæ cœli. Gen. VIII
4. Et sedit arca in septimo mense, septima et vigesima mensis.	4. Requievitque arca mense septimo, vigesimo septimo die mensis.
7. .... (*Corvus*) non regressus est, donec siccaret aqua a terra.	7. Qui egrediebatur, et non revertebatur, donec siccarent aquæ super terram.

Clausos aquarum fontes et cataractas indicare causas erroris ad animæ sanitatem esse recidendas: dinumerationem temporis quo sedit arca, initio anni, id est, verna tempestate cœpisse, ac tunc desiisse diluvium; iisdemque numeris crevisse aquam et decrevisse: ostium arcæ reseratum designare mentem per sensus naturam contemplando ad cognitionem Dei pervenire: demum emissionem corvi, culpæ depulsionem ex anima, ad quam extinctis passionibus non revertitur.

59. Nunc consideremus quid sit quod ait Scriptura divina: *Clausi sunt fontes aquarum, et cataractæ cœli.* Nec obscurum arbitror. Ibid. 2 His enim causis minuitur diluvium quibus crevit. Erupti erant fontes aquarum, apertæ fuerant cataractæ cœli, ut undique influentibus aquis terra inundaretur. Debuerant claudi ea ex quibus diluvii origo manavit, ut ejus inciperet esse defectus. Hoc littera sonat. Subtilior autem interpretatio exprimit, eo quod diluvium animæ vitio mentis et luxuriæ corporalis influxerat, ut malitia passioni, passio malitiæ misceretur: ingrediente medico Dei Verbo ad visitationem animæ quæ diutina ægritudine laborabat disceptationum improbitate, et passionum acerbitate, prius debuerunt causæ ægritudinis amputari. Principium enim medicinæ est causas languoris incidere; ne diutius ea quæ nocent, ad incrementum ægritudinis ministrentur. Quod nos etiam lex docet; cum enim steterit lepra, ut jam Levit. XIII, 5, 6. non diffundatur, tunc ait mundam esse lepræ stationem quamdam et mansionem. Quidquid enim præter naturam movetur immundum est. Hæc igitur est animæ sanitas, hæc salubritas mentis, ut affluentia cesset erroris, sistatur culpa, ne serpat. Cessante incentivo culpæ atque delicti salus tuta est, atque inoffensus vigor animæ se refundit.

60. *Et sedit,* inquit, *arca septimo mense, septima et vigesima mensis.* Nisi diligenter intendas, etiam Gen. VIII, 4. secundum litteram difficilis loci istius comprehensio est. Et primum omnium cavendum, ne quem septimi mensis repetitio crebra perturbet. Sic enim scriptum est, sexcentesimo anno secundum Hebraicam veritatem,[3] mense vero primo,

[1] Maur. *omnia.* At nostri codicis genuinam esse lectionem ex ipsius S. Doctoris arguitur usu, prout videre est apud Sabb. ad. h. l.

[2] Licet hæc animadverterit Sanctus Doctor, attamen litteralis sensus prolatorum Geneseos verborum de vento intelligendus est, cujus actione, non quidem statim exsiccatio aquarum, sed pluviæ cessatio effecta est.

[3] Cod. N', *sexcentesimo anno septimo mense septima et vicesima mensis cœpisse diluvium.* Hisce verbis cœva manus hæc alia superscripsit: *secundum hebraicam veritatem mense secundo.* Unde roboratur suspicio ad quam hoc loco innuunt Maurini dicentes, voces *secundum hebraicam veritatem* ex conjectura in alios Mss. et inde in editiones irrepsisse. « Fatemur autem, ita prosequuntur laudati editores Maurini, non videri absurdum fecisse, qui reposuerunt, *mense vero secundo;* ut intelliges e cap. XIV, n. 48, et hoc ipso cap..... Alioquin minus sibi constaret Ambrosii supputatio. Sed in numeris scribendis quam facile labantur librarii, nemo nescit. »

septima et vigesima die mensis cœpisse diluvium: centum quinquaginta diebus fuisse infusionem aquarum, sedisse arcam in monte septimo mense, septima et vigesima mensis: postea minui cœpisse aquas misericordia Dei; centum quinquaginta diebus diminutionem aquarum factam, postea apparuisse capita montium: deinde post quadraginta dies aperuisse ostium arcæ sanctum Noe, dimissum corvum non revertisse, dimissam columbam revertisse vacuam, iterum post septem dies dimissam revertisse cum ramo olivæ, tertio post septem dies dimissam non revertisse: tunc advertisse Noe quod aqua omnis recessisset. Ac sic annus conclusus ostenditur
1 sexcentesimo primo anno Noe, in secundo anno[1] septima et vigesima mensis. Quod igitur ad explanationem apertam pertinet, eodem mense atque eodem die restituitur æqualitas terræ post diluvium, quo corrupta est incipiente infusione diluvii. Veris enim tempore omnis ager viret, et terra parturit fructus. Tunc incipiunt gem-
2 mare[2] arbores, germinare fructus. Divitem ergo reformavit Dominus, et restituit qualitatem. Mense igitur secundo, hoc est, aprili (primus enim mensis martius est quo habet justus natalem, quando noctium dierumque æqualitas æstimatur, hoc est, octavo, ut Romani putant, vel ut alii, quinto Kal. april.); mense, inquam, secundo, hoc est, aprili, septima et vigesima mensis cœpit diluvium. Ver igitur initium anni æstimatur, non secundum usum temporis, sed secundum naturæ prærogativam; ut quia tunc spes anni inchoat, et incipit se fructus ostendere, tunc videatur anni esse principium. Septimus autem mensis secundum numerum is qui september dicitur, computatur; quia etsi a septembri mense annus videatur incipere, sicut Indictionum præ-
3 sentium[3] usus ostendit (tunc enim seminum jactus), vere tamen ex quo plenior gratia se incipit demonstrare, ex eo anni origo subducitur, et ideo qui alia ratione primus putatur, diversa æstimatione septimus habetur. Tunc ergo sedit
4 arca, hoc est, in mense septimo, septima et[4] vigesima mensis super montem quadrati. Ex illo minui diluvium cœpit. Simul considera quia eisdem numeris quibus aliqua incipiunt, resolvuntur; ut diluvium cœpit secundo mense anni, septima et vigesima mensis; centum quinquaginta diebus influxit diluvium; centum quinquaginta diebus aliis cessit diluvium: quadraginta diebus nimia vis cœlesti imbre et fontium eruptione exæstuavit; quadraginta diebus aliis exactis postquam visa sunt capita montium, undecimo mense, primo die mensis, dimisit corvum sanctus Noe: ita constat eodem numero quo cumulatum est, diluvium esse imminutum. Unde docet nos Scriptura ordinem esse servandum.

61. Quod autem ostium sit arcæ quod aperuit justus, secundum corporis rationem supra dictum est. Secundum altiorem autem interpretationem illud dicendum videtur, quod[5] corporis 5
sensus velut ostiorum similes habentur. Per hos enim tamquam per ostia ingreditur in nostram mentem velut quædam sensibilium comprehensio. Ergo mens nostra per hos sensus respicere videtur, et maxime per visionem, quæ omnibus sensibus corporis præstabilior æstimatur; quia domestica est luminis, et per eam adspicientes cœlum, terram, maria,[6] solem quoque, lunam 6
et stellas quibus axis ornatur, intelligimus Deum esse operatorem mundi atque rectorem, nec sine auctore Deo tantorumque operum conditore hæc potuisse fieri credimus, aut posse consistere.

62. Per hanc igitur fenestram corvum primum justus emisit. Quærenda causa, nec tamen latet quantum ad litteram pertinet; quia plerique quasi annuntium futurorum corvum æstimant, et voces ejus observant, volatusque rimantur. Sensus autem altior significat quod mens justi quando mundare se incipit, quæ tenebrosa sunt, et immunda, et temeraria primo a se repellit. Siquidem omnis impudentia atque culpa tenebrosa est, et mortuis pascitur, sicut corvus: lumini autem vicina virtus, quæ mentis puritate et simplicitate resplendet. Et ideo tamquam emittitur et fugatur culpa, et separatur ab innocentia, ut nihil remaneat in viri justi mente tenebrosum. Denique egressus corvus non revertitur ad justum; quia fugitans omnis culpa est æquitatis, nec probitati videtur et justitiæ convenire. Denique evasisse se credit injustus tamquam de vinculis, cum justus ab ejus se consortio separaverit, diluvii cujusdam et corruptelæ familiaris, ut corvus qui cum siccitatem terræ nusquam inveniret, non reversus est, sed remansit.

63. Considerandum etiam quare non regressum dixerit corvum, *donec siccaret aqua a terra,*[7] 7
Gen. VIII, 7.
quasi vero postea sit regressus. Sed hæc locutio familiaris est scripturæ divinæ. Siquidem et in Evangelio habes scriptum de sancta Maria, quod non cognoverit eam Joseph donec peperit filium, cum utique nec postea cognoverit. Deinde quæ Matth. I, 25.
est locutio ista, ut diceret, *donec siccaret aqua a terra,* non terra ab aqua? Et quidem usus loquendi etiam hoc habere consuevit: tamen nonnulli ante nos æstimaverunt, eo quod immoderata quædam videatur vis exprimi passionum hac locutione verborum; quia turbidis passionibus ac procellosis consumatur anima, deficientibus autem et velut arescentibus virtutem resumat. Non redit igitur culpæ species in animam justi, quasi siccam et mortuam derelinquens, et cui jam nocere non possit.

[1] Cod. N', verbis *in secundo anno,* manus coæva superaddidit *vel mense.*
[2] Cod. N', *germinare,* ut habet et Rom. editio.
[3] Vide quæ dicentur in epist. ad Episc. Æmiliæ. (Ed. Maur.)
[4] Cod. N' omitt. *et.*
[5] Cod. N', *quia.*
[6] Cod. N', *et maria.*
[7] Subintelligitur *se,* ellipsi valde latinis frequenti.

CAPUT XVIII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. VIII. 9. ..... (*Noe*) extendens manum suscepit eam, et introduxit ad se.
10. Et tenuit septem diebus aliis columbam, et iterum dimisit eam.

Lectio Vulgata.

9. ..... extenditque manum, et apprehensam intulit in arcam.
10. Expectatis autem ultra septem diebus aliis, rursum dimisit columbam ex arca.

Ut corvus malitiam, sic virtutem columba exprimit. Ad hanc recipiendam semper justum esse paratum ostendit Noe; idemque columbam septem aliis diebus retinens patientiam in corrigendo necessariam docet.

64. Nec illud vacuum, quod postea columba dimittitur. Malitiam etenim simplicitas, et culpam virtus resolvit. Malitia igitur amat
1 diluvium, et[1] consortium justæ mentis refugit, et quasi desolata, et sine aliqua statione remanet nullam habens cum virtute communionem. Virtus autem redit amans justorum consortia, et largiendæ familiarior utilitati, quæ conferat salutaria, et cavenda ea quæ sunt nocitura, commoneat: sicut columba dimissa cum videret cessasse aquam, regressa est tamquam plena justitiæ; ut ei a quo missa fuerat, nuntiaret quid adhuc cavere deberet, atque exspectando fructu meliore postea potiretur. Quod autem columba non inveniens requiem suam regreditur ad eum, manifestum indicium dedit per hujusmodi aves, quantum intersit inter malitiam et virtutem, exprimi. Siquidem corvus ante dimissus, cum aliquanto videretur amplius exundare diluvium, visus est locum invenisse residendi. Et certe non est hujusmodi corvus ut aliæ aves quæ in aquis conversationem habere consue-
2 runt.[2] Cum ergo corvus ubi remaneret invenisse videatur, columba autem non invenerit, evidens ratio est altiore interpretatione signari, quia malitia inquietis passionibus et cupiditatibus quibus corrumpitur anima, se miscere consuevit, et quasi cognatis et domesticis delectatur, ibique commorationem suam locat: virtus autem prima statim specie visionis offensa regredi festinavit ad mentem animamque justi, quod illic diversorium sibi tutissimum sit locatum; eo quod alibi tamquam columba, ita hujusmodi virtus stationem tutissimam invenire non possit. Tarde enim inter astutias istius mundi, et sæcularium fluctus cupiditatum portum solet invenire simplicitas.

65. Itaque sicut justitia velut visendi gratia progressa paulisper ad mentem optimam redire festinat, nec longius discedit a justo; ita etiam justus et studiosus virtutis, ubi virtutem appropinquare cognoverit, gremium suæ mentis expandit. Quid enim sibi vult quod vir studiosus virtutis *Noe extendens manum suscepit eam, et introduxit ad se?* Quod etsi secundum litteram planum videtur, non tamen facile colligas, nisi A viri sapientis tibi nota sit consuetudo, qui velut speculatrice virtute utitur, et ei explorandorum negotiorum gerendorumque prærogativam quamdam videtur committere. Ea ergo virtus expendit naturas, ut si qua earum sibi videtur committere profectum, ei possit adjungere. Communis enim quædam est bonitas sapientiæ, et liberalis et larga utilitatis: ita ut quas morigeras sibi cernit, adsociet; ubi autem proposito suo viderit aliquorum recalcitrare naturam, velut ad hospi- B tium familiare sibi revolat et recurrit, quam sapiens et industrius tamquam manu quadam mentis festinat excipere, omne cor aperiens suum quo eam etiam absentem tenebat. Nunquam enim potest sapiens exsors esse propriæ virtutis.

66. Quid præterea sibi velit quod tenuit septem diebus aliis columbam, et iterum dimisit[3] 3 eam; nisi ut advertas quod bonum sapientis, optimumque propositum semper sibi etiam alios C adjungere studet, errantes emendare, corrigere vagantes? Si quem in principio resilire conspexerit, tamen commutandi ejus et corrigendi non desperet profectum. Sicut enim bonus medicus, et si tempus medicinæ non sit, tamen visitationis speculam ante præmittit; deinde non negligit justæ exspectationis excubias, et paulisper passionibus cedens, opperitur facultatem medendi, quæ cum fuerit oblata, suum non intermittit officium: ita ergo et sapiens verbis ac D disputationibus, tamquam medicus medicamentis, contrarias curare desiderat passiones. Et quia in omnibus remedio divini favoris utendum est; ideo septem exspectavit dies quibus mundus omnis describitur absolutus, et operatori Gen. II, 2. requies ministrata; ut ex illo auctore omnium sumeretur disciplina operationis humanæ.

CAPUT XIX.

E *Lectio S. Ambrosii.*

11. Regressa est igitur columba ad vesperam habens folium oleæ et ramum in ore suo, et cognovit Noe quia defecit aqua a terra.

Lectio Vulgata.

11. At illa venit ad eum ad Gen VIII. vesperam, portans ramum olivæ virentibus foliis in ore suo. Intellexit ergo Noe quod cessassent aquæ super terram.

Columba quare dicatur ad vesperam regressa cum olivæ ramo in ore: item unde aquas defecisse Noe cognoverit: tandem cur eadem columba post dies septem tertio emissa reversa non sit.

F 67. *Regressa est igitur columba ad vesperam habens folium oleæ, et ramum in ore suo.* Non otiose posuit et vesperam, et regres- Ibid. sam, et habentem oleæ folium, et ramulum in ore suo, ut non fugitantem virtutem arbitreris profectus futuri, si quos possit acquirere; neque rursus tamquam sine lumine eam fuisse cognoscas, et quibusdam tenebris occultam, sed diurno candore fulgentem expectasse usque ad

[1] Cod. N' omitt. *et.*
[2] Cod. N', *consueverunt.*
[3] Maur. *emisit.* Verum nostra lectio roboratur etiam alibi ex usu S. Doctoris V. Sabb. ad h. l.

occasum diei, et sic ad eum regressam, apud quem etiam vesperi tenebras habere non posset. Folium quoque quod secum detulit, etsi breve illud folium detulisse videatur, spem eorum quos sui pœniteret erroris, etsi non magnam, aliquam tamen significavit. Folium enim sine virgulto esse non poterat. Ergo quasi germinantis correctionis, licet non magnum aliquod, tamen vexit insigne et folium oleæ, in qua arbore oliva generatur, ex qua oleum conficitur, quo materiale hoc lumen fovetur, et tenebrarum fugatur obscuritas. Quid autem magis quam lumen familiare virtuti[1] est? Folium ergo et ramulus insigne est correctionis: correctio autem quasi radicem sui pœnitentiam habet, quæ pœnitentia non potest in turbidis, sed in iis qui spiritalem jam sermonem acceperint, germinare. In ore quoque non frustra ramulus oleæ videtur esse delatus; eo quod virtus et sapientia in sermone sui habeat claritudinem,[2] et ipsa statim specie lumen ejus effulgeat, maxime cum pacifica loquitur; quoniam hunc quoque ramulum pacem petentes præferre consueverunt. Tulit ramulum, eo quod simplicitas puritate ac sinceritate semina quædam auribus nostris utilitatis infundit; et bonæ doctrina virtutis aut ad industriam[3] provocat, et invitat ad præmium bonæ sibi conscium[4] disciplinæ, aut gerendæ pœnitentiæ, et sequendæ conversationis cupiditatem injicit peccatori.

68. Unde et[5] præterea cognoverit sanctus Noe quia defecerit aqua a terra, sicut scriptum est, considerandum videtur. Primo omnium secundum litteram, quia potuit intelligere utrum siccum, an humidum folium esset allatum. Deinde quoniam non est hujusmodi columba, ut possit fructus latentes sub aqua eruere. Sed utrum illud folium ante diluvium fuerit exortum, an tempore diluvii, contuendum est tibi. Si ante diluvium, vir justus gavisus est fructum de veteri semine aliquem reservatum, et inde collegit misericordiæ insigne divinæ, quod jam diluvium removisset, quæ fructum demonstraret, cui non potuissent nocere diluvia. Si diluvii tempore natum est folium, advertit utique justus nova semina misericordiæ fructificasse cœlestis, ut radices arborum viverent, et quasi resumpta anima fetus germinarent vetustos, atque in assuetos partus redirent, quorum indicium præmissa folia demonstrarent.

69. Sed hoc alta potius interpretatione collegit, quia Dominus Deus noster, quamvis acerbis iniquitatis nostræ offensus esset[6] erroribus; tamen antiquæ nobis prosapiæ patriæque virtutis semen aliquod vel exiguum reservaret, ne penitus operis et creaturæ suæ omne circa humanum genus amputaretur insigne. Unde et Esaias ait: *Nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes essemus,*[7] in alterius nomine civitatis exprimens cæcitatis indicium, in alterius sterilitatem. Ita enim lingua patria Chaldæi nuncuparunt Sodomam et Gomorrham, cæcitatem et sterilitatem significantes. Meritoque Dominus in hujusmodi specie civitatum amputavit magis humana vitia, quam puniendos homines judicavit. Is. I, 9.

70. Tertio dimittitur columba post septem dies, atque eadem non regreditur. Unde consideremus, ne id quod supra diximus inveniatur esse contrarium. Si verbo quidem columba, opere autem virtus non revertitur ad justum; ergo destitutus est justus, et defraudatus munere suo? Nequaquam. Numquam enim vir hujusmodi a virtute disjungitur, nec cum ex ore emittit justitiam, disputationemque alterius virtutis inducit, virtute se exuit, et imitanda aliis æquitate dispoliat: sed vice solis alios illuminat, cum radios suæ lucis emittit. Ignis nempe calefacit appropinquantes, ita ut calorem naturæ suæ ipse possideat. Numquid deficit lux diei, cum totum mundum illuminat claritate? Habet inoffensum cursum suum, illibatamque naturam. Sic et ista in columbæ specie virtus, cum adhuc ferveret diluvium, secundum avem tamen in terris, secundum virtutem in hominum passionibus revertitur ad justum, quia in iniquorum pectoribus virtus ut posset hærere, non potuerat invenire. Et ideo in illo secundo diversorio sui regrediens hæret atque requiescit. At vero ubi deferbuerint diluvia passionum, et auditi verbi compertæque doctrinæ plurimi studuerint esse consortes, jam non unius patrimonium, sed commune bonum esse incipit disciplina virtutis, et tamquam sapientiæ poculum hauritur a plurimis qui ante sitientes bibere noluerunt, sicut nunc fervent diluvia in pectoribus Judæorum; et cum aqua cœlestis doctrinæ exundet, potus exuberet, non putant esse potandum. Evangelium legitur, virtus exit de sermone cœlesti, tractat Sacerdos in ecclesia. Sed ne forte intra arcam positus solus non possit audiri, interdum et egressus ecclesiam, ubi Judæus occurrerit, monet, exemplum adfert cœlestium scripturarum. Claudunt aures, ne vel invitos fons abluat, et verbi Dominici humor adspergat. Si qui vero crediderint, currunt ad fontem, doctrinam expetunt, insinuari sibi Evangelium concupiscunt, nec satiantur assiduitate potandi. Ita fonte sapientiæ certatim repleri desiderant, quem ante fugere gestiebant. Quem fontem? Audi dicentem: *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Joan. VII, 37, 38.

[1] Cod. N', *virtutum.*
[2] Cod. N', *claritatem.*
[3] Cod. N', *ad justitiam.*
[4] Cod. N', *sibi commissum,* ut quidam alii codd. et veteres editiones.
[5] Cod. N' omitt. *et.*
[6] Cod. N', *offensus sit.*
[7] Cod. N', *similes fuissemus.* Hæc fortassis genuina lectio, quippe quæ etiam apud S. Gaud. Brix. et Hieronymum inveniatur, et melius respondeat græco textui ὡμοιώθημεν.

CAPUT XX.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. VIII. 13. In primo et sexcentesimo anno vitæ Noe, primo die mensis imminuta est aqua a facie terræ; et denudavit Noe tectum arcæ.....

Lectio Vulgata.

13. Igitur sexcentesimo primo anno, primo mense, prima die mensis, imminutæ sunt aquæ super terram: et aperiens Noe tectum arcæ, aspexit, viditque quod exsiccata esset superficies terræ.

Quod alio die imminuta aqua, alio siccata terra memoretur, eo significari justum Noe in duabus generationibus primum fuisse. Per denudationem arcæ abdicationem corporeæ delectationis exprimi. Quare primus vel secundus mensis verni temporis dies dictus. Postremo difficultas de folio reperto dissolvitur.

71. In primo et sexcentesimo anno vitæ Noe, primo die mensis imminutam aquam dicit a facie terræ; in secundo autem mense, septima et vicesima die mensis siccatam terram esse commemorat. Quid sibi vult illa adjectio de aquæ imminutione, cum supputata ratio superior annum conclusisse videatur, qui annus a secundo mense incipit, et in secundum mensem anni alterius usque progreditur? Nisi forte hic justi formam declaratam velimus accipere; ut primus annus is fuerit, quo cœpit diluvium, post sexcentesimum scilicet annus primus; primus iterum annus et primus mensis post sexcentesimum annum, quando imminuta est aqua a facie terræ: eo quod justus in peccatorum[1] generatione quæ propter delicta deleta est, virtute primus erat, et in secunda generatione, quæ cœpit post diluvium, et ordine, quia primus secundæ generationis fuit, et merito primus evaserat. Recte enim ei honor defertur qui et primæ generationis primus fuit et posterioris principium; qui meruerit et de illa evadere, et isti ad seminarium propagari. Cum enim alii deperissent, solus, vitæ egregiæ merito, et prærogativa virtutis apud Deum dives, non est expertus malitiæ corruptelam, per quem factum est ne totum corpus generis humani vel abolitum videretur in terris, vel a Dei abscissum gratia relinqueretur.

Ibid. 13. 72. *Et denudavit*, inquit, *Noe tectum arcæ.* Supra, c. VI. Cum arcam, sicut supra interpretati sumus, pro specie corporis acceperimus, quid sit denudari corpus intelligamus secundum altiorem scilicet sensum. Ceterum liquet quemadmodum arca potuerit aperiri secundum litteram. Quid igitur tectum humani corporis sit quod clausum in diluvio fuit, nisi forte delectationem accipiamus quæ operiebat hoc corpus nostrum, et quasi tegebat per illum Adæ errorem? Et eo maxime tectis similis æstimatur; quia sensus omnis in capite, inde delectatio quæ corpus omne subjectum habebat. Sed ubi mens justi viri sobria atque integra a corruptione diluvii, divinæ cognitionis inflammata desiderio exilire atque evolare voluit in superiora, detexit omnia quæ erant impedimento, et speciem voluptatis, quæ quodam operimento ceteras tegebat partes corporis, redoperuit ac retexit; ut non solum corpus a servitio dominatricis ignobilis liberaret, verum etiam ea quæ erant incorporalia comprehenderet; quæ enim non videntur æterna sunt. Et ideo justus quem non videbat Dominum requirebat, corruptelæ exsors, cupidus æternitatis.

73. Quod autem ait primum mensem vel secundum, eumque esse verni temporis diem, habes et alibi dictum: *Hic mensis primus erit vobis in diebus anni.* Qui enim in gratia primus post periculum, hic recte prærogativam primi mensis accepit. Exod. XII, 2.

74. Nec[2] te autem moveat quod diximus supra, folium in ramo repertum post diluvium potuisse generari: etsi sub aqua plerumque herbæ soleant germinare; tamen ut scrupulus omnis possit auferri, quid magnum si Deo jubente, uno die quo imminuta fuerit aqua, statim germinavit et terra, cum idem sit fructuum reparator et conditor, atque operis sui usum non fuerit oblitus? Denique habes et in Genesi statim quod jusserit ut terra herbam pabuli germinaret, et lignum fructiferum cum fructu suo, et statim ejecit terra herbam pabuli, habentem semen secundum genus, et lignum fructiferum; et ille dies unus fuerit, quo hæc Deus jussit aut fecit. Ergo beneficii sui Deus non immemor, immemor[3] autem nostræ iniquitatis opus suum ejusdem qua cœpit temporis quantitate reparavit. Supra, c. XIX. Gen. I, 11.

CAPUT XXI.

Lectio S. Ambrosii.

16. Et dixit Dominus Deus ad Noe: Exi de arca, tu et uxor tua, et filii tui.....

18. Et exivit ipse et uxor ejus, et filii et uxores filiorum ejus.

Lectio Vulgata.

16. Egredere de arca, tu et uxor tua, filii tui et uxores filiorum tuorum tecum. Gen. VIII.

18. Egressus est ergo Noe, et filii ejus, uxor illius, et uxores filiorum ejus, cum eo.

Cur Noe ut exiret ex arca Dei præceptum exspectaverit. Quomodo per ordinem quo idem cum suis ingressus atque egressus describitur, abstinentia generationis nec non ejusdem usus designetur. Demum quid ille ordo spiritali intellectu nos edoceat.

75. Et *dixit Dominus Deus ad Noe: Exi de arca tu, et uxor tua, et filii tui.* Itaque recedente aqua et siccata terra exire potuit Noe de arca. Sed justus nihil sibi arrogat, sed totum se divino committit imperio. Et maxime qui cœlesti fuerat ingressus oraculo, cœleste debuit, ut egrederetur, exspectare responsum. Verecunda enim justitia est; quia inverecunda iniquitas quæ usurpat indebita, nec reveretur auctorem. Ibid. 16.

76. Nunc quæramus qua ratione quamdiu ingrediebantur in arcam hic ordo fuit ingredientium, ut primo ipse ingrederetur et filii

[1] Cod. N', *et in peccatorum.*

[2] Cod. N', *Ne.*

[3] Cod. N', una cum aliis Mss. apud Maur., atque anterioribus editt. *memor autem.*

ejus; deinde ejus uxor,[1] et uxores filiorum ejus: quando autem exierunt, commutatus sit. Nam scriptum est: *Exivit ipse, et uxor ejus, et filii,* Gen. VIII, 18. *et uxores filiorum ejus.* Et littera quidem significat in ingressu abstinentiam generationis, in egressu generationis usum. Tunc enim pater cum filiis prius introivit, et filii cum parente, et postea uxor ejus, et[2] filiorum ejus uxores, id est, non commiscetur sexus in introitu, commiscetur in egressu. Aperte igitur velut ordine ipso ingressionis vocem quamdam justus emittit, tempus illud non esse concubitus, neque deliciarum, quo omnibus immineret interitus. Luc. XVII, 26 et 27. Unde in Evangelio Dominus ait, reprehendens quod temporibus Noe manducarent et biberent, uxores ducerent, et filias nuptum traderent; et ideo propter intemperantiam eorum supervenisse diluvium. Mœroris igitur tempus illud, non lætitiæ erat. Et inde justus consortio non delectabatur uxoris, vel filii justi petebant copulam conjugalem. Quam enim indecorum, ut quo tempore viventes morerentur, tunc perituri generarentur? Postea autem recte ad seminarium ceterorum successit usus et cura conjugii, cum diluvium recessit. Itaque non viri cum viris, sed feminæ cum viris exeunt; ut virilis in se interdicta permixtio, permissa autem virilis et feminei legitima sorte conjugii copula videretur.

77. Sensus autem altior hoc habet: ubi periculum est, viriles quædam et fortiores disceptationes menti adhæreant, et eo se mens quasi quamdam tueatur sobolem filiorum, quo tempestatibus et gravioribus passionibus acies quædam virilis occurrit. Decurso autem periculo, nihil obest si molliores cogitationes validioribus copulentur; non ut effeminentur a mollioribus fortiores, sed ut molliores sensus velut quibusdam virilibus roborentur, cum omnia consilia nostra ad virtutem, justitiam, integritatem, fortitudinem dirigantur, et quodam usu seminarioque virtutum creari atque adolescere possint validiora consilia. Non est igitur utile, cum vitiorum aliqua confusio est quæ mentem occupet, serere aliquas cogitationes, atque generare et parturire mentem. Cum autem compressæ fuerint cupiditates, et mens requieverit, tunc seminario quodam disceptationis accepto, virtutes possunt et bona opera germinari.

[1] Cod. N', *inde uxor ejus.*
[2] Cod. N', *vel.*

CAPUT XXII.

Lectio S. Ambrosii.

20. Et ædificavit Noe aram Deo. Et sumpsit a bestiis et a volatilibus mundis, et obtulit holocausta.

21. ..,.. Et dixit Dominus Deus: Recogitans non adjiciam maledicere terram propter opera hominum; quia permanet cor hominis diligenter super mala a juventute: non ergo adjiciam adhuc percutere omnem carnem sicut feci.

Lectio Vulgata.

20. Ædificavit autem Noe altare Domino: et tollens de cunctis pecoribus et volucribus mundis, obtulit holocausta super altare. Gen. VIII.

21. Odoratusque est Dominus odorem suavitatis, et ait: Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines: sensus enim et cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua: non igitur ultra percutiam omnem animam viventem sicut feci.

Quanam de causa Noe aram injussus Deo ædificavit; cur Deo, et non Domino: quare etiam holocausta e bestiis ac volatilibus mundis obtulerit; et quid sit quod ait Dominus: Recogitans non adjiciam maledicere terram, etc.

78. Et *ædificavit,* inquit, *Noe aram Deo.*[3] Qua ratione supra Dominus admonuit quæ faceret, et fecit Noe omnia: hoc autem quod non admonitus est fecerit, fortasse requiratur. Sed utique Dominus non debuit quasi avarus mercedem gratiæ postulare, et justus eam intellexit veram actionem gratiarum esse quæ non juberetur, sed deferretur. Itaque nec dilationem passus est. Etenim grata animi virtus passionem dubitationis excludit: qui autem debitum gratiæ ut a se exigatur expectat, ingratus est. Quod autem *ædificavit,* inquit, *Deo,* et non dixit Domino, sed *Deo;* secundum nominis interpretationem non coacta videtur hæc actio esse gratiarum quasi Domino; sed virtus justi morigera et grata quasi Deo. Quod imperiale est sequestravit; quod beneficii nominavit. [3] *Ibid.* 20.

79. *Et sumpsit a bestiis, et a volatilibus mundis, et obtulit,* inquit, *holocausta.* Littera evidens est, quod ea quæ incontaminata sunt, debemus offerre, in quibus affectus reluceat offerentis. Altior autem interpretatio hoc habet, quod bestiæ mundæ videntur sensus esse sapientis; volatilia autem intellectus, qui sunt longe subtiliores atque leviores. *Ibid.*

80. Nunc vero consideremus diligentius quid sit quod ait: *Et dixit Dominus Deus: Recogitans non adjiciam maledicere terram propter opera hominum; quia permanet cor hominis diligenter super mala a juventute.* Non ergo adhuc percuteret omnem terram, sicut fecit, omnibus diebus terræ. Etsi vindicaverat in hominum genus, tamen cognoverat quia vindicta legis ad timorem proficit, et cognitionem doctrinæ magis quam ad naturæ commutationem, quæ corrigi in aliquibus potest, in omnibus mutari non potest. Vindicavit ergo Dominus, ut timeremus: pepercit, ut reservaremur. Et vindicavit semel ad exemplum timoris; pepercit in reliquum, ne dominaretur semper amaritudo peccati; simul quia si quis peccata cupiat sæpius vindicare, asper magis quam censorius habetur. Ideoque dicit Dominus: *Non adjiciam ultra maledicere* *Ibid.* 21.

[3] Cod. N', *Domino.* Sed evidenter hæc lectio mox sequentibus verbis opponitur.

terræ, propter opera hominum, id est, quia pietatem suam circa universitatem hominum voluit declarare, et tamen securitatem et negligentiam quamdam mentibus humanis adferre non debuit, in paucos vindicat, plures reservat. Deinde cum dicit: *Non adjiciam,* ostendit quod allevet magis ærumnas hominum quam ingravet, sciens quod penitus peccata hominum auferri non queant. Tamquam in proverbio: Si quis reti subtili haurire cupiat aquam, sic qui malitiam ex pectoribus hominum conatur auferre.

81. *Non adjiciam,* inquit, *maledicere terræ propter peccata hominum; quia permanet sensus hominis diligenter super mala a juventute.* Vide quomodo studiose nos delinquere Deus significet, dicendo permanere super mala sensum hominis diligenter: quo dicto significare videtur diligenter cor hominis ad peccata propendere, et inesse principali nostro lubricum delinquendi, et quod pejus est, studium non deesse. Ideo enim ait, *diligenter,* quasi solliciti simus, ne immunitas culpæ nobis possit obrepere. Deinde non in unum malum dixit, sed *super mala.* Et, *a juventute,* addidit; ex illa enim ætate crescit malitia, licet alibi legerimus quod non sit sine
Job, XIV, 5. peccato nec unius diei infans. Sed et infantia sine peccato non sit propter corporis infirmita-
1 tem, diligentia autem[1] et studium peccandi incipiat a juventute; ut puer quasi infirmus peccet, juvenis tamquam improbus, qui studiose cupiat peccata committere, et in criminibus glorietur. Apud plerosque enim innocentia pro ignavia, et culpa pro laude habetur. Ita se luxuria et deliciis et adulteriorum affectibus juvenes jactare consuerunt. Crescit ergo cum ætatibus culpa. Omne igitur genus hominum jam non consumendum declarat, cum dicit: *Non adjiciam percutere omnem carnem:* sed in parte vindicta servatur.

CAPUT XXIII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. VIII. 22. ..... Semen et messis, frigus et æstus, hyems et æstas die et nocte non requiescent.	22. Cunctis diebus terræ, sementis et messis, frigus et æstus, æstas et hyems, nox et dies, non requiescent.

Quid verba Domini: Semen et messis, frigus et æstus non requiescent, *primo quidem juxta litteram, deinde et moraliter significent.*

82. Quid sit etiam quod ait: *Semen et messis,*
2 *frigus et æstus,*[2] *hyems et æstas die et*
Ibid. *nocte non requiescent.* Secundum litteram significat permansura manentibus secundum institutionem Domini, et statum suum temporibus
4 3 incorrupta futura[3] animalia, vel nemorosa omnia.[4] Nam cum corrumpuntur tempora, corrumpuntur etiam illa quæ temporibus suis quæque gignuntur. Si autem confusio sit temporum, quomodo possunt confusione facta etiam ea quæ sunt gignentia permanere? Ergo tempora sunt quæ aut corrumpunt aut reservant, prout ipsa sui habuerint qualitatem. Ideoque annus ex contrariis ducitur, vere, autumno, æstate, hyeme, sicut harmonia cantilenæ permixtis gravibus et acutis videtur consistere. Sic ergo et mundus iste ex contrariis continetur, aere et terra, igni et aqua. Nostra quoque corpora frigore et calore, humore et siccitate quemdam naturæ ordinem servant. Nam si naturalis ordo ac mensura confunditur, tunc necesse est sequatur interitus. Ergo certum ordinem temporum Dominus, remota confusione diluvii, ad perseverantiam mundi promittit futurum.

83. Altior autem sensus hoc[5] habet, ut per 5
semen intelligamus principium, per messem intelligamus finem. In utroque salutis est causa. Alterum sine altero imperfectum est; quia ubi principium est finis quæritur, nec potest esse sublato fine principium, et finis in principium recurrit. Ergo semper in eadem recursurum dum in hoc mundo est, genus memorat humanum; ut cum incipit annus, finiatur; cum finitur, incipiat, non medio mundus tempore resolvatur. Ita et mens quando aliquid videtur incipere, ad finem usque contendat, et operis sui terminum quærat. Quando finit aliquod opus, non quasi consummato opere ferietur; sed in alia recurrat opera, et semper incrementa virtutis exerceat: quando quidem videt quod in fructus suos semper terra revocetur, qui diversi aut vere et æstate, ut in partibus Orientis, aut æstate autumnoque nascantur, ut in partibus Occidentis.

84. Alio tempore terrarum seminaria partus
6 suos edunt,[6] alio autem tempore fructus arborum carpimus. Dividui ergo fructus sunt; necessarii, et voluptuarii: necessarii ex seminibus terrarum; at vero ex arborum fructibus voluptuarii. Itaque corpus nostrum tamquam vere, hoc est, aere, cibo pascitur naturali. Ἀήρ autem
7 græco nomine,[7] ver latino dicitur. Ideo Scriptura de partibus Orientis, et maxime Ægypti per quam transivit Hebræus, vel ex partibus Phœniciæ sumpsit exemplum. Anima autem voluptuariis, hoc est sapientiæ fructibus alitur; cui iterum, ut corpori nostro contrarium frigus et æstus, ita timor et iracundia videntur adversa.
8 Sed quia in corpore est, necesse est[8] et iracundiam habeat et timorem, nec potest sine hac esse corporeæ necessitate naturæ. Et ideo mens sapientis moderamina justa dispensat; ne iram et timorem permisceat, et fiat confusio quædam
9 in[9] animo illius atque diluvium.

[1] Cod. N', *enim.*
[2] Cod. N', omitt. *frigus et æstus.*
[3] Cod. N', omitt. *futura.*
[4] Cod. N', *futura omnia.*
[5] Cod. N', omitt. *hoc.*
[6] Cod. N', *educunt.*
[7] Ἀήρ per metathesim ponitur pro ἔαρ, vernum tempus. Nisi scribere malis per contractionem ἦρ, quod apud auctores frequens occurrit. (Edit. Maur.)
[8] Cod. N', omitt. *necesse est,* quod consonat editionibus ante Maurinam, cujus tamen auctores profitentur se locum juxta mss. emendasse.
[9] Cod. N', omitt. *in.*

85. *Die* quoque *et nocte* quod ait, per diem intelligis illuminantem virtutem, per noctem recognoscis tenebrosam insipientiam. Itaque et in timore tamquam in frigore potest esse illuminans virtus. Similiter et iracundiam potest reprimere temperantia; ut in timore aliqui non penitus resolvantur, et magis timorem dirigant ad opera virtutis. Verbi gratia, si persecutor insistat; ut plus Deum timeas, et perpetua magis supplicia, quam præsentia putes esse vitanda, quæ dum times, accendaris ad gloriam, perfidiæ iratus et sceleri. Rursus iracundia succensus divino commotionem timore modereris.

CAPUT XXIV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IX. 1. Et benedixit Dominus Noe et filios ejus dicens: Crescite et multiplicamini, et replete terram et dominamini ejus:	1. Benedixitque Deus Noe et filiis ejus. Et dixit ad eos: Crescite, et multiplicamini, et replete terram.
2. et timor vester et tremor erit omnibus bestiis terræ, et omnibus avibus cœli, et in omnibus quæ moventur super terram et in omnibus piscibus maris.	2. Et terror vester ac tremor sit super cuncta animalia terræ, et super omnes volucres cœli, cum universis quæ moventur super terram: omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt.
3. Omnia reptilia, quæ sunt viva, erunt vobis in escam.	3. Et omne, quod movetur et vivit, erit vobis in cibum.

De prærogativa potestatis hominibus in cetera animalia per benedictionem, qua Noe cum suis donatus est, divinitus adtributa. Et quomodo intelligatur Dominus eisdem hominibus in escam dedisse omnia reptilia, cum eorum quædam venenata sint.

86. Et *benedixit Dominus Noe et filios ejus, dicens: Crescite et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus: et timor vester*[1] *et tremor erit omnibus bestiis terræ, et omnibus avibus cœli, et in omnibus quæ moventur super terram, et in omnibus piscibus maris.* Hæc prærogativa potestatis in ceteris animalibus videtur hominibus adtributa et in superioribus partibus. Sed eo loco ubi dixit quod Deus hominem fecit, dicitur: *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eis dicens: Crescite et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus, et potestatem habete super pisces maris, et volatilia, et bestias terræ, et reptilia.* Quod eo admonui, ut intelligas geminam hominis generationem expressam: unam secundum imaginem Dei, alteram secundum figmentum de luto terræ. Denique illa creatio hominis de luto terræ videtur esse facta post mundum, postquam requievit Deus ab operibus suis. Sero quodammodo terrenæ statuæ figmentum gignitur. *Non erat pluvia super terram, nec homo terram operabatur.* Tunc *de limo terræ finxit Deus hominem, et insufflavit in faciem ejus spiritum vitæ, et factus est homo in animam viventem.* Ille autem sexto die, quasi perfecto numero quo omnia conclusa sunt opera Dei, quasi perfecta operatione constitutus homo

Ibid. 1 et 2.

Gen. I, 28.

Gen. II, 5 et 7.

secundum imaginem Dei est, cui etiam iste comparatur qui in diluvio justus inventus est. Et ideo supra terrena omnia eum constituit Deus, sicut et illum ad imaginem Dei factum, quia uterque[2] a terrenis vitiis temperabat. Ille qui ita generatus est, ut nihil terreno deberet contagio: iste qui et in periculis fuerat adprobatus, et examinatus in passionibus, et repertus quod in confusione[3] non fuisset obnoxius passioni.

87. Altior autem sensus habet quod justus magnitudine et multitudine virtutis augetur, atque doctrina; et replet terram, quasi cor quoddam in quo sit receptaculum intelligibilium. Ita nihil vacuum sapientiæ esse patitur, quod insipientia possit invadere. Domitis igitur non solum terrenis omnibus passionibus, sed etiam sensibus corporalibus, bestias quoque sibi quodam terrore subjicit et timore, in quibus species videtur inesse malitiæ atque feritatis. Immitis enim et agrestis est omnis malitia, et inflatur aerio quodam tumore. Nec illud obscurum, quod reptilia quædam lethalium quamdam habent speciem passionum, a quibus venenum quoddam menti videtur infundi. Omnibus ergo his imperat justus quibus non commiscetur; sed coercet ea, si mens ejus non delectatione, non cupiditate ducatur, non tristitia, et timore frangatur; non etiam luxuria atque deliciis tamquam lubricum et caducum vitæ hujus agat cursum, sed continentia et temperantia abigat a se vir sapiens hujusmodi passiones.

88. Sed quia subdidit statim: *Omnia reptilia, quæ sunt viva, erunt vobis in escam;* ne forte te moveat quia ante de reptilibus diximus venenatis, cognosce alia esse reptilia venenata, alia mansueta. De mansuetis igitur reptilibus accipe, quæ etsi non omnia ventre et pectore repunt sicut colubri, tam[4] exiguos tamen pedes habent, ut repere magis quam ambulare videantur. Ergo venenatorum reptilium similes immundas in corpore accipe passiones, mansuetorum autem decoras. Omnis enim affectus qui est præter deformis delectationis illecebram, passio quidem est, sed bona passio. Cupiditas mollior, et ira, et timor, hæ noxiæ animæ passiones sunt: affectus autem innoxii passiones bonæ sunt. Et his vivendi quidam nobis usus ministratur, et causa: harum cibo utimur ad vitæ gratiam, harum epulis delectamur.

Gen. IX, 3.

[1] Cod. N', *timor vestri.*

[2] Cod. N', *quia utrumque,* et quidem conformiter omnibus editionibus Maurinam præcedentibus, nec paucis mss. Lectio tamen maurina, quam et nos adoptavimus, indubie præferenda.

[3] Cod. N', *in consuetudine.*

[4] Cod. N', *colubres,* et omitt. *tam.*

CAPUT XXV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. IX. 3. ..... Sicut olera pabuli dedi vobis omnia.

Lectio Vulgata.

3. ..... quasi olera virentia tradidi vobis omnia.

An oleribus magis quam carnibus vescendum Dominus præceperit; et quemadmodum nos munierit Moyses contra opiniones philosophorum de anima, quorum varia placita referuntur: item qua ratione sit distinguendum inter animæ partem rationalem et sensitivam; et quonam sensu anima sanguis dicatur.

89. Ibid. Quid est etiam quod ait: *Sicut olera pabuli dedi vobis omnia?* In quo et ii qui simpliciter intelligunt, ut non expendant sermonis examen, non nobis videntur esse contrarii. Sunt enim qui putant quod olera ad escam nobis Dei nutu adtributa videantur, quo his magis quam carnalibus epulis uti debeamus: ego autem libenter his acquiescerem, ut generi hominum ad parcimoniam magis et temperantiam olerum usus inolesceret; nisi viderem ab his qui non libenter accipiunt, posse referri mihi quia non omnia olera escæ hominum inveniantur accommoda. Deinde quia non omne hominum genus sapientiæ et continentiæ amore ducitur, ut continentiam sequi possit. Et ideo quod generale præceptum est, ad portiunculam paucorum hominum derivare non possumus; omnibus enim hominibus hoc præceptum datur.

90. Ideoque consideremus quid dixerit: *Sicut olera,* inquit, *pabuli dedi vobis omnia,* non olera omnia dedi vobis ad escam. Utantur igitur qui utuntur carne, tamquam oleribus, non ad distentionem, nec ad arvinam[1] corporis, quam epulæ carnis facere consueverunt. Sed quemadmodum et olera non omnia ad escæ usum habilia sunt, ita etiam non omne vivum reptile accommodum ad usum epulandi. Siquidem ab omnibus venenatis abstinere debemus; licet huc quoque processerit luxuria, ut magis delectationi consulat quam periculo, et in plerisque, resecto quod dicitur venenatum naturaliter inesse, reliquam partem ad cibum[2] vindicet; quæ etsi non plena periculi, tamen vicina periculo est, et corruptela aliqua necesse est in totius succum se carnis infuderit. Plerique etiam sagittis venenatis transfigunt cervos et hujusmodi velocia animalia, et postea resecta quadam parte membrorum, reliquo corpore ad cibum utuntur.

91. Quod autem ad altiorem sensum pertinet, hoc est, unde magis dictum est quod irrationabiles passiones ita debeant menti sapientis, ut olera rustico esse subjecta; atque ita his utamur tamquam reptilibus cogitationibus, ut agricola oleribus; quæ licet obesse non possunt, cibi tamen non habent gratiam fortioris. Generale enim omnibus et commune præceptum non altiora indicit genera virtutum; quæ utique paucorum sunt. Sed et si quis virtutum epulas fortiores sibi exhibere non possit, hujusmodi tamen habeat passiones, quæ non noceant, sed delectent.[3]

92. Ideo in principio sanctus Moyses informavit nos atque instruxit de insufflatione animæ, ut non laberemur opinionibus diversis philosophorum, qui sibi ipsi constare non possunt. Plerique enim varia senserunt, ut Critias et ejus discipuli, sanguinem esse animam dicentes, istam utique animam qua vivimus, quæ est sensibilis, non illam animam quæ rationabilis et intelligibilis interioris hominis æstimatur. Hyppocrates autem, etsi Critiæ non improbavit ingenium, nec disputationem ejus redarguit; tamen sententiæ non acquievit. Aristoteles ἐντελεχείαν dixit.[4] Ignem alii esse voluerunt. Nos igitur hujusmodi divisionem teneamus, ut separemus quod est rationabile animæ, cujus substantia divinus est spiritus, sicut ait Scriptura: Quia *insufflavit in faciem ejus spiritum vitæ;* esse autem in ea nutrimentum quoddam vitale quo hoc corpus animatur, esse etiam delectabile.[5] Illarum igitur et vitalis et delectabilis animæ partium substantia sanguis appellatur a quibusdam; licet etiam Scriptura dixerit: *Anima totius carnis sanguis est.* Proprie igitur animam carnis sanguinem appellavit. In carne enim delectatio et passio est, non mens et ratiocinatio. Tamen si diligenter intendas, hic locus illum explanat. Cum enim hoc loco animam sanguinem dixerit, utique significavit aliud esse animam, aliud sanguinem, ut sit animæ substantia spiritus vitalis: sed ipsum spiritum vitalem non per se tantum et sine sanguine usum adferre vivendi, sed commisceri sanguini; quia sunt quæ vocantur[6] arteriæ velut receptacula spiritus, quæ non solum aerem purum amplectuntur; sed etiam sanguinem, sed minorem longe sanguinis portionem. Gemina enim cum vasa sint, aliud est venæ quæ φλὲψ græce appellatur, aliud arteriæ. Vena plus habet sanguinis, quam spiritus, hoc est, φλὲψ: arteria minus habet sanguinis, multo amplius spiritus.[7] Jam temperatio pro diversitate naturæ est hominum singulorum.

93. Altior autem sensus delectare te debet, qui significat sanguinem animam ideo dictum, quia sanguis calidus et ignitus est, sicut est virtus. Quicumque igitur studio fuerit virtutis accensus, et vaporem laudis adsumpserit, omnes delicias ventris excludit. Ea igitur cogitationum quæ sunt carnalia atque terrena, in virtutis, inquit, ardore positi rejicietis, quasi inhabilia spiritali cibo. Non enim carnem manducabat, hoc

4 I. I *De Anima*, text. 29 et 30.

Gen. II, 7.

Levit. XVII, 11 et seq.

[1] Cod. N', *ad ruinam.* Ita legunt etiam 4 Mss. apud Maur.

[2] Cod. N', omitt. *ad cibum.*

[3] Propter nexus defectum hæc inter et quæ sequuntur jure supposuere Maurini Editores aliquid hic e vetustioribus codd. lapsum esse.

[4] Cod. N', *Aristoteles ejus deliciam dixit.*

[5] Hic nempe rursus subintelligitur *teneamus.*

[6] Cod. N', *quæ appellantur.*

[7] Hæc nempe habeantur pro ævi sui opinionibus ab Ambrosio dicta.

est, terrenum aliquod[1] cogitabat, qui dixit: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui* Joan. IV, 31. *in cœlis est,* studia hominibus virtutis inspirans, et cupiditatem divinæ cogitationis infundens. Ergo terrenæ cogitationes et infirmæ, quasi eviratæ et sine usu sanguinis habentur. Et ille eviratus dicitur, qui sanguinis plurimum amiserit, etenim sanguinis effusione frigescit. Quisquis igitur diligens virtutum est, cibos ablegat et rejicit corporales, nisi quantum scit satis esse naturæ. Quisquis autem negligentior tamquam lubricum et aquosum vitæ istius fuerit cursum secutus, quasi amissis vestigiis in uterum decidit et ventrem. Itaque ea quæ sunt terrena desiderat, cibi cœlestis alienus, et qui non possit dicere: *Nostra autem*[2] *conversatio in cœlis est.* Ideoque ut ad secretos provocaret, ait idem: *Ne tetigeritis, ne attaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt ad corruptelam ipso usu secundum præcepta et doctrinas hominum, quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ, in observatione religionis, et humilitate cordis, non in indulgentia corporis, non in honore aliquo ad saturitatem et* Coloss. II, 21 et seq. *diligentiam carnis.*

CAPUT XXVI.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. IX. 5. Etenim vestrum sanguinem et animarum vestrarum exquiram de omnibus bestiis et de manu hominis. Sanguinem hominis de manu fratris ejus exquiram.

6. Qui effuderit sanguinem hominis pro sanguine hominis ejus effundetur.

Lectio Vulgata.

5. Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum, et de manu hominis: de manu viri et fratris ejus requiram animam hominis.

6. Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.

Pejorem bestiis esse qui fratrem, id est, ejusdem naturæ consortem occiderit: majus tamen periculum a fratribus ipsis germanis metuendum; eisque fraternum nomen non abrogari, ut eorum magis gravetur impietas. Unde morale dogma, cuique a propriis cogitationibus ac verbis cavendum. Qualis in fusi sanguinis auctorem comminatio: quare dictum de homine, ad imaginem Dei fecit eum; *quidve addita vindictæ causa nos doceat.*

94. Denique hunc sensum esse posteriora approbant; sic enim ait: *Etenim vestrum sanguinem, et animarum vestrarum exquiram de* Ibid. 5. *omnibus bestiis, et de manu hominis.* Bestiali malitiæ comparavit, immo etiam acervavit[3] iniquitatem hominis ultra bestiarum feritatem, dicendo: *De manu hominis fratris.* Etenim bestiæ nihil nobiscum habent commune naturæ, nullo velut fraterno jure devinctæ sunt. Si nocent hominibus, quasi extraneis nocent. Naturæ jura non violant, germanitatis non obliviscuntur affectum. Ideo gravius homo peccat qui[4] fratri insidiatur: et Dominus severius vindicaturum se esse promisit dicens: *Sanguinem hominis de manu fratris ejus exquiram.* An non frater est quem rationabilis naturæ quidam uterus effudit, et ejusdem matris nobis generatio copulavit? Eadem enim natura omnium mater est hominum; et ideo fratres sumus omnes, una atque eadem matre generati, cognationisque eodem jure devincti.

95. Ideoque et Dominus fratrem appellavit et eum fratrem a quo sanguis fratris exquiritur, significans magis ab his periculum pertimescendum qui fraterno sibi jure sociantur. Hinc etenim insidiæ, hinc pericula frequentiora hominibus comparantur, et ut specialia comprehendamus, quod fratribus specialius in hereditatis divisione frequenter odia succrescunt. Deinde si fratri amplius collatum fuerit a parentibus, fratres alii indignantur magis, et gratiam a parentibus collatam parricidio auferre conantur. Ista magis bella suspecta, bella non civium tantum, sed singularum domorum.[5] Illos ergo Dominus ad ultionis judicium comprehendit, quos magis insidiaturos sibi esse cognovit.

96. Tertium est quod in eo fratrem dixit, non quod dignus pietatis nomine parricida sit: sed quo magis pietatis gravetur vocabulo, atque inde fiat sceleris incrementum, quo justior sit vindicta scelesti. Ergo Dominus Deus noster ultionem promittit; ut vel sic frangatur metu, qui pietatis est oblitus; et sciat quod etiamsi homines effugiat homicida, Dei tamen judicium non possit evadere, sed majori et æterno supplicio reservetur.

97. Altiore autem sensu hoc intelligimus, non solum ab extraneorum insidiis,[6] verum etiam a nostris, hoc est, domesticis cogitationibus nobis cavendum. Deinde observandum nobis non solum a malitia mentis, verum etiam ab ipsis sermonibus nostris. Ideoque ait: *De multiloquio non effugies peccatum.* Ergo hoc significari videtur Prov. X, 19. non solum operis nostri, sed etiam sermonis, qui est magis domesticus, rationem Domino esse reddendam. Et ideo diligentius considerandum, ne vel sermone, vel opere contrahamus offensam; quia sicut ore confessio fit ad salutem, sic ore fit lapsus ad mortem.

98. *Qui effuderit,* inquit, *sanguinem hominis, pro sanguine hominis ejus effundetur.* Non erravit locutio, sed emphasis est, id est, exaggeratio facta verborum est, eo quod is qui effuderit sanguinem hominis, ipse quasi sanguis effundetur,[7] quod spem ei posteritatis eripiat; Gen. IX, 6

[1] Cod. N', *aliquid.*

[2] Maur. omitt. *autem,* quæ quidem vox semper ab Ambrosio citatur quoties hic versiculus occurrit.

[3] Omnes editt. ante Maurinam *acerbavit.* Mss. melius *acervavit,* id est, exaggeravit. Et hoc semel monendum, ubi habetur in illis editt. verbum *acerbo,* semper fere in mss. legi *acervo.*

[4] Cod. N', *quia,* sed non convenienter contextui.

[5] Hic magna tum in mss. tum in editt. corruptio, ut notant Maurini; qui post quædam hujus corruptionis exempla, ita concludunt: « Locum tamen e cod. Maz. sat bene restituimus. » Noster ms. N', cum hac convenit emendatione.

[6] Cod. N', omitt. *insidiis.*

[7] Ambrosius hoc loco reddit sententiam LXX Interp. Sic enim illi: Ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται. Ubi vocem Ὁ ἐκχέων habere sibi respondentem in alia ἐκχυθήσεται manifestum est.

quia sicut sanguis effusus in terram hac atque illac spargitur, ita impiorum anima corporeæ
Job, XXIII, 28. fragilitatis more solvatur; quia et de anima dictum est mortem ejus esse corruptionem, eo quod gratiæ cœlestis munere defraudetur, et velut collisa malitiæ scopulis salubritatis suæ corpus imminuat.

99. Movet etiam plerosque quod dixerit: *Ad*
Gen. IX, 6. *imaginem Dei fecit hominem:* et non dixerit: Ad imaginem meam, cum ipse sit Deus. Sed intellige et Patrem esse, et Filium esse. Et licet per Filium omnia facta sunt, tamen legimus quia Pater fecerit omnia, et fecerit per Filium, sicut
Ps. CIII, 4. scriptum est: *Omnia in Sapientia fecisti.* Sive ergo Pater dicit, ad imaginem Verbi fecit: sive Filius dicit, ad imaginem Dei Patris fecit. Et ideo familiarem quamdam et domesticam Deo demonstrat hominis esse naturam, id est rationabilis hominis, secundum quod ad imaginem Dei creati sumus; eaque causa inultum non esse apud Deum quod in domesticum animal sibi videat crudeliter et impie esse commissum.

100. Causa ergo vindictæ addita facit, ut primum excludamus philosophorum quorumdam opiniones, qui negant Deum curam habere super homines: deinde scientes prærogativam nostræ ultionis apud Deum manere, neque in alios committamus quod divino judicio vindicandum sit; neque ipsi mortem vehementius pertimescamus, cum sciamus necati hominis innocentis apud Deum nullum esse contemptum.

CAPUT XXVII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. IX. 11. .....non erit diluvium ut corrumpat omnem terram.	11. .....neque erit deinceps diluvium dissipans terram.
13. Arcum meum ponam in nube, et erit signum testamenti æterni inter me et inter terram.	13. Arcum meum ponam in nubibus, et erit signum fœderis inter me et inter terram.
14. Et erit cum innubilavero nubes super terram, parebit arcus meus in nube.	14. Cumque obduxero nubibus cœlum, apparebit arcus meus in nubibus:
15. Et memor ero testamenti mei.	15. Et recordabor fœderis mei vobiscum.

Promittitur diluvium numquam ejusmodi futurum esse, ut terram omnem afficiat; idque ad animi passiones traducitur. In arcu qui dicitur ponendus in nubibus, non intelligendam iridem ostenditur, sed divinæ virtutis intensionem ac remissionem.

101. *Non erit,* inquit, *diluvium, ut corrumpat*
Ibid. 11. *omnem terram.* Dubium videtur: utrum enim, *diluvium non erit,* intelligendum sit quod diluvium corrumpat terram; hoc enim diluvia facere consuerunt: an vero non erit tale diluvium quo terra omnis corrumpatur, quod[1] posteriora aperiunt, cum dicit omnem terram non corrumpendam. Ostendit enim diluvia quidem esse futura, sed non talia quibus possit omnis terra corrumpi.

102. Sensus autem hoc altior habet, quod jam providentia futura sit Domini, ne tantum sit diluvium corporalium passionum, ut anima omnis intereat. Et quidem non audeo dicere quia videtur Dominus statuere, quod nullius anima possit penitus interire. Quid enim de parricida dicimus? Quid etiam[2] de homicida? Quid de adultero? Quid de prævaricatore? Quas ei partes animæ ad veniam reservamus? Unde magis illud arbitror quod provocet Dominus Deus, ut etiam si quis leviores alias habeat passiones, non penitus divinam desperet gratiam, nec omnimodis victurum se esse diffidat. Sed etiam si est luxuriosus, nec potest studium vitare luxuriæ, ab adulterio tamen studeat temperare: sit epulandi delectatio, non stuprandi sit. Etiam si nescio quis avarus qui aliena diripuit, ejecit pupillos, eliminavit viduas, vel postea tamen in pœnitentiam regressus restituat quod abstulit. Denique Zachæus ideo veniam meruit, quia non solum se restituturum, sed quadruplum promisit quibus aliqua substulisset, pauperibus quoque medietatem sui patrimonii donaturum.

103. Consideremus etiam diligentius quid sit, quod ait: *Arcum meum ponam in nube, et erit signum testamenti æterni inter me et terram:*[3] *et erit cum innubilavero nubes super terram, parebit arcus meus in nube, et memor ero testamenti mei.* *Ibid.* 13 et seq. Non enim sicut plerique arbitrantur, arcum istum dicit quem ajunt homines esse, quo pluviarum signa aliqua declarentur, in quo colores diversi tamquam radiorum solis nunc rutilantium, nunc lumine lucentium clariore figurantur: unde et pluvia futura significatur, eo quod inconstantia quædam serenitatis versicolora illa specie demonstretur. Arcum hunc irim quidam appellant: sed absit ut hunc arcum Dei esse dicamus. Hic enim arcus qui iris dicitur, per diem videri solet, nocte[4] non apparet. Etiam per ipsum diem, si obductus aer tetris nubibus fuerit, nec sic quidem videtur, ni forte cum graviores nubes se cœperint relaxare.[5]

104. Ergo videamus ne quia arcus quo sagittæ jaciuntur, nunc tenditur, nunc resolvitur, quamdam extensionem et remissionem videatur Scriptura significare, per quam neque penitus per nimiam extensionem universa rumpantur; sed sit quædam mensura, et quoddam divinæ virtutis examen. Est ergo virtus invisibilis Dei quæ et specie istius arcus extendendi et remittendi moderatur pro divina voluntate, misericordia, potestate, quæ neque omnia confundi nimia solutione,[6] neque dirumpi nimia irruptione patiatur. Quam ideo in nubibus dicit poni, quia tunc maxime opus est divinæ auxilio providentiæ, quando agmina nubium in procellas tem-

[1] Cod. N', omitt. *quod.*
[2] Cod. N', omitt. *etiam.*
[3] Maur. *et inter terram.* At verbum *inter* omisimus juxta nostrum cod N', et textum græcum.
[4] Cod. N', *per noctem.*
[5] Ita intelligenda hæc sunt ut non neget Ambrosius iridem litteraliter significari arcu qui apparuit Noe, sed eidem tribuendam esse asserat spiritualem significationem, quam ipse proponit.
[6] Cod. N', *solutione patiatur.*

pestatesque coguntur. Ideoque dicit: *Arcum meum ponam in nube*, non sagittam ponam. Arcus enim instrumentum jaculandæ sagittæ est. Itaque non ipse arcus vulnerat, sed sagitta. Et ideo Dominus in nube arcum magis quam sagittam ponit, id est, non illud quod vulneret; sed quod habeat terroris indicium, vulneris effectum habere non soleat.

CAPUT XXVIII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
18. ..... Sem, Cham et Japhet. Cham autem pater erat Chanaan:	18. ..... Sem, Cham et Japhet: porro Cham ipse est pater Chanaan.	Gen. IX.
19. Isti tres erant filii Noe.	19. Tres isti filii sunt Noe.	

Enumeratis tribus Noe filiis, generationem Cham ideo prius dicit memoratam, ut ejus peccatum amplificetur, et ex eodem profecta impia generatio demonstretur: quod moraliter de mala passione improbæ passionis genitrice intelligendum.

105. Qua ratione autem cum supra tres filios Noe computaverit, *Sem, Cham, Japheth,* hoc loco unius comprehenderit medii filii generationem? Hoc est quod ait: *Cham autem pater erat Chanaan: isti tres erant filii Noe.* Et maxime cum illo duo justi, iste medius injustus. Injusti ergo prius generatio, quam justorum comprehenditur. Neque enim possumus negare quod scriptum est: sed ad coacervandum delictum ipsius addita ejus est generatio; quia cum haberet filium et pater esset, solus ipse patrem non cognovit, qui magis cognoscere debuisset. Et ideo improbum habere meruit filium, quia improbus fuerat patri. Simul significat ex illo Chanaan Chananæos fuisse, qui post multas generationes a populo justo oppressi cesserunt in ejus possessionem. Auctorem ergo Chananæorum Chanaan fuisse manifestum est, qui fuit filius hujus Cham, qui impius in patre exstitit. *Ibid.* 18. *Ibid.* 19.

106. Altior autem sensus nominum interpretatione signatur. Cham enim calor est, Chanaan turbatio eorum. Qui enim calet, continuo movetur et perturbatur; ideoque evidentissime declaratur non tam hominem patrem hominum fuisse: sed passionem malam improbæ passionis generatricem, quæ esset a patris moribus, hoc est, ab usu virtutis aliena.

CAPUT XXIX.

Lectio S Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
20. Et cœpit Noe homo agricola esse terræ.	20. Cœpitque Noe vir agricola exercere terram.	Gen. IX.
21. Et bibit de vino et inebriatus est.	21. Bibensque vinum inebriatus est.	

Quod ut Adam Noe factus sit agricola; quodve inter agricolam et operatorem terræ discrimen: et quomodo carnem suam alter excolit, alter operatur? Quare idem Noe vineam primum plantaverit, id est, rem non necessariam, cum fontes ad potum sufficiant: cur etiam de illo scriptum: Et bibit de vino: *ubi de gemina ebrietate; ac postremo de gemina animæ nudatione disseritur.*

107. Et cœpit Noe homo agricola esse terræ. Videtur quidem prima specie[1] Adæ illi qui de terra factus est, comparari Noe vir justus; quia et de illo scriptum est quod de paradiso ejectus cœperit operari terram: de isto quoque quoniam egressus ex arca factus sit agricola. Et propemodum in utroque præcesserat quædam forma diluvii, quia et Noe post diluvium, et Adam post mundi constitutionem secundum figmentum corporis.[2] Nam ut mundus fieret, congregata est aqua in unam congregationem, ut videretur terra quæ ante non poterat per aquarum confusionem videri. Ergo sicut ille primigenes magister terram videtur operatus, ita etiam egressus ex arca Noe seminationis et culturæ auctor est factus. Hæc putantur similia: sed si verba consideres quæ jam vim sensus altioris exprimunt, aliud est operatorem terræ esse, aliud agricolam. Alius enim tamquam mercenarii, alius tamquam patrisfamilias loco fungitur. Denique Cain qui fratrem occidit, erat operarius terræ. Et ut scias quia operari terram magis servile quam liberum sit, maledicto parricidali ejus operatio comprehenditur. Denique scriptum est: *Quoniam operaberis terram, et non augebit virtutem suam dare tibi: gemens et tremens eris super terram.* *Ibid.* 20. [1] Gen. III, 23. [2] Gen. IV, 12.

108. Terra autem caro nostra est quam improbus operatur, bonus autem excolit. Ille quasi mercedem quærat e terra: iste quasi bonæ fructus capiat et[3] gratiam disciplinæ; ut magis fructiferum faciat agrum suum, et qui Domini possit respondere culturis, et indulgentiam cultoris ostendat. Operator autem quid aliud nisi escam tantummodo corporis sui quærit, ventris magis usui studens, atque id solum explicare contentus, quod sibi prodesse possit ad victum? Ille vero alius fructuum utilitate pascitur. Quos fructus habeat justus agnoscis.[4] Fructus autem spiritus caritas, gaudium, pax, patientia, bonitas. Bonus ergo agricola habet continentiam, castitatem, ut si quæ arbores cito curvantur in [3] [4]

[1] Cod. N', *primum ab specie.*

[2] Ita omnes mss. Editio rom. supplevit quæ hac periodo desiderari videntur hoc modo: *Noe post diluvium vixit, et Adam..... formatus est.* Sed potius subintelligendum quod antea dictum est, *utrumque cœpisse operari terram.*

[3] Cod. N', omitt. *et.*

[4] Cod. N', *agnoscitis.*

terram, et effusius germinant, eas velut quadam temperantiæ suæ falce succidat, ut abjiciant quod infirmum est, germinent quod decorum.

109. Quid est quod justus primum vineam plantat, et non aut triticum aut hordeum? Unde autem vinea post diluvium corruptionemque terræ? Sed de hoc supra diximus; quia veris tempore etiam corruptarum radices vitium pullulare potuerunt. Unde et[1] illud majore sollicitudine solvendum arbitror, quia justus prius quæ voluptuaria, quam quæ necessaria sunt requirit. Necessarii enim fructus sunt tritici et hordei, sine quibus non possumus vivere: vinum autem voluptuarium, et causa delectationis datum. Quod quia justus est, ideo sibi magis hoc quod secundum erat, quam quod primum est, vindicavit. Necessaria enim alimenta vivendi Deo detulit, quod erat.[2] Superfluum autem vinum hominibus, et non necessarium.

110. Sed forte[3] dicas, ita sine potu non posse homines vivere, quemadmodum etiam sine cibo. Necessarius est ergo potus sicut cibus: non abnuo. Siti utique necessarius a Domino constitutus: non repugno. Et ideo ad potum necessarium fontes et flumina convenit derivare, quæ non utique manu hominis effecta, sed Domini Dei nostri jussu et operatione fluxerunt. At ne quia diximus operationem Domini, ad illud retorqueas quod operatio Cain videtur maledictiones habuisse; considera non operationem maledicti nomen accipere, sed quod scriptum est, operari terram. Qui enim operatur terram mercenarius est. Ille autem non mercenarius, sed Dominus, qui ait: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* Quid operatur hujusmodi operator? Audi: *Meus cibus est, ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlis est.*

111. *Et bibit,* inquit, *de vino, et inebriatus est.* Non dixit, vinum bibit; neque justus vinum ebibit; sed *de vino,* hoc est, de ejus portione libavit. Ebriosi est omne absorbere vinum, et intemperantis evacuare quod sumpserit: continenti[4] autem utendum mensura legitima est. Ebrietatis itaque species gemina est, una quæ titubationem corpori adferat, atque ejus supplantet vestigia, sensumque perturbet: altera quæ mentem virtutis vaporet gratia, et omnem infirmitatem videatur avertere. Unde Apostolus ait: *Vino modico utere propter frequentes tuas infirmitates.* Sicut enim isto bibendi moderamine vinum non infirmitati est, sed saluti, atque omnem infirmitatem allevat corporis: ita etiam ebrietas illa præclara omnem infirmitatem carnis excludit, de qua scriptum est: *Et poculum inebrians quam præclarum est!*[5] Quæ sit ista ebrietas? *Inebriamini,* inquit, *non vino in quo est luxuria: sed implemini Spiritu sancto,* sicut Apostolus dixit. Et secundum litteram igitur cautio est, et secundum altiorem sapientis sensum laudatio est. Cautus est qui etsi nudatur, in domo tamen nudatur sua, ubi operimenta non desint, et quædam tegmina ebrietatis, ut vitia sua norit abscondere.

112. Corporalia igitur nudum corpus tegunt, ut parietes et tecta: animæ autem quæ sint operimenta videamus. Sed tunc operimenta reperimus, si enudationem ejus discusserimus. Gemina autem nudatio sapientis. Gemino igitur amictu mens nostra vestitur, si aut peccatum imprudens admiserit; hæc est enim enudatio velut ebriæ mentis, ut nesciat quod delinquat, quasi quæ temulentia quadam ignorantiæ in vitium deducta labatur: aut rursus negligentiæ et ignorantiæ somno sepulta errorem suum non nesciat.[6] Quæ cum inciderimus, immo cum peccata plura inciderimus etiam per scientiam (est enim naturalis quædam etiam nostræ infirmitatis ebrietas, ut impetu delectationis feramur in vitium, sicut plerique juvenili accensi calore, aut luxuria et delectatione flammati, aut avaritiæ rapti cupiditate), certe omnibus his medicina quæratur, ut aliquis tegat hujusmodi infirmitatem suam, primum pudore quodam et verecundia; ut etiam si in lubrico sit adhuc positus delinquendi, det tamen emendationis insigne. Etenim plurimum interest utrum peccata sua jactare desideret. In altero enim turpis impudentia; in altero tolerabilis verecundia spem futuræ correctionis ostendit.

113. Alia est autem denudatio animæ, quia velut quamdam sarcinam corporis abjicit atque exuit, sicut sepulcrum quoddam carnis effugiens. Sepulcrum enim patens est guttur hujusmodi hominum, in quo sepulcro velut adtumulatur anima delectationibus et cupiditatum passionibus onerata diversis. Exuit igitur se a congestione terrena, et quasi retia quædam circumfusa evadit atque effugit, quæcumque se ab omni nudaverit passionum laqueo, et omnem illam deformem speciem terrenæ labis averterit, ut lucem videat decoris æterni.

CAPUT XXX.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
22. ..... Vidit Cham pater Chanaan.	22. Quod cum vidisset Cham pater Chanaan.	Gen. IX.

Quare Cham tum dictus sit pater Chanaan, cum hic nondum esset genitus: in persona Cham patrem deridentis præfigurari improbos omnes, si bonos viros in culpam incidisse contingat, propter suam malitiam exultantes.

114. Quæro nunc cur non simpliciter dixerit: *Vidit Cham nudationem patris;* sed: *Vidit Cham pater Chanaan?* Utique Chanaan *Ibid.*

[1] Cod. N' omitt. *et.*

[2] Manifesta est hoc loco lacuna, sed cui nec mss. nec edit. mederi queant. Putamus tamen eam non male suppleri posse addita vocula *primum,* quam nihilominus inducere in textum ausi non sumus. (Edit. Maur.)

[3] Cod. N', *Sed fortasse.*

[4] Cod. N', *continentia,* ut edd. omnes ante Maur. quæ habent: *Continentia autem utendi mensura legitima est.*

[5] Cod. N' omitt. *est.*

[6] Omnes editt., *errorem suum nesciat.* Mss. *non nesciat.*

natus non erat: cur ergo nomen addidit filii, nisi ut et vitio auctoris deformaretur hereditas, et auctor filii nequitia gravaretur? Et pater igitur in filio, et in patre filius redarguuntur, habentes stultitiæ, nequitiæ, impietatis quoque commune consortium. Nec poterat fieri ut bonum generaret filium, qui ipse bono patri nequam, et[1] filius et naturæ et eruditionis degener extitisset. Hæc secundum litteram.

115. Quod autem ad altiorem sensum pertinet, omnes mores pessimi[2] erroribus delectantur alienis: nec solum erroribus, sed etiam iis quæ ipsis videntur[3] mala esse, etiam si non sint. Nudum enim Noe se non sentiebat qui amictu erat indutus sapientiæ. Denique nec Adam in paradiso positus nudum se putabat, nisi postea quam prævaricationis commisit errorem. Et redopertus[4] amictu sapientiæ ac justitiæ, mandatorum cœlestium prævaricatione nudatus, nudum se vidit et foliis operiendum putavit. Ridet igitur Cham nudatum patrem videns. Omnis namque improbus quoniam ipse devius disciplinæ est, aliorum lapsus non solum pro sui erroris solatio accipit, quod consortes invenerit culpæ: verum etiam improbo lætatur affectu, tamquam sua ipse delicta correxerit. Mala mens ergo lætatur præter propositum aliquid accidisse sapienti; cum utique corporis lapsus in vitio esse non debeat, etiamsi lapsus putetur, nisi animus quoque inclinetur in culpam. Postremo veniabilia judicentur hujusmodi errata, non odio prosequenda, non habenda ludibrio. Sed mens, ut dixi, improba cum putat errasse sapientem, insultandum arbitratur ei cujus sibi putat mores esse contrarios, quod peccatum suum velut tacito quodam sapientis testimonio redarguatur; eoque lætandum sibi, quod justo viro nec eruditio ipsius profuerit, nec justitia suffragata sit, nec ea quæ secundum corpus sunt, habuerint prosperos cursus. Hæc enim pro summis bonis apud improbos æstimantur in divitiis aut honore posita, quæ tamen nullum fructum ad laudem virtutis conferunt. Propterea insipientiæ defensores videntur, qui virtutis amatorem prosperorum munere esse fraudatum, qui omne bonum temporalibus magis quam perpetuis æstimandum putant.

CAPUT XXXI.

Lectio S. Ambrosii.

23. Sem et Japhet imposuerunt vestimentum super humeros suos, et perrexerunt retrorsum et operuerunt nudum patrem, et non viderunt nudationem ejus.

24. Et sobrius factus est Noe a vino. Cognovit Noe omnia quæ fecit ei filius minor.

Lectio Vulgata.

23. At vero Sem et Japhet pallium imposuerunt humeris suis, et incedentes retrorsum, operuerunt verenda patris sui: faciesque eorum aversæ erant, et patris virilia non viderunt. Gen. IX.

24. Evigilans autem Noe ex vino, cum didicisset quæ fecerat ei filius suus minor.....

Sem et Japhet pietas commendatur; et quid sit quod retrorsum dicuntur ambulasse, exponitur. Tum quomodo sobrius factus sit Noe. Denique cur Scriptura, cum prius Cham medium posuisset, eum nunc juniorem appellaverit.

116. Quid est quod *Sem et Japheth imposuerunt vestimentum super humeros suos, et perrexerunt retrorsum, et operuerunt nudum patrem, et non viderunt nudationem ejus?* Littera *Ibid.* 23. evidentem pietatis expressit affectum, quod nudatum amictu patrem boni filii videre caverunt, ne paterna reverentia vel ipso minueretur adspectu. Siquidem etiam tacito vultu pietas frequenter offenditur. Unde etiam Romæ vetus fuisse usus dicitur, ne filii cum parentibus et maxime puberes intrarent lavacrum.

117. Sensus autem altior hoc habet, quia insipiens præsentia tantummodo videt quæ in oculis sunt, futura non respicit, præterita non cogitat. Sapiens autem et præterita recordatur, et futura considerat. Omnis ergo mens sapiens retrorsum ambulat, hoc est, præterita spectat; nec naturæ quodam usu impeditur; nihil vacuum, nihil nudum suorum patitur esse gestorum. Operit quæ aliter gesta sunt amictu quodam et gratia vel præsentis operis, vel futuri; ut nihil indecorum prætereat, nihil inornatum relinquat. Unde et Apostolus superiora obliviscebatur, priora appetebat: sed obliviscebatur, ut absconderet persecutionis errores, ut tegeret superiora delicta, bonisque operibus obumbraret. *Beati* enim et illi *quorum tecta sunt peccata;* id est, si tegantur bonis factis, et operiantur virtutum sequentibus disciplinis. Ps. XXXI. 1.

118. *Et sobrius,* inquit, *factus est Noe a vino.* Gen. IX, 24. Manifestum est ex ebrietate, intercedente somno, sobrios fieri homines: mens autem sobria est quando et præterita et futura cognoscit. Sobria ergo erat mens justi etiam quando ebria putabatur. Est enim præclarum poculum inebrians justos. Ille autem vere inebriatus erat, qui ridebat patrem. Qui enim neque præteritam generationis gratiam, neque præsentem reverentiam patris, neque futuram pœnam paternæ injuriæ considerabat, vere ebrius erat, et quod putabat videre se, non videbat. Erat in illo profunda cæcitas qui patrem videre non poterat. Nam si vidisset patrem, non utique risisset. Neque enim ridendus, sed verendus est pater. Multo autem

[1] Cod. N' omitt. *et.*

[2] Ita codices et editiones. Videretur tamen legendum *more pessimi.*

[3] Cod. N', *videantur.*

[4] Cod. N', *et reus amictu.* Ita et alii mss. apud Maur. omnesque anteriores editt.

amplius mentem justi insipiens videre non poterat. Quomodo enim videbat, qui in eo putabat ebrietatis[1] errorem, ubi erat perfectus sapientiæ ceterarumque virtutum vapor? Sicut scriptum est: *Vapor est enim virtutis Dei.* Sap. VII, 25. Quando enim mens magis sobria est, quam tunc quando naturam omnium rerum, temporumque præsentium et futurorum ita spectat negotia, ut nulla in eo temporalis titubantia[2] ebrietatis appareat?

119. Quæro etiam qua ratione, cum ante medium dixerit inter filios Cham, nunc juniorem constituat. Sic enim scriptum est: *Cognovit Noe omnia quæ fecit ei filius junior.* Gen. IX, 24. Numquid ante Scriptura in ordine generationis erravit? Non utique. Quid ergo? Contraria nunc scripta sunt? Non arbitror. Quomodo igitur solvitur, nisi juniorem non ætate, non tempore accipias: sed rudem sensu et in quadam intellectus infantia constitutum, qui provectioris doctrinam ætatis non hauserit, nec perceperit senile consilium? Cani enim quidam[3] sunt sensus hominum. Et ideo inquit: *Cum veneris ad seniorum concilium, claude os tuum.* Eccli. XXXII, 13. Et alibi habet sententia: *Discendum enim tibi prius est, quam loquendum.* Ibid. 18, 19. Aures ergo paratas habe, ut aliquid de sapientium consiliis consequaris. Lingua reprimenda est, auditio præparanda.

CAPUT XXXII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata*
Gen. IX. 26. ....Benedictus Dominus Deus Sem; et erit Chanaan servus ejus.	26. Dixitque: Benedictus Dominus Deus Sem: sit Chanaan servus ejus.
27. Dilatet Dominus Japheth, habitet in domibus Sem, et fiat Chanaan servus ejus.	27. Dilatet Deus Japheth: et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus.

Cur in benedictione Sem dictum fuerit: Benedictus Dominus Deus Sem; *et cur hujus servituti non Cham qui peccavit, sed filius ejus addicatur: benedictio quoque collata Japheth exponitur.*

120. Benedicens filium suum[4] Sem ait Noe: *Benedictus Dominus Deus Sem; et erit* Ibid. 26. *Chanaan servus ejus.* Et Dominum et Deum dixit, et specialiter Deum filii sui cui nomen Sem est; eo quod Deus justorum est, hoc est, Deus montium, non vallium, qui gratiam habeant virtutis excelsæ. Deinde qua ratione, cum filius ejus Cham peccaverit, non ipsum sed filium ejus servituti addixit? Et fortasse ideo quod pater[5] plus afficitur injuriis filii sui, maxime quarum ipse reus et auctor existat, et vehementius contristatur sui peccati damnationem a filio persolutam, qui non tam suo, quam patris merito puniretur. Deinde quia[6] qui doctrinæ paternæ discipulus esset filius, et pessimarum æmulus cogitationum, uno corpore uterque uteretur et mente, eademque malitia. Indifferenter igitur vel paternæ, vel suæ malitiæ filius pretium luit; quoniam improbitatis commune consortium est. Quod igitur pro patris solvit improbitate, sine dubio et pro sua solvit, culpæ ejus reus: vel certe diutius pœna producitur, cum etiam ad filium usque pertendit, et successoris afflictio in tempora multa profertur. Hoc secundum litteram.

121. Ceterum non tam hic homines quam mores comprehenduntur, quorum in utroque una natura. Nam Cham calor, Chanaan commotio et inquietudo: qui autem calidus est, utique inquietus atque commotior est. In duobus igitur erat una passio, et unus affectus. Itaque cum alter addicitur,[7] uterque damnatur.

122. Cum sanctus igitur Noe benedicens filium suum Japheth ait: *Dilatet Dominus Japheth, habitet in domibus Sem, et fiat Chanaan servus ejus;* diximus supra, Japheth quasi indifferens Ibid. 27. bonum significari. Indifferentia autem latitudinem Sup. c. 2. habet, quæ est in salute, vigore, decore, fortitudine, divitiis, gratia, nobilitate, amicis, potestatibus, et ceteris. Sed hæc licet indifferentia bona sint, tamen plerisque nocuerunt, qui ea non cum sapientia et justitia possederunt. Multos enim ebrios fecere divitiæ, nobilitas et potestas superbos, pulcritudo luxuriosos, cujus suffragio[8] alienæ mentis corruperint castitatem. Ergo pro utentis affectu horum quæ diximus, indifferentiæ sunt; quorum usus aut virtutibus regitur, aut certe sine gubernatione virtutum fraudi esse incipiunt, quæ possunt esse utilitati.

CAPUT XXXIII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
28. Vixit Noe post diluvium trecentis et quinquaginta annis.	28. Vixit autem Noe post diluvium trecentis quinquaginta annis.	Gen. IX.
5. (*De generatione Japheth*)..... Rhodus et aliæ insulæ sunt nationum.	5. Ab his divisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis.	Gen. X.

De CCCL *annis quos Noe post diluvium vixit: tum de posteritate Japheth ad litteram ac moraliter.*

123. Nunc quoniam post diluvium Noe dicitur Gen. IX, 28. vixisse trecentis et quinquaginta annis, nequaquam prætereundum putamus. Nam in trecentis crucem Christi significari certum est,[9] cujus typo justus a diluvio liberatus est. In quinquaginta Jubilæus est, numerus remissionis, quo Spiritus sanctus missus a cœlo est, gratiam humanis pectoribus infundens. Perfecto igitur numero remissionis et gratiæ justus curriculum vitæ hujus implevit.

124. De generatione Japheth inquit: *Rhodus*

[1] Cod. N', *dubietatis,* uti et valde plures alii mss. et editiones typogr. ante Maur.

[2] Cod. N', *titubatio.*

[3] Ita codices et editiones; sed e contextu legendum esset *quidem.*

[4] Cod. N' omitt. *suum.*

[5] Cod. N' omitt. *pater.*

[6] Cod. N' omitt. *quia.*

[7] *Addicitur* nempe servituti, uti exprimitur Scripturæ verbis.

[8] Cod. N', *suffragatio..... corrupit.* Ita et omnes editt. juxta Maur., qui e suis mss. lectionem substituerunt a nobis quoque in textu servatam.

[9] Hic numerus græce exprimitur τ, nempe cruce.

Gen. x, 5. *et aliæ insulæ sunt nationum.* Non immerito latitudo dicitur, quando etiam in alteram partem naturæ, hoc est, maritimam generatio ejus processit. Vere enim tamquam latitudo non fuit eo contenta, quod in usum hominibus natura præscripserat, hoc est, terræ possessione: verum etiam introgressa est mare, et[1] ad insulas usque processit. Hoc secundum litteram.

125. Secundum altiorem autem sensum, ea quæ extra sunt, quæ dicuntur bona, divitiæ, potestates, honores, quasi diffunduntur latius; nec tantum his contenti sunt divites, quæ in manibus et in conspectu sunt: sed longe lateque diffundunt suas cupiditates, dum aut pecuniarum compendium de ulterioribus quæritur, aut honor a pluribus, aut potestas diffusior, aut cupiditas.

CAPUT XXXIV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. x. 8 et 9. Chus autem genuit Nembroth..... venator ante Deum. Unde dictum est: sicut Nembroth gigas venator ante Deum.	8 et 9. Porro Chus genuit Nemrod..... et erat robustus venator coram Domino. Ob hoc exivit proverbium: Quasi Nemrod robustus venator coram Domino.

Qualis Cham illius improbi filius senior fuerit: et de filio Chus Nembroth gigante et venatore, cujus nomen exponitur, et a quo regnum Babylonis cœpisse memoratur.

126. Nunc quæro qua ratione Cham illius improbi filium seniorem Scriptura fuisse memoraverit? Duo genera terræ, unum velut arenosum et pulverulentum, immo ut expressius dicam, pulvis: aliud genus terræ fructiferum atque fœcundum, hoc est, terra solidior et profunda. Quid igitur improbus nisi pulverem generat, ex quo generatio esse non possit? Ideoque A Propheta pulverem impiis comparavit dicens: *Non sic impii, non sic, sed tamquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ.* Eo quod etiam Ps. i, 4. secundum altiorem sensum infœcunda sit impiorum anima, quæ fructus utiles generare non possit.

127. Qua ratione etiam Chus Nembroth gigantem genuerit, qui erat venator ante Deum? Unde dictum est: *Sicut Nembroth gigas venator ante Deum.* Quid igitur aliud pulvis et arena B generaret, nisi terrenum hominem; eo quod impius cœlestibus terrena præponat? Gigantes enim fabulæ inducunt adversum supera voluisse pugnare,[2] et terreno adscensu scandendum ad cœlestia putaverunt.

128. Altiore autem sensu illud significatur, quod qui terrenas diligit voluptates, eas sequitur, et putat his se posse ad Dei gratiam pervenire, et regnum cœleste hujusmodi erroribus deferendum; is adversum cœlestia contumaci C præliatur affectu. Propterea et in proverbio est de eo qui deliquerit: *Sicut Nembroth gigas venator ante Deum.* Nembroth autem per interGen. x, 9. pretationem dicitur Æthiops. Color Æthiopis tenebras animæ squaloremque significat, qui adversus lumini est, claritatis exsors, tenebris involutus, nocti similior quam diei. Venatoris quoque usus in silvis, inter feras ac bestias conversatio ejus. Irrationabilis ergo miscetur irrationabilibus passionibus, et ea quæ sunt D malitiæ agrestis atque præduræ venator hujusmodi explorare consuevit, atque his potiri atque delectari. Denique Nembroth hujus principium regni Babylon, hoc est, confusio; eo quod malitia et potestas non in simplicitate et puritate, non in distinctione virtutis, sed in confusione vitiorum est.

[1] Cod. N' omitt. *et.*

[2] Cod. N', *gigantes enim voluisse pugnare adversum supera;* omissis verbis *fabulæ inducunt.*

FRAGMENTUM
LIBRI DE ARCA NOE.

(*E scriptis S. Augustini.*)

Veluti est illud in libro quem de Arca Noe conscripsit beatus Ambrosius: Per unum, *inquit,* Dominum Jesum salus ventura nationibus declaratur, qui solus potuit justus esse, cum generatio omnis erraret, nisi natus ex Virgine generationis obnoxiæ privilegio minime teneretur. *Ecce,* inquit, *in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea,* dicit is qui justus præ ceE teris putabatur. Quem igitur jam justum dixerim, nisi horum liberum vinculorum, quem naturæ communis vincula non teneant? Omnes sub peccato ab Adam, in omnes regnabat mors. Veniat solus justus in conspectu Dei, de quo jam non cum exceptione dicatur: Non peccavit in labiis suis,sed peccatum non fecit. *Huic dic si audes,* etc.

Citat hoc fragmentum Augustinus duobus locis, nimirum l. II *contra Jul.*, c. 2, et l. IV *contra duas epist. Pelag.*, c. 11. Hæc autem verba pertinere putamus ad finem capitis tertii, ut ex utriusque collatione quivis colligat. (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD LIBROS DE ABRAHAM.

Sufficiat hic nobis totam exscribere Maurinæ Editionis in hos libros *Admonitionem*, quia in omnes ejus sententias convenimus.

« Totum operis hujus argumentum tametsi prima ipsa ejusdem verba satis aperte complecti videantur, « tamen cum non omnino suis careant difficultatibus, lectori minime ingratum nos credidimus esse facturos, « si eas ad majorem lectionis facilitatem hic enodare ac evolvere conaremur.

L. I, c. 1. « De titulo quidem ita legis, *Abraham libri hujus titulus est.* Quibus e vocibus gemina potest nasci « dubitatio. Primum enim cur Ambrosius, *libri hujus*, dixit, non *librorum?* Dividitur certe commentatio « hæc in duos libros; et divisionem aliquam necessariam esse tum magnum illud utriusque discrimen clare « loquitur, tum sanctus ipse Auctor, qui primis eorumdem librorum capitibus lucubrationem suam se par- « titurum, atque adeo id sibi jam ab initio primi fuisse propositum satis declarat. Quapropter nobis per- « suaderetur haud invitis illud operis libro unico ab Ambrosio comprehensum, partibus vero duabus: at « illas secutis temporibus librorum vocabulo ab iis qui summopere easdem inter se discrepare animadver- « terunt, fuisse inscriptas. Etenim liber primus a Iona Aurelianensium episcopo, qui sub Carolo Calvo « imperatore floruit, in lib. II *De Institut. laicali* haud semel nominatur, et apud Hugonem de sancto Vi- C. 2, 4, 5, 29.

L. II *De claust. anim.*, c. 3 2-2 q. 66, a 8, q. 1; *Ib.* q. 154, a 6 et alibi. « ctore citatus reperitur liber secundus. Alteram autem circa titulum difficultatem movet quod Gratianus 23, q 5, c. *Dicat*, et 32, q. 2 et 4, etc. « ac B. Thomas, aliique nonnulli quæ testimonia ex hoc tractatu depromunt, ea *In libro de Patriarchis* « extare dicunt. Sed a fide neutiquam abhorret auctores illos in excerptis ac libris suis SS. Patrum opera « eo titulo qui tunc temporis usitatior erat, laudare solitos. Quamobrem diu antea hanc memorato operi « factam inscriptionem jure dixeris. Et forte non alius huic rei locum dederit, quam Cassiodorus. Cum « enim ita loquitur: *Item sanctus Ambrosius de Patriarchis septem libros edidit, qui multa loca ve-* « *teris Testamenti factis quæstionibus suaviter enodavit*, dubium non est quin inter alios libros de *De Instit. div. lect.*, c. 1. « Patriarchis tractatum quoque de Abraham complexus fuerit. Nec illud cuiquam absurdum videri debet, « quando revera Sanctus Doctor de præcipuis Patriarchis commentationes elucubraverit, quas ipsemet « initio libri *De Joseph* recenset, atque inter se comparat. Ut ut sit, dubitare potest nemo huic ipsi, de « quo loquimur, operi titulum *De Abraham* inditum ab Ambrosio fuisse, cujus etiam rei ratio hæc ab « ipso redditur: *Quoniam*, inquit, *per ordinem hujus quoque Patriarchæ gesta considerare animum* « *subiit.* Quibus sane verbis operis summa quasi oculis subjicitur. Quocirca illud non alio, quam *De Abraham* « in mss. inscriptum titulo reperire est.

« Profitetur quoque sanctus Antistes se se ut isti commentationi stilum admoveret, divina auctoritate

L. I, c. 1. « fuisse inductum: *Cum Dominus Deus noster*, inquit, *hunc locupleti benedictionis suæ dote donaverit;* « *ut ejus gratia provocaret ceteros, institutio corrigeret: Moyses quoque imitandum eumdem nobis* « *descripserit*, etc. Itaque pius Doctor sanctum Patriarcham auditoribus suis aut lectoribus eo consilio « ponebat ob oculos, ut ad ejus exemplar, tamquam ad speculum, vitiorum cœnum detergerent, atque ad « absolutissimam vitæ ac sapientiæ Christianæ contenderent perfectionem. At vero quæ his subjungit, satis « indicant eum non modo ad fovendam promovendamque Christianorum pietatem allaborasse, verum etiam « ad explodendam philosophorum vanitatem, qui sapientis, cujus ille vivam ac solidam in Abrahamo ima- « ginem luxisse demonstrat, commentitiam solum adumbrationem sive in Platonica republica, sive in « Xenophontico sapiente ostentabant.[1] Eam ob rem subinde singularibus ejusdem Patriarchæ factis adstruit « quidquid isti adeo magnifice prædicarent, ab hoc præstitum esse, ac longe ante ipsorum ætatem a Moyse « in sacris codicibus consignatum. Neque vero mireris sanctum Præsulem hanc scribendi rationem sequi « voluisse; quandoquidem adversus hujusmodi homines disputabat, qui summa cæcitate ac temeritate August. *Epist.* 31. « Christum Dominum divinas illas leges, quas ipsi non habere in admiratione non poterant, in Platonis « scriptis didicisse adseverabant.

« Ante Ambrosium Philo Judæus librum vulgaverat sub hoc titulo: *Vita sapientis per doctrinam* « *perfecti, sive de legibus non scriptis, sive de Abrahamo;* cui libro quosdam alios de clarioribus non- « nullis hujus Patriarchæ actionibus subjunxerat. Verumtamen si scriptorem illum in operis argumento « secutus est Ambrosius, videtur tamen ab ejusdem verbis et sententiis, quæ ipsum in superioribus non- « nullis tractatibus liberiori manu decerpsisse animadvertimus, in hoc ferme abstinuisse.

« Methodum porro hic amplexus est ab ea quæ aliis suis in lucubrationibus deprehenditur, longe di- « versam. Etenim in priori libro quidquid Scriptura de vita Abrahami ab accepto divinitus jusso exeundi « ex Charra ad usque ipsius obitum tradit, ad moralem intelligentiam accommodat, propositaque illius « *devotione*, hoc est, in exsequendis Dei mandatis obedientia, reliquas ejusdem virtutes prosequitur: in « posteriori vero primas memorati Patriarchæ actiones spiritali sive, ut ipse vocat, altiori sensu inter- « pretans varios animæ in virtute gradus ac progressus aperit, eamdemque animam cum in Adamo deci-

[1] Notum porro est Xenophontem in Cyropædia virtutes non Cyro proprias, sed eas describere voluisse queis præfulgere oporteret principem imperio vere dignum. Cui ideo merito opponit Ambrosius hujus operis initio *fictis rebus* personam voluisse informare sapientis.

« disset, in Abrahamo resurgere atque ad perfectionem eniti docet. Diximus autem primas actiones, non « vero omnes; eo quod illum tractatum post circumcisionem Patriarchæ, et promissam Isaaci nativitatem « actutum claudat, ejus hospitalitatem paucis attingens. Atque adeo secundus liber ea fere sola comple- « ctitur, quæ in prioribus quatuor primi capitibus fuerant explanata. Quamvis in illo quoque nonnulla « quæ in hoc omittuntur, tractata reperias. Atqui non aliam causam cur secundum librum ulterius pro- « sequi noluerit, esse autumamus, nisi quod jam in animum induxisset etiam in Isaac novum tractatum « de animæ perfectione vel, ut ipse ait, variis ejus processibus elucubrare.

« Cum autem ad informationem morum utilitatem multo uberiorem e primo libro quam e secundo Chri- « stiani haurire possint, non sine divina providentia factum videtur, ut ille haud paulo incorruptior atque « perfectior ad nos transmissus fuerit, quam iste in quo loci complures occurrunt miserum in modum « hiatibus aliisque vitiis deturpati. Non paucos quidem neque contemnendos pristinæ integritati restituimus; « ingenue tamen fatendum est, in fine ejusdem libri adhuc confusi aliquid superesse, cui remedium adferre « manu exarati codices nequiverint. Credibile est ibi quædam vel transposita, vel avulsa, vel etiam forte « ab hæretico aliquo, ut patrocinium erroribus suis pararet, fuisse interjecta.

« Primum librum constat e sermonibus compositum esse, quos sanctus Præsul ad catechumenos, qui jam « nomen dederant ad baptismum et competentes erant, habuerat. Hos potissimum ipse per se docere con- L. I, c. 4, 7 et ult. « sueverat; et quod ore tradidisset, postmodum in libros redigere. Id autem eo facere instituerat, sive « quo illorum postulatis morem gereret, sive quod ipse sponte sua eisdem prospiceret, ne quæ pretiosis « illis baptismi sui temporibus audierant promiserantque, sibi umquam excidere ex memoria paterentur, « ac simul ut in utilitatis consortium alii quoque admitterentur Christiani. Non ita quidem manifestum « est librum secundum ex similibus constare concionibus: verum cum huic rei nihil sit quod videamus « repugnare, de hoc etiam libro idem judicium atque de primo ferre non immerito possumus.

« In retegenda eorumdem librorum ætate plusculum difficultatis est. Nihilominus tamen cum ex conjun- « ctione atque ordine quo illi sequentibus commentationibus de Patriarchis connectuntur, tum ex ipsomet « Ambrosio, qui sub initium librorum *De Joseph* et *de Mysteriis* satis aperte indicat illos omnes minime « diversis temporibus ab se fuisse compositos, satis evidenter colligitur eosdem anno circiter CCCLXXXVII, « quo librum de Josepho in lucem prodiisse suo loco probabimus, tribui oportere. »

Codices vero mss. quos præ manibus versare licuit hos *De Abraham* libros exhibentes, duo sunt jam supra designati sub littera **A**, et **N'**, quibus accessit parvum fragmentum insertum Codici olim Bobiensi nunc in Bibl. Ambrosiana servato sub nota *I. 101 Sup.*, sæculoque VIII adscripto. Continet autem nn. 15 et 16, item nn. 32, 33, 34, hujus operis. Notatur vero hic a nobis littera **B**.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE ABRAHAM

LIBRI DUO.

Scripti circiter an. 387.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Libri titulus ac tractandi ratio exponitur: tum quæ utilitas ex Abrahami exemplis petenda sit, auctoritate divina, et philosophorum quoque institutis demonstratur.

BRAHAM libri hujus titulus est, quoniam per ordinem hujus quoque Patriarchæ gesta considerare animum subiit. De quo nobis moralis primo erit tractatus et simplex. Nam etsi altiori disputatione processus quidam et forma virtutis, et species quædam exprimatur; tamen forensia quoque actuum ejus vestigia[1] spectare virtutis profectus est. Etenim si ea quæ natura ad victum generavit hominum non unius, sed geminæ, aut etiam uberioris gratiæ sunt: quanto magis ea, quibus epulantur animi, non angusti sed abundantioris usus, et multiplicis cibi esse æstimari convenit!

2. Non mediocre autem aut[2] otiosum negotium. Etenim cum Dominus Deus noster hunc locupleti benedictionis suæ dote donaverit, ut ejus gratia provocaret ceteros, institutio corrigeret, Moyses quoque imitandum nobis descripserit;[3] ut corda hominum in vitium labentia, hujus viri contuitu, velut e quodam terreno busto resuscitaret: non perfunctorium debet videri, si nos quoque scrupulosius ejusdem viri versemus vestigia. Nam si sapientes hujus mundi, ut Plato ipse princeps philosophorum, non veram aliquam, sed fictam et adumbratam sibi eam quam legimus πολιτείαν proposuit persequendam;[4] ut doceret qualem rempublicam esse oporteret: atque ita quam nec audierat, nec viderat in aliqua urbe describendam putavit; ut ii quibus hoc munus est, quemadmodum rempublicam regerent, institui possent: et si condiscipulus Platonis Xenophon ille Socraticus fictis et ipse rebus personam voluit informare sapientis in eo libro, quem Κύρου Παιδείαν inscribit; ut ex intimo philosophiæ sinu justi regis et sapientis disciplina procederet: quanto magis nos non compositam figuram sapientis viri, sed expressam virtutem, et divino institutam magisterio recensere intentius, et vias ejus debemus persequi, quem Moyses ita descripsit, ut retro quodammodo se ipse respiceret?

Plato, l. IV *De Republ.*

[1] *Forensia vestigia* pro morum signis exterioribus sumuntur. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N' omitt. *aut.*

[3] Mss. A, N', *nobis esse descripserit.*

[4] Mss. A, N', *πόλιν proposuit ædificandam.* Ita et alii apud Maur., una cum anterioribus editt.

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.

1. ..... Exi de terra tua, et de cognatione tua et de domo patris tui.
4. ..... Et exivit cum eo Lot.
6. Egressus perambulavit terram usque ad Sichem, ad quercum altam.
7. Apparuit illi Dominus et dixit: Semini tuo dabo terram hanc. Et aram ædificavit Deo, qui apparuit ei.
8. Et recessit inde in montem contra orientem Bethel..... et invocavit nomen Domini.
17. Afflixit autem Dominus Pharao afflictationibus magnis et sævissimis, et domum ejus propter Saram uxorem Abræ.
18. Pharao vocavit Abram et ait: Quid hoc fecisti mihi? quare non dixisti quia uxor tua est?
19. Sed dixisti mihi quia soror tua est, et sumpseram eam mihi uxorem? Et nunc ecce mulier tua ante te.

Lectio Vulgata.

1. ..... Egredere de terra tua, et de domo patris tui. Gen. XII.
4. ..... Et ivit cum eo Lot.
6. Pertransivit Abraham terram usque ad locum Sichem, usque ad convallem illustrem.
7. Apparuit autem Dominus Abram, et dixit ei: Semini tuo dabo terram hanc. Qui ædificavit ibi altare Domino, qui apparuerat ei.
8. Et inde trasgrediens ad montem, qui erat contra orientem Bethel..... et invocavit nomen ejus.
17. Flagellavit autem Dominus Pharaonem plagis maximis, et domum ejus, propter Sarai uxorem Abram.
18. Vocavitque Pharao Abram, et dixit ei: Quidnam est hoc quod fecisti mihi? quare non indicasti quod uxor tua esset?
19. Quam ob causam dixisti esse sororem tuam, ut tollerem eam mihi in uxorem? Nunc igitur ecce conjux tua.

Devotio Abrahæ quomodo divini præcepti verbis probata. Quid sit exire de cognatione, ac quonam pacto ejusdem Patriarchæ obedientiam Dei promissio secuta sit. Idem, invocato Domino, sibi ob uxoris pulcritudinem timet, cavetque. At Pharao propter illius raptum castigatus, quantum sit adulterii crimen indicio est: unde Abrahæ exemplo ad studium devotionis provocamur.

3. Magnus plane vir, et multarum virtutum clarus insignibus, quem votis suis philosophia non potuerit æquare. Denique minus

est quod illa finxit, quam quod iste gessit,[1] majorque ambitioso eloquentiæ mendacio simplex veritatis fides. Itaque cujusmodi fuerit in eo viro devotio, consideremus. Ea enim virtus ordine prima est quæ est fundamentum ceterarum; meritoque hanc ab eo primam exegit Deus dicens: *Exi de terra tua, et de cognatione* Gen. XII, 1. *tua, et de domo patris tui.* Satis fuerat dixisse *de terra tua.* Ibi enim erat exire de cognatione, exire de paterna domo: sed ideo addidit singula, ut ejus affectum probaret, ne forte aut imprudentem cepisse[2] videretur, aut fraus aliqua mandatis pararetur cœlestibus. Sed sicut coacervanda fuerunt præcepta, ne quid lateret: ita etiam proponenda præmia, ne forte desperaret. Tentatur ut fortis, incitatur ut fidelis, provocatur ut justus, meritoque exivit quemadmodum locutus est illi Dominus.

Ibid. 4. 4. *Et exivit cum eo Lot.* Hoc autem quod[3] pro magno inter septem Sapientum dicta celebratur ἕπου Θεῷ, id est, sequere Deum, perfecit Abraham, factoque Sapientum dicta prævenit, et secutus Deum exivit de terra sua. Sed quia ante terra ei fuerat alia, hoc est, regio Chaldæorum, de qua exivit Thare pater Abrahæ, et in Charram demigravit; et quia secum eduxit nepotem suum, cui dictum fuerat: *Exi de cognatione tua;* consideremus ne forte hoc sit exire de terra sua, de hujus terræ, hoc est, de corporis nostri quadam commoratione egredi, de qua exivit Paulus Philip. III, 10. qui dixit: *Nostra autem conversatio in cœlis est;* et de illecebris et delectationibus corporalibus, quas velut cognatas animæ nostræ dixit, quam compati necesse est corpori, donec ejus colligata vinculo adhæret. Ergo exire de conversatione terrena, et sæcularibus oblectamentis[4] et superioris vitæ moribus atque actibus debemus; ut non solum loca, sed etiam nosmetipsos mutemus. Si cupimus adhærere Christo, deseramus corruptibilia. Sunt autem corruptibilia in nobis caro, delectatio, vox obnoxia passionibus corporalibus. Per vocem autem passiones intelligimus. Unde quoniam anima nostra διμερής est, hoc est, bipertita, et rationabile habens et irrationabile, quod dividitur per carnem et delectationis corporalis illecebras, ceterasque passiones corporis: qui justus est vir, rationabile animæ suæ ab irrationabili disjungere[5] debet ac segregare. Hoc est enim exire de Charra, tamquam de cavernis quibusdam, et cuniculis latibulisque egredi. Latere enim criminosæ conscientiæ est. Et nos igitur sequentes Abraham exeamus de latibulis. Si enim filii Abrahæ sumus, opera Abrahæ faciamus; ut luceant opera nostra coram Deo et coram hominibus. Justus dicit opera sua regi: peccator seipsum occultat, sicut Adam se occultare cupiebat, sed latere non poterat. Paruit itaque Abraham mandato, nec ulla legitur mora intervenisse.

6 5. *Egressus perambulavit terram*[6] *usque ad Si-* Gen. XII, 6. *chem,* quod interpretatione latina dicitur humerus vel cervix, per quæ exsecutionem præscripti operis intelligimus. Siquidem et infra habemus scriptum: *Supposuit humerum suum ad laborandum.* Unde per figuram locorum id expressum Gen. XLIX, 15. advertimus, quod devotionem suam sanctus Abraham non solum studio, sed etiam efficacia probaverit fructuosa, qua ad quercum usque pervenerit. Quo loco apparuit illi Dominus, et dixit: *Semini tuo dabo terram hanc.* Vide quo- Gen. XII, 7. modo promisso frequenti tamquam invalidum adhuc informet atque instituat; et ipse memor sui[7] totum Deo deputet, nihil sibi vindicet. Ideo 7 *et aram ædificavit Deo, qui apparuit ei; et re-* *Ibid.* 7 et 8. *cessit inde in montem contra Orientem Bethel,* surgentem adhuc sibi solem cupiens justitiæ videre. Ideoque non in vallibus, sed in monte tabernaculum sibi locavit, quia Deus montium est, et non vallium.[8] 8

Ibid. 8. 6. *Et invocavit nomen Domini.* Ubi Bethel, id est, domus Dei, ibi et ara, ibi et invocatio[9] Dei 9 nostri. Non immeritoque[10] processus tantos habuit, quia Deum sperabat sibi auxilio fore. Exercetur athleta Dei, et probatur adversis: in desertum abiit, fames incidit, in Ægyptum descendit. Compererat in Ægypto lascivam esse juvenum luxuriam, petulantem cupiditatem, voluptatum intemperantiam. Advertebat inter hujusmodi viros intutam uxoris pudicitiam fore, sibique conjugis pulcritudinem periculo futuram: monuit uxorem, ut sororem se diceret. Quo docetur non magnopere decorem conjugis quærendum, qui viro necem plerumque gignere solet. Non enim tam pulcritudo mulieris, quam virtus ejus et gravitas delectat virum. Qui suavitatem quærit conjugii, non superiorem censu ambiat, quam necessitates non teneant maritales:[11] si non monilibus ornatam, sed moribus. Offendit plerumque virum, si se uxor nobiliorem noverit. Hæc proxima superbiæ sunt. Sara non facultatibus ditior, non genere splendidior erat; ideo virum imparem non putabat, ideo quasi parem gratia diligebat, ideo non censu est retenta, non parentibus, non propinquis, sed virum proprium quocumque pergeret, sequebatur: externa adiit, sororem se ejus adseruit, contenta si ita esset necesse, se periclitari pudore, quam virum salute. Ut tueretur maritum mentita est germanitatem; ne 11

[1] Cod. N', *quod ista congessit.*

[2] Editt. omnes, ac pauci mss. *imprudenter cœpisse.* Alii vero majori numero et auctoritate, *imprudentem cepisse,* hoc est decepisse.

[3] Cod. A, *hoc est quod.*

[4] Mss. A, N', *delectamentis.*

[5] Mss. A, N', *sejungere.*

[6] Mss. A, N' omitt. *terram.*

[7] Idest suæ infirmitatis ac vilitatis. Rom. editio secuta cod. Vatic., cui consonat et Reg., *immemor sui.*

[8] Cod. A, *convallium.*

[9] Mss. A, N', *ibi et ara. Ubi ara ibi et invocatio.*

[10] Mss. A, N', *Meritoque.*

[11] Mss. A, N', *non terreant maritales.* Lectio autem communior codicibus mss., quæ in textu habetur, ita interpretanda ac si diceretur: Quæ ob divitias insolescens conjugalis necessitudinis seu conjunctionis leges renuat servare.

insidiatores pudoris ejus tamquam æmulum et vindicem uxoris necarent. Denique simul ut viderunt illam Ægyptii, admirati quod speciosa esset valde, induxerunt illam ad regem suum, et cum Abraham bene egerunt, tamquam fratrem ejus quæ placuisset regi, honorantes.

7. *Afflixit autem Dominus Pharao afflictionibus*[1] *magnis et sævissimis, et domum ejus propter Saram uxorem Abræ.* Magnum testimonium documentumque castitatis tuendæ. Locus ita hortatorius, ut unusquisque se castum præbeat, alienum non affectet torum, nec latendi spe, aut faciendi impunitate alienam uxorem incessat, non incuria aut stultitia provocetur mariti, aut absentia longiore. Adest præsul conjugii Deus quem nihil lateat, nullus evadat, nemo irrideat: vicem absentis mariti tuetur, servat excubias, immo sine excubiis deprehendit reum antequam faciat quod paraverit; in animis singulorum, in mentibus universorum crimen agnoscit. Et si maritum adulter fefelleris, non fallis Deum: et si maritum evaseris, et si judicem fori luseris, non evadis judicem totius mundi. Ille gravius ulciscitur injuriam inopis, contumeliam imprudentis mariti. Major est enim injuria auctorem, quam custodem thalami spretum et non consideratum.[2]

8. Ipse quoque Pharao, licet rex Ægyptiorum quem et insolentia regalis potentiæ[3] supinaret, et Ægypti lascivia atque luxuries a studio castitatis abduceret, vocavit Abraham, et arguit eum dicens: *Quid hoc fecisti mihi? Quare non dixisti mihi quia uxor tua est; sed dixisti mihi quia soror tua est: et sumpseram eam mihi uxorem?*[4] *Et nunc ecce mulier tua ante te.* Etsi natura ferus ac barbarus, tamen significat etiam exteris ac barbaris moribus esse curam pudoris, et adulterii etiam sibi crimen cavendum. Qui prætendit ignorantiam, condemnat intemperantiam. Nec mirum si barbarus jus novit naturæ: muta animalia quæ nullis tenentur legibus, sunt tamen aliqua quæ non solum paribus suis copulæ servent fidem; verum etiam coitus unius castitatem custodiant. Ita major lex naturæ, quam legum præscriptio est. Non mirum ergo si et iste Ægyptius rex Deum timuit qui hominem non timebat, et pœnam solvit adulterii, qui nullis reus tenebatur legibus: statimque ubi alienam esse cognovit uxorem, non solum marito reddidit, verumetiam prosecutores dedit qui deducerent eum; ne quis de populo barbaro irrogaret violentiam vel peculio viri, vel uxoris pudori.

9. Pulcherrimus est hic locus ad incitandum studium devotionis, quod is qui Deum sequitur tutus semper est. Et ideo Deum præferre debemus omnibus, nec patriæ contuitus,[5] nec parentum filiorumque gratia, nec uxoris contemplatio nos revocare[6] debet ab executione præceptorum cœlestium; quia Deus nobis omnia illa largitur, et potens est servare quæ donat. Itaque magnum exemplum devotionis Abrahæ, quod cum uxore speciosa descendit in Ægyptum. Erat quidem justo viro cura conjugalis pudicitiæ: sed majus erat studium maturandæ devotionis, ne prætulisse custodiam tori mandatis videretur cœlestibus. Itaque quoniam propter Deum contempsit omnia, recepit a Deo multiplicata omnia: sed primam Deus pudicitiæ tribuit remunerationem, quam gratam sciebat conjugi. Nam quia studio obeundi cœlestis oraculi uxorem quoque in periculum deduxit pudoris, etiam castimoniam[7] conjugii defendit.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.

6. Non capiebat illos terra habitare simul quia nimium divites erant.....

8. ..... Non sit rixa inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos, quia homines nos fratres sumus.

9. Nonne ecce tota terra ante te est? Discede a me: si tu in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in sinistram.

10. Et levavit oculos Lot, et elegit irriguam regionem Jordanis quia tota rigabatur..... et erat sicut paradisus Dei.

14. Quo comperto Abram..... numeravit servulos suos vernaculos.

1. Post hæc verba factum est verbum Domini ad Abram in visu dicens: Noli timere, Abram, ego protegam te; merces tua multa erit valde.

2. ..... Quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine filiis.

3. ..... Quia mihi semen non dedisti, vernaculus meus mihi heres erit.

4. ..... Non erit heres tuus hic: sed alter qui exierit de te, ille heres tuus erit.

5. ..... Sic erit semen tuum.

6. Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad justitiam.

Lectio Vulgata.

6. Nec poterat eos capere terra, ut habitarent simul: erat quippe substantia eorum multa..... Gen. XIII.

8. ..... Ne, quæso, sit jurgium inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos: fratres enim sumus.

9. Ecce universa terra coram te est: recede a me, obsecro: si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo: si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam.

10. Elevatis itaque Lot oculis, vidit omnem circa regionem Jordanis, quæ universa irrigabatur..... sicut paradisus Domini.....

14. Quod cum audisset Abram.... numeravit expeditos vernaculos suos. Gen. XIV.

1. His itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abram per visionem dicens: Noli timere, Abram, ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis. Gen. XV.

2. ..... Quid dabis mihi? ego vadam absque liberis.....

3. ..... Mihi autem non dedisti semen, et ecce vernaculus meus heres meus erit.

4. ..... Non erit hic heres tuus; sed qui egredietur de utero tuo, ipsum habebis heredem.

5. ..... Sic erit semen tuum.

6. Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad justitiam.

De ceteris Abrahæ virtutibus, nimirum de prudentia ejus in rescindendis rixarum causis, justitia in dividendo, ubi et de imprudentia Lot amœnis utilia postponentis, ejusque pœna: tum de patrui in ipsum caritate, pietate in Deum, continentia in victoria, et mercedis a Deo propositæ electione; ac tandem de accepto futuræ posteritatis et Christi nascituri promisso.

10. Primas igitur partes sibi justo ordine vindicavit devotio. Videamus et ceterarum virtutum gratiam. Mulcebatur sanctus Abraham nepotis præsentia, cui patrium affectum exhibebat. Incidit rixa inter servulos nepotis et patrui. Advertit prudentior servulorum dissensionibus

[1] Mss. A, N', *Pharaonem afflictionibus.*

[2] Animadvertas *spretum* et *consideratum* non adjectiva sed supina esse.

[3] Cod. A, *potentia.*

[4] Cod. A, *in uxorem.*

[5] Mss. A, N', *contuitu.*

[6] Mss. A, N', *contemplatione revocari;* omissa voce *nos.*

[7] Ubi complures mss. et editt. omnes legunt *castimoniam;* ibi Corb. et alii aliquot habent *castimonium.* Nec forsan male: legitur enim apud Augustinum in psal. XXIX, n. 13, *sanctimonium* pro sanctimonia, vel sanctimonialium professione. Porro non defuere qui Abrahamum proditi uxoris Saræ pudoris accusarent; quem tamen recte SS. Patres defendunt: scilicet Ambr. hoc in libro; Aug. *contra Faustum,* lib. XXII, c. 33, et Quæst. 26 *super Gen.* et alibi; Hier. *De Trad. Heb. in Gen.* Theodor. Quæst. 62 *in Gen.,* et alii plures. (Edit. Maur.)

dominorum concordiam solvi solere; amputavit fibram discordiæ, ne contagium serperet. Tolerabilius enim putavit ut copula sequestraretur, quam gratia dirimeretur. Quod te facere oportet, si forte hujusmodi aliquid incideris, ut seminarium dissensionis auferas. Neque enim tu fortior quam Abraham. Ille declinanda censuit, non despicienda servulorum jurgia. Et si tu fortior, cave ne alter infirmior qui aurem præbeat servulorum susurris. Frequenter indivisa servitia inter parentes discordiam serunt. Divide potius, ut maneat amicitia. Indivisa domus duos non sustinet. Nonne melius est emigrare cum gratia, quam cohabitare cum discordia?

11. Ipsa quoque cujusmodi esse debeat divisio, Patriarcha edocet. Firmior dividat, infirmior eligat, ne habeat quod queratur. Electionis
1 enim[1] suæ partem non poterit calumniari. Non residet occasio resiliendi cui datur optio eligendi, nec divisor gravatur. Nam quo prudentior, eo cautior; ut nec in divisione circumscribatur, nec in electione fraudetur.

12. Divisit Abraham, *quia non capiebat,* in-
Gen. XIII, 6. quit, *illos terra habitare simul,* quia nimium divites erant. Sæculare vitium ut divites terra non capiat. Nihil enim satis est divitum cupi-
2 ditati. Quanto[2] ditior quis fuerit, tanto avidior ad possidendum est. Extendere agri terminos cupit, et vicinum excludere. Numquid hujusmodi Abraham? Minime, quamvis in principio et ipse imperfectior. Unde enim perfectio ante adventum Christi? Nondum venerat qui diceret: *Si*
3 *vis perfectus esse, vade, vende omnia tua,*[3] *et da*
Matth. XIX, 21. *pauperibus, et veni, sequere me.* Tamen ut minime avarus electionem offert; ut justus dissensionem amputat. *Non sit,* inquit, *rixa inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos, quia homines nos fratres sumus. Nonne ecce tota terra ante te est? Discede a me: si tu in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in*
4
Gen. XIII, 8 et seq. *sinistram.*[4]

5 13. *Et levavit*[5] *oculos Lot, et elegit irriguam regionem,* inquit, *Jordanis; quia tota rigabatur, et erat sicut paradisus Dei.* Plerumque possessiones obveniunt hereditariæ, aliæ utiliores, aliæ
6 amœniores. Non utique in portione secundæ[6] sunt. Nam incipit minui singularum meritum. Sed si non queunt partes de utilioribus convenire, conferantur amœnæ utilioribus. Diversa
7 hominum[7] ingenia sunt: alios utilia, alios amœna delectant. Infirmior amœniora eligit, utiliora fastidit. Villicus nonnumquam utilis est, vel actor[8] agri confertur urbano. Si insipiens sit elector, aut cocum eligit, aut vocalem[9] quem venustioris gratiæ putat, refutat utiliorem. Plerumque etiam ubi fructus non impares sunt, prudentior amœ-
10 niora[10] declinat. Cito invidiam movent, cito in se excitant mentem avari. Hic tamen nihil dixit Scriptura de eo quod alia pars utilior, alia
11 amœnior fuerit; ne studio[11] Abraham cepisse oculos adolescentis videretur. Amœnam partem unam descripsit, non addidit alteram utiliorem. Necesse erat ut de tota regione duas partes faceret: deinde præsentia, non absentia dividebat. Una regio capere utrumque non poterat. Quod potuit summæ esse justitiæ, electionem obtulit.

14. Lot amœnam elegit, quæ cito prædonum oculos incurrit. Hinc bellum inter reges, adversariorum victoria, incolarum captivitas. Itaque etiam Lot infirmioris consilii pretium luit, non terrarum infœcunditate, sed amœnitatis invidia deceptus, ut etiam ipse captivus abduceretur;
12 quoniam vitio servilis nequitiæ a potiore[12] deflexerat, et partem flagitiosissimorum elegerat; Sodoma enim luxuria atque lascivia est. Ideoque declinatio latina interpretatione dicitur Lot, quod is vitia eligit qui a virtute declinat, et ab æquitate deflectit.

15. *Quo comperto Abram numeravit servulos suos vernaculos;* et cum trecentis decem et octo Gen. XIV, 14. viris adeptus victoriam, liberavit nepotem. Probatur divisionis affectus, quando sic amabat nepotem, ut pro eo nec belli declinaret periculum. Quid est, *numeravit?* Hoc est, elegit. Unde illud non solum ad scientiam Dei refertur, sed etiam ad gratiam justorum, quod in Evangelio dixit Dominus Jesus: *Et capilli vestri omnes numerati sunt.* Cognovit autem Dominus qui Luc. XII, 7. sunt ipsius: eos autem qui non sunt ipsius, non dignatur[13] cognoscere. Numeravit autem 13
trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum. Eos enim adscivit, quos dignos numero judicavit fidelium, qui in Domini nostri Jesu Christi passionem crederent. Trecentos enim τ græca littera significat,[14] decem et octo autem summam 14
ιή exprimit. Fidei ergo[15] merito Abraham vicit, 15
non populoso exercitu. Denique eos quibus quinque regum arma cesserunt, cum paucis egressus vernaculis triumphavit.

[1] Mss. A, N' omitt. *enim.* Cod. N', *cum electionis suæ.*

[2] Cod. A, *Quia quanto.*

[3] Mss. A, N' omitt. *tua.*

[4] Mss. A, N', *si tu in dexteram ego in sinistram, vel si tu in sinistram ego in dexteram.*

[5] Cod. A, *Elevavit.*

[6] « Subobscura locutio, quam tamen idem hic valere existimamus, ac *felices* sive *commodæ*; ut sit sensus: Non sat commodæ sunt in divisione hujusmodi possessiones; quia minuitur meritum utiliorum, quod sint minus amœnæ, et amœniorum, quod sint minus utiles.» Ita Maurini. Nos potius vocem *in portione* interpretamur *in proportione,* ut sensus sit: Secundæ, nempe amœniores non sunt in proportione valoris cum utilioribus.

[7] Cod. A, *Diversa enim.*

[8] Cod. A, *auctor.* Actor agri est rusticus œconomus.

[9] *Vocalis* hic dicitur vel qui scite canit, vel moderandæ vocis pronuntiationisque magister, quem etiam phonascum vocitabant. (Edit. Maur.)

[10] Cod. A, *ad meliora.*

[11] *Studio,* hoc est, de industria, seu dedita opera. (Ed. Maur.)

[12] Mss. A, N', *a prudentiore.*

[13] Cod. A, *indignatur.*

[14] Littera τ crucem repræsentat; græce ιή initium nominis Jesu, unde quidam codd. habent *summa Jesu exprimit nomen.*

[15] Mss. A, N', *exprimit nomen fidei. Ergo,* etc. Ita etiam legit Cod. B, necnon tres alii mss. apud Maur.

16. Sed qui vincit non debet sibi arrogare victoriam, sed deferre Deo.[1] Hoc Abraham docet, qui triumpho factus humilior est, non superbior. Sacrificium denique obtulit, decimas dedit; ideoque ei Melchisedech qui interpretatione latina dicitur rex justitiæ, rex pacis, benedixit: *Erat enim sacerdos summi Dei.* Quis est rex justitiæ sacerdos Dei, nisi cui dicitur: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech,* hoc est, Dei Filius, sacerdos Patris, qui sui corporis sacrificio Patrem nostris repropitiavit delictis?

17. Quantum autem illud quod de præda victoriæ nihil voluit contingere, nec oblatum sumere? Minuit enim fructum triumphi mercedis susceptio, et beneficii arrodit gratiam. Plurimum enim refert utrum pecuniæ, an gloriæ dimicaveris: alter mercenarii loco ducitur; alter dignus habetur conservatoris gloria. Jure sanctus de præda usurpare aliquid vel oblatum recusat, ne dicat qui dedit: quia ego divitem feci eum; hoc solum sibi satis esse testatur,[2] quod pastui præliantium juvenum profecisset. Dicet aliquis: Cum ipse vicerit, quomodo dicit ad regem Sodomorum, nihil sumam abs te; cum præda utique in potestate victoris fuerit? Docet militarem disciplinam, ut regi serventur omnia. Sane iis, qui secum fuissent in adjumentum fortasse sociati, partem emolumenti tribuendam adserit tamquam mercedem laboris.

18. Ideoque quoniam sibi mercedem ab homine non quæsivit, a Deo accepit, sicut legimus scriptum; quia *post hæc verba factum est verbum Domini ad Abram in visu dicens: Noli timere, Abram, ego protegam te; merces tua multa erit valde.* Non est serus ad remunerandum Dominus, et cito promittit, et multa largitur; ne infirmos animos per dilationem aliquam subeat pœnitentia contempsisse præsentia: et velut quadam usuraria largitate compensat, ut uberiora restituat ei qui captus non fuerit oblatione præsentium.

19. Ab ipso quoque Domino mercedem quam postulet, consideremus. Non divitias ut avarus exposcit, non longævitatem vitæ istius, ut meticulosus mortis, non potentiam; sed dignum quærit sui heredem laboris. *Quid mihi,* inquit, *dabis? Ego autem dimittor sine filiis.* Et infra: *Quia mihi semen non dedisti, vernaculus meus mihi*[3] *heres erit.* Discant ergo homines conjugia non spernere, nec sibi sociare impares; ne hujusmodi suscipiant liberos, quos heredes habere non possint: ut vel transfundendæ hereditatis contemplatione, si nullo contuitu pudoris moventur, digno studeant matrimonio.

20. Sed si Abrahæ sententia ad corrigendum minus proficit, accipe oraculum Dei hujusmodi condemnantis hereditatem. *Non erit,* inquit, *heres tuus hic: sed alter qui exierit de te, ille heres tuus erit.* Quem dicit alterum? Peperit enim et Agar filium Ismael, sed non ipsum dicit, sed dicit sanctum Isaac. Et ideo addidit: *Qui exierit de te.* Ille enim vere exivit ex Abraham, qui legitimo conjugio procreatus est. Sed per Isaac legitimum filium, illum verum legitimum possumus intelligere Dominum Jesum Christum, quem in principio Evangelii secundum Matthæum Abrahæ filium legimus, qui verum se Abrahæ gessit heredem, auctoris illuminans successionem; per quem Abraham respexit in cœlum, et splendorem posteritatis suæ[4] agnovit non minus illustrem, quam stellarum cœlestium fulget claritas. *Sicut* enim *stella differt a stella*[5] *in claritate, ita et resurrectio mortuorum,* Apostolus dicit;[6] eo quod resurrectionis suæ donans consortia, homines quos mors solebat terris abscondere, regni cœlestis fecit esse participes.

21. Quomodo autem Abrahæ propago diffusa est, nisi per hereditatem fidei, per quam cœlo comparamur, conferimur Angelis, æquamur stellis? Ideo ait: *Sic erit semen tuum.* Et *credidit,* inquit, *Abraham Deo.* Quid credidit? Christum sibi per susceptionem corporis heredem futurum. Ut scias quia hoc credidit, Dominus ait: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est.* Ideo *reputatum est illi ad justitiam,* quia rationem non quæsivit, sed promptissima fide credidit. Bonum est ut rationem præveniat fides; ne tamquam ab homine, ita a Domino Deo nostro rationem videamur exigere. Etenim quam indignum ut humanis testimoniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus! Imitemur ergo Abraham, ut heredes simus terræ per justitiam fidei, per quam ille mundi heres factus est.

Gen. I, 18. Ps. CIX, 4. Ibid. 4. Matth. I, 1. I Cor. XV, 41. Joan. VIII, 56. Gen. XV, 6.

[1] Cod. B, *referre Deo.*
[2] Mss. A, N', *testificatur.*
[3] Mss. A, N' omitt. *mihi.*
[4] Cod. A, *suæ potestatis.* Cod. N', *suæ potentiæ.*
[5] Mss. A, N', *ab stella differt.*
[6] Mss. A, N', *Apostolus dixit.*

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XVI. 2. Dixit Sara ad Abram: Ecce conclusit me Dominus ut non pariam; intra ergo ad ancillam meam ut filios facias ex illa.

5. ..... Injuriam accipio ego ex te: ego dedi ancillam meam in sinum tuum; ubi autem videt conceptum esse, spreta sum coram ab ea; judicet Deus inter me et te.

6. ..... Ecce ancilla tua in manibus tuis: utere ea quomodo tibi placuerit. Et afflixit eam Sara, et fugit a facie ejus.

8. ..... A facie Saræ dominæ meæ ego fugio.

9. ..... Revertere ad dominam tuam, et humilia te sub manibus ejus.

Gen. XVII. 1. ..... Ego sum Deus tuus: emerere in conspectu meo, et esto sine querela.

17. Si mihi centum annorum nascetur filius, et si Sara nonaginta annorum pariet?

18. Et dixit: Ismael hic vivat in conspectu tuo.

Lectio Vulgata.

2. Dixit marito suo: Ecce, conclusit me Dominus, ne parerem: ingredere ad ancillam meam, si forte saltem ex illa suscipiam filios.

5. ..... Inique agis contra me: ego dedi ancillam meam in sinum tuum, quæ videns quod conceperit, despectui me habet: judicet Dominus inter me et te.

6. ..... Ecce ancilla tua in manu tua est: utere ea ut libet. Affligente igitur eam Sarai, fugam iniit.

8. ..... A facie Sarai dominæ meæ ego fugio.

9. ..... Revertere ad dominam tuam, et humiliare sub manu illius.

1. ..... Ego Deus omnipotens: ambula coram me, et esto perfectus.

17. ..... Putasne centenario nascetur filius? et Sara nonagenaria pariet?

18. Dixitque ad Deum: Utinam Ismael vivat coram te.

Abraham ab adulterii crimine ob susceptum ex ancilla filium defenditur: nempe quod ab humana fragilitate non esset immunis, et tunc Chaldæorum superstitiones vix reliquisset: deinde quod in legem utpote necdum latam non peccaverit: postea quod non libidine, sed amore prolis inductus sit; ubi multa contra adulterium disputantur: defenditur ultimo quod illud ipsum mysterium non peccatum fuerit. Quæritur demum an decuerit circumcisionem institui postea revocandam, et minimum in se perfectionis continentem.

22. Sed fortasse dicat aliquis: Quomodo Abraham nobis imitandum proponis, cum de ancilla susceperit filium? Aut quid sibi vult hoc esse, ut tantus vir huic errori fuerit obnoxius, cujus tanta opera miramur? Et ideo ne quodam more navigantium locum hunc quem plerique vadosum putant, declinasse videamur, rationem ejus explanare cordi est. Non abnuo quod Abraham de ancilla susceperit filium; ut cognoscas quoniam non superioris cujusdam naturæ ac substantiæ fuit Abraham, sed unus e numero et fragilitate universorum hominum. Denique et de regione Chaldæorum vocatus est, quos superstitioni vanæ intentos esse magis quam ceteros accepimus; et ideo majorem invenit gratiam apud Deum, quia superioribus[1] renuntiavit, ad priora se extendit, ut sequeretur Deum. Propositus est enim ad imitandum tibi, ut et tu advertas, quod si peccatis renunties, possis emereri Domini misericordiam.

23. Movere tamen aliquos potest, quod jam cum Deo loquebatur, et ad ancillam introivit, sicut scriptum est: Quia *dixit Sara ad Abram: Ecce conclusit me Dominus, ut non pariam: intra ergo ad ancillam meam, ut filios facias ex illa.*[2] Et ita factum est. Sed consideremus, primum quia Abraham ante legem Moysis, et ante Evangelium fuit: nondum interdictum adulterium videbatur.[3] Pœna criminis ex tempore legis est, quæ crimen inhibuit: nec ante legem ulla rei damnatio est; sed ex lege. Non ergo in legem commisit Abraham, sed legem prævenit. Deus in paradiso licet conjugium laudaverit, non adulterium damnaverat. Non vult enim mortem peccatoris, et ideo quod præmii est pollicetur: quod pœnæ, non exigit. Mavult enim mitibus provocare, quam terrere sævioribus. Et tu peccasti cum gentilis esses: habes excusationem: venisti ad Ecclesiam, audisti legem: *Non adulterabis;* jam excusationem delicti non habes. Tamen quoniam cum his mihi sermo est, qui ad gratiam baptismatis nomen dederunt, si quis tantum crimen fecit, sciat sibi tribuendam veniam; sed quasi ei qui crimen commiserit, in reliquum

[1] Editt. omnino omnes, *quia posterioribus.* Contra mss. omnes, *quia superioribus.* Melius, ut per se quisque satis intelliget. (Edit. Maur.)

[2] Sic mss. omnes. Editt. autem, *ut filium facias ex illa.* LXX Interp., ἵνα τεκνοποιήσωμαι ἐξ αὐτῆς. Hanc vero lectionem τεκνοποιήσῃς, etiam nonnulli mss. servant, necnon Philo, Chrysostomus, et Cyrillus Alex. apud Holmes.

[3] Nonnulli occasionem ex his verbis arripuerunt, ut Ambrosium perperam de adulterio sensisse calumniarentur. Atqui certum est S. Doctorem constanter docuisse prohibitum fuisse adulterium lege naturali, eamque legem a nemine ignorari (puta invincibiliter) unquam potuisse. Id quidem tum ex aliis ipsius operibus cognoscere est, tum ex hoc ipso libro liquido constat. Etenim ubi narrat quemadmodum Pharao Saram quam in palatium abductam uxorem ducere cogitabat, postquam conjugatam esse cognovit, Abrahamo restituit, ita loquitur: *Etsi natura ferus ac barbarus, tamen significat..... et adulterii crimen sibi esse cavendum. Qui prætendit ignorantiam, condemnat intemperantiam. Nec mirum si barbarus jus novit naturæ..... Ita major lex naturæ, quam legum præscriptio est.* Neque vero putandum est hæc de solo adulterio quo uxor aliena polluitur, esse intelligenda. Nam præterquam quod generalia verba sunt, proindeque ad unam adulterii speciem non restringenda, vir sanctus hoc ipso capite adserit *quod mulieri non licet, viro non licere;* et c. 7: *omnes viri mulierisque concubitus nulla legitimi matrimonii sorte celebratos habere suam culpam.* Itaque dicendum existimamus eum ideo scripsisse adulterium ante latam Moysis legem non visum fuisse interdictum, ut significaret illis temporibus eam circa adulterium ignorantiam exstitisse, quæ etsi non omnino culpam tolleret, haud mediocriter tamen illam minueret, id est, vincibilem ignorantiam. Nemo enim negaverit istam in jure naturali posse inveniri, et excusare, ut ajunt celebriores theologi, sin minus a toto, saltem a tanto; eamque esse de qua scriptum sit Luc. XII, 48: *Qui autem non cognovit, et fecit digna plagis, vapulabit paucis.* Et hoc sufficiebat cum ad excusandum Abrahamum apud eos quos alloquebatur, qui eadem perpetraverant ante suam ad fidem conversionem; tum ad eosdem ab hujusmodi crimine in posterum revocandos cum jam ipsis nulla de ignorantia suppeteret excusatio. Hanc autem responsionem eo magis admittendam remur, quod Ambrosius infra n. 27, hanc Patriarchæ actionem Deo minus probatam esse testetur, ac libro *De Paradiso,* c. XIII, n. 65, atque alibi de eadem tamquam de vero peccato loquatur. Ceterum dici etiam potest S. Doctorem adulterii nomine nihil aliud intellexisse quam polygamiam; eaque usum verbi duritie, ut efficacius catechumenos absterreret a pellicatu. Nec vero mirum si paulo vehementior hac in re fuerit Ambrosius, quando de tertiis nuptiis quas divina ac naturali lege numquam non licitas fuisse constat, Basilius, ep. 1 ad Amph., c. 4, dixerit eas *polygamiam* appellari, vel potius *castigatam fornicationem.* Ipse quoque Tertullianus l. *De Monog.*, c. 6, Abrahami polygamiam defendens, eam tamen *ancillæ concubinatum* vocat: quo etiam sensu Leo Magnus ep. ad Rust. c. 4, Agar Abrahæ concubinam dicit, id est, secundariam uxorem. Quin immo Judæi Josephus l. 1 *Antiq.*, c. 14 et 18, ac Philo l. *Quod Deus sit immut.*, licet Patriarcharum suorum ubique observantissimi, non alio tamen modo appellant secundarias eorum uxores quam concubinas, et filios ex illis procreatos, quam nothos ac illegitimos, quod non multo levius esse putaveris, quam dicere hujusmodi conjugium adulterium esse *quod nondum interdictum videbatur.* (Edit. Maur.)

1

2 Gen. XVI, 2; 32, q. 4, c. *Dixit Sara.*

3

Gen. I, 28.

Exod. XX, 14.

tamen abstinendum noverit. Denique illi adulteræ quam in Evangelio obtulerunt scribæ Pharisæorum,[1] ignovit quidem Dominus superiora, sed ait: *Vade, et amodo vide ne pecces.* Quod cum illi dicit, tibi dicit. Fecisti gentilis adulterium, fecisti catechumenus? Ignoscitur tibi, remittitur tibi per baptismum. Vade, et post hæc vide ne pecces. Habes unam Abrahæ defensionem.

Joan. VIII, 11.

24. Secunda illa est, quod non ardore aliquo vagæ succensus libidinis, non petulantis formæ captus decore, ancillæ contubernio conjugalem posthabuit torum, sed studio quærendæ posteritatis et propagandæ sobolis. Adhuc post diluvium raritas erat generis humani: erat etiam religionis, ne quis non reddidisse debitum videretur naturæ. Denique et Lot sancti filiæ hanc causam quærendæ posteritatis habuerunt, ne genus deficeret humanum; et ideo publici muneris gratia privatam culpam prætexuit. Nec otiosum est quod uxor auctor facti inducitur; ut excusetur maritus, ne vago raptus errore credatur: simul ut discant mulieres diligere viros, nec agitari vana suspicione pellicatus, aut invidere privignis, si ipsæ liberos non susceperint. Uxori bonæ cordi erat excusare apud virum sterilitatem suam; et ne causa esset viro quod is liberos non haberet, suadet ut intraret ad ancillam. Hoc fecit Lia, hoc Rachel postea. Disce, mulier, zelum deponere, qui sæpe mulieres in furorem incitat.

25. Sed et vos moneo, viri, maxime qui ad gratiam Domini tenditis, non commisceri adulterino corpori (qui enim se jungit meretrici unum corpus est), nec dare hanc occasionem divortii mulieribus. Nemo sibi blandiatur de legibus hominum. Omne stuprum adulterium est, nec viro licet quod mulieri non licet. Eadem a viro, quæ ab uxore debetur castimonia. Quidquid in eam quæ non sit legitima uxor, commissum fuerit, adulterii damnatur crimine. Ergo advertistis quid debeatis cavere, ne quis sacramentis se indignum præbeat.

33, q. 4, c. *Nemo.*

26. Accipite etiam aliud, quia hujusmodi intemperantia solvit caritatem conjugii, superbas ancillas facit, iracundas matronas, discordes conjuges, concubinas procaces, inverecundos maritos. Simul ut de domino conceperit ancilla, spernit dominam suam tamquam ditior partu: domina se despici dolet, maritum auctorem injuriarum suarum arguit. Denique Sara ipsa marito ancillæ suæ potestatem dederat, et postea dicit ad eum: *Injuriam accipio ego ex te: ego dedi ancillam meam in sinum tuum; ubi autem videt conceptum esse, spreta sum,* inquit, *coram ab ea: judicet Deus inter me et te.* Quantus dolor, quam gravis querela sit feminarum lectione exponitur. Da improvidum et levem maritum qui morigerari nesciat, et divortii causas exhibet. Sed Abraham vir moderatus et prudens: *Ecce,* inquit, *ancilla tua in manibus tuis: utere ea quomodo tibi placuerit.* Maluit enim uxorem tenere, quam famulam. Nec hoc tamen plenum remedium. Accepit potestatem irata uxor, et immoderatius ultione permissa utitur. Quod si Sara moderationem non tenuit, quæ tenebit? Ideoque scriptum est: *Et afflixit eam Sara, et fugit a facie ejus.* Duo sunt quæ comprehendit Scriptura; ut et dominæ gravem indignationem exprimeret, et ancillæ tumorem ac superbiam. Quod afflixit eam Sara, ad iracundiam affligentis refertur: quod Agar fugit, contumeliam servili patientia non ferebat, quæ sibi herilis contubernii vindicabat fastigium: indignata est injuriam, quæ induerat insolentiam. Denique interroganti Angelo quo iret, respondit: *A facie Saræ dominæ meæ ego fugio.* Et hoc tumoris immodici, ut prius nomen Saræ diceret, postea dominam significaret. Illud ad injuriam præmissum, hoc ad expressionem personæ additum. Non placuit Angelo ancillæ insolentia; et ideo dixit illi: *Revertere ad dominam tuam.* Utique non latuisset Angelum, si vi suppliciorum victa fugisset, et magis reprehendisset verberantis sævitiam, quam fugientis discessionem: sed ut ostenderet quia tamquam superba fugiebat, ne superba esset dominæ, addidit: *Et humilia te sub manibus ejus.* Opto igitur ut hoc vitium nullus incidat: sed si quis inciderit, discat ancillam suam humiliare uxori suæ; ne dum vult ancillam vindicare, excludat uxorem.

Ibid. 6. *Ibid.* *Ibid.* 8. *Ibid.* 9. *Ibid.*

Gen. XVI, 5.

27. Ergo Abraham et unus de populo erat gentili, et causa posteritatis introierat ad ancillam; quia[2] uxor ejus sterilitatem suam obumbrare cupiens auctor ejus facti fuerat viro: et tamen non otiosum est quod post hoc Deus statim, quia alia ejus opera probaret,[3] vel hujus facti pœnitentiam, dixit illi: *Ego sum Deus tuus: emerere in conspectu meo, et esto sine querela,* quasi adhuc plene non emeruisset, qui desperaret sterilis partum uxoris, et de ancilla posteritatem quæreret. *Esto,* inquit, *sine querela,* hoc est, irreprehensibilis; ut de te non queratur uxor, nec quisquam tua facta reprehendat. Mutat enim nomen, littera addita, ut de Abram vocaretur Abraham, hoc est, de patre vano, sicut habet latina interpretatio, vocaretur pater sublimis, pater electus: vel de patre fieret et pater filii. Vanus erat cum Deum nesciret: electus factus est postquam[4] cognovit Deum. Pater erat cum de ancilla prolem haberet: sed pater filii non erat; quia non erat ei filius, qui non erat legitimo susceptus conjugio. Peperit Sara, et factus est pater filii. Circumcidi jubetur accepturus veri seminis hereditatem. Nonne evidenter circumcisio carnis præceptum est castimoniæ, ut aliquis resecet libidinem carnis, et indomitas luxu ac lascivia[5] refrænet cupiditates?

Gen. XVII, 1.

[1] Edit. Era. cum posterioribus omnibus, *Scribæ et Pharisæi.* Am. autem et mss. omnes, *scribæ Pharisæorum.* (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N', *quod.*

[3] Mss. A, N', *merita probaret.*

[4] Mss. A, N', *posteaquam.*

[5] Cod. A, *lascivas.*

Etenim circumcisionis vocabulo id præscribitur, ut omnis impuritatis fœtor abstergatur, et incentivum libidinis auferatur. Duabus usi sumus defensionibus.

28. Tertia quoque est quam nobis Apostoli Pauli tribuit auctoritas, qui ait: Illa quæ gessit Abraham ut de ancilla susciperet sobolem, in figuram facta sunt, et secundum allegoriam dicta. Allegoria est cum aliud geritur et aliud figuratur; sicut etiam ipse Apostolus docet dicens: *Sub lege volentes esse, legem non legistis? Scriptum est enim: Quoniam Abraham duos filios habuerit, unum de ancilla, et unum de libera: sed is quidem qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem: quæ sunt per allegoriam dicta. Nam hæc sunt duo testamenta: unum quidem a monte Sina* Galat. IV, 21 et seq. *in servitutem generans, quod est Agar,* duos populos ostendens[1] de Abrahæ generatione manare: unum Judæorum, qui legis syllabis serviat; eo quod de ancilla in servitutem videatur esse generatus: alterum Christianum, qui ad remissionem peccatorum cœlestis gratiæ libertatem acceperit. Quod ergo putas esse peccatum, advertis esse mysterium, quo ea quæ posterioribus erant futura temporibus, revelabantur. Denique addidit: *Vos autem, fratres, secundum* Ibid. 28. *Isaac promissionis filii estis. Ideo,* inquit, *nolite quærere opera legis; quoniam non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi.* Et ut scias quia Christianis dixit:[2] *Et nos,* Galat. II, 16. inquit, *in Christum Jesum credimus; ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis.* Ibid. Agnoscamus ergo quoniam hæc quæ in figuram contingebant, illis crimini non erant: nobis autem erunt, si ad correptionem nostram scripta cavere nolimus: sed magis id agamus, ut cum simus liberæ filii, quæ est Sara, ne[3] legis laqueis serviamus, cum Abraham liberam tenuerit, ancillam ejecerit.

Gen. XVII, 10. 29. Quo loco plerosque moveri scio: Si enim bona est circumcisio, hodieque teneri debuit: si inutilis, mandari non debuit, divino præsertim oraculo. Sed cum Apostolus dixerit Paulus: Rom. IV, 11. *Quia Abraham signum accepit circumcisionis;* utique signum non ipsa res, sed alterius rei est, hoc est, non veritas, sed indicium veritatis. Denique ipse exposuit et expressit dicens: Ibid. *Signum accepit circumcisionis, signaculum justitiæ et fidei.* Unde non incongrue intelligimus quia circumcisio corporalis signum circumcisionis est spiritalis. Ergo signum mansit donec veniret veritas. Advenit Dominus Jesus, qui ait: *Ego sum* Joan. XIV, 6. *via, veritas, et vita.* Quia[4] non partem exiguam corporis in signo, sed totum circumcidit homi-

A nem in veritate, signum detraxit,[5] veritatem induxit; quia postea quam venit quod perfectum est, quod ex parte evacuatum est; et ideo cessavit circumcisio partis, ubi refulsit circumcisio universitatis. Jam enim non ex parte, sed totus homo salvatur in corpore, salvatur in anima. Scriptum est enim: *Qui vult post me venire, abneget seipsum,*[6] *et tollat crucem suam, et se-* Matth. XVI, 24. *quatur me.* Hæc est perfectio circumcisionis; quia per corporis oblationem redimitur anima, B de qua ipse Dominus ait: *Qui*[7] *perdiderit animam suam propter me, inveniet eam.* Luc. IX, 24.

30. Superest illa nunc quæstionis portio, utrum debuerit pars præmitti, cum esset ventura perfectio. Qui locus facilis est ad diluendum, si consideremus quibus pars mandata sit, quibus servata perfectio. Pars enim mandata est secundum legem populo Judæorum, illi dura cervice, illi infirmo, illi qui Deum suum non cognovit. Cum ergo partem non potuerit sustinere, quo- C modo perfectionem servare potuisset? Ut si puerulum litteris imbuas, a singulis litterarum elementis inchoandum est tibi, ut a singulis apicibus ad syllabas, a syllabis eum per ordinem ad nomina, orationemque deducas. Nec potest mare quisquam navigare intrepidus, nisi qui ante in fluminibus navigaverit. Denique si quid aut conficiendi itineris, aut levandi oneris puero velis provectiorique mandare, numquid æquanda onera sunt, aut æquandus labor? Ita igitur noveris his D perfectionem circumcisionis esse servatam, qui a Christo instituti, validioribus idonei viderentur; ut fideles probarentur, quorum multitudo innumera crucem tolleret, suamque pro Christo animam devoveret, et increduli non possent resistere, qui in totius corporis immolatione quæri salutem putarent, qui exiguum circumcisionis suæ sanguinem salutarem arbitrarentur.

31. Considerandum autem quod in præputio positum vocavit Deus, in præputio adhuc ma- E nenti legitimi filii promissa est hereditas; ut non Judæorum tantummodo patrem, ut ipsi adserunt, sed omnium credentium auctorem per fidem credas. Sara[8] quoque ante circumcisionem viri in unius litteræ adjectione non mediocri remuneratione benedicitur, ut principatum virtutis et gratiæ haberet; de qua nationes et reges gentium spondet futuros, ut in[9] ipsa typus non Synagogæ, sed Ecclesiæ constitueretur. Quod autem promisso ex ea filio, risit Abraham, F non incredulitatis, sed exultationis indicium fuit. Denique procidit in faciem, qui adoravit, et credidit, et adjecit: *Si mihi centum annorum nascetur filius, et si Sara nonaginta annorum pariet.*[10] *Et dixit: Ismael hic vivat in conspectu tuo.* Non Gen. XVII, 17 et 18.

[1] Cod A, *ostendit.*
[2] Mss. A. N', *dicit.*
[3] Mss. A, N', non secus ac alii apud Maur. atque antiquiores editt., omitt. particulam *ne.*
[4] Mss. A, N', *Qui.*
[5] Mss. A, N', *destruxit.*
[6] Mss. A, N', *semetipsum.*
[7] Mss. A, N', *Quoniam qui.*
[8] Docet Vulg. nomen uxoris Abrahæ ita mutatum, ut ex Sarai vocata fuerit Sara; LXX vero eam ex Sara, quo nomine prius nuncupabatur, Sarram nominatam tradunt; quibus mss. nostri concinentes hoc nomen fere non aliter scriptum exhibent. (Edit. Maur.)
[9] Cod. A omitt. *in.*
[10] Cod. N', *nonagenaria pariet.*

est incredulus in promissis, nec avarus in votis. Hoc est, non dubito quod facias, ut et centum annorum seni dones filium, et naturæ auctor naturæ metas relaxes. Beatus cui ista donantur: sed tamen etiam hic Ismael[1] quem habeo de vernacula, si vivat in conspectu tuo, abundat mihi gratia. Denique Dominus et probavit ejus affectum, et petitionem non abnuit, et sua promissa firmavit.

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XVIII. 2. Et respiciens oculis vidit, et ecce tres viri stabant super illum. Et cum vidisset illos cucurrit obviam illis.

3. ..... Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris servum tuum.

4. Sumatur aqua et laventur pedes vestri, et refrigerate sub arbore.

5. Et sumam panem et manducate, et post hæc transietis: propter quod declinastis ad servum vestrum.

6. Et festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, et dixit ei: Festina et consperge tres mensuras similaginis, et fac subcineritia.

8. ..... Manducaverunt illi; Abraham autem stabat sub arbore.

9. .....Dixit autem ad illum: Ubi est Sara uxor tua? Qui respondit et dixit: Ecce in tabernaculo.

10. ..... Risit autem Sara.....

11. ..... Defecerant Saræ fieri muliebria.

Lectio Vulgata.

2. Cumque elevasset oculos, apparuerunt ei tres viri stantes prope eum: quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum.....

3. ..... Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum.

4. Sed afferam paululum aquæ, et lavate pedes vestros, et requiescite sub arbore.

5. Ponamque buccellam panis, et confortate cor vestrum, postea transibitis: idcirco enim declinastis ad servum vestrum.

6. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei: Accelera, tria sata similæ commisce, et fac subcinericios panes.

8. ..... Ipse vero stabat juxta eos sub arbore.

9. ..... Dixerunt ad eum: Ubi est Sara uxor tua? Ille respondit: Ecce in tabernaculo est.

10. ..... Sara risit post ostium tabernaculi.

11. ..... Et desierant Saræ fieri muliebria.

De hospitalitate Abraham hospitum explorantis adventum, eisque obviam properantis. Commendatur eadem virtus, et vana quorumdam excusatio diluitur. Quam diligentem in ea se præbuerit idem sanctus, et quomodo uxorem in meriti partem adsciverit? Quid oblata ab utroque mystice significent? Postremo facta ministranti Abrahamo filii promissio, sicut et Saræ risus exponitur.

32. Diximus de Abrahæ devotione ac fide, de prudentia, justitia, caritate, parcimonia: nunc etiam de hospitalitate dicamus. Est enim non mediocris ea virtus. Unde et Apostolus principaliter eam in episcopo esse oportere geminæ scriptionis docuit auctoritate; ut præsto sit advenientibus, et occurrat obviam, et itinera exploret, et adsit non quærentibus, et rapiat prætergredientes.[2] Ante ostium sedebat Abraham, sedebat meridie. Quando alii[3] requiescebant, iste hospitum explorabat adventus. Merito illi Deus apparuit ad quercum Mambre, quia fructum hospitalitatis studiosissime requirebat.

33. *Et respiciens*, inquit, *oculis vidit, et ecce tres viri stabant supra illum.*[4] *Et cum vidisset illos, cucurrit obviam illis.* Vide primo fidei mysterium. Deus illi apparuit, et tres adspexit. Cui Deus refulget,[5] Trinitatem videt, non sine Filio Patrem suscipit, nec sine Spiritu Sancto Filium confitetur. Hæc alibi plenius.[6] Nunc moralis persequendi propositum est loci. Non otiosus sedet, qui longe adspicit: nec adspexisse contentus cucurrit obviam. Festinavit occurrere, quia non satis est recte facere, nisi etiam maturare quod facias.[7] Festinanter enim manducare pascha lex jubet. Uberiores enim fructus habet celerata devotio. Disce ergo quam impiger esse debeas, ut possis prævenire hospitem; ne quis præveniat, et te boni[8] muneris defraudet copia.

In lib. *De Resurrect. carnis.*

Exod. XII, 11.

34. Bona est hospitalitas; habet mercedem suam, primum humanæ gratiæ, deinde quod majus est, remunerationis divinæ. Omnes in hoc incolatu hospites sumus;[9] ad tempus enim habitandi habemus hospitium: emigramus propere. Caveamus ne si nos duri aut negligentes fuerimus in recipiendis hospitibus, etiam nobis post vitæ istius cursum sanctorum hospitia denegentur. Unde in Evangelio Salvator dicit: *Facite vobis amicos de iniquo mammona, qui vos recipiant in æterna* ⌜*tabernacula sua.*[10] Deinde etiam in hoc corpore sitis plerumque oboritur peregrinandi necessitas. Quod ergo aliis negaveris, id in te ipse decernis: et quod aliis detuleris, eo te facies dignum videri. Si omnes eam sententiam non suscipiendi hospites[11] sequantur, ubi erit requies peregrinantibus? Relictis igitur humanis habitaculis, captabimus secessus ferarum, bestiarum cubilia.

Luc. XVI, 9.

35. Sed pauperiem prætendis. Non opes a te hospes requirit, sed gratiam; non ornatum convivium, sed cibum obvium. *Melior est*, inquit, *hospitalitas cum oleribus ad amicitiam et gratiam, quam si vitulos occidas*[12] *ad præsepia cum inimicitiis.* Hæc grata hominibus, et[13] accepta Deo. Unde Dominus Jesus in Evangelio eum quicumque dederit hospiti potum aquæ frigidæ, cœlestium adserit præmiorum non exsortem futurum. Denique Jacob oves adaquavit Rachel, et gratiam reperit, et uxorem acquisivit. Deinde qui scis an[14] Deum suscipias, cum hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atque Angelos ejus hospitio suscepit: quamvis et cum hospitem suscipis, suscipias Deum sicut scriptum in Evangelio legis, dicente[15]

Prov. XV, 17. Matth. X, 42.

[1] Cod. A, *etiam in Ismael.*

[2] Cod. A omitt. verba *et adsit non quærentibus, et rapiat prætergredientes.*

[3] Cod. B, *aves.*

[4] Maur. *secus illum.* At nostra lectio præferenda, quam et cod. B exhibet, eo quod conformior sit textui græco et etiam alibi occurrat apud D. Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.

[5] Mss. A, N', *refulsit,* cum nonnullis aliis apud Maur.

[6] Cod. B omitt. verba: *Hæc alibi plenius,* etc., usque ad illa *cucurrit obviam.*

[7] Cod. B, *recte facere maturare quod facias.* Edit. Gill. ac Rom. *nisi etiam matures.* Am. autem, Era. et mss. omnes, *nisi etiam maturare;* ubi ellipsim verbi *coneris,* vel alterius hujusmodi, vel forte etiam librariorum peccatum esse dicendum est, ut fuerit forte *maturaris quod facias.*

[8] Cod. B, *et ecce boni.*

[9] Cod. B, *hospites sumus; caveamus, nec negligentes simus ne nobis post,* etc., omissis etiam aliis intermediis.

[10] Cod. A omitt. *sua.*

[11] Cod. A, *hospitis.*

[12] Cod. A, *accipias.*

[13] Mss. A, N' omitt. *et.*

[14] Mss. A, N', *Denique quid scis si.*

[15] Cod. A, *docente.*

Domino Jesu: *Hospes eram, et collegistis me.... Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis.* Unius horæ hospitio vidua illa quæ susMatth. xxv, 35 et 40. cepit Eliam, et exiguo cibo pavit, perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, et mercedem accepit mirabilem, ut numquam de hydria farina deficeret. Elisæus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, solvit hospitii pensionem.

36. Non sola tamen facilitas susceptionis, sed etiam sedulitas suscipientis et affectus quæritur. Utrumque te Abraham docet. Cucurrit obviam, rogavit prior dicens: *Domine, si inveni gratiam ante te, ne præterieris servum tuum: sumatur aqua, et laventur pedes vestri, et refrigerate sub arbore: et sumam panem, et manducate, et post hæc transietis: propter quod declinastis ad ser-*Gen. xviii, 3 et seq. *vum vestrum.* Tres vidit, et unum Dominum appellavit,[1] ipsius solius se servum fatetur. Deinde conversus ad duos quos ministros arbitrabatur, etiam ipsis deferre gestit obsequium, jam non jure debito servitutis obstrictus, sed blando sedulitatis nomine, usuque famulatus.

37. *Et festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, et dixit ei: Festina et consperge tres men-*Ibid. 6. *suras similaginis, et fac subcinericia.* Bonus maritus exsortem religiosi muneris esse non patitur uxorem, nec avare sibi totum munus usurpat. Recte igitur et pietatis, et verecundiæ causa servatur. Quod pietatis est, vult esse commune: quod pudoris est, integrum manet Saræ. Ante tabernaculum vir hospitum explorat adventus: intra tabernaculum Sara tuetur feminæ verecundiam,[2] et opera muliebria tuto[2] exercet pudore. Foris maritus invitat, intus Sara convivium adornat. Nec solum ipse festinat Abraham, sed etiam festinandum dicit uxori, sociam devotionis ostendens, nec fide disparem.

38. *Consperge,* inquit, *tres mensuras similaginis, et fac subcinericia.* Græce ἐγκρύφια dicuntur, hoc est, abscondita; eo quod latere debeat omne mysterium, et quasi operiri fido[3] silentio, ne profanis temere divulgetur auribus. Hoc pascitur divina majestas, hunc epulatur affectum qui parcus loquendi sit, nec sacra in medium ferat. Breviter autem fidei mysterium docet Sara, unius similaginis tres mensuras faciens, quæ typum Ecclesiæ habet cui dicitur: *Lætare sterilis, quæ*Is. liv, 1. *non paris: erumpe et clama, quæ non parturis.* Hæc est enim quæ intimo fidem spiritu fovet, ejusdem divinitatis adserens Trinitatem, pari quadam mensura atque reverentia Patrem, Filiumque, et sanctum adorans Spiritum, et majestatis unitate concelebrans, personarumque proprietate distinguens: hac devotionem tuam fidei[4] adsertione consperge.

39. Mulier similaginem offerat, hoc est, interiora spiritalis frumenti vel grani[5] illius de quo dictum est, quod nisi in terram ceciderit, nullum fructum adferat. Unde et prima vidit Maria[6] Dominicæ resurrectionis mysterium, et festinavit non passim omnibus, sed solis Petro et Johanni intimare sacræ salutis nuntium. Vir currat ad boves, sumat vitulum, et sacramentum Dominicæ passionis festinato impiger studio, non lento otio remissus accipiat; tradat illud puero qui innocentiam teneræ servet ætatis, dolum nesciat, referire non noverit, incorrupti corporis castimoniam custodiat. De quo ait Dominus Jesus: *Nisi conversi fueritis, et efficiamini sicut puer iste, non intrabitis in regnum cœlorum.* Matth. xviii, 3. Huic puero et similibus ejus etiam sanctus David divinæ laudationis dispensat officium dicens: *Laudate pueri Dominum.* Ps. cxii, 1.

40. Nec illud otiosum, quod cucurrit ad boves, tenerum vitulum et bonum sumpsit, et cum lacte apposuit. Denique et in Exodo cum pascha Domini declararet, ait Moyses: *Agnus sine macula, mundus, consummatus, anniculus, masculus erit vobis ab ovibus et hædis. Sumetis et occidetis,* inquit, *illum tota multitudo synagogæ ad vesperum.* Unde et hic meridies esse describitur, Exod. xii, 5. quando Abraham Domino offert hospitium. Sed ad cœnam vitulus immolatur, et cum lacte manducatur, hoc est, non in sanguine, sed cum fidei puritate. Bonus vitulus, utpote qui peccata dilueret. Tener, quia non dura cervice sed molli jugum legis agnovit, crucis patibulum non recusavit. Et merito tener, de cujus capite et pedibus et internis nihil relictum est, et os non est contritum ab eo, sed totus epulantium cibo cessit. Talem nobis Legis figuravit umbra, talem veritas Evangelii demonstravit. Joan. xix, 36.

41. *Manducaverunt,* inquit, *illi: Abraham autem stabat sub arbore.* Advertimus humilitatis Gen. xviii, 8. officium commendare humilitatem.[7] Abraham stabat, et tu primam accubitionis partem occupas? Denique ea humilitas invenit gratiam, ut promitteretur ei filius.

42. *Dixit autem ad illum: Ubi est Sara uxor tua? Qui respondit, et dixit: Ecce in tabernaculo.* Numquid ignorabat Dominus qui in posterioribus Sodomorum futura excidia denuntiat, *Ibid.* 9. ubi Sara esset? Non ignorabat: sed docere nos voluit, quantus pudor esse debeat feminarum; ne procaci occursu hospitum in se oculos in-

[1] Mss. A, N', *unum Deum appellat.*

[2] Cod. A, *toto.*

[3] Ita mss. septem apud Maur., quibus concinunt nostri. Unicus antem, iisdem testibus, atque editt. *fidei silentio.* Forte, fideli silentio, ut est apud Horatium de sacris Cereris Eleusinæ lib. III, Ode 2. Interea novum hic habes documentum de commendata, licet tam sera ætate, arcani disciplina.

[4] Cod. A, *Hæc devotione tam fidei.*

[5] Cod. A, *vel gratiam.*

[6] Mss. A, N' omitt. *Maria.*

[7] « Ita editt. omnes, sed mendose. Mirum vero quod ei vitio nullus opituletur mss. Alii quippe præferunt, *humilitatis officio commendari humilitatem:* alii *humilitatis officium commendari humilitate:* nulli, quod legendum res ipsa clamat, humanitatis officium commendari humilitate. » Ita Maurini Editores; quod verum quidem est in abstracto, quod humilitas pariat proximi dilectionem, hinc et hospitalitatem. Sed respiciendo ad contextum videtur potius Ambrosius insinuare voluisse humilitatem erga hospites officium esse humanitatis; humanitatis officio commendari humilitatem.

flectant; salva verecundia ministerium suum exerceant. Abraham quoque auribus tuis ingerit in tabernaculo Saram degere; ut discas quid ab uxore exigas. Provectiore ætate jam Sara juvenilem custodit verecundiam: ideo Dominus spopondit ei filium. *Defecerant*, inquit, *Saræ*
Gen. XVIII, 11. *fieri muliebria*. Non otiose additum, ne putares femineæ adhuc possibilitatis fuisse, ut pareret.
Ibid. 18. 43. *Risit autem Sara.* Quod indicium futuri magis, quam incredulitatis arbitror. Risit enim, licet adhuc nesciens quid rideret, quod publicam esset in Isaac paritura lætitiam. Ideo negavit se risisse, quia ignoravit: ideo risit, quia prophetavit.

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XVIII. 16. Exurgentes autem viri conspexerunt in faciem Sodomæ et Gomorrhæ.
17. ..... Non celabo Abraham puero meo quæ ego faciam.
20. ..... Clamor Sodomorum et Gomorrhæ impletus est.
21. Descendam itaque ut videam, secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur; sin autem ut sciam.
24. Si fuerint quinquaginta justi in civitate, perdes illos?.....
26. Respondit: Non perdam civitatem, si fuerint in ea quinquaginta justi, et totum locum servabo.

Gen. XIX. 1. Venerunt autem angeli duo in Sodomam ad vesperam. Sedebat Lot ad portam..... exsurrexit obviam illis: et adoravit in faciem super terram.
2. Et dixit: Ecce, domini, declinate in domum pueri vestri.... In platea manebimus.
3. Et coegit illos divertere....
4. .....Viri autem civitatis Sodomorum circumdederunt domum ab infante usque ad senem, totus populus pariter.

Lectio Vulgata.

16. Cum ergo surrexissent inde viri, direxerunt oculos contra Sodomam.....
17. .....Num celare potero Abraham quæ gesturus sum.....?
20. ..... Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est....
21. Descendam et videbo, utrum clamorem qui venit ad me, opere compleverint: an non est ita, ut sciam.
24. Si fuerint quinquaginta justi in civitate, peribunt simul?....
26. Dixitque Dominus ad eum: Si invenero Sodomis quinquaginta justos in medio civitatis, dimittam omni loco propter eos.
1. Veneruntque duo angeli Sodomam vespere, et sedente Lot in foribus..... surrexit, et ivit obviam eis: adoravitque pronus in terram.
2. Et dixit: Obsecro, domini, declinate in domum pueri vestri... In platea manebimus.
3. Compulit illos..... ut diverterent.....
4. ..... Viri civitatis vallaverunt domum a puero usque ad senem, omnis populus simul.

Sodomorum excidium Abrahæ prædicitur, prædicaturque divina in tolerandis peccatoribus, ac peccatis examinandis et condonandis indulgentia. Angeli vespere adventantes apud Lot hospitantur. Immani scelere Sodomitarum cumulantur flagitia. Oblatis filiabus conatur Lot eorum furorem mitigare, quos Angeli cæcitate percutiunt. Idem Lot, generis sequi recusantibus, prohibitus ne retro respiciat, educitur; et qua ratione ad nos quoque illud pertineat. Excusato filiarum cum parente incestu, ebrietatis mala describuntur.

Gen. XVIII, 16. 44. *Exurgentes autem viri conspexerunt in faciem Sodomæ et Gomorrhæ.* Sicut visitatio Domini timentibus exhibetur, ita etiam impiis pœna peccati reponitur. Abraham deducebat hospites; ad humanitatis gratiam addebat
1 obsequia. Nam[1] Sodomitæ pro pietatis officiis impuritatis augebant flagitia.

45. *Non celabo*, inquit, *Abraham puerum*
2 *Ibid.* 17. *meum*[2] *quæ ego faciam.* Senilis utique ætatis
3 Abraham in superioribus Scriptura[3] signavit, quia nonaginta et novem processisset annos: quomodo hunc puerum dicit? Sed cum immemorem senectutis, exploratorem indefessum, cursu impigrum, standi patientissimum, deducendi studiosissimum expresserit, nonne convenire nomen pueri videtur officiis? Merito puer dicitur, qui senile nesciebat fastidium, pueritiæ innocentiam et obsequium deferebat. Datur itaque justo benedictionis gratia, et posteritatis hereditas.

46. Offensa autem peccatorum exponitur. *Clamor*, inquit, *Sodomorum et Gomorrhæ impletus est.* Magna Domini patientia, ut non statim pec- Gen. XVIII, 20.
4 catorem puniat, sed diu differat expectans[4] correctionem; nec commoveatur ad ulciscendum, nisi peccator mensuram excedat. Unde et Dominus Jesus in Evangelio ad Judæos ait: *Implete mensuram patrum vestrorum.* Matth. XXIII. 23.

47. *Descendam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur: si autem, ut sciam.* Non ignorabat Gen. XVIII, 21.
Dominus peccata Sodomorum: sed propter te instruendum verba hujusmodi loquebatur; ut tu propius scruteris eorum commissa, in quos vindicandum arbitraris. *Descendam*, inquit, *ut videam*, hoc est, etiam tu descendere cura, descende indaginis studio, ne quid sit quod fallat, aut lateat absentem; ut oculis facinus deprehendas. Eminus positi multa nescire possunt. Quem clamorem autem ait, nisi forte quia ei quem nihil latet, clamant omnia, clamare videntur singulorum crimina? Denique ad Cain dicitur: *Sanguis fratris tui ad me clamat*, hoc Gen. IV, 10.
est, non latet, sed clamat parricidium tuum. Itaque velut excitatur Deus flagitiorum nostrorum clamoribus; ut aliquando vindicet, qui libenter ignoscit.

48. Denique Abrahæ petenti ne simul perderet justos tamquam iniquos, et interroganti: *Si fuerint quinquaginta justi in civitate, perdes illos?* Respondit: *Non perdam*[5] *civitatem, si fue-* Gen. XVIII, 24.
5
rint in ea[6] *quinquaginta justi, et totum locum* 6
servabo. Et sic per ordinem interrogationum, et *Ibid.* 26.
responsionum vicem, etiam si decem justos invenerit in civitate, tamen propter paucorum justitiam impunitatem toti populo promittit. Unde discimus quantus murus sit patriæ vir justus, quemadmodum non debeamus invidere viris sanctis, nec temere derogare. Illorum etenim nos fides servat, illorum justitia ab excidio defendit. Sodoma quoque si habuisset viros decem justos, potuit non perire.

49. Quid sibi autem vult quod illi qui ad Abraham simul cum Domino venerant, Sodomam petierunt viri, nisi ut acerbaretur crimen eorum, si quos justus honoraverat, his majore sacrilegio impii vim conarentur inferre? Nam

[1] Mss. A, N' omitt. *Nam.*

[2] Mss. A, N', *Abrahæ puero meo.* Quæ lectio fortasse præferenda cum conformior sit D. Augustini lectioni (V. Sabb. ad h. l.).

[3] Mss. A, N', *senilis ætatis. Utique Abraham superius Scriptura.*

[4] Cod. A, *ut expectans.*

[5] Mss. A, N', *Non perdam, inquit.*

[6] Mss. A, N', *in illa.*

quod viros dixit, evidens est ratio; quia speciem præferebant virorum.

50. Sodomam venerunt vespere, meridie ad Abraham; quia justo refulget angelorum præsentia, impiis tenebras adfert. Tamen potest referri etiam ad tempus Dominicæ passionis, quod vesperi venerunt ad eum, qui a Sodomitanis contagionibus, et totius urbis excidio erat liberandus. Vesper erat antequam Christus veniret, quia totus erat mundus in tenebris. Vesper erat omnibus quos immanium delictorum squalor tenebrosus urgebat. Venit Dominus Jesus, redemit sanguine suo mundum, lucem adtulit. *Venerunt autem Angeli duo in Sodomam*[1] *ad vesperam.* Ubi gratia largienda est, Christus adest: ubi exercenda severitas, soli adsunt ministri, deest Jesus.

Gen. XIX, 1. *Ibid.*

51. *Sedebat Lot ad portam.* Emendaverant Lot sanctum adversa captivitatis, et sollicitiorem fecerant. Itaque processu ætatis didicerat imitari parentem. Ad portam itaque sedebat, ut exciperet advenientes. Denique *exsurrexit obviam illis.* Perfectior cucurrit obviam: iste *exsurrexit, et adoravit in faciem super terram, et dixit: Ecce, domini, declinate in domum pueri vestri.* Et coegit illos divertere, qui dicebant: *In platea manebimus.* Commendatur hic justi sanctitas, et Angelorum gratia. Illi nolebant adventum suum hospiti graviorem videri: ille quidem inter quos[2] habitaret, sciebat; tamen domum suam offerebat periculis, quibus auferret hospites. Certe quo tardius acquiescebant, diutius tentando plenius comprobabant.

Ibid. 1. *Ibid.* 2.

52. *Viri autem civitatis Sodomorum circumdederunt domum ab infante usque ad senem, totus populus pariter.* Præstruitur judicii divini æquitas, ne forte quis diceret: Quid peccaverunt pueri, ut omnes excidio involverentur? Ita nullus illic justus, nullus innocens fuit. Audi Scripturam testificantem quia *circumdederunt domum ab infante usque ad senem, totus populus pariter.* Nulla ætas erat culpæ immunis; ideo nullus immunis exitii fuit. Et qui possibilitatem perpetrandi criminis non habuit, habuit affectum. Effetæ vires senum, sed mens plena libidinis. Offerebat sanctus Lot filiarum pudorem. Nam etsi illa quoque flagitiosa impuritas erat; tamen minus erat secundum naturam coire, quam adversum naturam delinquere. Præferebat domus suæ verecundiæ hospitalem gratiam, etiam apud barbaras gentes inviolabilem. Denique illic quoque inoffensa hospitalitas est, ubi nec germanitas satis tuta est.

Ibid. 4. 32, q. 7, c. *Offerebat.*

53. Percusserunt autem illos Angeli cæcitate, ut et ostium domus quod aperire cupiebant, non reperirent. Hic quidem mirabilis Angelorum declaratur potestas; ut offusa impuris cæcitate, non reperirentur domus ostia. Sed etiam illud ostenditur, quia cæca est omnis libido, et ante se non videt. Quod vero hospitum[3] manibus revocatus est sanctus Lot in domum, demonstratur immemor periculi, memor fidei, non eripuisse se periculo, sed obtulisse.[4]

54. Ponitur[5] pietatis locus, quod manifestata sibi per Angelos totius regionis eversione, et generos habere Lot sanctus inducitur, et monere eos ut fugerent; simul ne deserendo eos, nec admonendo, minus pius videretur circa filiarum maritos: vel erroris earum causa ipsi adsignaretur, quæ destitutæ virili consortio concubitum inebriati expetissent patris. Non ergo indefensum Scriptura virum sanctum relinquit,[6] cum et tradidisse maritis filias, et monuisse generos inducitur. Sed visum est illis quod derideret eos, et tamen adhuc morabatur Lot, ut persuaderet generis suis; et pene non esset profectus, ut evaderet, nisi urgentibus Angelis, et tenentibus manus ejus, egredi coactus esset.

55. Non ergo profectus, sed eductus est: et mandatum accepit ne respiceret retro, nec resisteret in tota regione illa, sed in montem adscenderet. Hoc cum illi dicitur, omnibus dicitur. Si vis ergo et tu evadere, ne respicias retro, sed ante. Adspice ubi Christus est, qui dicat tibi: *Vade retro me,*[7] sicut Petro dicit: *Vade retro me;* ut Christum sequeretur, Christum videret. Retro Sodoma est plena flagitii, retro Gomorrha vitiis scatens, criminum regio. *Ne tetigeritis,* inquit Apostolus, *ne adtaminaveritis, ne gustaveritis, quæ sunt omnia ad corruptelam.* Fuge ergo Sodomam, relinque ocyus Gomorrham, desere elementa hujus mundi, ne te imminentia involvant pericula: non resistas fugiens, nec in tota vitiorum regione remoreris. Qui non respexit, evasit: quæ respexit, non potuit evadere.

Matth. XVI, 23. Coloss. II, 21.

56. Excusantur autem filiæ sancti Lot, quia putaverunt non vicinæ regionis, sed totius orbis fuisse illud excidium,[8] et se solas cum patre superstites ex omnibus populis remansisse. Et ideo ne genus deficeret humanum, paternum petiisse concubitum; ut semen generationis humanæ de patre suo resuscitarent. Non ergo libidinis vitium fuit, sed generationis remedium, quod non puto criminis duci loco. Nam et Eva de viro[9] adsumpta, supra cujus costam ædificata est mulier, os de ossibus ejus, et caro de carne ejus; tamen propter seriem successionis humanæ viro mixta est. Subducitur tamen huic admisso

[1] Mss. A, N', *in Sodomis.*

[2] Mss. A, N', *ille qui inter quos,* una cum aliis apud Maur., quique pro sequenti *tamen* habent *tutamen* vel *tutam.*

[3] Mss. A, N', *simul quod hospitum.*

[4] Mss. A, N', *non eripuisse periculo sed obtinuisse.*

[5] Mss. A, N', *Munitur,* ut alii codd. apud Maur., et anteriores editt.

[6] Mss. A, N', *sinit Scriptura virum sanctum.*

[7] Mss. A, N' omitt. *me.*

[8] Sex mss. *fuisse illud incendium.* Alii, et editt.... *excidium.* Neque vero mireris si tanto studio Ambrosius filias Lot ab incestu, et ipsum Lot qui easdem prius Sodomitarum libidini obtulerat, nitatur excusare. Id enim eo faciebat ut Manichæos castigaret, qui hac occasione maxima crimina in Scriptura approbari deblaterabant. Hos egregie confutat August. lib. XXII, *cont Faust.* et alibi. Vide etiam Haimon., Estium, et alios in hunc locum. (Edit. Maur.

[9] Mss. A, N', *a viro.*

conscientia viri justi; inebriatus enim vino quid A gereret nesciebat. Unde non mirum si puellas decepit opinio, quæ putarent totius populos orbis periisse. Non eadem esset Lot sancti excusatio, qui audierat ab Angelis locum illum, non totum mundum esse periturum.

15. q. 1, c. *Sane discimus.*

57. Sane discimus vitandam ebrietatem, per quam crimina cavere non possumus. Nam quæ sobrii cavemus, per ebrietatem ignorantes committimus. Parum est quod ea inflammat libidinem, accendit cupiditates corporis: ipsam quoque mentem subruit, et animum capit, sensum extorquet. Nesciunt quid loquantur qui nimio vino indulgent, jacent sepulti. Ideoque si qua per vinum deliquerint, apud sapientes judices venia quidem facta donantur: sed levitatis notantur auctores. Quanta ipsa deformitas, ut solvantur vires, incessus vacillet?

58. Multi se fortes putant: num fortiores quam Lot? Num continentiores quam Noe? Non utique vitia Patriarcharum Scriptura exposuit, C quos victos vino legimus: sed ut tu disceres quid caveres. Ille nudus jacuit; iste filiarum errori patuit. Et Noe justus deceptus est, quia vini vis adhuc ignorabatur: sed in illo instructus es, ne tu ignorares. Lot filiabus se credidit, et per senectutem madidam vino solutus, commisit incestum ignorans: tu sic bibe, ne
1 capiaris. Instruant te[1] Patriarchæ non solum docentes, sed etiam errantes. Ideo iteratum est exemplum ebrietatis, ut confirmetur magisterium D cautionis.

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.

3. ..... Ecce tu morieris propter mulierem. Hæc autem commoratur cum viro.

6. ..... Et ego cognovi quoniam puro corde fecisti hoc, et peperci tibi, ut non peccares in me: propter hoc non sum passus te tangere illam.

5. Genitus est autem Abrahæ filius Isaac, cum esset annorum centum.

6. Dixit et Sara: Risum mihi B fecit Dominus: quicumque enim audierit, congratulabitur mihi.

7. Et dixit Sara: Quis annuntiabit Abrahæ quoniam lactat infantem Sara?

8. ..... Fecit autem cœnam magnam, qua die ablactatus est Isaac filius ejus.

9. Vidit (*Sara*) ancillæ filium ludentem cum filio suo Isaac, et dixit ad Abraham:

10. Ejice ancillam, et filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.

12. ..... Non sit durum ante te de puero, et de ancilla. Omnia quæcumque dixerit tibi Sara, audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen.

Lectio Vulgata.

3. ..... En morieris propter mulierem quam tulisti: habet enim virum. Gen. xx.

6. ..... Et ego scio quod simplici corde feceris: et ideo custodivi te, ne peccares in me, et non dimisi ut tangeres eam.

5. Cum centum esset annorum: Gen. xxi. hac quippe ætate patris, natus est Isaac.

6. Dixitque Sara: Risum fecit mihi Deus: quicumque audierit, corridebit mihi.

7. Rursumque ait: Quis audituram crederet Abraham, quod Sara lactaret filium.....?

8. .....Fecitque Abraham grande convivium in die ablactationis ejus.

9. Cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham:

10. Ejice ancillam hanc, et filium ejus: non enim erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac.

12. ..... Non tibi videatur asperum super puero, et super ancilla tua: omnia quæ dixerit tibi Sara, audi vocem ejus: quia in Isaac vocabitur tibi semen.

Mors Abimelech ob tentatam Saræ pudicitiam a Deo intentata quantum sit adulterii crimen commonstrat. Quare ejusdem rei causa Pharao gravius, quam Abimelech castigatus. Quo etiam pacto ab hujus domo sublata Abrahami precibus sterilitas datam Ecclesiæ fœcunditatem signaverit. Nascitur Isaac, et a matre lactatur. Ismael autem Saræ impulsu et divino responso ejicitur; et quæ in his includantur morum præcepta.

59. Denique iterum[2] tentatur Saræ pudicitia, 2
ut exigatur[3] omnium. Nam et Abimelech in uxorem sibi eam sumpserat, et dixit ei 3
in nocte Deus: *Ecce tu morieris propter mulierem.* Gen. xx, 3.
Advertimus divino adulterium judicio morte puniri. Ideoque addidit: *Hæc autem commoratur cum viro.* Habet quidem omnis viri mulierisque concubitus, nulla legitimi matrimonii sorte celebratus, suam culpam. Discite enim qui ad gratiam
E baptismatis tenditis, velut quidam fidei[4] candi- 4
dati, continentiæ disciplinam sobriam. Nulli licet scire mulierem, præter uxorem. Ideoque conjugii tibi datum est jus, ne in laqueum incidas, et cum aliena muliere delinquas. *Vinctus es uxori? noli quærere solutionem;* quia non licet tibi, 1 Cor. vii, 27.
uxore vivente, uxorem ducere. Nam et aliam quærere, cum habeas tuam, crimen est adulterii, hoc gravius, quod putas peccato tuo auctoritatem lege[5] quærendam. Tolerabilior est si lateat 5
F culpa, quam si culpæ usurpetur auctoritas. Nec hoc solum est adulterium, cum aliena peccare conjuge, sed omne quod non habet potestatem conjugii: tamen locus iste docet gravius crimen esse, ubi celebrati conjugii jura temerantur, et uxorius pudor solvitur. Ideoque cum prætenderet Abimelech quod uxorem alienam esse ignoraverit, quam sororem esse vir ipse suam dixerit, respon-

[1] Mss. A, N' omitt. *te.*

[2] Mss. A, N', *ideo.*

[3] Mss. A, N', *ut extinguatur:* verum omnino contra contextum.

[4] Mss. A, N' omitt. *fidei.*

[5] Cod. A, *auctoritate legem.* Cod. N', *auctoritatem et legem.*

dit ei Dominus: *Et ego cognovi quoniam puro corde fecisti hoc, et peperci tibi, ut non peccares in*
1 Gen. xx, 6. *me: propter hoc non sum passus te tangere illam.*[1] Cognoscimus velut præsulem custodemque con-
2 jugii esse Deum, qui non patiatur[2] alienum torum pollui: et si qui fecerit, peccare eum in Deum, cujus legem violet, gratiam solvat. Et ideo quia in Deum peccat, sacramenti cœlestis amittit consortium.

60. Fortasse te moveat qua ratione Pharao
3 quæstionibus[3] ab omnipotente Deo graviter afflictus sit, ut supra legimus, cum et ipse ignoraverit uxorem esse Abrahæ Saram, quam so-
Gen. xii, 17. rorem audierat: Abimelech autem nullam pœnam exceperit. Verum Ægypti regem noveris ducem fuisse vitiorum, qui quo plus habuerit licentiæ, eo plus flagitii commiserit: Abimelech autem adeo fidelis æstimatus sit Deo, ut meruerit au-
4 dire: *Et ego cognovi quoniam*[4] *puro corde fecisti*
Gen. xx, 6. *hoc,* rex non afflictionis, ut Ægyptius, sed mu-
5 nitionis, quod Gerarum[5] quibus præerat, docet
6 interpretatio. Non ergo[6] est dubium ceteris operibus ejus indignationem Domini esse revocatam, qui vere interioris arbiter est conscientiæ, et animi ac mentis interpres. Denique non ut Pharao ille conventus a Moyse, recusavit et sprevit mandatum Dei, nec obsequium distulit: sed statim vocavit Abraham, uxorem suam ei reddidit, pretio se ipse multavit quod vidisset alienam, dotem pudoris exsolvit.

61. Hinc quoque colligi potest Abimelech regem clementiora meruisse, quod Abraham pro eo rogavit et impetravit. Peperit enim et uxor ejus, et ancilla ejus, quas ante concluserat Deus propter Saram uxorem Abrahæ: quod
7 æque ad œconomiam[7] pertinet, ut Saræ partus Dei donatus promissione, etiam hoc fulciretur testimonio; cum advertas Dei offensione et fœcundas sterilescere, et rursum Domini voluntate steriles fœcundari, juxta quod scriptum est: *Nonne sterilem et parientem ego feci, dicit Do-*
Is. lxvi, 9. *minus?* Quamvis ad Synagogæ illud et Ecclesiæ mysterium dictum accipiatur; quia et Synagoga partus habere desivit, quæ successionis fraudata
8 est posteritate, et congregatio nationum,[8] quæ sterilis erat cum Deum ignoraret, partus habere cœperit æternos. Unde lectum est: *Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et exclama, quæ non parturis; quoniam plures filii desertæ magis*
Is. liv, 1. *quam ejus quæ habet virum.*

62. *Genitus est autem Abrahæ filius Isaac, cum*
Gen. xxi, 5. *esset annorum centum.* Et tu, si perfectus fueris, habebis posteritatem lætitiæ, et exsultationis hereditatem. *Dixit et Sara: Risum mihi fecit Dominus: quicumque enim audierit, congratula-*

A *bitur mihi.* Non utique hoc de generatione hac Gen. xxi, 6. intelligitur quæ casibus plerisque obnoxia est, ut interdum non generasse melius fuerit: sed de generatione qua unusquisque peccator agens pœnitentiam, cum redimitur a morte, Angelis solet exhibere lætitiam.

63. *Et dixit Sara: Quis annuntiabit Abrahæ*
9 *quoniam lactat*[9] *infantem Sara?* Moralis locus. *Ibid.* 7. Provocantur feminæ meminisse dignitatis suæ, et lactare filios suos. Hæc enim matrum gratia,
B hic honos, quo filios propriis commendent viris. Denique eos plus amare filios solent, quos ipsæ matres lactaverint uberibus suis.

64. *Fecit autem Abraham cœnam magnam,*
qua die ablactatus est Isaac filius ejus. Non me- *Ibid.* 8. diocre istud nec usitatum. Non enim quia a nutricis lacte subductus est puer, magnum convivium exhibuit Abraham: sed quia idoneus
10 habitus est Isaac fortioris[10] gratiæ cibo, et virtutis alimento, non adhuc, ut Corinthius, lacte
C potandus: sed epulis solidioribus mandatorum cœlestium mentis suæ lacertos firmans.

65. Prosperitatem cito sequitur invidia. Pepererat Sara, ablactaverat filium: *Videt ancillæ filium ludentem cum filio suo Isaac, et dixit ad Abraham: Ejice ancillam, et filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* *Ibid.* 9 et 10. Durum hoc visum Abrahæ erat, ut ejiceret filium suum, licet eum quem susceperat ex vernacula. Et tu noli te miscere ancillæ, ne suscipias ex
D illa filium, et uxor tua non patiatur coheredem illum filio suo fieri. Vides enim hinc solvi gratiam matrimonii. Certe si incidisti, et habes filium, ejice ancillam, et filium ejus. Melius est enim ut ancilla quam uxor recedat, et filius ancillæ quam legitimus ejiciatur. Quod si dubitaveris, si contempseris uxoris tuæ sententiam, et durum tibi visum fuerit, dicit tibi Deus quod dixit et Abrahæ; quod illi enim dixit, tibi dicit, et omnibus dicit: *Non sit durum ante te de puero,*
E *et de ancilla. Omnia quæcumque dixerit tibi Sara,*
audi vocem ejus; quoniam in Isaac vocabitur tibi
semen. Nusquam alibi dixit: Audi vocem uxoris *Ibid.* 12. tuæ, nisi hic, id est, fecisti injuriam uxori tuæ, et non mitigasti affectum ejus; suscepisti ex ancilla filium, et non honorasti uxoris filium. Numquid potest in ancillæ filio semen tuum vocari? Non utique; in legitimo enim filio vera successio est. Sed vereris, quia filius tuus est, ne forte ejectus intereat atque occidat. Non ei
F deerit mea gratia. Omnes alit Deus noster, suffulcit universos, et justos et injustos. Denique et pluit super justos et injustos. Sicut fecit Abraham, facito et tu. Ejice ancillam, ut secura uxor et inoffensa maneat domi. Ejice et ancillæ

[1] Cod. N′, *ut tăngeres eam.* Cod. A, *te tangere eam.*

[2] Cod. A, *patitur.*

[3] Hoc est, cruciatibus seu tormentis; quæ ideo *quæstiones* dicuntur, quia in causis capitalibus per ea veritas quæri solebat etiam apud Romanos.

[4] Mss. A, N′, *quia.*

[5] Gerarenses Sanctus Doctor eosdem habuit ac Gerasenos, quos septos vel mœniis munitos interpretantur.

[6] Mss. A, N′ omitt. *ergo.*

[7] *Œconomia* hic idem est, atque divini consilii dispositio, (Edit. Maur.)

[8] Mss. A, N′, *et congregationum quæ sterilis*, ex confusione desinentiæ vocis *congregatio* cum voce *nationum.*

[9] Maur. *lactet.* Verum nostrorum mss. lectio præferenda visa est, quippe quæ magis consonet cum LXX. Θηλάζει.

[10] Cod. A, *fortiore.*

filium, ut non habeat hereditatis consortium, qui non habet originis privilegium.

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XXII. 1. Et factum est post hæc verba, Deus tentavit Abraham, et dixit ad eum: Abraham! Abraham! Et respondit ille: Ecce ego.

2. Et dixit: Accipe filium tuum amantissimum, quem dilexisti Isaac, et vade in terram excelsam, et offeres mihi illum holocaustum in uno montium, quem tibi dixero.

3. .....Stravit asinam, et sumpsit secum duos pueros, et Isaac filium suum, et concidit ligna ad holocaustum. Venit autem ad locum quem dixit illi Deus,

4. Die tertio, et respiciens Abraham oculis vidit locum a longe.

5. Et ait pueris suis: Sedete hic cum asina: ego autem et puer pertransibimus usque illuc, et cum adoraverimus, revertemur ad vos.

6. Accepit autem ligna holocausti, et imposuit Isaac filio suo: accepit et ignem ipse in manu et machæram.

7. Dixit autem Isaac ad Abraham patrem suum: Pater. Qui dixit: Quid vis, fili? Ecce ligna, ubi est ovis in holocaustum?

8. Respondit Abraham: Deus providebit sibi ovem ad holocaustum, fili.

9. ..... Et ædificavit ibi aram, et imposuit ligna: et colligatis manibus ac pedibus Isaac filii sui, imposuit eum in aram super ligna.

11. Et dixit angelus: Abraham! Abraham!

12. .....Non injicias manum in puerum, neque facias ei quidquam; nunc enim cognovi quia timeas Deum tuum, et non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.

13. Et respiciens Abraham vidit, et ecce aries unus hærens in virgulto.

14. Vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus videt; ut dicant hodie: In monte Dominus apparuit.

18. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ; quoniam audisti vocem meam.

Lectio Vulgata.

1. Quæ postquam gesta sunt, tentavit Deus Abraham, et dixit ad eum: Abraham! Abraham! At ille respondit: Adsum.

2. Ait illi: Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram visionis: atque ibi offeres eum in holocaustum super unum montium quem monstravero.

3. ..... Stravit asinum suum, ducens secum duos juvenes, et Isaac filium suum: cumque concidisset ligna in holocaustum, abiit ad locum quem præceperat ei Deus.

4. Die autem tertio, elevatis oculis, vidit locum procul.

5. Dixitque ad pueros suos: Expectate hic cum asino: ego et puer illuc usque properantes, postquam adoraverimus, revertemur ad vos.

6. Tulit quoque ligna holocausti, et imposuit super Isaac filium suum: ipse vero portabat in manibus ignem et gladium.

7. Dixit Isaac patri suo: Pater mi. At ille respondit: Quid vis, fili? Ecce, inquit, ignis et ligna: ubi est victima holocausti?

8. Dixit autem Abraham: Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi.

9. .....Ædificavit altare, et desuper ligna composuit: cumque alligasset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum.

11. Et ecce angelus..... dicens: Abraham! Abraham!

12. ..... Non extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc cognovi quod times Deum, et non pepercisti unigenito filio tuo propter me.

13. Levavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus.

14. Appellavitque nomen loci illius, Dominus videt. Unde usque hodie dicitur: In monte Dominus videbit.

18. Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.

Abrahamum Deus varie probat, maxime autem tentat immolandi filii præcepto. Ejusdem præcepti singula verba expenduntur, et perfecta Patriarchæ obedientia in ejus profectione, ac reliquo sacrificii apparatu declaratur. Postremo post expositum mysterium in ariete Isaaci vice oblato figuratum, tertia proponitur ejusdem Abrahami benedictio.

Ibid. 1. 66. *Et factum est post hæc verba, Deus tentavit Abraham.* Aliter Deus tentat, aliter diabolus. Diabolus tentat, ut subruat: Deus tentat, ut coronet. Denique probatos sibi tentat. Unde et David dicit: *Proba me, Deus, et tenta* Ps. CXXXVIII, 23. *me.* Et sanctum Abraham probavit ante, et sic tentavit; ne si ante tentaret quam probasset, gravaret: probavit eum cum exire de Charra Gen. XII, 1; XIV, 14 et seq.; XVII, 16 jussit, et obedientem reperit. Probavit cum fidei titulo fretus liberavit nepotem, cum de præda nihil adtigit, cum promisit seni filium, et cum esset centum annorum, quamvis Saræ genitalia consideraret emortua, tamen credidit, nec fide hæsitavit, qui posset hæsitare ratione sterilitatis aut senectutis; probavit eum hospitii sedulitate. Probatum igitur, quasi fortiorem tentandum putavit majoribus, et quibusdam imperiis durioribus. Et hoc[1] quidem exemplo docemur, quia veris probatur quis; tentatur autem compositis et fictis. Non enim volebat Deus immolari a patre filium, nec impleri hoc munus volebat, qui ovem pro filio immolandam obtulit: sed tentabat affectum patris, si Dei præcepta præferret filio, nec paternæ pietatis contemplatione vim devotionis inflecteret.

Gen. XXII, 1 et seq. 1 22. 2. *Si quæ-libet,* § *Nec enim.*

Gen. XXII, 1. 67. *Et dixit ad eum: Abraham, Abraham!* Repetitione nominis mentem excitat, ut esset paratior. Denique respondit ille: *Ecce ego. Et dixit: Accipe filium tuum amantissimum, quem dilexisti Isaac, et vade in terram excelsam, et offeres mihi illum holocaustum in uno montium, quem tibi dixero.* Non sinit otiosum esse affectum patris. A principio eum stimulat, et pungit pietatis aculeis, et filii nomen addidit ad nomen necessitudinis, et vim amoris. Non satis putavit dixisse filium; adjungit, *amantissimum*[2] *quem dilexisti Isaac.* Quid est quod ait: *Quem dilexisti,* et non dixit, quem diligis? Possumus quidem uti ad defensionem Scripturæ consuetudine divinæ, quia præteritum plerumque ponit pro venturis vel præsentibus, ut in Evangelio habes: *Hic est filius meus dilectissimus,*[3] *in quo complacui;* cum utique semper in Filio placeat Pater. Et in Psalmo habes: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis;* cum semper sedeat. Possumus tamen et amantissimum ad præsens accipere, et quem dilexisti ad id, ut non recenti quodam impulsu amoris, sed inolito diu et probato amore significaret dilectum. Quod enim ad tempus augetur, ad tempus resolvitur: quod autem diu aut semper placuit, cito aboleri non potest. Potest et illud non absurdum videri, quia morituros plus diligimus. Hoc est, quem ante dilexisti: quasi jam diligat[4] immolandum. Nec otiose addidit nomen sancti Isaac, hoc est, eum quem suscepisti de uxore unicum, suscepisti in senectute, suscepisti tamquam fidei tuæ præmium, remunerationem operum tuorum, suscepisti ex promissione Dei, non conjugis fœcunditate, ex qua alium sperare possis.[5] *Offeres mihi holocaustum:* sed prius vade in terram excelsam. Interponitur spatium, ne præcipitari subito videatur affectus; ut illa dilatione obrepat pietatis gratia, desiderium patris. Adjecit: *In uno montium quem tibi dixero.* Et hic similiter, ut dum adscenderet senex, infringeretur impetus, lassaret dextera, deficeret intentio: dum quæreret montem discere, dedisceret apparatum.

Ibid. 2. 1 2 3 4 5

[1] Cod. A, *et hic:* melior forte lectio.

[2] Mss. A. N', *dilectissimum.*

[3] Cod. A, *dilectus.*

[4] Mss. A, N', *quasi jam non diligat.* Hanc quoque lectionem habent plures alii mss. et cunctæ edd. ante Maurinam, sed minus congruenter contextui.

[5] Mss. A, N', cum aliis apud Maur., et anterioribus editt. *sperare non possis;* attamen rursus minus recte, cum hæc pendeant ex antecedentibus *non conjugis fœcunditate.*

68. Exurgens autem non solum sequenti die, sed etiam diluculo, ut adtulisse nox moras studio festinantis patris videretur, *Stravit asinam suam, et sumpsit secum duos pueros, et Isaac filium* Gen. XXII, 3. *suum, et concidit ligna ad holocaustum.* Docemur [1] parata omnia ad sacrificium deferre:[1] discimus etiam apparatum sacrificii, et ministerii munus ipsi nobis vindicare, non delegare aliis. Senex Abraham, et dives pecoribus, atque abundans servitiorum, non quæsivit comitatus sui agmina: ipse quoque ligna concidit, et obsequia majora viribus suis non intermisit.

69. *Venit autem ad locum quem dixit illi Deus,* Ibid. 4. *die tertio.* Et cum duobus ipse tertius proficiscitur, hostiam suam secum[2] ducens, et die [2] tertio ad locum sacrificii venit. Salutaris hic numerus, et conveniens sacrificaturis. Denique et in posterioribus Moyses dicit ad Pharaonem regem Ægypti: *Viam trium dierum ibimus, et* Exod. VIII, 27. *immolabimus Domino Deo nostro, sicut dixit nobis.* Et recte tertio die celebratur Trinitatis sacrificium.

70. *Et respiciens Abraham oculis vidit locum* Gen. XXII, 4. *a longe.* Sollicite explorat qui properat implere. Quamvis senilem studio celeraret gradum, tamen hoc serum putans, præcedebat oculis: vigebant singulorum officia membrorum, licet senilia membra non possent vigere. Solet hebetari visus senum, ut etiam propinqua non facile conspiciant. Hic non solum vidit locum, sed etiam longe positus adspexit.

71. Nec dubitavit vidisse, sed ait pueris suis: *Sedete hic cum asina: ego autem et puer*[3] *pertransibimus usque illuc; et cum adoraverimus,* Ibid. 5. *revertemur ad vos.* Merito typus in asina, quia et veritas in pullo asinæ. In hoc enim animante figuratur populus gentilium, ante oneri subjectus, nunc Christo subditus. Isaac ergo Christi passuri est typus. Venit in asina, ut crediturus populus nationum significaretur. Ideoque et Dominus cum ad subeundam pro nobis passionem veniret, pullum asinæ solvit, quem ipse consedit etiam mitem atque mansuetum,[4] jam Christo [4] sua terga credentem. Quod autem ait: *Ego et puer pertransibimus viam,* demonstrat quod non deficeret in tanto apparatu pater, non cederet filius: aut quia pertransirent pietatis remedio tanti facinoris austeritatem. Addidit: *Ad vos re-* 22, q. 2, c. *Siquavertemur.* Prophetavit quod ignorabat. Ipse solus *libet*, § *Prodisponebat redire, immolato filio: sed Dominus phetavit.*

A per os ejus locutus est quod præparabat. Captiose[5] autem loquebatur cum servulis, ne co- [5] gnito negotio, impediret aliquis, aut gemitu obstreperet, aut fletu.

72. *Accepit autem ligna holocausti, et imposuit Isaac filio suo: accepit et ignem ipse in manu et machæram.* Consecratur sacris hostia ministeriis, et commendatur futura. Quæ pietatis Gen. XXII, 6. hostia pii ante ministerii vectura est. Ligna Isaac sibi vexit; Christus sibi patibulum crucis portavit. Abraham comitabatur filium, Pater Christum. Nec Isaac solus, nec Jesus solus. Denique ait: *Solum me relinquetis, et non sum solus, quia Pater mecum est.* Joan. XVI, 32.

73. *Dixit autem Isaac ad Abraham patrem suum: Pater. Qui dixit: Quid est, fili?*[6] Pulsatur [6] Gen. XXII, 7. pietatis vocabulis patrius affectus, et fluctibus quibusdam hinc atque inde tunditur. Filius vocat patrem: pater dicit, *Fili;* ut ipso verborum sono se recognoscat pater: quam impossibile est ut ferire possit, cujus se vulneri subjicere optaret! Hæc nomina vitæ solent operari gratiam, non ministerium necis: hæc vocabula incitare ad pietatem, non ad mortem solent.

74. Addidit Isaac dicens: *Ecce ligna, ubi est ovis ad holocaustum?*[7] Et hic prophetat sermone, [7] Ibid. non scientia. Ovis enim a Domino ad sacrificium parabatur. Respondit denique similiter et Abraham: *Deus providebit sibi ovem ad holocaustum, fili.* Inflexibilis a studio devotionis minister vo- Ibid. 8. care filium frequenter non timet; ita erat intentionis soliditate fundatus: et hoc se meliorem patrem putabat, hoc sibi in perenne mansurum judicabat filium, si eum immolaret Deo. Non solum autem hoc prophetavit, quod statim accidit, quia Deus providit sibi pro Isaac hostiam, et reddidit patri filium: verum illud magis, quod non hæc hostia divinæ esset dispositionis: sed alia esset hostia quam Deus sibi pararet, ut mundaret orbem terrarum: illa esset omnibus acceptior, propter quam multi patres offerrent filios suos, et separari in hoc sæculo a filiis non timerent. Quotidie offerunt patres filios suos, ut moriantur in Christo, et consepeliantur in Domino. Quanti patres, occisis martyrio filiis, lætiores ab eorum tumulo reverterunt!

75. Venit Abraham ad locum sacrificio prædestinatum; *Et ædificavit ibi aram, et imposuit ligna.* Quanta molimina immolaturi, ne raptus Ibid. 9. subito ad immolandum æstimaretur! *Et colli-*

[1] Cod. A, *ad sacrificium Dei deferre.* Cod. N', *Dei ferre.*

[2] Mss. A, N' omitt. *secum.*

[3] Mss. A, N', *infans;* lectio conformior voci παιδάριον apud LXX.

[4] Cod. N', *quem ipse mitem consedit atque mansuetum.* Cod. A, *quem ipse conscientia mitem atque mansuetum.... adscenderat;* uti veteres edd.

[5] *Captiose,* id est, ut notat glossa Decreti, *caute;* nimirum ne videatur Ambrosius docuisse, Abraham simulate aut mendaciter locutum. Fuere siquidem qui nihil aliud his Doctoris nostri verbis significari contenderent, nisi S. Patriarcham mentitum esse, quod contra mentem dissimulandi causa sit locutus: prophetasse autem, quod verum dixerit licet nesciens. His Melchior Canus lib. II de *loc. Theol.* c. 4 subscribit. Nec tamen putes hinc Abrahæ pietati quicquam detrahi; cum veterum Patrum usque ad Augustini tempora communis ferme opinio fuerit, boni alicujus, vel officii ergo mentiri peccatum non esse. Verum sententiam hanc funditus evertit Augustinus, cui omnes postea suffragati sunt. Tamen Ambrosium in prima non fuisse opinione haud illibenter credimus; tum quia id satis indicat Augustinus epist. 82, tum quia Sanctus ipse noster omne simulationis ac mendacii genus proscribit lib. VII, in c. 12 Lucæ, et lib. III *Offic.* c. 9, atque alibi. Unde etiam B. Th. 2-2, q. 111, art. 1, docet Ambrosium istic mysterium et prophetiam agnoscere, non mendacium, aut simulationem. (Edit. Maur.)

[6] Maur. *quid vis fili?* At lectio nostra, quæ plane respondet LXX τί ἐστι τέκνον; præferenda videtur.

[7] Maur. *in holocaustum.* At LXX lectioni εἰς ὁλοκάρπωσιν melius nostra respondet, ideoque præferenda.

gatis manibus ac pedibus Isaac filii sui, imposuit
Gen. XXII, 9. *eum in aram super ligna.* Nectit filio manibus suis vincula pater; ne refugiendo filius, et vi
[1] ignis excitus[1] peccatum incurreret.

Ibid. 11. 76. *Et dixit Angelus: Abraham! Abraham!* Te-
[2] nuit quodammodo manum[2] ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dexteræ. Nec semel vocavit; ne aut plene non audiret, aut fortuitam vocem putaret. Sic revocavit, quemadmodum imperavit. Repetivit vocem, tamquam veritus ne præveniretur studio devotionis, et una vox impetum ferientis revocare non posset. *Non injicias*, inquit, *manum in puerum, neque facias*
[3] *ei quidquam; nunc enim cognovi quia timeas Deum tuum, et non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.* Hoc est dicere: Affectum tuum
Ibid. 12; 2-2, q. 2. c. *Si quælibet*, § *Non enim.* inquisivi, non factum exegi. Tentavi mentem tuam, si etiam filio dilectissimo non parceres propter me. Non aufero quod donavi ipse, nec heredem invideo, quem largitus sum non habenti. Nec otiose hic quoque ei dilectissimum filium dixit, ut illud quod supra dixit: *Quem dilexisti*, ita dictum ostenderet, ne æstimares quod jam diligere desiisset.

77. *Et respiciens Abraham vidit, et ecce aries*
Gen. XXII, 13. *unus hærens in virgulto.* Qua ratione arietem? Quasi præstantem utique cetero gregi. Qua ratione suspensum? Ut adverteres hostiam illam non esse terrenam. Qua causa cornibus suspensum, nisi quod carnem suam virtute superiore a terris levaret? Juxta quod scriptum est: *Cujus*
[4] Is. IX, 13. *principium*[4] *super humeros ejus.* Quis utique significatur, nisi ille de quo scriptum est: *Exaltavit cornu populi sui?* Ps. CXLVIII, 14. Cornu nostrum Christus est, qui præstitit omnibus, sicut legimus: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Ps. XLIV, 3. Solus elevatus et exaltatus a terris, quemadmodum ipse nos docet, cum loquitur: *Ego non sum de hoc mundo,* Joan. VIII, 23. *ego de supernis sum.* Hunc vidit Abraham in isto sacrificio, hujus passionem adspexit. Et ideo ipse Dominus ait de eo: *Abraham diem meum*
Ibid. 56. *vidit, et gavisus est.*

[5] 78. Unde Scriptura:[5] *Vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus videt; ut dicant hodie: In*
Gen. XXII, 14. *monte Dominus apparuit,* hoc est, quod apparuerit Abrahæ, revelans futuram sui passionem corporis, qua mundum redemit: demonstrans etiam genus passionis, cum suspensum ostendit.
[6] Virgultum illud patibulum crucis est.[6] Et in hoc ligno præstantissimus ductor gregis exaltatus omnia traxit ad se; ut ab omnibus cognosceretur. Unde et ipse ait: *Cum exaltaveritis Filium*
Joan. VIII, 28. *hominis, tunc cognoscetis quia ego sum.* Hinc quoque promeruit Deum Abraham.

79. Denique hæc est tertia benedictio. Tres enim plenarias accepit benedictiones: unam post victoriam, qua liberavit nepotem, quando occurrit illi Melchisedech, quando dixit ei Dominus: *Respice in cœlum, et numera stellas, si poteris: sic erit semen tuum. Et credidit Abraham Deo, et reputatum est ei*[7] *ad justitiam:* aliam quando jussus est Abraham nominari, et signaculum accepit circumcisionis: tertiam hic, quando dilectissimum filium suum holocaustum Deo non dubitavit offerre. Hæc iterum benedictio præstitit superioribus. In illis enim propagationem seminis Abrahæ promisit futuram; in hac autem ait: *Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ; quoniam audisti vocem meam.* Et nos ergo audiamus vocem Dei nostri, et obediamus præceptis ejus, si volumus apud eum invenire gratiam.

[7] Gen. XV, 5 et 6.

Gen. XXII, 18.

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
3. Et surrexit Abraham a mortuo.....	3. Cumque surrexisset ab officio funeris..... Gen. XXIII.
2. Et vocavit puerum seniorem domus suæ.....	2. Dixitque ad servum seniorem domus suæ..... Gen. XXIV.
6. ..... Attende tibi, ne revoces filium meum illo.	6. ..... Cave ne quando reducas filium meum illuc.
7. Dominus Deus cœli, et Deus terræ accepit me de domo patris mei, et de terra in qua natus sum, qui locutus est mihi, et juravit dicens: Tibi dabo terram hanc, et semini tuo; ipse mittet angelum suum ante te, et accipies filio meo uxorem inde.	7. Dominus Deus cœli, qui tulit me de domo patris mei, et de terra nativitatis meæ, qui locutus est mihi, et juravit mihi, dicens: Semini tuo dabo terram hanc: ipse mittet angelum suum coram te, et accipies inde uxorem filio meo.
8. Quod si noluerit tecum venire mulier in terram hanc, purus eris a juramento hoc.....	8. Sin autem mulier noluerit sequi te, non teneberis juramento.....
10. ..... Et surgens puer profectus est in Mesopotamiam.	10. ..... Profectusque perrexit in Mesopotamiam.
15. ..... Occurrit ei Rebecca..... habens hydriam super humerum.	15. ..... Rebecca egrediebatur.... habens hydriam in scapula sua.
16. ..... Virgo speciosa valde, quam vir non cognoverat. Descendit autem ad fontem, et implevit hydriam.....	16. ..... Virgoque pulcherrima, et incognita viro: descenderat autem ad fontem, et impleverat hydriam.....
18. ..... Dedit puero bibere.	18. ..... Et dedit ei potum.
20. ..... Adaquavit omnes camelos ejus.	20. ..... Et haustam omnibus camelis dedit.

Moritur Sara ac sepelitur: Abraham filio suo uxorem providet, eamque ad rem delectum servum juramento sibi obligat: et quid istic lateat mysterii. In eligenda conjuge imprimis ejus religionem, ex qua pendent mores, spectandam. Cur etiam quærenda proxima, non alienigena, nec invita. Quo item modo in Rebecca designata sit Ecclesia et baptismus. Quas inaures exemplo Rebeccæ ambire debeant Christianæ virgines; et quid alia munera eidem puellæ oblata significent. Quam imitandum pudoris exemplum ipsa præbuerit; et quam bene in ejus conjugio vocatio Ecclesiæ atque apostolicum ministerium exprimatur.

80. Locus qui sequitur, habet mortem uxoris, fletum mariti, sepulturæ officium; quibus maritalis affectus probatur. *Et surrexit,* inquit, *Abraham a mortuo.* Docemur ut non diutius inhæreamus mortuis, sed quantum satis est officii deferamus. Festinavit autem pro loco sepulcri pretium solvere, cum gratis daretur; ut non in alienis locis, sed nostris potius ædifi- Gen. XXIII, 3.

[1] Cod. A, *exutus.* Cod. N', *exterritus.*

[2] Cod A, *manus.*

[3] Maur. *neque feceris.* Sed Aug. et LXX habent lectionem nostris codd. respondentem; quam ideo prætulimus.

[4] Maur. *principatus.* At nostra, quam prætulimus, lectio habetur etiam in 5 aliis mss. melioris notæ apud Maur. et alibi quoque apud D. Ambrosium occurrit, prout videre est apud Sabbatier.

[5] Mss. A, N', *Unde ait Scriptura.*

[6] Mss. A, N' omitt. *est.*

[7] Maur. *illi.* At nostra lectio passim occurrit etiam alibi apud Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.

cemus tumulos parentum vel proximorum. Sæpe enim cum alienationibus possessionum venales fiunt, quæ in iisdem locis sepulturæ sunt. Hoc autem ideo Abraham fecit, quia nondum erant hujusmodi Dei templa, in quibus fidelium Domino reliquiæ condantur.

81. Senuerat Abraham: itaque quod boni est patris, debuit uxorem providere filio: sed propter oraculum Dei non poterat redire eo, unde jussus erat exire. Habitabat autem in terris Chananæorum, ex quo genere legitimam successionem sibi quærere fugiebat.

Gen. cxiv, 2. 82. *Et vocavit puerum seniorem domus suæ,* et dixit ei ut iret in Charram, et de proximis sui uxorem peteret juniori domino suo. Disce hinc quod etiam senioris ætatis servuli pueri dicantur a dominis, vel a quibusque potioribus. Unde et quidam poeta hoc sequendum putavit: sive in eorum usu qui sibi docti et sapientes videntur, ipse hoc reperit: sive de nostris ipse transtulit: sive translatum invenit:

Virg. *Ecl.* i. *Pascite, ut ante boves, pueri: submittite tauros.*

Inde et pueros dicimus, quando servulos significamus, non ætatem exprimentes, sed conditionem.

83. Adverte nunc virtutes boni patrisfamilias, et considera primum, quod munus, et cui mandet; ut et tu ita instituas servulos, ut liberis tuis paternum affectum deferant, et officia exsequantur. Inventus est de servulis senior, tamen qui ad uxorem providendam domino juniori eligeretur, et constrictus ut juraret, mitteret et[1] manum sub femur domini sui. Per femur generationem intelligimus: generatio autem Abrahæ Christus est. Unde Apostolus ait: *Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. Non dicit: et* [2] *seminibus, tamquam*[2] *in multis: sed sicut in uno,* Galat. III, 16. *et semini tuo, quod est Christus;* ostendens per ipsum nobis sanctum sacramentum, per ipsum tutum auxilium fore.

84. Constrinxit autem eum ne de semine Chananæorum uxorem arcessiret domino suo, quorum generis auctor patrem non honoraverat, et ideo maledictionis hereditatem transmisit in suos; ut cognoscamus fidem, et quamdam hereditatem de auctoris prosapia in iis requirendam, quos nobis volumus adjungere. *Cum sancto* [3] *enim sanctus eris, et cum perverso perverteris.*[3] Ps. XVII, 27. Si hoc in aliis, quanto magis in conjugio, ubi una caro, et unus spiritus est! Quomodo autem potest conguere caritas, si discrepet fides? Et ideo cave, Christiane, gentili aut Judæo filiam tuam tradere. Cave, inquam, gentilem aut Judæam atque alienigenam, hoc est, hæreticam, et omnem alienam a fide tua uxorem arcessias tibi. Prima conjugii fides castitatis gratia est. Si idola colat quorum prædicantur adulteria; si Christum neget qui præceptor et remunerator est pudicitiæ, quomodo potest diligere pudicitiam? Si Christiana sit, non est satis, nisi ambo initiati sitis sacramento baptismatis. Simul ad orationem nocte vobis surgendum est, et conjunctis precibus obsecrandus Deus. Accedit aliud insigne castimoniæ, si credas a Deo tuo tibi quod sortitus es, conjugium datum. Unde et Salomon ait: *A Deo,* inquit, *præparabitur viro uxor.* Non possunt hoc dispares fide credere, Prov. XIV, 19. ut ab eo quem non colit, putet sibi connubii impartitam[4] gratiam. Ratio docet, sed amplius [4] exempla commonent. Sæpe illecebra muliebris decepit etiam fortiores maritos, et a religione fecit discedere. Et ideo tu vel amori consule, III Reg. XI, 4. vel errorem cave. Primum ergo in conjugio religio quæritur. Ideo Abraham proximam quæsivit dare filio suo.

85. Et tu proximam quære. Quis est proximus? *Qui fecit,* inquit, *misericordiam.* In evangelio hoc dixit Dominus Jesus. Et tu proximam seminis Abrahæ require, et propinquam proximi tui. Semen Abrahæ Christus est; ipse est pro- Luc. X, 7. eximus omnium, qui super omnes fecit misericordiam, tollens peccatum mundi. Disce deinde quid in uxore quæratur: non aurum, non argentum quæsivit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonæ indolis.

86. Deinde interrogatus si nollet venire mulier, utrumnam eo filium domini sui duceret: *Attende tibi,* inquit, *ne revoces filium meum illo. Dominus Deus cœli, et Deus terræ accepit me de domo patris mei, et de terra in qua natus sum, qui locutus est mihi, et juravit mihi*[5] *dicens: Tibi* [5] *dabo terram hanc, et semini tuo; ipse mittet Angelum suum ante te, et accipies filio meo uxorem inde. Quod si noluerit tecum venire mulier in terram hanc, purus eris a juramento hoc.* Quo Gen. XXIV, 6 et seq. proficiat hoc, considera diligentius. Non licet tibi accipere alienigenam.[6] Sane si Christianam [6] se faciat, laudem habebis ex ea. Ne te quoque, si recusaverit Chistiana fieri, studium nuptiarum a fide deflectat, instruit lectio. Abraham sequentem deduci admonuit, residentem non expeti, nec eo filium suum pergere. Sane Domini sui, qui se ab incolatu terræ in qua habitabat,[7] ab- [7] duxerat, non defuturam misericordiam, ut præiret studio petitoris, et puellæ inclinaret animum. Quasi propheta hoc dixit in causa filii, et quasi moralis doctor docuit sperare de Domino, quod juvare dignetur incrementa fidei quærentem.

87. *Et surgens puer profectus est in Mesopotamiam:* et juxta voti seriem quod proficiscens *Ibid.* 10. servulus voverat, *occurrit ei Rebecca, habens hydriam super humerum, virgo speciosa valde, quam vir non cognoverat. Descendit autem ad fontem,*

[1] Mss. A, N', *et mitteret.*

[2] Maur. *quasi.* Nostra autem lectio occurrit passim etiam alibi apud eumdem Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.

[3] Mss. A, N', *subverteris.*

[4] Mss. A, N', *impertitam.*

[5] Maur. omitt. *mihi.* At lectioni nostrorum mss. vel auctoritas LXX suffragatur.

[6] Cod. A, *alienam.*

[7] Cod. A, *habitaverat.*

et implevit hydriam, dedit puero bibere, adaquavit omnes camelos ejus. Unde puer Abrahæ accepit inaures aureas singularum drachmarum, et duas virias dedit in manus ejus, decem aureorum pondus earum, et quæsivit ab ea si locus esset hospitio, et cujus esset filia. Simplicitas quidem moralis exprimitur, quod nullus fuerit vel in conjugii petitione ambitioni locus, sed Dominus præsul conjugii petitionem impleverit. Tamen spectare licet Ecclesiæ mysteria. Ubi invenitur Ecclesia, nisi in Mesopotamia? Ibi quæritur, inde arcessitur, ubi[1] duobus stipatur fluminibus, lavacro gratiæ, et fletu pœnitentiæ. Etenim nisi peccata propria defleveris, nisi gratiam baptismatis acceperis, non tibi acquiritur Ecclesiæ fides, et quædam conjugalis copula. Muniunt eam Tygris,[2] hoc est, prudentia, et Euphrates, hoc est, justitia, et illuminatio fructuosa, a barbaris separans gentibus.

88. *Virgo autem speciosa valde,* cujus decorem nulla corrupit ætas. Speciosa valde; quia speciosus et ille præ filiis hominum, qui eam acquisivit sibi. *Quam vir non cognoverat;* nulli enim viro erat copula ejus[3] sed soli Christo debita. *Hydriam habens super humerum,* qua lavat actus hominum. Et quia ex congregatione gentilium constat, qua suos lavit, ideo legis, quia *descendit ad fontem, et implevit hydriam et adscendit.* Samaritana illa venit ad fontem, sicut in Evangelio scriptum est, sed non descendit: puteus ei videbatur, nec implevit hydriam. Denique ait: Hydriam non habeo.[4] Non habebat unde actus suos lavaret. Hæc sola descendit, hæc sola cognovit[5] fontem verum, hoc est, non aquæ fontem, sed vitæ æternæ, sicut dixit David: *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen.* Ideoque habuit quod daret sitientibus, quia credidit. Nam quæ non credebat, ait fonti huic volenti sibi potum dare: *Unde mihi habes dare aquam vivam?* Hæc autem habuit unde non solum puerum, sed etiam camelos adaquaret, quæ non solum justos rigare consuevit, sed etiam injustos implere.[6] Ideo accepit inaures aureas, et virias[7] quas misit Abraham, tamquam meritorum suorum præmia.

89. Fortasse audientes hæc, filiæ, quæ ad gratiam Domini tenditis, et vos provocemini ut habeatis inaures et virias, et dicatis: Quomodo prohibes hoc, Episcope,[8] ut habeamus quod Rebecca accepit pro munere, et hortaris ut similes simus Rebeccæ? Sed non has inaures Rebecca habebat et virias, quæ lites in Ecclesia serere solent, quæ labuntur frequenter: alias inaures habebat, quas utinam vos habeatis, alias virias. Inaures Rebeccæ pii auditus insignia, et viriæ Rebeccæ ornamenta factorum sunt. Has inaures habebat, quæ non gravarent aurem, sed demulcerent: has virias, quæ manum non materiali auro onerarent, sed spiritali actu levarent. Ideo et fratri et parentibus in hoc placuit ornatu. Et tu sume inaures quas tibi Abraham reliquit: sume quas transmisit virias. Audi verba Domini Dei tui, sicut ipse audiebat: exsequere jussa, sicut ipse properavit implere.

90. Pulcherrimus autem locus ad instruendos eos quibus aliquid injungitur, quod non prius manducavit puer Abrahæ appositum sibi panem, quam mandatum Domini exsequeretur. Quo impetrato, vasa aurea et argentea et vestem dedit Rebeccæ. Ubi sponsata est Ecclesia accepit vasa aurea et argentea, in quibus esset thesaurus fidei; sunt etenim vasa in honorem, sunt et in contumeliam. Quæ sint ea vasa, audi: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus.* Vasa fictilia corpora nostra sunt: fides nostra thesaurus est. Et fortasse jam etiam ipsa corpora nostra, quæ thesaurum istum habent, aurea sunt, quia sunt plena prudentiæ: et argentea vasa sunt, quæ videntur mandati cœlestis alloquiis refulgere. Honorantur autem et parentes muneribus.

II Cor. IV, 7.

32, q. 2, c. *Honoratur.*

91. Consulitur puella non de sponsalibus, nam illa judicium expectat parentum, non est enim virginalis pudoris eligere maritum: sed jam desponsata viro de profectionis consulitur die. Nec immerito dilationem non adtulit; jure etenim properare debuit ad maritum. Unde illud Euripideon, quod mirantur plerique, unde translatum sit manifestum est. Ait enim in persona mulieris, quæ tamen maritum volebat relinquere, et ad[9] alias petebatur nuptias:

Νυμφευμάτων μὲν τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
Μέριμναν ἕξει. κ' οὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε.

Euripides in *Andromacha.*

Hoc est, Sponsalium quidem meorum pater meus curam subibit; hoc enim non est meum. Ergo quod et ipsi philosophi mirati sunt, servate, virgines. Sed etiam mulieres, si qua amisso cito marito, adolescentula laqueum infirmitatis suæ timet incidere, ut[10] si vult nubere, nubat tantum in Domino, ut electionem mariti parentibus deferat; ne appetentiæ procacioris æstimetur,[11] si ipsa de nuptiis suis electionem sibi vindicet. Expetita magis debet videri a viro, quam ipsa virum expetisse. Verecundiam præmittat, antequam nubat, quod ipsum conjugium plus commendet verecundia. Sed illi[12] verba imitantur, opera imitari nequeunt.

[1] Ita Mss. A, N', et contextui congruentius quam communior lectio *ibi.*

[2] Ita apud Ambrosium; sed communiter scribitur *Tigris.*

[3] Cod. A, *copulæ jus.* Ita et cunctæ edd. juxta Maur., qui hanc lectionem unanimi suorum mss. autoritate abjecerunt.

[4] Hæc sane in Evangelio non leguntur; sed potius legitur quod venit *haurire aquam,* et hydriam haberet, quia postea *reliquit hydriam suam,* etc. Ipsa autem ait Christo: *Domine, neque in quo haurias habes,* etc. Ambrosius ergo ex inadvertentia commodavit Samaritanæ illud quod ipsa e converso dixerat de Christo.

[5] Mss. A, N', *agnovit.*

[6] Cod. N', *replere.*

[7] *Viriæ* idem significant atque annuli, ut ex sequentibus colligere est. Unde annulus præsertim nuptialis, aut simpliciori forma confectus, mediolanensi vernaculo adhucdum dicitur *vera.*

[8] Cod. A, *episcope Ambrosius.*

[9] Cod. A omitt. *ad.*

[10] Mss. A, N' omitt. *ut.*

[11] Mss. A, N', *ne appetentiæ æstimetur auctor.*

[12] Gentiles nempe philosophi, de quibus supra.

92. Inesse quoque in eo præclarum Ecclesiæ mysterium liquet, eo quod nemo ausus sit eam ante Christum vocare; soli enim Christo hæc erat vocandarum nationum reposita prærogativa. Vocata autem non fecit moram, et ideo acceptior Domino; quia populus Judæorum qui erat ad cœnam vocatus, dignus non fuit venire: congregatio autem gentium simul ut arcessiri se vidit, occurrit.

93. Denique ut scias non sine mysterio esse, cum veheretur camelo, veniebat ad sponsum; eo quod populus nationum belluina quadam horridus meritorum deformitate, qui formæ suæ nullum haberet decorem, fidem esset atque consensum Ecclesiæ recepturus. Nec illud otiosum, quod cum veniret Rebecca, vidit Isaac deambulantem; et cum interrogasset, quis esset, cognito quod ipse esset cui duceretur uxor, descendit, et caput suum obnubere cœpit, docens

30, q. 5, c. *Nec illud.*

A verecundiam nuptiis præire debere: inde enim et nuptiæ dictæ, quod pudoris gratia puellæ se obnuberent. Discite ergo, virgines, quemadmodum servetis verecundiam, nec intecto capite prodeatis ante extraneos, cum Rebecca jam desponsata[1] designatum maritum aperto capite non putaverit[2] videndum.

94. Quis ille est servulus qui providit has nuptias? Unus utique de Apostolis, et ille maxime qui ait: *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire*
B *nationes verbum Evangelii.* Vel ille qui doctor appellatus est gentium. Ipsi enim cum leguntur, aut Johannes Evangelista, acquirunt Christo animam; ut credat quæ ante non credidit: et cupientibus Christum videre, sermonibus demonstrant suis. Itaque Abraham, celebratis filii nuptiis, longæva ætate, et bona senectute complevit dies.

Act. xv, 7.

I Tim. II, 7.

Gen. xxv, 8.

LIBER SECUNDUS.[3]

CAPUT I.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XII. 1. ..... Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo tua....

2. Benedicam te, et faciam te in gentem magnam.....

Lectio Vulgata.

1. ..... Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui.....

2. Faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi.....

Post expositum moralem sensum, ad profundiorem seu allegoricum transiturum se dicit; unde quid eo intelligendum quod animæ præcipiatur, ut exeat de terra sua, et de cognatione sua; nec non a quibus ad perfectam purgationem recedendum sit, explicat. Denique promissam Abrahæ posteritatem refert.

MORALEM quidem locum prosecuti sumus, qua potuimus intellectus simplicitat[1]; ut qui legunt, morum possint sibi haurire magisteria: sed quia ex utraque parte acuta est E acies gladii, ex utraque parte præliaris; similiter verbum Dei, quod est acutius omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ, quocumque converteris, paratum invenies et opportunum, ut animam legentis pertranseat ad revelandum propheticarum scripturarum ænigmata. Unde non absurdum reor referre ad altiora sensum, et

C per historiam diversarum personarum, virtutis formæ quemdam processum explicare; maxime cum jam in Adam intellectus profundioris exordia degustaverimus. Adam etenim mentem diximus, *De Parad., c. 2.*
Evam sensum esse significavimus, serpentis specie delectationem expressimus: sed ibi de summa beatitudine, et quadam naturali virtutum amœnitate per circumscriptionem sensus, et delectationis illecebram refluxus[4] ad culpam est: hic autem profectum mentis speculari datur.
D Hoc enim Legislator provide egit, ut quemadmodum lapsum mentis demonstravit, ut illas erroris caveremus semitas: ita etiam processum mentis, et quemdam superiorem reditum significaret, ut quemadmodum infracta mens reformare se possit, cognosceremus. Purgaverat enim terram Dominus diluvii infusione, laverat humanæ colluvionem fragilitatis: sed non satis erat ad virtutis profectum, nisi ut instrueretur homo quemadmodum se regeret et gubernaret,
E Abraham mentis loco inducitur. Denique Abraham[5] transitus dicitur. Ergo ut mens, quæ in Adam totam se delectationi et illecebris corporalibus dederat, in formam virtutis speciemque transiret, vir sapiens nobis ad imitandum propositus est. Denique Abraham secundum Hebræos, secundum Latinos pater dictus est, eo quod mens paterna quadam auctoritate, censione[6] et sollicitudine totum gubernet hominem.

2. Hæc ergo mens erat in Charra, id est, in cavernis, obnoxia variis passionibus. Ideoque

[1] Cod. A, *jam jam desponsata.*
[2] Mss. A. N', *non putaret.*
[3] Hic deficit Codex A, ut in præfatione monuimus.
[4] Cod. N', *deflexus.*
[5] Abrahæ nomen videtur Ambrosius deduxisse a voce Abran, qua transitus significatur: aut potius respexisse ad cap. 14, n. 13, ubi secundum LXX Abraham transitor dicitur. Vide Nobilium in eumdem locum. (Edit. Maur.)
[6] *Censione,* id est, censura ac moderatione. (Edit. Maur.)

Gen. XII, 1. dicitur ei: *Exi de terra tua,* id est, de corpore tuo. Exivit de hac terra ille, cujus conversatio in cœlis est. *Et de cognatione,* inquit, *tua.* Cognati sunt animæ nostræ corporis sensus. Dividitur enim in duo anima nostra: in id quod est rationabile, et in id quod est irrationabile. In eo autem quod est irrationabile, sensus sunt: ergo cognati sunt partis rationabilis, hoc est, mentis. *Et de domo tua,* inquit, 1 *exi.* Domus mentis prolativum[1] est verbum. Sicut enim paterfamilias habitat in domo sua, et in potestate habet quemadmodum regat domum suam: ita etiam mens in sermonibus nostris habitat, et gubernat verba nostra, et vis ejus ac disciplina in sermone elucet. Ut bonus paterfamilias a primo vestibulo domus æstimatur: ita etiam de sermonibus nostris mens nostra perpenditur. Denique etiam modulis vocis pulsat 2 et revocat.[2]

3. Ergo qui vult perfectam purgationem consequi, disjungat se ab his tribus, a corpore, a sensibus corporalibus, a voce, in quibus sunt omnes corporis passiones, et circumscriptiones sensuum, quibus decipimur et illudimur. In nullo enim horum trium bonum. Non in carne, quamvis Epicuri schola, plerique etiam volu- 3 ptuarii disrumpantur laudantes[3] corporis delecta- 4 tionem; neque[4] in sensibus qui sæpe luduntur; neque in sono vocis quæ falsis plerumque animam demulcet cantibus, est perfectum bonum; hæc enim corruptibilia: quod autem vere bonum, hoc incorruptibile. Manifesta autem fides. Mortuo etenim homine, caro corrumpitur, sensus pereunt, vox amittitur; remanet mens immortalis, incorpoream vitam recipiens. Unde in al- 5 teram terram vocatur plenam[5] beatitudine, ubi non falsa pro veris, sicut in hac vita, sed vivam rerum cernat substantiam; eo quod excussa corporis, et sensuum, et vocis nebulosa quadam imagine, corruptibilem caliginem deponat, et revelata facie beatæ vitæ gratiam lustret obtutu.

4. *Benedicam,* inquit, *te, et faciam te in gen-* Ibid. 2. *tem magnam.* Immortalitatem spondet, cum genus promittit. Genus enim immortale videtur esse, personæ mortales sunt singulorum, ut hominum, ut equorum, ut apum. De quibus ait quidam:

Virg. IV *Georg.* *At genus immortale manet.*

A Tamen multo illud melius quod gentem magnam dixit Ecclesiæ perpetuam posteritatem, et generationem illam supernam, quæ vere magna est, ut[6] peccato moriamur, Deo renascimur.[7] 6

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
4. Exiit Abraham quemadmodum locutus est ei Dominus; et exivit cum eo Lot....,	4. Egressus est itaque Abram sicut præceperat ei Dominus, et ivit cum eo Lot.....	Gen. XII

B *Post Abrahami exitum Deus illi tamquam amico loquitur. Idem nobis proponitur ad imitandum; ut mens nostra ejus exemplo reformetur. Quare Lot cum illo egressus: et quid sexagesimo anno significetur. Quo tandem pacto sapiens animam suam possideat.*

5. *Exiit Abraham quemadmodum locutus est* 8 *ei*[8] *Dominus.* Hinc ferunt gentiles septem Ibid. 4. Sapientum sententiam: Sequere Deum, quasi inventum suum; cum longe anterior, non dico, C Abraham, sed Moyses fuerit, per quem lex data est, dicens: *Post Dominum Deum tuum ambulabis.* Exivit ergo Abraham, in quo non tam Deut. XIII, 4. profectio[9] ejus, quam animæ ejus devotio, et 9 mentis libertas exivit de corporis vinculis, de illecebris delectationis. Denique sic habes: *Exivit Abraham quemadmodum locutus est illi Deus.* Super[10] habes: *Exi,* dixisse Deum, in quo apertum imperium jubentis expressum: hic habes *quemadmodum locutus est illi Deus.* Quasi quiD dam confabulationis affectus comprehenditur; omnia enim fecit quæ statuta sunt. Ante factum igitur Deus dicit quasi obnoxio; post factum loquitur quasi amico. Amicus est enim Deo, qui facit quæ imperata sunt. Unde et in Evangelio suo dicit Dominus Jesus: *Vos amici mei estis, si feceritis, quæ ego præcipio vobis. Jam non dico vos servos.* Sed, ut dixi, pro- Joan. XV, 14, 15. cessus viri sapientis propositus est nobis ad imitandum, scriptus ad experimentum, non perE fectio. Adhuc enim reformat se mens in Abraham, quæ in homine primo lapsa est. Et ideo per gradus et incrementa se colligit.

6. Unde et addidit: *Et abiit*[11] *cum eo Lot,* 11 Gen. XII, 4 hoc est, declinatio. Id enim nominis significat interpretatio; eo quod ut viantes incognitam carpentes viam, semitis aliquibus sæpe falluntur, ut a directo deflectant tramite; et tamen[12] si 12

[1] Omnes editt. *prolatum est verbum.* Mss. omnes Gallicani *prolativum est verbum.* Idem autem significat prolativum atque extensivum. Vox enim, *domus,* a simplici significatione ad figuratam et metaphoricam extenditur. (Edit. Maur.)

[2] Editt. *modulum vocis pulsat et revocat.* Iidem mss. *modulis vocis,* etc. ubi subintellige passiones, corpus, ac sensus corporeos, quæ supra memorata sunt, quæque modulis vocis excitari ac mitigari nemo non experitur. (Edit. Maur.)

[3] Cod. N', *voluntarii disrumpantur laudes.*

[4] Cod. N', *neque enim.*

[5] Cod. N', *plena.*

[6] Cod. N', *et.*

[7] Ita mss. Corb., Long., Colb, et Maz. Sed Valc. et editt. Am. et Gill. *et peccato moriamur, ideo renascamur.* Era., *ut peccato moriamur et Deo renascamur.* Rom. demum ac ms. Torn. *Itaque peccato moriamur, Deo renascamur.* Atqui videtur hic nonnihil aut omissum esse aut corruptum, aut etiam forte transpositum. Confer quæ hoc loco dicit de generis immortalitate cum hujus ipsius libri c. ultimo, et cognationem non minimam animadvertes. (Edit. Maur.)

Ceterum lectio Erasmi videtur optima, quæ e corruptionibus codicum eruta sit, qua admissa, nihil superesset in contextu supplendum.

[8] Cod. N', *illi;* ita et mox infra legitur; ita et Augustinus habet. V. Sabb. ad h. l.

[9] Quidam codd. *perfectio;* alii *provectio;* alii *provectio.* Nescimus quo pacto editores Rom. ac Maur. elegerint *perfectio,* cum contextus manifeste requirat *profectio* a *proficisci,* quam lectionem et Erasmus assumpserat.

[10] Cod. N', *Supra.*

[11] Maur. *exivit.* At lectio nostra quæ plane congruit cum LXX ἐπορεύθη, et cum Augustino, videtur præferenda.

[12] Cod. N' omitt. *tamen.*

prudentes sunt, non deviant, sed cunctabundi licet, regionis ipsius contuitu viam colligunt: ita et Abraham nutabundus quidem, tamen tramitem veri sequebatur. Ducebatur plerumque falsa specie bonorum, sed non penitus inclinabatur. Perfecti est enim non deflectere, prudentis non penitus declinare. Solus autem ille numquam deflectit,[1] de quo scriptum est: *Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel: butyrum et mel manducabit, priusquam sciat aut proferat mala, eliget bonum; quoniam priusquam sciat puer bonum aut malum, non credet malitiæ, ut eligat quod bonum est.* Is. VII, 14. Hoc Abraham facere non poterat, ut prius bona eligeret, quam mala sciret: sed præceptis inhærebat cœlestibus, ne declinaret a vero. Gen. XII, 4. Ideo etiam septuaginta et quinque annorum describitur exisse de Charra, quod septuagesimo perfecto remissionis numero sensus is sit qui possit inflecti.[2] Delectationes enim horum sensuum faciunt, ut non semper erecta sit mens nostra, sed aliquando se inflectat; ut non intra cavernas corporis, sed se intra latibula voluptatis abscondat.

7. Tamen etiam in his cuniculis positus ita evasit, ut sumeret uxorem suam, et nepotem, et omnem animam quascumque[3] possederat in Charra. Prudentes enim et continentes virtutis atque animæ possessores sunt, decorem morum mansuetorum eligentes. Qui autem amatores corporis sunt, delectationibus ejus irretiuntur; quia irrationabilium in corporis habitudine omnis virtus est: rationabilium autem in virtutibus animæ ac disciplinis. Ibid. 5. Propterea scriptum est, quia possidebat animam suam,[4] tamquam liberam regens, et nulli servituti obnoxiam. Hoc ergo habet intentio doctoris; eo quod etiam in illis diverticulis et anfractibus constitutus, vel adhuc ævi recentioris, vel nondum perfectioris disciplinæ, vel loci patentis ad vitia, habitavit non ita inflexus ad culpam, ut demigrare non posset. Denique mentem suam ab illa lubrica possessione defendit et transtulit.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.

6. Et perambulavit Abraham usque ad locum Sychem, ad quercum altam.
7. ..... Apparuit illi Deus.
8. Recessit inde in montem contra orientem Bethel..... et ædificavit aram, et invocavit in nomine Domini.

Lectio Vulgata.

6. Pertransivit Abram terram usque ad locum Sichem, usque ad convallem illustrem. Gen. XII.
7. ..... Apparuit autem Dominus Abram.....
8. Et inde trasgrediens ad montem, qui erat contra orientem Bethel..... ædificavit quoque ibi altare Domino, et invocavit nomen ejus.

Perambulat Abraham usque ad Sychem, quæ vox exercitationem denotat. Ibi Deum, quem dum esset Chaldæus videre non potuerat, cernit: cui aram quidem extruit, sed non sacrificat; et qua de causa. Iterum tamen excitata ara nomen Domini invocat.

8. Et *perambulavit,* inquit, *Abraham usque ad locum Sychem, ad quercum altam.* Nonne Ibid. 6. videntur superflua esse, nisi rationem requiras, cum et altitudinem quercus non prætermiserit? Sed ubi ratio est, nihil superfluum. Sychem enim vel humerus, vel cervix significatur, quod est laboris et exercitationis indicium. Unde et Jacob vir exercitatus filio suo Joseph eam præcipuam dedit. Ergo quia neque sine dote naturæ exercitatio ipsa per se perfectionem conferre potest, et naturæ gratia destituitur, si desit exercitatio (est enim ingeniosi adminiculum diligentia), inducitur is vir ad cujus imitationem formaris, ad naturæ gratiam adjuncta exercitatione, ita fundatior et excelsior factus, ut usque ad quercum altam pertransiret. Quæ arbor ut alta, ita etiam robusta, indicio est non facile animam sancti Abrahæ sæculi hujus procellis esse curvatam, sed mansisse sublimem; ut se a terrenis inquisitionibus ad altitudinem divinæ cognitionis elevaret.

9. Denique continuo apparuit illi Deus. Nusquam superius habes quod visus esset illi Deus. Ibid. 7. Unde liquet eo referendum, quia quamdiu Chaldæus fuit, hoc est, non solum in regione, sed etiam in opinione Chaldæorum, non poterat Deum videre quem intra mundum quærebat. Chaldæi enim mundum superiorem Deum dicunt, et etiam sticarum domo,[5] et stellarum cursu ferri adserunt ea quæ terrena sunt, et quodam vinculo coerceri. Unde et Deos stellas appellaverunt, eo quod eas dominatum quem-

[1] Cod. N', *deflexit.*

[2] Locus obscurus et forte corruptus: cui tamen lucem aliquam adferre potest Philo lib. *De Migr. Abrahæ,* ubi tradit quinario numero, quo sensus corporei significantur, perfectionem quæ septuagesimo adumbratur, inflecti ac debilitari. (Edit. Maur.)

[3] Cod. N', *quamcumque.*

[4] Cum hoc in Scriptura nusquam reperiatur, verisimile est allusisse S. Ambrosium ad Gen. XII, 5, ubi ex superioribus intelligimus eum legisse, *et omnem animam quam possidebat.* (Edit. Maur.)

[5] Rom. edit. sola, *et erraticarum motu stellarum, et fixarum cursu regi.* Quam quidem lectionem facile crediderimus concinnatam fuisse ex istis libri Philonis *De Abrahamo* verbis: Κατά τε τὰς ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων πλανητῶν καὶ ἀπλανῶν περιόδους..... τὸν κόσμον αὐτὸν ὑπέλαβον εἶναι Θεόν. Verum licet Ambrosium ad istum locum respexisse non eamus inficias, non possumus tamen ab omnibus scriptis, atque editis codicibus discedere. Horum enim quatuor optimæ notæ hæc præferunt, *ut etiam sticarum domus.* Alii cum antiquis editt..... *sticarum domo.* Et his in loco tam difficili visum est adhærendum: maxime cum satis verisimile sit non insolitum librariorum esse peccatum: S. vero Doctorem primum græcis characteribus exarasse, στοιχείων δρόμῳ, id est, planetarum cursu; στοιχεῖον enim pro sole ac luna sumi eruditissimus Cangius in Gloss. med. lat., ad verbum, *elementum,* docet. Nec forte absurdum fuerit eamdem vocem pro reliquis etiam planetis usurpare; ut æque pateat ac *elementum,* quo vocabulo eosdem planetas significari laudatus Cangius auctor est, quem consule. Sed si lubeat dictionem *domus,* vel *domo* retinere, id etiam licebit sensu nihil mutato, cum *planetarum domus* sit astrologis usitata locutio. Confer hunc locum cum lib. IV, *Hexaem.* c. 4. (Edit. Maur.)

dam habere supernum credant, quia quædam stellis ad terrena compassio est. Oportuit autem eos æstimare, quia quod compatitur, non imperatorium jus, nec dominatum, quasi Deus, possit habere in eis quorum ægrescit compassione; cum sit et ipse mortalis et corruptibilis. Mundus quoque cum sit factus, utique ipse Deus non est, sed operator et conditor ejus. Ergo mens quamdiu Chaldaicis erroribus inflectitur, non videt Deum, quem in his quærit quæ videntur,
1 non in his quæ non videntur:[1] quæ autem videntur, temporalia sunt; nam quæ non videntur æterna. Sed non temporalis Deus: non igitur videtur. Non ergo mens ea videt Deum, quæ disciplinam Chaldæorum sequitur. Unde nec
2 Abraham primum videbat.[2] Quomodo autem poterat videre eum, supra quem alterum esse arbitrabatur? Ubi vero ad aliam demigravit non regionem, sed veram religionem paratam humilitati, hoc enim significat Chanaan, tunc Deum videre cœpit, et eum cognoscere esse Deum, cujus invisibili virtute advertit omnia regi et gubernari. Hoc ergo Scriptura docet, quia Abraham a stellarum observatione demigrans Deum vidit.

Gen. XII, 7. 10. Confirmatio testimonii adjungitur; quia in loco aram Domino ædificavit ei qui sibi apparuit. Impressus est enim typus iste validus in anima ejus, et manifesta fides veritatis. Suppetit enim grato viro memoria, ingrato irrepit oblivio. Illi hærent a quibus adjuvatur, isti labuntur omnia quæ conferuntur. Statuit autem aram, sed non sacrificavit. Posset movere, nisi meminisses processus mentis, hujus Scripturæ serie servari. Et ideo spectabat a Deo genus discere sacrificandi. Advertebat enim irrationabilis animantis et mutæ pecudis sacrificium dignam divino cultu hostiam non videri. Nondum in Isaac typum cognoverat passionis futuræ; nondum Melchisedech dederat ei benedictionis gratiam, ut ista cognosceret.

11. *Recessit,* inquit, *inde in montem, contra* Ibid. 8. *Orientem Bethel.* Incrementum devotionis montis significat eminentia, cujus adscensio indicium est uberioris processus. Contra Orientem ideo, quia prophetabat venturum justitiæ solem; quod illic Sapientia pararet sibi domum, et inde per virginem suum prædestinaret exortum. Volebat ergo cognoscendorum jam mysteriorum lumen accipere. Sicut enim sole mundus, ita splendore sapientiæ tota mens illuminabitur. Meritoque
3 posuit contra Orientem Bethlehem.[3] Domus enim Dei dicitur Bethlehem, in qua natus est Christus. Unde ait per Prophetam Deus: *Et tu, Bethlehem, non es minima inter principes Juda; ex* Mich. V, 2. *te enim exiet princeps, qui regat populum meum.* Non dixit contra Bethlehem, sed tabernaculum ipsum Bethlehem appellavit. Ecclesia enim justorum est tabernaculum. Jam illa quis non miretur mysteria, quod Bethlehem juxta mare Galilææ est ab Oriente? Etenim vel anima quæ meretur templum Dei appellari, vel Ecclesia tunditur sæcularium curarum fluctibus, sed non subruitur: cæditur, sed non labefactatur, commotiones fluctuum et insurrectiones passionum corporalium facilis premere ac mitigare. Spectat aliorum naufragia ipsa immunis et exsors periculi, parata semper ut illucescat sibi Christus, atque ejus[4] illuminatione jucunditatem acqui- 1
B rat sibi. Sicut enim oculi pascuntur primo diei lumine; ita etiam mens nostra inventis alitur sapientiæ, et quibusdam ejus radiis videtur splendescere. Visibilis enim solis radiis terræ vaporantur: invisibiles autem radii cordis nostri penetrant interiores recessus.

12. Iterum ædificavit aram, et invocavit in nomine Domini. Processus fidei in Domini in- Gen. XII, 8.
vocatione significavit. Hoc adjecit superioribus.

C

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
9. Et abiit Abraham, et demoratus est in deserto.	9. Perrexitque Abram vadens, et ultra progrediens ad meridiem. Gen. XII.
18. ..... Quid hoc fecisti mihi? quare non dixisti mihi quia uxor tua est?	18. ..... Quidnam est hoc quod fecisti mihi? quare non indicasti quod uxor tua esset?
19. Sed dixisti quia soror tua est, et sumpseram mihi uxorem? Et nunc ecce mulier tua ante te, accipe et recurre hinc.	19. Quam ob causa dixisti esse sororem tuam, ut tollerem eam mihi in uxorem? Nunc igitur ecce conjux tua, accipe eam, et vade.

D *Abraham, ubi commoratus esset in deserto quo mentis tranquillitas adumbratur, in Ægyptum quæ tentatio est, descendit fame compulsus. Cur ibi Saram sororem appellaverit, non uxorem. Hanc dum Pharao cum objurgatione marito reddit, mentem continentiæ renuntiantem signat.*

13. *Et abiit Abram, et demoratus est in de-* Ibid. 9. *serto.* Tunc probatur mens, quando in quodam deserto est, ubi nulla cupiditatum lascivia, nulla abundantia pecuniæ, nullus sumptus
E luxuriæ. Utinam in hoc deserto esse possim, destitutus ab omni incentivo cupiditatum, derelictus ab omni delinquendi studio, expoliatus jactantia et tumore. Sed quia vel Deus nos tentari patitur, vel tentator incursat, cum sibi videtur in deserto mens esse quieta ab omni terrenarum voluptatum appetentia, in Ægyptum impellitur, ubi compungi possit. Stimulus enim mentis caro nostra est, et passiones ejus compunctiones sunt nostræ. Ipsa est Ægyptus no-
F stra, hoc est, caro nostra, ipsa est afflictio. In hanc descendit mens nostra, quando cogitat quæ carnalia sunt. Tunc autem adscendit, quando invisibilia desiderat. Ideo et Abraham dicitur descendisse in Ægyptum, ut affligeretur. Patitur hoc mens nostra, interdum separat se a corpore, secernit ut singulariter agat, incorporalibus intendere atque adhærere cupiens. Interdum propter colligationem animæ et corporis incli-

[1] Cod. N', *non videntur esse putat.*
[2] Cod. N', *videt.*
[3] Omnes editt. legunt *Bethel;* mss. vero hic et in sequentibus numquam non habent *Bethlehem:* quam vocem ex Bethel deducere videtur Ambrosius. (Edit. Maur.)
[4] Cod. N', omitt. *ejus.*

natur ad carnales voluptates quibus infirma subjicitur, fortior non tenetur. Afflictiones igitur forti viro coronæ sunt, invalido infirmitates sunt.[1] Unde et ille non timebat afflictationes quibus probaretur merito, qui dicit: *Nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed in omnibus sumus afflictati: foris* 1 Cor. VII. 5. *pugnæ, intus timores.*

14. Sed ut descenderet in Ægyptum fames Gen. XII, 10. coegit. Exoritur enim sæva mentis fames, quando appetentia carnis hujus exundat, et exspectatæ aquæ saluti adversæ sunt. Redigunt nos in angustias corporis, cum habendi cupiditas irrepit, luxuria suavitati est, cordi jactantia. Tentamur omnes.[2] Inflectitur etiam sobrius animus, descendit in Ægyptum, hoc est, in afflictionem corporis. Sic tamen descendit, ut quasi advena ad tempus incolere, non quasi civis possidere videatur. Justus enim dixit: *Advena sum in terra* Ps. CXVIII, 19. *hac.* Et alibi: *Heu me, quod incolatus meus pro-* Ps. CXIX, 5. *longatus est.*

15. Descendens autem Abraham in Ægyptum, hoc est, ad feros et barbaros mores, qui virtuti deferre nescirent; ne nocerent per invidiam, dixit Saræ, ne se uxorem ejus diceret, sed sororem[3] appellaret. Et hinc grande virtutis mysterium, cui cito invidetur. Et ideo ut invidiam reprimat, humiliorem se præstare debet. Non sibi principatum super omnes vindicet: non sibi soli sapientiam quasi præcipuam arroget. Hæc est quam sibi Salomon uxorem acquisivit. Uxor enim præcipue est uni debita. Itaque omnes cupiunt tali se copula dignos videri, ut doleant aliquem sibi præferri. Quis tanta solus potiatur pulcritudine? Soror autem quodam vel jure germanitatis, vel nomine plerisque sociatur. Et ideo verum amatorem suum integrum ab injuria reservat.

Gen. XII, 15. 16. Unde videntes eam Ægyptii, qui non possent discernere, nec virtutis formam cognoscere, vulgari æstimantes judicio, induxerunt ad tyrannum, hoc est, ad mentem superbam quæ pondus sapientiæ non sustinuit, et ideo afflictata est. Etenim cum animam improbam virtutis intraverit sermo, redarguit eam culpæ, errorisque pudore afficit, et prolapsionis torquet dolore. Namque dum in quadam sumus delinquendi libidine, nebulis quibusdam insipientiæ mens obducitur, et fumo quodam iniquitatis oculi ejus caligantur; ne videat eorum, quæ concupiscit, deformitatem. Sed cum omnis nebula transierit, et sapientiæ fulgore fulserit, gravia tormenta exercentur in quodam male conscii secretario. Itaque gravior nostra mens judex est conscientiæ reatu, et judicio pœnitentiæ. Quod si vel ægra per culpam, vel invalida per infirmitatem, non potuerit ferre ac perpeti virtutis præsentiam, dimittit eam, atque a se relegat, nec patitur eam volvi in se, et adhærere cogitationibus suis. Et ut infirmiores oculi lucem refugiunt, ita mens invalida sapientiæ fulgorem non sustinet. Tales erant Geraseni qui rogabant ut transiret de finibus eorum Dominus Jesus. Matth. VIII, 34.

17. Denique et iste rex Ægypti ait ad Abraham: *Quid hoc fecisti mihi? Quare non dixisti mihi, quia uxor tua est: sed dixisti quia soror tua est, et sumpseram mihi uxorem? Et nunc ecce mulier tua ante te: accipe, et recurre hinc.* Gen. XII, 18, 19. Intueamur animo intemperantem aliquem qui intuitus castitatis gratiam quodam captus ejus decore sequendam putet. Deinde pedissequas ejus nesciens quibus comitata incedit, et stipata advenit, sobrietatem scilicet, modestiam ac verecundiam, parcimoniam cibi, fugam lasciviæ, procacitatis, petulantiæ, cautionem seriam, sollicitam custodiam, subito aut ebrietatis succensus calore, aut ipsius carnis æstu, aut occursu formæ decentioris, nequaquam se teneat, nec legi carnis repugnet. Nonne dicit: Putavi rem faciliorem castimoniam sequi: supra humeros meos, supra vires meas est: rarus cui ista jungantur: vale castitas, recede, recede[4] de finibus sensuum meorum: recurre cito eo unde huc venisti: non sustineo præsentiam tuam, affligor gravibus quæstionibus,[5] dum tenendam te arbitror, quam tenere non possum?

18. Conversus deinde ad aliquem monitorem sui, qui studuerit in ejus mentem inducere assuetudinem castimoniæ, allegans non arduam fore, nec impossibilem, sed pluribus sociam, finitimam studiosis, convenientem voluntariis;[6] Quid hoc, inquit, fecisti mihi? Quare non dixisti mihi quia uxor tua est? Hoc est, quæ non perfunctorie, sed legitimo teneatur conjugio, secum maximam vehat dotem, quæ invehat gravia onera matrimonii, et duræ fœnus conjunctionis: sed dixisti sororem, nullis adstrictam legibus, et naturæ sociam, non jure aliquo dotalis census superbam ac potentem? Itaque imprudens onerum ejus copulandam eam mihi et tenendam[7] putaveram; sed intellexi quod pondus sit in ea et sarcina. Ecce mulierem tuam, id est, ecce persuasio tua ante te: accipe, et recurre.[8] Nolo ante me sit, nolo in meis cogitationibus. Tolle te hinc cum tuis consiliis, cum tua admonitione: cito tolle, cito recurre: moras tuas non fero, afflictiones sunt mihi: satis est, quod ante deceptus sum. Et misit alumnos suos, quibus vagatur plerumque mens intemperantior, volvens animo cogitationes luxuriæ, ambitionis, avaritiæ, et diversas illecebras offendens; ut eliminarent, ac longe propellerent[9] castimoniam,

[1] Cod. N' omitt. *sunt.*

[2] Ita omnes mss. licet omnes editt. ante Maur. habeant: *Luxuriæ suavitate et cordis jactantia tentantur omnes.*

[3] Cod. N', *sororem ejus.*

[4] Cod. N' omitt. alterum *recede.*

[5] Id est, pœnis atque tormentis, ut jam vidimus ad n. 60, l. I.

[6] *Voluntarii* hoc loco dicuntur ii, qui non coacte, sed sua sponte atque ex animo ad aliquid feruntur. (Edit. Maur.)

[7] Cod. N', *et retinendam.*

[8] Cod. N', *curre.*

[9] Cod. N', *proponerent.*

ne recursum faceret in eos fines quibus fuerat expulsa; quo secura jam et arbitrii serioris libera, in peccatis suis redargui non formidaret.

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XIII. 5. Et Lot qui simul ambulabat cum Abram, erant oves et boves et tabernacula.

Lectio Vulgata.

5. Sed et Lot qui erat cum Abram, fuerunt greges ovium, et armenta, et tabernacula.

Discedit Abraham ex Ægypto cum Sara uxore, ac suis omnibus, hoc est, veris animæ divitiis. Ejus reditus in Bethel quid significet. Quare autem Lot auro et argento dives non dicatur.

19. Discessit itaque Abraham inde habens secum uxorem suam Saram, hoc est, principalem non servientem. Ideo et dicitur illi: *Audi Saram uxorem tuam.* Quæ enim servitio delictorum se exuit, principatum habet, non servitutem. Mens ergo validior principalem virtutem secum habet, hoc est, imperitantem corporis sensibus, non obedientem. Quæ de Ægypto secum omnia retulit, nihil ibi disciplinarum suarum amisit. Non colorata est intemperantia, insolentia, flagitiorum immodestia; non exspoliata est amictum sedulæ sobrietatis, non exuta vestimento pudoris.

Ibid. 1.

Gen. XXI, 12.

Gen. XIII, 2.

20. *Erat dives valde,* utpote cui nihil bonorum deerat, quæ non alieni erat appetens, quæ nullius indigebat, quod suum dici vellet. Hoc est enim esse divitem, habere quod satis voluntati sit. Mensuram enim frugalitas habet, census non habet, cujus modus in arbitrio quærentis est. Erat autem dives pecoribus, argento et auro. Quid sibi hoc vult? Non mihi videntur in homine justo sæculares divitiæ laudari. Unde in pecoribus corporales sensus intelligo, quia et ipsi irrationabiles sunt: in argento sermonem, in auro mentem. Merito dives erat Abraham, quia regebat sensus irrationabiles. Denique et domuit, et mansuetos fecit, ut fierent rationabiles. Habebat sermonem fidei colore splendidum, purgatum spiritalis gratia disciplinæ: habebat mentem plenam prudentiæ. Ed ideo auro comparatur mens bona; quia sicut aurum ceteris præstat metallis, ita mens bona in homine ceteris potior est humanæ substantiæ portionibus. In tribus igitur census sapientis: in sensu, sermone, mente: gradus quidam per ordinem factus, sicut etiam in Apostolo legimus: *Manet autem spes, fides, caritas, tria hæc: major autem his est caritas.* Et mens igitur major est; quia ipsa est quæ molit spiritale frumentum, ut purgationem sensuum sermonumque proferat. Servatur ubique persona sapientis viri.

I Cor. XIII, 13.

Gen. XIII, 3.

21. Denique eo inducitur rediisse Abraham, hoc est, in Bethel, unde in Ægyptum descenderat; ut agnoscamus quod etiam justi in domo Dei positi, et verbo Dei intenti tentantur quidem secularibus afflictationibus; sed non alienantur a domo Dei, et a custodia præceptorum cœlestium.[1] Suis contentos esse finibus, non extolli divitiarum copiis, et rebus secundum gratiam voluptatum fluentibus, hoc esse mentis optimæ: meditari semper principium et finem, eo procedere, et inde ingredi,[2] hoc esse bonum. Bonum autem sapientia est. Nemo enim bonus, nisi unus Deus. Ab eo procedimus, creati per ipsum: ad eum revertimur, quia cum Christo esse multo melius. Et ut scias quia bonum est congruere principium et finem, ipse ait bonus Jesus: *Ego sum* A *et* Ω, *principium et finis.*

1

2

Apoc. I, 8

22. Mens igitur nostra cum ipso semper sit: ab ejus templo, ab ejus verbo numquam recedat. Semper in lectione Scripturarum sit, meditationibus, orationibus; ut sermo ejus qui est[3] semper operetur in nobis, et ut quotidie procedentes in ecclesiam, vel domesticis incubantes orationibus, ab ipso incipiamus, et in ipso desinamus.[4] Ita totius hic vitæ nostræ dies, et cursus diei ab se sumat principium, et ipsi desinat.[5] Sicut enim a principio vitæ credere, et initiari Deo, salus est: ita perseverantia usque in finem necessaria est. Est autem mentis optimæ diligentia; ut verbo Dei intenta nihil faciat irrationabile, unde tristitia subeat; ut jugiter actuum suorum bene conscia, lætitiam bonæ servet conscientiæ. Quod enim bonum, hoc sine timore et sine tristitia est, id est, securitatis plenum et gratiæ. Possessio enim justi gratum esse Deo:[6] insipientium autem nullus gradus. Ideo Esaias, appropinquante bono, ait: *Fugiet dolor, et tristitia, et gemitus.* Johannes quoque in Apocalypsi: *Et ipse,*[7] inquit, *Deus cum illis erit, et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius, neque luctus, neque clamor, neque dolor ulterius.* In resurrectione enim justorum lætitia jugis erit et gratia, cum illud bonum cœperit esse cum sanctis suis, quando requiescent in sinu Abrahæ, positi in ejus tabernaculo, quod inter domum vel sermonem Dei et gratiam fixum est: significans innocentiam fidelium agere gratias auctori suo, qui non habent unde eos pœniteat in hoc mundo fuisse.

Is. XXXI, 10.

7

Apoc. XXI, 3, 4.

23. Factis itaque simplicibus Abrahæ magnarum institutionum documenta explicantur. Merito dives, qui etiam disputationes philosophorum divites facit, qui de ejus actu præcepta formarent sua.

24. Ejus ergo divitias Scriptura expresserat: supererat cognoscere utrumnam Lot quoque nepos ejus, et ipse utpote ejusdem successio-

[1] Sequens etiam periodus regitur a præcedenti *agnoscamus.*

[2] Cod. N', *egredi.*

[3] Id est, sermo Dei, quæ locutio ex Philone desumpta est, λόγος τοῦ Ὄντος: neque fere usquam aliter is Deum vocat quam ὁ ὤν; nempe quia hoc nomine se appellari Moysi dixerat ipsemet Deus (Exod. III, 14). (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', *finiamus.*

[5] Cod. N', *et in se desinat.*

[6] Cod. N', *grata est Deo;* ita et alii mss. apud Maur.

[7] Cod. N', *Et ille.*

nis, dives fuerit: sed Scriptura cum pecoris tantum abundantem adserit. Denique sic habet: *Et Lot, qui simul ambulabat cum Abraham, erant*
Gen. XIII. 5. *oves et boves, et tabernacula.* Non habebat argentum, quia nondum justus. Etenim argentum ignitum lingua justi. Non habebat aurum, quod habebat ille qui vidit Christi posteriora, de quo
Ps. LXVII. 14. scriptum est: *Et posteriora ejus in specie auri.* Vidit illum Abraham, sicut testatus est Dominus dicens: *Abraham diem meum vidit, et gavisus*
Joan. VIII, 56. *est.* Et ideo auri speciem habere meruit et possidere.

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. XIII. 6. Non capiebat eos terra.	6. Nec poterat eos capere terra.
8. ..... Non sit rixa inter me et inter te, et inter pastores meos et pastores tuos, quia homines nos fratres sumus.	8. ..... Ne, quæso, sit jurgium inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos: fratres enim sumus.
9. ..... Si tu in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in sinistram.	9. ..... Si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo: si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam.
10. Et levavit Lot oculos, et adspexit omnem regionem Jordanis, quæ irrigabatur priusquam everteret Deus Sodomam et Gomorrham, sicut paradisus Dei, et terra Ægypti, usque dum venias Zothopa.	10. Elevatis itaque Lot oculis, vidit omnem circa regionem Jordanis, quæ universa irrigabatur antequam subverteret Dominus Sodomam et Gomorrham, sicut paradisus Domini, et sicut Ægiptus venientibus in Segor.
11. Elegit sibi Lot.....	11. Elegitque sibi Lot.....

Quo sensu scriptum sit: Et Lot qui ambulabat cum Abram, *itemque:* non capiebat eos terra. *De pastoribus, et rixa inter eos orta, quam sedare conatur Abraham. Idem cum frustra Lot retinere tentasset, illum cum bona gratia dimittit. De imperitia ac insolentia Lot in eligendo, deque Sodomitarum peccatis.*

25. Nunc illud nequaquam prætereundum arbitror, quod videtur etiam doctiores movisse; qua ratione sic scriptum sit: *Et Lot*
Ibid. 5. *qui ambulabat cum Abram;* quasi alter esset
1 Lot qui non ambulabat[1] cum eo, secundum quod accepimus. Et putant plerique non solvi quæstionem. Ergo ut illis satisfaciamus, et a regula Scripturæ non recedamus, unam personam dicimus, duo negotia, quod in uno eodem-
2 que viro duæ res significantur:[2] numero unus est, officio duplex.[3] Declinatio enim dicitur Lot, sicut habet latina interpretatio. Declinat autem
4 quisque aut bonum[4] aut malum. Cum ergo Lot declinaret malum, hoc est, errorem, flagitium, crimen, jungebatur patruo: cum declinaret bonum, hoc est, justum, innocentem, sanctum, religiosum, sociabatur flagitio. Bene ergo dixit: *Et Lot qui ambulabat cum Abram;* quia adhuc non elegerat Sodomam, non habitabat cum flagitiorum auctoribus. Postea enim cœpit habitare in Sodomis. Ideoque quasi a seipso mutatus, velut alter accipitur; non solum a justo viro, sed a seipso desciscens.

26. Denique quia studio jam deflecti cœperat a patruo, *Non capiebat*[5] *eos terra.* Nulla enim spatia possunt satis esse discordibus: quietis et pacificis etiam angusta abundant: dissonis moribus etiam spatiosa arctantur. Et quia a principio dixi mentem hic formari hominis, quæ a principio imperfecta fuerat, sed per incrementa et gradus quosdam proficit, ideo ait: *Non capiebat eos terra:* hoc est, una anima motus diversos non recipiebat naturaliter sibi repugnantes. Potest tamen fieri ut interdum non omnia in uno eodemque perfecta sint; possit tamen aliqua vitia sua operire, vel motus suos temperare: si aut plura bona sint quibus pauciora vitia operiat; aut repentinam commotionem consilio maturiore reflectat. Verum si ex utraque parte plura concurrant dissona ac repugnantia, habitatio discrepantium virtutum ac passionum in una anima solvatur necesse est. Figurate ergo animam secundum physiologos[6] terram appellavit. Nam et Salomon ait: *Tam-*
Gen. XIII. 6. 5 6
Prov. XXIV. *quam agricultura homo imprudens;* quæ si fœcunda sit opimis segetum fructibus, abscondere potest spinas: sin vero spinæ concurrant aristis, secandi nulla est copia.

27. Qui igitur pastores sint, et quorum animantium, et quæ rixa inter pastores Abrahæ et inter pastores Lot consideremus. Pastores sunt magistri gregum, vel diligentes et sobrii, non[7] sinentes agrorum culta obteri pedis vestigio, atque aduri sentibus: vel negligentes et remissi, qui non revocent pecus suum, quo herbosa et non fructuosa pascatur, sed libere vagari per varios agri fructus sinant. Istorum ergo pastorum solers custodia necessaria est; ne forte adscribatur diligentibus, quod evertit negligentium incuria. Sed quia non sermo de visibilibus, ideo cujus pecoris pastores sint prius consideremus. Pastores hos definire possumus. *Pastores,* inquit, *jumentorum.* Jumenta autem sensus corporis irrationabiles significari accepimus. Qui sunt ergo pastores sensuum, nisi præceptores, et quasi quidam rectores gregum, duces eorum, vel monitores alicujus sermonis, vel mentis nostræ cogitationes? Qui si pastoralis disciplinæ gnari et tenaces sunt, non permittunt longius sensuum gregem vagari, et inutilibus aut noxiis[8] inhærere pabulis: sed provido ductore revocant, et frænos rationis admovent, atque obsistunt renitentibus. Mali autem præceptores, vel inutilis disceptationis permittunt eos impetu suo ferri, et in præruptum ac periculum ruere, et culta obterere, fructuosa depasci; ut si qui sunt in eadem anima virtutum[9] hujuscemodi fructus, eos quoque dissipent. Hinc ergo cogitationum nostrarum discordia. Cum caro repugnat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, non me-
Supra c. 1 hujus libri
Gen. XIII, 7.
4 9

[1] Cod. N', *ambulat.* Hic num. refertur adhuc ad verba proposita initio capitis præcedentis.
[2] Cod. N', *significentur.*
[3] Cod. N', *nomine duplex.*
[4] Cod. N', *ad bonum,* perperam intellecto ab amanuensi valore verbi *declinat.*
[5] Cod. N', *Non capit.*
[6] Cod. N', *philosophos.*
[7] Cod. N', *vel non.*
[8] Cod. N', *ac noxiis.*
[9] Cod. N', *si quæ sunt..... virtutes.*

diocris pugna est, quando ipse Apostolus vas electionis dominicæ dicit: *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis meæ, et captivantem me in lege peccati, quod est in membris meis.* Rom. VII, 23. Sedare hanc pugnam ipse nequiverat, et ideo ad Christum confugit[1] dicens: *Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Ibid. 24. Hoc est, ne delectationibus[2] carnis adhæream. Quis igitur est qui his me solvat vinculis, et liberum societ Deo,[3] sensusque ad sobrietatem animæ magis detorqueat, quam ad corporis temulentiam? Sed quia inter homines tantum non potuit rectorem invenire, conversus ad Deum: *Gratia,* inquit, *Dei per Jesum Christum Dominum.* Ibid. 25. Si fortior suis[4] non commisit viribus, quod corpus mortis evaderet, sed auxilium quæsivit a Christo; quid nos facere oportet infirmiores? Hanc pugnam gravem esse cognovit Abraham, et ideo in principio cavendum putavit. Sapienti enim pacis est studium; imprudenti amica jurgia.

28. *Non sit,* inquit, *rixa inter me et inter te, et inter pastores meos et pastores tuos; quia homines nos fratres sumus.* Gen. XIII, 8. Patruum legimus Abraham, et Lot ejus nepotem; quomodo eum fratrem appellat? Sed adverte quia causas concordiæ sapiens adhibet. Unde præmisit: *Homines nos*[5] *sumus.* Omnes autem homines unius naturæ partus sunt, intra ejus concepti viscera, et uno foti atque effusi utero. Unde nobis jure quodam germanitatis velut fratres connectimur ab uno patre conditi, et una matre tamquam fratres uterini editi. Et ideo cum simus rationabilis naturæ soboles, tamquam uterini nos diligere debemus amore mutuo, non impugnare ac persequi. Multo autem verius ad unam animam refertur, cujus rationabile cognatos habet, ut supra diximus, sensus irrationabiles: quod autem rationabile, virtutum habet copulam. Unde fraterna quadam sibi copulantur necessitudine vitia virtutesque hominis; quia illa carnalis, istæ rationabilis animæ sunt. Caro autem atque anima veluti quadam lege sociantur conjugii, ex quibus homo constat. Homo igitur velut portiones suas fœderare debet, atque ad pacem cogere. Sed quia nemo erat tantus qui carnem vinceret; ideo, *Venit pax nostra, qui fecit utraque unum, et medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne sua, legem mandatorum edictis evacuans, ut duos conderet in semetipso, in uno novo homine faciens pacem, ut reconciliaret*[6] *utrosque in uno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in semetipso.* Ephes. II, 14 et seq. Recte igitur se ut hominem infelicem dixit Apostolus, qui tantum bellum intra se pateretur, quod non possit restinguere. Denique cum de una portiuncula pas-

C. 1 hujus libri.

sionum, hoc est iracundia, diceret Salomon, *Melior est,* inquit, *sapiens forti: qui autem iracundiam continet, melior est quam qui urbem capit.* Beatus igitur qui hoc bellum evaserit: etiam non advena et[7] peregrinus, sed civis sanctorum et domesticus Dei, quem in terris positum terrena non quatiant. Prov. XVI, 32

29. Hunc affectum servare cupiebat Abraham. Itaque ut vir pacificus ait primo: *Non sit rixa inter me et inter te.* Inde ait: *Et inter pastores meos, et pastores tuos.* Tertium posuit: *Ecce,* inquit, *tota terra ante te,* hoc est, si non potest convenire, cedo omnibus, totum cape, si de loco aut possessione dissensio est. Quod si moribus non convenit, discede a me. Quanta ante præmisit, ne cogeretur discedere? Sed etiam hoc virtutis ac disciplinæ est. Dixit enim ante nos vir ex philosopiæ profectus disciplina, quatuor hæc bono viro inesse. Ut elaboret primum ut omnes sibi amicos faciat: secundum, ut si non potest amicos facere, certe nec inimicos: tertium, ut si nec istud suppetit, ex sententia discedat: quartum, si quis cedentem persequatur, vindicet se, ut potest. Sed illa tria superiora in Abrahæ non sermonibus nudis, sed veris operibus agnoscimus.

30. Quartum autem non ita est, quando etiam circa cedentem servavit affectum parentis; ut eum non solum non persequeretur, sed etiam captum erueret ac liberaret. Denique Apostolus cum tria illa doceat, quartum præceptis suis solvit, quod addiderat philosophia. Ait enim cum pacificum populum Dei informare vellet: *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes:* deinde si hoc non potest, Rom. XII, 18 certe, nec discordias, nec inimicitias. Ideoque addidit: *Non vos vindicantes, carissimi,* in quo *Ibid.* 19. et tertium illud excluditur,[8] ut vindicare nos nequaquam velimus: *Sed date locum iræ.* Habes et quartum, ut discedas magis, et vindictam Deo committas, quam tibi exigas; quamquam et hoc secundum legem magis dictum voluit videri. Nam secundum Evangelium supra habes: *Benedicite eos qui vos persequuntur.* Habemus Matth. V, 44 hæc præcepta ad Timotheum in secunda epistola: *Propter quam causam,* inquit, *admoneo te, ut resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum mearum. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis.* Et iterum: *Tu autem, fili* II Tim. I, 6 et 7. *carissime, fortitudinem cape in gratia.* Habes ergo II Tim. II, 1. primæ præceptum sententiæ, ut erga omnes gratiam locet: deinde si non potest præceptis suis omnes acquirere, caveat ne verbis aliquos exasperet, hoc est, ne inimicos faciat. Unde ait infra: *Hæc commoneo, testificans coram Deo, noli*

[1] Cod. N', *refugit.*
[2] Cod. N', *delectationi.*
[3] Cod. N' omitt. *Deo;* ita et alii mss. apud Maur.
[4] Cod. N' omitt. *suis.*
[5] Cod. N', omitt. *nos.*
[6] Maur. *ut conciliaret.* At lectio nostra evidenter præferenda quippe quæ et alibi occurrat apud Ambrosium, necnon apud. alios SS. Patres. V. Sabb. ad h. l.
[7] Cod. N', *nec.*
[8] Videtur hic aliqua transpositio esse, et quod *tertium* dicit dicendum potius *quartum;* et contra. Sed in hoc nihil nos mss. juvare possunt. (Edit. Maur.)

verbis contendere, in nihil utile, nisi ad subver-
II Tim. II, 14. *sionem audientium. Servum autem Domini non*
Ibid. 24. *oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes.* Pulcre post pauca subjecit, et causam præstitit, quam philosophia non vidit· *Cum modestia,* inquit, *corrigentem eos qui resistunt, ne quando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam ve-*
Ibid. 25. *ritatem.* Ad tertium quoque illud, ut discedamus ab eis cum quibus nobis convenire non potest, habes additum, cum præcepit ut loquatur quæ decent sanam doctrinam, deinde pugnas legis declinet, hoc est, primum gratiam seminet, deinde nullum litigando avertat: tertium est ut *hæreticum hominem post unam correptionem devitet; quia subversus est qui hujusmodi est, et*
Tit. III, 10 et 11. *delinquit, cum sit a semetipso damnatus.* Quam argute suo judicio damnatum nostræ ultioni subtrahit, quasi indignum in quem vindicetur! David autem evidenter studium vindictæ amovet
Ps. VII, 5. dicens: *Si reddidi retribuentibus mihi mala.*

31. Ergo mens viri sapientis ejusdem animæ vel lapsus, vel irrationabiles motus studet corrigere, sibique conjungere. Potest enim fieri ut quæ interdum displicent, emendentur cum gratia. Effusio patrimonii si recidatur, habet liberalitatem sine dispendio. Verecundia interdum remissior est; si confirmetur, habet et pudoris gratiam, et propositi constantiam. Commotio si temperetur, indignationis horrorem deponit, adsumit laudem vigoris. Quod si emendare non potest, non exasperet intemperantia. Deprehendit ardo-
[1] rem libidinis quam conjugio coerceat;[1] ne dum quæritur continentia, obrepat impudicitia. Ideoque bonorum magister, *Dico,* inquit, *non nuptis*
[2] *et viduis: bonum est illis si sic maneant,*[2] *sicut et ego. Quod si se non continent, nubant. Melius est*
I Cor. VII, 8. *enim nubere, quam uri.* Sunt aliquæ mulieres immaturo destitutæ maritorum obitu, et se continere nequeunt. *Volo,* inquit, *juniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam oc-*
I Tim. V, 14. *casionem dare adversario.* Quod si aliquas deliciæ delectant, et luxuriari in Christo volunt, viduitatis affectantes gloriam, germanitatem autem non custodientes, eas devitandas judicat,
Ibid. 11. ut habes scriptum: *Adolescentiores viduas devita.*

32. Recte igitur Abraham cum bona venia voluit nepotem dimittere, quem deflectentem a se tenere non poterat. Sic et mens bona a præcipiti et dimerso irrationabilium lapsu secernat se ac separet. *Si tu,* inquit, *in sinistram, ego in dexteram: vel si tu in dexteram, ego in sini-*
Gen. XIII, 9. *stram,* hoc est, quæ tibi in dextera sunt, mihi in sinistra sunt: et quæ tibi in sinistra, mihi in dextera sunt. Viro enim imprudenti in dextera sunt, quæ sunt corporis: ea præfert, ea constituit in meliorem partem, divitias quoque et honores præponit: at vero immortalitatis adipiscendæ gratiam ad sinistram[3] habet, quæ sa- [3]
pienti ad dexteram est. Longitudo enim vitæ in dextera ejus. Omnesque animæ virtutes insipiens vir in sinistram ejicit: prudens autem vir has sibi ad dexteram locat, quæ autem corporis, in sinistram.

33. *Et levavit,* inquit, *Lot oculos, et adspexit omnem regionem Jordanis.* Deflectentibus a vero Gen. XIII, 10.
amica jactantia est. Denique ut Abraham humilius, qui electionem obtulit, ita Lot insolentius, qui electionem usurpavit. Virtus se humiliat, extollit autem se iniquitas: qui se debuit committere maturiori, ut esset tutior, denique[4] eli- [4]
gere nescivit. Nam primo levavit oculos, et adspexit regionem, hoc est, illam rem quæ non esset prima ordine, sed tertia, hoc est novissima. Prima sunt enim quæ sunt animæ bona: secunda, quæ corporis, id est, salus, virtus, pulcritudo, formæ gratia: tertia sunt, quæ accidunt, hoc est, divitiæ, potestates, patria, amici, gloria. Regio igitur tertio loco ponitur; est enim res habitationis.

34. Vidit igitur regionem *quæ irrigabatur, priusquam everteret Deus Sodomam et Gomorrham, sicut paradisus Dei, et terra Ægypti, usque*
[5] *dum venias Zothopa.*[5] In quo nisi diligenter in- *Ibid.*
tendis, numquid in eo errasse eum dicere potes, quod elegit vicina Jordanis,[6] et ea quæ irriga- [6]
bantur sicut paradisus Dei? Non utique secundum litteram. Sed cum Jordanis descensio dicatur, descendit qui deseruit virtutis consortium, et speciem elegit, non veritatem. Paradisus enim perfectæ beatitudinis amœnitas est, vel animæ fructuosæ[7] fundamenta, in qua sapientiæ sint, [7]
justitiæ, ceterarumque virtutum plantaria. Terra autem Ægypti corporalem substantiam significat, cujus plantaria sunt sensus, et passiones corporis. Sicut enim vireta virtutum fontem habent Christum, et spiritalis ubertatem gratiæ, quo exuberent: ita intemperantia fons quidam est passionum corporalium, quo aluntur superflua.

35. *Pulcre* autem ait Scriptura: *Elegit sibi Lot,* *Ibid.* 11.
hoc est, declinatio; quia posuit Deus ante nos bonum et malum, ut unusquisque eligat quod velit. Non eligamus ergo quod specie videatur[8] [8]
jucundius, sed quod veritate præstet; ne cum sit nobis tributa optio, ut sequamur potiora, levemus oculos inflexi falso amœnitatis decore: veritatem autem naturæ velut deflexis obtutibus obumbremus.

36. Quod autem homines in Sodomis sævi erant, et peccatores in conspectu Domini valde, *Ibid.* 13.

[1] Unus codex apud Maur. ita habebat prima manu scriptum: *non exasperet intemperantiam. Deprehendit ardorem libidinis, conjugio coerceat.* Quæ lectio aliis forte præferenda iisdem videbatur.

[2] Maur. *permaneant.* At lectio nostra præferenda videtur, cum ita etiam alibi apud eumdem S. Doctorem occurrat.

[3] Cod. N', *in sinistra.*

[4] Maur. *tutior. Denique.* Nos propter contextus necessitatem puncto comma substituimus.

[5] Cod. N', *venias in Zothopa.* LXX antem legunt εἰς Ζόγορα. Lectio latina derivata est e perperam scripta latinis litteris græca voce ΖΟΓΟΡΑ ubi littera Γ pro Τ recepta est.

[6] Cod. N', *fluenta Jordanis.*

[7] Cod. N', *fructuosa.*

[8] Cod. N', *videtur.*

non mediocris hic est œconomia, ut advertas mitem Deum gravi peccatorum moveri acerbitate ad ulciscendum, nec immerito[1] non potuisse exorare Abraham Sodomitanis veniam, quia supra modum flagitiosi erant. Plerique sunt quo nequiores, eo tectiores, qui hominum subterfugiunt indaginem, ubi res sine arbitro geruntur, aut falso testimonio justus circumvenitur. Manet tamen[2] ante Deum justus, etiamsi condemnetur ab hominibus; quia Deus non judiciorum exitus, nec cum intextis nequitiæ commentis negotia, sed nudam spectat negotiorum naturam. In examine autem hominum falsæ opinionis error plerumque obducit vim veritatis. Manebat apud Deum Susanna pudica valde, etiam cum damnaretur adulterii; quia Deus non adsertionibus falsorum testium facti examinabat fidem, sed intimæ conscientiam mentis interrogabat.

CAPUT VII.

	Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. XIII.	14. Et dixit Deus ad Abram, postquam recessit Lot ab illo: Respice oculis tuis, et vide a loco in quo nunc tu es, ad Africum, et Aquilonem, et Orientem, et mare.	14. Dixitque Dominus ad Abram, postquam divisus est ab eo Lot: Leva oculos tuos, et vide a loco, in quo nunc es, ad aquilonem et meridiem, ad orientem et occidentem.
	15. Quia omnem terram quantum vides, tibi dabo eam, et semini tuo in æternum.	15. Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo et semini tuo in sempiternum.
	17. Surge et perambula terram in longitudinem et in latitudinem; quia tibi dabo eam, et semini tuo in æternum.	17. Surge, et perambula terram in longitudine, et in latitudine sua: quia tibi daturus sum eam.
Gen. XIV.	14. ..... Numeravit Abram trecentos decem et octo vernaculos suos....	14. .... Numeravit expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo.....
	15. ..... Et percussit eos, et persecutus est usque Choba, quæ est ad dexteram Damasci.	15. ..... Percussitque eos, et persecutus est usque Hoba, quæ est ad lævam Damasci.
	16. Substantiam quoque recepit.....	16. Reduxitque omnem substantiam.....

Ex verbis Domini ad Abraham philosophos hoc suum dogma, Omnia esse sapientis, *hausisse, atque inibi quæ possessio Abrahæ divinitus sit promissa. Quinque reges, nempe corporis sensus, a quatuor, hoc est, corporalibus illecebris devincuntur: at Sodomorum equitatum idem Patriarcha in Christi nomine pugnans revocat, vitia scilicet refrænat ac errores.*

37. Sequitur locus quo evidenter docemur quantum mens superfluis portionis[3] irrationabilis exhaustis proficiat, et quantum vitia vitiis adjuncta mali adferant. Non enim ociose Scriptura posuit: *Et dixit Deus ad Abram, postquam recessit Lot ab illo: Respice oculis tuis, et vide a loco in quo nunc tu es, ad Africum, et Aquilonem, et Orientem, et mare; quia omnem terram quantum vides, tibi dabo eam, et semini tuo in æternum.* Hinc tamquam a fonte hauserunt Stoici philosophi dogmatis sui sententiam: Omnia sapientis esse. Oriens enim et Occidens, Septemptrio et Meridies portiones sunt universitatis. His enim totus mundus includitur. Hæc cum promisit Deus daturum se Abrahæ, quid aliud declarat, nisi sapienti et fideli præsto omnia, deesse nihil? Unde et Salomon in Proverbiis ait: *Ejus qui fidelis sit, totus mundus divitiarum.* Quanto prior Salomon quam Zenon Stoicorum magister, atque auctor sectæ ipsius! Quanto prior quam ipse pater philosophiæ Plato, vel ejus inventor nominis Pythagoras! Quis autem fidelis, nisi sapiens? Stultus enim sicut luna immutatur: sapiens autem immobilis fide permanet.

38. Sed forte dicas: Quomodo sapientis totus mundus est? Quoniam ipsa natura dat illi sortem omnium, etiamsi ipse nihil possideat. Domina est enim et possessor omnium sapientia, quæ sua putat naturæ munera: quoniam in usum hominum data sunt, nec ullis indiget, etiam si desint ei ad victum necessaria. Namque ut musicus organa, aut medicus medicamenta, aut nauclerus quæ ad navis instrumentum necessaria sunt, etiamsi quando non habeat, habet tamen eo ipso quo possit his uti, etiamsi ad tempus usus eorum non suppetat: quanto magis sapiens suum judicat quidquid naturæ est, qui vivit secundum naturam? Non enim amittit jus suum, qui meminit se ad imaginem Dei factum, et ad homines a Domino Deo dictum: *Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et dominamini in eam, et imperate piscibus maris, et volatilibus cœli, et omnibus pecoribus, et omni terræ, et omnibus serpentibus qui repunt*[4] *super terram.* Et novit quia sapientia omnium mater est, et ipsa orbem terrarum possidet. Denique Salomon qui sapientiam poposcit et accepit a Domino Deo nostro, *Ipse mihi*, inquit, *dedit eorum quæ sunt scientiam veram; ut sciam dispositionem orbis terrarum, et virtutem elementorum, initium et consummationem et medietatem omnium rerum, et divisiones temporum, et anni cursus, et stellarum dispositiones, naturas animalium et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias herbarum, et virtutes radicum, et quæcumque sunt abscondita et improvisa.* Sed hæc nulli nisi perfecto suppetunt.

39. Denique Abraham quamdiu adhærebat ei Lot, hoc est, deflexio morum, sortem horum non acceperat. Ubi vero deflexionis ambiguo quodam atque anfractu absolutus, rectas virtutum semitas continuis animæ suæ gressibus cœpit carpere, in omnem terram possessor mittitur, atque dicitur ei: *Surge, et perambula terram in longitudinem et in latitudinem; quia tibi dabo eam, et semini tuo in æternum.* Ergo qui sapientiam meruerit, et non fuerit ancillæ filius, non peccati servus, non successioni carnis obnoxius; sed liberæ, id est, Saræ illius non servientis, sed principantis, bonæ stirpis, bonæ indolis, perfectæ titulo virtutis, hereditatem acquiret universitatis. Dicitur ergo Abrahæ: *Surge.* Non corporalem adsurrectionem significat, sed spiritalem, hoc est: *Surge qui dormis,* surge a ter-

Prov. XVII, 6.

Gen. I, 28.

Sap. VII, 17 et seq.

Gen. XIII, 17.

Ephes. V, 14.

Gen. XIII, 14, 15.

Diog. Laer. l. 7 in *Vita Zenonis.*

[1] Cod. N', *merito.*
[2] Cod. N', *autem.*
[3] Cod. N', *portionibus,* ita et alii mss. et edd. apud Maur.
[4] Maur. omitt. *repunt.* At lectio nostra etiam alibi occurrit apud S. Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.

renis, surge a corporalibus, relinque terrena, cœlum adspice; *et exurge a mortuis,* hoc est, opinionibus vanis, et disputationibus Chaldæorum. Intuere mundum, intuere etiam illum qui potest totum donare mundum. In possessionem, inquit, tibi dabo mundum, quem Deum ante credebas.

40. *Perambula terram in longitudinem ejus et latitudinem.* Utique intra momentum terram istam Persarum interclusam imperiis, ab Indiæ quoque
1 littoribus ad[1] Herculis, ut ajunt, columnas, vel Britanniæ extrema confinia non potuit perambulare. Et potuit quasi indevotus videri, qui cœlesti oraculo non obedisset, si obeundæ hujus terræ mandatum accepisset: sed cum sit ejus devotio probata; quia ad quercum tantummodo
Ephes. v, 18. Mambre transtulerat tabernaculum, utique terram, hoc est, virtutem possumus perfectam intelligere, quæ bonos fructus daret, et fœcundas inventiones, cogitationumque primitias, meritorum vindemiam, frumento, vino et oleo repleret interiorem domum, terram resurrectionis quam
Exod. III, 17. promisit patribus nostris fluentem lac et mel, suavitatem vitæ, jucunditatis gratiam, splendorem gloriæ, cujus heres primus factus est primogenitus a mortuis Dei filius Jesus Christus.
Galat. III, 16. Et ideo non seminibus dixit, sed semini; ut declararet illum, qui hanc hereditatem humano generi primus acquireret.

41. Cognovimus bonæ mentis profectum, quæ
2 a vitio[2] lubricæ deflexionis exsurgens quæsivit statim præmium sapientiæ, hereditatem justitiæ. Quantum autem noceant levitati vitia adjuncta, docet sequentium series lectionum. Nam illi quatuor reges qui de quinque regibus triumphaverunt, et adduxerunt equitatum Sodomorum totum, ceperunt etiam Lot filium fratris Abrahæ,
Gen. XIV, 1 et seq. et discesserunt. Quinque reges quinque sensus corporis nostri sunt, visus, odoratus, gustus, tactus, auditus: quatuor reges, illecebræ corporales atque mundanæ sunt; quoniam et caro hominis, et mundus e quatuor constat elementis. Merito reges dicuntur; quia habet suum culpa dominatum, habet regnum grande. Unde Apostolus ait: *Non regnet peccatum in vestro*
Rom. VI, 12. *mortali corpore.* Sensus igitur nostri facile corporalibus delectationibus et sæcularibus cedunt, et quadam eorum potestate capiuntur. Corporales enim delectationes et illecebras hujus sæculi non vincit, nisi mens quæ fuerit spiritalis, adhærens Deo, et se totam a terrenis separans. Deflexio omnis his capitur. Unde Johannes ait:
Apoc. VIII, 13. *Væ habitantibus in terra!* Non utique omnes homines comprehendit, qui tunc vitæ hujus cursum conficerent (sunt enim et in terris positi quorum conversatio in cœlis est), sed eos quos terrenæ conversationis affectus, ac hujus sæculi vicerit gratia. Ergo non habitatores, sed accolæ sumus terræ hujus. Accola enim temporalis diversorii spem gerit: habitator autem spem omnem atque usum suæ illic substantiæ locare videtur, ubi habitandum putaverit. Itaque qui est terræ accola, habitator cœli est: qui autem habitator terræ, possessor est mortis.

42. *Numeravit Abram trecentos decem et octo*
vernaculos suos, et percussit eos, et persecutus
est[3] *usque Choba, quæ est ad dexteram Damasci.*
3 Gen. XIV, 14, 15.
Et numerus vitalis est. In ipso enim vita, si credamus in passione in nomine Domini Jesu. Nam hæc est nominis interpretatio hujus; quod diximus Choba, id est vita. Ipsa ad dexteram[4] Damasci pulcre esse dicitur. Agni enim ad dexteram, hædi ad sinistram. Scit exercitata mens quos ad prælium consummandum sibi adhiberet, quibus armis instrueret, quibus ducat vexillis.
4 Lib. I *De Abraham*, c. 2.
Non aquilarum præfert imagines, nec dracones:[5] sed in cruce Christi, et in Jesu nomine progreditur ad prælium, hoc signo fortis, hoc vexillo fidelis. Merito ergo mens exercitata, quæ recepit veram sapientiam justi viri. Justitia autem solers correptionis est, ac arguendo revocat peccatores, et stringit passionum impetus.
5

43. Ideo dicit Scriptura, quia *revocavit omnem equitatum Sodomorum,* hoc est, habenas tenuit, fræna rationis imposuit, revocavit culpam, stravit
6 errorem.[6] Equus enim stare nescit, velox ad impetum, cervicem exaltans suam, hinniens ad libidinem. Quid tam simile peccati? Fervet enim primo culpa impetu, et omnem recti cogitationem prævenit, motuque immaturo exsilit, ut eam difficile ratio revocare possit. Fertur in præceps, et adscensorem suum projicit im mare istud hujus sæculi, cervice tumida recusans jugum correptionis. Est specialis quædam forma libidinis, quæ vocem mutet hominis, verba amantis
7 corrumpat, suisque se prodat[7] sermonibus. Denique ad Judam per Hieremiam dicit Dominus Deus: *Nunc videbitur ignominia tua, et adulterium tuum, et hinnitus, et alienatio fornicationis tuæ supra colles.* Hunc justus revocavit[8] equi-
8 Jer. XIII, 25 et 26.
tatum: mores quoque declinantis convertit, et ad se vocavit, ut imitatores sui fierent, qui deflexerant; quia sensus nostri ad disciplinam mentis recurrunt.

44. *Substantiam quoque recepit.* Non patrimo- Gen. XIV, 16.
nium utique significat, sed vitalem animæ substantiam, in qua sit pretiosus census, non stipula, non fœnum; in qua[9] fidelis sit alloquii
9 splendor, in qua nostræ census subsistat spei. Hæc est enim vera nostra substantia, quæ est

[1] Cod. N', *usque ad.*
[2] Cod. N', *in vitio.*
[3] « Hæc verba *et percussit eos, et persecutus est,* quæ in mss. ac priscis editt. desunt, restituit edit. Rom. non male. Neque enim aliunde factum putamus, ut omitterentur, nisi quia scriptor compendio uti volens indicasset cetera supplenda usque ad vocem *Choba.* » Ita Edit. Maurini. Noster autem codex N' omittit solummodo *et persecutus est.*
[4] Cod. N', *et dextera.*
[5] Apud Romanos legionis signum erat aquila, draco cohortis. Veget. l. XI, c. 13. (Edit. Maur.)
[6] Cod. N', *statuit errorem:* sed magnus sane error.
[7] Cod. N' una cum sex aliis apud Maur. *se probat.* Facillima in transcribendo immutatio.
[8] Cod. N' *reduxit.*
[9] Cod. N', *in quo.*

sapientiæ dives copiis, hæc immortalis substantia: corporis autem, vel accidentium diurnus magis quam diuturnus usus. Unde quidam recte non putant patrimonium[1] dici substantiam. Non enim subsistimus in eo, cum et illis quibus desit pecunia, vitæ tamen non desit substantia.

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XIV. 17. Rex Sodomorum exivit obviam Abræ.....
21. Et dixit: Da mihi homines, equos autem sume tibi.

23. ..... Nihil sumam ab omnibus tuis.....

Gen. XV. 1. ..... Noli timere, Abram, ego protegam te, merces tua multa erit valde.
2. ..... Quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine filiis.....
5. ..... Respice in cœlum, et numera stellas, si potes numerare. Et dixit: Sic erit semen tuum.
6. Et credidit Abram Deo et reputatum est ei ad justitiam.
7. ..... Ego sum Dominus Deus tuus qui eduxi te de terra Chaldæorum, ut darem tibi terram hanc, ut heres esses ejus.
8. ..... Quomodo intelligam quia heres ejus sum?
9. Dixit autem illi Dominus Deus: Sume mihi vitulum trimum, et capram trimam, et arietem trimum, et turturem et columbam.

10. ..... Divisit Abraham corpora, et consedit illis.

Lectio Vulgata.

17. Egressus est autem rex Sodomorum in occursum ejus.....
21. Dixit autem Rex Sodomorum ad Abram: Da mihi animas, cetera tolle tibi.

23. ..... Non accipiam ex omnibus quæ tua sunt.....
1. ..... Noli timere, Abram, ego protector tuus sum, et merces tua magna nimis.
2. .... Quid dabis mihi? ego vadam absque liberis.....
5. .... Suspice cœlum, et numera stellas, si potes. Et dixit ei: Sic erit semen tuum.
6. Credidit Abram Deo, et reputatum est illi ad justitiam.
7. ..... Ego Dominus qui eduxi te de Ur Chaldæorum, ut darem tibi terram istam, et possideres eam.
8. ..... Unde scire possum, quod possessurus sim eam?
9. Et respondens Dominus: Sume, inquit, mihi vaccam trienem, et capram trimam, et arietem annorum trium, turturem quoque et columbam.
10. ..... Divisit ea per medium.....

Discit mens nostra in Melchisedech devotionem erga Dei cultum; in rege Sodomorum tentationem etiam postquam victa sit, adhuc metuendam; in Abrahamo contagium intemperantiæ declinandum. Quare huic merces tantum post victoriam promittatur; isque posteritatis curam præferat. Ad extremum, eodem Abrahamo ab aruspicinæ superstitionis incusatione defenso, sacrificii ab ipso oblati multiplex interpretatio subjungitur.

45. De Melchisedech in tractatu morali plene diximus, in quo et mysterium nequaquam præteritum ac prætermissum est. Hoc loco autem satis est illud admonere solum, quod mens plena prudentiæ justitiæque devotior sit erga Dei cultum, et decimas terræ gignentia[2] in fructibus, juxta altiorem prudentiam in eo solvat; ut perfectionem omnium sensuum atque operum suorum Deo deferat, nihil sibi arroget, quæ se regere non potest, divino nisi favore fulta sit. Denique ubi se vicisse putat, tentatur atque incessitur. Hoc exprimit et docet lectio, quia semper adversum passiones corporis mens nostra tamquam in excubiis debet prætendere. Quid enim est quod ait: *Rex,* inquit, *Sodomorum exivit obviam Abræ..... et dixit: Da mihi homines, equos autem sume tibi;* nisi quod post has luxuriæ victorias vis quædam libidinis potest rationabili menti subrepere, ut infundat ei irrationabiles passiones?

Lib. I *De Abraham,* c. 2.

46. Sed perfectæ mentis est, nihil de terrenis, nihil de corporalibus illecebris adsumere, abstinere a terrenis. Ideo Abraham dicit: *Nihil summam ab omnibus tuis.* Quasi contagium declinat intemperantiæ, quasi labem refugit corporalium sensuum, delectationes mundi rejicit, quærens quæ supra mundum sunt, hoc est, extendere manus ad Dominum. Manus operaria virtus est animæ. Hanc non ad terrenæ arboris pomum, sed ad Dominum extendit: *Qui fecit,* inquit, *cœlum et terram,* hoc est, intelligibilem et visibilem substantiam. Intelligibilis enim οὐσία cœlum est: visibilis vel sensibilis substantia terra est. Ergo significat quod virtutem animæ suæ ad superiora extendat; ut ex illa intelligibili substantia theoreticæ vitæ induat altitudinem, spectans non illa quæ videntur, sed quæ non videntur, hoc est, non terrena, non corporalia, non præsentia, sed incorporalia, æterna, cœlestia: de ista autem visibili substantia operatoriæ atque civilis disciplinæ capessat gratiam.

Gen. XIV, 23. *Ibid.*

47. Subtexuit his oraculum Domini dicentis: *Noli timere, Abram, ego protegam te; merces tua multa*[3] *erit valde.* Quæro cur post belli eventum? Spondendæ mercedis locus nunc erat. Minus enim mirabile faceret, si secutus promissum Dei esset hostem adorsus. Victoriæ securus processerat ad triumphum magis invitatus, quam promptus ad gloriam, vel ad ulciscendum pietatis dolorem paratus. Propositum piæ mentis mercedem non expetit, sed pro mercede habet boni facti conscientiam, et justi operis affectum. Angustæ mentes invitentur promissis, erigantur speratis mercedibus: bona mens quæ sine responsi cœlestis syngrapha certamen arripuit, geminæ laudis fructum acquirit sibi; ut et confidentissimæ fortitudinis, et plenissimæ devotionis gratiam locet. Quod de sancto Abraham æstimari convenit; quia et divinum favorem non despici se justis duxit doloribus,[4] et hostem perculit despectu periculi, quod gloriose sibi pro ultione pietatis subeundum putavit. Dei quoque in eo prædicatur justitia, qui remunerationem piis mentibus non ex necessitate promissi, sed ex æquitatis suæ contemplatione largitur, judicans dignum fore quod hi qui militant sine aliqua mercedis humanæ remuneratione repositum habeant præmium in ejus bonitate, cui devovendas animas suas æstimaverint. Simul quia adoreis bellicis ex usu ipsius victoriæ, aut hominum gratia paratum est præmium; pietatis

Gen. XV, 1.

[1] Ita codex N'. Maurini ex aliis *patrimonii.*

[2] Rom. edit. *terra gignentium.* Aliæ ac mss. omnes, *terræ gignentia.* Est autem ibi ellipsis dictionum, *quæ sunt,* vel *scilicet.* Vox etiam, *gignentia,* passive sumitur pro genitis, quemadmodum vehens dicitur a probatis auctoribus is qui vehitur. (Edit. Maur.)

[3] Cod. N' omitt. *multa.*

[4] « Nullam hoc loco differentiam mss. vel. editt. præ se ferunt, nisi quod ubi omnes editt. et plerique mss. habent, *justis erroribus,* Corb. legit, *justis doloribus.* Magis commode, cum de dolore quo Patriarcha ob fratris filium captum atque abductum affectus erat, hic agatur. Atqui videtur ulcus aliquod in aliis vocibus delitescere; neque enim aptum sensum hinc elicias, si *despici se,* in *despexisse,* aut *divinum favorem,* in *divino favore,* non mutaveris. » Ita Maurini. Posset quoque supponi legendum *suis* pro *se.* Ceterum etiam codex N' habet *erroribus.*

autem, et parcimoniæ, puritatis, ceterarumque velut privatarum virtutum a Deo solvitur. Quæ manifesta sunt hominibus, ipsi remunerantur. Non omnia autem manifesta, sed alia manifesta, alia incerta, et maxime occulta cordis. Unde et ille ait: *Incerta et occulta cordis manifestasti mihi,*[1] quorum spectator et scrutator Deus est. Non ergo magnam mercedem promisisset Abrahæ, nisi puram animam ab omni contagione delictorum judicasset.

48. Sanctæ tamen et propheticæ mentis cura major posteritatis perpetuæ est. Partus enim sapientiæ et fidei hereditatem desiderat. Ideo ait: *Quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine* Gen. xv, 2. *filiis.* Ecclesiæ sobolem desiderabat, eam successionem petebat quæ non esset servilis, sed libera: non secundum carnem, sed secundum gratiam. Ideoque hujusmodi responsum divinum resultavit, quod edoctus[2] audivit: *Respice in cœlum, et numera stellas, si potes numerare. Et dixit: Sic erit semen tuum. Et credidit Abram* Ibid. 5 et 6. *Deo, et reputatum est ei*[3] *ad justitiam.* Quid credidit? Hoc est, non solum multitudinem populorum in Christum credentium, sed etiam cœlestis gratiæ splendorem, et resurrectionem vitæ immortalis soboli Ecclesiæ deferendam. Quid est Ibid. autem quod ait: *Eduxit eum foras?* Tamquam foras educitur Propheta, ut exeat fores corporis, et angustias carnis operientis, ac Spiritus sancti infusionem, et velut quamdam descensionem videat. Oportet nos quoque exire ex his diversorii nostri angustiis, mundare animæ nostræ locum ab omni inquinamento, projicere sordes malevolentiæ, si volumus spiritum recipere sapientiæ; *quia in malevolam animam non introibit* Sap. i, 4. *sapientia.* Credidit autem Abraham, non auri, non argenti illectus testimonio: sed quia corde credidit ad justitiam. In quo probatum est ejus meritum, in eo persolutum[4] est præmium.

49. Denique statim fidei ejus testimonium Dominus dedit dicens: *Ego sum Dominus Deus tuus qui eduxi te de terra Chaldæorum, ut da-* Gen. xv, 7. *rem tibi terram hanc, ut heres esses ejus.* Et quia deposuerat Abraham studium Chaldæorum, quærit nunc: *Quomodo,* inquit, *intelligam quia* Ibid. 8. *heres ejus sum?* Hoc est, jam divinationes magorum repudiavi; doce me quomodo sciam me futurum terræ ejus heredem. Qui quærit quomodo sciat, non dubitat, manifestante Deo, cognoscere se posse: sed formam vult acquirendæ cognitionis advertere. Nam et in Evangelio Maria cum audisset ab Angelo quia virgo paritura esset filium, respondit: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non* Luc. i, 34. *cognovi?* Et jure respondit, hoc est: Cum id quod naturæ est, non suppetat, quia non solet parere quæ viro non fuerat copulata, quæro quomodo præter instituta naturæ possim virgo[5] generare?

50. *Dixit autem illi Dominus Deus: Sume mihi vitulum trimum, et capram trimam, et arietem trimum, et turturem, et columbam.* Præterirem Gen. xv, 9. hujusmodi interpretationem sacrificii, nisi quibusdam scrupulum hinc nasci adverterem, eo quod aruspicinæ quædam scribi videatur solemnitas; quod post immolationem divisa sunt animalia, et contra faciem alterutrum posita, et consedit illis Abraham. Sed si vim interrogationis præmissæ et futuræ responsionis consideremus, advertere poterimus spei nostræ et fidei convenire hujus sacrificii disciplinam. Vitulus enim aratorium animal est, deditum terreno labori. Capra ad aquarum similitudinem per ænigmata figuratur, eo quod αἴξ græce παρὰ τὸ αἴσσειν nomen acceperit, ab eo quod est impetu ferri. Sic enim currit sicut et aqua. Possumus vel de fluviorum sono, cursu, vel maris violentis æstimare fluctibus. Aeri autem comparatur aries, quia omnibus animantibus utilius hoc animal generi esse humano reperitur; quandoquidem et vestis nobis usum exhibet, sicut aer hujus spiritus vitalem nobis ministrat substantiam. Unde et hunc ordinem factum puto, ut prius diceret: Sume mihi vitulum et capram, et tertio loco diceret arietem; eo quod prima illa, hoc est, vitulus et capra terris et mari materialibus comparentur elementis, et quia feminea dicantur: at vero aries masculum quoddam animal est, vehemens natura, et violentum cornibus. Similiter autem aeris hujus spiritus vitalis est, ut masculus auctor et causa gignentium, movens terrarum genitalia, et velut quadam se miscens copula. Aliud ergo ad terram, aliud ad mare, aliud ad aerem vitalem mystice figuratur horum trium animantium genus.

51. Hæc traditio naturalis est: sed moralis etiam concurrit et suppetit. In omnibus enim hominibus caro, sensus, et verbum est. Caro nostra vitula est: laborat, ut serat: laborat, ut colligat: laborat, ut pariat: innumeris fatigatur laboribus. Unde et Græci δάμαν dixerunt vitulam ἀπὸ τοῦ δαμᾶσθαι μὲν αὐτήν; eo quod dometur injuriis.[6] Masculorum boum labore, aratro et jugo fungitur; femineos partus repræsentat cum multo ubere. Caro quoque nostra vitæ istius subjugatur necessitatibus, crebris quatitur doloribus, et multarum ærumnarum quodam curvata partu senescit. Jam illud quis ignorat, quod vehementior sit virtus animæ, cui velut nupta adhæret in istius vitæ cursu corporalis substantia? Sensus autem nostri caprarum modo velut saltu quodam exsiliunt, et pascuntur præruptioribus, impetu suo ipsi commotiones excitantes animæ, et concutientes eam. Ad omnem occasionem præsto sunt, vel occursu femineæ pulcritudinis, vel odore suavitatis alicujus. Au-

[1] Constanter in Bibliis legitur, *incerta et occulta sapientiæ tuæ*. Tamen ante Ambrosium Origenes hunc locum laudavit ut in textu. Videsis *Philocaliæ*, c. 18. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N' *electus;* error sane qui transcribenti facile irrepsit.

[3] Cod. N, *illi.*

[4] Cod. N, *solutum.*

[5] Cod. N' omitt. *virgo.*

[6] *Domari injuriis,* hic non videtur aliud significare, quam domari labore ac verberibus. (Edit. Maur.)

dilu pariter et tactu moventur velociter, quibus etiam animæ inflectunt constantiam, et velut a natura sui alienant eam. Unde et plerique ἀφορμήν[1] dictam putant, quia ὁρμή impetus dicitur, eo quod ex quodam impetu sensuum inflexionis atque alienationis nostræ causa nascatur. Feminei autem sexus speciem habet, ut etiam sensus nostri αἰσθήσεις græce dicuntur femineo vocabulo. Effetarum modo animantum cito vacuantur, ubi partus suæ generationis delectationisque effuderint, et iterum excitatis cupiditatibus novos referunt impetus.

52. In ariete vero verbi ac sermonis nostri habetur similitudo, quod sit vehemens, sicut et sermo noster efficax operationis, et quædam ornatus nostri et tegminis causa sit. Aries per usum vestium ordine quodam gregem ducens, sicut ordo quidam vitæ ususque nostri verbo explicatur. Arbitror autem quod illud verbum magis intelligere debeamus, quod est Verbum Dei, cum quo aries iste habere videatur non mediocrem cognationem. Quod Verbum nos vere tegmine velleris sui vestivit, et in domum introduxit æternæ salutis. *Qui se pro nobis immolandum obtulit, qui tamquam ovis ad victimam ductus est, et sicut aries coram tondente se sine* Is. LIII, 7. *voce, sic non aperuit os suum.* Ex quo ordinem quemdam substantiæ habemus et sacræ redemptionis, quod per ipsum conditi ac redempti sumus. Duplex igitur causa per Verbum, naturalis et moralis: naturalis qua condidit, moralis qua redemit. Philosophia quoque geminam speciem sui constituit in verbo, naturalem, et moralem. Rationabilis enim utriusque portio est. Naturalem secundum mundi creationem, quam verbo adsignat: moralem secundum justitiam et æqualitatem vivendi, cujus vita et ratio de verbo.

53. Qua causa cum dies quadraginta complerentur ex Mariæ Virginis partu, tulerunt Dominum nostrum Jesum in Hierusalem, ut offerrent Domino secundum legem, et ut darent hostiam par turturum, aut duos pullos colum- Luc. II, 22 et seq. barum; eo quod in columba spiritalis gratia sit, in turture incorruptæ generationis natura, vel immaculati corporis castimonia. Merito ergo ad sacrificium sumi jubentur post arietem turtur et columba, ut verbo adhærere intelligas incorruptam castimoniam, et spiritalem gratiam. Et hoc ipso quidem quod aves posuit, intelligere possumus cœlestium meritorum volatus. Sunt enim volucres cœli quæ veniunt et habitant in ramis ejus arboris quæ de grano sinapis surrexerit, cui cœlorum regnum comparatur. Et Matth. XIII, 32. Ezechiel apertos sibi cœlos dicit, et vidisse inter alia etiam rotam unam super terram conjunctam animalibus quatuor. Et infra: *Audiebam,* Ezech. I, 15 inquit, *vocem alarum eorum, sicut vocem aquarum multarum, et sicut*[2] *vocem sublimis Dei; et cum irent, ut vox verbi, sicut vocem castrorum.* *Ibid.* 24

54. Unde quidam ad libros philosophiæ derivarunt, eo quod ipsum cœlum volucri simile sit. Denique Plato currum volucrem dixit esse cœlum, ex eo quod Propheta dixerat: *Cum irent animalia, ibant et rotæ conjunctæ illis; et cum elevarent se animalia*[3] *a terra, elevabantur rotæ.* *Ibid.* 21. Sed Propheta non cœlum ipsum avem[4] dixit, sed aves esse in cœlo. Denique et David ait: *Cœli enarrant gloriam Dei,* hoc est, potestates Ps. XVIII, 1 cœlestes; velut cum spectatur pulcrum elementum, prædicatur operator. Animam autem describit Propheta, cujus motus sunt quatuor velut equi, λογιστικόν, θυμητικόν, ἐπιθυμητικόν, διερατικόν. Hæc animalia quatuor, id est, homo λογιστικόν, leo θυμητικόν, vitulus ἐπιθυμητικον, aquila διερατικόν. Ideo ratio præmissa est, ut reliqua rationem sequantur. Ideo cum homine a dextris est leo, id est, cum ratione commotio a dextris est. Ista animalia quando elevantur, elevantur etiam rotæ. Rota autem vita est super terram, qua vivimus. Si animæ nostræ motus quatuor elevantur, elevatur et vita nostra. Ideoque addidit: *Quoniam spiritus vitæ,* inquit, *erat in rotis.* Anima Ezech. I, 20 ergo magis currus est, quæ ait in Canticis Canticorum: *Posuisti me currus Aminadab*, id est, Cant. VI, 11 Domini nostri. Non ergo philosophiæ traditioni descriptio concurrit prophetica. Denique vocem alarum audisse se dicit Propheta. Istæ alæ virtutes sunt quæ[5] [maximo et duplici plausu prudentiæ, fortitudinis, temperantiæ, justitiæ suavem decorem, vitæ cantilenam resultant. Plato autem dulces quosdam sonitus siderum mutuavit sphæræ cœlestis generari conversione, famam magis et pompam, quam veritatem secutus. Nam licet Origenes quoque noster, hoc est, ecclesiastico vir officio deditus, planetarum stellarum quamdam inenarrabilem motu harmoniam esse suavissimi illius soni cœlestis adserat, tamen etiam ipsum plurimum indulgere philosophorum traditioni pleraque ejus scripta testantur; quod eo scripsi, ut et ab aruspicinæ et a philosophiæ traditione sacrificii istius interpre-

[1] Cum dictio hæc mendose in quibusdam mss. et primis operum Ambr. editt. legeretur, Erasmus reposuit ex conjectura ὁρμητικήν. Atqui mss. melioris notæ satis aperte præferunt ἀφορμήν, hoc est, sine impetu, id enim in spiritalibus ea vox significat, cum eadem contrarium sonet in corporalibus. Erit igitur sensus, animam ideo impetus ac motus ex natura sua vacuam dici, quod non in ipsa, sed in corpore eorumdem motuum fons et origo resideat. (Edit. Maur.)

[2] Maur. omitt. *sicut,* quæ vox tamen habetur in Cod. N', necnon apud LXX.

[3] Cod. N' omitt. *animalia.*

[4] Cod. N' omitt. *avem,* una cum aliis apud Maur.

[5] Desiderabantur in editt. quæ sequuntur inter duos uncinos comprehensa, legebaturque locus hoc modo: *Virtutes sunt quæ de te poscuntur.* Sed omissa primus exhibuit Gill. in variis lectionibus ad calcem suæ edit. auctoritate duorum codicum antiquissimæ manus, scilicet Dionysiani ac Sorbonici. Nos vero eadem in textum restituimus, freti mss. Corb. Long. Colb. et Maz., quorum primus 800 annos æquat, aut superat. Et quidem Ambrosiana esse minime negabit, qui stylum, materiæ cognationem atque ordinem diligentius introspexerit. His adde quod nonnulla citantur a Bart. Urbinate in Milleloquio Ambrosiano ad vocem *cœlum:* unde colligas hoc fragmenti in Italiæ quoque mss. quibus usus est, exstitisse. (Edit. Maur.)

Etiam cod. N' omittit quæ prædictis uncinis continentur.

lationem secernerem. Velint alii doctrinam probare suam; ego juxta Apostolum timidus malo, quam doctus videri, qui ait: *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem seductionem secundum traditionem hominum, secundum*
Coloss. II, 8. *elementum hujus mundi, et non secundum Christum.*

55. Quod autem ait: *Divisit Abraham corpora,*
Gen. XV, 11. *et consedit illis,* ne quis extispicium putet, aruspicina verba esse non nego; sic enim audio: sed divisionem corporum quadrupedum, cum lectio factam adstruat, non factam avium, utique si inspectio fuisset istorum, etiam avium facta esset divisio, ut fieret inspectio. Quid si fidei nostræ hoc convenit? Et ideo quod supra aruspicinam verbi nobis dat traditio requiramus. Diximus supra quia in vitula terram accipimus, in capra aquam, in ariete aerem, quod ipso nomine colligitur, quod trima ad sacrificium sumi jubentur; quia terra ipsa inter tres dividitur species sui; aut enim continens, aut insula, aut peninsula est: aqua ipsa in tria; quia aut mare est, aut fluvii, aut lacus; nam fontes, aut putei privata negotia nequaquam digna divisione generali et publica; putei latent, fontes aliis originem præstant. Aer quoque habet divisiones temporum veris, æstatis, autumni, hyberni; et hæc mundana divisio est. Quo hoc proficiat? Ut cognoscamus Deum esse horum auctorem moderatoremque omnium, qui omnibus ordinem rebus dederit, et ea divisione distinxerit, ut his colligas posse tibi Deum conferre quæ pie postulas, et quæ spondet implere.

56. Itaque Abraham quia promittenti Domino terræ hereditatem responderat: *Unde cognoscam*
Ibid. 8. *quia heres ero terræ hujus?* per illas species hostiarum informatur, ut credat Deum esse supra mundum, qui universa quæ mundi sunt provida distinctione diviserit: sed ea quæ sunt divisa resolvi postea, ea autem quæ non sunt divisa (aves enim, hoc est, turturem et columbam non divisit) numquam resolvi; fides enim manet integra, quæ columbæ more in sublime subrigitur, lustrans superna, et spiritalibus alarum remigiis cœlum circumvolans. Turturi quoque mens illa confertur, quæ avis usu istius secretis alitur, intelligibilem illam et indivisam quærens Trinitatis substantiam, refugiens plebem quamdam creaturarum, et corporeæ se non miscens congregationi, atque ab omni passionum labe secernens. Hoc sacrificium] de te poscitur. Qui tales offert hostias, fidem et castimoniam mentis, simplicitatis gratiam, caritatis et pacis affectum, ipse se beatæ illius terræ agnoscit heredem: sicut etiam Dominus apertius in Evangelio declaravit dicens: *Beati pacifici quoniam ipsi*
Matth. V, 4. *possidebunt terram.*[1]

57. Accipe aliam divisionem. Caro quoque nostra ipsa Dei ordinatione divisa habet membra omnia.[2] Duo oculi sunt, binæ aures, duæ genæ, nares divisæ, dentium geminatus ordo, ubera, scapulæ, manus, latera, femora, genua, crura, pedes; nonne bina omnia, ut subnixa geminatis subsidiis omnia nostra obire videantur officia? Anima etiam divisionem suarum patitur portionum. Nam διορατικόν, hoc est, superiora,[3] quasi oculi quidam contrarii, rationabile est et irrationabile. Rationabile ipsum dividitur circa mentem et sermonem. Sensibile ejus in auditum et visum, quibus vitæ hujus cumulatur gratia. Nam odor et gustus vitalis usus videntur necessarium præbere ministerium. Nares jugi flatu adspirationem recipiendo vitalem, continuato quodam substantiam hominis cibo pascunt. Gustus autem potu epulisque generatur. Quintus vero sensus, hoc est, tactus, velut admixtus est illis quatuor. Odor et gustus quædam magis alimenta sunt corporis, quibus hujus carnis militia subsistit. Visus vero et auditus mentem adjuvant. Hæ sunt divisiones quæ secundum carnem nostram animamque a summo operatore divisæ sunt.

58. Unde oportet nos colligere quia etiam iste mundus velut per membra quædam gemina, et tamquam ἀντιπρόσωπα distributus est: terra in montes et in campos; ut sunt partes nostri corporis elatiores aliæ, aliæ planiores. Eminent scapulæ, et pedum superiora, vel manuum: latera vero et inferiora cervicis, velut valles trita et concava. Quod et de vola manus intelligere licet. Nam in ipso calcaneo pedis eminere alia, media autem sinuata esse quis dubitat? Aqua in mari salsa, in flumine dulcis, vel in fontibus. Est aer hyberno frigidus, veris mensibus temperatus, calidus æstate. Ergo ista divisit operator. Mentem autem nostram, quæ modo avium, virtutum diversarum et vigoris sui vecta remigiis, super cœlum evolat, non divisit; quia Trinitati adhæret dividenti omnia, soli indivisæ. Unde philosophi superiorem mundi hujus substantiam quam æthera vocant, non ex ceterorum elementorum volunt admixtione constare: sed splendidam, et multo refulgentem lumine, quæ non terræ sordidum, nec aquarum humidum, nec aeris nebulosum, nec ignis ipsius rutilum quidquam recipiat, ex quinta quadam οὐσίᾳ esse adserunt, et velut volucrem mundi hujus mentem velociorem purioremque esse ceteris partibus. Nam aliæ mixtæ sibi et concretæ sunt. Nos autem nihil materialis compositionis immune atque alienum putamus, præter illam solam venerandæ Trinitatis substantiam, quæ vere pura ac simplex sinceræ impermixtæque naturæ est: quamvis aliqui putent de illa quinta οὐσίᾳ lucem esse clariorem, de qua dixerit David quod Deus sit

[1] Cod. N', *quoniam ipsi Deum videbunt.* Ex memoria proferens Ambrosius Evangelica verba, alteram cum altera sententia commiscuit.

[2] Cod. N' omitt. *omnia.*

[3] *Superiora,* supple, animæ, cujus ideo partes superiores esse dicit, facultatem cogitandi ac ratiocinandi, et facultatem sentiendi; quia his passiones, sive facultates irascendi et concupiscendi inferiores sunt, ac minus necessariæ. Sub διορατικῷ vero id quod λογιστικόν dixerat, hoc loco comprehenditur. (Edit. Maur.)

Ps. CIII, 2. circumdatus lucem sicut vestimentum. Et Apostolus scripserit de ipso[1] omnipotente Deo, quod *solus habeat immortalitatem, et lucem habitet*
I Tim. VI, 16. *inaccessibilem.*

59. Qua autem ratione dixerit quod aves descenderint supra divisa corpora vitulæ, capræ
Gen. XV, 11. atque arietis, non facile reperio, nisi quod omnia terrena, maritima atque ipsa aeria plena sunt insidiarum ac perturbationum. Videntur enim aves istæ cibi causa descendisse supra corpora. Naturaliter autem violentiores potioresque viribus super infirmiores irruunt, et quasi mortuis corporibus incumbunt, ex improviso frequentius irruentes: vel, quod verius puto, quia princeps mundi hujus, et volucres cœli, spiritualium nequitiæ quæ sunt in cœlestibus, eos qui mundana sollicitudine curaque divisi sunt, gravi motu incessant, et velut cadavera mortuorum dilacerent dente aspero. De his enim dictum
Luc. IX, 60. est: *Relinque mortuos sepelire mortuos suos;* quia sunt de regno diaboli qui in seipsum divisus est. Qui autem sunt de regno Dei, quibus dicit
Luc. XI, 20. Jesus: *Regnum Dei intra vos est,* hi non sunt divisi, quia adhærent Deo; *quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus est: Erunt enim, inquit, duo in carne una. Qui autem adhæret Domino*
I Cor. VI, 16, 17. *unus spiritus est.* Isti ergo non sunt mortua corpora, ut volucres cœli comedant eos, sed sunt spiritus; facit enim Deus Angelos suos spiritus. Denique supra columbam et turturem non descenderunt, quia divisæ istæ aves non erant. Non sunt enim divisi justi quibus dicitur, ut
Matth. X, 16. sint simplices sicut columbæ. Ideoque dicit David, quia *et passer invenit sibi domum, et turtur*
Ps. LXXXIII, 4. *nidum sibi ubi reponat pullos suos.* Hæc spectabat Abraham, hæc profundo et spiritali considerabat intuitu.

Gen. XV, 12. 60. Ideoque scriptum est: *Consedit illis Abram,* non quasi aruspicinæ, sed quasi cœlestis revelationis interpres, signa divinæ operationis explorans. Mens enim directa ad Christi gratiam videbat hunc mundum plenum esse iniquitatis, quæ velut a summo cœli volaret, et opprimeret infirmos terræ: pudicitiam autem, fidem, sinceritatem nullis esse obnoxias passionibus: avaritiam vero, et sollicitudines sæculi, quibus suffocantur qui habent voluptates divitiarum, dilacerari ac dividi. Unde et divitiæ dictæ sunt curæ et
Matth. XIII, 22. cogitationes mundi hujus; quod mentem dividant, atque in diversum scindant, et in partes trahant, nec sinant incorruptam esse et integram. Vir ergo pacificæ mentis considebat, et considerabat quatenus prohibere cominus posset ea mala, quæ hominibus invehuntur; mens enim sapientis viri ac justi mederi studet humanis casibus, et prohibere ac resecare animarum nostrarum labores.

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.

12. Solis occasu excessus cecidit super eum: et ecce timor magnus et tenebrosus incubuit super eum.

13. ..... Sciendo scies quod peregrinum erit semen tuum in terra non sua, et servitio opprimentur, et nocebunt eis, et humiliabunt eos annis quadringentis.

15. Tu autem ibis ad parentes tuos cum pace, nutritus in senectute bona.

16. Quarta autem generatione revertentur.....

17. Cum jam sol esset ad occasum, flamma facta est, et ecce fornax fumigabunda, et lampades ignis quæ pertransierunt per media divisa illa.

Lectio Vulgata.

12. Cumque sol occumberet, sopor irruit super Abram, et horror magnus et tenebrosus invasit eum. Gen. XV.

13. ..... Scito prænoscens quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, et subjicient eos servituti, et affligent quadragentis annis.

15. Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepultus in senectute bona.

16. Generatione autem quarta revertentur.....

17. Cum ergo occubuisset sol, facta est caligo tenebrosa, et apparuit clibanus fumans, et lampas ignis transiens inter divisiones illas.

Quare ceciderit excessus ac timor super Abraham; quid vero redditum ei oraculum de suæ posteritatis peregrinatione et servitute in Ægypto, de morte propria, deque liberatione posteritatis ejusdem significet. Quo denique visio flammæ atque fornacis pertineat.

61. Denique quam hoc Abraham spiritali et prophetico affectu fecerit sequentia docent. Nam *solis occasu excessus cecidit super eum: et ecce timor magnus et tenebrosus incubuit super eum.*[2] Excessus prophetis fieri solet, sicut habes [2] *Ibid.* 12.
Prophetam dixisse: *Ego dixi in excessu meo, omnis homo mendax.* Excedit enim mens pro- Ps. CXV, 2.
phetæ velut fines quosdam humanæ prudentiæ, quando repletur Deo. Et ante evacuat se cogitationibus et disceptationibus sæculi hujus; ut advenienti gratiæ spiritali puram se et exinanitam præbeat, superveniat in eam Spiritus sanctus magna se vi infundens, ita ut mens hominis subito turbetur. Denique Angelus venit ad Mariam, et cum sedulitate et gratia venit;[3] [3]
et tamen Maria mota est in introitu ejus. Unde Angelus ait ad eam: *Ne timeas, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum: et ecce concipies in utero, et paries filium.* Cognoscimus ergo quia Luc. I, 30, 31.
quando venit gratia Dei super propheticam mentem, subito irruit, et inde incubuisse et cecidisse super prophetas Spiritum sanctum legimus; quia excessum patitur, et turbatur, et timet, et quibusdam ignorantiæ et imprudentiæ tenebris offunditur: sicut et in Actibus Apostolorum legimus quia circumfulsit lux[4] super Saulum de [4]
cœlo, et cecidit, et horrore animi turbatus est, Act. IX, 4.
et audivit vocem de cœlo dicentem: *Saule, Saule, quid me persequeris?* Desinit enim videre sæcu- *Ibid.*
laria, qui incipit audire divina. Unde et timorem Abrahæ et tenebras mirari non debes, quasi præter virtutem aut meritum ejus acciderint, cum prophetarum consuetudini congruere advertas, quando adjuncta, ut cognoscant futura.[5] [5]

62. Continuo autem dictum habes ad eum: *Sciendo scies quod peregrinum erit semen tuum in terra non sua, et servitio opprimentur, et no-*

[1] Cod. N', *de eo.*
[2] Cod. N', *super illum.*
[3] Cod. N', *venerat.*
[4] Maur. omitt. *lux.*

[5] Omnes editt. cum tribus mss. *quando cognoscunt futura.* Mss. quinque, *quando adjuncta,* etc. Subintelligendum, *sunt timor et tenebræ,* etc. (Edit. Maur.)
Etiam cod. N' habet *quando cognoscunt futura.*

cebunt eis, et humiliabunt eos annis[1] *quadringentis.* Gen. xv, 13. Merito tenebrosus horror et magnus factus est; quia magna oracula deferebantur, cum de populo sæculorum dabatur præceptum. Quomodo tam facile capere istud mens humana poterat, maxime quæ admonebatur, ut in hac peregrinaretur terra? Non enim tam quæ futura erant declarabantur, quam præscribebantur quæ facienda nobis[2] forent. *Peregrinum,* inquit, *erit semen tuum;* sive quia omnes homines peregrini esse debeamus in hac terra, omnium etenim pater est Abraham: sive quia verum semen Abrahæ peregrinetur in hoc mundo. Illud enim verum semen est, de quo dictum est: *In Isaac erit semen tuum.* Gen. xxi, 12. Denique qui se Abrahæ heredem agnoscebat[3] ait: *Advena ego sum in hac terra et peregrinus, sicut omnes patres mei.* Ps. xxxviii, 13. Qui enim peregrinus hic fuerit, civis in cœlo est: qui autem in hac terra omnem animæ suæ substantiam constituendam putaverit, hereditatemque hujus terræ acquirendam exsultaverit,[4] a Dei regno excludetur. Unde Apostolus ad fideles viros, et cives Hierusalem illius quæ in cœlo est, et Ecclesiæ filios dicit: *Ergo jam non estis advenæ atque peregrini:*[5] *sed estis cives sanctorum, et domestici Dei.* Ephes. ii, 19. Non ergo hæc terra nostra est, de qua potest princeps mundi hujus dicere ostendens omnia regna orbis terræ: *Tibi dabo potestatem hanc, si procidens adoraveris me:* Matth. iv, 8. erunt omnia tua quæ sibi alieni vindicant, et servitio opprimunt populum Dei; ut servis ejus nocere, et humiliare conentur sanctos Dei. Denique ipse Filius Dei nihil sibi ex hoc mundo vindicandum putavit, unde ait: *Venit mundi hujus princeps, et in me inveniet nihil.* Diversi ergo domini in servitute nos volunt tenere: incessit diabolus, infestant angeli ejus, passiones motusque corporis velut domestici atque intestini hostes inquietant. Foris pugnæ, intus timores: foris pugnæ, intus cupiditates. Aliena est enim interni corporis substantia puritati cordis; et ideo impugnat, vel certe repugnat. Bellum ergo quotidianum est, et intra castra eadem grave prælium, donec Deus misericors diabolum atque ministros ejus judicet, passiones restinguat, ac subjiciat menti sedulæ, exquirat animas nostras de omnibus offensionis[6] et periculi nostri auctoribus, qui ait: *Sanguinem animarum vestrarum exquiram de manibus omnium bestiarum.* Gen. ix, 5. Et Johannes vidit et dixit: *Quia mors et infernus missi sunt in stagnum ignis.* Apoc. xx, 15.

63. Itaque exibunt justi, ut nihil de suo dimittant in hac terra; ne spolia eorum resideant apud incolas et possessores istius terræ. Qui etiam sic abibunt de terra Ægypti ista, ut vasa quæ sumpserunt ab Ægyptiis mutuo, vel aurea, Exod. xii, 35, 36. inquit, vel argentea quibus ad tempus uterentur, secum auferant,[7] et deprædentur Ægyptios. Hæc vasa acceperunt voluntate Domini, et secum ea auferunt, quia resurrectionis filii sunt, quibus dicitur: *Non peribit capillus de capite vestro.* Luc. xxi, 18. Vasa hæc Ægyptii dederunt, quæ de terra afflictionis sunt adsumpta. Et sunt alia aurea, alia argentea, quia omnis creatura Dei bona, et maxime hominis in terris præstantissima quem[8] honoravit Deus, ut inspiraret in faciem ejus spiritum vitæ, et omnibus præficeret animantibus. Hæc illa sunt vasa de quibus dicit Apostolus: *Habemus thesaurum in vasis fictilibus.* I Cor. iv, 7. Hæc est vestis Ægyptiorum qua vestitur anima nostra; ut locupletior hinc recedat, et quo hic vehementer laborabat,[9] liberetur. Non solum enim omnis creatura ingemiscit, et parturit, sed etiam nos; donec veniat redemptio corporis nostri. Habet Dominus curam operis sui, habet naturæ promptæ in plerisque ad rationem ac benevolentiam. Neque enim excidi et perire patimur arbores, quarum circa primos fructus nobis fetura prorumpit,[10] si posteriore ætate eas aut ventus decutiat, aut sol adurat, aut sufficienda et subministranda virtute siccitatibus deficiat substantia: sed melioribus auris differimus examinandas. Et ideo Dominus Deus noster bonæ voluntatis remunerator, etiam primæ feturæ atque indolis[11] contemplationem habens, omne colligi patitur animæ nostræ patrimonium et reservari, futuri adventus illud probaturus temperie.

64. Memor itaque sui muneris quod immortale voluit esse æquis, sed si culpa non obrepsisset et gravis, quæ fecit ut non expediret homines diu vivere, ait ad Abraham: *Tu autem ibis ad parentes tuos cum pace, nutritus in senectute bona.* Gen. xv, 15. Patitur nos discedere ex hoc sæculo, ut secessione animæ hoc corpus resolvatur in terram suam, et fiat finis peccati: deinde per resurrectionem reformetur divinæ liberalitatis gratia. Ideoque dicit ad Abraham: *Tu ibis ad patres tuos.* Nonnulli putaverunt patres esse elementa, ex quibus constat caro nostra dum vivimus, et in quæ resolvimur. Sed nos qui meminimus matrem nobis esse Hierusalem, quæ sursum est, quæ libera est, quæ est mater omnium nostrum, sicut dicit Apostolus, illos Galat. iv, 26. adserimus patres qui vitæ merito et ordine præcesserunt. Erat illic Abel pia victima, erat pius et sanctus Enoch, erat Noe: ad eos promittitur Abraham transitus. Transit enim qui de hac vita recedens ad vitam demigrat alteram,[12] qua vivit mens sapientis et justi viri qui nutritus est in pace. Nam insipiens in bello nutritur et in discordiis: justus in senectute bona vivit. Non dixit longa, sed *bona;* quia justus bene senescit: injustorum autem nemo, quamvis cervis[13] Gen. xv, 15.

[1] Cod. N', *eos, ecce annis.*
[2] Cod. N' omitt. *nobis.*
[3] Cod. N', *agnosceret.*
[4] Cod. N', *sibi exultaverit.*
[5] Cod. N', *ergo non estis peregrini.*
[6] Cod. N', *offensis.*
[7] Cod. N', *et secum afferunt.*
[8] Ita Cod. N', dum Maurini communiorem habent *quam.*
[9] Cod. N', *laboret.*
[10] Cod. N', *futura prorumpunt.* Ita alii mss. apud Maur.
[11] Cod. N', *primæ et futuræ indolis.* Ita alii mss. apud Maur.
[12] Cod. N', *alienam.*
[13] Cod. N', *cervicibus.* Manifestus error ex commixtione duorum verborum *cervis vivacibus.*

vivacibus diuturniore vita vixerit. Nam diu vivere commune sapientibus atque insipientibus est: bene autem vivere speciale sapientis est, cujus senectus venerabilis, et ætas senectutis
Sap. IV, 8 et seq. vita immaculata: non diuturna, inquit, neque numero annorum computata, nec capillis canis in capite, sed sensibus. Ille ergo bene senescit, qui bene senserit.

Gen. XV, 16. 65. *Quarta autem generatione revertentur.* Historia quidem de Judæis videtur convenire, qui in Ægyptum transierunt, et de Ægypto exierunt. Quadringenti enim et triginta anni eorum illic exacti sunt: sed non omnes centenos, quot excurrunt, annos vixerunt, sicut Moyses, aut Jesus Nave; ut quartæ generationis tempus conveniat. Unde mysticum aliquid magis requiramus eo quod tetras omnibus numeris apta sit, et radix quædam decimæ ac fundamentum, hebdomadis quoque media. Denique nonagesimus tertius psalmus scribitur quarta Sabbati; eo quod hic numerus medius sit priorum et sequentium. Tres enim præcedunt eum, primus, secundus, tertius; et tres sequuntur, quintus, sextus, septimus. Qui hunc psalmum canit, velut aptis numeris vitam istius mundi transigit, quasi tetragonus, et stabilis, atque perfectus. In quatuor libris plenum Evangelium atque perfectum est. Quatuor animalia mystica sunt. Mundi quoque istius partes quatuor sunt, ex quibus congregati filii Ecclesiæ regnum Christi sacratissimum propagarunt, venientes ab Oriente atque Occidente, Septemptrione et Meridie. Quadripar-
1 tio igitur latere[1] sancta surrexit Ecclesia. Decas quoque ex isto numero adsurgit. Si enim connectas ab uno usque ad quatuor, hoc modo decimam facies. Computa unum, adde illi duo, fiunt tres: adde tribus tres, fiunt sex: et ad sex adde quatuor, fiunt decem. Tetras igitur decem implet; decas numerum omnem complectitur. Quatuor quoque ætates sunt hominis, pueritia, adolescentia, juventus, maturitas. Paulatim adsurgit et fundatur. Sapientia itaque summa prudentiæ quarto ætatum ordine venit. Meritoque ut si quis ante sub rege Ægypti fuit, maturioris tamen consilii exit de potestate ejus, et legem sibi agnoscit sequendam. Tunc fit ei istius vitæ mare pervium. Similis ratio his quæ gignuntur solo. Ubi semen sparsum fuerit, solvitur humo; et primo prorumpit in radicem, deinde germinat, formatur fructus, et postea maturescit. Arbores quoque ipsæ primum fructum ferunt, deinde
2 ipse adolescit fructus, accessu temporis[2] mutat colorem, quarto ordine consummatur, hoc est, novissimo. Ita ergo et nos in terra hac afflictionis fugiamus lateres formare: sed lacrymis

A et gemitu provocemus Domini misericordiam; ut mittat nobis Moysen et Aaron, hoc est, legem et sacerdotem: sed[3] illum verum Sacerdotem, 3
et sacerdotum principem, qui licet inter homines versaretur, dicebatur: *Ecce spiritus ante faciem nostram Christus Dominus;* et liberet nos de Thren. IV, 20.
terra Ægypti, ut pascha Domini celebremus. Feramus etiam fructum fidei ab ipsa pueritia, augeamus in adolescentia, coloremus in juventute, compleamus in senectute. Jam enim securis
B ad radicem arboris posita est; ut qui facit, fructum ferat. Adultam etiam maturamque segetem nostram messor inveniat; ut maturos fructus in apothecis recondat, ne immaturos hyems deprehendat, ventus decutiat, pluvia corrumpat.

66. Ego tamem arbitror significari magis inter adventum Domini priorem, et secundum qui futurus est judicii dies, tempus medium. Ideo enim et ad solis occasum viro hujusmodi factus est pavor magnus, quia occidente jam mundo,
C futurum sacrificium declarabatur, quo mundus redimeretur, fides esset hostia quæ non divideretur a filiis Abrahæ. Nam qui eam dividunt, non sunt Abrahæ filii. Fides comparatur regno cœlorum: *Simile est* enim *regnum cœlorum grano sinapis*..... Et *simile est regnum cœ-* Matth. XIII, 31.
lorum negocianti qui emit agrum, et invenit in *Ibid.* 45 et 46.
eo margaritam pretiosam. Regnum cœlorum indivisum est; quia regnum Trinitatis unum est. Ideo perpetuum atque æternum, quia indivisum;
D omne enim regnum divisum facile destruetur. Hostia etiam foret pudicitia Trinitati dicata, post illud sacrificium, vitulæ quoque pro laboribus, quia sacerdotalis est victima: capræ autem, quia pro peccatis hostia: arietis, quia pro omni mundo et pro ipsis arietibus[4] vel cœlestibus, non solum 4
pro hominibus, nec solum pro agnis, sed etiam pro hædis quos peccatricis generationis fœtore exuit. Testificatur oraculum futuros adhuc in terra afflictionis Abrahæ filios; ut in agone multorum
E et gravium certaminum se probent: et ita cum multa supellectili, aureorum et argenteorum vasorum spoliis opimis exeant et revertantur animæ, atque exeant pretiosa possidentes corpora diversarum virtutum, et præcipue castimoniæ possessionum[5] thesauro repleta, sum- 5
pturæ etiam Christi judicio de diabolo et ejus ministris, ceterisque qui sibi voluerunt nocere, vindictam. Tunc erit pavor magnus etiam justorum. Nemo enim sine peccato. Omnes habe-
F bunt quod timeant; quia impleta peccata erunt. Et cum superabundaverit peccatum, superabundabit et gratia.[6] 6

67. Iterum *cum jam sol esset ad occasum, flamma facta est: et ecce fornax fumigabunda,*

[1] Cod. N', *Quadripartito autem latere.*

[2] Cod. N', *temporum.*

[3] Cod. N' omitt. *sed.*

[4] Colb., Long., Corb. et Maz. *pro ipsis aeriis*, non male. Cum enim supra c. 8, n. 50, aerem per arietem significari scripserit Ambrosius, potuit hoc vocabulo designare angelos, unde addidit, *vel cœlestibus;* eo quod ut Philo, auctor ipsi familiarissimus, l. *De Gigantibus,* tradit: ψυχαὶ δέ εἰσι κατὰ τὸν ἀέρα πετόμεναι. Idem gemina his habet l. *De confusione linguarum.* (Edit. Maur.)

[5] Cod. N', *passionum,* e male intellecta aliqua breviatione pro *possessionum.*

[6] Codd. recensiti in superiori Edit. Maur. nota *ut cum sup.... superabundet gratia.* Sed optima esset lectio textus si pro *Et cum* substitui posset *At cum,* vel *Sed cum.*

et lampades ignis quæ pertransierunt per media
Gen. xv, 17. *divisa illa.* Etiamsi dubitaretur de superioribus, confirmarent sequentia; quando flammam factam ad occasum legimus, quæ illuminaret vespertina mundi tempora, et fulgeret in tenebris, ac revelaret latentia. Denique continuo visa est fornax fumigabunda. Cujus similitudine exprimi videtur vita humana implicata iniquitatibus sæculi istius atque involuta, non habens veri fulgoris claritudinem, et splendorem sinceri luminis. Intus quasi fornax æstuat diversis cupiditatibus, et quibusdam desideriorum anhelat ignibus: foris velut quodam fumo adtexitur, ne videat veritatis faciem. Obumbrantur itaque et obduc-
2 1 cuntur[1] quadam caligine oculi[2] animæ; ut confundatur globo quodam fumigantis nubiculæ mentis adspectus; ne pura possit spectare negotia, donec cœlestes lampades dirigat Dominus Jesus, hoc est, fulgorem gloriæ suæ. Quando, inquit, *non indigebunt luce lucernæ, et lumine*
Apoc. xxii, 5. *solis; quoniam ipse Dominus erit lux omnibus,* et ipse illuminabit omnia mundi istius, quorum supra cognita est divisio, nunc manifestata in
4 3 lumine, non[3] per speculum in ænigmate, nec[4] in parte, sed facie ad faciem veritatis soliditas, atque illud quod perfectum est, possit videri.

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. xv. 18. ..... Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Euphraten.

Gen. xvi. 2. ..... Conclusit me Dominus ut non pariam; intra ergo ad ancillam meam, et filium facies ex illa.....

Gen. xvii. 1. ..... Esto sine reprehensione.

6. Augebo te valde, et ponam te in gentes, et reges de te erunt.

Lectio Vulgata.

18. ..... Semini tuo dabo terram hanc a fluvio Ægypti usque ad fluvium magnum Euphraten.

2. ..... Conclusit me Dominus ne parerem: ingredere ad ancillam meam, si forte saltem ex illa suscipiam filios.....

1. ..... Esto perfectus.

6. Faciamque crescere vehementissime, et ponam te in gentibus, regesque ex te egredientur.

Cum dicitur Abraham, semini tuo dabo terram hanc, *ei vera beatitudo promittitur: magis tamen præfiguratur Ecclesia, cujus typus in Sara sterili, ut Synagogæ atque hæresum in Agar ancilla exprimitur. Quæ debeat esse sapientis vigilantia; et quid sit, quod Abrahæ Deus pollicetur illis verbis,* augebo te valde, etc.

68. Post hæc secutum est oraculum Dei dicentis: *Semini tuo dabo terram hanc, a flumine Ægypti usque ad flumen magnum Eu-*
Gen. xv, 18. *phraten.* Qui futuram gloriam demonstraverat, debuit etiam conferenda virtutum merita polliceri. Ipse enim et adjutor laborantium, et remunerator innocentium est. Ægyptus hic nomen

A non regionis, sed fluminis est. Sic enim veteres Nilum vocabant, sive quod ipse regioni nomen dedisset, sive quod regionis accepisset vocabulum. Denique et poeta græcus testificatur ita esse, dicens:

Στῆσα δ' ἐν Αἰγύπτῳ ποταμῷ νέας ἀμφιελίσσας. Homer. *Odiss.* Ξ.

Angustum autem et vile est, ut putemus quod cœlestibus signis terrena spoponderit. Itaque consideremus ne forte perfectam beatitudinem
B et consummationem bonorum meritorum promiserit. Perfecta enim beatitudo ex tribus istis videtur subsistere, corporis, atque animæ, et accidentibus bonis, quæ Græci ἐνόντα dixerunt; ut sit corporis castimonia, patientia, vel temperantia; sit animæ prudentia, atque justitia. Ægyptus[5] igitur flumen corporalia videtur significare. 5
6
Unde et Geon dictus est ipse fluvius;[6] quia de Gen. ii, 13.
terra figuratus est homo. Euphrates autem quæ sunt animæ; eo quod fons sit justitia ceterarum
C virtutum quæ virtutes alias illuminet. Prudentia enim sine justitia nocet: fortitudo quoque nisi eam justitia temperet, intolerabilis insolentia est, furori quam rationi propior,[7] dominationi quam 7
libertati. Sobrietas et temperantia privata bona sunt, nec ulli usui,[8] nisi justa erga Deum re- 8
verentia, et fidei mente pietatem colas. Justitia sola est quæ virtutes omnes complectitur, et commendat omnes. Accidentia quoque sunt negociationes, mercaturæ, et[9] agriculturæ, com- 9
D petentia quæstus laborum operumque ruralium. Sunt etiam corporis accidentia salubritas, et commoditas valetudinis, decus, fortitudo, quæ ex tempore accidunt, et cum ætate mutantur.

69. Non mediocrem hanc triplicem gratiam putes. Habes enim perfectionem perfectam in Evangelio. Nam cum dicit Dominus Jesus legisperito illi: *Diliges Dominum Deum tuum,* animæ Matth. xxii, 37.
10 -
justitiam mandat tenendam. Etenim si[10] honorari parentes justum est, quanto magis parenti omnium
E deferri debet honorificentia? Rursus cum dicit: *Non occides, non adulterium, non furtum facies, non falsum testimonium dices,* virtutes corporis Matth. xix, 18.
servandas admonet. In posterioribus vero dicens: *Nemo est qui relinquat domum, aut parentes, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, et non recipiat septies tantum*[11] *in hoc tempore, in* 11
12
sæculo autem venturo vitam æternam possidebit;[12] Luc. xviii, 29 et 30.
nonne incrementa bonorum accidentium cum animæ corporisque remuneratione promittit?

F 70. Hæc quæ simplicibus verbis sacra scri-

[1] Cod. N', *obumbratur itaque et obducitur.*

[2] Cod. N', *oculus.*

[3] Cod. N', *nunc.*

[4] Cod. N', *tunc nec.*

[5] Cod. N', *Ægypti.*

[6] Ambrosius hic et lib. *De Parad.* c. iii, n. 14, docet Nilum eumdem esse ac Geon quem ex Paradiso terrestri fluere Scriptura tradit. Quæ opinio etsi apud Patres communior sit, ab aliquibus tamen rejicitur. Vide Petavium *Animad. in Epiph.*, Scaligerum *De emend. Temp.*, et alios. (Edit. Maur.)

Revera nemo nescit Nili fontes tam longe distare ab illa regione ubi e verbis Geneseos terrestrem paradisum extitisse conficitur, ut ejusmodi suppositio explodenda omnino sit.

[7] Ita cod. N'. Maur. *proprior.*

[8] Cod. N', *nec illius vi.* Ita fortasse pro *ullius vi,* uti habent alii mss. apud Maurinos.

[9] Cod. N', *et mercaturæ vel.*

[10] Maur. *Etiam si.*

[11] Maur. *tantum nunc.* At vocem *nunc* quæ deest in Cod. N' omittendam duximus quia desideratur etiam in textu græco, necnon apud SS. Patres (V. Sabb. ad h. l.).

[12] Hic locus paulo aliter habetur in Bibliis, sed a Cypriano iisdem verbis quater citatur. Vide l. iii ad Quirin. c. 16. (Edit. Maur.)

ptura exprimit, magno quodam cothurno Aristo-
Lib. I, *Etich.* c. 2. teles et Peripatetici personant, atque extollunt. Pythagoricum quoque dogma esse testificantur sui. Sed quis illorum æquavit Abraham tempore?
1 Quis auctoritate et sapientia Dominum,[1] cujus oraculo Abraham triplicis hujus gratiæ munus agnoscit?

71. Dantur autem ei tamquam in disciplinam
2 alienigenæ[2] nationes; ut mens æqui observantissima recidat vitia, emendet errata. Magis tamen evidens Ecclesiæ declaratur mysterium, quia per apostolos ejus qui sunt Israelitæ, quorum patres, et ex quibus patribus Christus secundum carnem sub lege factus est, congreganda Ecclesia foret, credituris populis nationum. Quos non otiose decem numero significavit, sed ut ostenderet quod illi ante perfidi, ubi mensuram pietatis implessent, profecto essent fidei adepturi coronam.

72. Denique sequitur quia Sara uxor Abrahæ
Gen. XXVI, 1. sterilis fuerat: erat autem ei ancilla Ægyptia cui nomen Agar; quod ad Ecclesiam pertinere in ea expositione quam de moralibus scripsi-
Lib. I *De Abraham*, c. 4. mus, apostolicis docuimus exemplis. Ecclesia enim sterilis videtur in hoc sæculo; quia non sæcularia parturit, nec præsentia, sed futura, hoc est, non ea quæ videntur. Hujus ancilla est Synagoga, vel omnes hæreses, quæ servos, non liberos creat. Ideoque Agar dicitur habitatio. Etenim temporalis spem fovet, non perpetuæ possessionis gratiam tenet. Itaque ut non insolens partu corporeo fiat ancilla ejus, et jus Ecclesiæ sibi vindicet, dicitur ibi: *Ejice ancillam et filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ*
Gen. XXI, 10. *cum filio meo Isaac.*

73. Sed etiam in singulis Sara est, et in singulis Agar. Sara virtus vera est, vera sapientia: Agar autem est versutia, tamquam ancilla perfectioris virtutis. Alia enim sapientia spiritalis, alia sapientia hujus mundi. Ideo etiam Ægyptia scribitur; quia philosophica eruditio abundavit in Ægypto. Denique et Moyses eruditus erat in omni sapientia Ægyptiorum, sed abjecit eam præferens Ægypti thesauris opprobrium pro Christi nomine. Nam si illam judicasset alicujus momenti esse sapientiam, non utique dixisset: *Precor, Domine, non sum dignus ante hesternam et nudiustertianam diem, neque ex quo cœpisti loqui servo tuo; gracili enim collocutione, et tar-*
Exod. IV, 10. *diore lingua ego sum.* Denique quasi inerudito respondetur ei quod erudiretur a Domino: *Ego aperiam os tuum, et instruam te, quod debeas*
Ibid. 12. *loqui.*

3 74. Præclarum autem mysterium, quod[3] lex

A non satis plena erat; ut persuaderet populis, et gentes vocaret, vel quia clausa foret usque ad Christi adventum, qui exponens nobis prophetica oracula, et proferens Lectionis veteris testimonia, veluti quoddam os legis aperuit; ut fidei clamor in totum perveniret orbem. Unde et mystice ait Sara: *Conclusit me Dominus ut non pariam; intra ergo ad ancillam meam, et filium facies ex illa.*[4] Quo agnoscas in prædesti- Gen. XVI, 2.
natione fuisse semper Ecclesiam Dei, et paratam
B fidei fœcunditatem, quando juberet Dominus prorumpere, sed voluntate Domini certo reservatam[5] tempori. Denique sic scriptum est: *Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi* 5
te. Advertimus itaque quod festinabat fides Ec- Is. XLIX, 8.
clesiæ, sed conclusa erat ejus fœcunditas. Quo verbo demonstratur quoniam exspectabat partus sui tempora; quia quod conclusum est aperiri solet. Qua ratione conclusa fuerit, docet te Apostolus dicens: *Conclusit enim Deus omnia in in-*
C *credulitate, ut omnibus misereatur.....* Ut *non vo-* Rom. XI, 32.
lentis neque currentis, sed miserantis Dei esset Rom. IX, 16.
gratia; ne te ipsum justificares, sed omnia tribueres Deo qui te vocavit. Nemo ergo pigrescat et excusationem prætendat desidiæ suæ,[6] quo serius credat, quia scriptum est non volentis, neque currentis esse.[7] Consideret enim quid 7
additum sit: *Sed miserantis,* inquit, *Dei.* Talem te ergo præbe bonis studiis et prompta fide; ut Deus tui misereatur, et vocet te sicut Ecclesiam vocavit dicens: *Palam factus sum non*
D *quærentibus me,*[8] *apparui iis qui me non inter-* 8
rogabant.[9] 9
Is. LXV, 1.

75. Et recte præmissa sunt inferiora, ut meliora sequerentur. Peperit ancilla servos, ut eos Ecclesia liberos faceret, et de servitute populos ad libertatem vocaret, de culpa ad innocentiam, de offensa ad gratiam. Singulorum quoque hominum si spectes ordinem, non omnes a perfectis inchoaverunt, nec apud omnes tempore
E prima est, sed merito antiquior perfecta virtus. Prudentis igitur mentis est considerare quamdiu imperfecta est anima: quæ sunt secum deliberet, ut vel in posterioribus se exerceat virtutum disciplinis, donec exercitii usu valescat. Dum vero se erroris involucris exuerit, et ab omni enodaverit offensione, consummatam sui purgationem exhibens, tunc suo nitatur ordine magnos partus edere.

76. Præterea dicitur Abrahæ: *Esto sine repre-*
F *hensione;* cui dabatur spiritus sapientiæ sanctus, Gen. XVII, 1.
integer,[10] bene mobilis, immaculatus. Oportet 10
igitur viri sapientis animam die noctuque in exercitio jugi specula prætendere; numquam

[1] Cod. N', *Deum.*
[2] Cod. N', *alienæ.*
[3] Cod. N', *Mysterium autem præclarum est quod.*
[4] Hæc Ambrosii lectio convenit quibusdam codd. LXX, qui habent ἵνα τεκνοποιήσεις, nec non versionibus Slavonicæ et Ostrogoticæ, apud Holmes.
[5] Cod. N', *reservata.*
[6] Cod. N' omitt. *desidiæ suæ.*
[7] Cod. N', *non volentis esse neque currentis.*
[8] Cod. N', una cum aliis 4 apud Maur. *palam factus sum quærentibus me,* omissa particula *non.* At hanc particulam retinuimus quippe quæ occurrat etiam alibi apud S. Ambrosium, necnon apud LXX.
[9] Maur. *qui de me non interrogabant.* At juxta Cod. N' et alios quatuor apud Maur. omisimus particulam *de,* tum quia desideratur etiam alibi apud eundem S. Doctorem, tum quia eam omittunt LXX et alii SS. Patres. V. Sabb. ad h. l.
[10] Cod. N' omitt. *integer.*

somno indulgentem, perpetuis vigiliis intentam A Deo ad comprehensionem rerum earum quæ sunt, et singularum causarum cognitionem. Sed etiam futurorum interpres sapientia est, *scit præterita, et de futuris æstimat. Scit versutias sermonum, et solutiones argumentorum. Signa et monstra scit antequam fiant, et eventus tem-*
Sap. VIII, 8. *porum et sæculorum.* Non potest igitur bonus atque perfectus non esse qui hanc acquisierit; quia et omnem habet virtutem, et imago boni-
Sap. VII, 23, 26. tatis est. Unde et sæculi istius sophistæ traxe- B runt definitionem hujusmodi, quod sapiens vir bonus dicendi peritus sit.

77. Redeamus nunc ad donum Dei quo nihil plenius. Quid enim melius sapientia? Quid pejus vanitate? Quid deterius superstitione? Ideoque tamquam ei cui promiserat plenitudinem perfectionis, ait: *Augebo te valde, et ponam te in*
Gen. XVII, 6. *gentes, et reges de te erunt:* quia ejus qui fidelis est,[1] totus mundus divitiarum est, et augetur, non minuitur ut stultus. Ponitur in gentes C Abraham, hoc est, fides ejus ad gentes transfertur, et reges sæculi qui crediderunt, et se subjiciunt Domino Jesu cui dicitur: *Tibi offerent*
Ps. LXVII, 30. *reges munera.* Nec illud absurdum, quia ex genere Abrahæ non solum reges erunt dignitate, verum etiam illi reges qui peccato non serviant, nec vincat eos malitia, supra quos regnum mors non habeat. Mentis quoque bonæ cognovimus reges esse et principes inventiones, quæ sicut Abraham mediocris quidem generationis pro- D ventus non habet, sed abundat regalibus. Cui data est terra in possessionem; ut dominetur corpori, nec sit captiva carnalium voluptatum, sed quasi famulatu debito obnoxia caro menti serviat. Secundum personam autem Abrahæ evidens mysterium Ecclesiæ, quæ totum orbem fidei hereditate possedit, bene pater electionis dicitur, pater fidei, pater piæ confessionis.

[1] Cod. N', *qu'a qui ejus est.* Ita habent alii mss. apud Maur.

CAPUT XI.

Lectio S Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
10. ..... Circumcidatis omne masculinum vestrum:	10. ..... Circumcidetur ex vobis omne masculinum:	Gen. XVII.
11. Et circumcidatis carnem vestram.....	11. Et circumcidetis carnem præputii vestri.....	
13. Et erit testamentum meum in carne vestra.....	13. Eritque pactum meum in carne vestra.....	
14. Quoniam qui non fuerit circumcisus masculus, et qui non circumciderit carnem præputii sui octavo die, interibit anima illa de genere suo; quia testamentum meum interrupit.	14. Masculus, cujus præputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo; quia pactum meum irritum fecit.	
17. Et cecidit in faciem Abraham, et risit: et dixit in corde suo: Si centum annorum nascetur filius, et si Sarra nonaginta annorum pariet?	17. Cecidit Abraham in faciem suam et risit, dicens in corde suo: Putasne centenario nascetur filius? et Sara nonagenaria pariet?	
18. ..... Ismael vivat hic in conspectu tuo.	18. ..... Ismael vivat coram te.	
19. Etiam: Ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium.....	19. Et ait....: Sara uxor tua pariet tibi filium.....	
20. De Ismael autem exaudivi te.	20. Super Ismael quoque exaudivi te.	
10. ..... Revertar ad te in futurum;..... et erit Sarræ filius.	10. Revertens veniam ad te tempore isto..... et habebit filium Sara.	Gen. XVIII.

Præceptum circumcisionis Abrahæ datum quid significet; et quale etiam infantibus octavo die non circumcisis intentatum sit exitium. Saræ nomini una littera additur. Abraham in faciem cadit et ridet. Num idem dubitaverit? Ipsi pro Ismaele oranti annuit Dominus, ac filium ex Sarra promittit.

78. Et quia ad perfectum vocatur, oraculum perfectionis accipit.[2] *Circumcidatis,* inquit, *omne masculinum vestrum, et circumcidatis carnem vestram:* perfecta autem circumcisio spi- Gen. XVII, 10, 11.
ritalis est. Denique et lectio hoc docet cum dicit: *Circumcidite duritiam cordis vestri.* Et hic Deut. XX, 16.
plerique ita accipiunt, ut sit: *Circumcidatis omne masculinum vestrum,* hoc est, mentem vestram; nihil est enim mente validius. Deinde quia masculinum etiam sanctum dicitur: *Omnis masculus adaperiens vulvam sanctus Domino vocabitur.* Exod. XIII, 12.
Quid autem mente sanctius, quæ dat bonarum semina cogitationum, quibus aperit vulvam animæ conclusam pariendi sterilitate; ut possit illas E invisibiles generationes edere utero illo, videlicet spiritali, de quo dicit Esaias: *In utero accepimus, et parturivimus spiritum salutis?* Circum- Is. XVI, 18.
cisio ergo cordis intelligibilis, circumcisio etiam carnis mandatur sensibilis. Illa in veritate, ista in signaculo. Gemina itaque circumcisio; quia et animi et corporis quæritur abstinentia. Denique Ægyptii quartodecimo anno circumcidunt mares, et feminæ apud eos eodem anno circumcidi feruntur; quod ab eo videlicet anno inci- F piat flagrare passio virilis, et feminarum menstrua sumant exordia. Legis autem lator æternæ signaculum circumcisionis carnalis in solis maribus exigit, eo quod ad mixtionis usum vir muliere vehementior sit; et ideo ipsius impetum infringere voluit circumcisionis signaculo. Vel quia viri licito se errare credunt, si solo se abstineant adulterio; meretricios autem usus tamquam legi naturæ suppetere putant: cum præter conjugium nec viro liceat, nec feminæ

[2] Cod. N', *sic accipiunt.*

misceri alteri. Altiore autem interpretatione illud A panditur, quod si mens purgata et circumcisa sit, exuta superfluis voluptatibus et cogitationibus restringit animam ad sui castimoniam, purisque sensibus infusam bonorum facit partuum generatricem.

79. Octavo autem die circumcidi puerum lex jubet, mystico utique præcepto, quia ipse est resurrectionis dies; dominica enim die resurrexit Dominus Jesus. Ergo si dies resurrectionis circumcisos nos et exutos inveniat delictorum B superfluis, ab omni ablutos sorde, mundos a vitiis corporalibus, si hinc mundus exieris, mundus resurges. Circumcide igitur te non carne, sed vitio carnali. Et circumcide tuum non solum vernaculum, sed etiam pretio emtum. Si ad singula referas, vernaculi sunt motus naturales: pretio emti, ratione et doctrina acquisiti. Egent autem et illi et hi, tamquam virgulta, purgatione et incisione luxuriæ; ne evagentur ut sterilia sarmenta, et obumbrent inutilia fructuosis. C Velut quædam omni vitio distenta multis incassum laborat:[1] [ita cavendum ne etiam nostra mens pluribus occupata, non solum bonos ingeneret partus, sed etiam inutilibus plerisque degeneret; simul ut vitis putata non facile silvescat, dissolvatur cito, sed posteritati reservetur. Nam et ingeniosi multa pariunt, quæ utile est circumcidere, et qui doctrinam diligentia adsecuti sunt, videre in se debent inscientiam.] Mysterii autem ratio dilucida. Vernaculi enim D Judæi; pretio emti sunt gentes quæ crediderunt; quia pretio sanguinis Christi redempta est Ecclesia. Ergo et Judæus et Græcus, et quicumque crediderit, debet scire se circumcidere a peccatis, ut possit salvus fieri: et domesticus, et alienigena, et justus, et peccator circumcidatur remissione peccatorum, ut peccatum non operetur amplius; quia nemo adscendit in regnum cœlorum, nisi per sacramentum baptismatis. Nec proderit superioris justitia temporis, E si in fine vitæ justitiam dereliquerit. Ideo Paulus ait: *Pretio empti estis: nolite fieri servi hominum.* Sunt enim contraria; quia servitus peccato contrahitur, et pretio peccatum remittitur.

80. Hæc igitur simplici expositione abundare ad intellectum opinamur. Ideoque nec cubos geometricæ, nec tetragonum numerum philosophiæ, confessionem,[2] ut ajunt, pythagoricam, nec semper virgines, ut appellant, hebdomadis numeros cura discutimus inani, nec mundum radio formamus, nec cœlum in pulvere quærimus, nec intra angustos abacos orbem concludimus: sed vera aperimus mysteria, unam salutem esse Christi resurrectionem. Complantemur ergo similitudini mortis ejus, ut mereamur resurrectionis consortium. Et vetus homo noster simul sit confixus cruci, ut corpus destruatur peccati.

81. Egregie autem infantiæ in primis vagitibus circumcidi mares lex jubet, etiam vernaculos; quia sicut ab infantia peccatum, ita ab infantia circumcisio. Nullum tempus vacuum debet esse tutelæ, quia nullum est culpæ vacuum. Et infans revocandus a peccato est; ne idololatriæ polluatur contagio, et ne adorare adsuescat idolum, et exosculari simulacrum, parentis violare nidum,[3] pietatem lædere. Simul ne quisquam infletur, quod sibi justus videatur, ætatis maturioris processu Abraham circumcidi jubetur. Nec senex ergo proselytus, nec infans vernaculus excipitur; quia omnis ætas peccato obnoxia, et ideo omnis ætas sacramento idonea.

82. *Et erit,* inquit, *testamentum meum in carne vestra.* Forsitan referatur hoc loco, quomodo Gen. XVII, 13. spiritalem dicis circumcisionem; cum oraculum dicat: Erit testamentum circumcisionis in carne vestra. Quasi vero animæ solius, et non passionum corporis exigatur temperantia. Nam et visus, et auditus, et odoris, et gustus, et tactus, et vocis ipsius quæritur quædam castimonia; quia et visus procacior habet crimen, et ideo scriptum est: *Noli intendere fallaci mulieri,* neque capiaris[4] oculis, neque abripiaris palpebris.[5] Et in ipso auditu crimen est si seducat te meretrix, et multo blandimento sermonis et laqueis labiorum suorum te alliget. Et in ipso tactu crimen est, ideo tibi dicitur: *Ne multus fueris ad alienam, neque continueris amplexibus non tuam.*[6] Et in voce culpa est. Laqueus enim for- Prov. V, 2. 1 5 6 *Ibid.* 20.

[1] Quæ hic habes a voce, *laborat,* ad vocem, *Mysterii,* cum in editt. deessent, nobis suggessere mss. omnes Gall. Non obscurus quidem hic erat hiatus, qui non male suppletus videretur, si verbis superioribus *incassum laborat,* adderetur vox, *vitis,* vel quid simile. (Edit. Maur.)

Eadem verba etiam in cod. N' desiderantur.

[2] Hic ea vox sumitur pro illo Pythagoreorum jurejurando, de quo Plutarchus l. I *De Placitis philosophorum,* ita scribit: Διὸ καὶ ἐφθέγγοντο οἱ Πυθαγορικοὶ, ὡς μεγίστου ὅρκου ὄντος τῆς τετράδος,

Οὐ μὰ τὸν ἀμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Πηγὰν ἀενάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.

Hoc est: *Idcirco Pythagorici, quasi magnum esset jusjurandum quaternionis, pronuntiabant: Non, per eum qui animæ nostræ quaternionem præbet naturæ æternæ fontem ac radices habentem.* Jusjurandum autem propterea confessio dicitur, quod illo divinitatem ubique præsentem esse profitemur contestamurque. Per quaternionem vero jurabant isti, quod cum numerorum omnium magnam rationem haberent, quaternarii tamen habebant maximam. Hujus rei causam eodem loco refert Plut. quia ex tetrade animam nostram putarent esse compositam. Eumdem etiam consule lib. *De Procreat. Animæ.* Neque etiam probabilitate sua caret, quod volunt nonnulli, Pythagoram per suam τετρακτὺν intellexisse ipsum Dei nomen τετραγραμματον. Vide Joan. Ger. Vossium lib. *De Philos. sectis,* c. 6. Porro quod Ambrosius *hebdomadam* dictam fuisse *semper virginem* scribit, id ex Philonis lib. *De Septenario,* B, sumptum videtur. Sed locum indicasse sufficiat. (Edit. Maur.)

[3] *Violare nidum,* id est, torum, ut habes Job XXIX, 18, *In nidulo meo moriar,* pro in lectulo meo. (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', *neque arripiaris.*

[5] Hæc verba *neque capiaris oculis, neque abripiaris palpebris,* quæ apud Maur. diverso charactere describuntur, non videntur ad Sacram Scripturam pertinere, quia revera nec apud LXX nec apud ullum SS. Patrum habentur. Tantum autem habetur *Prov.* c. VI, 25: *Neque capiaris nutibus illius.*

[6] Editt. Rom. et quædam Paris., *neque contineris amplexibus non tuæ.* Ita certe LXX Interp. apud quos legas: μηδὲ συνέχου ἀγκάλαις τῆς μὴ ἰδίας, a qua lectione nec multum recedit Vulg. quam consule. Ceterum ab omnibus mss et ant. editt. discrepare religioni est. (Edit. Maur.)

tissimus est homini sua labia, et abducitur a labiis sui oris. *Et mel ipsum noli multum edere,* Prov. xxv, 16. *ne evomas.* Oportet ergo ut omnium sensuum acuta sit moderatio; ne aut impetus in vitium trahat, aut nimietas lædat, aut mora offensioni sit.

83. Non otiose autem, nec superflue plerique [1] hoc qui sequitur loco moveri videntur. Ecquid[1] ita dixerit Dominus: *Quoniam qui non fuerit circumcisus masculus, et qui non circumciderit carnem præputii sui octavo die, interibit anima illa de genere suo; quia testamentum meum in-* Gen. xvii, 14. *terrupit.* Grave enim putatur quod infanti octo dierum negligentia parentum fraudi esset futura, ita ut interiret anima ejus; cum ipsa lex etiam homicidæ (qui tamen non voluntarium facinus necandi hominis impleverit) civitates præscri- Josue, xx, 2 et 3. pserit, ad quas confugiendo mereatur sanguinis impunitatem. Quomodo ergo aut illic ratio habetur fortuitæ necis: aut hic ratio infantiæ non habetur, in qua crimen non potuit esse aut dissimulationis, aut voluntatis; nisi forte putent aliqui, quia in morte filii gravius puniuntur parentes? Sed injustum putatur ut culpa nocentum inferatur pœna innocenti, vel propter pœnam nocentis innocens puniatur, aut fiat consors supplicii, qui dispar est merito. Unde aliqui putant quod de parente dicat exterminando, quod ejus intereat anima, non parvuli. Sed valde ambiguum est; licet suffragetur huic adsertioni quod ait: *quia testamentum meum interrupit.* Itaque hoc ad intelligentem magis, quam ad infantem referendum videtur. Alii graviora parentibus vel silentio minitantem putant Dominum Deum, quo plus timeant majores, quando nec infanti parcitur.

84. Mihi autem satis liquido patet dictum de uniuscujusque mente. Diximus enim masculi nomine mentem significari, quod sit validus [2] mentis vigor, et animam in sui copulam[2] trahat, sitque vehementior tamquam sexu potior, et virili validitate. Ergo hæc ratio est, quod omnis mens quæ non fuerit circumcisa a superfluis corporalibus, et purgata solemni munere, ut exuat se passionibus et vitiis, interibit. Non caro, inquit, interibit, non homo: sed anima illa interibit, quia potuit salva fieri, si habuisset purgationem. Nuda autem præsidii, et incircumcisi cordis colluvione infirmior, salutem generis sui non potuit servare. Omne autem genus videtur immortale, ut homo genus est,[3] ut ullus species [3] est. Homo semper dicitur, ullus non semper, immo non deficit ullus. Deficit qui fidem non habet, persona deficit unius, conditio vel nomen hominum non deficit. Ex diuturno igitur et innoxio in id quod temporale est et noxium peccator deducitur, qui mentis suæ adscribere debet infantiæ, quod incautus fuit et intemperans, vel remissionem peccatorum non acquisivit: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto,* [4] *non potest introire*[4] *in regnum Dei.* Utique nul- Joan. iii, 5. lum excipit, non infantem, non aliqua præventum necessitate. Habeant tamen illam opertam pœnarum immunitatem, nescio an habeant regni honorem.[5] [5]

85. Saræ quoque una additur littera, hoc est, R, ut vocaretur Sarra. Quod utique par est, ut Gen. xvii, 15. in superioribus, non unius adjectione pensari litteræ. Non enim munus Deo est una littera, sed virtus litteræ quæ exprimit muneris divini gratiam. Sarra enim dicitur ἀρχὴ ἐμή, hoc est, potestas mea, vel principatus mei initium, vel regni. Sara græce dicitur ἄρχουσα, latine quæ regat. Illa mortalis, ista immortalis: illa specialis, ista generalis.[6] Est namque in me pruden- [6] tia, in me castimonia, in me virtus, in me justitia; me solum regunt, et mihi dominantur, et sunt mortales. Moriente enim me, solvuntur et moriuntur etiam illa. Quæ autem prudentia generaliter dicitur, quæ castimonia, quæ fortitudo, ceteræque virtutes principales, sed generaliter principales, et reginæ quædam immortales, in his potestas est: immortale illud principale, sicut est regina Ecclesia quæ non me unum, sed universos regat. Ergo speciem in genus, partem in universitatem, corruptibilitatem in incorruptibilitatem conversam videmus: quæ omnia Ecclesiæ convenire certum est. Non enim specialis hæc, sed generalis ratio est, nec partis sed universitatis salus. Ideoque his præcedentibus cum unumquemque prudentia sua ad hanc principalem et diffusam per omnes salutem deduxerit, in qua fons sapientiæ justitiæque est, requiritur generatio, et ille perfectæ partus jucunditatis, cujus nomen est Isaac. Nulla enim melior est voluptas, quam emendatæ gratia conscientiæ. Hinc Epicurei traxerunt summum bonum voluptatem esse, sed eam corporis magis

[1] Cod. N', *Et quod.*

[2] Cod. N', *culpam,* quia nempe sensum non intellexit amanuensis.

[3] Genus hic liberiori acceptione pro specie sumitur, sicut et species pro individuo. Quod autem legimus ullum non semper dici, et tamen ullum non deficere, sic interpretamur, ut *ullus,* id est, aliquis, in primo membro hominem certum ac definitum significet, in secundo non item. (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', *non introibit.*

[5] « Cum supra n. 79, dixerit affirmate, *quia nemo adscendit in regnum cœlorum, nisi per sacramentum baptismatis,* non injuria quis suspicetur hæc et alia nonnulla quæ pelagianismum sapiunt, ab hæretico aliquo fuisse intrusa. Quam etiam parum tota ultima hujus numeri pars primæ cohæreat, vel cæcus videat. » Ita Maurini Editores. Nobis tamen videtur Ambrosius rite secum conciliari si *per emphasim* dicta sumantur postrema verba, *nescio an,* etc., quia per emphasim minus dicimus quam quod intelligi volumus; ut ita Ambrosius dicere potius voluerit: *Certe non habebunt regni honorem.* Nempe infantibus et adultis qui, lethali peccato non infecti, inculpabiliter absque baptismo decedant, concedit Ambrosius, ut nunc theologi communius, *opertam pœnarum immunitatem;* at non item *regni honorem,* id est æternum cum Christo regnum in beatifica Dei visione.

[6] Hic aliquem adsuisse suas nugas Era. et post eum Gill. adnotarant, moti scilicet obscuritate loci. Attamen si quis eum contulerit cum Philonis verbis, quibus Saræ vocabulum lib. *De Nominum mutat.* exponitur, haud parum luminis ad ejus intelligentiam nanciscetur; idem enim istinc desumptus est. (Edit. Maur.)

inquinamento, quam sobrietate mentis æstimaverunt.

86. Quid est autem quod ait: *Et cecidit in faciem Abraham, et risit?* Et hic reverentia significatur, quod timuit Deum velut libero risu lædere, quamvis risus lætitiam declararet viri justi qui tantis gratulabatur promissis. Non enim dubitantis hic risus, sed credentis fuit. Simul quia cadunt ante Deum omnia, et mutantur et transeunt, sola illa immutabilis stat semper substantia. Aut fortasse et in hoc mysterio prophetavit Abraham Dominum Jesum; quod per susceptionem dominici corporis et resurrectionem tanti complenda oraculi gratia foret. Adorat igitur non elementum terræ de quo dictum est: *Et adorate scabellum ejus, quoniam sanctum est.* Ubi enim corpus, ibi et aquilæ quæ adoraverunt versantem in corpore.

Gen. XVII, 17.

Ps. IX, 5.

87. *Et dixit,* inquit, *in corde suo: Si centum annorum nascetur filius, et si Sarra nonaginta annorum pariet?* Græcus ἐν τῇ διανοίᾳ posuit, ut possimus æstimare quia cordi suo quasi alternanti[1] secum dixerit: Si centenario nascetur filius, et nonagenaria pariet? Hoc est, ætas generandi præteriit, sed Deo omnia sunt possibilia; et ideo facile etiam istud, ut senibus revocet juventutis annos, vires refundat, sterilibus det fœcunditatem.

Gen. XVII, 17.

[1]

88. Nec illud prætereundum, quod promissa sibi generatione legitima respondit Abraham Deo: *Ismael vivat hic in conspectu tuo.* Justi est etiam pro peccatoribus intervenire; et ideo vel hoc credant Judæi, quia et pro ipsis intervenit, si tamen credant. Hoc est enim vivere in conspectu Dei, digna Dei Verbo negotia gerere; oculi enim Domini super justos.

Ibid. 18.

89. Unde et Dominus ait: *Etiam. Ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium..... De Ismael autem exaudivi te. Etiam* cum dicit, confirmat promissa; confirmativum etenim verbum est. Et ideo prius generationem Ecclesiæ confirmat futuram; ut verum cognosceret Propheta quod de Ismael se audisse dixit Deus, providens quia cæcitas Israel ex parte haberet contingere, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret. Itaque sicut testamenta hominum prius heredem ferunt, postea legatum exprimunt; melioribus hereditatem, inferioribus legata: ita in Domini testamento, unde et nos hunc morem accepimus, heres scribitur natura bonus, nobilis, legitimo creatus conjugio; legato donatur inferior.

Ibid. 19 et 20.

A

B

90. Promittitur autem generatio sequenti anno, ut advertas quam generationem polliceatur Dominus, hoc est, non illam uteri corporalis Sarræ, sed istum partum Ecclesiæ, qui esset futurus. Denique et infra ait: *Revertar ad te in futurum, et erit Sarræ filius.* In quo utrumque possumus accipere, et hunc conventum Ecclesiæ, et fidelium resurrectionem.

Gen. XVII, 21

Gen. XVIII, 10.

91. Tertiodecimo quoque anno quod circumciditur Ismael, ratio evidens; quia is qui incipere habet uti cognitione feminæ, ante debet recidere in se ardorem libidinis; ut a superfluis abstineat commixtionibus, conjunctioni tantum se legitimæ reservet.

C

92. Mentem quoque sapientis hospitalem esse decet; ut etiam aliis impertiat sui gratiam, et prudentiæ suæ fructum aliis quoque dividat, atque ita bonis epulentur doctrinæ cibis, epulumque ejus exhibeat desiderantibus.

93. Tum præterea nesciat nisi secundum naturam vivere, in cujus instituto et ordine Dei lex est. Nulli se transversariæ cupiditati miscere noverit, solius sapientiæ præoptet copulam. Mandatis Dei sæculi istius gloriam, et quamdam præsentis laudis hereditatem præferre nesciat; atque ut altaribus Domini suas immolet utilitates, ita judicii ignem non excipiat, neque reformidet; sed magis etiam ut alios eripiat, delaboret.[2]

D

[2]

[1] Rom. edit. *altercanti.* At cum aliis atque omnibus mss. retinenda vox *alternanti*, quæ ferme eodem sensu ponitur a Virg. IV *Æneid.:*

Hæc alternanti potior sententia visa est.

(Edit. Maur.)

[2] Ita cod. N. Maur. cum lectione communiori *elaboret.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE ISAAC ET ANIMA.

Ratione objecti liber *De Isaac et Anima* cum præcedentibus *De Abraham* intime connectitur. Cum enim horum primo catechumenis proposuerit christiani viri officia, altero autem quomodo a morte spirituali homo consurgat, atque ad perfectionem evangelicam enitatur, ex Isaaci et Rebeccæ conjugio, ante cujus mentionem extemplo liber ille alter conclusus fuit, occasionem arripuit, spiritualis profectus animarum sibi concreditarum studiosissimus Pastor, hac *De Isaac et Anima* lucubratione arctissimum præmonstrandi connubium, quo per regenerationis lavacrum cum Dei Verbo anima hominis copulatur. Ideo non tantum *De Isaac,* sed et *De Anima*, rite hoc volumen inscribitur; neque ambigendum quin ipsemet Ambrosius hunc ei titulum indiderit, quia eodem et jam a Cassiodoro, *De Instit. div. litt.* c. v, et anterius quoque ab Augustino, *Contra Julianum,* lib. I, n. 44, memoratur. Ut *librum* vero tractationem hanc Ambrosius ipse designavit, alium *De Bono Mortis* tractatum his verbis exordiens: « Quoniam de anima superiore « libro sermonem aliquem contexuimus, etc. » E quibus immo inferre est Sanctum Doctorem utrumque simul evulgasse volumen; superiorem enim vocare non potuisset librum *De Isaac et Anima* respectu illius *De Bono Mortis,* nisi hunc illi immediate nexisset.

Sed et initio libri *De Joseph Patriarcha* certissimum nobis idem Ambrosius præbet indicium, quod, sicut reliqui de antiquis patriarchis, ita hic quoque *De Isaac et Anima* e sermonibus ad populum habitis contextus fuerit. Ita enim memoratum incipit volumen: « Sanctorum vita ceteris norma vivendi est. Ideoque « digestam plenius accipimus seriem Scripturarum; ut dum Abraham, Isaac et Jacob, ceterosque justos « legendo cognoscimus, velut quemdam nobis innocentiæ tramitem virtute eorum reseratum enitentibus « vestigiis persequamur. De quibus mihi cum frequens tractatus fuerit, hodie sancti Joseph historia oc- « currit. » Profecto hoc verbo *hodie* oralis sermonis initium manifesto se prodit; cum autem dixerit Ambrosius etiam de Abraham, Isaac et Jacob frequentem se tractatum habuisse, satis declarat se de eisdem patriarchis prius concionando evolvisse quæ postea in libros collegit.

Ordinem vero pertractationis verbis *Admonitionis* in Maurina editione libro præmissæ exponimus: « Post- « quam Isaac nativitate ac morte sua Christi figuram extitisse, sicut et Rebeccam animæ, paucis aperuit, Cap. 1. « definita ejusdem animæ natura, totum hominem potissimum in ipsa consistere adstruit. Hanc autem Cap. 2. « docet ideo esse imperfectam, quod rebus corporeis ac sæculi voluptatibus adhærescat; contra vero primum « ad perfectionem gradum facere, si easdem fugiat, et supra illarum cœnum adtollat se se. Hinc argu- « mentum propositum aggressus Rebeccam talem cum ad Isaac veniret fuisse dicit, quippe quæ divinum « in illo Verbum ardenter expetere se testificatur clamans: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Ipse quidem Cap. 3. « Ambrosius locum hunc aliosque omnes Cantici canticorum versiculos etiam Ecclesiæ accommodari posse « profitetur: sed cum eadem mysteria tum alibi, tum vel maxime in enarratione psalmi CXVIII enu- « cleasset, hoc in libro totus incumbit, ut animæ cum Verbo conjugium perpetuo mystici illius epitha- « lamii commentario edisserat. Quod tamen non ita accipias quasi versum omnino nullum præterierit, cum « re ipsa haud pauci, et ii præsertim qui ad sponsi sponsæque pulcritudinem pertinent, omittantur: sed « isti quominus unus sit operis contextus nihil vetant. Porro ut distinctius atque ordinatius cœptum pro- « cedat, vir sanctus proponit exponitque gradus quatuor, quibus anima jam graviorum jugo vitiorum li- Cap. 6. « bera ad summam illam perfectionem, in qua Deo per caritatem juncta numquam postmodum ab ipso « divellitur, conscendit. Ceterum sive naturalem ac minime coactam materiæ dispositionem, sive brevem « illam, sed acutam Scripturæ explicandæ rationem spectes, seu denique transitionum quibus aptissime « nectuntur singula, concinnitatem, jure dixeris commentationem hanc ejusmodi esse, quæ vix ulli ex aliis « Ambrosianis cedat. »

Quoad operis vero formam ita prosequuntur laudati Editores: « Utrum conciones fuerint quæ primitus « ad populum habitæ in hunc librum postea transformatæ sint, obscurius est. Cum enim eum ferme nihil « aliud esse advertamus, quam brevem Cantici canticorum paraphrasim, id argumentum sacro suggestui « parum admodum videtur convenire. Verumtamen ut non aliter hic atque in libris *De Abraham* factum « putemus, tum eorum inter se convenientia adducimur, tum etiam præceptis ad auditorum institutionem « maxime accommodis, quæ expositioni ejus inserta nemo non deprehendat. Et hæc causa est cur Cassio- « dorus Senator loco citato de iis qui in Canticum canticorum scripserunt agens, suum de hac opella ju- « dicium ita reliquerit: *Unde,* inquit, *S. Ambrosius in libro tertio Patriarcharum, ubi de persona « Isaac loquitur, multa salubriter luculenterque disseruit.*

« Hæc eadem Cantica totis decem voluminibus tam mirandum in modum Origenes enodaverat, ut non « dubitaret Hieronymus de iisdem scribere: *Cum in ceteris libris omnes vicerit, in Cantico canticorum* Ep. ad Damasum Papam. « *ipse se vicit.* Maxime autem probabile est præstantissimum hoc opus in manus quoque Ambrosii per- « venisse, ac sanctum Antistitem ex laboribus tanti viri a quo reliqui ferme Patres tam multa tamque « præclara mutuati sunt, adjumenti aliquid decerpsisse. At quando temporum iniquitas thesaurum illum « nobis invidit, non licet quidquam exploratum magis aut deprehensum proponere. Si tamen verum fuerit, « quod adversus Erasmum et alios non paucos contendit Huetius, quatuor homilias quæ cum sua præfa- *Orig.* lib. III, § 7. « tione inter Origenis atque Hieronymi opera exstant, nulli Patrum latinorum deberi, sed eas ipsissimum

« initium esse decem Origenianorum voluminum, quas Rufinus, a quo latine redditæ sunt, more suo inter-
Loc. cit. « polavit: aut si malis sæpius laudato Senatori accedere, easdem nihil aliud esse affirmanti, nisi distri-
« butam in tres libros amplificationem, quam ex duabus homiliis alia occasione ab Origene in duo priora
« Canticorum capita compositis, et ab Hieronymo in latinum versis, Rufinus consarcinavit: si, inquimus,
« horum alterutrum admittendum sit, ex eorumdem Origenis fragmentorum et Ambrosianæ commentationis
« collatione intelliges illius methodum non imperite sanctum Doctorem esse imitatum, idque cumprimis ubi
« triplicem Scripturæ sensum nempe naturalem, moralem ac mysticum distinguit, atque edisserit; quamvis
« in aliis opusculis, quæ hactenus a nobis examinata sunt, duos tantum interpretetur, mysticum ac mo-
« ralem; ubi tamen cum hoc ultimo is, quem naturalem in hoc libro vocitat, confunditur.

« Porro ut idem tempus ac libris *De Abrahamo,* nempe annum circiter CCCLXXXVII, huic scripto adsi-
« gnemus, facit cum illorum inter se connexio, tum ipsum Ambrosii testimonium quod initio libri *De*
« *Joseph,* sicut et libri *de Mysteriis,* quem ἀμεσῶς post ipsum elucubravit, reperimus; immo vero obscurum
« non est sanctum Præsulem ad eosdem quos in opere superiori alloquebatur, in hoc etiam verba facere:
« at revocari in dubium potest utrum ante festa paschatis id evenerit, an postea. Ipsius quidem scriptionis,
« in qua de spiritali conjugio quo nihil habet perfectissimorum Christianorum vita sublimius, materia vi-
« detur indicari ista non pertinere ad catechumenos, utpote quibus certa mysteria tegebantur, ipsis post-
« modum jam baptismate initiatis revelanda. Si tamen ex primis verbis libri *De Mysteriis* hac de re
« statuere nos oporteat, dicendum erit eos etiamnum intra catechumenorum ordinem exstitisse, ad quos
« sermonem habebat Ambrosius. Et hoc ipse forsan innuit, ubi dicit: *Venit pascha, venit remissio pec-*
Cap. IV, n. 35. « *catorum,* etc. Cum autem jam illi in competentium numerum, in quem nonnisi exeunte quadragesima
« admittebantur, essent adlecti, minime dubitavit sanctus Antistes in procinctu ad baptismum positis sacræ
« hujus conjunctionis mysteria, et gradus quibus ad eam pervenirent, declarare. »

Dignum autem memoratu est quod, si pro catechumenis aut neophytis qui anno CCCLXXXVII Christo nomen dederunt, conciones de Abraham et Isaac habitæ sunt, indeque volumina edita, eæ sane alta Augustini mente præ reliquis repositæ manere debuerunt, utpote quæ ad eum quoque, ad Ecclesiæ catholicæ sinum tunc pertranseuntem, peculiariter convertebantur.

Denique quod hujus libri recensionem attinet, præter jam memoratos Codices Mss. **A**, **N'**, etiam Mediolanensi Editione, non quidem anni 1477, sed illa anni 1491 uti nobis concessum fuit.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE ISAAC ET ANIMA

LIBER UNUS.

Scriptus circiter an. 385.

CAPUT I.

Commendatur sanctus Isaac tam ex paterna origine et gratia, quam ex Dominicæ generationis et passionis præfiguratione; ac mysterium inter Christum per Isaac designatum, et animam repræsentatam per Rebeccam aperitur.

1 N patre nobis sancti Isaac vel origo satis est expressa, vel gratia: cui ad omnem redundat gloriam, quod tanto et tam imitabili viro natus Abrahæ patri præmium fuit. Neque vero istud[1] mirabile, cum in eo Dominicæ generationis et passionis figura præcesserit. Siquidem et sterilis anus ex promissione Dei peperit eum; ut crederemus quod potens est Deus facere, ut posset et virgo generare, et oblatus unicus ad immolandum, qui et patri non periret, et impleret sacrificium. Itaque ipso nomine figuram et gratiam signat; Isaac etenim risus latine significatur, risus autem insigne lætitiæ est. Quis autem ignorat quod is universorum lætitia sit, qui mortis formidolosæ vel pavore compresso, vel mœrore sublato, factus omnibus est remissio peccatorum? Itaque ille nominabatur, et iste designabatur: ille exprimebatur, et iste annuntiabatur. Ipse est quem jam tunc persequebatur ancilla: ipse est propter quem jam tunc dicebatur: *Expelle ancillam; non enim heres erit* Gen. xxi, 10. *filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Ipse est cui pater alienigenam acquisivit sponsam. Ipse est mitis, humilis, atque mansuetus, qui veniente Rebecca, hoc est, patientia, exivit in campum A abalienare.[2] Sapientis enim est segregare se a voluptatibus carnis, elevare animam, atque a corpore abducere; hoc est enim se hominem agnoscere. Qui Chaldæorum sermone Enos dicitur, latine homo. Enos autem qui adsumpsit et speravit invocare Deum; et ideo creditur esse translatus.[3] Non videtur itaque homo esse, nisi qui[4] in Deum sperat. Qui autem sperat in Deum, non degere in terris, sed quasi translatus adhærere Deo, manifesta veri interpretatione B signatur.

2. Bonus igitur Isaac verus, utpote plenus gratiæ, et fons lætitiæ. Ad quem fontem veniebat Rebecca, ut impleret hydriam aqua. Dicit enim Scriptura, quia *descendens ad fontem, implevit hydriam, et adscendit.* Descendit itaque ad sa- Gen. xxiv, 16. pientiæ fontem vel Ecclesia, vel anima; ut totum vas impleret suum, et hauriret puræ sapientiæ disciplinas, quas haurire Judæi de fonte profluo noluerunt. Quis iste fons sit, audi dicentem: C *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ.* Ad hunc Jer. ii, 13. fontem currebat sitiens anima prophetarum, sicut et David dicit: *Sitivit anima mea ad Deum vivum;* ut sitim suam ubertate divinæ cognitionis Ps. xli, 13. expleret, et insipientiæ sanguinem spiritualium rigatu dilueret fluentorum. Hic est enim fluxus sanguinis, sicut significat lex, qui deoperitur, Levit. xx, 18. quando vir sedenti in diebus sanguinis sui mulieri miscetur. Mulier est delectatio corporis et illecebræ. Itaque[5] cave ne vigor mentis tuæ D coitu quodam corporeæ voluptatis inflexus emolliatur, atque in ejus amplexus omnis resolvatur, et fontem ejus aperiat, qui debet esse clausus et septus intentionis studio, et consideratione rationis: *Hortus* enim *clausus, fons signatus.* Cant. iv, 12. Namque mentis vigore resoluto, sensus se corporalis delectationis effundunt, perniciosi nimis, et in appetentiam plenam gravis periculi proruentes: quos, si mentis vividæ considerata mansisset custodia, refrænasset.

[1] Ita Ed. Med. et Mss. A, N'. Maur. *illud.*

[2] LXX Interp. legunt Καὶ ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι. Verum ultimæ dictionis loco Symmachus legebat λαλῆσαι, Aquila, ὁμιλῆσαι. Vide Nobilium ad eadem verba. *Abalienare* autem proprie est animum a seriis gravibusque cogitationibus avocatum relaxare: sed Ambrosius rem ad spiritalem sensum more suo hic, et infra c. 3, n. 6, traducens, vult idem esse atque a curis sæcularibus ad cœlestium rerum meditationem convertere. Vide etiam Commentaria in Ps. cxviii octon. 4, versu 3, sicut et epist. ad Chrom., quibus locis verbum ἀδολεσχεῖν per latinum *hallucinari* ab interprete redditum tradit. (Edit. Maur.)

[3] Negari non potest quod e lapsu memoriæ hic confundat Ambrosius Enos, de quo *Gen.* v, 6-11, et Enoch, de quo eodem cap. vv. 18-24. Romani Editores errorem emendare conati sunt, sed contra omnium mss. et anteriorum editionum testimonium.

[4] Ed. Med. et Mss. A, N', *nisi is qui.*

[5] Ed. Med. et Cod. A, *corporis. Illecebram itaque,* etc. Cod. N', *corporalis illecebræ. Itaque,* etc.

CAPUT II.

Quid sit homo, et in qua potissimum parte consistat; qualisque sit anima ejus tam secundum sui naturam, quam per irrationabilem sui partem, qua obnoxia fit corruptioni.

3. Intuere igitur, o homo, qui sis, quo[1] salutem tuam, vitamque tuearis. Quid est itaque homo? Utrum anima, an caro, an utriusque copula? Aliud enim nos sumus, aliud nostrum: alius qui induitur, et aliud vestimentum. Legimus in veteri Testamento: *Omnes animæ quæ*
Gen. XLVI. 26. *descenderunt in Ægyptum,* de hominibus dictum. Et alibi dictum est: *Non permanebit spiritus*
Gen. VI. 3. *meus in hominibus istis, quoniam carnes sunt.*[2] De alterutro ergo legitur, quia homo dicitur et de anima et de carne. Sed illa discretio est, quod ubi anima pro homine ponitur, Hebræus significatur Deo adhærens, non corpori, ut est
Prov. XI, 20. illud: *Anima benedicta omnis simplex.* Ubi autem caro pro homine nuncupatur, peccator exprimitur, ut est illud: *Ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato; quod enim operor, non cognosco. Non enim quod volo, ago; sed quod*
Rom. VII, 14, 15. *odi, illud facio.* Hoc jam posterius et de utroque. Alius est enim qui vult, alius qui odit, alius qui facit. Denique addidit: *Si ergo quod odi, hoc facio, consentio legi, quoniam bona est. Nunc autem jam non ego illud operor, sed quod ha-*
Ibid. 16. 17. *bitat in me peccatum.* Illud quoque expressius: *Video legem carnis meæ repugnantem legi mentis*
Ibid. 23. *meæ, et captivantem me in lege peccati.* Et tamen cum utrumque in se concertantem hominem declarasset, hoc est, interiorem et exteriorem, in animæ magis quam in corporis parte se maluit constituere, quod anima sua traheretur captiva ad peccatum, in qua esse se mallet, et esse confirmat dicens: *Infelix ego homo! quis me li-*
Ibid. 24. *berabit de corpore mortis hujus?* Tamquam ab
3 extraneo hoste, ita se desiderat liberari a carne.[3]

4. Non ergo sanguis anima, quia carnis est sanguis: neque harmonia anima, quia et hujusmodi harmonia carnis est: neque aer anima, quia aliud est flatilis spiritus, aliud anima: ne-
4 que ignis est anima, neque ἐντελεχεια anima:[4] sed anima est vivens; quia factus est Adam in
Gen. II, 7 animam viventem; eo quod insensibile atque exanime corpus anima vivificet et gubernet. Est et præstantior homo, de quo dicitur: *Spiritalis autem dijudicat omnia: ipse autem a nemine*
I Cor. II. 15. *judicatur.* Hic est præstantior ceteris. Unde et David dicit: *Quid est homo quod memor es ejus,*
Ps. VIII. 5. *aut filius hominis, nisi quod visitas eum?..... Homo*
Ps. CXLIII, 4. *vanitati similis factus est.*[5] Non ille secundum imaginem Dei homo vanitatis est; sed qui illud amisit, et in peccatum decidit, et in materialia ista dilapsus est, iste homo est vanitatis.

5. Anima igitur secundum sui naturam optima est: sed plerumque per irrationabile sui obnoxia fit corruptioni, ut inclinetur ad voluptates corporis, et ad petulantiam,[6] dum mensuram rerum non tenet, aut fallitur opinione, atque inclinata ad materiam agglutinatur corpori. Sic invisibile ejus[7] impeditur, et malitia repletur; quia dum intendit malitiæ ejus se vitiis replet, et fit defectu bonitatis intemperantior.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
1. Osculetur me ab osculis oris sui: quia bona ubera tua super vinum,	1. Osculetur me osculo oris sui: quia meliora sunt ubera tua vino Cant. I.
2. Et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.... propterea adolescentulæ dilexerunt te.	2. Fragrantia unguentis optimis.... ideo adolescentulæ dilexerunt te.
3. Adtrahe nos: post odorem unguentorum tuorum curramus....	3. Trahe me: post te curremus in odorem unguentorum tuorum...

Perfecta anima, terrenis abdicatis, vitiisque domitis, Verbum osculari desiderat: cui se Deus Verbum totus infundit. Hoc illa delectata ab eo petit ut attrahatur; quæ omnia etiam Ecclesiæ vir sanctus accommodat.

6. Perfecta autem anima aversatur materiam: omne immoderatum, mobile, malignum refugit ac respuit; nec videt, nec appropinquat ad ullius[8] terrenæ labis corruptionem: divinis intendit, terrenam autem materiam fugit. Fuga autem est, non terras relinquere, sed esse in terris, justitiam et sobrietatem tenere, renuntiare vitiis, non usibus elementorum. Fugiebat David sanctus a facie Saul;[9] non utique, ut terras relinqueret, sed ut immitis, et inobservantis, et perfidi declinaret contagium. Fugiebat autem adhærens Deo, sicut et ipse ait: *Adhæsit anima mea post te.* Abducebat se, et ablevabat Ps. LXII, 9. vitiis sæculi hujus, elevabat animam suam sicut Isaac in campo, vel abalienabat, vel (ut alii habent) deambulabat. Nam hoc quoque ostendit cum virtutibus familiare habere consortium, ut deambulet unusquisque in innocentia cordis sui, nullo usu terrenis vitiis misceatur, atque irreprehensibilem viam inoffenso mentis carpat vestigio, nec ullum locum in se aperiat corruptioni.

De Pœnit., d. 2, c. *Ut cognoverunt*, § *Fugerat.*

7. Talis erat Isaac cum Rebeccam advenientem exspectaret, præparans se copulæ spiritali. Veniebat enim jam cœlestibus dotata mysteriis: veniebat magna secum ornamenta aurium et manuum ferens; eo quod auditu et operibus emineat Ecclesiæ pulcritudo, cui recte dictum advertimus: *Esto in millia millium, et semen tuum possideat adversariorum civitates.* Decora Gen. XXIV, 60. igitur Ecclesia, quæ ex inimicis gentibus filios acquisivit. Sed potest hoc etiam ad animam

[1] Ed. Med. et Cod. A, *quisqui es qui.*
[2] Cod. N', *quia caro sunt.*
[3] Ed. Med. et Cod. A omitt. *a carne.* Cod. N', *liberari a corpore.*
[4] Ed. Med. et Cod. A, *neque intelligentia anima.*
[5] Mss. A, N', *vanitati similis est.*
[6] Ed. Med. et Cod. A, *ad pœnitentiam,* dum Cod. N', *et appetentiam.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N', *Sic visibile ejus.*
[8] Ed. Med. et Mss. A, N', *illius.*
[9] Gratianus loco cit. Ambrosii sensum refert potius quam verba; quæ tamen a se exhiberi significat. (Edit. Maur.)

deputari, quæ passiones corporis subigit, et ad virtutum officia convertit, repugnantesque motus sibi obedientes efficit. Ergo vel anima Patriarchæ videns mysterium Christi, videns Rebeccam venientem cum vasis aureis et argenteis, tamquam Ecclesiam cum populo nationum, mirata pulcritudinem Verbi, et sacramentorum ejus dicit: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Vel Rebecca videns verum[1] Isaac, verum illud gaudium, veram lætitiam, desiderat osculari.

Cant. I, 1.

Primus animæ processus.

8. Quid est igitur: *Osculetur me ab osculis oris sui?* Considera vel Ecclesiam jamdiu promisso sibi per Prophetas Dominico adventu, per tempora multa suspensam, vel animam, quæ elevans se a corpore, abdicatis luxuria atque deliciis, voluptatibusque carnalibus, exuta quoque sollicitudine sæcularium vanitatum, jam dudum infusionem[2] sibi divinæ præsentiæ, et gratiam Verbi salutaris exoptet, commacerari quod sero veniat, et affligi; ideoque quasi vulneratam caritate,[3] cum moras ejus ferre non possit, conversam ad Patrem rogare, ut mittat sibi Deum Verbum; et causam qua sit ita impatiens declarare, dicentem: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Non unum osculum quærit, sed plura oscula; ut desiderium suum possit explere. Quæ enim diligit, non est unius osculi parcitate contenta: sed plura exigit, plura vindicat; et ita se amplius dilecto commendare consuevit. Denique illa in Evangelio sic probata est: quia *non cessavit,* inquit, *osculari pedes meos.... et ideo remissa sunt ei peccata multa, quia dilexit multum.* Ergo et hæc anima oscula Verbi multa desiderat, ut illuminetur divinæ cognitionis lumine. Hoc est enim osculum Verbi, lumen scilicet cognitionis sacræ. Osculatur enim nos Deus Verbum, quando cor nostrum, et ipsum principale hominis spiritu divinæ cognitionis illuminat, quo anima donata caritatis pignore nuptiali, læta atque ovans dicit: *Os meum aperui, et duxi*[4] *spiritum.* Osculum est enim quo invicem amantes sibi adhærent, et velut gratiæ interioris suavitate potiuntur. Per hoc osculum adhæret anima Deo Verbo, per quod sibi transfunditur spiritus osculantis: sicut etiam ii qui se osculantur, non sunt labiorum prælibatione contenti, sed spiritum suum sibi invicem videntur infundere.

Luc. VII, 45, 47.

Ps. CXVIII, 131.

9. Ostendens itaque non solam speciem Verbi, et vultum quemdam, sed omnia ejus interiora diligere, adjungit ad osculorum gratiam: *Quia bona,* inquit, *ubera tua super vinum, et odor unguentorum tuorum super omnia aromata.* Illa osculum poposcit: Deus Verbum se ei totus infudit, et nudavit ei ubera sua, hoc est, dogmata sua, et interioris sapientiæ disciplinas, et unguentorum suorum dulci odore flagravit (pro *fragravit*). Quibus capta,[5] dicit uberiorem esse jucunditatem divinæ cognitionis, quam lætitiam omnis corporeæ voluptatis. Adspirat enim in Verbo odor gratiæ et remissio peccatorum, quæ in totum diffusa mundum, omnia tamquam exinanito replevit unguento; quia per universos gravis vitiorum colluvies detersa est.[6]

Cant. I, 2.

10. *Propterea,* inquit, *adolescentulæ dilexerunt te. Adtrahe nos; post*[7] *odorem unguentorum tuorum, curramus.* Bona quidem prudentia, sed dulcis misericordia. Illam enim pauci adsequuntur; hæc ad omnes pervenit. Propter hanc, inquit, indulgentiam tuam diligunt te animæ renovatæ spiritu. Unde et ad animam dicitur: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Ad animam enim loquebatur, dicens: *Benedic, anima mea, Dominum.* Et ideo festinat[8] ad Verbum, et rogat ut adtrahatur, ne forte derelinquatur; quia currit Dei Verbum, et non est alligatum. Denique exsultat tamquam gigas ad currendam viam. Et quia egressus ejus a summo cœlo, et occursus ejus usque ad summum ejus, videns se imparem tantæ velocitati dicit: *Adtrahe nos.* Bona anima, quæ non pro se sola, sed pro omnibus rogat: *Adtrahe,* inquit, *nos.* Habemus enim cupiditatem sequendi, quam unguentorum tuorum inspirat gratia: sed quia cursus tuos æquare non possumus, adtrahe nos; ut auxilio tuo fultæ, vestigiis tuis possimus insistere. Si enim tu adtraxeris, curremus et nos, et spiritalia velocitatis flabra capiemus. Deponitur enim sarcina quibus manus tua fulcro est, et oleum tuum infunditur, quo curatus est ille qui a latronibus vulneratus est. Ac ne impudens tibi videatur quod ait: *Adtrahe nos,* audi dicentem: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos reficiam.* Vides quod libenter nos adtrahat, ne remaneamus sequentes. Sed qui vult adtrahi, currat ut comprehendat: et currat superiora obliviscens, et ea quæ sunt priora appetens; sic enim poterit Christum comprehendere. Unde et Apostolus ait: *Sic currite, ut omnes comprehendatis.*[9] Vult et ista ad bravium pervenire, quæ desiderat comprehendere. Prudenter ergo rogat ut adtrahatur; quia non omnes sequi possunt. Denique Petro dicenti: *Quo vadis?* Respondit Verbum Dei: *Non potes me sequi modo, sequeris autem postea.* Claves ei commiserat regni cœlorum, et sequendo se imparem judicavit. Hanc tamen animam non distulit; quia non præsumebat, sed rogabat.

Ibid. 2, 3.

Ps. CII, 5.

Ibid. 1.

Matth. XI, 28.

I Cor. IX, 24.

Joan. XIII, 66.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *virum.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *infusione.*
[3] Mss. A, N', *caritatis.*
[4] Ed. Med. et Cod. A, *et adduxi.* Cod. N', *et attraxi.* Hæc lectio occurrit etiam apud eundem D. Ambrosium, Ep. 41.
[5] Ed. Med. et Mss. A, N', *captiva.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N', *gravis colluvies detersa vitiorum est.*
[7] Maur. *ut post.* At omisimus particulam *ut,* quæ in nostris codd. necnon etiam alibi apud D. Ambrosium non legitur.
[8] Ed. Med. et Mss. A, N', *ista festinat.*
[9] Ed. Med. et Mss. A, N', *ut comprehendatis,* omisso *omnes.*

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

3. ..... Introduxit me rex in cubiculum suum: exultemus et lætemur in te, et diligamus ubera tua super vinum.....

5. Nolite aspicere me quod obfuscata sum; quoniam non est intuitus me sol. Filii matris meæ pugnaverunt adversum me. Vineam meam non custodivi.

6. ..... Ubi pascis? Ubi manes in meridiano?.....

7. Nisi cognoscas te, decora inter mulieres. Exi tu in calcaneis regum (*sic*), et pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum.

15. ..... Ecce es sponsus consobrinus meus equidem pulcher: acclinatio nostra opaca:

16. Trabes domorum nostrarum cedri, lacunaria nostra cupressi.

Cant. II. 1. Ego flos campi et lilium convallium.

3. ..... In umbra ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis.

4. Introduc me in domum vini, constitue in me caritatem.

8. ..... Saliens super montes et transiliens super colles.

10. ..... Exurge, veni proxima mea. ...

11. Jam præteriit hyems.....

12. Flores visi sunt in terra. Tempus secandi advenit. Vox turturis audita est in terra nostra.

13. Ficus protulit grossos suos.... Surge secura integumento petræ.

14. Et veni tu, columba mea, integumento petræ juxta præmunitionem, ostende mihi faciem tuam, et insinua vocem tuam.

Lectio Vulgata.

3. ..... Introduxit me rex in cellaria sua: exultabimus et lætabimur in te, memores uberum tuorum super vinum.....

5. Nolite me considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol: filii matris meæ pugnaverunt contra me, posuerunt me custodem in vineis: vineam meam non custodivi.

6. ..... Ubi pascas, ubi cubes in meridie?.....

7. Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres, egredere, et abi post vestigia gregum, et pasce hædos tuos juxta tabernacula pastorum.

15. Ecce tu pulcher es, dilecte mi, et decorus. Lectulus noster floridus.

16. Tigna domorum nostrarum cedrina, laquearia nostra cypressina.

1. Ego flos campi, et lilium convallium.

3. ..... Sub umbra illius, quem desideraveram, sedi: et fructus ejus dulcis gutturi meo.

4. Introduxit me in cellam vinariam, ordinavit in me charitatem.

8. ....Saliens in montibus, transiliens colles.

10. ..... Surge, propera, amica mea.....

11. Jam enim hiems transiit.....

12. Flores apparuerunt in terra nostra, tempus putationis advenit: vox turturis audita est in terra nostra.

13. Ficus protulit grossos suos..... Surge, amica mea, speciosa mea.

14. Veni, columba mea, in foraminibus petræ, in caverna maceriæ, ostende mihi faciem tuam, sonet vox tua in auribus meis.....

Introducitur in cubiculum Regis perfecta anima. Cui corporis se contagione fuscatam querenti, ut se cognoscat, exeat soluta vinculis pedes, Christus præcipit. Eadem equæ Salomonis comparatur. Ad hæc putei quos fodit Isaac, quid significent. Et quo pacto demum Christus revocatus ab anima, saliens redeat, ipsique adblandiatur.

Secundus animæ processus. Cant. I, 3.

11. Denique ait: *Introduxit me rex in cubiculum suum.* Beata anima, quæ Verbi ingreditur penetralia. Insurgens namque de corpore ab omnibus fit remotior quæ intra semetipsam divinum illud, si quo modo adsequi possit, scrutatur et quærit. Quod cum potuerit comprehendere, ea quæ sunt intelligibilia supergressa, in illo confirmatur, atque eo pascitur. Talis erat Paulus qui sciebat se raptum in paradisum: sed sive extra corpus raptum, sive in corpore, nesciebat. Adsurrexerat enim anima ejus de corpore, et se a visceribus et vinculis carnis abduxerat, atque elevaverat: factusque a
1 semetipso[1] alienus, intra semetipsum tenuit verba ineffabilia quæ audivit, et vulgare non potuit; quia advertit ea loqui homini non licere. Anima ergo bona contemnit visibilia et sensibilia, nec
2 consistit in eis, nec in despiciendis[2] his immoratur et residet: sed adscendit ad illa æterna et invisibilia, et plena miraculis, puro sensu se

A piæ mentis adtollens. Etenim perfectioni studens, solum illud bonum Divinitatis intendit, nec aliud quidquam requirendum putat; quia tenet quod summum est. Itaque vir hujusmodi, in quo est animæ pulcritudo, solus sibi abundat, quia ipse sibi est satis. Nec solus aliquando est, cui præsul Dominus adest.

12. Denique in illud divini illius introducta secretum, *Exsultemus,* inquit, *et lætemur in te, et diligamus ubera tua super vinum.* Non enim Cant. I, 3.
B in divitiis, et auri argentique thesauris, non in possessionum fructibus, non in potestatibus, non in conviviis, sed in solo Deo justus exsultat.

13. Eadem tamen anima cognoscens se corporis societate fuscatam, dicit ad alias animas, vel ad illas cœlestes et appositas sacro ministerio potestates: *Nolite adspicere me quod*[3] [3]
obfuscata sum; quoniam non est intuitus me sol. Filii matris meæ pugnaverunt adversum me, hoc Ibid. 5.
est, impugnaverunt me corporis passiones, carnis
C illecebræ coloraverunt; ideo mihi sol justitiæ non refulsit: quo viduata præsidio, devotionem meam, et observantiam plenam servare non potui; hoc est enim: *Vineam meam non custodivi,* Ibid.
quia spinas et non uvam adtuli, id est, faciens peccata pro fructibus.

14. Et cum de Verbo loquitur, irradiante sibi Verbi splendore conversa ad ipsum dicit: *Ubi pascis? Ubi manes in meridiano?* Recte dicit: *Ubi* Ibid. 6.
pascis, quia regale[4] est Dei Verbum: *Ubi manes,* [4]
D quia morale: *In meridiano,* quia mysticum. Siquidem meridie Joseph cum fratribus suis in convivio constitutus futurorum temporum[5] mysteria revelabat. Sed etiam David ait: *Revela ad Dominum viam tuam, et spera in eum, et ipse faciet: et educet sicut lumen justitiam tuam, et judicium tuum tamquam meridiem.* Et ipse Paulus Ps. XXXVI, 5.
circumfulsisse sibi lumen meridie adseruit, quando Act. IX, 3.
a persecutione est conversus ad gratiam. Queritur ergo quod derelicta sit, quod destituta
E sit pauper ex divite. Abundabat enim munere gratiarum: sed egere cœpit, ubi divinæ præsentiæ sibi copia denegata est; et ideo vel quasi mercenaria haberi postulat, quæ ante sibi preliosioris copulæ gratiam vindicabat.

15. Cui respondit Verbum Dei: *Nisi cognoscas te, decora inter mulieres;* quæ quereris Cant. I, 7.
quod relicta sis, nisi te cognoscas, nisi te pœniteat lapsus tui, nisi intentionem devotionis approbes, nisi fides tua et sinceritas augeatur,
F querela nihil proderit. Aut sic: Nisi cognoscas te quia decora es, nisi pulcritudinem naturæ tuæ serves, et corporis te illecebræ non demergant, nec impedimenta detineant, nihil tibi creaturæ melioris nobilitas suffragabitur.

16. Cognosce igitur te, et naturæ tuæ decorem, et exi quasi exuta vinculis pedem, et nudo

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *a seipso.*

[2] *Despicere,* non idem hic est ac *contemnere,* sed uti a probatis auctoribus sumitur etiam pro *dispicere et considerare.* (Edit. Maur.)

[3] Ed. Med. et Cod. A, *quoniam.*

[4] « Cum ibi alludat ad triplicem Scripturæ sensum, *regale,* dixit pro *naturale,* quia Verbo naturaliter competit regem esse. » Ita Maurini Editores, quia nempe *pascere* biblico sermone idem est ac *regere.*

[5] Ed. Med. et Cod. A, *tempora* (sic).

exserta vestigio; ut carnalia integumenta non sentias; vestigium mentis tuæ corporalia vincula non implicent, ut pes tuus speciosus appareat. Tales enim sunt qui ad regnum cœlorum annuntiandum eliguntur a Domino, de quibus dictum est: *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem!* Talis Moyses, cui dicitur: *Solve calceamentum pedum tuorum;* ut vocaturus populum ad Dei regnum, prius carnis exuvias deponeret,[1] et nudo spiritu, vestigioque mentis incederet. Hoc est ergo quod ait: *Exi tu in calcaneis regum, et pasce hædos tuos in tabernaculis pastorum;* quia per greges regnum intelligimus, eo quod potestatis sit gregibus præsidere. Præsidet autem unusquisque sibi quadam potestate regali, si coerceat in se corporis luxus, et servituti redigat carnem suam. Ideoque dictum est: *Regnum Dei intra vos est.* Unde pulcre ait ad animam: *Exi,* id est, exi a servitio, exi a carnis imperio atque dominatu: et exi non in carne, sed in spiritu: exi ad regimen potestatis. Ideoque addidit: *Pasce hædos tuos.* Rege ea quæ in sinistra[2] tua sunt; nam si non regantur, facile labuntur. Coerce petulantiam, lasciviam tui corporis, et luxuriam irrationabilem: edoma leves motus, pasce eos non in corporeis tabernaculis, sed in tabernaculis pastorum, qui regere gregem norunt. Sunt enim amabilia tabernacula Israel sicut nemora obumbrantia super flumen, in quibus anima tamquam in procinctu bellico sita bonam exercet militiam, incursus explorat hostiles, virtutis labore quærit victoriam; ut possit equæ illi quæ Salomonis est, comparari, velox ad currendum, habilis ad partum; quoniam fœcunditas animæ desideratur et quæritur.

Is. LII, 7. Exod. III, 5. Cant. I, 7. Luc. XVII, 21. Cant. I, 8.

17. Hæc ergo equa pretiosa est, et currus Pharao veloces; quod aliqui ad Ecclesiam referunt et ad populum. Sed de hoc mysterio alibi sæpius diximus, et maxime in Psalmo centesimo octavo decimo. Hoc autem loco de anima dicendum suscepimus. Hujus equæ similis æstimatur hæc anima, hoc est, propheticæ vel apostolicæ virtutis, quod in eorum annumeretur grege, qui fœcunditate prædicationis suæ totius orbis terrarum spatia referserunt; et quamvis in corpore constituti, nulla tamen cursus spiritalis sensere dispendia. Ideoque laudatur quod cœlesti sibi illuminante præcepto, jam speciosa, jam pulcra sit, quæ vultu præferat castitatis decorem, et redimicula cervicis adtollat, in qua sunt patientiæ et humilitatis insignia. Talis animæ diligebat Isaac verus decorem, humilitatem, patientiam; et ideo partus ejus avide requirebat.

Serm. 2 in Ps. CXVIII.

18. Concepit autem Rebecca, et patientia sua nodum sterilitatis absolvit. Quid autem pariat prophetica atque apostolica anima consideremus, et quomodo pariat: *Abiit*, inquit, *interrogare Dominum*, quia exsultabant infantes in utero ejus. Et responsum accepit: *Duæ gentes in utero tuo sunt;* eo quod nihil sponte præsumat: sed in omnibus summum Deum præsulem poscat suorum consiliorum; simul plena pacis atque pietatis duos populos sua fide et prædicatione connectat, et tamquam utero suo claudat.

Gen. XXV, 22. Gen. XXV, 23.

19. Quæ non immerito soror magis quam uxor appellatur, eo quod mitis atque pacifica anima communis magis pietatis quam specialis copulæ nomen accipiat; et quia universis magis quam uni se existimet obligatam.

20. Fodit autem puteos Isaac, et plurimos quidem, quos foderat pater ejus, et repleverant illos, post mortem Abrahæ patris illius, alienigenæ. Præ ceteris tamen fodit hos puteos, unum in convalle Gerarum, et invenit ibi puteum aquæ vivæ: et litem fecerunt pastores Gerarum cum pastoribus Isaac; eo quod aquam sibi ejus putei quasi propriam vindicabant; et vocavit nomen ejus Injustitiam. Et fodit alium puteum, in quo orta est disceptatio; et imposuit illi nomen Inimicitias. Et fodit tertium, in quo lis nulla inter pastores commissa est, et vocavit eum Latitudinem. Fodit et puteum Juramenti, et non invenit in eo aquam; et vocavit eum puteum Juramenti.

21. Quis hæc legens, terrena magis quam spiritalia opera esse arbitretur, quod vel Abraham fodit puteos, vel Isaac, tanti videlicet patriarchæ, vel etiam Jacob, sicut et in Evangelio reperimus, velut fontes quidam generis humani, et specialiter devotionis ac fidei? Quid est enim puteus aquæ vivæ, nisi profundæ altitudo doctrinæ? Unde et Agar ad puteum Angelum vidit, et Jacob ad puteum Rachel sibi invenit uxorem: Moyses quoque secus puteum futuri locavit merita prima conjugii.

Joan. IV, 12.

22. A puteo igitur Visionis aperire Isaac adorsus est puteos, et bono ordine; ut ejus putei aqua primum rationabile animæ, oculumque ejus dilueret et foveret, quo visum ejus faceret clariorem. Fodit etiam alios puteos plures. Unde et scriptum est: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus.* Quanto plures fuerint, tanto est uberior redundantia gratiarum. Fodit tamen puteum, quem foderat pater ejus Abraham, de quo litem fecerunt pastores Gerarum, hoc est, maceriæ. Ubi enim maceria, ibi divisio inter repugnantes, ibi injustitia; et ideo vocavit Injustitiam. Alium quoque fodit, et orta dissensione, vocavit eum Inimicitias. In quibus videtur elucere doctrina moralis; eo quod sublato pariete maceriæ, solutæ sint in carne hominis inimicitiæ, et facta sint utraque unum in figura per Isaac, in veritate per Christum; meritoque postea pura aqua in eo puteo sit reperta, tamquam doctrina moralis utilis ad hauriendum. Puteus quoque Latitudinis quid aliud significat nisi de naturalibus disciplinam? Qua causa et Latitudo dicitur, quia sine contentione, sine lite, jam quietus atque securus est, qui mundana

Prov. V, 15.

[1] Ed. Med. et Cod. A omitt. *deponeret.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *eos qui in sinistra.*

hæc et sensibilia fuerit supergressus. Unde superatis jam adversantibus et alienigenis cogitationibus (quid enim tam alienum quam omnia sæcularia, quæ perpetua esse non possunt?), potest sapiens dicere: *Dilatavit Dominus nobis, et*
Gen. XXXVI, 22. *auxit nos super terram*, quia terrena transcendit. Ultimus est puteus Juramenti, in quo ei visus
Ibid. 24. est Deus, et ait ei: *Noli timere, tecum enim sum.* Et benedixit eum. Hæc doctrina jam mystica est.

23. Habes hæc in Salomone, quia Proverbia ejus moralia; Ecclesiastes naturalis, in quo quasi vanitates istius despicit mundi; mystica ejus sunt Cantica Canticorum. Habes et in Propheta: *Seminate vobis ad justitiam, vindemiate ad fru-*
Oseæ, X, 12. *ctum vitæ, illuminate vobis lumen cognitionis.* Hoc est enim lumen cognitionis, habere caritatis perfectionem. Ideoque dictum est: *Noli timere;* caritas enim timorem excludit foras. Ut cognoscamus autem quia et Salomon ita hos interpretatus est puteos, ut ad moralem doctrinam, et natulem referret, et mysticam, in singulis libris suis quos de moralibus, vel naturalibus, vel mysticis scripsit, posuit hos puteos.

24. Nam et in Proverbiis cum declinandam speciem diceret sæcularis illecebræ, ait: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum*
Prov. V, 15. *fontibus, et superfluant tibi aquæ de tuo fonte.* Et infra: *Fons aquæ tuæ sit tibi proprius,*[1] *et*
Ibid. 18. *jucundare cum uxore;* eo quod adversus tentamenta mundi remedio nobis vera sapientia sit. Moralis quoque doctrina, quæ imaginem mundanæ voluptatis meretriciis quibusdam illitam fucis irriguo suo diluat, et fluento sui fontis abstergat.

25. De naturalibus quoque habes in Ecclesiaste dictum: *Feci mihi piscinas aquarum ad*
Eccl. II, 6. *irrigandum ex his saltum germinantem.* Neque te moveat quod pro puteo piscinas posuit; quia et Moyses puteum Latitudinis dixit, eo quod a sollicitudine omni et angustiis absolvitur, qui mundum hunc pia mente transcenderit. Non immerito ergo piscinas habet Ecclesiastes, qui vidit nullam abundantiam esse sub sole: sed si quis abundare velit, in Christo abundet.

26. Et de mysticis puteus superest nobis, quem etiam ipsum reperimus in Canticis Canticorum, dicente Scriptura: *Fons hortorum, puteus*
[2] Cant. IV, 15. *aquæ vivæ, et impetus*[2] *descendens a Libano.* Etenim si mysteriorum altitudinem persequaris, puteus tibi videtur tamquam in profundo sita mystica esse sapientia: si vero haurire velis affluentiam caritatis, quæ major et uberior est quam fides et spes, tunc tibi fons est. Exuberat enim caritas, ut et haurire eam cominus, et rigare ejus affluentia hortum tuum possis spiritalibus fructibus redundantem. Et quia ultra
[3] ipsum puteum[3] Latitudinis est qui caritatem habet; ideo dixit, quia ubi caritas est, ibi impetus magnus descendit a Libano. Ne quid autem moveat quod puteum et fontem eumdem dixit, etiam Evangelium te instruat, in quo scriptum est, quia *venit Jesus in civitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar, juxta prædium quod dedit Jacob Joseph filio suo. Erat autem ibi fons Jacob. Et fatigatus,* inquit, *sedebat sic super puteum.*[4] [4] Joan. IV, 5 et 6.
Unde ad mysticam doctrinam hunc referri puteum etiam ibi cognoscimus, quia ibi Samaritana illa, id est, custos (custos autem cœlestium præceptorum) hausit de puteo illo[5] divina mysteria [5]
cognoscens quia Deus spiritus est, et non in loco adoratur, sed in spiritu; et quia Messias *Ibid.* 24 et seq.
Christus est. Et ideo qui adhuc exspectatur a Judæis, jam venit. Quibus auditis, mulier illa quæ speciem Ecclesiæ gerit, legis sacramenta cognovit, et credidit.

27. In ipso quoque Canticorum libro Salomon hanc triplicem sapientiam evidenter expressit; licet in Proverbiis dixerit, ut tripliciter sibi scri- Prov. XXII, 20.
beret, qui sapientiam ejus vellet audire. Ait ergo in Canticis sponsa de sponso: *Ecce es sponsus consobrinus meus equidem pulcher:*[6] *acclinatio nostra opaca, trabes domorum nostrarum cedri,* [6]
lacunaria nostra cupressi. Possumus hoc de mo- Cant. I, 15 et 16.
ralibus accipere. Ubi enim requiescit Christus et Ecclesia, nisi in operibus suæ plebis? Denique ubi impudicitia, ubi superbia, ubi iniquitas erat, ibi ait Dominus Jesus: *Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.* Matth. VIII, 20.

28. De naturalibus autem quid accipimus? *In umbra,* inquit, *ejus concupivi et sedi, et fructus ejus dulcis in faucibus meis.* Qui enim terrena Cant. II, 3.
supergreditur, et cui mundana moriuntur (quoniam crucifigitur ei mundus, et ipse mundo), omnia quæ sunt sub sole refugit et contemnit.

29. De mysticis quoque ait: *Introduc me in domum vini, constitue in me caritatem.* Etenim *Ibid.* 4.
sicut vineam suam vitis, ita Dominus Jesus populum suum quasi vitis æterna quibusdam brachiis caritatis amplectitur.

30. Considera singula. In moralibus flos est, et inter spinas lilium, sicut ipse ait: *Ego flos campi, et lilium convallium.* In moralibus ergo *Ibid.* 1.
flos est. In naturalibus sol justitiæ, qui oriens et resurgens illuminat, occidens obumbrat. Cave ne tibi occidat, quia scriptum est: *Sol non oc-*
cidat super iracundiam vestram. In mysticis ca- Ephes. IV, 26.
ritas est, quia plenitudo legis est Christus. Et ideo Ecclesia quæ diligit Christum, vulnerata est caritate.[7] [7]

31. Hanc itaque caritatem suscitat, et resuscitat, donec vocem ejus accipiat, et præsentiam ejus arcessiat; quia quæsitus non solum venit, sed etiam saliens venit: *Saliens super montes, et transiliens super colles.* Super majoris gratiæ Cant. II, 8.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *propitius.*

[2] Maur. *impetu.* At lectio nostra firmatur a LXX, et a libi ab ipso D. Ambrosio (V. Sabb. ad h. l.); nec non a contextu in mox sequentibus. *Impetus* autem idem hic est ac rivus impetuose descendens.

[3] Ed. Med. et Cod. A omitt. *ultra.* Ed. vero Med. *ipse puteus.*

[4] Mss. A, N', *supra puteum.*

[5] Mss. A, N', *illa.*

[6] Ed. Med. et Cod. A, *et ideo pulcher.*

[7] Ed. Med. et Cod. A, *caritatis.*

animas salit, inferioris transilit. Vel sic: saliens quomodo venit? Saltu quodam venit in hunc mundum. Apud Patrem erat, in Virginem venit, et ex Virgine in præsepe transilivit. In præsepi erat, et fulgebat in cœlo;[1] descendit in Jordanem, adscendit in crucem; descendit in tumulum, surrexit e tumulo, et sedet ad Patris dexteram. Inde quasi hinnulus cervorum, qui desiderat ad fontes aquarum, descendit ad Paulum, et circumfulsit eum, et exsilivit super Ecclesiam sanctam, quæ est Bethel, quod dicitur domus Dei. Pauli enim vocatio Ecclesiæ firmitudo est.

32. Venit ergo, et primo post parietem est, ut inimicitias animæ et corporis solvat, sublato pariete qui impedimentum concordiæ videbatur adferre. Deinde prospicit per fenestras. Quæ sint fenestræ, audi Prophetam dicentem: *Fenestræ apertæ sunt e cœlo.*[2] Prophetas utique[3] significat, per quos Dominus genus respexit humanum priusquam in terras ipse descenderet.

Is. XXIV, 18.

33. Et hodie si qua eum anima multum requirat, multum merebitur misericordiæ; quoniam qui multum requirit, plurimum debetur ei. Si qua ergo anima eum studiosius quærat, longe audit vocem ejus: et quamvis ab aliis requirat, præ ipsis a quibus quærit, audit vocem ejus. Videt eum salientem ad se venire, id est, properantem atque currentem, et transilientem eos qui infirmo corde virtutem ejus capere non possunt; deinde[4] prospicientem per ænigmata prophetarum, legendo eos et tenendo eorum sermones videt eum prospicientem, sed quasi per fenestram, non adhuc quasi præsentem. Videt eminentem super retia. Quid est hoc, nisi forte quia illa retia nobis sunt, non illi? Retia sunt, eo quod adhuc illa anima intra sensibilia et mundana sit, quæ mentem hominis capere, et quodam sinu proprio consueverunt involvere. Posito ergo adhuc in sæcularibus, sed tamen quærenti eum, per retia se ostendit.

34. Denique dicit ad animam ejusmodi: *Exsurge, veni, proxima mea,* id est, exsurge a delectationibus mundi, exsurge a terrenis, et veni ad me, quæ adhuc laboras, et onerata es, quia sollicita es quæ sunt mundi. Veni supra mundum, veni ad me, quia ego vici mundum. Veni prope me jam pulcra æternæ vitæ decore, jam columba, id est, mitis, atque mansueta, jam tota plena gratiæ spiritalis. Jure ergo jam retia timere non debet, cum is vocet ad se animam qui tentamentis et retibus mundi non potuit capi. Nam cum nos[5] homines ambulemus in medio laqueorum, per appetentiam escæ retibus simul et laqueis obnoxii sumus. Ille in corpore positus retia non timebat, sed eminebat super retia, id est, super tentamenta mundi, et corporis passiones; immo et alios eminere faciebat. Ideoque etiam hanc animam fundare volens dicebat: *Exurge, veni, proxima mea,* noli timere retia.

Cant. II, 10.

35. *Jam præteriit hyems,* id est, venit pascha, venit indulgentia, venit remissio peccatorum, cessavit tentatio, imber abiit, procella abiit et quassatio. Ante adventum Christi hyems est, post adventum ejus flores sunt. Unde ait: *Flores visi sunt in terra.* Ubi ante spinæ, ibi nunc flores. *Tempus,* inquit, *secandi advenit.* Ubi ante desertum, ibi nunc[6] messis est. *Vox turturis audita est in terra nostra.* Bene addidit Propheta, *nostra,* quasi admirans quod ubi ante impudicitia, ibi nunc[7] castitas.

Cant. II, 11. *Ibid.* 12. 6 7

36. *Ficus protulit grossos suos.* Quæ ante quasi infructuosa jubebatur excidi,[8] hæc fructus ferre[9] jam cœpit. Sed quid dubitas quia grossos dixit? Priores discutit, ut posteriores meliores adferat. Grossus[10] sicut Synagogæ fructus abjicitur: Ecclesiæ autem renovatur.

Ibid. 13. 8, 9 10

37. Et quamvis plena tranquillitas sit, et adoleverint mysteria, iterum tamen dicit: *Exurge*[11] *secura integumento petræ,* id est, tuta præsidio passionis meæ, et fidei munimento. *Suxerunt* enim *mel de petra, et oleum de firmissima*[12] *petra.* Hoc integumento animæ piorum indutæ, jam nudæ non[13] sunt, et hæc illis est præmunitio. Ideoque et huic animæ ait: *Et veni tu, columba mea, integumento petræ juxta præmunitionem; ostende mihi faciem tuam, et insinua vocem tuam.* Hortatur ad confidentiam, ut non erubescat crucem Christi, nec ejus signaculum. Hortatur ad confessionem, vult omnes insidias demoveri; ut bonus odor fidei spiret, ut dies fulgeat, ut adversæ noctis umbra non noceat; quoniam qui juxta Christum est dicit: *Nox præcessit, dies autem*[14] *appropinquavit.* Est et umbra sæcularium quæ præteriit, et dies cœlestium Christus qui sanctis suis lucet. Accipit hæc anima bona pignora caritatis.

11 *Ibid.* 14. 12 13 14 Rom. XIII, 12.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *fulgebat e cœlo.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *de cœlo.*
[3] Ed. Med. et Cod. A, *itaque.*
[4] Ita Ed. Med. et Mss. A, N', etiam consonanter præcedentibus n. 32: *Deinde prospicit per fenestras.* Ideo hanc prætulimus lectionem communiori *denique.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *nos.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *nunc.*
[7] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *nunc.*
[8] Ed. Med. *abscindenda.* Cod. A, *abscidi* (sic).
[9] Ed. Med. et Mss. A, N, *afferre.*
[10] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *grossus.*
[11] Maur. *surge.* Sed nostra lectio fulcitur etiam præcedenti *exurge* ad finem n. 34.
[12] Ed. Med. et Cod. A, *de firma petra.*
[13] Ed. Med. et Cod. A omitt. *non.*
[14] Mss. A, N' omitt. *autem.*

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

Cant. III. 1. In cubili meo, in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea: quæsivi eum, et non inveni eum.
2. Exurgam itaque, et quæram in civitate, in foro, in plateis.....

4. Quam modicum, cum transivi ab eis, inveni eum, et non dimisi eum. Tenui eum, et non dimittam.....
6. Quæ est hæc quæ ascendit a deserto?.....
11. Egredimini et videte regem Salomonem in corona qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus.

Cant. IV. 8. Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei a capite Sanyr et Hermon, a speluncis leonum, a montibus pardorum.
12. Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.
13. Emissiones tuæ paradisus malorum granatorum cum fructu pomorum Cypri.

Lectio Vulgata.

1. In lectulo meo per noctes quæsivi quem diligit anima mea: quæsivi illum, et non inveni.
2. Surgam, et circuibo civitatem: per vicos et plateas quæram.....
4. Paululum cum pertransissem eos, invenit quem diligit anima mea: tenui eum, nec dimittam.....
6. Quæ est ista, quæ ascendit per desertum?....
11. Egredimini et videte, filiæ Sion, regem Salomonem in diademate, quo coronavit illum mater sua in die desponsationis illius.....
8. Veni de Libano sponsa mea, veni de Libano, veni: coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon, de cubilibus leonum, de montibus pardorum.

12. Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus.
13. Emissiones tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. Cypri cum nardo.

Sponsus denuo sublapsus ab anima in cubili, in noctibus, a custodibus *incassum quæritur; et quare. Idem tamen postea invenitur; quomodo ipse teneri debeat. Hunc deinde cum sponsa e deserto adscendentem filiæ Jerusalem mirantur, atque ad thalamum prosecutæ epithalamio celebrant. Ipse quoque animam propius vocatam variis laudibus exornat.*

Tertius animæ processus.

38. Sed quia semper solliciti esse debemus, semper intenti; et quia Verbum Dei sicut capreola exsilit, aut sicut hinnulus cervorum; semper vigilet anima, et prætendat quæ requirit eum, et quæ tenere desiderat. Ideo quasi [2] [1] sublapsum[1] sibi, *In cubili,*[2] inquit, *meo, in noctibus quæsivi quem dilexit anima mea.* Qui bene quærit, in cubili quærat, in noctibus quærat, nec [3] dies feriatus, neque noctes sint.[3] Nullum tempus vacet a pietatis officio; et si non invenerit primo, perseveret in requirendo. Ideoque dicit: *Exsurgam itaque, et quæram in civitate, in foro, in* Cant. III, 2. *plateis.* Et fortasse ideo non invenit adhuc, quia in foro quæsivit, ubi lites sunt; in plateis, ubi nundinæ rerum venalium. Non enim ulla Christus pecunia comparatur.

39. Possumus et sic intelligere. In cubili quæ- [4] rit Christum, quæ quærit[4] eum cum tranquillitate, cum pace. In noctibus quærit, quoniam per parabolas loquebatur. *Posuit enim tenebras latibulum suum; et nox nocti indicat scientiam.* Deinde quoniam quæ dicimus in corde nostro, ea nos compungere in cubilibus debent. Sed tamen nec sic invenit, et ideo dicit: *Exurgam,* id est, erigam, et adtollam intentionem meam, ut quæram impigre, quæram sollicite: introibo in civitatem. Est et anima quæ dicit: *Ego civi-* Is. XXVII, 3. *tas munita, ego civitas obsessa.* Est civitas munita per Christum, est civitas illa Hierusalem in cœlo, in qua abundant divinæ legis interpretes, et disciplina periti:[5] per eos Verbum Dei quæritur. *Quæram,* inquit, *in foro* illius civitatis, in illo foro ubi tractant jureconsulti, ubi oleum venditur, quod Evangelicæ virgines emunt, ut Matth. XXV, 9. semper faces suæ luceant, nec eas fumus iniquitatis extinguat. *Quæram,* inquit, *in plateis,* in quibus superfluunt aquæ de illis fontibus prorumpentes, de quibus Salomon dicit esse potandum. Prov. V, 15.

40. Dum quærit igitur Christum, invenit custodes qui in ministerio sunt; ab his requirit. Cant. III, 3. Sed anima quæ Deum quærit, etiam custodes transit. Sunt enim mysteria quæ etiam Angeli concupiscunt videre. Unde Petrus ait: *Nuntiata sunt,* inquit, *vobis per eos quibus evangelizaverunt, Spiritu sancto misso de cœlo, in quem concupiscunt Angeli prospicere.* Ergo qui transierit custodes, I Petr. I, 12. Verbum invenit. Transivit Johannes, qui Verbum apud Patrem invenit. Joan. I, 1.

41. Multi quoque sunt qui in otio quærunt Christum, et non inveniunt, et inveniunt eum in persecutionibus, et cito inveniunt. Et ideo quasi post tentationes, quia periculis fidelium suorum adest, *Quam modicum,* inquit, *cum transivi ab eis, inveni eum, tenui eum, et non dimisi eum.* Omnis enim qui quærit, invenit; et Cant. III, 4. qui invenerit, adhærere debet, ne possit amittere.

42. Et quoniam per Evangelium in terris videmus cœlestia mysteria figurata, veniamus ad illam Mariam, veniamus et ad Magdalenam.[6] [6] Consideremus quemadmodum Christum in cubili corporis sui in quo defunctus jacebat, in noctibus quæsiverint, quando dixit illis Angelus: *Jesum qui crucifixus est quæritis: non est hic, surrexit enim. Quid igitur quæritis viventem cum mortuis?* Quid quæritis in sepulcro eum qui jam Matth. XXVIII, 3 et seq. in cœlo sit? Quid quæritis in vinculis sepulturæ universorum vincula solventem? Non sepulcrum huic sedes, sed cœlum est. Ideo dixit una ex his: *Quæsivi eum, et non inveni eum.* Cant. III, 1.

43. Tamen dum vadunt Apostolis nuntiare, miseratus quærentes, *occurrit eis Jesus dicens: Avete. Illæ autem accesserunt, et tenuerunt pedes ejus, et adoraverunt eum.* Tenetur ergo Jesus, Matth. XXVIII, 9. sed delectatur sic teneri, quia fide tenetur. Denique delectavit eum et illa mulier quæ tetigit eum, et curata est sanguinis fluxu, de qua dixit: *Tetigit me aliquis; nam sentio virtutem de me exisse.* Tange ergo, et fide tene eum,[7] et con- [7] Luc. VIII, 46. stringe fideliter pedes ejus; ut virtus de eo exeat, et sanet animam tuam. Et si dicat: *Noli me tangere,* tu tene; *Nondum enim adscendi ad patrem meum,* dixit semel.[8] Dixit: *Noli me tan-* [8] Joan. XX, 17. *gere,* quando resurrexit: aut forte illi dixit quæ putabat furto esse sublatum, et non virtute pro-

[1] Ed. Med. et Cod. A, *sublatum.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', *in cubiculo* juxta Mss. S. Theodor. apud Sabb.: hoc item mox infra occurrit pro *cubili.*

[5] Maur. *sit.*

[4] Mss. A, N', *requirit.*

[5] Ed. Med. et Cod. A, *et disciplinarum periti,* quæ verba omitt. Cod. N'.

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', *veniamus ad Magdalenam;* omisso *et.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *eum.*

[8] Quæ inseruntur inter voces, *tu tene,* et *dixit noli,* in editt. desiderabantur: sed omnium mss. auctoritate restituta sunt. (Edit. Maur.)

pria resuscitatum. Denique in alio libro habes, quia tenentibus pedes et adorantibus dixit: *Nolite timere.* Tene ergo et tu, anima, sicut tenebat et Maria, et dic: *Tenui eum, et non dimittam;* sicut dicebant ambæ: Teneamus te.[1] Vade ad Patrem, sed non relinquas Evam, ne iterum labatur. Tecum eam ducito, jam non errantem, sed arborem vitæ tenentem. Rape tuis pedibus inhærentem, ut tecum adscendat;[2] noli me dimittere, ne iterum serpens venena sua fundat, ne iterum quærat femineum mordere vestigium, ut supplantet Adam. Dicat ergo anima tua: Teneo te, et inducam te in domum matris meæ, et in secretum ejus quæ concepit me; ut cognoscam mysteria tua, ut hauriam sacramenta tua. Suscipe igitur Evam jam non ficulneæ foliis adopertam, sed sancto amictam Spiritu, et nova gratia gloriosam; quia jam non tamquam nudata absconditur: sed tamquam circumdata vestimenti splendore fulgentis occurrit, quia vestit eam gratia. Sed nec Adam primo nudus erat quando eum innocentia vestiebat.

Matth. XXVIII, 10.

Cant. III, 4.

De Pœnit., d. 2, c. *Sed nec Adam.*

44. Videntes itaque eam filiæ Hierusalem Christo inhærentem, et adhuc adscendentem cum eo (dignatur enim quærentibus frequenter occurrere, et condescendere ut eos elevet), dicunt: *Quæ hæc est quæ adscendit a deserto?* Desertus hic terræ locus et incultus videtur, sentibus et spinis nostrorum obsitus delictorum. Mirantur[3] videlicet quomodo anima quæ ante in inferno[4] derelinquebatur,[5] inhæreat Dei Verbo, et adscenderit sicut vitis propago, in superiora se subrigens, velut fumus natus ex igni, atque alta petens, tum præterea bonis operibus flagret.[6] Odor autem ille orationis piæ redolet suavitatem, quæ dirigitur sicut incensum in conspectu Dei. Et in Apocalypsi legimus quod, *Adscendit fumus incensorum de orationibus sanctorum,* quæ incensa deferuntur per Angelum, sanctorum orationes scilicet, super altare illud aureum quod est ante sedem Dei,[7] et tamquam piæ precationis suave flagrat unguentum; quia de æternorum et invisibilium, non de corporalium petitione compositum est: præcipue tamen myrrham redolet et thus, eo quod peccatis[8] mortua sit, et Deo vivat.

Cant. III, 6.

Apoc. VIII, 4.

45. Hanc igitur adscendentem et non resistentem videntes, et meritorum ejus odoribus delectatæ, agnoscentes quoque Salomonis illius pacifici esse sponsam, etiam comitatu sedulo prosequuntur usque ad lectum Salomonis; eo quod ei vera requies in Christo debeatur. Lectus enim sanctorum Christus est, in quo universorum fessa sæcularibus prœliis corda requiescunt. In hoc lecto requievit Isaac, et benedixit filium juniorem dicens: *Major serviet minori.* In hoc lecto recubans Jacob benedixit duodecim Patriarchas. In hoc lecto recubans archisynagogi filia surrexit a morte. In hoc lecto jacens viduæ defunctus mortis vincula Christi vocatus voce dissolvit.

Cant. III, 7.

Gen. XXV, 23.

46. Perducta igitur sponsa usque ad sponsi requiem, nuptiale canunt carmen dicentes filiabus Hierusalem: *Egredimini, et videte regem Salomonem in corona qua coronavit eum mater ejus in die sponsalium ejus.* Canunt epithalamium, et vocant ceteras potestates cœlorum, vel animas; ut videant caritatem quam circa filias Hierusalem habet Christus. Unde et meruit coronari a matre quasi filius caritatis, sicut Paulus ostendit dicens: *Quia Deus eripuit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii caritatis suæ.* Caritatis itaque Filius et ipse caritas est, non ex accidentibus habens caritatem: sed habens semper in substantia sua[9] sicut regnum, de quo dicit: *Ego in hoc natus sum.* Ideoque dicunt: *Egredimini,* id est, exite de sollicitudinibus et cogitationibus sæculi, exite de angustiis corporalibus, exite de vanitatibus mundi, et videte quam rex pacificus in die sponsalium suorum habeat caritatem; quam gloriosus sit, quia corporibus resurrectionem dedit, et animas sibi junxit. Hæc magni est corona certaminis, hoc præclarum munus sponsalium Christi, sanguis ejus et passio. Quid enim plus potuit dare, qui sibi etiam non pepercit, et pro nobis in mortem animam[10] suam obtulit?

Cant. IV, 8.

47. Ipse quoque Dominus Jesus delectatus fide animæ hujus, confessione, gratia, et collaudatis ejus meritis, propius eam advocat dicens: *Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano: transibis et pertransibis a principio fidei a capite Sanyr, et Hermon,*[11] *a speluncis leonum, a montibus pardorum,* hoc est: Egredere de corpore, et totam te exue. Non potes enim mihi adesse, nisi ante peregrineris a corpore; quoniam qui in carne sunt, peregrinantur a Dei regno. *Ades,* inquit, *ades.* Bene repetivit, quia sive præsens, sive absens, adesse et placere Domino Deo tuo debes. Adesto præsens, adesto absens, etsi adhuc in corpore es. Mihi enim omnes præsentes sunt, quorum fides mecum est. Adest mihi, qui exiit de sæculo. Adest mihi, qui me cogitat, me intuetur, de me sperat, cui ego portio sum. Adest mihi, qui abfuerit sibi. Adest mihi, qui se negaverit sibi.[12] Ille mecum est, qui intra se

Coloss. I, 13.

Joan. XVIII, 17.

[1] Ed. Med. *retinemus te.* Mss. A, N', *tenemus te.*

[2] Ed. Med. et Cod. A, *Tecum rapere* (forte pro *rape me*) *tuis pedibus inhærentem, tecum ascendam.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', *Mirantes.*

[4] *In inferno* supple *loco,* hoc est, terra quæ ita dicitur respectu cœli, quod supernum est. (Edit. Maur.)

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', *relinquebatur.*

[6] Istud *flagret,* et quod sequitur *flagrat* sumi debent pro *fragret et fragrat;* quia *flagrare* est *ardere; fragrare* est *grate olere;* contextus vero non illam, sed hanc significationem requirit. Id etiam præcedenter jam occurrit.

[7] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *Dei.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N', *peccato.*

[9] Ed. Med. et Cod. A, *habens semper substantiam suam.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *animam.*

[11] Ed. Med. et Cod. A, *Hermonim.* Maur. *Hermonum.* At lectio Cod. N' prælata fuit, quippe quæ magis consonet cum LXX, necnon cum hujus versiculi citationibus quæ alibi apud D. Ambrosium occurrunt. V. Sabb. ad h. l.

[12] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *sibi.*

non est; quoniam qui in carne est, non est in spiritu. Ille mecum est, qui ex se ipso egreditur. Ille juxta me est, qui extra se fuerit. Ille mihi integer est, qui propter me perdiderit animam suam. Et ideo, *ades, sponsa, ades, transibis et pertransibis*[1] *a principio fidei.* Transit et pertransit e terris, et pertransit quæ ad Christum pervenit. Transit fidei merito, et operum claritate, quæ lucet sicut Sanyr et Hermon, hoc est, via lucernæ transit devictis tentationibus sæculi, et superatis nequitiis spiritalibus, legitimi petens coronam certaminis; et ideo meruit Christo judicante laudari.

48. *Hortus conclusus soror mea sponsa, hortus conclusus, fons signatus, emissiones tuæ paradisus malorum granatorum cum fructu pomorum Cypri.* Laudatur sponsa, eo quod hortus sit, habens in se odorem agri illius pleni, de quo dicit Isaac: *Odor filii mei tamquam odor agri pleni.* Bona ergo anima flagrat[2] odore justitiæ. Et fortasse ager est Patriarcha; hortus est anima inferioris alicujus, quasi agri portio; et hortus clausus, ne incursetur a bestiis; et fons signatus quæ integritate signaculi perseverantiaque fidei propria peccata diluerit. Nam quæ de Ecclesia accepit, habet quod ad virginitatis gratiam referat; eo quod in paradiso delectationis posita sine labore fructus capiat spiritales, ut ei patriarcharum animæ rurali quodam labore fructus suos conferant, quo ista[3] capere possit perpetuam suavitatem. Quæ merito fons signatus dicitur, eo quod imago Dei invisibilis in illa exprimatur. Laudant etiam munera animæ quæ missa sunt a sponso, quibus dotata veniebat. Dos autem piæ animæ boni odores sunt, myrrha, aloe, crocum, quibus spirat hortorum gratia, et peccatorum fœtor aboletur.

49. Itaque tanto secura præconio conquiescere aquilonem gravem ventum petit, ne flores discutiat; spirare austrum, id est, vult hyemem præterire, et mollioris flatus vernare temperiem. Invitat sponsum in hortum suum. Descendit sponsus, et fructuum ejus diversitate delectatus, lætatur quod invenerit fortiorem cibum, invenerit etiam dulciorem. Est enim velut panis quidam verbi, et mel: alius vehementior, alius suasorius sermo. Est et fides alia ferventior, ut vinum; alia lucidior, ut succus est lactis. Hunc cibum Christus epulatur in nobis, hoc poculum bibit, et ejus potus ebrietate nos provocat, ut ad meliora et optima ab inferioribus faciamus excessum.

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.

2. Ego dormio, et cor meum vigilat..... Aperi mihi, soror mea..... et caput roris plenum.....

3. Exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?

4. ..... Misit manum suam per cavernam, et venter meus conturbatus est super eum.

5. Et surrexi ego aperiens fratri meo: manus meæ distillaverunt myrrham, digiti mei myrrha pleni sunt super manus clausuræ.

7. ..... Percusserunt me, et vulneraverunt me: tulerunt pallium a me custodes murorum.

Lectio Vulgata.

2. Ego dormio, et cor meum vigilat.... Aperi mihi, soror mea.... quia caput meum plenum est rore..... (aut. v.

3. Exspoliavi me tunica mea, quomodo induar illa? lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?

4. ..... Misit manum suam per foramen, et venter meus intremuit ad tactum ejus.

5. Surrexi, ut aperirem dilecto meo: manus meæ stillaverunt myrrham, et digiti mei pleni myrrha probatissima.

7. ..... Percusserunt me, et vulneraverunt me: tulerunt pallium meum mihi custodes murorum.

Tribus superioribus perfectæ animæ processibus strictim repetitis, de quarto fusius disputat. In hoc anima dormiens a sponso excitatur. Sed dum moras trahit in surgendo, transit Verbum. Ipsa vero exiens, per vulnera caritatis requisitum vix tandem invenit, atque ita tenet, ut jam amplius non amittat.

50. Audiens hæc[4] anima hausit mysteriorum ebrietatem cœlestium, et velut soporata a vino, et quasi in excessu vel stupore posita dicit: *Ego dormio, et cor meum vigilat.* Tum Verbi præsentis lumine percussa, cum[5] oculis requievisset inflexis, excitatur a Verbo. Quartus autem hic processus est animæ. Primo etenim caritatis impatiens, et Verbi moras non ferens rogabat, ut oscula mereretur, et meruit desideratum videre. Secundo introducta quoque in cubiculum regis, cum mutua misceret alloquia, in umbra ejus requievit, et subito Verbum ei de medio sermone discessit; quærenti tamen non diu abfuit, sed saliens supra montes et transiliens super colles advenit. Nec multo post quasi capreolus, aut cervorum hinnulus, dum affatur dilectam, exsilivit et reliquit. Tertio cum in cubili, et noctibus, in civitate, in foro, et in plateis quæsitum non reperisset, aliquando orationibus suis gratiaque revocavit,[6] adeo ut etiam propius vocaretur a sponso. Quarto ipsa jam ab eo dormiens excitatur, quamvis corde vigilaret, ut continuo vocem pulsantis audiret. Sed moram passa dum surgit, quia velocitatem Verbi non poterat comprehendere, dum aperit ostium, transivit Verbum, et ipsa exivit in verbo ejus, et per vulnera requisitum, sed vulnera caritatis, vix tandem invenit, et tenuit, ut postea non amitteret. Ad summam hæc compendioso sermone perstrinxi. Nunc discutiamus singula. Sup. c. 3, 4, 5.

51. Et si dormias, si modo devotionem animæ tuæ noverit Christus, venit, et pulsat ejus januam, et dicit: *Aperi mihi, soror mea.* Bene Cant. v, 2. soror, quia nuptiæ spiritales sunt Verbi atque animæ. Neque enim animæ norunt conjugiorum fœdera, et usus copulæ corporalis, sed sunt sicut Angeli in cœlo. *Aperi,* inquit, *mihi,* sed extraneis claude: claude sæculo, claude mundo,

[1] Maur. omitt. *et pertransibis.* At huic lectioni nostrorum mss. evidenter suffragatur, præter alia, vel ipse contextus.
[2] Nempe pro *fragrat,* ut notatum est ad n. 44.
[3] Ed. Med. et Cod. A, *quorum.* Cod. N', *quos.*
[4] Mss. A, N', *hoc.*
[5] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *cum.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N', *revocat.*

neque ipsa foras ad illa materialia prodeas, neque tuum relinquens lumen, alienum requiras; quia materiale lumen tenebrosam infundit caliginem, ut non videatur lumen veræ gloriæ. Aperi ergo mihi; noli aperire adversario, neque locum des diabolo. Aperi ipsam te mihi, noli coartari, sed dilatare, et adimplebo te. Et quia decurso orbe terrarum, plus molestiarum et offensionis reperi, nec facile habui ubi requiescerem; ideo tu aperi, ut in te Filius hominis reclinet caput, cui non est requies nisi supra humilem et mansuetum.

52. Audiens anima: *Aperi mihi....* et *caput roris plenum,* hoc est, tentationibus sæcularibus subito turbata, et quasi surrectura quæ surgere jubebatur, ait, cum aloem redoleret et myrrham, insignia sepulturæ: *Exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo eos?*[1] Veretur enim ne iterum in tentationes resurgat, ne iterum in culpam redeat atque peccatum, et egressus suos virtutumque processus terrenis incipiat vestigiis inquinare. Certe etiam hoc modo perfectionem virtutis suæ indicat, quæ tantam Christi meruerit caritatem; ut ad eam veniat, et pulset januam ejus, et veniat cum Patre, et cœnet cum eadem anima, et ipsa cum eo, sicut in Apocalypsi dixit Johannes. Etenim cum in superioribus audisset: *Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano;* et cum adverteret in carne se Christo adesse non posse, sed tunc adesse, si adesset in spiritu; conformans se ad ejus voluntatem, ut esset et ipsa conformis imagini[2] Christi, jam non sentit carnis exuvias; jam quasi spiritus exuit se corporis conjunctionem; jam quasi oblita, et quæ si velit, copulæ illius meminisse non possit, ait: *Exui tunicam meam, quomodo induam eam?* Exuit enim tunicam illam pelliceam, quam acceperunt Adam et Eva post culpam, tunicam corruptelæ, tunicam passionum. *Quomodo induam eam?* Non requirit ut induat: sed ita significat abjectam, ut jam indumento sibi esse non posset. *Lavi pedes meos, quomodo inquinabo illos?*[3] Hoc est, vestigia mea lavi, dum egrederer, ac me elevarem de corporis contubernio, de illa connexione et familiaritate carnalis amplexus: quomodo inquinabo ea; ut in corporis claustrum, et illum tenebrosum passionum ejus carcerem revertantur?

53. Dum hæc illa dicit, misit operationem suam Verbum tamquam per cavernam, non adhuc facie ad faciem; misit tamquam manum: *Et venter,* inquit, *meus conturbatus est super eum. Et surrexi ego aperire fratri meo. Manus meæ distillaverunt myrrham, digiti mei myrrha pleni sunt super manus clausuræ.* Quid hoc significet consideremus. Primum operibus suis videtur, ut dixi, Deus Verbum tamquam per cavernam, non plene atque perfecte: deinde augetur amor, et conceptus adolescit, atque ex seminibus ejus quæ quodam utero intelligibili susceperit anima, totam plenitudinem divinitatis ejus habitantem in eo corporaliter, ut legimus, videre desiderat. Surrexit, ut propius illud Dei Verbum videret. Et in hoc ipso processus ejus significatur, quod surrexit per vigorem atque virtutem. Præsentia enim Verbi hausit anima virtutem, sicut præsentia Mariæ, cum utero gravis esset, erudivit Johannem in utero constitutum, adeo ut exsiliret in utero, et exultaret Domini præsentiam recognoscens. Surrexit aperire, et opera ejus et facta mortificata sunt mundo. Talis enim debet esse anima quæ Verbum est receptura, ut moriatur mundo, et consepeliatur Christo. Sic enim Christus invenitur, et tale sibi quærit hospitium. Deinde ipsa ministeria operationum, id est, manus et digiti quibus comprehenditur Christus, mortificantur: quos digitos velut eminentia factorum nostrorum opera possumus æstimare. Itaque velut e complexu suo cum jam extenderet intelligibiles manus suas et digitos, ut comprehenderet Verbum[7], transisse sibi illud, non tamen adhuc pertransisse anima pia dicit. Et hoc processum habet, quando transit et pertransit[4] animam Verbum Dei; quia scriptum est: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut revelentur multorum cordium cogitationes.* Hic adhuc transitur, non pertransitur: ut Maria in posterioribus forte pertransitur, ubi tamquam signaculum ponitur in medio ejus Dominus Jesus.

54. Denique statim alius profectus Verbi transeuntis; quia exivit anima in verbo ejus, hoc est, verbum ejus secuta exivit de corpore, elevans se de ejus habitaculo, et peregrinam se faciens ei, ut adesset Deo, et esset civis sanctorum. Simul enim et carnis domestici, et Dei esse non possumus. Ergo in hoc loco exire significatur, ut dixi, anima, quando abducit se a corporis[5] voluptatibus. Denique scriptum est: *Exi de Babylone, fugiens a Chaldæis.* Non utique ut regionem[6] Babylonis Hebræus fugiat, sed ut mores, prophetico admonetur alloquio; siquidem sint qui in Babylone sint Hebræi, et de Babylone exisse moribus doceant. Nam et illi de quibus dicit Propheta quod sedebant super flumina Babylonis, sedebant quidem in regione Babylonis, sed in ejus non erant vitiis et confusione. Nam quomodo erant in illa confusione vitiorum, qui flebant gerentes pœnitentiam quod de arca devotionis, ac fidei, et virtutis paternæ meritis excidissent? Quæ autem in Verbo exit anima, Verbum requirit.

55. Unde et ista cum quæreret, incidit in custodes qui circumeunt civitatem: *Percusserunt,* inquit, *me: et vulneraverunt me, tulerunt pallium meum*[7] *a me custodes murorum.* Bene quidem

[1] *Ibid.* 3.
[2] Apoc. III, 20. Cant. IV, 8.
[3] Cant. V, 4 et 5.
[4] Luc. II, 35.
[5] Is. XLVIII, 20.
[6] Ps. CXXXVI, 1.
[7] Cant. V, 7

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *illos.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *imaginis.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, N', *eos.*
[4] Mss. A, N', *transeat et pertranseat.*
[5] Cod. A, *a corporeis.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N', *regiones.*
[7] Ita Ed. Med. et Cod. N', juxta LXX τὸ θηριστρόν μου ἀπ' ἐμοῦ. Maur. omitt. *meum.*

quasi sponsa veniebat cum pallio quo obnuberet caput suum cum sponsus occurreret. Sicut Rebecca, quæ cognito quod Isaac sibi veniret obvius, descendit de camelo, et pallio se operuit: ita et hæc anima nuptialis vestis præveniebat insignia;[1] ne forte rejiceretur, quasi vestem non habens nuptialem; vel ut caput velaret propter Angelos. Sed illi percusserunt eam, ut amplius probaretur. Exercentur enim animæ tentationibus. Tulerunt ei pallium, quærentes si verum decorem nudæ virtutis adferret: vel quia sine integumento quis in illam cœlestem civitatem debeat introire, nulla deferens secum operimenta fucorum. Sunt etiam qui requirant, ne qua anima exuvias secum vehat carnalis illecebræ, et concupiscentiam corporalem. Nudatur pallio, cum ejus conscientia manifestatur. Sed est et quæ bene nudatur, cui licet imitari dicentem: *Venit* enim *princeps hujus mundi, et in me inveniet nihil;* quia certe in illo solo nihil invenit, qui peccatum non fecit. Beata et illa est in qua non gravia aut multa invenit: sed invenit in ea amictum fidei, et sapientiæ disciplinam.

56. Itaque sine dispendio sui (quia etsi volet quis, non potest veram auferre sapientiam: etsi adversarius obstrepat, ibi tamen vera innoxiæ conversationis elucet integritas), sine dispendio ergo transivit custodes, et filiabus illius cœlestis civitatis admixta Verbum requirit, et quærendo ejus in se excitat caritatem, et ubi Verbum quærat agnoscit. Quod inter orationes sanctorum moretur, et quod ipsis[2] inhæreat, novit, et quod Ecclesiam suam, vel animas justorum suorum inter lilia pascat, intelligit. Hoc mysterium tibi in Evangelio Dominus demonstravit, cum in sabbato duceret per seminata discipulos. Moyses per desertum duxit populum[3] Judæorum: Christus per seminata ducit, Christus per lilia ducit; quia et[4] per passionem ejus desertum floret ut lilium. Sequamur ergo, ut in die sabbati, illius magni sabbati in quo requies magna est, fructus colligamus. Nec verearis ne Pharisæi accusent seminata colligentem. Etsi illi accusent, sed Christus excusat, et similes facit quas vult animas se sequentes David illius, qui supra legem panes propositionis manducabat, novæ gratiæ sacramenta prophetica jam tunc mente prospiciens.

[1] Ed. Med. et Cod. A, *prænitebat insignia.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *moratur, et ipsis,* omisso *quod.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, N', *plebem.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *et.*

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.

4. Averte oculos tuos a me, noli contra me intendere.....
9. Quænam est hæc prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna?.....

Lectio Vulgata.

4. Averte oculos tuos a me, quia ipsa me avolare fecerunt..... Cap. VI.
9. Quæ est ista, quæ progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna?.....

Anima laudatur a sponso, quod eum tam bene constanterque requisierit: quod fidelis, quod verbo potens, quod una ut columba; denique quod sit fœcunda virtutibus, ac vitiis careat.

57. Laudatur itaque a sponso quod tam bene et constanter requisierit eum; ideoque *Ibid.* 3. jam non solum soror dicitur, sed etiam beneplacita nominatur, quasi ei complacita qui complacuit Patri; et speciosa sicut Hierusalem, sicut admiratio ordinata, quod civitatis æternæ universa habeat mysteria, et admirationi sit omnibus videntibus eam; quia plena ut æquitas atque perfecta est, et fulgorem de Verbi lumine mutuata, dum id semper intendit; fit etiam terribilis ordine quodam ad summum provecta virtutum. Ideoque quasi perfectæ dicit: *Averte oculos tuos a me, noli contra me intendere,* devotione nimia ac fide possibilitatem naturæ et conditionis propriæ supergressa, quia lucem inaccessibilem e regione intueri est grave. *Averte,* inquit, *oculos tuos a me;* eo quod plenitudinem divinitatis ejus, et splendorem veri luminis sustinere non possit. Possumus tamen et sic accipere: *Averte oculos tuos a me.* Etsi tu perfecta es, aliæ mihi adhuc redimendæ sunt animæ, aliæ fulciendæ. Elevas enim me videndo: ego autem ideo descendi, ut omnes elevem. Et si surrexi, et habeo Patris sedem, tamen orphanos vos non relinquam paterno quasi præsidio destitutos, sed præsentia mea vos confirmabo. Habes in Evangelio hoc scriptum: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi.* Matth. XXIII, 20. Averte ergo oculos a me, quia me elevas. Quanto enim quis ad Dominum intendit, tanto amplius Dominum elevat, et ipse elevatur. Unde et ille ait: *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me.* Ps. XXIX, 1. Sanctus enim exaltat Dominum, peccator humiliat. Vult ergo[5] avertere illam oculos, ne eam [5] considerans quod jam ad superiora sequi possit, elevetur, et ceteras animas derelinquat. Ideo et in Evangelio non omnibus discipulis, sed perfectioribus suam gloriam demonstravit. Constitue Matth. XVII, 1. nunc aliquem doctorem, qui rem obscuram velit aperire audientibus: quemadmodum etsi ipse potens in sermone sit et scientia, condescendat tamen ad eorum inscitiam[6] qui non intelligunt, [6] et simplici et planiore atque usitato sermone utatur, ut possit intelligi. Quisquis igitur inter audientes vivacior sensu sit, qui facile sequi possit, elevat eum atque excutit. Hunc videns

[5] Ed. Med. et Cod. A, *Vult enim.*
[6] Ed. Med. et Mss. A, N', una cum mss. apud Maur. *ad eorum scientiam;* quæ lectio posset etiam admitti, ut significet *ad tenuem eorum scientiam.*

doctor revocat, ut patiatur magis doctorem humilioribus et planioribus immorari, quo et ceteri sequi possint.

58. Quod ait Aquila: *Sonans ut revelata,* sonantem ad admirationem dignam retulit, quasi magna et sonora habentem opera: revelata, ad operum claritatem; vel quod ejus animæ opera luceant coram Patre qui in cœlis est.[1] Unde non otiose pallium ejus sublatum intelligis, ut aperta meritis et nuda fulgeret.

59. Laudatur præterea quod fidelis, quod verbo potens, quod fructibus fœcunda diversis, quod una sicut columba habens spiritus unitatem, in qua sit pax, quæ fecit utraque unum: et quæ non sit composita ex diversis elementis discretæ compugnantisque naturæ. Quid enim tam diversum quam ignis et aqua, aer et terra, ex quibus corporis nostri creatura consistit? Anima autem benedicta omnis simplex quæ imitatur dicentem: *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me et ego in te, et ipsi in nobis unum sint.* Hæc est enim consummatio atque perfectio. Unde et addidit: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus: ego in his, et tu in me, ut sint consummati in unum.* Hæc est ergo anima, columba una atque perfecta, quæ simplex atque spiritualis neque hujus turbatur corporis passionibus, in quo foris pugnæ, intus timores sunt. Denique hoc verbo unitatis concordiam et pacem significari Scriptura nos docet dicens: *Multitudo autem credentium habebat cor unum, et animam unam, et non erat separatio in eis ulla.*

60. Nec otiose fœcunditatis laudatur anima, non solum quod sit fœcunda virtutibus; sed etiam quod nihil habeat in se mali. Illud enim decorum atque speciosum est, in quo nihil sit mali. Decorum enim quod bonum: quod autem indecorum, hoc malum. Speciosa fœcunditas est bonorum operum: contraria ergo speciositati sterilitas; quoniam qui privatur specie vel decore, in eo est malum: quod autem malum, hoc sterile et infœcundum. Cujus rei quod evidentius indicium quam natura est? Terra enim quæ bona est, fertilis, atque fœcunda: quæ autem mala, ea jejuna atque sterilis: quæ vero fertilis, hæc et decora. Quid enim pleno agro pulcrius, cum seges fluctuat, cum poma irrutilant, vel cum uvarum serta dependent, aut baccis onusta olea curvescit, vel viridanti gramine montium vertices, vallium humilia vestiuntur? Et ut Scripturæ utamur testimonio, Jacob decorus erat; et ideo erat odor agri pleni: Esau hispidus erat et indecorus; et ideo agrestis erat, qui fructus ullos habere non posset. De ipso quoque Domino posteaquam Ecclesiæ fœcunditatem fecit adsurgere, pulchre dictum est: *Dominus regnavit, decorem induit.* Et alibi: *Confessionem et speciem induisti.* Liquet igitur decorum id esse, quod fœcundum: indecorum, quod infœcundum. Similis est causa animæ soli; quia ea decora anima, quæ fœcunda sit meritis, fœcunda consiliis: ea indecora quæ sterilis. Infirmitates etenim animæ sunt sterilitas et materia; namque eam sterilitas fructu defraudat suo, inopiam infert, timorem incutit, adolet cupiditates, et vanas opiniones: sic anima cadit. Quid ergo est malitia, nisi boni indigentia? Suo enim defraudatur, atque alienis indiget, exinanitur atque repletur sine ulla mensura et modo. Materialia autem vitia animæ obumbrant gratiam. Ignorantia et concupiscentia animæ sunt ægritudines: sed ad speciem[2] magis, quam ad materiam referuntur. Materia est caro, species est ignorantia et concupiscentia. Cur igitur caro accusatur, cum tantæ sint in specie labes? Quia nihil species potest sine materia. Denique nihil species securis sine materia facit. Quid enim esset concupiscentia, nisi eam caro inflammaret? Friget in senibus, in pueris quoque, quia in his corpus infirmum est: ardet in adolescentibus in quibus vis corporis fervet. Ex bonis igitur mala orta sunt; non enim mala sunt, nisi quæ privantur bonis. Per mala tamen factum est, ut bona eminerent. Ergo indigentia boni malitia est, et definitione[3] boni malitia deprehenditur, quoniam per disciplinam boni malum reperitur. Bonum autem nullius eget, sibi abundat, mensuram et perfectionem, finem quoque tribuit omnibus, in quo universa constant, et de quo omnia pendent. Hæc boni natura est, quæ mentem replet.

61. Circa hoc versatur anima pura, hoc introspicit, et Deum cernit, bonis omnibus abundat. Unde et ait: *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium.* Omnium enim bonorum auctor est Deus, et quæ sunt, ejus profecto omnia sunt. Nusquam illic malum, et si in illo mens nostra maneat, malum nescit. Anima igitur quæ in Deo non manet, ipsa sibi auctor malorum est; itaque peccat: anima autem quæ peccat, ipsa morietur. Aureis enim vinculis soluta virtutum, prona fertur præcipitio, et labitur ad inferiora. Anima autem beata est, quam nulla adversa corporis prælia expugnant. Hæc anima sicut passer, laqueo contrito, evolat. Escæ enim malorum sunt voluptates corporeæ. His quisquis intendit, laqueo innectit animam suam.

62. Qui autem ab escis ejus temperat, et de tenebris ejus exit, ejus anima fulget ut diluculum, de qua dicitur: *Quænam est hæc prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna?* Prospicit enim tamquam de domo libera. Nec dicit: *Tenebræ cooperiunt me, et parietes circumdant me, et quis scit si videt Altissimus?* Sed ipsa magis lucem expetit tamquam in superioribus domus suæ, id est, corporis sui, et supra mundum posita divina intuetur, et ad æterna se elevat, ut Deo adsit, jam lumen suorum operum sicut luna orbem suum toto orbe circumferens.

Act. IV, 32. Cant. V, 2. Cant. VI, 3. Joan. XVII, 21. *Ibid.* 23. Gen. XXVII, 27. *Ibid.* 11. Ps. XCII, 1. Ps. CIII, 2. S. Aug. l. I *contra Jul. Pel.*, c. 9. Cant. V, 16. Cant. VI, 9. Eccl. XXIII, 26.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *in cœlo est.*

[2] *Speciem*, paulo superius pro pulcritudine sumpserat, nunc sumit pro quadam accidentali forma quæ animam, non corpus afficit. (Edit. Maur.)

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', *boni, radix malitiæ est. Et definitione;* cum aliis paucis mss., ajunt Maur., et inferioris ævi.

63. Quod autem Aquila ait: *Sonans sicut sol,* videtur illa axis cœlestis conversio, solisque et lunæ et stellarum cursus, concentusque[1] globorum exprimi: quibusdam[2] etiam nostris videtur; qui quoniam fidem non invenit,[3] saltem propter gratiam suavitatis non videtur alienus.[4]

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.

Cant. VI. 10. In hortum nucis descendi videre in nativitate torrentis.....
11. ..... Posuit me currus Aminadab.
12. Convertere, Sunamitis, convertere.....

Cant. VII. 6. Quid plura et suavis facta es, caritas in deliciis tuis!
7. Statura tua similis facta est palmæ.....
8. Dixi: Ascendam in palmam....
10. Ego fratri meo, et super me conversio ejus.
11. Veni, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis.

Cant. VIII. 1. Quis dabit te, frater, lactantem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te....

2. Adsumam te, et inducam te.....

5. Quæ est hæc quæ ascendit candida innitens super fratrem suum? Sub arbore mali elevavi te, illic parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ peperit te.

6. Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum.....

Lectio Vulgata.

10. Descendi in hortum nucum, ut viderem poma convallium.....
11. ..... Conturbavit me propter quadrigas Aminadab.
12. Revertere, revertere, Sulamitis.....

6. Quam pulcra es et quam decora, charissima, in deliciis!
7. Statura tua assimilata est palmæ.....
8. Dixi: Ascendam in palmam....
10. Ego dilecto meo, et ad me conversio ejus.
11. Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, commoremur in villis.

1. Quis mihi det te fratrem meum sugentem ubera matris meæ, ut inveniam te foris, et deosculer te?.....

2. Apprehendam te, et ducam in domum matris meæ.....

5. Quæ est ista, quæ ascendit de deserto, deliciis affluens, innixa super dilectum suum? Sub arbore malo suscitavi te: ibi corrupta est mater tua, ibi violata est genitrix tua.

6. Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum.....

Eadem anima refugiens coram laudari, ait se descendisse in hortum nucis, et torrentem, quibus amaritudines ac tentationes designantur. In his illa se non cognoscit, sed a Christo cognoscitur ac regitur, dum perveniat ad palmam. Hujus in ipsam reclinatio tria significat, institutionem, progressum, perfectionem. Sequitur ad caritatem exhortatio.

64. Dum laudatur a sponso, verecunde refugiens coram laudari, deinde sponsi amore revocata ait: *In hortum nucis descendi* Cant. VI, 10. *videre in nativitate torrentis.* Ubi enim est Ecclesia, nisi ubi virga et gratia floret sacerdotalis? Ibi est frequenter[5] ut in amaritudinibus et tentationibus probetur. Per nucem amaritudines intelligimus, per torrentem tentationes, sed tamen tolerabiles, quia scriptum est: *Torrentem* Ps. CXXIII, 5. *pertransivit anima nostra.* Itaque descendit in locum amaritudinis, ubi floret vitis, et malorum granatorum specie diversus et multiplex fructus, qui velut uno tegmine totius corporis fide et caritate munitur. In illa ergo amaritudine non cognovit se anima; corruptibile enim corpus adgravat animam, et terrenum habitaculum cito inclinatur. Cognoscere autem semper se debet. Sed tentatus est et Petrus, et non se cognovit et Petrus; nam si cognovisset, non negavisset auctorem. Sed cognovit eum Christus: denique cognovit, qui etiam eum[6] respexit (cognoscit enim Dominus qui sunt ipsius), et tamquam suum misericordiæ suæ frænis, ut bonus rector, revocavit a lapsu. Rector ergo noster Christus est.

65. Ideoque ait anima: *Posuit me currus Aminadab.* Anima ergo currus qui[7] bonum rectorem sustinet. Si currus est anima, habet equos vel bonos vel malos. Boni equi virtutes sunt animæ: mali equi passiones sunt corporis. Bonus ergo rector malos equos restringit et revocat, bonos incitat. Boni equi sunt quatuor, prudentia, temperantia, fortitudo, justitia. Mali equi iracundia, concupiscentia, timor, iniquitas. Interdum ipsi equi inter se dissident, et aut iracundia protendit, aut timor, et se invicem impediunt, et cursum retardant. At vero boni equi evolant, et a terris ad superiora se subrigunt, animamque elevant: maxime si jugum habeant suave, et onus leve dicentis: *Tollite jugum meum super vos; jugum enim meum suave est, et onus meum leve.* Ipse rector est qui novit equos proprios Matth. XI, 29. gubernare, ut æqualis omnium cursus sit. Si velocior est prudentia, tardior justitia, admonet flagello proprio segniorem; si temperantia mansuetior, fortitudo durior, novit[8] copulare discordes, ne forte currum suum dissipent. Itaque licet intelligibili[9] spectaculo videre unamquamque animam cum summo certamine ad cœlum rapi, festinantes equos qui priores perveniant ad bravium Christi, quo prius imponatur palma cervicibus. Isti sunt equi subjecti fidei jugo, adstricti vinculo caritatis, justitiæ frænis, retinaculis sobrietatis. Pulcre ergo ait: *Posuit me currus Aminadab,* hoc est, pater populi: ipse autem qui pater populi, idem pater Naason, id est, serpentum.[10] Jam tu recole quis sicut ser-

Cant. VI, 11.

S. Aug. *contra Jul. Pel.*, l. II, c. 5, et l. III, c. 14.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', *concentus.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *a quibusdam.*

[3] Ed. Med. et Cod. A, *fidem non venit.*

[4] Vet. editt., *quoniam non venit ad fidem.* Rom. cum mss. omnibus, *quoniam fidem non invenit.* Hæc autem ultima lectio magis convenit cum iis quæ Ambrosius l. II *Hexaem.*, c. 2, n. 6 et 7, et l. II *De Abraham,* c. 8, n. 54, tradit. Illic enim agens ex professo de hac harmoniæ cœlestis opinione, in qua non solum gentiles philosophos, sed etiam Christianos homines, et inter hos Origenem fuisse in fragmento a nobis restituto docet (Philonem adjungere poterat), illam rejicit ac validis rationibus confutat. Prima vero lectio aptius accomodari potest cum iis quæ idem Sanctus in præfatione ad Commentaria in Psalmos dicit. Namque licet ibi eam sententiam abs se pro vera admitti minime significet, impossibilem tamen non habendam satis declarat his verbis: *Nec id ab usu naturæ alienum videtur; quandoquidem vox missa gratiore plausu nemoribus resultet aut montibus,* etc. Igitur ex his omnibus locis hujusmodi sensum effici posse arbitramur: Qui concentus etsi plane falsus, tamen quoniam ad fidem nequaquam pertinet, non solum tamquam non injucundus proponi potest, verum etiam tamquam non omnino impossibilis. Neque enim repugnat, ut quod nec verum nec probabile judicamus, id non negemus esse possibile. Quod autem ait Sixtus Sen., hanc opinionem inter damnata Marcosiorum dogmata numerari, idem non tam ipsam opinionem, quam portenta quædam, quæ isti hæretici ex ipsa deducebant, intelligi oportere adserit. Illum adi *Bibl. sanctæ,* l. V, Annot. 105. (Edit. Maur.)

[5] Ed. Med. et Cod. A, *ubi est frequenter.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *eum.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', *quæ.*

[8] Edit. Rom. *Velociores prudentia tardat; justitia admonet flagello proprio segniores; temperantia mansuetiores, fortitudo duriores reddit; novit,* etc. Clarus quidem sensus, sed quem editt. ant. et mss. omnibus anteponere non sumus ausi. Cum præcipue verba, quæ ex illis repræsentamus, non rejiciendam offerant sententiam. (Edit. Maur.)

[9] *Intelligibile* hic et passim idem est Ambrosio, ac spiritale vel mysticum, quod nimirum ea non corporis, sed intellectus oculis cerni possint. (Edit. Maur.)

[10] Ed. Med. et Mss. A, N', *hoc est serpentini.*

pens in cruce pependerit pro salute universorum, et intelligis illam animam esse pacificam, cui Pater Deus præsul sit,[1] Christus agitator; quia scriptum est et hoc nomen in nostris: IV Reg. II, 12. *Pater, pater, agitator Israel.*

66. Hic ergo agitator dicit: *Convertere, Sunamitis, convertere.* Cant. VI, 12. Bene et quasi agitator, et quasi ad currum dicit: *Convertere, Sunamitis,* hoc est, pacifica. Quæ enim pacifica est anima, cito se convertit et corrigit, etiamsi ante peccavit, et magis eam Christus adscendit, et regere dignatur, cui dicitur: *Adscende in equos tuos, et equitatus tuus sanitas.* Et alibi: *Misi equos tuos Tharsis.*[2] Hi sunt equi Christi. Adscendit ergo equos suos Christus, adscendit Verbum Dei animas pias.

67. Unde cognosce quia et istam adscendit, et perduxit eam ad locum palmæ, quando et dicit ad eam: *Quid pulcra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis! Statura tua similis facta est palmæ.* Et ipsa ait: *Dixi, adscendam in palmam.* Cant. VII, 6 et seq. Sed etiam ipsa caritas palma est; ipsa est enim plenitudo victoriæ. Plenitudo enim legis caritas est. Curramus ergo, ut comprehendamus: curramus, ut vincamus. Qui vicit, adscendit in palmam; et manducat fructus ejus. Qui vicit, jam non currit, sed sedet sicut scriptum est: *Qui vicerit,*[3] *dabo ei sedere mecum in sede mea, sicut et ego vici, et sedeo cum Patre meo in sede ipsius.* Apoc. III, 21. Hinc philosophi curulia illa animarum in suis libris expressere certamina, nec tamen ad palmam pervenire potuerunt; quoniam summitatem Verbi et altitudinem illorum animæ nescierunt, quam cognovit hæc anima, in qua erat Verbi conversio.

68. Sic enim ait: *Ego fratri meo, et super me conversio ejus.* Cant. VII, 10. Hunc sensum tertio repetivit diverse in Canticis Canticorum. In principio ait: *Frater meus mihi, et ego ei, qui pascit in liliis, usque dum adspiret dies, et amoveantur umbræ.* Cant. II, 16 et 17. Deinde ait: *Ego fratri meo, et frater meus mihi, qui pascit inter lilia.* Cant. VI, 2. In fine ait: *Ego fratri meo, et super me conversio ejus.* Primum ad institutionem animæ, ideo et præmisit: *Frater meus mihi,* illo enim demonstrante se, etiam anima adhærendi Deo sumpsit affectum: quod sequitur, secundum profectum: tertium, secundum perfectionem. In primo quasi in institutione adhuc umbras videt anima, necdum Verbi appropinquantis revelatione commota, sed ideo adhuc ei dies Evangelii non refulgebat: in secundo sine umbrarum confusione odores pios carpit: in tertio jam perfecta requiem in se

A Verbo ministrat; ut convertatur super eam, et caput suum reclinet, atque requiescat, meritumque jam tenens quæ antea quæsitum invenire non poterat, invitat ad agrum suum dicens:

69. *Veni, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis.* Cant. VII, 11. Supra ad hortum invitabat; hic ad agrum habentem non solum florum gratiam, sed etiam triticum et hordeum, hoc est, solidiorum firmamenta virtutum, ut fructus ejus adspiciat. *Requiescamus,* inquit, *in castellis,* B ad quæ Adam cum de paradiso ejectus esset, fuerat relegatus: in his requiescebat, sed terram operabatur. Qua autem ratione exire eum in agrum velit, intellectus manifestus est; ut quasi bonus pastor pascat gregem suum, lassos ablevet, revocet errantes. Nam etsi ista anima nova et vetera servavit ei; tamen sunt adhuc velut agni, qui lactis succo nutriendi sunt. Ergo quasi perfecta, non pro se, sed pro aliis intervenit, ut de sinu Patris exeat, ut procedat foras C tamquam sponsus de thalamo egrediens suo, currat viam ut infirmos lucretur; non in illo secreto Patris solio, et in illa luce immoretur, quo invalidi sequi[4] non queant: sed ut adsumatur et inducatur in domum sponsæ atque secretum. Sit foris sibi, ut nobis intus: sit medius nostrum, etsi non videatur a nobis.

70. Unde ait: *Quis dabit te, frater, lactantem ubera matris meæ? Inveniens te foris, osculabor te.* Cant. VIII, 1. Bona anima quæ foris est, ut Verbum intus D sit: illa extra corpus, ut Verbum habitet in nobis.

71. *Adsumam te,* inquit, *et inducam te.* Ibid. 2. Recte adsumitur et inducitur Verbum Dei; quia pulsat animam, ut aperiatur sibi ostium. Et nisi apertum sibi ostium invenerit, non intrat. Si quis autem aperuerit januam, intrat et cœnat. Sic sponsa Verbum adsumit, ut adsumendo doceatur; unde non immerito adscendit adhuc ad superiores mansiones, et semper processum accipit.

72. Quod significant[5] virtutes quæ dicunt vel E animæ:[6] *Quæ est hæc quæ adscendit candida innitens super fratrem suum?* Ibid. 5. Superius dixerant: *Quænam est hæc prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut luna, electa ut sol?*[7] Cant. VI, 9. Hic plus quod adjiceretur inventum est, eo quod Verbo Dei innixa adscenderet. Perfectiores enim supra Christum recumbunt, sicut et Johannes in Christi pectore recumbebat. Ita ergo et hæc vel incumbebat in Christo, vel supra ipsum se reclinabat,[8] aut certe quoniam de nuptiis loquimur, F jam quasi tradita in Christi dextera, in thalamum ducebatur sponso.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *sit.*

[2] Ita mss. probatiores, atque editt. antiquæ. Alii autem ac Rom. *misisti.* Porro cum hic locus iisdem verbis in Bibliis nostris nuspiam exstet, eum ex Habac., c. III, petitum ob convenientiam aliquam existimamus. Ibi enim secundum LXX legimus: *Et superduxisti in mare equos tuos;* sed voce *Tharsis* mare significari Hieronymus auctor est: proindeque ipsa potuit ab aliquo interprete retineri, ubi verterunt alii, εἰς θάλασσαν. (Edit. Maur.)

[3] Ed. Med. *qui vincit.* Mss. A, N', *qui vicit.*

[4] Nostri mss. A, N' conspirant cum illis octo, unde contra anteriores editt. suam lectionem Maurini deprompserunt.

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', *significat.*

[6] « Videri potest hic aliquid esse transpositum; proindeque legendum hocce modo, *processum accipit. Quod significant Virtutes vel animæ quæ dicunt.* Nisi malis vocem, *animæ* esse in casu adtributionis. Ibi autem per *Virtutes* Angeli essent intelligendi. » Ita Maurini. Sed secundus sensus unice verus nobis apparet, ita ut particula *vel* hic non sit nisi quidam elegans pleonasmus.

[7] Maur. *sicut sol.* At lectio nostra occurrit etiam alibi apud D. Ambr.

[8] Ed. Med. et Cod. A, *se se inclinabat.*

73. Et quia jam copula caritatis est, blanditur ei sponsus, et dicit: *Sub arbore mali elevavi te, illic parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ peperit te.* Bona anima quæ requiescit sub arbore fructuosa, et maxime boni odoris. Nam si Nathanael bonus in quo dolus nullus erat, sub arbore fici visus est, utique bona quæ sub arbore mali elevata est a sponso suo. Plus est enim elevari, quam videri, plus etiam a sponso elevari. Nam etsi Nathanael videbatur sub arbore, tamen anima ejus sponsa non erat, qui occulte veniebat ad Christum, quia verebatur Judæos. Non erat speciosa sicut luna, electa ut sol, quæ erat in umbra, quia sponsa per diem nubit, publice confitetur. Ideo ista sub arbore mali, illa sub ficu; quia hæc confessionis suæ odorem diffundebat longius: illa habebat puritatis et innocentiæ suavitatem, flagrantiam[1] spiritus non habebat.

Cant. VIII, 5.

[1]

74. *Illic,* inquit, *parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ peperit te;* ibi enim nascimur, ubi renascimur. Parturiuntur autem in quibus Christi imago formatur. Unde et ille ait: *Filioli mei, quos ego parturio, donec formetur Christus in vobis.* Parturit enim qui in utero accipit spiritum salutis, et aliis infundit.

Galat. IV, 19.

75. Unde quoniam jam formatus in hac erat Christus, ait: *Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum.* Signaculum Christus in fronte est,[2] signaculum in corde. In fronte, ut semper confiteamur: in corde, ut semper diligamus: signaculum in brachio, ut semper operemur. Luceat ergo imago ejus in confessione nostra, luceat in dilectione,[3] luceat in operibus et factis; ut si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis. Ipse sit caput nostrum, *quia caput viri Christus:* ipse oculus noster, ut per illum videamus Patrem: ipse vox nostra, per quem loquamur ad Patrem: ipse dextera, per quem Deo Patri sacrificium nostrum deferamus: ipse quoque est signaculum nostrum, quod est perfectionis et caritatis insigne, quia diligens Pater signavit Filium, sicut legimus: *Quem Pater signavit Deus.* Caritas itaque nostra Christus. Bona caritas, quando se obtulit morti pro delictis nostris; bona caritas, quæ peccata remisit.

Cant. VIII, 6

[2]

[3]

I Cor. XI, 3.

Joan. VI 27.

76. Et ideo anima nostra induat caritatem, et caritatem hujusmodi quæ sit valida ut mors; quia sicut mors finis peccatorum est, ita et caritas; quoniam qui diligit Dominum, peccare desinit: caritas enim non cogitat malum, neque gaudet super iniquitate, sed omnia sustinet. Nam qui[4] ea quæ sua sunt non quærit, quomodo aliena quæret? Est et mors illa valida per lavacrum, per quam peccatum omne sepelitur,[5] et culpa dimittitur. Talis erat caritas quam deferebat Evangelica illa mulier, de qua Dominus ait: *Remissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum.* Est et illa mors sanctorum martyrum valida, quæ culpam abolet superiorem, et ideo valida, cujus non impar est caritas, quæ adæquatur martyrum passioni; ut auferat meritum delictorum.

[4]

[5]

Luc. VII, 47.

77. Zelus quoque ut inferi;[6] quoniam qui zelum Dei habet, pro Christo nec suis parcit. Itaque et mortem habet caritas, et zelum habet caritas, et alas ignis habet caritas. Denique Christus diligens Moysen, in igne ei apparuit. Et Hieremias habens in se donum divinæ caritatis, dicebat: *Et erat ignis inflammans in ossibus meis: et dissolutus sum undique, et ferre non possum.* Bona igitur caritas habens alas ignis ardentis, quæ volitat per pectora et corda sanctorum, et exurit quidquid materiale atque terrenum est, quidquid vero sincerum est, probat; et quod contigerit, suo igne meliorat. Hunc ignem in terram misit Dominus Jesus, et refulsit fides, accensa est devotio, illuminata est caritas, justitia resplenduit. Hoc igne inflammavit corda[7] apostolorum suorum, sicut testatur Cleophas dicens: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis, cum aperiret Scripturas?* Alæ igitur ignis flammæ scripturæ sunt divinæ. Denique aperiebat Scripturas, et ignis exibat, atque audientium corda penetrabat. Et vere alæ ignis; quia eloquia Domini eloquia casta, argentum igne examinatum. Cum Paulus quoque adsumeretur a Christo, vidit circumfulsisse super se lumen, et super eos qui simul erant; cecidit a pavore, et probatior resurrexit: denique apostolus factus est, qui persecutor advenerat. Spiritus quoque sanctus descendit, *et replevit totam domum in qua erant* plurimi *sedentes, et visæ sunt dispersæ*[8] *linguæ tamquam ignis.* Bonæ alæ caritatis, veræ alæ quæ volitabant per ora apostolorum, et alæ ignis quæ purgatum sermonem loquebantur. His alis evolavit Enoch raptus ad cœlum. His alis evolavit Elias, curru igneo et equis igneis ad superna translatus. His alis Dominus Deus per columnam ignis deducebat Patrum plebem. Has alas habuit Seraphim, quando sumpsit carbonem ignis de altari et tetigit os Prophetæ, et iniquitates ejus abstulit, et peccata purgavit. Harum alarum igne purgati sunt filii Levi, et baptizantur populi nationum, sicut testificatur Johannes, dicens de Domino Jesu: *Ipse vos baptizabit in spiritu et igne.* Merito uri renes suos volebat et cor suum David, quia alas igneas caritatis sciebat non esse metuendas. Merito

[6]

Cant. VIII, 6.

[7]

[8]

Act. II, 2 et 3.

Matth. XIII, 11.

[1] Pro *fragrantiam,* ut de verbo *flagrare* notatum est.

[2] Alludit nempe, ut multo jam antea Tertullianus, ad sacramentum confirmationis; atque hinc etiam probatur, a primis usque sæculis fideles hoc sacramento *in fronte* signatos esse, chrismate sacro Christi cruce efformata.

[3] Ed. Med. et Cod. A, *in lectione.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N', *quæ,* congruenter verbis apostoli Pauli, I ad Cor. XIII.

[5] Nempe per lavacrum baptismi, quo per immersionem mors et sepultura *veteris hominis* significabatur, ut ex aqua emergendo *novus* et prorsus emundatus per Christum et cum Christo resurgeret.

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', *et inferi.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', *cor.*

[8] Maur. *dispertitæ.* At lectio nostrorum mss. ita semper occurrit etiam alibi apud D. Ambr. V. Sabb. ad h. l.

Hebræi pueri in fornace ardenti non sentiebant ignis incendia; quia caritatis eos flamma refrigerabat. Et ut plenius cognoscamus quia alas habebat perfecta caritas, audisti Dominum dicentem: *Quoties volui congregare filios tuos sicut* Matth. XXIII, 27. *gallina congregat pullos suos sub alas suas!*

78. Sumamus igitur has alas, quæ sicut flammæ ad superiora dirigant. Exuat unusquisque animam suam involucris sordidioribus, et quasi aurum igne approbet detersam luto. Sic enim [1] purgatur anima, ut[1] aurum optimum. Pulcritudo autem animæ sincera virtus, et decus verior cognitio supernorum; ut videat illud bonum ex quo pendent omnia, ipsum autem ex nullo. Eo igitur vivit, atque intellectum accipit. Vitæ enim fons est summum illud bonum, cujus ca- [2] ritas nobis et desiderium accenditur,[2] cui appropinquare et misceri voluptas est: quod ei [3] qui non videt, desiderio est, et ei qui videt,[3] inest; ideoque universa alia despicit, hoc uno [4] mulcetur et delectatur. Hoc est quod[4] subministrat universis substantiam; ipsum autem in semetipso manens dat aliis, nihil autem in se ex aliis suscipit. De quo Propheta ait: *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum* [5] *meorum non indiges.*[5] Hoc solum videre desi- Ps. XV, 2. deravit, sicut ipse alibi ait: *Unam petii a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes dies vitæ meæ, et videam delectationem* Ps. XXVI, 4. *Domini, et considerem templum ejus.* Si quis igitur purum illud, et incorporeum summum illud videre meruerit, quid habeat aliud quod [6] desideret? Denique Petrus in monte[6] gloriam resurrectionis Christi vidit, et nolebat descen- Matth. XVII, 4. dere dicens: *Domine, bonum est nos hic esse.* Et quanto incomparabilior est illa divinitatis gloria, et lux inaccessibilis, quam si quis viderit, quid aliud concupiscat? Non regna, non facultates, honores, gloriam, potestates. Illis enim uti nihil beatitudinis est; hoc uti beatum est, ut illa despiciens, ad hoc conversus maneat. Hanc igitur videns pulchram imaginem ingrediatur intus, foris relinquat vultum corporis. Nam qui intuetur corpora, non debet introrsum intueri; ne more mergentis in gurgite rapiatur atque absorbeatur, et quasi in profundum demersus nusquam appareat. Fugiamus ergo in patriam verissimam. Illic patria nobis, et illic Pater a quo creati sumus, ubi est Hierusalem civitas quæ est mater omnium.

79. Sed quæ est fuga? Non utique pedum, qui sunt corporis. Isti enim quocumque currunt, in terra currunt, et de solo ad solum transeunt. Nec navibus fugiamus, aut[7] curribus, aut equis [7] qui obligantur et cadunt: sed fugiamus animo, et oculis aut pedibus interioribus. Assuescamus oculos nostros videre quæ dilucida et clara sunt, spectare vultum continentiæ et temperantiæ, omnesque virtutes, in quibus nihil scabrum, nihil obscurum et tortuosum sit: et se ipsum spectet[8] quis, et conscientiam suam: illum ocu- [8] lum mundet, ne quid sordium habeat. Quod enim videtur, non debet dissonare ab eo qui videt, quoniam conformes nos Deus imaginis voluit esse Filii sui. Cognitum igitur nobis est illud bonum, nec longe est ab unoquoque nostrum: *In ipso enim vivimus, et sumus, et movemur. Ipsius enim et genus sumus,* ut Apostolus Act. XVII, 28. gentiles posuit significare.[9] Ipsum est bonum [9] quod quærimus, et[10] solum bonum. *Nemo enim* [10] *bonus, nisi unus Deus.*[11] Hic est oculus qui ma- [11] Matth. X, 18. gnum illum et verum decorem intuetur. Solem nisi sanus et vigens oculus non adspicit; nec bonum potest videre nisi anima bona. Fiat ergo bonus qui vult videre Dominum, et quod est bonum. Hujus boni similes simus, et secundum id operemur quæ bona sunt. Hoc est bonum quod supra omnem operationem est, supra omnem mentem atque intellectum: ipsum est quod semper manet; ad ipsum convertuntur omnia, in quo habitat plenitudo divinitatis, et per ipsum reconciliantur omnia in ipsum. Et ut plenius definiamus quid sit bonum, Vita est bonum, quia semper manet, dans vivere et esse omnibus; quia fons est omnium vita Christus, de quo ait Propheta: *In umbra ejus vivemus.* Thren. IV, 20. Nunc enim *vita nostra abscondita in Christo est: cum autem apparuerit Christus vita nostra, tunc et nos cum illo apparebimus in gloria.* Ergo non Coloss. III, 4. timeamus mortem; quoniam requies est corporis, animæ autem vel libertas, vel absolutio. Nec vereamur eum qui potest carnem interficere, animam autem non potest; quia non timemus eum qui potest vestimentum auferre, non timemus eum qui potest nostra furari, nos autem non potest. Nos igitur animæ sumus, si volumus esse Hebræi de iis qui sunt socii Jacob, id est, imitatores ejus. Nos animæ sumus, nostra autem membra vestimenta sunt: servanda sunt quidem vestimenta, ne scindantur, ne inveterascant: sed ille magis qui his utitur, servare se debet et custodire.

[1] Maur. *velut.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *cujus nobis accenditur caritas et desiderium.*

[3] Ed. Med. et Cod. A, *et qui vidit,* omisso *ei.*

[4] Editt. omnes cum mss. nonnullis, *subministrat universam substantiam.* Alii mss. majori numero atque auctoritate, ut in textu. (Edit. Maur.)

[5] Ed. Med. et Cod. A, *non indiges,* quæ lectio etiam alibi occurrit apud D. Ambrosium. Maur. *eges.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *in monte.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', *et.*

[8] Ed. Med. et Cod. A, *et ipsum expectet.*

[9] Mss. aliquot, *et gentilis posuit. Ipsum est enim bonum quod quærimus solum* (aliqui, *summum*) *bonum.* Alii, qui et melioris ævi, nec non ant. editt. ut in contextu; nisi quod Am. ac Gill. legunt, *significari.* Tandem Rom. edit. *gentiles voluit monere. Ipsum est,* etc. Sed varietati locus non relinquetur, si interpreteris hoc modo: Paulus in sua ad Areopagitas oratione posuit, sive dixit, gentiles poetas id significasse, nimirum quod in Deo vivimus, sumus, etc. (Ed. Maur.)

[10] Ed. Med. et Mss. A, N' omitt. *et.*

[11] Mss. A, N', *nisi solus Deus.*

PRÆFATIO
AD LIBRUM DE BONO MORTIS.

Quia præter alia, quæ non secus ac de ceteris voluminibus, de hoc pariter præmonenda occurrunt quoad ejus subjectum, originem, tempusque quo evulgatum fuerit, et quoad certitudinem de Ambrosio auctore, duæ peculiares quæstiones aliquanto fusiori calamo evolvendæ erant occasione nonnullorum quæ hoc eodem libro ab Ambrosio attinguntur; ideo hanc ipsam præfationem perspicuitatis gratia in tres paragraphos dispescimus, in quorum primo de iis quæ librum complexive respiciunt, agetur, in aliis vero de peculiaribus illis quæstionibus, nempe *De animarum habitaculis post mortem, deque auctoritate libri* IV *Esdræ*. At vero cum hæc quoque jam Editores e Congregatione Sancti Mauri in *Admonitione* huic volumini præmissa ante nos optime præstiterint, ideo rursus nostri vice eosdem loquentes inducimus.

§ 1.

De libri subjecto, scopo, et tempore quo conscriptus est, deque exemplaribus pro hac editione specialiter recensitis.

« Quanta libro *De Bono mortis* cum superiore *De Isaac et Anima* cognatio intercedat, prima illius « verba satis declarant: quæ quidem si quis strictius voluerit interpretari, forte non inconsulto unum « esse affirmaverit operis contextum et quasi corpus, cujus liber primus alter dici debeat, alter secundus. « Ecquid enim aliud sibi voluisse videtur Ambrosius, cum post librum *De Isaac* finitum in hanc senten- « tiam: *Ergo non timeamus mortem,* etc. sequentem auspicatur hisce verbis: *Quoniam superiore libro « de anima sermonem aliquem contexuimus, faciliorem viam putamus de bono mortis conficere ali- « quid,* etc.? Igitur quod in fine ultimæ lucubrationis non satis fuse tractatum fuerat, id in hac uberius « atque accuratius discutiendum proponitur.

« Hic itaque ostendit sanctus Doctor quod bonum sit, quæve utilitates mortis, quamque illa parum exti- « mescenda. Propositum autem hoc suum satis accurata methodo persequitur. Etenim præmissa vitæ ac « mortis definitione, et nonnullis contra mortis utilitatem oppositis, quæ postea diluit, triplicem inveniri « mortem demonstrat, ejusque tertium genus quod in animæ atque corporis separatione positum est, bo- « num esse ac felicitatis plenum evincit, et si quid metuendi vel incommodi habeat, id quidem non morti, « sed nostræ ipsorum infirmitati adscribendum. Illud vero, si quid aliud, Viri sancti pietatem declarat, « quod omnia ferme ipsius argumenta sacrorum codicum auctoritate nitantur, aut si quod etiam ex na- « turali ratione desumptum adhibeat, quod jam in simili causa allatum fuisset a philosophis, id numquam « non divino quopiam testimonio confirmet. Hinc ansam nactus Christianos docet quam parum huic vitæ « omne genus miseriarum plenissimæ adhærendum, quamque studiose sæculo, extinctis *corporis delecta- « tionibus, cupiditatibus omnibus, mundique illecebris,* moriendum, ut integræ sanctæque vitæ beneficio « mors, quam peccatum solum potest reddere formidabilem, non timeatur. Hoc ultimum subinde probat, « maximeque totis tribus hujus opellæ capitibus. Ad extremum ubi animæ immortalitatem adseruit, quinam « futurus sit illius a corporis contubernio segregatæ status, explicat; ac perorando fideles adhortatur, ut « omni industria Deo conjungi, eique indivulso animo adhærere satagant, quo post finitum istius vitæ « curriculum pervenire contingat *ad patriarcharum concilium, sanctorum cœtum, justorumque conven- « tum, ubi servulis suis Dominus Jesus mansiones paravit, ut ubi ille est et nos simus.*

Cap. 3, etc.

Cap. 5, 6 et 7.

Cap. 12.

« Ex omni autem operis hujus œconomia cognoscere est, non solum eo nihil ad morum disciplinam « accommodatius inveniri, verum etiam illud libro *De Isaac* plane synchronum esse, hoc est, editum anno « circiter CCCLXXXVII. Neque vero hinc quoque videtur male conjici idem illud constare concionibus, quas « ad eosdem quos superiores tractatus spectabant, habitas in librum convertit Ambrosius, indita inscri- « ptione *De Bono mortis,* sub qua non semel citatur ab Augustino. Et forte istis omnibus causis factum, « ut in uno regiorum codicum ita inscriberetur: *Liber tertius ex libro* De Patriarchis, *qui intitulatur* « De Bono mortis. »

L. IV *contr. duas epist. Pelag.*, c. 11.

Ex dictis igitur constat, etiam libri authenticitatem omnino extra omne dubium positam esse.

Pro nostra vero editione hæc sunt exemplaria quæ nobis specialiter compulsare licuit, nec rursus sine aliquo non contemnendo laborum nostrorum fructu: nempe, præter jam supra memoratos codices **A**, **N'**, duo alii in Bibliotheca Ambrosiana asservati, quorum unus, quem sub littera **a** indicavimus, extat signatus *I. 119 Sup.;* alter vero, quem sub littera **b** denotavimus, signatur *I. 118 Inf.*

§ 2.

De Ambrosii doctrina quoad animarum habitacula post mortem.

« Verum quæ S. Doctor de animarum corporibus suis exutarum statu, deque auctore a quo doctrina « illa profecta est, sub scriptionis hujusce finem tradit, ea sane nos in duas non minimas difficultates

« conjiciunt. Primum enim si Doctoris nostri verba stricte atque ex apicibus interpretemur, cogemur li-
Cap. 10. « quido confiteri animas ipsius judicio *in quibusdam habitaculis* conclusas adusque generalem resurre-
« ctionem servari, eas ibi mercedem debitam operibus suis, sed ante diem ultimum minime reddendam
Ibid. « expectare, interim tamen *illas vel bonis quibusdam, vel pœnis affici,* prout ipsarum quæque fuit com-
Cap. 11. « merita, postremo *justorum lætitiam per quosdam ordines esse digestam.*

« Mirum quidem non est hoc modo de animarum statu scripsisse Ambrosium, sed illud propemodum in-
« credibile videri potest, quam in ea quæstione sancti Patres ab ipsis apostolorum temporibus ad Gre-
« gorii XI pontificatum, Florentinumque concilium, hoc est, toto ferme quatuordecim sæculorum spatio,
« incerti ac parum constantes exstiterint. Non enim solum alius ab alio, ut in hujusmodi quæstionibus
« necdum ab Ecclesia definitis contingere amat, dissentiunt; verum etiam non satis cohærent sibi ipsi;
« cum easdem animas claro divinæ naturæ conspectu frui quibusdam scriptorum suorum locis concedere,
« rursus quibusdam aliis id ipsum negare videantur. Hujus autem nostri instituti non est diversas illas
« antiquorum Patrum sententias hic congerere: cui plura hac de re cognoscere libuerit, Alphonsum a Castro, L. III, *adv. Hæres Theolog. dogm.* de Deo, c. 13, 14.
Bibl. l. VI, Aun. 345. — L. I *De Beat. c.* 1 et s. « Sixt. Sen., Bellarm., Petav., atque alios consulat licet. Illud tantum hic loci admonemus, omnem illam
« sermonis diversitatem ex variis manasse principiis, quæ sanctis illis viris sacraram paginarum lectio
« suppeditabat. Hinc est quod qui Millenariorum errorem amplexi sunt, ab iis eodem argumento futura
« ante corporum resurrectionem beatifica visio negabatur. Et quamvis qui secuti sunt magno studio eumdem
« errorem impugnarint profligarintque, tamen circa Dei visionem adhuc pendebant ancipites.

Joan. XVII, 12. « Etenim cum ad Christi precationem qua Patri supplicat pro electis, *ut sint,* inquit, *mecum,* etc.; cum
Philip. I, 23. « ad Apostolicum illud: *dissolvi et esse cum Christo multo melius;* cum ad istas voces, *regnum cœ-*
« *lorum, vitam æternam,* ac similes alias advertunt animum; sed præ ceteris cum eorum quorum obitus
« Christi resurrectionem antevertit, nec non eorum qui illis per Christum e limbo jam liberatis, vita ces-
« serunt, discrimen examinant, tum vero minime dubitant beatum illum conspectum solutis animabus
« adtribuere, idque potissimum ubi vel martyres solemni, vel alios præstantes viros funebri laudatione pro-
« sequuntur. At e contrario tum demum eumdem nequaquam videntur admittere, cum similitudines labo-
« rantium in vinea, Lazari, Divitis, ac sinus Abrahæ considerant: sed maxime cum illa omnia perpendunt,
« quæ in Scripturis docemur de postremo judicio, et universali resurrectione, quibus velut duobus cardi-
« nibus vertuntur omnes adhortationes promissionesque Christi in suis parabolis, apostolorum in canonicis
« epistolis, et uno verbo, Apostolo teste, omnis Christianorum fides; immo etiam spes beatorum Job ac
« Tobiæ, comminationes prophetarum, non secus ac sanctorum orationes. Quin et fatentur ipsi scholastici
« animæ gloriam id temporis haud mediocriter auctum iri, ita ut nec defuerint qui ipsam quoque intui-
« tivam Dei visionem multo intensiorem perfectioremque fore adseverarent.

Serm. 220 et 238; *In Nat Mart.*; *In Psal.* XXXVI, XLIII, CXVI; l. XII *De Civit. Dei*, c. 9; l. XX, c. 14, 15, 16; *In Gen*, l. XII, c. 34 et alibi. « Non diffitetur certe magnus Augustinus ægre admodum capere se quonam pacto divinæ conspectu
« naturæ potiri illæ animæ queant, quandoquidem ad eum toto nisu atque impetu non ferantur, ad bonum
« creatum, corporis scilicet societatem, adhuc propensissimæ. Aliunde vero cum hujusmodi propensionem
« Deo subditam esse posse animadverteret, nec non fore etiam ut post resurrectionem eædem animæ
« administrandi corporis cura distineantur, hisce causis permotus post inquisitas varias solutiones tandem
L. I, c. 14. « in Retractationibus animo etiam tum dubio et ancipiti se esse, ac nihil super hoc definire audere non
Serm. 3 et 4 *De omnib. Sanct.*; Serm. 4 *In dedic. Eccl.* « dissimulat. Augustinianum hoc principium secutus Bernardus ita ejus cancellos transiliit, ut justorum
« spiritibus solam humanitatis Christi visionem seu cognitionem concedere videatur: ad quem hac in
« sententia propius accedere putamus neminem, quam auctorem *Quæst. ad Orthodoxos,* quæ hactenus Quæst. 75.
« inter Justini opera fuerunt editæ. Lectoris est, unde profecta sit illa consensio, judicare. Ceterum
L. I *De dil Deo*; Serm. *de s. Malach., et de Ob. Humb.*; Serm. I *In Pent.* 2; *De Ascens.* 6; *In Cant.* ep. 98 et 266 et alibi. « proferuntur non pauca Bernardi testimonia, quibus ipsum justis demortuis nequaquam negare Dei vi-
« sionem adstruatur.

« Quæ cum ita sint, non esset cur miraretur quisquam, si aliorum Patrum instar Ambrosius quoque
« diversis principiis ductus, a sanctis Deum videri quandoque concederet, quandoque negaret. Verum cum
« locus in hac materia nullus reperiatur celebrior aut difficilior eo de quo agimus, videmur nobis recusare
« non posse, quin eumdem magis sedulo discutiamus. Primo itaque extra controversiam est, corporeas
« habitationes hic non intelligi ab Ambrosio, quippe qui passim tum alibi, tum in hoc libro constanter
« animam spiritali natura esse prædicat; unde sequitur eam corporali loco non indigere. Deinde repro-
« borum animas ea re torqueri adserit, quod videant justis quædam habitacula, quibus illæ post univer-
« salis judicii diem excipiendæ sunt, ab Angelis custodiri. Et hæc sunt dubio procul gloriæ domicilia, quæ
« propterea oportet corporea esse, quod animæ denuo suis corporibus, quæ locum utique corporeum im-
Cap. 10 et 12. « plebunt, sint copulandæ. Postremo significat de primis illis habitationibus a Christo dictum: *In domo*
Joan. XIV, 2. « *Patris mei mansiones multæ sunt.* Quis autem nesciat per mansiones illas nihil aliud designari, nisi
« varios gloriæ gradus quos beatorum animæ qui divino fruuntur conspectu, in cœlis adipiscuntur? Quo-
« circa id minime absurdum fore putamus, si quis affirmet sanctum Præsulem, cum domicilia illa et
« distributam in septem ordines sanctorum beatitatem tanta animi contentione explicat, potius Dei visionem
« in rebus certis ponere habereque, quam eamdem inficiari. Nonne, amabo, huc etiam facit, quam indidem
Cap. 11. « ducit, illa collectio? *Ergo quia justi,* inquit, *hanc remunerationem habent, ut videant faciem Dei,*
« *et lumen illud quod illuminat omnem hominem,* etc. Nec semel hoc loco pronunciat animas justorum
« *cum Christo futuras,* haud dubie in felici illa Dei contemplatione, quam apertis verbis Gratiano, Va-
Orat. *De ob. Valent.* et *De ob. Theod.* « lentiniano, ac Theodosio adjudicat.

« Quod si rem penitius introspiciamus, Ambrosium reperiemus sæpenumero iterasse atque adstruxisse
« hoc principium, animæ quominus Deum cernere queat, sola corruptibilis corporis vincula impedimento
« esse. Id cum aliis ejus in operibus frequenter occurrit, tum in hoc loco non ambigue declaratur ubi
« ait: *Tunc revelata facie gloriam Domini speculari licebit, quam nunc animæ corporis hujus con-*

« *cretis visceribus involutæ, et quibusdam carnis hujus maculis..... sincere videre non possunt.* Qua- Cap. 11.
Cap. 10. « propter cum hic legimus ab illis *remunerationem debitam* expectari, quid ni intelligere nobis liceat
« secundam cum suis corporibus conjunctionem, eorumdem corporum gloriam, ultimi judicii sententiam,
« electorum omnium consummationem, ob quam, uti alio loco scribit, *sancti ingemiscunt? Quamvis enim,*
« inquit, *de suo merito sint securi, tamen quia adhuc futura est redemptio totius corporis Ecclesiæ,*
« *compatiuntur. Cum enim adhuc membra patiuntur corporis sui, quomodo alia membra licet supe-*
Ep. 39, *ad Oront.* « *riora non compatiantur?* Quod porro *de suo merito securi* prædicantur, quomodo cum alio loco lib. II Cap. 11.
Cap. 11, n. 9. « *De Cain et Abel* conciliari queat, intelliges ex nota infra ad c. XI subjecta.

« Non est autem prætermittendum, inter scriptores sacros Ambrosio in statuenda animarum beatitudine,
« petendisque ex apocrypho Esdra testimoniis, omnium simillimum esse Auctorem Operis imperfecti in
« Matthæum apud Chrysostomum. Judicabit lector num inde duci possit aliquid argumenti confirmandæ
Homil. 34. « illorum sententiæ, a quibus iste in auctorum Ecclesiæ latinæ album refertur. »

§ 3.

De libri IV Esdræ auctoritate.

« Jam veniendum ad alterum caput, quod videlicet Ambrosius quidquid hic de animabus a corporea
« societate expeditis tradit, ex libro qui Esdræ quartus inscribitur, sit mutuatus. Non dubitat quidem
« S. Præsul eum librum inter scripturas canonicas recensere, illique parentem adscribere prophetam
« Esdram, quem divinitus afflatum, quidquid sibi a Spiritu sancto revelatum esset, litteris consignasse
« memorat. Denique profitetur et crebro repetit divina illum pollere auctoritate, nec ulli eorum qui nostris
« in Bibliis continentur, habendum inferiorem. Neque vero hic tantum ita loquitur, verum etiam in plu-
Lib. II. « ribus aliis lucubrationibus, ut puta *Commentario in Lucam,* secundo libro *De Spiritu sancto,* Oratione Cap. 7.
Circa fin. « *De obitu fratris Satyri,* ad extremum epist. *Ad Orontianum,* quem ut diligenti ejusdem lectione sub- Ep. 38.
« stantiam animæ spiritalem atque immortalem esse cognoscat, adhortatur.

« Moventur plerique omnes neoterici quod sanctus Doctor ad eum modum locutus fuerit de libro quem
« omni ex parte apocryphum esse autumant, id est, cujus ut ajunt, non tantum obscurus auctor, et Spi-
« ritu sancto dictante scripsisse non creditur: sed etiam cujus obscura in Ecclesia auctoritas; tum quia
« nullo unquam canone vel apud Judæos vel in Ecclesia recepta sit, sed communi Patrum consensu
« rejecta; tum quia varii in eo reperiantur errores, cujusmodi est, quod de animarum promptuariis narrat,
« et similia. Illi quidem Hieronymi auctoritatem jactant, qui adversus Vigilantium disputans, eumdem
« quasi ab Ecclesia minime receptum repudiat, quamvis nondum sibi lectum, cum hæc scriberet. Sic enim
« ille: *Tu vigilans dormis, et dormiens scribis, et proponis mihi librum apocryphum, qui sub nomine*
« *Esdræ a te et a similibus tuis legitur..... quem ego librum numquam legi. Quid enim necesse in*
« *manus sumere, quod Ecclesia non recipit?* Adhuc vehementius alio loco non tantum in quartum Ep. *ad Domnion.* et *Rogat.*
« invehitur, sed etiam in tertium, cum tamen ii qui sanctum hunc in ea opinione ducem sequuntur, huic
« libro sese non tantopere infensos exhibeant. Addunt nonnulli nequaquam magnum illum Esdram, scribam
« ac legis doctorem, cujus tertium esse opinantur, quarti auctorem videri, sed alium cognominem.

« Non defuerunt tamen qui de hoc opere æquius benigniusque judicarent. Etenim eo non solum erroris
« nihil contineri existimarunt, sed etiam auctoritatem ejus præcipuam esse in Ecclesia, quippe quæ non-
In Missa fer. 3 Pentecost. et In festis Mart. « nulla inde petita precibus suis inseruerit, et quominus illud ad calcem Bibliorum excuderetur, non
« probibuerit. Quin etiam eumdem hunc librum inter canonicos descriptum in quibusdam antiqui ævi mss.
« reperire est, non tamen in omnibus, nec sine discrimine aliquo. Namque in quodam pervetusto codice
« qui nostra in Bibliotheca adservatur, compactis in unum duobus canonicis libris Esdræ, secundus a
« primo capite hujusce quarti sumit exordium, haud dubie quia ejus illud initium est: *Liber Esdræ*
« *Prophetæ secundus;* tum ex ejus atque tertii libri capitibus inter se permixtis quatuor libelli confi-
Ep. *ad card. Baron.* « ciuntur. Doctissimus Faber Ludovici XIII præceptor quemdam ejusdem quarti libri ms. adeo discrepare
« ab editione deprehendit, ut varias ejus lectiones Card. Baronio transmittendas putaret. Quæ diversitas
« forte in causa est, cur nonnulla ab Ambrosio ex eodem libro citata in edito minime reperiantur. In-
« ventus est denique auctor quidam hujus ætatis, qui duos ultimos librorum Esdræ canonicos ac divinæ
« auctoritatis esse crederet, hancque suam opinionem etiam scripto firmare niteretur. Verum quidquid Genebr. *Chron.*, l. II, ad a. mundi 368.
« ejus rei sit, constat non solum ex antiquis Patribus Ambrosium ita sensisse. Clemens Alexandrinus Lib. III, *Strom.*
« Esdram citato quarto illius libro prophetam salutat, eumque non absimili modo Auctor *Operis imp.*
Loc. sup. cit. « *super Matthæum* laudat, ac demum ad eumdem alludere videtur Cyprianus. *Ad Demetr.*

« Quapropter neutiquam nobis mirum videtur, quod Ambrosius libri quem bona fide, ut ex aliis ejus
« commentationibus patet, pro canonico habebat, hic auctoritatem commendaverit, extuleritque. Id siquidem,
« ut ipse profitetur, eo consilio factitabat, ut gentiles qui Christum ejusque discipulos acceptæ a Platone
« et aliis philosophis suæ doctrinæ insimulabant, mendacii argueret, cum ipsum Platonem potius ab Esdra,
« aliisque nostris Auctoribus mutuatum quidquid boni de statu animarum post mortem docuerat, planum
« faceret. Ethnicis nova non erat hujusmodi criminatio. Celsus eam Origeni multis ante annis in eodem Orig. l. VII, *contra Cels.*
« prorsus argumento objectarat. Cum autem Ambrosii temporibus adhuc non parum valeret idololatriæ quam
« Symmachus auctoritate sua tuebatur, potentia, dubium non est quin tunc eadem calumnia renovata
« fuerit. Quocirca minime mirum videbitur, si ad convellendum mendacium, quod funditus Christianam
« fidem eversum ibat, S. Doctor quantopere valuit, Scriptoris hujus auctoritatem prædicavit. Atqui alia
« quoque addit sacrarum paginarum testimonia, quibus invicte superbis illis gentilibus demonstret, Plato-

« nem et Socratem suum ex istis limpidissimis veritatis fontibus multa hausisse, quæ postea ipsi diluto « variarum fabularum cœno corruperint. De Platone quidem adeo constans est eum bene multa sive ex « sacris codicibus, ut hic docet Ambrosius, sive ut volunt alii a Pythagora, qui et ipse Judæos sapientes « audierat, didicisse; ut vulgatum fuerit de ipso illud Numenii Pythagorici dictum: Τί γάρ ἐστι Πλάτων « ἢ Μωσῆς ἀττικίζων; »

Concludamus igitur: canonicum, id est divinitus inspiratum, modo jam haberi non posse quartum Esdræ librum, quia solemnes Ecclesiæ definitiones, editæ a sæculi IV fine usque ad Concilium Tridentinum, e canonicorum albo illum segregarunt. Cum autem per hujusmodi definitiones res nondum omnino esset eliquata, nonnulli Patrum, quos inter et Ambrosius, veluti divinitus inspiratum eundem quoque habuerunt; neque inde est cur ipsis succenseamus, quia et Ecclesia eum semper reverenter suspexit, ut constat ex illis quæ de eodem superius prolata sunt.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE BONO MORTIS

Scriptus circiter an. 387.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Connectit hunc librum cum præcedenti; et proponit dubium: Quomodo mors non dicenda mala, licet sit vitæ contraria, et pœna peccati.

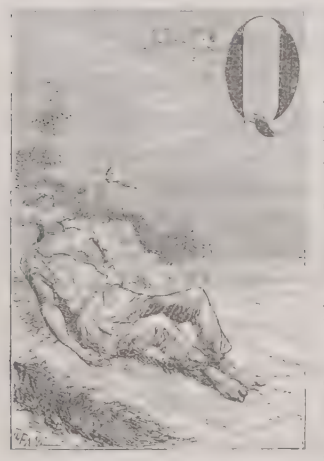

QUONIAM de Anima superiore libro sermonem aliquem contexuimus, faciliorem viam putamus de Bono mortis conficere aliquid. Quæ si animæ noceat, malum videri potest: si nihil autem officiat animæ, ne malum quidem. Quod autem malum non est, id etiam bonum; quoniam quod vitiosum, id malum: quod autem vitio caret, id bonum; ideoque bona malis contraria sunt, et mala bonis. Denique innocentia est, ubi non est nocendi voluntas; et noxius dicitur, qui non sit innoxius: misericors, qui remittat; immisericors qui ignoscere atque inflecti nesciat.

2. Sed forte aliquis adserat: Quid tam contrarium, quam vita morti? Si ergo vita putatur bonum, quomodo mors non est mala? Et ideo quid sit vita, quid etiam mors, consideremus. Vita est spirandi munere frui, mors privari. Hoc autem spirandi munus apud plerosque in bonis ducitur. Hoc est ergo vita, frui bonis: mors contra, bonis exui. Et Scriptura dicit: *Ecce dedi ante faciem tuam vitam et mortem, bonum et malum;* vitam bonum appellans, mortem malum; vel illa sibi priora, et hæc sibi conferens. Denique ut lectionis divinæ exemplo utamur, in paradiso est positus homo, ut ederet de ligno vitæ, et ceteris paradisi lignis: de ligno autem in quo esset cognitio boni et mali, non ederet: qua die autem ederet, morte moreretur. Non servavit præceptum, et caruit fructu, atque ejectus de paradiso mortem gustavit. Malum igitur mors, quæ pretio damnationis infertur.

Deut. xxx, 15.

Gen. ii, 16, 17.

CAPUT II.

Præmissa distinctione de triplici genere mortis, ostendit tertium genus medium esse; immo potius bonum judicandum, quod nos a vitæ miseriis ac peccatis liberet: idem tamen patienter expectandum.

3. Sed mortis tria sunt genera. Una mors peccati est, de qua scriptum est: *Anima quæ peccat ipsa morietur.* Alia mors mystica, quando quis peccato moritur, et Deo vivit, de qua ait Apostolus: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem.* Tertia mors est, qua cursum vitæ hujus et munus explemus, id est, animæ corporisque secessio. Advertimus igitur quod una mors sit mala, si propter peccata moriamur: alia mors bona sit, qua is qui fuerit mortuus, justificatus est a peccato: tertia mors media sit; nam et bona justis videtur, et plerisque metuenda, quæ cum absolvat omnes, paucos delectat. Sed non hoc[1] mortis est vitium, at nostræ infirmitatis, qui voluptate corporis, et delectatione vitæ istius capimur, et cursum hunc consummare trepidamus, in quo plus amaritudinis, quam voluptatis est. At non sancti ac sapientes viri, qui longævitatem peregrinationis hujus ingemiscebant, dissolvi, et cum Christo esse pulcrius æstimantes; denique diem generationis suæ execrabantur, sicut quis ait: *Pereat dies illa in qua natus sum.*

Ezech. xviii, 4.

Rom. ix, 4.

[1]

Job, iii, 2.

4. Quid enim est quod hæc vita delectet, plena ærumnarum et sollicitudinum? In qua innumeræ calumniæ, et multæ molestiæ, et multæ lacrymæ eorum qui afflictantur molestiis, et non est, inquit, qui eos consoletur. Et ideo laudat Ecclesiastes *defunctos magis quam viventes. Et optimus,* inquit, *supra hos duos, qui nondum natus est, qui non vidit hoc malum.* Et alibi idem Ecclesiastes meliorem longævo viro eum adseruit, quem abortu ejecit mater sua; quia non vidit hæc mala quæ fiunt in hoc mundo, nec in has venit tenebras, nec in vanitate ambulavit sæculi; et ideo requiem hic magis habebit qui in hanc vitam non venit, quam ille qui venit. Quid enim boni est homini in hac vita, qui in umbra vivit, nec expleri potest cupiditatibus suis? Et si expleatur divitiis, fructum

Thren. i, 2.

Eccl. iv, 2, 3.

Eccl. vi, 3.

[1] Mss. A, N', a, b omitt. *hoc.*

quietis amittit, quia cogitur custodire quod misera aviditate quæsierit; ut miserius eas possideat, cui prodesse non poterunt. Quid enim miserius quam ut custodia torqueat, quarum abundantia nihil prosit?

5. Itaque si plena oneris vita, utique finis ejus allevamento est: allevamentum autem est bonum, mors autem finis: mors igitur bonum est. Neque enim aliter gavisus est et Simeon,[1] qui responsum acceperat non visurum se mortem, nisi prius videret Christum Domini; et cum eum parentes in templum inducerent, susceptit manibus suis, et dixit: *Nunc dimittis*[2] *servum tuum*[3] *in pace;* quasi necessitate quadam teneretur in hac vita, non voluntate. Ita dimitti petit, quasi a vinculis quibusdam ad libertatem festinaret. Sunt enim velut vincula quædam corporis hujus, et quod est gravius, vincula tentationum, quæ nos alligant, et ad injuriam captivitatis adstringunt quadam lege peccati. Denique in exitu ipso videmus quemadmodum anima decedentis paulatim solvat se vinculis carnis, et ore emissa evolet tamquam carcereo corporis hujus exuta gurgustio. Denique festinabat etiam sanctus David de hoc loco peregrinationis exire, dicens: *Advena ego sum apud te in terra et peregrinus, sicut omnes patres mei.* Et ideo tamquam peregrinus ad illam sanctorum communem omnium patriam festinabat, petens pro hujus commorationis inquinamento remitti sibi peccata, priusquam discederet e vita. Qui enim hic non acceperit remissionem peccatorum, illic non erit. Non erit autem qui[4] ad vitam æternam non poterit[5] pervenire, quia vita æterna remissio peccatorum est. Ideoque dicit: *Remitte mihi, ut refrigerer, priusquam abeam,*[6] *et amplius non ero.*

6. Quid igitur tantopere vitam istam desideramus, in qua quanto diutius quis fuerit, tanto majore oneratur sarcina peccatorum?[7] Ipse Dominus ait: *Sufficit diei malitia sua.* Et Jacob dixit: *Dies annorum vitæ meæ quos habeo, centum triginta minimi et mali,* non quia dies mali, sed quia nobis accessu dierum malitiæ incrementa cumulantur. Nullus enim dies sine nostro peccato præterit.

7. Unde egregie Apostolus ait: *Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum,* aliud ad necessitatem vitæ referens, aliud ad mortis utilitatem. Christus enim nobis vivere est, cui servimus, cui oportet ut a sanctis suis in Evangelii prædicatione deferatur obsequium. Denique et Simeon qui ait: *Nunc dimittis servum tuum,* propter Christum expectabat. Christus enim rex noster est; et ideo quod rex jubet, deserere non possumus et contemnere. Quantos imperator terræ hujus in peregrinis locis aut honoris specie, aut muneris alicujus causa jubet degere? Numquid hi inconsulto imperatore discedunt? Et quanto amplius est divinis parere, quam humanis? Vivere ergo sancto Christus est,[8] et mori lucrum. Unde Apostolus[9] quasi servus; non enim refugit vitæ obsequium, et quasi sapiens lucrum mortis amplectitur. Lucrum est enim evasisse incrementa peccati, lucrum fugisse deteriora, et ad meliora transisse. Et addidit: *Dissolvi enim, et cum Christo esse multo melius:*[10] *permanere autem in carne magis necessarium propter vos.* Aliud melius, aliud necessarium. Necessarium propter fructum operis, melius propter gratiam et copulam Christi.

Luc. II, 29.

Philip. I, 23, 24.

CAPUT III.

Mors naturalis definitur ac laudatur. Item mortificatio, quæ mortis quædam imitatio est, explicatur, atque e multiplici utilitate similiter commendatur. Demum hujus vitæ inanitas evidenter proponitur.

8. Ergo quoniam docuit Apostolus, eum qui evaserit ex hoc corpore, si meruerit tamen, cum Christo futurum, quid sit mors, quid etiam vita, consideremus. Itaque Scriptura docente, cognovimus quia mors absolutio est animæ et corporis, et quædam hominis separatio. Solvimur enim hoc nexu animæ et corporis, cum recedimus. Unde et David ait: *Dirupisti*[11] *vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis.* Vincula autem vitæ hujus, id est, conjunctionis nostræ quæ ex anima constat et corpore, significari docet superior versiculus psalmi hujus:[12] *Pretiosa*[13] *in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Et ideo quasi propheta prævidens se cum sanctis, et qui pro devotione animas suas in Christo deposuerunt, futurum, lætatur; quia et ipse obtulit se fideliter pro Dei populo adversus Goliam, cum[14] singulari certamine dimicaret, et solus commune periculum et crimen[15] refelleret; vel cum se morti pro Domini placanda offensione promptus objiceret; vel cum se pro sa-

Ibid.

Ps. CXV, 17.

Ibid. 15.

[1] Mss. N', b, *gavisus esset Simeon.*

[2] Rom. edit. hic et infra, *Nunc, Domine, dimitte servum,* etc. Quod quidem cum sensu ac verborum serie satis cohæret: attamen omnes et mss. et editt. vett. a Vulgata non dissentiunt, nisi quod illi omittunt vocem *Domine.* (Ed. Maur.)

[3] Cod. b, *servum tuum, Domine.*

[4] Mss. A, N', a, b, *non erit enim qui.*

[5] Mss. A, N', ꝛ, b, *potuerit.*

[6] Mss. A, a, *priusquam eam.* Hoc item habet D. Ambrosius in hunc ps.

[7] Mss. A, N', a, b omitt. *peccatorum.*

[8] Mss. A, a, b, *vivere. Ergo sancto Christus est vivere.*

[9] Mss. A, N', a, b omitt. *Unde Apostolus,* quæ animadvertunt et Maurini defuisse in cunctis editt., et non paucis mss.

[10] Mss. A, N', a, b, *multo enim melius.* Vox autem *enim* habetur et in textu græco; nonnulli tamen interpretes latini, teste Augustino (lib. III *De Doctr. Chr.,* col. 45), eam abstulerunt; unde Ambrosius et Augustinus nunc eam tacent, nunc vero exprimunt in hujus versiculi citationibus, ut videre est apud Sabb. ad h. l. Ceterum, textus S. Pauli hic non ex integro recitatus est, ac deficientibus vocibus quibusdam intermediis, aptum non fuisset alterum *enim.*

[11] Mss. A, N', *disrupisti.*

[12] Mss. A, N', *psalmi ejus.*

[13] Cod. A, *Speciosa.*

[14] Mss. A, N', a, b omitt. particulam *cum.*

[15] *Crimen,* id est, criminationem, nimirum maledicta ac probra in omnem exercitum Israeliticum a gigante Goliath congesta. (Edit. Maur.)

lute populi laborantis divinæ ultioni paratus offerret. Sciebat enim gloriosius esse pro Christo mori, quam regnare in hoc sæculo. Quid enim præstantius quam fieri Christi hostiam? Itaque cum frequenter ab eo legamus Domino oblata esse sacrificia, hoc tamen loco addidit: *Tibi*
Ps. cxv, 17. *sacrificabo hostiam laudis.* Non sacrifico, inquit, sed sacrificabo, significans illud perfectum esse sacrificium, quando unusquisque Domino, corporis hujus vinculis absolutus adsisteret, et offerret se hostiam laudis; quia ante mortem nulla est perfecta laudatio: neque quisquam in hac vita potest definito præconio prædicari, cum
1 posteriora ejus incerta sint. Mors igitur solutio[1] est animæ et corporis. Denique et in Apostolo docuimus lectum: *Dissolvi, et cum Christo esse*
Philip. I, 23. *multo melius.* Solutio autem ista quid aliud agit, nisi ut corpus resolvatur et quiescat; anima autem convertatur in requiem suam, et sit libera, quæ si pia est, cum Christo futura sit?

9. Quid igitur in hac vita aliud justi agunt,
3 2 nisi ut exuant[2] se hujus corporis contagionibus,[3] quæ velut vincula nos ligant; et se ab his molestiis separare contendant, renuntient voluptatibus suis
4 atque luxuriæ, fugiant flammas libidinum? Nonne igitur unusquisque in hac vita positus speciem mortis imitatur, qui potest ita se agere, ut ei moriantur omnes corporis delectationes, et cupiditatibus omnibus, mundique illecebris etiam ipse moriatur, sicuti mortuus
5 erat Paulus dicens: *Mihi mundus*[5] *crucifixus est,*
Galat. VI, 14. *et ego mundo?* Denique ut sciamus quia est
II Cor. IV, 10. mors in hac vita, et bona mors, hortatur nos, ut mortem Jesu in corpore nostro circumferamus. Qui enim habuerit in se mortem Jesu, is et vitam Domini Jesu in corpore suo habebit. Operetur igitur mors in nobis, ut operetur et
S. Aug. l. IV *contra duas epist. Pelag.*, c. 11. vita. Bona vita post mortem, hoc est bona vita post victoriam, bona vita absoluto certamine; ut jam lex carnis legi mentis repugnare non noverit; ut jam nobis nulla sit cum corpore mortis contentio, sed sit in corpore mortis victoria. Atque haud scio ipse an majoris virtutis mors ista quam vita sit. Certe Apostoli moveor auctoritate dicentis: *Ergo mors in nobis*
II Cor. IV, 12. *operatur, vita autem in vobis.* Unius mors quantorum populorum vitam ædificabat? Itaque docet et istam mortem in hac vita positis expetendam, ut mors Christi in corpore nostro eluceat, et illam beatam qua corrumpitur exterior, ut renovetur interior homo noster, et terrestris domus nostra dissolvatur, ut habitaculum nobis cœleste reseretur. Imitatur igitur mortem qui se a communione carnis hujus abducit, atque illis vinculis solvit, de quibus tibi dicit Dominus per Esaiam: *Solve omnem colligationem injustitiæ, dissolve obligationes violentarum commutationum, dimitte confractos in remissionem, et omnem circumscriptionem iniquam dirumpe.*[6]
6 Is. LVIII, 6.

10. Imitatur et ille mortem qui se voluptatibus exuit, et æternis delectationibus[7] adtollit,
7 atque ablevat, et in illo cœlesti habitaculo locat, in quo Paulus cum adhuc viveret, conversabatur; aliter enim non diceret: *Nostra autem conversatio in cœlis est,* quod pariter ad præsumPhilip. III, 20. ptionem meriti potest meditationemque conferri. Illic enim erat ejus meditatio, illic animæ ejus conversatio, illic ejus prudentia, quæ utique intra angustias carnis hujus hærere non solebat.[8]
8 Sapiens enim cum illud divinum inquirit,[9]
9 absolvit animam suam corpore, et ejus ablegat contubernium,[10]
10 cum illam veri tractat scientiam, quam velut nudam sibi et apertam desiderat demonstrari; et ideo retibus quibusdam, et nebulis hujus corporis se quærit exuere. Neque enim manibus istis aut oculis atque auribus comprehendere illam supernam possumus veritatem; quoniam *quæ videntur temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna.* Denique sæpe II Cor. IV, 18.
11 fallimur visu, et aliter quam sunt, pleraque[11] videmus; fallimur etiam auditu. Et ideo contemplemur non illa quæ videntur, sed quæ non videntur, si nolimus falli. Quando igitur anima nostra non fallitur, quando solium veritatis adtingit, nisi quando se ab isto secernit corpore, neque ab ipso decipitur et illuditur? Illuditur enim visu oculorum, illuditur auditu aurium; et ideo relinquat illud et deserat. Unde Apostolus clamat: *Ne tetigeritis, ne adtaminaveritis, ne gustaveritis quæ sunt omnia*[12] *ad corruptelam.* In
12 Coloss. II, 21. corruptela enim sunt, quæ sunt in corporis in-
13 dulgentia.[13] Et ideo ostendens non per corporis indulgentiam, sed per animæ elevationem, et cordis humilitatem se invenisse quod verum est,

[1] Mss. A, N', a, b, *absolutio.*

[2] Mss. A, b, *ut eruant.*

[3] « Rom. edit. cum mss. nec multis nec antiquis, *hujus corporis contagionibus.* Aliæ ac mss. plures potioresque, ...*cogitationibus.* Non male. Quidni enim cogitationes rerum ad corporis necessitatem voluptatemve pertinentium dici possint corporis cogitationes? » Ita Maurini. Ac revera lectio *corporis cogitationibus,* idest cogitationibus de corpore, etsi neque ab eis neque a nobis in textum inducta fuerit, præferenda tamen videtur etiam e consequentibus *quæ velut vincula nos ligant;* id enim dici poterat de hujusmodi cogitationibus, nempe de sollicitudinibus pro corpore, prorsus autem inepte dictum fuisset de contagionibus.

[4] Mss. A, N', a, b omitt. *suis.*

[5] Mss. A, N', b, *mihi enim mundus:* hic quoque vox *enim* et alibi nunc omittitur, nunc exprimitur a D. Ambrosio, uti videre licet apud Sabb. ad h. l. Sed id explicandum e convenientia cum contextu singulis locis. Evidens porro est hic loci prætermissum esse illud *enim* quia bene contextui non respondebat.

[6] Mss. A, N', b, *disrumpe.*

[7] Mss. A, N', a, b, *et a terrenis delectationibus.* Ita habent etiam alii mss. apud Maur. et anteriores editiones. Sed jure Maurini lectionem textus prætulisse videntur, quia per eam præcedenti *voluptatibus* antithesis constituitur; secus enim non adesset nisi inutilis repetitio, quæ in Ambrosio non leviter est supponenda.

[8] Mss. A, N', b, *soleat.*

[9] Mss. A, N', a, b, *requirit.*

[10] Cod. N', *contubernio alligat.* Cod. a, *allevat contubernium.*

[11] Mss. A, N', a, b, *pleraque quam sunt.*

[12] Maur. *omnia quæ sunt.*

[13] Mss. A, N', b, *non per corporis diligentiam.* Cod. a, *sunt quæ corporis indulgentia.*

addidit: *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Ibi igitur quærat quod verum est, quod est et manet, seque in se colligat, et congreget omnem aciem virtutis suæ; neque aliis committat et credat, sed se ipsum cognoscat et intelligat; et quod sibi videtur verum esse, hoc sequendum noverit; quod delectatione carnali eligendum æstimaverit, hoc sciat falsum, ab eo fugiat et recedat, quia fraudis est plenum.

11. Merito ergo depretiavit et dehonestavit
Rom. VII, 24. hoc corpus, corpus mortis appellans. Quis enim oculis potuit videre virtutis splendorem? Quis justitiam manibus comprehendere? Quis sapientiam oculorum obtutibus intueri? Denique quando aliquid cogitamus, neminem nobis occurrere, neminem volumus obstrepere auribus nostris, atque ita intendimus animo, ut plerumque non videamus præsentia. Quinetiam in noctibus sincerius cogitamus, et tunc melius quæ movent, corde meditamur. Unde et Propheta ait: *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris com-*
Ps. IV, 5. *pungimini.* Sæpe etiam aliqui claudunt oculos, si quid profundæ volunt nisu cogitationis eruere, oculorum impedimenta vitantes. Sæpe etiam solitudines captamus, ne cujus sermo nostris auribus insusurret, et quasi semita quædam inhærentem cogitationi animam abducat a vero, atque ab intentione deflectat.

12. Multas igitur occupationes nobis corporis hujus necessitas gignit, atque usus invehit, quibus impeditur animæ vigor, ac revocatur intentio. Unde de se pulcre dicit sanctus Job: *Me-*
Job, X, 9. *mento quia lutum me finxisti.* Si ergo lutum est corpus, oblinit nos utique, non diluit, et coinquinat animam inquinamento intemperantiæ. *Corium et carnem me,* inquit, *induisti, ossibus et*
Ibid. 11. *nervis intexuisti.* Ligatur itaque et distenditur anima nostra istius corporis nervis, et ideo interdum rigescit, sæpe curvatur. Et addidit: *Ab iniquitate innocentem me non fecisti. Si enim impius fuero, væ mihi: si autem sim justus, non potero me reclinare. Plenus enim confusionis sum.*
Ibid. 14 et seq. *Introduxisti*[1] *super me tentationes.* Quid enim est aliud hæc vita nisi plena laqueorum? Inter laqueos ambulamus, inter plurimas versamur tentationes. Denique idem supra ait: *Numquid non*
Job, VII, 1. *tentatio est vita hominis in terra?* Bene addidit in terra, quia est vita hominis et in cœlo. *Sicut mer-*
Ibid. 2 *cenarii,* inquit, *merces vita ejus,* in labore scilicet et tepore, levior fabulis, et fluitans, et nutans[2] verbis: cujus habitatio in luteis domibus, et ipsa vita in luto. Nulla firmitudo sententiæ, nulla constantia. In die nox desideratur, in nocte dies quæritur: ante escam gemitus, inter cibos fletus, lacrymæ, dolores, timores, sollicitudines, nulla requies a perturbationibus, nulla a laboribus reclinatio, iræ et indignationis motus horridior.

A Plerique cupiunt mortem, et non impetrant: si autem impetraverint, gratulantur; quia sola est mors requies viro.

CAPUT IV.

Mortem multis nominibus esse bonam: sed maxime quod sit finis peccati, et ad meliorem vitam transitus; quodque ipsa nos redemerit.

B 13. Sed dicet[3] aliquis, scriptum esse quia *Deus* 3
Sap. I, 13. *mortem non fecit:* vita erat in paradiso, ubi lignum vitæ, et vita erat lux hominum. Mors Gen. II, 9.
igitur mala, quæ accessit et subintravit. Sed quomodo mors mala, si aut secundum gentiles sensu caret, aut secundum Apostolum lucrum Philip. I, 21.
Christus est, cum quo esse multo melius? Quomodo igitur mors nobis malum, si nullus post mortem sensus est? Ubi enim nullus sensus, nullus utique injuriæ dolor, quia dolor sensus
C est. Aut quia est post mortem sensus, est etiam[4] 4
vita post mortem; et superstes mortis est anima quæ sensu utitur, et vita fungitur. Cum autem manet post mortem vita atque anima, manet bonum, nec morte amittitur, sed augetur: nec ullo impedimento mortis retardatur anima; sed operatur magis, quia operatur quæ sua sunt, sine ulla societate corporis, quod animæ majori oneri quam usui est. Quid igitur mali est animæ, quæ puritatem suam custodierit, et virtutum di-
D sciplinam servaverit? Aut si non servaverit, non mors malum, sed vita; quia vita non fuit. Quæ est enim vita vitiis peccatisque obsita? Quid igitur accusamus mortem, quæ aut vitæ pretium luit, aut abolet ejus dolorem atque cruciatum? Itaque mors aut suæ quietis bono utitur, aut malo alieno laborat.

14. Nunc illud specta:[5] si vita oneri, mors 5
absolutioni: si vita supplicio, mors remedio: aut si judicium post mortem, etiam vita post mortem.
E Vita igitur hic non est[6] bona: aut si hic vita 6
bona, quomodo mors illic non est bona, cum ibi nullus supersit terribilis judicii metus? Sed ipsa hic vita bona si est, quibus rebus bona est? Virtute utique, et bonis moribus. Non ergo secundum animæ et corporis copulam bona est: sed quia per virtutem quod malum est suum repellit; quod autem bonum est mortis, adipiscitur; ut quod animæ est, magis quam id quod contubernii et conjunctionis operetur. Quod si
F vita bona, quæ animæ se a corpore separantis est speculum, et si anima bona quæ se elevat atque abducit a corporis contubernio; et mors utique est bonum, quæ animam a societate carnis hujus absolvit et liberat.

15. Omnifariam igitur mors est bonum; et quia compugnantia dividit, ne se invicem im-

[1] Mss. A, a, b, *Induxisti.* Cod. N', *Induisti.*

[2] Ita nostri mss. A, N'; consonanter cum cod. Vatic. et Reg., ut fatentur Maur., qui tamen prætulerunt lectionem *natans,* etsi aptum sensum exhibere non videatur.

[3] Mss. A, N', a, b, *dicit.*

[4] Mss. A, N', a, b, *est utique vita.*

[5] Mss. A, N', a, b, *illud expecta.*

[6] Mss. A, N', a, b, *vita igitur ea non est,* una cum omnibus mss. gallicis, testibus Maur. Edit. Lectio prælata est Codicis Vatic.

pugnent; et quia portus quidam est eorum qui magno vitæ istius jactati salo, fidæ quietis stationem requirunt; et quia deteriorem statum non efficit: sed qualem in singulis invenerit, talem judicio futuro reservat, et quiete ipsa fovet, et præsentium invidiæ subducit, et futurorum exspectatione componit. Accedit eo, quod frustra homines mortem timent, quasi finem naturæ. Nam si recolamus quod Deus mortem non fecerit; sed postquam homo lapsus in flagitium est prævaricationis et fraudis, sententia eum[1] comprehenderit, ut in terram suam terra remearet; inveniemus mortem finem esse peccati, ne quo esset vita diuturnior, eo fieret culpa numerosior. Passus est igitur Dominus subintrare mortem, ut culpa cessaret. Sed ne iterum naturæ finis esset in morte, data est resurrectio mortuorum; ut per mortem culpa deficeret, per resurrectionem autem perpetuaretur natura. Ideoque mors hæc transitus universorum est. Opus est ut constanter transeas. Transitus[2] autem a corruptione ad incorruptionem, a mortalitate ad immortalitatem, a perturbatione ad tranquillitatem. Non igitur nomen te mortis offendat, sed boni transitus beneficia delectent. Quid est enim mors, nisi sepultura vitiorum, virtutum suscitatio? Unde et ille ait: *Moriatur anima mea in animis justorum,* id est, consepeliatur, ut sua vitia deponat; justorum adsumat gratiam qui mortificationem Christi in corpore suo atque anima circumferunt. Mortificatio autem Christi, remissio peccatorum, abolitio criminum, erroris oblivio, adsumptio gratiarum est. Quid autem de bono mortis plenius possumus dicere, quam quod mors est quæ mundum redemit?

Gen. III, 19.

Num. XXIII, 10.

CAPUT V.

Hortatur ad contemptum mortis, ejusdemque usum, id est, mortificationem, in hacce vita imitandum. Dein quemadmodum anima ad similitudinem Dei exaltetur, a quo pingatur, et custodiatur, aperit. Tum de horto mentis, ac fructibus, quibus pascatur Verbum, disputat.

16. Sed de communi omnium morte dicamus. Quid eam timeamus, quæ animæ nocere non soleat? Scriptum est enim: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere.* Per mortem autem istam anima liberatur, dum a corporis contubernio secernitur, et involucris perturbationis exuitur. Unde et nos dum in corpore sumus, usum mortis imitantes ablevemus animam nostram ex istius carnis cubili, et tamquam de isto exsurgamus sepulcro. Abducamus nos a corporis nexu, relinquamus omnia quæcumque terrena sunt; ut cum venerit adversarius, nihil in nobis inveniat suum. Contendamus ad illud æternum, ad illud divinum evolemus pennis dilectionis, et remigio caritatis. Surgamus hinc, hoc est, de sæcularibus atque mundanis. Dixit enim Dominus: *Surgite, eamus hinc,* præcipiens ut unusquisque surgat de terrenis, erigat animam humi jacentem, ad superna adtollat, excitet aquilam suam, et illam aquilam de qua dictum est: *Renovabitur sicut aquilæ juventus tua.* Ad animam hoc dictum est. Anima ergo nostra sicut aquila alta petat, supra nubes volet, renovatis splendescat exuviis, cœlo volatus[3] inferat, ubi laqueos incidere non possit. Avis enim quæ descendit ex alto, vel quæ in altum se extollere non potest, frequenter aut laqueis capitur, aut visco fallitur, aut quibuscumque irretitur insidiis. Sic quoque et anima nostra caveat ad hæc mundana descendere. Laqueus est in auro, viscus in argento, nexus in prædio, clavus est in amore. Dum aurum petimus, strangulamur: dum argentum quærimus, in visco ejus hæremus: dum prædium invadimus, alligamur. Quid inane quærimus lucrum prætiosæ animæ detrimento? Exiguus tibi est totus mundus pro unius animæ dispendio. Quid enim prodest homini si hunc mundum lucretur, animæ vero suæ detrimentum patiatur? Aut quam commutationem dabis pro anima tua? Non auro redimitur, non argento, immo auro amittitur. Quin etiam mulieris decus, dum tentatur,[4] adstringit. Clavus est libido, clavus tristitia, clavus iracundia, clavi sunt omnes passiones, quæ velut veru quodam animam nostram penetrant, et infigunt corpori, visceribusque ejus annectunt.

Ps. CII, 5.

17. Fugiamus ergo hæc mala, et exaltemus animam nostram ad illam imaginem Dei et similitudinem. Fuga malorum similitudo Dei est, et virtutibus imago Dei acquiritur. Ideo qui nos pinxit quasi auctor, pinxit virtutum coloribus: *Ecce ego,* inquit ad Hierusalem, *pinxi muros tuos.* Non detergamus penicillo[5] negligentiæ depicta animæ nostræ firmamenta muralia. Ideo dixit: *Muros pinxi,* quibus hostem possimus avertere.

Is. XLIX, 16.

18. Habet anima muros suos, de quibus eminet, et de quibus ait: *Ego civitas munita, ego civitas obsessa.* His munitur muris, his obsessa defenditur. Et vere murus anima, quæ prætendit in castris.[6] Unde et ipsa ait in Canticis: *Ego murus, ubera mea ut turres.* Bonus murus quem pinxit Dominus, sicut ipse ait: *In manibus meis pinxi muros tuos, et in conspectu meo es semper.* Bona anima quæ habet speculatorem Deum, et in manibus ejus est, sicut anima prophetica, quæ in manus Domini commendatur ut spiritus,

Is. XXVII, 3.

Cant. VIII, 10.

Is. XLIX, 16.

Ps. XXX, 6.

Matth. X, 28.

[1] Mss. A, N', a, b omitt. *eum.*

[2] Explicantur vix dicta *transitus universorum est.*

[3] Mss. A, N', a, b addunt *suos.*

[4] Editt. omnes *dum tentat.* Mss. e contrario, *dum tentatur.* Intelligi autem hic potest mulieris decus vel formam tentari, cum quis suæ virtuti nimium arrogans ad illam incautius ac frequentius accedere non reformidat. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, b, *pinicilli.* Cod. N', *pinicello* vel *pinuculo.*

[6] Omnes editt. *quæ prætenditur in castris.* Omnes mss. *quæ prætendit in castris.* Bene, si mente suppleas, *tabernaculum,* vel, *conopæum;* id est, quæ degit in castris. (Edit. Maur.)

et quæ in conspectu Dei est; *Oculi enim Do-*
Ps. XXXIII, 16. *mini super justos*, sicut et ipse ait: *Ego eram*
Cant. VIII, 10. *in oculis ejus tamquam inveniens pacem.* Bonas turres habet quæ habet et de intelligibilibus verbum, et de moralibus disciplinam. Ideoque hæc anima habens gratiam suorum uberum ingreditur in hortos, et inveniens illic sponsum sedentem et disputantem cum amicis, ait: *Qui*
Ibid. 13 et 14. *sedes in hortis, vocem tuam insinua mihi. Mihi,* inquit, non amicis. *Fuge, frater meus.* Hortatur ut fugiat sponsus, quia jam sequi potest etiam ipsa terrena fugientem. Dicit autem ut similis sit damulæ, quæ evadit de retibus. Vult enim et ipsa fugere, et evolare supra mundum.

19. Hic hortum illum sibi Plato composuit, quem Jovis hortum alibi, alibi hortum mentis appellavit. Jovem enim et deum et mentem to-
1 tius mundi[1] dixit. In hunc introisse animam, quam Venerem nuncupat, ut se abundantia et
2 divitiis hujus[2] horti repleret, in quo repletus
3 potu jaceret porus,[3] qui nectar effunderet. Hoc igitur ex libro Canticorum composuit, eo quod anima Deo adhærens in hortum mentis ingressa sit, in quo esset abundantia diversarum virtutum, floresque sermonum. Quis autem ignorat quod ex paradiso illo, quem legimus in Genesi habentem lignum vitæ et lignum scientiæ boni
Gen. II, 8. et mali, et ligna cetera, abundantiam virtutum putaverit transferendam, et in horto mentis esse plantandam? Quem in Canticis Canticorum Salomon hortum animæ significavit, vel ipsam animam. Sic enim scriptum est: *Hortus clausus*
soror mea sponsa, hortus clausus, fons signatus,
Cant. IV, 12, 13. *transmissiones tuæ paradisus.* Et infra ait anima: *Exurge, aquilo, et veni, auster, perfla hortum meum, et defluant unguenta mea. Descendat frater meus in hortum suum.* Quanto hoc pulcrius quod anima ornata virtutum floribus hortus sit, vel
Ibid. 16. in se paradisum habeat germinantem? In quem hortum invitat Verbum Dei descendere, ut anima illa Verbi imbre cœlestis, et ejus copiis irrigata fructificet. Verbum autem Dei pascitur animæ virtutibus, quoties obedientem sibi et opimam invenerit, et carpit fructus ejus; atque his delectatur. Cum autem descenderit in eam Dei Verbum, defluunt ex ea salubrium unguenta
4 verborum, et diversarum flagrant[4] longe lateque redolentia gratiarum spiramina.

20. Unde ait sponsus (sponsus autem animæ
5 Dei[5] Verbum est, cui anima legitimo quodam A connubii fœdere copulatur): *Ingressus sum in hortum meum, soror mea sponsa, vindemiavi myrrham meam cum unguentis meis, manducavi panem meum cum melle meo, bibi vinum meum cum lacte meo. Edite, proximi mei, et bibite, et inebriamini, fratres mei. Ego dormio, et cor meum vigilat.* Cognoscamus quos fructus et cibos epu- Cant. V, 1, 2.
letur Deus, quibusve delectetur. Delectatur eo, si quis mortificet peccatum suum, obliteret culpam suam, sepeliat atque abolefaciat iniquitates B suas. Myrrha enim est sepultura mortuorum. Mortua autem peccata sunt, quæ vitæ suavitatem habere non possunt. Perfunduntur autem divini sermonis unguentis, et fortiore cibo verbi velut pane, et suaviore sermone velut melle curantur quædam vulnera delictorum. Sermonum autem cibos esse docet et alibi Salomon dicens: *Favi*
mellis, sermones boni. In illo ergo horto sermo- Prov. XVI, 24.
nes boni sunt, alius qui culpam coerceat, alius qui iniquitatem corripiat, alius qui mori faciat C insolentiam, et velut sepeliat eam, quando correptus aliquis erroribus suis renuntiat. Est etiam sermo fortior qui confirmat cor hominis validioribus scripturæ cœlestis alimentis. Est etiam sermo suasorius, dulcis ut mel, et tamen peccatoris conscientiam in ipsa suavitate compungens. Est etiam ferventioris spiritus sermo, qui inebriat sicut vinum, et cor hominis lætificat. Est etiam lacteus sermo, pure et candidus. Hos cibos dulcium utiliumque sermonum epu-
D landos sponsus proximis suis dicit: *Edite, pro-*
ximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei.[6] Cant. V, 1.
Proximi autem sunt qui eum sequuntur, et nuptiis ejus intersunt. Quo cibo et potu repleta anima (bibit enim unusquisque aquam de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus) atque inebriata, sæculo dormiebat, vigilabat Deo. Et ideo, sicut posteriora docent, aperiri sibi Deus Verbum ejus januam postulabat, ut eam suo repleret ingressu.

E 21. Hinc ergo epulatores illi Platonici, hinc nectar illud ex vino et melle prophetico, hinc somnus ille translatus est, hinc vita illa perpetua, quam deos suos dixit epulari, quia Christus vita est. Ideoque talium sermonum seminibus animæ ejus repletus est venter, atque ipsa exivit in Verbo. Quæ autem exit anima a servitio isto, et elevat se a corpore, Verbum sequitur.

[1] Mss. A, N', a, b omitt. *mundi.*

[2] Mss. A, N', a, b omitt. *hujus.*

[3] Mira hic in mss. atque in editt. varietas. Alibi enim legas *potus qui nectar;* alibi, *potu qui nectar;* alibi, *purum qui nectar;* alibi propius ad sensum, *cadus purum qui nectar.* Sed omnibus anteponendi Vat. et Valc. in quibus, *Porus qui nectar,* etc. Memorat enim sanctus vir ea quæ in Symposio Plato scribit, nempe in convivio propter natam Venerem celebrato Porum abundantiæ deum, ut nectaris crapulam exhalaret, in hortum Jovis ingressum obdormisse, ad cujus latus cum Penia paupertatis dea se se admovisset, gravidam Amorem peperisse. Verum cum non *Peniam,* ut Rom. edit. reposuit, sed *Venerem,* ut aliæ omnes, et cuncti mss. habent, in hortum introivisse dicat, videtur hancce fabulam ex memoria tantum enarrare, nec non pori nomine intellexisse non deum aliquem, at potius alveum sive canalem, unde nectaris rivus dimanabat; πόρος enim pro alveo sive canali apud probatos auctores invenitur. (Edit. Maur.)

Hac significatione non solum græca lingua πόρος, sed etiam latina *porus* adhibitus fuit, unde et *pori* dicuntur tam latine quam italice tenues animalis cutis meatus.

[4] Semper nempe *flagrare* pro *fragrare.*

[5] Mss. A, N', a, b, *Deus.* Si animadvertatur quanto studio Ambrosius Verbi divinitatem asseruerit, lectio ista præferenda videtur, maxime quod etiam hoc eodem numero recurrat.

[6] Mss. A, N', a, b omitt. *Edite, proximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei.*

CAPUT VI.

Hic omnia laqueis principatuum aereorum et potestatum mundi plena esse. Quomodo ii declinandi; et quodnam propterea insistendum iter.

22. Sed sunt principatus aerii, et potestates mundi, qui nos velut de muro dejicere animæ,[1] vel impedire recte gradientes, vel ad altiora tendentes quærunt deponere, atque ad terrena revocare. Sed nos multo magis ad sublimia mentem erigamus, Verbum sequentes Dei. Illi principatus sæcularia offundunt, quibus tuam mentem incurvent: tunc magis ad Christum, anima, dirige gressus tuos. Injiciunt cupiditatem auri, argenti, vicinæ possessionis; ut acquirendæ ejus gratia exscuses te a cœna illius qui ad nuptias Verbi te invitavit: tu cave ne exscuses, sed vestem te indue nuptialem, et utere convivio divitis; ne dives qui te invitaverat, cum exscusaveris te,[2] dum es sæcularibus occupatus, alios invitet, et tu excludaris. Injiciunt etiam honoris appetentiam potestates mundi; ut te extollat sicut Adam, et dum vis adæquare Deum similitudine potestatis, divina præcepta despicias, et quæ habebas, incipias amittere. Qui enim non habet, et quod habet auferetur ab eo.

23. Quoties in oratione nobis, qua maxime Deo appropinquamus, offunduntur ea quæ plena sunt opprobrii alicujus aut sceleris, quo nos a studio precationis avertant? Quoties inimicus cordi nostro conatur inserere, quo nos reflectat a sanctitatis proposito et piis votis? Quoties corporeos inflammat ardores? Quoties occursare facit oculos meretricios, quibus castum justi tentet affectum, ut improviso amoris spiculo feriat imparatum? Quoties inserit animo tuo verbum iniquum, et cogitationes cordis absconditas? De quo tibi dicit lex: *Adtende tibi, ne fiat verbum absconditum in corde tuo iniquum,* Deut. xv, 9. et dicat tibi Dominus: Quid cogitas mala in corde tuo? Neve cum abundaveris auro et argento, et opimis agrorum fructibus, vel honoribus dicas: Virtus mea dedit mihi hæc; et obliviscaris Dominum Deum tuum. Deut. viii, 12 et seq.

24. His ergo anima quæ cupit evolare, deponitur. Sed tu obluctare quasi bonus miles Christi Jesu, et inferiora despiciens, terrena obliviscens, ad cœlestia et æterna contende. Adtolle animam tuam, ne eam illiciat esca laqueorum. Voluptates sæculi escæ quædam sunt; et quod pejus est, escæ malorum, escæ tentationum. Dum voluptatem quæris, laqueos incurris. Oculus enim meretricis[3] laqueus amatoris est. Oculus ergo meretricis est laqueus. Laqueus est etiam sermo meretricis, qui obdulcat ad tempus fauces tuas, et postea exasperat eas amaritudine conscientiæ peccatricis. Laqueus est aliena amœnitatis plena possessio. Omne iter istius vitæ plenum laqueorum est. Unde justus dicit: *In via hac qua ambulabam, absconderunt*[4] *laqueos mihi. In via,* inquit, *hac absconderunt;* Ps. cxli. 4. ideo tu illam viam ambula quæ dicit: *Ego sum via, et veritas, et vita;* ut dicas: *Animam meam convertit, deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum.* Joan. xiv, 6. Ps. xxii, 3.

25. Moriatur igitur nobis hoc sæculum, moriatur nobis carnis istius sapientia, quæ inimica est Deo. Subjiciamus animam nostram soli Christo, ut dicat unusquisque: *Nonne Deo subdita est*[5] *anima mea?* Non sæculo subdita, non mundo, Ps. lxi, 2. inquit, subdita. Non potest hoc pecuniosus, non potest avarus dicere: sed dicit justus et continens. Avarus autem dicit: *Anima, habes multa bona in annos multos posita, requiesce, manduca, bibe, epulare;*[6] quia avari anima subdita est Luc. xii, 19. luxuriæ corporali: justi autem anima utitur corpore ut instrumento aut organo, quæ velut præclara artifex quo vult obsequium corporis ducit, et effingit de eo speciem quam elegerit, et eas quas voluerit, facit in eo resonare virtutes, pangens nunc modulos castitatis, nunc modulos temperantiæ, sobrietatis carmen, integritatis dulcedinem, virginitatis suavitatem, gravitatem viduitatis. Interdum tamen modulator compatitur organo suo. Et ideo honesta modulare, ut sit honesta compassio. Nam et ille qui videt, videndo plerumque, et audiens audiendo afficitur. Et ideo dicit Scriptura: *Oculi tui recta videant.* Prov. iv, 25. Et infra: *Ne multus fueris ad alienam. Noli intendere in oculos juvenculæ. Noli intendere in verba meretricis.* Prov. v, 20 et al.

[1] Mss. aliquot (ut etiam nostri A, N', b,), *vel de muro dejicere animæ.* Flor. *de monte dejicere in ima.* Melius reliqui, et editt. Namque alludit cum ad ea superioris cap., *Vere murus anima,* tum ad prov. *Furca vel Furcillis de muro dejicere.* Quod proverbium apud Græcos Latinosque pervagatum ex more propugnatorum urbis obsessæ ortum duxit. Hi siquidem eos ex hostibus qui muros conscendere moliebantur, solebant furcis dejicere atque exturbare. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N, a, b, *cum tu excusaveris.*

[3] Plerique mss. *Laqueus enim meretricis.* Alii, ac editt. omnes, *Oculus enim meretricis.* Quin etiam lib. i *De Cain et Abel,* c. 4, et ubicumque hæc sententia citatur, iisdem verbis exhibetur; videturque Ambrosius indicare hæc ipsa e sacris litteris petita esse. Attamen ea nusquam in illis reperire est, sed eorum sensus ad quosdam versus Proverbiorum, vel Ecclesiastici referri potest. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, b, *absconderunt superbi;* ita habet et Psalt. Mediol.

[5] Maur. *subjecta est.* Cod. a, *subjecta erit.* Sed dum Ambrosius statim iterat vocem *subdita,* ostendit genuinam esse lectionem nostrorum mss. A, N', b.

[6] Mss. A, N', a, b, *et epulare.*

CAPUT VII.

Laqueos quoque nobis circumfusos esse in corpore: hoc regi oportere ab anima, quæ tamen ipsi nonnumquam compatitur. Præterea tot molestiis vitam abundare, ut odio habeatur, et mors solis impiis amara sit, quibus tamen vita debeat esse amarior. Mortem igitur malum non esse.

26. Et quid de extraneis laqueis loquor? Nostri nobis laquei sunt cavendi. In ipso hoc corpore nostro laqueis circumfusi nobis sunt, quos debemus vitare. Non credamus nos huic corpori, non misceamus cum eo animam nostram. *Cum amico,* inquit, *misce animum tuum,* Eccl. VI, 9. *non cum inimico.* Inimicum tibi est corpus tuum quod repugnat menti tuæ, cujus opera inimicitiæ, dissensiones, lites, perturbationesque sunt. Noli cum eo miscere animam tuam, ne utrumque confundas. Nam si miscetur, ergo melior fit caro quæ inferior est, quam anima quæ superior; quia anima vitam corpori tradit, caro autem mortem animæ transfundit. Confunditur ergo utriusque operatio, confunditur prope ipsa utriusque substantia. Igitur suscipit in se anima insensibilitatem defuncti corporis, et corpus omnibus animæ virtutibus fungitur. Ac ne forte quia infunditur anima corpori, etiam confundi putetur, exemplum nobis sit hujus luminis gratia. Siquidem et lumen terreno loco infunditur, nec tamen confunditur. Non sit ergo confusa operatio, quorum dispar substantia est: sed sit anima in corpore, ut vivificet corpus, hoc gubernet, illuminet.

27. Negare tamen non possumus quod compatiatur corpori suo; nam et contristatur. Siquidem Jesus ait: *Tristis est anima mea usque* Matth. XXVI, 38. *ad mortem,* affectum hominis in se exprimens. Et alibi: *Anima mea turbata est valde.*[1] Siquidem et modulator modulis[2] suis, aut tibiæ, aut citharæ, aut organi, voce, gestu, affectuque compatitur. In tristibus sonis tristior, in lætis lætior, in acutioribus excitatior, in ipsis mitioribus mitior atque mansuetior; ut sonos cantuum ipse commendet, et quodammodo moduletur affectus. Anima quoque in hoc corpore tamquam in fidibus musicis, quæ sobria est, tamen summis, ut ita dicam, digitis velut nervorum sonos, ita pulsat carnis istius passiones, ut consonum reddat morum atque virtutum consentientemque concentum; ut in omnibus cogitationibus suis, in omnibus operibus id custodiat, ut omnia consilia et facta sibi concinant. Anima est ergo quæ utitur, corpus quod usui est; ac per hoc aliud quod in imperio, aliud quod in ministerio: aliud quod sumus, aliud quod nostrum est. Si quis animæ pulcritudinem diligit, nos diligit: si quis corporis decorem diligit, non ipsum hominem, sed carnis diligit pulcritudinem, quæ tamen cito marcescit et defluit.

28. Unde illi intende, de quo dicit Propheta: *Qui non accepit in vanum animam suam.* In va- Ps. XXIII, 4. num accepit animam suam (ut jam de hujus vitæ dicamus molestiis) qui sæcularia struit,[3] ædificat corporalia. Quotidie ad edendum et bibendum surgimus, et nullus expletur, ut non post momentum esuriat ac sitiat. Quotidie lucrum quærimus, et nullus cupiditati modus ponitur. *Non satiabitur,* inquit, *oculus videndo*[4] *nec auris auditu.* Qui diligit argentum, non satiatur[5] Eccl. I, 8. argento. Nullus finis laboris, et nullus est fructus abundantiæ. Cupimus quotidie scire nova; et quid est ipsa scientia, nisi quotidiani doloris adjectio? Omnia quæ sunt jam fuerunt, et nihil sub sole est novum, sed omnia vanitas. *Totam vitam odio habui,* dixit Ecclesiastes. Qui vitam Eccl. II, 17. odio habuit, mortem utique prædicavit. Denique mortuos laudavit magis quam viventes; et illum Eccl. IV, 2. judicavit beatum, qui in hanc vitam non venit, nec inanem hunc suscepit laborem. *Circuivit,* inquit, *cor meum, ut scirem impii lætitiam,*[6] *et considerarem,*[7] *et quærerem sapientiam, et numerum, et ut scirem per imperium lætitiam, et molestiam, et jactationem; et inveni ego eam amariorem, quam mortem:* non quia amara sit mors, Eccl. VII, 26. sed quia impio amara; et tamen amarior vita, quam mors. Gravius est enim ad peccatum vivere, quam in peccato mori; quia impius quamdiu vivit, peccatum auget: si moriatur, peccare desinit.

29. Plerique criminum suorum absolutione lætantur. Si emendaturi sunt, recte: si perseveraturi in eis, stulte; quia longe illis plus damnatio profuisset, ne incrementa facerent peccatorum. De quo sublimis est sententia Apostoli dicentis, quod non solum ii qui flagitiosa agunt, sed etiam qui ea approbant,[8] digni morte sunt: Rom. I, 32. sed et illos qui talia condemnant in aliis qualia ipsi agunt, inexcusabiles haberi, ut et sua damnatos sententia. Cum enim alios condemnant, Rom. II, 1. se ipsos condemnant. Nec sibi eos blandiri oportere, quia pœnarum ad tempus immunes videntur, et exsortes reatus; cum graviores pœnas intra se luant, et sibi rei sint, qui aliis[9] non videntur: atque in se intorqueant graviorem conscientiæ sententiam, cum de aliorum peccatis judicant. Sed noli, inquit, o homo, divinæ *Ibid.* 4. bonitatis et patientiæ thesauros contemnere;

[1] Mss. A, N', a, b omitt. *valde.*

[2] Mss. A, a, b, *e modulis.*

[3] Mss. A, N', a, b, *instruit.*

[4] Maur. *visu.* At nostra lectione utitur etiam alibi D. Ambrosius.

[5] Mss. A, N', b, *satiabitur.*

[6] Ita omnes mss. atque editt. excepta Rom. ubi legitur, *ut considerarem, et quæcrerem sapientiam, et numerum, et scirem impii lætitiam.* Quod quidem propius accedit ad LXX, a quibus tamen cum aliis, et mss. discrepat in voce *lætitiam;* sic enim illi, καὶ τοῦ γνῶναι ἀσεβοῦς ἀφροσύνην; sed forte lectum est ab Ambrosio εὐφροσύνην. De ceteris hujus loci differentiis adi Nobilium. (Edit. Maur.)

[7] Mss. A, N', a, b, *et ut considerarem.*

[8] Mss. A, N', a, b, *probant.*

[9] Mss. A, b, *qui ab aliis.*

bonitas enim Dei ad pœnitentiam te provocat, ad correctionem invitat: duritia autem tua, qua in erroris pertinacia perseveras, futuri judicii auget severitatem, ut dignam retributionem tuorum accipias delictorum.

30. Non igitur mors malum. Nam neque apud viventes mors est, neque apud defunctos: apud alios enim non est, quia adhuc vivunt, alii transierunt. Itaque neque apud eos amara[1] est, qui eam adhuc nesciunt, hoc ipso quia nesciunt; neque apud eos qui jam et secundum corpus nihil sentiunt, et secundum animam liberati sunt.

CAPUT VIII.

Nihil terroris habere ipsam mortem, sed opinionem de morte terrori esse; quæ quidem opinio ad vitam referenda est. Duas causas esse cur mors habeatur terribilis, quibus refutatis, mors variis testimoniis, sed præsertim B. Job auctoritate commendatur.

31. Quod si terribilis apud viventes æstimatur, non mors ipsa terribilis est,[2] sed opinio de morte, quam unusquisque pro suo interpretatur affectu, aut pro sua conscientia perhorrescit. Suæ igitur unusquisque conscientiæ vulnus accuset, non mortis acerbitatem. Denique justis mors quietis est portus, nocentibus naufragium putatur. Certe iis quibus gravis est timor mortis, non est grave mori, sed grave est vivere sub metu mortis. Non ergo mors gravis, sed metus mortis. Metus autem opinionis est: opinio vero [3]nostræ infirmitatis, contraria veritati. Nam per veritatem virtus, per opinionem infirmitas. Opinio autem non mortis utique, sed vitæ est. Ergo illud grave vitæ magis invenitur esse. Liquet igitur quia mortis metus non ad mortem referendus est, sed ad vitam. Non enim habemus quod in morte metuamus, si nihil quod timendum sit vita nostra commisit. Etenim prudentibus delictorum supplicia terrori sunt: delicta autem non mortuorum actus[4] sunt, sed viventium. Vita igitur ad nos refertur, cujus actus in nostra potestate est: mors autem nihil ad nos; est enim separatio animæ et corporis: anima absolvitur, corpus resolvitur. Quæ absolvitur, gaudet: quod resolvitur in terram suam, nihil sentit: quod nihil sentit, nihil ad nos.[5]

32. Tamen si mors malum, quomodo juvenes non timent fieri senes, nec finitimam morti verentur ætatem; patientiusque deficit qui præsumpta morte deficit, quam qui inopinata? His quoque qui mortem malum putant, aptum resonsum arbitror, quia per vitam ad mortem est transitus; per mortem autem ad vitam reditus. Neque enim nisi qui mortui fuerint, possunt resurgere. Insipientes autem mortem quasi summum malorum reformidant: sapientes quasi requiem post labores, et finem malorum expetunt.

33. Duabus autem ex causis mortem insipientes verentur. Una, quod eam interitum appellant: interitus autem hominis esse non potest, cum anima superstes corpori sit, salvo eo quod ipsum corpus maneat resurrectio. Altera autem causa, quod pœnas reformident, poetarum videlicet fabulis territi, latratus Cerberi,[6] et Cocyti fluminis tristem voraginem, Charontem tristiorem, furiarum agmina, aut prærupta tartara, in quibus hydra sævior sedem habeat. Tityi[7] quoque viscera reparandis fœcunda suppliciis, quæ vultur immanis sine ullo fine depascitur. Ixionii quoque orbis perpetuam sub pœnæ atrocitate vertiginem, tum saxi desuper imminentis super capita accubantium inter epulas impendentem ruinam. Hæc plena sunt fabularum, nec tamen negaverim pœnas esse post mortem. Sed quid ad mortem id quod post mortem est? Si autem quæ post mortem sunt, referantur ad mortem; eadem etiam quæ post vitam sunt, referantur ad vitam. Nulla ergo erunt supplicia quæ referantur ad mortem. Mors enim, ut supra diximus, absolutio est et separatio animæ et corporis: non est autem mala solutio; quia dissolvi et esse cum Christo multo melius. Non igitur mala mors. Denique mors peccatorum pessima. Non utique mors pessima generaliter: sed pessima specialiter peccatorum. Denique pretiosa justorum. Unde liquet acerbitatem non mortis esse, sed culpæ. Sap. c. 4. Philip. I, 23. Ps. XXXIII, 22. Ps. CXV, 15.

34 Pulcre autem Græci a fine[8] mortem appellaverunt; τελευτὴν enim mortem appellant, eo quod finis istius vitæ sit. Sed etiam somnum Scriptura nuncupat mortem, sicut est illud: *Lazarus amicus noster dormit: sed vado ut suscitem eum.* Somnus autem bonus; quoniam quies est, sicut scriptum est: *Ego dormivi, et requievi, et surrexi; quoniam Dominus suscepit*[9] *me.* Dulcis igitur quies mortis. Denique Dominus suscitat quiescentes, quia Dominus est resurrectio. Joan. XI, 11. Ps. III, 6.

35. Illud quoque egregium, quod ait Scriptura: *Ante mortem non laudaveris*[10] *quemquam.* Unusquisque enim in novissimis suis cognoscitur, et in filiis suis æstimatur, si bene filios suos instituit, et disciplinis competentibus erudivit. Siquidem ad negligentiam patris refertur Eccli. XI, 30.

[1] Mss. A, N', a, b, *mala.*
[2] Mss. A, N', a, b omitt. *est.*
[3] Mss. A, N', a, b omitt. *vero.*
[4] Mss. A, N', a, b, *mortuorum metus.*
[5] « Editt. omnes, et mss. aliquot, *nihil agnoscit.* Sed novem haud infimæ notæ, *nihil ad nos.* » Ita Maurini. Etiam mss. nostri conveniunt in prælata lectione.
[6] « Omnes editt. *latratus canis infernalis Cerberi..... et nautam inferni gurgitis Charontem.* Sed hæc verba, *canis infernalis,* etc., quæ rescidimus e textu, neque in Vat. neque in Gall. mss. reperiuntur; satisque probabile est ex alicujus glossa vel margine, ubi explicationis gratia posita fuerant, in corpus irrepsisse. » Ita rursus Maurini; quorum sententia rursus et nostris codd. firmatur.
[7] Mss. A, N', a, b, *Tityos.*
[8] Mss. N', a, *Græci finem.* Mss. A, b, *Græci afinem.*
[9] Cod. A, *suscipiet.*
[10] Mss. A, a, *ne laudaveris.*

dissolutio filiorum. Tum quia unusquisque, quamdiu vivit, obnoxius est lapsui, nec senectus immunis a crimine; ideo legis quia *Abraham mortuus est in senectute bona,* eo quod in bonitate propositi sui permansit. Mors igitur vitæ est testimonium. Nam si laudari ante gubernator non potest, quam in portum navem deduxerit, quomodo laudabis hominem, prius quam in stationem mortis successerit? Et ipse sui est gubernator, et ipse vitæ hujus jactatur profundo; quamdiu in salo isto, tamdiu inter naufragia. Dux ipse nisi conferto prælio non sumit lauream, nec miles arma deponit, nec stipendii mercedem adipiscitur, nisi hoste superato. Mors igitur stipendiorum plenitudo, summa mercedis, gratia missionis est.[1]

Gen. xxv, 8.

1

36. Quantum autem morti dedit sanctus Job, qui dixit: *Benedictio morituri in me veniat?* Nam etsi Isaac benedixerit filios suos moriens, et Jacob benedixerit Patriarchas: tamen benedictionis illius gratia poterat solis benedicentium meritis deputari, vel pietati paternæ. Hic vero nulla prærogativa meritorum est, nulla pietatis, sed solius mortis privilegium: cum benedictio cujusque morituri tantum virtutis habeat, ut eam sibi sanctus Propheta optaverit. Ac per hoc cogitemus semper hunc versiculum, et corde teneamus.

Job, xxix, 13.

37. Si quem viderimus pauperem moriturum, sumptu juvemus; et dicat unusquisque nostrum: *Benedictio morituri in me veniat.* Si quem viderimus debilem, non deseramus: si quem in extremis positum, non relinquamus: occurrat et nobis dicere: *Benedictio morituri in me veniat.* Laudet et te unusquisque moriturus, unusquisque depositus[2] ævo, unusquisque confectus vulnere gravi, unusquisque morbo absumptus, et jam morti proximus. Hic versiculus quantos benedici fecit? Quoties mihi pudorem incussit, si morituram præterii, si non visitavi graviter ægrum, si fastidivi inopem, si captivum non redemi, si senem sprevi? Sit ergo in corde id semper, ut stimulet duriores, ut admoneat promptiores. Resonent te postrema verba morituri, et benedictionem tui egrediens corpore anima secum vehat. Eripe etiam eum qui ad mortem ducitur, qui periturus erat, nisi tu subvenisses, ut dicas: *Benedictio perituri veniat in me.*

2

CAPUT IX.

Concluditur mortis bonum ex interitu corporis et immortalitate animæ: quæ immortalitas multifariam ostenditur. Accedit ad fugiendam corporis societatem, et prosequendam summo bono conjunctionem exhortatio.

38. Quis igitur dubitet de bono mortis, cum id quod inquietum, id quod erubescendum, id quod inimicum nobis est, id quod violentum, id quod procellosum, et ad omnia vitia illecebrosum est, conquiescat et jaceat, et quasi fera claudatur cavea sepulcri,[3] relinquatur rabies ejus exanimis, et emortua compago viscerum in terram[4] resolvatur: id autem quod familiare virtutibus, amicum disciplinis, studiosum gloriæ, sequax boni, Deo subditum est, ad illud sublime evolet; et cum illo puro et perpetuo bono atque immortali maneat, ipsi adhæreat; et cum ipso sit de quo cognationem ducit, ut quidam ait: *Cujus et genus sumus?* Non enim mori animam cum corpore manifestum est, quia non est de corpore. Non esse autem eam de corpore Scriptura multis modis edocet. Nam et Adam a Domino Deo nostro accepit spiritum vitæ, et factus est homo in animam viventem. Et David ait: *Convertere, anima mea, in requiem tuam; quia Dominus benefecit mihi.* Et in quo benefecerit, audi: *Quia liberavit,* inquit, *pedes meos a lapsu.* Vides gratulari eum mortis hujus remedio, quia finis factus est erroris, quia culpa, non natura defecit.

3 4

Act. xvii, 26. Gen. ii, 7. Ps. cxiv, 7. *Ibid.* 8.

39. Denique quasi exutus et liber, dicit: *Placebo Domino in regione vivorum.* Illa est enim vivorum regio. Denique illam animarum requiem dicit terram esse viventium, quo peccata non penetrant, ubi virtutum vivit gloria. Ista autem regio plena est mortuorum, quia plena delictorum, meritoque dictum est: *Relinque*[5] *mortuos sepelire mortuos suos.* Sed et supra similiter[6] ait: *Anima ejus in bonis demorabitur, et semen ejus hæreditabit terram,* hoc est, anima timentis Deum habitabit in bonis, ut semper in eis sit, et secundum ea. Quod potest etiam de eo accipi qui sit in corpore; ut et ipse si timeat Deum, in bonis habitet, et in cœlestibus sit, et possideat corpus suum, et dominetur ei quasi in servitutem redacto, et possideat hæreditatem gloriæ et cœlestium promissorum.

Ibid. 9. Ps. xxvi, 13.

5 6

Matth. viii, 22. Ps. xxiv, 13.

40. Unde et nos si volumus post mortem corporis hujus in bonis esse, caveamus ne agglutinetur anima nostra huic corpori, ne commisceatur, ne inhæreat, ne trahatur a corpore,

[1] Sic omnes editt. et pauci mss. In aliis autem est aliqua diversitas. Quidam enim, *gratia, remissio est;* quidam, *gratia remissionis est;* quidam, *gratia admissionis est;* quidam denique, *gratia amissionis est.* Verum hic ad missionem quæ militibus emeritis dabatur, alludi constat. (Edit. Maur.)

Nostri mss. cum typographicis editt. conveniunt.

[2] De hac voce videsis lib. v, *Hexaem.,* c. 15, n. 55.

[3] Mss. A, a, b, *quasi fervidum cavea claudatur sepulcri.* Cod. N', *quasi fervida in cavea claudatur sepulcri.*

[4] Mss. A, N', *viscera interna.*

[5] Maur. *Dimitte.* At nostra lectio occurrit etiam alibi apud D. Ambrosium.

[6] Rom. edit. *Sed et David alibi.* Aliæ cum omnibus mss. *Sed et supra similiter.* Dicitur autem *supra,* comparate ad ps. xxvi, qui paucis retro versibus citatur. Iterum non multo post, Rom. edit. ex uno Vat. cod. *et possideat ea.* Vet. autem, et alii mss. *et secundum ea,* id est, prope, seu juxta ea. (Edit. Maur.)

et tamquam ebria perturbationibus ejus vacillet et fluitet, nec se ei credat atque ejus delectationibus, ut committat se ejus sensibus. Nam et oculus ejus error et fraus est, quia fallitur visus: et auris ejus deceptio est, quia et auditus illuditur: et sapor ejus deceptio est. Denique non otiose dictum est: *Oculi tui recta videant.* Et, *lingua tua non loquatur*[1] *perversa.* Quod non esset dictum, nisi frequenter errarent. Vidisti meretricem, captus es vultu ejus, et forma decoram putasti: erraverunt oculi tui, perversa viderunt, alia nuntiaverunt. Nam si vere vidissent, vidissent deformem meretricis affectum, inhorrentem procaciam, indecentem impudicitiam, marcentes libidines, tetram colluvionem, animæ vulnera, conscientiæ cicatrices. *Qui viderit,*[2] inquit, *mulierem ad concupiscendum eam.* Vides quod iste falsum quæsivit, qui non veritatem, sed adulterium requisivit. Videre enim quæsivit ut concupisceret, non ut verum cognosceret. Errat igitur oculus, ubi errat affectus. Affectus ergo deceptio est, deceptio visus. Et ideo tibi dicitur: *Ne capiaris oculis tuis,* id est, non capiatur anima tua. *Mulier enim virorum pretiosas animas capit.* Deceptio est auditus. Denique blandimento multo sermonis mulier fornicaria sæpe juvenis cor seduxit, decepit, illusit.

Prov. XIV, 25. Ps. XIII, 1. Matth. V, 28. Prov. VI, 25. Ibid. 26. Prov. VII, 21.

41. Ergo non laqueis nos credamus et retibus iis quæ decipiunt et illudunt; quia corda tentantur, impediuntur cogitationes, quæ impediuntur visu, impediuntur auditu, odore, tactu, sapore. Non sequamur illecebrosa et seductoria: sed sequamur illud quod bonum est, illi adhæreamus, illud imitemur, illius præsentia, illius communicatio nos meliores faciat, mores nostros coloret, illius quædam nos societas informet. Qui enim bono adhæret, adsumit inde quod bonum est; quia scriptum est: *Cum sancto sanctus eris, et cum electo electus eris,*[3] *et cum perverso perversus eris, et cum innocente innocens eris.* Assiduitate enim atque imitatione quædam similitudinis imago formatur. Ideoque addidit: *Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine.* Etenim qui appropinquat lumini, citius illuminatur, et plus in eo splendor æterni luminis refulget e proximo. Ergo anima quæ adhæret illi invisibili bono Deo, atque immortali, et ipsa corporea hæc fugit, et terrena, et mortalia derelinquit, fitque illius similis quod desiderat, in quo vivit et pascitur; et quia immortali intendit, non est ipsa mortalis. Quæ enim peccat, moritur; non utique aliqua sui dissolutione, sed merito moritur Deo, quia vivit peccato. Ergo quæ non peccat, non moritur; quia manet in substantia sui, manet in virtute et gloria.

Ps. XVII, 26, 27. Ibid. 29.

42. Nam quomodo substantia ejus interire potest, cum utique anima sit quæ vitam infundit? Et cui anima infunditur, vita infunditur: a quo anima discedit, vita discedit. Anima ergo vita est. Quomodo enim potest mortem recipere, cum sit contraria? Sicut enim nix calorem non recipit, nam statim solvitur: et lux non recipit tenebras, nam statim discutit (infuso enim lumine, tenebrarum horror aufertur, sicut admoto igne, nivium rigor desinit); ita et anima quæ vitam creat, mortem non recipit, et non moritur: anima autem mortem non recipit; anima ergo non moritur.

CAPUT X.

Scriptura quoque animarum immortalitas probatur; nec non eisdem superiora habitacula adsignari ostenditur: exploditur philosophorum metempsychosis; ac deinde querela de justorum dilata mercede diluitur.

43. Habemus ergo rationem, sed hæc humana: illud divinum, quod ait Dominus: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam.* Vides igitur quia non moritur cum corpore, quæ et ponitur et resumitur, et in manus Dei Patris commendatur. Sed forte dicas speciale esse quod Christi est, et quamvis ille quæ sunt hominis susceperit, tamen quia alterius est causæ[4] et istud adstruere, ne tempus teramus, audi dicentem: *Quid scis*[5] *an nocte hac a te tua anima reposcatur?* Numquid dixit: Moriatur in te anima tua? Non; sed, *reposcatur a te.* Quæ data est, *reposcitur,* vel *repetunt a te.* Repetitur enim anima, non interimitur. Quæ repetitur, manet: quæ interimitur, non manet. Quomodo enim interimitur, de qua dixit Sapientia Dei, non timendum quemquam qui potest corpus occidere, animam autem non potest? De qua dicit Propheta: *Anima mea in manibus tuis semper.*[6] *Semper,* inquit, non in tempore.

Joan. X, 18. Luc. XII, 20. Matth. X, 28.

44. Et tu commenda animam tuam in manus Domini: non solum cum recedit e corpore,[7] sed etiam cum est in corpore, est in manibus Domini; quia non vides eam unde veniat, aut quo vadat. Est enim in te, et est cum Deo. Denique *Cor regis in manu Domini,* et ab eo regitur et gubernatur. Cor repletur mente, quia mens animæ principale est, et virtus animæ. Non eam virtutem dico quæ in lacertis, sed quæ in consiliis, temperantia, pietate, atque justitia est. Si cor hominis in manu Domini, multo magis anima. Si anima in manu Dei est, non utique anima nostra sepulcro simul cum corpore includitur, nec busto tenetur: sed quiete pia fungitur. Et

Prov. XXI, 1.

[1] Mss. A, a, *ne loquetur,* pro *ne loquatur.*

[2] Notant Maurini: « Addit edit. Rom. *jam mœchatus est in corde suo:* quæ quidem verba in aliis editt. atque in mss. omnibus desunt, sed ad absolvendum sensum sunt omnino necessaria. » Nos autem putamus hæc verba Ambrosium non adjecisse quia ad ejus scopum non pertinebant.

[3] Mss. A, N', a, b omitt. *cum electo electus eris.*

[4] Hoc est, ad aliud argumentum pertinet.

[5] Cod. A, *quis scis?* Cod. N', *qui scis.*

[6] Hæc ex Ps. GXVIII juxta Vulgatam antiquiorem, verbo *Italam,* quæ prostat in Psalterio Mediolanensi; sed Vulgata habet *in manibus meis semper,* conformiter hebraico textui.

[7] Mss. A, N', b, *recedit de corpore.* Cod. a, *recedis a corpore.*

ideo homines frustra pretiosa struunt sepulcra, quasi ea animæ, et non solius corporis receptacula sint.

45. Animarum autem superiora esse habitacula Scripturæ testimoniis valde probatur. Siquidem et in Esdræ libris legimus: *Quia cum venerit judicii dies, reddet terra defunctorum corpora, et pulvis reddet eas quæ*[1] *in tumulis requiescunt, reliquias mortuorum. Et habitacula,* inquit, *reddent animas quæ his commendatæ sunt,* IV Esdr. VII. 32. *et revelabitur Altissimus super sedem judicii.* Hæ sunt habitationes de quibus dicit Dominus, multas mansiones esse apud Patrem suum, quas Joan. XIV. 2. suis pergens ad Patrem discipulis præpararet. Sed Esdræ usus sum scriptis, ut cognoscant gentiles, ea quæ in philosophiæ libris mirantur, translata de nostris. Atque utinam non superflua his et inutilia miscuissent; ut dicerent animas hominum pariter ac bestiarum esse communes, earumque summum præmium, si magnorum philosophorum animæ in apes aut luscinias demigrarent; ut qui ante hominum genus sermone pavissent, postea mellis dulcedine, aut cantus suavitate mulcerent. Satis fuerat dixisse illis quod liberatæ animæ de corporibus ἀΐδην peterent, id est, locum qui non videretur, quem locum latine infernum dicimus.

46. Denique et Scriptura habitacula illa ani- IV Esdr. VII. 32. marum promptuaria nuncupavit: quæ occurrens querelæ humanæ, eo quod justi qui præcesserunt, videantur usque ad judicii diem, per plurimum scilicet temporis, debita sibi remunera- tione fraudari, mirabiliter ait coronæ esse similem IV Esdr. V, 42. illum[2] judicii diem, in quo sicut non[3] novissimorum tarditas, sic non priorum velocitas.[4] Coronæ enim dies exspectatur ab omnibus, ut intra eum diem et victi erubescant, et victores palmam adipiscantur victoriæ. Illud quoque non reliquit occultum eo quod superiores videantur qui ante generati sunt, infirmiores qui postea. Comparavit enim utero mulieris partus hujus *Ibid.* 53. sæculi; quoniam fortiores sunt qui in juventute virtutis nati sunt, infirmiores qui tempore senectutis. Defecit[5] enim multitudine generationis hoc sæculum, tamquam vulva generantis, et tamquam senescens creatura robur juventutis suæ, velut marcenti jam virium suarum vigore, deponit.

47. Ergo dum exspectatur plenitudo temporis, exspectant animæ remunerationem debitam. Alias manet pœna, alias gloria: et tamen nec illæ interim sine injuria, nec istæ sine fructu sunt. Nam et illæ videntes[6] servantibus legem Dei repositam esse mercedem gloriæ, conservari earum ab Angelis habitacula, sibi autem dissimulationis et contumaciæ supplicia futura, et pudorem et confusionem; ut intuentes gloriam Altissimi, erubescant in ejus conspectum venire, cujus mandata temeraverint. Sicut enim prævaricatio Adæ, ita et confusio; quoniam sicut ille per incuriam mandatorum cœlestium lapsus est, et pudore se prolapsionis abscondit, fulgorem divinæ præsentiæ verecundia peccatricis conscientiæ subire non ausus: ita et animæ peccatorum vibrantis luminis ejus splendorem non sustinebunt, quo teste se reminiscentur errasse.

CAPUT XI.

Septem ordines quibus digesta erit post hanc vitam justorum lætitia, exponit; atque ut studiose ad Deum anima accedamus, neque finem vitæ perhorrescamus, hortatur.

48. Justarum autem animarum per ordines quosdam digesta erit[7] lætitia. Primum, IV Esdr. II, 49 et seq. quod vicerint carnem, nec illecebris ejus inflexæ sint. Deinde quod, pro pretio sedulitatis et innocentiæ suæ, securitate potiantur, nec quibusdam sicut impiorum animæ erroribus et perturbationibus[8] implicentur, atque vitiorum suorum memoria torqueantur, et exagitentur quibusdam curarum æstibus. Tertio, quod servatæ a se legis divino testimonio fulciantur, ut factorum suorum incertum supremo judicio non vereantur eventum.[9] Quarto, quia incipiunt intelligere requiem suam, et futuram sui gloriam prævidere, eaque se consolatione mulcentes, in habitaculis suis cum magna tranquillitate requiescent stipatæ præsidiis Angelorum. Quintus autem ordo exultationis uberrimæ habet suavitatem, quod ex hoc corruptibilis corporis carcere in lucem libertatemque pervenerint, et repromissam sibi possideant hereditatem. Est enim ordo quietis, quia est et resurrectionis: *Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo,* inquit, *omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in ordine suo: primitiæ Christus;*

[1] Mss. A, N', a, b, *et plus reddet ea quæ.*

[2] Mss. A, a, b omitt. *illum.*

[3] Mss. A, N', a, b omitt. *non.*

[4] Solus codex S. Th., *Sicut novissimorum tarditas non excludetur, sic nec priorum velocitas ante admittetur.* (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, N', a, b, *Deficit.*

[6] Ne periodus suspensa maneat principalis verbi defectu, huic voci *videntes* oportet subintelligere *erunt.*

[7] Mss. A, a, b omitt. *erit.*

[8] Unus Reg. Codicum, *terroribus, et perturbationibus.* Quod non displicet. (Edit. Maur.)

[9] Apparent quidem prima fronte hæc verba contraria illis quæ lib. II *De Cain et Abel,* c. 2, n. 9, sic habes: *Solvitur corpore anima, et post finem vitæ hujus adhuc tamen futuri ambiguo suspenditur.* Verum facile ab hujusmodi contrarietate liberabitur Ambrosius, si consideremus ultima ista quæ eo loci tantum obiter posita sunt, hoc sensu explicari posse, ut nimirum anima non de sua felicitate, quam ipsi cognitam et exploratam esse Patrum communis est opinio, dicatur ambigere, sed de resurrectionis ac judicii die, immo et de fratrum salute, quibus, Ambrosio teste, compatitur, ut jam in admonitione ad hunc librum diximus. Nam si de salute propria vir sanctus incertam putasset, qui eodem libro c. 9, n. 31, de justis demortuis dixisset: *Et merito pro viventibus habentur, quia etsi corporis gustaverint mortem, vitam tamen incorpoream capiunt, et illuminantur suorum splendore meritorum, luce quoque fruuntur æterna?* Et cap. seq., n. 36, non dubitanter adserit, *quod ipsa vera et beata vita sit, quam unusquisque bene conscius vivit multo purius ac beatius, cum hujus carnis anima nostra deposuerit involucrum..... in illum superiorem revolans locum, unde nostris infusa visceribus..... ingemuit.* (Edit. Maur.)

deinde qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt, deinde finis. Erit igitur ordo diversus claritatis et gloriæ, sicut erit ordo meritorum. Processus quoque ordinum processum exprimit claritatis. Denique sexto ordine demonstrabitur iis, quod vultus earum sicut sol incipiat refulgere, et stellarum luminibus comparari; qui tamen fulgor earum corruptelam jam sentire non possit. Septimus vero ordo is erit, ut exultent cum fiducia, et sine ulla cunctatione confidant, et sine trepidatione lætentur, festinantes vultum ejus videre, cui sedulæ servitutis obsequia detulerunt: de quo innoxiæ conscientiæ recordatione præsumant gloriosam mercedem laboris exigui, quam incipientes recipere, cognoverunt indignas esse hujus temporis passiones quibus remunerationis æternæ gloria tanta refertur. Hic ordo, inquit, animarum, quæ sunt justorum, quas etiam immortales non dubitavit dicere in quinto ordine; eo quod spatium, inquit, incipiunt recipere fruentes et immortales. Hæc est, inquit, requies earum per septem ordines, et futuræ gloriæ prima perfunctio, priusquam in suis habitationibus quietæ congregationis munere perfruantur. Unde ait Propheta ad Angelum: Ergo dabitur tempus animabus, postquam separatæ fuerint de corporibus, ut videant ea quomodo dixisti.[1] Et dixit Angelus: Septem dies erit libertas earum, ut videant, in septem diebus, qui prædicti sunt sermones, et postea congregabuntur in habitaculis suis. Hæc ideo plenius de justorum ordinibus expressa sunt, quam de pasionibus impiorum; quia melius est cognoscere quomodo innocentes salventur, quam quomodo crucientur flagitiosi.

II Cor. xv, 22 et seq.

IV Esdr vii.

IV Esdr. ix.

Ibid.

[1] *Ibid.*

49. Ergo quia justi hanc remunerationem habent, ut videant faciem Dei, et lumen illud quod illuminat omnem hominem, abhinc induamus hujusmodi studium, ut appropinquet anima nostra Deo, appropinquet oratio, adhæreat illi nostrum desiderium, non separemur ab eo. Et hic quidem positi, meditando, legendo, quærendo copulemur Deo, cognoscamus eum ut possumus. Ex parte enim hic cognoscimus, quia hic imperfecta, illic perfecta omnia: hic parvuli, illic robusti. *Videmus,* inquit, *nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem.* Tunc revelata facie gloriam Domini[2] speculari licebit, quam nunc animæ corporis hujus concretis visceribus involutæ, et quibusdam carnis hujus maculis et colluvionibus obumbratæ sincere videre non possunt. *Quis enim,* inquit, *videbit vultum meum, et vivet?* Et recte. Nam si solis radios oculi nostri ferre[3] non possunt, et si quis diutius e regione solis intenderit, cæcari solere perhibetur: si creatura creaturam sine fraude atque offensione sui non potest intueri, quomodo potest sine periculo sui vibrantem cernere vultum creatoris æterni, corporis hujus opertus exuviis? Quis enim justificatur[4] in conspectu Dei, cum unius quoque diei infans mundus a peccato esse non possit, et nemo possit de sui cordis integritate et castimonia gloriari?

S. Aug. l. iv *contra duas epist. Pelag.*, c. 11.

1 Cor. xiii, 12.

[2]

Exod. xxxiii, 20.

[3]

[4]

50. Non timeamus igitur recipi ab hominibus, non vereamur illum debitum omnibus finem, in quo Esdras remunerationem suæ devotionis invenit, dicente ei Domino: *Tu enim recipieris ab hominibus, et conversaberis residuum*[5] *cum Filio meo, et cum similibus tuis.* Quod si illi gloriosum et jucundum erat cum similibus conversari, quanto nobis gloriosius erit et jucundius ad meliores pergere, et conversari cum iis, quorum facta miramur?

[5]

IV Esdr. xiv, 9.

51. Quis utique prior, Esdras, an Plato? Nam Paulus Esdræ, non Platonis secutus est dicta. Esdras revelavit[6] secundum collatam in se revelationem justos cum Christo futuros, futuros cum sanctis. Hinc et Socrates ille festinare se dicit ad illos suos Deos,[7] ad illos optimos viros. Nostra sunt itaque quæ in philosophorum litteris præstant: et ille posuit ea quorum proprium testimonium non habebat: nos divini præcepti habemus auctoritatem. Moyses et Elias cum Christo apparuerunt: Abraham duos alios cum Deo suo suscepit hospitio: Jacob Dei castra conspexit: Daniel justos sicut solem et stellas fulgere in cœlo, revelante sibi Spiritu sancto, declaravit.

Matth. xvii, 3.

Gen. xviii, 2.

Gen. xxxii, 2.

Dan. xii, 3.

CAPUT XII.

Æternam felicitatem describit, quam nobis etiam destinatam esse demonstrat, et a Christo adprecatur. Deinde ejusdem qualitates prosequens, illam vivorum regionem esse ostendit, hanc mortuorum. Ferventi demum adhortatione, ut Christo adhæreamus, librum absolvit.

52. His igitur freti, intrepide pergamus ad Redemptorem nostrum Jesum: intrepide ad patriarcharum concilium, intrepide ad patrem nostrum Abraham, cum dies advenerit, proficiscamur: intrepide pergamus ad illum sanctorum

[1] Mss. A, a, b, *ut videant de quo modo dixisti.*

[2] Mss. A, N', *gloriam Dei.*

[3] Mss. A, a, b, *videre.*

[4] Cod. N', *justificabitur.*

[5] Rom. edit. *ab omnibus, et conversaberis residuus.* Sic etiam Vulgata, quæ pro, *Filio meo,* quod habent omnes Ambr. mss. atque edit. legit, *consilio meo.* (Edit. Maur.)

[6] Cod. N', *revera ait.*

[7] Ita mss. ac editt. omnes, excepta Rom. ubi legitur, *ad illos semideos;* idque ex *Apologia Socratis,* ut ad marginem adnotatur. Sed non videmus ad quem illius Apologiæ locum hoc possit referri, nisi forte ad istum, in quo exponitur quam beata migratio illa sit, venire ad eos qui juste apud inferos dicuntur judicare, quales Rhadamantus, etc. .....καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων, etc. Atqui hoc ipsum multo commodius referatur ad alium locum ex *Phædone,* quem suis verbis hic subjicimus. Νῦν δὲ εὖ ἴστε ὅτι παρ' ἄνδρας τε ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς, καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διϊσχυρισαίμην. ὅτι μέν τοι παρὰ θεοὺς δεσπότας πάνυ ἀγαθοὺς ἥξειν, εὖ ἴστε εἰπέρ τι ἄλλο τῶν τοιούτων, διϊσχυρισαίμην ἂν καὶ τοῦτο. *Nunc autem probe nostis sperare me fore ut ad bonos viros perveniam, hoc tamen non omnino affirmaverim: quod vero ad deos dominos omni ex parte bonos perventurus sim, bene nostis a me, si quid aliud hujusmodi, illud certe affirmari.* (Edit. Maur.)

cœtum, justorumque conventum. Ibimus enim ad patres nostros, ibimus ad illos nostræ fidei præceptores; ut etiamsi opera desint, fides opituletur, defendatur hereditas. Ibimus et ubi sinum suum Abraham sanctus expandit, ut suscipiat pauperes, sicut suscepit et Lazarum: in quo sinu requiescunt, qui in hoc sæculo gravia atque aspera pertulerunt.

53. Sed nunc, pater, etiam atque etiam extende ad suscipiendum hunc pauperem manus tuas, aperi gremium tuum, expande sinus tuos, ut plures suscipias, quia plurimi in Dominum crediderunt. Sed tamen, quamvis fides creverit, abundat iniquitas, refrigescit caritas. Ibimus ad eos, qui recumbunt in regno Dei cum Abraham, Isaac et Jacob, quoniam rogati ad cœnam non [1] se excusaverunt.[1] Ibimus eo ubi paradisus est jucunditatis, ubi Adam qui incidit in latrones nescit jam vulnera sua flere, ubi et latro ipse regni cœlestis consortio gratulatur, ubi nullæ nubes, nulla tonitrua, nullæ coruscationes, nulla ventorum procella, neque tenebræ, neque vesper, neque æstas, neque hyems vices variabunt temporum. Non frigus, non grando, non pluviæ, non solis istius erit usus, aut lunæ, neque stellarum globi: sed sola Dei fulgebit claritas. Dominus enim erit lux omnium; et illud lumen verum, quod illuminat omnem hominem, fulgebit omnibus. Ibimus eo ubi servulis suis Dominus Jesus mansiones paravit, ut ubi ille est, et nos simus. Sic enim voluit. Quæ sint illæ mansiones audi dicentem: *In domo* Joan. XIV, 2. *Patris mei mansiones multæ sunt.* Quæ sit voluntas: *Iterum,* inquit, *venio, et accersio vos ad* Ibid. 3. *me ipsum, ut ubi ego sum, et vos sitis.*

54. Sed dices quia solis discipulis loquebatur, quod ipsis solis spoponderit multas mansiones. [2] Igitur undecim tantum discipulis præparabat?[2] Et ubi est illud quod ex omnibus mundi par- Matth. VIII, 11. tibus venient et recumbent in Dei regno? Unde voluntatis divinæ dubitamus effectus? Sed Christi velle fecisse est. Denique demonstravit et viam, demonstravit et locum, dicens: *Et quo vado,* Joan. XIV, 4. *vos scitis, et viam scitis.* Locus apud Patrem est, via Christus est, sicut ipse ait: *Ego sum via, et veritas, et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per* Ibid. 6. *me.* Ingrediamur hanc viam, teneamus veritatem, vitam sequamur. Via est quæ perducit, [3] veritas est[3] quæ confirmat, vita quæ per se [4] redditur.[4] Et ut sciamus veram voluntatem, addidit in posterioribus: *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum; ut vi-* [5] Joan. XVII, 12. *deant claritatem meam.*[5] Repetitio ista confirmatio est, sicut illud: *Abraham, Abraham!* Et Gen. XXII, 1. alibi: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates* Is. XLIII, 25. *tuas.* Pulcre autem quod supra promisit, hic poposcit. Et quia ante promisit, et sic poposcit, non ante poposcit, et sic promisit: promisit quasi arbiter muneris, conscius potestatis: poposcit a Patre quasi pietatis interpres. Et ante promisit, ut potestatem cognoscas: poposcit postea, ut pietatem intelligas. Non poposcit ante, et sic promisit; ne videretur promisisse potius quod impetraverat, quam quod promiserat, præstitisse. Nec superfluum putes quod poposcit, cum tibi exprimat paternæ voluntatis consortium, in quo unitatis indicium, non incrementum est potestatis.[6] [6]

55. Sequimur te, Domine Jesu: sed ut sequamur accersi,[7] quia sine te nullus adscendit. [7] Tu enim via es, veritas, vita, possibilitas, fides, præmium. Suscipe nos quasi via, confirma quasi veritas, vivifica quasi vita. Pande illud tuum bonum quod videre desiderabat David, inhabitans in domo Domini; ideoque dicebat: *Quis* [8] *ostendit nobis bona?* Et alibi:[8] *Credo videre bona* Ps. IV, 6. *Domini in terra viventium.* Ibi enim sunt bona, Ps. XXVI, 13. ubi vita perpetua est, vita sine crimine. Alibi quoque ait: *Replebimur in bonis domus tuæ.* Ps. LXIV, 5. Quod ideo frequentavit, ut scires hinc bonum illud philosophos transtulisse, quod summum adserunt. Pande ergo illud vere bonum tuum, illud divinum, in quo et vivimus, et sumus, et movemur. Movemur quasi in via, sumus quasi Act. XVII, 28. in veritate, vivimus quasi in vita æterna. De- Joan. XIV, 6. monstra nobis illud bonum, quod est simile sui, semper indissolubile atque immutabile, in quo simus æterni in agnitione omnis boni, sicut vas electionis tuæ Paulus testificatus est dicens: *Forsitan enim ideo discessit ad horam, ut æter-* Philem. XV. *num illum reciperes.* Æternum ergo ministrum Dei dixit, scribens ad Philemonem, cujus fidem in agnitionem omnis boni quod in sanctis est, in Christum Jesum evidentiorem fieri postulabat. In quo bono est requies pura, lux immortalis, gratia perpetua, hereditas animarum pia, et secura tranquillitas, non morti subjecta, sed erepta de morte, ubi nullæ lacrymæ, nullus est fletus. Unde enim illic fletus, ubi nullus est lapsus? Ubi sunt sancti tui erroribus et sollicitudinibus, insipientia atque ignorantia, timore ac metu, cupiditatibus atque corporeis[9] colluvio- [9] nibus et passionibus absoluti, ubi regio viventium est. Et ut adsertioni huic adjungamus auctoritatem, de hoc[10] bono Propheta dicit: *Con-* [10] *vertere anima mea in requiem tuam, quia Do-*

[1] Mss. A, N' omitt. *se.* Cod. a, *non recusaverunt.*

[2] Mss. A, b, *præparabit.*

[3] Mss. A, N', a, b, omitt. *est.*

[4] Rom edit. ex uno cod. Vat. *vita quæ perseverantibus redditur.* Sensus hic verus quidem est atque apertus; attamen is minime rejiciendus quem omnes aliæ editt. ac mss. præ se ferunt. In his siquidem eo dicitur vita per se reddi, quod cum ea bonorum sui ordinis (puta naturalis naturalium, supernaturalis supernaturalium) primum ac fundamentum sit, non ipsa ad alia, sed alia ad ipsam referuntur. (Edit. Maur.)

[5] Eadem Rom. edit. sola *claritatem meam, Pater juste.* Dubio procul quia visa est dictio, *Pater,* geminanda ob id quod sequitur, *Repetitio ista.* Verum hæ voces non videntur alia de causa positæ, nisi quia idem videtur bis fuisse significatum per illa verba, *ut..... sint mecum, ut videant,* etc. (Edit. Maur.)

[6] Quotiescumque occasio præbetur, contra Arianos, huic inter Patrem et Filium perfectæ insistit æqualitati.

[7] Mss. A, b, *accerse.* Cod. a, *ascende.*

[8] Mss. A, N', a, b, *Et alibi quoque dicit.*

[9] Mss. A, N', a, b, *atque omnibus corporeis.*

[10] Mss. A, N', a, b, *de quo.*

[1] *minus benefecit tibi:*[1] *quoniam eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu. Placebo Domino in regione vivo-*
Ps. CXIV, 7 et s. *rum. Placebo*, dixit, non placeo, hoc est, de tempore sibi blanditur futuro. Contraria sunt autem præsentibus futura, et temporalibus æterna. Et ideo quoniam ibi vivorum regio, hic utique mortuorum.

56. An non mortuorum hæc regio, ubi umbra mortis, ubi porta mortis, ubi corpus est mortis? Denique donatur Petro, ne forte portæ
Matth. XVI, 18. inferi prævaleant ei. Portæ inferi istæ sunt terrenæ. Unde et ille ait: *Qui exaltas me de portis*
Ps. IX, 15. *mortis.* Sicut enim sunt portæ justitiæ in quibus sancti Domino confitentur, ita sunt criminum portæ in quibus impii Dominum negaverunt. Audi quoniam regio ista sit mortuorum. *Si quis*
Num. XIX, 11. *igitur mortuum tetigerit, immundus erit.* Immundus autem in conspectu Domini omnis iniquus. Si quis igitur tetigerit iniquitatem, immundus erit: si quis in deliciis, mortuus; *quoniam quæ*
I Tim. V, 6. *in deliciis est, vivens mortua est.* Et qui infideles sunt, descendunt in infernum viventes: etsi nobiscum videntur vivere, sed in inferno sunt. Si
14, q. 4, c. *Si quis usuram.* quis usuram accipit, rapinam facit, vita non
Ezech. XXXIII, 48, 49. vivit, ut habes in Ezechiele. Si quis autem justus justificationes Domini custodit ut faciat eas, *vita,* inquit, *vivet, et vivet in eis.* Ipse est ergo in regione vivorum, in illa regione ubi vita non est abscondita, sed libera; ubi non umbra, sed gloria. Hic enim nec ipse Paulus vivebat in
Coloss. III, 3, 4. *dita est cum Christo in Deo: cum autem Christus apparuerit vita nostra, tunc et nos cum illo apparebimus in gloria.*

57. Festinemus ergo ad vitam. Si quis vitam tangit, vivet. Denique tetigit illa mulier quæ tetigit fimbriam ejus, et a morte dimissa est, cui dicitur: *Fides tua te salvam fecit, vade in*
Luc. VIII, 48. *pace.* Si enim qui mortuum tangit, immundus est; sine dubio qui viventem tangit, salvus est. Quæramus ergo viventem. Sed iterum videamus, ne eum quæramus inter mortuos, et dicatur nobis sicut et mulieribus illis: *Quid quæritis*
Luc. XXIV, 6. *viventem cum mortuis? Non est hic, sed surrexit:* Ipse quoque Dominus ubi se[2] quæri vellet, ostendit dicens: *Vade ad fratres meos, et dic eis: Adscendo ad Patrem meum, et ad Patrem*
Joan. XX, 17. *vestrum, Deum meum, et Deum vestrum.* Ibi ergo quæramus eum, ubi quæsivit Johannes, et invenit. Ille eum in principio quæsivit, et invenit
Joan. I, 1. viventem apud viventem, Filium apud Patrem. Nos eum in temporum fine quæramus, et complectamur pedes ejus, et adoremus eum, ut
Matth. XXVIII, 5. dicat et nobis: *Nolite timere,* id est, nolite timere a peccatis sæculi, nolite timere ab iniquitatibus mundi, nolite timere a fluctibus corporalium passionum; ego sum peccatorum remissio: nolite timere a tenebris, ego sum lux: nolite timere a morte, ego sum vita; quicumque ad me venit, mortem non videbit in æternum. Quoniam ipse est plenitudo divinitatis, et ipsi est gloria, decus, perpetuitas a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia sæcula sæculorum, amen.

[1] Mss. A, N', a, b, *benefecit mihi;* quæ lectio fortasse præferenda, quippe quæ etiam in antecedenti c. IX hujus libri habetur, necnon in cod. Alex. et Ps. Corb.; Augustinus vero utramque lectionem admittit.

[2] Mss. A, N', a, b omitt. *se.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE FUGA SÆCULI.

Non secus ac præcedens liber *De bono mortis* iste qui *De fuga sæculi* inscribitur ad mores componendos vere juxta christianæ fidei axiomata valde efficax esse debuit, cum mundi pericula, rerumque hujus sæculi vanitatem evidenter ac graphice ob oculos ponat, estque inter præcipua exempla illius præstantissimæ eloquentiæ qua sanctus noster Doctor pollebat, illiusque ferventis zeli quo pro animarum salute incendebatur. En autem quæ de hoc volumine peculiariter prænoscere juvabit.

« Hic liber (admonuere Maurini Editores) diversas inter Ambrosiana opera sedes occupavit. Etenim in « mss. atque in editt. antiquissimis proximum post libros *De Isaac,* et *De Bono mortis* locum obtinet. Cum « autem Erasmo libuisset omnia Ambrosii monumenta in certas classes distribuere, illum cum superiori « tractatu *De Bono mortis* in ethicorum ordinem post libros *De Officiis,* ac *De Virginibus* coegit, in « quo eum postea Costerius, et Gillotius imitati sunt. Postremo qui Romanæ præerant editioni hunc ipsum « librum nihil aliud esse rati, quam mysticam expositionem loci Geneseos, ubi Rebecca filium suum Jacob
Cap. XXVII, 43. « ut in Mesopotamiam fugiat, suadet; eumdem post commentationem *De Jacob, et Vita beata* transtu- « lere. Sed illi quidem non idoneo tibicine innixi. Enim vero etsi haud semel illam Jacobi fugam memoret « S. Antistes, numquam tamen illius fuit consilium enarrationem in eum Scripturæ locum elucubrare: nec « aliter hujusce Patriarchæ exemplo utitur, atque aliorum quorumdam præstantium virorum, quos eo pro- « ponit, ut efficacius ad æternum mundo nuntium remittendum stimularet. Quocirca hoc libro attentiori « examine discusso pristinum ei locum restituimus; idque eo lubentius, quod is tantummodo disputationi « *De Jacob, et Vita beata* quam in Rom. editione sequebatur, præponendus sit: qua ex mutatione nihil « oboriri potest confusionis. Atqui ad id non sola nos impulit manuscriptorum veterumque editionum au- « ctoritas: sed multo magis quæ illum cum superioribus tractatibus conjungit, materiæ cognatio. Quidni « etiam ipsiusmet Ambrosii testimonium? Cum enim in ipso libri limine ita loquitur: *Frequens nobis est* « *de effugiendo sæculo isto sermo,* minime dubitamus eum tacite quodammodo indicare tractatus *De* « *Abraham, De Isaac et Anima,* ac *De Bono mortis;* quippe qui auditores sive lectores suos instantius « ad sæculi ejusque vanitatum fugam in his omnibus adhortetur, ac præcipue in hoc ultimo, ubi in ea re « tria capita, quemadmodum a nobis in superioribus admonitionibus observatum est, consumuntur.

« Hoc ipsum tota istius libelli demonstrat constitutio. Superius enim a nobis ostensum est S. Præsulem « in concionibus ac tractatibus suis catechumenos competentes quam diligentissime omnibus Christianæ « vitæ præceptionibus imbuisse: at illud præcipua quadam cura inculcasse, quantopere ad fugiendas sæculi « vanitates obstringerentur. Verum his angustiis non claudebatur ejus sollicitudo. Rebatur siquidem id vel « maxime sui esse officii, ut eos post susceptum baptisma in doctrina quam se docente jam didicerant, « confirmaret. Quapropter ab ipso hujus scriptionis exordio ostendit quam sit humanæ fragilitati atque Cap. n. 1 et seq. « cupiditati proclive sensim in mundanas ineptias relabi: quam autem arduum in sancto proposito perse- « verare; atque adeo ipsis ut indefesso cursu vanitates fugiant, ac supra illas positi ad perfectionem inde- « sinenter contendant, manibus pedibusque adnitendum. Nihil aliud in veteri lege per sex illas refugii ci- Cap. 2 3 et init. 4. « vitates quæ reis homicidii non voluntarii patebant, significatum probat: qua in re diutius quam privatim « in alia ulla insistit. Deinde in quo hæc fuga posita sit, declarat; quamque illis eadem gloriosa, utilis, Cap. 4, c. 17. « ac necessaria sit, propositis Patriarcharum, Prophetarum, Apostoli, atque etiam ipsius Christi Domini
Cap. 4, n. 19, 20. « exemplis evincit, sed ipsam celerem esse oportere. Docet ejus stadium ac metam summum atque incom- Cap. 6, n. 32. *Ibid.* « mutabile bonum esse, hoc est, Deum ipsum; proindeque nullo alio stimulo illos acrius excitari debere Cap. 7, n. 37 et seq. « ad evadendum e mundo, ubi divino permissu hactenus peccatum et malitia perseverant, et unde ipsemet « Christus ista extirpare noluit, quamquam eorum auctorem diabolum condemnaverit.

« Verum cum ei a novis illis Christianis objici posset quibusdam vinculis se se constringi, per quæ sibi « ex mundo profugere haud quaquam liceret; ipsis aperit qua ratione mundum corpore non deserentes Cap. 8, n. 45 et seq. « inde animo possent evolare, Deo unice adhærere, observare ejus præcepta, et occasionem ulterius in via « virtutis progrediendi nullam non arripere. Ad extremum huic disputationi coronidem ponit vehementis-
Cap. 9, n. 51 et seq. « sime juxta ac facundissime exhortando, ne cum sæculo, cui semel in baptismate ut suas sibi res haberet « solemni divortio edixerant, ullam in posterum inirent societatem, persuasi nimirum in se non jam ve- « terem hominem apparere debere, sed novam illam vitam quam in genitali fonte ubi Christo commortui « simul etiam cum ipso revixerant, accepissent. Porro si Ambrosium ad homines baptismo recens initiatos « sermonem habere ex operis epilogo constat, idem non minus tum ex ejus exordio, tum ex medio ma- Cap. 1, 7, 8. « nifestum est. Atqui istuc ipsum non secus ac reliquæ ejusdem commentationis partes luce meridiana « clarius ostendunt illam e concionibus vel potius e concione una constare, quam dubio procul festis pa- « schalibus circiter annum CCCLXXXVII quo superiores libros compositos fuisse observavimus, pronuntiavit. « Utrum autem huic eidem libello titulus ab Ambrosio inditus sit *De fuga sæculi,* id sane Augustini a
L. II *contra Jul. Pelag.*, c. 8; et lib. IV *contra duas ep. Pel.*, c. 11. « quo ita laudatur, in controversia poni non sinit auctoritas. Non dissimulandum tamen in manuscriptis « aliquot inscriptum legi *De Esau et Fuga sæculi.* Sed quid occasionem additioni dederit, prorsus non « videmus. Standum itaque jam receptæ inscriptioni.

« Etsi Philonis libro *De Profugis* argumentum Agar fugitiva præbuerit, ejus tamen subsidio S. Antistes
« utiliter aliquot locis usus est, ut puta ubi de patriarchis Jacob et Joseph, deque sex refugii civitatibus Cap. 4 et 8.
Cap. 2 et al. « disserit. Hic autem duo haud indigna quæ observentur, animadvertes; alterum quidem quod jam a nobis
« est adnotatum, nempe Ambrosium quidquid a Judæo illo mutuabatur, illud in usus christianos conver-
« tere, ac variis rationibus testimoniisque ex novo Testamento petitis confirmare: alterum vero causam
« cur idem Præsul tam libenter e Philonis commentationibus hauriret, istam esse, quod videlicet complura
» illius doctrinæ capita ad Christianæ religionis placita facili negotio redigi possent; cujus sane rei cla-
Cap. 2 et 3. « rissimum exemplum quæ in hoc libro de Verbo divino disputantur, suppeditant. »

Cæterum abs re non erit commonefacere, non iis tantum operibus quæ in nota marginali præcedentibus verbis a Maurinis apposita commemorantur, Augustinum ad librum *De fuga sæculi* provocasse; verum etiam *De bono perseverantiæ* capp. VIII, XIV et XIX; eo præcipue scopo ut intrinsecam ostenderet necessitudinem inter doctrinam tam de gratia quam de libero arbitrio; atque ex his quoque clarius elucet quantopere magnus Augustinus per magnum Ambrosium in re theologica fuerit excultus.

Eadem vero ratio quæ Maurinos Editores movit ut hunc librum in eum locum restituerent quem in antiquioribus editionibus occupaverat, nobis quoque persuasit ne ex eodem illum rursus exturbaremus. Hunc autem tractatum cum jam supra memoratis Mss. A, N', a, b, necnon cum Editione Mediolanensi anni 1491 nobis æque conferre licuit. Sed præterea ad ejus recensionem aliud iterum subsidium interdum præsto nobis fuit, cujus etiam proinde mentio suis locis occurret: nempe sub littera c alium codicem in Bibliotheca Ambrosiana extantem (*H. 62 Inf.*) denotavimus, cujus ætas nobis ad sæc. XII referri visa est. Codex est acephalus, ac proinde hujus tractatus priorem partem amisit, usque ad n. 17; adest quoque notabilis lacuna a n. 23 ad 49; majoris vero momenti nobis fuit quoad tractatum subsequentem *De Jacob et Vita beata,* quem integrum servat.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE FUGA SÆCULI

LIBER UNUS.

Scriptus circiter an. 387.

CAPUT I.

Hominem non posse terrenas illecebras et cupiditates fugere, nisi divinum adsit præsidium. Quot ille impedimenta a sensibus patiatur; quamque eum necesse sit tristia lætis anteponere, cum in his nihil nisi vanitas reperiatur. Tandem qui salvus esse velit, supra mundum adscendat, oportere.

S. Aug. l. II *contra duas epist. Pel.* c. 11.

FREQUENS nobis de effugiendo sæculo isto est sermo; atque utinam quam facilis sermo, tam cautus et sollicitus esset[1] affectus. Sed quod pejus est, frequenter irrepit terrenarum illecebra cupiditatum, et vanitatum offusio mentem occupat; ut quod studeas vitare, hoc cogites, animoque volvas: quod cavere difficile est homini, exuere autem impossibile. Denique voti eam magis esse rem quam effectus testatur Propheta dicendo: *Declina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam.* Non enim in potestate nostra est cor nostrum, et nostræ cogitationes, quæ improviso effusæ mentem animumque confundunt, atque alio trahunt quam tu proposueris, ad sæcularia revocant, mundana inserunt, voluptuaria ingerunt, illecebrosa intexunt; ipsoque in tempore quo elevare mentem paramus, insertis inanibus cogitationibus, ad terrena plerumque dejicimur.

Ps. CXVIII, 36.

2. Quis autem tam beatus qui in corde suo semper adscendat? Sed hoc sine auxilio divino qui fieri potest? Nullo profecto modo. Denique supra eadem Scriptura dicit: *Beatus vir cujus est auxilium*[2] *abs te, Domine, adscensus in corde ejus.* Beatus plane quem delectatio non revocat, quem non inclinat voluptas, qui ad inferiora non respicit; quod nec ipsius Lot uxor potuit evadere. Quo admonitus exemplo Apostolus, posteriora obliviscens, et ea quæ sunt priora appetens festinabat ad bravium, et pervenire meruit; quia ante se Christum videbat, a quo ad justitiæ vocabatur coronam. Sed pervenit ille qui se ipsum sibi abnegavit, ut Christum lucraretur. Denique non ipse vivebat, sed vivebat in eo Christus.

Ps. LXXXIII, 6.

3. Nam quis inter tot passiones hujus corporis, inter tot[3] illecebras hujus sæculi tutum atque intemeratum servare potest vestigium? Respexit oculus, et sensum mentis avertit: audivit auris, et intentionem inflexit: inhalavit odor, et cogitationem impedivit: os libavit, et crimen retulit: tactus contigit, et ignem adolevit. *Intravit mors per fenestram,* dixit Propheta. Fenestra tua est oculus tuus. Si videas mulierem ad concupiscendum, intravit mors: si audias sermones meretricios,[4] intravit mors: si luxuria sensus tuos capiat, penetravit mors. Et ideo qui vult adscendere, non læta sæculi, non amœna, non delectabilia, sed plena doloris et fletus sequatur; melius est enim ire in domum luctus, quam in domum gaudii. Denique nec Adam de paradiso descendisset, nisi delectatione deceptus esset.

Jer. IX, 21.

4. Pulchre igitur David, qui periculosos hominis etiam ipsos adspectus[5] fuerat expertus, beatum illum dicit, cui spes omnis in Dei nomine est.[6] Sic enim non *respicit in vanitates, et insanias falsas,*[7] si semper in Christum intendat, semper Christum interioribus oculis adspiciat. Unde iterum ad ipsum conversus ait: *Averte oculos meos, ne videant vanitatem.* Vanitas circus est, quia nihil prodest: vanitas[8] est equorum velocitas, quia mendax ad salutem est: vanitas theatrum est: vanitas ludus omnis: *Omnia vanitas,* inquit Ecclesiastes, *quæ in hoc sæculo sunt.* Denique qui salvus esse vult, supra mundum adscendat, quærat Verbum apud Deum,[9] fugiat hunc mundum, terras relinquat. Non enim

Ps. XXXIX, 5.

Ps. CXVIII, 37.

Eccl. I, 2.

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, omitt. *esset.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *auxilium ejus.* Ita habent et LXX ἡ ἀντίληψις αὐτοῦ, nec non Augustinus in hunc Ps. *cujus est susceptio ejus.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *inter tantas.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N', a, *meretricis.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *periculosos homines etiam ipso adspectu.* Notant Maur. quosdam alios etiam codd. et antiquas editt. hanc exhibere non aspernandam lectionem.

[6] Cod. b, *in Deo est.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', b omitt. *falsas.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *vana est.*

[9] Cod. b, *apud Patrem Deum.*

potest percipere illud quod est, et est semper, nisi prius hinc fugerit. Unde et Dominus volens Patri Deo appropinquare, ad apostolos ait: *Surgite, eamus hinc.* Joan. XIV, 31.

CAPUT II.

Sæculum fugiendum docet lex de civitatibus refugii, de quibus quatuor discutiuntur; primum, cur illæ in sorte levitarum delectæ: secundum, cur numero sex: tertium, cur earum tres ultra Jordanem, ac totidem in terra Chananæa: quartum, cur homicida mortem pontificis ibi jubeatur expectare. Quæ omnia diversis virtutibus accomodantur.

5. Docet te etiam lex fugiendum sæculum, Deum sequendum. Quid enim aliud docet, cum dicit: *Disponetis vobis civitates ad refugium, et erunt vobis refugia, quo refugiat homicida omnis, qui percusserit animam invitus?* Num. XXXV, 11. Et infra: *Sex civitates ad refugia erunt vobis, tres civitates dabitis trans Jordanem, et tres civitates dabitis*[1] *in terra Chanaan?* *Ibid.* 13, 14. Aperte quidem confugientibus hoc crimen[2] homicidii refugia proposita sunt. Sed[3] consideremus altius. Quatuor sunt quæ admonent profundius esse spectanda arcana lectionis istius. Unum, qua ratione ex his civitatibus quæ levitis in portionem sorte obvenerunt, sex civitates ad refugium datæ sint homicidii crimine laborantibus; cur non etiam aliarum tribuum civitates ad hoc munus deputatæ? Secundum, qua ratione sex numero; non enim otiose numerus hic præscriptus videtur neque plurium neque pauciorum civitatum. Tertium, cur tres ultra Jordanem civitates, et tres in regione Chananæa dispositæ sint, quæ refugio peccantibus forent. Quartum, cur dinumeratio[4] et definitio temporis comprehensa sit, intra quod habitet homicida in civitate refugii, quoad moriatur sacerdos magnus, et post mortem sacerdotis magni revertatur homicida in civitatem habitationis suæ. *Ibid.* 25. De singulis ergo oportet dicere, atque eo ordine quo proposuimus, quæsita absolvere.

6. Competenter itaque levitarum civitates datas ad refugium primo explicandum est. Congrue autem provisum liquet; quia levitæ fugitantes sunt mundi hujus, ut placeant Deo, relinquant patriam, parentes, filios, omnem cognationem, ut adhæreant uni Deo. Denique et Abrahæ dictum est: *Exi de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui.* Gen. XII, 1. Sed forte dicas: levita non erat. Sed habebat in lumbis suis Levi, ut legimus ad Hebræos scriptum. Hebr. VII, 10. Et Dominus levitis dicit, cum discipulis suis, hoc est, apostolis dicit: *Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me.* Luc. IX, 23. Quamquam ad omnes jam dictum sit: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus in adoptionem.* I Petr. II, 9. Venit plenitudo, reliquiæ cessarunt. Christus enim omnes vocavit, omnibus profecto[5] patet, ut omnes sequantur, omnibus regnum propositum, et vita æterna. 5

7. Ergo cui Deus portio est, nihil debet curare nisi Deum, ne alterius impediatur necessitatis munere. 12, quæst. 1, c. *Cui portio.* Quod enim ad alia officia confertur, hoc religionis cultui, atque huic nostro officio decerpitur. Hæc enim vera est sacerdotis fuga, abdicatio domesticorum, et quædam alienatio carissimorum; ut suis etiam[6] se abneget, qui servire Deo gestit. 6 Recte ergo fugaces fugacibus commendavit æternæ legis sanctio; ut qui hunc mundum obliti sunt, eos recipiant qui peccata sua condemnantes atque opera, oblivionem vitæ superioris expetant, et sæcularia quæ gesserint, abolere desiderent. Fugitans igitur est suorum sacri altaris ejus minister. Unde Dominus quasi princeps sacerdotum, formam levitis in Evangelio dans suo dixit: *Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei?* Matth. XII, 48. Hoc est, non agnosco matrem, non recognosco fratres, ignoro proximos. Mater mea et fratres mei ii sunt, qui audiunt verbum Dei, et faciunt. *Ibid.* 50. Solum ergo Verbum Dei novit minister, cum eos novit in quibus operatur Verbum Dei. Et ideo exsul est mundi, fugitans corporis, fugitans passionum, abdicat se omnibus, ut solus remaneat, sicut Elias dixit: *Et ego relictus sum solus.* III Reg. XIX, 4. Sed non erat solus cum quo erat Christus. Et ipse Dominus relictus est solus:[7] *Sed non sum,* inquit, *solus, quoniam Pater mecum est.* 7 Joan. XVI, 32.

8. Est etiam illa causa quia levitæ ministri sunt Dei. Et ideo ipsorum civitates fugientibus homicidis per legem deputantur; quia ipsis jus est divina[8] mandata exsequi circa eos qui crimen mortale admiserint. 8 Nescit Ecclesia publicas leges; suas novit.[9] 9 Ut Dominico sacerdos obediat imperatui, audi Levitam dicentem: *Tra-*

[1] Ed. Med. et Mss. A, b omitt. *dabitis.*

[2] *Confugientibus hoc crimen,* idem valet atque fugientibus hanc accusationem; a qua loquendi forma non abhorrent classici auctores. (Edit. Maur.)

[3] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *Sed si.*

[4] Mss. A, N' omitt. *sit.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *perfectio.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b omitt. *etiam.*

[7] Rom. edit. sola, *cum quo erat Dominus. Et ipse Christus relictus est,* etc. Sed nihil in recepta lectione mutandum. Sic enim hic dicit Ambrosius Christum cum Elia fuisse, uti libro superiore c. 2, n. 8, de Davide, *Sciebat enim,* inquit, *gloriosius esse pro Christo mori,* etc. Multæ aliæ sunt et apud hunc Patrem et apud ceteros hujusmodi locutiones, quibus significarunt Incarnationis mysterium antiquis illis fuisse cognitum; quibusque non modo Paulum imitati sunt, a quo Moyses Ægyptum deseruisse narratur, *majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi:* verum etiam Dominum ipsum, qui Joan. VIII, 56, dicit: *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum: vidit et gavisus est.* Hoc autem utroque testimonio, sed præsertim ultimo pluribus locis utitur Ambrosius, ut verbi gratia lib. *De Abraham,* c. 3, 21, et *Comment. in Luc.* non longe ab initio et alibi. (Edit. Maur.)

[8] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *ipsius est.* Cod. a, *ipsius sunt divina.*

[9] Omnes editt. ante Maurinam habent lectionem a nobis in textu restitutam, nempe: *Nescit Ecclesia publicas leges, suas novit. Ut dominico sacerdos obediat imperio, audi Levitam.* His accedunt mss. aliquot recentiores, nisi quod illi, duobus exceptis, interpungunt in hunc modum: *Nescit Ecclesia publicas leges suas; novit ut..... Audi Levitam.* Ex

didi hujusmodi[1] *satanæ in interitum carnis; ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi.* I Cor. v, 5. Percussus igitur levitico gladio moriatur sensus carnis in nobis, ut vivat anima nostra. Nisi enim sensus carnis occiderit, nullus potest esse fructus vitæ æternæ.

9. Sex autem civitatum refugia sunt, ita ut prima civitas sit cognitio Verbi,[2] et ad imaginem ejus forma vivendi. Quicumque enim eam cognitionem fuerit ingressus, tutus a pœna est, secundum quod et Dominus ait: *Jam vos mundi estis propter sermonem quem locutus sum vobis.* Joan. xv, 3. Et alibi: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum,*[3] *et quem misisti Jesum Christum.* Joan. xvii, 3. Hæc est igitur civitas velut metropolis, cui adjacent aliæ quinque civitates levitarum. Secunda civitas, consideratio divinæ operationis, qua creatus est mundus. Tertia civitas, contemplatio potestatis regiæ, et majestatis æternæ. Quarta civitas, propitiationis divinæ contuitus. Quinta civitas, legis divinæ contemplatio, quæ præcipit quid faciendum sit. Sexta quoque civitas, portio legis quæ præscribit quid non faciendum sit. Quanta abundantia divinæ misericordiæ, quantæ divitiæ pietatis ejus, ut singulorum studia, fragilitatesque humanæ conditionis considerans, quibus et inviti ac reluctantes ad culpam ducimur, et non voluntaria delicta victi illecebris frequenter committimus, diversa nobis refugia proponat, sex videlicet urbium; ut quo numero mundus formatus est, eodem numero adversus mundana vitia et sæculi hujus naufragia remedium provideretur!

10. Primum igitur remedium est, ut si cui boni propositi viro culpa irrepserit, is sine ulla comperendinatione, si perfectam velit habere securitatem, ad ipsam rerum omnium arcem properet, ubi Verbum est Dei in illo sinu patrio, id est, arcano ac recessu Dei, ubi est fons sapientiæ, unde pro morte vitæ æternæ hauriat potum immortalem. Secundum est remedium, ut qui non potest cognitionem boni illius prælibare, et tardior vel ingenio est, vel fidei comprehensione; quoniam veloci mentis vigore atque ingenii acumine ad cognitionis summa contenditur, saltem opera Domini consideret, atque ex his quæ facta sunt, tanti contempletur operis auctorem; quoniam ex his bonis quæ sunt in constitutione istius creaturæ (bona enim valde sunt, sicut Dominus dixit) bonum illud Gen. i, 31. summum atque æternum comprehenditur. Qui ordo rerum? Quæ disciplina? Quæ gratia? Nonne his quamvis tardum ingenium diligere auctorem suum provocatur? Etenim si parentes quia nos genuerunt, amamus: quanto magis diligere debemus creatorem parentum, auctoremque nostrum? Ergo operatoria virtus Dei etsi non videtur, tamen ex suis operibus æstimatur, operatoremque opera sua produnt, ut intelligatur, qui non comprehenditur. Unde et Dominus ait: *Si mihi non creditis, vel operibus credite.* Bona Joan. x, 38. igitur etiam hæc civitas ad refugium, quæ ædificatoris sui testificatur gratiam, et affectum nostrum excitat, ut ejus simus cupidiores, qui tantam nobis fabricæ hujus videatur contulisse pulcritudinem. Tertius ordo est regalis potestatis contemplatio, ut subjiciamur regi, si non deferimus honorem tamquam parenti. Metu enim præsidentis plerumque fit obediens potestati, qui est salutis ingratus; ut necessitatem sobrietatis agnoscat, qui noluit ac nequivit gratiam pietatis agnoscere. Corrigit ergo necessitas, quem pietas provocare debuerat.

11. Hæ sunt tres civitates trans Jordanem, perfectiori prudentiæ ad refugium datæ; ut primo culpam fugiamus inductione animi, conformes ad imaginem Dei. Ita enim creati sumus, dicente Deo: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram.* Hæc ergo primæ illius Gen. i, 26. civitatis lex est. Deinde si per fragilitatem carnis, et mundis illecebras ita mentem nostram formare non possumus, reverentia paternæ generationis, et sedulitate prolis peccatum levemus. Caritas enim multitudinem peccatorum operit. Qui ergo ad imaginem Dei esse non potuerit, sit ad plenitudinem caritatis. Illa civitas culpam excludit, hæc solvit. Hæc denique lex secundæ civitatis: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua.* Deut. vi, 1. Sed si rursus angusti animi et minuti sunt qui abundantiam caritatis et gratiam recipere non possunt, habes tertiam civitatem; ut divinæ potestatis formido te sobrium faciat, et inflectat metus. Et hæc lex tertia: *Dominum Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies.* Ibid. 13. Hæ igitur præcipuæ virtutes, et ideo paucorum non plurium, supra Jordanem positæ; ut exprimas quasi imago archetypum, diligas quasi filius patrem, adores quasi subditus regem.

12. Qui autem Jordanem transierint, Jordanis autem descensio eorum dicitur: qui descenderint ergo ex illis superioribus virtutibus ad hæc

quibus idem ferme sensus elici potest, hic scilicet, Ecclesia in administranda pœnitentia politicas leges non agnoscit; suas enim habet, nimirum ut Christi obediat imperatis. Verum mss. Thuan., Prat., Fis., Ebrulph., Albin., Alnet. et Big. lectionem hanc exhibent, quam Maurini adoptarunt: *Nescit Ecclesia publicare leges suas. Novit ut Dominico sacerdos obediat imperatui. Audi Levitam,* etc., excepto tamen quod in Ebrulph. pro *sacerdos,* legitur *sacerdotis.* Sensus autem est, Ecclesiam, dum ligat, solvit, a sacrorum participatione removet, etc., uti potestate non quam illi suæ leges attribuerint, sed quam illi Christus ipse commiserit, atque exercere præceperit. Subdunt Maurini: « Quod quidem cum antecedentibus ac subsequentibus aptius quadrare diffitebitur nemo. » Nobis vero hæc substitutio prorsus non arrisit, sive quod et veteres editiones veteribus codicibus nitebantur; et quidam ex nostris tantæ auctoritatis, ratione antiquitatis, sunt ac memorati a Maurinis: sive quod valde melius contextui consulitur nostra lectione quam illa a Maurinis prælata; sive quod, præter alia, *publicare leges* non est neque classicæ neque inferioris latinitatis.

[1] Maur. *hujusmodi hominem.* At vocem *hominem* omittit etiam alibi D. Ambrosius quoties hunc versiculum citat.

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', *cognitio Dei.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *te verum Deum;* omisso *solum.* Cod. b, *te solum et verum Deum.*

inferiora, id est, in quibus integritas, caritas, humilitas vacillaverit, habent propiora[1] homini refugia quæ petant; ut qui obnoxii delictis, et inflexi vitiis sunt non voluntariis, sperent Dominum sibi reconciliari posse, si veniam petant; sperent posse se corrigi, si præcepta sequantur cœlestium testamentorum, quibus aut informamur ad innocentiam, aut revocamur a culpa. Hæ igitur intra Jordanem civitates sequentes sunt, ut propitiemus nobis Deum, sequamur quæ jubet, vitemus quæ prohibet. Sit ergo propitiandæ divinitatis ambitio, sequendæ præceptionis obeditio, interdictæ prævaricationis cautio, quibus propitiatoriam Dei misericordiam, et nomotheticen ejus providentiam vel institutorum obsequio, vel interdictorum declinatione veneremur.

13. Quartum superest, quod de morte summi sacerdotis ait: *Quia usque ad illud tempus erit in civitate refugii homicida ille, donec moriatur* Josue, xx, 6 *sacerdos magnus.* In quo secundum litteram hæret interpretatio. Primum ipsa fuga sorte magis quam æquitate alicujus examinis definita: deinde in causis paribus impar eventus; poterat enim fieri ut post homicidæ illius refugium sequenti die obiret magnus sacerdos. Quæ autem sub incerto sententia? Ergo quia hæret littera, quæramus spiritalia. Quis est iste magnus sacerdos nisi Dei Filius, Verbum Dei, cujus advocationem pro nobis habemus apud Patrem, qui exors est omnium voluntariorum et accidentium delictorum; in quo consistunt omnia quæ in terra sunt, et quæ in cœlo? Vinculo enim Verbi constricta sunt omnia, et ejus continentur potentia; et in ipso constant (quoniam in ipso creata sunt omnia); et in ipso habitat[2] omnis plenitudo. Et ideo omnia manent, quia dissolvi illa non sinit, quæ ipse constrinxit, quoniam in ejus voluntate consistunt. Omnia enim quoad vult, suo imperio coercet et regit, et naturali concordia ligat. Vivit igitur Verbum Dei, et maxime in animis vivit piorum, nec unquam moritur plenitudo divinitatis. Numquam enim moritur sempiterna divinitas, et æterna Dei virtus. Sane moritur nobis, si a nostra anima separatur, non quo morte corrumpatur, sed quo dissolvatur atque exuatur mens nostra ab ejus conjunctione. Mors enim vera est Verbi et animæ separatio. Denique statim incipit anima peccatis patere voluntariis.[3]

CAPUT III.

Memorata superiori capite virtutum genera etiam in Apostolo non tam adumbrata, quam expressa haberi, collectis ejusdem variis testimoniis demonstrat.

14. Habemus hæc genera non adumbrata sed expressa virtutum in Apostolo, dicente eo: *Ita quod in me est, promptus sum et vobis qui Romæ estis, evangelizare. Non enim erubesco Evangelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Judæo primum et Græco. Justitia enim Dei in eo revelatur,* id est, in eo qui credit. Rom. I, 15 et seq. Denique addidit: *Ex fide in fidem, sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit.* In quo igitur justitia Dei revelatur, nisi in eo qui conformis est imaginis filii Dei? Habes primum præceptum, ad imaginem Dei. Secundum, *Quia invisibilia illius*[4] *per ea quæ facta sunt, intelliguntur,* id est, *sempiterna virtus ejus et divinitas* operibus *Ibid.* 20. ejus cognoscitur, hæc est operatoria virtus. Tertium de imperiali potestate, quia Verbum Dei regale est, et judiciale, et plenum justitiæ sacerdotalis, remunerationem bonorum[5] actuum, et retributionem malorum venturis in judicium suum servans, de quibus ait Apostolus: *Scimus autem quoniam judicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt.* Itaque qui veritatem Rom. II, 2. et justitiam Dei cognovit, non debet ea agere quæ morte digna sunt. Sequitur bonitas Dei propitiatoria utique, de qua dicit: *An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* Id est, debet te adducere. *Ibid.* 4. Provocat te, quia bonus est Deus, ut sperare possis tuorum peccatorum indulgentiam. Non vult enim vindicare, qui est paratus ignoscere. Subtexuit etiam legislationem, id est, nomotheticen; ut si quis contemplatione divinæ bonitatis resolvitur, et magis ad negligentiam quam ad pœnitentiam provocatur, legem sequatur. Quoniam *et quicumque,* inquit, *sine lege peccaverunt, sine lege et peribunt: et quicumque in legem peccaverunt, per legem judicabuntur.* *Ibid.* 12.

15. Lex autem gemina est, naturalis, et scripta. Naturalis in corde: scripta in tabulis. Omnes ergo sub lege, sed naturali. Sed non est omnium ut unusquisque sibi sit lex. Ille autem sibi lex est, qui facit sponte quæ legis sunt, et in corde suo scriptum opus legis ostendit. Habes quæ bona sunt; quæ tamen non solum scire vel audire perfunctorie, sed etiam facere debemus. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur. Cognovisti etiam

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', a, *propriora.* Cod. b, *propria.*

[2] Ed Med. et Mss. A, N', b, *inhabitat.*

[3] Sic omnes omnino mss. et editt. præter Rom. in qua, *peccatis patere involuntariis.* Haud dubie, quia apud Philonem lib. *De Profugis,* unde ista desumpta, legitur: Κάθοδος ἰθὺς δίδοται τοῖς ἀκουσίοις σφάλμασιν: sed Ambrosium legisse: ἐκουσίοις cum mss. atque edit. consensus evincere potest, tum ipse orationis Philonianæ contextus. Etenim cum priori periodi membro docuisset, præsente Verbo, animæ voluntariam (in pejus) conversionem advenire non posse; annon consequens erat ut diceret, eodem Verbo absente, confestim voluntariæ (in pejus) conversioni patere animam, sive, quod idem est, voluntariis peccatis reditum dari? (Edit. Maur.)

[4] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *Dei.*

[5] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *et bonorum.*

quæ mala sunt. Primum natura ipsa boni operis magistra est. Scis non furandum, et servum tuum si furtum tibi fecerit, verberas; et si quis ad uxorem tuam affectaverit, persequendum putas. Quod ergo in aliis reprehendis, ipse committis? Qui prædicas non furandum, furaris? Qui dicis non adulterandum, adulteras? Secuta est etiam lex quæ data est per Moysen. Per legem autem agnitio peccati. Accepisti etiam quid declinares, et ea agis quæ prohibita cognoscis? Lex autem quid operatur, nisi ut omnis mundus fieret subditus Deo; quia non solum Hebræo lata est, verum etiam advenam vocavit, quæ non exclusit proselytum. Sed quia lex os omnium potuit obstruere, non potuit mentem convertere, ideo ultimum remedium postremæ illius civitatis debebatur, in quo esset refugium salutare; ut mors principis sacerdotum ab omni nos mortis liberaret formidine, atque exueret metu.

S. Aug. l. II *contra duas epist. Pel.*, c. II

16. Quis ille est, nisi de quo lectum est: *Ecce*

Joan. I, 29. *Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi.....*

Rom. III, 25. *Quem proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem justitiæ suæ?* Accipe autem quia ipse princeps est sacerdotum magnus. Pater juravit de eo dicens: *Tu es sa-*

Ps. CIX, 4. *cerdos in æternum.* Recte in æternum, quia alii temporales omnes sub peccato, hic autem imprævaricabile habet sacerdotium: omnes sub morte, hic autem semper vivens; quoniam qui salvare alios potest, ipse perire quemadmodum

Hebr. VII, 2, 3. posset? *Talis enim,* inquit, *nobis decebat.* Recta

[1] elocutio.[1] Siquidem et apud eos qui verborum et elocutionum delectum habuerunt, hujusmodi invenitur, dicente aliquo: Locum editiorem quam

Sallust. I. I *Hist.* victoribus decebat. Quod ideo non præterii, ut sciamus quia Apostolus naturalibus magis quam vulgatis, aut secundum artem utitur verbis. *Talis ergo,* inquit, *nobis decebat princeps, sacerdos,*

[2] *justus, innocens,*[2] *immaculatus, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus.* Hoc est igitur Verbum, quod supra cœlos habitans illuminat omnia. Unde et unctus naturaliter legitur a Deo

Act. IV, 27. Patre; quia lumen est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Hoc est Verbum Dei, in quo est magnum sa-

Exod. XXIX, 5 et seq. cerdotium, cujus Moyses in illo vestimento principis sacerdotum indumenta describit intelligibilia, quod virtute sua induit mundum, et tamquam eo amictus fulget in omnibus. Induit enim cognationem generis humani per hujus corporis susceptionem, et inenarrabilem caritatem, infundens se omnibus spiritu et plenitudine divinitatis suæ, de cujus plenitudine omnes accepimus; ut sciamus supereminentem scientiæ caritatem Christi, et impleamur in omnem plenitudinem Dei. Caput est enim omnium Christus, ex quo totum corpus producitur, et mutua

[3] sibi connexione conjungitur, incrementum sui in[3] ædificationem caritatis accipiens. Hoc est igitur Verbum quod supereminet, quod Moysi in illius arcæ testimonii ædificatione dicit: *Immittes in arcam testimonia quæcumque dabo tibi, et facies impositionem propitiatorii.* Et infra: *Impones propitiatorium super arcam desuper, et immittes testimonia quæ dabo; et innotescam tibi inde, et loquar tibi desuper,* hoc est, inde ubi super cœlos est, ubi apud Patrem est, inde tibi loquar.

Exod. XXIV, 16 17.

Ibid. 22.

CAPUT IV.

Quid sit fugere sæculum; exhortatio ad illud ejusque contagionem fugiendam. Fugam illam gloriosam esse cum plurimorum Patrum exemplis ostenditur, tum præcipuæ sancti Jacob. Quam feliciter illi cesserit ita fugisse; et cur apud eum Laban nihil suum reperire potuerit.

17. Accedamus itaque fidei suffragio subnixi, et ejus remigiis sublevati, ad illam sedem gratiæ, fugientes hoc sæculum, et ejus contagionem. Hoc est autem fugere, abstinere a peccatis, ad similitudinem et imaginem Dei formam virtutum adsumere, extendere vires nostras ad imitationem Dei secundum mensuram nostræ possibilitatis. Vir enim perfectus imago et gloria est Dei. Unde et Dominus ait: *Perfecti estote, sicut et Pater vester qui in cœlis est, perfectus est.* Hoc est igitur similem esse Dei, habere justitiam, habere sapientiam, et in virtute esse perfectum. Deus enim est sine peccato. Et ideo qui peccatum fugit, ad imaginem est Dei. Non est igitur dubium quod is qui a peccato abstinet, fugit. Unde et Apostolus clamat: *Fugite fornicationem.* Persequuntur enim nos peccatorum illecebræ, persequitur libido: sed tu fuge tamquam furiosam dominam, quæ si comprehenderit, nec die nec nocte requiescere sinit, exagitat, urit, incendit. Fuge avaritiam, ne te interius comprehendat. Fuge invidiam, quæ non solum alienos, verum multo magis eum quem possederit, lacerare consuevit. Fuge perfidiam, ne te suis involvat retibus. Unde et Dominus ait: *Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam. Quod si in alia persequentur vos, in aliam fugite. Amen dico vobis, non consummabitis civitates Israel, donec veniat Filius hominis.* Etenim quamvis propter infirmitatem carnis fugam nobis suadere videatur: tamen melius fugit, qui fugit illecebram sæcularem; ut non teneatur divitiarum suarum sollicitudine, non thesauri contemplatione, non vitæ istius cupiditate; sed directa animi intentione festinet ad gloriam regni cœlestis, properet ad coronam, nec terrenorum contuitu a sui corporis passione revocetur.

Matth. V, 43.

De Pœn. t. dist. 2, c. *Sinilem*

I Cor. VI, 18

Matth. X, 23

18. Fuga ergo mors est vel celebrata, vel adumbrata.[4] Et forte illas exprimit refugii le-

[4]

[1] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *Recta est elocutio.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *justus, sanctus, innocens.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b omitt. *in.*

[4] *Mors..... celebrata*, id est, naturalis ac vere oppetita: *mors* autem *adumbrata* dicitur mortificatio; in hac enim est *animæ se a corpore separantis speculum,* ut lib. *De Bono mortis,* c. 4, n. 14, loquitur Ambrosius. (Edit. Maur.)

gitimi civitates; ut confugiamus ad virtutum culmina, quas pro præmiis bono fœneratori alibi dispensat dicens: *Quia in modico fidelis fuisti, eris potestatem habens super decem civitates.* Lex quinque[1] novit civitates: sed quia legem implevit, qui potuit dicere: *Non veni solvere legem, sed implere,* perfectiorem numerum remunerationis indulget.

Luc. XIX, 17.

Matth. V, 17.

19. Non ergo erubescamus fugere. Gloriosa enim hæc fuga est fugere a facie peccati. Sic fugit Jacob, matre suadente. Dixit enim Rebecca: *Exurgens fuge*[2] *in Mesopotamiam.* Sic fugit et Moyses a facie regis Pharao, ne illum aula regia coinquinaret, ne irretiret potentia. Denique prætiosius Ægypti divitiis æstimavit opprobrium Christi. Sic fugit etiam David a facie regis Saul, a facie Abessalon. Denique fugiens addebat incrementa pietatis, qui et insidiatori pepercit, et parricidæ salutem rogavit. Sic fugit et populus Hebræorum, ut fides ejus et vita inter fluctus sibi aperiret viam. Fuga illa erat trames innocentiæ, virtutis via, pietatis assumptio. Audeo dicere, sic fugit et Jonas in Tharsis non corporis fuga, sed mentis adscensione, qui usque ad Christi adscendit similitudinem, ut fieret typus Christi. *Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus, et tribus noctibus: sic erit,* inquit, *et Filius hominis in corde terræ tribus diebus, et tribus noctibus.* Nam si sic non fugisset, numquam de ventre ceti esset auditus.

Gen. XXVIII, 2.

Matth. XII, 40.

20. Sed si dubitas, doceat te Rebecca quam beata sit fuga, quam suscepit Jacob. Suasit Rebecca. Et *fuge,* inquit, *in Mesopotamiam:* Isaac dicit: *Surgens vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel.* In hymnis vel oraculis a plerisque (ut ante nos scriptum est) Bathuel sapientia dicitur,[3] interpretatione autem latina, filia Dei significatur. In domum ergo sapientiæ mittitur Jacob, et accipere admonetur uxorem a filiabus Laban, qui habitabat in Charris, quod significat cavernas, in quibus species est sensuum, qui sunt tamquam in cavernis corporis, ut visus in oculis, auditus in auribus, odoratus in naribus, in ore sapor. Qui enim delectatur hoc mundo, et tripudiat in voluptatibus corporis, obnoxius est sensuum passionibus, atque in his habitat et diversatur. Unde ei dicit Rebecca habitandum paucos dies cum illo, non multo tempore; ne corporeis coloretur voluptatibus, et sæculi capiatur illecebris.

Gen. XXVIII, 2.

21. Persuadet autem habitare, ut discat studiosius disciplinæ virtutis sensum,[4] et velut situs quosdam carnis atque regiones, ut se cognoscat, et noverit vehementiam carnis, quid et qua causa creatus sit, et quemadmodum unusquisque sensus operetur. *Qui viderit,* inquit, *mulierem ad concupiscendum eam.* Male sic videt oculus. Videat ergo oculus, et fungatur suo munere, non lubricæ mentis imperio dirigatur ad lapsum, ut vitium referat pro officio. Breve ergo tempus ad cognoscendos sensus, vel potius experiendos datur, et fortasse tenerioris adolescentiæ prima exordia; statimque revocatur, ne diutius titubet in lubrico, et dividua quadam inundatione corporis hujus et sæculi mergantur animi interiora vestigia. Cum autem vel expertus fuerit, vel steterit in instabili et incerto atque humido solo, revocatur a matre patientia vel perseverantia, quæ dicit: *Mittam ad te, et accersiam te inde;* ut et illic in lubrico tutum portum invenias sapientiæ, quæ te non sinat tamquam in naufragio fluctuare, et reversus perseverare circa Dei noveris cultum, et sis in conventum gentium, significans ejus fide Ecclesiam gentium congregandam.

Matth. V, 28.

Gen. XXVII, 45.

22. His igitur patientiæ et perseverantiæ instructus disciplinis, profectus Jacob copulam sibi acquisivit de sapientia consorte[5] propositi, opimam dote prudentiæ, cum qua vitæ tempora sine ulla offensione transcurreret. Addito igitur thesauro sapientiæ, variarum sibi ovium instituit gregem: sed illum rationabilem, virtutum plurimarum diversitate fulgentem. Unde et jactantiam carnis ejus recidit, quod significat femoris stupor, salva sacri interpretatione mysterii. His ergo virtutibus veluti gradibus quibusdam mens ejus adscendit in cœlum, et Dei secreta cognovit, et confirmatus est et repletus; ut Laban scrutans domum ejus nihil apud eum inane, nihil vacuum reperiret, nulla simulacra, nullam effigiem vanitatis. Non enim apud eum erat imago, sed veritas: non effigies ignaviæ, sed solida forma justitiæ, et veræ virtutis expressio intelligibilis. Itaque Laban perscrutatus est domum ejus spiritalem, et non invenit effigies. Plena enim erat non figurarum, sed negotiorum.

Gen. XXIX, 23 et seq.

Gen. XXXII, 25.

23. Potuisset autem invenire fundamenta virtutum et culmina, nisi cæcitatem cordis et perfidæ mentis caliginem detulisset. Denique ea improbitatis cæcitate suffusi mentem Sodomitæ, ostium nequaquam sancti Lot invenire potuerunt. Unde enim mens impia videre potuit viri

[1] Ita mss. duodecim gallici, juxta Maur. Ita et Ed. Med. et Mss. A, N', a, b: hæc autem verba *Lex quinque novit civitates*, omittit cod. c. Codex Vat. habet *Lex vetus*, etc. « Quem errorem, animadvertunt Maur., hinc irrepsisse crediderimus, quia dictio *vetus*, in quibusdam per litteram *v.* designata sit, quam pro nota numerica reliquorum scribæ acceperunt. Desiderabatur autem hic textus in ant. editt. quem in Rom. legas hoc modo, *Lex novit sex civitates.* Sed in cod. Vat. habetur *vetus*, et *sex* omittitur, quam tamen vocem subintelligi ex superioribus quivis intelligat. » Sed nos e converso putamus *quinque*, expressum quibusdam codicibus per V, rectam esse lectionem, quæ alludit ad pentapolim, et minus recte quosdam amanuenses illud V interpretatos esse *vetus*.

[2] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *Exurge fuge*.

[3] Hoc petitum est ex lib. Phil. *De Profugis*, ubi sic habes: σοφίας δὲ ὄνομα Βαιθουὴλ ἐν χρησμοῖς ᾄδεται. Idem infra eodem libro: Ὃν Ἰσαακ ὠνόμασαν οἱ χρησμοί. Ex quibus patet sacras scripturas ab Ambrosio Philonis imitatione dictas *oracula*. Quod autem ait, *In hymnis*, vel idem est atque oraculis; utrumque enim χρησμός interdum significat: vel referri potest ad verbum ᾄδεται, canitur. Ceterum hymnorum nomine etiam Davidicos psalmos significari docent et Philo ipse, et Interpretes ad c. XXVI Matth. v. 30, nempe, *Et hymno dicto exierunt*, etc. (Edit. Maur.)

[4] Una cum mss. quos Maurini vocant melioris notæ, qui exhibent lectionem *studiosius disciplinæ virtutis sensum*, conveniunt et omnes nostri.

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *de sapientiæ domo*.

sancti vel exitum, vel ingressum? Ipse quoque Dominus in Evangelio ait: *Venit enim princeps* Joan. XIV, 30. *mundi hujus, et in me invenit nihil.* Quomodo nihil invenire potuit in eo, in quo plenitudo [1] divinitatis habitabat, et inhabitabat[1] corporaliter, de quo virtus exibat, et sanabat omnes? Quomodo nihil invenire potuit in soliditate virtutis, [2] ubertate sapientiæ, intelligentiæ, justitiæ? Ipse Is. I, 11. dixisti, Domine: *Plenus sum:* ipse dixisti: *Mitte manum tuam in latus meum, et noli esse incre-* Joan. XX, 27. *dulus, sed fidelis.* Misit manum qui non credebat, et Dominum te et Deum reperit. Non ergo tu vacuus, sed ille cæcus et inanis princeps istius mundi, qui nescit nisi sua cernere, nescit nisi sua invenire; ea quæ Christi sunt, nescit agnoscere.

24. Aut si sic quemadmodum plerique habent: *Non inveniet in me nihil,* hoc est, non inveniet in me malitiam, quia malitia nihil est: non inveniet mortuum, quia mortuus non est. [3] Sed quomodo in eo[3] mortuum reperiat, qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt? Non inveniet, inquit, peccatum in me, qui mundi peccatum abstuli. Quomodo enim nihil habet, qui omnia habet? Et, quod plus est, omnia habet, quæ Pater habet, Joan. XVI, 15. sicut ipse ait: *Omnia, quæ Pater habet, mea sunt.*

CAPUT V.

Cur hinc fugere debeamus; et quomodo transire cum Moyse, ut videamus Deum, calceamenta pedum solventes: quomodo etiam relinquere umbram hujus vitæ, et cum sancto David, si non ut aquila, saltem ut passer; si non ad cœlum, saltem ad montes evolare.

25. Fugiamus ergo hinc, ubi nihil est, ubi inane est omne quod esse magnificum putatur, ubi et qui se putat quid esse, nihil est, et omnino non est. *Vidi,* inquit, *impium superexaltatum et elevatum ultra cedros Libani,* Ps. XXXVI, 35. *et transivi, et ecce non erat.* Et tu transi sicut David, transi sicut bonus servus, ut dicatur tibi: Luc. XVII, 7. *Transi, recumbe.* Transi sicut Moyses ut videas Deum Abraham, Isaac, et Jacob, et videas visum magnum. Hoc est visum magnum, sed si videre vis, solve calceamentum pedum tuorum, solve omne vinculum iniquitatis, solve cingula sæ- [4] culi,[4] relinque calceamentum quod terrenum est. Ideo Jesus sine calceamento, auro et argento apostolos destinavit, ne secum terrena portarent. Qui enim bonum quærit, non in calceamento, sed in pedum velocitate et decore laudatur, dicente Scriptura: *Quam speciosi pedes* Is. LII, 7. *evangelizantium pacem, evangelizantium bona!* Solve ergo calceamentum pedum tuorum, ut speciosi sint ad evangelizandum. Solve dixit, Exod. III, 5 non liga. Solve, ut transeas, et illum quem mirabaris in terra impium, nihil illic esse, nihil posse reperias. Transi igitur, hoc est, fuge de terris, ubi malitia est, ubi avaritia. Ideo dicit tibi David: *Declina a malo, et fac bonum.* Declinare fugere est utique. Malum autem in terris, bonum in cœlo est. Unde et addidit: *Inquire pacem, et sequere eam.* Pax in cœlo est. Denique de cœlo veniens dicit: *Pacem meam do* [5] *vobis, pacem meam*[5] *relinquo vobis.* Ergo quia Joan. XIV, 27 fugienda et declinanda sunt mala, mala autem in terris, in terris iniquitates; fugiamus terrena, ne nos comprehendant iniquitates, quæ etiam sanctum comprehenderunt David, sicut ipse testatur dicens: *Comprehenderunt me iniquitates meæ, et non potui ut viderem;* eo quod fumo Ps. XXXIX, 13. iniquitatis oculus animæ cæcatur, ne videat quæ sunt lucida. Sic ergo et Laban bona Jacob videre non potuit, et princeps hujus mundi gloriam Christi.

26. Sed forte dicas: Cur igitur Jacob ad Laban missus est, si Laban reprehensibilis? Si nomen consideremus, candidus dicitur latine.[6] [6] Ergo ad splendidiora jubetur egredi Jacob. Sed quia carnalis erat, melius intelligimus splendidiora vitæ hujus. Quasi nondum perfectus primo ad eum vadit, apud quem ad horam exsultaret in luce ejus. Filios autem deteriores habebat, id est, tolerabilius nomen, quam opera. Et ideo et matris consilio, et divino oraculo, et ipsius Jacob amatoris disciplinæ voluntate cito deseritur ac relinquitur.

27. Abscondit autem simulacra sancta Rachel, id est, Ecclesia, vel prudentia; quia Ecclesia inanes ideas, et vanas nescit simulacrorum figuras: sed veram novit Trinitatis substantiam. Denique umbram abolevit, splendorem gloriæ manifestavit. Relinquamus ergo umbram, qui solem quærimus: deseramus fumum, qui lumen Gen. XXXI, 34 sequimur. Fumus iniquitas est; quia sicut fumus oculis, sic iniquitates utentibus ea vita.[7] Umbra [7] vita est; umbra enim est nostra hæc vita in terra, sicut Job dixit. Quid insuper hic[8] nisi Job, VIII, 9. tentationes? Omne tempus in sollicitudine, omnis vita in molestiis. *In medio,* inquit, *laqueorum ambulamus*[9] Et alius in via qua ambulabat, [9] Eccl. IX, 20. extentos sibi sed absconditos laqueos querebatur, ne deprehensus caderet. Volebat fugere Ps. CXLI, 4 sicut passer: sed adhuc laqueus contritus non erat. *Periit,* inquit, *fuga a me.* Gravatas habe- *Ibid.* 5 bat pennas per illam tenebrosam aquam in nubibus aeris, et fortasse evolare non poterat. Denique illas pennas quærebat accipere, ut evolaret et requiesceret, sicut scriptum est: *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo, et*

[1] Mss. A, N', b, *habitat.*

[2] Mss. A, a, b, c, *integritate.* Ed. Med. *integritatem.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *quomodo eum.*

[4] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *solve vinculum iniquitatis, solve omne vinculum sæculi.*

[5] Maur. omitt. *meam,* quæ tamen vox in hoc versiculo etiam alibi citatur a D. Ambrosio (V. Sabb. ad h. l.).

[6] Τόδ' ἐστὶν, εἰς τὰς τοῦ βίου λαμπρότητας ἀφίξεται. λευκὸς γὰρ ἑρμηνεύεται Λάβαν. Philo lib. *De Profugis,* quicum multos hujus tractatus locos conferre operæ pretium est. (Ed. Maur.)

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c omitt. *vita.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *Quid autem hic.*

[9] Mss. A, N', a, c, *ambulabis.* Cod. b, *ambulabam.*

Ps. LIV, 7. *requiescam?* Ubi enim volatus, ibi requies. Denique alibi dicit: *Si dormiatis inter medios cleros*
Ps. LXVII, 14. *pennæ columbæ deargentatæ.*

28. Sed fortasse dicas: Quomodo ergo hic dicit fugam a se periisse, qui supra dixerat:
Ps. CXXXVIII. 9. *Si sumpsero pennas meas ante lucem?* Numquid contrarium est? Absit. Multa enim justorum certamina. Numquid semel athleta luctatur? Quoties post coronas multas vincitur in alio certamine? Quoties qui sæpe vicerat, interdum fluctuat, et in incerto hæret? Et sæpe fit ut fortibus fortis congrediatur, majoraque oriantur certamina, ubi majora virium documenta. Ergo David ubi fugam quærebat, ut evaderet adversarium, et non inveniebat pennas suas, ancipiti fluctuabat certamine. Siquidem ubi in potestate habet pennas
Ps. CXXXVIII. suas, titulus psalmi *in finem* est, id est, ad perfectionem et consummationem victoriæ. Denique quasi victor dicit: *Domine probasti me, et cognovisti me: tu cognovisti sessionem meam, et resur-*
Ibid. 1. *rectionem meam.* Merito habebat facultatem volandi, qui pennas resurrectionis acceperat. Hic autem adhuc in spelunca est, id est, in carne, in antro quodam istius corporis, cum rege Saul filio duritiæ, et intelligibilis illius principis potestate decernens, qui non videtur, sed intelli-
Ps LIV. gitur. Unde et psalmi titulus, *intellectus* est, quem tamen David positus in carne conclusit: sed ut concluderet rogando meruit. Denique a voce precationis cœpit.

29. Adde illud, quod ille ex persona Salvatoris psalmus dicitur; iste ex persona David, qui in potestate non habebat victoriam, sed sperabat a Christo; et ipse tamen posteaquam expandit ad Deum manus suas, tamquam pennas animæ suæ, et confugit ad Dominum, et Spiritus sancti deductionem poposcit, quo cognosceret viam per quam posset adscendere, inclinari vidit cœlos, ut Christus descenderet, et rogavit ut eum levaret manu sua. Aut forte ideo pennas suas jam non quærebat, quia perfectior factus manum Christi desiderabat.

30. Qui vult igitur manu Christi levari, ante ipse evolet, habeat pennas suas. Qui fugit sæculum, pennas habeat; et si suas non habet
1 (ne forte ille solus[1] habeat suas qui potestatem habet volandi), si suas, inquam, non habet, ab eo qui habet, accipiat. Qui fugit ergo sæculum, volat: *Ecce,* inquit, *elongavi fugiens, et mansi*
Ibid. 8. *in solitudine.* Evolavit ergo David sicut nycticorax in domicilio, sicut passer singularis in domo.[2]
2
Ps. CI, 7, 8. Si autem ad Christum referas, evolavit in corporis passione, ut sub umbra alarum suarum protegeret populos nationum. Evolavit divinitate, mansit corpore, atque habitavit in deserto; ut plures fierent desertæ filii, quam ejus quæ habebat virum. Illud ergo corpus sequamur, ut et nos resurgamus. Ubi enim corpus, ibi et aquilæ.

31. Qui non potest ut aquila volare, volitet ut passer. Qui non potest ad cœlum volare, volet ad montes, fugiat ante vallestria, quæ cito corrumpuntur[3] humore, et ad montes transeat. 3
Transivit ad montem Segor nepos Abrahæ, et salvus factus est: quæ autem non potuit adscendere affectu femineo reclinata, salutem amisit. *Appropinquate montibus æternis*[4] Dominus dicit 4
per Michæam prophetam: *Surgite hinc, quia non est vobis hic refrigeratio. Propter spurcitiam corrupti estis corruptione, persecutionem passi estis.* Mich. II, 9. 10.
Et Dominus dicit: *Tunc qui in Judæa sunt fugiant ad*[5] *montes,* ubi mons Sion, et civitas pacis 5
Hierusalem non terrenis sed vivis constructa lapidibus, et decem millia Angelorum, primitivorum Ecclesia, perfectorum spiritus, justorum Deus, qui in sanguine suo melius locutus est, quam Abel. Ille enim vindictam clamavit, hic Luc. XXI, 21.
indulgentiam: ille peccatum fratris accusavit,[6] 6
hic peccatum mundi remisit: ille prodidit crimen, hic texit secundum quod scriptum est: *Beati quorum tecta sunt peccata.* Ps. XXXI, 1.

CAPUT VI.

Qua ratione qui velit fugere, eum velociter fugere oporteat: quo etiam fugiendum sit; et ad quod bonum animas nostras erigere debeamus.

32. Sed qui fugit velociter fugiat, ne comprehendatur: velociter deprædetur hunc mundum, ut Hebræus Ægyptum. Qui parturit, pariat; ne onusto et degravato iniquitatibus mentis utero, fugere non possit: et fugiat non quasi lactantem ferens, sed quasi expeditum: non parvulum gestans, sed perfectum in Christo exhibens: fugiat non quasi feriatus in sabbato, sed tamquam operarius in negotio: nec tamquam sterilis in frigore, sed tamquam opimus in messe. Ideo enim dictum est: *Orate ne fiat fuga vestra hyeme, vel sabbato.* Fuga ergo hæc fœcunda Matth. XXIV, 2
virtutum est, non effeta meritorum. Fuga hæc nescit frigus timoris, tremorem mortis, contractionem sollicitudinis, dissolutionis otium,[7] 7
lasciviæ ferias, torporem lentitudinis: sed vitæ cœlestis requirit impigrum viatorem, regni superioris competitorem strenuum, divitem agricolam, qui fructus suos cogat, et cogendo diripiat.

33. Quid enim aliud a te, o homo, quæritur, nisi ut timeas Dominum,[8] requiras eum, post 8
ipsum ambules, comprehendas vias ejus? In quo, Deut. X, 12.
inquit, comprehendam Dominum? Si comprehendam eum[9] in holocaustis? Non in decem 9

[1] Videtur per hæc indicari solum Christum proprias pennas habere: ceteros autem alienis pennis, hoc est, accepto divinitus subsidio indigere. (Edit. Maur.)

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *in domicilio.*

[3] Ed. Med. et Mss. A, b, *corrumpantur.*

[4] Omnes editt. *Appropinquantibus montibus,* etc. Omnes mss. saltem Gallic. *Appropinquate montibus,* etc., nempe secundum LXX qui sic habent, ἐγγίσατε ὄρεσιν αἰωνίοις. Quod in edit. vulgata non invenitur. (Edit. Maur.)

[5] Ed. Med. et Mss. A, N', **c**, *in.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *accusat.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *otia.*

[8] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *Deum.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b omitt. *eum.*

millibus hædorum, non in millibus arietum, non in fructibus impietatis reconciliatur Dominus, et peccata redimuntur: sed in bona vita Domini gratia comprehenditur. Renunciatum est, inquit, tibi, homo, quid sit bonum, aut quid Dominus requirat[1] a te. Quid aliud, nisi ut facias justitiam, et diligas misericordiam, et paratus sis ire cum Domino Deo[2] tuo? Dicit tibi ergo Evangelium: *Surgite, eamus hinc.* Joan. XIV, 31. Dicit tibi lex: *Post Dominum Deum tuum ambulabis.* Deut. XIII, 4. Didicisti quomodo hinc fugias, quid moraris? Dicit tibi Evangelium iterum: *Progenies viperarum, quis vobis demonstravit fugere ab ira ventura?* Matth. III, 7. Et dicit hoc illis qui veniebant ad baptismum pœnitentiæ.

34. Ergo pœnitentia fuga est bona: gratia Dei fuga est bona, in quam est adsumptio fugientis: desertum fuga est bona, ad quod fugit Elias, Elisæus, Johannes Baptista. Fugit Elias mulierem Jezabel, id est, effusionem vanitatis, et fugit ad montem Oreb, quod significat exsiccationem; ut siccaretur in eo carnalis profluvium[3] vanitatis, et cognosceret plenius Deum. Erat enim ad torrentem Chorrad, quod est cognitio, ubi abundantiam profluentem divinæ cognitionis hauriret, ita fugiens sæculum, ut nec cibum corporis hujus exquireret, nisi quem aves detulissent ministræ; quamquam esca ejus plerumque terrena non fuerit. Denique quadraginta diebus in virtute escæ quam acceperat, ambulavit. Utique non mulierem fugiebat propheta tantus, sed sæculum. An mortem timebat, qui se obtulerat requirenti, et qui dicebat ad Dominum: III Reg. XIX, 4. *Recipe animam meam*, tædium vitæ istius sustinens, non cupiditatem? Sed fugiebat sæcularem illecebram, et conversationis maculosæ contagionem, et impiæ ac prævaricatricis nationis sacrilegia.

35. Salomon quoque in mulieris illius specie corruptelam sæculi hujus exponit, et meretricias artes declinandas edocet. Prov. VII, et al. Hæc est mulier aliena et fornicaria, a qua te ut custodias, adhortatur. Ne declines ad vias sæculi cor tuum, sed colloces illud in manu Domini, in qua est cor regis. Qui enim se ipsum regit, quod pluris est quam aliis imperare, cor ejus in manu Dei est, et quo Deus vult, convertit illud. Non mirum si convertit in bonum, qui perfectæ bonitatis est. In manu ergo Dei simus, ut bonum quæramus, illud bonum incorruptibile atque incommutabile,[4] de quo dicit Amos propheta: *Exquirite bonum et non malignum, ut vivatis: et sic erit vobiscum Dominus Deus omnipotens.* Amos, V, 14. Quomodo dixistis: Odio habuimus mala, et dileximus bona? Ubi ergo bonus Deus, ibi bona sunt, quæ desideravit videre David, et visurum se credidit, sicut ipse ait: *Credo videre bona Domini in terra viventium.* Ps. XXVI, 13. Illa enim bona sunt quæ manent semper, quæ non queunt temporis vel ætatis mutatione corrumpi.

36. In illis bonis est qui Deum quæsiverit et invenerit. Ubi enim cor hominis, ibi et thesaurus ejus est. Non enim solet bonum datum deprecantibus Dominus denegare. Ergo quia bonus Dominus est, et maxime sustinentibus se bonus est, ipsi adhæreamus, cum ipso simus tota anima nostra, toto corde, tota virtute; ut simus in lumine ejus, et videamus ejus gloriam, et delectationis supernæ fruamur gratia. Ad illud igitur bonum erigamus animos, et in illo simus, atque in illo vivamus, ipsi adhæreamus, quod est supra omnem mentem, et omnem considerationem, et pace utitur perpetua ac tranquillitate. Pax autem supra omnem mentem est, et supra omnem sensum. Hoc est bonum quod penetrat omnia, et omnes in ipso vivimus, atque ex ipso pendemus: ipsum autem supra se nihil habet, sed est divinum; nemo enim bonus, nisi unus Deus. Quod ergo bonum, divinum; et quod divinum, bonum. Et ideo dicitur: *Aperiente te manum, implebuntur omnia bonitate.* Per bonitatem enim Ps. CIII, 28 Dei nobis universa tribuuntur merito bona, quibus nihil admixtum est mali. Hæc bona promittit Scriptura fidelibus dicens: *Quæ bona sunt terræ manducabitis.* Boni ergo illius similes simus, ut quæ bona sunt adipiscamur. Bonum quod est sine iniquitate, et sine dolo, et sine asperitate, cum gratia, cum pietate, cum sinceritate, et benevolentia, caritate, et justitia. Itaque omnes virtutes bonitas tamquam mater fœcunda amplectitur. Is. LV, 10.

CAPUT VII.

Maximam esse causam quare hinc fugiamus, cum hæc propria sit malitiæ sedes; ac item quid sit fugere. Malitiam hic non interire, et qua de causa. De serpentis damnatione, et in quonam hæc a sententia in hominem lata differat. Accedit ejusdem sententiæ expositio.

37. Est igitur non mediocris causa cur hinc fugere debeamus; ut perveniamus a malis ad bona, ab incertis ad fidelia et plena veritatis, a morte ad vitam. Ipse quoque Dominus dicendo: *Posui ante te bonum et malum, vitam et mortem,* demonstravit quia bonum vita Deut. XXX, 15. est, sed æterna. Si hæc enim obnoxia sæculo atque ejus malignitati, utique illa est bona, quæ non corrumpitur et mutatur, quæ nullo vitio degenerat, quæ virtute acquiritur. Fugiamus ergo malitiam sæculi hujus, in quo ipsi *dies,* inquit, *mali sunt;* et fugiamus impigre. Ideoque Ephes. V, 16. Esaias clamat: *Convalescite manus remissæ, et genua dissoluta,* id est, non corporis, sed animæ Is. XXXV, 3. genua convalescite; ut directum ad cœli altissima mentis vestigium possit adtolli; ut sit ductus solidior, vita maturior, gratia plenior, prudentia circumspectior.

38. Hoc est enim fugere, scire quo tendas, ablevare se a sæculo, ablevare se a corpore; ne iterum frustra se aliquis extollat, et infla-

[1] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *exquirat.*
[2] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b omitt. *Deo.*
[3] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *profluvius.*
[4] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *immutabile.*

tus[1] mente carnis suæ non teneat caput, et dicatur de his: *Fugerunt, et non viderunt.* Sed hoc est fugere hinc, mori elementis istius mundi, abscondere vitam in Deo, declinare corruptiones, non adtaminare cupiditates, nescire quæ sunt[2] mundi istius, qui nobis varios gignit dolores, exinanit cum repleverit, cum exinaniverit replet. Et hæc omnia inania et vacua, in quibus nullus solidus est fructus. Mortuus est dives, et nihil habet; quia non est in Deum dives; et ideo insipiens, quia sapientia cultura est Dei, abstinere autem a malis disciplina est.

Job, IX, 25.

S. Aug., l. IV *contra duas epist. Pelag.*, c. 11.

39. Quis ergo non fugiat malitiæ locum, officinam improbitatis, quæ interire nesciat? Denique non otiose signum positum est supra Cain, ne quis eum occideret; ut significaretur quod non extinguatur et auferatur a terris malitia. Timebat Cain ne occideretur, quia fugere nesciebat. Augetur enim et cumulatur ipso usu malitia, et est sine moderatione, sine fine, dolo et fraude decernens, quæ factis suis proditur et sanguine peremptorum, sicut et Cain proditus est. Versatur itaque in terris malitia, atque istic errat;[3] et ideo rogamus voluntatem Dei fieri in terris sicut et in cœlis, ut et hic sit innocentia. Itaque malitia, quoniam illic jam locum non habet, hic circuit, hic sævit, seseque effundit, non mundano illo mersa diluvio, non Sodomitano exusta incendio. Denique gravius postea in seminariis pullulavit, usque in ipsum parricidales ac sacrilegas injiciens manus universorum auctorem salutis. Lex factum damnat, non aufert malitiam. Ipse Dominus Jesus peccatum damnavit, auctorem ejus distulit; ut esset per quem justi probarentur. Etenim quia malum Deus non fecit, sed nequitia diaboli inseruit, vindictam Deus distulit; ut ab ipsis quos deceperat, diabolus vinceretur.

Matth. VI, 10.

40. Exercentur ergo decepti, ut et pretium luant facilitatis, et sumant studia virtutis, industriam cautionis. Unde ait: *Estote astuti sicut serpentes.* Quare sicut serpentes? Ut et ille spolietur suo, et qui alios exuere voluit, amittat quæ sunt ipsius, non venena sed merita naturæ. Denique dejicitur ille cum tu adscenderis. Scriptum est enim: *Videbam satanam sicut fulgur cadentem de cœlo.* Non fulgur, inquit, sed sicut fulgur; quia suum lumen amisit, quod habebat antequam tibi tuum lumen vellet auferre. Verum forte dicas quia et de Salvatore legimus, quia *sicut fulgur coruscans de sub cœlo.... ita erit et adventus filii hominis.* Bene et hic sicut fulgur, quia supra fulgur.[4] Denique fulgur de sub cœlo: lumen autem verum supra cœlum. Ergo satanas sicut fulgur, quia amisit hoc quod habuit: tu autem recepisti quod amiseras.

Matth. X, 16.

Luc. X, 18.

Luc. XVII, 24.

41. Non enim ita circa illum sicut circa te soluta est sententia. Nam Christi gratia quæ te resolvit, illum adstrinxit. Manet enim maledictio directa in serpentem propter tuam deceptionem. Sic enim dictum est ad eum: *Maledictus tu ab omnibus pecoribus terræ.* Omnium enim communis inimicus est, qui fuit hostis bonorum, et pro iis damnatur quos adhuc non læserat; quoniam qui hominem læsit, cui illa omnia subjecta sunt, læsit omnia. Communem etenim legem solvit, qua et ipse homini cum ceteris subditus est. Ideo communi odio omnium atque execratione maledictio ejus oneratur.[5] Genus autem damnationis non mors, sed pœna diuturna est: *Super pectus,* inquit, *tuum et ventrem ambulabis.* Premenda enim fuit noxia conscientia, et proterenda malitia, fraudulentumque secretum tamquam a Dei facie relegandum; simul ostenditur quod terrena malitia sit, quæ in terram recurvet. Denique addidit: *Et terram edes omnes dies vitæ tuæ.*

Gen. III, 1.

Ibid.

42. Describi quidem his natura serpentis videtur, sed magis omne vas malitiæ describitur, omnis serpens improbitatis, qui in ventrem se dejicit, atque intra se venenum suum claudit, et intus in pectore suo volvit, cogitationibus suis lubricus, et super fraudes suas ambulans, suis dolis se ipse implicans, movens semper atque exagitans sua venena cum cogitat, ventrem quoque, hoc est, seminarium cordis sui proterens. Unde pulcre David ait: *Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre, locuti sunt falsa. Furor illis*[6] *secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ et obstruentis aures suas, quæ non exaudiet vocem incantantium, et venefici, cum incantatur a sapiente.* Propter hoc etiam illud pulcre dictum videtur, quod in libro prophetico legimus: *Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo;* quia ibi est malitia, ubi debet esse innocentia: et illud plus laborat, quod in nobis debet esse tranquillius: atque id nequitiæ vestigiis proculcatur, stimulatur unguibus, processu quodam improbitatis, incrementoque concutitur, ubi est genitale seminarium posteritatis æternæ. Videtur quidem hoc ad id esse referendum, quod dolebat perisse quos creavit filios et suscepit, sed multo magis quod in ventre suo verbi seminarium non habebat. Ideo ventrem suum dicit, quasi pretiosissimum. Pretiosus enim mentis uterus est, in quo fœcunda seges consiliorum verbi semine pullulare consuevit, et vitæ totius solent atque virtutum ac disciplinarum quædam membra formari.

Ps. LVII, 4 et s.

Jer. IV, 19.

43. Sed ut revertamur ad propositum, quod malitiam Deus reprimendam interim,[7] quam abolendam putaverit, ait ad serpentem: *Et inimi-*

[1] Ed. Med. et Mss. A, a, b, *inflata.* Cod. N', *inflati.*

[2] Mss. A, b, *sint.*

[3] Idem est *istic errat*, atque istic vagatur ac se diffundit. (Edit. Maur.)

[4] Ed. Med. et Mss. A, b, *quia et hic super fulgur.*

[5] Ambrosius verba *ab omnibus pecoribus terræ* interpretatus est ut sonant per se, sed ex indole hebraicæ linguæ illud *ab* eo loco significat *præ*, uti habemus et in Evangelio de publicano, qui discessit a templo *justificatus ab illo* (pharisæo), idest *præ illo.*

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *Furor his.*

[7] Hic atque alibi non uno loco subintellige *magis* vel *potius.* De cujusmodi ellipsi consule Fr. Sanctii *Minervam*, lib. IV, pag. 377. (Edit. Maur).

citias ponam inter te et inter mulierem, et inter[1] *semen tuum et semen mulieris. Ipsa tibi observabit*[2] *caput, et tu illius calcaneum.* Gen. III, 15. Ubi inimicitiæ sunt, ibi discordia est, nocendique studium: ubi nocendi studium, ibi malitia ponitur. Ergo discordia inter serpentem et mulierem, discordiæ malitia subest. Non est ergo sublata malitia. Denique servatum est serpenti, ut calcaneum mulieris et seminis ejus observet, quo noceat, et venenum suum infundat. Non ergo ambulemus in terrenis, et serpens nobis nocere non poterit. Sumamus Evangelicum calceamentum quo venenum serpentis excluditur, morsus ejus hebetatur, ut simus calceati pedes in Evangelium. Et fortasse ideo Moyses jubetur solvere calceamentum pedum suorum, ut sumeret calceamentum Evangelii; vel quia non Moysi, id est, non prophetis, sed apostolis prædicatio Evangelii debebatur. Ea est quam supra diximus, dicta in serpentem sententia. In hominem quoque cujusmodi directa sit, consideremus.

44. Maledictus ille qui auctor est culpæ: sed non maledictus est iste qui aliena fraude deceptus est; tamen quia non servavit mandatum Dei, operum suorum labore damnatur. Maledicitur sane terra, sed in operibus peccatoris; *Ibid.* 17. et maledicitur, donec resolvatur in terram.[3] Ideo ergo suscepit Jesus carnem, ut maledictum carnis peccatricis aboleret; et factus est pro nobis maledictum, ut benedictio absorberet maledictionem, integritas peccatum, indulgentia sententiam, vita mortem. Suscepit enim et mortem, ut impleretur sententia, sàtisfieret judicato:[4] Maledictum carnis peccatricis usque ad mortem. Nihil ergo factum est contra sententiam Dei, cum sit divinæ conditio impleta sententiæ. Maledictum enim usque ad mortem, post mortem autem gratia. Mortui ergo sæculo sumus, quid adhuc sæculo decernimus?[5] Mortui sumus cum Christo, quid adhuc vitæ hujus actus requirimus? Mortem Christi in corpore nostro circumferimus; ut et vita Christi in nobis manifestetur. Non ergo jam nostram illam vitam, sed Christi vitam vivimus, vitam innocentiæ, vitam castimoniæ, vitam simplicitatis, omniumque virtutum. Cum Christo resurreximus, in ipso vivamus, in ipso adscendamus; ut serpens calcaneum nostrum quod vulneret, in terris[6] reperire non possit.

CAPUT VIII.

Quomodo licet hic retineamur corpore, tamen animo fugere possimus, atque adeo debeamus; ne cum prætereunte figura hujus mundi opera nostra nosque ipsi prætereamus: quod ne contingat, mandata Dei non prætereamus, sicut nec ullius disciplinæ profectum; quemadmodum plures e sanctis veteribus fecisse compertum est.

45. Fugiamus hinc. Potes animo fugere, etsi retineris corpore. Potes et hic esse, et adesse ad Dominum, si illi adhæreat anima tua, si post ipsum cogitationibus tuis ambules, si fide non specie vias ejus sequaris, si ad ipsum confugias. Est enim refugium et virtus, cui dicit David: *Ad te confugi, et non sum deceptus.* Ergo Ps. LXXVI, 3. quia Deus refugium, Deus autem in cœlo, et supra cœlos: utique hinc illo confugiendum est, ubi pax, ubi requies ab operibus, ubi epulemur sabbatum magnum,[7] sicut dixit Moyses: *Et erunt* [7] *sabbata terræ vobis escæ.* Levit. XXV, 6. Epulatorium enim et plenum jucunditatis et tranquillitatis est, requiescere in Christo, et ejus delectationem videre. Qui ergo confugimus ad Deum, ad mundum revertemur? Qui peccato mortui sumus, peccata repetemus? Qui renuntiavimus sæculo et usui ejus, iterum in luto ejus hærebimus?

46. Fugiamus hinc, quia tempus breve est. Audi quomodo fugias: *Et qui habent uxores, ita sint ac si non habeant;*[8] *et qui flent, tamquam* [8] *non flentes; et qui gaudent, tamquam non gaudentes; et qui emunt, tamquam non possidentes; et qui hoc mundo utuntur, tamquam non utantur. Præterit enim figura hujus mundi.* I Cor. VII, 29 et seq. Non ergo cum prætereunte figura mundi opera nostra prætereant, ne etiam ipsi prætereamus; sed maneamus in veritate. Si maneamus in Christo, manemus in veritate, et cum eo manebimus, et non præteribimus, sed dicemus: *Benedictio Domini super vos,*[9] *benedixímus vobis*[10] [9] [10] *in nomine Domini.* Ps. CXXVIII, 8. Qui enim prætereunt, non possunt dicere, quia non dixerunt prætereuntes viam: *Benedictio Domini super vos,* quemadmodum dixit Propheta. Itaque si volumus non præterire opera nostra, non prætereamus mandata Dei, non prætereamus requirendi Jesu Domini diligentiam, emerendi ejus gratiam. Non præterivit eum illa mulier quæ usque in pharisæi domum ingressa, in qua Christus recumbebat, in pedes ejus superfudit unguentum.

[1] Maur. omitt. *et inter.*

[2] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *servabit.* Ita et Aug. V. Sabbatier ad h. l.

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *in terra.*

[4] Omnes editt. *satisfieret judicato per maledictum carnis,* etc. Mss. aliquot, *satisfieret judicato, maledictum carnis sustinens.* Alii majori numero et antiquitate, ut in textu. Ejus autem loci putamus hunc esse sensum: ut satisfieret judicato sive judicio illi, nempe, maledictum, etc. Ubi non obscure adluditur ad sententiam Gen. III v. 17 et seq. latam, qua homo laboribus ad mortem usque perpetuis addicitur; ut antecedentia planum faciunt. (Edit. Maur.)

[5] Editt., *qui adhuc sæculo deservimus. Mortui sumus cum Christo, qui adhuc..... requirimus. Mortem enim,* etc. Mss. partim, *quid adhuc de sæculo cernimus;* id est, de rebus sæcularibus contendimus: partim, *quid adhuc sæculo decernimus,* id est, sæculo militamus. (Edit. Maur.)

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *in terrenis.*

[7] Vide Philonem, lib. *De Profugis.* (Edit. Maur.)

[8] Cod. A, *sint tamquam non habentes.*

[9] Ed. Med. et Mss. A, N', *super nos.*

[10] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, *benedicimus vos.*

47. Non prætereamus disciplinæ alicujus profectum, sicut etiam Joseph adolescentulus non præterivit; quia fratres suos requirebat, et ad eum festinabat locum, in quo pascebant oves; et cum cognovisset quia in Dothaim sunt, perrexit eo. Significatur autem illo verbo Dothaim defectus idoneus, id est, vanarum opinionum defectus non mediocris, sed perfectus et plenus, in quo profectus est animæ. Sapiens enim quando
1 minuit,[1] addit. Deficiunt enim sæculares opiniones, quæ mulieribus infirmis comparantur. Unde pulcre quo ostenderetur Sara ad profectum venisse, ut generaret risum et lætitiam:
Gen. xviii, 11. *Defecerunt,* inquit, *Saræ fieri muliebria.* Bona ergo defectio cupiditatum, defectio vanitatis; quia veritatis adjectio est. Unde et sanctus Da-
[illegible] lxxi. vid ait: *Defecit in salutare tuum anima mea.* Paritura etenim erat quæ concesserat, eoque et
2 promiserat[2] Deus: paritura lætitiam, et sobriam illam jucunditatis ebrietatem: paritura ante exspe-
3 ctatum, ingenii celeritate partus, facta sapientiæ.[3] Denique et de aliis Hebræis mulieribus habes, quia Hebrææ prius pariunt, quam veniant ob-
Exod. i, 19. stetrices; eo quod animæ justorum non exspectent artes et disciplinas propter inventionum genera, nec requirant adjumenta generandi: sed sponte partus suos fundant, exspectationemque præveniant.

48. Nec minus impiger ad inveniendum, quam ad exsequendum Jacob, cui cum mater dixisset,
Gen. xviii, 9 et 10 ut inferret patri escas, definitionum genera sup-
4 petisse cernimus.[4] Nam et cito invenit, et inventorum suorum auctorem testificatus est Deum, in quo et diligentiæ palma et ingenii significatur ubertas. Prima ergo definitio in inventione: quod invenitur, quæritur: et quod quæritur, temporis est: quod temporis est, utique diligentiæ est. Quod autem prævenit usum temporis, Deus infundit, Deus dat: quod Deus dat, naturæ non diligentiæ est. Ingenium igitur divini est muneris: quod autem divini muneris, hoc naturæ. Ingenium ergo naturæ est, inventio diligentiæ: illud sine tempore, hoc indiget tempore. Ideoque illud in tempore præsto est, hoc in spatio temporis investigatur: illud supra nos, hoc vero ad nos refertur.

49. Quærenti igitur patri cibum verbi (non enim in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei: talem cibum quærebat Isaac, talem cibum esuriebat Petrus, quando vidit crediturі gentilis populi mysteria) Esau præsto non habuit cibum spiritalis et velocioris ingenii. Dum iste venatur et quærit, et prædurum atque agrestem sermonem suggerere parat, prævenit Jacob celeri inventione, et miti, et prope domestica responsione suave verbum ministrans, quo eum mulceret ac delectaret. Unde miratus pater ait: *Quid est hoc, quod tam cito invenisti, fili mi? Respondit Jacob: Quod tradidit Dominus Deus tuus in manus meas.* Prima definitio in interrogatione est, secunda in responso. Plena igitur omnia reperiens pater quæ erant vel ingenii, vel diligentiæ, definitionis consummatione conclusit dicens: *Ecce odor filii mei tamquam odor agri pleni, quem benedixit Dominus.* Ager enim et naturale habet fertilitatis ingenium, et culturæ diligentiam temporalem, meritoque in eo est plenitudo, cui utrumque non deest. Simul cum addiderit: *Quem benedixit Dominus,* videtur naturæ gratiam prætulisse cultionis labori. Et confirmavit Esau dicens: *Juste vocatum est nomen illius Jacob. Supplantavit enim me jam bis, et primogenita mea accepit.*

Act. x, 11 et seq.

Gen. xxvii, 20.

Ibid. 27.

Ibid. 35.

50. Sed forte dicas: in quo moram fecit, qui ad venationem a patre missus est? Sed considera quia et pater pronuntiavit, quia paratum habere non posset, quod spiritaliter petebatur; et ideo quia deficiebat ingenio, vel diligentiæ subsidium ut adjungeret, exigebat. Celeritatis quoque admonet, qui ait: *Cape arcum et sagittam.* Accepit tamen et diligentiæ fructum, qui agnovit superius esse ingenii munus.

Ibid. 3.

51. Nec immerito domesticos cibos detulit, qui de domesticis seminis sui sapientiæ sibi acquisivit copulam. Bona autem diligentia cum sapientia, et inventio cum ingenio naturali. Denique habens in promptu sapientiæ copulam sanctus Isaac, deambulabat in campo, immo abalienabatur. Et nos primo sapientiæ copulemur, et sic exeamus in campum quærere et invenire cupientes. Multi enim sine sapientia male quærunt. Et ideo Cain quia non accepe-

[1] *Sapiens enim quando minuit,* supple *se,* id est, quando minuitur, ex eodem Phil. lib. *De Profugis:* ὁ δὲ σοφὸς καὶ ἀκλείπων προστίθεται κατὰ Μωσῆν, ubi alluditur ad Gen. xxv, 8, καὶ ἐκλείπων..... προσετέθη, etc. (Edit. Maur.)

[2] Mss. a, b, *quæ conceperat et promiserat.* Unus e codd. Vatic. *quæ conceperat ut promiserat.* Idem autem significat *concesserat* ac locum in thalamo maritali famulæ cessit.

[3] Ed. Med. et Mss. A, N', b, *celebritate partus fœta sapientiæ.* Cod. a, *celebritatis partus antefacta sapientiæ.* Notant autem in hunc locum Editores Maur.: « Rom. edit. sola, *ante expectatum partum, ingenii celeritate fetum.* Aliæ, *ante expectatum ingenium, celeritate partus feta.* Mss. vero, *ante expectatum.* Pauci *ante expectavit ingenii* (unus *ingenui*) *celeritate* (nonnulli *celebritate*) *partus* (unus *partu*, aliqui *partum*) *feta* (alii *fetum,* alii *facta*). Hanc porro tantam diversitatem non aliundæ profectam remur, quam ex eo quod non viderent, *ante expectatum,* quo redditur illud Philonis, ὡς ἂν ἀχρόνως, referri non ad *ingenium,* aut *partum;* sed ad *tempus* quod subintelligitur, ut in illo Virg., *IV Georg.,*

Ante expectatum positis stat in ordine castris.

Deinde quod minus adverterent, unde voces *partus, et facta* regerentur, substituerunt earum loco *partum* ac *feta.* Est autem ellipsis supplenda in hunc modum, *paritura..... partus, qui sunt facta,* etc. Eodem recidit si legas *partum* et *fetum.* Quamvis non eamus inficias sensum aliquem, servata voce *feta,* elici posse: sed nostro, præterquam quod magis naturalis est, Philo etiam suffragatur lib. cit. »

[4] Ut locus hic alioqui satis obscurus intelligatur, advertendum hanc Ambrosii mentem esse, nimirum ut ostendat in Jacobo omnem bonæ disciplinæ profectum reperiri, quod ita conficit: Quidquam ad bonam disciplinam necessarium est, duobus quasi limitibus, quas definitiones vocat et Philo ὅρους, continetur atque includitur, ingenio scilicet ac diligentia; ingenium quidem Dei munus est, diligentia vero nostro labori tribuitur: cum ergo hunc utrumque perfectæ disciplinæ finem seu definitionem in filio Jacob deprehenderit sanctus Isaac, optime colligitur illum rebus ad bonam disciplinam necessariis instructum fuisse. Hoc porro caput fere totum ex lib. *De Profugis* desumptum est. (Edit. Maur.)

rat a Deo prudentiam, male quæsivit, male exivit in campum; Abel bene, qui perfectum sacrificii munus implevit. Bonum enim sapientiæ sacrificium, bona est hostia fides, et omnis virtus. Denique sapientia interfecit suas hostias, et miscuit in craterem vinum suum. Et ideo ut insipientibus gentilibus potum fidei daret, ad craterem suum convocavit eos dicens: *Qui est*
Prov. IX, 4. *insipiens, divertat ad me.* Et egentibus sensu dixit: *Venite et edite de meis panibus, et bibite*
Ibid. 5. *vinum quod miscui vobis.* De hoc cratere Plato in suos libros transferendum putavit, ad cujus potum evocavit animas: sed eas explere nescivit, qui potum non fidei, sed perfidiæ ministrabat.

CAPUT IX.

Urget ut hinc fugiamus, sicut fugit Jacob de patria, et sicut cervi ad fontes; quos qui desiderat, super se animam suam exemplo Susannæ effundat oportet. Quomodo Paulus et Lot fugerint; ac nobis similiter fugiendum sit in supernam civitatem, quoad summus sacerdos moriatur: cum quo et vetus homo noster debet mori.

1 52. Fugiamus ergo[1] hinc sicut fugit de patria sanctus Jacob. Sciebat enim veram patriam esse superiorem. Fugiamus sicut cervi ad
2 fontes[2] aquarum: quos sitiebat David, sitiat et anima nostra. Quis est ille fons? Audi dicen-
Ps. XXXV, 10. tem: *Quoniam apud te est fons vitæ.* Huic fonti
3 dicat anima: *Quando veniam et parebo*[3] *ante*
Ps. XLI, 3. *faciem tuam?* Fons enim Deus est: sed qui hunc fontem desiderat, effundat super se animam
4 suam; ut nihil passioni carnis[4] relinquat, sed ubique anima superfluat.

53. Pulcre eam effudit Susanna, ut evaporare in eam non possent incendia corporis, mortis formidines, vitæ cupiditates. Effusa super ipsam anima omne restinxit carnale desiderium, sæculare studium. Quæ etiam prodigiosorum se-
5 num, et impudentium presbyterorum potuit[5] flammas restinguere, nisi in his libidinis profluvium redundasset. A quibus cum intenderetur calumnia, si adsensus negaretur adulterio, ingemuit Susanna, et dixit: *Angustiæ mihi adsunt undique. Si enim hoc fecero, morte æterna*
Dan. XIII, 22. *peribo: sin autem, non effugiam manus vestras.* Melius tamen judicavit crimen fugere potius, quam periculum. Ploravit itaque cum crimen ei objiceretur: ploravit cum sibi de pudica et casta adulteri judicium vindicarent; non mortem deplorans, sed castitatis calumniam. Religionis injuriam ploravit, et effudit super se non corpus, sed animam. Effudisset enim corpus, si carnalibus acquievisset. Denique cum morte damnaretur, exclamavit quasi judex reorum, arbitra calumniantium; et innocentis conscientiæ auctoritate divinam sibi in judicium accersivit cognitionem, non timore mortis percita, sed arguentis censuræ potestate præcelsa. Susanna ergo fugit sæculum, et se Deo credidit, ad illam arcem civitatis æternæ fugiens, quæ totum mundum complectitur, quoniam intra Deum sunt omnia.

54. Fugit et Paulus ut evaderet per fenestram in sporta demissus, spartum enim triplex rumpi[6] 6
non posse noverat: sed fugit, ut Evangelium Domini toto orbe prædicaret; et ideo in paradisum raptus est. Et nos fugiamus per fenestram audientes præcepta Domini et visu sobrio, atque oculorum castitate servantes.

55. Fugiamus sicut Lot, Sodomitana crimina amplius, quam supplicia formidans. Magis enim pius certe scelerum fugit contagia, qui Sodomitis[7] domum clausit: nec cohabitans noverat 7
eos, quorum flagitia nesciebat, et opprobria aversabatur: nec fugiens respexit eos quorum conversationes non desiderabat. Fugit ergo sicut Lot, qui renuntiat vitiis, abdicat se incolarum moribus, qui post se non respicit, qui superiorem illam civitatem ingreditur introitu cogitationum suarum, nec recedit ex ea donec moriatur Princeps sacerdotum, qui tulit peccatum mundi. Mortuus quidem semel est: sed moritur unicuique qui baptizatur in morte Christi; ut consepeliamur cum eo, et resurgamus cum eo, et in novitate vitæ illius ambulemus.

56. Bene fugis, si cor tuum non imitetur peccatorum consilia, et cogitationes eorum. Bene fugis, si oculus tuus fugit calices et phialas; ne fiat libidinosus, dum moratur in vino. Bene fugis, si oculus tuus alienam[8] declinet, ut lin- 8
gua tua veritatem custodiat. Bene fugis, si non respondeas imprudenti ad imprudentiam illius. Bene fugis, si auferas gressum pedum tuorum ex ore insipientium. Cito enim malis ducibus erratur: sed si vis bene fugere, longe fac vias tuas ab eorum sermonibus.

57. Mortuus est tibi Princeps sacerdotum, tibi crucifixus est, ut clavis ejus adhæreas. Te enim in illa carne, et tua peccata suscepit: adfixa sunt illi patibulo tuorum delictorum chirographa; ut jam mundo nihil debeas, cui semel renuntiasti. Et recte nihil debes, cui suppetit di-

[1] Ed. Med. et Mss. A, a, b, c omitt. *ergo.*

[2] Cod c, *fontem.*

[3] Cod. a, *et apparebo.*

[4] Ed. Med. et Cod. b, *possessionis carnis.* Mss. A, N', c, *possessioni carnis.*

[5] Est locutio conditionalis, ut indicant sequentia illa, *nisi de his,* etc. idemque valet *potuit,* ac si legeretur, *potuisset.* Quæ formula probatis auctoribus non est inusitata. (Edit. Maur.)

[6] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *corrumpi.*

[7] Ed. Med. et Mss. A, N', a, b, c, *qui Sodomitanis.*

[8] Editt. omnes, *si oculus tuus aliena declinet, ut lingua.* Rom., *et lingua.* Mss. Gall. fere ad unum .....*alienam,* etc. Utraque lectio suum sensum habere potest, ut moneamur oculos avertere sive ab alienis divitiis, sive ab aliena conjuge. Hanc siquidem Ambrosius haud raro simpliciter *alienam* dicit, scilicet Scripturæ consuetudinem imitatus, ubi legis, Prov. v, 20: Μὴ πολὺν ἴσθι πρὸς ἀλλοτρίαν. Ad quem locum frequenter ab S. Præsule adluditur. (Edit. Maur.)

cere: *Mihi* enim *mundus crucifixus est, et ego*
Galat. VI, 14. *mundo;* ut jam mortem non timeas, si geras
Christum, in quo potes dicere: *Ubi est mors*
I Cor. XV, 45. *victoria tua? Ubi est mors aculeus tuus?* Etenim
cum vetus ille homo noster adfixus est cruci,
destructum est peccatum, obtusus aculeus, va-
cuata culpa; ut ulterius servire flagitiis desina-
mus. Abiit enim vetus homo. Nunc autem jam
non vetus homo in nobis: sed nova est crea-
tura, habens in se similitudinem Christi, cujus
mortis similitudini consepulti imaginem vitæ
ejus adsumpsimus, alas gratiæ spiritalis acce-
pimus.

58. Sic igitur volate, ut dicatur de vobis: *Qui*
sunt isti qui sicut nebulæ[1] *volant; et sicut columbæ* [1]
cum pullis suis? Ut nebulæ vestræ rorent justi- Is. LX, 8.
tiam, et columbæ pariant simplicitatem. Sic na-
vigate quasi transfretantes mundum, non perer-
rantes, quasi naves Tharsis; ut ad intelligibiles
portus cursum dirigatis, et convehatis divitias
maris. Sic festinate, ut dicatur de vobis: *Leves*
facti sunt super aquilas. Ab ira enim ventura Thren. IV, 19.
fugiendum videtis, quam declinare poterunt, qui
per pœnitentiam sibi spem locaverint evadendi,
et reconciliationis futuræ fidem hauserint, per
Dominum nostrum Jesum Christum, cui regnum
est a sæculis, et nunc, et semper, et in omnia
sæcula sæculorum. Amen.

[1] Maur. *ut nubes.* Ed. Med. et Mss. A, c, *sicut nebula.* Alii codices nostri ut posuimus in textum. Verba Ambrosii statim sequentes ostendunt evidenter lectionem nostram esse genuinam.

PRÆFATIO

AD LIBROS DE JACOB ET VITA BEATA.

De horum voluminum argumento, et ratione qua istud pertractavit Ambrosius hæc sunt quæ tradunt Patres e Congregatione S. Mauri in præmissa Admonitione.

« Ex ipsa quidem horum librorum inscriptione cognoscere est Ambrosium de historia patriarchæ Jacob, « deque rebus ad beatam vitam pertinentibus agere: verum ea non sola sunt de quibus agit, et hæc ipsa « singulari quadam ratione tractat, quam non abs re fuerit hic explicare. Enimvero antequam ad illud Lib. II, c. 1, n. 1. « accederet argumentum, existimavit neophytis tradenda virtutum præcepta, et qua via quibusve adjumentis « perfectionem conditioni vitæ a se in baptismo palam nuncupatæ convenientem acquirerent, aperiendum.

« Quapropter primis ipsis prioris libri verbis docet ad fructum aliquem ex institutis quibus imbuebantur, « percipiendum, adhiberi oportere animum docilem, qui motuum pravorum tumultus rectæ rationis tra- « ctatione corrigeret: tametsi enim omnes illos motus ea, quantacumque virtus ejus sit, radicitus evellere « neutiquam valeat, posse tamen cupiditates resecari temperantia, quam Deus primo parenti, necnon « postea in Lege servandam præcepit: hinc nostros omnes lapsus voluntati illi quæ Legis ac Evangelii « jussis parere poterat, non carni cujus membris ipsa pro libito sive ad justitiam sive ad iniquitatem ute- « batur, imputandos esse: *si diabolus voluntarium sibi servum auctionatur,* a Christo nonnisi *volun-* Lib. I, c. 3, n. 10. « *tarium militem* eligi: quemque autem propria sponte illius servum fieri quem sibi Dominum adoptasset. « Ex his præclare ob oculos ponit quantum gloriæ ac utilitatis redeat ex servitio Christi, cujus quidem « numquam non liberti sumus, quippe quos immenso mortis suæ pretio redemerit, ac redimendo, mune- « ribus queis majora alia nec optare possit quisquam, donaverit.

« Affirmat porro divina inter beneficia numerandam esse Legem veterem, quandoquidem addita ipsi « gratia quod eidem legi possibile non erat, effecit, ut semper ad opem confugeremus præpotentis illius « Servatoris, sine quo ad perfectionem sanctitatis pervenire non licet. Ad extremum hortatur ne unquam « patiamur e memoria nobis excidere summum illud beneficium, per quod nobis in baptismate Christo « commortuis et convivificatis peccata dimissa essent; ut eidem vita gratiæ jungeremur ac viveremus. « Unde concludit ab eo nos neque adversis neque incommodis ullis separari debere, cum in hisce rebus « vitæ istius felicitas omnis posita sit.

« Itaque postquam sanctus Doctor in ejusmodi præceptionibus primi hujus libri sex capita insumpsit, « in septimo, sicut et in octavo, generalibus argumentis demonstrat nulla calamitate, nulla miseria vitæ « felicitatem interpellari; *in his enim,* inquit, *probamur, in his beata vita est, etiamsi multis periculis* *Ibid.* c. 7, n. 27. « *inundetur.* Hæc tamen in alio reperiri negat nisi in sapiente, justo, et perfecto homine, *qui nec dis-* « *pendiis minuitur, nec adversis frangitur;* cum beatitudinem suam in una summi boni, hoc est, ipsius- *Ibid.* n. 31. « met Dei possessione constituat. Ceterum a perfecto illo nequaquam exigit in damnis, puta in morbis, « in morte consanguineorum, in captivitate, stoicam apathiam, sed mentis æquabilitatem, quam ab illo « ipso alios doceri testificatur.

« His universim in primo libro constitutis, in secundo eadem nobilissimis clarorum virorum qui sub « antiquo fœdere floruerunt, exemplis probat. Sed imprimis patriarchæ Jacob vitam proponit, cujus præ- « cipuis actionibus planum facit, quanta vel in maximis calamitatibus felicitate sit potitus. Cum autem « subinde sermonem suum expositionibus ad mores informandos maxime accommodatis adspergat, quan- « doque etiam digreditur argumento, ut in mystico sensu spacietur. Denique non dubitat de parentum « Jacob in eum caritate sat multis disserere, ut inde parentes omnes intelligant, quomodo erga liberos « æqualem exhibere amorem atque justitiam teneantur. Alia nonnulla ejusdem patriarchæ facta, cujus- « modi sunt quæ contigere in Patriarchis benedicendis, adtingit quidem, sed paucis omnino; haud dubie « eo consilio, ut illa ipsa proprio tractatu fusius uberiusque prosequeretur. Post hæc subjectis obiter Jo- « seph atque aliorum quorumdam exemplis, ad sacerdotem Eleazarum, ac septem fratres Machabæos, « eorumque matrem stylum convertit. Hic sane in tribus ultimis hujusce libri capitibus toto eloquentiæ « suæ cursu fertur, ut felicitatem qua nobilissimi illi martyres *in lege nutriti, per gratiam coronati* in Lib. II, c. 11. « ipsis suppliciis licet immanissimis beabantur, summam exstitisse demonstret.

« Cum autem diutius in Jacobi exemplo immoretur, de quo novem ferme secundi libri capitibus dis- « putat, ut in maximis quoque miseriis adstruat beatam esse vitam: hinc dubio procul operi titulus in- « scriptus est *De Jacob et vita beata;* nec aliam ob causam alibi scribit propositam abs se *in Jacob* « *singularem animi laborumque patientiam.* At quando illustrium etiam Machabæorum celebratissimum Lib. *De Joseph patriar.*, c. 1, « agonem ultimis tribus capitibus prædicavit, hinc esse arbitramur quod magnus Cassiodorus dixerit: *Nam* n. 1. « *et sanctus Ambrosius, ubi de persona Joseph ipse loquitur, secundum librum Machabæorum exempli* « *causa memorat, cujus maximam partem ad demonstrandam tolerantiam eloquentiæ suæ dulcissimo* *De Instit. divin. litt.* c. 6. « *liquore patefecit.* Cur hic auctor istas commentationes nomine librorum *De Patriarchis* designaverit, « jam declaratum est: at vero in dubium revocare quis possit, an non in laudato testimonio pro *Joseph* « melius Jacob substitueretur? Certe quidem id non perperam videtur colligi posse tum quod Jacob di- « cendi argumentum Ambrosio suppeditet, tum quod obscurum non sit corruptionem in hunc locum ali-

« quam irrepsisse. Ubi enim nunc *Joseph,* ibi olim *Esdras* legebatur. Nihilominus tamen cum S. Præsul « de Machabæis illis disserat post factam Josephi, quem in ipso carcere felicitatem suam invenisse docet, « mentionem; hic Senatoris textus defendi potest. Ambrosiana autem illa eloquentia qua locum hunc sua- « vissime perfundi ille animadvertit, etiam alibi passim in hoc opere elucet non medriocriter.

« Extra controversiam est eosdem hos libros e concionibus quas ad populum suum habuerat, concin- « natos esse; siquidem præter oratorios dicendi modos quos istic licet observare, expressis verbis ipse « significat verba se facere post recitatum illud Evangelium, in quo dicitur: *Ubi thesaurus tuus, ibi et* Matth. VI, 21. « *cor tuum; sicut legi,* inquit, *audisti hodie.* Difficile vero sit quot sermonibus tractatus illi componantur, Lib. II, c. 5, n. 23. « definire: illud saltem affirmare licet eosdem ad neophytorum gregem habitos fuisse festis paschalibus « anni circiter 387, quo superiores libros pronuntiavit, sicuti evidentius ex libro *De Joseph Patriarcha* « confirmari potest.

« Exstat Philonis scriptum sub titulo: *Quod omnis probus sit liber;* cujus sane materia cum istis « Ambrosii lucubrationibus haud parum habet affinitatis. Nihil tamen decerpsit inde S. Doctor, nisi cum de « Esau loquitur. Istic enim quidquid in illo libro optimum ac præstantissimum est, videtur dedita opera « intra mediæ pagellæ angustias contraxisse. »

Documenta, quæ nobis variantes lectiones ad hunc tractatum suppeditavere, sunt iidem codices manuscripti quos jam superius sub litteris **A**, **N'**, **c** denotavimus. Hoc unum animadvertendum ducimus, nempe in codice **c** lacunam satis notabilem a n. 37 ad n. 41 extare.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE JACOB ET VITA BEATA

LIBRI DUO.

Scripti circiter an. 387.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

Ad virtutum disciplinam, passionesque coercendas necessarium esse sermonem prudentem, ac mentem rationi intentam; itemque rationem, licet omnino concupiscentiam exscindere nequeat, posse tamen vel gravissimis motibus moderari.

NECESSARIUS ad disciplinam bonus omnibus sermo, plenus prudentiæ; et mens rationi intenta præcurrit virtutibus, passiones coercet. Docibilis enim virtus. Denique studio et discendo acquiritur, dissimulando amittitur. Alioquin nisi sermo bonus necessarius esset ad correctionem, numquam Lex diceret: *Non adulterabis.* Sed quia nudus sermo ad monendum utilis, ad persuadendum infirmus est, ideo adhibenda est rationis rectæ consideratio; ut quod sermo bonus præscripserit, ratio plenius tractata persuadeat. Non enim servili ad obediendum constringimur necessitate, sed voluntate arbitra, sive ad virtutem propendamus,[1] sive ad culpam inclinemur. Et ideo nos aut liber affectus ad errorem trahit, aut voluntas revocat, rationem secuta. Passio autem gravissima culpæ concupiscentia est,[2] quam ratio emollit et comprimit. Emollire enim potest, eradicare non potest; quoniam animus qui est rationis capax, non est suarum passionum dominus, sed repressor. Neque enim fieri potest ut facilis ad iracundiam non irascatur: sed ut ratione se temperet, indignationem cohibeat, a puniendo se revocet; sicut et Pro-

Exod. XX, 14.

1 2

A pheta nos docet dicens: *Irascimini, et nolite peccare.* Concessit quod naturæ est: negavit quod culpæ est. Ps. IV, 5.

2. Omnis itaque temperantia[3] ex aliis, non ex se originem sumit, ideoque secunda est. Nam aut de naturalibus suscipitur, aut de utilibus. Itaque aut naturalia temperat, aut utilitatis adsertor est. Denique non ibi excidit concupiscentiam:[4] sed facit ne concupiscientiæ serviamus. Quis enim tantus, ut corporalem motum possit auferre, nisi solus ille qui potuit de infructuosa ficulnea dicere, hoc est malitia Judæorum: *Ecce anni tres sunt ex quo veni quærens fructum in ficulnea hac, et non invenio: succide ergo illam. Cui respondit servus: Remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam cophinum stercoris; et siquidem fructum fecerit: sin autem, in futurum succides illam?* Merito ad Dominum retulit, quia exscindendæ temporalis prolapsionis potestatem sibi ipse vindicare non poterat: sed Domino reservabat. Luc. XIII, 7 et seq.

3 4

3. Denique quem de hominibus meliorem et fortiorem adsumemus, quam sanctum David, qui sibi cupiditatem qua concupierat aquam de lacu Bethlehem, hostili interclusam exercitu, auferre non potuit, potuit mitigare? Nam cum aliis utique defuisse non inveniamus, id est, tanto exercitus numero, cum utique multo minus regi deesse potuerit ex ceteris fontibus aqua; irrationabilem quamdam concupiscentiam passus, desideravit eam quæ hostium erat circumfusione vallata, unde sine maximo periculo non facile potuisset deferri. Itaque ait: *Quis mihi dabit potum de lacu qui est in Bethlehem ad portam?* Et cum essent reperti tres viri qui hostium castra præciderent, et deferrent aquam quam summo desiderio desiderasset, cognoscens quod periculo alieno aqua sibi eadem constitisset, profudit illam Domino, ne sanguinem illorum II Reg. XXIII, 15. *Ibid.*

[1] Mss. A, N', c, *propendimus..... inclinamur.*

[2] Aliqualis sententiæ obscuritas occasionem dedit nonnullis variantibus, quas apud Maur. videre est. Patet tamen sensus si ita intelligamus: *Concupiscentia est passio gravissima, impellens ad culpam.*

[3] In mss. est aliqua diversitas. Alii enim vocem *temperantia* omittunt; alii mutant in vocem *ira*, ut nostri A, N', c; unus in *culpa*. Sic etiam quidam habent *secanda*, ubi alii *secunda*. Unde ita conjiciunt Maurini: « Non temere forsitan quis suspicabitur post adjectivum *omnis*, nomen substantivum in antiquioribus mss. scribæ oscitantia prætermissum, quod varie postea ab aliis restitutum sit. Felicius divinarunt qui reposuere vocem *temperantia* quam postulabat continuatio seriesque sermonis, ut liquet ex c. seq. »

[4] Cod. A, *non abscidit concupiscentiam*. Cod. N', *non alibi concupiscentiam*. Cod. c, *non sibi excidit concupiscentiam*.

qui eam detulerant, bibere videretur. Quæ res indicio est quod concupiscentia quidem rationem præveniat; sed ratio cupiditati resistat. Humanum itaque passus est David, ut irrationabiliter concupisceret: sed illud laudabile, quod irrationabilem concupiscentiam rationabiliter parato fraudavit remedio. Dum laudo viros qui erubuerunt desiderium sui regis, et maluerunt finem ejus verecundiæ vel periculo propriæ salutis afferre: plus laudo eum qui erubuit in suo desiderio alienum periculum, et aquam dubiæ sortis pretio quæsitam sanguini comparavit: simul quasi repressa victor cupiditate profudit aquam Domino; ut ostenderet quod concupiscentiam suam verbi consolatione restingueret.[1]

4. Potest igitur mens sobria impressiones refrænare, ac reprimere quamvis gravium passionum, et fervorem omnem cupiditatis flagrantissimæ refrigerare, derivare alio[2] motus, et rectæ rationis tractatione despuere passiones. Etenim cum Deus hominem constitueret, et in eo mores sensusque plantaret, tunc motibus ejus imposuit regale mentis imperium; ut omnes sensus motusque hominis, ejus vigore ac potestate regerentur. Adjunxit ad gratiam creaturæ, ut mentem ipsam divinis informaret præceptis, et sapientiæ instrueret disciplinis, quibus et cavenda prænosceret, et eligenda cognosceret. Mens igitur recta ratione tenens disciplinam sapientiæ, ut divina ac humana cognoscat, eruditur in Lege, per quam discit quas sibi subjicere debeat passiones.

CAPUT II.

Passionibus tum animi tum corporis moderari temperantiam: cujus effectus patriarcharum demonstratur exemplis, ac deinde rationis dignitate commendata, eamdem temperantiam divino præcepto muniri Sanctus Doctor ostendit.

5. Passionum autem velut duces sunt naturales delectatio et dolor, quas sequuntur ceteræ. Illæ enim complectuntur universas, quarum utraque non solum corporis, sed etiam secundum animam passiones sunt. Et quia diximus subesse his alias passiones, ante delectationem concupiscentia, post delectationem gratulatio est: ante dolorem autem est timor, post dolorem tristitia. Commotio autem animi communis passio, et delectationis et doloris est. Transcurram alias, id est, superbiam, avaritiam, ambitionem, contentionem, invidiam, quæ sunt secundum animam passiones: transcurram etiam inexplebilem vorandi libidinem, effusionemque luxuriæ atque lasciviæ, quæ vitia nexa sunt corpori, et secundum illud operantur. Meritoque temperantia quam maxime istarum passionum restinguit ardorem, quæ primum sobrietate atque moderamine animum temperat, mentem informat; deinde etiam deliciarum abstinentia restringit habenas corporalis ferocitatis. Ideo Lex recidit ciborum licentiam, epularum copias, non solum ut resecaret luxuriam; verum etiam ut inhibentis contemplatione præcepti viam tractationi rationis aperiret, quæ irritamenta gulæ ceterasque recideret cupiditates, corporeas passiones[3] motusque cohiberet. Temperantia est igitur correctionis prævia, disciplinæ magistra. Levit. XI, 4 et seq.

6. Ab hac profectus Jacob sanctus, primatus a fratre quos non habebat, accepit; ejusque prælatus adsensu docuit in reliquum intemperantes proprio sibi viles esse judicio. Ab hac profectus Joseph, et calorem juventutis edomuit, et tentatum adulterinis animum illecebris, rectæ rationis inductione firmavit. Denique quamvis fortis esset et validus, tamen tractatu rationis fulcire se maluit dicens uxori domini sui: *Si Dominus meus ne*[4] *scit præter me aliquid in domo sua, et omnia quæcumque habet, dedit in manus meas,*[5] *neque subtractum est a me quidquam præter te quæ uxor illius es: et quomodo faciam verbum hoc malum, et peccabo coram Deo?* Hæc est igitur rectæ rationis tractatio quam Græci λογισμὸν nuncupant, qua mens sapientiæ intenta solidatur. Pulcra enim ratio, quod nec beneficiis domini esse deberet ingratus, nec occultum posset esse peccatum, quod, Deo teste, committeret, quem latere non posset. Gen. XXXIX, 8, 9.

7. Bona igitur ratio, quæ et hostilem plerumque affectum exuit, et dolorem injuriæ sequestrat. Denique et in acie plerumque victorem mitigat, et feriturum mucronem retardat, et rogantem morti eripit; eo quod subjectis parcere justa ratio persuadeat. Nam de excludendo vel mitigando injuriæ dolore quis melior magister, quam patriarcha Jacob, qui proprios coarguens filios Simeon et Levi ait: *Odiosum me fecistis, ita ut sævus videar?* Et utique ulti fuerant sororis injuriam, quæ contra instituta patria violato fuerat pudore temerata: nec potuit Jacob præceptor disciplinæ, custos pudoris stuprum probare commissum: sed maluit insolentes ratione cohiberi, sciens quod indignationem ratio temperare posset. Gen. XXXIV, 30.

8. Temperantia est igitur quæ resecat cupiditates. Hanc primis hominibus tenendam mandavit Deus dicens: *De fructu autem ligni quod est in medio paradisi*[6] *non edetis, neque tangetis illud, ne moriamini.* Et quia non est retenta, ideo transgressores virtutis egregiæ paradisi exsules facti sunt, et immortalitatis exsortes. Hanc Lex docet, et universorum infundit affectibus. Gen. II, 17. Exod. XX, 4 et al.

[1] Mss. A, N', c, *restringeret.*
[2] Mss. A, N', c, *alios.*
[3] Mss. A, N', c, *corporeæ passionis,* ut alii quidam codd. apud Maurinos.
[4] Maur. *non.*
[5] Cod. c, *suas.*
[6] Mss. A, c, *quod est in paradiso.*

CAPUT III.

Temperantiam, sapientiam, et disciplinam a Domino doceri; unde doctrinæ evangelicæ studendum: item culpam nostram adscribendam esse soli nostræ voluntati, qua vel peccato vel justitiæ servimus; ac demum utra servitus utri præferenda videatur.

9. Docere autem Dominum eam,[1] et sapientiam, et disciplinam Scriptura testatur. De temperantia in Lege: de ceteris in libro Job, in quo scriptum est: *Nonne Dominus est qui docet intellectum et disciplinam?* Et in Evangelio Dominus ipse ait: *Discite a me quia mitis sum, et humilis corde.* Et alibi ad discipulos ait: *Ite, docete omnes*[2] *gentes, baptizantes eas in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Unde autem discipuli dicti? Aut quid aliud a Christo nisi virtutum operari præcepta discebant? Denique David ait: *Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos.* Utique timor Dei de numero virtutum est; *quia initium sapientiæ timor Domini,* per quem adsciscitur piæ forma doctrinæ, de qua Paulus ait: *Gratias autem Deo quod fuistis servi peccati, sed obedistis ex corde in eam formam doctrinæ, in qua traditi estis: liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ.* Doctrina igitur facit ut possimus pervenire ad justitiam. Potest igitur acquiri justitia discendo. Intendamus igitur studio in formam Evangelicæ doctrinæ. Minimum studii plerumque pro maximo habetur. In studio enim sunt omnia, per quod adhibetur obedientia, quæ in utramlibet partem propenderit, aut culpam adjungit, aut gratiam. Hæc nos in primo Adam traxit ad mortem; hæc nos in Adam secundo ad vitam vocavit.

10. Non est quod cuiquam nostram adscribamus ærumnam, nisi nostræ voluntati. Nemo tenetur ad culpam, nisi voluntate propria deflexerit. Non habent crimen quæ inseruntur reluctantibus: voluntaria tantum commissa sequitur delictorum invidia, quod in alios derivemus. Voluntarium sibi militem elegit Christus, voluntarium servum sibi diabolus auctionatur. Neminem jugo servitutis adstrictum possidet, nisi se prius[3] peccatorum ære ei vendiderit. Quid carnem quasi infirmam accusamus? Membra nostra arma sunt iniquitatis, et arma justitiæ. Vidisti pauperem injuriam accipientem, protexisti eum: membra tua arma pietatis sunt, quibus pauperem ab injuria vindicasti. Vidisti egenum, donasti eum muneribus: dextera tua mortem a tuo pectore repulisti. Vidisti eum qui ducitur ad mortem, eripuisti eum quia scriptum est: *Eripe eum qui ducitur ad mortem:* membra tua arma sunt justitiæ, si injuste hominem perire non passus es. Vidisti mulierem, castigasti corpus tuum, mortificasti libidines, procaces meretricis oculos aversatus deseruisti: membra tua arma sunt castimoniæ. Contra autem, si oculus tuus vidit mulierem ad concupiscendum eam, aperuisti vulnus, impressisti telum corpori tuo, membra tua arma peccati sunt. Vidisti possessionem pupillorum, et paternis eos expulisti sedibus, transtulisti terminos quos posuerunt patres tui: membra tua arma iniquitatis sunt. Affectus igitur, non caro auctor est culpæ, caro autem voluntatis ministra. Non ergo vendat nos voluntas nostra.

11. Clamat Apostolus: *Nescitis quoniam cui exhibuistis vos servos ad obediendum, servi estis ejus cui obedistis, sive peccati in mortem, sive obeditionis in justitiam?*[4] Ergo si aut peccato servimus, aut justitiæ, consideremus in qua parte servitus tolerabilior, fructus uberior. Sed qui potest esse fructus in morte? Peccati enim stipendium mors; et ideo nullus in eo fructus est, sed pudoris dispendium; cum ea quæ gessimus, erubescimus. Servire autem justitiæ libertas est. *Qui enim vocatus est in Domino servus, libertus est Domini. Similiter qui liber vocatus est, servus est Christi.* Utraque conditio optima, esse[5] sub Christo, sub quo et pretiosa servitus, et gloriosa libertas.[6] Pretiosa servitus quasi tanti sanguinis pretio comparata: gloriosa autem libertas quam nulla servitus culpæ, nulla peccatorum vincula constringunt, nulla flagitiorum onera, nulla criminum commercia degeneris nexui servitutis addicunt.

12. Disce humilitatem, o homo, apostolici vim cognosce magisterii. Si servum te dicas, libertus es: si liberum te jactes, servus es. Nam et ille qui quasi servus redemptus est, libertatem habet: et iste qui quasi liber vocatus est, bonum est illi ut servum Christi se esse cognoscat, sub quo servitus tuta est, et libertas secura. Quis quasi idiotam Paulum vel in ipso jure adserit? Scivit enim discernere inter libertum et liberum; et ideo non perfunctorie sed proprie dixit: *Qui enim vocatus est in Domino servus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi.* Revera enim omnes Christi liberti sumus, nemo liber. Omnes enim in servitute generati. Quid servili conditioni arrogantiam libertatis adsumis? Quid titulos nobilitatis usurpas, servilis hereditas? Nescis quod te Adæ atque Evæ culpa mancipaverit servituti? Nescis quod redemerit te Christus, non emerit? *Non auro, non argento redempti estis de vana vestra conversatione paternæ traditionis, sed pretioso sanguine Agni,* clamat apostolus Petrus. Ergo redemptus a Domino[7] es. Servus es qui creatus es, servus es qui redemptus es, et quasi Domino servitutem debes, et quasi Redemptori.

Exod. xx, 4 et al. — Job, xxxiii, 16. — Matth. xi, 29. — Matth. xxviii, 19. — Ps. cx, 10. — Rom. xvi. 17, 18. — 15 q., c. 1 *Non est quod.* — Prov. xxiv, 11. — Rom. vi, 16. — I Cor. vii, 22. — I Pet. i, 18, 19.

[1] Nempe *temperantiam,* de qua ante, et de qua statim postea.
[2] Cod. c omitt. *omnes.*
[3] Cod. c, *nisi se ei prius.*
[4] Mss. A, N', c, *ad justitiam.*
[5] Cod. c, *est.*
[6] Cod. c, *libertas est.*
[7] Cod. c omitt. *a Domino.*

Nec inferiorem putes libertinitatem sub Christo quam libertatem esse. Ad dignitatem æqualis, ad tuitionem præstantior est, ad gratiam par, adversus lapsum cautior, adversus superbiam tectior. Ita libertatem accepisti, ut meminisse manumissoris tui debeas, ut patrono tuo noveris legitimum obsequium deferendum;[1] ne ab ingrato revocetur libertas. Quid te beatius, qui sub Domino regnas, et sub patrono militas?

CAPUT IV.

Quantum Deus homini concesserit, cum ei Legem dedit, et gratiam adjunxit. Ubi solvuntur duæ quæstiones: Quomodo bona sit Lex, quæ mortem operetur; et quomodo quæ mortem operetur, mors nobis non sit?

13. Quid autem est quod tibi non contulit Dominus? Legem dedit, peccatum prodidit,[2] adjunxit gratiam. Lex enim peccatum denuntiavit: sed in conditione lubrica penitus cohibere non potuit. Cognovi enim peccatum quod nesciebam. Cognovi concupiscentiam esse peccatum;[3] et hac occasione cognitionis, peccati æra cumulata sunt; quia peccatum quod ante per ignorantiam meam mortuum videbatur, in me revixit: ego autem mortuus sum peccati vulnere; quia cognitio culpæ quæ mihi profutura videbatur, hæc nocuit, ut scirem quod vitare non poteram. Peccatum enim prodidit, et per bonum denuntiationis suæ peccati ipsius acerbavit invidiam. Itaque supra modum factum est peccatum mihi, quia cumulatum est denuntiatione mandati. Crescit enim culpa, cum proditur, nec cavetur. Quomodo ergo bonum mandatum, quod mihi mors est? Aut quomodo non est mihi mors quod per bonum significationis suæ demonstrando peccatum, operatum est in me mortem? Nam certum est quod mors mihi accessit, dum quod facio agnosco peccatum, sicut ipse Dominus ait: *Si non venissem, et locutus fuissem his, peccatum non haberent.* Joan. xv, 22.

14. Quid miraris igitur si Lex quibusdam morti sit, cum morti sit et Domini salutaris adventus, per quem redempti sumus? Infidelis enim mortem sibi quærit ex gratia: manet autem mandati gratia. Etenim sicut cognitio venenatorum poculorum consummatur ad disciplinam medicinæ: sic divinum mandatum ad vitam æternam. Sicut autem ei qui male utitur noxiis potionibus, cognitio earum in malum vertitur et periculum; et quo magis venena cognoverit, hoc se intelligit amplius periclitari: sic forma mandati iis[4] qui Legem male interpretantur, vel demonstrata atque interdicta peccata vitare non possunt, mortis auctor est. Sicut ergo bonum est antidotum, etiamsi imprudenti aut intemperanti non bonum: sic bonum mandatum, etiamsi intemperanti non bonum est. Ergo bonum mandatum, quod alicui mors est. Responsum igitur habe primæ propositioni: quia potest esse bonum mandatum, quod mihi mors est; bonum per naturam salutaris præcepti; mors per intemperantiam carnis.

15. Et quia diximus esse bonum mandatum quod mihi mors est, nunc discutiamus quomodo non sit mihi mors, quod per bonum licet, tamen mihi operatum est mortem. Sic enim proposuit Apostolus: *Quod ergo bonum est, mihi mors est. Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem.* Rom vii, 13. Itaque spectemus singula. Mandatum utique Legis est: Lex autem spiritalis est, cujus gratiam video, pulcritudinem laudo, formam prædico, præceptum admiror: sed quia carnalis sum ego venumdatus sub peccato, trahor invitus ad culpam. Etenim quasi servo culpa dominatur. Itaque odi crimen, et facio. Mens odit, caro concupiscit; ego tamen in utraque, qui Legi mente consentio, et carne quod nolo, hoc ago. Bonum ergo mandatum cui consentio; et mens bona, quæ quod bonum est, elegit. Bona ad judicandum, sed infirma plerumque ad resistendum; quia repugnat ei corporis appetentia, et captivam eam trahit ad erroris illecebras.

16. In quo periculo unum est remedium, ut quem Lex liberare non potuit, liberet Dei gratia. Sic enim scriptum est: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum.* Ibid. 24, 25. Itaque fit ut licet peccatum quod latebat, id est, concupiscentia mea, quam non putabam esse peccatum, mortem mihi operata sit, dum proditur, et supra modum facta sit ipsum peccatum (erat enim peccatum et si nesciebatur, sed cognitione[5] coacervatum est, et quasi incrementum erroris assumpsit, atque in naturam delicti cessit forma mandati) mihi tamen mors non sit, cui promptum est ad Christum confugere, per quem solvimur omni mortis periculo. Absoluta igitur etiam secunda est propositio, quia mandatum mihi Legis mors non est, etsi mortem operetur. Quod enim conturbamur, fragilitatis est: quod evadimus, Christi.

[1] Qui libertate donatus fuerat, non ita fiebat suis juris, ut patrono reverentiam atque obsequium non deberet. Quod si quando contingeret ut ingratus adversus patronum reperiretur, aut in inferiorem libertatis gradum redigebatur, aut etiam omnino revocabatur in servitutem: qua quidem pœna cum ob alia, tum ob nomen militiæ datum afficiebatur. Vide tom. I Cod. Theod. lib. II, tit. 22, *De Hered. Petit.* et Comment. Gothofr. ibidem. Item lib. IV, tit. 11, *De Libertis et eorum liberis*, et ad eum ejusdem Gothofr. Comment. ubi Ambrosianus hic locus refertur. (Edit. Maur.)

[2] Cod. c omitt. *peccatum prodidit*, quæ et in aliis mss. desiderari notant Maur.

[3] Ex antecedentibus jam liquet non concupiscentiam *per se* ab Ambrosio peccatum haberi, sed quatenus humana voluntas eidem obsequatur; sicut et subsequentia *ut scirem quod vitare non poteram*, non ita sunt accipienda e S. Doctoris mente ut libertas arbitrii denegetur, sed ut exprimant quod *pratice* evenire solet dum gratiæ auxiliis non cooperamur, aut ea a Deo non exposcimus.

[4] Mss. A, N', c, *forma mandati his.*

[5] Cod. N', *sed cogitatione.*

CAPUT V.

Qua ratione Lex sufficiens non fuerit, sed necessaria fuerit gratia per mortem Christi donata; cum quo nos etiam mori, resurgere, et versari debeamus.

17. Ergo ut ad exordia sermonis hujus revertamur, mens bona est quæ habet tractationem rationis, et intendit sapientiæ disciplinis: sed gravis lucta est ei cum mortis corpore, et plerumque rationem mentis vincit carnis illecebra. Et ideo Dominus primo Legem dedit, cui mens hominis se se ad obtemperandum dedit, et ei servire cœpit, ut esset subdita: sed caro subjecta non erat; quia sapientia carnis non est Legi subdita, et præceptis ejus repugnabat. Non enim poterat virtuti obedire, cupiditatibus dedita, et lenociniis carnalibus implicata. Ideo laborandum est, ut teneamus Dei gratiam. Mens itaque bona, si rationi intendat: sed parum perfecta, nisi habeat gubernacula Christi. Venit enim Dominus Jesus, qui nostras passiones cruci suæ affigeret, peccata donaret: in cujus morte justificati sumus; ut totus mundus ejus mundaretur sanguine. Denique in morte
1 ipsius baptizati sumus.[1]

18. Si igitur in illius morte dimittuntur nobis peccata, etiam peccatorum nobis passiones in illius morte moriantur, illius crucis clavis affixæ teneantur. Si in illius morte mortui sumus, quid iterum tamquam viventes ad ea quæ sunt mundana revocamur? Quid nobis cum elementis
2 hujus[2] mundi? Quid cum cupiditatibus? Quid cum luxuria atque lascivia quibus cum Christo
3 mortui sumus? Quod si sumus[3] in Christo mortui, in Christo resurreximus: cum Christo igitur versemur; cum Christo superiora quæ sunt, non quæ corruptibilia et terrena quæramus. Christus resurgens a mortuis veterem hominem affixum cruci reliquit, novum resuscitavit. Christus ideo mortuus est, ut et nos peccato moreremur, Deo resurgeremus. Mortua est caro nostra; quid iterum peccato reviviscit? Quid iterum peccato obedit? Quid iterum peccatum regnat in mortuis, cum mors finis peccati sit? Mortui sumus carne, renovati sumus spiritu. Spiritu ambulemus, qui
4 spiritum Christi[4] accepimus. Si autem spiritus
5 Christi[5] in nobis, ergo sit nobis caro mortua propter peccatum; spiritus vero vivat propter justificationem.

19. Sic quod erat impossibile Legi, solutum est, si in spiritu ambulemus, si passiones sepelivimus, si crucem hujus corporis non resolvamus, si chirographum peccati quod deletum est in cruce Christi, non rescribamus, si veteris hominis amictum quem exuimus, non induamus. A Scriptum est enim in Canticis: *Exui tunicam meam, quomodo induam eam? Lavi pedes meos, quomodo inquinabo eos?* Mortificata igitur nobis Cant. v, 3. sunt corporis membra: cur ejus pullulant vitia? Ideo Lex non prævaluit, quia carnem non mortificavit: ideo quasi umbra præteriit, quia non coloravit: ideo etiam obumbravit nos a sole justitiæ, quia coacervavit crimina. Ergo et obfuit.

CAPUT VI.

Promulgatæ Legis fructus esse peccati confessionem, ac humilitatem, immo et gratiam ipsam, et caritatis pignus: sequitur ad gratitudinis officia exhortatio, et beneficiorum homini concessorum enumeratio.

20. Quid igitur opus fuit ut Lex promulgaretur, si profutura non erat? Habebamus jam legem naturæ; erat enim unusquisque sibi lex, qui opus legis scriptum habebat in corde suo. Illam non tenuimus: cur addebatur et altera, in cujus operibus caro non posset justificari? Accessit vinculum, non solutio: addita est peccatorum agnitio, non remissio. Peccavimus omnes qui poteramus excusationem prætendere per ignorantiam: os obstructum est omnibus.

21. Profuit tamen mihi, cœpi confiteri quod negabam: cœpi delictum meum cognoscere, et injustitiam meam non operire: cœpi pronunciare adversus me injustitiam meam Domino, et tu remisisti impietates cordis mei. Sed et illud mihi prodest, quod non justificamur ex operibus Legis. Non habeo igitur unde gloriari in operibus meis possim, non habeo unde me jactem; et ideo gloriabor in Christo. Non gloriabor quia justus sum: sed gloriabor quia redemptus sum. Gloriabor, non quia vacuus pec-
6 catis[6] sum, sed quia mihi remissa sunt peccata. Non gloriabor quia profui, neque quia profuit mihi quisquam: sed quia pro me advocatus apud Patrem Christus est: sed quia pro me Christi sanguis effusus est. Facta est mihi culpa mea merces redemptionis, per quam mihi Christus advenit. Propter me Christus mortem gustavit. Fructuosior culpa, quam innocentia. Innocentia arrogantem me fecerat, culpa subjectum reddidit.

22. Habes igitur quibus latio profuit tibi Legis. Sed dicis quia per Legem superabundavit peccatum. Sed ubi superabundavit peccatum, superabundavit et gratia. Mortuus es peccato, homo: ergo Lex jam non obest. Resurgis per gratiam: ergo Lex profuit, quia acquisivit gratiam. Accepisti etiam pignus Christi caritatis; quoniam qui pro te mortuus est, advocatus est tibi, et sanguinis sui mercedem reservat; et qui peccatorem reconciliavit Patri,

[1] Cod. A, *baptizamur*. Cod. c, *baptizati estis*.
[2] Mss. A, N', c omitt. *hujus*.
[3] Maur. *simus;* sed formam nostrorum codd. prætulimus, quia et paulo ante habemus *si in illius morte mortui sumus*.
[4] Cod. A, *spiritum Dei*.
[5] Mss. A, N', c omitt. *Christi*.
[6] Mss. A, c, *peccati*.

multo magis commendat innocentem, et tuetur subditum, qui adscivit noxium.[1]

23. Tanti igitur beneficii debitor non rependes obsequium? Heredem te fecit, coheredem te fecit: heredem Dei, coheredem Christi: spiritum tibi adoptionis infudit. Numera hæc, et adjunge non tam ad debiti nexum, quam ad muneris accepti conservationem. Coheres Christi es, si compatiare, si commoriare, si consepeliare cum Christo. Suscipe passiones ejus, ut supra passiones cum eodem esse merearis. Vide quomodo tibi peccata superiora donavit; ut nihil faceret obesse, quod peccasti. Vide quomodo te hortatur, ne amittas quod accepisti. Brevis hujus laboris est meta, et corona fructus perpetui: tolerabilis passio, merces inæstimabilis. Quid enim te angit? An ignobilitatis abjectio? Sed erit tibi in futurum gloriosa nobilitas devotionis ac fidei. Num census tenuior, victus angustior? Sed erunt tibi divitiæ remunerationis æternæ, in quibus rei ullius egere non possis. Num amissio filiorum? Recipies[2] perpetuos, quos susceperas temporales, et dicetur de te: *Beatus qui habet semen in Sion, et domesticos in Hierusalem. Indignæ,* inquit, *passiones sunt hujus temporis ad futuram gloriam,* Scriptura tibi dicit.

Is. xxxi, 98. Rom. viii, 18.

24. Adde quia vita beata his adversis sæcularium molestiarum, aut passionum corporalium non minuitur, sed magis probatur. Adde quod vel patrimonii damna non sentit, vel necessitudinum forti mente abscondit dispendia, absorbet dolorem. Adde quia nescit naufragia, qui semper in portu tranquillitatis est. Quid illud, quod labor tibi communis est cum omni creatura; quia propter te mundus ipse servitutem tolerat corruptionis; quia cum sanctis tibi laboris hujus et exspectationis commune consortium est? Sol occasum suum recognoscit, luna defectum, errorem stellarum lumina, dum totius corporis nostri exspectatur redemptio.

25. Sed vereris dubios vitæ anfractus et adversarii insidias, cum habeas auxilium Dei, habeas tantam ejus dignationem, ut Filio proprio pro te non pepercerit? Pulcro verbo usa est Scriptura, ut Dei Patris erga te pium propositum declararet, qui Filium morti obtulit.[3] Et Filius mortis acerbitatem sentire non potuit. Quod in Patre fuit, nihil sibi ipse reliquit: totum pro te obtulit: quod in plenitudine divinitatis, nihil ipse amisit, et te redemit. Considera affectum patrium. Quod pietatis est, quasi morituri Filii suscepit periculum, quasi orbitatis hausit dolorem; ne tibi periret fructus redemptionis. Tantum fuit Domino studium tuæ salutis, ut propemodum de suo periclitaretur, dum te lucraretur. Ille propter te dispendia nostra suscepit; ut te divinis insereret, cœlestibus consecraret. Mire etiam addidit: *Pro nobis omnibus tradidit illum;* ut ostenderet quod ita omnes diligat, ut dilectissimum sibi Filium pro singulis traderet. Pro quibus igitur quod super omnia est dedit, potest fieri ut non in illo universa donaverit? Nihil enim excepit, qui omnium concessit[4] auctorem.

Rom. viii, 32.

26. Nihil est igitur quod negari posse nobis vereamur: nihil est in quo de munificentiæ divinæ diffidere perseverantia debeamus, cujus fuit tam diuturna et jugis ubertas; ut primo prædestinaret, deinde vocaret; et quos vocaret, hos et justificaret; et quos justificaret, hos et clarificaret. Poterit deserere quos tantis beneficiis suis usque ad præmia prosequutus est? Inter tot beneficia Dei num metuendæ sunt aliquæ accusatoris insidiæ? Sed quis audeat accusare quos electos divino cernit judicio? Num Deus Pater ipse qui contulit, potest dona sua rescindere; et quos adoptione suscepit, eos a paterni affectus gratia relegare? Sed metus est ne judex severior sit. Considera quem judicem habeas. Nempe Christo dedit Pater omne judicium. Poterit te ergo ille damnare, quem redemit a morte, pro quo se obtulit, cujus vitam suæ mortis mercedem esse cognoscit? Nonne dicet: *Quæ utilitas in sanguine meo,* si damno quem ipse salvavi? Denique consideras judicem, non consideras advocatum. Potest iste sæviorem ferre sententiam, qui interpellare non desinit, ut paternæ reconciliationis in nos conferatur gratia?

Ps. xxix, 10.

CAPUT VII.

Eam in nobis debere esse caritatem, ut nullis adversis a Christo separemur, cum illis non minuatur beata vita: beatam enim vitam reperiri in hominibus, in quibus fuerit vita perfecta; in quo vero hæc consistat. Denique virum perfectum supra casus omnes ac ærumnas eminere.

27. Sed etsi qua imminerent gravia, nequaquam nos a Christo separare deberent. Cur nos pro illo non etiam dura et acerba toleremus, qui pro nobis tam indigna suscepit? Ideoque debet in nobis esse caritas, ut nullis periculis revocemur a Christo. Scriptum est enim: *Aqua multa excludere non poterit caritatem, et flumina non concludent eam;* quia torrentem transit anima diligentis. Nulla tempestas, nullum profundum periculum, nullus terror mortis aut pœnæ vim caritatis imminuit. In his enim probamur, in his beata vita est, etiamsi multis periculis inundetur.

Can. viii, 7.

28. Non enim frangitur sapiens doloribus corporis, nec vexatur incommodis: sed etiam in ærumnis beatus manet.[5] Neque enim adversa

[1] Mss. A, c, *quia scivit innoxium.* Ita quidam alii mss. et veteres editiones.

[2] Cod. A, *Nunc amissio filiorum, tunc recipies.*

[3] Mss. A, c, *qui morti pro te totum obtulit quod in plenitudine divinitatis nihil ipse amisit et te redemit.* Ita et mss. Vict. Colb. et Vat. alter apud Maur., qui reliqua reposuerunt ex aliis nonnullis mss. gallicis.

[4] Mss. A, N', c, *cessit.*

[5] Quæ ultimis his duobus capitibus traduntur de felicitate sapientis, ea non solum Christianæ religionis dogmatis nituntur, verum etiam maxime cum philosophorum placitis conveniunt. Hi quippe beatitudinem in corporis externisve bonis, quæ ne bonorum quidem, sed tantum commodorum nomine dignantur Stoici, haudquaquam consistere mirifice

corporis vitæ beatæ munus imminuunt, neque de ejus suavitate aliquid delibant; quia non in delectatione corporis vitæ beatitudo est: sed in conscientia pura ab omni labe peccati, et in ejus mente, qui cognoscit quia quod bonum est, hoc delectat, etiamsi asperum sit; quod autem
1 indecorum, etiamsi suave, non mulcet.[1] Ergo causa bene vivendi, non delectatio corporalis, sed mentis prudentia est: non caro quæ subjecta est passioni, sed mens quæ judicat quia nihil melius delectat, quam consiliorum honestas, et operum pulchritudo. Ea igitur beatæ interpres est vitæ. Melior est enim prudentia vel ratio arbitra passionis, quam passio: præstantiusque quod judicat, quam quod judicio subjectum est. Neque enim fieri potest, ut ratione sit melius, quod est irrationabile. Habet ergo in se remunerationem suam qui sequitur Jesum, et in suo affectu præmium et gratiam: etiamsi dura sustineat, beatus tamen est suis moribus, beatus ipsis periculis, sicut Dominus definivit dicens: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam.*

Matth. v, 10.

29. Est ergo beata vita in hominibus, sed in his scilicet in quibus fuerit perfecta vita. Perfecta autem vita non sensibilis ista, sed illa rationabilis secundum tractationem rationis, et mentis vivacitatem: in quo non est portio hominis, sed perfectio quæ non tam est in conditione hominis, quam in operatione. Ea enim beatum facit. Huic igitur viro quid est bonum, nisi ipse sibi quod habet, et adest ei hoc bonum, et causa ei erit futurorum bonorum? De hoc bono dixit Salomon: *Bibe aquam de tuis vasis, et de puteorum tuorum fontibus. Superfluant tibi aquæ de tuo fonte: in tuas autem plateas discurrant. Sint tibi soli constitutæ, et nemo alienus*

Prov. v, 17, 18.

particeps sit tibi. Fons aquæ tuæ sit tibi proprius. Utere igitur interno bono tuo.

30. Testimonium autem boni hujus maximum, quoniam qui habet, alia non requirit. Quid enim requirat, qui inferiora despicit? Præstantissimo autem inhæreat, sicut scriptum est: *Cervus amici-*

Ibid. 19.

tiæ, et pullus gratiarum confabuletur tibi. Amicitia autem præcedat te, et una sit tecum in omni tempore. Bona enim virtutum amicitia, et summi boni caritas. Nihil itaque aliud quærit perfectus ille, nisi solum et præclarum bonum. Unde et dicit: *Unam petii a Domino, hanc requiram; ut inhabitem in domo Domini omnes*

Ps. xxvi, 4.

dies vitæ meæ, et videam delectationem Domini. Neque vero eum tamquam angustum inopemque fastidias, quia unius boni velut solitaria societate contentus sit. Hujus enim amicitia circumdatus, plurimus erit. Abundat enim hujusmodi viro ad beatitudinem et ad possessionem boni; et ideo nihil aliud desiderat. Nihil enim quasi novum exspectat, qui omnia habet. Nihil est enim boni quod non habeat: nec superfluis delectatur, sed necessariis, et eo ipso necessario quod non sibi, sed carni adhærenti sibi necessarium sit: idque indulget quod ab interioris hominis proposito non discrepet, quod faciat utrumque unum, et reconciliet interiorem juxta hominem atque exteriorem Deo, ut fiat in utroque unus spiritus.

31. Hujus igitur propositi vir nec dispendiis minuitur, nec adversis frangitur, nec repagulis inhibetur, nec suorum amissionibus mœstificatur. Ad cujus informationem dicit Apostolus: *Nolumus autem ignorare vos, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et ceteri qui spem non habent.* Solatur enim se resurrectionis fide, et futuræ remunerationis gratia, nec recipit ea mente mœstitiam, qua adhæret Deo, et divinæ præstantiæ voluptate lætatur. Qui autem contristatur his, non secundum Deum contristatur. Quod autem non secundum Deum, hoc plenum stultitiæ. A perfecto igitur abest hujus mundi[2] tristitia quæ non secundum Deum, et omnis sollicitudo corporalis ærumnæ. Hujusmodi enim inductioni mentis atque substantiæ non annumeratur habitudo corporis, et quidam exterioris usus naturæ, cum simul adversus delicias corporis, fragilitatemque ipsam naturæ, orbitates, dispendia, contumelias invictus animus uniformem debeat servare constantiam; ut corpus ipsum scindat, sensusque exuat carnis, qui beatitudinis palmam tenere desiderat, cujus fructus non in unius portione sit, sed in plurimarum, et, si fieri potest, in omnium sit virtutum consortio.

I Thess. iv, 12.

32. Nescit igitur perfectus incommoda hujus corporis, aut adversa mundi, neque sentit, qui alienum ab hujusmodi metu ne occidant, animum gerit. Non enim vita perfectior, si his careat, definitur: sed si ista contemnat. Nam si ita definiretur, ut ea esset beata vita, quæ ab hujusmodi casibus expers vacuaque reperiri posset, utique his accedentibus non posset beatus aliquis definiri. Ea igitur sequestrata sunt, et hoc solum in æstimatione beatæ vitæ est requisitum, ut non in aliis, sed in possessione veri et boni ejus definitio teneretur; quoniam qui id habet, despuit cetera, nec requirit.

demonstrant; ac proinde sive ipsa adsint, sive absint, perinde esse ad beatitudinem, quæ una in virtute posita sit. Pulcre sane, nisi doctrinam suam ipsi doctores animi tumore atque arrogantia corrupissent, et semet vita dissona etiam suis, puta Aristophani, Luciano et aliis, ridendos propinassent. Si cui autem libuerit hanc doctrinæ consensionem, de qua loquimur, plenius cognoscere, legat secundam ac tertiam *Quæst. Tusc.* Ciceronis, sed præ ceteris quintam, in qua pereleganter ostendit *virtutem ad beate vivendum satis posse.* Quod argumentum magis compendiose ab eodem tractatur in eo paradoxo cujus lemma est: Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. (Edit. Maur.)

[1] Mss. A, N', c, *mulceat.*

[2] Mss. A, N', c, *hujusmodi*, quæ ut verior lectio haberi posset. Licet enim Paulus memoret *sæculi tristitiam*, et Ambrosius ad hæc alludere potuerit, planior tamen videtur ejus sermo tam ex præcedentibus quam ex sequentibus si supponatur dixisse *hujusmodi tristitia.*

CAPUT VIII.

Sapientem ita delectari sanitate corporis aut liberis, ut si illa amittat, non ideo minus beatum se putet; cum præter summum bonum nihil cupiat. Eumdem ergo suam ac suorum captivitatem, infirmitates corporeas, ac cetera adversa non formidare, quod nec illis beatitudini quidquam adimatur, nec adjiciatur prosperis.

33. Quæro nunc utrum sapiens delectetur sanitate corporis? Negare non possumus quod delectetur secundum naturam, et libentius accipiat non dolere aliquid, quam dolere; nisi forte pro Christo, pro quo, si causa poscat, et debilitatem corporis prompte accipiat, et totum corpus suum morti offerat. Idem tamen etiam præter causam fidei atque justitiæ, si desit sanitas, non afficiatur animo, neque frangatur dolore corporis, qui se potest virtutum perfectione solari.

34. Quæro etiam utrum delectetur liberis? Quis istud abnuat? Neque enim durus et ferreus, sed perfectus quæritur. Tamen et si amittat liberos, non ideo minus beatus, qui non ideo minus perfectus. Quod enim perfectum, beatum. Quinetiam si adversa toleret, quam si secundis adfluat, magis solet hujusmodi videri perfectus: quamvis neque si desint, neque si adsint externa commoda, aut læta corporis, decedere quidquam virtuti soleat, vel accedere. Sed plerisque tam laudi fuit tolerasse adversa fortiter, quam non incidisse. Verum hæc specie æstimantur, non pondere.

35. Illud profundum, virum justum nihil velle, nisi illud solum et præclarum bonum, huic soli intendere, hoc unum in bonis ducere: non aliud cum illo, sed solum ipsum semper desiderare, hoc delectari; cui si aliud adjungatur quod delectet eum, ut est filiorum suavitas, non illud amittitur, sed istud adjungitur. Non enim minuunt accedentia beatitudinem, quæ augere non possunt; quia plenum illud et inviolabile manet, in quod anima se se induit, et cui se inseruit et infudit. Manet semper inter adversa et delectabilia perfecta virtus; neque adversa de perfectione ejus quidquam minuunt, neque delectabilia adjungunt perfectioni. Quid enim est quod is qui ad summum adscendit, aut damni de caducis sentiat, aut commoditatis?

36. Neque vero, quod gravissimum apud plerosque habetur, se miserum putabit, si in captivitatem vel ipse veniat, vel ejus filii. Non enim intolerabiliter feret quod habet natura, vel quod videtur Domino. Denique justus dixit: IV Reg. XX, 19. *Bonum verbum quod locutus est Dominus.* Et *Ibid.* dixit: *Fiat pax et fides in diebus meis.* Non utique justus iste Ezechias in filios deflexisse æru-

A mnam captivitatis gratulabatur: sed voluntati Domini obviare non poterat; et ideo mandata ejus æquanimiter suscipiebat ut servulus. Accedit illud, quod æstimare poterat posse et in captivitate meritum eminere virtutis. Neque enim minus beatus Hieremias in captivitate, minus etiam Daniel, minus Esdras, minus beati Ananias, Azarias, et Misael, quam si in captivitatem non incidissent; cum ideo in captivitatem ducti sint, ut populo et præsentia in captivitate so-
B latia, et spem evadendæ captivitatis adferrent. Perfecti enim est viri communitatem naturæ sustentare animi virtute,[1] et ad meliora adducere; nec succumbere iis quæ plerisque terribilia et formidolosa videntur:[2] sed quasi fortem militem gravissimorum casuum sustinere incursus, conflictus subire; et quasi providum gubernatorem navem in tempestate regere, atque occurrendo insurgentibus fluctibus, magis vitare naufragium sulcando undas, quam declinando.
C Non iste in persecutione pavidus, non in tormentis mollior, ne torquentem exasperet:[3] sed quasi athleta fortis, qui repercutiat verberantem si non cædis, certe sermonis flagello; qui metuenda multis tormenta despiciat: *Sagittæ infantium factæ sunt plagæ eorum;* qui cum gra- Ps. LXIII, 8.
vissimo licet dolore luctetur, nec se miserabilem præbeat; sed ostendat tamquam in laterna lumen, etiam inter asperas procellas et gravissimos flatus suam lucere, nec extingui posse
D animi virtutem. Non iste in suorum injuriis mollis, nec de sepulcro sollicitus sui corporis, cui sciat cœlum deberi: non in captivitate civicæ plebis abjectior; sed sicut judex severus, infidelium perfidiam erroresque condemnans ut Daniel qui sacerdotum furta prodebat, et superstitiones eorum redarguebat, ostendens nulla veritate subnixas, sed fraudibus adumbratas. Talis vir postremo est perfectus, qui omnes velit bene agere, nihilque cuiquam accidere
E mali; et si præter voluntatem ejus acciderit, ipse tamen de propria beatitudine nihil amittat.

37. Sed forte aliquis putet ægritudinem atque imbecillitatem corporis impedimento esse ad perfectionis munus implendum; eo quod non possint ad opera manuum ulla factaque procedere. Verum ea sibi justus impedimento esse non sentiet: immo etiam eum qui ea miserabiliter defleat, corripiet, et quasi ignavum arguet, quod plus in corporis usu, quam in animi
F virtute constituat: quod ea quibus serviat, desideret, cum habeat quod aliis magis possit jubere: quod in paupertate ingemiscat, qui possit supra mundi opes esse; fideli enim totus mundus divitiarum est: quod ignobilitatem defleat, qui debeat despicere regias potestates, divitibus et potentibus imperare. Hæc enim vita justi, qui etiam quas habeat facultates, communes æstimare debeat; immo etiam inopibus dividere,

[1] Hoc est, perfectus vir homines ejusdem participes naturæ in communibus calamitatibus solari debet, atque ad constantiam excitare. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N', c, *videantur.*

[3] Mss. A, c, *exsuperet.*

dispensare pauperibus, recidere voluptates proprias, tenuare sumptum, adhibere parcimoniam temperantiæ, sobrietatem tenere in prosperis, patientiam in adversis, in dolore tolerantiam, magnanimitatem in periculis, sanitatis perpetuæ vota nescire, mortis imminentis terrore non concuti, neque eum præstantiorem putare, cui secundum naturam liberi, propinqui, salubritas, lætitia, adfluentia redundaverint, quam cui illa defuerint; neque externis sæculi, sed virtutis
1 domesticis merita pensare.[1]

38. Illam quoque formam justi esse quis
2 abnuat;[2] ut nihil metuat, nihil reformidet, nisi virtutis dispendia, aliorumque vanas formidines comprimat, quas habeant de periculorum sollicitudine, mortis timore, corporis infirmitate; ut doceat dissolvi corpore, et esse cum Christo multo melius; ut ostendat quia operationes non impediuntur debilitatibus corporis, sed augentur; neque splendore generis, aut propinquorum
3 subsidiis, aut opibus, sed bono commendantur[3] affectu? Neque enim minus beatus Helias quam Moyses; cum alter cibi indigus, melotide vili, sine filiis, sine sumptu, sine comite: alter populi ductor, lætus sobole, succinctus potentia, diverso genere meritum æquale fundaverint,
Matth. XVII, 3. sicut in Evangelio declaratum est, quando cum Domino Jesu in resurrectionis gloria refulserunt. Videtur enim parem his quasi paribus gloriæ suæ testibus dedisse mercedem. Nec minus beatus Elisæus quam David, cum alter regibus subditus, alter regali potestate præditus, prophetícæ sanctificationis haud disparem sint adepti gratiam.

39. Quid enim deest ei qui illud bonum possidet, et habet sibi semper comitem sociamque virtutem? In quo statu non potentissimus? In qua paupertate non dives? In qua generis ignobilitate non clarus? In quo otio non laboriosus? In qua debilitate non vegetus? In qua infirmitate non fortis? In qua somni quiete feriatus, quem etiam quiescentem virtus propria non relinquit? In qua solitudine non stipatus, quem vita beata circumdat, quem vestit gratia, quem gloriæ amictus illustrat? Non minus etiam otiosus, quam cum operatur, beatus; nec minus dormiens, quam vigilans, gloriosus; quia non minus dormiens, quam cum vigilat, incolumnis et sanus est. Quando aûtem feriatus videri potest, cujus mens semper operatur? Quando autem solus, qui cum illo semper bono est, de quo ait Propheta: *Replebimur in bonis domus tuæ?* Quando abjectus, cujus conversatio est[4] in
4 Ps. LXIV, 5. cœlo? Quando non decorus, qui ad illius decoris, et solius boni se conformat similitudinem; qui etiamsi membris solutus sit, tamen mente se erigat? Et tamquam ille qui cithara canere solitus, si eam dissipatam, resolutis nervis, et confractam viderit, et usum ejus interruptum, abjiciat eam, atque ejus numeros non requirat, sed voce ipse se mulceat: ita et iste citharam corporis sui otiosam jacere patietur, corde se oblectabit, bonæ conscientiæ recordatione mulcebit, divinis oraculis et scriptis propheticis alleviabit, suave illud et jucundum animo tenens, mente complectens; cui nihil triste possit accidere cum semper ei divinæ præsentiæ adspiret gratia, et ipse sibi adsit summa animi tranquillitate perfusus.

[1] Editt. omnes *virtutis domesticæ merito pensare.* At contra mss. omnes nobiscum faciunt magno consensu. Hic autem externis sæculi bonis domestica virtutis bona opponuntur. (Edit. Maur.)

[2] Cod. A, *quis abrenuntiat.*
[3] Mss. A, N', *commendatur.*
[4] Mss. A, N' omitt. *est.*

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Facta transitione a superiori ad hunc librum, ostendit sanctum Jacob etiam in exsilio fuisse beatum: ac beatitudinis definitionem eidem apprime convenire demonstrat.

SUPERIORE libro de virtutum præceptis disputavimus: sequenti clarorum virorum utamur exemplis, qui in summis periculis positi beatitudinem vitæ non amiserunt, sed potius acquisierunt. An non beatus Jacob etiam cum patriam derelinqueret? Immo plane beatus, qui dura exsilii suscepit, ut fratris mitigaret iracundiam. Nam si beatus est qui peccatum declinat, utique negari beatus
1 esse[1] non potest, qui alterius culpam levat, crimen avertit. Paratum itaque parricidium declinavit exsilio voluntario, eoque facto sibi salutem quæsivit, fratri innocentiam donavit. Merito itaque eum divina ubique comitata est gratia, ut et cum dormiret, beatæ vitæ munus adquireret. Videbat enim futurorum mysteria, et di-
Gen. XXVIII, 5, 12 et seq. vina audiebat oracula. Bonus in somno operarius, et in paupertate dives, qui mercenariæ vitæ munere et patrimonium et conjugium eo-
Gen. XXIX, 22, 29 et seq. dem paravit officio. Idem fraterni affectus reconciliator egregius certavit muneribus et obse-
Gen. XXXII, 13 et seq. quiis; ut indignationem omnem excluderet, dolorem offensionis averteret, ostendens se minorem exsilio non fuisse, qui posset largiri quæ non acceperat.

2. Sed nimis ad inferiora propero, et utiliora transcurro, cum prius definiendum sit quid sit beatus. Scriptum est enim: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum*
Ps. I, 1. *non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit.* Hoc Scriptura significante, eum beatum esse,
2 qui se a perfidorum consortio temperaverit[2] (ea est enim impietas auctorem vitæ et parentem quemdam salutis non recognoscere, si vel in peccato manserit, vel in luxuria atque lascivia perseveraverit); ipsum quoque in lege Domini die ac nocte meditantem fore tamquam lignum quod
Ibid. 2, 3. dabit fructum in tempore suo. Superiora merita sunt præmiorum, hoc meritorum præmium.

3. Quid horum quæ ad meritorum beatitudinis spectant, defuit sancto Jacob, qui tantum abfuit ab impiorum consortiis, ut ex eo fidelis populus nomen acciperet, Israël dictus; eo quod Deum mentis internæ oculis intueretur, peccati abstinens, a luxuriæ omnis ebrietate sobrius, ut dura laborum absorbuerit, otii secura neglexerit? Nonne pulcre et vere de hoc dictum est, quod et hic fructum dabit in tempore suo, de quo scriptum est: *Ecce odor filii mei tamquam odor agri pleni?* Erat enim perfectus in omni flore virtutum, et sacræ benedictionis atque cœlestis beatitudinis redolebat gratiam. Ipse est enim ager quem benedixit Dominus: non iste terrenus, aut horridus silvis, aut fragosus torrentibus, aut palustris pigrioribus aquis, aut jejunus frumentis, aut inutilis vitibus, aut infœcunda glarea saxosus, aut hiulcus et aridus siccitate, aut sanguine madidus, aut sentibus incultus et spinis: sed ille ager, de quo dicit Ecclesia in Canticis: *Adjuravi vos, filiæ Hierusalem, in virtutibus et fortitudinibus agri.* Hic namque est ager, de quo et Dominus ait: *Et species agri mecum est.* In hoc agro uva illa reperitur, quæ expressa sanguinem fudit, et mundum diluit. In hoc agro est ficus illa sub qua sancti requiescent, spiritalis gratiæ suavitate recreati. In hoc agro est oliva illa fructifera, dominicæ fluens pacis unguentum. In hoc agro florent malogranata, quæ plurimos fructus uno fidei munimine tegunt, et quodam fovent caritatis amplexu.

Gen. XXII, 28. Gen. XXVII, 27. Cant. II, 7. Ps. XLIX, 11.

4. Hos igitur fructus redolebat Jacob, qui Deum per pericula sequebatur, et tutum se ejus ubique deductione credebat. Nam licet dulcis et suavis odor sit agri, quia est odor naturæ; tamen in sancto Patriarcha virtutum spirabat gratia. Quam continens erat parcimonia, qui cibum sibi paratum non expetivit, sed petenti fratri sine dilatione concessit, a quo primatus benedictionis accepit! Quam pius erga parentes, ut præferri germano seniori materno affectu mereretur, et paternæ benedictionis munere sacraretur! Quam religiosus, ut fratrem recusaret lædere! Quam verecundus, ut patrem timeret fallere! Quam honorificus, ut matri non posset quod jubebatur, negare!

Gen. XXV, 30 et seq. Gen. XXVII, 8 et seq.

CAPUT II.

Excusat parentes beati Jacob, et eorum exemplo quemadmodum parentes se se erga liberos gerere debeant, docet. Tum etiam cur idem Jacob vicerit, et quænam mysteria illius benedictio contineat, aperit.

5. Sed nec parentes nobis inexcusati relinquendi sunt, quod juniorem filium seniori prætulerint. Simul cavendum, ne quis dum eorum intendit exemplo, iniquum inter filios ha-

[1] Mss. A, N', c omitt. *esse.*

[2] Cod. N', *declinaverit.* Cod. A, *temperavit.*

beat judicium; ut alterum diligendum putet, alterum posthabendum. Hinc enim excitantur odia fraterna, et de vilis incremento pecuniæ facinus parricidale componitur. Eadem foveat prolem mensura pietatis. Esto tamen, ut aliquid sibi amplius circa blandiorem aut similiorem rapiat affectus, par debet circa omnes esse forma justitiæ. Plus confertur dilecto, cui fratrum amor quæritur: plus autem adimitur ei, qui prælationis injustæ oneratur invidia. Minitabatur Esau quod
Gen. xxvii, 41. fratrem suum occideret, nec fraterna eum germanitas, nec parentum reverentia a parricidali furore revocabat; et dolebat sibi benedictionem esse præreptam, cujus utique dignum se mansuetudine debebat probare, non scelere.

6. Sed et Rebecca non quasi filium filio, sed quasi justum præferebat injusto. Etenim apud matrem piam mysterium pignori præponderabat: illum non tam fratri præferebat, quam offerebat Domino, quem sciebat collatum sibi munus posse servare; in quo et alteri consulebat, quem divinæ subducebat offensæ; ne graviore implicaretur reatu, si acceptæ gratiam benedictionis amitteret.

7. Accipe tamen bonum certamen inter parentes. Mater deferat affectum, pater judicium. Mater circa juniorem tenera pietate propendeat: pater circa seniorem naturæ honorificentiam servet. Hic magis honoret, illa plus diligat: dum singuli singulos foveant, non in unum uterque
1 conspirent, defraudent alterum. Fiat æqualitas[1] inter diversa certamina, et disparibus studiis par utrique ac æqualis parentum amor et gratia conferatur: compenset alter quod alter imminuit. Sic pio affectu Isaac patriarcha et sancta Rebecca certabant, ut neutrum inferiorem facerent,
Gen. xxv, 28. sed utrumque æqualem.

8. Vicit tamen ille qui præferebatur oraculo:
Ibid. 23. vicit impigritia tarditatem, mansuetudo duritiam. Dum alter venatu aspero prædam quærit agrestem, hic mitium cibos morum, hic domesticam gratiam, hic teneræ mansuetudinis, atque pietatis pio patri dulces epulas ministravit. Plus placet in animis quidquid occurrerit, quam quidquid affectatum putaveris deferendum. Accessit ad oves Jacob, et adtulit innocentiæ partus, vel
Gen. xxvii, 9 et seq. sacræ prophetiæ munera; quia Patriarchæ cibum
2 nullum credidit[2] dulciorem esse, quam Christum, qui sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut
3 agnus ad victimam. Hunc vel[3] publico parenti, vel populo, cujus typum gerebat, cibum utilem judicabat, quo futura erat remissio peccatorum.

9. Ideo stolam accepit fratris sui, quia senili præstabat sapientia: ideo junior frater seniorem fratrem exuit, quia fidei emicuit dignitate. Hanc stolam Ecclesiæ typo Rebecca protulit, et dedit filio juniori stolam veteris Testamenti, stolam propheticam et sacerdotalem, stolam illam regalem Davidicam, stolam Salomonis, Ezechiæ, et Josiæ regum, et dedit populo Christiano, qui uti amictu sciret accepto; quoniam populus Judæorum eam sine usu habebat, et proprios nesciebat ornatus. Jacebat hæc stola in umbra abjecta atque neglecta. Obscurabatur enim tenebrosa impietatis caligine, nec in angusto corde populi Judaici latius poterat explicari. Induit eam Christianus populus, et refulsit: illuminavit eam suæ fidei claritate, et piorum luce factorum. Agnovit Isaac notum odorem generis sui, recognovit stolam Scripturæ veteris, sed vocem plebis veteris non recognovit; et ideo cognovit esse mutatam. Manet enim hodieque eadem stola, sed populi devotioris canora cœpit esse confessio; meritoque dixit: *Vox quidem vox Jacob: manus autem manus Esau.*[4] *Et odoratus est odorem vestimentorum ejus.* Et fortasse illud est, quia non operibus justificamur, sed fide; quoniam carnalis infirmitas operibus impedimento est, sed fidei claritas factorum obumbrat errorem, quæ meretur veniam delictorum.

[4] Gen. xxvii, 22 et seq.

CAPUT III.

Post benedictionem fratris junioris quare senior advenerit; et cum urgendo obtinuisset ut et ipse benediceretur, ad serviendum fratri fuerit damnatus. Ubi de servitute, ac vera libertate disputatur.

10. Celebrata benedictione, postea senior frater advenit. Quo declaratur prius Ec- *Ibid.* 30.
clesiæ regnum, quam Synagogæ in prædestinatione delatum: sed subintrasse Synagogam, ut superabundaret peccatum; et cum superabundasset peccatum, superabundaret et gratia: simul clareret impigrum militem[5] regni cœlestis candidatum esse debere; ut præripiat benedictionem, et prærogativam suæ commendationis usurpet. Unde non est notatus[6] a patre junior filius, sed laudatus, quod ait Isaac: *Frater tuus veniens cum dolo, accepit benedictionem tuam.* *Ibid.* 35.
Bonus enim dolus,[7] ubi irreprehensibilis est rapina pietatis; quia *a diebus Johannis regnum cœlorum cogitur, et cogentes diripiunt illud.* Fe- Matth. xi, 12.
stinantes autem[8] patres pascha celebrabant, qui festinantes manducabant agnum, non demoran-

[1] Mss. A, N', c, *fiat æquitas.* Ita et alii mss. apud Maur.
[2] Mss. A, c, *reddidit.*
[3] Mss. A, N', c omitt. *vel.*
[4] Cod. N', *vox Jacob est, sed manus autem Esau.* Cod. A, *manus autem sunt Esau.*
[5] Mss. A, N', c omitt. *militem.*
[6] *Notatus*, hoc est, culpatus aut reprehensus; quo sensu Horatius *Epist. ad Sævam:*

Si sciret regibus uti,
Fastidiret olus qui me notat.

Et *Satyra* 3, l. 1:

Stultus et improbus hic amor est, dignusque notari.

(Edit. Maur.)

[7] *Bonus dolus* recte dicitur; quandoquidem apud antiquos vox *dolus* erat mediæ significationis, et modo sumebatur pro solertia licita, maxime cum adversus hostem aut latronem adhibebatur: modo autem pro omni fallacia et simulatione ad decipiendum instructa; et tunc fere non simpliciter *dolus*, sed *dolus malus* dicebatur. Hunc teste Cicerone, lib. III *De Offic.*, itemque III *De Nat. Deor.* Aquilius definiebat, *cum aliud sit simulatum, aliud actum.* Vide etiam Ulpianum *De dolo malo*, lege prima sub initium. (Edit. Maur.)
[8] Mss. A, N', c, *enim.*

tes; et fratrem Benjamin sanctus Joseph piæ commento fraudis accersivit et tenuit.

Gen. XLII, 20, et XLIV, 1 et seq

11. Et ipse tamen ut benediceretur cogendo elicuit et impetravit: sed eam benedictionem, quæ cum superiore congrueret et conveniret, ut serviret fratri suo. Etenim qui imperare non poterat, et alterum regere, servire debebat, ut a prudentiore regeretur. Neque enim fuit Patriarchæ sancti, ut filium suum degeneri conditioni servitutis addiceret: sed ut bonus pater, cum duos haberet filios, unum intemperantem, prudentem et sobrium alterum, quo utrique consuleret, intemperanti præfecit sobrium, et insipientem prudenti statuit obedire; quia insipiens non potest voluntarius virtutis esse discipulus, nec perseverare in studio, quia *stultus sicut luna mutatur:* meritoque ei libertatem proprii negavit arbitrii, ne velut navis in fluctibus sine gubernatore fluitaret:[1] sed subdidit eum fratri, secundum quod scriptum est: *Servit enim imprudens prudenti.* Recte ergo eum subdidit, ut regentis imperio suum melioraret affectum. Ideo ait: *Super gladium tuum vives, et servies fratri tuo.* Domina enim est pietas crudelitatis, et mansuetudo duris motibus[2] præstat.

Gen. XXVII, 38, 39.

Eccli. XXVII, 12.

1

Prov. XI, 29.

Gen. XXVII, 34.

2

12. Servit omnis qui auctoritatem puræ non habet coscientiæ: servit quicumque vel metu frangitur, vel delectatione irretitur, vel cupiditatibus ducitur, vel indignatione exasperatur, vel mœrore dejicitur. Servilis enim est omnis passio; quoniam qui facit peccatum, servus est peccati, et quod pejus est, multorum servus est: qui subjectus est vitiis, multis se dominis addixit, ut servitio ei exire vix liceat. At vero ille qui voluntatis suæ arbiter est, judex consilii, interpres arbitrii, qui coercet corporeæ appetentiam passionis, qui ea quæ agit, bene agit, bene autem agens recte agit, et qui recte agit, inculpate et irreprehensibiliter agit, habens suorum actuum potestatem; is profecto liber est. Nam qui omnia prudenter agit, et ita vivit ut vult, is solus est liber. Non conditio fortuita servum facit, sed probrosa insipientia. Denique famulus prudens regit dominos stultos, et periti servi dominis fœnerabunt. Quid fœnerabunt? Non utique pecuniam, sed sapientiam, sicut et Lex dicit: *Fœnerabis gentibus multis: tu autem mutuum non accipies.* Fœneravit enim Judæus proselyto divinæ legis oracula. Sed quia ipse Legis mysteria videre non potuit, et quæ habebat nescivit oracula, qui litteram fœnerabat gentibus, nunc ab his spiritalibus[3] doctrinæ gratiam mutuatur: meritoque subjectus est servituti; quoniam qui mutuatur, servus est, quasi addictus fœnori creditoris: qui autem piæ doctrinæ fœnus impartit, is est princeps, sicut Lex dicit: *Princeps eris gentium multarum: tibi autem principes ex ipsis non erunt.* Princeps enim est qui regit, qui et habet sapientiæ principatum, quem habuit populus Judæorum. Sed quoniam quod docebat, servare non potuit, debet discere, quod docere nescivit.

Prov. VII, 2.

Deut. XV, 6.

3

Deut. XV, 6.

13. Hoc est igitur quod ait patriarcha Isaac: *Servies fratri tuo. Erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo,* significans duos futuros populos, unum ancillæ filium, alterum liberæ (servit enim[4] littera, libera est gratia) eumque populum qui litteræ intendit, tamdiu servum fore, quamdiu spiritalis doctrinæ sequatur interpretem. Tunc quoque illud futurum est, quod Apostolus ait: *Ut reliquiæ salvæ fiant secundum electionem gratiæ.* Servies ergo fratri tuo: sed tunc senties servitutis profectum, cum voluntarius potius, quam coactus obedire cœperis fratri.

Gen. XXVII, 40.

4

Rom. IX, 27.

CAPUT IV.

Fratri necem minitatur Esau, qua occasione placandæ invidiæ præcepta proponuntur. Ad Labanum profectus Jacob in via Angelorum recreatur apparitione, ac postea bonis amplificatur.

14. Hinc orta est invidia, et minabatur Esau quod post obitum patris fratrem occideret. Sed si id acciderit, discamus a Rebecca quemadmodum providendum sit, ne invidia iracundiam excitet, iracundia in parricidium proruat. Veniat Rebecca, hoc est, inducatur patientia,[5] bona custos innocentiæ, suadeat ut iræ locum demus. Concedamus aliquo longius, donec tempore indignatio molliatur, offensionis obrepat oblivio. Itaque patientia nec exsilium reformidat, sed impigre suscipit: non tam ut periculum salutis, quam ut incentivum sceleris declinetur. Mater quoque pia abesse sibi dilectissimum filium tolerat, plus ei collatura quem læsit; utrique tamen consulens, ut alterum immunem a periculo, alterum integrum præstaret a crimine.

5

15. Audivimus quid corporeis ebria cupiditatibus intemperantia locuta sit; consideremus quid vera virtus agat. Nihil requirit nisi Dei gratiam; solum illud et summum bonum sequitur, solo eo contenta est, a quo accepimus omnia, ipsi autem nihil conferimus, quia nullo indiget, sicut ait David: *Dixi Domino, Deus meus*[6] *es tu; quoniam bonorum meorum non indiges.*[7] Quo enim indiget, qui abundat omnibus, et nobis largitur universa, omnia sine defectu ministrat?

6

7

Ps. XV, 2.

16. Et profectus est Jacob, et dormivit, quod est quieti animi indicium: et vidit Angelos Dei adscendentes et descendentes, hoc est, Christum prævidit in terris, ad quem Angelorum caterva descendit atque adscendit, obsequium proprio domino pio præbitura servitio.

Gen. XXVIII, 11.

Matth. IV, 11.

[1] Cod. c, *fluctuaret.*

[2] Sunt *duri motus* idem, ac duræ passiones, ut vocant philosophi, notant Maurini; sed nos *motus* pro *impetu iracundiæ* accipimus. Quidam codd. habent *duris moribus.*

[3] Mss. A, N', c, *spiritalis.*

[4] Mss. A, N', c, *autem.*

[5] Cod. A, *induatur patientia.* Cod. c, *induat patientiam.*

[6] Mss. A, c, *dixi Domino Deo meo.*

[7] Maur. *non eges.* Sed nostra lectio occurrit etiam alibi apud S. Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.

17. Et venit ad puteum, ut biberet de suis vasis, et de puteorum suorum fontibus, et supereffluerent ei aquæ de suo fonte. Fons enim vitæ est in manibus justi. Gen. XXIX, 2.

18. Et venit ad Laban, et oves ejus pavit. Iniquitas incomitata residet: sapientia regendi officium non omittit: nescit vel in alienis vacare, nescit exsul esse in peregrinis. Quomodo enim exsul, quæ ubique jus suum servat, et in se habet quod possidet? Gen. XXIX, 19, et XXX, 28 et seq.

19. Quasi mercenarius ingreditur justus; et rector est, qui sibi gregem multarum præstantiumque virtutum splendore fulgentem Evangelicæ prædicationis ministerio colligebat; ut potaturis ovibus virgam storacinam, et nucinam, et de platano proponeret inventis,[1] quo concupiscentes beatissimæ Trinitatis præfigurata mysteria, haudquaquam decolores fetus piæ mentis conceptione formarent. Bonæ oves, quæ bonorum partus operum fidei sacræ non degeneres ediderunt. Per storacem significatur incensum et sacrificium vespertinum, quod Deo Patri defertur in Psalmo. Per nucinam virgam sacerdotale Christo munus offertur.[2] Hæc enim virga Aaron quæ reposita floruit, qua sacerdotalis gratia sanctificationis emicuit. Per platanum spiritalis fructus significatur ubertas; quia arbori huic vitis annectitur, ut ejus læta consortio, in partus se se uberes fundat. Siquidem dominicæ munera passionis, remissionemque omnium peccatorum adjuncta Spiritus gratia dare consuevit. 1 Ps. CXL, 2. Num. XVII, 8.

CAPUT V.

Jacob divino jussu in patriam revertitur ob Labani ejusque filiorum invidiam. Hæc si exorta sit, quomodo declinanda: qua etiam ratione sapiens inanis numquam esse possit. Post quæ mysterium in Labano generi bona perscrutante, atque in Jacob, ejusque uxoribus designatum exponitur.

20. His itaque, ut Scriptura dicit, dives factus est, valde bonum gregem nutriens Christo, quem fidei titulo, et varietate virtutum gloriosi nominis nobilitavit insignibus. Itaque nec sibi videbatur angustus, censu fidei opimus, et Labæ filiis ut opulentissimus in invidiam vocabatur, qui suum gregem alieni gregis accessione cumulasset. Et dixit ei Deus: *Revertere in terram patris tui, et in gentem tuam; et ego ero tecum*, ostendens nihil ei deesse, cui adesset omnium plenitudo;[3] hoc solum abundare perfecte, in hoc constare omnia, et omnia ad ipsum referri. Nihil ei novum, nihil superfluum necessarium,[4] cui pax fida suppeteret, per quam reconciliaret quæ primum fuerant discrepantia. Nec mirum si pacem haberet, qui columnam statuerat, et unxerat Deo, quæ est Ecclesia. Columna enim et firmamentum dicta est veritatis. Eam unguit[5] qui in Christum fidei, in pauperes misericordiæ fundit unguentum. Gen. XXXV, 20. I Tim. III, 15

21. Nunc consideremus qualis vir justus esse debeat, si invidia fuerit exorta. Primum ut declinet eam; melius est enim sine lite abire, quam residere cum jurgio. Deinde ut talia possideat, quæ secum auferre possit; ut in nullo[6] teneri ab adversario possit obnoxius, sed dicat: *Cognosce si quid tuum est apud me.* Et quæsivit Laban, et nihil suum invenit apud Jacob. Magnus vir, et vere beatus, qui nihil potuit suum amittere, nihil alienum habere, hoc est, nihil minus habere, nihil superfluum. Itaque ille perfectus est, cui nihil deest: justus, cui nihil superest. Hoc enim est justitiæ tenere mensuram. Quanta virtus cujus societas lucrum dabat, non irrogabat dispendium! Hoc est perfectum esse, adhærentibus sibi commodi plurimum dare, nihil adferre incommodi. Gen. XXXI, 32 et seq.

22. Denique is qui nocere cupiebat, inanem eum non potuit dimittere. Sapiens enim numquam inanis est, semper in se habens amictum prudentiæ, qui potest dicere: *Justitiam induebam, et vestiebam judicium*, sicut dixit Job. Namque hæc mentis sunt interna velamina, quæ nemo alius possit auferre, nisi cum aliquem sua culpa despoliat. Denique sic despoliatus Adam, nudus inventus est: at vero Joseph etiam vestimento exteriore rejecto, nudus non erat, qui salva habebat indumenta virtutis. Numquam ergo inanis sapiens. Nam quomodo inanis, qui de plenitudine Christi accipit,[7] et servat acceptum? Quomodo inanis, cujus repleta est anima, quæ acceptæ gratiæ vestimenta custodit? Illud metuendum est, ne quis innocentiæ velamen amittat, ne impii sacrilegæ persecutionis impressione terminos justitiæ supergressi, vestimentum animæ ac mentis eripiant. Quod non facile accidit, nisi prius aliquem vox suæ iniquitatis exuerit. Unde et David dicit: *Si est iniquitas in manibus meis ..... decidam merito ab inimicis meis inanis: persequatur inimicus animam meam, et comprehendat.* *De Pœn.*, dist. 2, c. *Sapiens.* Job, XXIX, 14. Ps VII, 4, 5.

23. Nemo ergo ex inimicis potest tuam animam comprehendere, nisi prius inanis fuerit effecta. Noli igitur metuere eos qui possunt auri argentique compilare thesauros. Isti tibi nihil au-

2 Gen. XXXI, 3. 3

[1] Edit. Rom. *In canalibus*, quæ lectio necessaria est ad sensum aptum fundendum, attamen est contra alias omnes editt. et mss. in quibus legitur, *inventis*, forte *in venis*, aut *in lenis*, ἐν ταῖς ληνοῖς; quod vertit Augustinus, *in alveis*.

[2] Maur. *defertur*.

[3] Edit. Rom. cum paucis mss. voci *plenitudo* jungit vocem *virtutum*, quæ in aliis melius omittitur. Nam *plenitudo hic* Deum ipsum designat, qui omnium bonorum plenitudo est. Rursus ubi cunctæ editt. ac plures mss. *abundare perfecte*, alii aliquot habent *abundare perfecto*. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. *Nihil ei novum, superfluum, aut necessarium.* Mss. Torn., Long., Valc. et Theod. *Nihil ei nocivum.* Theod. secunda manu, *novum, nihil superfluum, aut non necessarium.* At lectionem nostram, quæ aliorum mss. ac vett. editt. est, aliis præstare autumamus. Sunt enim innumeri quibus nova et superflua opinionis errore sunt necessaria. (Edit. Maur.)

[5] Mss. A, N', c, *ungit.*

[6] Mss. A, c, *tunc ut in nullo.*

[7] Mss. A, N', c, *accepit.*

ferunt. Hoc enim auferunt quod non habebas: hoc auferunt quod possidere non poteras: hoc auferunt quod non ornabat animam tuam, sed onerabat: hoc auferunt quod non locupletabat cor tuum, sed potius deprimebat. *Ubi enim fuerit* Matth. VI, 21. *thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum,* sicut legi audisti hodie. Multi seris portarum suarum includunt aurum suum, sed ii nec vectibus et claustris suis credunt: multi vigiles adhibent, sed ipsi quoque plus ipsos solent timere custodes: multi defosso auro incubant; aurum eorum sub terra, et cor eorum sub terra. Cave ergo ne et tu cor tuum terræ vivus infodias. Non [1] ergo auri istius metuendi fures. Ille tibi[1] cavendus est fœnerator, qui substantiam animæ tuæ scrutatur, si qua peccati gravioris æra contraxeris, qui cor tuum includit solo, qui animam tuam eo cespite obruit, quo aurum texeris, [2] qui mentem tuam centesimarum[2] incurvat usu- [3] ris,[3] et gravi condit sepulcro, de quo nullus resurgit. Sequere sanctum Jacob, qui neque de alienis vitiis quidquam habebat, neque suarum virtutum erat inanis et vacuus, qui erat justitiæ fructu repletus. Sed hæc moralia.

24. Illud mysticum, quod venit ad eum La- [4] ban,[4] hoc est, dealbatus, quia et satanas transfigurat se in Angelum lucis, et cœpit ab eo sua requirere. Respondit ei Jacob: *Cognosce si quid* Gen. XXXI, 32. *est tuum apud me,* hoc est, nihil tuorum habeo. Quære si quid agnoscis vitiorum tuorum et criminum. Nihil mecum abstuli fraudum tuarum, dolique consortia ulla non habeo; omnia tua tamquam contagium refugi. Et quæsivit Laban, et nihil suum reperit. Quam beatus vir, in quo inimicus nihil invenit, quod suum posset dicere; in quo diabolus nihil offendit, quod suum agnosceret! Impossibile videbatur istud in homine, sed typum gerebat ejus, qui dicit in Evangelio: *Venit hujus mundi princeps, et in me* Joan. XIV, 30. *inveniet nihil.* Nihil est enim quidquid est diaboli, quod nullam potest habere perpetuitatem atque substantiam.

25. Ipse autem est qui præfigurabatur in Jacob Dominus Jesus, duorum vir conjugiorum, hoc est, consors quidam Legis et gratiæ, qui virginem Rachel ante dilexit, et prædestinatam sibi in conjugium pio amabat affectu. Sed quoniam Lia tamquam Lex subintravit, et oculis infirmior obrepsit tamquam Synagoga, quæ mentis cæcitate Christum videre non potuit, super- Gen. XXIX et seq. abundavit gratia sanctæ Rachel, quæ supra primum illud est expetita conjugium, quæ Ecclesiæ principatum futurum jam tunc nominis sui interpretatione signabat. Beata Rachel, quæ abstulit opprobrium suo partu: beata Rachel, quæ abscondit cultus erroresque gentilium, quæ simulacra eorum plena esse immunditiæ declaravit. Nemo credat paternæ pietatis læsam esse reverentiam, quod stante patre sedit; quoniam scriptum est: *Qui plus fecerit patrem aut ma-* *trem, quam me, non est me dignus.* Ubi causa Matth. X, 37. agebatur religionis, fides debuit sedem habere judicii, et quasi rea stare perfidia.

CAPUT VI.

Angelos in itinere videt S. Jacob. Idem fratri occurrens septies adorat. Denique concordiam ab eo petiturus in castris dormit. Quæ omnia quid significent, aperitur.

26. Hæc eo usque probata sunt, ut proficiscenti sancto Jacob Angeli Dei occurrerent. Denique vidit castra Dei applicantia, et ait: *Castra Dei hæc sunt.* Perfectis enim et fi- Gen. XXXII, 1, 2. delibus divina solent adesse præsidia. Perfectus autem cogitabat de reconciliatione fraterna; ita ut humilitate eum invitaret, officiis acquireret, muneribus[5] quoque emendum[6] putaret. Occur- [5] [6] rit itaque fratri cum muneribus, uxoribus, et pignoribus suis; ut etiamsi ipse indignaretur, necessitudinis obsequiis inflecteretur.

27. *Et adoravit septies in terra.* Quid sibi Gen. XXXIII, 3. istud vult esse? Lex dicit: *Dominum Deum tuum* *adorabis, et ipsi soli servies;* et hic adorat in- Deut. VI, 13. temperantem, iracundum, minantem parricidale flagitium. An terram adoravit, illam humano cruore concretam, serpentium infusam venenis, aut jejuna infelicem glarea,[7] aut duris atque [7] asperis inhorrentem cautibus? Quid sibi etiam vult quod septies adoraverit? Hæreret solutio,[8] [8] nisi illud occurreret quod Petro interroganti in Evangelio: *Si frater meus in me peccaverit, quo-* *ties remittam*[9] *ei, usque septies? Respondit ei Do-* [9] *minus Jesus: Non solum septies, sed etiam*[10] [10] *septuagies septies.* Hoc igitur prophetico spiritu Matth. XVIII, 21 et 22. sanctus Patriarcha significat, in advenientem respiciens, qui non solum usque septies, sed etiam usque septuagies septies veniam. fratri laxari juberet; ut ejus contemplatione conventus Esau injuriam quam se accepisse putabat, remitteret fratri, et quamvis læsus in gratiam rediret; quia propterea carnem suscepturus erat Dominus Jesus, et venturus in terras, ut multiplicatam nobis donaret veniam delictorum.

28. Denique petiturus a fratre concordiam dormivit in castris. Perfecta virtus habet quietis tranquillitatem et stabilitatem; ideo Dominus

[1] Mss. A c, omitt. *tibi.*

[2] *Centesima* usura est qua fœneratori singulis mensibus pars centesima sortis solvitur; atque adeo summa capitis seu sortis centesimo mense usuris adæquatur. In hanc libro *De Tobia* ardenter invehitur Ambrosius. (Edit. Maur.)

[3] Cod. A, *incurvatis auris.* Cod. c, *incurvat thesauris.*

[4] Confer sodes hunc locum cum iis quæ dicuntur lib. *De Fuga sæculi* c. 4, n. 22 et 23. (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, *moribus.*

[6] Cod. N', *emendandum,* ut duo mss. gallici apud Maur.

[7] Mss. A, c, *glaream.*

[8] Mss. A, N', c, *absolutio.*

[9] Maur. *dimittam.* At nostra lectio occurrit etiam alibi apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).

[10] Maur. *sed usque.* At lectionem nostram præferendam esse suadent tum mox sequentia verba, quæ certe ad hunc versiculum referuntur; tum etiam quod D. Ambrosius eandem habet et alibi, uti videre est apud Sabbaterium.

donum ejus perfectioribus reservavit dicens: *Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis.* Joan. XIV, 87. Perfectorum est enim non facile mundanis moveri, non turbari metu, non exagitari suspicione, non terrore concuti, non dolore vexari: sed quasi in littore tutissimo adversum insurgentes fluctus sæcularium procellarum mentem immobilem fida statione placidare. Hoc firmamentum christianis mentibus Christus invexit, pacem internam invehens animis probatorum; ut non turbetur cor nostrum, neque exagitetur animus. Hanc pacem super omnem mentem esse Apostolus doctor adseruit dicens: *Et pax Dei quæ exsuperat omnem mentem, custodiat corda vestra, et sensus in Christo Jesu.* Philip. IV, 7. Fructus itaque pacis est non perturbari in pectore. Denique vita justi quieta est, injustus autem inquietudinis et perturbationis plenus est. Itaque amplius suis suspicionibus affligitur impius, quam alienis plerique verberibus: majoresque vibices vulnerum in ejus animo sunt, quam in eorum corpore qui ab aliis verberantur.

29. Grande est intra se aliquem tranquillum esse, et sibi convenire. Foris pax aut imperatoris sollicita providentia, aut manu militum quæritur, aut bellorum prospero cedit eventu, aut internecione aliqua barbarorum, si in se hostili motu sua arma convertant. In ea pace nulla nostra virtus, sed eventus est. Certe gloria pacis illius ad imperatorem refertur: istius pacis fructus in nobis est, quæ est in mentibus singulorum, quæ tenetur affectibus. Istius pacis major est fructus, quo spiritalis nequitiæ tentamenta, quam quo arma hostilia repelluntur. Ista pax sublimior, quæ corporalium passionum excludit illecebras, perturbationesque mitigat, quam ea quæ barbaricos sedat incursus. Plus est enim clauso intra te hosti resistere, quam remoto.

CAPUT VII.

Jacob cum Deo luctatur, et tacto femoris nervo claudicat. Vim Dinæ illatam fratres ulciscuntur, quos Jacob pater improbat. Is jubetur in Bethel habitare, quo sancta Ecclesia præfiguratur.

30. Itaque Jacob, qui cor suum ab omni simultate[1] mundaverat, et pacificum affectum gerebat, postquam rejecit omnia sua, solus remansit, et luctatus est cum Deo. Gen. XXXII, 24 et 25. Quicumque enim sæcularia negligit, ad imaginem similitudinemque Dei propius accedit. Quid est enim luctari cum Deo, nisi virtutis suscipere certamen, et cum superiore congredi, potioremque ceteris imitatorem fieri Dei? Et quia iusuperabilis erat fides ejus atque devotio, secreta ei mysteria Dominus revelabat, tangens latitudinem femoris ejus; eo quod ex ejus erat generatione Dominus Jesus oriundus ex Virgine, qui Deo nec impar, nec inæqualis esset: cujus crucem obstupescentis femoris latitudo signabat; eo quod diffusa per universum mundum remissione peccati, salutaris foret omnibus, qui stupore sui corporis ac sopore resurrectionem tribueret defunctorum. Unde non immerito exortus est sol sancto Jacob, cujus generi crux Domini salutaris illuxit: simul quia sol ei oritur justitiæ, qui Deum cernit; quia ipse est lumen æternum. Gen. XXXII, 23 et 25.

31. Claudicavit autem Jacob a femore suo: *Propter hoc non manducant hodieque filii Israel nervum.* Utinam manducassent et credidissent. Gen. XXXII, 32. Sed quia non erant facturi voluntatem Dei, ideo non manducaverunt. Sunt et qui ita accipiant, quod ideo claudicaverit ab uno femore Jacob, quia duobus populis ex ejus generatione manantibus, unius stupor jam tunc circa fidei gratiam declarabatur futurus. Ipse est ergo populus qui stupore perfidiæ claudicavit.

32. Denique non multo post revelationem istiusmodi cum esset ab alienigenæ filio Dina filia Jacob deflorato virginitatis pudore temerata, fratres ejus qui non intellexerunt mysterium, alienigenas qui societatem fidei per conjunctionem generis offerebant, vindictæ studio peremerunt. Jacob autem qui morali mansuetudine clementiam diligebat, vel mystico spiritu sacramentum congregandæ ex gentibus prævidebat Ecclesiæ, invitus et dolenter scenam[2] illam exactæ ultionis accepit. Unde prophetanti adventum Domini Jesu responsum divinum est datum: *Exurgens adscende in locum Bethel,*[3] hoc est, in domum panis, ubi natus est Christus, sicut Michæas propheta testatus est dicens: *Et tu, Bethleem domus Ephrata, non es minima, ut sis inter principes Juda. Ex te enim exiet princeps in Israel,*[4] *et egressus ejus ab initio, a diebus*[5] *sæculi.* Vere domus panis, quæ domus Christi est, qui nobis panis salutaris advenit e cœlo; ut jam nullus esuriat cibum sibi immortalitatis acquirens. Ibi jubetur habitare Patriarcha, ibi altare facere Deo qui apparuit ei. Ibi deos accepit alienos, et abscondit eos sub lentisco;[6] ibi quoque sepulta est Rachel in via Ephrata, hæc est, Bethleem. Ibi etiam columnam statuit Jacob supra monumentum ejus. Gen. XXXV, 1. Mich. V, 2. Gen. XXXV, 1 et seq.

[1] Cod. A, *simulatione.*

[2] Scenam locum arboribus opacum esse diximus lib. II *Hexaem.*, c. 8, n. 32. Sed quia poemata dramatica quæ istic antiquitus agebantur, in theatra postmodum translata sunt; ideo scenæ nomen ad hæc significanda, et inde per synecdochen ad cruentas actiones, quales in eisdem exhiberi solent, traductum est. Quapropter parum scite pro *scenam* mss. nonnulli *cædem* posuerunt. (Edit. Maur.)

[3] Non hic solum, sed etiam lib. I *De Abraham,* c. 2, n. 5 et 6, ac lib. II, c. 5, n. 21, mss. melioris notæ legunt *Bethleem.* Et certe Ambrosio eumdem locum esse Bethleem ac Bethel, cum hujus vocis expositio, quam illi semper subjicit, tum orationis series non obscure indicant. At lectionem omnium editt. et non paucorum mss. immo Scripturæ etiam auctoritate munitam retinuimus. (Edit. Maur.)

[4] Maur. *princeps Israel.* At lectionem nostram refert etiam alibi D. Ambrosius.

[5] Mss. A, c, *a die.*

[6] Ita mss. omnes ac editt. ant.; Rom. vero ex Bibliis reposuit hic et infra *sub terebintho.* (Edit. Maur.)

33. Quanta mysteria, quia ibi est Ecclesia Dei, in qua apparet Deus, et loquitur cum servis suis. Ibi eripiuntur, et absconduntur simulacra gentium. Fides enim Ecclesiæ omnem observantiam gentilitatis abolevit. Sed cur sub lentisco absconderit, quæro? Certe genus istud infructuosum est. Ibi ergo sunt dii gentium, ubi nullus est fructus. Ibi inaures gentilium infodiuntur quas dederunt Jacob, ut jam novam linguam audire adsuescant, veterem perfidiæ sonum nesciant, obsurdescant aures eorum sa-
1 crilegio, et mundentur[1] ad gratiam. Non immerito ibi sanctus Daniel falsum adversus Susannam testimonium deprehendit. Ibi enim volebat adhuc radices suas locare perfidia: sed latere non potuit, quia prophetico spiritu deprehensa est. Congruus autem error presbyteri veræ con-
2 fessioni,[2] ut ibi contaminatam diceret castitatem, ubi gentium defossa simulacra sunt. Sed veritas
3 Ecclesiæ non texit perfidiam, sed abscondit,[3] et aures gentilitatis obstruxit.

34. Convenienter quoque ibi sepulta est sancta Rachel; quia omnes qui baptizantur in Christo, consepeliuntur cum Christo. Sic enim docemur, dicente Apostolo: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem; ut quemadmodum ille surrexit a mortuis per propriam virtu-*
1 *tem suscitatus, ita et nos ejus gratia*[4] *resurgamus.*
Rom. VI, 4. Tunc igitur vere absconditur omnis error gentilium, cum quis fuerit ablutus a vitiis; quia confixus cruci vetus homo noster nescit jam veteri servire peccato. Competenter etiam columna statuitur supra monumentum Rachel; quia Ecclesia est columna et firmamentum veritatis.

CAPUT VIII.

Quam sancta et prospera Jacobi senectus; in qua futuras dubiasque res, ac vitæ suæ finem prævidet, nec non agenda disponit.

35. Senuit autem Jacob; et jam ante senuerat moribus: sed certabant in eo impigra vivacitas juventutis, et tranquillitas senectutis. Est enim et senectus virens gratia, et juventus cana consiliis, de qua dicit Scriptura: *Senectus enim venerabilis.* Et, *Ætas senectutis vita immaculata.* Ex hac vita fuit Jacob,[5] qui bonis
5 Sap. IV, 8, 9. operibus prævenit tempus longævæ senectutis; ut et fructum ejus ante tempus carperet, et postrema ejus in tempore non timeret. Beatus quidem et juvenis qui bene vivit: sed beatus et senex qui bene vixit. Quod enim juvenis sperat, adeptus est senior: quod senex fuit, optat hoc esse qui juvenis est. Certe hic inquieti maris longiore sibi adhuc cursu manente, jactatur fluctibus: senex vero sicut in portu, ita in statione est senectutis. Erat itaque hujusmodi Jacob, qui vix speranda juvenibus bona incolumi et tuta gratiæ clave jam clausa et obsignata tenebat. Quod autem possideas, eo quod adhuc speres, præstabilius est. Erat ergo senex Jacob, ad quem juvenes adversa temporis alicujus tempestate perculsi tamquam in portum se se recipiebant: ipse autem tamquam in specula vitæ hujus positus sollicito prætendebat affectu, et longe ante rebus dubiis prævidebat remedia.

36. Denique fames erat in tota terra, et senex depositus quæ alacres juvenes ignorabant, interim primus utrum audierit videto. Primus admonuit filios suos[6] in Ægypto exuberare fru- 6
menta, et eo proficiscendum, ut emerent quæ sibi ad usum necessaria forent. Libenter etiam Gen. XLIII, 11. ipse juvenum consiliis acquiescebat, ut etiam filium juniorem simul mitteret. Et renuntiantibus illis quod Joseph filius ejus viveret, infracto licet corpore, sed vivida animi virtute, non expectavit ut filius ad se veniret, sed ipse magis perrexit ad filium. Pietati enim mensura ordinis Gen. XLV, 28. non præponderat. Nulla itaque sensit impedimenta fessæ senectutis, cum pergeret. Pietas enim levabat laborem. Verum ubi recepti filii fructu potitus, aliquanto exacto tempore, decem et septem videlicet annorum, quod secundum illam Patriarchæ longævitatem exiguæ portionis tempus est, finem vitæ sibi adpropinquare cognovit, vocavit Joseph filium, et per generationis suæ futurum heredem constrinxit eum, ne in Ægypto sepeliretur. Acceptaque fide, cum Gen. XLVII, 29. paulo post infirmaretur, et venisset ad eum filius suus Joseph, velut resumptis viribus sedit supra lectum suum, et benedixit patriarchas duodecim, et prophetavit. Gen. XLIX, 1.

Gen. XLII, 1 et seq.

[1] Mss. A, N′, c, *emundentur;* omisso *et.*

[2] Hujus loci hic sensus est: Error seu mendacium presbyteri adversantis Susannam sub arbore infructuosa corruptam fuisse, significavit ibi castitatem fidei contaminatam, ubi gentium, etc. Nam quod supra dicitur Daniel ibi falsum testimonium deprehendisse, vox *ibi* non ad arborem Bethel, sed aliam ei sterilitate similem referenda est. (Ed. Maur.)

[3] Editt. vett. *non texit perfidiam, et aures,* etc. Rom. *non detexit perfidiam, sed abscondit, et aures,* etc. Mss. vero legunt *texit* cum vett. editt. at in reliquis cum Rom. conveniunt. Videtur autem Doctor sanctus id innuere, Ecclesiam in Danielis, calumniæ presbyteros convincentis, persona gentilitatis perfidiam non tegere, id est non dissimulare, sed convincere: postea tamen in gentilibus qui convertuntur eam per baptismum abscondere seu abluere, ut quæ sequuntur, satis ostendunt. (Edit. Maur.)

[4] Mss. A, N′, c, *per ejus gratiam.*

[5] Id est, ejusmodi vitam duxit, qualis supra descripta est. In textus lectionem omnes mss. conveniunt.

[6] Editt. omnes, *Primus audierat, primus admonuit filios.* At mss. contra in nostram lectionem conspirant, nisi quod pro, *videto,* nonnulli habent, *videro.* Quod satis cum initio c. 8 libri *De Josepho* convenit, ubi illud adseveranter pronuntiavit. (Edit. Maur.)

CAPUT IX.

Jacob morti proximus atque oculis captus, tamen beatus ostenditur: cujus præterea multiplex commendatio, sed maxime ob patriarcharum benedictiones, proponitur; ac demum concluditur, nec ipsum nec sanctorum alium propter ærumnas minus beatum haberi oportere.

1 37. Dicant nunc aliqui[1] non beatum Jacob, cum in ipsis mortis esset diebus, qui pene plura cum Deo, quam cum hominibus alloquia miscebat: non beatum cum oculi ejus gravarentur in senectute, et non posset videre. Videtur enim quibusdam cæcitas esse gravis ærumna calamitatis. Sed tunc quoque beatus Jacob; quia discernebat spiritu, quod oculis discernere adspectuque non poterat. Videbat futura, qui æstimabatur non videre præsentia. Denique erravit et ipse Joseph, ut cum ad dexteram ejus applicasset filium suum seniorem, et ad sinistram ipsius, hoc est Jacob, applicasset filium juniorem, ut ætatis ordo benedictionis ordinem reservaret; extenderet (*Jacob*) dexteram suam super nepotem juniorem, et ad sinistram super seniorem nepotem, et volenti filio patriam dexteram super Manassen seniorem convertere responderit: *Scio, fili, scio, et hic erit in populum, et hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit.* Et causam prælationis adjunxit dicens: Gen. XLVIII, 18 et seq. *Semen ejus erit multitudo gentium.* Adeo, licet impedito corporis adspectu, melius videbat, ut videntem doceret errasse. Quis enim melius videt, quam qui videt Christum? Aut quis potest dicere oculis impeditum eum, qui videbat in Christo refulgentem Ecclesiam? Nonne igitur clarum est, quod debilitas beatitudinem impedire non possit? Ille oculorum impeditus munere, ille defatigatis corporis viribus in lecto tamquam in sepulcro corpus relinquens adsurrexit in se, et longe ab aliis, atque intra semet ipsum se se colligens præsentibus se rebus subduxerat, et novissimorum dierum futuræ miscebatur ætati. Sic enim scriptum est: *Annuntiabo,* inquit, *vobis quæ occursura sunt vobis in* Gen. XLIX, 1. *novissimis diebus.*

38. Quid igitur ei deerat, cui Deus aderat, qui ei profecturo dixerat: *Descendam tecum in* Gen. XLVI, 3, 4. *Ægyptum: et ego deducam te in perpetuum?* Nec defuit, quando in eo Spiritus sanctus loquebatur. Quis tam potens in suo domicilio, quam iste in alieno? Quis tam abundans in ubertate, quam iste in fame? Quis tam fortis in juventute, quam iste in senectute? Quis tam actuosus in negotio, quam iste in otio? Quis tam velox in curriculo, quam iste in lectulo? Quis tam lætus in flore adolescentiæ, quam iste in mortis confinio? Quis tam dives in regno, quam iste in peregrino loco? Denique reges benedicebat. Nec immerito pauper non erat, qui nullo Gen. XLVII, 7. indigebat. Pauper non erat, qui se pauperem non putabat. Et quis pauperem dicat, cujus conversatione dignus orbis terrarum non fuit? Et ideo conversatio ejus erat in cœlo. Hic vero prædives in divitiis simplicitatis et sinceritatis, decorus majore animæ quam corporis pulcritudine quæ marcescere non novit, ætate impiger, cui liceret, cum vellet, corporeo isto exire gurgustio, et superna paradisi mentis vigore penetrare, exsultans spiritu, cum sepulcri extrema mandaret. Non enim terreno se tumulo claudendum, sed superno recipiendum domicilio præsumebat; et ideo tamquam alteri mandabat sepulcrum: sui autem securus mortem illam immortalitatem putabat. Videbatur corporis implicatus impedimento, et vigilanti in futura tempora præcurrebat affectu, dicens de persecutoribus Domini, qui de tribu Simeon et Levi auctores erant[2] nequitiæ processuri: *In consilium eorum non veniat anima mea, et in occursum eorum non contendant viscera mea.* Quis autem tam validus Gen. XLIX, 6 in virtute, quam fortis iste in infirmitate, qui dicebat: *Maledictus furor eorum, quia superbus et temerarius; et ira illorum, quia indurata est: dividam eos in Jacob, et dispergam illos in Israel?* *Ibid.* 7.

39. Quis vero tam canorus cantibus, quam iste vocibus, qui toto auditus est mundo, qui per omnes populos, per omnes auditur ætates? Quis tam suavis numerus septem vocum differentias oblocutus,[3] quam iste septemplici Spiritus sancti gratia resultavit? Qui licet membris resolutus, tamen adtollens se animo, et erigens spiritu, corporis sui tamquam citharæ harmoniam dissoluta membrorum compage destructam alta mente despiciens non requirebat, sed otiosam jacere humi patiebatur. Ipse autem cantu se mulcebat interno, et prophetico se modulamine delectabat dicens: *Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: adorabunt te filii patris tuis. Catulus leonis Juda: ex germine mihi adscendisti: recumbens dormisti ut leo, et tamquam catulus leonis. Quis suscitabit*[4] *illum?* Et infra: *Lavabit in vino* *Ibid.* 8 et seq. *stolam suam, et in sanguine uvæ anaboladium*[5] *suum. Hilares oculi ejus a vino, et dentes candidiores lacte.* Quis cantus dulcior, quis sonus *Ibid.* 11, 12 suavior, quam remissio peccatorum, et resurrectio mortuorum? Hunc cantum sanctus David, ille divinæ organum vocis, et dominici sermonis interpres, cithara cecinit spiritali. His modulis gratiæ sublimem illum animum mentemque mulcebat. Hoc cantu mundi istius aspera mitigavit, hoc sonitu sæculi dura mollivit, hoc psalterio terrorem mortis infregit, hac suavitate chordarum inferna calcavit.

40. Sed audiamus etiam alia quæ sanctus Ja-

[1] Mss. A, c, *Dicat nunc aliquis.*

[2] Scilicet scribæ ac sacerdotes, ut ipse exponit lib. *De Benedict. Patriarch.*, c. 3. (Edit. Maur.)

[3] Lectio hæc ab initio periodi, quæ inter nonnullas variantes a Maurinis prælationem obtinuit, nostris etiam mss. plane concinit.

[4] Mss. A, N', c, *excitabit.*

[5] A græco ἀναβάλλω, vestimentum superius, vel pallium.

cob patriarcha admirabili illo suæ organo mentis increpuit:[1] *Nephtalim vitis remissa, porrigens in germine suo decorem. Filius meus ampliatus Joseph, filius meus adampliatus,*[2] *zelo appetitus filius meus, filius meus adolescentior ad me revertere.* Et infra: *Prævaluit super benedictiones montium manentium, et desideria collium æternorum.* Quid dulcius benedictione? Quid gratius æternitate? Et ipsa verba sunt cantus, et in verbis magna votorum sunt præmia, meritorum fastigia.

Gen. XLIX, 21 et seq. — Ibid. 26.

41. Quid suavius sancto Joseph, qui nos liberavit ab opprobrio, crucis Dominicæ sacramento? Sicut enim maledictum factus est Christus, ut maledictum solveret Legis; et peccatum factus est, ut mundi peccatum tolleret: ita opprobrium factus est, ut gentilitatis opprobrium auferret: sed illud opprobrium Christi thesauris Ægypti pretiosius æstimatum est. Et ideo Moyses Pharao regis aulam reliquit, et fidei elegit opprobrium, cui se opprobrio maria dividebant. Ipse ergo Nephtalim vitis totum remissa per mundum, ut omnibus populis ubertatem poculi spiritalis infunderet. Ipse est ampliatus, habens nomen super omne nomen, qui quoniam se pro omnibus obtulit morti, ideo audivit a Patre: *Ad me revertere.* Loquebatur Jacob, et Deus audiebatur. Ille benedicebat, et Deus personabat dicens Filio: A*d me revertere,* hoc est, post passionem revertere. Revertere ad sedem tuam, revertere cum trophæo, revertere ad me; ut te resurgentem defuncti sequantur, et tua potestate pariter, atque exemplo resurgant, ut fias primogenitus ex mortuis, ut ad dexteram sedeas Patris. Unde et Filius dixit: *Amodo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei.*

Matth. XX I, 64.

42. Neget quis beatum Jacob in ipso mortis supremo, qui divina fundebat oracula. Neget beatum Joseph in carcere, ubi sapientiæ spiritu interpretabatur somniorum, quæ audierat, veritatem, et futurorum seriem revelabat. Neget beatum Esaiam, cum medius secaretur: Hieremiam, cum mergeretur: Daniel sanctum, cum inter leones staret intrepidus, et prandium ei raptus ab Angelo propheta deferret. Non utique ideo beatus, quia alienum prandebat prandium: sed quia meritis suis impasta leonum ora claudebat.[3] Quis autem non beatam dixerit matrem Machabæorum, quæ septem filiorum funeribus octavam se addidit ad laudem cœlestis triumphi?

CAPUT X.

Quantæ laudi fuerint sacerdoti Eleazaro supplicia constanter tolerata, propter quæ vere beatus sit judicandus.

43. Nec te, Eleazare, prætermittam, utpote sacerdotem sacerdos,[4] sed tuis juvandus oratis: qui genere sacerdos, peritus in Lege, maturus ævi, cum oblatus esses Antiocho persecutori, nec tentamentis potuisti capi, nec præmiis inflecti,[5] nec suppliciorum acerbitatibus frangi. Denique a blandimentis cœpit, quia judicabat tormenta sua posse superari. Erubesco, inquit, canitiem tuam, revereor senectutem, miror prudentiam: cur abstinendum bonis epulis putes quas natura largitur? Relaxa istiusmodi pervicaciam, expergiscere aliquando, dum adhuc malo tibi persuadere, quam extorquere; ne victus suppliciis facias, quod refutas ratione invitatus. Ad hæc respondit senex: Nos, Antioche, non intentione[6] ducimur, sed reverentia Legis tenemur, quæ a suilla carne abstinendum præcipit. Pulcherrimam judicas creaturam; negare tamen non potes quod potior sit temperantia, quam voluptas, potior legis obedientia, quam prævaricatio. Quod si hoc leve putas, ut carne vescamur suilla: qui in minimis legem contempserit, quomodo in magnis tenebit? Aut si pretiosa est creatura hujusmodi;[7] vindicaris, cum eo quod sit pulcherrimum, defraudamur. Abstinentia autem nostra disciplina est castimoniæ. Discimus enim resecare luxuriam, cupiditates vincere, excludere concupiscentias, delectationibus corporis obviare. Fortitudinis quoque exercitium est pœnis pro Lege non cedere. Justitiæ quoque insigne atque prudentiæ, ut quod sequendum elegimus timore Dei, morte proposita reservemus. Quis escam imperet liberis? Quis autem se ridendum præbeat ut in hoc serviat, et non ridebitur?[8] Non sum ita senex, ut mihi non juvenescat animi fortitudo.

II Machab. VI, 18 et seq.

44. Suspensus itaque cum hinc atque inde graviter verberaretur, nec jam ferrent senilia membra verberum pœnas, lassatis carnificibus atque extensoribus, in terram deflexus inflexibilem mentem gerebat. Et quidem seu longævam miseratus ætatem, seu tentamentis circumvenire desiderans: Responde, inquit, tantummodo te manducaturum: nos te escæ ejus immunem præstabimus. At ille clamans: Nequaquam, inquit,[9] contingat mihi, ut fiam senex incentivum juvenilis erroris, qui hucusque eram forma salutaris instituti. His ego ludibriis, ut paululum

[1] Cod. A, *increpavit.*
[2] Mss. A, N', *ampliatus.*
[3] Cod. A sic habet minio rubro conscriptum: *Incipit Passio Machabæorum.*
[4] Vett. editt. ac nonnulli mss. *sacerdotum sacerdos.* Sed codices nostri cum illis gallicis conveniunt unde Maurini lectionem in textum invectam desumpserunt. Et vere hæc una lectio congruit contextui
[5] Cod. A, *reflecti.*
[6] *Intentione,* id est, animi contentione et pertinacia.
[7] Mss. A, N', *istiusmodi.*
[8] Mss. A, N'. *sed non ridebit?* quæ lectio et in aliis mss. occurrit.
[9] Mss. A, c omitt. *inquit.*

vivam lucrabor, et totius vitæ labores addicam brevis viatico senectutis? Senectus portus debet esse, non vitæ superioris naufragium. Non te negabo, Lex patria; non abjurabo vos, sancta instituta majorum; non decolorabo vos, infulæ sacerdotales; non te perfidiæ pulvere turpabo palam,[1] canities. Quid multa? Immoriendo tormentis factus est ceteris magisterium perseverantiæ, qui electus erat ad infirmitatis exemplum. Beatus igitur, in quo non potuerunt tormenta rationem vincere. Annon beatus, qui potuit virtute animi victor esse pœnarum, pietatisque remigio[2] servare integram in tantis fluctibus passionem?

CAPUT XI.

De admirabili patientia ac fortitudine septem fratrum Machabæorum, quibus mater octava addita fuit, qui suis suppliciis meritum beatæ vitæ acquisierunt.

II Machab. VII, 1 et seq.

45. Post ipsum statuti sunt pueri septem cum matre. Insultare licet tyranno, qui dum callide a sene incipiendum putat, magistrum eligit quo discipulos faceret fortiores, quorum velut puerilem ætatem præmiis provocabat ad culpam, urgebat terroribus[3] ad formidinem. At illi non degeneres tanto duce respondent: Quid nos contemnis vel circumscribis, ut pueros? Sed fides cana est, sed valida disciplina. Experire certe, subjice quibus placet pœnis puerilia viscera: non invenies corda puerilia; nec potentiores erunt tormentorum machinæ, quam legitimæ observationis excubiæ. Quem vicit senectus, superabit æmula senectutis pueritia. Sequimur patrem filii, discipuli doctorem. Collige suppliciorum instrumenta proposita: meditationem patientiæ, non terrorem infantiæ,[4] adferunt, dum videntur.

46. Jussit maximum natu eligi. At ille ridens: Recte, inquit, naturæ ordinem servas. Sed cur Dei legem temerandam putas? Et pro pietate quidem omnes maximi sumus: sed tamen a me inchoatum gaudeo. Quid quæris, tyranne? Confiteor nos summo Deo servire, et doces quid agere debeamus. Si tu tanta pertinacia vis extorquere veritatem, cur non omni virtute nos eam tenendam putemus? Quid plura? Adhibentur variarum genera pœnarum. Sed vicit pietas immanitatis furorem: exclusa est anima, non religio.

Ibid. 7 et seq.

47. Secundus accessit, nec degener fratris munia piæ confessionis implevit. Et cum detraheretur membrana capitis, respondit: Aufertis quidem membranam, sed habeo galeam spiritalem, quam non potestis auferre. Et vere hanc galeam nemo potest auferre, sicut postea Apostolus docuit in Ecclesia Domini: *Quia caput viri Christus est.* Et, *Ejus sumus membra.* Recte puer istam divino spiritu doctrinam apostolicam prævidebat. Exuebant immanes bestiæ corium capitis, et pardalicis feritatibus sæviebant. At ille deficiens: Quam dulce est, inquit, mori pro religione; quam suavis omnis acerbitas mortis pro pietate, quia manet horum remuneratio laborum! Tua sunt, rex, graviora tormenta: tu tuis vehementius torqueris suppliciis, quia vides te vinci in potestate.

I Cor. XI, 3 Ephes. V, 30

II Machab. VII, 1, 10 et seq.

48. Et hoc defuncto, tertium statui sibi jussit. Et cum eum partim tentaret insidiis, partim cuperet terrore percellere, respondit ad eum: Non faciam voluntatem tuam, non[5] succumbam imperio tuo. Per beatam illam fratrum meorum[6] passionem et nobilitatem, non negabo piam germanitatem. Quævis adhibeto supplicia, quibus magis urgens hoc proficias asperitate pœnarum, ut majora testimonia nostræ germanitatis accipias. Jussit itaque ei linguam amputari. At ille exclamans: Victus es, inquit, Antioche, qui organum vocis abscindi jubes. Confessus es te respondere non posse rationi, majoraque probas linguæ nostræ flagella, quam tua verbera. Nos enim tua verbera non timemus; tu nostræ vocis flagella non potes sustinere: sed hæc pietatis flagella sunt, tua flagella perfidiæ; sed etiam lingua sublata gravius te suo cadens murmure flagellabit. Evadere te putas, Antioche, si vocem eripias? Et tacentes Deus audit, et magis audit. Ecce aperui os meum, laxavi linguam meam: abscinde linguam; sed non abscindes[7] constantiam, non virtutem auferes, non rationem obliterabis, non eripies testimonium veritatis, non eripies cordis clamorem. Si lingua amputetur, sanguis clamabit, et dicetur tibi: *Vox sanguinis fratris tui clamat ad te.* Audit enim sanguinis vocem, qui audit internas cogitationes, tenebræ licet operiant, et parietum septa circumdent. Dicat impius, quia nullus sibi testis adsistat: explorat universa, videt omnia Deus; nec est aliquod facinus quod possit latere omnium judicem, qui cognoscit universa, antequam fiant. Quid verba damus? Loquaciora sunt vulnera: etsi vulnera tegantur, etsi abscondatur cicatrix, non absconditur fides. Nec tamen plaudas quod auferendo linguam, confessionem laudis eripias. Satis jam Deum sermone laudavimus, nunc passione laudemus.

Gen. IV, 10

Ibid. 13

49. Et hoc perempto, jussit quartum vinciri ad rotam, ut ejus vertigine membris omnibus solveretur. At ille cum torqueretur immaniter: Dissolvis, inquit, corporis membra, sed adjungis gratiam passioni, nec eripis solatium morti. Est enim vox tonitrui in rota, quia in bono et inoffenso vitæ istius cursu cœleste resultat oracu-

[1] Mss. A, c omitt. *palam.*

[2] Cod. A, *remigium.* Cod. c, *remedium.*

[3] Cod. A, *unguebat se terroribus.* Cod. c, *sed erroribus.*

[4] Mss. A, c, *inscitiæ;* quam lectionem animadvertunt Maurini esse aliorum quoque mss. non paucorum, nec inferioris notæ.

[5] Mss. A, N', c, *nec.*

[6] Mss. A, c omitt. *meorum.*

[7] Mss. A, N', c, *abscide..... abscides.* Forte hæc e minus usitato *abscido* ab amanuensibus in communiora ex *abscindo* immutata sunt, quæ tamen in textu retinuimus.

lum, sicut in Johanne et Jacobo filiis tonitrui resultabat.[1] Itaque illud quod legi, nunc manifestius recognosco: *Quia rota intra rotam currit,* Ezech. I, 16, 17. *nec impeditur.* Teres enim vita sine ulla offensione in quavis passione versatur, et intra hæc quoque rota currit. Currit Lex intra gratiam, et observantia Legis intra divínæ curriculum misericordiæ est: nam quo magis volvitur, plus probatur. Potius est hic ab impiis adversa tolerare, ubi a Domino consolationem invenire possimus. Et iste consummans cursum suum abrupit spiritum, animamque victor effudit.

50. Quintus cum sisteretur, cæso prius eidem *Ibid.* 15 et seq. jussit ignes admoveri, subjici incendia. Manabat e vulneribus cruor, et effossis ulceribus, sanguis effusus ipsos flammarum extinguebat globos. At ille inter ignium crepitus audiebatur dicens: Gratias tibi, Domine, quod dedisti nobis dicere: Ps LXV, 12. *Transivimus per ignem.* Et sicut alibi idem tuus dicit Propheta: *Igne nos examinasti, sicut igne* *Ibid.* 10. *examinatur argentum.* Adstabo tibi sicut aurum purgatus incendio; et si quid fuit culpæ, ignis exussit. Itaque et iste transfiguratus a corruptela ad incorruptionem, vitam exhalavit.

II Machab. VII, 18 et 19 51. Sexto quoque admota tormenta sunt. At ille, Noli, inquit, frustra errare, et tuæ hoc adscribere potestati, quod ista adversum nos exerceas. Nostrorum hoc delictorum est pretium, ut peccantes puniamur. Et gratias Domino, quod 2 hic a nobis duplicia peccata[2] exiguntur, ut ibi nobis consolatio deferatur. Gratias autem et tibi, quod tam durus et immitis es, ut talibus nostris suppliciis Dominus, in quem peccavimus, genti nostræ propitius fiat. Nos quoque ablevamus ærumnam, dum fidei passionibus delectamur. Et iste duris atque asperis dilaceratus suppliciis, appositus est ad fratres suos.

52. Supererat junior ex fratribus, et jam pudebat Antiochum immaturæ ætati se ita fuisse *Ibid.* 21. ludibrio. Itaque dolis eum desiderans circumscribere, pollicebatur honores, divitias, amicitiam suam, consortium secretorum. At vero pia mater monebat filium suum, dicens et huic sicut ceteris: *Nescio quemadmodum in uterum meum introistis, neque ego spiritum donavi vobis, neque membra formavi; sed hæc omnipotentis Dei mu-* *Ibid.* 22. *nera sunt.* Putavit Antiochus videns matrem sollicitam, quod saluti ejus timeret; ipsi quoque suadere cœpit, ut filium ab intentione sua revocaret. At illa voce patria dicebat filio: Tu solus superes, fili, summa votorum meorum: tu postremus clausisti partus meos, tu postremo conclude gaudia mea. Miserere mei, quæ te in utero tot mensium curriculo portavi; ne uno momento confundas senectutem meam; ne decolores tot fratrum tuorum trophæa; ne sacrum eorum comitatum relinquas, ne[3] consortium 3 deseras. Te adhuc isti expectant triumphi. Adspice in cœlum, unde hausisti spiritum, ad Patrem omnium: adspice in terram, quæ tibi ante alimoniam ministravit: adspice ad fratres qui collegam requirunt:[4] adspice ad matrem, quæ 4 tibi lac dedit: redde mercedem pii sanguinis, noli a fratribus, noli a matre divelli. Temporales opes sunt quas promittit Antiochus, temporales honores: perpetua corona quæ a Deo omnipotente defertur. Vos mihi septem dierum lumina dedit Dominus; sextum jam diem clausi, et omnium opera bona valde. Debes mihi, fili, ut quæ in illis sex laboravi, in te requiescam septimo, tamquam a sæculi operibus jam feriata. Itaque proripiens se juvenis ait: Quid sustinetis? *Ibid.* 30 et seq. Et multa vociferans, quod nequaquam divelli posset a fratrum consortiis, quorum multo beatiora essent funera, quam regis imperia, cum urgeret conviciis regem, et ipse acerbis excruciatus tormentorum generibus vitæ hujus munus absolvit.

53. Novissima mater oblata est neci. Quis *Ibid.* 41. hanc beatam neget, quæ quasi septem vallata muneribus,[5] inter corpora filiorum nullum sen- 5 tit[6] mortis incursum? Quis, inquam, dubitet de 6 ejus beatitudine, quæ septem turribus circumdata, in paradisi sedem caput extulit; quæ septem filiis cincta sacratissimum Deo chorum non solum canorum vocibus, sed etiam passionibus ad concinendas Domino[7] laudes cœlestibus invexit altaribus? Quam bonus fidei partus, quam tutus portus iste pietatis, quam splendida lucerna Ecclesiæ septeno fulgens lumine, et octavo utero[8] cunctis luminibus oleum submi- 8 nistrans! De quibus pulcre dicitur: *Date partem illis septem, et illis quidem octo;* eo quod in Eccl. XI, 2. utroque numero consortium gratiæ consequantur, in Lege nutriti, per gratiam coronati, septem tamquam in sabbato, octo[9] tamquam in 9 Evangelio, pia matre supplemento passionis adjuncta, quæ in talibus filiis integram pietatis formam et parturivit et peperit.

[1] Videtur quibusdam hic memoria lapsus Ambrosius, dum æstu raptus eloquentiæ Machabæo illi apostolorum qui multis post annis in lucem editi sunt, mentionem tribuit. Sed quidni dicamus quarto huic fratrum eodem modo propheticum spiritum a sancto Antistite adscriptum, quo supra legimus de secundo: *Recte puer istam divino spiritu doctrinam apostolicam prævidebat?* Nisi quis malit illa verba, *sicut.....resultabat,* parenthesi esse includenda. (Ed. Maur.)

[2] *Duplicia peccata,* propria nimirum, et communia totius gentis. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, N', *nec.*

[4] Maur. omitt. in priori editione *adspice ad fratres qui collegam requirunt,* quæ sane verba contextus ipse commendat. Sed videtur error typographicus, qui in subsequentibus emendatus est.

[5] Id est, hostiis ac victimis, quibus illa Deo litavit. (Ed. M.)

[6] Mss. A, c, *sensit.*

[7] Mss. A, N', c, *Domini.*

[8] Sic cuncti mss. atque editt. excepta Rom. ubi legitur, *et octavo utre.* Sed potuit vas aliquod a figura uterus dici, vel forte ipsum lampadis corpus. Quodcumque sit, ad maternum uterum alludere voluit Ambrosius, cui vas comparavit quo oleum in lampadibus continetur.

[9] Maur. item in priori editione *septem tamquam in Evangelio,* omissis verbis *tamquam in Sabbato, octo,* sed in sequentibus facta est emendatio.

CAPUT XII.

Ut prorsus digna filiis mater septem fratrum Machabæorum martyrum pro invicta fortitudine commendatur.

54. Recurrunt in memoriam sermones sanctæ feminæ dicentis ad filios: Ego vos genui, ego vobis succum lactis infudi, nolite nobilitatem vestram perdere. Sic aliæ matres revocare a martyrio solent filios, non vocare. At ista maternum in hoc ponebat affectum, si filiis vitam magis perpetuam, quam temporalem suaderet. Spectabat itaque pia mater filiorum certamina, et quamvis maternorum viscerum compassione quateretur, tamen pietatis studio premebat dolorem. Et offerente Antiocho, cum posset salutem eligere filiorum, malebat periculum: compressisque naturæ gemitibus, pœnas filiis optabat augeri, ut mors citius appropinquaret. Videmus conversa vota matris in filios; ne quem superstitem derelinqueret, sed omnes piæ coheredes mortis acquireret.

55. Sed nec filii minores tali parente, qui se invicem cohortabantur, qui dicebant uno studio, et quadam animorum acie: Mortis adversæ impetum proteramus. Tunc enim vivemus, cum fuerimus mortui. Nemo pietatis ordinem derelinquat, nemo se subtrahat prælio triumphali. Non homini, sed omnipotenti Deo nostras devovimus animas: non homini sed auctori omnium militamus. Talis hæc pugna est, ut ille gloriosius vicerit, qui crudelius occisus fuerit. Itaque nemo timuit, nemo trepidavit, nullus ad mortem ex tot fratribus pigrior fuit: sed omnes tamquam ad immortalitatis viam, ita ad mortem per acerba supplicia cucurrerunt; et mater consona cernens filiorum agmina, tamquam pia anima sui membra corporis in filiis offerebat, et per artus proprios videbatur sibi votiva subire tormenta.

56. Cadebant filii tormentis exulcerati, mortui super mortuos advolvebantur, corpora super corpora volutabantur, capita super capita exsecabantur. Refertus erat locus cadaveribus filiorum; non flevit mater, non lamentata est, non oculos cujusdam pressit, aut ora morientis clausit,[1] non lavit vulnera, sciens gloriosiores esse, si eviscerati et concreti pariter pulvere et sanguine viderentur, quales solent de bello redire victores, quales solent trophæa ex hostibus reportare. Non superjacienda velamina, non prosequendas exequias, nisi suæ quoque comitatu mortis, arbitrata est. Quæ cithara dulciores ederet cantus, quam morientes filii in tam gravibus suppliciis ediderunt?[2] Erumpebat enim naturæ gemitus, etiam invitis. Spectares[3] per ordinem peremptorum cadavera sicut fila chordarum, audires heptacordum psalterium triumphalibus gemitibus resultare. Non sic illecebrosi illi, ut ajunt, cantus Sirenarum adtraherent[4] audientem: illi enim ad naufragium trahebant, isti ad sacrificii victoriam. Nec sic cygnea carmina aures animumque mulcerent: cygni enim naturæ sorte moriuntur, isti moriebantur amore pietatis. Non sic rauca resonant secreto in nemore columbarum murmura, ut ultima verba morientum cum summa suavitate resonabant. Nec sic luna inter stellas refulget, ut inter filios mater, et cum eos ad martyrium illuminatura deduceret, refulgebat, et cum amplexata[5] victores in medio filiorum jaceret.

57. O vera mater adamante fortior, melle dulcior, flore flagrantior! o indissolubile pietatis vinculum! o vere valida caritas sicut mors dura, sicut inferi zelus devotionis ac fidei![6] Nulla tantarum diluvia passionum tuam potuerunt caritatem excludere, nulla inundare[7] eam flumina tantarum acerbitatum. Sicut arca in illo mundi diluvio totius orbis spatiis innocua ferebatur: ita et tu adversus fluctus tam gravium passionum pietate[8] immobilis restitisti, et cum posses salutem filiorum eligere, noluisti.

58. Quo affectu vos prosequar sanctæ matris pia pignora? Quo penicillo sermonis mei describam formæ vestræ et animarum similitudinem? Stetistis inter exercitus regios, quibus totus fuit orbis terrarum subactus, quos India quoque in extremi maris secreta refugiens non declinavit; et soli de rege superbo sine bellico conflictu victoriam reportastis. Vicerunt in vobis sola arma pietatis: dedit pœnas tyrannus, et quia vos non potuit vincere, et quia atroci peremptus est morte.

[1] Codices nostri omittunt *clausit*.
[2] Mss. A, N′, c, *ediderant*.
[3] Mss. A, N′, c, *Expectares*.
[4] Mss. A, N′, c, *traherent*.
[5] Mss. A, c, *amplexa*.
[6] Rom. edit. sola, *sicut mors, durus sicut inferi zelus*. Illi tamen favent LXX, apud quos hic locus Cant. VIII, 6, ita scribitur: ὅτι κραταιὰ ὡς θάνατος ἀγάπη, σκληρὸς ὡς ᾅδης ζῆλος. (Edit. Maur.)
[7] Mss. A, N′, c, *undare*.
[8] Mss. A, N′, *pietatis*.

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE JOSEPH PATRIARCHA.

Quid de occasione hujus opellæ conficiendæ, deque ejus argumento ac indole, nec non de tempore quo concinnata fuerit, prænotandum sit, iterum ex Admonitione audiamus ab Editoribus e Congregatione S. Mauri libro præmissa.

« Ambrosius jam inde ab exordio hujus operis ipso sacrorum voluminum ordine adductum se esse pro-
Cap. 1, n. 1. « fitetur, ut libris *De Abraham, Isaac,* et *Jacob,* in lucem editis, nonnihil in Joseph quoque historiam
« meditaretur. Quocirca post expositam *in Abraham impigram fidei devotionem,* id est, animum divinis *Ibid.*
« imperatis obsequentissimum; *in Isaac sinceræ mentis puritatem,* id est, mentem quæ omnibus sæculi
« nævis ac sordibus abstersis cum Verbo æterno intimum quoddam spiritalis connubii fœdus ineat; denique
« *in Jacob singularem animi, laborumque patientiam,* cujus beneficio vel in atrocissimis infortuniis beati-
« tudo retineatur; non contentus has omnes virtutes stylo celebrasse, aliquid adhuc expressius ac magis
« determinatum in Josepho, cujus præcipua laus in castitate posita est, proponere apud se statuit.....
« Principio docet Josephum nobis proponi *tamquam speculum castitatis,* cum ea virtus simul et *quidam* *Ibid.* n. 2.
« *castimoniæ comes nitor gratiæ* in ejus moribus factisque omnibus perfectissime refulgeat. Quoniam
« vero nusquam majori cum splendore sancti adolescentis pudicitia enituit, quam cum ipsam uxor Puti-
« pharis apud quem ille serviebat, multiplici lenocinio improbissimisque conatibus labefactare conata est;
« eapropter singulare hoc ejusdem Patriarchæ ornamentum S. Ambrosius tota eloquentiæ suæ vi prædicat,
Cap. 5. « licet uno tantum capite difficillimum illud certamen ac periculi plenissimum comprehenderit. Illic aperit
« omnia illecebrarum atque artium genera quibus corruptæ mulieres amatos corrumpere, eorumque con-
« tinentiam expugnare aggrediuntur. Constantiam ac prudentiam quibus S. Joseph illius petitiones nunc
« resistendo, nunc fugiendo cassas reddidit, amplificat. Monita subinde inserit instituendis moribus utilis-
« sima. Postremo dum castissimum huncce victorem commendat, minime dubitanter, *pro castitate,* inquit, *Ibid.* n. 26.
« *martyrium subibat,* nimirum cum cœlestis illius virtutis causa in vincula rapi se patiebatur, de refel-
« lendis heræ suæ calumniis haudquaquam sollicitus.

« Ceterum præter hanc laudem sunt et alia multa in vita Josephi, quæ summam considerationem me-
« reantur. Illa beatus Doctor silentio prætermissa noluit, sed ea ratione pertractavit, quam hactenus in
« exornandis priscorum patriarcharum gestis non adhibuerat. Auspicatur ab invidia quæ fratres in Jose- Cap. 1, n. 3.
« phum stimulaverat; ac ejus occasione nonnullis circa amoris, quem parentes erga liberos præ se ferre
« oporteat, æqualitatem observationibus præmissis, Josephum Christi Domini typum ac figuram somniis
Cap. 2. « suis extitisse demonstrat. Deinde quidquid in Genesi de sancto Patriarcha legitur, satis accurate per-
« censens, omnes propemodum ejus actiones mystice atque in figura Christo convenire, proindeque hunc
« ipsum pro vero Scripturæ Josepho habendum docet. Id quidem adeo exacte probat, ut bene multis Jo-
« sephi ex libro Genesi, et Christi ex Evangelio verbis sibi invicem oppositis, ea maximam inter se
Cap. 12 et 13. « cognationem habere patefaciat. Denique cum in hac ipsa historia reliquis etiam filiis Jacob suæ partes
« fuerint, indictos eosdem non sinit, sed in Benjamin exhibitam fuisse Pauli, quem eximiis laudibus pro-
« sequitur, imaginem tradit; in aliis vero fratribus expressam Judæorum in quos invehitur, perfidiam
« atque immanitatem; quamvis ipsos quoque ad fidem tandem aliquando perventuros significet.

« Crebras quidem expositiones ac præceptiones, quæ Christianæ plebis moribus conducant, toti operi
« pius Doctor inspergit; verumtamen in eruendo mystico sensu laborat impensius. Unde uno verbo non
« injuria statuere quis possit hoc libro nihil contineri nisi mysticam expositionem eorum omnium, quæ in
« Genesi de sancto Joseph a somniorum ipsius narratione ad susceptam profectionem quo patri ad se in
« Ægyptum venienti obviam iret, memorantur.

« Minime sane obscurum est hanc lucubrationem non secus ac superiores omnes a libris *De Abraham*
« concionibus Mediolani pronuntiatis constare. Sed cum aliarum ætatem e tempore, quo hujus sermones
« habiti fuerint, præcipue cognosci supra affirmaverimus, nunc nobis ut illud planum exploratumque fa-
« ciamus, opera navanda est. Nullum porro validius esse putamus ad hanc rem argumentum quam ea verba
« quæ occasione unius e duobus Pharaonis eunuchis, cui in carcere Joseph extremum crucis supplicium
« vaticinatus est, dicuntur a S. Antistite. Etenim alius eunuchus ibi describitur, qui ante biennium im- Cap. 6, n. 33.
« peratoris favore tumidus, Ecclesiæ tantam irrogaverat contumeliam, ut eam Sanctus noster dictis, quorum
« meminisse jam non libebat, retundere esset coactus. Hic idem eunuchus tamquam alter Doech *fraude*
« *regem commovit in sacerdotis,* id est, ipsiusmet Ambrosii, *periculum;* et tamquam alter Aman cru- *Ibid.* n. 35.
« deliter orthodoxum populum exagitans atque divexans nullum lapidem non movebat, ut illi suas ecclesias
« eriperet, easque Arianis quorum impietatem sequebatur, adsereret. Ad extremum eo crevit ejus amentia
« ut aliis, nempe sancto Episcopo, intentaret mortis periculum: sed non advertens quæ ipsi vir sanctus
« prædiceret, *minabatur aliis ipse mox supplicio dedendus extremo.* Et re vera haud ita multo post *Ibid.* n. 34.
« favore imperatoris excidit; et licet impius ille ad Christi, cujus divinitatem inficiabatur, servum, hoc est,
« Ambrosium, quem tam insolenter fuerat insectatus, confugisset, mox tamen carnificis gladio truncatus est.

« Ex hac tota orationis serie cognoscere est tam sedulo historiam hanc suis omnibus adjunctis ab « Ambrosio excultam et quasi vestitam fuisse, ut nil nisi illius quem spectabat ea narratio, nomen desi- « derari videretur. Id certe non poterat auditoribus esse incognitum; neque etiam difficile nobis fuerit « ipsum deprehendere, si modo hunc locum comparare placuerit cum iis quæ idem noster Ambrosius de « persecutione, quam a Justina Imperatrice ceterisque Arianis passus fuerat, ad Marcellinam sororem « scripsit. Ille siquidem in calce epistolæ ita loquitur: *Denique etiam speciali expressione Calligonus « præpositus cubiculi mandare mihi ausus est: Me vivo, tu contemnis Valentinianum?* Videlicet quod « impiis illius mandatis, et iis maxime quibus unam ex ecclesiis Catholicorum Arianis, ut suos ibi con- « ventus agerent, tradere jubebatur, morem gerere detrectabat. *Caput tibi tollo*, inquit arrogans iste « eunuchus: cui Ambrosius tantummodo retulit pauca illa: *Deus permittat tibi, ut impleas quod minaris. « Ego enim patiar quod episcopi: tu facies quod spadones*, etc. Hæc esse verba quorum vir sanctus « jam memoriam abolere se velle significat, probabile est. Si cui autem cognoscere visum fuerit qua ra- « tione idem eunuchus supplicium, quod sancto Episcopo minitabatur, ipse pertulerit, hoc Augustinus « declarat illis verbis: *Calligonum*, inquit, *Valentiniani junioris eunuchum gladio novimus ultore punitum, « meretricis confessione convictum.*

Ep. 14, *ad Marcell.*, circa fin.

L. VI *contra Jul. Pelag.*, c. 14.

« Ut igitur quo tempore hic liber scriptus fuerit, intelligatur, quid jam aliud restat, nisi ut annum quo « hanc ad Marcellinam epistolam Ambrosius misit, dispiciamus? Credimus autem eum nequaquam teme re « facturum qui eisdem litteris annum 385 adsignaverit, quo scilicet festis paschalibus in Catholicos prima « Justinæ exarsit persecutio, quæ sequenti etiam anno iisdem sacris diebus recruduit. Atque adeo dicen- « dum est sermones hosce in Joseph Patriarcham anno 387 habitos fuisse, cum, ipsomet Ambrosio reduce « ex legatione ad Maximum tyrannum, Italia usque ad mensem augustum quo illam invasit idem tyrannus, « pacata fuit. Certe quidem et superiores libri, et hic de quo loquimur, satis aperte indicant beatum « Doctorem per tempus quietum verba fecisse: quin etiam locis nonnullis innuitur Ecclesiam id temporis, « eorum qui ex hæresi resipiscebant, accessione locupletatam. Quod post sedatam Arianorum persecuti o- « nem, de qua tanta cum laude nec sine miraculo triumphavit Ambrosius, facile potuerit evenire.

De Isaac et An., c. 4, n. 37, et alibi.

Lib. *De Bono mortis*, c. 12, n. 53 et alibi.

« Si nostra hæc temporis ratio vera sit, proculdubio affirmare licebit inter alios Ambrosii auditores, « sicut et inter neophytos, quos ille hoc anno 387 baptizaverat, annumerandum esse etiam magnum Au- « gustinum. Porro cum hic legatur mirum in modum probasse methodum illam qua Sanctus noster spi- « ritaliter ac mystice Scripturam edisserens, non litteræ quæ occidit, sed spiritui qui vivificat, præcipiebat « adhærendum; non est cur quisquam ambigat quin hi tractatus de Patriarchis ei vehementer arriserint, « præ ceteris vero libri de Isaac et de Joseph in quibus tam eleganter mysticus reconditusque sensus « evolvitur ac enodatur.

Conf. Aug., l. VI, c. 4, n. 6.

« Prætermittendum hoc loco non putamus Ambrosium, ut videtur, semel atque iterum significare hanc « ipsam historiam a se jam fuisse explicatam, forte superiori anno cum statis temporibus ex more illa « pars Geneseos recitaretur. Primæ illæ in Joseph conciones intercidere; testaturque hac in commenta- « tione S. Præsul se se quo tempore illas habuit, de Calligono silere voluisse. Fuit hoc insignis modestiæ « atque caritatis, quibus vix post elapsum biennium tam singularis eventus, quem populi sui mentibus « profuturum haud ignorabat, mentionem facere permissus est. Sed ea moderatio non minus in eo eluxit, « quod Valentinianum, cujus ministri sub imperatoria auctoritate tam atrociter in eum debacchati fue- « rant, excuset. »

Cap. 6, n. 30, et c. 7, n. 38.

Cap. 6, n. 35.

Codices **A**, **N'**, præcedenter commemorati, variantes lectiones et quasdam evidenter probandas textus emendationes ad hunc quoque tractatum nobis suppeditavere.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE JOSEPH PATRIARCHA

Scriptus circiter anno 387.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Tractatus de Abraham, Isaac, et Jacob cur sancti Joseph sequatur historia. Hic ille tamquam speculum castitatis proponitur; ubi etiam de parentum amore, ac fratrum invidentia adversus eum, nec non de ejusdem oblivione injuriarum paucis agitur.

SANCTORUM vita ceteris norma vivendi est. Ideoque digestam plenius accipimus seriem Scripturarum; ut dum Abraham, Isaac et Jacob, ceterosque justos, legendo cognoscimus, velut quemdam nobis innocentiæ tramitem virtute eorum reseratum enitentibus vestigiis[1] persequamur. De quibus mihi cum frequens tractatus fuerit, hodie sancti Joseph historia occurrit. In quo, cum plurima fuerint genera virtutum, tum præcipue insigne effulsit castimoniæ. Justum est igitur ut cum in Abraham didiceritis impigram fidei devotionem, in Isaac sinceræ mentis puritatem, in Jacob singularem animi laborumque patientiam; ex illa generalitate virtutum in ipsas species disciplinarum intendatis animum. Nam licet illa sint diffusiora; tamen ista expressiora sunt, et quæ eo facilius mentem penetrent, quo magis circumscripta ac determinata sunt.

2. Sit igitur nobis propositus sanctus Joseph, tamquam speculum castitatis. In ejus enim moribus, in ejus actibus lucet pudicitia, et quidam splendet castimoniæ comes nitor gratiæ. Unde etiam a parentibus plus quam ceteri filii diligebatur. Sed ea res invidiæ fuit, quod silentio prætereundum non fuit.

A 3. Hinc ergo[2] argumentum totius historiæ processit; simul ut cognoscamus perfectum virum non moveri ulciscendæ dolore invidiæ,[3] nec malorum rependere vicem. Unde et David ait: *Si reddidi retribuentibus mihi mala.* Quid autem esset quo præferri Joseph mereretur ceteris, si aut lædentes læsisset, aut diligentes dilexisset? Hoc enim plerique faciunt. Sed illud mirabile, si diligas inimicum tuum, quod Salvator docet. Jure ergo mirandus, qui hoc fecit ante Evan- B gelium; ut læsus parceret, appetitus ignosceret, venditus non referret injuriam, sed gratiam pro contumelia solveret; quod post Evangelium omnes didicimus, et servare non possumus.

Ps. VII, 5.

Matth. V, 44.

4. Discamus ergo et sanctorum invidiam,[4] ut imitemur patientiam: et cognoscamus illos non naturæ præstantioris fuisse, sed observantioris; nec vitia nescisse, sed emendasse. Quod si invidia etiam sanctos adussit, quanto magis cavendum est ne inflammet peccatores? C

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
8. ..... Numquid regnando regnaturus es nobis? aut dominaturus es nobis?.....	8. ..... Numquid rex noster eris? aut subjiciemur ditioni tuæ?....
10. ..... Objurgavit illum pater ejus dicens: Quid ergo erit hoc visum quod somniasti? Numquid venientes ego et mater tua et fratres tui adorabimus te super terram?	10. ..... Increpavit eum pater suus, et dixit: Quid sibi vult hoc somnium quod vidisti? num ego et mater tua et fratres tui adorabimus te super terram?

Gen. XXXVII.

Æqualem esse debere parentum affectum, et filiorum gratiam. Excusatur tamen B. Jacob, ut qui Joseph pluribus virtutibus ornatum aliis prætulerit; immo etiam prophetiæ gratia jam tunc præditum, uti somnia ejus, quæ hic relata exponuntur, declarant. D

5. Instruimur igitur qualis esse debeat affectus parentum, filiorumque gratia. Amare liberos dulce; et impensius amare prædulce: sed frequenter amor ipse patrius, nisi moderationem teneat, nocet liberis; si aut nimia in-

[1] « Omnes editt. *imitantibus vestigiis:* omnes mss. *enitentibus vestigiis,* etc. », ajunt Maurini. Sed nostri mss. A, N' referunt lectionem *imitantibus,* nec sane veteres editiones hanc evulgassent nisi in codicibus reperissent. Verum quidem est, hanc ex amanuensium imperitia alteri suffectam fuisse merito inferri, quam ideo et nos ut magis contextui congruam retinemus.

[2] Mss. A, N' *enim.*

[3] De hoc loco ita Maurini: « Editt. Am. et Era. N*on movendum;* Gill., Rom. cum mss. *Non moveri.* Rursus vett. editt. cum tribus mss. *ulciscendæ dolore invidiæ,* non male. Sola Rom. edit. *ulciscendi doloris invidia.* Denique mss. decem.... *injuria.* Melius. Hic enim moveri ulciscendi doloris injuria, idem est, ac moveri accepta injuria ad ulciscendum dolorem. Quæ phrasis licet duriuscula sit, non tamen ab Ambrosii elocutione abhorret. » Sed quia et nostri codices veteribus consonant editionibus, aliisque tribus mss. a Maur. commemoratis, et phrasis ab his prælata non modo *duriuscula,* sed durissima et incomprehensibilis est, ideo veterem multoque planiorem, et sermonis seriei congruam restituimus in textum.

[4] Invidiam nempe fratrum Josephi.

dulgentia dilectum resolvat,[1] aut prælatione unius ceteros ab affectu germanitatis avertat. Plus acquiritur filio, cui fratrum amor acquiritur. Hæc præclarior munificentia patrum, hæc ditior hereditas filiorum. Jungat liberos æqualis gratia, quos junxit æqualis natura. Lucrum pietas nescit pecuniæ in quo pietatis dispendium est. Quid miraris si propter fundum aut domum oriuntur inter fratres jurgia, quando propter tunicam inter Jacob sancti filios exarsit invidia?

6. Quid ergo? Reprehendendus Jacob quia præferebat unum ceteris? Sed nec libertatem possumus auferre parentibus, ne eos plus diligant, quos plus credant mereri; nec filiis resecare debemus studium plus placendi. Denique et Jacob illum plus amabat, in quo majora virtutum insignia prævidebat; ut non tam filium pater prætulisse videatur, quam propheta mysterium: meritoque variam tunicam fecit ei, quo significaret eum diversarum virtutum amictu fratribus præferendum.

7. Denique in puero adhuc refulsit divina gratia. Siquidem somniavit quod cum alligasset, ut sibi videbatur per visum, manipulos cum fratribus suis, surrexerit manipulus ejus, et steterit erectus: conversi autem fratrum manipuli, adoraverint manipulum suum. In quo utique futura resurrectio Domini Jesu revelata est, quem et Hierosolymis cum vidissent, undecim adoravere discipuli, et omnes sancti cum resurrexerint,[2] adorabunt, fructus bonorum operum præferentes, sicut scriptum est: *Venientes autem venient cum exsultatione, tollentes manipulos suos.* Unde fratres, licet somnii fidem per invidiam derogarent, interpretationem tamen ejus propriis sermonibus exprimentes, responderunt ei: *Numquid regnando regnaturus es nobis, aut dominando dominaturus es nobis?* Regem enim venturum visio illa significabat, quem omnis caro generis humani inflexo adoraret genu.

8. Vidit autem aliud somnium, et narravit illud patri suo et fratribus suis, eo quod sol et luna et undecim stellæ adorarent eum. Unde *objurgavit illum pater ejus dicens: Quid ergo erit hoc visum quod somniasti? Numquid venientes ego et mater tua et fratres tui adorabimus te super terram?* Quis est ille quem parentes et fratres adoraverunt super terram, nisi Christus Jesus, quando eum Joseph et mater[3] cum discipulis adorabant, Deum verum in illo corpore confitentes, de quo solo dictum est: *Laudate eum sol et luna, laudate eum omnes stellæ et lumen?* Objurgatio autem patris quid significat, nisi duritiam populi Israel, ex quibus Christus secundum carnem, quem hodieque Deum esse non credunt, nec volunt adorare quasi Dominum, quia ex se natum[4] cognoscunt? Audiunt itaque responsa ejus, sed non intelligunt: legunt ipsi quod eum sol et luna laudant, et nolunt credere de Christo Jesu dictum esse. Itaque Jacob typo fallitur alieno, sed suo amore non fallitur. Pietas in eo paterna non errat:[5] sed erraturæ plebis affectus exprimitur.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.

13. *Et misit in Sichem....* (Hæc ad sensum, non ad litteram).

18. Et præviderunt eum de longe venientem, antequam appropiaret ad illos, et insæviebant, ut occiderent illum.
19. ....Ecce somniator ille venit.
20. Nunc ergo venite, occidamus eum..... et videbimus quid proderunt somnia illius.
22. ..... Manus autem nolite inferre illi.....
27. Venite, vendamus Joseph Ismaelitis; manus autem nostræ non sint injectæ super eum.....

Lectio Vulgata.

13. Dixit ad eum Israel: Fratres tui pascunt oves in Sichimis: veni, mittam te ad eos..... Gen. XXXVII.
18. Qui cum vidissent eum procul, antequam accederet ad eos, cogitaverunt illum occidere.

19. ..... Ecce somniator venit.
20. .....Venite, occidamus eum.... et tunc apparebit quid illi prosint somnia sua.
22. ..... Manusque vestras servate innoxias.....
27. Melius est, ut venundetur Ismaelitis, et manus nostræ non polluantur.....

Quod supra Jacob dictus sit Josephum objurgasse, id non fecisse ob incredulitatem: quando futuræ Incarnationis præscius eumdem ad fratres misit. Joseph postquam erravit in agro, venit in Dothaim. Eum fratres e longe videntes interimere cogitant: sed mutato consilio vendunt Ismaelitis. Et hæc, itemque tunicæ cruentatio, et lacus ariditas, mysterio passionis adaptantur.

9. Non[6] ergo tanto somnio Patriarcha non credidit, qui utrumque pariter gemino prophetabat oraculo; ut et personam justi repræsentaret et populi, quod Dei Filius venturus esset in terras, qui et diligeretur a justis, et negaretur a perfidis. Videbat igitur futuræ Incarnationis mysteria, qui filium mittebat ad fratres, ut videret si recte sunt oves. Quas oves Deus jam tunc in illo Patriarchæ studio requirebat, nisi eas de quibus ipse Dominus Jesus in Evangelio dixit: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel?* Et misit, inquit, in Sichem- quod interpretatione dicitur humerus, sive dorsum, hoc est, ad eos qui non converterentur ad Dominum, sed fugientes se a facie ejus averterent; quod est proprie peccatoris. Exiit enim Cain a facie Dei. Et Propheta dicit: *Pones eos dorsum.* Justus autem non se avertit a Domino, sed occurrit dicens: *Oculi mei semper ad Dominum.* Et Esaias dicenti Domino: *Quem mittam?* sponte se obtulit dicens: *Ecce ego.* Et Symeon exspectavit ut videret Christum Domini,[7] et posteaquam vidit, quoniam remissorem peccatorum, et totius mundi viderat redemptorem, quasi levatus a peccato, poposcit usu carnis hujus absolvi, dicens: *Nunc dimittis,*[8] *Domine, servum tuum in pace; quoniam viderunt oculi*

Gen. XXXVII, 7 — Ps. CXXV, 6 — Gen. XXXVII, 8 — *Ibid.* 10 — Ps. CXLVIII, 3 — Gen. XXXVII, 14 — Matth. XV, 24. Gen. XXXVII, 13 — Ps. XX, 13 — Ps. XXIV, 15 — Is. VI, 8

[1] Rom. edit. cum plerisque mss. *delictum resolvat.* Antiquæ vero editt. ac mss. Vat., Alb. et Valc., Maurinis testibus, nec non mss. nostri, *dilectum resolvat.* Optima sane lectio, quæ nempe idem sonat, ac dilectum filium solutioris vitæ reddat.

[2] Mss. A, N', *surrexerint.*

[3] Cod. A, *Maria.*

[4] Mss. A, N', *natum esse.*

[5] Cod. N', *non deerat.*

[6] Cod. A, *Nisi.*

[7] Mss. A, N', *Dominum.*

[8] Maur. *Nunc, Domine, dimitte.* At lectio nostra etiam alibi occurrit apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).

Luc. II, 30 et 31. *mei salutare tuum.* Et Zachæus hinc primum suæ prærogativam commendationis invenit, quod iu arborem ut Christum videret adscendit. Ergo Joseph a patre missus est ad fratres, ab illo magis Patre, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum; ab illo Patre, de quo scriptum est: *Deus Filium suum mittens*
Rom. VIII, 3. *in similitudinem carnis peccati.*

[1] 10. Et errabat[1] Joseph, quia fratres suos in-
Gen. XXXVII, 15. venire non poterat. Non immerito errabat, qui quærebat errantes; eos enim agnoscit Dominus qui sunt ipsius. Denique et *Jesus fatigatus ex*
Joan. IV, 6. *itinere sedebat super puteum.* Fatigabatur, quia non inveniebat Dei populum quem quærebat; exierat namque a facie Domini. Qui enim culpam sequitur, exit a Christo. Peccator exit, justus intrat. Denique Adam se peccator abscondit; justus autem dicit: *Intret oratio mea*
Ps. LXXXVII, 3. *in conspectu tuo.*

11. Invenit autem Joseph fratres suos in Dothaim, quod significat defectionem. Ubi est enim nisi in defectione qui Deum deserit? Nec mirum si deficiebant, qui non audiebant dicentem: *Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati*
Matth. XI, 28. *estis, et ego vos reficiam.* Venit igitur Joseph in Dothaim: *Et præviderunt eum de longe venientem, antequam appropiaret ad illos, et insæviebant,*
[2] Gen. XXXVII, 18. *ut occiderent illum.*[2] Merito longe erant, qui erant in defectione, et ideo insæviebant, quia non appropiaverat iis Christus. Nam si appropiasset his typus Christi, fratrem utique dilexissent: sed prope esse non poterant, qui parricidium cogitabant. *Ecce,* inquiunt, *somniator ille venit: nunc*
Ibid. 19 et 20. *ergo venite, occidamus eum.* Nonne hæc verba dicebant, qui de parricidali sacrilegio cogitabant? Sicut de ipsis Salomon ait: *Tollamus*
Sap. II, 12. *justum, quia inutilis est nobis.*

12. Et addiderunt in Genesi: *Et videbimus*
Gen. XXXVII, 20. *quid proderunt somnia illius.* Hoc scriptum est de Joseph, completum est de Christo, quando Judæi in ejus passione dixerunt: *Si rex Israel est, descendat nunc de cruce, et credimus ei.*
[3] Matth. XXVII, 42. *Confidit in Deum, liberet nunc eum, si vult.*[3] Numquid et ipsi fratres tam impii, ut fratrem occiderent? Et unde tantorum merita patriar-
[4] charum, ut Lex[4] Tribus totius plebis eorum
[5] vocabulis designaret?[5] Quomodo conveniunt pietatis nomina, et sceleris insignia? Sic etiam isti typo populi, non animi sui vitio laborabant.
[7] [6] Inde[6] omnis invidia, inde[7] parricidii meditatio: invidia per figuram, pietas per affectum.

13. Denique Ruben et Judas germanitatis pia jura servantes, de manibus ceterorum eum liberare cupiebant, meritoque Judas paterna benedictione præfertur, cum ei dicitur: *Adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda,* et *ipse*
[8] *erit*[8] *expectatio gentium.* Quod utique soli con- Gen. XLIX, 8, 9
venit Christo, cui repositum fuit ut adoraretur a fratribus, et expectaretur a gentibus, lavaret in vino stolam suam proprii corporis passione, quia carnem suam nulla peccati labe maculavit. Aser quoque non utique sibi convenire credebat. Aser pinguis panis ejus, et ipse Aser cum principibus. Quid vero ipse Joseph, cui dictum est: *Filius ampliandus meus Joseph, filius ampliandus meus: zelatus filius meus, filius meus*
adolescentior, ad me revertere? In quem consi- *Ibid.* 22.
lium conferentes maledicebant, in quo benedictio prævaluit *super benedictionibus*[9] *montium*
[9] *manentium, et desideriis collium æternorum.* Quem significari in se intelligebant, nisi illum qui omnium merita supereminens, supra omnium desideria sanctorum immensæ teneret apicem potestatis, quem voto nullus æquaret? Compensatur ergo in patriarchis invidia per gratiam,
[10] qui et excusantur a culpa,[10] et revelationis munere consecrantur. Non enim tam culpabile est dixisse quæ plebis sunt, quam beatum vidisse quæ Christi sunt. Subierunt personam peccatoris populi, ut accipierent gratiam Domini redemptoris. Certe culpam abolevit gratia, gratiam culpa non minuit.

14. Et ut cognoscamus omne hoc de populo et de Domino Jesu mysterium esse: *Venite,* inquit, *vendamus Joseph Ismaelitis.* Quid interpre- Gen. XXXVII, 27
tationis habet nomen Joseph, nisi quod divinam gratiam significet, et expressionem Dei summi? Quis igitur venditur, nisi ille *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens?* Neque enim nos eum emis- Philip. II, 6 7.
[11] semus, nisi vendidissent eum.[11] Quem sui male vendiderunt, alieni pejus emerunt. Vendiderunt negotiatoribus bonum odorem, emerunt a proditoribus. Vendidit eum Judas, emerunt Ismaelitæ, qui significantur latina interpretatione, odio habentes Deum suum. Ideo alibi viginti, alibi
[12] viginti et quinque aureis,[12] alibi triginta invenimus emtum Joseph; quia non omnibus unius æstimatione pretii valet Christus. Aliis minus, aliis amplius. Fides ementis, incrementum est mercis: religiosiori pretiosior est Deus, pecca-

[1] Mss. A, N', *Et errabat, inquit.*
[2] Mss. A, N', *eum.*
[3] Cod. A, *si vult eum.*
[4] Hic lex sumitur pro libris Moysis, ubi duodecim Tribus Israel patriarcharum nominibus passim exprimuntur. (Edit. Maur.)
[5] Mss. A, N', *designaretur.*
[6] Cod. A, *Ideo.*
[7] Cod. A, *unde.*
[8] Mss. A, N' omitt. *erit.*
[9] Cod. A, *super benedictiones ..... et desideria.* Ita etiam alibi apud D. Ambrosium.
[10] Ambrosius sup. c. 1, n. 4, adserit patriarchas vere in culpam incidisse: hic autem et n. seq. eam minuere conatur, ob rationem mysterii: quo etiam argumenti genere usus est cum de Abrahæ cum Agar concubitu disputavit, lib. I *De Abraham,* c. 4. Sed non putamus ideo omnem culpæ rationem sublatam Ambrosium voluisse, licet secus Augustino visum fuerit. (Edit. Maur.)
[11] Mss. A, N', *nisi vendidissent sui.*
[12] LXX legunt χρυσῶν, aureis, sed castigantur ab Hieronymo. Porro quod addit Ambrosius, *alibi viginti, alibi viginti quinque,* etc., de suæ ætatis codicibus loquitur. Siquidem vetustissimi nostri codices ac Bibl. constanter legunt *viginti argenteis.* (Edit. Maur.)

tori pretiosior est redemptor. Pluris et illi valet qui plus habet gratiæ: sed etiam cui multa donata sunt, pluris valet, quia cui plus remissum est, plus diligit, sicut ipse Dominus in Evangelio pronuntiavit de illa muliere quæ super ejus pedes effudit unguentum, et lacrymis lavit, et capillis suis tersit, et osculis siccavit, de qua ait ad Simonem: *Propter quod dico tibi: Remissa sunt ei peccata multa, quoniam dilexit multum. Cui autem minus dimittitur, minus di-*
Luc. VII, 47. *ligit.* Interdum diversitates pretii non solum quantitatis habent, sed etiam numeri expressionem; sicut habes de unguento quod ad sepeliendum se Dominus fusum esse memoravit, sicut scriptum est dicente Juda: *Potuit hoc ve-*
Marc. XIV, 5. *numdari denariis trecentis.* Quo numero non quantitatis, sed significatio crucis videtur ex-
1 pressa.[1] Ita hic quoque diversitas vel viginti vel triginta aureorum vel argenteorum, habet vel geminatæ vel triplicatæ perfectionis indicium. Nam viginti quinque aurei, jubilæi qui est remissionis numerus, significant pretiosissimam portionem. Hic quoque, ut dominicæ passionis figuram advertas, ait Judas patriarcha: *Tradamus Joseph Ismaelitis: manus nostræ autem*[2] *non*
3 *sint injectæ super eum.* Et bene superius dixerat:[3]
Gen. XXXVII, 27. *Manus autem nolite inferre illi.*
Ibid. 22. Quod Judæi in Domini passione dixerunt: *Nobis non licet in-*
Joan. XVIII, 31. *terficere quemquam;* ut sermo Jesu impleretur, significans qua morte moriturus esset.

15. Jam tunc ergo crucis futuræ præfigura-
Gen. XXXVII, 23. batur insigne; simul et quod exutus est tunica,
4 id est, carne[4] quam adsumsit exutus est, decora diversitate virtutum. Ergo tunica ejus, id est, caro, non divinitas cruentata est: et indumentum ei carnis, non immortalitatem vitæ, auferre potuerunt. Hanc tunicam Judaicæ bestiæ cruentaverunt, illæ de quibus dicit: *Ecce ego*
Luc. X, 3. *mitto vos sicut agnos inter lupos.*

Gen. XXXVII, 24. 16. Quod autem lacus siccus erat, quid mirum si Judæorum lacus aquam non habet, qui *dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et fecerunt sibi lacus contritos?* Et ut scias verum hoc esse mysterium, ipse de se Dominus ait: *Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebris, et in umbra*
Ps. LXXXVII, 7. *mortis.*

17. Illi igitur emunt Christum qui bonos odores deferunt, thymiama quo adolent altaria piæ mentis. Unde et David græce hoc modo ait: Καθευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν
Ps. CXL, 2. σου. Resina[5] quoque, qua marmora confracta sociantur, est resina spiritalis quæ fracturas animæ tuæ solidet, et divulsa connectat, resoluta constringat. Hæc enim spiritalis resina corroborat, et quædam comminuta animæ membra

A componit, ut sine offensione socientur. Denique Hieremias hanc quærit resinam, ut Babyloniam curet sanare, si possit, dicens: *Accipite resinam corruptioni ejus, si quo modo sanabitur. Curavi-*
Jer. LI, 8 et 9. *mus Babyloniam, et sanata non est.* Non est sanata Synagoga, quia resina ista migravit ad Ecclesiam. Ideo ex Galaad veniebant negotiatores, hoc est, de possessione vel incolatu testimonii, merces suas ad Ecclesiam transferentes, ut gentium peccata resina ista curaret. De qui-
B bus dicitur: *Convalescite manus demissæ, et ge-*
Is. XXXV, 3. *nua dissoluta.* Fides sincera resina est. Hanc adhibebat Petrus, cum diceret claudo: *In no-*
Act. III, 6. *mine Jesu Christi Nazareni surge, et ambula,* meritoque surrexit, et ambulavit. Hanc habebat cum diceret paralytico: *Ænea, sanet te Dominus Jesus Christus: surge, et sterne tibi. Et surrexit, et stravit sibi.* Hanc habebat cum diceret mor-
Act. IX, 34. tuæ: *Surge in nomine Domini nostri Jesu Christi.*
Ibid. 4. *Et defuncta surrexit.* Hujus resinæ tempera-
C mento lapides illi, de quibus potens est Dominus resuscitare filios Abrahæ, compaginantur. Hujus resinæ medicamento claudus erigitur, paralyticus reformatur, mortua resuscitatur.

18. Illud quoque quod hædi sanguine re-
Gen. XXXVII, 32. sperserunt tunicam ejus, videtur significare quoniam falsis testimoniis appetentes, in invidiam deduxere peccati omnium peccata donantem. Nobis agnus est, illis hædus. Nobis agnus Dei occisus est, quibus abstulit peccatum[6] mundi:
6
D illis hædus, quorum acervavit errores, delicta cumulavit. Ideoque ait: *Implete mensuram pa-*
Matth. XXIII, 32. *trum vestrorum.* Meritoque Jacob posteritatis suæ deplorans dispendia, quasi pater filium flebat amissum, quasi propheta lugebat interitum Judæorum. Denique scidit etiam vestimenta sua: quod in passione Domini factum legimus a prin-
Matth. XXVI, 25. cipe Sacerdotum, in quo esset non privata persona, sed publici munus officii. Et velum templi scissum est; ut profanata mysteria, nudatum
Matth. XXVII, 51. E populum salutaribus indumentis, divisum regnum talibus manifestaretur insignibus destruendum; quia omne regnum divisum facile destruetur. Et vere divisum, quando hoc[7] quod
7 erat Christi, cœpit esse etiam diaboli. Neque enim poterant indivisi manere, qui a Patre Filium separabant.

F

[1] Nempe græca numeri figura, ut jam alibi dictum fuit, uti n. 123 *De Noe et Arca.*

[2] Maur. *at manus nostræ.* Lectionem nostrorum mss. prætulimus eo quod etiam cum Augustini lectione conveniat (V. Sabb. ad h. l.).

[3] Rom. edit. *superius Ruben dixerat.* Et re ipsa voces ibi relatæ in Scriptura soli Ruben adtribuuntur. Verum aliarum edit. ac mss. omnium consensus facit, ut eas ab Ambrosio etiam Judæ adtributas credamus: cum præsertim utrumque de liberando Joseph sollicitum fuisse supra narraverit. (Edit. Maur.)

[4] Cod. A, *tunicam .... carnem.*

[5] Mss. A, N', *Resinam.*

[6] Mss. A, N', *peccata.*

[7] Mss. A, N', *id.*

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XXXIX. 5. Benedixit Dominus domum Ægyptii propter Joseph, et facta est benedictio Domini in toto censu ejus, et in domo, et in agris. Et convertit omnia quæcumque illi erant, in manus Joseph.

Lectio Vulgata.

5. Benedixitque Dominus domui Ægyptii propter Joseph, et multiplicavit tam in æditus quam in agris cunctam ejus substantiam.

Joseph ducitur in Ægyptum, atque a præposito coquorum emitur, in quo Christi sua servitute nos liberantis figura est. In eodem ostenditur in ipsa captivitate libertatem posse retineri: nec non in libertate reperiri captivitatem. Denique omnibus in exemplum Joseph proponitur.

1 19. Venditus est ergo Joseph, ductus[1] in Ægyptum, emptus a præposito coquorum. Non otiosa persona quæ cruda ciborum coqueret, ut epularentur animi fidei suavitate. Nullus enim cibus scientia et doctrina dulcior. Erat ante in Ægypto cruda perfidia, quam nullus divinæ cognitionis ardor, et veræ scientiæ cupiditas nulla molliverat; non eloquia Domini ignita decoxerant. Venditus est autem Joseph in Ægypto, quia Christus venturus erat ad eos quibus dictum est: *Peccatis vestris venditi estis.* Et ideo suo sanguine redemit, quos propria peccata vendiderant. Sed venditus Christus conditionis susceptione non culpæ, peccati pretio tenetur; 2 quia peccatum ipse non fecit. Pretio[2] igitur nostrum debitum, non sua æra contraxit, chirographum sustulit, fœneratorem removit, exuit debitorem: unus exsolvit quod ab omnibus debebatur. Non licebat nobis exire servitio. Suscepit hoc ille pro nobis, ut servitutem mundi repelleret, libertatem paradisi restitueret, gratiam novam consortii sui honore donaret. Hoc de mysterio.

Is. L, 1.

20. Ceterum quod ad moralem pertinet locum, quia omnes vult salvos fieri Dominus Deus noster, dedit per Joseph etiam iis qui sunt in servitute solatium: attribuit magisterium; ut discerent etiam in ultima conditione posse mores esse superiores, nec ullum statum immunem esse virtutis, si animus se uniuscujusque cognoscat: carnem servituti subditam esse, non mentem; multosque servulos esse dominis liberiores, si in servitute positi a servilibus putent operibus abstinendum. Servile est omne peccatum, libera est innocentia. Unde et Dominus ait: *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati.* Quomodo enim non servus omnis avarus, qui pro exiguo pecuniæ lucello se ipsum auctionatur? Timet omnia, ne congesta amittat, qui non utenda congessit, majore periculo servaturus quo majora quæsivit. Quomodo non mendicus, cui sunt parva quæ possidet? Nam etsi mihi dives videatur, sibi eget: nec testimoniis sua vota solatur, qui quod optat nescit credere. Quomodo autem non et ille servus, qui subditus est libidini? Primum suis ardet incendiis, et pectoris sui facibus exuritur. Quibus recte dicit

Joan. VIII, 34.

A Propheta: *Ambulate in lumine ignis vestri, et in flamma quam accendistis.* Suscipit omnes metus, insidiatur somno singulorum: ut unius cupiditate potiatur, fit servus omnium. Servit igitur hanc miseram quidem servitutem, qui ipse sibi dominos facit, ipse vult habere quos timeat. Nihil enim tam speciale servitutis est, quam semper timere. Ille vero in quavis conditione servitii semper liber, qui mundi amore non capitur, avaritiæ vinculis non tenetur, metu cri- B minis non alligatur, qui securus spectat præsentia, quem futura non terrent. Nonne videtur tibi iste in servitute dominari; ille autem in libertate servire? Serviebat Joseph, regnabat Pharao: beatior hujus servitus, quam regnum illius. Denique tota Ægyptus collapsa esset fame, nisi regnum suum consilio servuli subdidisset.

Is. L, 11.

21. Habent igitur unde glorientur originales[3] 3 servuli: servivit et Joseph. Habent unde se consolentur qui ex libertate in servitutem aliqua C necessitate venerunt. Habent quod imitentur, ut discant conditionem se mutare posse, non mores: esse et in vernaculis libertatem, et in servitute constantiam. Habent etiam domini quod per servulos bonos sperent. Abraham filio per vernaculum invenit uxorem. *Benedixit Dominus domum Ægyptii propter Joseph, et facta est benedictio Domini in toto censu ejus, et in domo, et in agris. Et convertit,* inquit,[4] *omnia quæ-* 4 *cumque illi erant, in manus Joseph.* Advertimus Gen. XXXIX, 5. D quod ea quæ domini gubernare non poterant, servuli gubernarunt.

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.

7. ....Immisit oculos uxor domini ejus in Joseph....Dormi mecum.
8.....Et dixit uxori domini sui...

Lectio Vulgata.

Gen. XXXIX. 7. ..... Injecit domina sua oculos suos in Joseph..... Dormi mecum.
8. ..... Dixit ad eam.....

Josephi ob pulcritudinem, sed magis ob pudicitiam commendatio. Is nulla sua culpa adamatus a domina, ac de stupro compellatus, eam repellit, rejectisque vestibus ornatior fugit: illa vero dum eas retinet, atque insontem criminatur, ignominiam suam nudat. Tamen mittitur Joseph in carcerem: at ibi divino præsidio non destituitur.

E

22. Sed quid de privata domo dispositionis ejus servuli adstruam, qui rexit imperium? Plus tamen est quod ipse ante se rexit; et cum esset decorus adspectu, et speciosus F facie valde, venustatem sui vultus ad alienam non derivavit injuriam, sed ad suam servavit gratiam: hoc se pulcriorem ratus, si non dispendio castitatis, sed cultu pudoris speciosior probaretur. Illum esse verum decorem, qui non alienos oculos caperet, nec fragiles mentes vulneraret, sed judicia acquireret universorum, fraudi nullis futurus, laudi sibi. Jam si qua petulantibus adspexit oculis, illius crimen solius

[1] Mss. A, N', *et ductus.*

[2] Idest, per pretium solutum pro nobis a Christo.

[3] Maur. *originis servuli.* At ita sane corrigendum juxta nostrorum mss. lectionem. Evidenter enim hic D. Ambrosius de illis vernaculis sermonem habet qui propria locutione *originales* sive *originarii* appellabantur, de quibus passim videre est in codice Theodosiano.

[4] Mss. A, N', *inquit, ei.*

est quæ male vidit, non hujus qui male se nollet videri; nec in eo quod visus est, culpa est. Non erat in potestate servuli ut non vide-
1 retur: maritus debuit cavere oculos uxoris.[1] Si ille nihil timebat de conjuge, arbitrabatur iste testimonium esse castimoniæ, non remissionem
2 incuriæ.[2] Discant tamen viri cavere etiam oculos feminarum. Adamantur enim et qui nolunt amari. Denique adamatus est Joseph, qui amantem contemneret. Et bene exscusavit eum Scriptura
Gen. XXXIX, 7. dicens: *Immisit oculos uxor domini ejus in Joseph,*
II hoc est, non iste[3] se ostentavit, nec cepit incautam: sed illa retia sua misit, et indagine sui capta est. Laqueos suos sparsit, et suis hæsit vinculis.

Ibid. 23. Dixit autem illi: *Dormi mecum.* Prima adulteræ oculorum tela sunt, secunda verborum. Sed qui non capitur oculis, potest verbis resistere. Suppetit defensio, ubi adhuc liber affectus est.
Ibid. 8. Ideo scriptum est quia ille noluit. Primum igitur congressione mentis superavit, tamquam scuto animi irruentem repellens: deinde sermonem tamquam hastam vibravit, ut se illa revocaret. *Et*
Ibid. *dixit uxori domini sui.* Recte uxor domini, non ipsa domina dicitur, quæ non potuit extorquere quod voluit imperare. Nam quomodo domina, quæ dominandi non habebat effectum, quæ disciplinam dominæ non tenebat, quæ servulis libidinis incentiva præstabat? Ille dominus qui amantis non excepit faces, qui lenocinantis vincla non sensit, quem nulla mortis formido perterruit, qui maluit liber criminis mori, quam potentiæ criminosæ eligere consortium. Ille liber, qui turpe credidit vicem gratiæ non referre. Denique non ut meticulosus exscusat, nec tamquam periculi timidus cavet: sed tamquam beneficii herilis et innocentiæ suæ debitor fugit crimen ingrati, peccatique labem et culpæ contagium quasi justus horrescit. Tertium spiculum adultera interpellandi assiduitate vibrabat: sed Joseph non audiebat eam. Habes post prima verba quid caveas. Non solum lubrica, sed etiam procax, importuna, petulans est libido, nec habet quod vereatur adultera. Quæ dispendia pudoris prima non doluit, insidiatur ut capiat.

24. Denique officii sui et commissi muneris
Ibid. 11. ingressum gratia, remotis arbitris ac domesticis, apprehendit eum dicens: *Dormi mecum.* Excusatur Joseph Scripturæ testimonio, quia commissum a Domino nequibat deserere obsequium. Non enim satis est quod securus sui domus interiora quasi qui capi non posset, ingressus est: justus debuit providere ne furenti copiam daret, et ejus illa peccato periret: sed qui adversari sibi domini sui videbat uxorem, neglecti officii etiam a domino cavere debebat offensam: simul adhuc sermonis, non comprehensionis putabat audaciam.

25. Excusatur quod ingressus est: prædicatur quod elapsus est, nec pluris fecit vestimenta corporis, quam animi castimoniam. Reliquit tamquam non sua, quæ adultera suis manibus detinebat: et aliena judicavit, quæ tactu impudicæ potuerant comprehendi. Magnus tamen vir, qui venditus servile nescivit ingenium, adamatus non redamavit, rogatus non acquievit, comprehensus aufugit. Qui cum ab uxore domini conveniretur, teneri veste potuit, animo capi non potuit: ac ne ipsa quidem verba diu passus, contagium judicavit si diutius moraretur; ne per manus adulteræ libidinis incentiva transirent. Itaque vestem exuit, crimen excussit, et relictis quibus tenebatur, exuviis, spoliatus quidem, sed non nudus aufugit, qui erat tectior indumento pudoris. Non est enim nudus, nisi quem culpa nudaverit. Denique in superioribus habemus quod Adam posteaquam Dei mandata prævaricatione deseruit, et peccati gravis æra contraxit, nudus erat. Unde et ipse ait: *Vocem tuam audivi in paradiso, et timui, quia nudus sum, et abscondi me.* Intellexit enim se Gen. III, 10 esse nudum, qui infulas divinæ protectionis amiserat. Et ideo latebat, quia vestem fidei non habebat, quam utique prævaricando deposuit. Magnam rem vides. Ille nudus erat qui tunicam non amisit: iste nudus non erat, qui vestimentis se exuit, quæ in manibus adulteræ dereliquit. Eadem Scriptura illum nudum adseruit, hunc abnuit. Et ideo iste expoliavit se potius quam nudavit, qui incorrupta virtutum vestimenta servabat, expolians se veterem hominem cum actibus ejus;[4] ut indueret novum, qui secundum imaginem creatoris in agnitione renovatur. Ille autem nudus remansit, qui se iterum vestire non potuit, singulari spolio virtutis exutus. Unde pelliceam accepit tunicam; quia peccator habere non poterat spiritalem. Reliquit igitur vestimenta Joseph, et nudavit adulteræ inverecundiam, quæ postea latere non potuit.

26. Denique exivit foras, et ipsa adulterii sui tentamenta vulgavit, exaltans vocem suam; eo quod relictis vestibus, Hebræus aufugerat. Ipsa igitur quod celare debuerat, prodebat, ut composito crimine læderet innocentem. Justus autem accusare non novit; et ideo impune hoc impudica faciebat. Illam igitur vere exutam dixerim, etiam aliena vestimenta servantem, quæ omnia amiserat velamina castitatis: illum satis ornatum, satis defensum, cujus vox non audiebatur, et innocentia loquebatur. Sic Susanna postea dum tacet in judicio, melius locuta est oraculo; et ideo prophetæ meruit defensionem, quæ propriæ vocis non quæsivit auxilium. Illum ergo beatiorem dixerim, cum in carcerem mitteretur; quia subibat pro castitate martyrium. Bonum enim munus pudicitia; sed minoris meriti cum

[1] *Cavere oculos uxoris,* pro cavere oculis uxoris, seu cavere ne quis ad uxorem accederet, cujus forma illius oculos pelliceret: locutio parum admodum usitata, sed hic communi mss. ac editt. suffragio adserta. (Edit. Maur.)

[2] Rom. edit. *non remissionem curæ.* Reliquæ cum mss. omnibus, *non remissionem incuriæ,* hoc est, non remissionem ab incuria profectam. (Edit. Maur.)

[3] Maur. *ipse.* Lectio nostra prælata fuit quod *iste* melius respondet voci *illa* quæ subsequitur.

[4] Mss. A, N', *suis.*

periculum non habet:[1] ubi vero etiam salutis periculo defenditur, ibi plenius coronatur.

27. Inaudita causa, inexplorata fide veri, tamquam reus criminis in carcerem Joseph mittitur: sed eum Dominus nec in carcere deserebat. Non turbentur innocentes, cum falsis criminibus appetuntur, cum oppressa justitia truduntur in carcerem. Visitat Deus et in carcere suos; et ideo ibi est plus auxilii, ubi est plus periculi. Sed quid mirum si visitat Christus in carcere positos, qui se ipsum in suis in carcere inclusum esse memoravit, sicut habes scriptum: *In carcere eram, et non venistis ad me?* Quo non penetrat divina misericordia? Invenit Joseph hujusmodi gratiam, ut qui fuerat clausus in carcere, ipse potius carceris claustra servaret, concederet munere clavicularius, inclusos omnes potestati ejus committeret. Itaque Joseph non solum carcerem non sentiebat, sed etiam alios quoque carceris levabat ærumna.

Matth. XXV, 43.

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XL. 8. ..... Nonne per Deum interpretatio somnii est? Narrate ergo mihi.

9. Et narravit præpositus vini somnium suum. Erat vitis in conspectu meo:

10. In vite autem tres radices; et ipsa flores ferens germinavit maturos botryones uvarum;

11. Et calix Pharao in manu mea. Et sumpsi eam, et expressi eam in calicem, et dedi calicem in manus Pharao.

12. Et dixit illi Joseph: Hæc interpretatio ejus: Tres radices, tres dies sunt.

13. Adhuc triduo, et in mentem habebit Pharao principatum tuum, et restituet te super officium tuum pristinum, et dabis calicem in manus Pharao.

14. Sed memor esto per temetipsum, cum tibi bene erit, et facies in me misericordiam, et memor eris mei ad Pharaonem, et educes me de carcere isto;

15. Quia furto involatus sum de terra Hebræorum, et hic nihil male feci, sed miserunt me in lacum carceris hujus.

Gen. XLI. 1. Et factum est post biennium.....

9. .... Peccatum meum recordor.

Lectio Vulgata.

8. ..... Numquid non Dei est interpretatio? referte mihi, quid videritis.

9. Narravit prior præpositus pincernarum somnium suum: Videbam coram me vitem,

10. In qua erant tres propagines, crescere paullatim in gemmas, et post flores uvas maturescere:

11. Calicemque Pharaonis in manu mea: tuli ergo uvas, et expressi in calicem, quem tenebam, et tradidi poculum Pharaoni.

12. Respondit Joseph: Hæc est interpretatio somnii: Tres propagines, tres adhuc dies sunt,

13. Post quos recordabitur Pharao ministerii tui, et restituet te in gradum pristinum; dabisque ei calicem juxta officium tuum, sicut ante facere consueveras.

14. Tantum memento mei, cum bene tibi fuerit, et facias mecum misericordiam: ut suggeras Pharaoni, ut educat me de isto carcere:

15. Quia furto sublatus sum de terra Hebræorum, et hic innocens in lacum missus sum.

1. Post duos annos.....

9. ....Confiteor peccatum meum.

Post brevem invectivam in mulierem, ad spadones hujus etiam auctores injuriæ transit; et demonstrato quam fragilis sit eorum status, alterius somnium ejusque expositionem refert. Hinc sæculi potentiam somnii similem esse ostendit. Deinde mystice laudato Hebræo interprete, invehitur in eunuchum beneficii immemorem. Demum tacite Calligonum perstringens, pauca de regiorum ministrorum statu ac fragilitate subjungit.

28. Hujus igitur injuriæ auctor mulier et spadones sunt;[2] sed mulier Ægyptiorum, quæ procaces cum viris solita miscere sermones, lacessere verecundos, refugientes insequi, pudentes perurgere, cum vitia sua non posset defendere, innoxios criminabatur, perfidiam admiscens perfidiæ, aliena tenens, et alios ipsa condemnans, modum nullum ponens furori. Quæ enim causa crudelitatis, nisi quod cupiditatibus suis obsisti videbat, et desideria sua vetita adsensione fraudari? En propter quod aperiatur carcer, ut suscipiat innocentes: solvantur catenæ reis, ut imponantur fidelibus: dimittantur veritatis adulteri, ut includatur qui fidei adulterium recusavit.

29. De istis vero spadonibus quid dicam? qui exemplo debent esse spadonibus ceteris, quod status eorum fragilis ac tenuis, et in voluntate regia spes omnis; quibus levis offensa summum periculum sit, secundæ autem res vile ministerium. Gloriabatur alter quod esset vini præpositus, alter quod esset pistorum. Uterque offendit, missique in carcerem, et commendati sancto Joseph ab ipso carceris clavicolario, cum essent illic dies complures, viderunt somnium; et cum reviseret eos Joseph, tristes turbatosque animi offendit; quia turbabantur somnio, cujus interpretem non invenirent. *Nonne per Deum,* inquit, *interpretatio somnii est? Narrate ergo mihi. Et narravit præpositus vini somnium suum. Erat vitis in conspectu meo: in vite autem tres radices; et ipsa flores ferens germinavit maturos botryones uvarum: et calix Pharao in manu mea. Et sumpsi eam, et expressi eam in calicem, et dedi calicem in manus Pharao. Et dixit illi Joseph: Hæc interpretatio ejus: Tres radices, tres dies sunt. Adhuc triduo, et in mentem habebit Pharao principatum tuum, et restituet te super officium tuum pristinum, et dabis calicem in manus Pharao. Sed memor esto per temet ipsum, cum tibi bene erit, et facies in me misericordiam, et memor eris mei ad Pharaonem, et educes me de carcere isto; quia furto involatus sum de terra Hebræorum, et hic nihil male feci, sed miserunt me in lacum carceris hujus.*

Gen. XL, 8 et seq.

30. Alterius somnium non libet dicere. Meministis certe verborum meorum, quod etiam tunc refugerim ejus interpretationem in eo, cujus exitum refugio, mortem perhorresco.[3] De isto prius dicamus, qui si beatus[4] videbatur, cum esset vini præpositus; et hunc summum credebat apicem omnis potentiæ, quod regi calicem dabat. Hæc gloria illius, hæc magnificentia in hoc sæculo: hac defraudatus dolebat, huic redditus gratulabatur. Sed hoc somnium est, et omnis potentia sæculi somnium, non veritas est. Denique per somnium vidit reddi sibi prin-

[1] Mss. A, N′, *cum periculum abest.*

[2] Ita vett. editt. et cuncti mss. exceptis Thed. et Valc. ubi legitur: *Hujus igitur injuriæ auctor mulier spadonis fuit.* Apertus sensus; agitur enim de uxore Putipharis quem Pharaonis eunuchum vocat Scriptura. Edit. autem Rom. quæ caput quintum producit usque ad vocem *recusavit,* sic habet, *Hujus tamen injuriæ auctor mulier est, sed mulier,* etc. Rursus ibidem omnes editt. *Sed mulier Ægyp. quæ..... solita,* etc. Mss. prope ad unum, *Sed mulieres Ægypt. quæ.... solent,* etc. Hic autem solet quæri de Putiphare utrum is cum eunuchus et spado dicitur, significetur reipsa fuisse eviratus, an vero hoc dignitatis nomen fuerit? Utraque opinio fautores suos habet: quorum si placet rationes cognoscere, adi Augustinum *Quæst. in Gen.,* lib. I, quæst. 136; Hieronymum in *Tradit.;* Nobilii notas in hunc locum apud LXX; Corn. Jansenium in *Gen.;* Guil. Estium *Annot. in diffic. Scripturæ loca;* Hug. Grotium, et alios. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, N′, *horresco.*

[4] Ita editiones et codices; sed contextus *sibi* requirit.

cipatum suum. Et Esaias dicit ita esse hujusmodi homines, qui in hoc sæculo delectantur
Is. XXIX, 8. secundis rebus, sicut qui in somnis manducat et bibit, videtur sibi cibo aut potu dum dormit, repleri: sed cum evigilaverit, incipit esurire amplius; et tunc intelligit quam inanis ille cibus et potus fuerit somniantis: sic qui dormit in hoc sæculo, nec oculos aperit ad mysteria divina; quamdiu somno gravatur corporis, putat alicujus momenti esse hanc sæcularem potentiam, quasi in somnis eam videt: ubi evigilaverit, deprehendit quam inanis hujus sæculi voluptas sit.

31. Considera nunc illum verum Hebræum, illum non somnii, sed veritatis et præclaræ visionis interpretem, qui de divinitatis illa plenitudine, a libertate cœlestis gratiæ in hunc corporeum carcerem venerit, quem non potuit sæculi hujus illecebra mutare, non ulla corruptela mundanæ voluptatis evertere, qui tentatus non decidit, appetitus non appetivit, postremo adulterina quadam Synagogæ manu veste corporis apprehensus, carnem exuit, liber mortis[1] adscendit. Calumniata est meretrix, ubi eum tenere non potuit, quem carcer non terruit, non inferna tenuerunt: quia etiam quo veluti puniendus descenderat, inde alios liberavit: ubi ipsi stringebantur mortis vincula, ibi laxavit ipse vincula mortuorum.

32. Considera ergo istum Hebræum dicentem illi præposito spadonum, qui contraxerat offensam regiam, quem restituerat muneri suo: *Memor esto per temetipsum, cum tibi bene erit: et facies in me misericordiam, et memor eris mei.* Ideo secundo repetivit, quia sciebat non recordaturum quid evasisset injuriæ, cum potentiam recepisset. Ideo secundo admonuit, quia secundo liberavit; ut si prioris beneficii eum memoria non teneret, vel posterioris subiret, non despiceret auctorem salutis suæ, non perfida prævaricatione violaret. Sed quod pejus est, cito beneficii irrepit oblivio secundis rebus. Redditus officio suo non est memor factus interpretis, sed oblitus est eum. Sed etsi ille obliviscebatur, Christus non obliviscebatur: sed loquebatur ei, et per servulum loquebatur dicens ad eum: *Memor esto per temetipsum,* hoc est, vel officii tui contemplatione quid audieris, recordare. Sed etsi nunc oblitus es, memor eris mei; ut evadas periculum, qui oblitus es beneficium.[2] Tamen elatus potentia non recordabatur. Et quanta hæc potentia, ubi vini ministerium? En[3] unde omnis jactantia; quia erat spadonum præpositus, qui vinum poculis regiis ministrabant.

Gen. XLI, 1. 33. *Et factum est,* inquit, *post biennium.* Mentior[4] de hoc nostri spadonis tempore, nisi et dies convenit; quia post biennium recepit officium, nec recordatus est, sed admonitus. Cognovit enim quod etiam regnum ipsum in hoc sæculo esset somnium, qui suo somnio[5] non credidit: didicit etiam regnum esse somnia, nec ipsorum potestates esse perpetuas. Sed cito hunc locum prætereat dolor, ne ipsa commemoratione crudescat: ne ipsius quidem sermonis mei meminisse delectat, quem tunc temporis vel effuderit dolor, vel extorserit Ecclesiæ contumelia.

34. Admonitus ergo sui per somnium regis ait: *Peccatum meum recordor.* Sera quidem ista Gen. LXI, 9.
est, sed utinam vera confessio. Post peccatum fateris, quod ante peccatum cavere debueras.[6] Quam cito oblitus fueras: *Memor esto mei.* Scis nempe tunc temporis hunc fuisse sermonem: sed obtusas aures habebas fastu potentiæ, et vini ebrius non audiebas verba sobrietatis. Vel nunc memento mei, quia peccatum sero fateris. Qui rogas servulum Christi, cur Dominum negas? Inebriare jam non vino, sed Spiritu sancto. Recordare quid passus sit, cum quo dormisti somnum tuum, et somniasti somnium.[7] Et ipse præpositus erat, et præpositus epularum regis, quæ ad opus pistorium pertinebant. Sublimem se esse credebat, quia in potestate habebat panem regium: nesciebat multos anfractus esse hujus potentiæ. Minabatur aliis, ipse mox supplicio dedendus extremo; nec audivit eum, qui licet servulus Domini, tamen loquebatur oraculum: quod ipsius jussu regis, de quo sibi plurimum blandiebatur, caput amissurus esset, esca avibus derelinquendus. Vel hoc te exemplum revocare debebat, ut perfidiæ non crederes.

35. Sunt et alia exempla de fastu et fragilitate ministrorum regalium, quæ posterioris temporis historia habet. Et Doech præpositus[8] erat, et præpositus regis animalium ad disciplinam mulorum, hoc est, spadonum animalium. Hic quoque sacerdotem Domini detulit, et fraude regem commovit in sacerdotis periculum, et hic Syrus erat. Num mentior, quando et patria, et facta conveniunt? Aman quoque cubiculo[9] regis et ipse præpositus, dum invadere Ecclesias Domini improba temeritate contendit, populumque fidelem spoliare ac persequi, gravibus sacrilegia suppliciis expendit.

[1] Id est *liber a morte* ascendit prius a sepulcro, et deinde in cœlum.

[2] Cod. A, *beneficii.*

[3] Cod. A, *Et,* una cum aliis septem mss. juxta Maur.

[4] *Mentior* hic significat *non mendacium profero,* sed *mentionem facio.* Quia autem in puriori latinitate juxta hanc significationem ea vox usurpata non occurrit, ideo in veteribus editt. habetur *mentio.* Ut autem jam in Præfatione monitum fuit, ille *noster spado* Calligonus erat eunuchus imperialis aulæ, de cujus fatis in eadem præfatione dictum est.

[5] Cod. A, *qui de suo somnio.*

[6] Videat hic quisque concinnam ad sacramentalem confessionem allusionem.

[7] Iterum hic Calligoni mentionem injecit.

[8] Cod. N', *habet et docet. Præpositus,* etc.

[9] Mss. A, N', *a cubiculo.*

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XLI. 25. ..... Quæcumque facit Deus, ostendit Pharao.

26. Septem vaccæ bonæ, septem anni sunt; et septem spicæ bonæ, septem anni sunt. Somnium Pharao unum est.

27. Et septem vaccæ macræ, quæ post illas ascendebant, septem anni sunt; et septem spicæ macræ, et a vento corruptæ, septem anni sunt. Erit septem annis fames.

28. Verbum autem quod dixi: Quæcumque facit Deus, ostendit Pharao,

29. Ecce septem anni veniunt ubertatis magnæ in totam terram Ægypti.

30. Veniet autem septem annis fames post hæc, et obliviscentur ubertatem in toto Ægypto: et consumet fames totam terram,

31. Et non agnoscetur ubertas terræ a fame quæ futura est post hæc. Valida enim nimium.

32. Quod autem iteravit somnium Pharao bis; quia verum erit verbum a Deo, et festinabit Deus facere illud.

57. Et omnes regiones venerunt in Ægyptum ad Joseph emere....

Lectio Vulgata.

25. ..... Quæ facturus est Deus, ostendit Pharaoni.

26. Septem boves pulchræ, et septem spicæ plenæ, septem ubertatis anni sunt; eamdemque vim somnii comprehendunt.

27. Septem quoque boves tenues atque macilentæ, quæ ascenderunt post eas, et septem spicæ tenues et vento urente percussæ, septem anni venturæ sunt famis.

28. Qui hoc ordine complebuntur:

29. Ecce septem anni venient fertilitatis magnæ in universa terra Ægypti:

30. Quos sequentur septem anni alii tantæ sterilitatis, ut oblivioni tradatur cuncta retro abundantia: consumtura est enim fames omnem terram,

31. Et ubertatis magnitudinem perditura est inopiæ magnitudo.

32. Quod autem vidisti secundo ad eandem rem pertinens somnium; firmitatis indicium est, eo quod fiat sermo Dei, et velocius impleatur.

57. Omnesque provinciæ veniebant in Ægyptum, ut emerent escas.....

Educto Joseph de carcere regis somnium proponitur, a quo et explicatur. Hoc Ambrosius tum rebus sui temporis, tum præsenti et futuro sæculo accomodat. Postea Josephi præmia, conjugium, liberos, frumenti distributionem mystice de Christo interpretatur; ac tandem nos ad emendum spiritalia alimenta hortatur.

36. Sed revertamur ad istum vini præpositum, qui quasi multo ebrius mero beneficii auctorem oblitus est diu: aliquando tamen, ut regi provideret interpretem, non quasi gratus, sed quasi callidus intimavit seriem rei gestæ. Quo cognito, rex quoque eum jussit accersiri, erutumque de carcere interrogavit, si posset interpretari sibi somnium. Cujus explanatione delectatus, removit injuriam, honorem detulit. Itaque videte si non præsentibus et ista conveniunt. Injuria illata est prius quam cognosceretur a rege: gratia relata, ubi regi est cognitus. Ita rex vacat culpa; quia et id quod excepit vir sanctus injuriæ, alienum fuit; et id quod recepit gratiæ, regis est proprium.

37. Somnium autem ejus, et interpretatio hujusmodi est: *Quæcumque*, inquit, *facit Deus, ostendit Pharao. Septem vaccæ bonæ, septem anni sunt; et septem spicæ bonæ, septem anni sunt. Somnium Pharao unum est. Et septem vaccæ macræ, quæ post illas adscendebant, septem anni sunt, et septem spicæ macræ, et a vento corruptæ, septem anni sunt. Erit septem annis fames. Verbum autem quod dixi: Quæcumque facit Deus, ostendit Pharao. Septem vaccæ bonæ, septem anni veniunt ubertatis magnæ in totam terram Ægypti. Veniet autem septem annis fames*[1] *post hæc, et obliviscentur ubertatem in tota Ægypto; et consumet fames totam terram, et non agnoscetur ubertas terræ a fame quæ futura est post hæc.*[2] *Valida enim nimium. Quod autem iteravit somnium Pharao bis; quia verum erit verbum a Deo, et festinabit Deus facere illud.*[3] 1 2 3

Gen. XLI, 25 e seq.

38. Vetus somnium, res recentes. Posterioribus priora consumpta sunt: et ubi erat ante ubertatis copia, ibi rerum omnium facta est indigentia. Quod si quis hujusmodi regi consilium dedisset, ut aliquid de superiori ubertate posteriori principatus sui servaret ætati, reliquo quoque tempori larga donandi adfluentia redundasset. Sed immodica ævi superioris effusio etiam posteriora destituit, et homines diripientes universa, aliquem Joseph adhibere nolebant. Etsi non ego Joseph (quis enim istud?[4]), clamabam tamen, vaccas illas pingues non solum lasciviam, sed etiam incuriam divinæ significare reverentiæ (de perfidis enim dictum est: *Tauri pingues obsederunt me:* et de Judæorum populo scriptum est: *Impinguatus, et obesus factus, et dilatatus est, et dereliquit Deum*[5] *qui fecit eum*),[6] et ideo somnium illud redundantiæ sæcularis perpetuum esse non posse: fore tempus quo his fames dura succederet. 4 Ps. XXI, 13. Deut. XXXII, 15. 5 6

39. Nec tamen hoc somnium uni aut duobus demonstratum arbitror, sed omnibus propositum; eo quod septem anni istius mundi pingues, et sæculari ubertate opimi, absorbeantur ab illis sæculis quæ futura sunt, in quibus perpetua quies, et legis observantia spiritalis, quam Ephræm illa Tribus patrum Deo fructuosa custodit. Bona vacca, non illa corporeo distenta ubere, sed abundans spiritalis lactis et gratiæ, super cujus decorem cervicis Deus sedere se dicit, ut scriptum est: *Ephræm vacca docta diligere victoriam. Ego autem transivi super decorem cervicis ejus.* Non ergo impinguet caput nostrum oleum peccatoris, nec falsi fructus delectare nos debent, ne dicatur et de nobis: *Seminastis impietatem,*[7] *et iniquitates ejus vindemiastis. Manducasti fructum falsum, quia sperasti in curribus tuis.* Nec me movet quod habet spicas macras, et vento corruptas; quia et David tunc melior erat, quando sicut aranea tabescebat: et spiritus contribulatus sacrificium Dei est; et illi præstantiores evadunt, quos in hoc sæculo gravibus injuriis spiritus malignus exercuit. Osee, X, 11. 7 *Ibid.* 13.

40. Unde magis mystica meruisse præmia Joseph arbitror, quia de mysticis est locutus.

[1] Cod. A, *Venient autem septem anni famis.* Ita cum LXX ἥξει δὲ ἑπτὰ ἔτη λιμοῦ.

[2] Cod. A, *a fame futura post hæc.*

[3] Cod A, *et festinavit Deus ut faceret illud.*

[4] Subintellige, de se dicat, vel quid simile. (Edit. Maur.)

[5] Maur. *et dereliquit eum.* At lectionem nostram prætulimus eo quod et paulo infra occurrat (lib. *De Patriarchis*, c. I, n. 4).

[6] Cod. A, *et incrassatus est et dilatus est et dereliquit Deum qui fecit illum. Dilatus* nempe pro *dilatatus:* quæ fere omnino consonant cum Ambrosiani Breviarii lectione.

[7] Vulgata edit. *Arastis impietatem;* videtur autem sanctus vir secutus interpretationem Aquilæ, vel Symmachi. Nam LXX habent: Ἵνα τί παρεσιωπήσατε ἀσέβειαν, *ut quid reticuistis impietatem,* etc. Hieronymus: *Quid reticetis impietates.* Illum de significatione verbi *reticere* adi *Comment. in Osee,* cap. X. (Edit. Maur.)

Quid enim sibi vult annulus digito ejus insertus, nisi ut intelligamus pontificatum ei fidei esse delatum, ut alios ipse signaret? Quid stola, quæ amictus est sapientiæ, nisi tributum ei ab illo rege cœlesti prudentiæ principatum? Torques aureus intellectum bonum videtur exprimere. Currus quoque significat fastigium sublime meritorum. Quis autem est qui ex gentibus accepit uxorem, nisi qui Ecclesiam ex nationibus sibi congregavit, et suscepit ex ea filium Manassen, per quem *oblitus* est omnes dolores suos quos habuit de sacrilegiis Judæorum? Suscepit alium quoque filium Ephræm, per cujus *profectum* claruit quod suscepta in carne humilitas et divinitatem non humiliavit, et gloriam cumulavit.

41. Denique quicumque famem patiebantur, ad Joseph mittebantur. Qui sunt isti, nisi de quibus dictum est: *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes?* Erat autem fames non unius loci, sed totius terræ; quia non erat qui faceret bonitatem. Ideo Dominus Jesus jejunia mundana miseratus aperuit horrea sua, et mysteriorum cœlestium thesauros scientiæ sapientiæque patefecit absconditos; ut nulli alimenta deessent. Dixit enim Sapientia: *Venite, edite panes meos.* Et ideo ab illo solo dicitur: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit,* qui saturatur a Christo. Aperuit ergo horrea sua Christus, et vendebat, non æra pecuniæ, sed fidei pretium, et devotionis stipendium quærens. Vendebat autem non paucis in Judæa: sed vendebat omnibus, ut ab universis nationibus crederetur.

Ps. LVIII, 7. Prov. IX, 5. Ps. XXII, 1.

42. *Et omnes regiones venerunt in Ægyptum ad Joseph emere;* obtinuerat enim fames. Omnes enim esuriunt, quos non paverit Christus. Emamus ergo alimenta, quibus famem possimus repellere. Nemo paupertatis suæ contemplatione revocetur, nemo vereatur qui argentum non habet. Non quærit Christus argentum, sed fidem[1] quæ argento pretiosior est. Denique emit eam Petrus, qui non habebat argentum. *Argentum,* inquit, *et aurum non habeo: sed quod habeo, do tibi. In nomine Jesu Christi surge, et ambula.* Et propheta Esaias dicit: *Qui sititis, ite ad aquam: et quicumque non habetis argentum, ite, emite, et bibite, et manducate: emite sine argento et pretio vinum, et adipem.*[2] Neque enim pretium quæsivit a nobis, qui pro nobis sanguinis sui pretium solvit; quia non auro et argento, sed pretioso nos redemit sanguine. Ergo id pretium debes quo emtus es; et si ille non semper exigat, tu tamen debes. Eme igitur tibi Christum non eo quod pauci habent, sed eo quod omnes habent. Omnes habent per naturam, pauci offerunt per timorem. Suum est quod a te Christus reposcit. Ipse vitam omnibus dedit, ipse pro omnibus mortem suam obtulit. Solve pro auctore, quod soluturus es lege. Non mediocris iste contractus est. Non omnes eum facile vident. Denique illæ virgines in Evangelio quas veniens sponsus exclusit, ideo foris relictæ sunt, quia venale oleum non emerunt. Unde dicitur eis: *Ite potius ad vendentes, et emite vobis.* Et negotiator non immerito prædicatur, qui vendidit omnia sua, et emit margaritam.

Gen. XLI, 5 et 7. Act. III, 6. Is. LV, 1.

Matth. XXV, 9 et seq.

Matth. XIII, 46.

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.

1. Et Jacob..... dixit filiis suis: Quare pigri estis?
2. Ecce audivi quia frumentum est in Ægypto: descendite illo, et emite nobis escas.....
4. .....Ne contingat eum infirmitas.

Lectio Vulgata.

1. Audiens autem Jacob..... dixit filiis suis: Quare negligitis?
2. Audivi, quod triticum venderetur in Ægypto; descendite, et emite nobis necessaria....
4. .....Ne forte in itinere quidquam patiatur mali.

Gen. XLII.

Exhortatio Jacob ad filios, ut in Ægyptum ad escas coemendas se se conferant, quid significet; quid item decem eorum, relicto domi Benjamin, profectio?

43. Et *Jacob dixit filiis suis: Quare pigri estis? Ecce audivi quia frumentum est in Ægypto: descendite illo, et emite nobis escas.* Non semel hoc Jacob dixit; quotidie omnibus filiis suis dicit, qui serius veniunt ad gratiam Christi: *Quare pigri estis? Ecce audivi quia frumentum est in Ægypto.* Ex hoc frumento granum est quod resurgit. Qui igitur famem sustinet, suæ segnitiæ debet adscribere. *Ecce audivi,* inquit, *quia frumentum est in Ægypto.* Citius utique juniores aliquid quam seniores consuerunt audire, dum foris positi multa circumeunt. Sed hanc negotiationem prius senex audit, sed ille senex in quo est fidei longæva canities. Prior senex intelligit, sed ille senex in quo est *venerabilis senectus, et ætas senectutis vita immaculata.*

Ibid. 1 et 2.

Sap. IV, 8 et 9.

44. Nec omnes hanc negotiationem suscipiunt, nisi filii Jacob, et ipsi provectioris ætatis. Ideo decem pergunt, non pergit junior. Non misit eum pater: *Ne contingat,* inquit, *eum infirmitas.* Adhuc obnoxius erat infirmitati Benjamin junior. Patriarcha quidem legitur Benjamin, sed ille ex Tribu Benjamin Paulus præfigurabatur. Merito Jacob de ejus infirmitate dubitabat. Denique infirmatus est, ut sanaretur: cæcitatem passus est, sed hæc infirmitas ad salutem. Denique illa cæcitas lucem adtulit.

Ibid. 3 et 4.

45. Accepimus historiam, cognoscamus mysterium. Sine Benjamin patriarchæ primo perrexerunt:[3] sine Paulo apostoli. Uterque non primus advenit, sed accersitus a primis uberiorem mercem priorum suo fecit adventu. *Est,* inquit, *frumentum in Ægypto,* hoc est, ubi major fames, ibi major ubertas est. Magnum frumentum in Ægypto. Denique et Deus Pater dicit: *Ex Ægypto vocavi Filium meum.* Ex isto grano

Osee, XI, 1.

[1] Ita mss. omnes, excepto Theod., qui cum editt. omnibus præfert, *Non quæritur Christus argento, sed fide.* Quod quidem verbis potius quam sensu diversum est. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N', *et manducate sine argento et pretio vini,* omisso *et adipe;* quæ lectio (hac tamen excepta omissione) habetur quoque apud Holmes in codd. XII, 49, 106, 198.

[3] Mss. A, N', *perrexerant.*

illa fœcunditas. Neque enim messis esse potuisset, nisi Ægyptii granum ante sevissent. Est ergo frumentum quod nemo ante esse credebat. In hoc frumento negotiantur patriarchæ. Et illi quidem argentum detulerunt: sed bonus Joseph frumentum dedit, argentum reddidit. Non enim pecunia emitur Christus, sed gratia. Pretium tuum fides est. Hac emuntur divina mysteria. Portat autem frumentum hoc asinus ille ante immundus in Lege, sed jam mundus in gratia.[1]

CAPUT IX.

	Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. XLII.	7. .... Et loquebatur his dura....	7. ..... Quasi ad alienos durius loquebatur.....
Gen. XLIII.	21. Argentum uniuscujusque in sacculis nostris invenimus, ad pondus argentum nostrum retulimus.	21. ..... Invenimus pecuniam in ore saccorum, quam nunc eodem pondere reportavimus.
	23. ..... Propitius sit vobis Deus, nolite timere; Deus enim vester, et Deus patrum vestrorum dedit vobis thesauros in sacculis vestris: at argentum vestrum probum, acceptum habeo.....	23. ..... Pax vobiscum, nolite timere: Deus vester et Deus patris vestri dedit vobis thesauros in saccis vestris: nam pecuniam, quam dedistis mihi, probatam ego habeo.....
	29. .... Vidit autem *illos* Joseph, et Benjamin fratrem suum ex eadem matre.....	29. Attollens autem Joseph oculos vidit Benjamin fratrem suum uterinum.....

Invalescente fame filii Jacob redeunt in Ægyptum, ducto secum Benjamin ac muneribus delatis. Joseph comiter fratres alloquitur, qui ad convivium invitati, suspicantur sibi parari calumniam. Iidem a Majore domus confirmantur. Quæ omnia de Pauli vocatione ac prædicatione, nec non Judæorum infidelitate exponuntur.

46. Tenebatur tamen Benjamin junior, et patrio adhuc adhærebat affectu. Tenebant eum Legis vincula, mos paternus.[2] Fames invalescebat, quia sero veniebat. Intercedunt pro eo duo, Ruben et Judas, hoc est, *humilitas* atque *confessio*. His vadibus apud patrem utitur, his committitur, quorum unus primitivus, alius resuscitatus. Lex primitivi, Evangelium resuscitati.[3] His deducitur Benjamin junior, et bonis odoribus comitatus advenit portans secum resinam, qua lapides marmorum connectuntur; eo quod prædicatione propria tamquam spiritali resina vivos lapides etiam ipse connecteret: portans etiam mel, quo noxia vulneris interius exeduntur sine aliqua acerbitate sectionis. Talis enim Pauli prædicatio, ut putrem aboleret affectum, corruptumque evacuaret humorem disputationis suæ aculeo, urere magis ægra mentis[4] viscera cupiens, quam secare. Incensum orationis, et casiam, et guttam sepulturæ insignia esse David propheta nos docuit dicens: *Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis.* Venit enim

Gen. XLIII, 1 et seq.

Ps. XLIV, 9.

A Paulus crucem Domini prædicare, ilicem semper virentem, et nuces quarum testa durior, fructus tenerior: meritoque virga sacerdotalis Aaron nucina, et Hieremiæ baculus hujusmodi. Argentum quoque duplex, non otiosa munera esse quis dubitet; cum et Patriarchæ vita, et Apostoli sermo semper virescat in pectoribus singulorum; et eloquium sanctorum, sicut argentum igne examinatum, præcepti salubris fulgore resplendeat? Nec immerito duplex argentum refe-
B runt in quibus Pauli præfigurabatur adventus, qui laborantes presbyteros in verbo atque doctrina duplici honore donabat.

47. *Vidit autem illos Joseph, et Benjamin fratrem suum ex eadem matre.* Jam videntur He- Gen. XLIII, 29.
bræi, et videntur a Christo qui verus Joseph est, quando cum Pauli veniunt typo: et loquitur illis mitia atque mansueta, ut pariter cibum sumant. Supra autem quia sine Benjamin venerunt, agnoscebat quidem eos; sed ab his se
C avertebat, ut scriptum est: *Et loquebatur his dura*, quia ipsi non agnoscebant eum, a quo Gen. XLII, 7.
agnoscebantur. Pauli igitur merito profecerunt, quem Dominus Jesus tamquam juniorem fratrem ex eadem matre generatum amplius ceteris fratribus diligebat. Advertant Judæi quem Dominum negaverunt, qui etiam crucifixus, ex synagoga tamen eorum tamquam ex eadem ortus parente plus eos diligit, si vel sero cognoscant suæ salutis auctorem. Sed propriorum[5]
D conscii delictorum, non credunt tantam Christi esse misericordiam, ut donet peccatum, remittat injuriam. Ideoque præfigurabantur in patriarchis quales essent futuri. Invitabantur ad gratiam, ad salutaris mensæ vocabantur convivium; et calumniam sibi parari, insidias fieri suspicabantur.

48. Et cœperunt ad hominem, qui erat supra domum, in janua domus causam suam agere velle. Adhuc dubitant[6] introire, et ex operibus 6
Gen. XXIII, 19.
E suis malunt justificari, qui causam suam volunt adstruere, quam gratiam accipere; et ideo in portis redarguuntur. Qui autem fructum uteri virginalis exspectat, et hereditatem Domini, filii mercem negotiatur, non erubescet[7] in porta: 7
sed in exitu vitæ hujus repellit inimicum; ne ad altiora properanti conscius culpæ gravioris obsistat.

49. Unde mystice illis respondit major domus. Et is qui sit intellige, cum legeris Moysen
F fidelem in tota domo ejus. Majores enim domus, Moyses, Petrus, et Paulus, et ceteri sancti sunt:

[1] Mss. A, N', *per gratiam.*

[2] Cum ibi doceat Ambr. Benjamin typum esse Pauli, alludit ad locum *Epist. ad Galat.*, I, 14, *Et proficiebam in Judaismo.... abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.* (Edit. Maur.)

[3] Mss. aliquot cum editt. omnibus, *Lex primitiva, Evangelium resuscitatum.* Benig., Fulg., Germ. et Colb., *Lex primitiva, Evangelium resuscitat.* Corb. ac Torn., ...*resuscitati.* His accedunt Ebrulph., Mich. et Albin. nisi quod habent, *Lex primitivi,* quam lectionem germanam esse existimamus. Vult enim vir sanctus in Ruben figuram extitisse Legis, ac Judeorum; in Juda Evangelii et Christianorum. Consule expositionem benedictionum utriusque lib. *De Benedictionibus Patriarcharum,* et hoc apertius explicatum reperies. Quod vero paulo superius Ruben dicitur *humilitas,* non ista interpretatio nominis est, sed allusio ad locum Gen. XXIX, 32, ubi de Lia dicitur, *vocavitque nomen ejus Ruben dicens: Vidit Dominus humilitatem meam,* etc. (Edit. Maur.)

[4] Ita mss. A, N'. Alii mss. et editt. habent *ægræ mentis,* sed nostra lectio præferenda, quia rationem exhibet, cur viscera urenda, nempe quia ægra.

[5] Cod. A, *priorum.*

[6] Cod. A, *dubitabant.*

[7] Mss. A, N', *non erubescit.*

Christus autem solus est dominus. Scriptum est: quia Moyses fidelis in tota domo ejus tamquam famulus in testimonium eorum quæ dicta es-
Hebr. III, 5. sent; Christus autem tamquam filius in domo sua, quæ domus nos sumus, si libertatem et
Ibid. 6. gloriam spei tenuerimus.

50. Hic ergo major domus respondit illis: *Propitius sit vobis Deus, nolite timere; Deus enim vester, et Deus patrum vestrorum dedit vobis thesauros in sacculis vestris; at argentum vestrum*
Gen. XLIII, 23. *probum, acceptum habeo.* Illi enim dixerant: *Ar-*
Ibid. 21. *gentum uniuscujusque in sacculis nostris invenimus; ad pondus argentum nostrum retulimus.* O magna mysteria, et evidenter expressa! Hoc est dicere: Cur inflamini? Cur argentum vos habere vestrum in sacculis sæpius usurpatis? Quid enim habetis quod non accepistis? Si autem accepistis, quid gloriamini, quasi non acceperitis? Jam saturati estis, divites facti estis, quia argentum habere vos creditis: sed argentum vobis Deus patrum vestrorum dedit. Ille Deus vester, ille patrum vestrorum Deus est, quem negastis. Sed ignoscit, sed indulget, sed recipit si revertamini. Ipse est qui vestrum non quærit argentum, suum donat. Ipse vobis dedit argentum in sacculis vestris. Jam sacculi vestri argentum habent qui lutum habebant; et ideo vester est qui dicit: *Conscidisti saccum meum, et induisti me*
Ps. XXIX, 12. *lætitia.* Lætitiæ munus est Christus; ipse est argentum vestrum, ipse pretium vestrum. Non exigit a vobis Dominus Jesus frumenti sui pretium, non quærit vestri pondus argenti. Argentum vestrum reprobum est, argentum sacculi non est bonum.

51. *Argentum vestrum probum, acceptum habeo;* hoc est, non illud[1] materiale argentum:
[1] Gen. XLIII, 23. sed spiritale argentum vestrum hoc est probum, quod fida devotione quasi Jacob filii detulistis, quod sine damno datur, et sine dispendio ullo annumeratur: quandoquidem tali pretio detrimentum mortis excluditur, lucrum vitæ acquiritur.

[1] Maur. *non est illud.*
[2] Mss. A, N', *meridiem.*

CAPUT X.

Lectio S. Ambrosii.

25. Paraverunt autem munera, donec introiret Joseph meridie....

26. ..... Et intulerunt ei munera.....

27. ... Quomodo habetis? Recte est pater vester senior?.....

28. ..... Recte est puer tuus, pater noster.....

29. Respiciens autem oculis vidit Benjamin fratrem suum ex eadem matre..... Hic frater vester est adolescentior?.....

30. ..... Torquebantur autem viscera ejus..... Ingressus in promptuarium ploravit,

31. Et lavit faciem suam, et continuit se..... Apponite panes....

Lectio Vulgata.

25. Illi vero parabant munera, donec ingrederetur Joseph meridie..... Gen. XLIII.

26. ..... Obtuleruntque ei munera.....

27. ..... Salvus ne est pater vester senex?.....

28. ..... Sospes est servus tuus pater noster.....

29. Attollens autem Joseph oculos vidit Benjamin fratrem suum uterinum, et ait: Iste est frater vester parvulus?.....

30. ..... Commota fuerunt viscera ejus..... et introiens cubiculum flevit.

31. Rursumque lota facie egressus continuit se, et ait: Ponite panes.

Paucis de meridie *præmissis, paratorum munerum illatio, convivii instauratio, et humanissimus Josephi cum fratribus congressus referuntur. Hic fratrem Benjamin videns, deque eo sciscitatus, illi benedixit, atque ad occultandas lacrymas cum recessisset, mox lota facie revertitur. Quibus adjungitur moralis et mystica interpretatio.*

52. *Paraverunt autem munera, donec introiret Joseph meridie.* Acceleravit meridie[2] fi- *Ibid.* 25.
des Pauli. Ante cæcus erat, postea cœpit videre lumen justitiæ, quoniam qui revelat ad Dominum viam suam, et sperat in eum, Dominus quoque *educet tamquam lumen justitiam ejus, et judicium ejus sicut*[3] *meridiem.* Et Abrahæ quando [3]
Deus apparuit ad ilicem Mambre, meridies erat, cui de præsentia Domini lux æterna fulgebat. Meridies est quando Joseph verus in domum suam intrat, ut prandeat. Tunc enim plus dies lucet, quando sacramenta celebramus.

53. *Et intulerunt ei,* inquit, *munera.* Nos mu- *Ibid.* 26 et seq.
nera inferimus, ille instaurat convivium. Ille dicit: *Apponite panes,* quos soli Hebræi sumunt, Ægyptii manducare non possunt. Sed ante convivium quanta dignatio! Quam usus istius et sedulitatis et gratiæ morale magisterium! Adhuc de calumnia quam sibi a Joseph fieri putabant, fratres suspecti erant: iste invitabat ad prandium; horum nutabat affectus: illius perseverat gratia: primus appellat, primus interrogat: *Quomodo habetis?*

54. Et iterum ait: *Recte est pater vester senior?* Superioris est inferiorem ad colloquium provocare, dare sermonis fiduciam, quærere non solum de ipsis, sed etiam de parentibus.

55. Respondent illi: *Recte est puer tuus, pater noster.* Ille seniorem dixit, ut honoraret: illi puerum nominaverunt, ut deferrent humilitatis obsequium; quod senectus honoratæ sit dignitatis, pueritia autem subjecta videatur, et propior verecundiæ, quam superbiæ.

56. *Respiciens autem oculis vidit Benjamin fratrem suum ex eadem matre.* Morale est, ut quos *Ibid.* 29.
diligimus, eos videamus præ ceteris; et quos animi intentio tenet priores, eos obtutus offen-

[3] Cod. N', *tamquam.*

dat oculorum. Siquidem plerumque circa alia mentis occupatione districti, quos habemus ante oculos, non videmus: ita duce animo dirigitur noster adspectus. Vidit igitur Benjamin fratrem suum sanctus Joseph, quem tenebat animo, quem oculis requirebat; quo absente, fratres pene non viderat, quia videre nihil proderat: nec solum vidisse contentus, quasi nesciret interrogavit: *Hic frater vester est adolescentior?* Consuetudo et gratia caritatis est, ut dilectos nobis non solum oculis, sed etiam sermone teneamus. Agnoverat Joseph dilectum suum: sed ideo interrogabat, ut quem tenebat animus, vox sonaret.

57. Denique non expectavit ut responderetur: sed continuo benedixit eum, et turbatus est desiderii sui fructu. *Torquebantur autem viscera*
Gen. XLIII, 30. *ejus;* quia complectendi ejus quem desideraverat, libertas differebatur. Denique, *Ingressus in promptuarium ploravit, et lavit faciem suam, et*
Ibid. *continuit se.* Grandis amoris aculei cito corda compungunt, nisi desiderii fræna laxentur. Vincebatur affectu Joseph, differebatur consilio: ratio cum amore certabat. Flevit, ut amoris pii æstus lacrymis temperaret. Hæc moraliter.

58. Mystice autem. Vidit Dominus Jesus Paulum, oculi enim Domini super justos, et dixit:
Ibid. 29. *Hic frater vester est adolescentior?* Adhuc adolescentior dicitur, qui nondum maturam canæ
1 fidei[1] gerebat ætatem, nondum in virum perfectum excreverat, *in illam,* sicut ipse ait, *men-*
Ephes. IV, 13. *suram ætatis plenitudinis Christi.* Denique ado-
Act. VII, 57. lescens legitur tantum ibi, ubi lapidantium Stephanum vestimenta servabat. Et ideo Philemonem non adolescentiæ suæ, sed senectutis similem esse cupiebat, ut scripsit: *Magis obse-*
Philem. 9. *cro, cum sis talis ut Paulus senex.* Ideo adole-
I Tim. V, 11. scentiores viduas prædicat declinandas, non propter ætatem, sed propter quamdam pube-
2 scentium delictorum lasciviam,[2] immaturitatemque virtutis. Ceterum major in juvene, quam in sene laus castitatis est. Puto autem quod a vero non sit alienum illud, si intelligamus quia cum hoc Paulus haberet, et horreret correptus,
3 quod[3] cæcitas accidisset ei, inciperet tamen appropinquare dicendo: *Domine, quid me vis fa-*
Act. IX, 6. *cere?* ideo adolescentior dicebatur a Christo, ut
4 qui vocabatur a gratia,[4] excusaretur a culpa, quod ea lubricæ fuisset ætatis. Denique vidit eum Christus, ubi lux circumfulsit eum. Et quia adolescentes magis metu, quam ratione revocantur a vitio, adhibuit stimulum et miseratus admonuit, ne adversus stimulum calcitraret.

59. Turbatus est autem, sicut habes in Evan-
Joan. XI, 33. gelio, quia turbavit se spiritu, cum Lazarum re-
5 suscitaret;[5] et ibi flevit, ut prius lacrymis suis mortui delicta lavaret. Sed intra se flevit, et lavit faciem suam. Cæcitas Pauli, fletus est Christi: lavat faciem suam, ubi lumen ei reparatur amissum. Lavat faciem suam Christus, ubi baptizatus est Paulus, per quem Dominus Jesus a pluribus videretur. Et ideo in convivio pars ejus quintupliciter major effecta est, quod haberet superioribus anteferri, non solum mentis prudentia, sed etiam militia corporis, et gratia castitatis.

CAPUT XI.

Lectio S. Ambrosii.

34. ..... Biberunt autem, et inebriati sunt pariter cum eo.

Lectio Vulgata.

34. ..... Biberuntque et inebriati sunt cum eo. Gen. XLIII.

Inebriantur omnes fratres cum sancto Joseph: ac solius Benjamini sacco inseritur scyphus. Inspiciuntur ordine omnium sacci, et tandem vas illud invenitur, atque istorum mysteria eruuntur; ubi præcipue de donis divinis, ac de Pauli vocatione disputatur.

60. *Biberunt autem, et inebriati sunt pariter cum eo.* A principio fidei major Paulo *Ibid.* 34. prærogativa defertur, de quo dictum est ad Ananiam: *Vade quoniam vas electionis est mihi, ad sufferendum nomen meum coram gentibus.* A prin- Act. IX, 15. cipio inebriatur ebrietate, sed sobria: ut et ipse cum sanctis diceret: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est.* Ps. XXII, 5.

61. Et scyphus argenteus soli ejus sacco inseritur. Nesciebat hoc Benjamin: fallebatur Pau- Gen. XLIV, 2.
6 lus,[6] sed vocabatur. Mittitur post eum manc. Nox enim præcesserat cæcitatis, dies fidei appropinquabat.

62. Per ordinem singulorum prius inspiciuntur sacculi. Docet te moralitatem scriptura divina. *Ibid.* 12 et Per ordinem ante discubuerunt in convivio contra eum, primitivus secundum ætatem. Vides Gen. XLIII, 33. quod seniori locus ille sit deferendus. Per ordinem iterum requiruntur sacculi singulorum, ut scias electum Paulum cœlesti esse judicio. Discussit ceteros, hunc prætulit. In nullius alterius sacco scyphus argenteus inventus est, nisi istius. Quid sibi vult quod insertus est sacculo? Joseph quidem inebriavit ut falleret: scyphum misit ut fratrem quem diligebat, pia fraude revocaret: sed refulgent mysteria divina.

63. Hoc invenit in nobis Christus argentum, quod ipse donaverit. Habemus naturæ argentum, habemus et gratiæ. Natura opus est creatoris: gratia munus est redemptoris. Et si non possumus videre dona Christi; ille tamen donat, et operatur occulte, et donat omnibus: sed servare paucorum est, et non amittere. Non omnibus tamen donat omnia. Triticum multis datur, scyphus uni, qui prophetico et sacerdotali donatur munere. Non enim omnes, sed Propheta

[1] Mss. A, N', *in canitie fidei.*

[2] Cod. A, *sed propter pubescentem lasciviam.*

[3] Mss. A, N', *hic Paulus hæreret et horrore correptu quod,* etc. Ita et mss. Var. et Theod. apud Maur.

[4] Mss. A, N', *ad gratiam.*

[5] Mss. A, N', *suscitaret.*

[6] Romana editio cum Gill., *Non fallebatur Paulus.* Am. et Era. cum plerisque mss., *Fallebatur Paulus.* Sed mss. sex bonæ notæ, *Infallebatur,* quod verbum etsi minus usitatum, significatione tamen a suo simplici non discrepat. (Ed. Maur.)

Quonam vero sensu dictum est *fallebatur,* explicatur sequentibus: *Nox enim præcesserat cæcitatis.*

dicit: *Calicem salutaris accipiam, et nomen Do-* A
Ps. CXV, 13. *mini invocabo.*

64. In corpore igitur Pauli jam doctrinæ cœlestis alloquium refulgebat, cum esset eruditus in lege. Sed quia adhuc justitiæ Dei subjectus non erat, intra saccum erat scyphus, doctrina intra legem, lucerna intra modium. Missus tamen est Ananias, qui benedictionem daret, manum imponeret, saccum solveret: sacco soluto, reluxit argentum, et decidentibus squammis ve-
Act. IX, 17. lut quibusdam sacci vinculis, statim vidit. Vin- B
culum ejus perfidia erat: absolutio ejus fides facta est. Et ideo tamquam solutus sacco, hoc est, deposito legis velamine quod positum est supra cor Judæorum, conversus ad Dominum, liber a nexu, adeptus gratiam libertatis ait: *Nos itaque revelata facie gloriam Dei speculantes, ad eam-*
II Cor. III, 18. *dem imaginem reformamur.* Soluto enim calceamento legis, nudo vestigio liberi sermonis Evangelium prædicabat. Tenebant eum Judæi, et impedire cupiebant: sed ubi in ejus sacco ar- C
gentum resplenduit, sciderunt vestimenta sua,
[1] et reversi sunt retro. Libera enim[1] pro Christo Pauli prædicatio nudavit populum Judæorum, et omnem eorum rescidit gratiam.

65. Ideoque retro regressi sunt, qui ante se
Gen. XLIV, 18. videre non poterant. Retro redeunt, qui Chri-
Joan. XVIII, 6. stum amittunt. Denique et in Evangelio cum corriperent ad mortem Dominum Jesum, redeuntes retro ceciderunt in terram. Merito retro re-
[2] vertebantur, qui in terrenam labem ab illa cœ- D
lesti gratia recidebant.[2] Nolebant igitur moraliter redire sine fratre, mystice sine Paulo reverti: quo amisso, adserebant in mœrorem deducendam parentis populi senectutem.

66. Et ideo Judas apud Joseph remanere
Gen. XLIV, 18. cupiebat, ne videret mala quæ invenirent patrem suum, hoc est, jam prævidebat, et cavere cupiebat mala quæ ventura erant populo Judæorum. Sed cum adhuc hæc ipsa non esset in typo illo principum populi Judæorum libera E
prædicatio, flevit Joseph, hoc est, in illo plora-
[3] vit Jesus.[3]

[1] Mss. A, N', *ergo.*
[2] Mss. A, N', *decidebant.*
[3] Mss. A, N', *Deus.*

CAPUT XII.

Lectio S. Ambrosii.

2. Et emittens vocem cum fletu.....
3. Ego sum, inquit, Joseph; adhuc pater meus vivit?.....

4. ..... Accedite ad me. Et accesserunt ad illum, et dixit: Ego sum Joseph frater vester, quem vos tradidistis in Ægyptum.
5. ..... Nunc ergo nolite mœsti esse, neque vobis durum videatur, quoniam huc me vendidistis. Ad vitam enim vestram misit me Deus ante vos.
9. ..... Ascendite ad patrem meum, et dicite illi: Hæc dicit filius tuus Joseph: Fecit me Deus dominum totius terræ Ægypti....

10. ..... Et eris prope me, tu et filii tui, et filii filiorum tuorum....

Lectio Vulgata.

2. Elevavitque vocem cum fletu..... Gen. XLV.
3. Et dixit fratribus suis: Ego sum Joseph: adhuc pater meus vivit?.....
4. ..... Accedite, inquit, ad me. Et cum accessissent prope, Ego sum, ait, Joseph frater vester, quem vendidistis in Ægyptum.
5. Nolite pavere, neque vobis durum esse videatur, quod vendidistis me in his regionibus: pro salute enim vestra misit me Deus ante vos in Ægyptum.
9. ..... Ascendite ad patrem meum, et dicetis ei: Hæc mandat filius tuus Joseph: Deus fecit me dominum universæ terræ Ægypti.....
10. ..... Erisque juxta me tu et filii tui, et filii filiorum tuorum....

Joseph fratribus se ipsum manifestans, ac eos ad accedendum invitans, atque etiam excusans, quem adversus Judæos adhibiturus erat Christus agendi modum exprimit. Unde elegantissima verborum utriusque instituitur comparatio; et postea Benjamini complexus a Joseph de Paulo obiter explicatur.

67. Et jussit omnes recedere, ut cognoscere-
tur a fratribus. Non venerat enim, sicut ipse ait, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel. Et emittens vocem cum fletu, *ego sum, inquit, Joseph: adhuc pater meus vivit?* Hoc est, *Ibid.* 2 et 3.
expandit manus suas ad populum non credentem et contradicentem: non legatum neque nuntium quærens, sed ipse Dominus salvum facere volens populum suum: *Ipse qui loquebar,*
[4] *ecce adsum,*[4] inquit. Et, *Palam factus non quæ-* Is. LII, 6.
rentibus me; appareo iis qui me non interrogabant. Quid igitur aliud tunc clamavit, nisi: *Ego* Is. LXV, 1.
sum, Jesus, cum principibus Judæorum interrogantibus: *Tu es filius Dei?* responderet: *Vos dicitis quia ego sum*; cum Pilato diceret: *Tu dicis quia rex sum; ego in hoc natus sum, ut testimonium perhibeam veritati;*[5] cum principi [5] Joan. XVIII, .
sacerdotum dicenti: *Adjuro te per Deum vivum, ut dicas nobis si tu es Christus filius Dei,* referret: *Tu dixisti. Amen dico vobis: amodo videbitis filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei, et venientem cum nubibus cœli?* Hoc Matth. XXVI, 63 et 64.
est ergo quod ait: *Ego sum Joseph,* ego sum divinæ potentiæ. *Adhuc pater meus vivit?* Hoc est, ego patrem non nego, ego fratres agnosco, si aut vos fratrem, aut pater filium recognoscat. Adhuc ergo populus meus vivit, de cujus po- F
puli familia fratrem mihi elegi?

68. *Accedite ad me;* quia ego ad vos appro- Gen. XLV, 4.
pinquavi, et eo usque appropinquavi, ut per carnis susceptionem facerem me vestræ consortem naturæ. Nolite vel [participem fugere vestræ societatis, si non agnoscitis auctorem salutis.

69. *Et accesserunt,* inquit, *ad illum, et dixit: Ego sum Joseph frater vester, quem vos tradi-*

[4] Mss. A, N', *ego qui loquebar adsum.*
[5] Mss. A, N' omitt. verba *ut testimonium perhibeam veritati.*

distis in Ægyptum. Nunc ergo nolite mœsti esse, neque vobis durum videatur, quoniam huc me vendidistis. Ad vitam enim vestram misit me Deus Gen. XLV, 4, 5. *ante vos.* Quam fraterna pietas, quam dulcis germanitas! ut etiam parricidale excusaret admissum, dicens divinæ illud providentiæ fuisse, non impietatis humanæ: quandoquidem non ab hominibus oblatus ad mortem, sed a Domino missus sit ad vitam. Quid aliud habet illa Domini nostri Jesu Christi, qui fratres omnes pietate superavit, in cruce positi intercessio pro plebe dicentis: *Pater dimitte illis; non enim* Luc. XXIII, 34. *sciunt quid faciunt?* Quid aliud illa appellatio sanctitatis in medio discipulorum dicentis: *Pax* Ibid. 38 et 39. *vobis: ego sum, nolite timere?* Et cum conturbati et conterriti existimarent se spiritum videre, iterum dixit ad illos: *Quid turbati estis, et quare* [1] *cogitationes adscendunt in corda vestra?*[1] *Videte, ecce manus meas, et pedes meos, quia ego sum ipse. Palpate, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere.* Hæc ergo jam tunc futura posterioribus temporibus mysteria revelata sunt.

70. Denique hæc ipsis exprimuntur sermonibus; ut ipsum esse intelligamus, et qui ante in Joseph, et postea in suo locutus est corpore; quandoquidem nec verba mutavit. Ait enim tunc: *Nolite mœsti esse.* Et infra: *Adscendite ad patrem meum, et dicite illi: Hæc dicit filius tuus Joseph: Fecit me Deus dominum totius terræ Ægypti.* Et in Evangelio ait: *Nolite timere. Ite, nuntiate fratribus meis, ut eant in Galilæam, et ibi me* Matth. XXVIII, 10. *videbunt.* Et infra ait: *Data est mihi omnis po-* Ibid. 18. *testas in cœlo et in terra,* hoc est dicere: divinæ hoc fuit dispositionis, ut acciperem potestatem, non acerbitatis humanæ. Non objicit scelus, qui enumerat præmium.

[2] [3] 71. Quod autem habetur in Genesi:[2] *Ad vitam enim vestram*[3] *misit me Deus ante vos,* reddit in Evangelio dicens: *Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spi-* Ibid. 19. *ritus sancti.* Hæc enim est merces et vita sanctorum, quod etiam alios redemerunt.

72. Illud quoque adverte, non otiose scriptum in Genesi: *Et eris prope me, tu et filii tui, et* Gen. XLV, 10. *filii filiorum tuorum.* Hoc est enim quod dixit in Evangelio: *Ecce ego vobiscum sum omnibus* Matth. XXVIII, 20. *diebus usque ad consummationem sæculi.*

[4] 73. Quam evidens quoque illud mysterium, quod veluti completo omni mandato, fratrem suum Benjamin complectitur Joseph, et cecidit super collum ejus, sicut etiam[4] completo Evan- Gen. XLV, 14. gelio Christus Paulum amplectitur quibusdam Act. IX, 4 et seq. misericordiæ suæ brachiis; ut interna opinione curvatum, velut a collo in cœlum erigat! Unde et ille erectus a Christo ait: *Nostra autem conversatio in cœlis est.* Philip. III, 20

CAPUT XIII.

Lectio S. Ambrosii.

24. Dimisit autem fratres suos, et abierunt. Et dixit illis Joseph: Nolite irasci in via.

25. ..... Et ascenderunt de Ægypto, et venerunt in terram Chanaam ad Jacob patrem suum;

26. Et nuntiaverunt illi, dicentes: Quia Joseph filius tuus vivit et ipse est princeps totius terræ Ægypti..... Expavit mente.

28. ..... Magnum mihi est, si adhuc filius meus Joseph vivit: ibo, et videbo illum prius quam moriar.

Lectio Vulgata.

24. Dimisit ergo fratres suos, Gen. XLV. et proficiscentibus ait: Ne irascamini in via.

25. Qui ascendentes ex Ægypto venerunt in terram Chanaan ad patrem suum Jacob:

26. Et nuntiaverunt ei, dicentes: Joseph filius tuus vivit, et ipse dominatur in omni terra Ægypti.... (*Jacob*) Quasi de gravi somno evigilans.....

28. ..... Sufficit mihi, si adhuc Joseph filius meus vivit: vadam, et videbo illum antequam moriar.

Inventos a Joseph fratres gaudet Pharao: ejus erga illos humanitas. Quid munera, quæ Joseph fratribus et præcipue Benjamin confert, atque ad patrem destinat, significent, et quod illos discedentes ad pacem hortatur. De reditu ipsorum in terram Chanaam, et patris audientis filium vivere, admiratione.

74. Et gavisus est Pharao, quod Joseph agnovisset fratres suos. Unde et vulgata est Ibid. 16 et seq. vox in domo Pharaonis. Et hortatus est sanctum Joseph, ut fratres suos invitet, ut veniant cum patre: et mandat impleri eorum sarcinas tritico, et vehicula[5] dari. Unde hæc humanitas barbaro, nisi illud ostenderetur magnum mysterium, quod jam non invidet Ecclesia, cum redimuntur Judæi, et populus Christianus hac adjunctione lætatur, et quibus potest subsidiis juvat, et mittit evangelizantes regnum Dei, quo maturius evocentur? Quibus dantur binæ stolæ. Ibid. 22.

[6] 75. Et allegat[6] Paulum, cum ejus dicta depromit, cui trecenti aurei, et quinque stolæ di- Ibid. 23. versi coloris conferuntur a Christo. Trecentos aureos habet, qui crucem prædicat Christi.[7] Ideo- [7] que ait: *Neque enim judicavi me scire aliquid*[8] [8] *inter vos, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum.* I Cor. II, 2. Et bene aureos accipit, quia non in suasoriis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus prædicabat. Quinque autem stolas accipit, vel sapientiæ multiplices disciplinas, vel quod nullis sensuum corporalium captus illecebris, ubi aliis periculum, illic teneret victoriam; qui omnes voluptates carnis singulari continentia et virtute superaret, cujus ingenium studiumque nulla corporis hebetaret infirmitas, qui cum esset in corpore, corpus se habere nesciret. Denique raptus in paradisum, sive in corpore, sive extra corpus nesciens, audivit verba ineffabilia, quæ loqui homini non liceret: qui postremo nihil terrenum oleret in terris, sicut ipse docet dicens: *Quia Christi bonus odor sumus Deo in iis, qui salvi fiunt.* II Cor. II, 15

[1] Cod. A, *in corde vestro.*

[2] Cod. N', *habet Genesis.* Cod. A, *habet in Genesi.*

[3] Mss. A, N' omitt. *vestram,* cum LXX.

[4] Mss. A, N' omitt. *etiam.*

[5] Mss. A, N', *invehicula.*

[6] Mss. A, N', *alligat.* Ita autem notant Maurini: « Omnes editt. ac mss. aliquot, *Et alligat Paulum.* Alii non pauci, nec postremæ notæ: *Et allegat Paulum.* Hos autem ideo duximus aliis anteponendos, quod Benjamin, qui Pauli figura erat, non memoratur post hanc agnitionem mutuam alligatus; et Paulus ipse *cum ejus dicta depromuntur,* minus recte diceretur *alligari,* quam *allegari,* hoc est, legatus mitti. »

[7] Iterum alludit ad signum crucis, quo græce exprimebatur numerus 300.

[8] Mss. A, N', *quid.*

76. Præcellit igitur Paulus, et ejus exuberat portio: sed tamen habent et alii prædicatores gratiam suam. Binas stolas accipiunt. Quas illas? Utique de quibus dubitare non debes, quia legisti de sapientia dictum: *Binas vestes fecit viro suo.* Una est mystica, moralis altera.[1] Sed non omnes apostoli, non omnes prophetæ, non omnes pastores, non omnes virtutes, non omnes habent gratiam curationum, non omnes linguis loquuntur. Ubi diversa merita, præmia diversa.

77. Et præmittuntur patri[2] munera. Filius honorat patrem. Christus populum suum invitat promissis, invitat muneribus. Portant hæc munera asini illi inutiles et laboriosi ante, nunc utiles: portant in typo Christi munera, portaturi in Evangelio munerum largitorem.

78. *Dimisit autem fratres suos, et abierunt. Et dixit illis Joseph: Nolite irasci in via.* Quam bene docet ab iracundia præcavendum, quod ea possit etiam amantes sui separare germanos; et maxime in via fugiendam esse discordiam, ubi ipse viandi comitatus debet inviolabilis gratiæ habere consortium! Quid autem aliud ait Dominus noster[3] Jesus ex hoc corpore recessurus, cum discipulos dimitteret suos, nisi ne irascerentur in via, dicens: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis?*[4] Ubi enim pax est, iracundia locum non habet, ablegatur discordia,[5] fugatur dissensio. Hoc est ergo quod ait: *Pacem meam do vobis;* id est, *Nolite irasci in via.* Et vide ne in hac via dicat, hoc est, in hoc cursus totius vitæ indignationem cavendam, quod ira sæpe etiam innocentes in crimen adducat; quia dum justo amplius irascimur, et volumus alienum coercere peccatum, graviora peccata committimus. Ideo Apostolus: *Non vos ipsos,* inquit, *vindicantes, carissimi: sed date locum iræ,* hoc est, declinemus eam, ne nos illa corripiat. Unde Dominus Jesus dimittens ad evangelizandum discipulos, misit eos sine auro, sine argento, sine pecunia, sine pera,[6] sine virga, id est, ut et incentiva litis, et instrumenta eriperet ultionis.

79. *Et adscenderunt,* inquit, *de Ægypto, et venerunt in terram Chanaan ad Jacob patrem suum; et nuntiaverunt illi dicentes: Quia Joseph filius tuus vivit, et ipse est princeps totius terræ Ægypti.* Quæ est terra Chanaan? Quæ nutabat.[7] Quid igitur tam evidens, quam apostolorum tempora designari? Qui ingressi Judæorum synagogas nutantes, Domini Jesu potentiam prædicabant, sicut habemus in Actibus apostolorum, dicente Petro: *Hunc ergo Jesum resuscitavit Deus, cujus nos testes sumus. Dextera igitur Dei exaltatus, repromissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hoc bonum quod vos videtis.* Advertimus certe quomodo et vivere eum, et terræ totius principem dicat, qui aperiens horrea sua, spiritalis gratiæ donet omnibus ubertatem. Hæc dicebant apostoli, sed Judæi non credebant, sed injiciebant manus in eos, sed tradebant in custodiam prædicatores salutis.

80. Unde et de Jacob scriptum est: *Expavit mente;* non enim credebat eis. Expavit affectu plebis incredulæ, sed posteaquam Christi gesta cognovit, tantis beneficiis et operibus delinitus resumpsit spiritum dicens: *Magnum mihi est, si adhuc filius meus Joseph vivit: ibo, et videbo illum prius quam moriar.*[8] Primum et maximum fidei fundamentum, in resurrectionem Christi credere. Quicumque enim crediderit resuscitatum, festinus requirit, devotus accedit, et intima Deum mente veneratur. Credit enim quod ipse non moriatur, si credat in resurrectionis auctorem.

CAPUT XIV.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
1. Et elevans se Israel venit ad puteum juramenti, immolavitque hostiam Deo patris sui Isaac.	1. Profectusque Israel cum omnibus, quæ habebat, venit ad puteum juramenti: et mactatis ibi victimis Deo patris sui Isaac,
2. Dixit autem Deus ad Israel in visu nocte dicens: Jacob, Jacob. Qui dixit: Quid est?	2. Audivit eum per visionem noctis vocantem se, et dicentem sibi: Jacob, Jacob: cui respondit: Ecce adsum.
3. Et Dominus ait: Ego sum Deus patrum tuorum: noli timere, descende in Ægyptum; in gentem enim magnam faciam te ibi.	3. Ait illi Deus: Ego sum fortissimus Deus patris tui: noli timere: descende in Ægyptum; quia in gentem magnam faciam te ibi.
4. Ego descendam tecum in Ægyptum, et ego deducam te in perpetuum. Joseph mittet manum super oculos tuos.	4. Ego descendam tecum illuc, et ego inde adducam te revertentem: Joseph quoque ponet manus suas super oculos tuos.
1. ..... Congregamini, ut annuntiem vobis quæ occursura sunt vobis in novissimis diebus.	1. ..... Congregamini, ut annuntiem, quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis.
2. Congregamini, et audite Israel patrem vestrum.	2. Congregamini, et audite, filii Jacob, audite Israel patrem vestrum.

Israel elevans se venit ad puteum juramenti, ubi et sacrificat. Hunc Deus promissis consolatur, eique spondet fore ut ejus oculi manu Josephi claudantur. Ingrediuntur in Ægyptum septuaginta quinque animæ, ac demum filios ad se convocat Israel: hæc omnia futurorum mysteria.

81. *Et elevans se Israel, venit ad puteum juramenti, immolavitque hostiam Deo patris sui Isaac.* Merito elevatur qui festinat ad Christum. Fides præcedit devotionem. Prius se elevavit, postea immolavit. Ille enim bene immolat, qui cognitionem divinitatis investigaverit.

82. *Dixit autem Deus ad Israel in visu nocte dicens: Jacob, Jacob. Qui dixit: Quid est? Et Dominus ait: Ego sum Deus*[9] *patrum tuorum, noli timere, descende in Ægyptum; in gentem*

---

[1] Per mysticam et moralem stolam intellige mysticam et moralem Scripturarum interpretationem. (Edit. Maur.)

[2] Mss. A, N', *Mittuntur et patri.*

[3] Mss. A, N' omitt. *noster.*

[4] Maur., *pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis.* At nostram lectionem prætulimus eo quod et alibi occurrat apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).

[5] Mss. majori numero et auctoritate, *alligatur discordia.* Theod., *misericordia.* Benig., *concordia.* Quod ultimum nequaquam displicet. Alii tamen aliquot, et editt. omnes, *ablegatur discordia.* Et hoc magis congruit cum sequentibus. (Edit. Maur.)

Hæc autem lectio nostris quoque mss. codd. roboratur.

[6] Mss. A, N' omitt. *sine pera.*

[7] Mss. A, N', *nutabatur.*

[8] Mss. A, N', *et videbo eum prius antequam moriar.*

[9] Mss. A, N', *quid est? dicens: Ego sum.*

I, quæst. 3, *Ira sæpe.*

enim magnam faciam te ibi. Ego descendam tecum in Ægyptum, et ego deducam te in perpetuum. Quemadmodum quæ ipsi legunt, non intelligunt; et Moysen quem laudant, abnegant, cum ejus scriptis credere nolunt. Quid evidentius quam quod hoc loco invitantur, ut ad sanctam Ecclesiam Dei transeant, et qui ante intra Judææ terminos coartabantur angustos, ad populum Dei migrent, qui ex toto orbe, ex omnibus nationibus et populis congregatus in magnam factus est gentem? Denique in omnem terram exivit sonus eorum. Vocatur ergo a filiis suis Jacob, id est, a Petro, Paulo, Johanne populus Judæorum invitatur ad gratiam.

Gen. XLVI, 2 et seq.

83. Ipse quoque Deus noster proprio eum hortatur oraculo, spondet ei profectum fidei muneris sui fructum dicens ei: *Joseph mittet manum super oculos tuos.* Non utique sanctus Patriarcha sollicitus erat a quo ei oculi clauderentur; licet etiam intellectu simplici moralis exprimatur affectus. Nam si eos quos diligimus, cupimus frequenter amplecti, quanto magis recessuri ex hoc corpore, ipso carorum pignorum tactu delectamur extremo, et hoc mulcemur viatico? Tamen mystice licet nobis intelligere quod postea cogniturus Deum sit populus Judæorum. Hoc est enim mysterium, quod verus Joseph immittet manus super oculos ejus; ut qui non videbat ante, jam videat. Veni ad Evangelium,[1] lege quemadmodum cæcus ille sanatus sit, cui Jesus manum imposuit, et ejus abstulit cæcitatem. Non enim morituris Christus manum imponit, sed victuris, aut si morituris, recte; quia prius morimur, ut reviviscamus. Non enim possumus Deo vivere, nisi peccato ante moriamur.

Ibid. 4.

[1] Joan. IX, 6.

84. Descendunt igitur in Ægyptum septuaginta quinque animæ, sicut scriptum est, et hoc mystice numero remissionis; quia post tantam duritiam, post tanta peccata haberentur indigni, nisi donaretur his remissio peccatorum. Occurrit illi Judas, hoc est, confessio erroris. Hunc sui venturus Judæorum populus prænuntium mittit. Ideo et Joseph verus, id est, arbiter et interpres divinitatis occurrit; quia præcedit jam confessio, quos antea perfidia possidebat. Interpres enim divinitatis est Christus; quia Deum nemo vidit unquam nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit. Hic senilis jam ætatis, et fessum suscipiet ultimis temporibus populum Judæorum, non secundum illius merita, sed secundum electionem gratiæ: et imponet manus super oculos ejus, ut cæcitatem auferat. Cujus ideo distulit sanitatem, ut postremus crederet, qui ante non putavit esse credendum, et prærogativam superioris electionis amitteret. Unde et Apostolus ait: *Quia cæcitas ex parte contigit in Israel*[2] *donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret.* Rom. XI, 25.

85. Gesta igitur patriarcharum, futurorum mysteria sunt. Denique ipse Jacob sic ait ad filios suos: *Congregamini, ut annuntiem vobis quæ occursura sunt vobis in novissimis diebus. Congregamini, et audite Israel patrem vestrum.* Gen. XLIX, 1 et 2.

[1] Mss. A, N', *veniat Evangelium.*

[2] Cod. N', *ex parte in Israel facta est.* Cod. A, *ex parte Israel contigit;* quæ quidem lectio fortasse præferenda quippe quæ frequentius quam illa Maurinorum occurrat apud D. Ambrosium, uti videre est in Sabbaterii opere, et magis græco textui sit consona.

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM.

Objecta quæ hoc volumine a S. Præsule proposita sunt, ita recensent Maurini Editores:

« Ambrosium in superioribus libris jam observavimus aliquid inseruisse *De benedictionibus Patriar-*
« *charum,* hoc est, de benedictionibus illis quibus Jacob in extremis positus, filiis suis qui μετὰ ἀντονο-
« μασίαν Patriarchæ dicuntur, omnia fausta comprecatus est. Verum has ille obiter tantum attigerat,
« uberioremque earum interpretationem alium in locum, ubi dedita opera de illis disputaret, rejecerat.
« Id exsequitur in hac sua scriptione sanctus Doctor.

Cap. 1. « Itaque primum utilitate paternæ benedictionis breviter exsposita, docet Josephum properanter liberos
« suos Manassen atque Ephræm ad Jacob, ut ejus benedictione donarentur, secum adduxisse: avum autem
« adoptatis illis locum inter proprios filios adtribuisse. Dehinc Scripturæ secutus ordinem quas Jacob
Cap. 2 et seq. « filiis suis impertivit benedictiones enucleat. Rimatur in iis omnibus mysticum sensum, easque non tam
Cap. 2, n. 7 et alibi. « benedictiones esse adserit, quam prophetias: immo prophetias esse, at variis benedictionum gratiis cu-
« mulatas. Quamobrem quid sit ipsarum singulis adumbratum, aperit, exempli causa benedictione Manassis
Cap. 1. « atque Ephræm Judæos et Christianos, benedictione Dan Antichristum, benedictione Benjamin sanctum Cap. 7.
Cap. 12. « Paulum: Christum vero earumdem plerisque designari, maxime Judæ ac Josephi benedictionibus, quas Cap. 4 et 11.
« ea de causa fusius atque accuratius quam alias edisserit.

« Porro ut majorem iis quas proponit, expositionibus vim auctoritatemque conciliet, verba queis Moyses
« jam e vivis abiturus Tribubus ex eorumdem Patriarcharum semine oriundis bene precatus est, in me- *Deut.* XXXIII, 6 et seq.
« dium profert. Addendum tamen est sanctum Præsulem non ubique memoratis usum esse testimoniis;
« cum tres e Mosaicis benedictionibus prætermiserit. Illud autem in hac opella singulare, ac parum usi-
« tatum Ambrosio, quod is illic interpretationes mysticas evolvisse contentus, numquam ferme nisi semel
« aliquid morum institutioni accomodatum inseruit. » Cap. 7, n. 33.

De tempore autem quo liber conscriptus fuit, vel saltem sermones habiti unde ipse postea coaluit, ac de nexu inter hunc atque alia quædam S. Doctoris scripta, hæc rursus habent sagaces iidem editores:

« Hoc in tractatu sanctus Doctor alia e suis operibus nonnulla citat, atque imprimis commentarium
Cap. 4, n. 1. « suum in Lucam; quod quidem cum anno circiter 386, ut fert verisimilior opinio, scriptum fuerit, hinc
« consequitur non nisi post eumdem annum commentatiunculam *De benedictionibus Patriarcharum* editam
« fuisse. At vero si statuendum hac de re ex maxima illa et evidentissima connexione, qua cum libris
« superioribus cohæret, dicendum erit ipsam his non esse multo posteriorem, nec proinde in aliud tempus
« quam in annum circiter 387 rejiciendam. Et sane Ambrosius in libro suo *De Joseph Patriarcha* non
« videtur benedictionem ejus aliam ob causam, nisi quod suam ei peculiarem disputationem in proximum
« tempus destinabat, omissam voluisse; cum alioquin ejusdem interpretatio benedictionis præcipuo argu-
« menti sui capiti, quo videlicet in Josepho expressam Christi Domini imaginem demonstrare cogitabat,
« apprime conveniret.

« Ceterum summam hanc eorumdem tractatuum affinitatem adeo confirmant aliquot veterum codicum
« inscriptiones, ut ex utroque unicum opus constituere videantur. Etenim manuscriptus Benignianus sive
« sancti Benigni Divionensis in fronte libri *De Joseph Patriarcha* hunc titulum exhibet: *Incipit ejusdem*
« (Ambrosii nimirum) *liber primus de Joseph;* in calce autem: *Explicit liber primus de Joseph;* et
« consequenter sine alia inscriptione subjungit librum *De Patriarchis.* Manuscriptus Uticensis sive sanct
« Ebrulphi in initio atque in fine libri *De Joseph* eadem ferme verba quæ Benignianus, præ se fert: sed
« illud habet expressius quod eum tractatum de quo agitur, ita inscribit: *Incipit secundus de Joseph*
« *et fratribus ejus, et de benedictionibus eorum.* Denique in quibusdam codicibus eidem libro *De be-*
« *nedictionibus* præmittitur hæc inscriptio: *Incipit liber secundus de Patriarchis;* ista vero clausula
« subjicitur: *Explicit liber secundus de Patriarchis.* Jonas quoque Episcopus Aurelianensium ipsius me-
« minit sub titulo *De Joseph;* siquidem ubi prima ejusdem verba allegat, ita loquitur: *Ambrosius in* Lib. II *De Instit. laic.* c. 15.
« *libro cujus titulus est De Joseph.* Postremo nulli dubitamus quin hic liber ultimus eorum septem ha-
« bendus sit, quos in id argumentum ab Ambrosio scriptos memorat Cassiodorus: *Item,* inquit ille, *san-* Lib. *De Inst. div. litt.* c. 1.
« *ctus Ambrosius De Patriarchis septem libros edidit.* Hos dubio procul a libris *De Abraham* ad hunc
« ipsum inclusive, ut vocant, enumerat.

« Cum autem omnes illi tractatus e sermonibus constent, quos a sancto Præsule circiter annum 387
« sub exitum Quadragesimæ haberi cœptos, ac post festa paschatis continuatos fuisse ostendimus; relin-
« quitur ut hunc quoque per idem quidem tempus, sed ante mensem augustum sub quem Maximus ty-
« rannus in Italiam irrupit, pronuntiatum colligamus. »

Sunt autem rursus jam pluries memomorati mss. Codices **A**, **N'**, qui peculiares variantes lectiones, interdum adhuc a nobis in textum quoque inductas ob valde nostro judicio probabiliorem genuinitatis speciem, nobis suppeditarunt.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM

LIBER UNUS.

Scriptus circiter an. 387.

CAPUT I.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XLVIII. 18. ..... Non sic pater, hic enim primitivus est, impone dexteram tuam super caput ejus.
19. Et noluit, sed dixit: Scio, fili, scio. Et hic erit in populum, et hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit, et semen ejus erit multitudo gentium.
20. ..... In vobis benedicetur Israel, dicentibus: Faciat vobis Deus sicut Ephræm et Manassen...

Lectio Vulgata.

18. ..... Non ita convenit, pater: quia hic est primogenitus, pone dexteram tuam super caput ejus.
19. Qui renuens, ait: Scio, fili mi, scio: et iste quidem erit in populos, et multiplicabitur: sed frater ejus minor, major erit illo: et semen illius crescet in gentes.
20. .....In te benedicetur Israel, atque dicetur: Faciat tibi Deus sicut Ephraim et sicut Manasse....

Ut liberi ad honorem deferendum parentibus impellerentur, magnam vim horum benedictioni Deum indidisse. Paternam benedictionem accipere Josephum festinasse, atque etiam filios patri obtulisse benedicendos: quæ his mysteria contineantur.

Gen. IX, 25 et seq.

PRIMUM omnium quantam discimus parentibus referre reverentiam, cum legimus quoniam C qui benedicebatur a patre, benedictus erat, et qui maledicebatur, maledictus erat! Ideo hanc parentibus gratiam donavit Deus, ut filiorum pietas provocetur. Prærogativa igitur parentum disciplina est filiorum. Honora ergo patrem, ut benedicat te. Honoret pius patrem propter gratiam, ingratus propter timorem. Et si pauper est pater, et non habet divitiarum copias quas relinquat filiis; habet tamen ultimæ benedictionis hereditatem, qua sanctificationis opes successoribus largiatur. Et multo plus est beatum quam divitem fieri. D

Gen. XLVIII, 1 et seq.

2. Festinabat Joseph sumere benedictionem. Denique et filios suos obtulit Manassen et Ephræm, quos benedixit Jacob; ut quia duodecim habebat filios, et tertiusdecimus[1] erat futurus apo- E

A stolus Paulus, quasi posterior electus, tertiadecima tribus de Manasse et Ephræm nepotibus sanctificaretur in utrumque divisa, quo Paulus non extra paternarum numerum tribuum veniretur, qui veteris Testamenti et novi egregius prædicator, paternæ benedictionis hereditatem sibi quoque profecisse facile comprobaret.

3. Quamquam[2] præclara et[3] in hoc sint mysteria, quod sumens Joseph filios suos quos susceperat in Ægypto, Ephræm ad dexteram suam, B ad sinistram autem Israel patris sui, Manassen autem ad sinistram suam,[1] ut ad dexteram esset Israel, applicuit eos ante patrem suum. Extendens autem Israel manum dexteram, imposuit super caput Ephræm qui erat junior, et stabat ad sinistram avi; et sinistram suam imposuit super caput Manassen[4] qui erat ad dexteram, [4] et ita immutatis manibus, benedixit eos. In quo et Joseph naturæ ordinem servavit, ut seniori filio plus deferret, sicut Isaac quoque in Esau priorem filium benedictionem deferre cupiebat: sed minorem filium in typo junioris populi credidit præferendum, sicut erat ipse a matre prælatus.

[2] [3]

Gen. XLVIII, 13 et seq.

4. Denique Manasses ex oblivione, latina interpretatione, signatur; eo quod populus Judæorum oblitus est Deum suum qui fecit eum. Et quicumque ex ea plebe crediderit, tamquam ex oblivione revocatur. Eprhæm autem fœcunditatem fidei interpretatione nominis pollicetur, qui auxit patrem, sicut ait ipse Joseph dicens: *Quia auxit me Deus in terra humilitatis meæ.* Quod *Ibid.* 52. proprium est populi junioris, qui corpus est Christi, augens patrem, et Deum proprium non relinquens.

Gen. XLI, 51.

5. Denique spiritaliter de populis hoc esse mysterium senior declaravit. Nam cum filius putaret eum errasse vitio hebetioris adspectus, convertere voluit manus ejus dicens: *Non sic, pater, hic enim primitivus est, impone dexteram tuam super caput ejus. Et noluit, sed dixit: Scio,*

[1] Etiam antiquissimus Auctor *Constitutionum Apostolicarum* tredecim Apostolorum mentionem facit.

[2] Cod. A, *Quam.*

[3] Maur. *hæc.* Sed codd. nostri *et,* valde melius quam communior lectio *hæc.*

[4] Cod, A, *a sinistra sua.*

[5] Maurini cum reliquis editt. et pluribus mss. *posuit supra Manassen.*

fili, scio. Et hic erit in populum, et hic exaltabitur: sed frater ejus junior major illo erit, et semen ejus[1] *erit multitudo gentium.* Denique præferendum Ephræm seniori germano, etiam benedictionis serie prophetavit dicens: *In vobis benedicetur Israel, dicentibus: Faciat vobis Deus sicut Ephræm et Manassen.* Et ideo cum essent nepotes, in locum filiorum sunt adoptati, ut non essent avitæ benedictionis expertes.

Gen. XLVIII. 18 et 19.

Ibid. 20.

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. XLIX. 3. Ruben primitivus meus, tu virtus mea, et initium filiorum meorum, durus portari, durus et temerarius, affecisti contumelia.	3. Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea, et principium doloris mei: prior in donis, major in imperio.
4. Sicut aqua non efferveas. Adscendisti enim in cubile patris tui, tunc polluisti torum quando adscendisti.	4. Effusus est sicut aqua, non crescas: quia ascendisti cubile patris tui, et maculasti stratum ejus.

De benedictione Ruben primogeniti, quæ non tam benedictio, quam prophetia est: de Judæorum errore circa ipsam; deque mysteriis per eamdem significatis.

6. Hac benedictione celebrata, vocavit etiam filios suos. Et qui ante juniorem seniori prætulerat, cœpit a primo; ut in illo mysterii præferret gratiam, in hoc ordinem servaret ætatis; simul qui[2] ante in duobus benedixerat universos cum omni posteritate et progenie futurorum, ne aut superflua videretur plebis iterata benedictio, aut prior æstimaretur infirma. Meritoque repetitam magis annuntiationem[3] eorum quæ posterioribus essent ventura[4] temporibus, quam benedictionem conferre se dicit.

Ibid. 1.

2

3

4

7. Denique sic cœpit: *Ruben primitivus meus, tu virtus mea, et initium filiorum meorum, durus portari, durus et*[5] *temerarius, affecisti contumelia;*[6] *sicut aqua non efferveas. Adscendisti enim in cubile patris tui, tunc polluisti torum quando adscendisti.* Nonne redargui magis, quam benedici videtur? Et ideo prophetia magis, quam benedictio est. Prophetia enim annuntiatio futurorum est; benedictio autem sanctificationis et gratiarum votiva collatio.

5 5

6

Ibid. 3.

8. Et Judæi putant[7] quia propterea hæc senex ad Ruben filium dicat, quia cum Bala concubina patris concubuit, et torum patrium polluit. Sed facile refelluntur; hoc enim erat ante gestum: Jacob autem quæ ventura essent in novissimis diebus, non ea quæ gesta erant, spondet[8] se esse dicturum. Ergo Patriarchæ[9] sibi congruit et constat sententia, qui videns, persequentibus Judæis, futuram Domini passionem, execratur immanem primogenitæ plebis audaciam, quæ incredula, nec Dei legi subdita, et jugum Christi dura nesciens portare cervice, A auctorem vitæ non solum scelere necis, sed etiam sacrilegæ insultationis affecit injuria.

9. *Non efferveas*, inquit, *sicut aqua;* ne in majorem prorumpat amentiam, et fervor furoris atque insaniæ non sinat resipiscere peccatores: sed agant pœnitentiam delictorum; quoniam durus adscendit populus cubile patris, et torum polluit sanctum, hoc est, carnem Domini Jesu creatoris nostri patibulo affigens crucis, in qua velut in quodam cubili et patrio toro sancti B ejus salutari refectione requiescant. Quis igitur abnuat de populo dictum, cum populo hæc universa conveniant? Ipse enim dictus est primogenitus Israel, ipse duræ esse cervicis. De ipso dixit Moyses: *Vos autem populus dura cervice*[10] *estis.* Et revera quis tam durus et temerarius et contumeliosus, quam populus Judæorum, qui Dominum Jesum, per quem viderant mortuos suscitatos, cæcos illuminatos, flagellis verberaverunt, clavis confixerunt, cum divina ejus opera C negare non possent? Quod scribis et pontificibus auctoribus, et principe sacerdotum Caipha pariter sæviente, commissum, Evangelii series declaravit. Et ideo sanctus Propheta refugit tanti sceleris principatum, ne per successionem generis auderent tanti Patriarchæ sibi arrogare consortium.

9

10

Exod. XXXIII, 3 et alibi.

CAPUT III.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
6. In consilium eorum non veniat anima mea, et in congregationem illorum non contendant viscera mea; quoniam in ira sua occiderunt hominem, et in cupiditate sua subnervaverunt taurum.	6. In consilium eorum non veniat anima mea, et in cœtu illorum non sit gloria mea: quia in furore suo occiderunt virum, et in voluntate sua suffoderunt murum.

Gen. XLIX.

D

Prædicuntur quæ filiis Simeon et Levi, quorum nominibus Tribus designantur, erant eventura; opinio quoque Judæorum circa mysticam istius benedictionis interpretationem confutatur.

10. Contestatur justus, et abdicat posteritatem, quæ patrium non servaret affectum; et quia prævidit flagitium, perhorrescit consilii contagium: *In consilium,* inquit, *eorum non veniat anima mea, et in congregationem illorum*[11] *non contendant viscera mea; quoniam in ira sua occiderunt hominem, et in cupiditate sua subnervaverunt taurum.* Quod dicit, de filiis quidem dicit Symeon et Levi; sed eorum nomine tribus signat, quæ appellatione simili vocabantur. Quam interpretationem pulcherrimam derivant Judæi; ut arbitrentur quia propterea arguat filios Jacob, quia propter stuprum sororis Sichimitas isti duo præ ceteris fratribus ultum ire cupientes, simulaverunt cum ipsis inire velle se gratiam, et ideo oportere circumcidi eos suaserunt; ut religione concordi pax inter eos, et recipiendæ affinitatis

E

F

Ibid. 6.

[1] Mss. A, N', *illius.*

[2] Cod. A, *quia.*

[3] Cod. A, *repetita magis annuntiatio.*

[4] Cod. A, *eventura.*

[5] Mss. A, N' omitt. *et,* quam lectionem sequitur et Rufinus, ut videre est apud Sabb. ad h. l.

[6] Maur. *me contumelia.* At nostra lectio præferenda. Vox enim *me* deest tum in textu hæbraico, tum in ceteris versionibus.

[7] Cod. A, *putabant.*

[8] Mss. A, N', *spopondit.*

[9] Cod. A, *Patriarcha.*

[10] Mss. A, N', *duræ cervicis.*

[11] Mss. A, N', *in congregatione eorum.* Lectio fortasse præferenda utpote quæ melius consonet cum LXX.

societas firmaretur: sed circumcisos adorsi recentibus adhuc vulneribus, et invalidis viribus
1 quas dolor solverat, fractos die supervenientes[1] tertio necaverunt. Ideo et fortasse isti duo ultores præ ceteris, quia scribarum et sacerdotum auctores sunt. Nulli enim magis quam sapientes et sacerdotes debent castimoniam vindicare.

11. Sed in hoc quoque errant Judæi. Isti enim causas doloris sui præstiterant patri, adserentes se in illa licet ætate juvenili vindices læsæ fuisse pietatis, et violatæ castitatis ultores. Quod utique sanctus condemnare non poterat, quia non passi sunt inultam sororem suam loco esse meretricis, quæ et virginitatem amiserat, et vindictæ solatium non habebat: maxime cum ipse sic factum probaverit, ut Sichimam possi-
2 deret, et in morte[2] donaret eam filio suo dilectissimo Joseph, dicens ad eum: *Do tibi Sichimam præcipuam super omnes fratres tuos, quam accepi de manibus Amorrhæorum in ma-*
Gen. XLVIII, 22. *chæra mea et arcu.* Quod factum negari non potest. Interpretari tamen possumus per Sichimam humeros significari, per humeros opera. Heredem ergo bonorum operum sanctum Joseph
3 præ ceteris elegit, cujus opera fratres æquare[3] non poterant. Quis enim facta Christi potuit adæquare?

12. Tum præterea immaculatus et castus de hoc terreno diversorio, et impuritatis auctoribus manubias reportavit, locum stupris et flagitiis vacantem ad incolatum sanctorum verbis cœlestibus, et gladio capiens spiritali; ut ubi inhabitatores ante lasciviæ et principes luxuriæ versabantur, ubi fuerant incentiva libidinis, et fomenta nequitiæ, ibi nunc sancti sacerdotes magisteria doceant castitatis, et plurima virginalis integritatis exempla quodam supernæ lucis fulgore resplendeant.

13. Tribus igitur sunt quæ designantur nominibus Patriarcharum, quia de tribu Symeon scribæ sunt, de tribu Levi principes sacerdotum, qui perfecerunt nequitiam suam in Domini passione, mensuram omnem paternæ impietatis implentes. Ipsi consilium cogitaverunt adversus Dominum Jesum, ut occiderent eum, sicut Esaias dicit: *Væ animæ ipsorum; quia cogitaverunt consilium malum adversum se dicentes: Alligemus*
Is. III, 9 et 10. *justum, quia inutilis est nobis.* Ipsi occiderunt prophetas, et apostolos annuntiantes Domini Salvatoris adventum, passionis ejus et resurrectionis gloriam prædicantes. Ipsi postea in sua cupiditate, qua terrena flagitia desiderabant, divina consortia refugientes, corporis castimoniam, sobrietatem mentis, contemptum pecuniæ, lucrum gratiæ, subnervaverunt taurum,[4] illum videlicet
4 cornua producentem et ungulas, quem vident pauperes et lætantur; quoniam verbo[5]
5 Dei exaltavit cornu populi sui, quo et inimicos repulit, et præmium coronæ cœlestis emeruit. Hic est taurus quo Ecclesia figuratur in luna, tunc plenior cum velut cornibus nixa taurinis, spatium totius orbis includit.

14. Tamen prophetiæ huic videtur etiam gratiam benedictionis adjungere. Nam ad primogenitum Ruben dicendo: *Non effervescas ut*
6 *aqua,* peccatum statuit;[6] quia aqua mundare magis delicta, mentesque nostras ab omni solet vitiorum fervore revocare. Et iterum dicendo ad Symeon et Levi: *Dividam vos in Jacob, et dispergam in Israel,* ostendit gentium congregatione redimendos. Percusso enim pastore, grex ille dispersus est, qui fuerat ante collectus; ut qui non erat, introiret, et sic omnis Israel salvus fieret. Et maxime propter tribum Levi debemus hoc credere; quia ex ea tribu Dominus Jesus videtur secundum corporis susceptionem genus ducere. Ex qua tribu sunt sacerdotes Levi et Nathan, quos sanctus Lucas in Evangelii libro quem ipse scripsit, inter majores Domini computavit. Sacerdos enim Patris et prin- Luc. III, 29 et 31.
ceps omnium sacerdotum, sicut scriptum est: *Tu es sacerdos in æternum,* sacerdotalis originis Ps. CIX, 4.
successionem debuit vindicare.

15. Unde et Moyses benedixit hanc tribum dicens: *Date Levi sortem suffragii sui, et veritatem ejus viro sancto.* Benedixit etiam Moyses Deut. XXXIII, 8.
tribum Ruben, sicut habes scriptum: *Vivat Ruben, et non moriatur, et sit multus in numero.* Ibid. 6.
Neque enim benedixisset, si secundum Patriarchæ sententiam benedictione scivisset indignos. Certe quod strictim ille præteriit, iste complevit.

[1] Editiones omnes ante Maurinam et cod. A habent, ut nos reposuimus in textum, *die supervenientes tertio.* Hæc lectio prorsus congruit etiam contextui capitis XXXIV libri Genesis. Maurini vero editores hanc deseruere lectionem ut sequerentur suos gallicos mss., in quibus omnibus repererunt *die superveniente tertio.* Sed facile erat animadvertere, falso quorumdam vetustiorum amanuensium judicio, qui *supervenientes* cum *die* concordare debere opinati sunt, illud in *superveniente* immutatum esse; dum econtra illud participium concordat cum Simeon et Levi.

[2] Ita mss. plures, potioresque. At editt. omnes, et pauci mss. *possideret in mortem usque, donaretque eam,* etc. (Edit. Maur.)

[3] Cod. A, *adæquare.*

[4] Cod. A, *autem taurum.*

[5] Cod. A, *verbum.*

[6] *Peccatum statuit,* id est, peccatum sistit, et contra ejus impetus obicem ponit. (Edit. Maur.)

CAPUT IV.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XLIX. 8. Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: adorabunt te filii patris tui.

9. Catulus leonis Juda: ex germine, fili mi, adscendisti. Recumbens dormisti ut leo, et tamquam catulus: quis suscitabit eum?

10. Non deerit judex ex Juda, et princeps de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est; et ipse erit expectatio gentium,

11. Alligans ad vitem asinam suam, et cilicio pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ anaboladium suum.

12. Hilares oculi ejus a vino, et dentes candidiores quam lac.

Lectio Vulgata.

8. Juda, te laudabunt fratres tui: manus tua in cervicibus inimicorum tuorum; adorabunt te filii patris tui.

9. Catulus leonis Juda: ad prædam, fili mi, ascendisti: requiescens accubuisti ut leo, et quis suscitabit eum?

10. Non auferetur sceptrum de Juda, et dux de femore ejus, donec veniat qui mittendus est, et ipse erit expectatio gentium.

11. Ligans ad vineam pullum suum, et ad vitem, o fili mi, asinam suam. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium suum.

12. Pulcriores sunt oculi ejus vino, et dentes ejus lacte candidiores.

De benedictione Judæ, quæ Christo, ejusque incarnationi, passioni, resurrectioni, atque aliis mysteriis accommodatur.

16. Et quia per admixtionem generis Juda et Levi tribus junctæ sunt, ideo Matthæus ex tribu Juda describit[1] ejus familiam. Et Apostolus ait: *Quoniam de Juda ortus est Dominus noster.* Ut ex tribu Levi sacerdotalis et plena sanctitatis annumeretur hereditas: ex tribu autem Juda, ex qua David et Salomon et reliqui reges fuerunt, regalis successionis splendor effulgeat:[2] ut idem et rex et sacerdos Scripturarum testimonio demonstretur. Meritoque se circa gratiam Judæ Jacob sanctus effudit dicens: *Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum: adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda: ex germine, fili mi, adscendisti.*[3] *Recumbens dormisti ut leo, et tamquam catulus: quis suscitabit eum? Non deerit judex ex Juda, et princeps de femoribus ejus, donec veniat cui repositum est; et ipse erit exspectatio gentium, alligans ad vitem asinam suam, et cilicio pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ anaboladium suum. Hilares oculi ejus a vino, et dentes candidiores*[4] *quam lac.*

Matth. I, 3. Hebr. VII, 14. Gen. XLIX, 8 et seq.

17. Ad Judam quidem patriarcham dirigi videtur alloquium, sed Judas[5] ille posterior verus confessor exprimitur, qui ex ea tribu natus est, qui solus laudatur a fratribus, de quibus dicit: *Narrabo nomen tuum fratribus meis.* Dominus per naturam, frater per gratiam, cujus manus quas expandit ad populum non credentem, super dorsum inimicorum suorum. Iisdem enim manibus, atque eadem passione suos texit, et subjugavit adversarias potestates, omnesque fidei et pietatis exsortes subditos sibi fecit. De quibus ait Pater ad Filium: *Et dominaberis in medio inimicorum tuorum:* quos inimicos sua malitia fecit, non Christi voluntas. In quo magna gratia

Ps. XXI, 23. Ps. CIX, 2.

A Domini. Etenim spiritales nequitiæ, quæ ante cervicem nostram jugo solebant captivitatis inflectere, ita ut David ipse manus quodammodo super se triumphantium sentire se scriberet dicens: *Super dorsum meum fabricaverunt peccatores*, ipsæ nunc subditæ triumpho Christi, et quibusdam manibus ejus, id est, factis operibusque subjectæ, perpetuæ subeunt captivitatis ærumnam. Ipse utique qui adoratur a filiis Patris sui, quando adoratur a nobis, quibus ipse B permisit ut Patrem vocemus, cujus servum esse virtutis est.

Ps. CXXVIII, 3

18. *Catulus leonis Juda.* Nonne evidenter et Patrem expressit, et Filium declaravit? Quid tam evidens, quo unius naturæ Filius Dei cum Patre esse doceatur? Leo ille, hic catulus leonis. Vili comparatione ejusdem naturæ ac potentiæ unitas intelligitur. Rex ex rege processit, fortis ex forte. Quia futuros prævidebat qui filium adserrent junioris ætatis, occurrit his subjiciens: C *Ex germine, fili mi, adscendisti. Recumbens dormisti ut leo, et tamquam catulus.* Et alibi habes, quia catulus[6] ipse est leo de tribu Juda. Ergo quia catulum dixerat, bene statim leonem posuit, hoc est dicere: Non capiantur aures vestræ, quia catulum audierunt: Filium expressi, non dixi minorem. Et ipse est leo sicut Pater. Audiant quia et leonem, et catulum appellavit: leonem quasi perfectæ plenæque virtutis: catulum, quasi Filium; ne quis cum audiret æqualem D Patri, non putaret Filium. Non sic laudatur Filius, ut separetur a Patre. Ille probat æqualem, qui Filium confitetur.

Apoc. V, 5.

19. Mirifice autem et incarnationem ejus expressit dicens: *Ex germine, fili mi, adscendisti;* eo quod tamquam frutex terræ in alvo Virginis germinavit, et ut flos boni odoris ad redemptionem mundi totius maternis visceribus splendore novæ lucis emissus adscenderit,[7] sicut Esaias dicit: *Exiet virga de radice Jesse, et flos de*[8] *radice ejus adscendet.* Radix familia Judæorum, virga Maria, flos Mariæ Christus. Recte virga quæ[9] regalis est generis, de domo et patria David, cujus flos Christus est qui fetorem mundanæ colluvionis abolevit, et vitæ æternæ odorem infudit.

Is. XI, 1.

20. Habes ergo incarnationem, accipe passionem: *Recumbens,* inquit, *dormisti ut leo:* quando jacuit in sepulcro, velut quodam corporis sui somno quietus, sicut ipse ait: *Ego dormivi, et* F *requievi, et surrexi; quoniam Dominus suscepit me.* Unde et Jacob ait: *Quis suscitabit eum?* hoc est, quem Dominus suscipiet. Quis est alius qui resuscitet, nisi ipse se sua Patrisque resuscitet potestate? Video natum auctoritate propria, video mortuum propria voluntate, video dor-

Ps. III, 6.

[1] Mss. A, N', *descripsit.*
[2] Mss. A, N', *affulgeat.*
[3] Cod. A, *ex germine mihi ascendisti, fili,* sic et infra.
[4] Maur. *et dentes ejus,* quam vocem *ejus* juxta lectionem nostrorum mss. omisimus utpote quæ vel ab ipso Ambrosio tum paulo infra, tum et alibi omittatur, ut videre est apud Sabb. ad h. l.
[5] Mss. A, N', *Juda.*
[6] Mss. A, N', omitt. *catulus.*
[7] Mss. A, N', *ascenderet.*
[8] Maur. *ex.* At lectio nostra consonat cum ceteris hujus versiculi citationibus quæ passim occurrunt apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.).
[9] Mss. A, N', *quia.*

mientem potestate propria. Qui omnia suo fecit arbitrio, cujus alterius ut resurgat egebit auxiliis? Ipse igitur resurrectionis suæ auctor est qui mortis est arbiter, qui exspectatur a gentibus.

21. Et ideo, *donec ille veniat, non deficiet dux ex Juda;* ut usque ad ejus ortum regalis successionis fides incorrupta servetur. Postea enim, Lib. III *in Luc.* ut docuimus tractatu habito in Evangelium, per Herodem adulterata successio prærogativam dignitatis amisit. Etenim quia verum regem negaverunt, falsos habere cœperunt. Ergo hoc quod dicit Patriarcha, servabitur in judicibus vel regibus Judæorum intemeratæ successionis hæreditas ducta per reges: *donec veniat cui repositum est;* ut Ecclesiam Dei congreget ex conventu nationum omnium, et gentilium devotione populorum, hoc est, ipsum manet, ipsi debitum reservatur, ipsi tantæ gratiæ prærogativa defertur.

22. *Et ipse est exspectatio gentium.* Plus dixit quam si dixisset, ipsum expectant gentes, quod omnis spes Ecclesiæ in ipso recumbat. Ideo dicitur Moysi: *Solve calceamentum pedum tuo-* Exod. III, 5. *rum,* ne ipse sponsus Ecclesiæ crederetur, qui dux plebis eligebatur. Ideo solvit calceamentum Josue, V, 16. suum Jesus Nave, ut venturo tanti muneris gratiam et ipse servaret. Ideo dicit Johannes: *Post me venit vir cujus non sum dignus solvere cor-* [1] Joan. I, 27. *rigiam calceamentorum*[1] *ejus.* Ideo dicit: *Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi,* Joan. III, 29. *qui stat et audit eum, et gaudio gaudet,* hoc est, ipse solus vir est Ecclesiæ, hic est exspectatio gentium, huic deferentes copulam gratiæ nu- [2] ptialis,[2] calceamentum suum solverunt prophetæ. Hic sponsus est, ego amicus sponsi: gaudeo quia venit, quia vocem audio nuptialem, quia jam non dura peccatorum supplicia, dura Legis tormenta, sed remissionem criminum, vocem lætitiæ, sonum jucunditatis, exsultationem festi nuptialis audivimus.

23. Hic est ille *alligans ad vitem asinum suum,* [3] *et cilicio pullum*[3] *asinæ suæ;* ut fervorem Spiritus sancti habeat congregatio nationum ante remissa et negligens, sed jam devota per Christum, et viti illi perpetuæ, hoc est, Domino Jesu, [4] qui ait: *Ego sum vitis, et*[4] *Pater meus agricola,* Joan. XV, 1. velut fructuosi palmites quibusdam inexsolubilis fidei vinculis alligemur. Hoc est illud mysterium, quod pullum asinæ solvi jussit in Evangelio, et ipse Dominus Jesus sedit super eum, ut alligatus ad vitem perpetua sanctorum suavitate requiesceret.

24. *Lavabit,* inquit, *in vino stolam suam.* Bona stola est caro Christi, quæ omnium peccata operuit, omnium delicta suscepit, omnium errores texit. Bona stola, quæ universos induit veste jucunditatis. Lavit hanc stolam in vino, quando cum baptizaretur in Jordane, descendit Spiritus sanctus sicut columba, et mansit super eum. Quo significatur, quod plenitudo Spiritus sancti individua in eo fuerit, nec recesserit. Unde et Evangelista ait: Quia plenus Spiritu sancto Marc. I, 10. Dominus Jesus regressus est ab Jordane. Lavit ergo Jesus stolam suam, non ut suam quæ non erat; sed ut nostram quæ erat, sordem ablueret. Denique addidit: *Et in sanguine uvæ anaboladium*[5] *suum:* hoc est, in passione corporis sui diluit gentes suo sanguine. Etenim Verbi anaboladium gentes sunt, sicut scriptum est: *Vivo ego, dicit Dominus, nisi omnes eos induam sicut vestimentum.* Is. XLIX, 16. Et alibi: *Sicut amictum mutabis eos, et mutabuntur.* Ps. CI, 27. Non ergo sanguine proprio sua peccata, quæ non erant, sed nostra quæ fecimus delicta, mundavit. Et bene uvam dixit, quia sicut uva pependit in ligno. Ipse est vitis, ipse uva. Vitis, ligno adhærens: uva, quia lancea militis apertum latus emisit aquam et sanguinem. Sic enim dixit Johannes: quia exivit de eo aqua et sanguis. Joan. XIX, 34. Aqua ad lavacrum, sanguis ad pretium. Aqua nos abluit, sanguis nos redemit.

25. Et ideo ait Propheta: *Hilares oculi ejus a vino, et dentes candidiores, quam lac,* significans prophetas et apostolos. Alii enim sicut oculi Christi præviderunt et annuntiaverunt ejus adventum, de quibus ipse dicit: *Abraham diem meum vidit, et gavisus est.* Et unus de prophetis Joan. VIII, 56. dicit: *Vidi Dominum Sabaoth:* quem videntes Is. VI, 5. spiritali lætitia complebantur. Alii vero, hoc est apostoli, quos Dominus ab omni peccatorum labe mundavit, super lac candidiores facti sunt, quos macula nulla postea fuscavit. Etenim lac temporale est, gratia autem apostolorum perpetua manet, qui nobis spiritalia illa atque cœlestia conficientes alimenta, mentis internæ viscera saginarunt. Sunt etiam qui mandata Domini lucida, quæ divino ore deprompta sunt, sicut lac nobis facta arbitrentur, quibus nutriti ad panis cœlestis pervenimus alimoniam. Unde et Paulus ait: *Lac vobis potum dedi, non escam; nondum enim poteratis.* Corinthios in principio I Cor. III, 2. fidei potu lactis imbuit. Et sancti illi quorum fides annuntiatur in universo mundo, tamquam ablactati, esca solidiore firmantur.

[1] Mss. A, N', *calceamenti.* Lectio melius textui græco respondens, et fortasse præferenda, cum etiam bis alibi occurrat apud S. Doctorem (V. Sabb. ad h. l.). Præterea hic exigi videtur a contextu, cum paulo post dicatur *calceamentum.*

[2] Cod. A, *copulæ gratiam nuptialis.*

[3] Rom. edit., *asinam suam, et ad palmitem pullum,* etc. Vet. ac mss. aliquot, *asinam suam, et cilicium pullum,* etc. Alii mss. plures et meliores, *asinum suum, et cilicio pullum,* etc. LXX, τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἕλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. Ad quem locum videsis notas Nobilii. (Ed. Maur.)

[4] Mss. A, N' omitt. *et.*

[5] *Anaboladium,* sive ut in quibusdam mss. legitur, *anabolium,* forte *anabolæum,* amiculus erat, quo humeri tegebantur. Sic autem dicebatur, quia ab inferioribus partibus adtolleretur ad superiores, ἀπὸ τοῦ ἀναβάλλεσθαι. (Ed. Maur.)

Anaboladium e duplici ducitur græca voce ἀνά, *super,* et βάλλω, *jacio,* unde significat *pallium,* quod nempe jacitur super humeros.

CAPUT V.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
Gen. XLIX. 13. Zabulon juxta mare habitabit, et ipse secus accessus navium, et pertendet usque ad Sidonem.	13. Zabulon in littore maris habitabit, et in statione navium pertingens usque ad Sidonem.

Benedictione Zabulon Ecclesiam, ut portum salutis, atque ejus principes designari.

26. *Zabulon juxta mare habitabit, et ipse secus accessus navium, et pertendet*[1] *usque ad Sidonem.* Ipsa nominis interpretatio meliora promittit; eo quod latina[2] expressio liberationem significet a nocturnis, quod est utique bonum, et ejus qui sperat in pennis Domini, quem circumdat veritas ejus, ne timeat a timore nocturno, et a negotio perambulante in tenebris.

27. Hic ergo *Zabulon juxta mare,* inquit, *habitabit;* ut videat aliorum naufragia, ipse immunis periculi, et spectet alios fluctuantes in freto istius mundi, qui circumferantur omni vento doctrinæ, ipse fidei radice immobilis perseverans, sicut est sacrosancta Ecclesia radicata atque fundata in fide, spectans hæreticorum procellas, et naufragia Judæorum, quoniam gubernatorem quem habuerant, abnegarunt. Circa fluctus igitur habitat, non fluctibus commovetur, magisque ad subveniendum parata, quam periculo obnoxia; ut si qui tempestatibus acti gravibus confugere ad portum velint, præsto sit Ecclesia tamquam portus salutis, quæ expansis brachiis in gremium tranquillitatis suæ vocet periclitantes, locum fidæ stationis ostendens. Ecclesiæ igitur in hoc sæculo tamquam portus maritimi per littora diffusi occurrunt laborantibus, dicentes esse credentibus refugium præparatum, quo ventis quassata navigia possint subducere.

28. In his Ecclesiis sunt principes Zabulon, et principes Nephthalim, sicut docet LXVII psalmus,[3] quorum alii liberatores sunt a tempestate nocturna, clamantes: *Abjiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis;* alii sunt latitudinis apostolicæ, qui possunt dicere: *Os nostrum patet ad vos, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est.* Ipsi sunt isti qui cum essent in tenebris, lucem viderunt magnam, sicut Propheta testatur dicens: *Regio Zabulon, et regio Nephthalim, via maris trans Jordanem: populus qui sedebat in tenebris, viderunt lucem magnam:*[4] *qui sedebant in regione umbræ mortis, lux orta est eis.*[5]

29. Exploratores igitur secus accessus navium posuit Dominus Deus noster patriarchæ hujus heredes, cujus cura pervigil et spiritalis successio pertendit[6] usque ad Sidonem, hoc est, usque ad gentes pervenit, ut Domini misericordia peccata abluat nationum. Sidon enim[7] primitivus est filius Cham,[8] illius utique qui propter irreverentiam paternæ pietatis, maledictione damnatus est patris. Ergo liberatio nocturna tamquam in excubiis posita propugnaculi spiritalis, ne quis scopulos[9] vitæ hujus possit incidere, pertendit[10] usque ad gravissimorum criminum peccatores, et Sidonios ipsos, qui ante superstitione vehementi venatores scelerum nuncupabantur, et, ut interpretatio docet, soluta hereditate[11] maledicti, donataque hereditate benedictionis absolvit; ut ubi major reatus erat, ibi nunc uberior sit gratia.

CAPUT VI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
14. Issachar bonum concupivit, requiescens inter medias sortes,	14. Issachar asinus fortis accubans inter terminos.
15. Et videns requiem quia bona est, et terram quia pinguis: supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola.	15. Vidit requiem quod esset bona: et terram quod optima: et supposuit humerum suum ad portandum, factusque est tributis serviens.

De benedictione Issachar, quæ mystice de Christo Domino exponitur, præcipue quod nostra sit merces.

30. *Issachar bonum concupivit, requiescens inter medias sortes, et videns requiem quia bona est, et terram quia pinguis: supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola.* Issachar merces dicitur, et ideo refertur ad Christum, qui est merces nostra; quod eum nobis ad spem salutis æternæ non auro, non argento, sed fide et devotione mercemur. Unde et David de ipso dicit: *Ecce hereditas Domini, filii merces, fructus ventris.* Et Moyses de eo dicit: *Merces circa mare inhabitantium.* Hic est qui bonum concupivit ab initio, et quod malum est, desiderare nescivit. De quo et Esaias ait:[12] *Priusquam sciat puer vocare patrem aut matrem, non credidit malitiæ, eligens quod bonum est.* Requievit inter sortes veteris et novi Testamenti, vel[13] in medio prophetarum. Ideoque inter Moysen et Eliam medius apparuit; ut ostenderet nobis

[1] Cod. A, *prætendit.* Cod. N', *protendit.*

[2] Mss. A, N', *et latina.*

[3] Edit. nonnullæ Paris., *sicut docet septuagesimus psalmus;* ultima, *sicut docet psalmus.* At vett. editt., *sicut docet quinquagesimus septimus decimus psalmus.* Quam numerandi rationem non nemo hinc ortam putat, quod psalmi in tres quinquagenas dividerentur, et post primam quinquagenam sequentes numerarentur in hunc modum, *psalmus quinquagesimus decimus, quinquagesimus vigesimus:* et sic de ceteris. Nos vero arbitramur errorem esse in ant. editt. cum in omnibus mss. litteris numericis ita designetur, LXVII ps. (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', *lucem vidit magnam.*

[5] Cod. A, *illis.*

[6] Mss. A, N', *prætendit.*

[7] Mss. A, N', *etenim.*

[8] Ita omnes mss. et veteres editiones. Sed Romana auctoritate Bibliorum emendavit in Chanaan. Maurini veterem lectionem restituentes, animadvertunt vel Ambrosium usum esse aliquo exemplari in quo et pater et filius Cham diceretur, vel errasse calamo librarium. Nos vero opinamur Ambrosium considerasse maledictionem a Noe latam in Chanaan, in hujus parentem Cham recidisse, ideoque non immerito revera dixisse ipsum Cham fuisse maledictum.

[9] Cod. A, *scopulosa.*

[10] Mss. A, N', *prætendit.*

[11] Cod. A, *solum hereditariæ.* Cod. N', *solum hereditate.*

[12] Mss. A, N', *dicit.*

[13] Cod. A, *velut.*

quod in eorum sermonibus requiem habeat, per quos plerique peccatis renuntiantes credunt in Deum vivum: vel quod ipsi sint testes resurrectionis ejus, et beatæ quietis.

31. Itaque ut ad resurrectionis suæ gratiam vocaret gentes (ipsa est enim pinguis et fertilis terra, quæ fructus generat æternos, fructus centesimos et sexagesimos), subjecit humerum suum ad laborandum, subjiciens se cruci, ut nostra peccata portaret. Ideoque dicit Propheta: *Cujus principium super humerum ejus,* hoc est, super corporis passionem divinitatis potestas, vel crux supereminens corpori. Posuit ergo humerum incumbens aratro omnibus subeundis contumeliis patiens, ita subjectus labori, ut vulneraretur propter iniquitates nostras, et infirmaretur propter peccata nostra. *Et factus est vir agricola,* sciens terram suam bono seminare frumento, et fructiferas arbores alta radice plantare.

Is. IX, 6

CAPUT VII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
16. Dan judicabit populum suum tamquam et una tribus Israel.	16. Dan judicabit populum suum sicut et alia tribus in Israel.
17. Et factus est Dan ipsi serpens in via sedens, et in semita mordens calcaneum equi, et cadet eques retrorsum,	17. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens ungulas equi, ut cadat ascensor ejus retro.
18. Salutem expectans a Domino.	18. Salutare tuum expectabo, Domine.

Gen. XLIX.

De benedictione Dan, quæ futurum ex ea tribu Antichristum prænuntiat. Exhortatio ad vitiorum somnum excutiendum subjungitur; post quam eadem tribus prædicitur ad fidem accessura.

32. *Dan judicabit populum suum tamquam et*[1] *una tribus Israel. Et factus est Dan ipsi serpens in via sedens, et in semita mordens calcaneum equi, et cadet eques retrorsum, salutem exspectans a Domino.* Simplex quidem intellectus hoc habet, quod etiam Dan tribus judicem dederit in Israel. Etenim post Jesum Nave Judices fuerunt plebis de diversis tribubus. Fuit autem et Samson de tribu Dan, et judicavit Israel viginti annis. Sed non hunc prophetia significat, at Antichristum qui futurus est ex tribu Dan, sævus judex, et tyrannus immanis, *judicabit populum suum. Tamquam serpens in via, sedens in semita,*[2] dejicere tentabit eos qui viam ambulant veritatis, supplantare cupiens veritatem. Hoc est enim mordere equi calcaneum, ut veneni suffusione equus saucius, et vulneratus dente serpentis, levet calcaneum suum; sicut Judas[3] proditor tentatus a diabolo super Dominum Jesum levavit calcaneum suum, ut dejiceret equitem, qui se dejecit ut omnes levaret. Cecidit igitur non prostratus in faciem quasi dormitans, sed retrorsum, ut a superioribus ad priora se extendens, a Domino exspectaret salutem. Sciebat enim se resuscitandum, et ideo jacentem Adam exspectabat erigere.

Ibid. 16 et seq.

33. Unde nos cum bene in via currimus, caveamus necubi serpens lateat in semita, et subruat vestigium equi, hoc est, corporis nostri, et dejiciat subito equitem dormientem. Nam si vigilemus, cavere debemus aliquatenus, et morsus declinare serpentis. Non ergo nos opprimat somnus negligentiæ, somnus sæculi, non opprimat divitiarum somnus; ne et de nobis dicatur: *Obdormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum.* Sed sunt et equites dormientes, de quibus scriptum est: *Dormitaverunt qui adscenderunt equos.* Si avaritia pectus tuum vulneret, si libido inflammet, dormis eques, et ideo corpus tuum, hoc est, equum tuum non potes refrænare. Vigila ergo, ut etiam si dejectus fueris, hoc est, mortuus fueris, non obdormias. Qui enim obdormiunt somnum suum, nihil inveniunt. Tu autem exspecta salutem a Domino, venturam respice, ut gratiam resurrectionis invenias. Dormiebat Judas: denique verba Christi non audiebat. Dormiebat Judas, et quidem somnum divitiarum, qui mercedem de proditione quærebat. Vidit eum dormientem diabolus, et oppressum avaritiæ somno gravi: misit se in cor ejus, vulneravit equum, dejecit equitem, quem separavit a Christo.

Ps. LXXV, 6.

Ibid. 7.

34. Hanc tribum benedixit Moyses dicens: *Dan catulus leonis, et effugiet ex Basan,* hoc est, ex confusione. Unde secundum græcum magis intelligere debemus, ex quo latinus transtulit, quod Dan ipse factus sit serpens in via sedens. Dan judicium interpretatur. Et ideo grave judicii periculum tribus ista subiit, cui serpens illapsus Antichristus est, qui currentem suis sauciaret venenis. Sed tamen ipsa tribus liberabitur a confusione, cum fuerit confessa equitem resurgentem, qui ait: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis: qui autem me confusus fuerit*[4] *coram hominibus, confundam et ego eum coram Patre meo qui in cœlis est.*

Deut. XXXII, 22.

[4]

Matth. X, 30, 31.

CAPUT VIII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
19. Gad tentatio, tentavit eum, ipse tentavit eos secus pedes.	19. Gad accinctus præliabitur ante eum: et ipse accingetur retrorsum.

Gen. XLIX.

Benedictione Gad tentaturos Dominum Judæos, et vicissim tentandos ab eodem, adumbrari.

35. *Gad tentatio, tentavit eum, et ipse tentavit eos secus pedes.* Tentatio est congregatio et astutia[5] scribarum et sacerdotum qui Dominum Jesum de tributo Cæsaris, et de Johannis baptismate, ut docuit Scriptura, tentabant; quibus Dominus Jesus in sua justitia tentamentum retorsit. *Secus pedes,* hoc est, continuo sine ulla deliberatione referens, quo tentantes magis ipse concluderet. Dicentibus enim: *In qua po-*

Ibid. 19.

[5]

Matth. XXII, 17.

Ibid. 21, 23.

[1] Mss. A, N' omitt. *et.*
[2] Mss. A, N' omitt. *in semita.*
[3] Mss. A, N', *Juda.*
[4] Mss. A, N', *confessus non fuerit.*
[5] Mss. nonnulli, *congressio et astutia,* etc. (Edit. Maur.)

testate hæc facis; non ad quæsita respondit; sed etiam ipse proposuit dicens: *Interrogabo et ego vos unum verbum: quod si dixeritis mihi, et*
Matth. XXII, 24. *ego vobis dicam in qua potestate hæc facio.* Iterum dicentibus: *Licet tributum dari Cæsari, an*
Ibid. 17. *non,* ait: *Quid me tentatis, hypocritæ? Ostendite mihi numisma census.* Et offerentes iterum in-
Ibid. 19. terrogavit: *Cujus est imago et superscriptio?* Dicunt ei: *Cæsaris.* Ibi igitur eos ligavit ipsorum sermonibus, ipsorum obligatione constrinxit. Tunc ait illis: *Reddite ergo quæ sunt Cæsaris,*
Ibid. 21. *Cæsari; et quæ sunt Dei, Deo,* ut contra verba sua venire non possent. Denique mirati abierunt ab eo. Sed non est mirum si secus pedes respondebat, qui ante pedes videbat.

36. Exposuit Moyses evidenter hanc prophetiam Jacob sancti esse de Christo. Sic enim ait: *Benedictus qui ampliavit Gad. Sicut leo requievit confringens brachia et principes, et vidit ab initio suo quia ibi divisa est terra principum collectorum simul cum principibus populorum.*
Deut. XXXIII, 21. *Justitiam fecit Dominus, judicium cum*[1] *Israel.*

37. Agnoscimus itaque quis requieverit sicut leo, quis[2] confregerit brachia potentium, quis a principio divisiones tentantium vidit. Ibi igitur hiatus est terræ, qui absorbeat calumniantes, ubi tentatio perfidorum est.

A *manna in deserto, et mortui sunt: hic est autem panis qui de cœlo descendit, ut si quis ex ipso*[3] *manducaverit, non moriatur.* Et ne quis putaret Joan. VI, 48, 49
quia de hac morte dicit quæ per animæ et corporis secessionem venit, et jure dubitet, cum sciat sanctos apostolos hac morte esse defunctos, addidit: *Ego sum panis vivus, qui de cœlo descendi. Si quis manducaverit ex hoc, vivet in*
Ibid. 51 et 52 *æternum:* hoc est, non de temporali vita dixi supra, nec de morte istius vitæ, qua etiam si
B quis mortuus fuerit, tamen si panem meum acceperit, vivet in æternum. Ille enim accipit, qui seipsum probat: qui autem accipit, non morietur peccatoris morte, quia panis hic remissio peccatorum est.

40. Moyses quoque pulcherrime prophetavit in benedictionibus suis dicens: *Benedictus a filiis Aser, et erit acceptus a fratribus suis; et intinget in oleo pedem suum, et ferrum, et æramentum est calceamentum ejus. Et sicut dies tui sunt, sic*
C *erunt virtutes tuæ. Non est quisquam sicut est Deus tuus in cœlo; adjutor tuus, et magnus dominus firmamenti: et protegens te Deus initii, et per vires brachiorum potentium ejecit a facie tua inimicum tuum, dicens: Pereat. Et inhabitabit Israel fidens solus super terram: Jacob in frumento et vino; et cœlum tibi cum nebula roris erit.*
Deut. XXXIII, 24 et seq.

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XLIX. 20. Aser pinguis ejus panis, et ipse dabit escam principibus.

Lectio Vulgata.

20. Aser, pinguis panis ejus, et præbebit delicias regibus.

De benedictione Aser, qua Christi pauperis divitiæ, ac multiplicia in homines dona exprimuntur.

38. *Aser pinguis ejus panis, et ipse dabit escam*
Ibid. 20. *principibus.* Aser interpretatione latina significat divitias. Quis igitur dives, nisi ubi altitudo divitiarum est sapientiæ et scientiæ Dei? Quis dives nisi Dominus Jesus, qui abundat semper, et numquam deficit? Pauper venit in E hunc mundum, et omnibus abundavit, replevit universos. Quantus est in divitiis, qui paupertate sua omnes divites fecit? Sed pauper propter nos, dives cum Patre. Pauper ille, ut nos ab inopia vindicaret; sicut Apostolus docet dicens: *Quia propter vos pauper est factus, cum*
II Cor. VIII, 9. *dives esset, ut illius inopia vos ditaremini.* Cujus inopia ditat, sanat fimbria, fames satiat, mors vivificat, sepultura resuscitat. Hic ergo dives est thesaurus, hujus pinguis panis. Et bene pinguis F quem qui manducaverit, esurire non poterit. Hunc panem dedit apostolis, ut dividerent populo credentium; hodieque dat nobis eum, quem ipse quotidie sacerdos consecrat suis verbis. Hic ergo panis factus est esca sanctorum.

39. Possumus et ipsum Dominum accipere, qui suam carnem nobis dedit, sicut ipse ait: *Ego sum panis vitæ. Patres vestri manducaverunt*

[1] Mss. A, N', *in.*
[2] Mss. A, N', omitt. *quis.*

CAPUT X.

D *Lectio S. Ambrosii.*

21. Nephthalim vitis remissa, porrigens in germine decorem.

Lectio Vulgata.

21. Nephthali, cervus emissus, et dans eloquia pulchritudinis. Gen. XLIX.

Benedictionem Nephthalim, fidelium Christo, tamquam viti palmites, hærentium, et mortis vinculis exsolutorum imaginem esse.

41. *Nephthalim vitis remissa, porrigens in ger-*
Ibid. 21. *mine decorem.* Sarmentum vitis aliud amputatur, quod videtur inutile, ne cassa vitis sarmentorum exsultatione luxuriet: et aliud paulisper recidetur ac remittetur, ut fructum adferat, cujus decus[4] in generatione porrigitur; [4]
quia dum ad superna se subrigit, vitem amplectitur, et ad verticem adscendens, jugi quædam colla vitium pretiosi palmitis vestit monili. Est et ille decus in generatione, quia plenis palmitibus multos fructus exundet.

42. Decorum hoc, sed multo illud pulcrius, quod hærentem palmitem viti significat spiritali, cujus nos sarmentum sumus, et fructum adferre possumus, si maneamus in vite: sin autem, præcidimur.

43. Sanctus patriarcha Nephthalim erat palmes abundans. Unde Moyses dicit: *Nephthalim satietas accipientium, replebitur benedictione a Do-*
mino, mare et africum possidebit, exponens hoc Deut. XXXIII, 23.
quod Jacob dixerat, quid sit vitis remissa, hoc est, per fidei gratiam vinculis mortis exutus: in quo significatur populus Dei ad libertatem fidei,

[3] Maur. *ex eo.* Lectionem nostram prætulimus utpote quæ etiam apud Augustinum occurrat (V. Sabb. ad h. l.).
[4] Mss. A, N', *decorus.*

et ubertatem vocatus gratiæ toto orbe diffusus, qui jugum Christi bono fructu vestiat, et ligna veræ illius vitis, hoc est, mysteria dominicæ crucis ambiat, nec timeat confessionis ejus periculum, sed magis etiam in persecutionibus positus Christi nomine glorietur.

44. Hic est vere remissus a vinculis, qui nullo nexu formidinis alligetur. Unde et Propheta dicit: *Exibunt, et tripudiabunt sicut vituli* Malac. IV, 2. *resoluti vinculis.* Ideoque in germine suo decorem porrigit, quia in loco pascuæ collocatus, et super aquam refectionis educatus, per sacramenta regenerationis suæ germinat bonum verbi decorem, ed adsumitur in illam pulcherrimam Christi gratiam, qui potest venustatem tui decoris augere.

45. Denique super omnes decorus, quod habet donat; quia nemo potest donare quod non habet. Ideoque dictum est: *Dominus regnabit,* P[s]. XCII, 1. *decorem induit.* Induit enim decorem Ecclesiæ gratia, quæ in illo lavacro deponens fœditatem omnium delictorum, splendore gratiæ cœlestis enituit. Ideoque sponsus de ea dicit: *Quænam est hæc prospiciens tamquam diluculum, speciosa sicut* Cant. VI, 9. *luna, electa sicut sol, miraculum sicut ornatus?*[1]

CAPUT XI.

Lectio S. Ambrosii.

Gen. XLIX. 22. Filius ampliandus meus Joseph, filius ampliandus meus, zelatus filius meus adolescentior ad me revertere.

23. In quem consilium confe-rentes maledicebant, et intendebant in eum domini arcum,

24. Et contriti sunt cum potentia arcus eorum, et dissoluti sunt nervi brachiorum manuum eorum per manum potentis Jacob; indeque prævaluit Israel a Deo patris tui.

25. Et adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione cœli a summo, et benedictione terræ habentis omnia. Propter benedictionem uberum et vulvæ

26. Benedictiones patris tui et matris tuæ prævaluerunt super benedictiones montium manentium; et desideria collium æternorum erunt super caput Joseph, et super verticem eorum quibus præfuit, fratrum.

Lectio Vulgata.

22. Filius accrescens Joseph, filius accrescens et decorus aspectu: filiæ discurrerunt super murum.

23. Sed exasperaverunt eum, et jurgati sunt, inviderunt que illi habentes jacula.

24. Sedit in forti arcus ejus, et dissoluta sunt vincula brachiorum et manuum illius per manus potentis Jacob: inde pastor egressus est lapis Israel.

25. Deus patris tui erit adjutor tuus, et omnipotens benedicet tibi benedictionibus cœli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum et vulvæ.

26. Benedictiones patris tui confortatæ sunt benedictionibus patrum ejus, donec veniret desiderium collium æternorum: fiant in capite Joseph, et in vertice Nazaræi inter fratres suos.

In benedicendo Joseph longiorem fuisse beatum Jacob, quia præfigurata in eo Christi videbat mysteria. His porro ejusdem benedictionis partes singulæ applicantur.

46. Nunc ut tamquam epilogo quodam concludamus historiam, sicut et Scriptura conclusit divina,[2] prophetiam sancti Jacob de sancti Joseph nomine digeramus: *Filius am-*

A *pliandus meus Joseph, filius ampliandus meus, zelatus*[3] *filius meus adolescentior ad me revertere.* 3
In quem consilium conferentes maledicebant, et intendebant in eum domini arcum, et contriti sunt cum potentia arcus eorum, et dissoluti sunt nervi brachiorum manuum eorum per manum[4] *potentis* 4
Jacob; indeque prævaluit Israel a Deo patris tui.[5] 5
Et adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione cœli a summo, et benedictione terræ habentis omnia. Propter benedictionem uberum et
B *vulvæ benedictiones patris tui et matris tuæ prævaluerunt*[6] *super benedictiones montium manentium; et desideria collium æternorum erunt super caput Joseph, et super verticem eorum quibus præfuit, fratrum.* 6 Gen. XLIX, 22 et seq.

47. Quæ causa est quod super omnes filios, Joseph filium uberius prosecutus est pater, nisi quia præfigurata in eo jam Christi videbat mysteria? Unde benedicens illum magis qui exspectabatur, quam illum qui videbatur, ait: *Filius*
C *meus ampliandus Joseph.* Quis est ampliandus, nisi Christus, cujus gratia semper augetur[7] et 7
finem processus sui non habet gloria? De quo et Johannes dicit: *Illum oportet crescere, me autem minorari;*[8] quia per ipsius illud salutare 8 Joan. III, 30.
perfectumque nomen cumulata est in hoc mundo et abundavit gratia. *Filius meus ampliandus;* et ideo quia videbant eum crescere fratres, et invidere cœperunt. Intelligibilis autem Joseph et zelum incidit ab iis quos magis fovebat. Deni-
D que dicebat: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel.* Et illi dicebant: *Nescimus unde sit.* Matth. XV, 24.
Ille curabat eos, et illi negabant eum.

48. *Filius,* inquit, *meus adolescentior.* Revera Joan. IX, 24.
adolescentior, qui erat pene ultimus natu. Denique et Scriptura dicit: *Amabat eum Jacob, quia*[9] *filius senectutis erat illi.* Quod etiam ad 9 Gen. XXXVII, 3.
Christum refertur. Senescenti enim mundo et jam occidenti illucescens Dei Filius per Mariæ virginis partum, serus advenit; quasi filius se-
E nectutis secundum sacramentum[10] suscepit cor- 10
pus[11] qui erat ante sæcula semper apud Patrem. 11

49. Unde dicit ad eum Pater: *Ad me revertere,* vocans eum ad cœlum de terris, quem propter nostram salutem miserat. Itaque resuscitans Filium suum unigenitum, evacuavit consilium maledicentium. Unde et Esaias dicit: *Vanum consilium spiritus vestri.* Et convitia quæ Is. XIX, 11.
quasi jaculantes sagittas dirigebant, solvit omnia: contrivit eorum potentiam, qui in suis virtutibus,
F et non in Deo confidentes erant. *Inde,* inquit, *prævaluit Israel a Deo patris tui, et adjuvit te*

[1] Editt. vett., *mirabilis sicut ornatus.* Rom., *mirabilis sicut ordinatio,* Mss. ut nos in textu. LXX vero, Σάμβος, ὡς τεταγμέναι. *Pavor, ut ordinatæ;* supple *acies.* Unde Symmachus ita habet: ἐπίφοβος ὡς τάγματα παρεμβολῶν; et Vulgata: *Terribilis ut acies ordinata.* (Edit. Maur.)

[2] Maur. omitt. *divina.*

[3] Maur. *zelandus.* At lectio nostra occurrit etiam alibi apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.). Convenit quoque nostra lectio iis quæ occurrunt n. 47: *Zelum incidit ab iis,* etc.

[4] Mss. A, N', *per manus.*

[5] In hoc loco mss. et ant. editt. ferme non differunt, nisi quod ubi in his legitur: *Ille qui prævaluit a Deo Israel patri tuo;* et in Rom. .....*pater tuus,* habent illorum plerique omnes: *Indeque prævaluit Israel a Deo patris tui.* (Edit. Maur.)

[6] Cod. N', *benedictio..... prævaluit.*

[7] Cod. A, *superaugetur.*

[8] Cod. A, *minui.* Quæ lectio occurrit etiam apud eundem S. Doctorem Comm. in Lucam lib. II, n. 81.

[9] Mss. A, N', *tamquam.*

[10] *Secundum sacramentum* hic idem est, ac secundum mysterium in Joseph præfiguratum. (Edit. Maur.)

[11] Mss. A, N', *sacramentum suscepti corporis,* ut editiones ante Maurinam.

Deus meus. Quis est qui confortavit Israel, et adjuvit filium, nisi solus Deus Pater qui dixit: *Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, suscipiat eum anima mea?* Is. XLII, 1.

50. *Et benedixit eum benedictione cœli desuper et benedictione terræ habentis omnia.* Omnia enim subjecit ei, cœlestia sicut benedictionem cœli, et terrena sicut benedictionem terræ; ut et hominibus et Angelis dominaretur.

51. Itaque in illo velut contemptibili corpore, *Prævaluisti,* inquit, *propter benedictionem uberum et vulvæ, benedictiones patris tui et matris.* Ubera vel duo Testamenta dixit, quorum altero annuntiatus est, altero demonstratus. Et bene ubera, quoniam velut quodam nos spiritali lacte nutritos educavit, et obtulit Deo Filius:[1] vel Mariæ dicit ubera, quæ vere benedicta erant, quibus sancta Virgo populo Domini potum lactis immulsit. Unde et illa mulier in Evangelio ait: *Beatus venter qui te portavit, et ubera quæ suxisti.* Luc. XI, 27. Quod autem ait: *Vulvæ benedictionem patris tui et matris,* si vulvam solam Mariæ velimus intelligere, cur utramque benedictionem[2] conjunxerit, latebit causa. Potuit enim dicere de sola vulva matris. Sed pulcrius arbitror, ut secundum spiritale mysterium intelligamus utramque generationem Domini Jesu, et secundum divinitatem, et secundum carnem; quia ante sæcula est generatus ex Patre. Unde et Pater ait: *Eructavit cor meum verbum;*[3] eo quod ex illa intima et incomprehensibili Patris processit substantia, et in ipso est semper. Ps. XLIV, 2. Unde et Evangelista ait:[4] *Deum nemo vidit umquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Joan. I, 18. Sicut ergo sinus Patris spiritalis intelligitur intimum[5] quoddam paternæ caritatis naturæque secretum, in quo semper est Filius: ita etiam Patris spiritalis est vulva, interioris arcanum, de qua tamquam ex genitali alvo processit Filius. Denique diverse legimus nunc vulvam Patris, nunc cor ejus quo verbum eructavit, nunc os ejus ex quo justitia processit, ex quo prodivit sapientia, sicut ipse ait: *Ex ore Altissimi prodivi.* Eccli. XXIV, 5. Ita cum unum non definitur, et unum omnia sonant, spiritale magis mysterium generationis paternæ, quam membrum aliquod corporale significat. Sed sicut illam ex Patre generationem intelligimus: ita etiam ad consummationem fidei generationem Mariæ intelligamus, quando[6] benedicitur vulva matris, illa utique Mariæ virginalis,[7] quæ nobis edidit Dominum Jesum. De qua Pater[8] dicit per Hieremiam prophetam: *Priusquam te formarem in utero, novi te; et priusquam exires de vulva matris, sanctificavi te.* Geminam igitur Propheta in Christo substantiam declaravit, divinitatis et carnis: alteram ex Patre, alteram ex Virgine; ita tamen ut non exsors suæ esset divinitatis, cum ex Virgine nasceretur, et esset in corpore. Jer. I, 5.

52. Unde et *convaluit super omnes montes, et desideria collium æternorum.* Super omnes enim illos sublimis meriti viros patriarchas et prophetas et apostolos; sed etiam ultra solem, lunam, Archangelos,[9] tamquam cœli lumen emicuit, sicut ipse ait: *Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum.* Matth. X, 24. Quis enim illorum fuit, cui subjecta essent omnia, quibus ipse donavit quod erant? In quo benedicuntur omnes sancti ejus, quia ipse est super capita omnium caput omnium. Caput enim mulieris vir, caput viri Christus. *Et super vertices montium,*[10] quia ipse est supereminens vertex universorum: sed justorum est vertex altissimus. Quos fratres vocat, acquisitos per gratiam, et quoddam regenerationis consortium. Unde et de fratribus Joseph illos magis fratres intelligimus, de quibus dicit in psalmo: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ cantabo tibi.* Ps. XXI, 23.

53. Denique et Moyses completurus vitæ istius cursum cum benediceret tribum Joseph, non illum utique jam defunctum Joseph, sed Christum benedicebat, sicut habes scriptum de Joseph: *A benedictione Domini terra ejus, a finibus cœli, et a rore, et ab abyssis fontium deorsum, et secundum horam factum solis cursum, et a convenientibus mensibus, et a vertice montium, ab initio, et a vertice collium æternorum, et ad horam terræ plenitudinis et ab eo qui visus est in rubo, veniat super caput Joseph benedictio, et super verticem ipsius. Honorificus sit*[11] *inter fratres. Primogenitus tauri decus ejus, cornua unicornui. In ipsis gentes ventilabit simul usque ad extremum terræ. Ipse myriades Ephræm,*[12] *et ipse chiliades Manasses.* Deut. XXXIII, 13 et seq.

54. Benedictio eadem est, quæ omnem habet et cœlestium et terrestrium plenitudinem, et specialem Christi gratiam: qui visus in rubo dixit ad ipsum Moysen: *Solve calceamentum pedum tuorum:* qui est super omnes Deus;[13] quia *ipse est caput corporis Ecclesiæ: qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut fiat in omnibus ipse primatum tenens; quoniam in ipso complacuit omnem plenitudinem inhabitare.* Et ideo Coloss. I, 18, 19. soli benedictionis hujus prærogativa defertur, a summitate cœli usque ad extremum terræ. *Ipse* enim *est ante omnes, in quo constant omnia:* Ibid. 17.

[1] Editt. omnes ante Maurinam, *obtulit Deo filios.* Contra omnes mss..... *Filius.*

[2] Cod. A, *cum utrumque benedictione.*

[3] Mss. A, N', *verbum bonum.*

[4] Mss. A, N', *dicit.*

[5] Cod. A, *initium.*

[6] Cod. A, *qua.*

[7] Mss. A, N', *Mariæ Virginis.*

[8] Editt. omnes cum Vat. cod. *De quo partu dicit Dominus;* Mss. autem magno consensu, *De qua* (*vulva* nimirum) *pater dicit,* etc. (Edit. Maur.)

[9] Cod. A, *et Archangelos.*

[10] Mss. A, N', *vertices omnium.*

[11] Mss. A, N' omittunt *sit;* quod etiam alibi D. Ambrosius omittit.

[12] Mss. A, N', *Ipse mysteria de se fremet,* ut quædam editiones ante Maurinam. Unus mss. apud Maur., *Ipsi..... ipsi.* Lectio non contemnenda.

[13] Editiones omnes ante Maur. *Deos;* sed mss. omnes legunt *Deus.*

qui etiam per sanguinem crucis suæ pacificavit Coloss. I, 20. *omnia, sive quæ in terris sunt, sive quæ in cælo.* Cujus typum præferens pulcre benedicitur sanctus Joseph, ut honorificetur inter fratres.

55. *Primogenitus tauri decus ejus, habens cornua unicornui, in quibus gentes ventilabit.* Et bonus taurus quasi hostia pro delictis, et totius mundi victima, ut pacificaret omnia. Cujus decus sanctum; omne enim sanctum primogenitum, sicut alibi demonstravimus. Unde et Levi non ætatis ordine, sed sacræ successionis prærogativa primogenitus meruit nuncupari. Et vere sanctum decus ejus, de quo scriptum est resurgente: *Speciosus forma præ filiis hominum;* quia ipse est primogenitus ex mortuis, habens cornua unicornui. Sed cum dixerit cornua, quomodo posuerit unicornui, requirendum; cum ipsum unicornuum inter generationes ferarum, ut periti ajunt, non inveniatur? Et ideo Verbum unicum magis æstimare debemus, quia substantivum Verbum Dei unum est, non multa verba. Unde et Anna ait: *Dominus judicat fines terræ, et dabit virtutem regi, et exaltabit cornu Christi sui.* Et Esaias ait: *Vinea facta est dilecto in cornu in loco uberi;* quoniam in Dei Filio unigenito floret Ecclesia, tenens unicum Dei Verbum, in quo est virtutis atque sapientiæ plenitudo, cujus ubertate seges fidei pullulavit. Quod Verbum sequuntur sancti.

Lib. II *De Cain et Abel*, c. 2, n. 3, 12.

Ps. XLIX, 3.

I Reg. II, 10.

Is. V, 1.

56. *Decem millia,* inquit, *Ephræm, et millia* Deut. XXXIII, 17. *Manasses,* id est, et Judæorum et gentium dominetur, et ex utroque populo acquirat sibi Ecclesiæ plenitudinem. Ideoque dexteram suam super Ephræm posuit sanctus Jacob: eo quod legamus dicentem illam in Canticis canticorum: [1] *Frater meus candidus et rubeus, electus ex*[1] [2] *decem millibus.* Denique etiam David juvenculæ[2] Mariæ auctorem, ex cujus successione Christus est natus per Virginis partum, in decem millibus prædicabant, Saul autem in millibus; cum reverentiæ gratia circa regem magis præponderare[3] debuissent. Qui ergo cornu Christi exaltaverit confessus ejus gloriam, ipse quoque accipiet cornua. Unde etiam sancti unicornui dicti sunt in psalmi versiculo: *Et dilectus tamquam filius unicornuorum.* Etenim sicut animal hujusmodi, cum ei oriuntur cornua, processum significat plenioris ætatis: ita cum e capite quodam nostræ animæ cornua pullulare cœperint, processum videntur perfectioris significare virtutis, et tamdiu crescunt, quamdiu compleantur. Hoc cornu Dominus Jesus comminuit gentes, ut superstitionem obtereret, salutem redderet,

Cant. V, 10.

[3]

Ps. XXVIII, 6.

A sicut ipse ait: *Percutiam, et sanabo.* Ideoque Deut. XXII, 29. tamquam imitator tauri hujus Propheta dicit: *In te inimicos nostros ventilabimus cornu,* id Ps. XLIII, 6. est, *altitudinem omnem elevantem se adversus Dei scientiam destruentes.* Et ideo juxta Legem II Cor. X, 5. munda animalia cornua habent: Lex enim spi- Deut. XIV, 4. ritalis est. Qui enim possunt sæculi hujus illecebras verbo Dei, et virtutis observantia propulsare, cornibus velut quibusdam capitis sui armis videntur esse muniti. Meritoque et tuba

B cornea dicitur virtus sermonis mirabilis, quæ Ps. XCVII, 6. bonos Christi milites accendit ad prælium, ut de hoste diabolo manubias reportemus. In acie igitur sumus, et plurimos ex nobis videmus in adversarii castris esse captivos: hi nobis jugo gravissimo servitutis exuendi sunt.

CAPUT XII.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*
C 27. Benjamin lupus rapax, mane comedet adhuc, et ad vesperam dividet escam principibus.	27. Benjamin lupus rapax, mane comedet prædam, et vespere dividet spolia. Gen. XLIX.

De benedictione Benjamin; qua mystice Pauli adversus Ecclesiam persecutio, nec non ejusdem conversio atque prædicatio significantur.

57. Plurimos lupos habet diabolus, quos ad Christi oves dirigit; et ideo intelligibilis Joseph, ut oves servaret suas, ipsum inimicum venientem ad diripiendas oves rapuit,

D lupum Paulum faciens ex persecutore doctorem. De quo dicit Jacob, sicut scriptum est: *Benjamin lupus rapax; mane comedet adhuc, et ad vesperam dividet escam principibus.* Lupus Ibid. 27. erat cum dispergeret et devoraret oves Ecclesiæ. Sed qui lupus venerat, pastor est factus. Lupus erat cum Saulus erat,[4] quando intrabat in do- [4] mos, et viros ac mulieres trahebat in carcerem. Lupus erat quando spirans minas et homicidia in discipulos Domini, petebat epistolas a prin-

E cipibus[5] sacerdotum, ut invaderet servos[6] Chri- [5] [6] sti. Quem tamquam lupum nocturnis tenebris oberrantem effusa Jesus luce cæcavit. Ideo Rachel cum pareret Benjamin, vocavit nomen ejus, *Filius doloris mei,* futurum prophetans ex ea Gen. XXXV, 18. tribu Paulum, qui affligeret filios Ecclesiæ persecutionis suæ tempore, et gravi matrem dolore vexaret. Sed tamen idem postea principibus escam posteriore divisit tempore, evangelizans gentibus Dei verbum, et plurimos ad fidem provocans; quo disputante, sicut legimus, Paulus

F proconsul,[7] et Publius princeps,[8] Domini gratiam [7] [8] receperunt. Act XIII, 12, et XXVIII, 8.

[1] Mss. A, N', *de.*

[2] Mulieres nempe illæ quæ choros ducentes Davidi occurrerunt postquam occidisset Goliath ex bello revertenti, ut habetur I Reg. XVIII, 6 et 7.

[3] Mss. A, N', *proponere.*

[4] Mss. A, N', *esset.*

[5] Cod. A, *a principe.*

[6] Mss. A, N', *servulos.*

[7] Cod. A, *sicut legatus Paulus.*

[8] Sic edit. Rom. et quatuor mss. At editt. vett. et alii mss. melioris notæ, *qui eo disputante, sicut legatus Pauli proconsulis, et Publius princeps,* etc. Quæ tamen lectio si vera esset, sanctum Doctorem exemplari a Bibliis et versionibus omnibus quæ nunc habentur, discrepante usum esse oporteret. Nam ubique non Pauli proconsulis legatus, sed ipse Paulus proconsul narratur conversus ab Apostolo. Excipimus tamen versionem Arabicam. In hac siquidem aperte duæ personæ ex Sergio Paulo constituuntur, ubi secundum latinam ejus interpretationem ita legimus: *Qui* (nempe Elymas magus) *erat apud Sergium tribunum cum Paulo viro prudente.* Quod

58. Pulchre autem etiam Moyses cum benediceret Benjamin tribum, dixit: *Dilectus a Domino habitabit fidens, et Deus obumbrabit super eum omnibus diebus, et inter humeros requiescet* Deut. XXXIII, 2. *dilectus a Domino,* qui etiam vas electionis est factus. Neque enim aliter nisi Domini est miseratione et amore conversus. Unde et ipse nihil merito tribuens suo, sed totum deferens Christo ait: *Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id* I Cor. XV, 9, 10. *quod sum, et gratia ejus egena in me non fuit.* Habitabit fidens in domo quam ante vastabat, habitabit in tabernaculis Christi, qui ante sicut lupus errabat in silvis. Et Deus obumbravit super eum, quando visus est ei Christus. Qui licet apertis oculis videret nihil, tamen Christum videbat. Et merito videbat præsentem, quem etiam audiebat loquentem. Non cæcitatis est obumbratio ista, sed gratiæ. Denique Mariæ dicitur: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* Luc. I, 35

59. *Et inter humeros requiescet,* hoc est, inter bonos actus, et opera pretiosa. Nam et supra habes quod Issachar supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola. Quem Paulus imitatus, posuit fidei novella plantaria, ideoque quasi bonus agricola dixit: *Ego plantavi, Apollo rigavit.* I Cor. III, 6.

sane lectioni priscarum editionum favere potest, si dicamus Sergium illum ex versione Arabica tribunum ab Ambrosio legatum Pauli proconsulis dictum fuisse. (Edit. Maur.)

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE ELIA ET JEJUNIO.

Maurinam *Admonitionem* huic libro præmissam iterum in tres paragraphos distinguimus pro rerum diversitate quæ eadem proponuntur. Sit igitur:

§ 1.

De Objecto libri, ejus partibus, titulo, affinitate cum quibusdam D. Basilii homiliis, occasione scribendi, et tempore quo editus sit.

« Legenti hunc librum haud difficile fuerit tres in eo partes animadvertere. In prima eaque præcipua « de jejunio agitur, et potissimum de Quadragesimali quod festa paschalia antecedit. Primo itaque illud « Ambrosius adserit quamdam esse pugnam, cujus beneficio victoriam crucis, et Dominicæ resurrectionis « trophæum reportamus: in hoc autem prælio ipsum Dominum, ut nobis traderet pugnandi artem, et vin- Cap. 1. « cendi gratiam impertiret, præcurrere voluisse. Postea quanta jejunii virtus sit, brevi dinumeratione prodi- « giorum, quæ ipsius ope ab Elia patrata memorantur, aperit. Verumtamen cum jam multos libros *De* « *Eliæ gestis* scripsisset, pluribus de illo se disputaturum negat, contentus nobis suasisse ut eumdem in « sacro quadraginta dierum jejunio imitemur. Cap. 2 et 3.

« Sic quasi præfatus de jejunio, propius ad argumentum suum accedit. Ostendit eamdem esse jejunii ac Cap. 3, n. 5. « mundi antiquitatem: legem abstinentiæ ante ceteras a Deo latam, qua violata Adamus nuditatem cogno- « verit suam: declarat Noachi exemplo ignotum ad id temporis fuisse vini usum: Abraham in convivio Cap. 4. « suo Angelis ipsique adeo mundi totius Domino vinum non ministrasse: Moysen denique populo solam Cap. 5. « aquam per miraculum suppeditasse in deserto. Ad hæc nobis eumdem illum Moysen, Elisæum, Danie- « lem, aliosque præstantissimos viros qui propter jejunium celebrati sunt, proponit. Hinc venitur ad jejunii « utilitates, eisque magno numero recensitis intemperantiæ ac luxus incommoda, turbæ, dispendia oppo- « nuntur. Neque vero illud prætermittitur, jejunii opera nos ad mysticæ mensæ, hoc est, eucharistiæ so- Cap. 6, 7, 8, 9 et 10. « cietatem admitti. Hæc sanctus Antistes præcipiendo qua ratione nos jejunare oporteat, concludit.

Cap. 10, n. 34 et seq. « Secunda parte Ambrosius in sui temporis intemperantissima convivia invehitur. Describit primo *vul-* « *garium et vilissimorum hominum* compotationes atque ebrietates. Deinde ad epulas *potentium et for-* Cap. 11. « *tissimorum adolescentum* transit. Et quo eorum temulentiam magis odiosam reddat, expressas ac velut Cap. 12 « spirantes ipsorum imagines ob oculos ponit. Perstringit etiam modos quosdam bibendi adeo stupendos, Cap. 13 et seq. « ut nisi illis nostræ ætatis ganeones insania sua fidem facerent, ferme viderentur incredibiles. Postremo « feminarum quoque objurgat vinolentiam, qua illæ percitæ Baccharum instar per urbis compita discur- Cap. 17, n. 61. « rebant, eaque perpetrabant, quæ non ipsis magis, quam spectatoribus essent perniciosa.

Cap. 18, n. 66. « In tertia parte opportunitatem verborum Isaiæ, quæ in Ecclesia eodem die lecta fuerant, arripiens, « docet hanc mensæ licentiam vitiorum omnium, et ipsius quoque avaritiæ qua per fas et nefas sumptus « luxuriæ corraduntur, seminarium ac matrem esse. Attamen ex sequentibus Isaiæ verbis probat clemen- Cap. 19. « tissimum juxta ac peritissimum medicum esse Deum, qui salutem ad opem suam perfugientibus restituet. « Et quo vehementius ad id impellat auditores, extremum judicium, cujus mentionem in prophetica lectione Cap. 20. « audierant, illis in memoriam revocat. Huc addit athletas nos esse, quibus in ultimo illo die corona ne- « ganda sit, nisi generoso animo certaverimus. Tum conversus ad catechumenos viam ipsis ad perpurganda Cap. 21, n. 77. « vitia planiorem securioremque suppetere demonstrat, baptismum videlicet quo tamquam sacro quodam Cap. 21, n. 79. « igne universæ sordes consumuntur. Verum cum minime deessent, qui ut majori licentia in flagitiis suis « perseverarent, sacramentum illud in exitum vitæ differebant, acriter eos reprehendit mortemque dum Cap. 22, n. 83. « procrastinantur, ingruere commonefaciens, eosdem ne comperendinatione sua Cainum potius quam Abelem « in sacrificio offerendo æmulentur, absterret. *Ibid.* n. 81.

« Tametsi tribus partibus, ut supra declaratum est, constet hic liber; tamen quia illarum potissima est Cap. 22, n. 85. « ea in qua agitur de jejunio, quod argumentum Eliani jejunii occasione susceptum fuit, ideo *De Elia* « *et jejunio* inscribitur. Hunc titulum omnes mss. præ se ferunt, excepto quod aliqui Eliæ nomen præter- « mittentes exhibent tantum, *Sermo sancti Ambrosii de Jejunio.*

« Divi Basilii homiliam qua populum suum ad jejunium Quadragesimæ alacriter suscipiendum adhortatur, « quisquis cum hoc Ambrosiano tractatu contulerit, inde complura in hunc esse translata facile intelliget. « Verumtamen hic quoque morem suum retinet S. Doctor, nimirum modo addit, modo resecat, quædam Homil. de Jejun. « transponit, alia, cum res id poscere videtur, amplificat.

« Similiter animadvertere est, Ambrosium in ultimis duabus hujusce lucubrationis partibus nonnulla quæ « plebis suæ moribus accomodarit, mutuatum esse ex duabus aliis Basilii Magni homiliis, quarum altera, « quæ contra intemperantiam ipso sacri paschatis die committi solitam scripta, inscribitur *in ebrietatem* « *et luxum,* altera *ad baptismum exhortatio* est.

« Hoc in opere nihil contineri præter sermones quos Ambrosius ad plebem suam, partim e catechumenis, « partim e baptizatis compositam habuit, extra controversiam est. Dubitari autem potest illosne ineunte

« an exeunte Quadragesima habuerit. Enim vero quod dicit: *Et tu dedisti nomen tuum ad agonem Christi,*
Cap. 21, n. 79 « *subscripsisti ad competitionem coronæ;* id quidem significare videtur verba fieri ad Competentes qui
« jam ad baptisma, ad quod nonnisi sub exitum Quadragesimæ inscribebantur, nomen dedissent. At e con-
« trario eosdem sermones ante initum sacrum hoc tempus pronuntiatos esse apertius testantur illa primi
« capitis verba: *Canamus tuba tamquam in prælium progredientes.... certamen imminet.... certamen*
Num. 1 « *nostrum jejunium est.* Tum præterea Christi exemplum ibidem propositum, aliaque sequentibus capitibus
« subjecta satis confirmant id sancto Præsuli consilii fuisse, fideles ad suscipiendum illud jejunium præ-
« parare. Quod igitur de subscriptione ad competitionem coronæ dicitur, id explicari potest de omnibus
« in universum Christianis, quibus jam inde a libri exordio victoriam atque trophæum erat pollicitus. Sed
« forte licebit etiam utramque opinionem conciliare, si opus illud tribus concionibus constare dixerimus,
« e quibus Basilianarum instar diverso tempore habitis Ambrosius postea librum confecerit: quod eum
« etiam alibi non semel factitasse videbimus.

« Verum multo majoris difficultatis res est statuere quoto anno eædem illæ conciones adsignandæ sint;
« et ut loquamur ingenue, vix quidquam certi quod ad hanc cognitionem conducat, e lectione istius libri
« erui potest. Nihilominus tamen si quid petitis ex ipso conjecturis fidere permittatur, cognoscimus jam
« tum libros plurimos *De Eliæ gestis* scripsisse Ambrosium; proindeque ipsum tunc temporis non paucos Cap. 3, n. 5.
« in episcopatu annos peregisse necesse est. Quousque autem producendi anni illi sint, non aliunde melius
« colligere posse nobis videmur, quam ex mentione psalmorum atque hymnorum, quorum cantum ab ipso per
« Justinæ persecutionem, hoc est, anno 386 in Mediolanensi Ecclesiæ institutum constat. Itaque dicendum Cap. 15, n. 55.
« esset hunc librum scriptum non fuisse ante reditum Valentiniani junioris Mediolanum, quam in urbem
« una cum Theodosio post extinctum Maximum tyrannum, id est, anno 389 reversus est. Nec alia forte
« de causa referuntur militares viri suis in propinationibus dictitare: *Opto salutem imperatorum.* Cap. 17, n. 62.

« Ad extremum hic addi potest vix ullum ex Ambrosianis operibus in editionibus hoc tractatu magis
« depravatum exstare: sed eum a nobis magna cura ad mss. codices bonæ notæ, atque in primis ad Col-
« bertinum qui ante mille annos videtur exaratus, exactum castigatumque fuisse. »

Isti autem sunt mss. unde nostras peculiares deprompsimus variantes lectiones, videlicet Codex **N'** jam memoratus, qui singularem hunc sequitur ordinem in hisce succedentibus tractatibus, ut nempe post tractatum *De Benedictionibus Patriarcharum* exhibeatur liber I *De Apologia David ad Theodosium Augustum;* deinde liber *De Nabuthe et Achab;* liber II *De Apologia David ad Theodosium Augustum;* nec non alii *De interpellatione Job et hominis infirmitate; De interpellatione Job et David; De Helia et jejunio; De Tobia;* deinde loco Codicis **A** qui hunc tractatum non habet, Cod. a qui extat in Bibliotheca Ambrosiana signatus *I. 51 Inf.* sæculoque XV adscribitur.

§ 2.

De antiquo quadragesimali jejunio in Mediolanensi Ecclesia.

« In hoc itaque libro (pergunt Maur.) non pauca reperias, quæ ad Mediolanensis Ecclesiæ consuetudines
« pertineant. Hæc inter observatione præcipua dignum videtur quod memoratur de jejunio Quadragesimæ. Cap. 10, n. 32.
« *Quadragesima,* inquit Vir sanctus, *totis præter sabbatum et dominicam jejunatur diebus.* Docet quidem
Epist. 36 *ad Casul.*, n. 32, et *Epist.* 54 *ad Januar.*, n. 3. « Augustinus sabbati dies jejunari non solitos Mediolani, quemadmodum Romæ jejunabantur: sed ejus testi-
« monium generale est. At vero hic Ambrosii locus aperte prodit ne Quadragesimæ quidem sabbatis illic
« fuisse jejunatum. Verumtamen sabbatum sanctum sive paschatis vigiliam inde excipimus; hic enim *sic ab*
Epist. 36, n. 31. « *omnibus,* ut loquamur cum Augustino, *jejunatur, ut etiam illi sabbati jejunium devotissime celebrent,*
« *qui ceteris per totum annum sabbatis prandent.* Quæ cum ita sint, Mediolanenses tantum XXXI dies
« jejunabant, cum jejunium suum non nisi feria secunda post primam dominicam in Quadragesima exordi-
« rentur. Neque enim est quod vox Quadragesimæ quemquam moveat; siquidem in aliis quoque Ecclesiis,
« ubi jejunia non maturius incipiebant, non amplius XXXVI diebus jejunabatur; *quos,* ut ait Gregorius Ma- *Homil.* 16 *in Evang.*
« gnus, et post eum alii multi, *quasi anni nostri decimas Deo damus.* Quin etiam recenti memoria S. Ca-
« rolus in prima sua synodo statuit hoc jejunium non prius incipiendum Mediolani, iisque diœcesis illius
« partibus, *ubi ex D. Ambrosii instituto divina officia celebrantur.* »

Hac vero occasione silentio premendum non autumamus quod solertissimus collaborator noster Amellius in quodam Codice Bibliothecæ Sangallensis sub n. 96 designato, qui Opera nonnulla S. Ambrosii continet, hæc reperiit in calce f. 81 eadem manu sæc. X descripta: « Septies 12 sunt 84; duæ autem Quadragesimæ
« non surgunt in 84 nisi Dominicas jejunes aut in Quinquagesima incipias jejunare quod Ambrosiani hodie
« faciunt utique et Ecclesiæ nostræ Canonici. »

Sane ipsæ orationes quæ adhuc juxta ritum ambrosianum in matutino et missa Dominicæ *in Quinquagesima* recitantur, produnt olim in mediolanensi Ecclesia jejunium quadragesimale ab illa eadem Dominica initium habuisse. Ita enim habetur in Oratione I: « Subdita tibi, Domine, plebis tuæ corda sanctifica: ut
« benedictionem tuam, quam *jejuniis expetit,* etc. » Item Oratione II: « Deus, qui non despicis contritos
« corde, et afflictos miseriis, populum tuum *jejunii ad te devotione clamantem propitiatus exaudi,* etc. »

§ 3.

De conviviis super martyrum sepulcra celebratis.

Dum de tempore dissererent Maurini Editores, quo Ambrosius hunc librum confecit, hæc etiam de consuetudine convivia super martyrum sepulcra in veteri Ecclesia celebrandi animadvertere perrexerunt.

« Unum est quod nobis remoram possit injicere, scilicet conviviorum, quæ Christiani olim super mar-
Cap. 17, n. 62. « tyrum sepulcris celebrabant, facta mentio. Etenim ea consuetudo ante annum a nobis designatum vi-
« detur studio sancti Antistitis fuisse antiquata; quandoquidem ab Augustino traditum est beatam Monicam Lib. VI, *Confess.*, c. 2, n. 2
« cum Mediolanum anno 384 venisset, sobrium prandium more suo super sacros tumulos ferre voluisse,
« at fuisse eam ab ostiario, quem idcirco ibi constituerat Ambrosius, prohibitam. Unde admodum verisimile
« est consuetudinem hanc, ad quam abolendam tanti episcopi cura vigilabat, non diu post illam viguisse.
« Ad hæc discimus ex duabus sancti Augustini epistolis, quarum altera in ultima editione primum in *Epist.* 22, n. 4 et *Epist.* 29, n. 10
« lucem prodiit, usum illum aut verius abusum anno circiter 391 vigilantia bonorum episcoporum, inter
« quos haud dubie non postremo loco numeratus est Ambrosius, per universam ferme Italiam excisum
« profligatumque fuisse. Verumtamen hæc opinioni nostræ parum officiunt; si enim quibus verbis Ambro-
« sius utatur, consideremus, nullo negotio deprehendemus illum non ea vehementia dicere, qua contra vi-
« tium præsens ac vigens disputasset, neque sibi temperaturum fuisse, ut dum alia intemperantiæ genera
« tam acriter debellabat, illud unum tam levi brachio oppugnaret. Quapropter a fide neutiquam abhorreat
« si dixerimus sanctum Præsulem obiter ista perstrinxisse, quod imprudenti zelo privati quipiam convivia
« hujusmodi frequentarent: aut forte ipsum indicare voluisse Romanam Ecclesiam, ubi eadem consuetudo
« etiamnum, ut memorabili Pammachii exemplo demonstratur, vim obtinebat. »

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE ELIA ET JEJUNIO

Scriptus circiter an. 390.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Sicut olim Patres cum progrederentur ad bellum, atque in neomeniis diebusque lætitiæ tuba canebant; ita et nobis diebus jejunii, paschalique festo appropinquantibus tuba canendum.

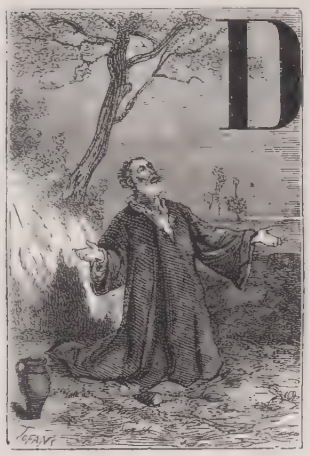

Num. x, 9.

DIVINUM ad patres resultavit oraculum, ut cum egrederentur ad bellum, tuba canerent, cujus sonitu Dominus reminisceretur populi sui, quo petitum conferret auxilium plus quæ misericordiæ suæ incentiva cognoscens;[1] et in diebus letitiæ suæ, in neomeniis suis concinerent tubarum sono. Unde et David dicit: *Canite in initio mensis tuba,* Ps. viii, 4. *in die frequenti solemnitatis vestræ.* Veniet igitur nobis dies solemnitatis, et jam appropinquat. Canamus tuba tamquam in prælium progredientes. Canamus tuba, ut annuntiemus solemnitatis diem; simul nobis et certamen imminet, et victoria repromittitur. Victoria nostra, crux Christi est:[2] tropheum nostrum, pascha est[3] Domini Jesu. Sed ille ante est præliatus, ut vinceret, non quod ipse egeret certamine; sed ut nobis formam bellandi ante præscriberet, et postea daret gratiam triumphandi. Certamen nostrum, jejunium est. Denique jejunavit Salvator, et sic tentator ad eum accessit. Et primum gulæ direxit spiculum dicens: *Si Filius Dei es, dic la-* Luc. iv, 3. *pidi huic, ut panis fiat.* Ille cibum velut escam laquei prætendit, ut sic illaqueret appetentiam corporalem. Dominus jejunium prætulit, ut laqueos tentatoris, ut vincula dissolveret. Denique sic habes scriptum: *Non in solo pane vivit homo,* Ibid. 4. *sed in omni verbo Dei.* Illo laqueo Adam fuerat strangulatus; hac absolutione diabolicæ quæstionis omnis homo est liberatus.

CAPUT II.

Quam magna virtus sit jejunii, quamque speciosa ac valida ejus militia, exemplo Christi atque sancti Eliæ comprobatur.

2. Magna virtus est[4] jejunii. Denique tam speciosa ejus militia est, ut jejunare delectaret et Christum: tam valida, ut ad cœlum homines erigeret. Et ut humanis magis quam divinis utamur exemplis, de Eliæ jejuno ore vox emissa cœlum clausit sacrilego populo Judæorum. Etenim cum a rege Achab altare esset III Reg. xvii, 1. idolo constitutum, ad verbum Prophetæ tribus annis et sex mensibus ros pluviæ non cecidit super terram. Digna pœna quæ intemperantiam congrue coerceret; ut cœlum impiis clauderetur, qui terrena polluerant. Dignum etiam, ut ad condemnationem regis sacrilegi Propheta ad viduam in Sareptam[5] Sidoniæ mitteretur, quæ quoniam devotionem cibo prætulit, meruit ut ariditatis publicæ sola non sentiret ærumnam. Itaque non defecit hydria polentæ,[6] cum torrentis fluenta deficerent.

3. Quid ejus reliqua contexam? Jejunus filium viduæ ab inferis resuscitavit: jejunus pluvias ore deposuit: jejunus ignes de cœlo eduxit:[7] jejunus curru raptus est ad cœlum: et quadraginta dierum jejunio divinam acquisivit præsentiam. Tunc denique plus meruit, quando plus[8] jejunavit. Jejuno ore statuit[9] fluenta Jordanis, et redundantem fluminis alveum[10] repente siccatum pulverulento transmisit vestigio. Merito illum dignum cœlo divina judicavit sententia, ut cum ipso raperetur corpore; quoniam cœlestem vitam vivebat in corpore,[11] ac supernæ usum conversationis exhibebat in terris.

[1] Ita mss. omnes; ubi post *incentiva*, subintellige, *sunt*. A mss. veteres editt. hoc tantum discrepant, quod legunt *.....plusque misericordiæ suæ incentiva cognoscentes in diebus*, etc. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *victoria nostra erga Christum est.*

[3] Mss. N', a omitt. *est.*

[4] Cod. N' omitt. *est.*

[5] Mss. N', a, *Sarepta.*

[6] Cunctæ editt., *hydria farinæ*. Cuncti mss., *hydria polentæ;* duos tamen excipimus, in quibus *hydria farinæ polentæ*. Sed verisimile est vocem, *farinæ* primo in glossa positam, ac postea in textum receptam, demum inde legitimam ejectam. Est autem polenta farina hordei frixa. (Edit. Maur.)

[7] Mss. N', a, *deduxit e cœlo.*

[8] Mss. N', a, *amplius.*

[9] Nempe *consistere fecit.*

[10] Cod. N', *aquam.*

[11] Cod. N', *ducebat in corpore.*

CAPUT III.

Jejunii commendatio: deque jejunio sancti Joannis, et qualis esca a nobis quærenda sit.

4. Quid est enim jejunium, nisi substantia, et imago cœlestis? Jejunium refectio animæ, cibus mentis est; jejunium[1] vita est Angelorum; jejunium culpæ mors, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum gradu citius pervenitur: hoc gradu Elias adscendit, antequam curru. Hanc hereditatem sobrietatis et abstemiæ[2] ad cœlum abiens discipulo dereliquit. In hac virtute et spiritu Eliæ venit Johannes. Denique in deserto et ille vacabat jejuniis. Esca autem ejus erat locusta, et mel silvestre. Et ideo quia vitæ humanæ possibilitatem continentia supergressus fuerat, non homo, sed Angelus æstimatus est. De ipso legimus: *Etiam plusquam propheta. Hic est de quo scriptum est: Ecce mitto Angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam*[3] *ante te.* Quis humana virtute equos igneos, currus igneos potuisset adscendere, regere currus aereos, nisi qui naturam humani corporis incorruptibilis jejunii virtute mutasset?

5. Sed de Eliæ gestis plurima jam frequenti diversorum librorum sermone digessimus; et cavendum arbitror ne in eadem recurramus, cum præsertim in opere suo ipse laudetur. Imitemur ergo illum,[4] et eam escam quæramus, cujus virtute diebus ac noctibus progredi ad supernorum possimus cognitionem. Non enim omnis esca materialis, nec omnis cibus corporalis; est cibus mentis, ut diximus, quo epulantur animæ, de quo ait Dominus: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui in cœlis est.* Hic cibus Angelorum est, ut divino famulentur imperio. Nulla illis cura mensarum, nullus conviviorum usus, nullæ repositæ epulæ, nullus vini potus aut siceræ, nulla distentio corporis, nulla ventris offensio.

CAPUT IV.

De origine et antiquitate jejunii, a quo primus usus mundi cœpit, de quo prima lex in paradiso constituta fuit, quod tandem quos gula denudaverit, operit.

6. Itaque ne terrenum quis, aut novellum putet esse jejunium, primus usus mundi a jejunio cœpit, quando lux clara resplenduit. Secundus dies in jejunio,[5] quando cœli factum est firmamentum. Tertio die pabulum terra germinavit, natura obsequium præbuit, jejunium tamen cœlestis disciplina servabat. Quarto die luminaria facta sunt solis et lunæ, et adhuc jejunium. Quinto die produxerunt aquæ repentia animarum viventium, et volatilia volantia super terram secundum firmamentum cœli: et vidit Deus quia bona, et benedixit ea, dicens: *Crescite et multiplicamini, et replete aquas quæ sunt in mari: et volatilia*[6] *multiplicentur super terram.* Et adhuc jejunium. Denique benedixit ea, sicut scriptum est, et dixit: *Crescite,* et[7] non dixit: Edite et manducate. Sexto die bestiæ sunt creatæ, et cum bestiis orta edendi potestas est, et usus escarum. Ubi cibus cœpit, ibi finis factus est mundi. Ubi cœpit sua incrementa nescire, ibi cœperunt divina circa eum opera feriari. Quo indicio declaratum est quod per cibos mundus haberet imminui, per quos desiit augeri. Nemo delictum sciebat, nemo pœnam timebat, nemo noverat mortem.

7. Plantavit Dominus paradisum ad gratiam beatorum, posuit ibi hominem operari, et custodire eum. Et ut sciamus non esse novellum jejunium, primam[8] illic legem constituit de jejunio. Sciebat enim quod per escam culpa haberet intrare. Prima pœna de jejunii prævaricatione intraverat, dicente mandato Dei: *De ligno quod est scientiæ boni et mali non edetis:*[9] *qua die autem manducaveritis ex eo, morte moriemini.* Eo usque autem nemo prævaricari noverat, ut adhuc orta non esset, quæ prima est prævaricata indictum abstinentiæ. Lex a Domino Deo, prævaricatio legis a diabolo: culpa per cibum, latebra[10] post cibum. Cognitio infirmitatis in cibo, virtus firmitatis in jejunio. Denique quamdiu interdictis abstinuere, nesciebant esse se nudos: postea quam manducaverunt de interdicta arbore, nudatos esse se cognoverunt. Merito ergo mulier ubi culpæ agnovit auctorem, interrogata respondit: *Serpens persuasit mihi, et manducavi.* Serpens gulam suadet, Dominus jejunare decernit. Denique ipse ait: *Jejunate et orate, ne intretis in tentationem.* Itaque gula de paradiso regnantem expulit, abstinentia ad paradisum revocavit errantem.

8. Et dixit Deus: *Ecce Adam factus est tamquam*[11] *unus ex nobis.* Irridens utique Deus, non approbans dicit, hoc est: Putabas te similem fore nostri: sed quia voluisti esse quod non eras, destitisti[12] esse quod eras: intra te eras, et[13] dum supra te esse affectas, infra te esse cœpisti. Denique vestivit eum tunica pellicea

Matth. XI, 9, 10. Joan. IV, 34. Gen. I, 3 et seq. Dist. 35, c. *Sexto die.* Gen. I, 22. Gen. II, 17. Dist. et cap. iisdem, § *Et ut sciamus.* Dist. et cap. iisdem, § *Eo usque.* Gen. III, 13 Dist. et cap. iisdem, § *Serpens.* Matth. XXVI. 41. Gen. III, 22.

[1] Ita dividunt nostri mss. N', a, melius quam ipsa Maurina editio.

[2] Mss. N', a, *abstinentiæ.*

[3] Maur. omitt. *tuam,* quæ vox etiam in aliis hujus versiculi citationibus apud D. Ambrosium occurrit (V. Sabb. ad h. l.).

[4] Cod. N', *eum.*

[5] Mss. N', a, *a jejunio.*

[6] Cod. N', *volatilia cœli.*

[7] Mss. N', a omitt. *et.*

[8] Mss. N', a, *primum.*

[9] Maur. *comedetis.* At lectio nostra occurrit etiam alibi apud D. Ambrosium.

[10] Mss. N', a, *illecebra.*

[11] Maur. *quasi.* At apud eundem S. Doctorem et alibi occurrit *tamquam,* uti nostri mss. habent.

[12] Cod. N', *dedisti.* Cod. a, *desisti.*

[13] Cod. A, *itaque.*

prius, et sic ait: *Ecce Adam,* quasi dicat: Ecce amictus tuus, ecce dignum indumentum tuum, hic te vestitus decet. Qui divina affectant, tali digni habentur ornatu. Ecce quo te tua culpa deduxit, ecce nunc in hac tunica pellicea tamquam unus ex nobis aperuisti oculos. Circumspice diligenter: nudum te adspicis, quem vestitum putabas.

9. Gula ergo nudos facit, jejunia operiunt etiam exutos. Unde David ait: *Operui in jejunio animam meam.* Bonum operimentum, quod animam tegit, ne a tentatore deprehendatur, ne a tentatore nudetur. Bonum velamen quod tegit culpam, tegit abstinentia, tegit gratia. *Beati* enim *quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* Tegit gratia, dum remittit, et omnem abolet errorem: tegit abstinentia, dum obumbrat vitium, et mœsto abscondit affectu, atque extenuat pœnitendo. Etenim jejunium et eleemosyna a peccato liberant. Opertus erat Adam virtutum velamine priusquam prævaricaretur; sed tamquam exutus prævaricatione, vidit se esse nudum, quia indumentum quod habebat, amiserat. In diebus enim jejuniorum vestrorum *orietur,* inquit, *tibi matutinum lumen*[1] *tuum, et sanitas tua matura*[2] *orietur, et præcedet ante te justitia, et circumdabit te majestas Domini.* Bonum vestimentum lux. Scriptum est enim: *Circumdatus luce sicut vestimento.* Bonum vestimentum, quando circumdat Dominus, et operit jejunantes.

Ps. LXVIII, 11.

Ps. XXXI, 1.

Is. LVIII, 8.

Ps. CIII, 2.

CAPUT V.

Noe quod inebriatus fuerit, ob ignorantiam excusatur: et quæ mala ex vini usu nata sint, quæque bona ex ejusl abstinentia, propositis utrimque exemplis dec aratur.

10. Nudatus erat Noe quando inebriatus est, texit eum pietas filiorum. Sed nudatus erat per ignorantiam, non per intemperantiam; adhuc enim vinum nesciebatur. In principio generis humani ignorabatur ebrietas. Primus ipse plantavit vineam: dedit naturam, sed ignoravit potentiam. Itaque vinum nec suo pepercit auctori. Quid mirum si cum Dominus ipse creaturas suas laudaverit, et iste miratus est? Itaque cum eum delectaret reperti muneris gratia, tentavit vehementior creatura insuetos senis artus, turbavit nova potio. *Dormitaverunt,* inquit, *qui adscenderunt equos.* Adscendit corporis voluptates justus, et obdormivit.[3] Sed illius ebrietas nobis suadet sobrietatem. Semel enim inebriatus est Noe. Ubi vero malum ebrietatis agnovit, inventum suum ad remedium temperavit, non effudit ad vitium. Unde et Apostolus ait: *Modico vino utere propter frequentes tuas infirmitates.*

11. Manebat antequam vinum inveniretur, omnibus Inconcussa libertas, nemo sciebat a consorte naturæ suæ obsequia servitutis exigere. Non esset hodie servitus, si ebrietas non fuisset. Obrepserat quidem jam fraternæ prælationis invidia, manebat tamen adhuc paternæ pietatis reverentia. Læsa pietas est, dum ridetur ebrietas. Non illis itaque solis nocent vina quos tentant, sed et illis amplius quorum oculis temulenta ebriorum membra nudantur. Hinc risus irreverens nascitur, hinc libido inflammatur; ut multo majore temulentia eos vina perturbent, quorum oculos ac mentes inebriaverint, quam quorum membra prostraverint.

Dist. 35, c. *Sexto die.* § *In principio.*

Ps. LXXXVII, 7.

Dist. et cap. iisdem, § *Sed illius.*

1 Tim. V, 23.

12. Legimus etiam quod patrem Lot inebriaverint filiæ in eo monte, ad quem timentes incendia Sodomitana confugerant, et habitabant in spelunca. Convenit ebrietati atque concurrit ætas, sexus, solitudo, locus, ferarum magis latibulis, quam humanis aptior domiciliis. Fuit itaque ebrietas origo incesti, pessimæ generatricis partus deterior.[4]

Gen. XIX, 33 et seq.

Dist. et cap. iisdem, § *Legimus.*

13. At non Abraham vina in suo convivio ministrabat: sed immolabat vitulum, butyrum et lac etiam Angelis hospitibus exhibebat. Cœli dominum, mundi agnoscebat auctorem: vinum tamen exhibere non poterat. Sed recte illic deerat materia peccati, ubi erat remissio peccatorum.

14. Denique annuntiavit eum Johannes neque manducans panem, neque bibens vinum. Qui enim Christum annuntiat, ab omni vitiorum incentivo præstare se debet alienum. Vicit igitur sanctum Noe, vel etiam Lot Abrahæ nepotem ebrietas, quorum alter, cum jejunaret, diluvio superstes fuit, alter incendio.

15. Moysen quoque cognovimus sitienti populo amaritudines aquarum temperasse, non vina. Cui petra aquam vomuit, potuit et vini abundantia non deesse. Denique dixit Deus: *Percuties petram, et exiet aqua ex ea, et bibet populus.* Non dixit: Exiet vinum in[5] populo. Periculosum enim erat vinum populo ministrare, quod fortiores ferre vix possent.

Exod. XVII, 15.

CAPUT VI.

De lege jejunii a Moyse data, et de jejunio ejusdem. Quomodo matrum Samson et Samuelis sterilitatem abstinentia vini fœcundaverit; quibusque cibis Elisæus filios prophetarum aluerit.

16. Denique Moyses de jejunio legem dedit, de vino non dedit. Ipsum quoque jejunantem non voces magnæ, non fulgura et nubes nimbosa, non fumigans Sina perterruit. Neque vero introisset in nubem, et vocem Dei loquentis de medio ignis sine periculo salutis audisset, nisi munitus armis jejunii fuisset. Qua-

[1] Cod. a, *magnum lumen.* Cod. N' omitt. *matutinum.*

[2] Cod. N', *matutina.* Cod. a, *mature.*

« Visus est quibusdam viris doctis hic locus esse corruptus; cum ubi habent exemplaria nostra, *Et sanitas tua;* Tert., Cypr. et Aug. scribant, *Et vestimenta tua citius orientur.* Ubi manifestum est eos non ἰάματα, sed ἱμάτια legisse. Et forte non aliter legerit ipse Ambrosius. » Ita Maurini.

[3] Mss. N', a, *et justus obdormivit.*

[4] Cod. N', *origo incestuosa pessima generatio partus deterior.* Cod. a, *pessimæ regenerationis pruritus* (sic) *deterior.*

[5] Vetus edit. Basil. omitt. *in.*

draginta enim diebus jejunavit in monte, cum Legem acciperet a Domino Deo nostro. Et in superioribus quidem montis Lex dabatur Moysi jejunanti; in inferioribus populo manducanti prævaricatio sacrilega luxu accendebatur epulantium. Quo spectaculo motus fregit tabulas Moyses, indignum judicans ut ebrio populo Lex daretur. Itaque tabulas Legis, quas accepit abstinentia, conteri fecit ebrietas.

17. Quid vero aliam dicam? Nonne sterilitatem matris Samson vini abstinentia fœcundavit, et parientem fecit ex sterili? Quoniam juxta præceptum Domini vinum non bibit. Nonne Annam non manducantem exaudivit Dominus, et infœcunditatem ejus solvēre jejunia? Ex quibus duo generati, unus fortissimus, alius observantissimus, dignos se præbuerunt, qui jejunii gremio diu foti, et quodam abstinentiæ effusi utero viderentur. Idem itaque Samson, qui matris sobrietate generatus est, allophylorum insultantium sibi ebrietate est vindicatus.

18. Elisæus vates qui de magistro didicerat parcimoniam, cum filios aleret prophetarum, vitis agrestis grumulis mensas onerabat, et ineptis[1] silvestribus oleribus hospitalitatis[2] implebat officium. Quorum offensi amaritudine cum manducare non possent, levis farinæ adspersione omnem illam amaritudinem temperavit, abstinentiæ propheticæ munere veneni vires evacuans.

CAPUT VII.

Tribus pueris in fornacem jejuno stomacho ingressis flammas refrigerium adtulisse; ac leones etiam jejunare Danielis edoctos esse jejunio.

19. Est quædam creaturæ natura, quam amiantum[3] vocant,[4] nullo facilis igni consumi: quæ imposita focis ignescit illico, sublata de flamma tamquam aquarum infusione munda resplendet. Talia erant Hebræorum corpora puerorum, quæ de jejunio in amianti transformata naturam, vaporem ignis non ad dispendium sui, sed ad gratiam mutuabantur. Denique cum furerent fornacis incendia, ut ultra quadraginta cubitos flamma per circuitum funderetur, consumens plurimos quos repererat Chaldæorum, qui naphtha, pice, et stuppa, atque sarmento alimenta ignibus ministrabant; ubi cum jejunio ingressi sunt, discusso ardore flammarum, in medio fornacis cœpere statim roris spiritu refrigerantis humescere; ita ut eorum nullus capillus capitis exureretur, quia illam quoque jejunia comam paverant.

20. Daniel vir desideriorum, trium hebdomadarum jejunio leones quoque docuit jejunare, missus in lacum, in adamantis rigorem abstinentiæ soliditate membra duratus non patuit vulneri. Sic eum constrinxerant jejunia, ut in ejus corpore ferarum morsibus locus esse non posset. Clausa tenebant leones ora, quæ abstinentiæ propheticæ sanctitas comprimebat; ut ea feræ aperire non possent meriti quibusdam vinculis alligata.

21. Jejunium itaque virtutem ignis extinxit, jejunium ora obstruxit leonum, jejunium maris fluenta solidavit, jejunium petram solvit in fontes aquarum, virtute jejunii contra suam mutata naturam et fluctus obriguit, et petra inundavit.

CAPUT VIII.

Jejunii commoda, ut magis eluceant, cum gulæ incommodis comparat, ac perturbationum, quas eadem gula inferre solet, elegantissimam subjicit descriptionem; cui exhortatio ad sobrietatem conjungitur.

22. Sed quid vetustis utar exemplis, cum abundet jejunium etiam præsentium muneribus gratiarum? Quis deterioravit domum suam jejunio? Quis imminuit facultates? Cui non suspecta luxuries? Cui non venerabilis abstinentia? Cujus torum appetivit parcimonia? Cujus pudorem non læsit ebrietas? Jejunium continentiæ magisterium est, pudicitiæ disciplina, humilitas mentis, castigatio carnis, forma sobrietatis, norma virtutis, purificatio animæ, miserationis expensa, lenitatis institutio, caritatis illecebra, senilis gratia, custodia juventutis. Jejunium est infirmitatis allevamentum, alimentum salutis. Nemo cruditatem[5] jejunando incidit, nullus per continentiam ictum sanguinis[6] sensit, immo nullus non repressit et[7] repulit. Bonum itineris viaticum, bonum totius vitæ: bonum in mari, sedat naufragia, cibum servat.

23. Qui grave dicunt jejunium esse, respondeat quis jejunio defecerit.[8] Multi in prandio, plerique dum vomunt epulum, fudere animam. Quod postremo animal jejunium sibi causam fuisse mortis ingemuit? Per escam laqueus non cavetur, in esca hamus latet, cibus deducit in foveam, ed cibus inducit in retia, cibus visco etiam aves illigat, cibus volantes deponit ad mortem. Quæ non propter ventrem pericula? Muta animalia crimen nesciunt, et in hoc solo tamquam pro crimine puniuntur. Jejunium sobrietas mentis est, hoc vigent sensus, in hoc

[1] Idem est atque ad escam parum idoneis. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *hospitalis humanitatis*. Cod. a, *hospitalitatis humanitate*.

[3] Cod. N', *adamantem*. Cod. a, *adamantium*, et sic infra.

[4] Mss. duo, *quam amantium vocant*. Unus, *quam adamantem*. Am. et Era., *quam adamantium vocant*, et sic infra Alii mss. atque editt. *quam amiantum*, etc. Quæ vera lectio est; hic enim reddere voluit Ambrosius illud Basilii ex hom. I *De jejunio*: Ἔστι τις φύσις σώματος ἥν καλουσιν ἀμίαντον, ἀνάλωτος πυρί, etc. De hoc lapide multa habent Plin. l. XXXVI, c. 19; Diosc. l. V, c. 93, et in hunc ultimum Matthiolus l. V, c. 113, ubi docet eumdem lapidem ipsissimum alumen esse, quod a nobis dicitur *alun de plume*, ex quo etiam nunc ellychnia incombustibilia conficiuntur. Et post pauca pro, *ignescit illico*, mss. aliqui habent, *ignis, et illico;* aliqui, *foci igne*, vel, *ignibus, et illico*, etc. (Edit. Maur.)

[5] Mss. N', a, *in credulitatem*.

[6] *Ictum sanguinis*, id est, ἀποπλιξίαν: quo etiam verbo morbum hunc vocitavit in Marco Antonio Aurelius Victor. (Edit. Maur.)

[7] Cod. N', *vel*.

[8] Cod. a, *deperit*.

judicia tractantur, in convivio pocula. Jejunium custodit disciplinam, luxuriam sequitur inopia. Tob. IV. *Luxuria mater est famis,* secundum propheticum dictum. Jejunium quietem diligit, luxuria inquietudinem. Jejunium otia serit, luxus negotia.

24. Ferietur aliquando coquorum vestigiorum machæra.[1] Requiescat obsonator qui antequam luceat, fores pulsat alienas, et tamquam bellum aliquod immineat, excitat dormientes. Turbatum vides, anhelantem advertis: interrogas quæ causa perturbationis sit. Poscit,[2] inquit, dominus meus, ubi vinum melius veneat, quærit ubi durior vulva[3] curetur, ubi jecur mollius,[4] ubi phasianus pinguior, ubi piscis recentior. Cursitat per diversa; et cum invenerit summo cursu properat. Inquietat dominum somnolentum, auctionatur pretia. Si pretium moverit[5] piscis, nusquam meliorem adserit inveniri, immo deesse. Heri, inquit, tempestas, hodie procella, vix istum potui latentem deprehendere. Multi concursant in macello: si tu reddideris, alter plus dabit; et quid exhibebis in prandio?[6] Istius vini ille natalis est, hæc ex illo lacu lecta ostrea: talis fit de singulis licitatio.[7] Hasta quædam agitatur inter obsonatorem et pastorem. Turbatus addicit patrimonium, rogat adhuc per quos suorum bonorum jura minuantur.

25. Curritur ad coquinam, fit ingens strepitus, fit tumultus. Tota exagitatur familia, maledicunt omnes, quod nulla his requies detur. Tandem aliquando da requiem coquo. Instar statuæ pincernæ dextera summo gelu riget. Ille in frigida exercet manus, illi marmora lavant. Mundant pavimenta vino madida, et spinis cooperta piscium, et quanti dum ambulant, vulnerantur? In ipso convivio clamor epulantium, gemitus vapulantium. Si quid forte displicuit amicis, illi rident, tu indignaris. Sileat aliquando domus a multis perturbationibus huc atque illuc discurrentium, a sono immolatorum animalium, vacet fumo, et semiustulatorum nitore. Non coquinam sed carnificinam putes: prælium geri, non prandium curari; ita sanguine omnia natant.

26. Malæ dominæ servitur gulæ,[8] quæ semper expetit, nunquam expletur. Quid enim insatiabilius ventre? Hodie suscipit, et cras exigit. Cum impletus fuerit, disputatur de continentia: cum digesserit, vale virtutibus dicitur, quærit luxuriam. Inter pocula philosophia prædicatur, inter philosophos vina laudantur. *Vigiliæ,* inquit, Eccli. XXXI, 23. *et cholera, et tortura viro insatiabili:* manducat et paulo post pœnitet: non illum diutius sua intemperantia delectavit.

27. Adtende divitem qui induebatur purpura et bysso, et epulabatur quotidie splendide, cujus ad januam mendicus ille Lazarus jacebat plenus ulceribus, cupiens saturari ex his quæ de mensa cadebant divitis. Paulo post cum esset mortuus, cœpit rogare positus in inferno, ut extremum digiti sui pauper ille in aquam intingeret, et refrigeraret linguam ejus,[9] quæ ardebat incendio. Ubi illæ copiæ? Ubi illæ ebrietates? Sitit qui inebriabatur: abundat qui mendicabat. In ipso convivio dum bibunt, sitiunt; et cum inebriati fuerint amplius bibunt. Quasi aperto gurgite vinum jam non bibitur, sed infunditur: poculum non libatur, sed exinanitur.

CAPUT IX.

Cur potentes vinum bibere prohibeantur. Judith jejunans Holofernem obtruncat: iisdemque artibus populum suum liberat Esther, cui pœnas ebrius Aman exsolvit. Postremo variæ jejunii laudes enumerantur.

28. *Spinæ,* inquit, *nascuntur in manu ebriosi,* Prov. XXVI, 9. quia ipse se manibus suis vulnerat, et ulcera sibi in pectus dejicit. His spinis scindit vestimentum fidei quod accepit, et thesaurum suum servare non poterit. Omnis enim ebriosus et fornicator egebit, et induet se scissa vestimenta insipientiæ. Et ideo potentes vinum prohibentur bibere; ne cum biberint, obliviscantur sapientiam. Prov. XXXI, 4.

29. Denique bibebant vinum in ebrietate potentes, qui Holoferni principi militiæ regis Assyriorum se tradere gestiebant: sed non bibebat femina Judith, jejunans omnibus diebus viduitatis suæ, præter festorum dierum solemnitates. His armis munita processit, et omnem Assyriorum circumvenit exercitum. Sobrii vigore consilii abstulit Holofernis caput, servavit pudicitiam, victoriam reportavit.[10] Hæc enim succincta jejunio in castris prætendebat alienis: ille vino sepultus jacebat, ut ictum vulneris sentire non posset. Itaque unius mulieris jejunium innumeros stravit exercitus ebriorum.[11]

30. Esther quoque pulcrior facta est jejunio; Dominus enim gratiam sobriæ mentis augebat. Omne genus[12] suum, id est, totum populum Judæorum a persecutionis acerbitatibus liberavit; ita ut regem sibi faceret esse subjectum, non

[1] Ita S. Basilius: *πέπαυται μαγείρων ἡ μάχαιρα,* quem locum ab Ambrosio usui suo accomodatum esse manifestum est. Editio Fratrum Gauthier, Parisiis incepta anno 1836, hanc habet lectionem *coquorum mastigiarum machæra,* quam defendit his verbis: « Μαστιγιας, *qui a reçu, ou qui mérite les étrivières; coquin, pendard.* Edit. autem Bened. *vestigiorum,* nullo sensu. Fatentur autem hic irrepsisse mendum, quod corrigere ex mss. aliquot indicio nesciverunt. At lectio nostra bene cum iis convenit quæ infra leguntur, de ira domini in coquum, hujusque vapulatione. »

[2] Cod. N', *Pascit.* Cod. a, *Pascitur.*

[3] Cod. N', *ubi durior uva.* Cod. a, *ubi durius, ubi vulva.*

[4] Vulva porcina, et jecur anserinum antiquis in deliciis erant. (Edit. Maur.)

[5] *Si pretium moverit,* subintellige *emptorem,* id est, si pretium emptori carius visum fuerit. (Edit. Maur.)

[6] Mss. N', a, *istius vini?*

[7] Id est auctio, quia rerum venalium licitatio hasta in foro posita fieri solebat. Paulo post autem pastorem eum vocitat quem parochum ac præbitorem dicebant, eum nempe qui convivas mensa excipiebat. Quo sensu infra c. 13, n. 49, idem ab Ambrosio appellatur *is qui pascit:* unde pastus secutis temporibus idem significavit atque convivium. (Edit. Maur.)

[8] Basilius *ἀπαραιτήτῳ δεσποίνῃ τῇ γαστρὶ λειτουργούντων.*

[9] Cod. N', *suam.*

[10] Mss. N', a, *victoriam regi oravit.*

[11] Cod. N', *Assyriorum.*

[12] Cod. N', *gratia sobrietatis.* Mss. N', a, *augebat omne genus.*

libidinis ardore flammatum, sed cœlesti miseratione conversum; ita ut et pœna retorqueretur in impium, et honor sacris redderetur altaribus. Itaque illa quæ triduo jejunavit continuo, et corpus suum aqua lavit, plus placuit, et vindictam retulit. Aman autem dum se regali jactat convivio, inter ipsa vina pœnam suæ ebrietatis exsolvit.

31. Est ergo jejunium reconciliationis sacrificium, virtutis incrementum, quod fecit etiam
1 feminas fortiores augmento[1] gratiæ. Jejunium nescit fœneratorem, non sortem fœnoris novit, non redolet usuras mensa jejunantium: non strangulant filium continentis viri paternæ cen-
2 tesimæ:[2] non vexant viduam oppignorata sobrii viri jura defuncti: non defœnerata excludit heredem aula jejuni.

32. Etiam ipsis jejunium conviviis dat gratiam. Dulciores post famem epulæ fiunt, quæ assiduitate fastidio sunt, et diuturna continuatione vilescunt: condimentum cibi jejunium est. Quanto avidior appetentia, tanto esca jucundior. Commendat sitis poculum, nescit vini vetustates quærere. Jejunus quidquid hauserit, transmittit
3 ad satietatem, non ad judicium nare[3] suspendit. Usu etiam pretiosa degenerant: quorum autem difficilis possessio, eorum grata perfunctio. Ipse sol post noctem gratior, ipsa lux post tenebras splendidior, et post vigilias sopor dulcior; ipsa salus post ægritudinis tentamenta jucundior. Ab ipso mundi conditore didicimussæpe diversitatibus cumulari gratiam. Patrocinatur ergo et convivio fames, ut gratior fiat mensa jejuniis.

CAPUT X.

Mystica mensa jejunio comparatur. Quæ fames faciat acceptabile jejunium; quid vero sit quod dicitur: Cum jejunatis, ungite caput vestrum, *moraliter ac mystice disquiritur.*

33. Mystica quoque mensa jejunio comparatur. Illa mensa, de qua dicit David: *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos*
Ps. XXII, 5. *qui tribulant me.* Mensa ista famis acquiritur pretio; et poculum illud inebrians sobrietate cœlestium sacramentorum siti quæritur. Dixit enim Dominus: *Qui sititis, ite ad aquam, et qui-cumque non habetis argentum, ite et emite, et*
Is. LV, 1. *bibite et manducate.* Et alibi ait: *Ecce qui serviunt mihi, manducabunt: vos vero esurietis. Ecce*
4
Is. LXV, 13. *qui serviunt mihi, bibent: vos autem*[4] *sitietis.* Qui vos nisi qui ante potastis? De quibus supra

A dixit: *Parastis dæmoniis mensam, et implestis fortunæ poculum.* Ergo si ad mensam illam *Ibid.* 11
venerabilem jejunia sancta nos perducunt: si hac fame illa quæ sunt æterna mercamur;[5] quid de iis[6] dubitamus quæ in usu humano sunt, quod etiam suaviora hæc nobis faciat jejunium?

34. Non autem omnis fames acceptabile jejunium facit, sed fames quæ Dei timore suscipitur. Considera: Quadragesima totis præter sab-
B batum et Dominicam jejunatur diebus. Hoc jejunium Domini pascha concludit. Venit jam dies resurrectionis, baptizantur Electi,[7] veniunt ad altare, accipiunt sacramentum, sitientes totis hauriunt venis. Merito dicunt singuli refecti spiritali cibo, et spiritali potu: *Parasti in conspectu meo mensam.... et poculum tuum inebrians quam præclarum est!* Non sola autem fames quæritur, Ps. XXII, 5.
sed plena disciplina jejunii. Denique aliis dicitur: *In diebus jejuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subditos vobis stimu-*
C *latis. An ad judicia et rixas jejunatis et percutitis pugnis? Ut quid mihi tale jejunium, ita ut audiatur in clamore vox vestra? Non hoc jejunium ego elegi, et diem ad humiliandum animam suam hominem: nec si flectas ut circulum collum tuum, cinerem etiam et cilicium substernas, nec sic vocabitis jejunium acceptum. Non tale jejunium ego elegi, dicit Dominus.* Quod jejunium impro- Is. LVIII, 3 et seq.
betur, audivimus: nunc audiamus quod sit probabile. *Sed solve omnem colligationem injustitiæ*
D *tuæ: dissolve obligationes violentarum commutationum, dimitte confractos in remissionem, et omnem conscriptionem iniquam dirumpe. Frange esurienti panem tuum: et egenos non habentes tectum*[8] *induc in domum tuam: et si videris nudum, cooperi eum; et domesticos seminis tui non*[9] *despicias.* Vides quæ species sit et forma jejunii, quis mentis habitus; ut orationi vaces, et in lege Dei die ac nocte mediteris.

35. Ipsa figura corporis plena gravitatis, nullus rubor ebrietatis circumfusus genas qui in-
E tuentium offendat adspectus, sed vultus casto micat[10] pallore reverendus, sermo gravior, oculus verecundior, gressus stabilior atque moderatior; plerumque enim turbatiore incessu proditur motus animorum. Vultus intentior, et quidam cogitationis suæ arbiter, et tacitus cordis interpres; ut neque tristitiam prætexat, neque solvatur risu incontinenti. Non enim superfluum hoc putes nostræ commonitionis;[11] cum Sapientia
F dicat in Evangelio: *Cum autem jejunatis, nolite*

[1] Mss. N', a, *augmentum.*

[2] Uti notatum jam est, *centesimæ* erant fœnus quo unoquoque mense pars centesima sortis persolvebatur.

[3] Cod. N', *gnare.*

[4] Mss. N', a, *vero.*

[5] Cod. N', *meremur.*

[6] Mss. N', a, *his.*

[7] *Electi*, gradus hic erat inter catechumenos. Etenim quamvis omnes ad baptismum candidati communi nomine vocarentur catechumeni, variis tamen inter se ut gradibus, ita et vocabulis distinguebantur. Qui episcopo suam amplectendæ fidei voluntatem professus fuerat, jam *christiani* nomen obtinebat: mox factis abjurationibus ad sacras admittebatur catecheses, ac tum proprie *catechumenus* dicebatur: eum deinde solitis expiatum exorcismis *initiatum* nominabant: postea ubi cum aliis baptismi gratiam postulasset, vocabant *competentem:* demum si per suffragia dignus eodem sacramento fuisset judicatus, ipsum in *electorum* ordinem referebant. Sunt etiam qui catechumenos aliis nominibus recenseant; illos siquidem *audientes, genuflectentes, substratos, electos, competentes* appellant. Vide si lubet Albaspin. in Opt. Millev., Joseph Vicecom. l. II, c. 2 et alios. (Ed. Maur.)

[8] Cod. N', *lectum.*

[9] Cod. N', *ne.*

[10] Maur. *micet.*

[11] Cod. N', *nostræ esse continentiæ.*

Matth. VI, 16. *fieri sicut hypocritæ tristes.* Ideo dixit hypocritas; eo quod simulatione alienam personam induant, sicut in scena qui tragœdias canunt, pro eorum dictis quorum personas gerunt, motus suos excitant, ut aut irascantur, aut mœreant, vel exsultent. Affectant enim isti, ut jejunare videantur, hominibus magis quam Deo cupientes probari, quod faciebant Judæi.

36. Et ideo nobis dicitur: *Vos autem cum jejunatis, ungite caput vestrum, et faciem vestram lavate; ne pareatis hominibus quia jejunatis, sed Patri vestro qui est in abscondito: et Pater vester* [1] Matth. VI, 17, 18. *qui videt*[1] *in abscondito, reddet vobis.* Quidest: *Ungite caput vestrum?* Sed et luxuriosi dicunt: Vino et unguentis nos repleamus. Unguento enim se ungunt, qui corporei odoris gratiam quærunt. Sed illa unguenta libidinis illecebram movere consuerunt. Aliud est sobrietatis unguentum, de quo dicit Ecclesia ad sponsum suum: *Unguentum* Cant. I, 2. *exinanitum nomen tuum:* aliud oleum quo artus animæ et quædam membra pinguescunt. Unde Ps. XXII, 5. et David dicit: *Impinguasti in oleo caput meum.* Et hoc est oleum lætitiæ, quo unctus est Christus a Deo Patre, ut præ omnibus suis emineret consortibus. Hoc jubet ungi caput nostrum, ut oleo [2] lætitiæ obducatur[2] omnis simulata tristitia; ne videaris jejunium tuum vendere hominibus, ne videaris contristari in animæ tuæ salute. Nemo enim tristis coronatur, nemo mœstus triumphat. Unge ergo caput tuum, ubi sensus sapientis sunt; oculi enim sapientis in capite ejus. Ad mysteria [3] vocaris, et nescis: discis, cum venis.[3] Et reminiscere illud: *Sicut unguentum in capite, quod* [4] *descendit in barbam Aaron,*[4] Ps. CXXXII, 2. tunc cognoscis quid [5] sit: *Ungite caput vestrum:*[5] quomodo placueris Deo, ut tibi sua patefaceret sacramenta, et daret gratiam spiritalem.

[6] 37. Est et aliud caput mysticum. Quod illud?[6] Audi: *Caput mulieris vir; caput autem viri Chri-* I Cor. XI, 3. *stus.* Mitte in Christum, mitte etiam in caput ejus unguentum. Caput ejus Deus est. Illa mulier Ec- [7] clesiæ typum gerens, quæ in caput[7] ejus misit unguentum, confessa est ejus divinitatem; et quæ in pedes ejus misit, confessa est ejus passionem. [8] Utraque laudatur. Et tu fac quo lauderis,[8] quo Matth. XXVI, 10. remissionem accipias peccatorum. Lava faciem tuam, emunda animam tuam peccatricem, lava Luc. VII, 44 et seq. conscientiam tuam. Index enim facies plerumque est conscientiæ, et quidam tacitus sermo mentis, cum aut peccato compungimur, aut integritate lætamur. Noli hanc exterminare faciem, lava illam, et omnem sordem conscientiæ tuæ dilue. Exterminat faciem suam qui aliud corde gerit, aliud foris prætendit. Non nos velut quodam peripetasmate[9] operiamus: quod intus est, foris [9] luceat: quod foris est, intus operetur. Nemo in jejunio culpam includat, præferat innocentiam. Jejunium enim culpæ interfectorium est.

CAPUT XI.

Jejunii virtus amariorum utilitate illustratur; et esca licet dulcis, quam noxia sit, Esau et Jacob historia ostenditur; sequitur quoque exhortatio ad jactantiam in jejunio declinandam.

38. Nemo amarioribus dulcia præoptet. Dulcis voluptas videtur, amarum jejunium. Hoc amaro illud dulce tollatur. Solent amara etiam ipsis plus prodesse corporibus: sicut enim cum in intimis puerorum visceribus vermes ex cibi indigestione nascuntur, extingui non queunt nisi cum amarior potus infunditur, aut medicamentorum vis inolescit asperior, quorum odore moriantur: ita profundum animæ virtus ingressa jejunii culpam latentem interficit.

39. Quid Esau servum fratri suo fecit? Nonne esca ad horam dulcis, amara in posterum? Quid Jacob dominum fratri dedit? Nonne contemptus cibi ad tempus amarior, sed salubris in reliquum?[10] Ipsa corpora dulcibus frequenter in- [10] flantur, et melle jecur tenditur; idem tamen escæ amaritudine temperatur. Ideo non mediocris, sed laudata quæstio: *De manducante exivit* [11] *esca, et de forti dulce.*[11] Alii habent: *Et de tristi* Judic. IV, 14. *dulce;* græci codices maxime. Sed et forte laboriosum est; exit enim dulce de tristitia vel labore.

40. Noli ergo te jactare cum jejunas, noli gloriari, ne nihil tibi prosit jejunium. Quæ enim ad ostentationem fiunt, non in futurum fructum extendent[12] suum; sed præsentium mercede con- [12] sumunt. Elias in deserto erat, ne quis eum jejunantem videret, nisi soli corvi qui eum pascerent. Elisæus in deserto erat, ubi non inveniretur esca, nisi amara. Johannes in deserto erat, ubi solas locustas et mel silvestre inveniret. Jejunantibus epulæ pio Angelorum ministerio deferebantur. Prandebat Daniel inter jejunantes leones. Ille prandebat alienum prandium, feræ non tangebant suum. Jejunantibus epulæ volant, prandentibus pedes vacillant: jejunantibus manna de cœlo descendit, epulantibus culpa prævaricationis adscendit.

[1] Cod. N', *est.*

[2] Cod. N', *obdulcatus.*

[3] Etiam ex his S. Doctoris verbis eruitur, tunc adhuc viguisse illam sic dictam *disciplinam arcani,* juxta quam mysteria quædam, ac præcipuæ illud SS. Eucharistiæ, ipsis catechumenis non patefiebant nisi quum ad baptismum proximi essent. Cod. a, *cum veneris.*

[4] Mss. N', a omitt. *Aaron.*

[5] Cod. N', *ungere caput tuum.*

[6] Mss. N', a, *quod est illud?*

[7] Cod. N', *capite.*

[8] Cod. N', *quod laudaveris.* Cod. a, *quod lauderis.*

[9] « Vett. editt. cum tribus mss. *quadam impietate operatis.* Rom. et alii mss. *quodam peripetasmate,* hoc est, velamine. Rursus ubi edit., *præferat innocentiam....interfector est.* Plures ac probatiores mss. habent: *pure ferat innocentiam.....interfectorium est.* Mss. duo, *interfectio est.* » Ita Maur. Sed nobis lectio *præferat innocentiam* præferanda visa est, quia *pure ferat innocentiam* est quid illogicum; illud enim *pure* omnino supervacaneum esset.

[10] Cod. N', *posterum.*

[11] Editt. omnes, *de forti dulcedo.* Mss. *de forte* (mss. N', a, æque *de forte*) *dulce.* Ita etiam libro *De Tobia*, c. 15, ubi locus hic adhuc magis perspicue explicatur. Quod autem subdit, *sed et forte,* etc. sensum hunc habet, nempe animal forte ac robustum solet esse laboriosum. (Edit. Maur.)

[12] Cod. N', *jam extendunt.*

CAPUT XII.

Quemadmodum in omne facinus præcipitet ebrietas; quamque illa ridicula sit et odiosa, eleganti descriptione exponitur. Post quæ nonnulla de luxurioso adolescente ad philosophiam converso adjiciuntur.

41. Sed quid est hoc? Dum de jejunio disputo, strepitus audio conviviorum. Nisi fallor, in sermone meo redoluit prandium. Sonus ergo litterarum invitat, impatientiæ exempla non terrent. Etenim qui jejunantem, et ea quæ Legis sunt ferentem,[1] exspectare non passus est populus, utique[2] sedit manducare, et bibere, et surrexerunt ludere. Videmus sacrilegium ebrietati fuisse conjunctum. Nam sicut mater fidei continentia, ita perfidiæ mater ebrietas est. In quod facinus non ista præcipitat?

42. Sedent in foribus tabernarum homines tunicam non habentes, nec sumptum sequentis diei. De imperatoribus et potestatibus judicant; immo regnare sibi videntur, et exercitibus imperare. Fiunt ebrietate divites, qui sunt veritate inopes. Aurum donant, dispensant pecunias populis, civitates ædificant, qui non habent unde cauponi potus sui corporis pretium[3] solvant. Fervet enim vinum in his, et nesciunt quid loquantur. Divites sunt dum inebriantur: mox ubi vinum digesserint, cernunt se esse mendicos. Uno die bibunt multorum dierum labores.

43. De ebrietate ad arma consurgitur, calicibus tela succedunt. Pro vino sanguis effunditur, et ipsum sanguinem vina fuderunt. Quam fortes sibi homines videntur in vino, quam sapientes, quam diserti, quam[4] etiam pulcri ac decori, cum stare non possint! Mens necesse est titubet, lingua balbutiat, pallor exsanguis ora suffundat, fœtor ebrietatis horrori sit.[5] Barbari in ferrum ruunt,[6] vulgus[7] in rixas. Si quis eorum pugno fuerit percussus, videas ora faucium vini lacrymas fundere, miserabiles epilogos decantare. Habet unum[8] hoc temulentia, ut emolliat et resolvat corda temulentorum. *Sicut enim ignis probat ferrum durum, ita et vini incendio etiam superborum hominum cor liquescit.* Eccli. xxxi, 31.

44. Omnes sibi vino[9] æquales videntur, nullus inferior. Non pauper diviti cedit, utpote qui pauperem se esse nescit: non infirmus valido, cui omnis in bibendo est fortitudo: non mendicus locupleti, non ignobilis honorato; cum bibentes, illum regem habeant, qui bibendo superaverit ceteros.[10] Meritoque scriptum est: *Æqualis vita hominibus vinum in ebrietate.* Sed utinam et quod sequitur audires: *Bibas illud moderate, ut sis sobrius.* Non habes quod accuses: *vinum in jucunditate creatum est, non in ebrietate ab initio. Exsultatio animæ et cordis est, si moderate bibas: immoderatio*[11] *autem potus iracundiam concitat, et ruinas multas efficit.* Eccli. xxxi, 32. Ibid. Ibid. 35, 36, 38

45. Sed forte dicant has esse potationes vulgarium et levissimorum hominum. Veniamus ergo ad horum potentium et fortissimorum convivia. Non ego hic unguentatos adolescentulos aut coronatos rosis proferam, qualem ferunt illum fuisse qui delibutus unguentis, redimitus floribus, subnixus meretricibus, antelucano potu ebrius, et diurno cereorum comitatus lumine, philosophi auditorium disputantis ingressus sit.[12] Quo audito, coronas, ut ajunt, sensim detraxerit, unguenta deterserit, scortis vale dixerit, philosophus postea tantus evaserit, ut esset sobrietatis exemplum, qui fuerat ante ebrietatis ludibrium. Non enim unum emendatum illis invideo; ut doceam genus eorum luxuriæ a me non esse simulatum. Certe ille si resipuit a vino, fuit tamen semper temulentus sacrilegio.

CAPUT XIII.

Militarium hominum convivia cum pugna quadam atque spectaculo comparantur; et eorum partes singulæ, et quasi quædam protasis, epitasis et catastrophe quam diligentissime describuntur.

46. A page igitur hinc adolescentes lubricos; ad convivia præliatorum venimus. Inter arma prandendum est: stipatores hi sunt bellici qui ministrant, succincti auro, et Babylonicis lumbos suffulti balteis: aureis torquibus nitent colla, aureis bullis[13] zonam tegunt, aureis thecis cultros includunt suos, quibus dimicent cum epulis dividendis. Adsistunt pueri coma nitentes, ex gente barbarica ad hos usus electi: per singularum distincti ætatum vices.[14] Cernas popu-

[1] Hoc est, decem præcepta digito Dei tabulis inscripta lapideis.

[2] Cod. N', *itaque.*

[3] Cod. N' omitt. *pretium.*

[4] Cod. *quanto.*

[5] Cod. N', *horrescat.*

[6] Pugnare inter epulas præsertim Thracibus mos erat. Unde legitur apud Horatium, Ode 27:

Natis in usum lætitiæ scyphis
Pugnare Thracum est. Tollite barbarum
Morem, etc.

(Edit. Maur.)

[7] Cod. N', *populi.*

[8] Cod. a, *enim.*

[9] Mss. N', a, *in vino.*

[10] Cod. N', *superavit viros.* Cod. a, *superaverat viros.*

[11] Cod. N', *immoderatior.*

[12] Diogenes Laertius lib. IV, in Polemone, hæc de eodem philosopho in scholam Xenocratis ingresso memorat. (Edit. Maur.)

[13] Ita mss. decem, ajunt Edit. Maurini, quibus et codd. nostri conveniunt. Prosequuntur vero: « Alii autem duo, et omnes editt. *infantium aureis bullis.* Solebant quidem veteres aureas bullas infantium collo appendere, sed non ita proprium erat huic ætati hujusmodi ornamentum, ut etiam in provectiori non adhiberetur, unde vocem *infantium* hic necessariam non putamus. Bullæ autem dicebantur quidam globuli qui bullas guttis pluviæ decidentibus in aqua excitari solitas similitudine referebant. »

[14] « Omnes editt. *per singularum distincti ætatum vices. Cernas poculorum.....vasa exposita aurea et argentea.* Cum his plerique mss. faciunt, nisi quod omittunt, *aurea et.* Alii vero in quibus et Thuan. ante mille annos exaratus, ut in textu. Illic autem *per singularum.....vices,* idem est ac vices ministrandi: vel, ordinum mutationes fiunt pro singulorum ætatibus; ita ut in primo versu starent natu majores et sic deinceps. » Hæc Maur.; sed nos rursus retinemus lectionem *per singularum distincti,* quia sensum rite exhibet, dum quæ a Maurinis prælata est per se nullum sensum effundit.

lorum diversorum ordines, aciem ordinatam putes: vasa exposita argentea, pompam arbitreris: cornu[1] in medio vini plenum, non præliaris, sed epularis instrumentum buccinæ, quod discumbentes in certamen accendat.

47. Primo minoribus poculis velut ferentariis[2] pugna præluditur. Verum hæc non sobrietatis species, sed bibendi est disciplina. Etenim ut tragœdiarum actores primo sensim vocem excitant, donec udæ vocis[3] aperiant iter, ut postea magnis possint clamoribus personare: ita isti quoque in principio prælusoriis se exercent poculis, ut irritent sitim; ne forte restinguant eam, et satiati postea bibere non possint. Ergo ubi res calere cœperit, poscunt majoribus poculis: fervor inardescit martius, cibo sitis exæstuat, et ubi imminui visa, potu[4] meraciore reparatur. Certant pocula cum ferculis, et inter morsus sæpe remittuntur. Deinde procedente potu longius contentiusque, diversa et magna certamina, quis bibendo præcellat. Nota gravis, si quis se[5] excuset, si quis temperandum forte vinum putet. Et hæc donec ad mensas perveniatur secundas.

48. At ubi consummatæ fuerint epulæ, putes jam esse surgendum: tunc de integro potum instaurant suum; et cum consummaverint, tunc inchoare se dicunt, tunc deferuntur phialæ, tunc maximi crateres quasi instrumenta bellorum. Ac ne immoderatum hoc arbitreris, mensura proponitur, certatur sub judice, sub lege decernitur. Agonothetes[6] illis furor est, stipendium debilitas, victoriæ præmium culpa. Pendet anceps diu et dubius belli eventus; furor enim ille est præliaris. Cedunt pincernarum manus vina fundentium, et coquorum labores calida ministrantium; cedunt qui mensuras ipsas bonas supereffluentes diligenti librant examine, ne quid effundant: non cedunt bibentes.

49. Sola illa sunt sine excusatione certamina. In bello si quis se inferiorem viderit, arma convertit, et meretur veniam: si quis calicem convertat, urgetur ad potum. In scammate[7] si quis manum levat, exsors quidem palmæ, sed immunis injuriæ est: in conviviis etsi manum revocet a vino, ori ejus infunditur. Omnes inebriantur, victores victique omnes ebrii jacent, plerique sopiti. Nec portari eos ad sepulcrum licet, priusquam is qui pascit, de omnibus se vindicatum viderit, ut ulciscatur dispendium. Qui autem damna non sentit, hanc mensæ suæ gloriam putat, si ex ea vulnerati omnes ac saucii tamquam de arena exeant.

50. Spectaculum triste Christianorum oculis, et miserabilis species. Cernas juvenes terribiles visu hostibus de convivio portari foras, et inde ad convivium reportari, repleri ut exhauriant, et exhauriri ut bibant. Si quis verecundior fuerit, ut erubescat surgere, cum jam immoderatos potus tenere non possit, anhelare vehementius, sudare, gemere, signis prodere, quod pudeat confiteri. Ibi unusquisque pugnas enarrat suas, ibi fortia facta prædicant, sua narrant trophæa vino madidi, et somno soluti[8] nesciunt mente, quid lingua proferant. Unusquisque stertit et potat, dormit et dimicat; et si quando consurrectum fuerit, viri præliatores stare non possunt, egressu vacillant. Rident servuli dominorum opprobria, manibus suis portant militem bellatorem, imponunt equo. Itaque hac atque illac tamquam navigia sine gubernatore fluctuant; et tamquam vulnere icti in terram defluunt, nisi excipiantur a servulis. Alii referuntur in scutis,[9] fit pompa ludibrii. Quos mane insignes armis spectaveras, vultu minaces, eosdem vesperi cernas etiam a puerulis impune rideri, sine ferro vulneratos, sine pugna interfectos, sine hoste turbatos, sine senectute tremulos, in ipso juventutis flore marcentes.[10]

CAPUT XIV.

Reprehenduntur qui convivia ad temulentiam præparant: et major esse vini, quam veneni vis, ostenditur.

51. Quis tale miscuit furoris poculum? Quis tantum infudit mentibus venenum? Periclitatur homo lutum esse de corpore;[11] et ipse sibi reus est insaniæ voluntariæ, corruptelæ spontaneæ; et tamen nec vos excusamini

[1] *Cornu,* id est, corneum vas, quo veteres ad servandum vinum, oleum, aliosque liquores utebantur. (Edit. Maur.)

[2] Ferentarii erant levioris armaturæ milites, qui antequam totis viribus concurreretur, pugnæ præludebant. (Ed. Maur.)

[3] Cod. N', *inde vocis.* Cod. a, *vivæ vocis.* Uda idem est ac humida, nempe fluens et agilis.

[4] Mss. N', a, *a potu.*

[5] Mss. N', a omitt. *se.*

[6] *Agonothetes,* Ἀγωνοθέτης, judex ac præses certaminis, hoc loco idem atque convivii moderator. Etenim solebant antiqui priusquam discumberent talis sortiri, et cui jactus Veneris omnium fortunatissimus evenisset, eidem regnum vini committebatur, ut ex Horatio cognoscere est lib. I, Ode 4, et lib. II, Ode 5. Innuit etiam sanctus Doctor fuisse qui bibacitatis præmium proponerent, quod Alexandrum Magnum factitasse auctores memorant. (Edit. Maur.)

[7] *Scamma,* locus fossis inclusus, ubi gladiatores certabant e quibus qui succumbebat, sublata manu victum se fatebatur, ac veniam postulabat. (Edit. Maur.)

[8] *Somno soluti* habent mss. N', a, ut nos in textum transtulimus pro *somnolenti,* quod etiam a Maurinis lectum fuit. Somno soluti idem autem est ac qui somno resolutis viribus fiunt.

[9] Solebant qui vulnerati vel interempti fuerant in prælio, domum in clypeo referri: unde Ausonius de Lacæna muliere:

Mater Lacæna clypeo obarmans filium
Cum hoc, inquit, aut in hoc redi.

(Edit. Maur.)

[10] Cod. a, *flore arcentes.* Editt. vett. *arentes.* Alii codices, quod secuti sunt Romani Editores, *marcentes;* Maurini e sex codicibus bonæ, ut ajunt, ætatis *nascente.* Quæ lectio nobis omnino repudianda visa est, eo quod conformitas cum reliquis periodi membris participium in accusativo plurali evidenter requirit. Unde jure et nos adoptandam duximus lectionem *marcentes.*

[11] Omnes editt., *ultum esse de corpore.* Omnes mss, *lutum esse de corpore,* id est, periclitatur ita corrumpi, ut ejus corpus in lutum vertatur. Et sane id confirmant tum voces illæ sequentes.....*corruptelæ spontaneæ:* tum Basilii locus ubi ait: κινδυνεύεις λοιπὸν βόρβορος εἶναι ἀντὶ ἀνθρώπου. (Edit. Maur.)

qui vocatis ut amicos, et emittitis ut inimicos. Quanto melius in terram tua vina fudisses? Sed et terra inebriat, et asperiores etiam ipsas feras reddit, si vini contigerit odor. Denique vindemiæ tempore si vineam intraverint, solent ebrietate succendi. Quid te delectant damna sine gratia? Rogas ad jucunditatem, cogis ad mortem: invitas ad prandium, efferre vis ad sepulcrum: cibos promittis, tormenta irrogas: vina prætendis, venena suffundis.[1] Omne enim quidquid[2] nocet, venenum est. Tollit sensus, viscera exurit, somnum infestat, caput vexat.

52. Etiam major vis vini, quam veneni est. Denique venenum vino excluditur, non vinum veneno. Merito Deus per Moysen non solum veneno, sed etiam draconum veneno vinum comparavit dicens: *Furor draconum vinum eorum,*[3] *et ira aspidum insanabilis.* Et pulchre addidit, *insanabilis;* multi enim a reliquo serpentium veneno curantur, nemo ab ebrietate. Certe veneno caro vulneratur,[4] mens sine noxa est: ebrietas ad corporis mortem mentis etiam crimen adjungit. Adverte autem et perfidiæ venenum vini declaratum nomine. Ait enim supra de alienigenis, qui nescirent Deum: *De vinea* enim *Sodomæ vinum*[5] *eorum, et vitis eorum vitis Gomorrhæ: uva eorum, uva fellis, botrus amaritudinis in ipsis.*

Deut. XXXII, 33.

Ibid. 32.

CAPUT XV.

Se non omnia dixisse quæ in ebrios dici poterant ostendit exposito quodam Isaiæ loco: unde in lasciviam popinonum invehitur; et ad finem quædam de calice aureo Babylonis, et vase apostolico subjungit.

53. Putatis me tamquam vino crapulatum, intemperantius jejunii prædicationi hunc miscuisse sermonem; et adhuc propter hos fortissimos viros[6] quanta præterii, quanta minora dixi, quam Dominus locutus est! Audistis quid per Moysen dixerit: audite quid in libro sermonum Esaiæ scriptum sit. Invehitur enim Dominus in hujusmodi versus,[7] et ait: *Væ iis qui consurgunt*[8] *mane, et sectantur siceram, qui ebrii sunt vesperi: nam vinum eos comburet. Cum cithara enim et psalterio et tympanis vinum bibunt: opera autem Domini non respiciunt, et opera manuum ejus non considerant. Cui væ,* inquit, *cui judicia, cui tumultus?* Diversa singulis, temulentis omnia. Væ enim iis qui ebrii sunt vesperi! Quid ergo illis qui et ante vesperam, et frequenter in lucem madent? Ergo væ sibi debitum. Habent concertationes, conserunt lites, in cædem prosiliunt, et veniunt ad judicia vel vocantur. Habent ergo judicia tamquam rei. Fit nonnumquam gravior tumultus, quia vino mens pervertitur ebriosi: *Et non meminit regis, nec magistratus,* ut scriptum est: *et omnia aperta facit loqui, et non meminerunt, cum biberent, amicitiæ, nec fraternæ necessitudinis:* sed post tumultum sumunt gladios; et cum a vino mersi fuerint, et surrexerint, non meminerunt ipsi quæ[9] gesserint. Habent ergo etiam dignam mercedem tumultus.

Is. V, 11, 12.

Prov. XXIII, 29.

54. Præterieram certe ego citharam, psalteria, tympana, quæ cognovimus conviviis hujusmodi frequenter adhiberi, ut vino et cantu excitentur libidines. Plerique etiam, Persico more, mulieres dignas temulentorum consortio induci jubent, et ab his phialas accipiunt, atque illis se substernunt sedentibus. Et hunc ritum sacratæ habent observationes in ebrietatis ministerium. Habent ergo vinum et barbari: libenter his Romani indulgent; ut et ipsi solvantur in potus, et enervati ebrietate vincantur. Nec solum vinum ebrietatem facit, sed et sicera. Denique Hebræi omnem potum qui inebriat, siceræ nomine vocant.

55. Non immerito ergo væ illis qui mane ebrietatis potum requirunt, quos conveniebat Deo laudes referre, prævenire lucem, et occurrere oratione soli justitiæ, qui suos visitat, et exsurgit nobis,[10] si nos Christo, non vino et siceræ surgamus. Hymni[11] dicuntur, et tu citharam tenes? Psalmi canuntur, et tu psalterium sumis aut tympanum? Merito væ, quia salutem relinquis, mortem eligis. Vix diluculum, et jam cursatur per tabernas, vinum quæritur, excutiuntur tapetes, accubitum festinant sternere, lagenas argenteas, auratos calices exponunt. Væ, inquit, ista quærentibus!

56. Calix aureus Babylon in manu Domini inebrians omnem terram. *A vino ejus biberunt omnes gentes, ideo commotæ sunt. Et subito cecidit Babylon, et contrita est.* Calix ergo aureus contritus est; quia Babylon contrita est, quæ est calix aureus. Sed quamvis auro se jactet et pretio, in Domini et ipsa est potestate. Denique divina indignatione conteritur. Qua ratione calix aureus? Quoniam qui veritate deficitur, quærit illecebram; ut species saltem pretiosa ad bibendum aliquos possit illicere.

57. Constitue ante oculos tuos pompam hujus

[1] Cod. N', *infundis.*
[2] Cod. N', *quod.*
[3] Cod. N', *illorum.*
[4] Ita sex mss. melioris notæ. Alii autem atque omnes editt. *vulneratur vino mens: noxia est ebrietas ad corporis sanitatem, menti etiam,* etc. (Edit. Maur.)
[5] Cod. N', *vinea.*
[6] Editt. omnes: *jejunii prædicatione..... et adhuc secundum prophetas fortissimos viros.* Sed melius mss. omnes: *jejunii prædicationi..... et adhuc propter hos fortissimos viros:* ac forte sanctum ipsum audiebant aliqui militares viri, quos sibi reddere infensos nollet. (Edit. Maur.)
[7] Sic mss. omnes: quod quidem interpretamur in hunc sensum: Invehitur..... in hujusmodi homines (ebriosos nimirum) conversus. Nisi quis malit voces *in hujusmodi versus,* sumere pro in hujusmodi sententiam, verba, formam. Versus enim proprie significat id quod nos lineam vocitamus. Editt. autem hæc præferebant: *Invenitur enim Dominus hujusmodi verbis usus, et ait.* (Edit. Maur.)
[8] Cod. N', *surgunt.*
[9] Cod. N', *quid.*
[10] Cod. N', *quis nos visitabit et exurget nobis.* Forte *qui* NOS (pro *suos,* ut in textu) *visitat* genuina est lectio.
[11] Cod. N', *Pii hymni.*

sæculi: vides speciosam illecebram, sed inanem gratiam. Non te inducant aurea vasa et argentea.
II Cor. IV, 7. *Habemus et nos thesaurum in vasis fictilibus.* Vas apostolicum fictile est, sed in eo thesaurus est Christi. Væ siceram mane sectantibus! Aureum est hoc vas, poculum est, et in eo poculo venenum mortis, venenum libidinis, venenum ebrietatis. Hoc qui biberit, commovetur et cadit. Commovetur non solum corpore, sed etiam corde turbato; commoveri enim peccati est.

CAPUT XVI.

Ebrios Caini ac persecutorum Domini similes esse, immo dæmoniacis ipsis miseriores: iidem suis coloribus depinguntur; in quos Jeremiæ verba cadere declarat sanctus Doctor.

58. Denique Cain exiens a conspectu Dei habitavit in terra Naid,[1] quod interpretatione significat commotionem. Ergo qui calice aureo inebriatur, peccato movetur. Quid te sub maledicto constituis Cain illius parricidæ, ut tremas atque movearis? Sed et persecutores Domini transeuntes movebant capita sua. Exagitabat enim eos spiritus nequam, qui repleta a se corpora movere consuevit. Et ille cum defuerit, tremor desinit: ebrietas autem perpetuum dat tremorem. Sudant vinum corpora temulentorum: si levius ea tetigeris, exprimis vinum.

59. Ebrietas fomentum libidinis, ebrietas incentivum insaniæ, ebrietas venenum insipientiæ. Hæc sensus hominum mutat et formas, per hanc fiunt ex hominibus equi adhinnientes. Siquidem naturali vapore corporis calidi, et præter naturam vini calore flammati, cohibere se non queunt,[2] et in bestiales libidines excitantur; ut nullum tempus præscriptum habeant, quo deceat indulgere concubitui. Vocem amittunt, colore variantur, oculis ignescunt, ore anhelant, fremunt naribus, in furorem inardescunt, sensum excedunt.[3] Hinc phrenesis periculosa, hinc calculi gravis pœna, hinc exitialis cruditas, hinc vomitus frequens semesas epulas internorum viscerum cum cruore fundentium. Mentior, nisi eadem Dominus per Hieremiam locutus est dicens: *Bibite et inebriamini, et vomite, et cadetis,*
Jer. XXV, 27. *et non surgetis.*

60. Hinc etiam vanæ imagines, incerti visus, instabilis gressus, umbras sæpe transiliunt sicut foveas. Nutat his cum facie terra, subito erigi et inclinari videtur, et quasi vertatur, timentes in faciem ruunt, et solum manibus apprehendunt, aut concurrentibus montibus sibi videntur includi. Murmur in auribus tamquam maris fluctuantis fragor, et resonantia fluctu littora. Canes si viderint, leones arbitrantur, et fugiunt. Alii risu solvuntur incondito, alii inconsolabili mœrore deplorant, alii irrationabiles cernunt pavores. Vigilantes somniant, dormientes litigant. Vita his somnium est, somnus his mors est:[4] excitari nullis vocibus possunt; quantolibet stimulandos impulsu putes, nisi resipuerint, evigilari non possunt.

61. Unde bene Hieremias hujusmodi hominem tamquam superfluam creaturam, deflendum putat. Quid enim est homo ebrius, nisi superflua creatura? Itaque sic ait: *Sicut fletum Jazer deflebo te, vinea:*[5] *quia deserta est civitas Jazer.* Et infra: *Vinum*[6] *in torcularibus tuis mane non calcaverunt, meridie autem non fecerunt.*[7] Jazer ποιήσις περισσός, factura superflua est. Moderatio enim naturalis est: supra mensuram quidquid est superfluum habetur: ita est ebrietas quæ fletu prophetico deploratur. Unde ait Apostolus: *Nolite inebriari vino in quo est luxuria, sed inebriamini*[8] *spiritu.* Est ergo ebrietas culpæ, est et gratiæ. Et forte hæc naturæ, quæ gratiæ, qui ad imaginem[9] et similitudinem Dei facti, Spiritu sancto repleti esse debemus.

CAPUT XVII.

De obtestationibus, sacramentis ac propinationibus compotantium. Quomodo sæpe secretiora vino extorqueantur. Et de prodigiosa quadam bibendi ratione, et quam ea sit valetudini perniciosa.

62. Quid autem obtestationes potantium loquar? Quid memorem sacramenta, quæ violare nefas arbitrantur? Bibamus, inquiunt: Opto salutem[10] imperatorum; ut qui non biberit, fiat reus indevotionis. Videtur enim non amare imperatorem, qui pro ejus salute non biberit. O piæ devotionis obsequium! Bibamus pro salute exercituum, pro comitum virtute, pro filiorum sanitate. Et hæc vota ad Deum pervenire[11] judicant, sicut illi qui calices ad sepulcra martyrum deferunt,[12] atque illis in vesperam bibunt, et aliter se exaudiri posse non credunt. O stultitiam hominum, qui ebrietatem sacrificium pu-

Jer. XLVIII, 32.

Ephes. V, 18.

[1] Cod. N', *Naith.* Cod. a, *Naim.*
[2] Cod. N', *nequeunt.*
[3] Mss. N', a, *sensu excidunt.*
[4] Cod. N', *multus est.*
[5] Cod. N', *vitis.* Cod. a, *defleo te vitis,* juxta LXX ἄμπελος.
[6] Mss. N', a, *vinum erat,* quod et LXX habent, sed contextu non requiritur.
[7] Rom. edit. *neque vespere fecerunt celeuma.* Ant. vero et mss. *meridie autem non fecerunt.* Iterum Rom. edit., *Jazer, Moab, Sabama, et Segor;* ubi vett. habebant: *Jaser, Mohi, Ticine, Piccot.* Sed qui ultimas Paris. curavere, ad finem hujus cap. optime annotarunt veram lectionem esse eam, quam nos in textum mss. etiam auctoritate transtulimus. (Edit. Maur.)
[8] Cod. N', *implemini.*
[9] Cod. N', *Nos autem qui ad imaginem,* etc., omissis verbis, *Et forte hæc naturæ, quæ gratiæ, qui.*
[10] Editt. *Pro salute imperatorum,* sed mss. nostri, et testibus Maur., sex vetustissimi: *Opto salutem imperatorum,* etc. Unde satis verisimile est hanc fuisse formulam, qua se in propinando ad bene precandum imperatoribus hortabantur.
[11] Cod. N', *pertinere.*
[12] Hic ritus a religione ortus in lasciviam atque intemperantiam cum degenerasset, postea religiose fuit antiquatus. Vide quæ desuper dicta sunt in Præfatione.

tant; qui æstimant illis ebrietatem placere, qui jejunio passionem sustinere didicerunt! A

63. Quantos de intemperanti convivio novimus ad tormenta venisse? Dum per ebrietatem de imperio suo certant, et sibi regna promittunt, aliis honores pollicentur, infelices ad pœnam ducti sunt, qui quid dicerent nesciebant. Unde plerique boni judices ea quæ per ebrietatem dicta essent, tenenda ad crimen non putaverunt. Plerique etiam vino utuntur ut equuleo; et quibus tormenta non eliciunt vocem[1] proditionis, B eos tentant bibendo; ut patriæ statum, salutem civium, defensionis suæ prodant consilia. Virtus enim plerumque vincit dolorem: fidem autem potus excludit. Cognovi plerosque fidiculis[2] exulceratos nomen suum negasse. Quis inter cyathos texit,[3] quod latere cupiebat?[4]

64. Quid retexam auditum mihi non poculi, sed profluvii genus, quo in ora hominum tamquam per fistulas aut canales vina funduntur?[5] Hos homines, an utres verius æstimaverim? Et C tamen ipsi utres, nisi moderata transfusio sit, sæpe rumpuntur. Per cornu etiam fluentia in fauces hominum vina decurrunt; et si quis respiraverit, commissum flagitium, soluta acies, loco motus habetur. Aqua decurrens a Libano cautes rupeas solvit,[6] quomodo mollibus putant nequaquam nocere visceribus vinolentorum impetus fluentorum?

65. Elephantos quoque ferunt promuscide haurire aquæ plurimum; eosdem tamen ad sedandam sitim moderato potu esse contentos: D sed si forte ab aliquo caupone fuerint mercede fraudati, indignantes replere concavum promuscidis, non ut ebibant,[7] sed effundant; atque ita momentariis inundationibus irrigare ejus tabernam, de quo se putaverint vindicandos. Siccantur ad potum subito lacus, ac repente funduntur, natant omnia. Cui non mirum, tam immania belluarum corpora superfluum nil tenere?

CAPUT XVIII.

Feminarum ebrietas quam sit ipsis propudiosa, ac perniciosa spectantibus: quod malum ubi deploravit, quantum bonum sit sobrietas, et quantum malum intemperantia, exemplo Israelitarum patefacit.

66. Sed quid de viris loquamur, quando etiam feminæ, quas oportet sollicitiorem castitati sobrietatis adhibere custodiam, usque ad ebrietatem bibunt? Deinde surgentes, quas etiam inter secreta domus vel audiri ab alienis non convenit, vel videri, prodire audent in publicum, non velato capite, vultu procaci. Apostolus mulieres tacere etiam in ecclesia jubet, domi viros suos præcipit interrogare. Illæ in plateis inverecundos etiam viris sub conspectu adolescentulorum intemperantium choros ducunt, jactantes comam, trahentes tunicas, scissæ amictus, nudæ lacertos, plaudentes manibus, saltantes pedibus, personantes vocibus, irritantes in se juvenum libidines motu histrionico, petulanti oculo, dedecoroso ludibrio. Spectat corona adolescentum, et fit miserabile theatrum. Inter saltantium ruinas et spectantium lapsus, cœlum impuro contaminatur adspectu, terra turpi saltatione polluitur, quæ obscœnis saltantibus[8] verberatur. I Cor. XIV, 35

67. Quomodo patienter loquar, pie præteream, convenienter defleam? Vinum nobis tantarum animarum damna intulit. Etenim si *vinum et mulieres discedere a Deo faciunt,* quod vel ebrietas, vel libido prævaricationis illecebræ sint, si singula ac separata hæc faciunt, quid facient unita? Unde non immerito ait sapiens ante nos quidam: *Mulier ebriosa, ira magna.* Eccli. XIX, 2. Eccli. XXVI, 11.

68. Quid autem mirum si vino decipiuntur animæ feminarum, cum omnes illæ tribus patrum, cum de petra biberint aquam, manna E manducarent, gentes validissimas vincerent, et non erat in his ullus infirmus: ubi vero carnes desiderare cœperunt, et desideriis in Ægyptum convertebantur, nequaquam ex tot millibus hominum in terram repromissionis præter duos pervenire meruerunt? Itaque quid boni sit sobrietas, quid mali intemperantia, hinc colligere datur: quando murmurabant requirentes Ægypti delicias, a serpentibus mordebantur: quando per maris rubri transibant semitam, aquam bibebant.

[1] Cod. N', *voce.*

[2] Cod. N', *fiduciales.* Cod. a, *fiduculos.*

[3] Cod. N', *inter insidias texit.*

[4] « Hoc loco dissimulandum non putavimus, ubi editt. præferunt, *fidiculis exulceratos..... inter cyathos,* etc., codices mss. fere ad unum exhibere, *fiduciales exulceratos..... inter clindias,* etc. Et hoc consensu non nihil moti fuimus, ut germanam lectionem esse hanc suspicaremur; atque ea forsan ætate qua non minimum degeneraverat latinitas, homines fiducia plenos et constantia, quique quod suæ fidei commissum esset, nullis tormentis evulgarent, fiduciales vulgo dici solitos; similiter etiam hosce lectulos, quibus epulantes accumbebant, clindias seu clindia, quasi κλινίδια appellatos. Verum hujus nostræ conjecturæ pene doctiores esto judicium. » Ita Maurini; nos tamen absque hæsitatione lectionem textus germanam habemus.

[5] Hunc bibendi modum haud inviti crediderimus eumdem esse, quem vocitabant amystide bibere ἀμυστὶ πίνειν, immotis labris et continuo ductu bibere: de quo Horatius lib. I, Ode in Numidæ reditum nonnihil habet. (Edit. Maur.)

[6] Cod. N', *cautes sub rupe solvit.* Cod. a, *cautes rumpit et solvit.*

[7] Maur. *bibant.*

[8] Dum ipsi Maurini notant partem mss. habere *saltantibus,* minus recte prætulerunt lectionem *saltatibus,* quæ tamen et nostrorum mss. est. Contextus enim *saltantibus* exigit, quia dicitur terra pollui turpi saltatione, eo quod nempe *obscenis saltantibus verberatur:* secus haberetur idem per idem, quod de Ambrosio supponi nequit.

Non ergo veremur exemplum, non fugimus delicias,[1] ne nos futurorum bonorum adeptione defraudent?[2]

CAPUT XIX.

Luxuriosis exitium Isaiæ prophetia denuntiari: mare a mercatoribus, in quorum avaritiam invehitur, sollicitari non debere; cum non ad periculum, sed ad escam, et non hominibus, sed piscibus ad perambulandum fuerit datum: postremo qua ratione navibus comparentur voluptuosi.

69. Et quid aliorum utar sententiis? Ipsi bene pasti ac luxuriosi quid sibi sperent, audiamus. Inducit enim eos Esaias propheta dicentes: *Manducemus et bibamus: cras enim moriemur.* Meritoque exclamat: *Ululate, naves Carthaginis, quæ perierunt, et non amplius erunt.*[3] Quod est dictum de visione Tyri, quam luxuriosam urbem cognovimus. Ideoque nona visio est, non septima aut octava, quod ea neque Legem custodiat, neque Evangelii gratiam: cum et sabbato legitimo ignes libidinis adolere sit vetitum, et Evangelii serie octavus dies resurrectionis illuceat. Idem autem dies primus atque octavus, quia Dominica dies in se recurrit. Luxuria ergo nec fidem habet,[4] nec observantiam disciplinæ: luxuria seminarium et origo vitiorum est. Nec arbitremini me adversus Apostolum dixisse, quia ille ait avaritiam radicem esse I Tim. VI, 10. vitiorum omnium, quoniam luxuria ipsius est mater avaritiæ. Etenim cum exhauserit quis luxuriando proprias facultates, quærit postea avara compendia.

70. Audistis hodie quid lectum sit: *Mercatores,* inquit, *Phœnicum transmeantes mare in aqua multa: semen mercatorum sicut messis quæ defertur.* Vicinæ sunt istæ civitates, Tyrus, Phœnice, Sidon: vicinæ ut locis, ita et vitiis. Mercatores a negotiationibus periculosa transfretatione maris lucella quærentes. Sollicita vita hominum, inquieta conversatio, et quodam semper in turbine, ventis[5] ipsis mobilior quibus volvitur, et huc atque illuc sæpe jactatur. Utique accusatis crebra naufragia: quis vos navigare compellit? Quasi non invidia opum et terras faciatis intutas, et ad latrocinium plurimos excitetis? Mare non ad navigandum fecit Deus, sed propter elementi pulcritudinem. Latius pelagi fudit æquora, certe ut freto includeret terras, ne longius tu vagus et exsul errares. Sed tempestate jactatur mare. Timere ergo, non usurpare debetis. Elementum innocens nihil deliquit: temeritas humana sibi est ipsa discrimini. Denique qui non navigat, nescit timere naufragium. Dominus dixit: *Dominamini piscium maris,* non dixit: Gen. I, 28. Navigate in fluctibus. Denique et propheta Jonas, qui missus est in Ninivem, ut pœnitentiam prædicaret[6], quia voluit navigare, ut fugeret a facie Dei, tempestate turbatur, et sorte ductus, et jactatus in mare, exceptus est a ceto.[6]

71. Propheta quoque David ait, cum Dei circa hominem commemoraret gratiam: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres cœli, et pisces maris, qui perambulant semitas maris.* Piscibus Ps. VIII, 8 et 9. dedit, non hominibus, perambulare semitas maris. Ad escam tibi mare datum est, non ad periculum: ad cibum, non ad mercatum utere. Cur tibi periculum generas de voluptate? Cur separatioris elementi profunda rimaris? Cur inquietas mundi altiora secreta? Cur postremo sæpius sulcare[7] atque exarare fluctus impatiens [7] nauta contendis? Cur tentas frequenter innoxia æquora, irritas procellas? O inexplebilis avaritia mercatorum! Cedit tibi et mare, et inquietudinem tuam pelagus ferre non potest. Denique toties recurrentibus mercatoribus exaratum: *Erubesce, Sidon, dixit mare.* Tamquam fatigati Is. XXIII, 4. elementi vox ista dicentis est: *Erubesce, Sidon,* hoc est, meos fluctus negotiator arguis, cum sis ipse fluctibus inquietior: et erubesce vel pudore, quoniam periculo non moveris. Verecundiores venti sunt, quam vestræ cupiditates. Illi habent otia sua; nunquam vestra quærendi studia feriantur. Et cum otiosa tempestas est, numquam vestra otiosa sunt navigia. Versatur unda sub remige, quando quiescit a flamine.

72. *Non parturivi,* inquit, *nec peperi, nec enutrivi juvenes.* Quid me inquietant quos nescio, *Ibid.* quos non agnosco? *Ite in Carthaginem; ululate qui inhabitatis insulas.* Supra dixit: *Ululate, naves Ibid. 6. Carthaginis.* Carthaginem etenim Tyrii condiderunt, et ideo Carthaginenses sequuntur luxuriam conditorum, transfusa in se decolora successione nequitiæ, pessimorum vitiorum deteriores heredes. Et bene luxuriosos naves[8] dixit. Sicut [8] enim hæ vento, ita illi[9] cibo jactantur et vino. [9] Insulas repleta[10] potu corpora inhabitant, naufragiis circumsonant, tunduntur fluctibus ebrietates, nec per diem nec per noctem quiescunt. Horum igitur mercatorum semen in aqua, messis in fluctibus est. In aqua enim labores suos seminant, ut pericula metant. In aqua eis[11] seges [11] pullulat, in aqua messis exuberat. Fructus ipse

[1] Editt. omnes, *Non ergo vereamur exemplum, nos fugiamus delicias,* etc. Non incommode; sed tamen vehementior est dicendi forma per interrogationem cum increpatione conjunctam, ut eam e mss. septem melioris notæ exhibemus. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *desudent.*

[3] Mss. N', a, *et amplius non erunt.*

[4] Ita sex mss. melioris manus (una cum nostris). Alii autem, et omnes editt. *nec finem habet.* Utraque lectio defendi potest: sed tamen nostra videtur præferenda: ut *nec observationem disciplinæ* referatur ad superiora illa, *neque legem custodiat.* Et, *nec fidem,* ad ista, *neque Evangelii gratiam.* (Edit. Maur.)

[5] Cod. N', *ventus.*

[6] Maur. *et exceptus a ceto est.*

[7] Cod. N', *secare.*

[8] Cod. N', *luxuriosas naves.*

[9] Mss. N', a, *illæ vento ita ii.*

[10] Cod. N', *in insulas. Repleta.* Cod. a, *Insulæ repletæ.*

[11] Mss. N', a, *illis.*

in aqua est, nunquam tutus et solidus. Unde recte ait: *Qui seminabat in terra, non introivit in negotiationem:* immo qui seminabat in cœlo. Sed est bona terra, in qua quicumque seminaverit, fructus ei cœlestes orientur.[1]

Ezech. XXVIII.

1

CAPUT XX.

In verborum vilitate sæpius majorem inesse efficaciam. Quomodo canticum meretricis nationum congregatio cantaverit: exhortatio ad morum conversionem, nec non ad peccata eleemosynis redimenda.

73. Ululate, inquit, *iterum, naves Carthaginis, quoniam periit munitio vestra; et erit in illa die, relinquetur Tyrus.* Et infra: *Eritque post septuaginta annos Tyrus ut canticum meretricis.* Vide quibus verbis utatur Propheta, nec refugiat verborum istiusmodi vilitatem. Nos interdum refugimus; non quod nobis, quam illis lingua sit castior, sed auctoritas inferior. Major enim vis rerum in talium expressione sermonum est; ut qui delicta non erubescunt, erubescant vel nomina delictorum: *Eritque Tyrus,* inquit, *ut canticum meretricis.* Vide ne cum aliquis illos choros viderit[2] turpia verba cantare,[3] dicat: Ecce Tyrus facta est ut canticum meretricis. Oraculum propheticæ annuntiationis impletum est.

Is. XXIII, 14.

Ibid. 15.

2 3

74. Et subjecit: *Accipe citharam, et vagare, civitas meretrix oblita, bene chithariza, multa canta, ut fiat memoria tui. Et post septuaginta annos erit Tyrus ut canticum meretricis, et visitationem faciet Deus Tyri.* Unde possumus et in bono canticum Rahab illius meretricis accipere, quæ exploratores Jesu fideli mente suscepit. Nam et Dominus ait: *Cantavimus vobis, et non saltastis.* Et David ait: *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino omnis terra,* hoc est canticum meretricis, quod ante illa meretrix in Adam et Eva terra cantavit, meretrix in populo nationum. Hæc meretrix plurimas fecit bonas meretrices, de quibus dictum est a Domino Jesu ad illum electum et seniorem populum Dei: *Publicani et meretrices præcedunt vos in regnum Dei.*

Ibid. 16.

Luc. VII, 32.

Ps. XCV, 1.

Matth. XXI, 31.

75. Ergo quoniam tam misericordem habemus Dominum, qui etiam gravi ignoscat errori, convertamur a vitiis, non recedamus a lege, præceptum Domini quasi servuli sedulis studiis exsequamur. Quid nobis cum impuritatibus et impudicitiis? Quid cum operibus diaboli? Audistis hodie in lectione decursa quid legio dixerit: *Quid mihi et tibi est, Jesu fili Dei?* Et tu dicito, si forte vides pugnare adversum te diaboli tentamenta: Quid mihi et tibi est, Belial? Ego Christi servus sum, illius redemptus sanguine, illi me totum mancipavi. Quid mihi et tibi est? Non novi opera tua, nihil tuum quæro, nihil tuum possideo, nihil tuum desidero. Quanto magis nos oportet separari a diabolo, si se ille discernit a Christo? Et si fuimus ei in aliquo obnoxii, jam non sumus: confugimus[4] ad medicum, vulnera superiora curavit. Et si quid superest acerbitatis, medela non deerit. Et si quid injuriæ fecimus, memor non erit, qui semel donavit. Et si gravia deliquimus, magnum medicum invenimus, magnam medicinam gratiæ ejus accepimus. Magna enim medicina tollit peccata magna.

Luc. VIII, 28.

4

De Pœnit. dist. 1, c. *Medicina.*

76. Habemus etiam plura subsidia, quibus peccata nostra redimamus. Pecuniam habes; redime peccatum tuum. Non venalis est Dominus, sed tu ipse venalis es. Peccatis tuis venumdatus es; redime te operibus tuis, redime te pecunia tua. Vilis pecunia, sed pretiosa est misericordia. *Eleemosyna,* inquit,[5] *a peccato liberat.* Et alibi dicit: *Redemptio viri, divitiæ ejus.* Et in Evangelio Dominus dicit: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Et veneno frequenter antidotum temperatur, hoc est, venenum veneno excluditur. Veneno mors repellitur, vita servatur. Fac et tu quasi bonus dispensator, de instrumento avaritiæ subsidium misericordiæ, sinceritatis gratiam de corruptionis illecebra.

5

Tob. II, 6. Prov. XIII, 8.

Luc. XVI, 9.

CAPUT XXI.

Prophetis etiam futura præsentia esse: item mundum ex Isaiæ vaticinio non injuria destruendum, ad quam rem illustrandam perelegans adhibetur stadii comparatio. Hujus occasione nos athletas esse, atque ad coronam exerceri sedulo oportere docet; ac tandem Christum ut adventum suum maturet, adprecatur.

77. Audisti[6] quid lectum sit hodie: *Ecce venit Dominus disperdere orbem terrarum.* Quasi manu sanctus Propheta demonstret, quasi oculis advenientem videat judicii diem, ita dicit: *Ecce venit Dominus disperdere orbem terrarum.* Immo quia in spiritu prophetis etiam quæ futura sunt tamquam præsentia revelantur, ideo quæ videbat, nobis quoque demonstrare cupiebat, ut nos ad conversionem ab errore revocaret.

6

Is. XIII, 15.

78. Nec tamen quisquam frangi debet, cum audit quia disperdet Dominus orbem terrarum. Ne forte dicat: Esto, nos gravia peccata commisimus: quid deliquit cœlum, quid terra, quid mare, ut et illa disperdat? Cur peribit tam pulcher ornatus? Angusti est animi istiusmodi[7] opinio. Ceterum si altius spectes, invenies hoc esse pro nobis, quod putas esse contra nos: judicabis hoc esse pro mundo, quod adversum mundum arbitraris. Non semper stadium refertum est spectatoribus, non semper certaminibus inquietum, non semper concretum pulvere: sed quando certamina, tunc populus in spectaculo,

7

[1] Mss. N', a, *oriantur.*
[2] Cod. N', *viderit duci.*
[3] Mss. N', a, *cantari.*
[4] Mss. N', a, *simus: confugiamus.*
[5] Cod. N', *namque.*
[6] Mss. N', a, *Audistis.*
[7] Cod. N', *hujusmodi.*

luctator in scammate, pulvis in stadio. Ubi decursa certamina, conventus solvitur, discedit unusquisque aut victor ad gratiam, aut victus ad opprobrium: evehit corona victorem, victum premit verecundia, angit injuria. Si quis ergo postea ingrediatur stadium, videat vacuum celebritatis, dicat agonothetæ: Cur vacat stadium; cur silent certamina; cur solemnia feriantur? Respondebit qui agoni præest: Oportet requiescere athletas, requiescere spectatores. Quis enim laboris est fructus, nisi requies post laborem? Similiter et orbis terrarum aliquando solvendus est, ut sit requies fatigatis.

79. Athletæ sumus, in quodam stadio decernimus[1] spiritali. Denique bonus athleta dicebat: *Facti sumus spectaculum hujus mundi.* Et alibi: *Sic curro, non ut in incertum: sic enitor, non ut aerem cædens; sed castigo corpus meum.* Et alibi: *Superiora obliviscens, et quæ sunt priora appetens, ad destinatum sequor bravium.* Athletæ ergo sumus, legitime certandum est. Multa luctamina[2] sunt: et qui hodie victus est, cras se reparat. Ante ad bravium contenditur, postea ad coronam. Numquid athleta otio vacat, cum semel dederit certamini nomen suum? Exercetur quotidie, ungitur quotidie. Ipse cibus ei agonisticus datur, disciplina exigitur, castimonia custoditur. Et tu dedisti nomen tuum ad agonem Christi, subscripsisti ad competitionem coronæ: meditare, exercere, ungere oleo lætitiæ, unguento exinanito. Cibus tuus cibus sobrietatis sit, nihil habeat intemperantiæ, nihil luxuriæ. Potus tuus parcior, ne quid ebrietatis obrepat: custodi corporis castimoniam, ut possis esse habilis ad coronam, ne existimatio tua offendat spectatoris affectum, ne te fautores tui negligentem videant et deserant. Spectant te Archangeli et Potestates, et Dominationes, et illa Angelorum decem millia decem millium.[3] Sub tantis spectatoribus erubescere,[4] considera quam dedecorosum sit. Ingressus stadium, pulvere rigorem[5] animæ tuæ excita, lacertos excute. Progressus in scamma, necesse est ut excipias pulverem, subeas æstivi solis flagrantiam. Gravis æstus, sed dulcis victoria: molesta caligo pulveris, sed speciosa tolerantia. Nemo stadium pulverulentus ingreditur, sed pulverulentum reddunt certamina. Ibi colligitur pulvis ubi palma proponitur. Nemo iterum nitidus coronatur: pulverulentum decet victoria.

80. Veni ergo, Domine Jesu, exeat corona tua, admitte[6] victores in requiem, victos ad compunctionem. Et si disperdis orbem terrarum, plura sunt invisibilia opera tua, quam quæ vidimus. Qui angustioris est animi, illa non cernit, dolet quod disperdas orbem terrarum: sed qui novit spectare quæ invisibilia sunt, gaudet ut venias, et omnes liberes. Gaudent athletæ qui possunt dicere: *Veniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cœlo et in terra.* Gaudebit creatura mundi, ut a vanitate mundi istius liberetur, quæ nunc congemiscit et parturit; quia vanitati etiam illa creatura subjecta est, donec multiplicetur adoptio filiorum, et totius corporis redemptio compleatur. In bono ergo disperdet orbem terrarum. Erit etenim cœlum novum, et nox non erit amplius. Denique revelabit, inquit, faciem ejus, ut revelata facie spectemus gloriam Christi. Matth. VI, 10. I Cor. III, 13.

CAPUT XXII.

Fugiendas comessationes, ne se a nobis Moyses cum levitis separet, et quomodo adhuc veniat. Item quosnam rescindi jubeat Apostolus. Post hæc nondum baptizati ad hanc tantam gratiam invitantur, explosis ad extremum quorumdam excusationibus.

81. Advertamus ergo[7] in stadio constituti quantis aut delectationi aut dolori erimus, qui nunc fautores nobis sunt ne pro nobis incipiant erubescere. Sicut enim *erit gaudium in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente,* ita erit mœstitia super eo qui, non exorata venia,[8] cursum hujus vitæ confecerit. Castigemus ergo corpus nostrum jejuniis, fugiamus indecoras comessationes. Caveamus ne nobis dicatur: *Ululate a vino.* Ne veniat Moyses, et levitas advocet; et quicumque paratus ad Dominum armatam dexteram gerat, separet se ab his qui manducando et bibendo gravia contraxere peccata. Et hodie Moyses venit, cum Lex recensetur: Moyses vocat, cum Lex præcipit. Luc. XV, 10.

82. Apostolus docet ut separemus nos ab omni fratre inquiete agente. Percutiamus eum gladio spirituali, qui est verbum Dei. Non fratris, non propinqui accipiamus personam: sed omnem immundum a Christi secernamus altaribus; ut emendet[9] et corrigat lapsus suos, quo[10] ad sacramenta Christi redire mereatur. II Thess. III, 6. Ephes. VI, 17.

[1] Cod. N', *decertamus.*

[2] Cod. N', *multa lucta in manu est.* Cod. a, *multa certamina.*

[3] Cod. N', *decem millia millium.* Cod. a, *decem miltia et decem millium.*

[4] Mss. N', a, *erubesce.*

[5] Mss. (etiam nostri) *stadium, vigorem animæ tuæ excita.* Bonus sensus; tamen videtur S. Doctor ad ea respicere, quæ in certaminibus usu veniebant. Solebant autem luctatores postquam inuncti fuissent, ne membra ceromate lubrica prehendi non possent, sibi (alter nempe contra alterum) pulverem adspergere, quod aphen facere dictitabant. Unde hic præferendæ videntur edit., idque maxime, quod proclive fuerit *r* in *v* commutari, ac vocem *pulvere,* prætermitti ab ignorantibus. (Edit. Maur.)

[6] Cod. N', *dimitte.*

[7] Mss. N', a, *Advertimus igitur.*

[8] Editt. omnes: *super uno peccatore, si exsors venia,* etc. Non male. Attamen mss. verba eo prætulimus, quod sanctus vir in instituta allegoria perseverans, non obscure voces ex arena petitas usurpet. Hujusmodi autem erat verbum *exorare,* ut advertere est ex illo Hor. lib. I, ep. 1:

Ne populum extrema toties exoret arena.

(Edit. Maur.)

[9] Ita mss. N', a. Maur. *emundet;* sed *emundare lapsus* vitiosa metaphora est; ideo nostrorum mss. lectionem prætulimus.

[10] Mss. N', a, *quousque.*

83. Si quis autem non est baptizatus, securior convertatur remissionem accipiens peccatorum. Siquidem baptismus velut ignis quidam peccata consumit; quia Christus in igne et spiritu baptizat. Denique hunc typum Legis in Regnorum III Reg. XVIII, 34. libris, ubi Elias super altare ligna imposuit, et dixit ut mitterent super de hydriis aquam, et dixit: *Iterate; et iteraverunt;* et dixit: *Iterate tertio, et iteraverunt tertio;* et cum manaret aqua, precatus est Elias, et ignis descendit de cœlo. Tu es homo super altare, qui ablueris aqua, cujus exuritur culpa, ut vita renovetur. Lignum enim et stipulam consumit ignis. Noli timere ignem per quem illuminaris. Ideo tibi dicitur: Ps. XXXIII, 6. *Accedite ad eum, et illuminamini.* Suscipite jugum Christi. Nolite timere quia jugum est: festinate, quia leve est. Non conterit colla, sed honestat. Quid dubitatis? quid procrastinatis? Non alligat cervicem vinculis, sed mentem gratia copulat: non necessitate constringit, sed voluntatem boni operis dirigit.[1]

84. Quid negas adhuc esse temporis? Omne tempus opportunum ad indulgentiam. Si aurum tibi offeram, non mihi dicis: Cras veniam, sed jam exigis. Aurum accipere nemo differt, nullus excusat: redemptio animæ promittitur, et nemo festinat. Johannes in pœnitentiam baptizabat, et omnis Judæa conveniebat: Christus baptizat in Spiritu: Christus gratiam dispensat, et cum fastidio convenitur. Typum baptismatis demonstravit Elias, et cœlum aperuit quod fuit clausum tribus annis et sex mensibus. Quanto majora munera veritatis sunt? Aperuit utique cœlum non pluvia descendens, sed adscendens gratia. Nemo enim nisi per aquam et Spiritum adscendit in regnum cœlorum. Clauserat cœlum hominibus perfidia, sed aperuit fides. III Reg. XVIII, 43 et seq.

85. Patebat et ante hoc cœlum hominibus. Denique Enoch raptus ad cœlum est. Iterum clausum est: sed aperuit Elias qui raptus est curru igneo. Et vos potestis adscendere, si sacramenti gratiam consequamini. Quousque delectationes; quousque comessationes? Instat judicii dies: dum differs gratiam, mors appropinquat. Quis dicat: Nunc mihi non vacat, occupatus sum, non mihi demonstres lumen, nolo tam cito me redimas, non mihi adhuc opus est regnum cœleste? Nonne hoc dicit qui excusat se a baptismate? Et quanta gratia renovaris, o homo! Purgaris, et non exureris: sanaris, et non doles: reformaris, et non dissolveris: ictum mortis non excipis, et resurgis.[2] Et adhuc dissimulas; adhuc exspectas ut vivas sæculo; postea te reservas Deo. Ignoras quod Cain propterea displicuerit sacrificium, quoniam non primitiva obtulit, sed primitivis ipse perfunctus est, de sequentibus munus Deo tentavit offerre; Abel autem primitiarum suarum oblatione prælatus, meruit insigni pietatis laudari oraculo? IV Reg. XI.

[1] Cod. a, *diligit.* Cod. N', omitt. verba, *sed voluntatem boni operis dirigit.*

[2] Cod. N', *non resurgis.* Sane omnino contra sensum.

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE NABUTHE JEZRAELITA.

Flagrantissima erga omnes a mundo despectos et pauperes sancti Antistitis charitas cum in aliis ejusdem scriptis, quavis data occasione, ita potissimum hoc in libro, atque in alio *De Tobia*, qui subsequetur, elucet; his enim libris, vel, ut accuratius loquamur, sermonibus, unde iidem conflati sunt, egentium patrocinium adversus divites atque potentes, eosdem multimode divexantes, strenue suscepit. Ac sane infensissimis societati sui temporis malis occurrit Ambrosius dum in divitum erga inopes sævitiam fortiter inveheretur; siquidem ævi illius societas crudeli philauthiæ spiritu, e perversis gentilitatis doctrinis prognato, adhuc longe lateque distinebatur; adhuc civiles leges ejus immanitatibus favebant; evangelica vero charitas individua quidem, sed civiles ordines et politicas institutiones nondum ita pervaserat, ut potentium in humiliores divitiarum ac potestatis gravioribus saltem abusibus cum legibus tum moribus efficaciter obversaretur. Ex hisce igitur, licet generice tantum præmonitis, scopus in quem hoc volumine intendit Ambrosius apprime cognosci potest.

« Videtur (iterum Maurini Editores) hic liber nihil aliud continere nisi unum aut alterum sermonem, « quos Ambrosius in divites a quibus immanissime tenuiores homines diripiebantur, toto mentis ardore « pronuntiavit. Haud dubie historia regis Achabi ac pauperis Nabuthe in ecclesia tunc temporis recitata
Cap. 1, n. 1. « ipsi occasionem suppeditavit; ut in altero crudelitatem avari divitis, in altero pauperis extrema omnia « perpetientis calamitatem ob oculos poneret. Quamobrem primo ostendit nulli tempori suos Achabos, neque Cap. 1, n. 1. « suos Nabuthas deesse; nec non etiam dum loquebatur, inveniri pauperes tam diris modis exagitatos « divexatosque, ut profugere ex patria, ne illic fame ac miseria interirent, cogerentur. Id summa cum « vehementia exprobrat hisce divitibus, quibus etiam ex parte prima propositæ historiæ demonstrat ipsos Cap. 2, n. 4 et seq. « mediis in divitiis quam egenos quoslibet magis egere: in rapinis propriam utilitatem minus quærere quam Cap. 3, n. 11 et seq.
Cap. 5, n. 9 et seq. « inopum spoliationem: postremo eorumdem abstinentiam atque convivia ex æquo miseris illis perniciem
Cap. 6, n. 29 et seq. « adferre solere. Tum exposito eo loco Evangelii, ubi opulentus quidam horrea nova veteribus destructis « exædificare cogitans inducitur, quam sit infelix locupletiorum conditio, patefacit. Mox ad argumentum
Cap. 11, n. 46 et seq. « suum rediens aperit qua ratione Jezabel ut conjugis sui Achabi obsecundaret avaritiæ, funestissimam « necem Nabuthe intulerit. Ea occasione insurgens adversus divites sui temporis in pauperes nihilo cle- « mentiores quam Achab et Jezabel, eos etiam atque etiam admonet, caveant ne istorum crimina imitando « eadem quoque incurrant supplicia. Quoque id persuadeat efficacius, quis legitimus divitiarum usus sit,
Cap. 12, n. 52 et seq. « docet; ac simul quam nullius soliditatis illæ sint, probat inserta perbrevi expositione totius psalmi LXXV, Cap. 15 et 16. « quem scite admodum propositæ coaptat materiæ. Ad extremum repetito ejusdem Achabi exemplo nihil Cap. 17, n. 70. « verius esse adstruit quam quod ultimo memorati psalmi versiculo declaratur, Deum scilicet adversus « reges terræ se se præbere terribilem, ac spiritum auferre principum eorum, a quibus tam atrociter te- « nues inopum facultates invaduntur.

« Cum autem ex iis quæ supra diximus, intelligere sit hac in opella multo frequentiorem Achabi quam « Nabuthe fieri mentionem, forte cuipiam rogare lubeat, cur illi non potius indita fuerit inscriptio, *De « Achab rege,* quam *De Nabuthe Jezraelita,* vel *De Nabuthe paupere,* ut vetustissimi mss. præ se ferunt. « Responderi non incommode potest, hoc tribuendum sancti Antistitis amori erga pauperes, quorum gratia « in eo tractatu non pauca dixerit quæ ad consolationem eorum conferant; et quos ibidem locupletioribus C. 4, n. 16; c. 6, n. 29; c. 14, n. 60; c. 16, n. 67 et seq. « non tantum æquat, sed etiam anteponit, utpote feliciores in sua tenuitate, ac Deo ipsi acceptiores. « Ceterum exemplum hoc pauperis regiæ cupiditati non obsequentis admodum placuisse huic nostro Do- « ctori non solum quæ hic leguntur indicio sunt; verum etiam quod jam eodem illo exemplo usus fuerat, « ut se ipse confirmaret stimularetque ad resistendum imperatori, a quo Justinæ instinctu catholicorum « ecclesias tradere arianis jubebatur: *Nabuthe vites suas*, inquit, *vel proprio cruore defendit. Si ille* Contra Aux. de Basil. « *vineam non tradidit suam, nos trademus ecclesiam Christi?..... Si ille patrum hereditatem non tra- « didit, ego tradam Christi hereditatem? Absit ut tradam hereditatem patrum, hoc est hereditatem « Dionysii,* etc. »

Istud ipsum Nabuthe exemplum (liceat nobis parumper digredi rei gravitate suadente) tanti Doctoris non modo eloquentia, sed etiam strenua imitatione illustratum, nostris etiam temporibus summa cum laude renovavit Pius Papa Septimus adversus potentissimum Galliarum Imperatorem Pontificias ditiones contra omne jus divinum atque humanum sibi usurpantem. Exponens enim in percelebri illa Bulla: *Quam memoranda* diei 10 junii anni 1809 causas, quarum ergo temporale Sanctæ Sedis dominium nullo terrore, nullis minis devictus nefario invasori cedere unquam paratus esset: « Memineramus, ait, cum S. Ambrosio « *Nabuth sanctum virum possessorem vineæ suæ interpellatum petitione regia, ut vineam suam daret, « ubi Rex, succisis vitibus, olus vile sereret, eumdem respondisse: absit, ut ego Patrum meorum*
Ambr. *De Basil. trad.*, n. 17. « *tradam hereditatem.* Multo hinc minus fas esse nobis judicavimus tam antiquam ac sacram hereditatem « (temporale scilicet Sanctæ hujus Sedis Dominium, non sine evidenti Providentiæ Divinæ consilio a « Romanis Pontificibus Prædecessoribus nostris tam longa sæculorum serie possessum) tradere aut vel « tacite assentiri ut quis Urbe Principe Orbis Catholici potiretur, ubi perturbata, destructaque Sanctissima

« Regiminis forma, quæ a Jesu Christo Ecclesiæ Sanctæ suæ relicta fuit atque a Sacris Canonibus Spiritu « Dei conditis ordinata, in ejus locum sufficeret Codicem non modo sacris Canonibus, sed Evangelicis etiam « præceptis contrarium, atque repugnantem, inveheretque, ut assolet, novum hujusmodi rerum ordinem, « qui ad consociandas confundendasque sectas, superstitionesque omnes cum Ecclesia Catholica, manife- « stissime tendit. *Nabuth vites suas vel proprio cruore defendit.* Num poteramus nos, quidquid tandem « eventurum esset nobis, non jura, possessionesque Sanctæ Romanæ Ecclesiæ defendere, quibus servandis, « quantum in nobis est, solemnis jusjurandi nos obstrinximus religione? Vel non libertatem Apostolicæ « Sedis cum libertate atque utilitate Ecclesiæ universæ adeo conjunctam vindicare? » Ita immortalis ille Pontifex, cujus præclara vestigia non minore animi celsitudine Pius Nonus, frustra obnitentibus pessimorum hostium conatibus, triginta fere ab hinc annis constantissime æmulatur.

Ambr. *De Basil. trad.*, n. 17.

« Hoc loco dissimulandum non est Ambrosium ex Basilianis homiliis, *De Avaritia*, et *In Ditescentes* « nonnulla mutuatum esse. Illud evincit vel sola affinitas elegantissimarum earum descriptionum quibus « apud utrumque patris cujusdam unum e liberis ad alendos alios vendere coacti dolor atque æstus tam « concitato dicendi genere tamque ad movendos animos idoneo exprimuntur. Si quid præterea ex Basilio « desumptum hic reperitur, id quidem ferme nihil aliud est nisi paucæ sententiæ, quas hinc inde excerptas « Sanctus noster suæ materiæ accommodavit. Et hoc omnem extra controversiam esse non ibit inficias, « qui consideraverit beatum Basilium non nisi obiter de Achab et Nabuthe loqui, de psalmo autem LXXV « prorsus tacere, in quibus tamen potissima pars Ambrosianæ commentationis posita est.

Basil., *Hom. de Avar.*; Ambr., c. 5, n. 21 et seq.

« Nullum porro ex operis hujus lectione argumentum eruere possis, unde liquido ejusdem ætas cogno- « scatur. Attamen non nihil ad hanc rem investigandam videtur prælucere, quod illic narratur de poten- « tium, consulum, principum atque optimatum avaritia: quæ quidem eo feritatis per hæc tempora deve- « nerat, ut pauperes ad vertendum solum, deserendas conjuges, liberos, ne fame in patria sua perirent, « abducendos cogerentur. Enim vero Paulinus a quo nobis Ambrosii vita transmissa est, dum postremas « beati Præsulis actiones memorat, ita loquitur: *Ingemiscebat vehementer cum videret radicem malorum « omnium avaritiam pullulare, quæ neque copia, neque inopia minui potest, magis magisque crescere « in hominibus, et maxime in iis qui in potestatibus erant constituti; ita ut interveniendi apud illos « gravissimus labor esset, qui omnia pretio distrahebant. Quæ res primo omne malum invexit Italiæ, « et exinde omnia vergunt in pejus*, etc. Totius autem hujusce loci cum iis quæ in tractatu de quo « agimus, dicuntur, major est consensio, quam ut ad ea respexisse Paulinus non videatur. Et quamvis « idem ille auctor in scribendis Ambrosii gestis minime secutus fuerit accuratam temporum rationem; « satis tamen intelligimus hæc eo loci ab ipso esse memorata, quod re vera illorum procerum cupiditas « numquam exarserit impotentius, quam sub extremum Theodosii Magni imperium: cum videlicet Rufinum, « Eutropium, aliosque præfectos Cæsareos in tantam invidiam atque odium sua adduxit rapacitas, ut Patres « Concilii Carthaginensis ab imperatoribus *propter afflictionem pauperum* cogerentur petere, *ut defensores*

Cap. 14, n. 61 et c. 5, n. 20 et seq.

Paulin. in *Vita S. Ambrosii.*

« *eis adversus potentias divitum cum episcoporum provisione delegentur*. Non est dubium quin ante « ipsos Ambrosius quoque suam in causa tam pia caritatem nobilitaverit; unde nihil profecto videmus « obesse, quominus hoc ipso forte consilio eumdem librum anno 395, aut alio proximo scriptum dicamus: « adeo belle in id omnia conveniunt. »

Conc. Carthag. III, *quibusdam* V, can. 9.

Nos vero ideo in eam magis inclinamus sententiam, ut non adhuc vivente Theodosio originem huic operi datam supponamus, sed eo jam vita functo; cum duriores mediolanenses omnesque italicos populos calamitates, quarum mentio inibi est, non tam postremis Theodosii annis, quam eodem e vivis sublato et Honorio imperante, premere cœperint.

Nostræ huic concinnandæ Editioni peculiarem apparatum criticum contulit unus Codex N', jam memoratus, qui nempe sæculo XII conscriptus est, et ad cathedralem Ecclesiam Novariensem pertinet.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE NABUTHE JEZRAELITA

Scriptus circiter an. 395.

LIBER UNUS.

CAPUT I.

Quomodo exemplo Nabuthe et Achab pauperes quotidie a divitibus opprimantur; cum tamen natura omnes æquales produxerit, et sepulcrum æquales accipiat: quam ob rem Ambrosius fastum ac stultitiam divitum insectatur.

NABUTHE historia tempore vetus est, usu quotidiana. Quis enim divitum non quotidie concupiscit aliena? Quis opulentissimorum non exturbare contendit agellulo suo pauperem, atque inopem aviti ruris eliminare finibus? Quis contentus est suo? Cujus non inflammet divitis animum vicina possessio? Non igitur unus Achab natus est: sed, quod pejus est, quotidie Achab nascitur, et nunquam huic sæculo moritur. Si unus occidit, adsurgunt plurimi: plures qui rapiant, quam qui amittant. Non unus Nabuthe pauper occisus est: quotidie Nabuthe sternitur, quotidie pauper occiditur. Hoc metu percitum humanum genus cecidit jam suis terris, migrat cum parvulis pauper onustus pignore suo: uxor sequitur illacrymans tamquam ad bustum prosequatur maritum. Minus tamen deplorat illa, quæ deflet suorum funera; quia etsi amisit conjugis præsidium, sepulcrum tenet: et si filios non tenet, tamen exsules non dolet, non ingemit graviora funeribus teneræ prolis jejunia.

2. Quousque extenditis, divites, insanas cupiditates? *Numquid soli inhabitabitis super ter-*
Is. v, 8. *ram?* Cur ejicitis consortem naturæ, et vindicatis vobis possessionem naturæ? In commune omnibus divitibus atque pauperibus terra fundata est: cur vobis jus proprium soli divites arrogatis? Nescit natura divites, quæ omnes pauperes generat. Neque enim cum vestimentis nascimur, nec cum auro, argentoque generamur. Nudos fudit in lucem, egentes cibo, amictu, poculo: nudos recipit terra quos edidit, nescit fines possessionum sepulcro includere. Cespes angustus æque et pauperi abundat et diviti: et terra quæ viventis non cepit affectum, totum jam divitem capit. Nescit ergo natura discernere quando nascimur, nescit quando deficimus. Omnes similes creat, omnes similes gremio claudit sepulcri. Quis discernat species mortuorum? Redoperi terram; et si potes, divitem deprehende. Eruderato paulo post tumulum, et si cognoscis egentem, argue; nisi forte hoc solo quod cum divite plura pereunt.

3. Sericæ vestes, et auro intexta velamina, quibus divitis corpus ambitur, damna viventium, non subsidia defunctorum sunt. Unguentum accipis, dives, et fœtidus es: perdis alienam gratiam, nec acquiris tuam. Heredes relinquis qui litigent. Heredibus relinquis depositum magis hereditarium, quam commodum voluntarium, qui id quod relictum est minuere ac violare formident. Si frugi heredes sunt, custodiunt: si luxuriosi, exhauriunt. Itaque aut bonos heredes perpetua condemnas sollicitudine; aut malos dimittis, quo tua facta condemnent.

CAPUT II.

Lectio S. Ambrosii.

1. Et factum est post hæc verba, erat vinea Nabuthe Jezraelitæ in Israel juxta domum Achab regis Samariæ.

2. Et locutus est Achab ad Nabuthe dicens: Da mihi vineam tuam, et erit mihi in hortum olerum; quoniam propinquat domui meæ: et dabo tibi pro ea aliam vineam: si vero placuerit tibi, dabo tibi pecuniam pro vinea ista, et erit mihi in hortum olerum.

3. Et dixit Nabuthe ad Achab: Non fiat hoc a Deo, ut dem tibi hereditatem patrum meorum.

4. ..... Et turbatus est spiritus ejus, et dormivit in lecto suo, et velavit faciem suam, et non manducavit panem.

Lectio Vulgata.

1 Post verba autem hæc, tempore illo vinea erat Naboth Jezrahelitæ qui erat in Jezrahel, juxta palatium Achab regis Samariæ. III Reg. xxi.

2. Locutus est ergo Achab ad Naboth, dicens: Da mihi vineam tuam, ut faciam mihi hortum olerum, quia vicina est, et prope domum meam, daboque tibi pro ea vineam meliorem: aut si commodius tibi putas, argenti pretium, quanto digna est.

3. Cui respondit Naboth: Propitius sit mihi Dominus, ne dem hereditatem patrum meorum tibi.

4. Venit ergo Achab in domum suam indignans..... et projiciens se in lectulum suum, avertit faciem suam ad parietem, et non comedit panem.

Divites quanto magis abundant censu, tanto pauperiores esse affectu, uti in Achab et Nabuthe contentione planum fit. Mox proposito Scripturæ textu, petitio illa da mihi *quam abjecta sit, perpenditur.*

4. Sed quid arbitraris quod dum vivis, abundas omnibus? O dives, nescis quam pauper sis, quam inops tibi ipse videaris, qui te divitem dicis? Quanto plus habueris, plus requiris: et quidquid acquisieris, tamen tibi adhuc indiges. Inflammatur lucro avaritia, non restinguitur. Quasi gradus quosdam cupiditas habet:

quo plures adscenderit, eo ad altiora festinat, unde sit gravior ruina lapsuro. Tolerabilior tamen iste cum minus haberet: census sui contemplatione mediocria requirebat; accessione patrimonii accessit cupiditatis augmentum. Non vult esse degener votis, pauper in desideriis. Ita duo intolerabilia simul jungit, ut ambitiosam spem divitis augeat, et non deponat mendicitatis affectum. Denique docet nos scriptura divina quam misere egeat, mendicet abjecte.

5. Rex Achab in Israel erat, et pauper Nabuthe. Ille regni opibus adfluebat: iste angusti soli cespitem possidebat. Nihil pauper de possessionibus divitis concupivit: rex sibi egere visus est, quia vineam habebat pauper vicinus. Quis igitur tibi pauper videtur; qui contentus est suo, an qui concupiscit alienum? Alter certe pauper censu videtur, alter est pauper affectu. Affectus dives egere non novit: census abun-
1 dans nequit avari pectus replere.[1] Ideoque dives cupidus in invidia possessionis, et paupertatis querela est. Sed jam Scripturæ verba consideremus.

6. *Et factum est,* inquit, *post hæc verba, erat vinea Nabuthe Jezraelitæ in Israel juxta domum Achab regis Samariæ. Et locutus est Achab ad Nabuthe dicens: Da mihi vineam tuam, et erit mihi in hortum olerum; quoniam propinquat domui meæ: et dabo tibi pro ea aliam vineam: si vero placuerit tibi, dabo tibi pecuniam pro vinea ista, et erit mihi in hortum olerum. Et dixit Nabuthe ad Achab: Non fiat hoc a Deo, ut dem tibi hereditatem patrum meorum..... Et turbatus est spiritus ejus, et dormivit in lecto suo,* III Reg. XXI, 1 et seq. *et velavit faciem suam, et non manducavit panem.*

III Reg. XIX, 21. 7. Exposuerat supra scriptura divina, quia Elisæus cum esset pauper, reliquit boves suos, et cucurrit ad Eliam, et occidit eos, et erogavit populo, et adhæsit Prophetæ. Ad condemnationem igitur præmissa sunt divitis, qui in isto rege describitur, eo quod habens beneficia Dei, sicut iste Achab, cui Dominus et regnum donavit, et pluviam Eliæ vatis oratione concessit, divina mandata violaverit.

8. Audiamus ergo quid dicat: *Da mihi,* inquit. Quæ alia vox egentis est? Quæ vox alia stipem publicam postulantis, nisi *da mihi,* hoc
2 est,[2] da mihi, quia egeo: da mihi, quia aliud vivendi subsidium habere non possum: da mihi, quia non est mihi panis ad victum, nummus ad potum, sumptus ad alimentum, ad indumentum substantia: da mihi, quia tibi Dominus dedit unde largiri debeas, mihi non dedit: da mihi, quia nisi tu dederis, habere non potero: da mihi, quia scriptum est: *Date eleemosynam.* Hæc quam abjecta, quam vilia! Non habent enim humilitatis affectum, sed cupiditatis incendium. In ipsa autem dejectione quanta impudentia! *Da mihi,* inquit, *vineam tuam.* Confitetur alienam, ut poscat indebitam. Luc. XI, 41.

9. *Et dabo,* inquit, *tibi pro ea aliam vineam.* Dives quod suum est quasi vile fastidit; quod enim alienum est, quasi pretiosissimum concupiscit.

10. *Si vero placuerit tibi, dabo tibi pecuniam.* Cito reprehendit errorem suum, pecuniam offerendo pro vinea. Nihil enim vult alterum possidere, qui totum desiderat suis possessionibus occupare.

CAPUT III.

Non tam propter utilitatem divites aliena concupiscere, quam ut alios homines excludant. Quam inane sit illud desiderium, quod eos brutis ipsis inferiores esse convincit: quam etiam turpe sit paternam possessionem ob luxuriam divendere: postremo quam impatienter divites repulsam ferant.

11. *Et erit mihi,* inquit, *in hortum olerum.* Hæc erat igitur omnis insania, hic omnis furor, ut spatium vilibus oleribus quæreretur. Non tam ergo ipsi cupitis quasi utile possidere; sed alios vultis excludere. Major vobis cura de pauperum spoliis, quam de vestris emolumentis est. Injuriam vestram putatis, si quid pauper habeat, quod dignum possessione divitis æstimetur. Damnum vestrum creditis,[3] quidquid alie- 3
num est. Quid vos delectant naturæ dispendia? Universis creatus est mundus, quem pauci divites vobis defendere conamini. Non enim terrena tantum possessio, sed cœlum ipsum, aer, mare, in usum paucorum divitum vindicatur. Hic ager,[4] quem tu diffusis includis possessioni- 4
bus, quantos alere populos potest? Numquid Angeli divisa[5] cœli spatia habent, ut tu terram 5
positis distinguas terminis?

12. Clamat Propheta: *Væ iis qui jungunt domum ad domum, et villam ad villam!* Et arguit eos inefficacis avaritiæ. Fugiunt enim cohabitare hominibus, et ideo excludunt vicinos: sed fugere non possunt; quia cum hos excluserint, alios rursum inveniunt: et cum illos propulsaverint, ad aliorum necesse est eos viciniam pervenire. Soli enim super terram habitare non possunt. Aves avibus se adsociant, denique ingentis plerumque agminis volatu cœlum obtexitur: pecus pecori adjungitur, pisces piscibus: Is. V, 8.

[1] Cod. N' *explere.*

[2] Cod. N' omitt. *da mihi, hoc est.*

[3] Inter verba ista, *æstimetur. Damnum,* mss. multi bonique inserunt sequentia: *Nolite hoc facere, quia Deus pauperem non spernit.* Unus Alb., *pauperem inspicit.* Verum cum neque in aliis codicibus, neque in editt. ullis reperiantur, atque etiam videantur paulo coactiora, in textu ea imprimere religio fuit. (Edit. Maur.)

[4] Ajunt Maurini: « Editt. cum parte mss. *Hic ager.* Alii codd. multo majori numero: *Hic aer.* Et hanc veram esse lectionem patet ex superioribus: *Sed cœlum, ipsum aer, mare,* etc. Nec impropria locutio est. Namque apud probatos auctores reperitur, *homines aere vivere.* » Perperam vero, consilio quidem nostro; unde lectionem *ager* restituimus, et hanc genuinam esse ostendunt quæ sequuntur ..... *ut tu* TERRAM *positis distinguas terminis;* præter quam quod ridendum fere si *aer* dicatur *includi possessionibus.*

[5] Cod. N', *diffusa.*

nec damnum ducunt, sed commercium vivendi, cum plurimum comitatum capessunt, et quoddam munimentum solatio frequentioris societatis affectant. Solus tu, homo, consortem excludis: includis feras, struis[1] habitacula bestiarum, destruis hominum. Inducis mare intra prædia tua, ne desint belluæ: producis fines terræ, ne possis habere finitimum.

13. Audivimus vocem divitis aliena quærentis: audiamus vocem pauperis propria vindicantis. *Non fiat,* inquit, *hoc a Deo, ut dem tibi hereditatem patrum meorum.* Quasi quamdam contagionem sui pecuniam esse divitis arbitratur, quasi dicat: *Pecunia tua tecum sit in perditionem;* ego autem hereditatem patrum meorum non possum vendere. Habes quod sequaris, dives, si sapias; ut non vendas agrum tuum pro nocte meretricis: non transfundas jus tuum pro sumptu comessationis, deliciarumque impensis: non adjudices domum tuam ad ludum aleæ, ne jus hereditariæ pietatis amittas.

14. His auditis, turbatus est spiritus avari regis: *et dormivit in lecto suo, et velavit faciem suam, et non manducavit panem suum.* Lugent divites, si non potuerint aliena diripere: si suis pauper non cesserit facultatibus, vim mœroris tegere non possunt. Dormire desiderant, velant faciem suam; ne quidquam in orbe terrarum alienum videant, ne quidquam in hoc mundo non esse suum noverint, ne audiant vicinum juxta se aliquid possidere, ne audiant pauperem sibi contradicentem. Horum sunt animæ, quibus Is. xxxii, 9. dicit Propheta: *Mulieres divites, exsurgite.*

CAPUT IV.

Cur dicatur Achab panem suum non manducasse. Abstinentiæ divitum ac pauperum elegans comparatio. Quanta sit stultitia heredibus opes sollicite comparare: divitis cujusdam quam sordida fuerit avaritia.

III Reg. xxi, 4. 15. Et *non manducavit,* inquit, *panem suum;* quoniam quærebat alienum. Etenim divites magis alienum panem, quam suum manducant, qui rapto vivunt, et rapinis sumptum exercent suum. Aut certe non manducavit panem suum volens se morte multare, quod ei aliquid negaretur.

16. Compara nunc affectum pauperis. Nihil habet, et jejunare voluntarius nisi Deo nescit, jejunare nisi ex necessitate non novit. Divites, eripitis quidem pauperibus universa, aufertis omnia, nihil relinquitis: pœnam tamen pauperum vos potius, divites,[2] sustinetis. Illi jejunant, si non habeant, vos cum habetis. A vobis igitur prius pœnam exigitis, quam pauperibus irrogatis.[3] Vos igitur vestro affectu luitis miseræ paupertatis ærumnas: et pauperes quidem non habent quo utantur; vos autem nec ipsi utimini, nec alios uti sinitis. Eruitis aurum de metalli venis, sed rursum absconditis illud. Quantorum vitas in illo infoditis auro?

17. Cui illa servantur, cum legeritis de avaro divite: *Thesauros condit, et ignorat cui congregat eos?* Heres otiosus expectat, heres fastidiosus Ps. xxxviii, 7. increpat, quod sero moriamini. Odit incrementa hereditatis suæ, ad damna festinat. Quid igitur miserius, quando nec apud illum cui laboratis, gratiam derelinquitis? Propter illum totis mœstam diebus toleratis famem, quotidiana mensæ vestræ damna metuentes: propter illum diurna adornatis[4] jejunia.

18. Novi ego divitem in agrum proficiscentem, panes breviores urbe delatos numerare solere; ut pro numero panis æstimaretur quot dies in agro futurus esset. Nolebat obsignatum aperire horreum; ne quid de condito minueretur. Panis unus singulis diebus deputabatur, qui tenacem vix satiare posset. Comperi etiam veri fide,[5] si quando ei ovum esset appositum, queri quod pullus esset occisus. Hoc ideo scribo, ut cognoscatis vindicem esse Dei justitiam, quæ lacrymas pauperum vestro ulciscatur jejunio.

CAPUT V.

Multorum pauperum sanguine ac vita constare divitum mensas; atque inibi de patre quodam, cujus a divite coacti ad vendendum filium dolor ac æstus animi pulcherrime describuntur: item immanem esse divitum duritiem, quam sumptu suo et luxu ipsæ quoque augent mulieres.

19. Quam religiosum esset jejunium, si sumptum convivii tui deputares pauperibus! Tolerabilior jam dives ille, cujus de mensa ea quæ cadebant, pauper Lazarus colligebat saturari cupiens: sed etiam ipsius mensa multorum pauperum constabat sanguine; et ipsius pocula, multorum quos ad laqueum coegerat, rorabant cruorem.

20. Quanti necantur, ut vobis quod delectat, paretur? Funesta fames vestra, funesta luxuries. Ille de summis culminibus ruit, ut frumentis ampla vestris receptacula præpararet. Ille de sublimi cacumine altæ arboris decidit, dum genera uvarum explorat, quas deferat, quibus digna convivio tuo vina fundantur. Ille mari mersus est, dum veretur ne piscis mensæ tuæ desit,

[1] Cod. N' *instruis.*

[2] Cod. N' omitt. *divites.*

[3] Ambrosius id significat, divitem prius ab se pœnam illam reposcere, quam irrogat, hoc est, imponit pauperibus, quos ad egestatem atque inediam adigit.

[4] « In hac voce mira varietas. Editt. vett. *diuturna adamatis jejunia.* Rom., *aggeratis jejunia.* Plures e mss. *diuturna,* vel, *diurna toleratis.* Aliqui, *adhibetis jejunia.* Alii tandem, *diuturno adhæretis jejunio.* Veram lectionem habent Thuan., alter Pont. et Alb. etiam alter (et noster N' quoque), quos sequimur. Est autem diurna adornare jejunia, in singulos dies jejunia parare ac disponere: quod cum historia sequenti bene congruit. » Ita Maurini. *Diurna jejunia* autem interpretamur: per integrum diem jejunare.

[5] Omnes editt. cum tribus mss. *Comperi etiam viri fidem.* Alii mss. partim *.....viri fide:* partim nobiscum, *veri fide.* Utrumque commode explicari potest: primum quidem ut sit, comperi fide et probitate ejus a quo mihi hoc narratum est: secundum, comperi ea fide quam veritas meretur ac postulat. (Edit. Maur.)

aut ostrea. Ille brumali frigore dum lepores investigare, aut laqueis studet aves captare, diriguit. Ille ante oculos tuos, si quid forte displicuit, verberatur ad mortem, atque ipsas epulas fuso respergit cruore. Denique dives erat qui sibi ad mensam caput prophetæ pauperis jussit adferri, et aliud unde saltatrici præmium solveret, non invenerat, nisi ut pauperem juberet occidi.

21. Vidi ego pauperem duci, dum cogeretur solvere quod non habebat, trahi ad carcerem, quia vinum deesset ad mensam potentis; deducere in auctionem filios suos, ut ad tempus pœnam differre posset. Invento forte aliquo qui in illa necessitate subveniret, redit ad hospitium cum suis pauper, direpta spectans omnia, nihil sibi ad cibum relictum, ingemiscens filiorum famem, dolens quod eos non potius ei qui posset pascere, vendidisset. Redit ad consilium, vendendi sumit arbitrium. Compugnabant tamen inopiæ injuria, et paternæ pietatis gratia: fames urgebat ad pretium, natura ad officium: commori filiis paratus, quam a filiis separari, sæpe gradum protulit, sæpe revocavit. Vicit tamen in eo[1] necessitas, non voluntas, et ipsa concessit[2] pietas necessitati.

22. Consideremus nunc patriæ mentis procellas exæstuantes, quem de liberis prius traderet. Quem, inquit, vendam priorem? Scio enim quod non satis est unius pretium ad pastum reliquorum. Hoc solum dives fœcunditas ad ærumnam. Quem offeram? Quem frumenti auctionator libenter adspiciet? Primogenitum offeram? Sed primus me patrem vocavit. Hic est major ex filiis, quem congrue honoro seniorem. Sed juniorem dabo? At istum teneriore amore complector. Illum erubesco, hujus misereor: illius gradum suspiro, hujus ætatem: ille jam sentit ærumnam, iste ignorat: flectit me illius dolor, hujus inscitia.[3] Ad alios me conferam? Ille mihi plus blanditur, iste plus verecundatur: ille parenti similior, hic utilior: in illo imaginem meam vendo, in isto spem meam prodo. Me miserum! Non invenio quid faciam, non habeo quid eligam. Circumvallant me facies calamitatum, ærumnarum chorus.

23. Ferina hæc rabies est, eligere quem tradas. Feræ ipsæ cum pericula imminere proli ac sibi sentiunt, solent eligere quos liberent, non quos offerant. Quomodo igitur discernam affectum naturæ? Quomodo obliviscar, quomodo exuam patris mentem? Quomodo filii auctionem constituam? Quo sermone paciscar pretium? Quibus tradam manibus in servitutem filium? Quibus oculis adspiciam servientem? Quibus osculis discedenti vale dicam? Quibus factum excusem sermonibus? Fili, ego te pro meo cibo vendidi. Funestior ergo jam pauperis mensa, quam divitis. Ille addicit alienos, ego meum vendo: ille necessitatem imponit, ego adfero[4] voluntatem. Ut sit excusabilior causa, adjiciam: Fili, pro fratribus tuis servies, ut illis quærantur alimenta. Et Joseph a fratribus suis in servitutem venumdatus est, postea et ipsos et patrem pavit. Respondebit et ille: Sed non eum vendidit pater, at flevit amissum: sed postea etiam ipse in potestatem divitis venit, et vix potuit[5] liberari. Postea genus ejus divitiis Ægypti multa ætate servivit. Vende me postremo, pater, ea conditione, ne divites emant.

24. Hæsi,[6] fateor: verum quid faciam? Nullum vendam? Sed dum unum considero, omnes videbo fame pereuntes. Si unum tradam, quibus oculis videbo ceteros de mea inpietate suspectos, ne alios quoque vendam? Quo pudore regrediar domum? Quomodo intrabo? Quo habitabo affectu, qui mihi abnegavi[7] filium, quem non morbus absumpsit, non mors abstulit? Qua conscientia considerabo mensam meam, quam sicut novella olivarum in circuitu tot filii vestiebant?

25. Hæc pauper te præsente deplorat, et tibi avaritia aurem obstruit, nec mens tua facti miserabilis horrore mollitur. Totus populus ingemiscit, et solus, dives, non flecteris, nec audis Scripturam dicentem: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum, et non abscondas eam sub lapide in mortem.* Et quia non audis, ideo exclamat Ecclesiastes dicens: *Est languor malus, quem vidi sub sole, divitias custodiri in malum possidentis eas.* Sed fortasse redeas domum et cum uxore conferas: illa te hortetur ut redimas venumdatum. Immo magis hortabitur ut mundum muliebrem conferas, unde potes vel parvo[8] pauperem liberare. Illa tibi imponet sumptuum necessitatem; ut gemma bibat, in ostro dormiat, in argentea sponda recumbat, auro oneret manus, cervicem monilibus. Eccli. XXIX, 13.

26. Delectantur et compedibus mulieres, dummodo auro ligentur. Non putant onera esse, si pretiosa sint: non existimant vincula esse, si in his thesauri coruscent. Delectant et vulnera; ut aurum auribus inseratur, et margaritæ dependeant. Habent et gemmæ pondera sua, habent et vestimenta[9] frigora sua. Sudatur in gemmis, algetur in sericis; tamen pretia juvant: et quæ natura aversatur, commendat avaritia. Smaragdos, et hyacinthos, beryllum, achatem, topazyon, amethystum, jaspin, sardion, summo quærunt furore: vel si dimidium patrimonii petatur, non parcunt dispendio, dum indulgent cupiditati. Non abnuo gratum quemdam lapidum Ecclc. v, 12.

[1] Cod. N' omitt. *in eo.*
[2] Cod. N', *cessit.*
[3] Cod. N', *insipientia.*
[4] Cod. N', *offero.*
[5] Cod. N', *ipsi in potestatem divitis venerunt, et vix potuerunt.*
[6] Cod. N', *Heu.*
[7] Cod. N', *abdicavi.*
[8] Editt. ant. *vel pauper pauperem liberare.* Rom. *vel parvo tempore pauperem liberare.* Melius mss. omnes, *vel parvo pauperem liberare.* Ibi enim subintelligi potest, pretio, dispendio, vel quid hujusmodi. (Edit. Maur.)
[9] Cod. N', *vestes.*

istorum esse fulgorem, sed tamen lapidum. Et ipsi admonent contra naturam expoliti, ut saxorum deponerent asperitatem, rigorem magis mentis esse expoliendum, quam lapidum.

CAPUT VI.

Quam nulla sit opum efficacia; et cur illæ divitiæ appellentur. Miseriorem esse divitum quam mancipiorum servitutem: et locus Evangelii: quid faciam . . . . . destruam horrea mea, *etc. pie ac facunde expenditur.*

27. Quis artifex unum diem vitæ hominis potuit adjungere? Quem divitiæ ejus ab inferis redemerunt? Cujus ægritudinem pecunia
[1] mitigavit? *Non in abundantia divitiarum,* inquit,[1]
Luc. XII, 15. *vita ejus.* Et alibi: *Nihil prosunt thesauri injustis:*
Prov. X, 2. *justitia autem liberat a morte.* Merito clamat
[2] Propheta:[2] *Divitiæ si adfluant, nolite cor appo-*
Ps. LXI, 11. *nere.* Quid enim mihi prosunt, si me a morte liberare non possunt? Quid mihi prosunt, si mecum post mortem esse non possunt? Hic acquiruntur, hic relinquuntur. Somnium igitur loquimur, non patrimonium. Unde bene ait idem Propheta de divitibus: *Dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in ma-*
Ps. LXXV, 6. *nibus suis;* hoc est dicere: Nihil invenerunt in
[3] operibus suis divites, qui[3] nihil pauperibus contulerunt: nullius juverunt inopiam, nihil ad utilitatem suam proficiens reperire potuerunt.

28. Ipsum nomen considera. Ditem dicunt gentiles inferorum præsulem; arbitrum mortis ditem appellant et divitem, quod nisi mortem dives inferre non noverit, cui regnum de mor-
[4] tuis, cui sedes inferi[4] sunt. Quid est enim dives, nisi quidam inexplebilis gurges divitiarum,
[5] inexplebilis auri fames ac sitis,[5] quo plus hauserit, plus inardescit? Sic propheta admonet: *Qui*
Eccle. V, 9. *diligit,* inquit, *argentum, non satiabitur argento.* Et infra idem: *Et quidem hoc pessimus languor. Sicut enim fuit, ita et abiit, et abundantia ejus laborat in ventum. Et quidem omnes dies ejus in tenebris, et luctu, et iracundia multa, et languore,*
Ibid. 15 et seq. *et ira;* ut tolerabilior sit conditio servulorum.
[6] Illi enim hominibus serviunt, iste[6] peccato. Sic inquit Apostolus: *Qui enim facit peccatum, ser-*
Rom. VI, 16. *vus est peccati.* Semper in laqueis, semper in vinculis est: numquam liber a compedibus, quia semper in criminibus. Quam misera servitus servire peccatis!

29. Naturæ ipsius nescit munia, nec somni ipsius novit vices, aut cibi fungitur suavitate,
[7] cujus nullum est immune[7] servitium. *Dulcis*

A *enim somnus servi, etsi modicum vel*[8] *multum edat: at*[9] *satiato*[10] *divitiis non est qui eum sinat dormire.* Excitat eum cupiditas, exagitat Eccles. V, 11.
cura pervigil aliena rapiendi, torquet invidia, mora vexat, sterilitas proventuum infœcunda perturbat, sollicitat abundantia. Unde illi diviti, cujus possessio uberes fructus adtulit, qui *cogitavit intra se dicens: Quid faciam, quod non*
B *habeo quo congregem fructus meos? Et dixit: Hoc faciam: destruam horrea mea, et majora faciam: illo congregabo omnia quæ nata sunt mihi, et dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona in annos multos posita, requiesce, manduca, bibe, epulare;* respondit Deus: *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te: quæ autem parasti, cujus erunt?* Ne ipse quidem Deus eum dormire Luc. XII, 17 et seq.
permittit. Interpellat cogitantem, excitat dormientem.

30. Sed nec ipse se quietum esse patitur, qui de abundantia divitiarum suarum sollicita-
C tur, et in ubertate fructuum vocem egentis emittit. *Quid faciam,* inquit? Nonne hæc pauperis vox est, non habentis subsidia vivendi? Egens omnium huc atque illuc respicit, scrutatur hospitium, nihil invenit ad usum alimenti: considerat nihil miserius quam fame confici, et cibi indigentia mori, quærit mortis compendia, et tolerabiliora obeundi supplicia rimatur: arripit gladium, suspendit laqueum, ignem adolet, explorat venenum; et inter hæc quid eligat dubius, dicit:
D *Quid faciam?* Deinde vitæ hujus suavitate revocatus cupit revocare sententiam, si possit vivendi substantiam reperire. Adspicit nuda omnia, vacua omnia, et ait: *Quid faciam?* Unde mihi alimenta, unde vestitus? Volo vivere, si habeam quomodo possim vitam hanc sustinere; sed quibus cibis, quibus subsidiis?

31. *Quid faciam,* inquit, *quod non habeo?* Clamat se dives non habere. Paupertatis hic sermo est: de inopia queritur abundans fru-
E ctibus. *Non habeo,* inquit, *quo congregem fructus meos.* Putares illum dicere: Non habeo fructus, unde vivendum est mihi. Beatus qui de abundantia periclitatur; immo miserior iste fœcunditatibus suis, quam pauper, cui periculum de egestate est. Habet ille unde excuset ærumnam, habet certe injuriam, non habet culpam: iste non habet quem præter se arguat.

32. Et dixit: *Hoc faciam: horrea mea destruam.* Putes adhuc dicere illum: Aperiam horrea mea,[11]
F ingrediantur qui tolerare famem non queunt, veniant inopes, intrent pauperes, repleant sinus suos, destruam parietes qui excludunt esurien-

[1] Cod. N', *Salomon inquit.*
[2] Cod. N', *David.*
[3] Cod. N', *quia.*
[4] Cod. N', *infernæ.*
[5] Cod. N', *aut sitis?*
[6] Cod. N', *isti.*
[7] Cod. N', *in commune.*
[8] Cod. N', *etsi.*
[9] Cod. N'. *et.*
[10] Sic edit. ant. Rom. et omnes mss. præter unum, in quo, *satiatur;* alterum in quo, *satietur;* et tertium ubi cum edit. quibusdam Paris. in margine, *satiatio.* Eædem vero in corpore habent, *sanatio divitis, non est quæ sinat eum dormire.* LXX interp. Eccle. v, 11, καὶ τῷ ἐμπλησθέντι τοῦ πλουτῆσαι οὐκ ἔστι ἀφίων αὐτὸν τοῦ ὑπνῶσαι. Porro post vocem *dormire,* mss. plerique boni ævi addunt ista: *Denique evangelico utamur exemplo, ut probemus divitem dormire non posse.* At cum videantur non suo loco posita, et in multis etiam mss. et cunctis editt. desiderentur, satis habuimus hujus rei lectorem admonere. (Edit. Maur.)
[11] Cod. N' omitt. *mea.*

tem. Ut quid ego abscondam, cui Deus facit abundare quod largiar? Ut quid repagulis portarum claudam frumenta, quibus Deus totum replevit camporum ambitum, quæ sine custode nascuntur et abundant?

CAPUT VII.

Eumdem locum B. Doctor prosequitur, ostenditque avaros cum de bonis benefacere deberent, malle pecunias in ædificando consumere; ipsosque magis enormitate pretiorum, quam ubertate proventuum delectari: quos tamen docet quo fructus suos secure possint recondere.

33. Victa est spes avari. Rumpuntur vetusta horrea messibus novis. Minus, inquit, habui, et frustra servavi: plus natum est, et cui congrego? Dum incrementa pretiorum aucupor, amisi usum beneficiorum. Quantas anni superioris frumento potui animas pauperum reservare? Hæc me magis servare delectarent pretia, quæ non nummo æstimantur, sed gratia. Imitabor sanctum Joseph humanitatis prædicatione; clamabo voce magna: Venite, pauperes, edite panes meos, expandite gremium, suscipite frumentum. Fœcunditas divitis totius orbis abundantia, omnium debet esse fertilitas. Tu vero non hoc dicis, sed ais: *Destruam horrea mea.* Recte destruis ea, a quibus nullus pauper onustus revertitur. Horrea iniquitatis sunt receptacula, non pietatis subsidia. Recte destruit qui sapienter ædificare non novit. Destruit sua dives, qui nescit æterna: destruit horrea, qui non novit sua frumenta dividere, sed claudere.

34. *Et majora,* inquit, *faciam.* Infelix, vel id dispensato pauperibus, quod pro sumptu ædificationis impendis. Dum liberalitatis gratiam refugis, damna ædificationis exsolvis.

35. Et addidit: *Illo congregabo omnia quæ nata sunt mihi, et dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona.* Conficitur avarus semper ubertate proventuum,[1] dum vilitatem alimoniæ calculatur. Fœcunditas enim universorum est, sterilitas soli avaro est quæstuosa. Delectatur magis enormitate pretiorum, quam abundantia copiarum; et mavult habere quod solus, quam quod cum omnibus vendat. Vide timentem ne superfluat cumulus frumentorum, ne super horrea redundans transfudatur in pauperes, et boni alicujus occasio indigentibus acquiratur. Soli sibi partus terrarum vindicat dives, non quo ipse uti velit, sed aliis denegare.

36. *Habes,* inquit, *multa bona.* Nescit avarus bona, nisi ea quæ quæstuosa sunt, nominare. Sed acquiesco ei, ut bona dicantur quæ sunt pecuniaria. Cur ergo de bonis facitis mala, cum de malis bona facere debeatis? Scriptum est enim: *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Ei ergo qui uti sciat, bona sunt: ei qui uti nesciat recte, mala. *Dispersit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in æternum.* Quid hoc melius? Bona sunt, si pauperibus largiaris, in quo tibi debitorem Deum quadam pietatis fœneratione constituas. Bona sunt si aperias horrea justitiæ tuæ, ut sis panis pauperum, vita egentium, oculus cæcorum, orbatorum infantium pater. Luc. XVI, 9. Ps. CXI, 9.

37. Habes unde facias, quid vereris? Tua te voce convenio. Habes multa bona in annos multos posita: potes et tibi et aliis abundare. Habes fœcunditatem publicam, quid destruis horrea tua? Ostendo tibi ubi melius tua frumenta custodias, ubi bene sepias, ut fures ea tibi auferre non possint. Include ea in corde pauperum, ubi ea nullus gurgulio consumat, nulla corrumpat vetustas. Habes apothecas, inopum sinus: habes apothecas, viduarum domos: habes apothecas, ora infantium, ut dicatur tibi: *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Istæ sunt apothecæ, quæ maneant in æternum: ista horrea, quæ fœcunditas nostra non destruat. Nam quid iterum facias, si tibi plus natum fuerit anno sequenti? Iterum ergo et illa destrues, quæ nunc facere paras, et majora facies? Dat enim tibi fœcunditatem Deus, ut aut vincat aut condemnet avaritiam tuam; quo excusationem habere non possis: tu vero quod per te multis nasci voluit, tibi soli reservas, immo et tibi adimis; magis enim servares tibi, si dispertireris aliis. Bonorum enim fructus munerum in eos ipsos qui contulerint, revertuntur, et gratia liberalitatis in auctorem redit. Denique scriptum est: *Seminate vobis ad justitiam.* Esto spiritalis agricola; sere quod tibi prosit. Bona satio in corde viduarum. Si terra tibi reddit fructus uberiores quam acceperit, quanto magis misericordiæ remuneratio reddet multiplicatiora quæ dederis? Ps. VIII, 3. Osee, X, 12.

CAPUT VIII.

Incogitantem avarum morte urgeri, eumque jure stultum vocitari memorato Evangelii loco: quanto melius pecuniæ distribuantur, quam retineantur; et quam inepte se se ab impertienda eleemosyna divites excusent.

38. Deinde, homo, nescis quia terræ partum prævenit dies mortis, misericordia autem incursum mortis excludit? Adsistunt jam qui reposcant[2] animam tuam, et tu adhuc differs operum fructus tuorum? Adhuc tu tibi tempora vivendi longa metaris?[3] *Stulte, hac nocte animam tuam repetunt a te.* Bene ait *nocte;* nocte enim anima avari reposcitur: a tenebris Luc. XII, 20.

[1] Omnes editt. et pauci mss., *Confitetur avarus semper ubertatem proventuum;* Alii mss. magno numero, ut nos in textu. Rursus editt. Am. et Gill. in marg. cum editt. tribus, *vilitate alimoniæ calcatur.* Eadem Gill. in corpore et Rom. *vilitatem alimoniæ calumniatur.* Denique Era. et reliqui mss. numero atque antiquitate potiores, *calculatur.* Alicubi tamen legas, *utilitatem..... calcat.....* et *calculat;* sed calami aut typographi error est. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *reposcunt.*

[3] Cod. N', *Tu adhuc tempora vivendi longiora promittis.*

incipit, et in tenebris perseverat. Avaro semper nox est, dies justo, cui dicitur: *Amen, amen dico tibi: hodie mecum eris in paradiso. Stultus autem sicut luna mutatur: justi autem fulgebunt sicut sol in regno Patris sui.*[1] Recte[2] arguitur stultitiæ, qui in manducando et bibendo locarit[3] spem suam. Et ideo ei tempus mortis urgetur, secundum quod dictum est ab ipsis qui gulæ serviunt: *Manducemus et bibamus; cras enim moriemur.* Recte dicitur stultus, quia[4] animæ suæ corporalia subministrat; quia recondit quæ cui servet, ignorat.

Luc. XXIII, 43. Eccli. XXVII, 12. 2 1 Matth. XIII, 43. 3 Is. XXII, 13. 4

39. Et ideo ei dicitur: *Quæ autem parasti cujus erunt?* Quid quotidie metiris, et numeras, et obsignas? Quid aurum trutinas, argentum ponderas? Quanto melius est liberalem esse dispensatorem, quam sollicitum custodem! Quantum tibi prodesset ad gratiam, multorum pupillorum patrem nominari, quam innumeras stateras in sacculo obsignatas habere! Pecunia etenim hic relinquitur: gratia autem operum bonorum nobiscum ad judicem meriti[5] defertur.

Luc. XII, 20. 5

40. Sed fortasse dicas, quod vulgo soletis dicere: Non debemus ei donare, cui Deus ita maledixit, ut eum egere vellet. Sed non pauperes maledicti, cum scriptum[6] sit: *Beati pauperes spiritu,*[7] *quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Non de paupere, sed de divite Scriptura dicit: *Captans pretia frumenti, maledictus erit.* Deinde non requiras quid unusquisque mereatur. Misericordia non de meritis judicare consuevit, sed necessitatibus subvenire: juvare pauperem, non examinare justitiam. Scriptum est enim: *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem.* Quis est qui intelligit? Qui compatitur ei, qui advertit consortem esse naturæ, qui cognoscit quod et divitem et pauperem fecit Dominus, qui scit quod sanctificet fructus suos, si de his delibet[8] aliquam pauperibus portionem. Ergo cum habeas unde benefacias, ne differas dicens: Cras dabo; ne largiendi amittas copiam. Periculosa est de alterius salute dilatio. Potest fieri ut dum tu differs, ille moriatur. Magis ante mortem præcurre, ne forte avaritia te et cras impediat, et promissa fraudentur.

6 7 Matth. V, 3. Prov. XI, 26. Ps. XL, 1. 8

A B C D E

CAPUT IX.

Lectio S. Ambrosii.

7. ..... Surge, manduca panem, et redi ad te: ego dabo tibi vineam Nabuthe Jezraelitæ.

8. Et scripsit librum nomine Achab, et signavit annulo illius, et misit librum ad seniores, et ad liberos eos qui morabantur cum Nabuthe.

9. Et erat scriptum in libro: Jejunate jejunium, et constituite Nabuthe in principem populi.

10. Et constituite duos viros filios iniquitatis ex diverso ejus; ut falsum testimonium perhibeant adversus eum dicentes: Benedixit Deum et regem; et producite illum, et lapidate.

Lectio Vulgata.

7. ..... Surge, et comede panem, et æquo animo esto: ego dabo tibi vineam Naboth Jezrahelitæ. III Reg. XXI.

8. Scripsit itaque litteras ex nomine Achab, et signavit eas annulo ejus, et misit ad majores natu et optimates, qui erant in civitate ejus, et habitabant cum Naboth.

9. Litterarum autem hæc erat sententia: Prædicate jejunium, et sedere facite Naboth inter primos populi.

10. Et submittite duos viros filios Belial contra eum, et falsum testimonium dicant: Benedixit Deum et regem: et educite eum, et lapidate.....

Quomodo Jezabel quæ est avaritia, divitibus possessionem, quam contra justitiam desiderant, polliceatur.

41. Sed quid dicam, ne differas liberalitatem? Utinam non approperes rapinam: utinam quod concupieris, non extorqueas: utinam alienum non petas, negatum prætermittas, excusatum patienter feras, non audias illam Jezabel quæ est avaritia, quodam profluvio vanitatis dicentem: *Ego tibi dabo possessionem, quam desideras.* Tu tristis es, quia vis mensuram considerare justitiæ, ut alienum non eripias: ego habeo mea jura, habeo meas leges: calumniabor ut spoliem; et ut possessio pauperis eripiatur, vita pulsabitur. *Ibid.* 7.

42. Quid enim aliud in illa historia, nisi divitum avaritia describitur, quæ est vanum profluvium, quod omnia fluvii modo rapiat, et nulli usui profutura transducat? Hæc est Jezabel non una, sed multiplex: non unius temporis, sed temporum plurimorum; hæc omnibus dicit, sicut illa dixit viro suo Achab: *Surge, manduca panem, et redi ad te: ego dabo tibi vineam Nabuthe Jezraelitæ.*

43. *Et scripsit librum nomine Achab, et signavit annulo illius,*[9] *et misit librum ad seniores, et ad liberos eos qui morabantur cum Nabuthe.*[10] *Et erat scriptum in libro: Jejunate jejunium, et constituite Nabuthe in principem populi, et constituite duos viros filios iniquitatis ex diverso ejus; ut falsum testimonium perhibeant adversus eum dicentes: Benedixit Deum et regem; et producite illum, et lapidate.* 9 13

[1] Cod. N', *mei.*
[2] Cod. N', *Recte ergo.*
[3] Cod. N', *locarat.*
[4] Cod. N', *qui.*
[5] Cod. N', *merito.*
[6] Cod. N', *dictum.*
[7] Cod. N' omitt. *spiritu.*
[8] Cod. N', *deliberet.*
[9] Cod. N', *ipsius.*
[10] Mss. aliquot antiquissimi, *et ad liberos ejus qui morabantur*, etc. Alii maximo numero cum editt. omnibus, *et ad liberos eos qui*, etc. Illis suffragantur LXX, ubi legitur: καὶ τοὺς ἐλευθέρους τοὺς κατοικοῦντας μετὰ Ναβουθαί. (Edit. Maur.)

CAPUT X.

Divites cum aliena rapere non possunt, præ tristitia cibum non capere: quid vero jejunium aut preces Deo acceptas reddat: deinde quam contraria Deus præcipiat, et ipsi faciant.

44. Quam evidenter expressa est divitum consuetudo! Contristantur si aliena non rapiant: renuntiant cibo, jejunant, non ut peccatum minuant, sed ut crimen admittant. Videas illos tunc convenientes ad ecclesiam, officiosos, humiles, assiduos, ut effectum sceleris impetrare mereantur. Sed dicit illis Deus: *Non hoc jejunium elegi, nec si flectas ut circulum collum tuum, cinerem etiam et cilicium substernas, nec sic vocabitis jejunium acceptum. Non tale jejunium elegi, dicit Dominus. Sed solve omnem colligationem injustitiæ, dissolve obligationes violentarum commutationum, dimitte confractos in remissionem, et omnem conscriptionem iniquam disrumpe: frange* [1] *panem tuum esurienti, egenos*[1] *non habentes tectum induc in domum tuam: si videris nudum, vesti; et domesticos seminis tui non despicies. Tunc orietur tibi matutinum lumen tuum, et sanitas tua matura orietur, et præcedet ante te justitia, et majestas Dei circumdabit te: tunc clamabis, et Deus exaudiet te; adhuc te loquente, dicet: Ecce adsum.* Is. LVIII, 5 et seq.

45. Audis, dives, quid Dominus Deus[2] dicat? Et tu ad ecclesiam venis, non ut aliquid largiaris pauperi, sed ut auferas: jejunas, non ut convivii tui sumptus proficiat egenis, sed ut spolium de egentibus adipiscaris. Quid tibi vis cum libro, et charta, et signaculo,[3] et conscriptione, et vinculo juris? Non audisti: *Solve omnem colligationem injustitiæ, dissolve obligationes violentarum commutationum, dimitte confractos in remissionem, et omnem conscriptionem iniquam disrumpe?* Tu mihi tabulas offers, ego tibi recito Dei legem: tu atramento scribis, ego tibi Spiritu Dei inscripta repeto oracula prophetarum: tu testimonia falsa componis, ego testimonium conscientiæ tuæ posco, quam judicem tui effugere et declinare non poteris, cujus testimonium non poteris recusare in die qua revelabit Dominus[4] occulta hominum. Tu dicis: *Destruam horrea mea;* et Dominus dicit: Sine magis quidquid intra horreum est, pauperibus deputari, sine cellas istas egenis prodesse. Tu dicis: *Majora faciam, et illo congregabo omnia quæ nata sunt mihi;* Dominus dicit: *Frange esurienti panem tuum.* Tu dicis: Tollam pauperibus domum suam; Dominus autem dicit, *ut egenos non habentes tectum inducas in domum tuam.* Quomodo vis, A dives, ut Deus te exaudiat, cum tu Deum non putes audiendum? Si non acquiescatur arbitrio divitis, scena componitur: Dei æstimatur injuria, si divitis petitio refutetur.

CAPUT XI.

Lectio S. Ambrosii.	*Lectio Vulgata.*	
10. .....Deum benedixit et regem.....	10. .....Benedixit Deum et regem.....	III Reg. XXI.
13. .....Produxerunt igitur Nabuthe foras, et lapidaverunt eum.	13. .....Eduxerunt eum (*Naboth*) extra civitatem, et lapidibus interfecerunt.	
16. Et factum est, cum audisset Achab quia mortuus est Nabuthe, conscidit vestimenta sua, et cooperuit se cilicio. Et factum est post hæc, et surrexit, et descendit Achab ad vineam Nabuthe Jezraelitæ, possidere eam.	16. Quod cum audisset Achab, mortuum videlicet Naboth, surrexit, et descendebat in vineam Naboth Jezrahelitæ, ut possideret eam.	
19. .....Occidisti et possedisti hereditatem? Propter hoc in loco in quo linxerunt canes sanguinem Nabuthe, in eo lingent canes sanguinem tuum: et meretrices lavabuntur in sanguine tuo.	19. ....Occidisti, insuper et possedisti. Et post hæc addes: Hæc dicit Dominus: In hoc loco, in quo linxerunt canes sanguinem Naboth, lambent quoque sanguinem tuum.	

Nabuthe a duobus falsis testibus accusatus lapidatur; Achab inde primo tristitiam simulat, mox in ejus invadit possessionem. Quam sententiam in ipsum Deus pronuntiaverit; et præsertim cur meretrices in ejusdem sanguine dicantur se se lavaturæ: ubi et de supplicio Jezabel.

46. Deum, inquit, *benedixit et regem,* æqualis videlicet persona, ut sit æqualis contumelia. *Benedixit,* inquit, *Deum et regem.* Ne divitem maledicti nomen offendat, et sermonis ipso lædatur[5] sono, benedictio pro maledicto vocatur. Quæruntur duo testes iniquitatis. Duobus testibus et Susanna est appetita: duos testes et Synagoga invenit, qui adversum Christum falsa jactarent: duobus testibus pauper occiditur: *Produxerunt igitur Nabuthe foras, et lapidaverunt eum.* Utinam vel in suis ei liceret mori! Pauperi ipsam dives invidet sepulturam. *Ibid.* 10. *Ibid.* 13.

47. *Et factum est,* inquit, *cum audisset Achab quia mortuus est Nabuthe, conscidit vestimenta sua, et cooperuit se cilicio. Et factum est post hæc, et surrexit, et descendit Achab ad vineam Nabuthe Jezraelitæ, possidere eam.* Irascuntur divites et calumniantur, ut noceant, si non obtineant quod desideraverint. Cum autem calumniati nocuerint, dolere se simulant: tristes tamen et tamquam mæsti, non corde, sed vultu, in possessionis direptæ locum prodeunt, et impressionis suæ iniquitate potiuntur. *Ibid.* 16.

48. Hoc divina movetur justitia, et avarum digna severitate condemnat dicens: *Occidisti, et possedisti hereditatem? Propter hoc in loco in quo linxerunt canes sanguinem Nabuthe, in eo lingent canes sanguinem tuum; et meretrices lavabuntur in sanguine tuo.* Quam justa, quam severa sententia; ut quam intulit alteri mortis acerbitatem, *Ibid.* 19.

[1] Cod. N', *et egenos.*

[2] Cod. N' omitt. *Deus.*

[3] *Signaculum* est nota sigillo, seu signatorio annulo impressa. *Conscriptio* interdum sumitur pro inventario, sed hic idem est ac syngrapha, sive instrumentum inter fœneratorem ac debitorem confectum. Denique *vinculum juris* non videtur aliud hoc loco significare quam leges de usura ab imperatoribus promulgatæ: proprie autem accipitur pro ipsa legum, ut cum scholasticis loquamur, vi coactiva; vinculis enim juris teneri prorsus idem sonat, atque obligari ad subeundam pœnam, quæ legum severitate præscribitur. Vide *Cod. Theod.,* lib. IX, tit. 7, ad 1 *leg. Jul.* t. III, pag. 55, et Gothofr. in eamdem legem. (Edit. Maur.)

[4] Cod. N', *Deus.*

[5] Cod. N', *laudatur.*

eam ipse mortis suæ horrore dissolvere prode-
1 retur![1] Inhumatum pauperem Deus adspicit, et ideo insepultum divitem jacere decernit, et ut mortuus luat suæ iniquitatis ærumnam, qui nec mortuo putavit esse parcendum. Itaque vulneris sui cruore perfusum cadaver in speciem funeris vitæ suæ prodidit crudelitatem. Hæc cum pertulit pauper, dives arguebatur: cum dives excepit, pauper vindicabatur.

49. Quid sibi autem vult quod meretrices la-
2 verunt se[2] in sanguine ejus, nisi forte ut meretricia quædam in illa feritate fuisse regis perfidia proderetur, vel cruenta luxuries, qui sic fuit luxuriosus, ut olus desideraret; sic cruentus, ut propter olus hominem occideret? Digna avarum, digna avaritiam pœna consumit. Denique et Jezabel ipsam comederunt canes, et volucres cœli; ut ostenderetur quod spiritalis nequitiæ fiat præda divitis sepultura. Fuge ergo, dives, hujusmodi exitum. Sed fugies hujusmodi exitum, si fugeris hujusmodi flagitium. Noli esse Achab, ut possessionem finitimam concupiscas. Non tibi cohabitet Jezabel, illa feralis avaritia, quæ tibi cruenta persuadeat: quæ cupiditates tuas non revocet, sed impellat: quæ te faciat tristiorem, etiam cum desiderata possederis: quæ te faciat nudum, cum dives fueris.

CAPUT XII.

Lectio S. Ambrosii.

III Reg. XXI. 20. .....Invenisti me inimicus meus..... Inveni, quoniam fecisti malum in conspectu Domini.

Lectio Vulgata.

20. .....Non invenisti me inimicum tibi?..... Inveni, eo quod venundatus sis, ut faceres malum in conspectu Domini.

Avarum egenum ac profugum esse. Quam abjectus fuerit rex Achab coram Elia; et quomodo peccator semper deprehendatur; unde divites ad legitimum divitiarum usum stimulantur.

50. Pauperiorem enim se judicat omnis abundans; quia sibi deesse arbitratur quidquid ab aliis possidetur. Toto mundo eget, cujus non capit mundus cupiditates; ejus autem qui fidelis est, totus mundus divitiarum est. Toto mundo fugit, qui considerans conscientiam suam, metuit deprehendi. Et ideo Achab ad Eliam secundum historiam ait, secundum ænigmata autem dives ad pauperem: *Invenisti me, inimicus*
Ibid. 20. *meus.* Quam misera conscientia, quæ se proditam doluit.

51. Et dixit Elias ad eum: *Inveni quoniam*
Ibid. *fecisti malum in conspectu Domini.* Rex erat ille, et rex Samariæ Achab: Elias pauper, et indigens panis, cui defuisset victus substantia, nisi corvi alimoniam ministrassent. Adeo dejecta erat conscientia peccatoris, ut nec regalis potentiæ fastu adtolleretur. Itaque quasi vilis et degener, *Invenisti me,* inquit, *inimicus meus:* deprehendisti in me quæ latere credebam: nulla mentis meæ occulta te fallunt: invenisti me, patent tibi vulnera mea, captivitas præsto est. Invenitur peccator, cum iniquitas ejus proditur, justus autem dicit: *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas.* Adam cum lateret, inventus est: Moysi autem nequaquam inventa est sepultura: inventus est Achab, non est[3] inventus Elias; et sapientia Dei dixit: *Quærent me mali, et non invenient.* Unde et in Evangelio Dominus noster[4] Jesus quærebatur, et non inveniebatur. Culpa igitur auctorem suum prodit. Unde et Thesbytes ait: *Inveni quoniam fecisti malum in conspectu Domini;* quia culpæ reos tradit[5] Dominus, innocentes autem non tradit in potestatem inimicorum suorum. Denique Saul quærebat sanctum David, et invenire non poterat: David vero sanctus regem Saul quem non quærebat, invenit; quoniam tradidit eum Dominus in potestatem ipsius. Captiva igitur est opulentia, paupertas libera.

Ps. XVI, 3. 3 Prov. I, 28. Joan. VIII, 21. 4 5

52. Servitis, divites, ac miseram quidem servitutem, qui[6] servitis errori, servitis cupiditati, servitis avaritiæ, quæ expleri non potest. Gurges quidam insatiabilis rapidior est, cum illata demergit; et putei modo cum exundat, cœno inquinatur, terram adradit[7] nihil sibi profuturam. Vel hoc exemplo vos admoneri convenit. Puteus enim, si nihil haurias, inerti otio et degeneri situ facile corrumpitur; exercitus autem nitescit ad speciem, dulcescit ad potum: ita et acervus divitiarum, cumulo arenosus, speciosus est usu, otio autem inutilis habetur. Derivato igitur aliquid de hoc puteo. *Ignem ardentem extinguit aqua, et eleemosyna resistit*[8] *peccatis:* aqua autem stativa cito vermes facit. Non stet thesaurus tuus, nec stet ignis tuus: stabit in te, nisi eum operibus tuæ miserationis averteris. In quantis sis, dives, incendiis, considera. Tua vox est ista dicentis: *Pater Abraham, dic Lazaro, ut extremum digiti sui intingat in aqua, et refrigeret linguam meam.*

6 7 8 Eccli. III, 33.

53. Tibi igitur proficit quidquid inopi contuleris: tibi crescit quidquid minueris: te illo quem pauperi dederis cibo pascis, quoniam qui miseretur pauperis ipse pascitur, et fructus jam in his est.[9] Misericordia seminatur in terra, in cœlo 9

[1] Hæc Maurini: « Sic editt. omnes, ac mss. aliquot. Nonnulli autem alii, *dissolvere juberetur.* At alii majori numero et antiquitate, *dissolvere prohiberetur,* forte *perhiberetur;* nisi malis hunc esse totius loci sensum: scilicet tam apertam tamque manifestam fuisse pœnam regis Achab, ut ea prohiberet, ne dissolvi aut eludi posset accusatio interfecti innocentis. Etenim plerumque fit ut qui crimen aliquod impune ferunt, ipsam impunitatem in argumentum innocentiæ convertant. Et huic interpretationi videtur favere, quod paucis interpositis subjungitur: *itaque vulneris sui cruore perfusum cadaver in speciem funeris vitæ suæ prodidit crudelitatem.* » Sed nos accipimus *dissolvere* pro *persolvere,* ut sensus Ambrosii sit, Achabum suis fatis prodidisse, se eandem in suo mortuo corpore pœnam solvere debuisse qua ipsum innocentis Naboth cadaver fuerat mulctatum.

[2] Cod. N' omitt. *se.*

[3] Cod. N' omitt. *est.*

[4] Cod. N' omitt. *noster.*

[5] Cod. N', *tradidit.*

[6] Cod. N', *hac quidem misera servitute qua.*

[7] Cod. N', *adrodit.*

[8] Cod. N', *extinguet.....resistet.*

[9] Ita plerique mss. Antiquiores editiones aliam exhibent lectionem quæ tamen nec contextui feliciter aptatur.

germinat: plantatur in paupere, apud Deum pullulat. *Ne dixeris,* inquit Deus, *cras dabo.* Qui non patitur te dicere: *Cras dabo,* quomodo patitur dicere: Non dabo? Non de tuo largiris pauperi, sed de suo reddis. Quod enim commune est in omnium usum datum, tu solus usurpas. Omnium est terra, non divitum: sed pauciores qui non utuntur suo, quam qui utuntur. Debitum igitur reddis, non largiris indebitum. Ideoque tibi dicit Scriptura: *Declina pauperi animam tuam, et redde debitum tuum, et responde pacifica in mansuetudine.*

Prov. III, 28.

Eccli. IV, 8.

CAPUT XIII.

Divites in prosapia insulse gloriari, cum ipsi non raro dedecori sint majoribus: aurum offensionis lignum esse. Quanta insit divitibus adversus pauperes immanitas; et qualis divitem commendatio deceat.

54. Quid enim superbias dives? Quid dicas pauperi: Noli me tangere? Nonne sic utero[1] conceptus, et natus ex utero es, quemadmodum et pauper est natus? Quid te jactas de nobilitatis prosapia? Soletis et canum vestrorum origines sicut divitum recensere: soletis et equorum vestrorum nobilitatem sicut consulum prædicare. Ille ex illo[2] patre generatus est, et illa[3] matre editus: ille avo illo gaudet: ille se proavis adtollit. Sed nihil istud currentem juvat: non datur nobilitati palma, sed cursui. Deformior est victus, in quo et nobilitas generis periclitatur. Cave igitur, dives, ne in te erubescant tuorum merita majorum, ne forte et illis dicatur: Cur talem instituistis, cur talem elegistis heredem? Non in auratis laquearibus, nec in porphyreticis orbibus heredis est meritum. Laus ista non hominum, sed metallorum est, in quibus homines puniuntur. Per egentes aurum quæritur, et egentibus denegatur. Laborant ut quærant, laborant ut inveniant, quod habere non norunt.

55. Miror tamen cur eo vos, divites, jactandos putetis, cum aurum materia magis offensionis, quam commendationis gratia sit. *Lignum enim offensionis est et aurum, et væ iis qui sectantur illud!* Denique benedicitur dives *qui inventus est sine macula, et qui post aurum non abiit, nec speravit in pecuniæ thesauris.* Sed quasi is cognitus esse non possit, eum sibi desiderat demonstrari. *Quis est hic,*[4] inquit, *et laudabimus eum;* fecit enim quod mirari magis quasi novum, quam quasi usitatum recognoscere debeamus? Itaque qui in divitiis potuerit comprobari, is vere perfectus et dignus est gloria. *Qui potuit,* inquit, *transgredi, et non est transgressus, et facere mala,*[5] *et non fecit.* Aurum ergo vobis, in quo tanta illecebra erroris est, non tam sua gratia, quam hominum pœna commendat.

Eccli. XXXI, 7.

Ibid. 8.

Eccli. XXXI, 10.

56. An vos ampla extollunt atria, quæ magis debent compungere, quia cum populos capiant, vocem excludunt pauperis? Quamquam nihil prosit audiri eam, quæ etiam audita nihil proficit. Deinde non ipsa vos pudoris admonet aula, qui ædificando vestras vultis superare divitias, nec tamen vincitis. Parietes vestitis, nudatis homines. Clamat[6] ante domum tuam nudus, et negligis: clamat homo nudus, et tu sollicitus es quibus marmoribus pavimenta tua vestias. Pecuniam pauper quærit, et non habet: panem postulat homo, et equus tuus aurum sub dentibus mandit. Sed delectant te ornamenta pretiosa, cum alii frumenta non habeant. Quantum, o dives, sumis tibi judicium? Populus esurit, et tu horrea tua claudis: populus deplorat, et tu gemmam tuam versas. Infelix, cujus in potestate est tantorum animas a morte defendere, et non est voluntas. Totius vitam populi poterat annuli tui[7] gemma servare.

57. Audi plane qualis divitem deceat prædicatio: *Liberavi,* inquit, *pauperem de manu potentis, et orphanum cui non erat adjutor, adjuvi.*[8] *Benedictio perituri super me venit: os autem viduæ me benedixit. Justitiam*[9] *induebar, oculus eram cæcorum, pes autem claudorum; et ego eram pater infirmorum.*[10] Et infra: *Ante fores meas non habitavit hospes, ostium autem meum omni venienti patuit. Si autem et peccavi imprudens, non celavi culpam meam, neque reveritus sum multitudinem plebis; ut non annuntiarem præsentibus eis: si passus sum infirmum exire ostium meum vacuum: cautionem quoque, si*[11] *quam habui debitoris, scissam sine debiti recuperatione reddidi sine mora.* Nam quid illa replicem, quod in omni infirmo flevisse se dixit, et ingemuisse, cum videret virum in necessitate, se autem in bonis? Sed tunc sibi magis fuisse dies malorum, cum se habere cerneret, et alios indigere. Si hoc ille dicit, qui numquam viduæ oculum fecit tabescere, qui numquam panem suum solus

Job, XXIX, 12 et seq.

Ibid. 31, 32 et seq.

[1] Maurini e quinque mss., quos *probatissimos* dicunt, *Nonne sicut ego,* etc. Sed fatentur ipsi, veteres editt. et plures mss. habere *sic utero.* Et revera quidnam interest illud *sicut ego?* E contra illa iteratio: *utero conceptus et natus ex utero* ideam Ambrosii magna vi exprimit, et ideo hanc germanam habemus lectionem.

[2] Cod. N', *ex eo.*

[3] Cod. N', *et ex illa.*

[4] Cod. N' omitt. *hic.*

[5] Cod. N', *facere malum,* ut in cod. Sangermanensi. Vide Sabb. ad h. l.

[6] Cod. N', *Exclamat.*

[7] Cod. N', *sui.*

[8] Cod. N' omitt. *adjuvi.*

[9] Cod. N', *justitia.*

[10] Hic mss. codd. ab editt. in quibusdam differunt, quorum præcipua visum est una serie annotare. Primo editt. *pater orphanorum.* Mss. fere ad unum: *pater infirmorum.* LXX πατήρ ἀδύνατων. Secundo editt. *non celavi culpam.* Mss. Thuan. unus, et alii aliquot boni ævi, *nonne elavi culpam.* Tamen LXX legunt, Εἰ δὲ..... ἔκρυψα τὴν ἁμαρτίαν μου. Postremo editt. *cautionem quoque, si quam debitoris..... reddidi sine mora.* Mss. septem melioris notæ: *Si cautionem quoque quam habui debitoris* (quidam *debitori.....*) *reddidisse memoravi.* Alii vero et editt. magis ad LXX accedunt apud quos legimus, συγγράφην δὲ..... καὶ εἰ μὴ ῥήξας αὐτὴν ἀπέδωκα, οὐθὲν λαβὼν παρὰ χρεωφειλέτου. (Edit. Maur.)

[11] Cod. N' omitt. *si.*

manducavit, et non orphano tradidit, quem a juventute sua nutrivit, aluit, instituit parentis affectu: qui numquam nudum despexit, qui morientem operuit, qui velleribus ovium suarum infirmorum calefecit humeros, non oppressit pupillum, numquam divitiis delectatus est, numquam gratulatus est lapsu inimicorum suorum; si qui fecit hæc, de summis cœpit egere divitiis, si nihil ex patrimonio tanto nisi solum fructum misericordiæ reportavit: quid de te futurum est, qui tuo nescis uti patrimonio, qui in summis divitiis dies sustines mendicitatis; quia nulli largiris, nulli subvenis?

CAPUT XIV.

Quo divites ad emendam auro libertatem ac salutem inducat, varias rationes proponit: quæ veræ divitiæ sint, docet; nec non quibus Deus innotescat, et ubi locus ejus in pace fiat, aperit.

58. Custos ergo es tuarum, non dominus facultatum, qui aurum terræ infodis, minister utique ejus, non arbiter. Sed *ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum.* Ergo in illo auro cor tuum infodisti terræ. Vende potius aurum, et eme salutem: vende lapidem, et eme regnum Dei: vende agrum, et redime tibi vitam æternam. Vera allego, quia verbo adstruo veritatis. *Si vis perfectus esse,* inquit, *omnia quæcumque habes vende; et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo.* Et noli contristari, cum hæc audis; ne dicatur et tibi, sicut et illi adolescenti diviti dictum est: *Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!* Magis cum hæc legis, considera quia ista tibi potest mors eripere, potestas superioris tollere. Denique quia peteris parva pro magnis, caduca pro æternis, thesauros pecuniæ pro thesauris gratiæ. Isti[1] corrumpuntur, illi permanent.

Matth. VI, 21.

Ibid. 23.

1

59. Considera quia hos non solus possides, possidet tecum tinea, possidet ærugo, quæ consumit pecuniam. Has tibi consortes avaritia dedit. Vide autem quos tibi det gratia debitores: *Splendidum in panibus benedicent labia justorum, et testimonium bonitatis illius fiet.* Facit tibi debitorem Patrem Deum, qui pro munere quo pauper adjutus est, fœnus exsolvit, quasi boni debitor creditoris. Facit tibi debitorem Filium Dei, qui ait: *Esurivi, et dedistis mihi manducare: sitivi, et dedistis mihi bibere: hospes eram, et collegistis me: nudus, et operuistis me.* Quod enim unicuique minimorum[2] collatum fuerit, sibi dicit esse collatum.

Eccli. XXXI, 28.

Matth. XXIII, 35 et 36.

2

60. Nescis, o homo, struere divitias. Si vis dives esse, esto pauper sæculo, ut sis dives Deo. Dives fidei, dives est Deo: dives misericordiæ, dives est Deo:[3] dives simplicitatis,[4] dives est Deo: dives sapientiæ, dives scientiæ,[5] divites Deo. Sunt qui in paupertate abundent, et qui in divitiis egeant. Abundant pauperes, quorum profunda paupertas abundavit in divitiis simplicitatis suæ: divites autem eguerunt et esurierunt. Neque enim otiose scriptum est: *Divitum pauperes præpositi erunt, et proprii servi dominis fœnerabunt;* quia divites et domini supervacua et mala seminant, ex quibus non fructum colligant, sed spinas metant. Et ideo pauperibus divites erunt subditi, et servi dominis spiritalia fœnerabunt; quemadmodum dives rogabat, ut sibi stillam aquæ pauper Lazarus fœneraret. Potes et tu, dives, istam implere sententiam: elargire pauperi et Domino fœnerasti; *qui* enim *largitur pauperi, Domino*[6] *fœnerat.*

3 4

5

Prov. XVII, 2.

6

Prov. XIX, 17.

61. Pulcre autem sanctus David in psalmo LXXV hymnum Deo concinens ad Assyrium scriptum, hoc est, adversus nequitiæ spiritalis Assyrium, inanem ac vanum principem istius mundi, ita cœpit: *Notus in Judæa Deus;* hoc est, non in divitibus, non in nobilibus et in potentibus: sed in anima confitente notus est Deus.[7] *Et in Israel magnum,* inquit, *nomen ejus:* non in principibus et consulibus, sed in eo qui Deum videt; ipse est enim Israel, in quo profunda fides ad cognitionem Dei potuit pervenire.

Ps. LXXV, 1, 2.

7

62. *Et factus est,* inquit, *in pace locus ejus:* ubi quietus affectus nullis diversarum cupiditatum exagitatur fluctibus, nullis avaritiæ turbatur procellis, nullis quærendarum divitiarum ignescit incendiis. Ipse est qui speculatur æterna, et habitat in Sion, confringens omnia spiritualium instrumenta bellorum, conterens arcus quibus diabolus ignita dirigens jacula, graves pectoribus hominum solet inurere passiones. Sed illa[8] jacula justo nocere non possunt, cui Deus lux est; tantumque abest a caligantium horrore tenebrarum, ut adversarius in eo locum habere non possit, qui etiam principibus se consuevit infundere; sicut infudit Judæ proditori, concidens tamquam in silva lignorum fidei januas; ut in cor ejus haberet ingressum, et æterni nominis tabernaculum possideret, apostolatus collati munere dedicatum.[9] Ergo ille quasi improbus usurpator concidit januas, ut violentus introeat: Dominus autem quasi pius illustrat servulos, et eorum fulgentibus meritis, et claritate virtutum tenebras mundi hujus illuminat. Hanc pacifici atque mansueti habent apud Deum gratiam, sobria mentis suæ tranquillitate fundati: insipientes autem corde turbantur, et ipsi sibi sunt propriæ exagitationis auctores; quia

Ibid. 3.

[1] Editt. ac nonnulli mss. *poteris parva pro magnis.... thesauris gratiæ vendere.* Alii aliquot, *Quid appetis parva pro magnis..... thesauris gratiæ. Isti,* etc. Denique plures et potiores, ut in textu. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *inimicorum.*

[3] Cod. N', *Qui dives est in misericordia hic est dives in Deo.*

[4] Cod. N', *dives in simplicitate.*

[5] Cod. N', *dives sapientiæ et scientiæ.*

[6] Cod. N', *Deo.*

[7] Textus hujus periodi fere unanimi mss. consensione fulcitur. Editiones ante Maurinam ab eodem differunt in quibusdam.

[8] Cod. N', *ista.*

[9] Ita rursus magno numero mss. Veteres editiones, *possiderent. Ergo princeps hujus mundi quasi,* etc.

desideriorum suorum æstu volvuntur, et quodam salo fluctuant.

CAPUT XV.

Qui divitiis uti non noverint, eos illarum servos esse, ac dormire somnum suum. Quomodo anima currus dicatur, et caro equus vigore mentis agitandus: ubi quid inter agitatorem, equitem atque adscensorem sit discriminis, expenditur.

63. Qui autem sint isti, Propheta significavit expresse dicendo: *Omnes viri divitia-*
Ps. LXXV, 6. *rum;* omnes dixit, nullum excepit. Et bene viros divitiarum appellavit, non divitias virorum; ut ostenderet eos non possessores divitiarum esse, sed a suis divitiis possideri. Possessio enim possessoris debet esse, non possessor possessionis. Quicumque igitur patrimonio suo tamquam possessione non utitur, qui largiri pauperi et dispensare non novit, is suarum servulus est, non dominus facultatum, qui alienas[1] custodit ut famulus, non tamquam dominus ut suis utitur. In hujusmodi ergo affectu dicimus quod vir divitiarum sit, non divitiæ viri. *Intel-*
Ps. CX, 10. *lectus enim bonus utentibus eo:* qui autem non intelligit, is utique intellectus sibi gratiam non potest vindicare; et ideo somno temulentiæ consopitus obdormit. Hujusmodi igitur viri somnum suum dormiunt, hoc est, suum somnum, non Christi dormiunt. Et qui somnum Christi non dormiunt, non habent Christi quietem, non surgunt Christi resurrectione, qui ait: *Ego dormivi, et quievi, et surrexi; quoniam Dominus su-*
Ps. III, 6. *scepit*[2] *me.*

64. In hoc quoque sæculo dormitant, digni habiti increpatione cœlesti, qui adscenderunt equos, quos refrænare non poterant. Legimus alibi dicente Ecclesia sive anima: *Posuit me cur-*
Cant. VI, 11. *rus Aminadab.* Si ergo anima currus est, vide ne equus caro sit: agitator autem vigor mentis, qui regit carnem, et motus ejus velut quosdam equos prudentiæ habenis coercet. Dormitaverunt ergo qui adscenderunt corporis voluptates, nullo eas moderamine gubernantes. Unde et adscensores eos quam equites vel agitatores maluit nuncupare. Agitator etenim cum disciplina et arte pro suo equos arbitrio agitat, ut vel currentes incitet, vel reflectat indomitos, vel revocet fatigatos, vel mansuetos pro sua voluntate convertat. Unde cum reciperetur Elias, et curru quasi ad cœlum ferretur, clamavit ad eum Eli-
IV Reg. II, 12. sæus: *Pater, pater agitator Israel, et eques ipsius,* hoc est, qui populum Domini bono ductu regebas, constantiæ merito hos accepisti currus, hos equos ad divina currentes,[3] quia moderatorem te humanarum mentium Dominus comprobavit; et ideo tamquam bonus auriga, certaminis victor æterno præmio coronaris. In Habacuc quoque propheta lectum est, ad ipsum Dominum dictum: *Adscendens super equos tuos, et equitatus tuus salus.* Agitavit enim apostolos suos, quos per diversa direxit, ut toto orbe Evangelium prædicarent. *Adscendens,* ait, quasi rectori equorum, non quasi adscensori. Adscendit enim etiam eques, sed ut regat, non ut tantummodo sedeat; eo quod desidiosus et piger somnolentæ perferre non possit mentis incessum.
Habac. III, 8.

65. De equite autem lectum est: *Et eques cadet retrorsum, expectans salutem Domini.* Quia nemo
Gen. XLIX, 17. sine lapsu est, etiam si quis eques ceciderit, et terrenis aliquibus vitiis fuerit inflexus; si tamen non abjiciat spem resurgendi, fretus miseratione divina pervenit ad salutem. De adscensore vero manifestum est indicium, quod reprehensibilis habeatur, quando Moyses ipse ait in cantico Exodi: *Equum et adscensorem projecit in mare.*
Exod. XV, 21. Et in Zacharia locutus est Dominus dicens: *Percutiam omnem equum in amentia, et adscensorem ejus in insipientia.*[4] Non dixit solum equum, sed
Zach. XII, 4. et adscensorem, quomodo et in Exodo habes: *Equum et adscensorem.* Ubi est enim adscensor, qui non potest equum proprium gubernare, equus quoque fertur in præceps, si indomito furore in prærupta et periculosa rapiatur.[5] Quid igitur vobis in equis confiditis, divites? *Mendax equus*[6] *ad salutem.* Quid in curribus vobis[7] plau-
Ps. XXXII, 17. ditis? *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini magnificabimur. Ipsi obligati sunt, et cecidere: nos autem surreximus, et erecti sumus.* Nolite amare adhinnientes: nolite, di-
Ps. XIX, 8. vites, fremitu libidinis excitari. Terribilis est Dominus, et cui nemo possit potens et dives resistere: *judicium cœleste jaculatur.*
Ps. LXXV, 9.

CAPUT XVI.

Divites, ut quiescant a flagitiis, ac Domino confiteantur, impellit. Quomodo ipsis dicatur orate et reddite; *quid autem orationem ac dona Deo commendet. Denique memorata verba etiam pauperibus accomodantur, et quis a Deo recedat, ostenditur.*

66. Bonum est ut jam quiescatis, et a flagitiis feriantes revereamini Domini potestatem. Ideo dictum est parricidæ Cain: *Peccasti, quiesce,* ut modum peccato suo poneret.
Gen. IV, 7. Cogitationes vestræ confiteantur Domino. Non dicatis: Non peccavimus. Dixit Paulus: *Etsi nihil mihi conscius sum;* addidit tamen: *Sed non in*
I Cor. IV, 4. *hoc justificatus sum.* Et vos etiamsi nihil estis conscii, confitemini tamen Domino, ne quid sit quod vos prætereat. Etenim qui confitetur[8] Dominum, et reliquias cogitationis adhibuerit ad confessionem, diem festum mentis celebrabit
Ps. LXXV, 11.

[1] Cod. N', *aliena.*
[2] Maur. *suscipiet.* At nostra lectio occurrit etiam alibi apud D. Ambrosium. V. Sabb. ad h. l.
[3] Cod. N', *currens.*
[4] Cod. N', *sapientia.*
[5] Cod. N', *rapitur.*
[6] Cod. N', *equus est.*
[7] Cod. N' omitt. *vobis.*
[8] Cod. N', *confitebitur.*

arcano, et epulabitur non in fermento malitiæ et nequitiæ; sed in azymis sinceritatis et veritatis.

67. Itaque in conclusione conversus ad vos Propheta dicit:[1] *Orate et reddite Domino Deo vestro,* id est: Nolite dissimulare, divites, dies instat, orate pro peccatis vestris, reddite pro beneficiis quæ habetis munera. Ab ipso accepistis quod offeratis: ipsius est quod ei solvitis. Dona, inquit, mea, et data mea, hoc est, quæ offertis mihi dona, data sunt mea: ego ea dedi vobis atque donavi. Denique Propheta ait: *Bonorum meorum non indiges;* ideo tua tibi offero, quoniam nihil habeo quod non dedisti. Fides est quæ dona conciliat, humilitas est quæ oblata commendat. *Fide Abel plurimam hostiam obtulit Deo:* super Cain fratris munera placuit munus Abel, quia fide vicit. Nam unde pauperis hostia magis, quam divitis placet? Quia pauper fide ditior est, sobrietate locupletior; et cum sit pauper, ex illis est de quibus dicitur: *Tibi offerent reges munera.* Non enim purpuratis offerentibus, sed motus proprios regentibus Dominus Jesus delectatur, qui corporali lasciviæ mentis dominentur imperio. Orate ergo, divites. Non habetis in operibus quod placeat. Orate pro peccatis vestris atque flagitiis, et reddite Domino Deo vestro munera. Reddite in paupere, in egeno solvite, in illo inope fœnerate, quem placare propter vestra flagitia aliter non potestis.[2] Quem ultorem timetis, facite debitorem. *Non accipiam,* inquit, *de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos; quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum.* Quidquid obtuleritis, inquit, meum est, quia totus orbis meus est. Non exigo quæ mea sunt: est[3] quod de vestro mihi possitis offerre, studium devotionis et fidei.[4] Non sacrificiorum ambitione delector: tantummodo, o homo, *immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua.*

68. Aut certe, si placet, sic accipiamus. Quoniam dixit obdormisse somnum suum divites, increpationes præmisit Domini in eos, terrorem subtexuit, potentiam prædicavit, cui nec divites resistant; conversus ad universos ait: Divites dormitent, divites increpentur: vos *orate et reddite Domino Deo vestro omnes, qui in circuitu ejus adfertis munera,* id est, gratias agite, pauperes, quia non est personarum acceptor Deus. Illi divitias struant, condant pecuniam, auri aggerent et argenti thesauros: vos orate, qui aliud non habetis: vos orate, quia hoc solum habetis, quod est auro pretiosius et argento. Vos reddite munera qui a Domino non receditis, qui estis[5] in circuitu; quoniam qui eratis longe, facti estis prope. Qui autem prope sibi videntur esse per divitias ac potentiam, longe facti sunt propter[6] avaritiam. Nemo enim foris est, nisi quem culpa excluserit, ut ejecit Adam de paradiso, et exclusit Evam. Nemo longe, nisi quem flagitia propria relegaverint.

69. Ergo vos, prope positi orate et reddite munera *terribili,*[7] *et ei qui aufert principum spiritum, terribili apud reges terræ;* eo quod nullo redimatur divitis præmio, nullo inflectatur potentium supercilio, qui culpæ pretia discriminat, qui quo plus alicui contulerit, eo plus exigit ab eo. Saul privato contulit regnum, sed quia mandatum non custodivit, et regnum amisit et spiritum. Multos reges gentium propter perfidiam fecit e populo patrum esse captivos.[8] Et ut jam de proposita loquamur historia, qui Achab regem cœlestibus ingratum beneficiis ita jussit occidi, ut a canibus ejus vulnera lamberentur. Etenim quia pauperis vineam concupierat, nequaquam tantis opibus expletus imperii, infra omnem inopiam redactus est a Domino. Non qui vulnera ejus lavaret, inventus est, non qui corpus operiret. Defecit circa eum hominum humanitas, canum successit asperitas. Dignos plane sui ministros funeris avarus invenit.

CAPUT XVII.

Cur Achab, cui Deus ob pœnitentiam ejus promiserat veniam, tamen victus atque occisus fuerit: hujus rei duplex ratio: unde concluditur, etiam indignis promissa sua Deum servare.

70. Hoc loco oritur illud quæstionis, quomodo legimus dixisse Dominum ad Eliam: *Vidisti quemadmodum commotus est Achab a facie mea? Non inducam in diebus ejus mala, sed in diebus filii ejus inducam mala.* Aut quomodo dicimus quia valet apud Dominum pœ-

Ps. LXXV, 12. — Ps. XXXV, 12. — 1 Paral. XXIX, 14. — Ps. XV, 2. — Ad Hebr. XI, 4. — Ps. LXVII, 30. — Ps. XLVIII, 9, 10. — *Ibid.* 14. — III Reg. XXI, 29.

[1] Cod. N', *ait.*

[2] Hæc Maurini: « Vett. editt. et mss. longe plurimi: *Reddite in pauperes, in egenos solvite, in inopes fœnerate, quæ placare possint Deum* (mss. aliquot, *In illos inopes fœnerate, qui placere possint Deo*) *propter flagitia vestra; aliter enim non potestis. Ergo quem..... facite vobis eum debitorem.* Rom. edit. cum nostra usque ad vocem, *fœnerate,* consentit; cetera cum vett. Nostram vero mss. octo melioris ævi constituunt. Eam porro aliis facile prætuleris, si animadvertas relativum *quem* referri ad Deum, qui in singulis incisis subintelligitur hoc pacto: *Reddite in paupere,* supple *Deo munera;* et sic de ceteris. Sed licet etiam simplicius per voces *in paupere, in egeno,* Christum designatum intelligere. » Nos autem arbitramur Ambrosium significasse reddendum esse pauperi, sed per pauperem Christo, qui sibi omnia facta dixit, quæ pauperibus fiant. Cum lectione Maur. consonat vero et cod. N'.

[3] Cod. N', *sed est.*

[4] Ita mss. aliquot antiquissimæ manus (etiam Cod. N'). Et hoc certe cum superioribus magis concinit. Nec tamen adspernanda aliorum mss. atque editt. lectio quæ est hujusmodi: *Studio devotionis et fidei, non sacrificiorum ambitione delector. Tantummodo,* etc. (Edit. Maur.)

[5] Cod. N', *qui est.*

[6] Cod. N', *per.*

[7] Cod. N', *terribili Deo.*

[8] Mss. nonnulli, atque omnes editt. *Multos reges gentium propter perfidiam fecit populo* (mss. duo, *populi*) *patrum esse captivos.* Verum aut hic a librariis facta transpositio, aut a Sancto ipso hyperbasis; videtur enim locus ordinandus hoc modo: *Multos reges e populo patrum* (nempe Israelitarum) *propter perfidiam fecit gentium esse captivos.* Et sane hunc esse Ambrosii sensum satis docet ipsa orationis series; cum videatur exigere, ut non ex regibus gentilibus qui omnes ex æquo Deum ignorabant, petita exempla subjicerentur: sed potius ex regibus iis qui cum Deum in Scripturis cognoscere possent, in perfidiam delapsi gravissimas captivitatis pœnas exsolverunt. Vide IV Reg. XVII, 23-25. (Edit. Maur.)

nitentia? Ecce rex commotus est ante faciem Domini, *et ibat plorans, et conscidit vestimenta sua, et operuit se cilicio, et erat indutus sacco* III Reg. XXI, 27. *ex illo die quo interfecit Nabuthe Jezraelitam;* [1] ita ut Deum[1] misericordia commoveret, et mutaret sententiam. Ergo aut pœnitentia non valuit, [2] nec inflexit Dominum misericordia,[2] aut oraculum falsum est. Nam Achab et victus est et III Reg. XXII, 37. occisus.

71. Sed considera quia Jezabel habebat uxo- III Reg. XX, 25. rem cujus inflammabatur arbitrio, quæ convertit cor ejus, et nimiis sacrilegiis exsecrabilem fecit; et hunc ergo ejus pœnitentiæ revocavit affectum. Dominus autem non potest mutabilis æstimari, sed confessionis immemori non putavit esse servandum, quod promiserat confitenti.

72. Accipe aliud verius: et indigno servavit Dominus tenorem sententiæ suæ, sed beneficia circa se divina ipse non tenuit. Intulerat bellum rex Syriæ: victus est, et servatus ad veniam: captivus quoque libertate donatus, et remissus [3] ad regnum est.[3] Quod fuit divinæ sententiæ, non solum evasit Achab, sed etiam triumphavit: quod ipsius ignaviæ, hostem sibi a quo vinceretur, armavit. Et certe fuerat monitus a pro- III Reg. XXI, 22. pheta dicente: *Cognosce et vide quid facias.* Monitus, inquam, erat, eo quod Syriæ regis pueris A deberetur cœlestis gratiæ auxilium, quoniam dixisset: *Deus montium, Deus Israel, et non Deus Baal: propter hoc,* inquit,[4] *obtinuerunt pro nobis.* [4] *Et ideo,* inquit, *si non plene*[5] *obtinuerimus eos,* [5] *in locum Syriæ regis satrapas constitue;* ut vir- III Reg. XXI, 23. tutem illis et potentiam regis auferret.[6] Denique [6] primo congressu vicit, ut fugaret hostem: secundo vicit, quando captum imperio suo reddidit. Qua[7] causa vincendi ejus evidens resultavit [7] oraculum, dicente uno ex filiis prophetarum ad B proximum suum: *Occide me. Et noluit homo occidere eum. Et dixit: Eo quod non obedisti verbo Domini, ecce tu recedis a me, et interficiet te leo. Et recessit ab eo, et invenit eum leo, et interfecit eum.* Et post hoc alius propheta adstitit *Ibid.* 25 et seq. ante regem Israel, et dixit ad eum: *Hæc dicit Dominus, quoniam dimisisti tu*[8] *virum exter-* [8] *minationis de manu tua, ecce anima tua pro anima illius, et populus tuus pro populo illius.*

73. Liquet igitur his oraculis quod Dominus C etiam circa indignos promissa sua servet; sed impios aut stultitia sua opprimi, aut alia prævaricatione damnari, etiamsi primæ prævaricationis laqueos evaserint.[9] Sed oportet nos taliter [9] agere, ut digni bono opere, omnipotentis Dei promissa accipere mereamur.[10] [10]

[1] Cod. N', *Dominum.*

[2] Cod. N', *misericordia,* quam lectionem in textum transtulimus, quia multo melius contextui convenire arbitrati sumus, quam lectionem communiorem *misericordem.*

[3] Editt. omnes ant. et mss. nobiscum faciunt, præterquam in paucis, verbi gratia edit. *contra regis Syriæ pueros;* mss. legunt, *regis Syriæ pueris;* et alia quædam levioris momenti. Sed adverte obiter quam diverse a Bibliis ac versionibus nostris hanc historiam exhibuerit ille codex, quo noster usus est Ambrosius.

[4] Cod. N', *inquiunt;* item mox infra.

[5] Cod. N', *plenius.*

[6] Cod. N', *auferrent.*

[7] Cod. N', *Quia.*

[8] Cod. N' omitt. *tu.*

[9] His verbis clauditur tractatus in editt. ant. Rom., et mss. quibusdam. Quæ vero sequuntur, addita sunt in ultimis editt. Parisinis; et revera in mss. pluribus reperiuntur, e quibus Remig. ita desinit: *Ipso præstante, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.* (Edit. Maur.)

[10] Cod. quoque N' addit *Amen.*

PRÆFATIO

AD LIBRUM DE TOBIA.

Quod de hujus libri objecto et auctore prænoscere libet, iterum e Maurinis exscribimus, qui et recentiores controversias de ejus authentia recensere non neglexerunt; animadversiones vero quasdam de doctrina circa usuram, quam Ambrosius hoc libro evolvit, postea subdemus.

§ 1.

De libro de Tobia in se spectato.

« Extra controversiam est hanc lucubrationem aliquot constare sermonibus, quos perlecto in Ecclesia
Cap. 1, n. 1. Cap. 23, n. 87. « Tobiæ libro diebus diversis habuit Ambrosius. Istic in pauca contractis quæ in sacra Tobiæ historia de Cap. 1, 2.
« virtutibus sancti hujus viri memorantur, illud accuratius expendit atque amplificat, quod de pecunia ab
« eodem Tobia Gabelo consanguineo suo commodata, et nonnisi obitu, uti putabat, jam imminente repetita
Cap. 2, n. 6. « scriptum legimus. Hinc arrepta ansa in usuram quæ frequentissima erat ea tempestate, invehitur. Probat Cap. 2 et seq.
Cap. 2, 14, 15 et seq. « eam malum esse, et exsecrandum id quidem, utpote divina lege prohibitum, neque idololatria atque ho-
Cap. 4. « micidio levius. Describit atque acriter reprehendit sceleratas fœneratorum technas, quibus illi egenos Cap. 3, 4.
« homines ad pecuniam suam cum solvendi fœnoris conditione accipiendam cogunt. Verum cum isti nimium
« in avaritia sua obfirmati viderentur, sermonem ad debitores convertens, in quantas miserias contrahendis
« usuris se conjiciant oratione admodum vehementi repræsentat. Redit nihilominus ad inhumanitatem fœ- Cap. 4, 5.
« neratorum, qui *heredes novos, et adolescentulos divites,* quo deprædentur facultates eorum, inducunt Cap. 6, 7.
« ut a se pecuniam sub usurarum lege mutuentur: quorum calamitatem, siquidem se decipi ab illis passi
« fuerint, non sine commiseratione ob oculos ponit. Multo adhuc impensius miseratur vices puerorum in- Cap. 8.
« felicium, quos ipsi parentes ut fœneratorum crudelitati facerent satis, venum exponere adigebantur. Hanc
Cap. 10. « autem divitum feritatem testatur eo usque processisse, ut ii sepultura ipsa debitorum suorum cadavera
« prohiberent. Docet deinde nihil omnino quod perfidiæ fœneratorum non cedat, reperiri; quippe qui astutia
« sua spoliare aleatores, et Hunnos ferocissimam omnium nationum sibi subjicere potuerint. Quamobrem Cap. 11.
Cap. 12, 13. « ad eorum descriptionem redit, quæ oriuntur ex tanto malo; quod quidem tum vetere tum novo Testa-
« mento proscribi Achilleis, ut vocant, argumentis demonstrat. Ad hæc fœneratores ad aliud utilioris Cap. 14.
« usuræ genus cohortatus, in quo *usura et pignus spiritale* consistant, fuse declarat. Tum reprehensis Cap. 18 et seq
« iis qui fidejussores inducunt ad spondendum, eisdem fidejussoribus quam ipsos in spondendo sequi ra-
Cap. 23. « tionem conveniat, aperit. Denique ut in hoc unde profecta est, oratio desinat, repetit propositum Tobiæ Cap. 24.
« exemplum, et quas potissimum virtutes discere ex eo debeamus, paucis indicat.

« Non mirari certe non possumus, quid venerit in mentem Erasmo et post eum aliis nonnullis, ut pul-
Cap. 23, n. 87. « cherrimum hunc librum quo tantopere permoti fuere fœneratores, Ambrosio, quemadmodum Cocus ac Lib. *Censura quorumdam script.*, etc.
Critici sacri, lib. III, c. 18. « Rivetus adserunt, abjudicarent. Minime sane obscurum est eo nihil omnino contineri quod ab ingenio
« et charactere Ambrosiano dissideat. Etenim quamvis illic verborum lusus paulo frequentiores, quam in
« aliis sancti Præsulis tractatibus advertere sit, id quidem vel materiæ, quæ etiam non quærenti interdum
« allusiones hujuscemodi suppeditat, vel alii alicui causæ tribui potest. Verum quid opponet Erasmus
Lib. I *contr. Jul. Pel.*, c. 3. « auctoritati sancti Augustini, a quo hic liber expressis verbis sub Ambrosii nomine allegatur? Negatu-
« rusne est Tobiæ occasione contra fœneratores verba fecisse beatum Antistitem; cum idem ipse exemplo
« illius Prophetæ ad eos compugnandos conatus fuerit Vigilium Tridenti Episcopum impellere? Ecquis Ep. 23 *ad Vigil.*
« etiam non deprehendat quanta sit eorum quæ in ea epistola dicuntur contractius, cum hac tota com-
« mentatione consensio? Ad extremum quid repositurus est objicientibus tam multos locos, qui ex Basilio Hom. 2 *imps.* XIV.
« translati, hoc in tractatu pro more Ambrosii passim occurrunt?

« Videmus reapse Doctorem nostrum partem hujus libri minime contemnendam ex secunda Basilii ho-
« milia in Psalmum XIV, ubi de sola usuræ materia tractatur, mutuatum esse. Quin etiam observamus
« locos aliquot, in quibus verbum de verbo redditum est. Verumtamen ut multa apud Basilium reperias,
« quæ prætermissa voluit Ambrosius, ita in his ipsis quæ ex homilia Basiliana desumpta sunt, non pauca
« mutavit vel transposuit, ut ea commodius suum quadrarent ad propositum. Postremo haud plura e fonte
« illo græco, quam e proprio hausit, non solum si ea spectes quæ de Tobia istic traduntur, sed etiam si
« ea quæ præcipiuntur de usura et pignore spiritali; quo loco vir sanctus quamdam sequi videtur Philonis Cap 20.
Lib. *De somniis.* « Judæi sententiam, quam admodum christiane pertractat.

« De tempore quo lucubrata est Ambrosiana hæc disputatio, nihil certi habemus: conjecturarum autem
« quæ solæ ad illud investigandum nobis suppetunt, judicium volumus esse penes lectorem. Satis quidem
« constat sanctum Doctorem adversus fœneratores antequam ad Vigilium in Tridentina sede recens col-
Ep. 23 *ad Vigil.* « locatum scriberet, sermonem habuisse. Nemini enim verisimile sit eum laborasse, ut juvenem illum epi-
« scopum ad impugnandum fœnus excitaret; cum interim ipsemet hac in re altum servaret silentium. At
« vero suum eidem epistolæ annum adsignare etsi non ita sit in promptu, nihilominus tamen alibi non

« sine probabili ratione dicturi sumus eum annum videri non alium fuisse, quam ab octuagesimo quinto « trecentesimum, aut alium aliquem ab eodem minime remotum. Aliunde quæ de Hunnorum alea narrat
Cap. 11. « Ambrosius, non potuit ante extremum Valentis imperium accidere, hoc est, post annum CCCLXXVI, quo « tradunt historici cœpisse barbaram hanc gentem innotescere. Hinc consequitur opellam hanc intermedio « tempori haud absurde adscribi posse, ac forsan anno CCCLXXVII, vel alii cuipiam e proxime sequentibus. « Neque enim facile quis credat episcopalem Ambrosii vigilantiam ita obtorpuisse, ut non ubi primum « licuerit, in exscindendo vitio quod regnabat tanta cum atrocitate ac insolentia, desudaret. »

Nostri autem instituti non est canonicitatem, divinam videlicet inspirationem libri Tobiæ demonstrare, quæ omnibus catholicis prorsus indubia esse debet, quæque etiam a Concilio Œcumenico Vaticano nuperrime vindicata est, dum postremo capite prioris suæ Dogmaticæ Constitutionis Tridentinum decretum de Sacrarum Scripturarum Canone confirmavit.

Sunt denique monumenta quæ peculiarem opem quoad crisim textus hujus voluminis nobis contulerunt, Codices mss. **A** et **N'** jam antea memorati.

§ 2.

De doctrina circa usuram hoc libro proposita.

Quod vero ad Ambrosii pertinet doctrinam, quam de usura hoc in libro evolvit, nullo pacto negari potest, eandem omnino esse quam et Basilius, aliique sancti Ecclesiæ Patres tuentur, atque veluti sacrarum Litterarum auctoritate perspicue firmatam proponunt. Sed quid ergo dicendum de recentioribus Apostolicæ Sedis responsis, quæ apud theologos videre est, quibusque declaratum fuit, eos non esse inquietandos, qui modicos census civilibus legibus permissos e commodata pecunia lucrantur? E diversis temporum adjunctis apparens contradictio facile solvitur. Pecunia revera per se sterilis est, nec fructum parit nisi ex hominum industria, unde per se legi naturali absonum est ut per fœnus ex aliena tantum industria quis dives fiat, aut ex necessitate pecuniarii levaminis in qua pauper versetur, commodator eum in duriorem egestatem conjiciat. Neque *per se* pecuniaria aliqua sors agro comparari potest, quem licet alicui tradere colendum, annuo canone persolvendo constituto, uti cum aliis scripsit recenter insignis jurisperitus Troplong. Ager enim sponte quoque producit, pascua saltem vel nemora; pecunia ex se prorsus nihil. Unde non modo communiter Ecclesiæ Patres, sed et concilia et Romani Pontifices quamcumque usuram, etiam modicam, ut prorsus illicitam damnarunt; dummodo tamen abessent tituli quibus theologi modici census perceptionem admittunt. Antiquioribus præterea Ecclesiæ sæculis valde tenuia erant commercia, ut ex his multo minores paterent quæstuum occasiones quam temporibus nostris, et qui mutuabantur, valde frequentius id faciebant necessitate consumendi, quam opportunitate lucrandi; unde immanis crudelitas erat usuram exigere ab eis qui egestate premebantur, et multo adhuc sævior eorum necessitatibus abuti, ut immodico fœnore eos in extremam inopiam projicerent. Civiles etiam leges usurariis adhuc valde favebant; dum e contra posterius modicus census iisdem constitutus fuit (plorandum vero quod nuperrime in nonnullis ditionibus leges hujusmodi, quibus periculosa usuræ libertas saluberrime coercebatur, fuerint abrogatæ). Unde illi tituli antiquitus valde minus frequenter obtinebant, qui modici fœnoris perceptionem licitam faciunt; dum e converso nostris temporibus titulus præsertim *lucri cessantis* omnibus fœnerantibus valere potest, quia omnibus late patent media licitos quæstus ex industria aut negotiatione sibi comparandi.

Igitur quæ habet Ambrosius, sane acerba adversus fœneratores, non ex abstractis in re disceptationibus, sed ut plurimum e consistentibus ævo illo rerum, morum, legum et auditorum suorum circumstantiis dimetitus est, ut cuique legenti facile patet. Eam nimirum, quam Theologi vocant *oppressivam* fœnerum exactionem jugi invectiva percellens, *Usuram,* ait, *petere suffocare est.* Fœneratorum erga pauperes inhu- Cap. 14.
Cap. 3, 4. manitatem, eorum in prodigos divites, in juvenes incautos circumventiones et dolos, immitem in expilando Cap. 5, 6, 7, 11.
Cap. 8, 10. debitore per fas et nefas perseverantiam detestatur. Qui præcepta charitatis christianæ, immo communia
Cap. 2, 14, 15, 16. naturæ jura tanti faciebat; qui ad Legis veteris statuta et consilia Evangelii mores fidelium perfecte in-
Cap. 14, 15, 16. stitui cupiebat, et pietate ipsa magni animi terrena spernentis et ad cœlestia anhelantis contra inexplebilem
Cap. 18, 19. illam pecuniæ aviditatem incitabatur, is profecto execrari debebat, *sanguinolentas* illas, Seneca ipso teste, *centesimas et centesimas centesimarum* (unum videlicet pro singulis centenis singulis mensibus persolvendum ultra sortem et eadem ratione, data mora solutionis, fœnora fœnorum). Concinunt ideo Ambrosio sententiæ ceterorum SS. Patrum, imo scriptorum etiam ethnicorum et odia illa vulgi in usuram et usurarios nullo ævo, nullo piaculo restinguenda.

At enim qua ratione hæc cum recentibus Sacræ Pœnitentiariæ responsis componi posse dixeris? Re, ut exposuimus, in suorum adjunctorum complexu perpensa, haud difficulter. Quin imo? pauca fortasse sed ad mentem Sancti Doctoris penitius explorandam sufficientia, hac illac excerpere licebit quæ cum illis mitioribus doctrinis consentire non ambigas. « *Quæ tibi,* inquit ille, *otiosa est pecunia, alii prosit.* Charitatis utique actum suadet, sed *duo illa* quæ, ut ait Cardinalis Cajetanus, fœnerans habet, aut habere po- *Comment. ad Summ. Theol. S. Thomæ.*
test, scilicet *pecuniam et potentiam lucri* non abnuit, quid ni indirecte supponit. Ex eo ipso equidem quod de *otiosa* pecunia habetur sermo, pecuniæ ut ita dicam *operosæ* conceptus insinuatur, seu de illa quam citatis verbis Cajetanus vocat *potentiam lucri in pecunia.* Et revera societatis rerumque humanarum, ac commercii progressu et multiplici evolutione factum est, ut quæstio de mutui natura et pecuniæ usu plenius enodaretur. Tituli enim e damno emergente, ex lucro cessante, ex periculo sortis ac demum ex statutis legum civilium desumpti ad lucrum supra sortem ex mutuo honestandum alter post alterum clarius emerserunt, ac definiri potuerunt. Notandum tamen quod titulus e civili lege valere non potest, nisi cum res ipsa naturali juri minime obversetur. Unde numquam in conscientia licebit immodicum percipere fœnus

ex ea libertate quæ nunc nonnullis in regionibus civili lege permittitur; quia non modo contra caritatem, sed etiam omnino contra justitiam esset majus lucrum ex usura percipere, quam illud quod ex honesta negotiatione comparari posset. Meminisse juverit de doctrina hic agi, cujus historia ad probandum illum ex Lirinensi effato sic dictum *profectum* fidei, et hujus, manente dogmatis identitate, evolutionem opportune adsciscitur. Præstat recinere verba Cardinalis mox citata, quæ hodiedum ad omnimodam commodati pecuniæ valoris materiam facile extendi possunt. Ait enim Cajetanus: « *Lucrum cessans potest deduci pactum principio mutui a negotiatore et emptore. Et confirmatur quia hoc non est accipere ultra sortem ratione usus pecuniæ, sed* EST ACCIPERE RATIONE ADNEXÆ POTENTIÆ LUCRI, QUA SE PRIVAT, *propter quam potentiam pecunia plus mihi valet, quam absolute. Et propterea non est pactum usuræ, sed* RATIONEM HABET REI SUÆ UT STAT SUB SUA INDUSTRIA. At vero cuinam hodiedum pecuniæ non adnexam hanc rationem *rei suæ* et *potentiam lucri* subesse arbitrabimur? Doctrinam hanc ergo Cardinalis Cajetani non miramur fidenter ad universam lucri ex mutuo materiam extendi in notis ad Theologiæ moralis compendium P. Gury, editum Romæ anno 1869, non utique auctoritate ac verbis hic propositis, sed plurium antiquiorum theologorum involuntariis veluti suffragiis, imo ex sensu decretorum recentiorum Sacræ Pœnitentiariæ, licet tamen non omnia probemus, quæ iisdem notis proponuntur. Ibi enim ad Tract. *De Mutuo*, n. 867, sequentes sententiæ nonnullorum theologorum ad mutui onerosi defensionem exhibentur:

In notis ad 2. 2. quæs. LXXVIII, art. II, ad. 2.

« Usus pecuniæ quo mutuans ad tempus privatur, est pecunia æstimabilis. » Molina, *De Justitia*, Tract. II, Disput. 304, n. 5.

« Pretio æstimabile est fidejubere alterius nomine..... ergo etiam mutuare cum obligatione per unum « annum non repetendi, etc. » Jo. Salas; Salmaticenses, Tract. XIV, c. 3, n. 25-26.

« Libertas non solvendi illam (*sortem*) per annum est aliquid peculiare pretio æstimabile..... Obligatio « ad expectandam solutionem videtur pretio æstimabilis. » Salas, *De Usura*, Dub. 3, n. 4.

« Qui ad id se obligat (*nempe se privat commodo rebus suis utendi*), eo ipso privat se aliquo pretio « æstimabili. » De Lugo, Disput. XXV, n. 18.

Sed cum inter propositiones damnatas ab Innocentio XI, sub n. 42 hæc quoque habeatur: « Licitum est « mutuanti aliquid ultra sortem exigere, si se obliget ad non repetendam sortem usque ad certum tem« pus; » non amplius fas esse arbitramur ad præcitatas sententias, priori excepta ubi ratio lucri cessantis spectata videtur, provocare, quæ memorata modo damnata propositione includuntur. Unde neque sub hoc respectu fœnoris *per se* licitudo admitti potest, dum econtra iis titulis rite defenditur, qui nunc a theologis communiter admittuntur. Et hæc meminisse sufficiat ad D. Ambrosium in hac de usura materia cum hodierna Ecclesiæ doctrina conciliandum, immo et Ecclesiam moderni ævi cum Ecclesia antiquiorum sæculorum componendam.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE TOBIA

LIBER UNUS.

Script. fort. circ. an. 377.

CAPUT I.

Proponit se de Tobiæ virtutibus quas historice Scriptura commemorat, brevius dicturum: et primo qui captivitatem, et in ipsa ob exhibitam sepulturam, exsilium tulerit, narrat; deinde quomodo reversus ab eodem officio non destiterit: ubi et hoc mortuos sepeliendi munus prædicatur.

1 LECTO prophetico libro qui inscribitur Tobias,[1] quamvis plene vobis virtutes sancti prophetæ Scriptura insinuaverit, tamen compendiario mihi sermone de ejus meritis recensendis et operibus apud vos utendum arbitror; ut ea quæ Scriptura historico more digessit latius, nos strictius comprehendamus, virtutum ejus genera velut quodam breviario colligentes.

2. Fuit vir justus, misericors, hospitalis, et
2 hoc virtutum choro[2] præditus, subiit ærumnam captivitatis, quam ferebat humiliter atque patienter, communem magis injuriam, quam pri-
Tob. I, 2 et seq. vatam dolens; nec sibi virtutum suffragia nihil profuisse deplorans, sed magis eam sibi contumeliam minorem peccatorum suorum pretio
Ib. III, 1 et seq. illatam arbitratus.

3 3. Meruit edictum,[3] ne quis ex filiis captivi-
Ibid. I, 22. tatis mortuum sepulturæ daret. At ille interdicto non revocabatur magis quam incitabatur, ne deserere officium pietatis mortis metu videretur; erat enim misericordiæ pretium, mortis pœna. Talis flagitii deprehensus reus, vix tandem per amicum potuit direpto patrimonio egenus et exsul restitui suis.

4. Iterum in his versabatur officiis; et si quid alimenti foret, peregrinum cum quo cibum sumeret, quærebat. Itaque cum fessus a sepulturæ revertisset munere, appositis sibi edendi subsidiis, misso filio, quærebat consortem convivii. Tob II, 1 et seq. Dum conviva accersitur, nuntiatis[4] insepulti corporis reliquiis, convivium deserebat: nec putabat pium, ut ipse cibum sumeret, cum in publico corpus jaceret exanime.

5. Hoc illi quotidianum opus, et magnum opus, et magnum quidem. Nam si viventes operire nudos Lex præcipit, quanto magis debemus operire defunctos? Si viantes ad longiora deducere solemus, quanto magis in illam æternam domum profectos, unde jam non revertantur? *Ego*, inquit Job, *super omnem infirmum flevi.* Job, XXX, 25. Quis infirmior defuncto, de quo dicit Scriptura alibi: *Super mortuum plora?* Ecclesiastes autem Eccli. XXII, 10. ait: *Cor sapientium in domo luctus: cor autem stultorum in domo epularum.*[5] Nihil hoc officio 5 Eccle. VII, 5. præstantius, ei conferre qui tibi jam non possit reddere, vindicare a volatilibus, vindicare a bestiis consortem naturæ. Feræ hanc humanitatem defunctis corporibus detulisse produntur: homines denegabunt?

CAPUT II.

Qua ratione Tobias cæcitatem tulerit, ne quid furti admitteretur caverit, et commodatam Gabelo pecuniam non repetierit, nisi senio fessus. Sumpta ex hoc facto occasione exorditur sanctus Doctor tractationem de usura, et fœnus gratuitum commendans, usurarium detestatur. In qua quidem usuræ damnatione præceptum eleemosynæ in pauperes et mandata antiqui Fœderis urget, quidve præcise sentiat aperit illo effato: Prosit alii quæ tibi otiosa est pecunia.

6. Tam sancto fessus officio Propheta dum requiescit in cubiculo suo, cadente de passerum nido albugine[6] cæcitatem incidit, nec 6 Tob. II, 6, 10 et seq. conquestus ingemuit, nec dixit: Hæc merces laborum meorum. Fraudari magis se doluit ob-

[1] Mss. A, N', *Tobis*, sic et in sequentibus, uti et in aliis mss. legi jam adnotavimus ad lib. VI *Hexaem.*, c. 4, n. 17.

[2] Cod. N' omitt. *choro*.

[3] « Latinius legendum conjicit, *Metuit edictum*. Sed et mss. et editt. et sensus ipse refragantur. *Edictum* autem idem est quod sequenti versu *interdictum* vocat, nempe promulgata regis prohibitio. » Sic Maurini; at fortasse priores mss. habebant, breviate, verbum *manavit*, male lectum.

[4] Cod. A, *numeratis*.

[5] Maur. *epulantium*. At lectio nostrorum mss. habetur etiam alibi apud D. Ambrosium (V. Sabb. ad h. l.), et melius respondet LXX εὐφροσύνης.

[6] *Albugo* apparet e contextu esse ipsummet avium excrementum, sic dictum a colore; ita et apud Horat. lib. I, sat. 8, *albi* epithetum accepit.

sequiorum quam oculorum munere: nec cæcitatem pœnam, sed impedimentum putabat. Et cum victum mercede levaret conjugis, ne quid furtivum domum suam intraret cavebat: uxor hædum pro mercede acceperat; at ille plus honestati quam pietati consulens, cui suam debebat alimoniam.[1] Commendaverat proximo suo pecuniam quamdam, quam toto vitæ suæ tempore[2] in tanta indigentia non poposcit. Vix ubi se fessum vidit, et depositum senectute, insinuavit filio, non tam cupiens commendatum reposcere, quam sollicitus ne fraudaret heredem.

7. Quod igitur commendavit pecuniam, et non fœneravit, justi servavit officium. Malum est enim fœnus quo quæruntur usuræ: sed non illud fœnus malum, de quo scriptum est: *Fœnera proximo tuo in tempore necessitatis illius.* Nam et David ait: *Justus miseretur, et commodat.* Aliud illud fœnus est jure exsecrabile, dare in usuram pecuniam, quod Lex prohibet. Sed Tobias refugiebat, qui monebat filium, ne præceptum Domini præteriret, ut ex substantia sua eleemosynam faceret, non pecuniam fœneraret, non averteret faciem suam ab ullo paupere. Hæc qui monet, condemnat usuras fœnoris, ex quo multi quæstum fecerunt, et multis commodare pecunias[3] negotiatio fuit. Et quidem eam prohibuerunt sancti.

8. Quo gravius malum fœnus est, eo laudabilior qui illud refugit. Da pecuniam si habes: prosit alii quæ tibi otiosa est.[4] Da quasi non recepturus, ut lucro cedat, si reddita fuerit. Qui non reddit pecuniam, reddit gratiam: si fraudaris pecunia, acquiris justitiam; justus est enim qui miseretur et commodat. Si amittitur pecunia, comparatur misericordia. Scriptum est enim: *Qui facit misericordiam, fœnerat proximo.*

Eccli. xxix, 2. Ps. xxxvi, 21. Deut. xxiii, 19. Tob. iv, 6 et seq. Eccli. xxix, 1.

CAPUT III.

Ambrosius fœneratorum inhumanitatem in pauperes, et eorum artes quibus illos sibi addicunt, ob oculos ponit, ac demum in eosdem invehitur, manifeste loquens de mutuo quo pauperes premerentur: Fœcundus vobis etiam pauper est ad quæstum. Usuras solvit qui victu indiget.

9. Multi dispendii metu non fœnerant, dum fraudem verentur. Et hoc est quod petentibus consueverunt referre. Horum unicuique dicitur: *Perde pecuniam propter fratrem et amicum, et non abscondas illam sub lapide in perditionem. Pone thesaurum tuum in præceptis Altissimi, et proderit tibi magis quam aurum.* Sed obsurduerunt aures hominum ad tam salutaria præcepta, et maxime divites ære illo suæ pecuniæ aures clausas habent. Dum pecuniam numerant, responsa[5] non audiunt. Simul ut aliquis necessitate constrictus, aut pro suorum redemptione sollicitus, quos captivos barbarus vendit,[6] rogare cœperit, statim dives vultum avertit, naturam non recognoscit, humilitatem supplicis non miseretur,[7] necessitatem non sublevat, fragilitatem communem non considerat, stat inflexibilis, resupinus, non precibus inclinatur, non lacrymis movetur, non ejulatibus frangitur, jurans quod non habeat, immo et ipse fœneratorem requirat, ut necessitatibus subveniat suis. Quid addis duritiæ et avaritiæ tuæ sacramentum? Non absolveris perjurio, sed ligaris.

Eccli. xxix, 13 et 14.

10. At ubi usurarum mentio facta fuerit, aut pignoris; tunc dejecto supercilio fœnerator arridet,[8] et quem ante sibi cognitum denegabat,

[1] Omnes mss. ac vett. editt. in prima hujus loci parte conveniunt, quam edit. Rom. invertit ac decurtavit in hunc modum: *Et ne quid furtivum domum suam intraret, cavebat: sed victum mercede conjugis levabat. Denique:* ab hac vero ultima voce cum tribus mss. ita prosequitur, *plus honestati quam necessitati consulens, cui sua deerant, alimoniam commodaverat proximo suo quam,* etc. Aliæ editt. ac potiores mss. ut in textu, nisi quod editt. habent, *cui sua deerant,* et solus Colb. præfert, *pecuniam quamdam.* Videtur autem post vocem *alimoniam,* subintelligendum, *ne quid furtivum..... cavebat.* Denique ubi editt. Gill. et Rom., *commodaverat, commodatum, commodavit,* ibi aliæ editt. ac mss. omnes, *commendaverat, commendatum, commendavit.* At non videtur prætermittendum quod ut verbum δανείζειν apud LXX et Aquilam in bonam ac malam partem accipitur: sic *fœnerare* hic ab Ambr. et ab August. in psal. xxxvi usurpatur. (Edit. Maur.)

[2] Cod. A, *spatio.*

[3] Mss. A, N', *pecuniam.*

[4] Peremptoria non inepte dixeris hæc verba tum ad rationem gratuitatis in mutuo adstruendam, tum rursus ad mutui ipsius guatuiti limites definiendos. *Ad mutui,* inquam, *gratuitatem adstruendam:* effatum enim illud evidenter manat ex alio generaliori æquitatis et humanitatis axiomate: *Quod tibi non nocet et alteri prodest, suadente natura, concedendum est.* Porro christiana charitas istiusmodi naturæ monita negligere haud debebat vel poterat, et gratuitatem mutui, per se et radicitus inspecti, insinuare numquam destitit. *Omne lucrum* (ait Benedictus XIV *De Synodo Diœcesana,* lib. x, c. 4) *ex mutuo præcise ratione mutui, usurarium atque omni jure naturali, divino et ecclesiastico illicitum esse, perpetua fuit et est catholicæ Ecclesiæ doctrina, omnium Conciliorum, Patrum et Theologorum unanimi consensione firmata.* Perge tamen: damnatur *omne lucrum ex mutuo præcise ratione mutui* perceptum: at præcisa hæc ratio mutui quo limite definienda? Præcurrunt, ut notavimus, rursus opportuna, verba S. Doctoris. Qui enim de OTIOSA pecunia gratuitum mutuum imperat, de NON otiosa utique aliam rationem iniri posse subintelligit, aut subintelligere permittit, et eos saltem, quos vocant, *extrinsecos titulos* in mutuo non excludit. Haud prætereunda isthæc censuimus sive ut mentem et Ambrosii et ceterorum Patrum in his de mutui et usuræ tractationibus probe dignoscere-mus, sive denique ut in iis etiam quæ sequuntur fidentius cum clarissimo March. Maffejo, in opere quod Benedictus XIV sibi dicari libentissime annuit, concludamus: *SS. Patres in hujusmodi mutua ad se vestiendum, nutriendum aut redimendum, stylo acerrimo scripserunt; non autem in illa ex quibus et mutuans et mutuatarius commodum reportant.* Imo verbis concludamus ipsius Pontificis Benedicti XIV in celeberrima Encyclica VIX PERVENIT, 1 Nov. 1745: *Neque item negatur, posse multoties pecuniam ab unoquoque suam, per alios diversæ prorsus naturæ a mutui natura contractus, recte collocari, et impendi, sive ad proventus sibi annuos conquirendos,* etc. *Si rite omnia peragantur et ad justitiæ libram exigantur, dubitandum non est quin multiplex in iisdem contractibus licitus modus et ratio suppetat humana commercia et fructuosam negotiationem ad publicum commodum conservandi et frequentandi.*

[5] *Responsa,* χρεσμοί, hoc est divinæ Scripturæ.

[6] Cod. A, *vendat.*

[7] Mss. A, N', *miseratur.*

[8] Mss. A, N', *adrisit.*

eumdem tamquam paternam amicitiam recordatus osculo excipit,[1] hereditariæ pignus caritatis appellat, flere prohibet. Quæremus, inquit, domi si quid nobis pecuniæ est, frangam propter te argentum paternum quod fabrefactum est, plurimum damni erit: quæ usuræ compensabunt pretia emblematum?[2] Sed pro amico dispendium non reformidabo: cum reddideris, reficiam. Itaque antequam det, recipere festinat: et qui in summa subvenire se dicit, usuras exigit. Kalendis, inquit, usuras dabis: fœnus[3] interim, si non habueris unde restituas, non requiro. Ita ut semel det, frequenter exagitat, et semper sibi debere efficit. Hac arte tractat virum. Itaque prius eum chirographis ligat, et adstringit vocis suæ nexibus. Numeratur pecunia, addicitur libertas, absolvitur miser minore debito, majore ligatur.

11. Talia sunt vestra, divites, beneficia. Minus datis, et plus exigitis. Talis humanitas, ut spolietis etiam cum subvenitis. Fœcundus vobis etiam pauper est ad quæstum. Usurarius est egenus, cogentibus vobis, habet quod reddat: quod impendat, non habet. Misericordes plane viri, quem alii absolvitis, vobis addicitis. Usuras solvit, qui victu indiget. An quidquam gravius? Ille medicamentum quærit, vos offertis venenum: panem implorat, gladium porrigitis: libertatem obsecrat, servitutem irrogatis: absolutionem precatur, informis laquei nodum stringitis.

CAPUT IV.

De mutuo, ut supra, damnans fœneratores, eos Judæ et diabolo comparat et ex vocabulis ipsis videlicet creditoris, fœnoris, sortis *ac* debitoris *eorum malitiam carpit.*

12. Hanc præcipue injustitiam deplorat sanctus David dicens: *Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate; et non defecit de plateis ejus usura et dolus.* Itaque cum proditionem Judæ subjecerit,[4] hoc præmisit, sive quod ultra sacrilegii invidiam, conjuratis Dominicæ necis fœnoris crimen accideret,[5] sive quod tantum sacrilegium satis abundeque usura fœnoris ultum iret. Mali fœneratores qui dederunt pecuniam ut interficerent auctorem salutis : mali et isti, qui dant ut interficiant innocentem. Et iste quoque qui pecuniam acceperit, ut proditor Judas, laqueo se et ipse suspendit. Ipsum quoque[6] Judam hoc maledicto putavit esse damnandum, ut scrutaretur fœnerator ejus substantiam; quia quod proscriptio tyrannorum, aut latronum manus operari solet, hoc sola fœneratoris nequitia consuevit inferre. Doctiores autem ipsum[7] fœneratori putant diabolum comparatum, qui res animæ, et pretiosæ mentis patrimonium fœnore quodam usurariæ iniquitatis evertit, sic sumptu capit, sic auro illicit, sic reatu involvit, sic caput pro thesauro reposcit. Ps. XVIII, 11.

13. Quid vobis iniquius, qui nec sic capitis solutione estis contenti? Quid vobis iniquius, qui pecuniam datis, et vitam obligatis et patrimonium? Accipitis aurum argentumque pro pignore, et adhuc illum debitorem dicitis, qui vobis plus credidit,[8] quam accepit a vobis. Vos creditores adseritis, qui amplius debetis: vos, inquam, dicitis creditores, qui non homini, sed pignori credidistis.[9] Bene fœnus appellatur quod datis, ita vile ac fœneum est.

14. Sortem dicitis quod debetur. Etenim velut urna ferali misera sors volvitur, perituri debitoris luenda supplicio. Stant pallentes rei ad sortis eventum. Non sic trepidant de quorum damnatione sors dicitur: non sic dejecti ac suspensi pavitant, de quorum captivitate exspectatur sortis eventus. Illic enim unius captivitas, hic plurimorum addicitur. Et fortasse ideo sors, quia in eventu sunt patrimonia quæ sub hac sorte[10] volvuntur. Magnum et memorabile beneficium Dei! Hoc specialiter ore prophetico prædicatur, quod in patres contulit, quia *ex usuris et iniquitate*[11] *liberavit eos.* Et proprie ait: *Ex usuris liberavit eos;* quia usuræ inferunt servitutem. Quasi diceret, ex servitutis vinculo ereptos reddidit libertati. Ps. LXXI, 14.

15. Grave vocabulum debitorum. Debita peccata dicuntur. Debitores quoque criminosi appellantur; sic enim et isti sicut et illi de capite[12] decernunt. Culpæ tamen habent nominum suorum, ut factorum diversitatem. Debita quamvis diversæ quantitatis, unum habent nomen, unum onus, unum periculum. Nescit ergo quid poscat infelix, qui pecuniam petit mutuam: quid accipiat, ignorat.

Ps. LIV, 11 et 12.

[1] Cod. A, *suscipit.* Cod. N', *suscepit.*

[2] Mss. A, N', *emblematorum.* Emblemata sunt ornamenta exteriora, quæ veluti superaddita censentur, a τοῦ ἐμβάλλειν, unde ea sic antonomastice appellata sunt quæ habent aliquam peculiarem significationem.

[3] *Fœnus* hic pro sorte ponitur, sicut et infra c. 12, n. 39, *Nummus datus fœnus appellatur.* Ea tamen vox sæpius usuram sonat. (Edit. Maur.)

[4] Nimirum sequentibus ejusdem psalmi versibus, quos consule. (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, *accederet.*

[6] Cod. N' omitt. *quoque.*

[7] Cod. N', *ipsi.*

[8] « Ita mss. Thuan., Laud., Dion. et Colb. Alii autem, ac omnes editt. *qui vobis plus reddidit.* Minus bene; cum agatur de pignore quod a debitore traditur fœneratori. » Ita Maur. Cod. N', *reddit,* sed cod. A convenit cum lectione textus.

[9] Cod. N', *creditis.*

[10] Omnes editt. *quæ sub hac arte volvuntur.* Melius scripti cod. ut in textu. (Edit. Maur.)

[11] Cod. N', *iniquitatibus.*

[12] Lusus in verbo *de capite,* quod relatum ad criminosos idem est ac de vita, seu de pœna capitali; relatum vero ad debitores pro sorte, seu capitali summa accipitur; ut etiam seq. cap., n. 20. (Edit. Maur.)

CAPUT V.

De usura quoad prodigos. Pecunia fœneratorum mari comparatur: hanc ubi quis accepit, statim nebulonum turbam ad se adtrahit; ubi et de sortibus utriusque Testamenti. Consumpta per intemperantiam illa pecunia, miserum ad vendendam suppellectilem fœnerator adigit, aut inducias concedit, sed bellicis ipsis tristiores: sequitur demum nimis sera stultitiæ pœnitentia.

16. Non novit pecunia fœneratoris uno diutius loco stare, solita transire per plurimos. Uno teneri sacculo nescit, versari ac numerari expetit: usum requirit, ut acquirat usuram. Fluctus quidam est maris, non fructus. Pecunia nunquam quiescit. Labitur, velut scopulo illisa, ita gremium debitoris percutit, et continuo relabitur eo unde processit. Cum murmure venit, cum gemitu revertitur. Frequenter tamen placidum stat ventis mare: semper fœnoris unda jactatur. Mergit naufragos, exspuit nudos, vestitos exuit, insepultos relinquit. Nummum ergo petis, et naufragium suscipis. Hinc Charybdis circumstrepit, hinc Sirenæ quæ voluptatis specie, et canoræ dulcedinis suavitate in vada deductos cæca, repetendæ domus, ut ferunt fabulæ, spe et cupiditate fraudabant.

Homer., *Odyss.* M.

17. Statim venditores unguenti et diversarum
1 specierum[1] irruunt, velut quidam canes sagaci prædæ vagantis odore perstricti, venatores, piscatores, aucupes, caupones quoque miscentes mero aquam, qui nobilitatem vetusti generis et patriæ, et natalem diem vini circumsonent: circumstantes repente parasiti quem ante solebant spernere, salutant, deducunt, ad lætitiam provocant, ad sumptum incitant dicentes: *Venite, et fruamur bonis quæ sunt, et utamur creatura tamquam in juventute celeriter: vino pretioso et unguentis non impleamus, et non prætereat nos flos temporis. Coronemus nos rosis antequam marcescant: nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra; ubique relinquamus signa lætitiæ, quoniam hæc est pars, et hæc est sors nostra.* Et vere sors omnis illorum facta est: tu autem remanes exsors bonorum.

Sap. II, 6 et seq.

18. Non tales sortes tibi Scriptura monstravit. Non inter tales sortes David sanctus me-
2 morat dormiendum dicens: *Si dormiatis*[2] *inter*

A *medias sortes.* Nam si in medio illarum dormisses sortium, id est, veteris et novi Testamenti, non te pecuniæ cupiditas in voraginem deterrimi fœnoris demersisset, gratia spiritalis fidei tibi dedisset argentum, et in speciem auri divinæ sapientiæ institutione formasset. Etenim si nos unum testimonium divinæ scripturæ posuimus, et luxuriosum illud convivium declinavimus, utique potuit et iste salvari, si oraculis cœlestibus inhæsisset. Ps. LXVII, 14.

B 19. Revertamur tamen ad convivium, non ut ejus degustemus epulas, sed cavendas alias demonstremus. Oneratur mensa peregrinis et exquisitis cibis: adhibentur nitentes ministri, magno empti pretio, sumptu pascendi majori: bibitur in noctem, dies convivio clauditur, ebrietati deficit. Surgit ille vini plenus, vacuus opum, dormit in lucem, vigilans somnium putat. Etenim ut in somniis sibi videtur subito dives ex paupere, sic etiam egenus ex divite. Dum de-
C fluit interim pecunia, usura superfluit: tempus minuitur, fœnus augetur: thesaurus exinanitur, sors accumulatur: paulatim convivæ se subtrahunt, sponsores conveniunt: mane fœnerator pulsat ad januas, queritur dies solutioni transiisse præscriptos, injuriis vigilantem adoritur, in somnis dormientem excitat. Non noctes quietæ, non dies suavis est, non sol jucundus. Detrahuntur paulatim deauratæ ac sericæ vestes, et
D væneunt dimidio minoris. Ponit cum lacrymis ornamenta conjux jam tristior, empta carius, vendenda vilius. In auctione pueri constituuntur
3 mensæ ministri, et male adsueti[3] emptorem avertunt. Offertur pecunia creditori: Vix, inquit, hæc solvit usuram, caput debes.

20. Redit exhausto patrimonio capitis reus; et imminuto fœnore, accipit inducias tristiores bellicis, quasi post biduum præliaturus. In bello enim incerta victoria, hic certa inopia: illic se clypeo tegit, hic nudus occurrit: illic lorica pe-
E ctus includit, hic totus carcere includitur: illic manus telis onerat, armat sagittis, hic ære vacuas offert vinculis alligandas. Ducitur plerumque uterque captivus: ille habet quem accuset adversum belli eventum, hic præter se quem accuset, non habet. Nihil est intolerabilius hac miseria, quæ excusari non potest. Acerbat conscientia pondus injuriæ.[4]
4

[1] Notant Maurini: « Per *unguentum,* intellige oleum aromatis conditum, et per *species,* odores atque aromata, quibus ad delicias abutuntur voluptuosi. » Vox *specierum* seu aromatum eo sensu quo notatur a Maurinis, servatur idiomate italico in vocibus: *spezie, speziale, spezieria.* Habetur eodem sensu in Macrobio, Ambrosii pene coævo, et in Marciano post sæculum scribente.

[2] Cod. N', *dormitatis.*

[3] *Male adsueti,* hoc est, non edocti a mangone, quo pacto emptorem allicere debeant: vel *male adsueti,* hoc est, deliciis, non autem utilioribus artibus adsueti. (Edit. Maur.)

[4] Titus Livius *Hist.,* lib. II, n. 23, ita infelicem non absimiliter lamentantem inducit: « Æs alienum fecisse; id cumulatum usuris, primo se agro paterno exuisse, deinde fortunis aliis; postremo velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se a creditore non in servitium sed in ergastulum et carnificinam esse. » Vide apud Plutarcum, in *Vita Luculli,* longe acerbiora: « Bellicis a rebus ociosus Lucullus, ad componendas levandasque urbes Asiæ se se convertit, quæ omni jam extincto jure, nefandis innumerisque calamitatibus perdiu oppressæ fuerant. Has fœneratores et publicani a se conculcatas usque adeo dilacerabant, ut privatim ingenui liberi, filiæque virgines, publice vero donaria, picturæ, deorumque statuæ venderentur. Hoc autem illis tributi vice impositum erat, ut addicti servirent, et quæ longe difficiliora turpioraque videbantur, vincula, catenas, carceres, tormenta subire, sole sub ardenti laboribus obrui, et rigidissima hyeme in luto glacieque versari compellebantur, ut his cum rebus simplex servitus comparata, pax quædam fœnorisque levamen videretur. Hæc tanta mala, has ingentes urbium calamitates miseratus Lucullus, oppressos alieno ære haud multo post his legibus liberavit. Primum enim *non ultra centesima* jure fœnoris deinceps repeti posse instituit: omnes deinde usuras solito antiquo more majores abscidit: postremo, quod maxi-

21. Tunc secum reputat, tunc Scripturas recordatur, tunc dicit: Nonne mihi scriptum est: *Bibe aquam de tuis vasis, et de tuorum puteorum* Prov. v, 15. *fontibus?* Quid mihi cum puteo fœneratoris, ubi Prov. xv, 17. et aqua includitur? Suaviora erant olera cum securitate, quam alienæ epulæ pastæ cum sollicitudine. Non oportuit aliena quærere. Deinde incideram debita? De meis oportuit fontibus remedium quærere. Erant domi vasa minutiora: melius erat ministerium deesse, quam cibum: melius vestem vænalem proponere, quam libertatem addicere. Quid profuit quod publicare paupertatem meam verecundatus sum? Ecce alius
1 publicavit. Ego nolui nutritores[1] vendere, ecce alius adjudicat.

22. Sera hæc consideratio. Tunc decuit metuisse tuis, cum acciperes aliena: tunc decuit succurrere, cum vulnera prima proserperent. Melius fuerat in principio tenuare sumptum, et necessitatem debiti rei familiaris angustiis allevare, quam ut ad horam ditatus alienis, postea exuereris et propriis.

CAPUT VI.

De usura quoad incautos adolescentes. Quanta moliantur fœneratores ut illos illaqueent et deprædentur.

23. Accusamus debitorem quod imprudentius se gesserit: sed tamen nihil nequius fœneratoribus, qui aliena damna lucra sua arbitrantur; et dispendio suo deputant quidquid ab aliis possidetur. Aucupantur heredes novos, adolescentulos divites explorant per suos, adjungunt se simulantes paternam et avitam amicitiam, volunt domesticas eorum cognoscere necessitates. Si quam causam invenerint, accusant verecundiam, pudorem arguunt, quod non ante de se speratum fuerit atque præsumptum. Sin vero nullos laqueos alicujus necessitatis offen-
2 derint, intexunt tabulas,[2] ajunt nobile prædium esse vænale, amplam domum: accumulant proventus fructuum, annuos reditus exaggerant, hortantur ut coemant. Similiter faciunt, pretiosas vestes et monilia nobilia prædicantes. Neganti se habere pecuniam, ingerunt suam dicentes: Utere ut tua: de fructibus emptæ possessionis pretium multiplicabis, debitam reddes.

24. Prætendunt alienos fundos adolescenti, ut eum suis expolient: tendunt retia, simul ut indagine cincta spatia fuerit ingressus, cogunt eum in retia cautionum, laqueos usurarum: petunt obligari sibi avitum prætorium,[3] paternum 3
sepulcrum: præstituitur dies solutioni, dissimulatur conventio, quando potest solutio sustineri; ubi satis securum reddiderint, repente ingruunt, et instant vehementius, causanti incumbunt dicentes: Tu possides tua prædia, nos nostram pecuniam non habemus: aurum dedimus, lignum[4] tenemus: tibi fructuum emolumenta pro- 4
cedunt, nobis nihil accrescit pecuniæ. Otiosa causatio est, saltem renovetur chirographum.

CAPUT VII.

Quam sollicite fœneratorem fugiat debitor, et cujusmodi sit utriusque occursus: quomodo hic dilatione accepta magis irretitus ad vendenda prædia adigatur; ac tandem omnibus destitutus et ad vincula paratus in desperationem incidat.

25. Itaque dum primum adolescens nihil putat de vestibus suis, aut etiam possessionibus esse vendendum, ad hæc[5] facienda poscit 5
dilationem. Usuræ applicantur ad sortem, accumulatur centesima.[6] Jam suspirare incipit, jam 6
malum suum agnoscere. Die ac nocte usuram cogitat: quidquid occurrerit, fœneratorem putat: quidquid crepuerit, vocem sibi videtur fœneratoris audire. Si habes, cur non solvis? Si non habes, cur malum malo adjungis, et de vulnere remedium quæris? Cur quotidie obsidionem pateris fœneratoris, expugnationem times? Vetus sententia est: *Fœneratoris et debitoris sibi*[7] *occurrentium, prospectum amborum facit Dominus.* Prov. xxix, 13.
Alter quasi canis prædam requirit, alter quasi fera prædonem declinat: ille quasi leo quærit quem devoret, iste quasi bos juvenculus prædonis impetum reformidat: ille quasi accipiter unguibus olorem quærit invadere, iste quasi anser aut fulica, mavult se vel in prærupta dejicere, vel in profunda demergere, quam istum humani corporis accipitrem sustinere. Quid quotidie fugis? Et si non occurrat fœnerator, occurrit tibi inopia tamquam bonus cursor. Ambos ergo videt Dominus, fœneratorem, et debitorem: occurrentes sibi spectat ambos, testis alterius iniquitatis, alterius injuriæ: illius avaritiam con-

mum fuit, neminem imperat fœneratorem ultra quartam fructuum debitoris posse accipere. Qui vero summæ fœnus ipsum æquasset, utroque privatum esse. His decretis universum æs alienum ante quadriennium persolutum est, et liberi homines suis rebus integre fruebantur. Hanc pestem induxerant ea viginti talentorum millia, quibus Silla gravaverat Asiam. Et cum duplum mutuantibus redderetur, ad centum jam et viginti millia conscenderat. At fœneratores Luculli justitiam adversam suæ rapinæ perinique ferentes, Romam profecti, absentem calumniari, quosdam sanctionum principes multa in eum concitare mercede. Non enim erat exigua eorum auctoritas, quia ære suo multos sibi patritios obnoxios fecerant. » Verres a Cicerone (III in *Verrem,* n. 71) accusatur de usura ratione 24 singulis centenis percepta, Brutus de duplo idest de 48 apud Ciceronem accusabatur. *Epist. ad Atticum,* VI, 2.

[1] *Nutritores* servi, queis liberorum committebatur educatio. (Edit. Maur.)

[2] *Intexere tabulas* idem est ac *componere venditiones* prædii alicujus, vel domus.

[3] *Prætorium* hoc loco sumitur non pro domo prætoris, aut ejus qui præesset exercitui, sed pro domo ruri ad delicias ædificata; quo sensu non semel apud Titum Livium invenitur. (Edit. Maur.)

[4] Hoc est, ligneas tabulas cera obductas, in quibus fœnoris cautio scribi solebat. (Edit. Maur.)

[5] Cod. A, *aut ad hæc.*

[6] Idest portio centesima quolibet mense solvenda ut fœnus accumulatur sorti, et ita etiam centesima centesimæ mutuatario unoquoque mense solvenda imponitur, vel jugiter sorti accrescens perbrevi temporis spatio eamdem duplicat.

[7] Cod. A, *invicem sibi.*

demnat, hujus stultitiam. Ille gressus debitoris singulos numerat, aucupatur deflexus: iste continuo post columnas caput obumbrat. Nullam enim habet debitor auctoritatem. Ambobus in digitis usurarum repetitur sæpius calculatio. Par cura, sed dispar affectus. Alter lætatur incremento fœnoris, alter cumulo debitionis[1] affligitur. Ille quæstus numerat, hic ærumnas.

26. Quid fugis hominem quem poteras et non timere? Quid fugis, aut quousque fugies? Si quis pulsaverit nocte, fœneratorem putas, sub lectum illico: si quem subito intrare senseris, tu foras exsilis. Canis latrat, et cor tuum palpitat, sudor effunditur, anhelitus quatit artus: quæris quid mentiaris, ut fœneratorem differas; et cum dilationem impetraveris, gaudes. Fœnore[2] tuo simulat fœnerator gravari: sed libenter impertit, quasi venator qui feram cinxerit, securus est prædæ. Tu oscularis caput, amplecteris genua, et quasi cervus sagitta toxicata ictus, paululum procedens,[3] tandem victus veneno procumbis: aut quasi piscis qui fuscina fuerit infixus, quocumque fugerit, vulnus vehit. Et vere piscis ille in esca mortem devorat, ille hamum glutit, dum cibum quærit; sed tamen hamum non vidit, quem tegit præda: tu hamum cernis, et glutis. Hamus tuus fœnus est creditoris: hamum voras, sed vermis te semper obrodit.[4] Ipsa est esca quæ decipit. Itaque et tibi fœnoris nec cibus usui est, et hamus vulneri. An ignoras quia semel illaqueatus nodo, se magis, si fugiat, ipse constringit; et intra retia positus fugiendo magis dejicit[5] super se retia? In plateas[6] fugis, cum intra parietes tutus esse non possis. Inveniet te cum voluerit fœnerator. Denique ubi tempus impleveris, sicut lupus nocte irruit, dormire non sinit, exspectato die ad publicum trahit,[7] aut tabulis venditionis cogit subscribere. Ut fureris pudoris dispendium, subscribis illico, venditurus avitum sepulcrum: paternæ[8] sane ut prætexatur aliquid verecundiæ, emitur jejunum solum, jactatur quod infœcunda vendiderit, dispendiis oneraverit debitorem, et superioris temporis adscribuntur dispendiis damna præsentis. Mox et laudata venduntur, et inferuntur jam non instrumenta, sed vincula.[9]

27. Tamen adhuc quærendi fidejussores. Tribuuntur induciæ non ut prædam libertatis inveniat, sed ut consortem servitutis adjungat, qui se societ ærumnoso. At quid juvare potest alienæ calamitatis accessio? Jam et amici fugiunt, convivæ non recognoscunt: ipse quoque conspectus omnium refugit, et ut pugil ictus varios concertantium, ita iste honestorum vitat occursus, et sollicitus, ubi in aliquem offenderit, vigilanti exit obtutu. Redit paratus ad vincula, redit mortem optans, cogitans eam sibi, si moreretur, quietem inferre. Redit misere se ipse comdemnans, quod alienam pecuniam non refugerit, et fœneratoris se ære devinxerit.

28. O quantos miseros aliena fecerunt bona! Quid, inquit, tibi ut bibas aquam Geon? Quid, inquam, tibi ut biberes calicem fœneratoris? Multi, inquit, mutuati ad tempus, et necessitatibus consuluerunt suis, et pecuniam reddiderunt. Et quanti se propter fœnus strangulaverunt? Illos consideras, hos non enumeras: reminisceris evasisse aliquos, non reminisceris oppetisse: nummos redditos imputas, laqueos appetitos non computas, quos deformitati tam dedecorosæ conventionis plerique verecundiores ad contumeliam, fragiliores ad injuriam, expetito interitu prætulerunt, opprobrium vitæ amplius quam mortis supplicium pertimescentes. Jer. II, 18.

[1] Cod. A, *debitoris*. Cod. N', *devotionis*.
[2] Mss. A, N', *Funere*.
[3] Cod. A, *procidens*.
[4] Cod. A, *adrodit*. Cod. N', *abrodit*.
[5] Mss. A, N', *dejiciat*.
[6] Mss. A, N', *in plateis*.
[7] Editt. omnes, *ex lecto ad publicum trahit*. Non incommode; sed tamen contra communem mss. consensum. (Edit. Maur.)
[8] Mss. A, N', *paternum*.
[9] Pro iis qui notitiam ampliorem de antiquis Romanorum legibus circa usuram sibi comparare vellent, adnectimus hic specimen aliquod eorum voluminum, quæ vel ante Justinianum jus Romanorum proposuerunt, vel serius de eodem pertractaverunt. Consuli igitur possent:

Libri Prudentium.

Codices Constitutionum Romanarum.

Fragmenta libri *Regularum*, Ulpiani ex anno 216 ante C.

Instituta Gaji, edita a Niebuhr, anno 1820.

Receptæ Sententiæ, etc.

Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum, edita a Blume, Bonnæ, anno 1832.

De antiquo jure civium romanorum, proposito a Sigonio.

Consultatio veteris consulti.

Vaticana juris fragmenta, Romæ evulgata anno 1823.

Antiquitatis romanæ monumenta legalia extra libros juris romani sparsa, collecta a Spangenberg. Berolini, 1830.

Juris romani tabulæ negotiorum solemnium, modo in ære, modo in marmore, modo in charta superstites; quæ actorum romani juris collectio ab eodem Spangenberg edita fuit Lipsiæ anno 1821.

Papyri diplomaticæ (italico idiomate) collectæ atque illustratæ a Marini. Romæ, 1805.

Antiquitatum romanorum jurisprudentiam illustrantium syntagma, secundum ordinem Institutionum digestum, a G. A. Eineccio editum Hallæ, 1719; cujus altera editio curata est ab Hanbohl, Francofurdii ad Menum, cum additionibus atque emendationibus, titulo *Epicrisis Operis Einecciani*, etc.

Elementa antiquitatum juris romani publici et privati, per Joan. Hernestum Christophorum De Selchow, edita Gottingæ anno 1757, ac deinde anno 1778 cum additamentis, ac novo titulo: *Elementa juris romani antijustinianæi.*

Jus publicum subditorum romanorum (germanice), per Hopfensack, Dusseldorf, 1829.

Jus publicum fundamentale Romanorum (germanice), per Hullmann. Bonn, 1835.

Possent etiam consuli scripta periodica, veluti *Depositarium* (Magazin) *juris civilis* (germanice), editum ab Hugo, Berolini, ab anno 1810 ad 1827; *Diarium pro jurisprudentia* (germanice), editum a Savigny, Eichorn aliisque; *Themis, sive Bibliotheca jurisperiti* (gallice), Parisiis vulgata ab an. 1819 ad 1827.

CAPUT VIII.

Liberos pro paternis debitis per summam indignitatem sub hasta vœnire: sed huic malo subvenire posse neminem, cum expleri nequeat fœneratoris avaritia; quam in rem Scripturæ locus explicatur, simulque ostenditur materiam prævaricationis etiam in mutuatario esse fœnerationem.

29. Vidi ego miserabile spectaculum, liberos pro paterno debito in auctionem deduci, et teneri calamitatis heredes, qui non essent participes successionis; et hoc tam immane flagitium non erubescere creditorem. Instat, urget, addicit. Mea, inquit, nutriti pecunia, pro alimonia servitium recognoscant, pro sumptu licitationem subeant. Agitetur hasta de pretiis singulorum. Non immerito hasta agitatur, ubi caput quæritur: non immerito ad auctionem pervenitur, ubi sors poscitur. Hæc est fœneratoris inhumanitas, hæc debitoris stultitia; ut filiis quibus non relinquit pecuniam, libertatem auferat, pro testamento chirographum dimittat, pro emolumento hereditatis syngrapham obligationis. Quid sibi vult paterni in liberos scriptura maledicti, ubi nulla est impii offensa peccati? An potest durius aliquod esse maledictum, graviusque servitium? Et illa sæpe post mortem habet defunctus compendia, quod non spectat miserias filiorum.

30. Vendit plerumque et pater liberos auctoritate generationis, sed non voce pietatis: ad auctionem pudibundo vultu miseros trahit dicens: Solvite, filii, gulæ meæ sumptum, solvite paternæ mensæ pretium: vomite quod non devorastis, reddite quod non accepistis; hoc meliores, quod vestro pretio redimitis patrem, vestra servitute paternam emitis libertatem.

31. Esto ut aliquis qui subvenire possit, accedat. Quis tantam expleat Charybdim; quis rationes fœneratoris agnoscat; quis avaritiam satiet; quæ non iste pretia exaggeret, cum viderit redemptores? Non enim suo magis lucro quam alieno detrimento pascitur. Vera profecto, vera est, utpote Dei, divina sententia, qui cum iratus esset propter impietatem populi Judæorum, quod post deos abiret alienos: *Cui,* Is. L, 1. inquit, *vendidi vos fœneratori?* Venditur enim qui obligatus fœneratori fuerit, et venditur non uno pretio, sed quotidiano: venditur non cum definitione, sed cum accessione diuturna. Nova usurarum auctio per menses singulos, nova sub quotidiana licitatione venditio. Qui plus obtulerit, trahit semper, venalis addicitur, numquam quasi venditus æstimatur. Magna igitur vis cœlestis sententiæ. Non satis judicavit Dominus dicere: *Cui vendidi vos;* sed addidit, *fœneratori?* Offensus nihil potuit gravius invenire, quo vindicaret in perfidos. Derelictus expostulat, cur ita fugerint salutis auctorem, quasi fœneratori eos alicui Dominus vendidisset digna pœna.[1] Dominum relinquentes habent servi quod amplius quam carceris pœnas et vincula reformident: habent liberi quod paveant pro libertatis incuria.

32. Simul illud adverte, quod fœneratio prævaricationis materia judicata sit: quod is facile recedat a Domino, qui fœneratori se potuerit obligare. Fœnus enim radix mendacii, causa perfidiæ est. *Ego,* inquit, *vos non vendidi: sed peccatis vestris venditi estis.* Ergo qui se fœne- Is. L, 1. ratori obligat, ipse se vendit; et quod pejus est, vendit se non ære, sed culpa.

CAPUT IX.

Peccati fœneratorem diabolum esse, qui Salvatori etiam divitias suas ostentarit: ei fœneratorem haud absimilem esse: demum sermo fit de centesima usuræ, ac centesima ove, deque creditoris nomine quod sibi imponit verus exactor.

33. Quis iste peccati est fœnerator, nisi diabolus, a quo Eva mutuata peccatum obnoxiæ successionis, usuris defœneravit[2] omne genus humanum? Denique quasi malus fœnerator chirographum tenuit, quod postea Dominus suo cruore delevit. Etenim quod mortis erat scriptum apicibus, debuit morte dissolvi. Fœnerator ergo diabolus. Denique ostendebat Salvatori divitias suas dicens: *Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me.* At vero Do- Matth. IV, 7. minus æris solutor alieni, nihil debebat, qui poterat dicere: *Ecce venit hujus mundi princeps, et in me suum nihil invenit.*[3] Nihil debebat, sed Joan. XIV, 30. solvebat pro omnibus, sicut ipse testatur dicens: *Quæ non rapui, tunc exsolvebam.* Ps. LXVIII, 5.

34. Quid distat malitia hujus principis mundi? Fœnerator pecuniæ caput obligat, manum tenet,[4] sorte ducit. O nomen triste de dulci! Dominus ovem centesimam liberavit: illa centesima salutis, hæc mortis est; et terra bona centuplum fructum reddit. Væ iis qui dicunt quod ama-

[1] Hic vett. editt. ac Rom. in eo tantum dissident, quod illæ omissa voce, *eos*, sensum non nisi post vocem, *relinquentes*, absolvunt. Mss. vero in punctis figendis parum constantes, habent vocem, *eos*, cum edit. Rom. Solus Colb. ita locum exhibet forsan non male, *quasi fœneratoris eos..... dominum relinquentis. Habent servi*, etc. (Edit. Maur.)

[2] Idest, alligavit omne genus humanum ut esset debitor diaboli per participationem originalis peccati, atque ut fœnus hujus debiti eidem persolveret per actualia peccata quæ singuli homines admittunt. Hic Ambrosii locus valde opportune proferri potest ad adstruendam ejusdem fidem, immo et fidem Ecclesiæ quoad dogma de peccato originali omne genus humanum pervadente. Sed et quæ statim sequuntur aliud dogma perspicue proponunt, de satisfactione nempe offensæ divinæ Patris majestati ac justitiæ oblata per opus redemptionis a Christo susceptum.

[3] Omnes editt. ac mss. aliquot, *suum nihil invenit.* Antiquiores vero, et nostri quoque, *suum non invenit nihil.* Quam lectionem Ambrosius explicat lib. *De Fuga sæculi*, c. 4, n. 24; immo eo loco huic lectioni prælationem concedit. Attamen et quia hujusmodi lectio huic contextui non quadrat, et quia patet e mox citato loco, alteram quoque lectionem Ambrosio innotuisse, ideo supponendum est, hac eum in præsenti contextu usum fuisse.

[4] *Manum tenet*, id est syngrapham debitoris manu subscriptam. (Edit. Maur.)

S. Aug., lib. I *cont. Jul. Pel.*, c. 3.

rum est, dulce; et quod dulce, amarum! Quid amarius usura, quid dulcius gratia? Nonne hoc ipso sermone quo centesimam appellant, revocare deberent in memoriam Redemptorem, qui venit centesimam ovem salvare, non perdere?

[1] 35. Quis gravior exactor est?[1] Et hoc triste nomen. Denique Dominus ait: *Populus meus, exactores vestri circumscribunt vos.* Is. III, 14. Et in Evangelio habes: *Dum vadis cum adversario tuo ad magistratum, da operam liberari ab illo; ne forte perducat te ad judicem, et judex tradat te exactori, et exactor mittat te in carcerem.* Luc. XII, 58. Quis iste sit exactor, agnosce, qui etiam novissimum quadrantem exigit, et idem se creditorem vocat, atque in hoc etiam nomine fraudem facit: ut qui veneni pocula melle illinit, ut sub grato odore mors lateat, atque illita calicis ora vim fraudis abscondant. Creditor prætexitur quasi fidelis; et quasi incredulus, ad quem fidelis oppignorat.

CAPUT X.

Fœneratoris cujusdam ne debitoris cadaver ad sepulturam efferretur, prohibentis, atque ab Ambrosio castigati, historia.

36. Quoties vidi a fœneratoribus teneri defunctos pro pignore, et negari tumulum, [3 2] dum fœnus exposcitur?[2] Quibus ego acquievi[3] libenter, ut suum constringerent debitorem, ut electo eo, fidejussor evaderet; hæ sunt enim fœneratoris leges. Dixi itaque: Tenete reum vestrum; et ne vobis possit elabi, domum ducite, claudite in cubiculo vestro, carnificibus duriores; quoniam quem vos tenetis, carcer non suscipit, exactor absolvit: peccatorum reos post mortem carcer emittit, vos clauditis: legum severitate defunctus absolvitur, vobis tenetur. Certe hic sortem suam jam memoratur implesse: non invideo tamen, pignus vestrum reservate. Nihil interest inter funus et fœnus, nihil inter mortem distat et sortem: personat, personat funebrem ululatum fœnoris usura. Nunc vere capite [4] minutus[4] est quem convenitis; vehementioribus [5] tamen nexibus alligate,[5] ne vincula vestra non sentiat: durus et rigidus est debitor, et qui non jam noverit erubescere. Unum sane est quod non timere possitis, quia poscere non novit alimenta.

37. Jussi igitur levari corpus, et ad fœneratoris domum exequiarum ordinem duci: sed A etiam inde clausorum[6] mugitu talia personabant.[7] Ibi quoque funus esse crederes, ibi mortuos plangi putares: nec fallebat sententia, nisi quod plures constabat illic esse morituros. Victus religionis consuetudine fœnerator (nam alibi suscipi pignora etiam ista dicuntur) rogat ut ad tumuli locum reliquiæ deferantur: tunc tantum vidi humanos fœneratores gravari me; tamen ego eorum humanitatem memorabam prospicere, ne postea se quererentur fraudatos esse, donec B feretro colla subjecti, ipsi defunctum ad sepulcra deducerent, graviori mœrore deflentes pecuniæ suæ funus.

CAPUT XI.

Usuram etiam ab aleatoribus exigi, quorum in lusu varia fortuna est, sed lucrum semper uni cedere fœneratori. Hujus in illos quanta tyrannis, et quæ leges sint aleatorum. Postremo barbarorum quorumdam furor in ludendo aleæ C *describitur.*

38. Aliud non minoris acerbitatis accipite. Observant isti aleatorum conventicula, et perdentis ærumnam commoditatem suam judicant: spondent pro singulis. Varios primo sors ludit eventus, ad diversos sæpe transfertur victoria, stipendiaque ejus vicissim atque ærumna mutantur: omnes vincuntur et vincunt, fœnerator solus acquirit: penes alios inane nomen D quod vicerint, penes fœneratorem solum fructus est, non annuus, sed momentarius: illi soli faciunt lucrum in omnium detrimento, illis solis est usura victoriæ. Videas reliquos subito egentes, repente divites, deinde nudos, singulis jactibus statum mutantes. Versatur enim eorum vita, ut tessera: volvitur census in tabula, fit ludus de periculo, et de ludo periculum: quot propositiones, tot proscriptiones. Clamor plaudentium, fletus despoliatorum, gemitus deplorantium. Sedet inter E hos[8] creditor ut tyrannus, damnans unumquem- [8] que sorte capitali, agitat hastas, feralem instituit de singulorum exuviis auctionem: alios proscriptioni addicit, alios servituti: non tanti occisi sub tyrannis sunt. Vitæ igitur hanc aleam rectius dixerim, quam pecuniæ; sub momento fertur, quod valeat in æternum. Ebrietas judicat, et nullus appellat. Habet et alea sua leges, quas fori jura non solvant.[9] Notatur, si credi [9]

[1] Hic lacuna occurrit in Cod. A usque ad cap. XIII.

[2] Tantum nempe aberant ab evangelica caritate gentilium mores, ut consuetudo invaluisset qua creditores debitoribus vita functis justa persolvi præpedirent, donec heredes eorum debitis satisfacerent. Nec mirum quod tam immites sensus etiam nonnullorum christianorum animis inhærerent. Siquid dem non omnes dum christiani fierent veterem hominem omnino exuebant, et indesinens christianorum contubernium cum ethnica societate magno quoque impedimento erat ne pravi hujus mores in ipsa societate christiana prorsus abolerentur.

[3] Cod. N', *quibus ergo acquiescens.*

[4] *Capite minutus,* hoc est, nobilitatis dejectus gradu, atque in plebejorum hominum ordinem redactus, notant Maurini; sed hic ironice significat, eum omnino dejectum ac destitutum esse, ut qui caput obtrunctum habuerit, prout verba per se litteraliter significarent.

[5] Cod. N', *alligati.*

[6] Vett. editt. *plausorum,* errore amanuensium vel typothetarum.

[7] Qualia nempe in exequiis personant, ut intelligitur ex iis quæ præcedunt, *exequiarum ordinem duci.* Rom. editio habet *clausorum mugitus ad alta personabant.* Sed nostra lectio omnium aliarum editionum omniumque mss. fulcitur suffragio.

[8] Cod. N', *sed et hos,* ut alii mss.; alii vero *sed et inter hos.* Cod. Colbert. habet rectam lectionem *sedet.*

[9] Mœrenter notandum est, hæc hodiernæ quoque societati omnino convenire. Ii, quibus nulla plerumque religio est, prorsus religioni ducunt ludentium leges violare, debita aleis contracta minime persolvere, et ludendi furore ingentes non raro pecuniæ summas amittunt, atque in extremam inopiam se suosque conjiciunt, ac tandem in desperationem acti sibi

potest, infamia, qui putaverit renitendum, et infamium sententia gravius quam censura judicialis inurit opprobrium; quoniam qui apud judicem damnantur,[1] apud illos gloriosi sunt: qui apud illos damnantur, apud judicem criminosi sunt. Nobile constituit Moyses seniorum judicium: hi tamen de levioribus judicabant; verbum grave, hoc est, de potioribus negotiis Moysi judicio reservare consueverant. Hic dicitur: Aleonum consilium judicavit, et plus eorum timetur potentia, quam leonum.[2] Inter has feras vivis, fœnerator, atque versaris. His bestiis cibum eripis, his tetrior æstimaris, his crudelior plus timeris.

Exod. xviii.

39. Ferunt Chunorum populos omnibus bellum inferre rationibus,[3] fœneratoribus, tamen esse subjectos; et cum sine legibus vivant, aleæ solius legibus obedire, in procinctu[4] ludere, tesseras simul et arma portare, et plures suis quam hostilibus jactibus[5] interire: in victoria sua captivos fieri, et spolia suorum perpeti, quæ pati ab hoste non noverint: ideo numquam belli studia deponere; quod victus aleæ ludo, cum totius prædæ munus amiserit, ludendi subsidia requirat[6] bellandi periculo: frequenter autem tanto ardore rapi,[7] ut cum ea quæ sola magni æstimant, victus arma tradiderit, ad unum aleæ jactum vitam suam potestati vel victoris vel fœneratoris addicat. Denique constitit quod quidam eorum et imperatori Romano cognitus in fide, pretium servitutis quam sibi tali sorte superatus intulerat, suppliciis imperatæ mortis exsolverit. Premit ergo fœnerator etiam colla Chunorum, et eos urget in ferrum, premit barbaros suæ terrore sævitiæ.

CAPUT XII.

Quam dira fœneratorum exactio: de variis vocabulis quibus ipsi utuntur. Eorum pecunia comparatur cum echidna aliisque serpentibus; cur etiam usuras Græci τόκους dixerint, explicatur.

40. Quid enim tetrius eo qui hodie fœnerat, et cras expetit? Et odibilis, inquit, homo hujusmodi. Oblatio quidem blanda, sed immanis exactio. Verum ipsa oblationis humanitas facit et exactionis sævitiam: protulit pecuniam, hypotecas[8] exigit, et in suis aphotecis recondit. Una pecunia a fœneratoribus datur, et quam multa a debitoribus exiguntur? Quanta sibi fecerunt vocabula? Nummus datur, fœnus appellatur, sors dicitur, caput vocatur: æs alieno scribitur: multorum hoc capitum immane prodigium numerosam exactionem[9] efficit: syngrapham nuncupat, chirographum nominat, hypothecas flagitat, pignus usurpat, fiducias vocat, obligationem adserit, usuras prædicat, centesimas laudat.

Eccli. xx, 16.

41. Echidna[10] quædam est fœneratoris pecunia, quæ tanta mala parturit. Echidna tamen fœcunda pœnis viscera trahens, partu suo rumpitur. Et morte materna docet sobolem non esse degenerem in matrem. Igitur incipiunt esse serpentes, illam morsibus suis scindunt. Illic ubi nascitur venenum, primum probatur. Pecunia autem fœneratoris omnia mala sua concipit, parit, nutrit, atque ipsa magis in sobole sua crescit, tristi prole numerosior. Non minus flexuosa quam serpens, atque in orbem tota se colligens, ut caput servet: reliquo flagellat corpore, illud solum producit ad vulnera: spiris ingentibus quos comprehenderit, ligat, solo capite interficit: salvo capite, etiam si reliqua pars ejus dilapidata fuerit, reviviscit.

42. Diversa quoque serpentibus sunt conveniendi et parturiendi tempora: pecunia fœnebris

etiam mortem consciscunt. Aleatoriorum ludorum libertas obtinebat in pluribus Europæ regionibus elapso sæculo primisque etiam vergentis sæculi annis. Sapienter vero nonnulla gubernia eam postea sustulerunt; sed tamen nec in præsentiarum hæc perniciosissima societatis pestis, atque execrandum christianæ legis ludibrium abolitum ubique est, et maxime est etiam dolendum quod ubi ludus hujusmodi pœnalibus legibus publice haberi prohibentur, privatim tamen adhuc persæpe fiant: tam longe plurium mores a christianæ legis dictaminibus recesserunt!

[1] Cod. N', *damnandum.*

[2] Cunctæ editt. *quam dæmonum.* Cuncti mss. *quam leonum.* Optime, fit enim allusio inter voces *aleonum* et *leonum,* quæ figura in hoc tractatu frequentissima est. (Edit. Maur.)

[3] Sic mss. Thuan. et alii; cunctæ autem editt. *omnibus bellum inferre nationibus.* Male. Qui enim omnibus nationibus bellum inferre hic dici possint ii populi, quorum Ambrosii tempore levem admodum cognitionem fuisse in confesso est? Legendum itaque..... *rationibus,* hoc est, omnibus modis. Siquidem, Am. Marcellino teste aliisque historicis, hujusce gentis mos erat pugnare partim circumequitando, partim excurrendo et opportune retrocedendo. Sed maxime terga vertentes magna industria jaculis hostes confodiebant. Quod autem ad hanc tantam eorumdem barbarorum in ludum insaniam, de illa apud auctores nihil omnino reperias; et Ambrosius ipse id tantum fando se se audivisse significat. Neque etiam hic omittemus, memoratos populos, qui in editis omnibus Hunni scribuntur, Chunos constanter legi in mss. Qui de illis plura cognoscere voluerit, adeat Am. Marcellinum, et in eumdem Valesii ac Lindembergii notas: item Sozomenum, Jornandem et alios; videat etiam quæ in Admonitione (ut in nostra Præfatione) in hunc librum diximus. (Edit. Maur.)

[4] *In procinctu,* hoc est, ad ineundam pugnam armis instructi. (Edit. Maur.)

[5] Cod. N', *ictibus.* Hostilium telorum jactibus alea ac tesserarum jactus hic opponuntur.

[6] Cod. N', *requirunt.*

[7] Cod. N', *rapti.*

[8] *Hypotheca est* quidquid fœneratori oppignoratur, sive pignus sit quod ipsi tradatur ad servandum, sive res immobilis quæ eidem per usurarium instrumentum obligetur. Nec multum diverse nomen *Fiducia,* de quo infra agitur, significat. Vide Gothofr. in lib. III, *Cod. Theod.,* tit. *De Commiss. rescind.,* pag. 252 et seq. (Edit. Maur.)

[9] Cod. N', *actionem.*

[10] *Echidna,* vel ut mss. *echinna,* vipera femina; de cujus partu consule Arist. lib. V *Hist. anim.,* c. ult., Plin. lib. X *Hist. natur.,* c. 92 et alios. Hic autem Ambrosii locus totus e Basil. expressus est. (Edit. Maur.)

a die initæ conventionis crescentibus serpit usuris, quæ parturire non novit; quia dolores magis ipsa in alios transfundit. Ibi dolores ut parturientis; unde etiam τόκους Græci appellaverunt usuras, eo quod dolores partus animæ debitoris excitare videantur.[1] Veniunt Kalendæ, parit sors centesimam: veniunt menses singuli, generantur usuræ, malorum parentum mala proles. Hæc est generatio viperarum. Crevit centesima, petitur nec solvitur, applicatur ad sortem. Fit maledictum propheticum, dolus in dolo, usura improbi seminis fœtura deterior. Itaque non jam centesima incipit esse, sed summa, hoc est, non fœnoris centesima, sed fœnus centesimæ.

Ps. LIV, 12.

CAPUT XIII.

Usuræ ethymologiam prosequens ostendit illam leporibus ipsis, ac plantis quibuslibet fœcundiorem esse, fœneratorisque aviditate omnem aliam superari: dein ad institutam usuræ cum animalibus ac plantis comparationem redit.

43. Usuram quoque ab usu arbitror dictam, quod ut vestis usu, ita usuris patrimonia scindantur. Lugubre ceræ prima littera sonat.[2] Parturit vox doloris est: quid tibi potest esse boni, quod a dolore incipit et ab obligatione? Lepores ferunt generare simul et educare, et continuo parturire:[3] istis quoque anaglyphariis[4] usurarum generatur et supergeneratur usura, enutritur[5] ac nascitur, et nata jam parturit. Radices quoque arborum primo plantantur ut prendant; cum prenderint, tunc virescere incipiunt, postea pullulare: at vero pecunia fœnebris[6] vix plantata jam pullulat. Semina tempore erumpunt, animalia tempore pariunt; *Tempus enim pariendi, et tempus moriendi: tempus plantandi, et tempus evellendi plantatum: tempus occidendi, et tempus sanandi.* Et infra: *Tempus acquirendi, et tempus reddendi: tempus custodiendi, et tempus expellendi,* ut Ecclesiastes ait: pecunia fœnebris hodie seminatur, cras fructificat: semper parit, et numquam interit: semper plantatur, vix evellitur. Vult semper fœnerator acquirere, numquam perdere: numquam custodire pecuniam suam, semper expellere:[7] numquam sanare, semper occidere.

Eccle. III, 2 et 3. Eccle. III, 6.

44. Et quia bonus ad omnia magister Ecclesiastes liber est Salomonis,[8] paulisper ipsi inhæreamus: *Non satiabitur oculus,* inquit, *videndo, et non satiabitur auris auditu:* nec fœnerator expletur accipiendo, nec affectus ejus quotidiano numerandi æris satiatur auditu. Et iterum: *Omne quod fuit, ipsum est quod erit:* crescit semper pecunia, otium nescit avaritia, nescit usura ferias. *Omnes,* inquit, *torrentes vadunt in mare, et mare non adimpletur:* mare istud fœnerator est; omnium patrimonia tamquam fluctus absorbet, et ipse nescit expleri. Mari tamen plerique utuntur ad quæstum, fœneratore nemo utitur nisi ad dispendium: illic multorum commodum est, hic universorum naufragium.

Eccle. I, 8. *Ibid.* 9. *Ibid.* 7.

45. Multa sunt animantia quæ cito generare incipiunt, sed cito etiam generare desistunt: sors cito etiam generat, et numquam desinit; immo cum exordium crescendi acceperit, in infinitum extendit augmentum. Omne deinde quod crescit, cum ad naturæ suæ formam atque mensuram magnitudinemque pervenerit, vacat incremento: sed fœneratorum pecunia tempore semper augetur, et ultra formam maternæ sortis excedens modum non tenet. Pleraque etiam animantium cum cœperint ea quæ ex his orta sunt generare, tamquam effœtis viribus usum generationis amittunt: sors autem fœnoris cum fuerit crescentibus exæquata centesimis, et vetustatem sui renovat, et partus solitos adjunctione multiplicat.[9]

[1] Τόκος significat *prolem, filium,* sed etiam *nativitatem* ac *partum.* Hinc vox translata est etiam ad fœnus exprimendum, eo quod sit fructus qui a pecunia paritur. Ambrosius autem pro scopo suo e nexu feminei partus cum hujus doloribus eo devenit, et ut usuram τόκον a græcis appellari asseruerit, eo quod magnis mutuantium doloribus pareretur.

[2] In mss. quibusdam ignorantia scriptorum aliquid vitii obrepsit, v. g. in Laud. pro *lugubre ceræ,* legitur uno verbo *lugubrescere,* quod quidem aperte mendosum est. Porro ut corruptionis causa obscuritas amoveatur, observa hic agi de vocabulo *usura,* cujus prima littera *u* eumdem olim sonum habebat quem græca diphthongus ου, quo etiamnum ab Italis, Germanis, aliisque populis pronuntiatur. Is autem sonus cum noctuæ vocem imitetur, dicitur lugubris seu feralis; unde est istud in Ausonii Tecnopægnio:

Cecropiis ignota sonis ferale sonans.....

Videsis J. Lipsii lib. *De recta pronunt. lat. linguæ,* ubi agitur de hac littera. Quod vero ad vocem *ceræ,* idem ea valet hoc loco, ac si scriberetur *cerati codicis,* aut *tabellarum,* quo sensu passim apud probatos auctores invenitur. Itaque locus ex salebroso planus fiet, si eum hoc modo interpreteris: Prima littera tabellarum in quarum ceris usuræ vox inscribitur lugubre sonat. Quo forte sensu c. 10, n. 35, dictum est: *Personat, personat funebrem ululatum fœnoris usura.* (Ed. Maur.)

[3] Quod hic de leporibus ex Basilii Hom. 2, in Ps. XIV, uti alia permulta transtulit Ambrosius noster, id præcipue cuniculis convenit; unde natum est adagium: sæpius pariunt, quam cuniculi. (Edit. Maur.)

[4] Rom. edit. *Istis quoque tocoglyphis generatur,* etc., ubi procul dubio respexit ad illum Basilii, καὶ τοῖς τοκογλύφοις τὰ κρήματα ὑμοῦ δανείζεται καὶ γεννᾶται, καὶ ὑποφύεται. Sed nihil est causæ cur mss. atque editt. omnium lectionem abdicemus, cum voce anaglyphariis idem aptissime significetur: utraque enim vox fit ἀπὸ τοῦ γλύφειν, id est, sculpere seu fodere, unde anaglypharii dici possunt qui debitorum nomina iterum aut sæpius in tabellis suis stylo insculpunt. (Ed. Maur.)

[5] Mss. A, N', *ac nutritur.*

[6] Mss. A, N', *fœneris,* item paulo infra.

[7] Hic Ambr. respexit ad illud Ecclesiastis, *tempus expellendi:* et hoc significatum voluit, fœneratori nihil tam cordi esse, quam ut pecuniam suam foras expellat, eam fœnori collocando, ne domi otiosa remaneat. (Edit. Maur.)

[8] « Qui secus senserint, eum librum vel Ezechiæ, vel Isaiæ, vel Zorobabeli adtribuentes, vide apud P. Dan. Huetium in *Demonstratione Evangelica,* Prop. IV de lib. *Ecclesiastis*, pag. 192, ubi eorum rationes diluuntur, ac Salomoni adseritur idem hic liber; cujus etiam dignitas confutatis adversariorum argumentis ibidem vindicatur. » Ita Maurini. Ceterum etiam recentiores catholici Bibliorum interpretes atque biblicarum institutionum scriptores consono ore librum illum Salomoni adjudicant.

[9] Inter recentes defensores legitimitatis modicæ usuræ, quæ civilibus legibus permittatur, est etiam De Laluzerne, qui in opere suo gallice edito *De mutuo negotiatorio* (*Du prêt de commerce*), tuetur, neque ipsum nostrum Doctorem Ambrosium omnem fœnoris speciem prorsus interdicere voluisse, sed eum solummodo contra immanes credito-

CAPUT XIV.

Usuram prohiberi lege divina, unde et sumptum est illud Catonis, fœnerare est hominem occidere : *vestimentum pignori acceptum ante noctem reddendum esse; ac fœnoris nomine intelligendum, quidquid præter sortem exigitur: sequitur demum extorsionum divitibus familiarium reprehensio.*

46. Non novum nec perfunctorium hoc malum est, quod veteris atque divinæ præscripto legis inhibetur. Populus qui despoliaverat Ægyptum, qui pede transierat mare, monetur a fœnoris pecunia cavere naufragia. Et [1] cum de aliis peccatis semel aut multum[1] iterata admonitione præscripserit, de fœnore sæpius intimavit. Habes in Exodo: *Quod si pecuniam fœneraveris pupillo, orphano, pauperi, apud te* Exod. XXII, 25 *non suffocabis eum, non impones illi usuram.* Ostendit quid sit suffocare, id est, usuram imponere; strangulat enim, et quod pejus est, animam laqueus creditoris: quo sermone et prædonis violentiam, et deformis nodum mortis expressit. *Quod si pignus acceperis vestimentum propinqui tui, ante solis occasum restitues illud; est enim hoc coopertorium ejus tantum, hoc vestimentum turpitudinis ejus in quo dormiet. Quod si* Ibid. 23. *itaque proclamaverit ad me, exaudiam eum.* Audistis, fœneratores, quid Lex dicat, de qua dixit Matth. v. 17. Dominus :*Non veni Legem solvere, sed adimplere?* Quam Dominus non solvit, vos solvitis? Usuram, inquit, petere, suffocare est. Hoc quoque foris sero est dictum a quibusdam eorum prudentibus: Quid est fœnerare? Hominem, inquit, occidere. Sed utique non Cato prior quam Moyses, qui Legem accepit. Multo ille posterior.

Cicero, lib. II *Offic.*, in fine.

47. *Si pignus acceperis vestimentum propinqui tui, ante solis occasum restitues illud, ne nudati* A *appareat turpitudo.* Vos vero exuitis atque nudatis, et non redditis. Videte ne sol occidat super avaritiam vestram, ne sol justitiæ vobis occidat; quia justitiam non tenetis, aut sol iniquitatis super flagitia vestra condatur. Dies quoque perit invito, nox irruit sicut Judæ, qui cum diabolus se misisset[2] in cor ejus, surrexit ad [2] proditionem, et facta est nox; sol enim justitiæ occiderat ei, et recubuerat super eum. Qui in cor ejus intravit, fecit illi tenebras, ut lucis non B videret auctorem. Ibi miser periit in illo convivio in quo alii salvantur. Reddite igitur vestimentum debitori, in quo dormiat, et quietus sit. *Si nolueritis reddere: exaudiam,* inquit, *eum; quia misericors sum.* Si vos non exauditis, ego *Ibid.* exaudiam, ego miserabor, ego non despiciam inopis precem.

Exod. XXII, 26, 27

48. In Deuteronomio quoque scriptum est: *Non exiges a fratre tuo usuram pecuniæ, et usuram escarum, et usuram omnium rerum quascumque fœneraveris fratri tuo. Si alienigenæ credideris, usuram exiges ab eo: a fratre autem* C *tuo non exiges.* Vides quantum pondus in verbis sit. *Noli,* inquit, *exigere usuram a fratre tuo,* hoc est, cum quo habere debes omnia communia, ab eo tu usuram exigis? Frater tuus consors naturæ, et coheres gratiæ, noli ab eo exigere amplius, a quo durum est repetere quod dederis, nisi cum habuerit unde solvat.

Deut. XXIII, 19 et 20.

49. Et quia plerique refugientes præcepta D Legis, cum dederint pecuniam negotiatoribus, non in pecunia usuras exigunt, sed de mercibus eorum tamquam usurarum emolumenta percipiunt; ideo audiant quid Lex dicat: *Neque usuram,* inquit, *escarum accipies, neque omnium rerum quascumque fœneraveris fratri tuo.* Fraus enim ista et circumscriptio Legis est, non custodia. Et putas te pie facere, quia a negotiatore velut munus suscipis?[3] Inde ille fraudem [3]

14, quæst. 3, c. *Plerique.*

rum usuras vocem suam extulisse. « Ut cognoscamus, ait, « in quonam sanctus hic Doctor constituat usuræ naturam, « persequi eum oportet in omnes partes, e quibus eam con- « siderat. In diversis comparationibus, quas ipse accumulat « (capp. XII et XIII), usuram examinat pro differentibus re- « spectibus. Comparatio viperæ seu serpentis ostendit fœne- « ratoris crudelitatem; similitudo partus dolores quos usura « gignit in mutuatario; comparatio maris patrimoniorum « jacturam. In similitudinibus e reproductione animalium « plantarumque ipse non amplius usuram respicit e parte « mutuatarii ipsius et malorum quæ inde eidem obveniunt; « sed ex parte commodantis, cujus tunc considerat aviditatem. « *Vult semper fœnerator acquirere, numquam perdere.....* « Harum comparationum complexus sane ob oculos nobis « ponit ideam perniciei pauperis, unde consequitur, D. Am- « brosium semper et notioni et vitio usuræ, de qua loquitur, « pauperum oppressionem includere.

« Possibile tamen non est, D. Ambrosium quodcumque suc- « cessivum pecuniæ incrementum uti criminosum respicere. « Præter enim quam quod hujusmodi principium fœnora dam- « naret compensatoria et judiciaria, alias quoque non paucas « rationes emolumenta e propriis bonis sibi comparandi doc- « trina sua proscriberet, quæ legitimæ omnino sunt etiam « ex mente adversariorum nostrorum. Locatio æque producit « indeficiens pecuniæ augmentum, nec secus de negotiatione « dici potest. Negotiator reapse quolibet temporis momento « suam pecuniam adauget. Statim ac vendidit, iterum emit « ut iterum vendat, et successive et absque interruptione « substantiam suam adauget..... Successivum pecuniæ in- « crementum est quidem usuræ effectus, sed qui ex aliis « quoque pluribus causis consequi potest; quique neque no- « tionem exhibet, neque usuræ vitium constituit: oppositum « dicere esset usuræ effectum cum ejus essentia confundere. « Sanctus Ambrosius, dum animalium et arborum reprodu- « tionem incremento comparavit, quod parit usura, cogitasse « quidem dicendus est, ubicumque adest usura, ibi et incre- « mentum; sed nullo jure concluderetur, sanctum Doctorem « constituere voluisse, quotiescumque habeatur hujusmodi « incrementum, semper adesse et criminosam usuram. Falsa « esset conclusio, quia consequentia latior esset quam prin- « cipium. »

[1] Latinius legendum putat, *semel ut multum.* Sed cum editt. omnibus omnes omnino mss. hoc loco consentiunt. Nec sane adeo inepta est recepta lectio, ut non scite explicari possit in hunc modum, sive semel tantum, sive multoties cetera vitia Lex prohibuerit, sæpius tamen usura quam illis interdixit. (Edit. Maur.)

[2] Cod. N', *misisset,* omisso *se.* Maurini e communiori lectione *emisisset.* Nostra lectio est cod. A, eamque ut genuinam adoptavimus, quia consonat evangelico textui: *Et post buccellam, introivit in eum satanas.* Joan. XIII, 27.

[3] Omnes editt. ante Maur. ac mss. aliqui, quos inter cod. N' *velut mutuum suscipis.* Melius alii, *velut munus suscipis.* Et hinc intelligas jam tum excogitatam fuisse hominum avaritia distinctionem illam, qua aliquid accipere præter sortem per modum usuræ illicitum dicerent, non vero si per modum muneris acciperetur. Id vero recidit sub priori parte propositionis XLII damnatæ ab Innocentio XI. Cod. A, *velut mutus.*

facit in mercium pretio, unde tibi solvit usuram. A Fraudis illius tu auctor, tu particeps; tibi proficit quidquid ille fraudaverit. Et esca usura est, et vestis usura est, et quodcumque sorti accedit, usura est: quod velis ei nomen imponas, usura est. Si licitum est, cur vocabulum refugis, cur velamen obtexis? Si illicitum est, cur in-
1 crementum requiris?[1]

50. Quod pejus est, hoc vitium plurimorum est, et maxime divitum, quibus hoc nomine struuntur cellaria. Si quis instaurandum convivium putat, ad negotiatorem mittit, ut absyn-
2 thiati[2] cupellam sibi gratis deferat: ad cauponem dirigit, ut Picenum vinum, aut Tyriacum requirat: ad lanium, ut vulvam sibi procuret:
3 ad alium, ut poma sibi[3] adornet. Itaque humanitatem judicant quæ alieno periculo constant. Tu bibis, et alius diffluit lacrymis: tu epularis, et alios cibo tuo strangulas: tu symphonia delectaris, et alius miserabili deplorat ululatu: tu poma degustas, et alius spinam C vorat. Numquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus? Spina usura est, spina centesima est, tribulus est fœnus, male urit. Quomodo ergo potes fructum habere de spinis? Si iste fructus de spinis non nascitur, ille nascetur æternus. De ærumnis ditaris, de lacrymis lucrum quæris, de fame aliena pasceris, de exuviis despoliatorum hominum cudis argentum; et judicas te divitem, qui stipem poscis a pau-
4 pere?[4] Sed audi quid dicat Salvator: *Væ vobis* D
Luc. VI, 24. *divitibus, qui habetis consolationem vestram!*

CAPUT XV.

Alienigenam a quo usuras licet exigere, solum esse eum, quem licet occidere: fratrem vero esse ejusdem vel fidei vel juris consortem: quamlibet usuram proscribi: benedictiones ejus qui ab illa abstinuerit, et exhortatio ad misericordiam et veritatem.

51. Sed forte dices quia scriptum est: *Alienigenæ fœnerabis;* et non consideras B Dent. XXIII, 20. quid Evangelium dicat, quod est plenius. Sed hoc interim sequestremus; Legis ipsius verba considera: *Fratri tuo,* inquit, *non fœnerabis ad usuram: sed alienigenam exiges.* Quis erat tunc alienigena, nisi Amalech, nisi Amorrhæus, nisi hostes? Ibi, inquit, usuram exige.[5] Cui merito nocere desideras, cui jure inferuntur arma, huic legitime indicantur usuræ. Quem bello non potes facile vincere, de hoc cito potes centesima vindicare te. Ab hoc usuram exige, quem non sit C crimen occidere. Sine ferro dimicat qui usuram flagitat: sine gladio se de hoste ulciscitur, qui fuerit usurarius exactor inimici. Ergo ubi jus belli, ibi etiam jus usuræ.[6] Frater autem tuus omnis, fidei primum, deinde romani juris est populus: *Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laubabo te.* Ps. XXI, 23.

52. Denique etiam in Levitico præscribit Lex usuram a fratre non esse poscendam. Sic enim D habes: *Et vivet frater tuus tecum, pecuniam tuam non dabis illi in usuram, et in amplius recipiendum non dabis illi escas tuas.* Generaliter hæc Levit. XXV, 36.

[1] Præcitatus De Laluzerne, memorato opere *Du prêt de commerce*, (t. 2 et 3) ita commentat et hunc Ambrosii locum: « Sensus naturalis verborum divi Ambrosii est, magis « licitum non esse usuram percipere e rebus comestibilibus « quam ex pecunia, et ideo quotiescumque fœnus quod e pe« cunia perciperetur *usurarium* esset (nempe æquos limites « excedens), usurarium esset etiamsi e comestibilibus perci« peretur. Ipse tamen hic nullatenus statuere intendit, quem« cumque proventum ex omni mutui specie illegitimum esse. « Insistitur quidem in hoc, quod Ambrosius de mutuo loquatur « negotiatori præstito,.... Sed evidens est ex omni sermonis « contextu, loqui hic sanctum Doctorem de mutuo concredito « tenui negotiatori, cui ab initio gratis exhibitum videbatur, « ac cui serius tantummodo, cum negotiator ille nihil sibi sol« vendum autumaret, omnia auferuntur quæ majori digna « pretio apud se haberet. In errorem nempe specie cujusdam « beneficii inductus, hoc deinde quamplurimi persolvere co« gitur. Sed nihil hujusmodi in mutuo negotiatorio locum ha« bet. » Sane ut verum beneficium habent negotiatores si quis, modico fœnore contentus, eis pecuniam commodet per quam industria æque honesta satis lucri sibi comparant ut et fœnus persolvant, et decenti suæ et familiæ sustentationi provideant. Nec inde jure commodanti aut negotiatori succensendum, quod emptores et ad rerum pretium et ad usuras simul solvenda cogant; quia æquum rerum venalium pretium æstimandum est tam e personali industria negotiatoris, quam ex lucro quod fœnerator aliunde ex usu pecuniæ suæ percipere potuisset. Rite igitur quod hic improbat Ambrosius quoad usuras, quas emptores solvere coguntur, intelligendum est de illo immodico prorsus fœnore quod tunc a commodantibus valde communiter exigebatur, quodque, illis præsertim temporibus, nullo pacto sive prædiorum aut domorum acquisitione, sive alio quocumque honesto pecuniæ usu percipi potuisset. Hoc tam verum est quod Ambrosius, ut et hic n. 50: *centesimis* semper insistit, quæ fœnus efficiunt summa exaggeratione sua semper apertissime incriminandum, licet ab imperatoribus quoque christianis suis legibus fuerit permissum, cum ob inveteratam abusuum consuetudinem hac in re secus fieri posse forte non videretur.

[2] *Absynthiatum*, aut ut alibi scribitur, *absynthiacum*, vinum absynthio conditum: Picenum autem, et Tyriacum ita dicuntur a locis in quibus nascuntur. Est enim Picenum regio quædam Italiæ, Tyrus vero urbs in Asia. Quod autem pro voce, *vulvam*, Latinius legendum conjicit *hyllam*, quæ vox in ant. editt. legebatur, frustra est; cum omnes editt. præferant, *vulvam*, et ea ut jam dictum est, ab aucupibus deliciarum quæsita sit. (Edit. Maur.)

[3] Mss. A, N' omitt. *sibi*.

[4] Quanta porro et Ambrosii temporibus vigeret in exigendis usuris immanitas constat vel ex ipso ethnico scriptore Ausonio Ambrosii coævo, qui æque testatur: *Veloæ inopes usura trucidat.* Jam vero antiquius, etiam inter græcos, qui tamen humanitatis parentes habiti sunt, exaggeratæ usuræ exitium tantopere grassabatur, ut pro præstito drachma quotidie etiam tres semiobuli perciperentur, Theophrasto teste. Athenis præterea, antequam Solonis lege vetaretur, qui usuras debitas persolvere non possent, in servitutem redigi permittebantur, sive ut ipsis creditoribus famularentur, sive etiam ut ipsi, aut eorum liberi venundarentur. Rite animadvertit Marchio Scipio Maffejus in opere suo *De usu pecuniæ* (*Dell' impiego del danaro*), quod SS. Patri, Benedicto XIV inscripsit, veteribus, hinc et ipsis Ecclesiæ Patribus, ignotum fere fuisse illum recentius obtinentem pecuniæ usum, quo hæc etiam divitibus commodatur, fœnore valde modico quotannis percepto, ut ii sumptibus mere voluptuariis eam impendant, vel negotiatoribus, ut notabiliter majus lucrum inde sibi comparent modis etiam honestis, quam fœnus quod pro accepta pecunia persolvunt: hinc Patres Ecclesiæ usuram plerumque omnino damnare, quia pauperibus et ultra omnem modicitatem extortam (lib. II post initium).

[5] Mss. A, N', *hostis, usuram exige*.

[6] Cod. A, *usuram* (forte pro *usurarum*) *vis*.

sententia Dei omne sortis exclusit augmentum. Unde et David et benedictum æstimavit, et dignum habitatione cœlesti, qui pecuniam non
Ps. XIV, 5. dedit in usuram. Si ergo qui non dedit, benedictus; sine dubio maledictus, qui ad usuram dedit. Cur ergo maledictionem potius eligis, quam benedictionem? Potestis benedicti esse, si velitis, potestis justi esse. Homo enim justus se-
Ezech. XVIII, 7 cundum Ezechiel, qui pignus debitori reddet, et pecuniam suam in usuram non dabit, et superabundantiam non accipiet, et ab injustitia avertet manum suam: *Justus est iste*, inquit,
Ibid. 9 *vita vivet, dicit Dominus.* Qui autem pignus non reddidit, et in simulacra apposuit oculos suos, iniquitatem fecit, cum usura dedit, et superabundantiam accepit, hic vita non vivet. Omnes iniquitates istas fecit, morte morietur: sanguis ejus super ipsum erit. Vide quomodo fœnera-
1 torem cum idololatra[1] copulavit, quasi crimen
2 æquaret. Elige ergo quod dulce est.[2]

53. Cur semper tristes, cur semper amarissimi, cur semper solliciti? Procedat aliquando a vobis misericordia, procedat veritas: obligetur
3 mendacium, fraus odio sit. Docuistis[3] perjurium: fœneratorium sacramentum dicitur, ubi paratur
4 perjurium. Parastis frequenter[4] cum reddita fuerit pecunia, quod syngrapha non appareat: pejeratis postea quod non receperitis pecuniam. Nolite ergo semper miseri esse, semper avari, semper mœsti. Leones sunt, et feritatem suam mutant: *De manducante*, inquit, *exivit esca, et*
Judic. XIV, 14. *de forte et tristi exivit dulce:* græcus, *et tristi* habet: sic invenimus. Tamen de forti hoc intelligitur; quia leo fortis est feritate: et qui ferus, tristis. Et de vobis qui pecuniam et avaritiam devoratis, exeat misericordia; hæc enim esca est egenorum: et de tristi exeat dulce, ut dimittatis ei qui non habet unde dissolvat. Quid trahitis peccata ut fune longo, et jugi loro vitulæ? Quod fit utique, cum fœnus producitis.
5 Tenetis pauperem debitorem: vel[5] ibi sit aliqua gratia, ubi nulla spes commodi. Et hoc secundum avaritiam vestram loquor.

CAPUT XVI.

Ex Evangelico præcepto fœnerandum his, a quibus nihil exspectetur, immo etiam inimicis: uberrimum fœnus illius esse, qui Domino fœneraverit: nec diffidendum ipsius paupertati, quæ veras largitur divitias.

54. Ceterum Dominus in Evangelio talibus magis existimat fœnerandum, a quibus redhibitio non speretur. Sic enim ait: *Et si mutuum dederitis a quibus speratis recipere, quæ vobis est gratia? Nam peccatores peccatoribus fœnerant, ut recipiant: verumtamen amate inimicos vestros, et benefacite eis, et mutuum date nihil sperantes;*[6] *et erit merces vestra multa in cœlo, et eritis filii Altissimi, quia ipse benignus super ingratos et malos. Estote misericordes, sicut et Pater vester misericors est.* Advertitis quod nomen a Domino fœnerator acceperit, quod no- Luc. VI, 36 et s.
men etiam qui fœnori vestro fuerit obligatus. *Peccatores*, inquit, *peccatoribus fœnerant, ut recipiant:* uterque peccator, et fœnerator, et debitor. Vos autem, inquit, amate inimicos vestros. Non discutiatis quid mereantur inimici, sed quid vos facere oporteat. Date mutuum iis a quibus non speratis vos, quod datum fuerit, recepturos. Nullum hic damnum est, sed compendium. Minimum datis, multum recipietis: in terra datis, et id vobis solvetur in cœlo: fœnus amittitis, mercedem magnam habebitis: fœneratores esse desinitis, filii eritis Altissimi: eritis misericordes, qui vos Patris æterni probetis heredes.

55. Sed fœneratorum vos delectat et usurarum vocabulum. Id quoque non invideo. Docebo quomodo boni fœneratores esse possitis, quomodo bonas quæratis usuras. Dicit Salomon: *Fœnerat Domino qui miseretur pauperi: secundum datum autem ejus retribuet ei.* Ecce bonum fœnus de malo factum est: ecce irreprehensi- Prov. XIX, 17.
bilis fœnerator: ecce usura laudabilis. Nolite ergo jam invidentem me vestris commodis æstimare. Putatis quod hominem subtraham vobis debitorem? Deum provideo, Christum subrogo, illum demonstro qui vos fraudare non possit. Fœnerate ergo Domino pecuniam vestram in

[1] Cod. A, *fœnerationem cum idololatria.*

[2] Omnia quæ hoc n. dicuntur ita sane intelligantur, ut peccet et maledictum incurrat ille qui *egentibus* gratuitis etiam mutuis non sulveniat, dum sine gravi suo incommodo possit, quia tunc in præceptum caritatis offendit; caritas enim quæ eleemosynam imperat, jubet etiam proximo in egestate sua hujusmodi mutuis succurrere. Sed iis mutuis convenire non possunt, quæ in communem utilitatem cedunt tam dantis quam accipientis, uti jam animadvertimus de modico mutuo negotiatorio.

[3] Cod. A. *Docuisti.*

[4] Subintellige *perjurium.*

[5] Hoc *vel* idem valet ac *saltem,* quo sensu non infrequenter a classicis quoque auctoribus usurpatur.

[6] Bergier in suo *Lexico theologico* (*Dictionnaire de Theologie*) ait id esse consilii non præcepti. Sed habet contra se ipsum evangelicum textum, ubi quæ præcedunt de dilectione etiam inimicorum non ad consilia sed proprie pertinent ad caritatis præceptum. Aliunde, ait etiam Benedictus XIV (*De Synodo diœces.* lib. VII, c. 47), ea verba verum præceptum includere quod fœnus quodcumque prohibet tam respectu pauperum quam respectu divitum, et hunc sensum inniti etiam interpretationi quam Ecclesiæ Patres unanimiter verborum Christi exhibuerunt. Ut autem rectius æstimemus Benedicti XIV sententias novisse juvabit, Pontificem Pium VII cum a generalibus vicariis Pictaviensis diœceseos rogatus esset circa mutui fœneratorii licitudinem, responso diei 17 septembris 1808, eos ad Benedicti XIV litteras encyclicas hac super re, nec non ad ejus tractatum *De diœcesana synodo* remisisse. Sed verum quoque aliunde est, præceptum hoc naturam induere aliorum omnium caritatis præceptorum, quæ ad acta positiva singulis momentis temporis non obligant; et præterea ita intelligendum esse ut nihil exigere liceat ratione mutui ultra id quod excedat nostrum damnum emergens aut lucrum cessans, iis casibus exceptis ubi gravis proximi indigentia ratione eleemosynæ nos impellat ad ei mutuo prorsus gratuito subveniendum. Ceterum illud *Nihil inde sperantes* proprie non respicit fœnus sed beneficii accepti compensationem; sensus enim verborum Christi est: Diligite inimicos, benefacite illis, mutuum illis date si indigent, nullam ab illis, sed a Deo tantum retributionem sperantes.

manu pauperis. Ille adstringitur et tenetur: ille scribit quidquid egenus acceperit: Evangelium ejus cautio est: ille promittit pro omnibus indigentibus, ille dicit fidem; quid dubitatis dare? Si quis vobis dives hujus sæculi offeratur, qui fide promittat sua pro aliquo debitore, statim numeratis pecuniam: pauper est vobis Dominus cœli, et conditor mundi hujus; et adhuc deliberatis quem ditiorem quæratis fidejussorem?

56. Sed allegatis, quia pauper est factus, cum dives esset. Vidistis[1] ergo quia fides ejus dives est, fides ejus idonea est: pauper est factus, cum pro nobis solveret, et adhuc paupertas ipsa non decipit; nos enim divites fecit, quos pauperes putabatis. Dicit enim Apostolus: *Pauper factus est cum dives esset, ut in illius inopia vos ditaremini.* Bona inopia, quæ largitur divitias. Nolite ergo vos paupertatem timere, ut sitis divites. Date otiosam pecuniam, et recipietis fructuosam gratiam, et pauperum subvenietis necessitatibus, et vobis custodiæ sollicitudo minuetur. Non peribit quod pauper acceperit; et vobis quod dederitis inopi, sine custode servabitur. Quod si incrementum usurarum quæritis, in Lege benedictio, in Evangelio cœlestis est merces: quid suavius benedictione; quid majus est cœlo? Si escarum desideratur usura, ea quoque præsto est, sicut legimus: *Is enim qui miseretur pauperis, ipse pascetur.*

1 I Cor. VIII, 9.

Prov. XXII, 19.

CAPUT XVII.

Occurritur objectioni, qua nonnulli negant generaliter prohibitum ne pignus retineatur, sed ad pauperum pignora Legem restringunt.

57. Reddite ergo pignora quæ tenetis, quoniam fidejussorem idoneum reperistis. Sed obmurmurant adhuc dicentes, quia licet tenere pignora, et se Lege defendunt. Ajunt enim: Scriptum est in Deuteronomio: *Si fuerit tibi debitum a proximo tuo quodcumque, non introibis in domum ipsius pignerare pignus: sed foris stabis, et homo apud quem est debitum tuum, proferet tibi foris pignus. Si autem homo ille pauper fuerit, non dormies in pignore ipsius: sed redditione reddes ei pignus ipsius ad occasum solis, et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et erit in te misericordia coram Domino Deo tuo.* Et alibi, inquiunt, scriptum est: *Non pignerabis molam, neque lapidem superiorem molæ; quoniam hic pignerat.* Et alibi: *Non accipies pignus vestimenti viduæ.* Unde argumentantur quia specialia pignora sint interdicta, non omnia, id est, pauperis et viduæ. Molam quoque et lapidem superiorem molæ prohibitum pignerari.

Deut. XXIV, 10 et seq.

Ibid. 6.

Ibid. 17.

A 58. Sed cum per Ezechielem prophetam ipse Dominus dicat, justum esse qui pignus reddidit, injustum qui tenuit, utique non speciale aliquod, sed generaliter omne pignus suadet esse reddendum; cum dicat Job: *Conscriptionem quam habui adversus aliquem juramento conceptam, imponens coronam legebam, et si non scindens eam reddidi, nihil accipiens a debitore.* Cum Dominus nihil ab iis quibus mutuum dederimus, sperandum esse præcipiat, quod recipere de- B beamus, quomodo pignus secundum Legem putant esse retinendum?

Ezech. XXIII, 7.

Job. XXXI, 26 et 27.

Luc. VI, 34.

CAPUT XVIII.

Ut objicientibus nos divina lege ad fœnerandum incitari fiat satis, inquiritur quid justus v. g. Petrus fœnori dare valeat; ostenditurque suos illi sermones esse, quos fœneret.

59. At ne pari recrudescant[2] modo, et dicant etiam se ad fœnerandum incitari Legis C oraculo, quia scriptum est: *Fœnerabis gentibus multis, tu autem non mutuaberis:* tempus est plenius et expressius disputare et docere quid fœnerandum, et quibus Legis statuta præscribant; præcedit enim fœnoris causa pignoris causam. *Mutuabitur,* inquit, *peccator, et non solvet: justus autem miseretur, et tribuet.*[3] Audis, debitor, quid debeas declinare: audis, creditor, quid debeas imitari. Et infra: *Juvenis fui et* D *senui, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem. Tota die miseretur et fœnerat.*[4] Unde huic justo quod tota die fœneret? Ergo dives justus est; et quanto ditior unusquisque fuerit, tanto justior: qui plus habuerit unde fœneret, ipse erit justior. Sed difficile dives intrat in regnum cœlorum.

2

Deut. XXVIII, 12.

3

Ps. XXXVI, 21.

4

Ibid. 25.

60. Quid ergo fœneret, dic mihi, sancte David? Contra me protuli testimonium, nisi mihi subvenis. Petrus dicebat: *Argentum et aurum* E *non habeo,* numquid non erat justus? Tu mihi ergo expone quid fœneret. Dixisti enim: *Beatus vir qui miseretur et commodat, disponet sermones suos in judicio.* Inveni quid fœnerat justus. Petrus quoque me doceat et ipse quid fœneret, qui dixit inopi adtendenti ad se et ad Johannem: *Argentum et aurum non habeo.* Nihil ergo dabis pauperi, apostole? Das tamen, et plus das quam alii: das inopi, quod alii dare non possunt: das inopi, post quod egere non possit: F das inopi, quod etiam divites accipere concupiscunt: das inopi, quod ii qui istud argentum et aurum habent, conferre non noverint; quia avaritia eos impedit: das inopi, qui[5] eis divitibus facias ditiorem. Incitasti animum meum,

Act. III, 6.

Ps. CXI, 5.

5

[1] Mss. A, N', *Vidisti.*

[2] « Editt. Am., Era. et Rom. cum mss. duobus, *At ne pavere erubescant modo.* Gill., *At ne pari erubescant modo.* Demum ms. Vat. unus, et quinque Gall. ut in textu. Est autem hic *ne recrudescant,* idem ac ne iterum se se defendant Scripturæ auctoritatem obtendentes; et hoc eo respicit, quod supra dicitur: *Sed murmurant adhuc,* etc. » Ita Maur., cum quorum lectione conveniunt et mss. nostri.

[3] Cod. A, *et retribuit.*

[4] Cod. A, *et commodat.*

[5] Mss. nonnulli, ac omnes editt., *das inopi, quod eum divitibus faciat,* plures, *facias ditiorem.* Alii mss., *das inopi, quo* (antiquiores *qui*) *eis,* etc. In sexto autem casu est relativum *qui,* et subintelligitur ejus antecedens hoc modo: *Das inopi id munus qui,* etc. (Edit. Maur.)

concupisco hoc donum tuum. Dicito, rogo, quid A des. Noli me diu suspensum reddere, cupio petere, si cito solvas. Sed solvisti cito: non distulisti inopem, non despexisti precem pauperis, non diutius eum desperare fecisti, non vacuus ad templum adscendisti dicens: *Argentum et aurum non habeo.* Non illi soli plenis manibus adscendunt, qui argentum et aurum habent: adscendit et pauper non vacuus: adscendit et ille non vacuus, quia aurum et argentum non habet. Audiamus quid det iste pauper: *Sed* B *quod habeo,* inquit, *do tibi. In nomine Jesu Na-*
Ps. CXI, 5. *zareni surge et ambula.* O optanda paupertas; o ditior inopia! Claudicabat, cui divites dabant: unus pauper dedit, et statim qui claudus erat, sanus est factus.

61. Habet ergo justus quod fœneret, habet et argentum quod fœneret, sermones suos fœnerat: hoc est justi argentum: *eloquia* enim *Domini, eloquia casta, argentum igne examina-*
1 *tum, probatum terræ, purgatum septuplo.*[1] Hoc C fœnerat qui Legem accipit, qui Legem meditatur, qui Legem exercet: hoc fœneravit Petrus, hoc fœneravit Paulus, quibus dicitur ut ad viros nationum pergerent. Ad Cornelium
2 centurionem Petro,[2] cui dicitur: *Surge, vade nihil dubitans, quoniam ego misi illos; et surrexit et*
Act. X, 20. *ivit.* Et infra dixit: *Numquid aquam vetare pos-*
3 *sumus, ne baptizentur ii, qui Spiritum sanctum*
Ibid. 47. *acceperunt?*[3] *Jussitque eos baptizari.* Hoc est: Fœnerabis gentibus, ut peccata dimittas, debita D auferas: tu autem non mutuaberis. Mutuatur enim peccator, et non solvet peccata sua; quia
Act. IX, 15. peccator est. Paulo dicitur: Fœnerabis gentibus, qui missus est ad gentes: Johanni dicitur: Fœnerabis gentibus: Jacobo et ceteris dicitur: Fœ-
Matth. XXVIII, 19 nerabitis gentibus, quibus dictum est: *Ite, baptizate gentes.*

62. Dicitur populo patrum: *Si custodieris man-*
4 *data Dei,*[4] *benedictus eris, et fœnerabis gentibus*
5 *verbum.*[5] Denique non de pecunia dici significant
Deut. XXVIII, 12. E sequentia: *Princeps eris gentibus multis: tibi autem nemo dominabitur. Constituet te Dominus Deus tuus caput, et non in caudam, et eris tunc supra,*
6 *et non subter, si exaudieris*[6] *vocem Domini Dei*
7 *tui.*[7] Et sequitur: *Si autem non audieris, male-*
Ibid. 13. 8 *dictus tu in civitate, et maledictus in agro.*[8] Et
Ibid. 16. *Ibid.* 18. infra: *Maledicta progenies ventris tui.* Non pecunia utique benedictum facit, sed cognitio Dei, prædicatio verbi: si gratiam Domini fœneremus, si indigentibus eloquia Domini conferamus, si F observemus mandata cœlestia. Et contra maledictum non facit, si desit pecunia quæ fœneretur; sed si desit studium, si desit observatio cœlestium statutorum, maledictus eris.

CAPUT XIX.

Judæos primo gentibus fœnerasse, postmodum gentes in Christum credentes vicem illis reddidisse, quod pecuniam suam amisissent: ejusdem pecuniæ laus, atque ad illam fœnerandam exhortatio: et quo pacto in ea re Israelitis antepositæ fuerint nationes.

63. Denique mysterium Ecclesiæ evidenter exprimitur. Primum enim dixit ad discipulum Legis: *Si audieris legem, et custodieris,* B *fœnerabis gentibus;* quod factum est a patribus Deut. XV, 6. nostris. Fœneravit Moyses gentibus, qui proselytos acquisivit, fœneravit Jesus Nave, fœneravit Gedeon, fœneravit Samuel, David, Salomon, Elias, Elisæus; et si quis volebat verbum cognoscere, pergebat ad eos: *regina Austri venit audire sapientiam Salomonis.*

64. Ubi cœpit populus Judœorum non custodire Legem, cœperunt advenæ, hoc est, ex populo nationum qui in Dominum Jesum credi- C derunt, interpretationem Scripturarum fœnerare illi vetusto populo. Fœneravit Timotheus patre Græco ortus verbum Judæis, cum sacerdotium recepisset: fœneramus hodieque sacerdotes in Ecclesia verbum Judæis, qui de Synagoga ad Ecclesiam transierunt: fœneramus et novam et vetustam pecuniam; etenim quam habuerunt, jam non habent: oculos habent, et non vident, aures habent, et non audiunt: pecuniam habent, D et non habent; quia usum ejus ignorant, pretium ejus nesciunt, figuram ejus et formam non cognoverunt. Nam si cognovissent, numquam auctorem pecuniæ[9] denegassent dicentes: *No-* 9
lumus hunc regnare super nos. Qui quidem re- Luc. XIX, 14. diens, accepto regno, jussit vocari servos suos quibus dedit pecuniam, et eos qui fœnerassent pecuniam, prædicavit: ei autem qui pecuniam tenuit otiosam domini sui respondit: *Sciebas quod ego homo austerus sum, tollo quod non* E *posui, meto quod non seminavi: et quare non dedisti pecuniam meam ad mensam, et ego veniens cum usuris utique exegissem illam?* *Ibid.* 22 et 23.

65. Audistis quæ pecunia boni fœneratoris sit, quæ pecunia bonas acquirat usuras, quæ pecunia non infamet fœneratorem, non opprimat debitorem, quam pecuniam ærugo non possit obducere, non penetrare tinea, quæ pecunia non de terreno thesauro sit, sed de æterno, quæ pecunia divitem faciat accipientem, nec F aliquid imminuat fœneranti. Hæc pecunia usuram habet: non centesimam ejus quod dederit portionem, sed centuplum fert[10] fructum. Expande 10 igitur sinum mentis, ut hujus pecuniæ numeratam tibi suscipias quantitatem: intende cordis obtutum, ut agnoscas pecuniæ hujus imaginem

[1] Mss. A, N', *septuplum.*

[2] Non videtur unde regatur istud *Petro:* forte subintelligendum: *fœneratum est* a Petro; vel antiquus est amanuensium error pro *Petrus,* ut sensus sit: Ad Cornelium mitt itur Petrus.

[3] Mss. A, N', *acceperint.*

[4] Mss. A, N' omitt. *Dei.*

[5] Cod. A omitt. *verbum.*

[6] Cod. A, *audieritis.*

[7] Mss. A, N', *Domini Dei vestri.*

[8] Cod. A, *maledictus tu in agro.* Quæ lectio plane consonat cum ea Luciferi Calar. quæ legitur apud Sabb. ad h. l.

[9] Mss. A, N', *auctorem ejus pecuniæ.*

[10] Mss. A, N', *ferat.*

et inscriptionem: certe hanc pecuniam excute, tabulam supra mensam animæ tuæ quæ stabilis virtutibus sit, quadratam constitue, conde in thesauro pectoris tui, de quo doctus scriba depromit nova et vetera. Vides qualis hæc pecunia sit, quemadmodum creditorem debitoremque, invisa in se conjungat nomina. Qui invehebar in fœneratores, jam provoco debitorem. Hujus ergo fœneratores pecuniæ vos esse desidero; ut ad vos qui mutuum sumant, sponte festinent: per quam non nummum, sed regnum possitis acquirere: per quam non maledicta quæratis, sed benedictionis gratiam.

66. Hanc pecuniam fœnerat populus nationum, qui scivit accipere fœneratum, qui scivit cernere, qui scivit excutere. Recusasti indiga fœnoris spiritalis: egere cœpisti. De te ergo a Dei Filio[1] dictum est: *Mutuabitur peccator, et non solvet.* Tibi dicitur: *Advena qui est in te, adscendet super te: tu autem descendes in imum.* Nescit enim summum, qui Christum ignorat: in inferno semper est, qui non ascendit ad Christum: in summo autem populus qui verbum recipit, hic habet fidei patrimonium omne. De hoc dicit Lex: *Hic tibi fœnerabit, tu autem non fœnerabis ei: hic tibi erit caput, tu autem eris cauda,* hoc est, ille erit primus, tu ultimus et abjectus. Auferam a Judæa caput et caudam, initium et finem: initium Christum, qui interrogatus quis esset, respondit: *Initium quod et loquor vobis:* finem quoque Christum dicit: *ipse est enim finis Legis ad justistiam omni credenti.* Ergo qui non credit ad justitiam, nec initium, nec finem habet, sed ipse finis sui est.

CAPUT XX.

Præmisso pignoris, commendati, ac depositi discrimine, ostendit spirituale pignus esse, quod reddi Lege jubeatur; corporeum tamen etiam reddi oportere: qui verbum Dei audierit debitorem esse, nec ab eo pignus tollendum. De evangelicis vestimentis; et de tunica quam omnes jubemur induere. Bonum amictum esse Dei verbum; esse pignus Dominicæ sortis, esse sapientiæ vestimentum, tandem esse verbum coangustandum.

67. Cognovimus fœnus legitimum: cognoscamus et pignus quod Lex reddi jubet ante solis occasum. Quid sit istud, audi dicentem Apostolum: *Dedit Deus pignus Spiritum in cordibus nostris.* Tripliciter autem et pignus, et commendatum, et depositum dicitur. Pignus dicunt quod pro mutuo ære susceptum est: commendatum autem et depositum quod nos custodiæ causa alicui commisimus. Unde ait Apostolus: *Scio cui credidi, et certus sum, quia potens est commendatum meum custodire*[2] *in illum diem.* Depositum quoque idem docuit quod esset, dicens: *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.* Numquid Spiritus commendati auri argentique custos est, aut per Spiritum sanctum pecunia custoditur? Spiritale igitur pignus custoditur ab Spiritu; ne aves cœli veniant, et auferant illud de cordibus nostris.

68. Petamus ergo, ut custodiat in nobis Christus hoc pignus quod ipse donavit, et depositum suum commendatumque conservet. Nihil enim accepit a nobis, sed ipse nobis credidit quod nostrum non erat. Et ideo detrimento honestatis afficitur, qui depositum violarit alienum. Si commendatum hominis nulla debemus fraude violare, quanto magis divinum et spiritale depositum bona fide servare nos congruit, ne existimationis et utilitatis gravia damna subeamus!

69. Hoc igitur pignus est quod Lex prohibet pignerari, et violenter auferri. Sic enim habet Scriptura: *Si debitum tibi fuerit a proximo tuo quodcumque, non introibis in domum ipsius pignerare pignus; et homo apud quem est debitum tuum, proferet tibi foras pignus. Si autem homo ille pauper fuerit, non dormies in pignore ipsius, sed redditione reddes ei pignus ipsius ad occasum solis; et dormiet in vestimento suo, et benedicet te, et erit in te misericordia.*

70. Dices itaque mihi: Ecce Lex auferri pignus prohibuit, non suscipi: pauperi autem jussit reddi, non omnibus. At de corporalibus quidem pignoribus sanctus etiam Esdras docuit nos, quod jam, fœneratores, adversus patrum vestrorum non possitis venire professionem. Nam cum juberentur qui fœneraverant, et acceperant aliena pignora, ut restituerent ea, dixerunt: *Reddimus, et ab ipsis nihil quærimus.* Boni patres, qui statuerunt, pignora debitorum esse reddenda: boni etiam fœneratores qui responderunt quod et pignora redderent, et pecuniam non requirerent, quam dedissent. Et sententia vos paternæ censionis his adstringit, et professio creditorum.

71. Est autem et aliud pignus quod Lex spiritalis prohibet auferri; et si datum fuerit, reddi jubet ante solis occasum: quod homo debitor reddit,[3] et ipse protulit. Debitor est autem omnis qui audit verbum regni, et non intelligit: venit malus, et rapit quod seminatum est in corde ipsius. Noli ergo introire in domum ejus, ut illud pignus accipias. Væ enim qui scandalizaverit unum de pusillis istis! Si sua stultitia amiserit pignus suum, tu non habebis delictum. Si autem pauper fuerit, redde pignus ante solis occasum: pignus autem vestimentum est. Si sibi dives videtur, ipse se decipit, si pignus tradiderit suum: si autem pauper qui non habeat divitias

Rom. x, 4. Ps. xxxvi, 21. Deut. xxviii, 43. Joan. viii, 25. II Cor. i, 22. II Tim. i, 12. *Ibid.* 4. Deut. xxiv, 10 et seq. Nehem. v, 12.

[1] Dei Filius, Patri nempe consubstantialis, locutus dicitur per os Davidis, et merito propter divinam Scripturarum inspirationem.

[2] Maur. *servare.* At lectio nostrorum mss. quæ consonat cum aliis PP. citationibus apud Sabbatier, videtur præferenda.

[3] Omnes editt. ac mss. aliquot, *quod homo debitum reddit:* Melius alii, *debitor;* consequenter enim ponitur, *debitor est autem,* etc. Quod vero dicitur, *et ipse protulit,* idem est, atque *non per vim eo privatus est;* referrique debet ad ea quæ leguntur supra: *proferet tibi foras pignus;* nec non ad ea quæ infra sequuntur: *Si sua stultitia amiserit,* etc. (Edit. Maur.)

spiritus, redde illi vestimentum suum ante solis occasum.

72. Si de corporali ageretur pignore, utique magis per diem reddendum fuit, ne turpitudo nudi corporis diurno lumine proderetur; tenebræ enim nudum non produnt. Ac si hoc moveret quod non haberet pauper, quo dormiens tegi posset, utique aut stragulum aut amictum diceret esse reddendum. Nunc autem dicendo vestimentum, tunicam magis significat, qua induimur atque vestimur. Redde ergo pauperi tunicam suam, ut dormiat in ea noctu.

73. Nonne tibi videtur illum pauperem significare, qui cum tunica una jubetur pergere, alteram non requirere, emissus a Christo ad Matth. x, 10. Evangelium prædicandum? Ipse est enim pauper spiritu, qui dormire possit: nam satiato divitiis, non est qui sinat eum dormire. Dormit enim pauper somnum resurrectionis, quem dives dormire non potest, quia divitiis et voluptatibus suffocatur. Dormit Christi quietem dicentis: *Ego* Ps. III, 6. *dormivi et quievi, et surrexi.* Hæc est tunica illa desuper texta qua erat indutus Christus, quam scindere non potuerunt illi milites, quos agnoscis. Nullus enim eorum vestimentum Christi scindit, sed dividit; sicut scriptum est: *Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam* Ps. XXI, 19. *miserunt sortem.* Diviserunt sibi Evangelistæ vestimenta ejus, et super vestem ejus, hoc est, super prædicationem Evangelii qua vestitur hodieque Dominus Jesus, miserunt sortem. Illam utique sortem, quæ cecidit super Matthiam, ut apostolorum duodecimus numero, excluso nomine proditoris, adjungeretur. Bene autem de Evangelistis dictum est quia miserunt sortem; sors enim veluti divino pendet examine. Et ideo quia non potestate propria sunt locuti, neque omnes eadem omnia, sed plerique dixerunt diversa, quæ alius non dixerat; sancti Spiritus gratiam velut sortito illis ea tribuisse cognoscimus, quæ loquerentur singuli de operibus Domini Jesu; ut ejus gesta sibi describenda pro ejus nutu dividerent.

74. Est et illa tunica quam demonstrat Apo- Rom. I, 3, 14. stolus dicens: *Induite Dominum Jesum.* Hæc est tunica quæ inhonesta operit nostra, et in iis abundantiorem honestatem circumdat in Christo. Induimus viscera misericordiæ in Christo, induimus crucis gloriam, quæ Judæis scandalum, Græcis stultitia videbatur. Illi erubescunt, qui eam erubescendam putant: nobis autem absit gloriari, nisi in cruce Domini Jesu. Hæc ignobilia nostra honorem abundantiorem habent, quia per passionem Domini regnum nobis paratur æternum; quo enim quis plus peccaverit, eo plus diligit. Consepeliamur igitur Domino Jesu, ut participes resurrectionis ejus esse mereamur: expoliemus veterem hominem cum actibus ejus, induamus novum, in quo est remissio peccatorum.

75. Bonus ergo amictus atque vestitus, verbum Dei. Hoc vestitu filii Noe pudenda patris operuerunt, accipientes super humeros vestimentum, et retrorsum pergentes; ne viderent virilia patris, hoc est, corporea quæ habent pudorem quemdam generationis humanæ: et ideo qui videre voluit, angustioris animi dignam mercedem recepit, ut servus fieret: omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati. Unde ille in terrenis remansit. Hoc pauperi nemo tollat vestimentum; aut si tulerit, sol non occidat super despoliatum: eum[1] ante restituat, ne peccatum [1] pauperis fœneratori possit adscribi; et non solum suo, sed etiam alieno incipiat laborare peccato. Hoc pignus in hac sæculi nocte reddatur, hoc vestimento in his mundi tenebris induatur.

76. Hoc pignus illius Dominicæ sortis est, non illius contrariæ. Legimus enim duas sortes in Levitico, de quibus dictum est: *Unam Deo facies, alteram transmissori.* Transmissor sortem Levit. XVI, 18. suam ad fœneratores transmittit: servi Domini in sorte sunt Christi. In hac sorte constitutus Aaron, contrariæ sortis exclusit ærumnam, cum inter duas partes populi constitutus, mortem a defunctis serpere in sortem vivorum sui corporis non permisit objectu. Hujus sortis bonum pignus est Verbi amictus. Hanc vobis tunicam nemo auferat, debitores: hanc tunicam nulli oppigneretis, si vultis numquam turpidinem sustinere, ut dormiatis inter cleros sicut Aaron, dormiatis inter duo Testamenta, ut dormiatis somnium resurrectionis, et vos reparare possitis. Hoc est vestimentum quod etiamsi oppigneraveris, recipiendum in Proverbiis sanctus Salomon suadet dicens: *Aufer vestimentum tuum: præterit enim injuriosus.* Prov. XXVII, 13.

77. Sapientiæ vestimentum est ex illis indumentis, quæ ex bysso et purpura sapientia sibi fecit: hoc est, indumentum fidei constat ex prædicatione cœlestium, et Dominicæ sanguine passionis: bysso ætherea figurantur, purpuræ specie mysterium sacri sanguinis declaratur, quo regnum cœleste confertur. Denique vestimentum sapientiæ significari superiora indicant; præmisit enim dicens: *Sapiens esto, fili, ut lætetur cor tuum.* Et infra duos versus ait: *Im-* *Ibid.* 11. *prudentes autem supervenientes damnum pendent.* *Ibid.* 12. Aufer vestimentum tuum. Aufer igitur, ne damnum excipias imprudentiæ; et ne exutum te proprio vestimento nequissimus ille communis fœnerator agnoscens, confusionem tui detegere conetur opprobrii, et persuadeat tibi, ut te foliis tegas; et nudum te esse conspiciens, in Dei verearis venire conspectum.

78. *Redde,* inquit, *proximo in tempore, coangusta verbum, et fideliter age cum illo; et in omni tempore invenies quod tibi necessarium sit.* Eccli. XXIX, 2 et 3. Non amat multis innocentia se defendere. Susanna vocis adsertione non eguit: verbum coan-

[1] *Eum*, nempe pauperem (non vestimentum) restituat in pristinum statum.

gustavit ad Dominum, et statim adipisci meruit castitatis propriæ testimonium. Plurima presbyteri loquebantur, qui laborabant verborum fuco obducere veritatem, sed non filia Juda. Tacuit apud homines, locuta est Deo. Erubescenda erat in plebe ipsa defensio muliebris; et dum pudor defenditur, impudentia prætendebatur. Coangustavit verbum dicens ad Dominum: *Tu scis quia* Dan. XIII, 41. *falsa dixerunt de me.* Et Dominus spiritum Danielis pueri castitatis excitavit ultorem.

79. Coangusta ergo verbum, ut redhibitio creditori, non lingua respondeat. Sive mystice: Coangusta verbum, hoc est, consumma. Verbum enim consummans et brevians faciet Dominus super terram, hoc est, ex multis ratiociniis abbreviata tibi summa conveniat. Deducito quod expensis diversis est erogatum, ut salvum habeas quod supersit: quomodo Dominus de multis dispensationibus Judæorum, ex multo illo ratiocinio peccatorum consummavit tandem atque breviavit, ut reliquiæ salvæ fierent per electionem gratiæ, et servarentur ad semen, per quos intermortuam spem Synagogæ resuscitaret.

CAPUT XXI.

Reprehenduntur ii qui cum solvere nequeant, mutuum sumunt. Iidem quam abjecti; et quemadmodum ad condictam diem non reddentes ex amicis inimicos faciant; unde nulli mutuum sumendum concluditur. Quid per molam et lapidem supermolarem non obliganda intelligatur.

80. Quam deforme est, ut pro beneficio ei qui te adjuvit, rependas molestiam! Cum istum[1] fraudaveris cui debes, postea in tempore necessitatis tuæ non invenies creditorem. Quam indignum, ut cum victum tuum sustentare non queas, cum adhuc nihil debeas, putes quod et victum tuum possis, et debitum sustinere! Ante cogita unde dissolvas, et sic mutuum sume. Fructus, inquit, agrorum capio. Sed qui non abundant usui, quomodo abundabunt contracti fœnoris incremento? Sed possessionem meam vendo. Et unde fructus, quibus utaris ad sumptum? Fœnus non pecunia sua solvitur, sed augetur: numerando coacervatur et crescit.

81. Deinde non cogitas humilitatem et verecundiam postulantis? Donec accipias, oscularis manus fœneratoris superbi, humilias vocem tuam, ne clarior sonitus vocis tuæ aures ejus offendat, ne plures te audiant deprecantem. Paupertas non habet crimen, nulla indigentiæ infamia est: sed debere verecundum est, non reddere inverecundum.[2] Postulabis dilationem, cum cœperis conveniri in tempore præscriptæ solutionis: pro pecunia adferes tædia, causaberis de tempore, excusationes strues; et cum totum promiseris, ne in universum fraudare videaris, vix dimidium restitues. De amico inimicum facies, pro honore referes contumeliam, pro benedictione maledictum. Quam hæc opinionem lædant, considera: quam a viro bono discrepent, recognosce.

82. Ergo dum liber es a vinculis, ipse te revoca a jugo et onere servitutis. Dives es? Non sumas mutuum. Pauper es? Non sumas mutuum. Dives es? Nullam pateris petendi necessitatem. Pauper es? Considera solvendi difficultatem. Opulentia usuris minuitur, paupertas usuris non levatur. Numquam enim malum malo corrigitur, nec vulnus curatur vulnere, sed exasperatur ulcere.

83. Hoc[3] vide, ne dum pecuniam petis, molam tuam obliges, aut lapidem supermolarem. Mola est qua similago conficitur, qua molit similaginem una mulier quæ adsumitur, et altera quæ relinquitur. Fortasse illa adsumitur, quæ semper molit verbum Dei, ut habeat similaginem, et spiritalem facit farinam, expurgat vetus fermentum, ut sit nova conspersio,[4] custodit molam suam, interpretatur Scripturas, servat sibi lapidem supermolarem: illa autem relinquitur quæ oppignerat molam suam. Cum aliquid emoluerit perfunctorie, oppignerat lapidem qui est super molam. Quis iste sit lapis, quæro. Legi: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli.* Quare super molam? Ps. CXVII, 22. Quia ipse est qui molentes juvat, ipse est qui dicit: *Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere.* Joan. V, 39.

84. Noli, fœnerator, hunc lapidem supermolarem oppignerare, ne cadas super illum. Omnis enim qui ceciderit super hunc lapidem, conquassabitur; super quem autem ceciderit, comminuet illum. Nec viduæ pignus suscipias. Grave et utrumque secundum litteram, ut usum instrumentumque vivendi egeno auferas, aut viduæ pignus detrahas: sed gravius, si animæ quæ verbi vidua est, verbum teneas, et ei sterilitatem viduitatis indicas.

CAPUT XXII.

Quem fœneratorem imitari debeamus; et quomodo Ecclesiæ Deus plus dederit, cui et ipsa plus reddidit non exigenti; deque divina misericordia ac judicii dispensatione.

85. Atque ut sciatis quod amanti hæc affectu suadeam, ut sciatis quod liceat et bene fœnerare, ostendam vobis quem fœneratorem debeatis imitari. *Duo*, inquit, *erant debitores uni fœneratori: unus debebat denarios quingen-*

[1] Cod. A, *justum.*

[2] « Omnes editt. ac mss. aliquot, *non reddere verecundius.* Non male: attamen omnium antiquissimi legunt, *non reddere inverecundum.* Unus, *inverecundius.* Et hoc etiam non absurde explicari potest eo sensu; nam qui debet verecundia quadam afficitur, qui vero non reddit, inverecundus atque impudens est. » Ita Maur., quorum lectio et nostris mss. firmatur.

[3] Mss. A, N', *Hæc.*

[4] Minus recte editt. ante Maurinam: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis*, etc. Docet enim orationis series hic non tam citari Scripturæ verba, quam accomodari.

tos, alius quinquaginta. Non habentibus illis unde redderent, donavit utrisque. Quis ergo eum plus diligit? Respondens Simon pharisæus dixit: Æstimo quia is cui plus donavit. Et laudata est sententia ejus, dicente Domino: *Recte judicasti.* Recte judicavit pharisæus, qui male cogitavit, putans quod ignoraret magis Dominus peccata mulieris, quam donaret. Sed laudatur ejus sententia, ut excusatio ei omnis adimatur.

Luc. VII, 41 et seq.

86. Plus remissum est Ecclesiæ, quæ congregata est ex populo nationum, quoniam plus debebat: sed et ipsa plus solvit non exigenti, sed donanti. Dedit aquam pedibus Christi, quia sua peccata mundavit: osculata est pedes, ferens pacis insignia: misit oleum in pedes ejus, misericordiam et ipsa in pauperes conferendo. Isti sunt pedes Christi, in his innocentius ambulat Christus. Et capillis capitis sui tersit. Christo enim humiliatur, quicumque habet humilitatis affectum. *Et ideo,* inquit, *dimissa sunt peccata ejus multa, quoniam dilexit multum.*

Ibid. 47.

87. Adverte quod Dominus et misericordiam quasi liberalis impertit, et judicium cum miseratione dispensat. Ante donavit per gratiam, sed quibus donaret sciebat. Non habet quod excuset Judæus. Mihi quasi peccatori plura donavit, illi quasi ingrato minora concessit. Scivit tamen quod ille quasi ingratus non possit quod accepisset exsolvere, et Ecclesia memor gratiæ eo plura solveret, quo plura meruisset.

CAPUT XXIII.

Oggerentibus usuræ antiquitatem reponitur, etiam culpam antiquam esse, quam solutum Christus venerit, invexerit autem diabolus: huic fœneratores adsimilari, nec non etiam eos qui fidejussorem obligant, in quo sibi alterum parant inimicum. Quam cavendum sit, ne quis pro alio se obliget, aut saltem pro summa suis majore facultatibus.

88. Habetis ergo quem sequamini fœneratorem, si vultis laude donari, si vultis non esse quod reprehendatur a nobis. Nos enim non personæ obtrectamus, sed avaritiæ. Nec fallit[1] dixisse aliquos, cum ante hoc biduum tractatus noster eorum compunxisset affectum: Quid sibi voluit Episcopus adversus fœneratores tractare, quasi novum aliquid admissum sit, quasi id non etiam superiores fecerint, quasi non vetus sit fœnerare? Verum est, nec ego abnuo: sed et culpa vetus est. Denique peccatum ab Adam: ex illo culpa, ex quo et Eva: ex illo prævaricatio, ex quo et humana conditio. Sed ideo Christus advenit,[2] ut inveterata aboleret, nova conderet; et quæ inveteraverat culpa, renovaret gratia. Ideo se passioni obtulit; ut renovaretur spiritu, et absolveret universos. Diabolus autem Evam decepit, ut supplantaret virum, obligaret hereditatem.

Aug. lib. I *contra Jul. Pel.*, c. 3.

89. Quid fœneratores faciunt? Decipiunt defœneratos, obligant fidejussores: sed non Tobias pignus quæsivit, aut fidejussorem poposcit. Curandum[3] est igitur, ut fidejussorem requiras, ut eum tuis nominibus adstringas.[4] Ecce paratur alter inimicus. Nam cum non habueris unde debitum solvas, ille pro te tenebitur. Inveniris in eo circumventor et fallax, qui amicum deceperis. Ille nudabitur, ille pro te in vincula ducetur: illum graviorem exactorem creditore patieris qui allegat: stimula civem tuum quem spopondisti. Ita fiet ut ipse quoque esse incipias ingratus, et prætereas illud quod scriptum est: *Gratiam repromissoris ne obliviscaris; dedit enim pro te animam bonam.*[5] Necesse est dicas: Quis enim te quærebat fidem dicere? Nam nisi tu fidem dixisses, ego non accepissem pecuniam. Adulteram accepi pecuniam, æs auro admixtum mihi dedit: utinam te non obtulisses! Fortasse creditor te subornavit, vel tu illum.

Tob. I, 17, et IV, 22.

90. Ergo cave ne alieno te obliges debito; ne hoc quoque vendidisse dicaris: ne si quid tibi, ut habet usus amicitiæ, debitor dederit gratiæ, te videatur emisse. Aut si vis interve-

Eccli. XXIX, 20.

nire, moveris amici obsecratus oratis, erubescis negare; ita interveni, ut si debito solvendo non fuerit, de tuo noveris esse solvendum.[6] In hæc paratus accede. Legisti enim: *Non spondeas super virtutem tuam; si enim spoponderis, quasi restituens cogita.* Et infra: *Recipe proximum secundum virtutem tuam, et adtende tibi ne cadas,* id est, ne majore te obliges nominis quantitate[7] quam ferre possunt et exsolvere tuarum copiæ facultatum. Si enim quod habes tradas, amisisti opes, non amisisti fidem. Famæ tuæ damna non sentis, redemisti amicum sine tua fraude. Alibi quoque id te monent Proverbia Salomonis dicentis: *Spondens sponde amico tuo,*[8] *quemadmodum qui obligat se sponsorem amicorum suorum.* Si autem non habes, audi quid Salomon dicat: *Noli te dare in sponsionem erubescens personam; si enim non habueris unde solvas, auferent stramentum de sub lateribus tuis.* Ergo bonus fœnerator acquiret gratiam, execrationem improbus.

Eccli. VIII, 16.

Eccli. XXIX, 27.

Prov. XVII, 16.

Prov. XXII, 26 et 27.

[1] Cod. A, *fefellit.*

[2] Maur. *venit.*

[3] Mss. A, N', *Currendum.*

[4] Cod. A, *constringas.* Cod. N', *obstringas.*

[5] LXX interp. ἔδωκεν γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπέρ σου. Ἀγαθὰ ἐγγύου ἀνατρέψει ἁμαρτωλός. Unus mss. atque edit. Complut. ut Nobilius docet, ἔδωκεν γὰρ τὴν ψυχήν αὐτοῦ ὑπέρ σου. Ἀγαθὴν ἔγγυην, etc. Sed Ambrosium legisse oportet, ἔδωκεν γάρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπέρ σου ἀγαθήν. Ἐγγυὴν, etc., quemadmodum observavit idem Nobilius. (Edit. Maur.)

[6] Latinius conjicit reponendum, *nam veri amici obsecratus, etc.* Verum ista conjectura nihil est opus, ut dispicienti planum fiet: modo ante verba *moveris,* et *erubescis,* subintelligat particulam, *si.* Ad illa vero *si debito solvendo,* etc., subintelligenda vox *amicus.*

[7] Mss. Torn. et Vict. cum editt. *numismatis quantitate.* Sed cum Thuan., Laud., Dion. et Colb. legendum, *nominis quantitate; nomen* enim hac in materia idem est ac *debitum.* Unde istæ locutiones, nomina contrahere, nomina dissolvere, et similes. (Edit. Maur.)

[8] Cod. A, *amicos tuos.*

CAPUT XXIV.

Quomodo Tobias in mercedis solutione nobis imitandus; quodve fœnerandi genus idem nos doceat.

91. Sed non his tantum virtutum finibus contentus sanctus Tobias, mercenario quoque scivit solvendam esse mercedem, dimidum
Tob. IV, 15. usque obtulit; meritoque pro mercenario invenit
Tob. XII, 5. Angelum. Et tu unde scis ne forte justum aliquem mercede defraudes, pejus si infirmum? Væ enim illi qui scandalizaverit unum de pusillis istis! Qui scis an in eo Angelus sit? Neque enim dubitare debemus quod in mercenario possit esse Angelus, cum esse possit Christus, qui in minimo quoque esse consuevit.

92. Redde ergo mercenario mercedem suam, nec eum laboris sui mercede defraudes; quia et tu mercenarius Christi es, et te conduxit ad vineam suam, et tibi merces reposita est cœ-

A lestis. Non ergo lædas servum operantem in veritate, neque mercenarium dantem animam suam: non despicias inopem qui vitam suam labore exercet suo, et mercede sustentat. Hoc est enim interficere hominem, vitæ suæ ei debita subsidia denegare. Et tu mercenarius es in hac terra: da mercedem mercenario, ut et tu possis dicere Domino, cum precaris: *Da mercedem, Domine,*[1] *sustinentibus te.* Eccli. XXVI, 18.

93. Tobias tibi dicit: *Luxuria mater est fa-*
B *mis*, in quo continentiam docet. Dicit etiam: Tob. IV, 14.
Mercedem omni homini qui penes te operatus fuerit, redde eadem die, et non maneat penes te merces hominis: et merces tua non minorabitur. Ibid. 15.
Dicit tibi: *Noli vinum bibere in ebrietatatem.* Ibid. 16.
Dicit tibi: *De pane tuo communica esurientibus.* Ibid. 17.
Vide quid te fœnerare cupiat: *Et de vestimentis tuis nudos tege: ex omnibus quæ abundaverint tibi, fac eleemosynam. Omni tempore benedic Dominum.* In his itaque fœnus æternum est, et Ibid. 18 et seq.
C usura perpetua.

[1] Cod. A omitt. *Domine.*

APPENDICULA

AD LIBRUM DE TOBIA

Nimis sero egregium Mazocchii opus pervolventes *Commentarii in Marmoreum Neapol. Kalendarium*, ad dies 29, 30 Junii *sancti Petri et Pauli*, nota 654, in nonnulla incidimus quæ præclarus eruditus de Ambrosii libro in Tobiam edisserit, quibus nempe ejus genuinitatem e locutionibus vindicat, eumque pro merito commendat. Sed quod maxime refert, quoque lectores nostros defraudare noluimus, insignem proponit emendationem unius sententiæ num. 46 ejus libri quæ maximo plausu excipienda est. Ad illa nempe quæ paullo post initium de Moysis lege habentur: « Quum de aliis peccatis semel *aut* multum iterata admo-« nitione præscripserit, de fœnore sæpius intimavit; » jure animadvertit sensus incongruentiam, quam frustra auferre conatus est Latinius substituendo *ut* particulæ *aut*, dum hanc substitutionem merito improbarunt Maurini, quorum notam et nos retulimus, quin tamen vel ipsi aptum sensum exhibere valuerint. Notat vero Mazocchius, simplici aspiratione initiali vertendo *aut* in *haut* locum optime emendari, quia docente grammatico Victorino, *haud* ante vocales, *haut* vero ante consonas scribendum erat, quam legem ignorantes notarii, asperum spiritum (*h*) ut incongruum expunxerunt, atque ita lectionem sensumque corruperunt. Locus itaque ita restituendus esset: « Quum de aliis peccatis (Lex mosaica) semel *haut* (nempe « *non*) multum iterata admonitione præscripserit, de fœnore *sæpius* intimavit. » Hac lectione tantum habetur recta logica correspondentia inter priorem et alteram periodi partem. Iste enim habendus est genuinus sententiæ sensus: Cum vetus mosaica lex de aliis peccatis *semel*, videlicet uno tantum loco, et quidem eo ipso unico loco ejusmodi admonitione quæ pluribus verbis iterata non sit, præcepta dederit; de fœnore e converso *sæpius*, id est non paucis numero locis divina præscripta proposuit. Hac tantum ratione intellecta Ambrosii verba nullam exhibent contradictionem, et aptissimum fundunt sensum. Ad hujus vero interpretationis confirmationem id quoque animadvertisse proderit, grammaticum Victorinum hæc ipsa verba *haut multum* quæ in Ambrosio occurrunt, protulisse ut exemplum legis a se propositæ, quod vox *haud*, ita scribenda ante litteram vocalem, scribenda esset *haut* ante consonantem; profert enim in exemplum pro casu priori, quando nempe vocem *haud* sequitur vocalis: *haud aliter muros; haud equidem:* pro altero autem casu, quando nempe scribenda esset ante vocem incipientem a consonanti: *haut dudum; haut multum; haut placitura refer.* Ita sane locus in Ambrosii interpretatione inter difficiliora difficillimus absque ullo labore, et ex certa quamvis obliterata lege latinæ orthographiæ, ad optimum fundendum sensum compositus est.

ELENCHUS

MANUSCRIPTORUM NECNON EDITORUM CODICUM

AD QUOS IN EDITIONE CONCINNATA

A PATRIBUS ORDINIS BENEDICTINI CONGREGATIONIS SANCTI MAURI

EXACTA ET CASTIGATA SUNT EA SANCTI AMBROSII OPERA

QUÆ HOC PRIMO VOLUMINE COMPREHENDUNTUR

Cum editio hæc nostra juxta Maurinam præcipue fuerit adornata, ita ut interdum tantummodo ab ejus lectionibus recesserit, et in notis quoque mss. codicum el typographicarum editionum, quibus benemerentes ii Patres usi sunt, frequens recurrat mentio, ideo hunc quoque catalogum exhibendum duximus, ut lectoribus ex omni parte satisfiat, et breviationes in ipsis notis occurrentes intelligere ipsi queant. Profertur vero elenchus iste prout extat in ipsa Maurina editione, ed ideo in supputatione temporis habenda ratio est annorum qui ab ejus impressione decesserunt; pariterque animadvertendum, revolutione elapsi sæculi monasteria sublata fuisse quorum in hoc frequentissima occurrit mentio, et illorum codices vel dispersos fuisse, vel ad Nationalem Bibliothecam Parisios fuisse asportatos.

LIBRI HEXAEMERON

COLLATI SUNT CUM MSS.

Vaticanis, seu variantibus lectionibus e Vaticana bibliotheca excerptis.
Corbejensi alias, nunc Sangermanensi, scripto litteris Longobardicis, et annos plus minus 800 præferente.
Corb. altero, nunc etiam Sangerm. sed recentioris manus.
Sangerm. tertio non remotæ etiam antiquitatis.
Thuaneo alias, nunc Colbertino annorum circiter 700.
Colb. altero, annorum non amplius 400.
Victorinis duobus, annorum etiam non multo amplius 400.
Regio uno adhuc ævi recentioris.
Dionysiano uno annorum, ut videtur, 500.
Carnutensi, nimirum e monasterio sancti Petri in Valle, uno litteris Longobardicis ante 800 annos exarato.
Bigotiano uno annorum, uti videtur, plusquam 600.
Gemeticensi uno ann. circiter 500.
Benigniano uno, hoc est, e monasterio S. Benigni Divionensi, eleganti, atque annos 800 præ se ferente.
Remigiano uno, id est, e monasterio sancti Remigii apud Remos, annorum similiter 800.
Cænomanensi uno, sive monasterii sancti Vincentii Cænom. ætate non multo inferiore scripto.

ITEM CUM EDITIONIBUS

Amerbachii vulgata Basileæ anno 1492.
Erasmi apud cl. Chevallonium, Parisiis an. 1529.
Joh. Gillotii apud Guil. Merlin, etc. Parisiis an. 1568.
Cardinalis Felicis de Monte alto, apud Domin. Basam Romæ an. 1579.
Ejusdem Cardinalis excussis Parisiis, an. 1603, 1614, 1642 et 1661.

Porro cum ferme ad easdem edit. quilibet hujus voluminis tractatus sint castigati, ipsarum in posterum recensionem prætermittemus.

LIBER DE PARADISO

COLLATUS EST CUM MSS.

Vat. seu variant. lection. de quibus supra.
Claromontano, seu e collegio Lud. Magni, uno an. 800.
Thuan. nunc Colb. uno ann. 800.
Colb. alio annorum circiter 500.
Bigot. uno ann. ferme 600.
Laudino, seu Canonicorum reg. sancti Laudi Rotomagensis, uno ann. ad summum 300.
Gemet. uno ann. circiter 600.
Michaelino, seu e monasterio sancti Michaelis in periculo maris, uno ejusdem ætatis.
Remensi, sive Ecclesiæ B. Mariæ apud Remos, uno, quem cum eidem Ecclesiæ Hincmarus archiepiscopus dederit, scriptum ante annos 800 dubium non est.
Remig. uno annorum circiter 400.
Theodericensi, seu e monasterio sancti Theoderici prope Remos, uno ann. 500.
Benign. uno ann. 800.
Tornacensi, seu e monasterio sancti Martini Tornacensis, uno ann. etiam 500.

LIBRI DE CAIN ET ABEL

CASTIGATI SUNT AD MSS.

Vatic. duos optimæ notæ.
Benign. unum ann. 800.
Floriacensem, seu e monasterio sancti Benedicti ad Ligerim, unum antiquæ manus.
Laudinum unum recentiorem quidem, sed satis emendatum.

LIBER DE NOE ET ARCA

RECENSITUS EST AD MSS.

Vatic. duos, ut supra.
Corb. nunc Germ. unum ann. circiter 800.
Colb. unum ann. fere 500.
Mazarinum e bibliotheca regia, non sane perantiquum, sed accuratissime exaratum.
Tornacensem unum ann. 500.
Longipontinum, seu e monasterio Longipontis ordinis Cistert. unum ann. etiam circiter 500.
Valliclarensem, seu e monasterio Vallis-Claræ ord. quoque Cistert. unum ejusdem similiter ætatis.

LIBRI DE ABRAHAM

COLLATI SUNT CUM MSS.

Vat. seu lection. Vat. ut supra.
Corb. nunc. Germ. uno ann. 800.
Colb. uno ann. circiter 500.

Mazar. nunc regio ann. non amplius 300.
Reg. alio, valde imperfecto, nec ætatis remotioris.
Vallic. uno annorum plus minus 500.
Long. uno ejusdem ferme antiquitatis.
Theod. uno etiam ann. circ. 500.
Torn. uno similiter æquali superioribus.

LIBER DE ISAAC ET ANIMA

CASTIGATUS EST AD MSS.

Vatic. de quibus supra.
Thuan. unum, nunc Colb. ann. 800.
Colb. alium ann. paulo minus 500.
Bigot. unum, etiam ann. circ. 600.
Ebrulphensem, seu e monasterio sancti Ebrulphi, unum non multo inferioris ætatis.
Remig. unum annorum ut minimum 400.
Theod. unum ann. 500.
Torn. unum ann. etiam 500.
Long. unum, et Vallic. unum ejusdem antiquitatis.
Joyacensem, hoc est, e monasterio de Joyaco Cistert. ordinis, unum annorum amplius 400.

LIBER DE BONO MORTIS

COLLATUS EST CUM MSS.

Vatic. ut supra.
Thuan. nunc Colb. uno ann. 800.
Colbert. alio ann. prope 500.
Regiis duobus ann. amplius 400.
Bigot. uno ann. circ. 600.
Pratellensi, seu e monasterio sancti Petri de Pratellis, uno ann. pariter 600.
Michael. uno ejusdem propemodum ætatis.
Albiniano, hoc est, e monasterio sancti Albini Andegavensis, uno bonæ antiquitatis.
Cænom. uno ejusdem notæ.
Floriac. uno ævi non inferioris.
Remig. uno ann. circiter ann. 400.
Theod. ann. amplius 500.
Torn. uno, Long. uno, Vallic. uno, Joyac. etiam uno: qui omnes sunt ejusdem fere antiquitatis.

DE JACOB ET VITA BEATA

RECENSITUS EST AD MSS.

Vatic. seu variantes lectiones, ut supra.
Thuan. nunc Colb. unum ann. 800.
Colb. alium ann. fere 500.
Victor. unum ætatis paulo antiquioris.
Bigot. unum ann. plusquam 600.
Remig. unum ann. ut minimum 400.
Theod. unum ann. 500.
Tornac. unum propemodum ejusdem ætatis.
Long. unum, Vallic. unum, Joyac. unum, etiam ann. circ. 500.

DE FUGA SÆCULI

CASTICATUS EST AD MSS.

Vatic. seu variantes lectiones, de quibus supra.
Thuan. nunc Colb. unum ann. 800.
Colb. alium ann. ferme 700.
Colb. tertium et quartum, ann. circ. 500.
Vict. unum ann. amplius 600.
Bigot. unum ann. haud minus 600.
Pratell. unum ann. etiam circ. 600.
Fiscanensem unum ann. 500.
Ebrulph. unum ætatis non inferioris.
Albin. unum optimæ notæ.
Remig. unum ann. circ. 400.
Theod. unum ann. 500.
Torn. unum æqualis ætatis.
Alnetinum, hoc est, e monasterio B. M. de Alneto Cistert. ord. unum, anno circ. 500.
Vallic. unum ejusdem similiter ætatis.

DE JOSEPH PATRIARCHA

COLLATUS EST CUM MSS.

Vatic. seu var. lect. de quibus supra.
Corb. nunc Germ. uno ann. 800.
Germ. alio ann. 400.
Colbert. uno ann. cir. 500.
Fulientino, seu e monasterio S. Bernardi Paris. uno etiam ann. non minus 500.
Ebrulph. uno, Michael. uno, Albin. uno } ejusdem ætatis.
Benign. uno ann. 800.
Laudunensi, sive insignis Ecclesiæ Laudunensis, uno ann. 700.
Theod. uno, Torn. uno, Vallic. uno } ann. circ. 500.

DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM

CASTICATUS EST AD MSS.

Vatic. seu variantes lectiones de quibus supra.
Corb. nunc Germ. unum ann. 800.
Germ. alium ann. 400.
Regium unum, Full. unum, Ebrulph. unum, Michael. unum, Albin. unum, Theod. unum } ann. circ. 500.
Tornac. unum ann. 500.
Laud. unum ann. 700.
Benign. unum ann. 800.

DE ELIA ET JEJUNIO

COLLATUS EST CUM MSS.

Vatic. seu variantibus lectionibus, de quibus supra.
Thuan. nunc Colb. uno ann. 1000.
Colb. alio ann. circ. 500.
Germ. uno ann. 500.
Victor. uno ejusdem ætatis.
Michael. uno ann. circ. 600.
Laudun. uno ann. ferme 700.
Tornac. uno ann. 500.
Vallilue. seu e monasterio Vallis Lucentis Cirstert. ord. uno ejusdem ætatis.

DE NABUTHE JEZRAELITA

RECENSITUS EST AD MSS.

Vatic. seu variantes lectiones, de quibus supra.
Thuan. unum, nunc Colbert. ann. 1000.
Thuan. alterum, nunc etiam Colb. sed recentiorem.
Colbert. tertium ann. amplius 500.
Colb. quartum ejusdem ætatis.
Clarom. unum ann. 800.
Mazar. unum, nunc Reg. ann. 300.
Dionys. unum ann. 500.
Pratell. unum ann. plusquam 600.
Gemet. unum ætatis haud multo inferioris.
Laudinum unum, sed recentiorem.
Michael. unum ann. circiter 600.
Albin. duos ejusdem aut supparis ætatis.
Vindocinensem unum, hoc est e monasterio SS. Trinitatis Vindoc. ann. circ. 700.

Remen. unum ab Hincmaro datum, proindeque ann. ut minimum, 800.
Remig. unum sat bonæ notæ.
Laudun. unum ann. circ. 700.
Theod. unum, ann. amplius 500.
Benig. unum ann. 800.
Tornac. unum ann. 500.
Pontiniacensem, seu e monasterio Pontin. ord. Cirstert. unum, ann. circiter 500.
Carolilocensem, seu e monasterio Caroliloci ejusdem ord. Cistert. unum, ætatis etiam non inferioris.

LIBER DE TOBIA

COLLATUS EST CUM MSS.

Vatic. seu variant. lect. ut supra.
Thuan. nunc Colbert. uno, ann. 1000.
Colbert. alio, Victor. uno, Dion. uno, Tornac. uno } ann. circ. 500.
Laudun. uno ann. 700.

ELENCHUS EXEMPLARIUM

QUÆ AD HANC PARANDAM EDITIONEM JUGI EXAMINE DISCUSSA SUNT
QUOAD LIBROS QUI HOC PRIORI VOLUMINE EXHIBENTUR.

PRO HEXAEMERON

Sigla **A** designatus, codex mss. in Bibliotheca Canonicorum insignis Basilicæ S. Ambrosii asservatus, scriptusque ab anno 1140 ad 1149.
Sigla **M**, codex mss. Bibliothecæ Canonicorum insignis Basilicæ Modoetianæ, exaratus sæculo IX.
Sigla **N**, codex mss. Bibliothecæ Canonicorum Cathedralis Ecclesiæ Novariensis; sæculo XI non posterior.
Sigla **P**, codex mss. olim Archiepiscopi Mediolanensis *Pigolpassi*, nunc Bibliothecæ Ambrosianæ, signatus *Q. 54 Sup.*; sæculo XII confectus.
Sigla **a**, codex mss. Bibliothecæ Ambrosianæ signatus *R. 82 Sup.*; sæculo XI conscriptus.
Sigla **b**, codex mss. ejusdem Bibliothecæ signatus *F. 117 Sup.*; sæculo item XI confectus.
Sigla **c**, codex mss. ejusdem Bibliothecæ, signatus *H. 51 Inf.*
Sigla **P-A** indicantur notæ autographæ doctissimi *Francisci Pigolpassi*, Archiepiscopi, quæ inveniuntur in margine ad Cod. **A**.
Sigla **P-P**, item ejusdem notæ ad Cod. **P** appositæ.[1]
Demum sigla **Ed. Med.** editio Mediolanensis anni 1477.

PRO LIBRO DE PARADISO

Mss. codices præcedentes, exceptis **P** et **c**.
Sigla **B** designatus, codex olim religiosæ domus S. Barnabæ Mediol., nunc Bibliothecæ Ambrosianæ, *I. 52 Inf.*; e sæculo XV ineunte.
Sigla **N'**, Cathedralis Novariensis alter, e sæculo XII.

PRO LIBRIS DE CAIN ET ABEL

Mss. codices **A, M, N, a, b.**

PRO LIBRO DE NOE ET ARCA

Unus codex **N'**.

PRO LIBRIS DE ABRAHAM

Codices **A** et **N'**.
Pro fragmento libri I codex qui designatur littera **B** (non idem ac alter **B**), eo quod pertineret olim ad Bobbiense monasterium, nunc in Bibliotheca Ambrosiana, *I. 101, Sup.*

PRO LIBRO DE ISAAC ET ANIMA

Mss. codices **A, N'**.
Editio Mediol. anni 1491; quæ in notis æque designatur sigla **Ed. Med.**

PRO LIBRO DE BONO MORTIS

Mss. codices **A, N'**.
Littera **a** (non idem ac præcedens), codex Ambrosianæ Biblioth. *I. 119, Sup.*
Littera **b** (æque alius a præcedenti), item Bibl. Ambr. *I. 118, Inf.*

PRO LIBRO DE FUGA SÆCULI

Mss. codices **A, N', a, b** (libri antecedentis).
Littera **c** codex Bibliothecæ Ambros. *H. 62, Inf.*, sæc. circiter XII, nec ipse confundendus cum precedenti **c**.
Ed. Med. anno 1491.

PRO LIBRO DE JACOB ET VITA BEATA

Mss. codices **A, N', c** (Bibl. Ambr. *H. 62, Inf.*)

PRO LIBRO DE JOSEPH PATRIARCHA

Iterum præcedentes codices **A, N'**.

PRO LIBRO DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM

Rursus codices **A, N'**.

PRO LIBRO DE ELIA ET JEJUNIO

Codex **N'**, et cod. **a**, Biblioth. Ambr. *I. 51, Inf.*, qui sæculo XV adscribitur.

PRO LIBRO DE NABUTHE JEZRAELITA

Unus codex **N'**, de quo supra.

PRO LIBRO DE TOBIA

Codices mss. **A, N'**.

1) Has notulas anecdotas edendas existimavimus ut testimonium studiorum atque doctrinæ præclari illius Ecclesiæ mediolanensi Pastoris.

INDEX

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ HOC VOLUMINE DECLARANTUR

NB. Prior numerus indicat columnam, secundus numerum capitis.

GENESIS

I. 1. *In principio fecit Deus cœlum et terram.* 3, 5
2. *Terra autem erat invisibilis et incomposita.* 16, 25
Tenebræ erant super abyssum. 19, 28
Et Spiritus Dei superferebatur super aquas. 19, 29
3. *Et dixit Deus: Fiat lux.* 23, 33
4. *Et discrevit inter lucem et tenebras,* etc. 24, 34
6. *Fiat firmamentum inter mediam aquam,* etc. 29, 4
7. *Et discrevit Deus inter medium aquæ quæ erat sub firmamento.* 31, 8
8. *Et vocavit Deus firmamentum cœlum,* etc. 38, 15
9. *Congregetur aqua quæ est sub cœlo in congregationem unam, et appareat arida.* 41, 1; 51, 17
10. *Et vidit Deus quia bonum.* 52, 20
11. *Germinet terra herbam fœni,* etc. 55, 25
14. *Fiant luminaria in firmamento cœli ad illuminationem terræ.* 82, 5
20. *Producant aquæ reptilia,* etc. 106, 2
Volatilia circa firmamentum cœli. 38, 15
24. *Producat terra animam viventium secundum genus,* etc. 155, 4
26. *Faciamus hominem ad nostram imaginem et similitudinem nostram.* 172, 40
II. 2. *Et requievit die septimo,* etc. 320, 42
5. *Non erat pluvia super terram, nec homo terram operabatur,* etc. 343, 86
8. *Et plantavit Deus paradisum in Eden, secundum Orientem,* etc. 197, 1
9. *Produxit Deus lignum speciosum ad adspectum, et bonum ad escam, et lignum,* etc. 199, 7
10. *Dividitur hic fons in quatuor initia. Nomen est uni Phison,* etc. 203, 14
15. *Et apprehendit Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari, et custodire.* 207, 24
16. *Ex omni ligno quod est in paradiso ad escam, edes, de ligno,* etc. 209, 26
18. *Non est bonum solum esse hominem.* 222, 46
Faciamus ei adjutorium simile sibi. 223, 48
20. *Imposuit Adam nomina omnibus pecoribus,* etc. 224, 49
21. *Et immisit Deus soporem in Adam, et obdormivit.* 224, 50
III. 1. *Serpens autem erat sapientior omnium bestiarum quæ erant,* etc. 227, 54
2. *Et dixit serpens mulieri: quid utique dixit Deus,* etc. 228, 56; 233, 61
7. *Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam.* 235, 68
9. *Adam ubi es?* 236, 68
10. *Vocem tuam audivi in paradiso, et timui,* etc. 628, 25
13. *Serpens decepit me, et manducavi.* 237, 71
14. *Supra pectus tuum et in utero tuo ambulabis,* etc. 239, 74; 556, 41
15. *Et inimicias ponam inter te, et inter mulierem.* 556, 43
17. *Maledicta terra in operibus tuis: in tristitia,* etc. 240, 75; 241, 76
22. *Factus est Adam tanquam unus ex nobis.* 237, 70; 690, 8
IV. 1. *Adquisivi hominem per Deum.* 247, 2
2. *Et adjecit parere Abel.* 251, 10
Et factus est Abel pastor ovium, Cain autem operabatur terram. 252, 11
3. *Et factum est, post dies obtulit Cain ex fructibus terræ munus,* etc. 261, 25
7. *Si recte offeras, non autem recte dividas, peccasti, quiesce.* 283, 18
Tu princeps es illius. 287, 25
8. *Eamus in campum.* 287, 26
9. *Nescio: numquid custos fratris mei ego sum?* 288, 28
10. *Sanguis fratris tui ad me clamat.* 288, 27; 386, 47; 606, 48
13. *Major causa mea est, quam ut dimittatur mihi, si derelinques,* etc. 290, 32
15. *Omnis qui occiderit Cain, septies vindictam exsolvet Dominus,* etc. 291, 34
29. *Hic faciet nos requiescere ab operibus, et a tristitia, et a terra,* etc. 301, 2
VI. 3. *Non permanebit spiritus meus in hominibus, quia carnes sunt.* 304, 7
4. *Gigantes autem erant in terra in diebus illis.* 305, 8
7. *Et delebo omnem resurrectionem carnis a facie terræ, ab homine usque ad pecus,* etc. 306, 10; 321, 45
12. *Corrupit omnis caro viam suam.* 307, 12
14. *Fac igitur tibi arcam de lignis,* etc. 308, 13
16. *Ostium ex adverso facies.* 188, 72; 312, 24
17. *Quæcumque sunt in terra, morientur.* 315, 31
18. *Statuam testamentum meum ad te.* 317, 35
Intra tu et omnis domus tua, etc. 317, 36
VII. 2. *Ex omnibus animantibus mundis tolle septena et septem,* etc. 318, 39
5. *Et fecit omnia Noe quæ mandavit ei Dominus Deus.* 323, 47
11. *Et rupti sunt omnes fontes abyssi, et cataractæ cœli aperti sunt.* 324, 49
12. *Qradraginta diebus, et quadraginta noctibus facta est pluvia super terram.* 321, 43
16. *Et clausit Dominus a foris arcam.* 325, 50
23. *Delevit Deus omne quod erat super faciem terræ.... et derelictus,* etc. 327, 54
VIII. 1. *Memor fuit Dominus Noe,* etc. 328, 56
2. *Clausi sunt fontes aquarum, et cataractæ cœli.* 330, 59
4. *Et sedit arca septimo mense, die septima et vigesima mensis.* 330, 60
7. *Donec siccaret aqua a terra.* 332, 63
11. *Regressa est igitur columba ad vesperam,* etc. 334, 67
13. *Et denudavit Noe tectum arcæ.* 337, 72
16. *Et dixit Dominus Deus ad Noe: Exi de arca tua, tu et uxor tua, et filii tui,* etc. 338, 75
18. *Exivit ipse et uxor ejus,* etc. 339, 76
20. *Et ædificavit Noe aram Deo,* etc. 340, 78

21. *Et dixit Dominus Deus: Recogitans non adjiciam maledicere,* etc. **340**, 80
22. *Semen et messis, frigus et æstus, hyems et æstas, die et nocte non requiescent.* **341**, 82

IX. 1. *Et Benedixit Dominus Noe, et filios ejus, dicens: Crescite,* etc. **343**, 86
3. *Omnia reptilia quæ sunt viva, erunt vobis in escam.* **344**, 88
20. *Et cœpit Noe homo agricola esse terræ.* **78**, 72; **352**, 107
21. *Et bibit de vino, et inebriatus est.* **78**, 72 **353**, 111.
22. *Vidit Cham pater Chanaam nuditatem patris,* etc. **354**, 114
24. *Et sobrius factus est Noe a vino,* etc. **356**, 118
26. *Benedicens filium suum Sem, ait Noe: Benedictus Dominus Deus Sem,* etc. **357**, 120; **358**, 122
28. *Vixit autem Noe post diluvium trecentis quinquaginta annis.* **358**, 123

X. 5. *Rhodus et aliæ insulæ sunt nationum.* **359**, 124
9. *Sicut Nembroth gigas venator ante Deum.* **360**, 128

XII. 1. *Exi de terra tua et de cognatione tua,* etc. **367**, 3; **405**, 2
2. *Benedicam te, et faciam te in gentem magnam.* **405**, 4
4. *Exiit Abraham quemadmodum locutus est ei Dominus,* etc. **406**, 5
6. *Et perambulavit Abraham usque ad locum Sychem ad quercum altam.* **368**, 5; **408**, 8
7. *Apparuit autem Dominus Abram, et ædificavit ibi altare Domino,* etc. **408**, 9
13. *Dic ergo, obsecro te, quod soror mea sis,* etc. **411**, 15
17. *Afflixit autem Dominus Pharao afflictionibus magnis,* etc. **369**, 7; **412**, 18

XIII. 1. *Adscendit ergo Abram de Ægypto, ipse et uxor ejus,* etc. **413**, 19
5. *Et Lot qui ambulabat cum Abram, erant oves,* etc. **415**, 24
6. *Divisit Abraham, quia non capiebat illos terra,* etc. **371**, 12; **416**, 26
9. *Si tu in sinistram, ego in dexteram: vel si tu,* etc. **419**, 32
10. *Et levavit oculos Lot, et elegit irriguam regionem Jordanis.* **371**, 13; **420**, 33
14. *Et dixit Deus ad Abram, postquam recessit Lot ab illo: Respice oculis tuis, et vide,* etc. **421**, 37
17. *Surge et perambula terram in longitudinem, et in latitudinem; quia tibi dabo eam, et semini tuo in æternum.* **422**, 39

XIV. 14, 15. *Numeravit Abram trecentos decem et octo vernaculos suos, et percussit eos.* **372**, 15; **424**, 42
23. *Nihil sumam ab omnibus tuis,* etc. **426**, 46

XV. 1. *Noli timere, Abram, ego protegam te, merces tua multa erit valde.* **373**, 18 **426**, 47.
2. *Quid mihi dabis? Ego autem dimittor sine filiis.* **427**, 48
3. *Quia mihi semen non dedisti, vernaculus meus mihi,* etc. **373**, 19
5. *Eduxit eum foras,* etc. **427**, 48
6. *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam.* **374**, 21
8. *Quomodo intelligam quia heres ejus sum?* **427**, 49
11. *Divisit Abraham corpora, et consedit illis.* **431**, 55
12. *Solis occasu excessus cecidit super eum,* etc. **434**, 61
17, 18. *Cum jam sol esset ad occasum, flamma facta est,* etc. **438**, 67

XVI. 1. *Igitur Sarai uxor Abram, non genuerat liberos, sed habens,* etc. **441**, 72
6. *Ecce ancilla tua in manibus tuis, utere ea,* etc. **378**, 26
8. *A facie Sarræ dominæ meæ fugio.* **378**, 26

XVII. 1. *Ego sum Deus tuus, emerere in conspectu meo, et esto sine querela,* etc. **378**, 27: **442**, 76
6. *Augebo te valde,* etc. **443**, 77
10. *Circumcidatis omne masculinum vestrum, et circumcidatis carnem vestram,* etc. **444**, 78; **446**, 82
15. *Sarai uxorem non vocabis Sarai, sed Sarram.* **448**, 85
17. *Et cecidit in faciem Abraham, et risit,* etc. **380**, 31; **449**, 86
19. *Etiam ecce Sarra uxor tua pariet tibi filium* ..... etc. **449**, 89

XVIII. 2. *Et respiciens oculis vidit, et ecce tres viri stabant secus illum,* etc. **382**, 33
6. *Et festinavit Abraham in tabernaculum ad Sarram, et dixit ei: Festina, et consperge tres mensuras similaginis.* **263**, 30; **383**, 37
8. *Manducaverunt illi: Abraham autem stabat sub arbore,* etc. **384**, 41
9. *Dixit autem ad illum: Ubi est Sarra uxor tua? Qui respondit,* etc. **384**, 42
10. *Risit autem Sarra.* **385**, 43 *Revertar ad te in futurum, et erit Sarræ filius.* **450**, 90
17. *Non celabo Abraham puerum meum, quæ ego faciam.* **385**, 45
20. *Clamor Sodomorum et Gomorrhæ impletus est: descendam,* etc. **386**, 46
24. *Si fuerint quinquaginta justi in civitate,* etc. **386**, 48

XIX. 1. *Venerunt autem Angeli duo in Sodomam ad vesperam.* **387**, 50
5. *Viri autem civitatis Sodomorum circumdederunt domum,* etc. **387**, 52

XX. 3. *Ecce tu morieris propter mulierem. Hæc autem,* etc. **390**, 59
6. *Et ego cognovi quoniam puro corde fecisti hoc, et peperci tibi,* etc. **391**, 59

XXI. 6. *Dixit ei Sarra: Risum mihi fecit Dominus, quicumque,* etc. **391**, 62
7. *Et dixit Sarra: Quis annuntiabit Abrahæ, quoniam lactat infantem Sarra?* **392**, 63
8. *Fecit autem Abraham cœnam magnam, qua die ablactatus est Isaac filius ejus.* **392**, 64
9, 10. *Ejice ancillam et filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio meo Isaac.* **392**, 65
12. *Non sit durum ante te de puero, et de ancilla. Omnia,* etc. ibid.

XXII. 1. *Et factum est post hæc verba, Deus tentavit Abraham,* etc. **393**, 66
2. *Accipe filium tuum amantissimum quem dilexisti Isaac et vade in terram,* etc. **394**, 67
3. *Exsurgens mane stravit asinam suam: et adhibuit secum* etc. **263**, 29
5. *Sedete hic cum asina: ego autem et puer pertransibimus,* etc. **395**, 71
6. *Accepit autem ligna holocausti, et imposuit Isaac filio suo,* etc. **396**, 72
7. *Dixit autem Isaac ad Abraham patrem suum: Pater. Qui dixit: Quid vis, fili?* etc. **396**, 73
8. *Deus providebit sibi ovem ad holocaustum, fili.* **396**, 74
9. *Et colligatis manibus ac pedibus Isaac filii sui, imposuit eum in aram super ligna.* **396**, 75
11. *Et dixit Angelus: Abraham! Abraham!* **397**, 76
12. *Non injicias manum in puerum,* etc. ibid.
13. *Et ecce aries unus hærens in virgulto.* **397**, 77
14. *Vocavit Abraham nomen loci,* etc. **397**, 78

XXIII. 3. *Et surrexit Abraham a mortuo.* **398**, 80
60. *Esto in millia millium, et semen tuum possideat adversariorum civitates.* **460**, 7
XXIV. 2. *Et vocavit puerum seniorem domus suæ.* **399**, 82
6. *Attende tibi, ne revoces filium meum illo,* etc, **400**, 86
10. *Et surgens puer profectus est Mesopotamiam.* **400**, 87
15. *Occurrit ei Rebecca habens hydriam super humerum,* etc. ibid.
16. *Descendens ad fontem implevit hydriam, et adscendit.* **458**, 2
XXV. 23. *Duæ gentes in utero tuo sunt, et duo populi,* etc. **248**, 4; **249**, 5; **465**, 18
32. *Ut quid mihi primatus?* **253**, 12
XXVII. 11. *Nosti quod Esau, frater meus homo pilosus sit, et ego lenis.* **481**, 60
22. *Vox quidem vox Jacob,* etc. **590**, 9
27. *Odor Jacob, odor agri pleni.* **78**, 72: **588**, 3
35. *Frater tuus veniens cum dolo, accepit benedictionem tuam.* **590**, 10
38. *Numquid una benedictio tibi est, pater?* **238**, 72
40. *Servies fratri tuo: erit autem cum deposueris et solveris jugum illius a collo tuo.* **592**, 13
45. *Mittam ad te, et accersiam te inde.* **548**, 21
XXVIII. 2. *Surgens vade in Mesopotamiam, in domum Bathuel.* **547**, 20
12. *Et vidit Angelos Dei adscendentes et descendentes.* **592** 16
22. *Do tibi Sichimam præcipuam super omnes fratres tuos,* etc. **659**, 11
XXXI. 3. *Revertere in terram patris tui,* etc. **593**, 20
32. *Cognosce si quid tuum est apud me.* **594**, 21
XXXII. 24, 25. *Et ecce vir luctabatur cum eo usque mane.* **597**, 30
32. *Propter hoc non manducant hodieque filii Israel nervum.* **598**, 31
XXXIII. 3. *Et adoravit septies in terra.* **596**, 27
XXXIV. 30. *Odiosum me fecistis, ita ut sævus videar.* **572**, 7
XXXV. 1. *Exsurgens adscende in locum Bethel.* **598**, 32
XXXVII. 7. *Putabam nos ligare manipulos in agro,* etc. **619**, 7
10. *Objurgavit illum pater ejus,* etc. **619**, 8
13. *Et misit in Sichem.* **620**, 9
27. *Venite, vendamus Joseph Ismaelitis.* **622**, 14
31. *Tulerunt autem tunicam ejus,* etc. **624**, 18
XXXIX. 7. *Immisit oculos uxor domini ejus in Joseph,* etc. **627**, 22
XL. 9. *Et narravit præpositus vini somnium suum,* etc. **630**, 29
XLI. 1. *Et factum est post biennium.* **631**, 33
25. *Septem vaccæ bonæ septem anni sunt,* etc. **633**, 37
51, 52. *Vocavitque nomen primogeniti Manasses,* etc. **656**, 4
XLII. 1, 2. *Et Jacob dixit filiis suis: Quare pigri estis? Ecce audivi,* etc. **636**, 43
XLIII. 3. *Respondit Judas: Denunciavit nobis vir ille sub adtestatione,* etc. **637**, 46
23. *Propitius sit vobis Deus, nolite timere; Deus enim vester,* etc. **639**, 50
25. *Paraverunt autem munera donec introiret Joseph meridie.* **640**, 52
29. *Hic frater vester est adolescentior?* **641**, 58
XLIV. 2. *Scyphum autem meum argenteum, et pretium quod dedit tritici, pone in ore sacci junioris.* **642**, 19
XLV. 2, 3. *Et emittens vocem cum fletu, ego sum, inquit, Joseph,* etc. **645**, 67
16. *Auditumque est celeri sermone vulgatum in aula regis,* etc. **646**, 74
23, 24. *Tantumdem pecuniæ et vestium mittens patri suo, addens,* etc. **647**, 77
25. *Et adscenderunt de Ægypto, et venerunt,* etc. **647**, 79; **648**, 80
XLVI. 1. *Et elevans se Israel venit ad puteum juramenti,* etc. **648**, 81
4. *Joseph mittet manum super oculos tuos.* **649**, 83
27. *Filii autem Joseph qui facti sunt ei in Ægypto, animæ novem,* etc. **175**, 46
XLVII. 9. *Omnes dies vitæ meæ, quos ago, breves et maligni.* **95**, 22
XLVIII. 1. *Nunciatum est Joseph quod ægrotaret pater suus:* etc. **655**, 2
XLIX. 3. *Ruben primitivus meus, tu virtus mea, et initium filiorum,* etc. **657**, 7
6. *In consilium eorum non veniat anima mea,* etc. **658**, 10
8. *Juda, te laudabunt fratres tui, et ipse erit,* etc. **622**, 13; **661**, 16
13. *Zabulon juxta mare habitabit,* etc. **665**, 26
14. *Issachar bonum concupivit,* etc. **666**, 30
16. *Dan judicabit populum suum,* etc. **667**, 32
19. *Gad tentatio, tentavit eum,* etc. **668**, 35
20. *Aser, pinguis ejus panis,* etc. **669**, 38
21. *Nephtalim vitis remissa,* etc. **670**, 41
22. *Filius ampliandus meus Joseph, filius ampliandus meus,* etc. **671**, 46
27. *Beniamin lupus rapax,* etc. **676**, 57

EXODI

III. 5. *Solve calceamentum pedum tuorum.* **465**, 16
VII. 1. *Posui te in Deum Pharaoni.* **250**, 7
XII. 2. *Hic mensis primus erit vobis in diebus anni.* **8**, 13; **338**, 73
5. *Agnus sine macula, mundus,* etc. **384**, 40
35. *Fecerunt filii Israel, sicut præceperat Moyses: et petierunt ab Ægyptiis vasa argentea et aurea.* **435**, 63
XIII. 2. *Quia omne masculinum adaperiens vulvam sanctum Domino vocabitur.* **444**, 78
13. *Omne quod aperit vulvam asinæ, mutabis ove.* **276**, 8
Si autem non mutabis, redimes. **276**, 9
XV. 21. *Equum et adscensorem projecit in mare.* **748**, 65
XVII. 6. *Percuties petram, et exiet aqua ex ea, et bibet populus.* **692**, 15
XXII. 25. *Quod si pecuniam fœneraveris pupillo,* etc. **779**, 46
26, 27. *Si pignus acceperis vestimentum propinqui tui, ante solis occasum restitues illud ne nudati appareat turpitudo.* **779**, 47
XXV. 11. *Et deaurabis eam auro mundissimo intus et foris.* **310**, 16

LEVITICI

XVII. 11. *Anima totius carnis, sanguis est.* **346**, 92
XXVI. 10. *Manducate vetera veterum,* etc. **283**, 19
19 *Erit tibi cælum super caput tuum æneum, et terra tua ferrea.* **38**, 16

NUMERORUM

III. 12. *Ecce tuli Levitas de medio filiorum Israel pro omni primogenito,* etc. **275**, 7
13. *In ea die qua interfeci omne primogenitum Ægypti, sanctificavi mihi omne primogenitum Israel.* **281**, 16
XXIII. 10. *Moriatur anima mea in animis justorum.* **509**, 15
20. *Initium nationum Amalec, et semen ejus peribit.* **9**, 14
XXXV. 13. *Sex civitates ad refugia erunt vobis,* etc. **539**, 5

DEUTERONOMII

IV. 9. *Attende tibi soli.* **173**, 42
24. *Ego sum ignis consumens.* **85**, 10
VIII. 11. *Attende tibi, ne obliviscaris,* etc. **262**, 26

IX. 4, 5. *Ne dicas in corde tuo, cum consumere cœperit Dominus Deus tuus gentes illas,* etc. 262, 28
XV. 6. *Fœnerabis gentibus multis: tu autem mutuum,* etc. 591, 12; 788, 63
XXI. 15. *Si fuerint homini duæ uxores, una earum dilecta, et altera,* etc. 253, 13
XXIII. 18, 19. *Non exiges a fratre tuo usuram pecuniæ, et usuram,* etc. 780, 48
XXIV. 10. *Si debitum tibi fuerit a proximo tuo quodcumque, non introibis in domum ipsius,* etc. 790, 69
XXVIII. 18. *Maledicta progenies ventris tui.* 787, 62
43, 44. *Advena qui est in te, adscendet super te: tu autem descendes in imum,* etc. 789, 66
XXXII. 6. *Quia nemo scit sepulturam ejus usque in hodiernum diem.* 250, 8
11. *Sicut aquila protegit nidum,* etc. 139, 60
22. *Dan catulus leonis, et effugiet ex Basan.* 668, 34
33. *Furor Draconum vinum eorum,* etc. 705, 52
XXXIII. 12. *Dilectus a Domino habitabit fidens, et Deus,* etc. 677, 58
13. *A benedictione Domini terra ejus, a finibus cœli, et a rore,* etc. 674, 53
17. *Decem millia Ephrem, et millia Manasses.* 675, 56
XXXIV. 5. *Per verbum Dei mortuus est.* 250, 8

JOSUE

XX. 6. *Erit in civitate refugii homicida ille, donec moriatur sacerdos magnus.* 543, 13

JUDICUM

XIV. 14. *De manducante exivit esca, et de forte et tristi exivit dulce.* 700, 39; 783, 53

I. REGUM

II. 30. *Honorificantes me honorificabo, et contemptor mei,* etc. 240, 74

II. REGUM

XXIII. 15. *Quis mihi potum dabit de lacu qui est in Bethleem ad portas.* 570, 3

III. REGUM

XX. 29. *Vidisti quemadmodum commotus est Achab a facie mea,* etc. 750, 70
XXI. 1. *Erat vinea Nabuthe Jezraelitæ in Israel juxta domum Achab regis Samariæ,* etc. 727, 6
4. *Et non manducavit panem suum.* 729, 15
10. *Deum benedixit et regem.* 740, 46
16. *Cum audisset Achab quia mortuus est Nabuthe, conscidit vestimenta sua.* 740, 47
19. *Occidisti, et possedisti hæreditatem; propter hoc in loco in quo linxerunt canes sanguinem Nabuthe, in eo lingent canes sanguinem tuum; et meretrices lavabuntur in sanguine tuo.* 740, 48
20. *Invenisti me, me inimicus meus.* 741, 50

IV. REGUM

II. 12. *Pater, pater, agitator Israel, et eques ejus.* 747, 64

IV. ESDRÆ *(apocrypho)*

VII. 32. *Quia cum venerit judicii dies, reddet terra defunctorum corpora, et pulvis reddet eas quæ in tumulis requiescunt, reliquias,* etc. 523, 45

JOB

IX. 25. *Fugerunt et non viderunt.* 555, 38
X. 9. *Memento, quia lutum me finxisti.* 507, 12
XXIX. 13. *Benedictio morituri in me veniat.* 519, 36
XXXVIII. 4. *Ubi eras cum fundarem terram? Indica mihi si habes scientiam,* etc. 13, 22
10. *Conclusi mare portis, et dixi: Usque huc venies,* etc. 13, 22

PSALMORUM

I. 1. *Beatus vir qui non abiit in concilio impiorum,* etc. 587, 2
4. *Non sic impii, non sit, sed tamquam,* etc. 360, 126
XVI. 8. *Custodi me, Domine, ut pupillam oculi,* etc. 95, 22; 184, 60
29. *Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine.* 521, 41
XVIII. 1. *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum,* etc. 37, 15; 430, 54
XIX. 4. *Et holocaustum tuum pingue fiat.* 282, 17
XXI. 19. *Diviserunt vestimenta mea sibi, et super vestem meam,* etc. 791, 73
XXII. 5. *Parasti in conspectu meo mensam adversus eos,* etc. 697, 33
XXIII. 4. *Qui non accepit in vanum animam suam.* 516, 28
XXIV. 13. *Anima ejus in bonis demorabitur.* 520, 39
XXVI. 4. *Unam petii a Domino, hanc requiram,* etc. 581, 30
XXXI. 1. *Beati illi quorum tecta sunt peccata.* 356, 117
XXXVI. 6. *Et educet sicut lucem justitiam tuam, et judicium tuum sicut meridiem.* 84, 8
25. *Junior fui, etenim senui: et non vidi justum derelictum.* 786, 59
XXXVIII. 7. *Thesauros condit, et ignorat cui congregat eos?* 730, 17
13. *Advena ego sum in hac terra, et peregrinus,* etc. 435, 62
XXXIX. 13. *Comprehenderunt me iniquitates meæ,* etc. 550, 25
XL. 1. *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem.* 737, 40
XLIII. 25. *Humiliata est in pulvere anima mea, adhæsit,* etc. 240, 74
XLIV. 2. *Eructavit cor meum verbum,* etc. 673, 51
XLV. 5. *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei.* 198, 4
XLVIII. 9. *Non accipiam de domo tua vitulos.* 749, 67
XLIX. 11. *Et species agri mecum est.* 60, 36
LIV. 8. *Ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine.* 351, 30
11. 12. *Vidi iniquitatem et contradictionem in civitate,* etc. 763, 12
LXI. 11. *Divitiæ si affluant, nolite cor apponere.* 733, 27
LXVII. 14. *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ,* etc. 204, 15; 765, 18
30. *Tibi offerent reges munera.* 143, 77; 749, 67
LXVIII. 11. *Operui jejunio animam meam.* 691, 9
LXXI. 14. *Ex usuris, et iniquitate liberavit eos.* 722, 14
LXXV. 1, 2. *Notus in Judæa Deus: et in Israel magnum nomen ejus.* 746, 61
3. *Et factus est in pace locus ejus.* 746, 62
6. *Omnes viri divitiarum.* 747, 63
7. *Dormitaverunt qui,* etc. 668, 33
12. *Orate et reddite Domine Deo vestro omnes qui,* etc. 749, 67; 749, 68
13. *Terribili, et ei qui aufert principum spiritum, et terribili apud reges terræ.* 750, 69
LXXVI. 3. *Ad te confugi, et non sum deceptus.* 558, 45
17. *Viderunt te aquæ, Deus,* etc. 42, 6
XCII. 1. *Dominus regnabit, decorem induit.* 671, 45
XCV. 13. *Exultabunt omnia ligna silvarum.* 198, 3
CII. 5. *Renovabitur ut aquilæ juventus tua.* 189, 74 510, 16.
CIII. 19. *Fecit lunam in tempora,* etc. 83, 7

24. *Quam magnificata sunt opera tua, Domine,* etc. 163, 21
28. *Aperiente te manum, implebuntur omnia bonitate.* 554, 36
CVI. 33. *Posuit flumina in desertum et exitus aquarum in sitim.* 51, 17
CIX. 2. *Et dominaberis in medio inimicorum tuorum.* 661, 17
4. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* 373, 16; 545, 16,
CXIII. 3. *Mare vidit et fugit, Jordanis conversus est retrorsum.* 42, 2
5. *Omnia quæcumque voluit, fecit.* 30, 5
CXIV. 9. *Placebo Domino in regione vivorum.* 529, 55
CXV. 15. *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* 504, 8
CXVIII. 36. *Declina cor meum in testimonia tua, et non in avaritiam.* 537, 1
37. *Averte oculos meos, ne videant vanitatem.* 538, 4
81. *Defecit anima mea in verbum tuum.* 249, 5
CXXXVIII. 6. *Mirabilis facta est cognitio tua ex me.* 178, 50
Si sumpsero pennas meas ante lucem. 551, 27
CXLII. 4. *Homo vanitati similis factus est.* 459, 4
CXLVIII. 5. *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit,* etc. 33, 10

PROVERBIORUM

I. 7. *Initium sapientiæ timor Domini.* 7, 12
III. 28. *Ne dixeris, cras dabo.* 743, 53
VI. 6. *Confer te ad formicam, o piger,* etc. 161, 16
8. *Vade ad apem, et vide quomodo operaria est,* etc. 145, 70.
VII. 14. *Sacrificium pacis est mihi, hodie reddo vota mea,* etc. 254, 14
20. *Non enim adest vir meus in domo,* etc. 254, 14
X. 19. *De multiloquio non effugies peccatum.* 267, 36; 348, 97
XVII. 2. *Divitum pauperes præpositi erunt, et proprii servi dominis fœnerabunt.* 746, 60
6. *Ejus qui fidelis sit, totus mundus divitiarum.* 422, 37
XIX. 17. *Fœnerat Domino, qui miseratur pauperi,* etc. 784, 55
XXVI. 9. *Spinæ nascuntur in manu ebriosi.* 696, 28
XXIX. 13. *Fœneratoris et debitoris sibi occurrentium prospectum amborum facit Dominus.* 768, 25

ECCLESIASTIS

I. 8. *Non satiabitur oculus videndo, et non satiabitur auris,* etc. 778, 44
II. 14. *Oculi sapientis in capite ejus.* 181, 55; 310, 17.
III. 2, 3. *Tempus enim pariendi, et tempus moriendi: tempus plantandi, et tempus,* etc. 777, 43
V. 3, 4. *Si voveris votum, non facias moram reddere illud,* etc. 261, 25
VI. 29. *Circuivit cor meum ut scirem impii lætitiam,* etc. 516, 28

SAPIENTIÆ

II. 24. *Invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum.* 227, 54
IV. 8, 9. *Senectus enim venerabilis.... et ætas senectutis,* etc. 599, 35

ECCLESIASTICI

VI. 9. *Cum amico misce animum tuum, non cum inimico.* 515, 26
XXVII. 12. *Stultus ut luna mutatur.* 102, 31
XXIX. 2, 3. *Redde proximo tuo in tempore, coangusta verbum, et fideliter age cum illo,* etc. 792, 78
13, 14. *Perde pecuniam propter fratrem et amicum,* etc. 762, 9
XXXI. 8. *Qui inventus est sine macula, et qui post aurum non abiit,* etc. 743, 55
28. *Splendidum in panibus benedicent labia justorum,* etc. 745, 59

ISAIÆ

I. 9. *Nisi Dominus Sabaoth nobis reliquisset semen, sicut Sodoma facti essemus,* etc. 836, 69
V. 1. *Vinea facta est dilecto in cornu, in loco uberi,* etc. 66, 50; 675, 55
8. *Væ iis qui jungunt domum ad domum, et villam ad villam.* 728, 12
11. *Væ iis qui consurgunt mane, et sectantur siceram, qui ebrii sunt vesperi,* etc. 705, 53
XI. 1. *Exiet virga de radice Jesse, et flos ex radice ejus adscendet.* 662, 19
XII. 5. *Ecce venit Dominus disperdere orbem terrarum.* 714, 77
XIII. 1. *Ululate naves Carthaginis, quæ perierunt, et non amplius erunt.* 711, 69
2, 3. *Mercatores Phœnicum transmeantes mare in aqua multa,* etc. 711, 70
4. *Erubesce, Sidon, dixit mare.* 93, 19; 712, 71
15. *Eritque post septuaginta annos Tyrus ut canticum meretricis.* 713, 73
XXIV. 8. *Fenestræ apertæ sunt e cœlo.* 469, 32
XXVI. 18. *In utero accepimus, et parturivimus spiritum salutis.* 272, 47
XXVII. 3. *Ego civitas munita, ego civitas obsessa.* 178, 49
XXX. 8. *Scribe in buxo.* 69, 53
XXXV. 3. *Convalescite manus remissæ et genua dissoluta.* 554, 37
XL. 6. *Clama. Quid clamabo? Omnis,* etc. 56, 29
XLIX. 16. *Ecce ego pinxi muros tuos.* 173, 42; 177, 49; 510, 17.
LVI. 10. *Canes muti, nescientes latrare.* 161, 17
LVIII. 5. *Non hoc jejunium elegi, nec si flectas ut circulum collum,* etc. 739, 44
LXV. 25. *Tunc lupi et agni simul pascentur,* etc. 109, 6
LXVI. 6. *Nonne sterilem et parientem ego fecit, dicit Dominus.* 391, 61

JEREMIÆ

IV. 19. *Ventrem meum doleo, ventrem meum doleo.* 556, 42
IX. 11. *Intravit mors per fenestras.* 438, 3
X. 14. *Infatuatus est homo a scientia sua.* 6, 9
XIII. 23. *Si mutabit Æthiops pellem suam, et pardus varietatem suam.* 160, 15
XVI. 16. *Ecce ego mitto venatores multos.* 178, 50
XVII. 11. *Clamavit perdix et congregavit quæ non peperit.* 159, 13
XX. 9. *Et erat ignis inflammans in ossibus meis: et dissolutis,* etc. 488, 77
XXIV. 5. *Sicut ficus istas bonas recognoscant translatos Judæ.* 72, 59
LI. 7. *Calix aureus Babylon in manu Domini, a quo inebriatæ,* etc. 706, 56
9. *Curavimus Babyloniam,* etc. 624, 17

EZECHIELIS

I. 16. *Quia rota intra rotam currit,* etc. 607, 49
XVIII. 7, 8. *Vir si.... pignus debitori reddiderit per vim nihil rapuerit,* etc. 783, 52

OSEÆ

X. 12. *Seminate vobis ad justitiam,* etc. 467, 23

HABACUC

III. 3. *Dominus a Libano veniet, a monte umbroso et opaco.* 326, 52
8. *Adscendes super equos tuos, et equitatus,* etc. 748, 64

MATTHÆI

VI. 6. *Tu autem cum orabis, intra in cubiculum tuum, et clauso,* etc. 266, 35
16. *Cum autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes,* etc. 698, 35
26. *Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, neque metunt,* etc. 56, 28
28. *Considerate lilia agri.* 60, 36
34. *Sufficit Diei malitia sua.* 503, 6
VIII. 20. *Vulpes foveas habent.... filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.* 177, 48
X. 16. *Estote astuti sicut serpentes.* 555, 40
28. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem,* etc. 509, 16
XI. 12. *A diebus Johannis Baptistæ regnum cælorum cogitur,* etc. 253, 12
XII. 48. *Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei?* 540, 7
XIII. 27. *Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo?* etc. 60, 44
47. *Simile est regnum cœlorum reti misso in mare,* etc. 115, 15
XV. 13. *Omnis plantatio quam non plantavit Pater meus, eradicabitur.* 198, 2
XVI. 23. *Vade retro me.* 388, 55
XVII. 26. *Mitte hamum, et eum piscem qui primus adscenderit, tolle.* 115, 15
XXIII. 41. *Una adsumetur, altera relinquetur.* 264, 30
XXVI. 34. *Non cantabit gallus, priusquam me ter abneges.* 158, 88
41. *Vigilate et orate, ne intretis in tentationem.* 208, 52
XXVIII. 5. *Nolite timere.* 530, 57
Jesum qui crucifixus est, quæritis. 472, 42
6. *Non est hic, surrexit enim,* etc. ibid.
9. *Et ecce Jesus occurrit illis dicens: avete. Illæ autem,* etc. 472, 43

MARCI

IV. 14. *Qui seminat, verbum seminat.* 64, 45

LUCÆ

II. 29. *Nunc dimittis servum tuum in pace.* 503, 5
35. *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* 478, 53
VII. 41. *Duo erant debitores uni fœneratori, unus debebat denarios quingentos,* etc. 794, 85
IX. 60. *Relinque mortuos sepelire mortuos suos.* 433, 59
X. 18. *Videbam satanam sicut fulgur cadentem de cœlo.* 555, 40
XII. 17. *Quid faciam quod non habeo quo congregem fructus meos,* etc. 434, 29
20. *Quid scis an nocte hac a te anima tua reposcatur?* 522, 43
58. *Dum vadis cum adversario tuo ad magistratum, da operam liberari ab illo; ne forte perducat te ad judicem, et judex tradat te exactori,* etc. 773, 35
XIII. 11. *Illa mulier quæ habebat spiritum infirmitatis, inclinata erat.* 67, 50
XVII. 7. *Transi, recumbe.* 549, 25
XIX. 5. *Zachæe festinans descendæ.* 264, 31
8. *Ecce dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus; et si cui aliquid fraude,* etc. 282, 16
XXII. 48. *Juda, osculo filium hominis tradis?* 186, 68

JOANNIS

I. 26. *Medius vestrum stat, quem vos nescitis.* 265, 32
III. 5. *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto,* etc. 448, 84
29. *Qui habet sponsam, sponsus est,* etc. 663, 22
IV. 5, 6. *Venit Jesus in civitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar,* etc. 468, 26
7. *Venit mulier de Samaria haurire aquam,* etc. 401, 88
V. 17. *Pater meus usque modo operatur, et ego operor.* 265, 32
VI. 51, 52. *Ego sum panis vivus qui de cœlo descendit,* etc. 670, 39
VII. 38. *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* 44, 6
VIII. 25. *Initium quod et loquor vobis.* 9, 15
X. 30. *Ego et Pater unum sumus.* 209, 26
XI. 23. *Jesus ergo, ut vidit eam plorantem.... infremuit spiritu, et turbavit seipsum.* 641, 59
XIII. 27. *Quod facis, fac celerius.* 281, 16
XIV. 27. *Pacem meam relinquo vobis, pacem meam do vobis.* 597, 28
30. *Venit enim princeps mundi hujus, et in me invenit nihil.* 495, 23
31. *Surgite, eamus hinc.* 510, 16
XVII. 12. *Pater, quos dedisti mihi, volo ut ubi ego sum, et illi sint mecum; ut videant,* etc. 527, 54

ACTUUM

III. 6. *Argentum et aurum non habeo.* 736, 60
VII. 55. *Ecce video cœlos apertos, et Filium hominis stantem,* etc. 115, 16
X. 47. *Numquid aquam vetare possumus, ne baptizentur ii qui Spiritum sanctum acceperunt.* 787, 61
XV. 7. *Viri fratres, vos scitis quia a diebus antiquis in nobis Deus elegit ex ore meo audire nationes verbum Evangelii.* 404, 94
XVII. 28. *Quamvis non longe sit ab uno quoque nostrum, in ipso enim vivimus,* etc. 57, 31

EP. AD ROMAN.

I. 20. *Invisibilia ejus per ea quæ facta sunt intelliguntur.* 10, 16
II. 4. *An divitias bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis,* etc. 544, 14
IV. 11. *Abraham signum accepit circumcisioni,* etc. 379, 29
VI. 4. *Consepulti sumus cum illo per baptismum in mortem,* etc. 559, 34
11. *Nescitis quoniam cui exhibuistis vos servos ad obediendum,* etc. 574, 11
16. *Omnis qui facit peccatum, servus est peccati.* 625, 20
17, 18. *Gratias autem Deo quod fuistis servi peccati,* etc. 573, 9
VII. 13. *Quod ergo bonum est, mihi mors est. Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum,* etc. 576, 15
24. *Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus.* 417, 27
VIII. 32. *Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum.* 580, 25
IX. 16. *Non volentis neque currentis, sed miserantis Dei est,* etc. 442, 74
XI. 36. *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipsum sunt omnia.* 11, 19
XII. 18, 19. *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus,* etc. 418, 30; 647, 78
XIII. 14. *Induite Dominum Jesum.* 791, 74

EP. I. AD CORINTH.

VI. 18. *Fugite fornicationem.* 546, 17
XI. 3. *Caput mulieris vir, caput autem viri Christus.* 699, 37
XII. 12, 23. *Quæ putamus ignobiliora esse membra corporis, hic honorem abundantiorem,* etc. 312, 24
XV. 4. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* 524, 48
41. *Sicut stella differt a stella in claritate, ita et resurrectio mortuorum.* 374, 20

EP. II. AD CORINTH.

I. 22. *Dedit Deus pignus Spiritum in cordibus nostris.* 789, 67
IV. 7. *Habemus thesaurum in vasis fictilibus.* 402, 90
VIII. 9. *Qui cum dives esset, propter nos pauper factus est, ut illius inopia ditaremini.* 785, 56
XII. 4. *Quæ non licent homini loqui.* 226, 53

EP. AD GALATAS

II. 20. *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus.* 221, 45; 242, 76
IV. 22. *Quia duos filios habuit Abraham, unum de ancilla, et unum de libera,* etc. 379, 28

EP. AD EPHESIOS

II. 18. *Nolite ebriari vino in quo est luxuria, sed inebriari Spiritu.* 708, 61

EP. AD PHILIPPENSES

I. 21. *Mihi enim vivere Christus est, et mori lucrum.* 503, 7
23. *Dissolvi, et esse cum Christo multo melius.* 505, 8
II. 9, 10. *Propter quod exaltavit illum Deus: ut in nomine ejus omne genu flectatur,* etc. 189, 74
20. *Nostra autem conversatio in cœlis est.* 506, 10

EP. AD COLOSSENSES

I. 16. *Omnia per ipsum facta sunt, et in ipsum creata sunt,* etc. 11, 19
3. *Vtia nostra abscondita cum Christo in Deo.* 211, 29
20. *Filii, diligite patres vestros: parentes, nolite ad iracundiam provocare filios vestros.* 164, 22

EP. I. AD THESSALON.

IV. 12. *Nolumus autem ignorare vos, fratres, de dormientibus; ut non tristes sitis, sicut et ceteri qui spem non habent.* 582, 31

EP. I. AD TIMOTHEUM

II. 14. *Adam non est seductus: mulier autem seducta in prævaricatione fuit.* 207, 40

EP. II. AD TIMOTHEUM

II. 19. *Cognoscit Dominus qui sunt ipsius.* 212, 30

EP. AD HEBRÆOS

4. *Talis enim nobis decebat.* 545, 16

APOCALYPSIS

VIII. 4. *Adscendit fumus incensorum de orationibus sanctorum.* 473, 44
13. *Væ abitantibus in terra.* 423, 41
XXI. 3, 4. *Et ipse Deus cum illis erit, et delebit omnem lacrymam de oculis eorum, et mors non erit amplius,* etc. 414, 22

INDEX

RERUM ET SENTENTIARUM

A

ABEL figura Ecclesiæ populique Christiani, **249**, 5. Cur Caino præferatur. **252**, 11. Obtulit Deo non secunda sed prima, non exigua sed pinguia. **269**, 42. Cur ille pastor, Cain vero operarius terræ legatur. **260**, 24. Illi ambo duas sectas sibi compugnantes significabant. **248**, 4. Per eos sapientiæ humanæ processus designatur. **251**, 10.

ABNEGATIO. Ab eo deficit spiritus suus, et Christo adest, qui seipsum negat, ut illi adhæreat. **474**, 47.

ABRAM cur mutato nomine vocatur Abraham. **378**, 27. Eum votis suis philosophia æquare non potuit. **366**, 3. Ille disputationes philosophorum divites facit, qui de ejus actu præcepta formarent sua. **414**, 23. Quare Moyses eum nobis imitandum proposuerit. **365**, 2.

Abrahami quanta devotio in exequendis mandatis Dei. **366**, 3. Quanta ejus hospitalitas. **381**, 32. Nonaginta novem annos cum processisset, puer cur dicatur. **385**, 45. Quomodo Deus eum tentaverit. **393**, 66 et seq. Tentatione Domini comprobatus est fidelis. **200**, 18. Ducebatur plerumque falsa specie bonorum, sed non penitus inclinabatur. **406**, 6. Num de ancilla filium suscipiens adulterium commiserit. **375**, 22 et seq. Tentatur ut fortis, incitatur ut fidelis, provocatur ut justus. **366**, 3. Triumpho humilior factus est. **373**, 16. Quoniam propter Deum contempsit omnia, recepit ab eo multiplicata omnia. **369**, 9. Hoc quod pro magno inter sapientum dicta celebratur. ἑπου θεῷ, idest, sequere Deum, ipse perfecit. **367**, 4.

Abraham a stellarum observatione demigrans Deum vidit. **408**, 9. Dominus apparuit ei revelans sui corporis passionem. **397**. 78. Perfectæ in personis singulis Trinitati interiore mentis arcano deferebat. **382**, 33. Quomodo prophetabat venturum justitiæ Solem. **409**, 11. Prophetavit quod ignorabat. **395**, 71.

Abraham, propago ejus diffusa est per hereditatem fidei. **374**, 21. Non solum credidit multitudinem populorum in Christum credentium, sed etiam cœlestis gratiæ splendorem, et resurrectionem vitæ immortalis soboli Ecclesiæ deferendam. **427**, 48.

ABSTINENTIA ad paradisum revocavit. **660**, 7.

Abstinentiæ divitum ac pauperum elegans comparatio. **729**, 16. Divites jejunant, ut crimen admittant. **739**, 44, 45.

Abyssus multitudo et profundum aquarum dicitur. **22**, 32.

Acab. V. *Avaritia.*

Accipitres in proprios fœtus inclementiæ neutiquam accusandi. **139**, 59.

ADAM extra paradisum factus, mulier vero intra paradisum, quid nos doceant, **207**, 24. Adam in paradiso νοῦν terrenum interpretati sunt. **201**, 11. Ille mens dicitur, Eva sensus, serpens delectatio. **403**, 1. Serpentis typum accepit delectatio corporalis: mulier symbolum est sensus nostri Adam mentis. **239**, 73.

Adam quomodo positus in paradiso operari, et custodire. **208**, 25. Quem soporem in eum Deus immiserit. **224**, 50. Cur bestiæ indomitæ et volatilia cœli deducta sint ad eum, non autem pecora domita. **224**, 49.

Adamum prævaricatorem an Deus bonus potuerit creare. **218**, 40 et seq. An ei scientiam boni, et mali recte interdixerit. **211**, 30. Cur illi mandatum dederit, quod noverat minime servaturum. **216**, 38 et seq.

Adamo quis cibus prohibitus. **219**, 42. Præceptum de non edendo de ligno scientiæ boni, et mali examinatur. **209**, 26. Cur Deus Adæ dixerit *morte moriemini*, et non simpliciter moriemini. **220**, 43. Quomodo qui mortem non gustaverit, mortem timere poterat. **210**, 28, 29. Unde mors ei acciderit. **215**, 35 et seq.

Adam de paradiso non descendisset, nisi delectatione deceptus esset. **538**, 3. Non sua culpa sed vitio uxoris lapsus est **233**, 62.

Adam et Eva quomodo cognoverunt se esse nudos. **233**, 63. Quomodo sibi succinctoria fecerint, et quid ea significent. **234**, 64 et seq.

Adam ut culpæ reus num a Deo potuerit condemnari. **212**, 31 et seq. Cur ante increpatur, quam mulier quæ prior peccaverat? **236**, 70. Discrimen inter ejus et serpentis condemnationem. **240**, 75 et seq. Cur ante serpens damnetur, secundo mulier, tertio vir. **239**, 73. Cur Deus post peccatum posuerit Adam contra paradisum. **226**, 52.

ADOLESCENTIÆ nostræ motus fida senectutis statione placidantur. **252**, 11. Adolescentes magis metu quam ratione revocantur a vitio. **641**, 58.

Adriæ cetera maria miscentur. **49**, 14.

ADVERSITAS. In adversis beata vita est, etiamsi multis periculis inundetur. **580**, 27 et seq. Afflictationes forti viro coronæ sunt, invalido infirmitates. **410**, 13. Eximia aliquorum exempla qui in adversis beati fuerint. **603**, 42 et seq. V. *Martyres.* Justus tunditur sæcularium curarum fluctibus, sed non subruitur. **409**, 11. Justi tentantur sæcularibus afflictationibus, sed non alienantur a custodia præceptorum cœlestium. **413**, 21. V. *Persecutio*, et *tribulatio.*

ADULTERIUM grave est, et naturæ injuria. **117**, 19. Barbarus agnoscit crimen adulterii esse sibi cavendum. **369**, 8. Quidquid in eam quæ non sit legitima uxor commissum fuerit, adulterii damnatur crimine. **377**, 25. Quam severe Deus adulterium puniat. **369**, 7; **390**, 59; **391**, 60. In brutis adulteria naturæ ab hominibus procurata arguuntur. **111**, 9.

Adulteræ tria spicula sunt, oculi, verba, interpellandi assiduitas. **627**, 23.

Ægyptii fœminas æque ac masculos circumcidebant. **444**, 78.

Æquinotium VIII, ut Romani, vel ut alii putant, V Kal. April. **330**, 60.

Ἀήρ græco nomine *ver* latine dicitur. **342**, 84.

An aer Lunæ exortu mutari soleat. **181**, 30.

Æthiopia abjecta et vilis latina interpretatione signatur. **204**, 16.

Affectus ubi errat, errat oculos. **520**, 40.

Agar dicitur habitatio et cur. **441**, 72. Et advena, atque accola. **260**, 23.

Agniculus multis licet versetur in millibus ovium, vocem matris agnoscit, et illa filii. **166**, 25.

AGNUS paschalis figura erat Christi. **384**, 40.

Agri pleni pulchritudo describitur. **59**, 36.

Agricolam esse aliud est, aliud operatorem terræ. **352**, 107.

Albanus lacus fluctibus non miscetur. **50**, 16.

Alea suas habet leges, quas fori jura non solvant. **774**, 38.

Allegoria est cum aliud geritur, et aliud figuratur. **379**, 28.

Allio homines delectantur. **167**, 28. Sumendum est pro medicamento, non pro cibo. *ibid.*

AMBITIOSUS qui terrena maximi facit, adorare videtur diabolum. **256**, 16.

AMBROSIUS gaudebat justos diu vivere, eosque mori dolebat. **279**, 12. Plurima de Eliæ gestis frequenti diversorum librorum sermone digessit. **689**, 5. Non probandi ingenii sui gratia, sed populi sui instruendi causa laborem tractandi suscepit. **44**, 7.

Amiantus nullo facilis igne consumi. **693**, 19.

Amigdalis quomodo medicentur agricolæ, ut ex amaris fiant dulces. **70**, 56.

AMORIS aculei cito corda compungunt, nisi desiderii frena laxentur. **641**, 57. Morale est ut quos diligimus, eos videamus præ ceteris. **640**, 56. *Caritas, et dilectio.*

Ἀμφίσκιοι qui sint. **95**, 23.

ANGELORUM mirabilis potestas. **387**, 53.

ANIMA hominis quid sit. **346**, 92. Qualis sit. **460**, 5. Aristoteles ἐντελεχείαν esse dixit. **346**, 92. Critias et ejus di-

scipuli sanguinem esse dixerunt. *ibid.* Multi philosophi ignem esse voluerunt. *ibid.* Fabulas philosophorum esse, animas hominum pariter ac bestiarum esse communes. **523**, 45. Secundum phisiologos appellatur terra. **415**, 26.

Anima non est corporea, **520**, 38. Dogma de incorruptione animæ adstruitur. **292**, 36, et seq. **520**, 38; **521**, 41 et seq.

Anima melior hominis portio. **171**, 39. In hac totus est. **174**, 43 et seq. Nomine hominis nuncupatur. **175**, 46. Ad imaginem Dei est; corpus autem ad speciem bestiarum. **174**, 42, 43 et seq.

Animæ quæ sint primitiæ. **271**, 1.

Animæ quatuor motus, et qui sint, **430**, 54.

Animæ primus processus explicatur. **461**, 8 et seq. Et secundus. **463**, 11 et seq. Et tertius. **471**, 38 et seq. Et quartus. **476**, 50 et seq.

Animæ pulchritudo et gratia quæ sit. **306**, 10; **489**, 78. Et fortitudo, **285**, 22.

Anima cum sexum non habeat, utriusque sexus munera repræsentat, nubit, concipit, parit. **251**, 47.

Animæ qui sint partus, et quam mature producendi. **271**, 1.

Anima talis esse debet quæ Verbum est receptura, ut moriatur mundo, et consepeliatur Christo. **477**, 55. Cum adhæret bono invisibili et imortali Deo, fit illius similis. **521**, 41. Divinis intendit, terrena refugit, **460**. 6. Contemnit visibilia, et sensibilia, adscendit ad æterna. **463**, 11.

Anima currus est qui equos bonos habet. **484**, 65. Unde philosophi curulia animarum certamina in suis libris expresserint. **485**, 67. Virtutum ea ornata floribus hortus est, vel in se paradisum habet germinantem. **511**, 19. Civitas est munita, obsessa per diabolum. **177**, 49.

in Anima hominis duæ sectæ. **248**, 4. Ex ea bonum et malum. *ibid.* Quam divisionem suarum patiatur portionum? **431**, 57. Gemina ejus nudatio. **354**, 112 et 113.

Anima quomodo sanetur. **330**, 59.

Annus solaris quis? **96**, 24. Lunaris secundum Hebræos, et Romanos. *ibid.* Quo mense incipiat? **330**, 60. **337**, 71.

Anserum excubiæ Romana Capitolia a Gallo hoste servarunt. **132**, 44.

ANTICHRISTUS futurus ex tribu Dan. **667**, 32.

Apelles auctor ex quo plerique in Scripturam sacram quæstiones proponebant. **210**, 28.

Apum mirabilis natura in prolis generatione, constructione favorum, collectione mellis, regis institutione ac fide erga illum. **142**, 67 et seq. Earum cantus. **147**, 76. Superfusæ oleo necantur, aceto reviviscunt. *ibid.*

APOSTOLOS, quos Dominus ab omni peccatorum labe mundavit, macula nulla postea fuscavit. **664**, 25.

AQUA dividitur in tres species, mare, fluvios, lacus. **431**, 55. Aquarum congregatio quomodo fieri potuerit. **45**, 8. et seq. Quo omnis earum redundantia derivata sit. **49**, 14; **50**, 15. Quomodo super cœlos esse possint. **31**, 9 et seq. Aquæ mira diversitas. **73**, 62. Congregari, timere et fugere novit, quando Deus præcipit. **41**, 1; **42**, 2.

Aquila an fœtus suos alat. **139**, 60. Quomodo eosdem probet. *ibid.*

AQUILA et Symmachus, qui unitatem Patris et Filii videre non potuerunt, eam aliquoties in sermone confessi. **210**, 27.

Arborum ortus, **65**, 47. Diversitas, fœcunditas, ætas, sexus. **69**, 54, 55; **77**, 71. Utilitates, **75**, 65. Lacrymæ earum quantum inter se discrepent. **74**, 63.

Arca Noe cum arca fœderis comparatur. **310**, 16. In ejus ædificatione descriptam humani figuram corporis. **308**, 13; **325**, 50.

Animalia propter hominem, alia propter utilitatem, alia delectationis gratia, alia voluptatis. **316**, 33. Noxia in terris, in aquis innoxia sunt. **108**, 6. V. *Bestiæ.*

ARIANI dum unum a consortio divinæ operationis excludunt, plures inferunt, et prærogativam quam Filio negant servulis donant. **172**, 40.

Ardea imbres formidans supra nubes volat. **132**, 43.

Arida significat aliquam terrarum speciem, et qualem. **51**, 17. Cur terra vocata sit arida? **52**, 19.

Aries cur aeri comparetur. **428**, 50. Figura Verbi divini. **429**, 52. Immolatus ab Abrahamo figura fuit Christi. **397**, 77.

Aristoteles duo principia rerum ponit, materiam et speciem, et tertium cum iis quod operatorium dicitur. **1**, 1. Quid de mundi æternitate senserit. **2**, 3. V. *Ariani.*

Arrogantia. Didicisti humilitatem magis sequi quam arrogantiam, sedulitatem magis affectare quam potestatem, **262**, 27. V. *Divites* et *Superbia.*

Arteriarum initium et insiti caloris cor esse plerique arbitrantur. **184**, 61. Arteria minus habet sanguinis, multo amplius spiritus. **346**, 92.

Artium aliæ sunt actuosæ, aliæ theoreticæ, **10**, 17.

Ἄστιοι qui sint? **95**, 23.

Aser interpretatione latina significat divitias. **669**, 38. Benedictio ejus explicatur. *ibid.*

Asinus piger quid nos doceat. **259**, 11. In Asina figuratur populus, nunc Christo subditus. **395**. 71.

Assyrii, hoc est, dirigentes. **205**, 17.

Athleta ultimo die sortem coronæ habet. **153**, 1.

Athleta Dei exercetur, et probatur adversis. **362**, 6.

Atomorum validiorum complexionem causam perseverantiæ jugis non præstare. 4, 7.

AVARITIA refugit consortium plurimorum. **133**, 47. Quomodo laqueus in auro, viscus, nexus in prædio, clavus est in amore, **509**, 16. Vanum est profluvium, **738**, 42.

Avaritia hominum quanta sit. **121**, 27. Arguitur. **124**, 30. Invidia opum terras facit intutas, et ad latrocinium plurimos excitat. **711**, 70. Inexplebilis mercatorum avaritia arguitur. **711**, 70 et seq. Quam mala crebra naufragia accusent. *ibid.* Inflammatur lucro avaritia, non extinguitur. **726**, 4. Quo plura abstulerit, eo magis inopem se esse credit. **259**, 21. Nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi. *ibid.* In historia Achab et Jezabel avaritia divitum describitur. **738**, 42. V. *Divitiæ.*

Avarus nescit bona, nisi ea quæ quæstuosa sunt nominare. **735**, 36. Sterilitas illi soli quæstuosa est. **735**, 35. Avaris lucrum omne ad virtutem dispendium est, ad cupiditatem incendium. **119**, 23.

Avarum divitem quam juste Deus puniat. **740**, 48. Toto mundo eget, cujus non capit mundus cupiditatẽs. **741**, 50. Custos est non dominus facultatum suarum qui eas terræ infodit. **745**, 58. Quid miserius quam ut custodia torqueat, quarum abundantia nihil prosit. **502**, 4. Alios devorans, et ipse ab aliis devoratur, **113**, 13 et seq. Quomodo servus et mendicus omnis avarus, **625**, 20. Cave ne cor tuum terræ vivus infodias, **594**, 23.

Avernum mare. **50**, 15.

AVIUM varia genera describuntur. **133**, 47, 48. Diversi pedes, et cur? **146**, 74. Cur nulli pedum officio carent. **133**, 46. Piscium cum avibus cognatio. **132**, 45.

Aures cur extantiores; et situatio interiorum. **184**, 62; **311**, 19. Earum ut necessarius usus ita decora species. *ibid.*

Aurum non tam sua gratia quam hominum pœna commendat. **743**, 55. V. *Avaritia.*

B

Babylon, hoc est, confusio. **360**, 128.

BALNEUM. Romæ olim cum parentibus filii, et maxime puberes, non lavabant. **356**, 116.

Baptizatus diabolo et operibus ejus abrenunciat. **8**, 14.

BAPTISMA Ecclesiæ cuilibet ætati conferendum, **446**, 81. In baptismo peccatum abluitur. **53**, 23; **277**, 10; **717**, 83. Arguuntur qui baptismo initiari differunt. **717**, 83 et seq. Hujus quoque typum demonstravit Elias Baptismi. **717**, 84.

Bathuel sapientia dicitur: interpretatione latina, filia Dei significatur. **547**, 20.

BEATITUDO. Aristotelis et Peripateticorum, ac Pithagoricum dogma de beatitudine prius ab Abrahamo agnitum. **440**, 70. Quod perfectum, beatum. **583**, 34.

Beatitudo omnis sita est in sola possessione veri et boni. **282**, 32. Beatitudo æternæ vitæ describitur. **526**, 52 et seq. In beatitudine perfecta omnia. **525**, 49. Quæ sint animarum post mortem habitacula usque ad ultimam judicii diem. **523**, 45 et seq. Quo ordine digesta sit earum lætitia. **524**, 48. Debilitas beatitudinem impedire non potest. **636**, 44.

Bellatoris virtus difficilioribus locis est necessaria. **303**, 5.

Benacus lacus fluctibus non miscetur. **50**, 16.

Benedictio pro maledicto vocatur. **740**, 46.

In Beneficio pari potior est qui prior cœpit. **304**, 6.

Benjamin typus Pauli Apostoli. **676**, 57 et seq. Ejusdem benedictio exponitur. *ibid.*

BESTIIS aliis cur Deus colla breviora, aliis longiora formaverit. **167**, 30. Solo norunt odore noxia et profutura discernere. **163**, 21. Nesciunt odia novercalia. **164**, 22. V. *Animalia.*

Bethel, id est, domus Dei. **368**, 6.

Bitumen vehementis ad constringendum naturæ est. **309**, 15.

BONI natura quænam sit. **418**, 60; Quod malum non est, illud etiam bonum. **501**, 1. Ordo bonorum quis? **581**, 43. Unde philosophi bonum illud transtulerint quod summum adserunt **528**, 55. Unde Epicurei traxerint summum bonum voluptatem esse. **448**, 85.

Iidem refelluntur. 405, 3. Deus solus summum bonum est. 489, 78, 79. Quod vere bonum, illud incorruptibile est. 405, 3.

Id quod bonum est naturaliter nobis intelligimus esse præceptum. 217, 39. Quod bonum et faciendum, consonans est et adhærens : quod vero turpe hoc dissonans. 209, 26. Quidquid nobis boni accidit, illud Dei justitiæ deputemus. 247, 2. Deus operatur quod bonum est, non quod malum : gloriam operatur, pœnam relinquit. 239, 74. Divinum est quod bona promittantur, nostrum quod mutantur. 304, 6. Bono viro ex sententia cujusdam philosophi quatuor inesse debent, et quæ illa. 418, 29.

Boves impendente pluvia ad præsepia se tenere noverunt, naturali sensu serenitatem colligentes, foras spectant, 162, 20.

Buxus elementorum apicibus utilis exprimendis. 68, 53.

C

Cœlum unde sic appelletur. 37, 15. Quæ sit qualitas et substantia ejus. 12, 21; 14, 23. Intelligibilis οὐσία est, terra autem visibilis vel sensibilis substantia. 426, 46. Philosophi æthera ex quinta quadam οὐσία esse adserunt. 432, 58. Refellitur hæc opinio. 14, 23; 15, 24. Currum volucrem esse adserit Plato. 430, 54. Plures esse cœlos. 29, 5; 30, 6.

Cœlorum conversione inenarrabilem harmoniam excitari quinam crediderint, 430, 54. Eorum opinio refutatur. 30, 6 et 7.

Cæsaries reverenda in senibus, veneranda in Sacerdotibus, terribilis in bellatoribus, decora in adolescentibus, compta in mulieribus, dulcis in pueris. 182, 56. Utilitas ejus, et decus. 311, 21.

CAIN dictus est acquisitio, et cur. 248, 3. Duplex defectus in ejus sacrificio, 261, 25 et seq. Alter defectus, 283, 18. Justitia defuit. 284, 21. Cur idem campum sterilem parricidio elegerit. 287, 26. Cur illum Deum interrogaverit ubi esset frater ejus. 288, 27 et seq. Cur in illum continuo non vindicatum. 293, 38. Cur remissus sit sine præscripto pœnæ. 237, 71. Ei longævitas indulta, vindicta fuit. 292, 37. A quo timeret occidi. 291, 33. Cain parricidalis figura fuit Synagogæ populique Judæorum. 249, 5.

Calumniantes. Cur turbari non debeant, qui falsis criminibus appetuntur. 596, 27.

Cancri astutia ad capiendum ostreum, 118, 22.

Canis rationis expers sentiendi sagacitate vim sibi rationis adsciscit. 164, 23. Canis sanguine omnis ferarum morbus curatur. 166, 26. Canes ad relationem gratiæ humanum erudiunt affectum. 161, 17. Antiochiæ canis militem qui dominum suum necaverat, indicavit. 165, 24. Canum origines qui recensere solent, arguuntur. 743, 54.

CANTICA cantic. triplicem sapientiam continent, moralem, naturalem, et mysticam. 468, 27 et seq.

Cantus Ecclesiæ. 43, 5. Virorum, mulierum, virginum, parvulorum. 53, 23.

Cantibus aut fidibus certantes ultimo die habent esortem coronæ. 153, 1.

præ unde nomen, 428, 50. Capris, et ovibus cibu medicina est. 62, 40. Armata venenis tela sentientes, herbis vulneri remedium adhibent. *ibid.*

Caprea dictamno excludit sagittas de vulnere. 166, 26. Capreæ agrestis sanguine sibi medetur leopardus. 166, 26. Allium fugit. 167, 28.

CAPUT membrorum omnium præstantissimum esse demonstratur. 181, 55 et seq. 310, 17; 312, 23. Capitis ossa cur densioribus capillis vestiantur. 188, 73.

CARITAS. Si parentes diligimus, quanto magis diligere debemus creatorem parentum, auctoremque nostrum. 511, 10. Mortem habet caritas, et zelum habet caritas, et alas ignis habet caritas. 488, 77. Nos superioribus nectit, cœloque inserit. 67, 51. Qui alii non pepercit, ipsi sibi spem remissionis eripit. 291, 34.

CARO posita in Scripturis pro homine terreno. 307, 12. Non potest esse ad imaginem Dei. 175, 45. Caro nostra terra est, quam improbus operatur, et bonus excolit, et quomodo. 352, 108. Non caro, sed affectus auctor est culpæ, caro autem voluntatis ministra. 573, 10.

Carnis natura disciplinæ repugnat, quia voluptati obtemperat. 304, 7. Semper exæstuat sibique ipsa tempestas est. 307, 22. Stimulus mentis est, et passiones ejus compunctiones sunt nostræ. 410, 13.

Carnis simul domestici et Dei esse non possumus. 478, 54. Nisi sensus carnis moriatur, nullus potest esse fructus vitæ æternæ. 540, 8.

Carnis humanæ fragilitas eleganter describitur. 56, 30. Herba et flos fœni figura est carnis humanæ. 56, 29. Quorum carnalia sunt opera, hos filios dicimus carnis. 305, 9. Gigantum similes sunt homines studentes cultui suæ carnis. 305, 8.

Carthaginem Tyrii condiderunt. 712, 72.

Caspium mare Creticum, et Septemtrionale. 48, 12.

Castitas omnes corporis passiones abolere consuevit. 204, 16.

Castitatis laus in juvene quam in sen major est. 641, 58. In insulis se se abdicant qui continentiæ proposito eligunt mundo latere. 53, 23.

CATECHUMENUS quomodo cavere debeat ne male discat a Photino, Ario, et Sabellio. 230, 58.

Cedrus suspendendis tectorum apta culminibus. 68, 53.

Cerebrum cur partibus ceteris mollius, 189, 61. Initium est nervorum et omnis voluntariæ commotionis. *ibid.*

Cervis cibi loco venenum est. 62, 40. Ramusculis oleæ sanatur. 60, 37.

In CERTAMINE curuli quanta equorum græcorum industria. 442, 46.

Certamen quid agendum sit ei qui nomen dedit ad agonem Christi. 715, 79.

Cete immensa piscium genera ubi habitent ? 122, 28. In Athlantici maris profundo feruntur videri. 126, 32.

Cethura, latine odorifera significatur. 260, 23.

CHALDÆORUM opinio de mundo superiore. 408, 9. Eos superstitioni vane intentos esse magis quam ceteros accepimus. 375, 22. Chaldæorum, idest, mathematicorum scientia de hominum nativitate inutilis est, noxia, impossibilis, impia. 87, 13 et seq.

Cham significat calorem. 351, 106; 358, 121. Non Cham qui peccaverat, sed filium ejus Noe servituti addixit, et quare. 357, 120. Cham improbum meruit habere filium, quia improbus fuerat patri. 345, 105; 354, 114.

Chamæleon diversas species fertur variocolore mentiri. 147, 77.

Chanaan idem ac turbatio eorum. 351, 106; 358, 121.

CHRISTUS est Messias. 467, 26. Deus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ Incarnationis decorem probaret, et adstrueret veritatem. 141, 65. Jacob fuit figura expectationis Christi. 595, 25. Cujus benedictio eidem Christo accommodatur. 662, 16 et seq. Item designatus in Joseph. 672, 47.

Christi caro quomodo saltu quodam venit in mundum. 468, 31.

Christus ex intima et incomprehensibili Patris substantia processit, et in ipso est semper. 673, 51. Christi velle perfecisse est. 527, 54. Cur secundum divinitatem initium omnium sit, et finis. 16, 25.

Christus habet semper in substantia sua caritatem sicut et regnum. 474, 46. Solus Christus numquam deflectit. 343, 86. Solus ille non est captus sæculi hujus vanitate, et carnali tumore. 251, 10.

Christus quantus est in divitiis qui paupertate sua omnes divites fecit. 627, 48. Christi inopia ditat, sanat fimbria, fames satiat, mors vivificat, sepultura resuscitat. *ibid.*

Cur Christus inter Moysen et Eliam medius apparuerit. 666, 30. Tantum fuit Domino studium tuæ salutis, ut propemodum de sua periclitaretur, dum te lucraretur. 579, 25. Sepulturæ Christi et Moysis comparatio. 251, 9. Sanguis et passio Christi corona est magni certaminis, et præclarum munus sponsalium ejus. 474, 46.

Christus natus auctoritate propria, mortuus propria voluntate, dominiens potestate propria, ipse resurrectionis suæ auctor est. 662, 20. Primum et maximum fidei fundamentum in resurrectionem Christi credere. 648, 80.

Soli Christo prærogativa vocandarum Ecclesiarum reposita erat. 403, 92. Solus est sponsus Ecclesiæ. 663, 12. Religiosiori pretiosior est Deus, peccatori pretiosior est Redemptor. 622, 14. Ubi gratia largienda est, Christus adest : ubi exercenda severitas, soli adsunt ministri, deest Jesus. 387, 50.

Christus dignatur quærentibus frequenter occurrere, et condescendere, ut eos elevet. 473, 44. Habet in se remunerationem suam qui sequitur Jesum. 580, 28.

Quomodo Christus teneri debeat. 472, 43. Qui caput non tenet Christi, vel pedes teneat. 472, 43 et seq. Optima conditio esse sub Christo, sub quo et pretiosa servitus, et gloriosa libertas. 574, 11. Jugum illius non conterit colla, sed honestat. 717, 83. Moyses per desertum duxit populum Judæorum, Christus per lilia ducit. 479, 56. Ante adventum Christi hyems, post adventum flores sunt. 470, 35.

Christus dicitur verus levites, et quare. 278, 11. Omnes esurient, quos non paverit. 635, 42.

Christus quomodo vitis et uva fuerit. 663,

23. Agnus est nobis, Judæis vero hædus. **624**, 18. Pectus sanctorum est, in quo universa fessa sæcularibus præliis corda requiescunt. **473**, 45.

Christus quomodo signaculum sit in fronte, in corde, in brachio. **434**, 35.

CIBUS hominis cur post bestiarum pabulum creatus. **55**, 28. An oleribus magis quam carnibus vescendum præceperit Dominus. **345**, 99. Victu simplicis herbæ, olerisque cibis, aut pomi contentos esse omnes oportere. **55**, 28. Lex quædam naturæ est tantum quærere, quantum sufficiat ad victum, et alimentorum modo sortem censere patrimonii. **121**, 26.

Cibus nobis sola naturalis medicina est. **71**, 57. Cibus ovibus et capris medicina est. **62**, 40.

Cicadis cantibus medio æstu arbusta rumpuntur, et cur? **147**, 76.

CICONIA Romanorum usu pia avis vocatur. **136**, 55. Ab ea ἀντιπελάργωσις nomen accepit. *ibid.* Ciconiarum pietas in parentes. *ibid.* Quomodo proficiscantur, et a cornicibus deducantur. **136**, 53. Annuntiant veris initium. **162**, 20.

CIRCUMCISIONIS præceptum explicatur. **444**, 78 et seq. Circumcisio corporalis figura est spiritualis. **379**, 29. Ejus vocabulo quid præscribatur. **378**, 27. Cur illa hodieque non teneat. **379**, 29.

Cur Circumcisus Ismael tertio decimo anno ætatis. **450**, 91. Circumcisi apud Ægyptios non solum mares, sed etiam fœminæ. **444**, 78.

Cogitationes vanas cum expuleris, dabit tibi Deus vacuam possessionem cordis et mentis. **270**, 44. Nulla mens, nulla anima est, quæ non recipiat etiam malarum motus agrestes cogitationum. **328**, 57.

Cognoscere non in sola et perfunctoria scientia est, sed in eorum operatione quæ oporteat fieri. **212**, 30. Tunc oblivisceris Dominum cum oblitus fueris tui. **262**, 26.

Coluber cervum fugit, leonem interficit. **62**, 40.

Commendatum et depositum dicunt quod nos custodiæ causa alicui commisimus. **789**, 67.

Concupiscentia rationem prævertit, sed ratio cupiditati resistit. **570**, 3. Concupiscentiarum malarumque passionum flumina ex carne velut ex fonte prorumpunt, lateque exundant. **307**, 12. Concupiscentiam ratio emollire potest. **569**, 1 et seq.

Confessio peccati compendium est pœnarum. **288**, 27. Non potest quisquam justificari a peccato, nisi fuerit peccatum ante confessus. **237**, 71. Quicumque dicit iniquitates suas Deo, justificatur. **265**, 34; **713**, 75.

Deus non solum culpas ignoscere confitentibus, sed etiam præmia corrigentibus impertire consuevit. **237**, 71.

CONJUGII quanta vincula? **116**, 18. Cur homines conjugia non spernere, nec sibi sociare impares debeant. **373**, 19. Vir non est dominus, sed maritus; non ancillam sortitus est, sed uxorem. **117**, 19. Conjugum mores ferendos esse. **116**, 18. Simul iis ad orationem nocte surgendum est. **399**, 84.

Conium vitæ noxium. **60**, 38. Eo plerumque furores libidinum marcuerunt. **61**, 39.

CONSCIENTIÆ emendatæ gratia nulla melior voluptas. **448**, 85. Conscientia boni facti merces piæ menti. **426**, 47.

CONVERTI. Potest fieri ut quæ interdum displicent, emendentur cum gratia. **419**, 31.

Crimina nostra bonis operibus, fideique pretio, et miseratione redimamus. **277**, 10. V. *Peccata.*

Convivium quoddam exquisitum, et opipare accuratum. **155**, 5. Fugiendas esse comessationes. **716**, 81.

CORDIS uteri duo. **308**, 14.

Corde qui uritur, comburitur corpore. **711**, 13.

Corallium in mari herba, si in aerem transferatur, in lapidis firmitatem solidatur. **126**, 33.

Cornix plena voce pluviam vocat. **130**, 39. Cornicum in filios amor. **138**, 58.

Corona certantibus non nisi ultimo die dari solebat. **153**, 1.

CORPORIS humani forma ceteris præstat. **181**, 54. Ejus fabrica instar est mundi. **181**, 55. Singula humani corporis membra ita usum ministrant, ut præstent decorem. **311**, 18 et seq.

Corpus humanum septum est corio, ut a frigore æstuque defendatur. **325**, 50. Adtextum est sicut nidus. **308**, 14. Quantas occupationes corporis hujus necessitas invehat, quibus impeditur animæ vigor, ac revocatur intentio. **507**, 12. Corporis virtus exercitatione augetur frequenti: at inexercitata minuitur et labitur. **285**, 22. Anima justi utitur corpore ut instrumento aut organo. **514**, 25; **515**, 27.

Corporis nostri usus nobis inimicus gravis est. **515**, 26. Anima beata est quam nulla adversa corporis prælia expugnant. **482**, 61. Voluptates corporeæ, escæ malorum. *ibid.* Homo illecebris corporalibus deditus seipsum inhonorat. **158**, 10. Corporis infirmitas sobrietas mentis est. **22**, 31.

Corripiendo quo ordine utatur Sapiens, et quomodo alios corrigere studeat, **334**, 66.

Coturnices helleboro vescuntur. **61**, 39.

Corvum quasi anuntium futurorum plerique æstimant. **332**, 62.

Creatura in sui exordio secuta est præceptum Dei, et usum fecit ex lege. **45**, 8. Non debemus condemnare in creaturis, si quæ nobis difficilia intellectu videntur. **199**, 7.

Critias sanguinem animam esse existimavit. **346**, 92.

Culpa tua te ipsa culpa accusat, et prodit. **699**, 51; **731**, 66.

Crescit culpa, cum proditur, nec cavetur. **575**, 13. Tolerabilior culpa quæ premitur verecundia, quam quæ insolentia prædicatur. **390**, 59; **719**, 34. Innocentia arrogantem me fecerat, culpa subjectum reddit. **535**, 31. V. *Malitia*, et *Peccatum.*

Cupiditatum defectio et vanitatis, adjectio est veritatis. **559**, 47. Cum compressæ fuerint cupiditates, possunt virtutes et bona opera germinare. **327**, 53.

Cupressus lacunaribus fastigiisque comendis habilis. **68**, 53.

Custodis boni præsentia ibi frequentior, ubi muri fragiliores. **303**, 5.

Cygno cur collum procerius? **146**, 75.

D

Dan judicium interpretatur. **668**, 34. Benedixio ejus explicatur. **667**, 32.

Danubius de occidentalibus partibus Barbarorum atque Romanorum intersecat populos. **34**, 12.

DAVID irrationabilem concupiscentiam rationabiliter parato fraudavit remedio. **570**, 3.

Debitum cum solvitur non quantitas, sed animus reddendis consideratur. **285**, 23.

Decorum quod bonum, quod autem indecorum hoc malum. **481**, 60.

DELECTATIO prima est origo peccati. **239**, 73. Ea mentis vigore resoluto se se effundit. **458**, 2. Operiebat, et quasi tegebat corpus nostrum per Adæ errorem. **337**, 71.

Democrito plurimum de physicis vetustas auctoritatis detulit. **2**, 3.

Dentium utilitas. **185**, 66; **275**, 22.

Depositum et commendatum est, quod custodiæ causa cuipiam commisimus. **789**, 67.

Non desperet penitus gratiam divinam, si quis leviores habeat passiones. **350**, 102. V. *Spes.*

DEVOTIO in exsequendis Dei mandatis, virtus prima est ordine, et ceterarum fundamentum. **147**, 41.

DEUS. Nec initium dierum, neque finem habet. **5**, 9.

Deus est spiritus. **172**, 40. Incorporea Dei corporea adumbratio esse non potest. **10**, 18.

Deus in semetipso manens dat aliis, nihil autem in se ex aliis suscipit. **489**, 78. Neque defectionem aut diminutionem patitur, neque adjectionem capit. **250**, 8.

Deus etsi immensus, mensuram omnium tenet. **268**, 30. Dei quænam est deambulatio. **235**, 68.

Deus cum immutabilis sit, cur dicatur irasci. **305**, 9. Non cogitat sicut homines, ut aliqua ei nova succedat sententia. *ibid.* Voluntas divina fundamentum est universorum. **13**, 22. Voluntas Dei mensura rerum est: sermo ejus finis est operis et ortus naturæ. **29**, 4. Virtus naturæ est. **32**, 10. Sermo Dei voluntas est, opus Dei natura est. **23**, 33.

Deo operatio qualis. **236**, 74. Vox Dei efficiens naturæ est. **45**, 8. Deum auctorem esse mundi ac diluvii. **320**, 42. Prima Dei vox singulis creaturis impertita gignendis, lex naturæ est, quæ terris in omne ævum remansit futuræ successionis datura præscriptum. **55**, 26; **63**, 43. Quod jubet facit. **46**, 9. Non laborat in maximis, non fastidit in minimis. **108**, 5. Mirabilis in utrisque. **170**, 37.

Dei in homines providentia. **120**, 25. Male quidam philosophorum illam negarunt. **349**, 100.

Deus cujus servum esse virtutis est, ipse permisit ut eum patrem vocemus. **661**, 17. Si honorari parentes atque amari justum est, quanto magis parenti omnium deferri debet amor et honorificentia. **440**, 69.

Dei in nos quanta caritas. **563**, 24 et seq. Cito dat. **264**, 31. Non est serus ad remunerandum, cito promittit, et multa largitur, et quare? **373**, 18. Nihil imperfectum dat Deus. **262**, 28. Sua donat sine ullo donationis dispendio, magis-

que fruitur eo, quod nos utimur. **316**, 35.

Nihil gravius quam errantem a Deo deseri. **290**, 32.

Duo quædam in Deo principalia sunt genera virtutum, unum quo remittit, aliud quo vindicat. **280**, 15. Deus ideo dicitur, quia indulget; Dominus quia vindicat. **323**, 47. Misericordiam quasi liberalis impertit, et judicium cum miseratione dispensat. **795**, 87. Irascitur peccatis nostris, sed non obliviscitur pietatis: minatur supplicium, sed non permittit excidium: moderatur vindictam, revocat severitatem. **321**, 45. Non vult vindicare, qui paratus est ignoscere. **544**, 14. Quanta Domini patientia, ut non statim peccatorem puniat. **386**, 46.

Dei misericordia fide, studio, operibus memoremur. **260**, 23. Prius ad Deum quam ad humana subsidia confugiendum. **268**, 40. Dominus etiam circa indignos promissa sua servat. **752**, 73. Sola Dei professio est, quæ perpetuæ gratiæ ferat fructus. **278**, 11. Deum præferre debemus omnibus. **369**, 9. Cui Deus portio est, nihil debet curare nisi Deum. **540**, 7. Stans cum Deo, lapsum timere non poterit. **369**, 9. Votis, et pura conscientia, et spiritu caritatis adhæreamus Deo. **276**, 9.

Deo reverentiam qui non exhibet, naturæ non defert obedientiam. **288**, 28. Hæ præcipuæ virtutes, ut Deum exprimas quasi imago archetypum, diligas quasi filius patrem, adores quasi subditus regem. **542**, 11.

Quomodo loquatur Deus. **236**, 69. Cur dicatur jurare. **270**, 43. Ignis Domini solet illuminare, non exurere. **84**, 9.

Diabolus qua pœna puniatur. **555**, 40; **556**, 41.

Diabolum fuisse in paradiso terrestri sub figura serpentis. **200**, 9. Id non reprehendendum, neque de eo dubitandum. **201**, 10. Plerique tamen illud negarunt. **201**, 11.

Diabolus quidnam in homine inviderit. **227**, 54. Ipsam ejus malitiam prodesse ad salutem. **200**, 9.

Diabolus imitatur perdicem quæ aliena ova diripit et fovet. **159**, 13. A Deo accepit tentandi licentiam, sed non accepit copiam subruendi. **201**, 10. Cognoscenda sunt tentamenta illius, ut docti instructique caveamus. **230**, 58. Varia ejus tentamenta exponuntur. **228**, 55.

Diabolus neminem jugo servitutis adstrictum tenet, nisi se se prius ei ære peccatorum vendiderit. **573**, 10. Quam beatus vir in quo diabolus nihil offendit, quod suum agnosceret. **595**, 24. In illo solo nihil invenit qui peccatum non fecit. **463**, 45.

DIEI acceptio diversa. **321**, 33. Dies temporis portio est, non principium. **12**, 20. Viginti quatuor horarum mensura unius diei tempus est. **25**, 37.

Digestio quomodo fiat. **187**, 71; **314**, 28.

DILIGENTIA ingeniosi adminiculum. **408**, 8. Non satis est recte facere nisi etiam matures quod facias. **354**, 33. Candidatum regni cœlestis militem impigrum esse debere. **590**, 10.

DILUVIUM verno tempore cœpisse et desiisse. **323**, 48; **330**, 60. Cur sexcentesimo anno Noe. *ibid.* Qua ratione quadraginta dies diluvium fuerit. **321**, 43. Quomodo per quindecim aquæ cubitos quibus montes diluvium superabat, quinque sensus humani adumbrentur. **326**, 52. Cur secuturo diluvio, non defuerit gratia fœcunditatis. **304**, 6. Utrum folium oleæ a columba allatum ante diluvium, vel diluvii tempore exortum fuerit. **335**, 68; **338**, 74. Corvus et columba ex Arca dimissa malitiam et virtutem signabant. **333**, 64. Diluvium Spiritus divini virtute repressum est. **329**, 58.

Διορατικὸν quid. **430**, 54.

DISCIPLINÆ perfectæ plenitudo mentem non finit edaci libidinum vapore consumi, **278**, 11.

Discordibus nulla spatia satis esse possunt: quietis et pacificis etiam angusta abundant. **415**, 26.

Distinctio in omni re confusione melior est. **284**, 21.

Dives unde dicatur. **733**, 28. Quis vere sit dives. **745**, 60. Hoc est esse divitem, habere quod satis voluntati sit. **413**, 20; **463**, 11. Quanta divitum in pauperes duritia? **725**, 1 et seq.; **744**, 56 et seq. Pauperi ipsam dives invidet sepulturam. **740**, 46. Dolor ac æstus pauperis cujusdam parentis quem dives ad vendendum filium cogebat, elegantissime describitur. **731**, 21 et seq. Funesta fames divitum, funesta luxuries. **730**, 20.

Divites quam longe lateque diffundant cupiditates suas. **359**, 125; **371**, 12. Omnibus in commune elementa donata sunt: patent æque divitibus ac pauperibus ornamenta mundi. **179**, 52.

Dives quod suum est quasi vile fastidit, quod alienum quasi pretiosissimum concupiscit. **728**, 9. Quam sit inquietus. **733**, 29. Divites quanto abundatiores tanto pauperiores sunt. **726**, 4 et seq. Damnum suum credunt quidquid alienum est. **728**, 11 et seq. Paupere miseriores sunt. **734**, 31. Tolerabilior servulorum quam divitum conditio. **733**, 28. Captiva est opulentia, paupertas libera. **741**, 51. Divites miseram servitutem serviunt. **742**, 52. Non possessores divitiarum sunt, sed a suis divitiis possidentur. **747**, 63. Divitem recte argui stultitiæ. **736**, 38. Divitis cujusdam egregie sordidi exemplum. **730**, 18. Nulla discretio inter cadavera mortuorum, nisi forte quod gravius fœtent divitum corpora distenta luxuriæ. **554**, 51.

DIVITIÆ unde sic dictæ. **433**, 60.

Divitiarum commendatio non hominum laus est, sed metallorum, in quibus homines puniuntur. **743**, 54.

Divitiæ quantum inutiles? **733**, 27. Mentis est optimæ suis contentum esse finibus, non extolli divitiarum copiis, et rebus secundum gratiam voluptatum fruentibus. **725**, 21.

Divortium. V. *Uxor.*

Dolus bonus, ubi irreprehensibilis est rapina. **590**, 10.

Donare nemo potest quod non habet. **629**, 45.

Donec in Scriptura quid significet. **332**, 63.

Dothaim significat defectionem. **671**, 11.

Draco elephantem ligat, cujus ruina mors victoris est. **62**, 40.

Ducibus malis cito erratur. **519**, 54.

E

EBRIETATIS duæ species. **353**, 111; **356**, 118. Est ebrietas culpæ est et gratiæ. **708**, 61.

Ebrietas poculi salutaris sobrios facit, lætitiam generat non titubantiam. **257**, 19; quæ sit pudicitiæ custos. **258**, 20.

Ebrietas in vulgaribus hominibus quam ridicula sit et odiosa, eleganti descriptione exponitur. **701**, 42; **707**, 60 et seq. Et maxime in militaribus hominibus. **702**, 46 et seq. Nec non in fœminis. **710**, 66. Potantium obtestationes propinationesque. **706**, 62. Quædam prodigiosa bibendi ratio arguitur. **709**, 64.

Ebrietatis effectus, **257**, 18. Ebrietatis et vini quanta mala. **691**, 10 et seq.; **694**, 23 et seq.; **705**, 52 et seq.; **707**, 59 et seq.; **710**, 68. Vitanda ebrietas, per quam crimina cavere non possumus. **389**, 57. Major vis vini quam veneni. **705**, 52. Sicut mater fidei continentia; ita perfidiæ mater ebrietas. **701**, 41. Sæpe secretoria vino extorquentur. **709**, 63.

Ebriosi comparantur navibus. **712**, 72. Exemplum adolescentis ebriosi ad philosophiam conversi. **702**, 45.

Ecclesiæ Rebecca typus. **589**, 9. Figuratur in luna. **659**, 13.

Ecclesia una Domini, una congregatio. **42**, 2; **43**, 3.

Ecclesiæ regnum prius quam synagogæ in prædestinatione delatum. **590**, 10.

Ecclesia cur in hoc mundo sterilis videatur. **441**, 72.

Ecclesia diligit, nec umquam circa Christum suum mutat affectum. **94**, 22. Omnis spes ejus in Christo est. **663**, 22. Auditu et operibus ejus eminet pulcritudo. **460**, 7.

Ecclesia columna est et firmamentum veritatis. **599**, 34.

Ecclesia super maria fundata est, et super flumina præparata. **44**, 6. Circa fluctibus habitat, non fluctibus commovetur, magis ad subveniendum parata, quam periculo obnoxia. **665**, 27. Diversi fluctus, tempestatesque ejus. **301**, 1. Multi eam tentant, sed nocere non possunt, **104**, 33. Defectus habet et ortus frequentes, sed defectibus suis crevit. **103**, 32. Obumbrari potest, deficere non potest. **83**, 7. In ea exultatio, in hæresi et gentilitate fletus et mœror. **43**, 3. Admonemur aliquando eos non refugere qui a nostra fide et consortio separati sunt. **69**, 55. Quomodo ignobiliora Ecclesiæ membra abundantiorem honorem aliquando consequantur. **312**, 25.

In Ecclesia est ubi virga et gratia floret sacerdotalis. **483**, 64. Vox exercenda pro Christo, quando ovile Ecclesiæ incursant lupi. **467**, 17.

ECCLESIÆ CLAVES. Remittuntur peccata per Dei verbum, cujus Levites interpres et quidam exsecutor est: remittuntur etiam per officium Sacerdotis sacrumque ministerium. **280**, 15. Ecclesia habet aulæa quibus peccata tegit, culpam obumbrat. **43**, 5. Nescit Ecclesia publicas leges. **540**, 8. Quotidie procedentes in Ecclesiam, vel domesticis incubantes orationibus, a Deo incipiamus, et in ipso desinamus. **474**, 22. Imber supplicantis Ecclesiæ precibus datus. **101**, 30.

Ecclesia justorum est tabernaculum. **409**, 11. Munita per Christum, obsessa per diabolum. **177**, 49. Cujus turres sunt sacerdotes. *ibid.*

Echeneis navem ingentem sistit. **125**, 31.

Echinus terrenus contra insidias spinis suis clauditur. **162**, 20. Geminas sibi respirandi vias munit, et quare. *ibid.*

Echinus futuram tempestatem prænunciat. **120**, 24.

Eleazarus quam beatus in tormentis constanter toleratis. **604**, 43, 44.

Electrum est lacryma virgulti. **74**, 63. Cur exigua quædam animantia in electro. *ibid.*

ELECTIO. Non residet occasio resiliendi, cui datur optio eligendi. **371**, 11.

ELEEMOSINAM qui facit, debitum reddit, non largitur indebitum. **742**, 53. Dives de bonis suis eleemosinam debet pauperibus erogare. **735**, 36 et seq.; **742**, 52 et seq.; **745**, 58 et seq.; **749**, 67. Fac de instrumento avaritiæ subsidium misericordiæ, sinceritatis gratiam de corruptionis illecebra. **714**, 76.

ELEMENTA græce cur στοιχεῖα dicantur. **51**, 18. Quatuor sunt, ex quibus omnia componuntur. **12**, 20. Cur Deus non prius ea creaverit, quam ornatus congruos daret. **17**, 27. Quæ eorum qualitates, quibus sibi invicem miscentur. **51**, 18. Ex iis compositum resolvatur necesse est. **14**, 23.

ELEPHANTUS cur prominentem promuscidem habeat. **168**, 31. Ejus membra describuntur. *ibid.* Quomodo capiatur. *ibid.* Quomodo magnum rebus bellicis usum Persis ministret. **169**, 33. Trecentis et amplius annis fertur vitam producere. *ibid.* 34. Formidabilis ille tauris, murem timet. **170**, 37. Illius, cum mercede defraudatur, ultio. **709**, 65.

ELIAS non mulierem fugiebat, sed sæculum, et sæcularem illecebram. **553**, 34.

ELISÆUS qui sibi nihil reliquit, populis abundavit. **156**, 6.

Enoch latine dicitur gratia. **203**, 19.

Enos Chaldaice homo latine dicitur. **457**, 1.

Ἐπιθυμετικὸν quid. **430**, 54.

Ἔπου Θεῷ quid. **367**, 4.

Equus bellum odoratur eminus, excitatur somno tubæ. **120**, 25. Eum videmus popularibus incitari studiis, gaudere plausibus, blanditiis delectari magistri. **273**, 3. Discrimen inter agitatorem, et adscensorem equi. **747**, 65; **748**, 65. Arguuntur qui solent equorum nobilitatem sicut consulum prædicare. **743**, 54.

Equi fluviales sive Hippopotami in Nilo. **107**, 4.

Esau typus erat malitiæ. **248**, 4.

Eva cur non de eadem terra qua Adam, sed de costa ejus facta sit. **223**, 48. In paradiso sensus, græce νοῦν, figura fui. **201**, 11. Quomodo diabolus eam aggressus sit. **228**, 56. A muliere cœpisse vitium, inchoasse mendacium. **228**, 56. Adamo id quod gustaverat dando iteravit peccatum. **213**, 33. Si accensas habuisset faces, nunquam nos prævaricationis suæ criniculis implicasset. **201**, 11. Confessa delictum, mitior eam secura est et profutura sententia. **237**, 72. Pœna ejus qualis fuerit, et quid significet. **237**, 72. Plerique eam excusandam putant, quod diligens virum, ab eo timuerit separari. **214**, 34.

EVANGELISTÆ non potestate propria locuti sunt, neque omnes eadem omnia: sed sancti Spiritus gratia illis ea tribuit, quæ loquerentur singuli de operibus Domini Jesu. **791**, 73.

Evangelium philosophiæ imperfectionem excludit. **178**, 30.

Evangelium quomodo mare sit. **116**, 17.

EUCHARISTIA. Christus panem dedit, quem ipse quotidie sacerdos consecrat suis verbis. **669**, 38. In convivio Ecclesiæ et ministrat, et ministratur. **257**, 19. Ad mensam Eucharisticam jejunia sancta nos perducunt. **697**, 33. Remissio peccatorum est. **669**, 39. Omnem immundum a Christi altaribus secernendum. **716**, 82.

EUNOMIANUS dicit dissimilem esse Patri Filium. **58**, 32. Eunomiani radicis degeneris fructus deterior. **40**, 29.

EUPHRATEM plerique dictum ἀπὸ τοῦ εὐφραίνεσθαι putant, hoc est, a lætando, **205**, 18. Latine fœcunditas atque abundantia fructuum nuncupatur. *ibid.*

Euripi stant placidi in ortu lunæ quoadusque sine lumine est. **101**, 30.

EXEMPLUM. Præstantius ducitur paucorum similem esse quam plurimorum. **249**, 6.

Exercitatione augetur corporis virtus. **285**, 22.

F

Famem patientur omnes, quos non paverit Christus. **635**, 42.

Fatale decretum non alligatur. **307**, 11.

Fellis amaritudo ad salutem hominis utilis invenitur. **200**, 8.

Fertilitatis causa de cœlo. **38**, 16.

De Ficulneæ foliis. **72**, 60.

FIDES. Quam indignum ut humanis testimoniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus. **374**, 21. Cur bonum sit ut rationem præveniat fides. *ibid.* Voluit Deus ut per gradus quosdam nasceretur. **17**, 27. Quibus pasci debeat. **283**, 19; **780**, 20. Cur nemo excusationem prætendere debeat, quod serius credat. **441**, 74.

Fides ante omnia nos commendare Deo debet. **276**, 8. Fides est radix virtutum. **288**, 28. Fides præcedit devotionem. **648**, 81. Fides est quæ dona conciliat: humilitas est quæ Deo oblata commendat. **749**, 67. Pretium tuum est, qua emuntur divina mysteria. **636**, 45.

Fidei indumentum constat ex prædicatione cœlestium, et Dominicæ sanguine passionis. **792**, 77. Ubi causa religionis agebatur, fides debuit sedem habere judicii, et quasi rea stare perfidia. **596**, 25.

FILIUS imago Dei solus ille est, ita habens similitudinem Patris, ut divinitatis, et plenitudinis habeat unitatem. **172**, 41.

Filius novit cogitationes cordium, sicut Pater. **267**, 37. Cur carnem susceperit et mortem. **557**, 44. Quomodo sacerdos est secundum ordinem Melchisedech. **373**, 16. Nihil sibi ex hoc mundo vindicandum putavit. **434**, 62. V. *Christus.* V. *Trinitas.*

Nos recessuri ex hoc corpore, ipso carorum pignorum tactu delectamur extremo, et hoc mulcemur viatico. **649**, 83. Quantum filii honorare debeant parentes, ut benedictionis ultimæ habeant hereditatem. **655**, 1.

Firmamentum unde appellatum. **38**, 16. An idem sit ac cœlum. **29**, 9; **37**, 15.

Fœcunditas terræ non Soli sed divinæ indulgentiæ deputatur. **82**, 6. Decorem quod fœcundum, indecorum quod infœcundum. **481**, 60.

FŒNERARE vetus, sed vetus culpa est. **795**, 88. Fœneratores echidnæ et aliis serpentibus comparantur. **776**, 41. Liberos pro paternis debitis vendunt. **771**, 29. Prohibebant ne debitoris cadaver ad sepulturam deferretur. **773**, 36, 37. Inhumanitas eorum etiam ab aleatoribus usuras exigentium. **774**, 38 et seq. Varia nomina quibus utuntur. **776**, 40. Quam insatiabilis eorum avaritia. **771**, 31; **777**, 43 et seq. Mari comparantur. **778**, 44. Et eorum pecunia. **765**, 16. Incautos adolescentes quam nequiter deprædentur. **767**, 23 et seq. Fœnerator et debitor uterque peccator. **784**, 54. Arguuntur ii qui acceptam ab fœneratore pecuniam intemperantia sua misere consumunt. **765**, 17 et seq. **771**, 30. Qui se fœneratori obligat, ipse se vendit non ære, sed culpa. **772**, 32.

Fœniculi pastu serpens cæcitatem repellit exceptam. **162**, 19.

Fœnum quomodo fiat? **55**, 26. Ante solem fuit productum. *ibid.* 27. Quomodo similes esse debemus fœno. **57**, 31.

Foliorum diversitates. **73**, 61. Et ex eisdem remedia. **60**, 37.

Fons ille qui irrigabat paradisum quis fuerit. **202**, 13.

Formicæ imitanda industria. **160**, 16.

FORTITUDO resistentia quæque transverberat, nec aliquibus hæret ostaculis. **205**, 17.

Fratres sumus omnes una atque eadem matre generati. **347**, 94. Omnes nobis jure quodam germanitatis velut fratres connectimur, et tanquam uterini nos diligere debemus. **417**, 28.

Fraudolenti homines cavendi. **118**, 21.

Frons mentis habitum specie sui prodit. **182**, 58.

Fructuum diversitates. **73**, 61.

Fulica abdicatum aquilæ pullum cum suis nutrit. **140**, 61. Præsentit commotionem maris. **132**, 43.

G

Gad benedictio explicatur. **668**, 35 et seq.

Galli cantus non solum suavis, sed etiam utilis esse demonstratur. **151**, 88.

Ganges fluit contra Indiam. **203**, 14.

Gentiles qui vocantur ad Ecclesiam quomodo sacras Scripturas debeant legere. **230**, 58.

Genus immortale videtur, personæ autem singulorum mortales sunt. **405**, 4.

Geon Nilus circuit terram Ægypti vel Æthiopiam. **203**, 14. Significat quemdam terræ hiatum. **204**, 16.

Gigantes tempore Noe qui fuerint. **305**, 8 et seq. Fabulæ inducunt eos adversum superna voluisse pugnare. **360**, 127.

Gomorrham et Sodomam lingua patria Chaldæi cæcitatem et sterilitatem nuncuparunt. **335**, 69.

Gratia munus est Redemptoris, natura opus est Creatoris. **642**, 63. Quidquid sanctum cogitaveris, hoc Dei munus est, Dei inspiratio, Dei gratia. **270**, 45. Hebetis est cordis, bonum quod agit, gratiæ auctori non deputare. **261**, 25 et seq. Justus ad auctorem Deum re-

fert quæcumque fuerit bona consecutus. 265, 34.
GRATITUDO. In vicissitudinibus gratiarum non est satis reddere quod acceperis, sed commendare quod reddis. 285, 23. Referre gratias a canibus homines discunt. 161, 17. Beneficiorum Dei tenax gratiæ memoria perseverare debet, et obedientia non deesse. 263, 30.
Gruum vigilantia in custodiis, et ordo inter volandum. 134, 50; 135, 51.
Gula de paradiso regnantem expulit: abstinentia ad paradisum revocavit errantem. 690, 7. In utero ambulant, qui ventri, et gulæ serviunt. 239, 74. V. *Ebrietas*.
Gutturis utilitas. 187, 69.

H

Hæreticorum multi prætendere volunt corporis continentiam, ut adsertionis suæ fidem testimonio sobriæ carnis acquirant. 324, 49.
Halcyon ubi, et quot diebus pullos suos educat et nutrit? 130, 40 et seq. Hos dies præsumptæ serenitatis nautæ Halcyonidas vocant. *ibid.*
Helleboro ægri corporis passiones sæpe solvuntur. 61, 39.
Herbarum succi salubres. 71, 57. Medicorum est opus potestates earum noscere. 71, 57.
Hippocrates Critiæ opinioni de anima non acquievit. 346, 92.
Hirundinis sedulitas, industria, pietas in filios. 137, 56, 57. Eorum cæcitati medetur. 138, 57.
Homo græce ἄνθρωπος unde dicatur. 175, 46. Quid sit, et in qua potissimum parte consistat. 459, 3. Ex anima et corpore constat, et spiritu. 274, 6. Creatura est Dei omnium in terris præstantissima. 435, 63.
Hominis duplex generatio, una secundum imaginem Dei, altera secundum figmentum de luto terræ. 343, 86. Supra terrena omnia eum constituit Deus. *ibid.* Cur illum Deus non approbavit nisi post factam mulierem. 222, 46, 47. Cur illo creato Deus requievisse dicatur. 190, 76. Cur Deus pauca quæ homini noceant esse sinat. 125, 31.
Homo noscere seipsum debet. 171, 39; 178, 50. Id dictum non ab Apolline Pythio, sed a Salomone. *ibid.* Sibi semper debet attendere, cur, et quomodo? 178, 50 et seq. Non possumus plenius nos cognoscere, nisi prius quæ sit omnium natura animantium cognoverimus. 155, 3.
Homo piscibus bonis et malis comparatur. 115, 15. Cur eo deleto, cetera irrationabilia deleta sunt. 306, 10; 315, 31 et seq. Cavendum homini, ne pecudum more curvetur. 158, 10. Homines quadrati qui dicantur. 308, 13.
Homicidii pœna. 347, 94 et seq. Interficiunt opus Dei qui humanum sanguinem fundunt. 176, 48.
Hortum illum quem Jovis hortum alibi, alibi hortum mentis appellavit Plato, undenam composuit. 511, 19.
HOSPITALITAS commendatur, et ad eam omnes teneri ostenditur. 382, 34 et seq. Hospitalia jura servanda. 136, 54.
HOSTI intra te clauso resistere, plus est quam remoto. 597, 29.
Hunnorum seu Chunorum populi aleæ solius legibus obediunt. 775, 39.
Hyems nobis est, cum sol meridianis partibus immoratur, et qua re. 94, 21.
HYMNI mane dicuntur, et canuntur psalmi. 706, 55.

I

IDOLOLATRIÆ auctorem serpentem in paradiso fuisse. 233, 61. Ecclesia inanes ideas, et vanas nescit simulacrorum figuras, sed veram novit Trinitatis substantiam. 550, 27. Error gentium quo honorem divinum soli tribuebant, a Deo confutatus. 55, 27.
Ignorantia et concupiscentia animæ sunt ægritudines. 481, 60.
Ignis et aquarum natura cur necessaria. 34, 12.
Ignis in retributionibus meritorum illuminat justos, exurit impios. 85, 10.
IMPIETAS mater quædam est delictorum. 287, 25.
Impii etiamsi videantur vivere, miseriores sunt omnibus mortuis. 290, 31. Erroribus delectantur alienis. 355, 115. Cur Deus avertit se ab eorum precibus. 290, 31.
Improbitas usu atque exercitatione augetur. 316, 34.
Improbum plus præsentia quam futura sollicitant. 290, 32.
Impudici cujusdam descriptio. 412, 17 et seq. V. *Avaritia, Libido, Intemperantia.*
Incontinentia hominum arguitur. 124, 30.
Indictionum usus. 330, 60.
Indicum mare superius est æquore Ægyptio. 48, 11.
Indifferentia non habent robur validæ virtutis, sed ejus augent, et diffundunt gratiam. 303, 5. Plerisque nocuerunt. 358, 122.
Infernus. V. *Ignis.*
Ingratus est qui debitum gratiæ ut a se exigatur, expectat. 310, 78. Cito beneficii irrepit oblivio, secundis rebus. 631, 33.
INIQUITAS inverecunda usurpat indebita, nec reveretur auctorem. 388, 75.
INNOCENTIA tempore posterior est quam malitia, sed meritorum nobilitate antiquior. 252, 11; 253, 12. Servile est omne peccatum, libera est innocentia. 625, 20. Non amat multis innocentia se defendere. 790, 78.
Inobedientia mortis causa fuit. 215, 35. Quicumque prævaricatur mandatum Dei, spoliatur atque nudatur, et fit sibi ipse vilis. 234, 65.
Institutio tantum valet, ut vincat naturam. 273, 3.
Intemperantia accendit libidinem, cruditatem generat, corruptelam creat. 314, 29.
Intemperantes proprio sibi viles esse judicio. 572, 6.
Intestinorum cur circumplexi orbes. 187, 71; 314, 28. Geminus eorum amictus. 314, 29.
Invidia cito prosperitatem sequitur. 392, 65. Quomodo placanda. 411, 15; 592, 14; 594, 21.
Invisibile quid sit. 54, 25.
IRA. Quantum ab ea præcavendum. 647, 78.
Iris pluviam futuram cur significet. 350, 103. Quem, et cur Deus arcum in nubibus posuerit. *ibid.*
ISAAC risus latine significatur. 457, 1. Prophetat sermone, non scientia. 396, 74. Quare ad genus suum magis quam ad populum appositus legatur. 249, 6. In eo figura generationis et passionis Christi. 250, 7; 373, 20; 395, 71; 396, 72; 457, 1. V. *Christus.*
Issachar benedictio mystice de Christo exponitur. 666, 30; 667, 31.

J

Jacob cur pastor ovium inducitur. 260, 24. Figuram bonitatis gerebat. 248, 4. In summis periculis positus beatitudinem vitæ non amisit, sed potius acquisivit. 587, 1 et seq. Continentia et fide humanarum supplantavit vestigia passionum. 260, 23. Quam perfectus fuerit. 588, 3 et seq. Christum prævidit in terris. 592, 15. Et in Christo refulgentem Ecclesiam. 599, 34. Quam beatus in ipso mortis supremo. 599, 35 et seq.
JACTANTIA. Deflectentibus a vero amica jactantia est. 420, 33. Si jactantia declinanda est, quanto magis nemo debet falsa jactare pro veris. 256, 16.
Japheth latitudo dicitur. 358, 124.
Jecur melle tenditur, escæ amaritudine temperatur. 700, 39.
JEJUNII origo, et antiquitas. 639, 6 et seq. Jactantia in jejunio declinanda. 700, 40. Quanta virtus jejunii. 167, 28; 688, 2 et seq.; 693, 16 et seq.; 694, 19; 696, 29 et seq.; 698, 35; 700, 40. Nulli grave est. 694, 23. Condimentum cibi est. 697, 32. Jejunium culpæ interfectorium est. 699, 37; 700, 38. Quadraginta dierum numero jejuniis et orationibus crebrioribus nostrorum levemus supplicia peccatorum. 321, 44.
Jetro dicitur superfluus. 260, 24.
Jezabel, idest, effusio vanitatis. 553, 34.
JOB sancti virtutem et patientiam malitia diaboli fecit esse clariorem. 200, 9.
Jonam emendavit aqua, quem terrena deflexerant. 128, 35.
Jordanis nomen descensionem significat. 420, 34; 542, 12.
JOSEPH figura Christi. 625, 19. Etiam in somnis suis typus Christi. 619, 7, 8. Et missus ad fratres. 620, 9 et seq. Et venditus. 622, 14; 625, 19. Et aliis suæ vitæ actionibus. 663, 30 et seq. In eo præfigurata Christi mysteria. 672, 47 et seq. Castitatis speculum fuit. 617, 1, 2. Ejus pro castitate martyrium. 628, 26. Illius castimonia numquam ad nostri memoriam pervenisset, nisi illius domini mulier affectus ejus tentasset. 200, 9. Partes singulæ benedictionis ejus explicantur. 671, 46 et seq,
Judas typus Christi. 661, 16. Tribus Juda et Levi per admixtionem generis junctæ sunt. 661, 16.
Judæ prævaricaturo mandatum cur Christus dederit, vel elegerit prodituram. 217, 39. In illo convivio miser periit, in quo alii salvantur. 779, 47.
JUDÆI. Eorum duritia increpatur. 336, 70.
Judæus legis spiritualis verba corporaliter interpretatur. 235, 66.
JUDEX. Quomodo divinæ sententiæ providentia magnanimitatem et patientiam doceat. 293, 38.
Judicii Christi adhuc futuri anima post finem vitæ hujus ambiguo suspenditur. 276, 9.
Justitia parens est ceterarum fœcunda

virtutum. 206, 22. Sola virtutes omnes complectitur. 440, 68. Ubi justitia, ibi concordia est virtutum ceterarum. 205, 18. Nulla virtus abundantiores videtur fructus habere. *ibid.* Sola est quæ aliis potius nata est quam sibi. 302, 2. V. *Deus*.

Justificatio a justitia derivata est. 175, 46.

JUSTUS imago et gloria est Dei, et quare, 546, 17. Illa forma justi est, ut nihil reformidet nisi virtutis dispendia. 585, 38. Cur multi hominibus justi videantur, pauci Deo; aliter hominibus, aliter Deo. 318, 37.

Justus, solus in æternum manet. 316, 35. Perpetua vita justorum, nulla improborum. 292, 36. Vita justi quieta est, injustus autem inquietudinis et perturbationis plenus est. 596, 28. Possessio justi est gratum esse Deo: insipientium autem nullus gradus. 414, 22.

Justus, quando mens ejus mundare se incipiat. 332, 62.

Justus manet ante Deum, etiamsi condamnetur ab hominibus. 420, 36.

Justus quantus murus sit patriæ. 386, 48. Quantum numerus justorum prosit populorum saluti. 279, 12.

JUVENES luxuria, et deliciis, et adulteriorum affectibus se jactare consueverunt. 341. 81.

L

LABAN candidus latine dicitur. 550, 26. Sive dealbatus. 595, 24.

LABOR hominis communis est cum omni creatura, et quare. 579, 24. Nulla sine labore virtus, quia labor processus virtutis est. 276, 8. Licet non suavis sit ad gratiam, tamen fructuosus ad præmium est. 276, 8 et seq. Eo proficit, ut quæ nobis tributa sunt resumamus. 210, 29. Labor jugis avertit affectum. 135, 52.

LACRYMARUM commendatio. 152, 89.

Lacus Larius, Benacus, Albanus non miscentur maris fluctibus. 50, 16.

LAMECH. Cur amplius vindicatum in eum quam in Cain. 293, 38.

LAUDARE Deum, commendare est votum et solvere. 265, 34.

Lauro coronantur victorum capita. 68, 53.

Lectus sanctorum Christus. 473, 45.

LEONIS rugientis sonitu multa animalia icta deficiunt. 160, 14. Leo cibum fastidit hesternum, et ipsas suæ escæ reliquias aversatur. *ibid.* Gallum et maxime album veretur. 166, 26. Exiguo scorpionis aculeo exagitatur. 170, 37. Cæditur canis, ut pavescat leo, et qui sua injuria exasperatur, coercetur aliena. 273, 3. Leo æger simiam devorat, ut sanetur. 166, 26.

Leopardus capreæ sanguine sibi medetur. 166, 26.

Lepores hyeme albescunt, æstate in suum colorem redeunt. 147, 77. Generant simul et educunt, et continuo parturiunt. 777, 43.

Lepusculus in mari formidabilis. 125, 31.

Levi benedictio explicatur. 658, 10 et seq. Christus ex tribu Levi videtur secundum corporis susceptionem genus ducere. 660, 14. Ex ea etiam principes sacerdotum qui Christum occiderunt. 659, 13.

LEVITES significatur susceptus pro me, vel ipse mihi. 378, 11. Levitæ cur primogeniti dicantur. 275, 7. Quare Moyses eos primogenitos et ceterorum redemptores appellaverit. 280, 13. Sanctitate vitæ suæ et oratione plebis peccata lavabant. 278, 11.

LEX gemina est: naturalis, et scripta. 544, 15. Major lex naturæ quam legum præscriptio est. 369, 8.

Lex vetus non solum Hebræo lata est, verum etiam advenam vocavit. 544, 15. Num profuerit legem veterem promulgari. 578, 20 et seq. Quomodo bonum Legis mandatum, etsi operetur mortem. 575, 13 et seq.

Lex vetus cur non satis plena. 441, 74. Servit litera, libera est gratia. 592, 13.

Moyses tabulas priores legis fregit Judæis, ut posteriores manerent Christianis. 321, 45.

LIBER is solus est qui omnia prudenter agit, et ita vivit, ut vult. 591, 12. Non servili ad obediendum constringimur necessitate, sed voluntate arbitra, sive ad virtutem propendemus, sive ad culpam inclinamur. 569, 1. Libertas sub Christo gloriosa, et pretiosa servitus. 574, 11.

Libertum inter atque liberum quæ differentia? 574, 12.

Libidini quisquis subditus est, servus est. 625, 20.

Lien cum jecore habet viciniam fructuosam, et cur. 187, 71.

LIGNUM scientiæ boni et mali vere in paradiso fuit, nec in hoc aliquid reprehendendum. 200, 8. An lignum vitæ plus operari videatur ad vitam quam insufflatio Dei. 210, 28. Cur Deus lignum scientiæ boni et mali nec permiserit tangi, nec prohibuerit? 230, 57. An Deus tantummodo prohibuerit Adamo lignum scientiæ boni et mali solum comedere, non autem cum aliis fructibus conjunctum. 231, 59.

LINGUÆ utilitas. 185, 65, 67.

Litterarum apices delentur sine fraude librorum: atramentum deletur, sed lignum manet. 321, 45.

Locustæ foliis olæ sanantur. 60, 37. Illam devorat σελευκὶς. 150, 83.

Λογιστικὸν in homine quid. 430, 54.

Lolium et zizania non ex tritici semine, sed proprium quoddam genus habet. 63, 44.

LOT latina interpretatione declinatio dicitur. 372, 14; 406, 6; 415, 25; 420, 35. Quanta ejus hospitalitas. 387, 51. Ejus in generos suos pietas commendatur. 383, 54.

Lucrinum mare. 50, 15.

Lumen diei aliud est, aliud solis, et lunæ, et lumen stellarum. 84, 8. Unde vox Dei in Scriptura debuit inchoare, nisi a lumine? 23, 33.

Luna cur luminare magnum dicatur, et unde magnitudo ejus probetur. 97, 25. Lunæ globus æque spectatur ab omnibus. *ibid.* Quomodo sit in potestate noctis. *ibid.* Imminutionem luminis habet, non corporis. 83, 7. Ex sole et luna signa aliqua colliguntur, sed non nativitatum. 86, 12 et seq. Lunam quartam si pura fuerit, dare reliquis diebus usque ad exactum mensem indicium serenitatis existimant. 104, 34. Animantium cerebrum, maritimorum humida, et arborum interna exinaniuntur vel cumulantur juxta lunæ processum. 100, 29. Ridiculum est quod plerumque homines credant lunam magicis carminibus posse deduci. 104, 33.

Luna Christi mysterium, atque Ecclesiam repræsentat. *ibid.* Lunæ mutatio rerum instabilitatem docet. 102, 31.

Lupus si prior hominem viderit, vocem eripit; si se prævisum senserit, deponit ferociam. 166, 26. Folia squillæ fugit. 167, 29.

Luscinia signare solet diei surgentis initium. 130, 39. Cur cum ova fovet, insomnem noctem cantilenæ suavitate solatur. 150, 85.

Lux est quæ reliquos domus commendat ornatus. 23, 33. Est maligna lux dubia. 94, 22.

LUXURIA hominum quanta. 121, 27. Nec fidem habet, nec observantiam disciplinæ: seminarium est, et origo vitiorum. 711, 69.

Luxus mulierum arguitur. 732, 25, 26.

M

Machabæi septem fratres quam beati et constantes in suppliciis. 603, 42 et seq.

Mala granata plerumque cito florent, et fructum adferre non possunt, nisi excolantur. 70, 56. Cum iis Ecclesia comparatur. *ibid.*

MALITIA nihil est. 549, 24. Quid est, nisi boni indigentia? 481, 60. Non substantialis, sed accidens est. 18, 28. Ex nobis orta, non a Deo condita. 20, 30 et seq. Cur Deus eam reprimendam interim, quam abolendam putaverit. 556, 43. Malitiam simplicitas, culpam virtus resolvit. 333, 64. Egressus malitiæ virtutis operatur ingressum; eodemque studio quo crimen excluditur innocentia copulatur. 281, 16. V. *Culpa*.

MALA non sunt, nisi quæ crimine mentem implicant, et conscientiam ligant. 21, 31. Ex bonis mala orta sunt. 481, 60. Id quod malum est, naturaliter intelligimus esse vitandum. 217, 39. Cognitio mali sæpe nobis prodesse potest. 231, 58. Prius irrepit quod malum est, postea agnoscitur quod bonum est. 251, 10. Incentivum mali aut ira, aut cupiditas esse consuevit. 214, 34. Numquam malum malo corrigitur, nec vulnere, sed exasperatur. 794, 82. Quod malum putamus, plerumque non per omnia malum est, sed in commune utile. 200, 8.

MANDATA justus accipit, servus imperia. 323, 47.

Per Mandragoram somnus accersitur. 61, 39.

MANICHÆUS alium a Deo sibi adsiscit auctorem. 58, 32.

MANSUETUDO duris motibus præstat, et domina crudelitatis pietas est. 591, 11.

MANUUM utilitas. 187, 69. Manus conciliatrix divinæ gratiæ sacris infertur altaribus, per quam offerimus et sumimus sacramenta cœlestia. 187, 69.

Marcionis, Valentini et Manichæorum pestis. 20, 30.

MARE quare bonum? 53, 21, 22. Terris præstare ostenditur. 127, 34; 128, 35. Plura in mari quam in terris. 34, 12. Cur salsam et amaram habeat aquam. 36, 14. Circumscripta imposito fine maria clauduntur. 47, 10. Mare non ad navigandum fecit Dominus, sed propter elementi pulcritudinem. 711, 70. Non potest mare quisquam navigare intrepidus, nisi qui ante in fluminibus navigaverit. 380, 30.

Maria diversa, eorumque nomina. 48, 12,

13. Diversi sinus maris. 48, 12. Adrias interius Thyrreno, Adriæ cetera maria miscentur, *ibid.* Mare Britannicum. 50, 15. Caspium, Creticum, et Septemtrionale. 48, 12. Lucrinum et Avernum mare in Italia. 50, 15. Mare Tiberiadis in Palestina. 50, 15. Mare Rubrum in mari Indico. 48, 11. Sesostris Ægyptius mare Rubrum Ægyptio pelago connectere voluit. 48, 11. Continua unda ab Indico mari usque ad Gaditanum littus, et inde in mare Rubrum orbem terrarum includit. 48, 13,

MARIÆ præsentia erudivit Johannem in utero constitutum. 477, 53. Cur Maria prima vidit Dominicæ resurrectionis mysterium. 384, 39.

Mors martyrum valida, quæ culpam abolet superiorem. 487, 76.

Matres debent lactare filios suos. 392, 63.

Materia prima a Platonicis vocatur hyle, et increata. 16, 25. Non est æterna sed creata. 16, 25; 27, 2.

MATRIMONIO jungi gentilibus Christiani non debent, nec Judæis aut hæreticis. 399, 84. Junior vidua si nubere voluerit, electionem mariti parentibus deferre debet. 402, 91. Qui suavitatem quærit conjugii, non superiorem censu ambiat, quam necessitates non teneant maritales. 368, 6. In uxore non aurum, non argentum, non possessiones, sed gratia bonæ indolis quæratur. 400, 85. Sponsus Animæ, Verbum Dei cui legitimo quodam connubii fœdere copulatur. 511, 20.

Medicina antiquior est quæ herbis curare consuevit et succis. 714, 57. Principium medicinæ est causas languoris incidere. 330, 59.

Mellis utilitates. 145, 70.

MENS hominis in capite locata secundum plurimorum sententiam. 310, 17. Dividitur in id quod est rationale, et in id quod est irrationale. 404, 2. Animæ principale est, et virtus animæ. 522, 44.

Mentis cibus quis. 689, 5. Alitur inventis sapientiæ. 409, 11. Mens sobria passiones omnes cohibet, sensus gubernat, sermonem regit. 318, 38. Sobrietas mentis medicina est corporis. 318, 38. Cur mens bona auro comparetur. 413, 20. Quomodo exeat de terra, et de cognatione sua. 404, 2. Quandonam descendat in Ægyptum vel inde adscendat. 410, 13.

MENSEM significantes triginta dierum, significamus et noctes. 321, 43. Primus mensis Martius, secundus Aprilis. 330, 60.

MERCENARIO solvendam esse mercedem. 797, 91, 92. Hoc est interficere hominem, vitæ suæ ei debita subsidia denegare. 797, 92.

Mergi unde sic dicti. 132, 43.

MERITA ubi diversa, præmia diversa. 647, 76.

MILITIBUS quid in victoriis erogandum. 373, 16. V. *Rex.*

Miseria quæ excusari non potest, nihil intolerabilius. 766, 20.

MISERICORDIA non de meritis judicare consuevit, sed necessitatibus subvenire: juvare pauperem, non examinare justitiam. 797, 40. Bona prudentia, sed dulcis misericordia: illam pauci adsequuntur, hæc ad omnes pertinet. 462, 10.

Moderatio naturalis est: supra mensuram quidquid est, superfluum habetur. 708, 61.

Mors a Græcis τελευτὴ, in Scripturis somnus nuncupatur. 518, 34. Tria genera mortis. 502, 3. Mors secessio quædam est animæ et corporis. 250, 8. Cur Deus patiatur nos discedere ex hoc sæculo. 436, 64.

Mors an sit malum. 501, 1; 502, 3; 517, 30. Acerbitatem non mortis esse, sed culpæ. 518, 33. Non mors ipsa terribilis est, sed metus et opinio de morte. 517, 31. Mors omnifariam bonum est. 508, 15. Vitæ est testimonium. 518, 35. Per eam non adimitur vita, sed ad meliora transfertur. 291, 35. Per vitam ad mortem est transitus, per mortem ad vitam reditus. 517, 32. Justis mors quietis est portus, nocentibus naufragium. 517, 31. Sola mors requies viro. 507, 12. Mors aut suæ quietis bono utitur, aut malo alieno laborat. 508, 13. Mors stipendiorum plenitudo, summa mercedis, gratia missionis est. 518, 35. Gloriosius est pro Christo mori, quem regnare in hoc sæculo. 504, 8.

Motus contra naturam corpus facit corruptioni obnoxium. 14, 23.

MOYSES ab aquis nomen accepit. 3, 6. Cur Dei nomine donatus sit. 250, 7. Venturi Doctoris figura fuit. 250, 7.

MULIER domesticis ministeriis habilior æstimatur, sicut vir publicis officiis. 224, 50. Mulier delet picturam Dei, si vultum suum materiali candore oblinat, et adquisito rubore perfundat. 176, 47. An puellæ inaures habere debeant. 401, 89.

Mulier etsi prior peccatura, tamen redemptionem sibi paritura non debuit ab usu divinæ operationis excludi. 222, 47.

Multiloquio quomodo intret peccatum. 266, 36. V. *Lingua,* et *Silentium.*

Mundum incorruptum, nec creatum, aut factum existimat Plato. 1, 1. Semper fuisse et fore Aristoteles usurpat dicere. 3, 2. Quid de eo alii philosophi senserint. 11, 7 et seq. Licet figura sphærica sit, æternum non est. 6, 10 et 11. Sua sponte subsistere adseritur a quibusdam. 10, 18. Veris initio cœlum et terra facta sunt, et cur? 8, 13. Deus absque ulla mora mundum creavit. 5, 8; 9, 16. Mundus divinæ operationis specimen est et insigne. 10, 17. Quomodo quatuor virtutes cardinales velut mundi istius incluserunt tempora? 205, 18 et seq. Cur orbis terrarum aliquando solvendus est? 714, 78.

Mundum et sæculum fugiendum. 491 et seq. Quid sit illud fugere. 546, 17; 554, 38. Quomodo bene fugiamus. 562, 55. Quomodo possumus animo fugere, etsi ibi retineamur corpore. 558, 45. Mundum cur fugere debeamus? 549, 25; 554, 37. Et quam velociter. 552, 32. Quo fugiendum. 553, 36. Nihil jam debes mundo, cui semel renunciasti. 562, 56. Fugam sæculi gloriosam esse. 547, 19. Quam beata sit. 540, 20. Proponuntur exempla eorum qui bene sæculum fugerunt. 560, 51 et seq.

Supra mundum adscendat oportet, qui salvus esse vult. 538, 4. Anima nostra sicut aquila mundana transcendere, cœlo volatus inferre debet. 509, 16.

In mundo inane est omne quod magnificum putatur, et ibi qui se putat quid esse, nihil est, et omnino non est. 549, 25. Qui delectatur hoc mundo, obnoxius est sensuum passionibus. 547, 20. Quanta in hoc mundo malitia. 554, 38, 39. Homines sine auxilio divino non possunt terrenas illecebras, et cupiditates fugere. 537, 1 et seq. Quæ Deus remedia adversus mundana vitia, et sæculi naufragia providerit. 541, 9, 10. Beatum esse qui se perfidorum consortio temperaverit. 570, 2.

Murenæ cum vipera commixtio quid nos doceat. 116, 18.

Murices qui insigne dant regium, sunt maritimi. 126, 33.

Mutuum qui accipiunt reprehenduntur. 793, 80 et seq.

in Myricis figura improbæ calliditatis. 76, 69.

Mysterium omne latere debet, ne profanis temere divulgetur auribus. 383, 38. Mysteriorum præbendam esse doctrinam. 266, 35. Cavendum ne Symboli vel Dominicæ orationis divulgentur mysteria. 267, 37. Quæ in figura contingebant, hæc Patriarchis crimini non erant. 379, 28.

N

Narium utilitas. 185, 63; 311, 20. Simæ contra naturam videntur. 311, 20.

NATURA melior magistra veritatis est. 162, 20. Validius est ejus testimonium, quam doctrinæ argumentum. 163, 21. Præcepti imperialis interpres est. 118, 22. Semel præceptum Verbi divini in perpetuum inolevit naturæ. 158, 9.

NECESSITAS quæ invito imponit obsequium, adfert plerumque fastidium. 135, 52. Ubi decreta necessitas, ibi inhonorata industria. 92, 19. Corrigit necessitas, quem pietas provocare debuerat. 541, 10. Qui peccatum suum ad quamdam referunt decreti aut operis sui necessitatem, divina arguere videntur. 288, 27.

Nervi sunt velut sensuum singulorum organum. 184, 61. Eorum initium est cerebrum. *ibid.*

NILUS dictus est Ægyptus, et Geon. 439, 68. Ex altissimis montibus se in Catadupa præcipitat, et magnitudine fragoris sui aures accolarum obstruit. 30, 7. Effuso Ægyptum stagnat flumine. 34, 12. Quo tempore, et cur exundet. 223, 48.

Nobilitas generis ubi periclitatur, deformior est victus. 743, 54.

Nocens singulis, in commune prodest. 200, 9. V. *Homo.*

Noctua in tenebris tantum videns, quos mundi sapientes figuret? 51, 86.

NOE dicitur latine justus vel requies. 301, 2. Merito domus ejus in diluvio servatur. 317, 36. Obedientia ejus laudatur. 323, 47. Unde aquas defecisse cognoverit? 335, 68. Quomodo videatur sicut Adam terram esse operatus? 352, 107.

Noctem facit umbra terrarum. 85, 11.

NUMERUS cum adjicitur, qui prius erat, tollitur. 348, 3. Secundus numerus non est plenus, quia divisus. 318, 39. Salutaris est et conveniens, sacrificiis. 391. 69. Perfectio numeri quaternarii. 477, 65. Quam vanum sit eum cavere. 164, 34. Septimus mundus est, plenus, et sacer. 318, 39. Virgo dicitur, *ibid.* Hebdomadis numeri semper virgines. 446, 80. In quinquaginta Jubilæus est numerus remissionis, quo Spiritus sanctus missus e cœlo est. 358, 123.

Nuptiæ inde dictæ, quod pudoris gratia

puellæ se obnuberent. 403, 93. V. *Conjugium, et matrimonium.*

O

Obedientiam naturæ non defert, qui Deo non exhibet reverentiam. 288, 28. Quomodo mandatum Dei exequi debeamus. 402, 90. Si quid mandato addas vel detrahas, prævaricatio quædam videtur esse. 228, 56.Præcepta Dei contemnentes arguuntur. 48, 1.

OBLATIO nostra Deo ut possit non displicere, interiora nostra mundanda. 338, 56. Deus non muneribus oblatis placatur, sed offerentis affectu. 283, 18. Ea quæ incontaminata sunt debemus offerre, in quibus affectus reluceat offerentis. 340, 79. Primitias animæ præcipue offerendas. 269, 41 et seq. Hoc est vere sacrificium primitivum, quando unusquisque se offert hostiam, et a se incipit, ut postea munus suum possit offerre. 283, 19.

Oceani fluxus et refluxus. 101, 30.

OCULORUM utilitas. 183, 59. Et decus. 311, 18. Aptissimo in loco sunt constituti. 183, 60. Visus omnibus corporis sensibus præstabilior æstimatur. 332, 61. Ejus infirmitas. 98, 26. Plus est quod probatur adspectu, quam quod sermone laudatur. 24, 34.

Odor acceptus cur diutius fragrat, quam sermo resonat, aut visus apparet. 185, 63. Fructuum nuncius est. 260, 23.

Oleæ foliis sanantur locustæ. 60, 37.

Oleo materiale hoc lumen fovetur, et tenebrarum fugatur obscuritas. 334, 67.

Opium quotidiano prope usu innotuit, et cur? 61, 39.

OPERIS boni magistra natura ipsa est. 544, 15. Bonorum operum proprium est, ut externo commendatore non egeant. 23, 34. Quomodo opera nostra cum mundo prætereunte non prætereant. 558, 46, Opus est ut opera tua ad Deum dirigas, et ejus tibi adspiret favor. 276, 9. Ab homine requiritur, ut et operibus nova quærat, et parta custodiat. 208, 25. Relinquenda sunt opera quæ verum fructum bonosque processus habere non possunt. 276, 9.

ORANDUM quomodo, quando, quid? 268, 39. Continua et jugis debet esse oratio, et qua ratione. 285, 22.

In oratione quæ requirantur virtutes? 284, 21. Apud Deum loquuntur non verba sed cogitationes. 267, 37. Humilitas commendat orationem. 265, 34 et seq. Flexis genibus mitigatur offensa Domini, et gratia provocatur. 189, 74. Non divulganda oratio. 266, 35; 36. Pro quibus orandum. 268, 39.

Origano venenum pellit testudo. 162, 19.

ORIGENES vir ecclesiastico deditus fuit officio. 430, 54. Plurimum indulsit philosophorum traditioni. *ibid.* Stellarum harmoniam adseruit. *ibid.*

Oris utilitas. 185, 65.

Osculum est pignus pietatis et amoris. 186, 68; 461, 8.

Ostium quo egeruntur ciborum superflua, cur in posteriore parte sit. 188, 72; 312, 24.

Ovis cur sub adventum hyemis herbam insatiabiliter rapiat. 162, 20.

Οὐρανός, idest, cœlum, unde sic vocetur? 145, 73.

P

PADUS maritimorum commeatum Italicis subsidiis fidus invector. 34, 12.

Pædagogi terribilia flagella proficiunt. 170, 38.

Palmæ quomodo similes esse debeamus. 77, 71.

Pampini folia. 72, 60.

PARADISUS terrestris quis, qualis, ubi sit et quem hominem in eo Deus posuerit? 197, 1 et seq. Cur secundum Orientem, et non contra Orientem dicatur. 206, 23. Quæ sint quatuor flumina ex eo orientia, et quid designent? 203, 14 et seq. Quomodo bestiæ, pecora et volatilia fuisse dicantur? 225, 51. Quomodo eum quidam mystice interpretatur. *ibid.*

In PARADISUM justi sæpe rapiuntur, et quomodo. 226, 53. Qua ratione tertii cœli adscensio necessaria sit homini, ut rapiatur in paradisum? 226, 53. V. *Beatitudo.*

Pardus varietate coloris motus varios animæ prodit. 160, 15.

PARENTUM erga filios æqualem esse debere affectum. 588, 5 et seq. Ad negligentiam patris refertur dissolutio filiorum. 518, 35. Parentum in filios impietas arguitur. 138, 58; 140, 61. Odia patrum in filios, filiorum in parentes arguuntur. 164, 22. Pietatis in parentes exemplar ciconia. 136, 55.

PASCHA Domini cur dicatur. 264, 31. Verno tempore quotannis celebratur. 8, 14. Castos et sanctificatos oportet illud celebrare. 204, 16.

PASSIONUM immunem animam reperire difficile est. 276, 8. Cum vitiose passiones mentem movent, corruptela generatur; cum excitant studia virtutum, disciplinæ profectus est. 327, 53. Intemperantia fons quidam passionum corporalium. 420, 34. Passionum velut duces naturales sunt delectatio et dolor, quas sequuntur ceteræ. 571, 5. Caro nostra freti modo diversis agitatur et fluctuat passionibus. 326, 51. Magna naufragia quando mentis pariter et corporis sensuumque omnium turbine et procella miscentur. 324, 49. Servilis est omnis passio. 591, 12. Clavi sunt omnes passiones. 509, 16.

Passionibus turbidis ac procellosis anima consummatur, deficientibus, virtutem resumit. 332, 63. Præsidet unusquisque sibi quadam potestate regali; si coerceat in se corporis luxus, et in servitutem redigat carnem suam. 464, 16. Mens validior principalem virtutem habet imperitantem corporis sensibus, non obedientem. 413, 19. Studia doctrinæ, et disciplinæ adtentio mitigare possunt quaslibet ægritudines passionum. 70, 56. Justus amputatis corporalibus passionibus, quasi incorporeus manet in corpore. 327, 55. Grande est intra se aliquem esse, et sibi convenire. 597, 29. Id immortalis cujusdam est viri. 260, 24.

Pastores ovium cur Ægyptiis abominationi essent. 260, 24.

Patrisfamilias officia erga servulos. 399, 83.

Patriarchæ instruunt te non solum docentes, sed etiam errantes. 389, 58.

Paulum prefigurabat Beniamin. 636, 44 et seq. 676, 57 et seq. Cæcitas Pauli fletus est Christi. 641, 59. Ejus vocatio Ecclesiæ firmitudo est. 469, 31. Libera pro Christo prædicatio ejus nudavit populum Judæorum, et omnem eorum rescidit gratiam. 643, 64. Naturalibus magis quam vulgatis aut secundum artem utitur verbis. 545, 16. Pro eo tertiadecima tribus sanctificata. 655, 2.

PAUPERTAS. Nemo de ea queri debet. 138, 57. Beata, si bona sua noverit cum veritate paupertas. 119, 23. Prodest homini, exercet corpus, non opprimit. 179, 51. In paupertate et divitiis tentamenta sunt. 180, 53.

Pauperes divitibus quomodo præstantiores sint? 179, 52. Esto pauper spiritu, et eris dives qualicumque censu. 259, 21.

PAX. Ramulum oleæ pacem petentes præferre consueverunt. 334, 67.

PECCATUM est prævaricatio legis divinæ, et cœlestium inobedientia præceptorum. 217, 39. Maluit Deus plures esse quos salvos facere posset, et quibus donaret peccatum, quam unum solum Adam qui liber esset a culpa. 222, 47.

Nullum tempus vacuum debet esse tutelæ, quia nullum est vacuum culpæ. 446, 81.

Qui graviora peccaverit, in cetera facile prolabitur. 287, 25. Gravius est ad peccatum vivere, quam in peccato mori. 516, 28. Tu ipse tibi es causa improbitatis, et criminum incentor. 21, 31.

Peccantibus lex absens est: si adesset, non delinqueretur. 254, 14. Magis postquam peccavimus delicta nostra cognoscimus, et cur? 236, 70. Multi propter nimias iniquitates non suscipiunt peccati conscientiam. 240, 75.

Latro diem refugit quasi criminis testem, lucem adulter erubescit quasi adulterii consciam, parricida terrarum fœcunditatem fugit. 287, 26.

Nemo longe est a Deo, nisi quem flagitia propria relegaverint. 749, 68. Qui culpam sequitur, exit a Christo. 621, 10. Non possumus Deo vivere, nisi peccato moriamur. 649, 83.

Apud plerosque innocentia pro ignavia, et culpa pro laude habetur. 341, 81. Quomodo peccator se excusare conetur, de Scripturis divinis promens exempla. 234, 65. In peccatore illo adhuc remedium sanitatis est, qui audit verbum Dei, et qui se abscondit. 236, 70.

Nihil est quod majoris doloris sit, quam culpæ reatus. 301, 2. Quomodo potest ab humanis temperare, qui divina violavit, et hominibus bonus esse qui Deum læsit? 287, 25. Peccatum equo comparatur. 424, 43.

Peccata quomodo puniantur. 280, 15. Propter scelus hominum et ipsa elementa damnantur. 287, 26. Nocentes vel inviti finem non naturæ sed culpæ adipiscuntur. 291, 35. Cur Deus peccatum damnando, in auctorem ejus vindictam distulerit? 555, 39.

Peccata magna tollit magna medicina. 713, 65. Inflexi vitiis non voluntariis, propitiemus nobis Deum, sequamur quæ jubet, vitemus quæ prohibet: sit propitiandæ divinitatis ambitio, sequendæ præceptionis obeditio, interdictæ prævaricationis cautio. 542, 12. Veniabilis culpa quam sequitur professio delictorum. 237, 71. Ille justificatur qui peccatum proprium confitetur. 265, 34. Non absurdum quod facinorosi cohabitent piis, ac maculosi sacratis. 280, 14. V. *Confessio* et *Pœnitentia.*

Quanta clementia Domini supra modum misericordis ad peccata relaxanda. 320, 42.

Quibusnam criminum suorum absolutione lætandum? 516, 29. Bonum est condemnari in peccato, et flagellari in delicto. 237, 71. Qui se servitio delictorum exuit, principatum habet, non servitutem. 413, 19. Reges ex semine Abrahæ ii sunt, qui peccato non serviunt. 443, 77.

Pectus velut quodam sacrarium sapientiæ est. 312, 23.

Pedum utilitas. 189, 74. Cur duo tantum homini. *ibid.* Etsi exiliores videntur eorum gressus, fiunt tamen latiores cum incedimus. 312, 23.

Perdix aliena ova diripiens et fovens ludit operam. 159, 13.

Perfectio et consummatio in quo sita sit. 481, 59. Ille perfectus est, cui nihil deest; justus, cui nihil superest. 594, 21. Perfectus nescit incommoda hujus corporis, aut adversa mundi. 582, 32. Perfectæ mentis est nihil de terrenis, nihil de corporalibus adsumere. 426, 46. Perfectio ante Christi adventum unde? 371, 12.

Perfecti est non deflectere, prudentis non penitus declinare. 406, 6. Perfecta virtus habet quietis tranquillitatem, et stabilitatem. 596, 28. Manet semper inter adversa et delectabilia perfecta virtus; neque adversa de perfectione ejus quidquam minuunt, neque delectabilia adjungunt perfectioni. 583, 35 et seq.

Persæ non obtemperantes legibus regis, in se propriæ mortis exsequuntur sententiam. 142, 68.

PERSECUTIO. Multi in otio quærunt Christum, et non inveniunt: sed inveniunt in persecutionibus, et cito inveniunt. 472, 41.

PETRUS in mari titubat, sed non labitur. 128, 35. Petri hamus non occidit, sed consecrat. 128, 16. Jesus respexit Petrum, et statim error abscessit. 151, 88.

PHILOSOPHIÆ duplex species. 429, 52. Quam multa ex libris sacris transtulerit? 523, 45.

Philosophorum ratiocinandi methodus. 170, 23. Sententia eorum de summo bono unde sumpta? 514, 25.

Phison secundum Hebræos dicitur oris mutatio, et cur? 203, 15. Illius pulcritudo et fœcunditas. *ibid.*

Phœnix in Arabia quamdiu vivat, quomodo moriatur, et resurgat. 148, 79.

Phœnice, Tyrus, Sidon vicinæ sunt civitates. 711, 70.

Photinianus dicit in constitutione mundi nondum fuisse Christum. 56, 32.

Pictor umbras exprimere debet. 85, 11.

Pignus dicunt quod pro mutuo ære susceptum est. 789, 67. Quid sit pignus quod Lex reddi jubet? 785, 57; 789, 67 *et seq.* V. *Usura.*

in Pinea magna Dei virtus. 76, 68.

Pinus lacrymula vulpis sibi medetur. 162, 19.

PISCIUM creatio. 105, 1 et seq. Diversa eorum genera recensentur. 108, 5. Quomodo in eis fiat respiratio. 112, 10, 11. Quare dentes habeant densos et acutos. 113, 12. Lambunt terram, et ex ea sibi prædam requirunt. 107, 3. Herbis pascuntur ac minutis vermibus. 113, 13. Quare sublati de aqua vivere non possint? 112, 10.

in Piscibus multiplex generandi ratio. 110, 7; 111, 8. Nesciunt adulterina conjugia. 111, 9. Eorum in prolem suam singularis pietas. 110, 7. Necessitudo parentis et filiorum. 112, 10. Quidam iterum natos suos in uterum vocant, ut eos tueantur. 110, 7. Quorundam solemnis peregrinatio fovendi partus necessitate. 122, 29. Præscripta sibi domicilia habent. 121, 26. Minor a majore devoratur, et rursus major a validiore. 113, 13. V. *Thymallus.*

Plantæ omnes semen habent, aut aliquid quod habeat virtutem seminis. 75, 66.

PLATO pater philosophiæ. 421, 37. Tria rerum omnium principium constituit, Deum, exemplar et materiam increatam. 1, 1. Fictam et adumbratam πολιτείαν proposuit, et cur? 365, 2. Potuit Moysis scripta legere. 260, 24. Platonis hortus qualis? 511, 19.

Pluvia ex mari in terras transfunditur. 53, 22.

PŒNITENTIA. Peccator tardius semper culpam suam agnoscit. 235, 68. Pudore culpa minuitur, defensione cumulatur: et silendo corrigimus, contentione prolabimur. 286, 24. Quomodo quem peccati pœnitet, is pœna supplicioque liberetur? 280, 13.

Pomorum diversitas. 71, 59.

Pontus reliquo sinu maris dulcior. 122, 29.

Populus quid mystice declaret? 68, 53.

Polypi astutia ad prædam capiendam. 118, 21.

POTESTAS omnis sæculi somnium, non veritas est. 630, 30. Lex naturæ est, ut leniores sint ad puniendum, qui maxima potestate potiuntur. 142, 68. Continua et diuturna potentia gignit insolentiam. 135, 52.

Potus hominis quis necessarius. 353, 110.

Præconum clamore quis deducatur. 52, 30.

Præsumere facile cur nemo debeat? 207, 24.

Primogenitum omne sanctum. 675, 55. Sancti vocantur primogeniti. 9, 15.

Principiorum varia genera. 7, 12.

PROPHETIA est annunciatio futuri. 657, 7.

Prophetæ quomodo prophetabant. 434, 61. Quæ ventura sunt eis tanquam præsentia spiritu revelantur. 714, 77. Cur interdum refugiamus verba quibus utuntur prophetæ. 713, 73.

Prudentes et continentes virtutis atque animæ possessores sunt. 407, 7.

PSALMI. Homo sine psalmorum celebritate diem claudere non debet. 129, 36.

Pudicitia corporalis et gratia spiritalis verum est Christi sacrificium. 140, 62. V. *Castitas.*

PUDOR fœminarum quantum esse debeat. 384, 42.

Pueros dicimus, quando servulos significamus. 399, 82.

Puerperio vir interesse non potest. 88, 14.

Pulcritudo vera quæ sit? 41, 21.

Pulmo cur mollior? 187, 70.

Pupilla oculi tutissimo quodam naturæ vallo munita. 183, 60.

Purpura ornat regum convivia, amictus imbuit. 108, 6. In regibus adoratur. *ibid.* Ex aquis fit. *ibid.*

Putei quos fodit Isaac, quid significent. 466, 20 et seq.

PYTHAGORAS inventor nominis Philosophiæ. 421, 37. Unum mundum adserit, alii vero innumerabiles. 2, 3. Confessio Pythagorica. 446, 80.

Q

Quadragesima totis præter Sabbatum et Dominicam jejunatur diebus. 698, 34. V. *Jejunium.*

Quadragesimus dies per Domini resurrectionem jam non habetur novissimus sed primus. 321, 44.

R

RATIO ubi est, nihil superfluum. 408, 8. Quomodo concupiscentiæ resistat. 569, 1 et seq.; 570, 3. Hæc rectæ rationis tractatio quam Græci λογισμὸν nuncupant, qua mens sapientiæ intenta solidatur. 572, 6.

Rebecca Ecclesiæ figura fuit, et quomodo. 400, 87; 401, 88; 402, 90.

Redemptio. V. *Christus, et Deus.*

Reptilia non modo serpentes vocitantur sed etiam pisces. 107, 4.

Resina marmora confracta sociantur. 623, 17.

Respiratio in homine quomodo fiat. 112, 11.

Responsoria psalmorum. 53, 23, 48.

Reipublicæ antiquæ status describitur. 135, 52. Usus et leges. 142, 66.

RESURRECTIONEM credere exemplis docemur. 148, 78, 79.

Resurrectio mortuorum cur data. 508, 15.

Rhenus Romani memorandus adversus feras gentes murus imperii. 34, 12.

Rhodanus rapido concitus cursu Tyrrheni æquoris freta scindit. 34, 12.

Ros tum largior, cum serenior nox est, luna et pernox. 100, 29.

Rosa primum sine spinis orta. 65, 48. Tamquam humanæ speculum præfert vitæ. *ibid.*

Rubi folia serpentem interimunt. 60, 37.

Rubrum mare. 48, 11. V. *Mare.*

S

SACERDOTIUM magnum in Verbo Dei est. 545, 16. Fugitans est suorum sacri altaris minister, exul est mundi, et abdicat se omnibus. 540, 7. Nunc sacerdotes magisteria docent castitatis. 659, 12. Turres Ecclesiæ sunt sacerdotes, quibus abundat et de naturalibus verbum, et de moralibus disciplina. 177, 49. Plus dies lucet quando sacramenta celebramus. 640, 52. Ecclesia duobus stipatur fluminibus, lavacro gratiæ, et fletu pœnitentiæ. 400, 87.

SACRIFICIUM acceptabile quodnam. 282, 17. Quandonam plenum et perfectum sit. 276, 8. Quatuor genera quibus sacrificia commendabantur. 283, 19. Sacrificium et celeritate commendatur, et gratia. 261, 25; 263, 29 et seq. Is qui sacrificat in unam lucem debet credere Trinitatis. 263, 30. Parata omnia ad sacrificium deferre debemus, et non delegare aliis. 395, 68.

Sales Brittanici salubres corporis cibo, et potui nimis grati. 126, 33.

Salix quid mystice declaret. 68, 53.

SANCTORUM vita ceteris norma vivendi est. 617, 1. Eos non naturæ præstan-

tioris, sed præstantioris observantiæ fuisse, nec vitia nescisse, sed emendasse. 618, 4. Gratias agunt auctori suo, qui non habent ut eos pœniteat in hoc mundo fuisse. 414, 22. Hæc est merces et vita sanctorum, quod alios redemerunt. 645, 71.

Sanguis calidus et ignitus est. 346, 93.

SAPIENTIÆ mens invalida fulgorem non sustinet. 411, 16.

Sapiens definitur a sophistis : vir bonus dicendi peritus: et unde id desumpserint. 442, 76. In tribus census sapientis est, in sensu, sermone, mente. 413, 20. Qualis debeat esse sapientis viri vigilantia. 442, 76. Quomodo mens ejus retrorsum ambulet, id est, præterita spectet. 356, 117 et seq. Mentem illius hospitalem esse decet. 450, 92. Quando minuit addit. 559, 47. Quomodo delectetur sanitate corporis, aliisque rebus prosperis? 583, 33 et seq. *Sequere Deum*, ex nostris desumpta. 406. 5.

Sara dicitur græce ἄρχουσα, quæ regat : Sarra ἀρχὴ ἐμὴ hoc est, potestas mea, vel principatus mei initium vel regis. 448, 85. Typus Ecclesiæ fuit. 380, 31 ; 383, 38.

Scarus solus inter pisces ruminat. 113, 12.

Scena hominis. 56, 30. Acromata scenicorum mentem molliunt. 43, 5.

SCIENTIAM boni et mali cur Deus in homine esse voluerit ? 200, 8. Gravat scire, quod vel exequi vel vitare non possis. 215, 36. Nullus cibus scientia et doctrina dulcior. 625, 19.

Scribæ de tribu Simeon descendebant. 659, 13.

De SCRIPTURA SACRA. Quomodo arguendi sint, qui vetus non recipiunt Testamentum. 216, 38. Salomon in libro de Proverbiis moralem locum uberius expressit, naturalem in Ecclesiaste, mysticum in Canticis canticorum. 467, 23.

In Scripturis propheticis non facile reprehendamus aliquid quod intelligere non possumus. 199, 7. Præterita pro venturis vel præsentibus solent ponere. 394, 67. Cur earum alloquia diu terere ac polire debeamus. 285, 22.

Sem, Cham, Japhet significant bonum, malum, indifferens. 302, 3.

Semina nunquam proprie degenerant. 63, 43.

Seminaria virtus inest nascentibus. 58, 33.

SENECTUS in bonis moribus dulcior, in consiliis utilior, ad constantiam subeundæ mortis paratior, ad reprimendas libidines fortior. 21, 32. Portus debet esse, non vitæ superioris naufragium. 599, 35.

SENSUS hominis etsi communes cum bestiis, ipsis tamen præstant. 185, 67. Eorum initium est cerebrum. 184, 61. Duplex sensuum nostrorum genus, aliud domitum et mansuetum, aliud indomitum quod proruit ad irrationabiles delectationes corporis. 273, 4. Sensus corporis velut ostiorum similes habentur. 332. 61.

Sepulcra pœrosa cur homines frustra post mortem struant. 522, 44.

Sepultura mortuorum nullum officium præstantius. 760, 5.

Sericæ vestes, et auro intexta velamina quibus divitis mortui corpus ambitur, damna viventium, non subsidia defunctorum sunt. 726, 3.

SERPENS unde sic dictus. 133. 46. Nihil reprehendendum quod creator serpentes aliaque venenata creaturis suis miscuerit. 170, 38. Non debemus eorum condemnare creaturam. 199, 7. Deus non ad hoc serpentem fecit, ut noceat ; sed quid futurus esset, ostendit. 239, 74. Jejuni hominis sputum si serpens gustaverit moritur. 167, 28.

Serpens in paradiso non sine Dei voluntate generatus est. 200. 9. Figura fuit delectationis. 201, 11. Explicatur ejus damnatio. 239, 74. V. *Adam et Eva.*

SERVITUS sub Christo pretiosa est, et gloriosa libertas. 574, 11. Quam utilis religiosa servitus Dei. 237, 72. Nihil tam speciale illi est, quam semper timere. 625, 20. Ea quæ servitutem animæ inferunt, inutilia sunt omnia, etsi non desit effectus. 276, 9.

SERVULI multi dominis liberiores sunt. 625, 20. Non conditio fortuita servum facit, sed probrosa insipientia. 591, 12. Declinanda non despicienda servulorum jurgia. 370, 10.

Siceræ nomine Hebræi omnem potum qui inebriat, vocant. 706, 54.

Sichem dicitur interpretatione latina humerus, vel cervix. 408, 8 ; 620, 9.

Signa in cœlo nulla esse malefica et noxia. 91, 17.

Simeon benedictio explicatur. 658, 10 et seq. Ex ejus tribu Scribæ descendebant. 659, 13.

SIMPLICITAS tarde inter astutias istius mundi, et sæcularium fluctus cupiditatum portum solet invenire. 333, 64.

de SOBRIETATE. Nullum frugalitas occidit, nulli parcimonia nocuit. 257, 18.

Socrates scripta Moysis potuit legere, vel ab aliis percipere qui legerant. 312, 24.

SOL creatura est, non Deus. 79, 1 et seq. A Filio Dei creatus. 82, 5. Quantum Deus præstantior illo sit. 81, 2. An natura ignitus sit. 36, 14 ; 84, 9. Cur dicatur luminare magnum. 97, 25. Unde magnitudo ejus probetur ? 98, 27. Quomodo in potestate diei sit ? 83, 7. Globus ejus nulli propior, aut remotior. 97, 25. Ex eo signa aliqua colliguntur. 86, 12.

Sortis omne augmentum generaliter exclusit Dei sententia. 782, 52 ; 785, 57 et seq. V. *Usura.*

Spadonem qui ex homine efficiunt arguuntur. 111, 9.

SPERARE IN DEUM. Non videtur homo esse, nisi qui in Deum sperat. 457, 1. De divina miseratione tum sperandum amplius, cum præsidia humana defecerint. 138, 57.

Sphæræ inerrabilis solis portiunculas μοῖρας Græci vocant. 88, 14.

Spiritus in homine. 112, 10, 11.

STEPHANI martyrium gloriosum. 115, 16.

Stoici unde dogmatis sui hauserint sententiam : *Omnia sapientis esse.* 421, 37.

Στοιχεῖα quid ? 51, 18.

Stomachus conscius secretorum capitis, compassionisque consors. 312, 23.

Sturni cur conio vescantur, nec illis noceat. 61, 39.

Superborum descriptio. 327, 54. Immitis et agrestis est omnis malitia, et inflatur aereo quodam tumore. 344, 87.

Superciliorum decus et utilitas. 182, 58 ; 311, 18.

SYNAGOGÆ Cain figura fuit. 249, 5. V. *Ecclesia*, et *Evangelium.*

T

Tactu plerumque probamus quæ oculis probare non possumus. 185, 64.

Taurini haustus sanguinis lethalis est homini. 62, 41.

Temperantia est correctionis prævia, disciplinæ magistra. 571, 5. Resecat cupiditates. 572, 8.

In TEMPLIS Dei conduntur fidelium Domino reliquiæ. 398, 80.

TEMPUS ab hoc mundo, non ante mundum. 12, 20.

TENTATIONEM inter et probationem discrimen. 393, 66. Quando mens probetur ? 410, 13. Diabolus tentat ut subruat, Deus tentat ut coronet. 393, 66. Quomodo omne iter istius vitæ plenum sit laqueorum ? 513, 24. Prior hominum tentatio, quam natura ; creatura alimenta dedit, non vitia præscripsit. 106, 2.

Tentamenta diaboli plena esse mendacii. 233, 61.

Quomodo Christus nos docuerit tentationibus resistere. 256, 16.

TERRÆ qualitas et positio quæ sit ? 13, 22. Quomodo invisibilis fuerit ? 17, 26 ; 44, 7 ; 54, 25. Et incomposita. 18, 28. In tres species dividitur, continentem, insulam, peninsulam. 431, 55. Mensuram circuitus terræ geometræ centum octoginta millibus stadiorum æstimaverunt. 156, 7. Eam comprehendere impossibile esse Scriptura demonstrat. *ibid.* Non habitatores, sed accolæ sumus terræ hujus. 423, 41.

Terræ fecunditas quanta. 59, 35. Ante et post hominis peccatum. 64, 45, 46. Nihil inane germinat. 61, 39. Quomodo germinet ac fructificet, describitur. 58, 34. Decens ordo in terræ fructificatione. 63, 42.

Testamentum dicitur, quo defertur bonorum hereditas. 262, 28.

TESTAMENTUM vetus in typo, novum in veritate. 262, 28. Testamento novo divinæ gratiæ pignus tenemus. 262, 28.

Thales dixit quod omnia ex aqua constarent. 3, 6.

Theriacam de corpore serpentis confici solere dicitur. 131, 59.

Thymallus piscis a flore nomen habet. 108, 6. De eo dictum : Aut piscem olet aut florem. *ibid.*

Tigridis catuli qua arte eripiantur. 163, 21.

Tigris fluvius dicitur esse velocior omnibus. 205, 17.

Timere. Nisi quis timuerit Deum non potest renuntiare peccato. 7, 12.

Tobiæ misericordia commendatur. 759, 2 et seq.

TRINITA. Nos nihil materialis compositionis immune, atque alienum putamus, præter illam solam venerandæ Trinitatis substantiam. 432, 58. In constitutione mundi operatio Trinitatis elucet. 19, 29.

Filium Dei unius naturæ esse cum Patre. 662, 18. In Patre et Filio non una persona, sed una substantia est. 172, 41. Filii cum Patre unitas majestatis et divinitatis. 209, 26. Eodem Pater et Filius majestatis honorantur nomine. 40, 18. Fides æquat Filium Patri, atque utriusque eandem gloriam profitetur. 189, 74.

Tristitia quæ nobis sit utilis ? 240, 75.

TRIUMPHI minuit fructum mercedis susceptio. 373, 17.

Θυμητικὸν quid? 430, 54.
TURTUR ne pullos suos incurset lupus, nido squillæ folia superjacit. 167, 29. Ejus viduitas laudatur. 140, 62.
Turtur marina post mortem amplius quam viva nocere perhibetur. 125, 31.

V

Vena plus habet sanguinis quam spiritus. 346, 92. Venarum pulsus infirmitatis vel salutis internuncius. 188, 73.
Venenati alicujus animantis creaturam condemnare non debemus. 399, 7. Quare cum utilibus alimentis lethalia et perniciosa generentur? 60, 38 et seq. Ad correptionem nostram nata sunt, non ad deformationem. 170, 38. V. *Serpens*.
VERBUM Dei substantivum unum est, et non multa verba. 675, 55. Non opus est, sicut quidam ait, sed operans. 264, 32. Regale est, judiciale, et plenum justitiæ sacerdotalis. 544, 14. Ubique est. 264, 32. Osculum Verbi est lumen cognitionis sacræ. 461, 8. Verbum divinum nobis aliquando vere moritur. 543, 13. Debitor est omnis qui audit verbum regni, et non intelligit. 790, 71. Sed nulli est auferendum. *ibid.* et seq. Non multi sunt qui verbo Dei vivunt. 153, 91.
VERITATIS solium adtingit Anima, quando se ab isto secernit corpore, nec a sensibus illuditur. 506, 10.
Vermis Indici conversiones. 141, 77.
Vermes qui in visceribus puerorum ex cibi indigestione nascuntur, potu extinguuntur amariore. 700, 38.
Vespertilionis descriptio. 151, 87.
Viduitatis quanta gratia. 140, 62.
VINDICANDUM in quos arbitraris, eorum propius scrutanda commissa. 386, 47. Perfectus vir non movetur ulciscendi doloris injuria, nec malorum rependit vicem. 618, 3.
Vineam cur Noe prius plantaverit quam triticum aut hordeum. 353, 109.
Vinum cur Deus dederit? 78, 72. Noe per vinum patuit deformitati, qui per diluvium excrevit ad gloriam. *ibid.* Ebriosi est omne absorbere vinum, continenti autem utendum mensura legitima. 363, 111. V. *Ebrietas* et *Noe*.
Viperæ os calcatum gravius quam venenum nocere perhibetur. 125, 31.
VIRGINALIS nunc plurima integritatis exempla. 659, 12. Quantam virgines verecundiam servare debeant, 103, 93. Impossibilem non esse Virginis partum. 141, 65.
Virgultorum remedia. 60, 37.
VIRTUTUM cardinalium initia unde philosophi transtulerint. 203, 14. Virtus et voluptas sub typo duarum mulierum inimicitiis ac discordiis dissidentium, describuntur. 253, 13. Quicumque studio fuerit virtutis accensus, omnes delicias ventris excludit. 346, 93. Quomodo justus virtute quasi speculatrice utatur. 333, 65. Apud ignavos nulla sunt insignia virtutis, apud sapientes prima habentur. 253, 12. Fuga malorum similitudo Dei est, et virtutibus imago Dei adquiritur. 510, 17. Virtutes sibi sunt connexæ et concretæ. 206, 22. Quando virtutes perfectæ sint? 276, 8. Vireta virtutum fontem habent Christum, et spiritalis ubertatem gratiæ, quo exuberent. 420, 34.
Virtutes perfectæ totum accipiunt gloriæ patrimonium, usitatis et mediocribus vile aliquid adspergitur. 260, 23.
Vita est spirandi munere frui, mors privari. 501, 2. Brevis hujus laboris est meta, et corona perpetui fructus: tolerabilis passio, merces inæstimabilis. 579, 23.
Hoc est vita, frui bonis; mors contra, bonis exui. 501, 2. Bonum vita est, sed æterna. 554, 37.
Vitis nobis ad imitationem proposita. 67, 52.
Umbra sua corpori omni adhæret, et quibus modis. 22, 32; 85, 11. Quare sol minores umbras faciat in meridiano. 94, 21. Cur majores in hieme, in æstate minores. 95, 23.
Unitas prævaricari non potest. 209, 26.
VOLUNTARIUM sibi militem elegit Christus, voluntarium servum sibi auctionatur diabolus. 573, 10. Nemo tenetur ad culpam, nisi voluntate propria deflexerit. *ibid.*
VOLUPTAS ejusque artes eleganter describuntur. 254, 14. Sollicitato a voluptate quomodo virtus saniora consulat? 255, 15. Quomodo carnis voluptas sapiens dicatur? 214, 34. Cur Epicureis voluptas summum bonum visa est? 418, 85. Confutatur eorum opinio. 405, 3. Resoluto mentis vigore, illa sese effundit. 458, 2.
Votum est postulatio bonorum a Deo cum solvendi muneris promissione. 267, 25. Prima ejus gratia est celeritas solutionis. 263, 29, 30.
Vocis utilitas. 185, 67.
Ursa fertur informes catulos lingua fingere. 161, 18. Verbasco vulneribus suis medetur. 162, 19.
Ursus æger formicas devorat. 166, 26.
USURA ab usu dicta. 777, 43. Cur græci τόκους appellaverunt usuras. 776, 42. Quodcumque sorti accidit, usura est. 780, 49. Sortem fœnoris dicunt id quod debetur. 764, 14. Ubi jus belli, ibi etiam jus usuræ. 782, 51. Malum est fœnus quo quæruntur usuræ. 761, 7. Veteris atque divinæ præscripto legis inhibetur. 779, 46. Arguuntur qui cum pecuniam dederint negotiatoribus, de mercedibus eorum tanquam usurarum emolumenta percipiunt. 780, 49. Scriptura fœneratorem cum idololatra copulavit, ut crimen æquaret. 782, 52. Usuram petere, suffocare est: fœnerare est hominem occidere. 779, 46.
Cavendum ne nos alieno obligemus debito. 796, 90.
Vultur sine ullo masculorum concipit semine. 141, 64. Usque ad centum annos vitam producit. *ibid.* Signis quibusdam mortem hominum annuntiare consuevit. 149, 81.
UXORIS non tam pulcritudo, quam virtus et gravitas delectat virum. 368, 6. Nulli licet scire mulierem præter uxorem. 390, 59.

X

Xenophon Socraticus fictis rebus personam voluit informare sapientis in libro quem Κύρου Παιδείαν inscripsit. 366, 2.

Z

Zabulon significat liberationem a nocturnis. 665, 26. Benedictio ejus explicatur. *ibid.*
Zenon Stoicorum magister, atque auctor sectæ ipsius. 421, 37.

INDEX

RERUM NOTABILIUM QUÆ IN NOTIS EXPLICANTUR

A

Abalienare animum quid significet. **457**, 2.
Abraham nomen undenam duxisse videatur Ambrosius. **403**, 5. *Abraham non prodidit Saræ uxoris pudorem.* **369**, 7. *De ejus mendacio quid sentiendum.* **395**, 5.
Acervare idem ac exaggerare. **347**, 3.
Acroama — quid significet? **43**, 1.
Acta — quid? **125**, 8.
Actor agri idem ac rusticus œconomus. **372**, 8.
Adulterii crimen nullatenus Ambrosius inficiatus est. **375**, 3.
Aer animalium respirationi pernecessarius est. **112**, 15.
Aerem piscibus aqua ministrat. **112**, 16.
Aeriis angelos Ambrosium significasse. **437**, 4.
Aer vegetalium respirationi inservit. **105**, 2.
Æstate dies producuntur, et noctes contrahuntur. **94**, 16.
Æthiopia. **3**, 4.
Agonothetes quid. **703**, 6.
Albugo quid. **760**, 6.
Alcyon — an in arenis ova deponat? **131**, 13.
Alienam fugere. **562**, 8.
Allegorica non esse quæ de paradiso et serpente in Genesi leguntur. **201**, 10.
Analec quid significet. **9**, 1.
Amiantus quid sit. **693**, 4.
Amphiscii. **96**, 11.
Amplitudo creati — quanta sit? **29**, 4.
Amystide bibere. **710**, 5.
Anaboladium quid. **664**, 5.
Anaglypharii quinam sint. **778**, 4.
Ancylæ. **168**, 9.
Animæ facultates quædam cur superiora *vocentur.* **431**, 3.
Animalis naturæ cognitio ad penitiorem hominis cognitionem ducere potest. **155**, 1.
Animalium creatio. **157**, 6.
Animalium multæ species. **107**, 2.
Animalium specierum transformationem refellit Ambrosius. **157**, 8; **158**, 7.
Animas num Ambrosius post mortem ambiguo suspendi asserat. **523**, 9.
Ἄνθρωπος *— quænam ratio etymologica?* **176**, 9.
Apes — an sobolem communem habeant? **141**, 8.
Apes — an reginam sibi eligant. **142**, 10.
Apes reginam suam defendunt. **145**, 5, 6.
Apum castrorum prima fundamina. **143**, 9.
Apum examen, interempta regina, intercidit. **145**, 7.
Apum fuci. **143**, 10.
Apum mores. **144**, 11, 13, 14, 15.
Apum regina non utitur aculeo. **143**, 3.
Apum regina raro e domibus exit, nec prima egreditur. **143**, 8.
Aqua superior — quæ sit? **33**, 13.
Aquæ in athmosphæra æquilibritas cum telluris æquilibritate comparata. **34**, 15.
Aquæ per subterraneos meatus fluentes. **53**, 2.
Arcani disciplinæ vestigia. **266**, 15.
Arcum qui apparuit Noe, Ambrosium non negare litteraliter iridem significari. **350**, 5.
Ascii. **95**, 9.
Atomisticæ theoriæ refutatio. **4**, 13.

B

Balenæ natos suos fovent. **110**, 16.
Baruch cur nomine Jeremiæ citatus. **265**, 9.
Bethel et Bethlehem idem Ambrosio fuisse. **597**, 32.
Biblica historia — an conferenda sit cum scientiarum naturalium documentis? **15**, 5.
Branchiæ in piscibus. **113**, 3.
Bravium corona e ramis arborum. **72**, 14.
Britannicum sal — quid? **125**, 10.
Bruchus — quid significet? **80**, 7.
Bullæ aureæ quid. **701**, 12.

C

Calligonus ab Ambrosio notatus. **631**, 4.
Canis qui ad redarguendum reum indicia prodidit. **165**, 4.
Canis velut syllogisticam vocem emittens. **163**, 4.
Capite minutus quid significet. **773**, 4. *Quid de capite decernere.* **764**, 12.
Catadupa. **31**, 1.
Centesima quid sit. **595**, 2.
Centrifugæ vis natura. **33**, 13.
Chaldæorum ars. **87**, 12.
Chaldæorum ratiocinationes. **92**, 9.
Chela. **119**, 2.
Chymi digestio. **188**, 16.
Clindiæ sive clindia quid sint. **709**, 4.
Cœli luminaria sunt in signa. **86**, 10.
Cœlorum harmonia utrum admittenda. **483**, 4.
Compensationis mirabilis lex. **35**, 1.
Corallium — quid sit? **126**, 11.
Corniger. **147**, 6.
Cornix an pluviam vocet? **130**, 13.
Corona. **72**, 14.
Creationis dies. **25**, 6.
Creatio mundi ab ipso Dei Filio perfecta. **64**, 3.
Crocodili. **107**, 7.
Cruecm littera T *exprimit, quæ apud græcos numerum 300 significat.* **372**, 14.
Cygnus. **130**, 12.

D

Debitorum infelicitas ab ethnicis descripta. **765**, 4.
Delphinus phocena. **110**, 12.
Dentes piscium. **113**, 6.
Dictami virtus. **61**, 15.
Dies breves dubiæ lucis sunt. **95**, 1.
Dies variæ longitudinis. **93**, 11.
Diluvii aquæ quo defluxerunt? **49**, 6.
Diptychus. **119**, 4.
Doli significatio apud antiquos. **590**, 7; **782**, 4.

E

Ecclesia sicut luna videtur deficere, sed non deficit. **83**, 8.
Ecclesiastem opus Salomonis esse. **778**, 8.
Echeneis — an cogat stare navigia. **125**, 1.
Echini. **106**, 8.
Echini procellam præsentiunt. **119**, 9.
Electi quid inter catechumenos. **667**, 7.
Elementorum jugales qualitates. **51**, 4. *Etiam solem et planetas elementa vocatos esse.* **407**, 5.
Elephantis et draconis dimicatio. **62**, 16.
Elephanto terribilis mus. **170**, 9.
Elephantum dentibus ingens pretium fuit. **168**, 13.
Elephantum esca. **170**, 8.
Elephantum vita. **170**, 7.
Errata circa naturales disciplinas quæ leguntur in Hexaemerone non sunt D. Ambrosio exprobranda. **159**, 7.

F

Felicitas sapientis juxta ethnicos philosophos. **580**, 5.
Φήνη. **139**, 10.
Firmamenti nomen aeri nostro aptissime indictum. **37**, 7; **146**, 12.
Φλόμος *latine verbascum herba.* **161**, 7.

G

Generationem vulgo dictam spontaneam refellit D. Ambrosius. **105**, 6.
Geneseos primus versiculus — quid significet? **9**, 7.
Geon idem non esse ac Nilum. **439**, 6.
Gerarenses iidem Ambrosio ac Geraseni. **391**, 5.

Gigantes undenam ortum duxisse Ambrosius opinatus sit. 305, 3.

H

Harmonia (*De*) *cœlesti quœnam fuerit Ambrosii mens.* 483, 4.
Hellebori efficacia. 60, 18.
Helleborus coturnicibus alimentum. 61, 8.
Hericium. 162, 14.
Hippopotamus. 107, 8.
Hirundo — an pullis suis visum restituat. 137, 8.
Hominis definitio. 171, 3.
Hominis organorum cum animalium organis similitudo. 174, 12.
Horoscopium — quid sit? 88, 13.
Humilitatem erga hospites officium esse humanitatis. 384, 7.

I

Ignis qui de saxis excutitur. 35, 1.
Imago objecti in oculo. 98, 8.
Incarnationis mysterium antiquis aliquatenus prœcognitum fuisse. 539, 7.
Insectorum quisque ordo sua habet mandata, quæ exsequitur in prœmia vel pœnas. 150, 10.

J

Jacobo (*In*) *omnem bonæ disciplinæ profectum reperiri, Ambrosius docet.* 560, 4.
Jejuni hominis sputum. 167, 3.
Jus romanum unde ediscatur. 769, 9.
Justorum (*De*) *felicitate post mortem quid proprie doceat Ambrosius.* 523, 9.

L

Leo — an gallum vereatur? 166, 11.
Libertorum officia erga patronos. 575, 1.
Lien — quo munere in animali œconomia fungantur. 187, 11, 12.
Lingua plectrum loquentis. 185, 7.
Lingua quœdam edentis manus. 186, 8.
Lot quanam de causa ab incestu excusat Ambrosius. 388, 8.
Lucrini laci et Averni mutationes. 49, 11.
Luna cinereo colore sublucens. 84, 11.
Lunæ in vegetantia influxus. 99, 4; 101, 1, 2.
Luna luminare noctis. 101, 2.
Lunares phases sunt universales. 97, 3.
Lunari de actione in animantia plures fabellas narrabant antiqui. 100, 10.
Lunaris annus. 96, 15.
Lupus — an vocem eripiat. 165, 4.
Lux solis ab atmosphœra diffusa. 85, 1.
Lux solis haud simplex est. 85, 2.

M

Manichæorum doctrinam refellit S. Doctor. 21, 6.
Mare positionem mutasse constat. 49, 11.
Margarita. 126, 13.
Maris aquarum activa evaporatio et per aerem distributio. 53, 2.
Maris aquarum exportatio atque salsedo. 37, 1.
Maris æstus lex et causa. 101, 4; 102 5.
Mathematica vox — quid significet? 87, 10.
Mel. 145, 1, 2.
Mel bis singulis annis ex plenis alvearibus expromi licet. 145, 8.
Misericordiæ divinæ quies. 190, 9.
Μοῖρα *idem sonat ac gradus apud Latinos.* 89, 5.
Moysen mortuum non esse Ambrosius non docuit. 250, 12.
Mundus — cur successivo opere perfectus sit? 17, 7.
Mundi poli. 35, 1.
Mundus — an sit æternus? 5, 8; 7, 2.
Muræna. 108, 14.
Mustela. 109, 2.
Mutuum esse natura sua gratuitum. 761, 4.

N

Naturales scientias haud contempsit Ambrosius. 11, 8.
Naturalis scientiæ cultores verbum revelatum præ oculis habeant. 33, 5.
Naturalis scientiæ fallaciæ. 31, 5.
Neomenia. 103, 7.

O

Oculi judicium de magnitudine et distantia objectorum. 98, 9.
Oleæ vis medica. 59, 14.
Organica remedia potiora sunt ad medendum. 71, 3.
Origanum. 162, 10.

P

Pantheismi confutatio. 11, 6.
Pardus. 160, 9.
Patriarcharum (*De*) *culpis quœnam Ambrosii mens.* 621, 10.
Perdix. 159, 7.
Persarum gens ferox bellis. 169, 2.
Phocæ. 11, 6.
Phœnix de qua multa confixerunt veteres. 148, 12.
Physicarum legum vera notio. 11, 6.
Plantarum motus et phœnomena aliqua. 91, 1.
Platyrincus leoninus. 108, 13.
Piscibus præscripta domicilia. 121, 4.
Piscium aliqua genera quomodo loca mutent? 122, 22; 124, 9.
Ponti Euxini causa minoris salsedinis. 123, 7.
Poro (*De*) *abundantiæ deo quid Plato scripserit.* 511, 3.
Prophetiam Ambrosium divinum vocasse Scripturam. 301, 1.
Purpura. 110, 8–11.
Putiphar quonam sensu eunuchus vocatur. 629, 2.
Pythagoricum jusjurandum quid. 445, 2.

Q

Quæstiones quid in jure Romanorum significent. 391, 3.
Quarto a novilunio ex die conjectura. 104, 10.

R

Rerum a Deo dependentia. 84, 6.
Respiratio animalium, ejusque effectus. 113, 2.
Rhemna piscium migrantium. 123, 2.
Roris ratio non est a luna. 100, 5.
Ruben quid reprehesentare Ambrosius putaverit. 637, 3.

S

Salis in soliditatem non vertitur aqua. 125, 9.
Salomonis cognitiones de re herbaria. 74, 11.
Sapientiæ libri quinam auctor. 199, 1.
Saram Sarram dictam esse juxta LXX. 380, 8
Scarus. 113, 7.
Scena quid apud veteres significaret. 597, 2.
Scorpena. 111, 7.
Σελευκὶς. 150, 11.
Seres. 147, 8.
Sergium Paulum in duplicem personam distinctum. 675, 8.
Serpens — an pastu fœniculi cœcitatem repellat. 161, 8.
Servuli originales quinam. 625, 3.
Sidera anima gaudere minime autumavit S. Ambrosius. 109, 6.
Silurus. 114, 13.
Sol æstate supra terram redit. 94, 15.
Sol et luna sunt luminaria non tam aliorum comparatione quam suo munere magna. 97, 2.
Solis creatio — an ipse ætate sit posterior terra. 79, 6.
Solis in vegetationem influxus. 81, 6.
Solis magnitudo necnon a tellure distantia. 98, 6.
Solis munus sapientiam Dei probat. 99, 2.
Solis temperatura — an constans sit? 99, 3.
Sol proprius ad eam cœli plagam hyeme accedit quæ sud nuncupatur. 93, 13.
Solstitialis annus. 96, 16.
Spiritus Dei super aquas — quid significet. 19, 7.
Succinum seu electron — quid sit? 73, 9.
Suez isthmi defossio. 47, 13.

T

Tempus in atomo. 88, 14.
Terra arida quomodo ex aquis apparuit? 45, 4.
Terra demersa aquis. 18, 7.
Terræ circuitus mensura. 156, 11.
Thymallus. 109, 3.
Tubi vacui resistentia. 57, 6.

U

Umbræ cur majores hyeme, æstate minores. 94, 22.
Usura modica legitimis titulis honestatur. 778, 9; 781, 1.

V

Vegetalia vitæ animalium inserviunt. 105, 3.
Vellus aureum — quid significet. 127, 2.
Ventum significare spiritum, *ubi in Genesi de exsiccatione terræ.* 329, 2.
Verbo Dei quomodo peccata remitti intelligendum. 281, 1.
Virtutes fidei comitantes, quœnam. 263, 2.
Vulturum species et mores. 149, 7.

Z

Zothopa, undenam vox ista provenerit. 420, 5.

INDEX

QUO EXHIBENTUR ARGUMENTA CAPITULORUM

QUÆ IN LIBRIS HUJUS PRIORIS TOMI CONTINENTUR

HEXAEMERON

LIBRI SEX.

LIBER PRIMUS.

DE OPERE PRIMI DIEI.

I. Hoc veluti procœmio philosophorum de mundi origine, etc. discrepantes opiniones improbando, Ambrosius ad inspiratam a Deo Moysis narrationem devenit. 1

II. Moysis verba: *In principio*, etc. referendo adversus atomistas, Moysem ducem in tractatu se sequi proponit. 3

III. In expositione verborum: *In principio fecit Deus,* asseritur mundi universorumque a Deo per creationem in tempore principium, ac divina omnipotentia. 5

IV. Pluribus enumeratis principiorum rationibus, varii biblicæ vocis: *In principio,* spirituales ac litterales sensus exhibentur. 7

V. Mundus divinæ majestatis insigne est, attamen Deo coeternum, et veluti ejus umbram esse, falsum Moyses demonstrat. Dei splendor et imago ejusdem est Filius. 10

VI. Expositis breviter verbis: *Cœlum et terram,* quoad cœli et terræque substantiam, qualitatem et positionem, effusius demonstratur, voluntate Dei terram stare vel moveri; et de cœli natura philosophorum commenta refutantur. 12

VII. Super verba: *Terra autem erat invisibilis et incomposita,* ostenditur verbum *erat* non officere creationi in tempore, et quod invisibilis dicatur terra et incomposita, ad ostendendum ornamenta quoque terræ opus Dei esse. 16

VIII. Eo sensu terra dicta incomposita, quod nullo ornata decore, aqua et tenebris operiretur. Tenebris non intelligenda malitia, quia mundus opus Verbi Dei et Spiritus Sancti; unde contrarium gnosticorum ac manichæorum improbandum commentum; nostraque malitia voluntaria animorum depravatio est, non existens substantia: quod et humanæ leges ac mosaica demonstrant voluntaria solum crimina puniendo. Tenebræ quasi umbra mundi. 18

IX. Quare Deus mundum exornare creatione lucis inceperit: hæc solo voluntatis actu perfecta. Quare lucem Deus bonam dixerit, et qua ratione lux diem efficiat. 23

X. Non hic noctem diei, sed diem nocti anteponi, et cur dies dicatur unus, non autem, primus, etc. 25

LIBER SECUNDUS.

DE OPERE SECUNDI DIEI.

I. Celebrata mira dissimilium in mundi unitate concordia, ex Dei omnipotentia naturæ auctoris, auditores adhortatur ut secundi opera diei pro divini eloquii veritate considerent. 27

II. Omnipotenti virtute creavit Deus firmamentum. Plurium autem cœlorum possibilitas non neganda, existentia admittenda; licet commentitius ex eorum motu harmonicus sonus repudiandus. 29

III. Firmamentum aliud a cœlo, etc. 31

IV. Cœlum, nomen commune; speciale vero, firmamentum: cujus utriusque vocis etymon exhibetur. Undenam clausum et ferreum dicatur cœlum, ac firmamentum nomen habeat. Quæ, et aquæ superiores naturali significatione accipienda. 37

V. Quonam sensu intelligi oporteat vidisse Deum, et vidisse *quia bonum.* Perfectissima mutua operum ab intra et ab extra inter Patrem et Filium cognitio. Unius Dei esse opus laudare antequam partibus omnibus absolvatur. 40

LIBER TERTIUS.

DE OPERE TERTII DIEI.

I. Aquas divino imperio parere, homines non obedire pudendum. Congregatio aquarum typus Ecclesiæ, quæ una est ex hæresibus, e gentilitate, e mundi corruptione congregata. Quibus animi sensibus tanto Dei beneficio respondere debeant christifideles. 41

II. Vere terram superfusis aquis prius invisibilem, iisdem unum in locum confluentibus apparuisse. Stabilitatem ac postea fluiditatem aquis inditam divina potestate, quæ variis exemplis adstruitur. Sed et magis mirum aquas omnes uno loco Dei jussu contineri, etc. 44

III. Una aquarum congregatio, sed diversi sinus maris, etc. Quomodo vero excogitari queat, Deum locum præstitisse

aquis omnibus supra omnes terras diffusis. 48

IV. Cur terra arida dicta fuerit. Quæ sint elementorum, quibus invicem connectuntur, proprietates, etc. 51

V. Quædam hoc Scripturæ loco addita esse nonnullos arbitrari. Bonum mare ex ejus pulcritudine ac multiplici utilitate, sed præcipue quod insulanos anachoretas undis amplectatur, et cœtus ecclesiastici figuram referat. 52

VI. Semota aqua, terræ suam speciem, quæ in germinatione ac viriditate consistit, esse collatam; vocem Dei fœcunditatis causam extitisse ante solis creationem, ut sic in antecessum refutarentur stulti solis cultores. 54

VII. Cur pabulum pecori prius creatum, quam cibus homini. Herbam virentem humanæ imaginem esse conditionis, etc. herbæ imitatores in fructu ferendo nos esse oportere, et in recta fide tenenda, unde Manichæos aliosque hæreticos carpit. 55

VIII. Seminaria virtus diversimode exeritur, etc.; magnificat Dei clementiam soli ubertas, agrorum species et in odore suavitas, ac medica vegetalium virtus. 58

IX. Neque propter quædam noxia Creatoris bonitati derogandum, etc. Quam decens ordo in terræ fructificatione servatus. 60

X. Semina nunquam proprie degenerare, etc. lolium ac zizania e frumenti semine nequaquam nasci. Verbum Dei miram terræ fœcunditatem contulisse antequam homo peccaret; quæ nec postea prorsus cessavit, etc. 63

XI. Arborum instantanea creatio: rosa prius spinis carens, postea iis circumvallata, speculum vitæ nostræ, ac primi lapsus recordatio. 65

XII. Laudes vitis, quæ etiam ad exemplum proponitur homini, et christianæ plebis similitudinem referre ostenditur, quæ Ecclesiæ subsidiis a terrenis ad cœlestia erigitur. Ad ejus exemplum bonos fructus apto tempore edere monemur. 66

XIII. Diversarum specierum arborum proprietates et commoda recensentur; spirituales significationes, ac moralia consectaria ducenda exhibentur. E discretione sexuum in arboribus, et modis iis medendi aliæ corrigendis moribus deductiones. Vera denique nobis medicina ex herbis ac succis. 68

XIV. Fructus omnes diversimode sole nutriri, atque in foliorum diversitate Dei providentiam mirandam, etc. 71

XV. Mirabiles aquæ immutationes, et diversitates; diversus quoque usus et natura humorum ex arboribus stillantium, etc. 73

XVI. Ad vocem Domini subito omne virgultorum genus efflorescens victum omnibus animantibus, umbram, medicamina præstitit. Plantas omnes aut semen, aut aliquid quod seminis vicem suppleat, in se habere. Magna Dei virtus in singulis virgultis, etc. 75

XVII. Surdiora corda hominum quam terra. Admiranda Dei providentia in diversis arborum speciebus, et earum quoque quæ semper virent. Perpetuus viror palmæ ab homine imitandus. Deus creator et vitis ad bonum homini. 76

LIBER QUARTUS.

DE OPERE QUARTI DIEI.

I. Ne solis majestas animum pervertat, iste ad ejus creationem intelligendam rite comparandus consideratione eorum quæ ante solem creata sunt. A solis contemplatione ad Dei agnitionem assurgendum. Sol serius creatus ut patefieret, etiam absque eo terram germinare posse; unde terra solem ut conservum alloquens inducitur. 79

II. Factus sol a Dei Filio, cui ideo servit, cum luna et stellis. Fœcunditas a Deo terris indita, non a sole. Quid significet de sole quod factus sit *in potestatem diei*, sicut et luna *in potestatem noctis:* mystica horum interpretatio de passionibus Christi et Ecclesiæ. 82

III. Aliud lumen diei, aliud solis, lunæ et siderum. Unde et discretio inter diem et noctem tam luce fit quam sole, luna et sideribus; uti duplex est ignis operatio, illuminare et urere, quæ in retributione meritorum separabuntur, etc. Ut corpora luci objecta umbram ex adverso projiciunt, ita efficit noctem umbra terrarum. 84

IV. Luminaria facta sunt in signa; perversa opinio de influxu siderum in nativitates, etc. Quam stulte tandem proponantur manifeste falsa, ut malitiæ ac inertiæ excusatio suppeditetur. 86

V. E diversa solis positione respectu terræ annuas tempestates definiri; quod Christo, respective ad Synagogam et Ecclesiam, accommodatur. Cur umbræ majores hyeme, æstate minores; quomodo autem umbræ gignantur. Denique quomodo supputetur annus solaris atque lunaris. 93

VI. Sol ac luna luminaria diei magna non tantum munere, etc. Contra objectionem de apparenti solis parvitate demonstratur, id ex infirmitate nostra, non ex objectis quæ a longe prospiciuntur, provenire. Solis magnitudinem a comparatione cum stellarum lumine argui posse. In ejus temperie miranda sapientia Creatoris. 97

VII. Quædam quæ de sole, etiam de luna prædicanda esse; hanc tamen et proprios peculiares gignere effectus, etc. Nullum esse ejus influxum in aerem, sed evidentem esse in fluxu ac refluxu maris. 100

VIII. Lunæ mutationes nos rerum instabilitatem docere: ac contristari nos oportere de nostra instabilitate in virtute, quod ista voluntaria sit. Luna refert mysterium Christi et speciem Ecclesiæ: eam qui magicis cantibus de cœlo detrahi credunt, irridendi, sicut non potest Ecclesia arte diaboli superari. 102

IX. Non esse cavendum ab operibus incipiendis die quarto: in eumdem dæmonum ac gentilium offensio derivata, quod redemptionis commemoret mysterium. 104

LIBER QUINTUS.

DE OPERE QUINTI DIEI.

I. Priusquam terræ dedit Deus animantia aquis. Prompta aquarum obedientia, ac mira fœcunditas. Culpa hominis dum cibis interdictis abutitur. Quam multæ piscium species; jure *reptilia* non modo serpentes vocitari, sed etiam pisces. 105

II. Virtute omnipotentis vocis, *producant aquæ reptilia*, multo plura in mari quam in terra esse producta: gratiam aquis additam, ut quæ in terris noxia, in mari innoxia generentur, ut et in Ecclesia quæ malos bonos facit. 108

III. Multiplicem piscibus rationem esse generandi, ac singularem in prolem pietatis sensum. Quanta sit eorum puritas, qua non solum alia bruta, sed etiam homines ipsos superant. 110

IV. Mutuam aquæ ac piscium necessitudinem docere, qualis parentum et filiorum necessitudo esse debeat. Quomodo propter specialem eorum naturam respirationis usum aqua suppleat in piscibus. 112

V. Pisces cur tam bene dentati. Hi sibi invicem in escam cedunt, exemplum nobis ut ab injuriis in proximum caveamus. Vehemens in avaros insectatio. 113

VI. Hominem esse piscem; sed ut pisces alium bonum, alium malum inveniri: bonum vero Petri hamum ac sinum timere non debere. 115

VII. Per mare Evangelium designari; sed homines non opprimendos a fluctibus. Conjuges mutuam morum tolerantiam, caritatem, fidem, exemplo viperæ sectari debere, quo et adulterii gravitas demonstratur. Cur idem exemplum in utramque partem usurpatum. 116

VIII. De astutia polypi et cancri, quibus fraudulenti homines adumbrantur; exhortatio ad fugiendam cupiditatem. 118

IX. De præscientia echini futuram tempestatem nuntiantis. Eum accepisse hoc donum a Deo, cujus liberalitas in omnia creata prædicatur. 120

X. Cuique piscium generi præscripta esse sua domicilia, unde humana levitas, ac luxuria condemnantur: tamen quosdam pisces ad sobolem loca mutare; cujus rei ratio expenditur, et hominis reprehenditur incontinentia. Aliæ quoque peculiares quorundam piscium virtutes recensentur. 121

XI. De formidandis Atlantici maris cetibus: de sale, corallio et aliis in mare mirandis. Ob ea sed maxime ob navigationem mare terris præstare: de Jona figura Christi, in ventre ceti, ac Petro fluctuante non labente in mari. 126

XII. Fingens sibi e memoria aves evolasse, ad has orationem eleganter revocat, etc. 129

XIII. Exordiens a volucribus aquaticis, primum de halcyonis prolificatione disserit, et quanta sit divina benignitas in eam avem exponens, nos ad exspectandam a Deo opem hortatur. De avibus imbrium aut ventorum præsagis, deque vigili anserum custodia. 130

XIV. Aves cum piscibus multiplici cognatione conjungi; nullas tamen pedum officio carere. De variis variarum avium generibus ac differentiis. 132

XV. Grues voluntariam vigilantiam ex ordine exercentes noctu ac ducatum in volando, exemplum præbuisse hominibus bene ordinatæ reipublicæ. Libidinem servandi imperii grave effecisse obediendi et serviendi munus. 134

XVI. Cornices, quæ ciconias in itineribus suis comitantur atque defendunt, exemplum hospitalitatis. Quam reprehendendi homines hanc negligentes, unde et Dei ultio in Sodomitas et Ægyptios. Ciconiarum pietas in parentes nostram in eos arguens duritiem. 136

XVII. De hirundinis sedulitate, industria et pietate in filios. De paupertate ipsius qua egeni impatientia, improbitas et desperatio arguuntur. 137

XVIII. Amorem in filios a cornicibus homines edoceri, eorumque damnari impietatem in filiis abjiciendis aut hæreditate destituendis. Accipitres et aquilas inclementiæ neutiquam accusandos: fulica, quæ abdicatum aquilæ pullum nutrit, commendatur, simul iterum arguendo hominum in notos suos crudelitatem. 138

XIX. Laudatur ob viduitatem turtur pro ipso Domino oblata, et eo nomine mulieribus anteponitur etiam christianis. 140

XX. Vultures, quæ sine maris copula gignere dicuntur, virginei in Maria partus possibilitatem adstruere. 141

XXI. De avibus sub quadam reipublicæ forma constitutis. Hinc de apibus, deque earum mira agendi ratione in prolis generatione, in regis institutione ac fide erga illum, in constructione favorum, collectione mellis, ac de hujus utilitate. Scripturam eas nostræ imitationi proponere. 142

XXII. Volatilia cur dicantur *volantia super terram secus firmamentum cœli*. De corporis in avibus diversitate et hujus causis. Quædam de cygno et cicada. 451

XXIII. De verme Indico, chamæleonte ac lepore mutationibus suis corporum nostrorum immutationem in resurrectione insinuantibus. Item de phœnice, quæ pariter nostram docet resurrectionem. Ejus exemplo adhortatur ad salutarem sibi mortem comparandam. Vultures hominum mortem præsagientes: locustæ ad ultionem divinam deputatæ, a seleuci devorantur. 147

XXIV. De nocturnis avibus; in primis de lusciniæ incubantis cantu, de noctua, vespertilione et gallo; unde nonnulla ad nostros mores carpendos aut emendandos accommodantur. 150

XXV. Ad Christum precatio pro pœnitentiæ lacrymis impetrandis. Lacrymarum commendatio. Auditorum ad mysteria Dominici Corporis invitatio. 152

LIBER SEXTUS.

DE OPERE SEXTI DIEI.

I. Ultimi hujus sermonis maximum momentum ac difficultas: maximam autem audientium attentionem sibi deposcere præstantiam eorum quæ exponenda supersunt. 153

II. Prius de ceteris animantibus, quam de homine agendum. Scripturam simpliciter accipiendam de eorum creatione; nec se ab auditoribus ob sermonis simplicitatem improbandum ut amici Elisæi agrestia olera non refutarunt; ejusque decem hordacei panes perpluribus reficiendis sufficientes extiterunt: inutiles vitandas quæstiones, ut Moyses suo exemplo commendat. 155

III. Animantibus inditam Dei verbo generationis legem in specierum successionibus perseverare. Mores belluinos nullatenus ab hominibus imitandos, sed inde potius documenta accipienda ad virtutes oppositas colendas. 158

IV. De mira indole nonnullorum animalium in vitandis sibi noxiis, atque utilibus prosequendis; et de naturalibus virtutibus quas in illis imitari nos oporteat. Mirabile cujusdam canis exemplum. 160

V. Quanam de causa Dominus aliis bestiis colla breviora, aliis longiora dederit. De elephante. 167

VI. Mirabilis Deus qui belluas robustissimas ac ferocissimas homini subjecit; eisdem minutissima animalia terrori atque exitio esse voluit. Serpentes et alia nobis noxia ad nostram disciplinam condita, justis non nocitura. Unde homo ad sui animæque propriæ cognitionem et cultum excitatur. 170

VII. Quonam sensu intelligendum, hominem ad Dei imaginem factum. Illud *faciamus* a Patre dictum ad Filium, Patri in omnibus æqualem. Imago Dei in justitia animæ nostræ, et in ipsa anima, in qua ideo nobis est totum. 172

VIII. Non in humano corpore, neque in aliquo ejus membro aut dote divinam imaginem supponendam, sed in una anima; designari anima totum hominem. Unde gravissimum crimen ostenditur eorum qui Dei imaginem fuco, crudelitate, perfidia destruunt: exhortatio ad vigilantiam et pugnam contra vitia, nec esse cur pauperes divitibus invideant demonstratur. 174

IX. Humani corporis forma præstantior belluinis, et ad instar mundi, ubi caput velut cœlum omnibus præest, cujus decor et pulcritudo extolluntur. De oculis, de cerebri nervorumque cognatione et officiis; de magisterio aurium; de usu narium et tactus, de oris ac dentium necessitate; de munere linguæ. Maxima vero diversitate exterioribus sensibus uti homines ac bruta animantia. Creatoris sapientia in pulcritudine, convenientia et officiis reliquorum humani corporis membrorum. 181

X. Diei sexto, totique adeo operi creationis finem positurus quomodo Deus requievisse dicatur. Creatoris laudibus sermo concluditur. 190

DE PARADISO

LIBER UNUS.

I. Maxime arduum, apostolo Paulo monente, de Paradiso loqui. De terrestri tamen notum, a Deo conditum esse, arboribus fructiferis refertum, locumque fuisse voluptatis homini in eum a Deo inducto. Paradisus etiam anima in bono fructificans. 197

II. Quod lignum scientiæ boni et mali in paradiso fuerit, quodque ibidem serpens exstiterit, non reprehendendum, etc. Neminem peccare nisi volentem. Quosdam pro serpente delectationem, pro muliere animi sensum interpretari. 199

III. Animæ, tamquam paradiso figuratæ, subsidium Christus, ut fons paradisum irrigans. Quænam flumina paradisi secundum literam: his mystice virtutes cardinales repræsentari, quæ istius mundi tempora veluti incluserunt. 202

IV. Virum in paradiso non factum, sed positum: at in eo factam mulierem, per quam ille fuit deceptus; unde moralia consectaria deducuntur. Quid insuper sit operari et custodire: utrumque vero Deum a nobis exigere. 207

V. Cur dixerit Deus *edes* et *non edetis*. Difficultates circa lignum vitæ, et a Deo factam mortis comminationem. 209

VI. Bonum præceptum a Deo protoparentibus datum. Neque ut parvulus injuste damnatus Adam quasi boni malique ignarus, aut quod obediendi obligationem ignoraret. Non cognitionem mali, sed ejus perpetrationem punitioni subesse, etc. 211

VII. Illis qui Deum calumniantur sive quod a ligno, sive quod ab ipsomet Deo mors repetenda sit hominis prævaricatoris, respondetur. 215

VIII. Ex Novo quoque Testamento demonstrari, jure Deum præcipere etiam quæ noverit non fore servanda. Prævaricationem hominis non a præscientia Dei mandantis, sed a libertate hominis repetendam. Refutantur etiam asserentes, Dei bonitatem non decuisse hominem creasse quem lapsurum noverat: malitiæ irruptionem in mundum divinæ non repugnare bonitati. 216

IX. Decuisse a Deo præceptum homini de cibo dari; et cur in proponenda pœna non dictum fuerit *moriemini*, sed *morte moriemini*: quid sit vita vivere, morte mori, vivere morti et mori vitæ. 219

X. Cur hominem Deus non approbavit nisi post factam mulierem, licet per hanc ille deceptus peccaverit: itemque cur eadem non de terra, ut Adam, sed de costa ejus creata sit? 222

XI. Quanam ratione et quanam de causa omnia animalia adducta fuerint ad Adam: quid sopor ejusdem, et costæ in mulierem ædificatio nos doceat; quid paradisus et memorata animalia significent juxta plures; et quo pacto justi in paradisum rapiantur? 224

XII. Non modo diabolum, sed et voluptatem sapientem bene dici. Cur diabolus humano generi inimicus, et primo mulierem tentaverit. De variis modis quibus dæmones homines tentant. Quam dolose serpens Evam tentaverit; quæ non fidelis fuit referendo mandatum; nisi forte Adami verba retulerit. Quare Deus arborem scientiæ boni et mali tangi nec jusserit nec vetuerit; unde exhortatio ad eos qui christianam doctrinam discere cupiunt, ut profundiori studio de ea inquirant. Præceptum non edendi de ligno scientiæ boni et mali non ita intelligendum, ut de eo cum aliis fructibus edere liceret: de quadam circa id dubitatione. 227

XIII. Diaboli pollicitationes plenæ mendacii. Quam fallaciter Eva de fructu vetito judicaverit. Quonam sensu post præceptum violationem cognoverint protoparentes se esse nudos, quidque nos doceant se foliis ficus tegendo. Qui peccat turpitudinem suam foliis operire conatur: item Judæus legem perperam interpretando. Christianos virtutis fructibus præcingi debere. 233

XIV. Quid significet Deum deambulare ad vesperam, et quomodo Deus loquatur. Deum loqui ut convertat. Quid et ea: *Adam, ubi es?* Propter delicti confessionem Evam veniam obtinuisse, sed pœnitentia serviendo viro, typum Ecclesiæ servientis Christo. 235

XV. Quare Deo visum fuerit venia dignum peccatum mulieris. Quid serpente, muliere ac viro significetur; quid et serpentis damnatione: discrimen hanc inter et condemnationem Adami. 239

DE CAIN ET ABEL

LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

I. Nexus horum librorum cum præcedenti. Quid sibi velint verba: *Acquisivi hominem per Deum.* Abel ad Deum omnia retulisse, ac per Cain et Abel, sicut et per Esau ac Jacob, duas hominum sectas sibi invicem oppositas præsignari. Hanc et in animi affectibus deprehendi contrarietatem. 247

II. In Cain Judæorum figura, Christianorum in Abel. Veteres autem patriarchas, atque præsertim Isaac et Moysem, Christi typum gessisse. Quid de morte Moysis *per verbum Dei* intelligendum: Moysis et Christi comparantur inter se sepulturæ. 249

III. Per Abel et Cain sapientiæ humanæ processum, qui in Christo solo inventus non est, designari: per ordinem quo uterque fratrum nominatur, et per eorum officia significari Abelem juniorem fratre esse præstantiorem. 251

IV. Malitiam tempore priorem esse, virtutem dignitate. Hoc ipsum per Esau et Jacob designari, sicut et per duas uxores, de quibus in Deuteronomio, quarum altera virtutis, altera voluptatis imago est. Denique hujus ultimæ artes et lenocinia describuntur. 253

V. Sollicitato a voluptate virtus saniora consulit: quomodo diabolicis tentationibus resistendum, et a quonam etiam temporalia expetenda, docet Jesus: diabolus uti potest bonis hujus mundi solum ad tentandum ad malum: invitatio ad convivium sapientiæ; in quonam ejus ebrietas a vinolentia discrepet: de avaritiæ malis. 255

VI. Virtutem studio et labore comparari. Hoc Jacobi, qui primatum in fratrem adeptus est, probatur exemplo; mysticæ significationes de Abraham, Moyse, ac iisdem Cain et Abel. 259

VII. Indicato duplici defectu sacrificii Cain, recenset tria vitia quibus a debitis gratiarum muneribus Deo reddendis avertimur, ac divina testimonia quibus eadem vitia proscribuntur. 261

VIII. Exemplo sacrificii Abraham qualitates, queis Deo grata fit oblatio, exprimuntur, etc. Celeritatem Deum in utroque Testamento præcepisse, et hanc ab ipso Deo ostendi cum non tantum cito largiatur, sed etiam nos præveniat. 263

IX. Pharao propter moram in obediendo arguitur. Oratio esse debet humilis, secreta idest interior, et non mutiloquax neque imprudens. Quomodo orandi formam Dominus docuerit; ac tandem pro omnibus esse orandum. 265

X. Exposito primo sacrificii Cain defectu, transitur ad alterum, quod scilicet non obtulerit de primitiis. Primitias animæ præcipue offerendas, et quænam sint. Easdem Abelem obtulisse, ac Legem offerendas præcepisse. Quid nobis significent Chananæi: item cur Deus jurasse memoretur: non posse sine illius ope animi motus pacari. Denique hos partus offerri debere, ad quod sexus distinctio nihil conferat. 268

LIBER SECUNDUS.

I. Animæ partus mature producendos: eorum quæ forma esse debeat. Plebejos sensus mentis imperio domitari posse sicut et bruta animalia, eo quod duplex sit sensuum nostrorum genus; et in quonam consistant primitiva Deo offerenda. De commixtione qua constamus, et quænam sint ejus primitiæ. 271

II. Primitias atque primogenitos non tempore, sed sanctitate æstimari: cum fide conjungenda ad verum sacrificium bona opera: deserenda opera quæ nullum ad vitam æternam pariant fructum; quomodo adhærendum Deo. 275

III. Quod dixerat, laborem fructu mutandum, exemplo Judæorum in Ægypto servientium, et Evangelii testimonio con-

firmat: quonam ex loco, et quo pacto liberanda sit anima, et Christum verum levitem, id est, liberatorem nostrum esse. Magnum justorum numerum esse populorum et urbium salutem: eorum conversationem magnæ etiam singulis utilitatis. 277

IV. Quare Moyses levitas appellarit primogenitos et redemptores, eorumque urbes redemptrices designarit. Cur non sit absurdum piis cohabitare facinorosos. De Dei misericordia et justitia, atque earum ministris. Quod malitiæ egressus semper virtutis operetur ingressum, et e contra, ut Evangelicis exemplis comprobatur. 280

V. Adipes ac pinguedo sacrificiorum et hostiarum quid significent. 282

VI. Quid sibi velit quod Dominus ait: *Si recte offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce;* et de quatuor generibus quibus sacrificia commendabantur: istorum moralis interpretatio circa fidem et orationem. 283

VII. Deum, qui in Adamo docuit non peccandum, in Caino docuisse non defendendum peccatum. Quam proclive ab impietate in alia scelera præcipitari. 286

VIII. Cain admonitione spreta insolentiam et crimen auget. Ejusdem verbis, *Eamus in campum,* significari ostenditur pravis actionibus deserta loca et sterilia convenire. 287

IX. Deum interrogasse Cainum, non ut disceret, sed ut eum ad confitendum induceret. Hujus responsio in Deum ipsamque naturam impia; eique opposita Dei responsio germanitatis pietatem egregie docere ostenditur. A Deo justos audiri etiam mortuos, quod nimirum ei vivant, et peccatores mortui sint. Hos malis præsentibus ac futuris cruciari, magis tamen sollicitari præsentibus. 288

X. Dei comminatio, *Si quis occiderit,* etc., moraliter explicatur: in signo posito super eodem divina clementia declaratur, sicut et Caini in eo dementia, quod mortem temporalem plus timuerit, quam æternam. Hinc de incorruptibilitate animæ, ac futura vita, cujus existentia ærumnis justorum et prosperitate impiorum comprobatur. Judicium non præpropere ferendum, nec rursus inultum crimen esse derelinquendum ex facto Dei in Cain ostenditur. 291

DE NOE ET ARCA

LIBER UNUS.

I. Noe virum justum, qui ad renovandum semen hominum relictus fuit, omnium imitationi proponendum esse; ut et nos ab omni istius mundi sollicitudine, et operibus iniquitatis requiescamus. Ad tempornm calamitates simul alludit. 301

II. Quid nomina filiorum Noe significent; quidve ordo quo illa recensentur. Id exemplo instructæ aciei, ac naturæ ipsius instituto exponitur. Denique cur in declarandis eorum generationibus invertatur ordo, fuse declaratur. 302

III. Secuturo diluvio universam generationem ideo abundasse filiorum procreatione; ut bona concessa divinæ benignitati, eadem revocata ac pœnas irrogatas nostræ iniquitati imputemus. 304

IV. Gigantibus qui vixerunt ætate Noe, similes esse homines cultui carnis studentes. Quinam filii Dei; quo pacto Deus dicatur irasci aut moveri: quare etiam animantibus ratione carentibus propter hominis peccatum deletis, Noe gratiam apud Deum invenerit. 305

V. Terram iniquitate hominum fuisse corruptam; omnis hominis tempus ante Dominum esse duplici modo intelligi; pro toto homine carnem sumi, cujus illecebris anima nostra corrumpitur. 307

VI. De constructione arcæ, in qua humani corporis figura conspicitur; et cujus nidi singulas ejusdem corporis humani partes significant. Quomodo istæ bitumine, ut firmiter sibi cohæreant, sint liniendæ. 308

VII. Arca Noe cum arca fœderis comparatur; cujus dimensionibus denotari ostenditur, singulas humani corporis partes ad usum aliquem et decorem esse compositas. 310

VIII. Per ostium e transverso in arca decenter exprimi partem corporis ignobiliorem, cui, ut dicit Apostolus, honorem abundantiorem circumdamus. Hoc ipsum cum Ecclesiæ membris, tum Ecclesiæ ac Synagogæ accommodatur. 312

IX. Per inferiora arcæ nos edoceri ciborum receptacula minimi esse facienda; et hac occasione de intestinorum conformatione ac usu disputatur. Exoriri ex intemperantia diluvium, quodque adhibendum ei remedium sit, ostenditur. 313

X. De tribus causis ob quas muta animantia per diluvium subjecta sint pœnæ, et quemadmodum sensus nostri peccato moriantur, ac Deus testamentum suum cum justo statuerit. 315

XI. Virum justum sibi ac suis saluti esse; licet nonnumquam studium relaxanti obrepat error. Non semper justum esse apud Deum qui justus sit apud homines. Denique mentem inter passiones quasi patrisfamilias obire officium. 317

XII. Septena animalia munda utriusque sexus et bina immunda in arcam induci, quod septimus numerus sacer ac plenus sit, secus vero secundus. In nobis septenarium quoddam femineum esse, sed ad virilem conditionem a sapienti viro promoveri. Postremo humanam naturam designari contrariorum capacem. 318

XIII. Cur ingresso Noe in arcam, post septem dies diluvium factum sit. Item cur Moyses dixerit illud *quadraginta diebus et quadraginta noctibus* duravisse; quave ratione quadraginta dies perse-

veraverit. Quo pacto in ipsa pœnæ comminatione divina misericordia elu-Liberalis Noe obedientia. 320

XIV. Diluvium verno tempore accidisse, ut magis eo cruciarentur homines; et sexcentesimo anno Noe, ut hominum interitus cum eorum creatione congueret. Item per fontium abyssorum, et cataractarum cœli ruptionem mentis atque corporis diluvium significari. 323

XV. Per arcam a foris clausam et in aquis fluctuantem, corpus hominis corio tectum et motibus agitatum: per quindecim aquæ cubitos queis montes superabuntur, humanos sensus: per mortem omnis carnis animæ passionibus corruptæ interitum adumbrari: superbos præcipue delendos, cum justus, extinctis pravis motibus, in corpore quasi incorporeus remaneat. 325

XVI. Cur dictum sit: *Memor fuit Dominus Noe,* nulla ejus uxoris ac filiorum ejus facta mentione. Cur item bestiæ prius quam jumenta nominata sint; et qualis spiritus super terram inductus, ut aquæ cessarent. 328

XVII. Clausos aquarum fontes et cataractas indicare causas erroris ad animæ sanitatem esse recidendas: dinumerationem temporis quo sedit arca, verna tempestate cœpisse, ac tunc desiisse diluvium; iisdemque numeris crevisse aquam et decrevisse: ostium arcæ reseratum designare mentem per sensus naturam contemplando ad cognitionem Dei pervenire: demum emissionem corvi, culpæ depulsionem ex anima, ad quam extinctis passionibus non revertitur. 330

XVIII. Ut corvus malitiam, sic virtutem columba exprimit. Ad hanc recipiendam semper justum esse paratum ostendit Noe; idemque columbam septem aliis diebus retinens patientiam in corrigendo necessariam docet. 333

XIX. Columba quare dicatur ad vesperam regressa cum olivæ ramo in ore: item unde aquas defecisse Noe cognoverit: tandem cur eadem columba post dies septem tertio emissa reversa non sit. 334

XX. Quod alio die imminuta aqua, alio siccata terra memoretur, significari justum Noe in duabus generationibus primum fuisse. Per denudationem arcæ abdicationem corporeæ delectationis exprimi. Quare primus vel secundus mensis verni temporis dies dictus. Postremo difficultas de folio reperto dissolvitur. 337

XXI. Cur Noe ut exiret ex arca Dei præceptum exspectaverit. Quomodo per ordinem quo idem cum suis ingressus atque egressus describitur, abstinentia generationis nec non ejusdem usus designetur. Demum quid ille ordo spiritali intellectu nos edoceat. 338

XXII. Quanam de causa Noe aram injussus Deo ædificavit; cur Deo, et non Domino: quare etiam holocausta e bestiis ac volatilibus mundis obtulerit; et quid sit quod ait Dominus: *Recogitans non adjiciam maledicere terram,* etc. 340

XXIII. Quid verba Domini: *Semen et messis, frigus et æstus non requiescent,* juxta litteram, et moraliter significent. 341

XXIV. De prærogativa potestatis hominibus in cetera animalia per benedictionem, qua Noe cum suis donatus est, divinitus adtributa. Et quomodo intelligatur Dominus eisdem hominibus in escam dedisse omnia reptilia, cum eorum quædam venenata sint. 343

XXV. An oleribus magis quam carnibus vescendum Dominus præceperit; et quemadmodum nos munierit Moyses contra opiniones philosophorum de anima, quorum varia placita referuntur: item qua ratione sit distinguendum inter animæ partem rationalem et sensitivam; et quonam sensu anima sanguis dicatur. 345

XXVI. Pejorem bestiis esse qui fratrem, id est, ejusdem naturæ consortem occiderit: majus tamen periculum a fratribus ipsis germanis metuendum; eisque fraternum nomen non abrogari, ut eorum magis gravetur impietas. Unde morale dogma, cuique a propriis cogitationibus ac verbis cavendum. Qualis in fusi sanguinis auctorem comminatio: quare dictum de homine, *ad imaginem Dei fecit eum;* quidve addita vindictæ causa nos doceat. 347

XXVII. Promittitur diluvium numquam ejusmodi futurum esse, ut terram omnem affliciat; idque ad animi passiones traducitur. In arcu qui dicitur ponendus in nubibus, non intelligendam iridem ostenditur, sed divinæ virtutis intensionem ac remissionem. 349

XXVIII. Enumeratis tribus Noe filiis, generationem Cham ideo prius dicit memoratam, ut ejus peccatum amplificetur, et ex eodem profecta impia generatio demonstretur: quod moraliter de mala passione improbæ passionis genitrice intelligendum. 351

XXIX. Quod ut Adam Noe factus sit agricola; quodve inter agricolam et operatorem terræ discrimen: et quomodo carnem suam alter excolit, alter operatur? Quare idem Noe vineam primum plantaverit, id est, rem non necessariam, cum fontes ad potum sufficiant: cur etiam de illo scriptum: *Et bibit de vino:* ubi de gemina ebrietate, ac de gemina animæ nudatione. 352

XXX. Quare Cham dictus sit pater Chanaan, cum hic nondum esset genitus: in persona Cham patrem deridentis præfigurari improbos omnes, si bonos viros in culpam incidisse contingat, propter suam malitiam exultantes. 354

XXXI. Sem et Japhet pietas commendatur; et quid sit quod retrorsum dicuntur ambulasse: quomodo sobrius factus sit Noe: cur Scriptura, cum prius Cham medium posuisset, nunc juniorem appellaverit. 356

XXXII. Cur in benedictione Sem dictum fuerit: *Benedictus Dominus Deus Sem;* et cur hujus servituti non Cham qui peccavit, sed filius ejus addicatur: benedictio quoque collata Japhet exponitur. 357

XXXIII. De CCCL annis quos Noe post diluvium vixit: tum de posteritate Japheth ad litteram ac moraliter. 358

XXXIV. Qualis Cham illius improbi filius senior fuerit: et de filio Chus Nembroth gigante et venatore, cujus nomen exponitur, et a quo regnum Babylonis cœpisse memoratur. 359

DE ABRAHAM

LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

I. Libri titulus ac tractandi ratio exponitur: tum quæ utilitas ex Abrahami exemplis petenda sit, auctoritate divina, et philosophorum quoque institutis demonstratur. 365

II. Devotio Abrahæ quomodo divini præcepti verbis probata. Quid sit exire de cognatione, ac quonam pacto ejusdem Patriarchæ obedientiam Dei promissio secuta sit. Idem, invocato Domino, sibi ob uxoris pulcritudinem timet, cavetque. At Pharao propter illius raptum castigatus, quantum sit adulterii crimen indicio est: unde Abrahæ exemplo ad studium devotionis provocamur. 366

III. De ceteris Abrahæ virtutibus, nimirum de prudentia ejus in rescindendis rixarum causis, justitia in dividendo, ubi et de imprudentia Lot amœnis utilia postponentis, ejusque pœna: tum de patrui in ipsum caritate, pietate in Deum, continentia in victoria, et mercedis a Deo propositæ electione; ac tandem de accepto futuræ posteritatis et Christi nascituri promisso. 370

IV. Abraham ab adulterii crimine ob susceptum ex ancilla filium defenditur: etc.; ubi multa contra adulterium disputantur: defenditur ultimo quod illud ipsum mysterium non peccatum fuerit. An decuerit circumcisionem institui postea revocandam, et minimum in se perfectionis continentem. 375

V. De hospitalitate Abraham hospitum explorantis adventum, eisque obviam properantis. Commendatur eadem virtus, et vana quorundam excusatio diluitur. Quam diligentem in ea se præbuerit idem sanctus, et quomodo uxorem in meriti partem adsciverit. Quid oblata ab utroque mystice significent. Postremo facta Abrahamo filii promissio, et Saræ risus exponitur. 381

VI. Sodomorum excidium Abrahæ prædicitur, prædicaturque divina in tolerandis peccatoribus, ac peccatis examinandis et condonandis indulgentia. Angeli vespere adventantes apud Lot hospitantur. Immani scelere Sodomitarum cumulantur flagitia. Oblatis filiabus conatur Lot eorum furorem mitigare, quos Angeli cæcitate percutiunt. Idem Lot, generis sequi recusantibus, prohibitus ne retro respiciat, educitur; et qua ratione ad nos quoque illud pertineat. Excusato filiarum cum parente incestu, ebrietatis mala describuntur. 385

VII. Mors Abimelech ob tentatam Saræ pudicitiam a Deo intentata quantum sit adulterii crimen commonstrat. Quare ejusdem rei causa Pharao gravius, quam Abimelech castigatus. Quo etiam pacto ab hujus domo sublata Abrahami precibus sterilitas datam Ecclesiæ fœcunditatem signaverit. Nascitur Isaac, et a matre lactatur. Ismael Saræ impulsu et divino responso ejicitur: quæ in his includantur morum præcepta. 390

VIII. Abrahamum Deus varie probat, maxime autem tentat immolandi filii præcepto. Ejusdem præcepti verba expenduntur, et perfecta Patriarchæ obedientia in ejus profectione, ac reliquo sacrificii apparatu declaratur. Postremo post expositum mysterium in ariete Isaaci vice oblato figuratum, tertia proponitur Abrahami benedictio. 393

IX. Moritur Sara ac sepelitur: Abraham filio suo uxorem providet, ad quod delectum servum juramento sibi obligat: quid istic lateat mysterii. In eligenda conjuge imprimis ejus religionem, ex qua pendent mores, spectandam. Cur etiam quærenda proxima, non alienigena, nec invita. Quo item modo in Rebecca designetur Ecclesia et baptismus. Quas inaures exemplo Rebeccæ ambire debeant Christianæ virgines; quid alia munera eidem puellæ oblata significent. Quam imitandum pudoris exemplum ipsa præbuerit; et quam bene in ejus conjugio vocatio Ecclesiæ atque apostolicum ministerium exprimatur. 398

LIBER SECUNDUS.

I. Post expositum moralem sensum, ad profundiorem seu allegoricum transiturum se dicit; unde quid eo intelligendum quod animæ præcipiatur, ut exeat de terra sua, et de cognatione sua; nec non a quibus ad perfectam purgationem recedendum sit, explicat. Denique promissam Abrahæ posteritatem refert. 403

II. Post Abrahami exitum Deus illi tamquam amico loquitur. Idem nobis proponitur ad imitandum; ut mens nostra ejus exemplo reformetur. Quare Lot cum illo egressus: et quid sexagesimo anno significetur. Quo tandem pacto sapiens animam suam possideat. 406

III. Perambulat Abraham usque ad Sychem, quæ vox exercitationem denotat. Ibi Deum, quem dum esset Chaldeus videre non potuerat, cernit: cui aram quidem extruit, sed non sacrificat; et qua de causa. Iterum tamen excitata ara nomen Domini invocat. 408

IV. Abraham, ubi commoratus esset in deserto, quo mentis tranquillitas adumbratur, in Ægyptum, quæ tentatio est, descendit fame compulsus. Cur ibi Saram sororem appellaverit, non uxorem. Hanc dum Pharao cum objurgatione marito reddit, mentem continentiæ renuntiantem signat. 410

V. Discedit Abraham ex Ægypto cum Sara uxore, ac suis omnibus, hoc est, veris animæ divitiis. Ejus reditus in Bethel quid significet. Quare autem Lot auro et argento dives non dicatur. 413

VI. Quo sensu scriptum sit: *Et Lot qui ambulabat cum Abram*, itemque: *non capiebat eos terra.* De pastoribus, et rixa inter eos orta, quam sedare conatur Abraham. Idem cum frustra Lot retinere tentasset, illum cum bona gratia dimittit. De imperitia ac insolentia Lot in eligendo, deque Sodomitarum peccatis. 415

VII. Ex verbis Domini ad Abraham philosophos suum dogma, *Omnia esse sapientis*, hausisse, atque quæ possessio Abrahæ divinitus promissa. Quinque reges, nempe corporis sensus, a quatuor, hoc est, corporalibus illecebris devincuntur: at Sodomorum equitatum idem Patriarcha in Christi nomine pugnans revocat, vitia scilicet refrænat ac errores. 421

VIII. Discit mens nostra in Melchisedech devotionem erga Dei cultum; in rege Sodomorum tentationem etiam postquam victa sit, adhuc metuendam; in Abrahamo contagium intemperantiæ declinandum. Quare huic merces tantum post victoriam promittatur; isque posteritatis curam præferat. Abrahamo ab aruspicinæ superstitionis incusatione defenso, sacrificii ab eo oblati multiplex interpretatio subjungitur. 425

IX. Quare ceciderit excessus ac timor super Abraham; quid vero redditum ei oraculum de suæ posteritatis peregrinatione et servitute in Ægypto, de morte propria, deque liberatione posteritatis ejusdem significet. Quo denique visio flammæ atque fornacis pertineat. 434

X. Cum dicitur Abraham, *semini tuo dabo terram hanc*, ei vera beatitudo promittitur: magis tamen præfiguratur Ecclesia, cujus typus in Sara sterili, ut Synagogæ atque hæresum in Agar ancilla exprimitur. Quæ debeat esse sapientis vigilantia; et quid Abrahæ Deus pollicetur verbis *augebo te valde*, etc. 439

XI. Præceptum circumcisionis Abrahæ datum quid significet; et quale etiam infantibus octavo die non circumcisis intentatum sit exitium. Saræ nomini una littera additur. Abraham in faciem cadit et ridet. Num idem dubitaverit? Ipsi pro Ismaele oranti annuit Dominus, ac filium ex Sarra promittit. 444

DE ISAAC ET ANIMA

LIBER UNUS.

I. Commendatur sanctus Isaac tam ex paterna origine et gratia, quam ex Dominicæ generationis et passionis præfiguratione; ac mysterium inter Christum per Isaac designatum, et animam repræsentatam per Rebeccam aperitur. 457

II. Quid sit homo, et in qua potissimum parte consistat; qualisque sit anima ejus tam secundum sui naturam, quam per irrationabilem sui partem, qua obnoxia fit corruptioni. 459

III. Perfecta anima, terrenis abdicatis, vitiisque domitis, Verbum osculari desiderat: cui se Deus Verbum totus infundit. Hoc illa delectata ab eo petit ut attrahatur; quæ omnia etiam Ecclesiæ vir sanctus accomodat 460

IV. Introducitur in cubiculum Regis perfecta anima. Cui corporis se contagione fuscatam querenti, ut se cognoscat, exeat soluta vinculis pedes, Christus præcipit. Eadem equæ Salomonis comparatur. Ad hæc putei quos fodit Isaac, quid significent. Et quo pacto demum Christus revocatus ab anima, saliens redeat, ipsique adblandiatur. 463

V. Sponsus denuo sublapsus ab anima *in cubili, in noctibus, a custodibus* incassum quæritur; et quare. Idem tamen postea invenitur; quomodo ipse teneri debeat. Hunc deinde cum sponsa e deserto adscendentem filiæ Jerusalem mirantur, atque ad thalamum prosecutæ epithalamio celebrant. Ipse animam propius vocatam variis laudibus exornat. 471

VI. Tribus superioribus perfectæ animæ processibus strictim repetitis, de quarto fusius disputat. In hoc anima dormiens a sponso excitatur. Sed dum moras trahit in surgendo, transit Verbum. Ipsa vero exiens, per vulnera caritatis requisitum vix tandem invenit, atque ita tenet, ut jam amplius non amittat 476

VII. Anima laudatur a sponso, quod eum tam bene constanterque requisierit: quod fidelis, quod verbo potens, quod una ut columba; denique quod sit fœcunda virtutibus, ac vitiis careat. 480

VIII. Eadem anima refugiens coram laudari, ait se descendisse in hortum nucis, et torrentem, quibus amaritudines ac tentationes designantur. In his illa se non cognoscit, sed a Christo cognoscitur ac regitur, dum perveniat ad palmam. Hujus in ipsam reclinatio tria significat, institutionem, progressum, perfectionem. Ad caritatem exhortatio. 483

DE BONO MORTIS

LIBER UNUS.

I. Connectit hunc librum cum præcedenti; et proponit dubium: Quomodo mors non dicenda mala, licet sit vitæ contraria, et pœna peccati. 501

II. Præmissa distinctione de triplici genere mortis, ostendit tertium genus medium esse; immo potius bonum judicandum, quod nos a vitæ miseriis ac peccatis

liberet: idem tamen patienter expectandum. 502

III. Mors naturalis definitur ac laudatur. Item mortificatio, quæ mortis quædam imitatio est, explicatur, atque e multiplici utilitate commendatur. Demum hujus vitæ inanitas proponitur. 504

IV. Mortem multis nominibus esse bonam: sed maxime quod sit finis peccati, et ad meliorem vitam transitus; quodque ipsa nos redemerit. 508

V. Hortatur ad contemptum mortis, ejusque usum, id est, mortificationem in hac vita imitandum. Quomodo anima ad similitudinem Dei exaltetur, a quo pingatur, et custodiatur, aperit. Tum de horto mentis, ac fructibus, quibus pascatur Verbum, disputat. 509

VI. Hic omnia laqueis principatuum aereorum et potestatum mundi plena esse. Quomodo ii declinandi; et quodnam propterea insistendum iter. 513

VII. Laqueos quoque nobis circumfusos esse in corpore: hoc regi oportere ab anima, quæ tamen ipsi nonnunquam compatitur. Præterea tot molestiis vitam abundare, ut odio habeatur, et mors solis impiis amara sit, quibus tamen vita debeat esse amarior. Mortem igitur malum non esse. 515

VIII. Nihil terroris habere ipsam mortem, sed opinionem de morte terrori esse; quæ quidem opinio ad vitam referenda est. Duas causas esse cur mors habeatur terribilis, quibus refutatis, mors variis testimoniis, sed præsertim B. Job auctoritate commendatur. 517

IX. Concluditur mortis bonum ex interitu corporis et immortalitate animæ: quæ immortalitas multifariam ostenditur. Accedit ad fugiendam corporis societatem, et prosequendam summo bono conjunctionem exhortatio. 520

X. Scriptura quoque animarum immortalitas probatur; nec non eisdem superiora habitacula adsignantur: ubi et explodituir philosophorum metempsychosis; ac deinde querela de justorum dilata mercede diluitur. 522

XI. Septem ordines quibus digesta erit post hanc vitam justorum lætitia, exponit; atque ut studiose ad Deum anima accedamus, neque finem vitæ perhorrescamus, hortatur. 524

XII. Æternam felicitatem describit, quam nobis etiam destinatam esse demonstrat, et a Christo adprecatur. Deinde ejusdem qualitates prosequens, illam vivorum regionem esse ostendit, hanc mortuorum. Ferventi demum adhortatione, ut Christo adhæreamus, librum absolvit. 526

DE FUGA SÆCULI

LIBER UNUS.

I. Hominem non posse terrenas illecebras et cupiditates fugere, nisi divinum adsit præsidium. Quot ille impedimenta a sensibus patiatur; quamque eum necesse sit tristia lætis anteponere, cum in his nihil nisi vanitas reperiatur. Tandem qui salvus esse velit, supra mundum adscendat, oportere. 537

II. Sæculum fugiendum docet lex de civitatibus refugii, de quibus quatuor discutiuntur; primum, cur illæ in sorte levitarum delectæ: secundum, cur numero sex: tertium, cur earum tres ultra Jordanem, ac totidem in terra Chananea: quartum, cur homicida mortem pontificis ibi jubeatur expectare. Quæ omnia diversis virtutibus accommodantur. 539

III. Memorata superiori capite virtutum genera etiam in Apostolo non tam adumbrata, quam expressa haberi, ejusdem variis testimoniis demonstrat. 544

IV. Quid sit fugere sæculum: exhortatio ad illud ejusque contagionem fugiendam. Fugam illam gloriosam esse cum plurimorum Patrum exemplis ostenditur, tum præcipuæ sancti Jacob. Quam feliciter illi cesserit ita fugisse; et cur apud eum Laban nihil suum reperire potuerit. 546

V. Cur hinc fugere debeamus; et quomodo transire cum Moyse, ut videamus Deum, calceamenta pedum solventes; quomodo etiam relinquere umbram hujus vitæ, et cum sancto David, si non ut aquila, saltem ut passer; si non ad cœlum, saltem ad montes evolare. 549

VI. Qua ratione qui velit fugere, eum velociter fugere oporteat: quo etiam fugiendum sit; et ad quod bonum animas nostras erigere debeamus. 552

VII. Maximam esse causam quare hinc fugiamus, cum hæc propria sit malitiæ sedes; ac item quid sit fugere. Malitiam hic non interire, et qua de causa. De serpentis damnatione, et in quonam hæc a sententia in hominem lata differat. Hujus sententiæ expositio. 554

VIII. Quomodo licet hic retineamur corpore, tamen animo fugere possimus, atque adeo debeamus; ne cum prætereunte figura hujus mundi opera nostra nosque ipsi prætereamus: quod ne contingat, mandata Dei non prætereamus, sicut nec ullius disciplinæ profectum; quemadmodum plures e sanctis veteribus fecisse compertum est. 558

IX. Urget ut hinc fugiamus, sicut fugit Jacob de patria, et sicut cervi ad fontes; quos qui desiderat, super se animam suam exemplo Susannæ effundat oportet. Quomodo Paulus et Lot fugerint; ac nobis similiter fugiendum sit in supernam civitatem, quoad summus sacerdos moriatur: cum quo et vetus homo noster debet mori. 561

DE JACOB ET VITA BEATA

LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

I. Ad virtutum disciplinam, passionesque coercendas necessarium esse sermonem prudentem, ac mentem rationi intentam: rationem, licet omnino concupiscentiam exscindere nequeat, posse vel gravissimis motibus moderari. 569

II. Passionibus tum animi tum corporis moderari temperantiam: cujus effectus patriarcharum demonstratur exemplis, ac deinde rationis dignitate commendata, eamdem temperantiam divino præcepto muniri Sanctus Doctor ostendit. 571

III. Temperantiam, sapientiam et disciplinam a Domino doceri; unde doctrinæ evangelicæ studendum; item culpam nostram adscribendam esse soli nostræ voluntati, qua vel peccato vel justitiæ servimus; ac demum utra servitus alteri præferenda videatur. 573

IV. Quantum Deus homini concesserit, cum ei Legem dedit, et gratiam adjunxit. Ubi solvuntur duæ quæstiones: Quomodo bona sit Lex, quæ mortem operetur; et quomodo quæ mortem operetur, mors nobis non sit? 575

V. Qua ratione Lex sufficiens non fuerit, sed necessaria fuerit gratia per mortem Christi donata; cum quo nos etiam mori, resurgere, et versari debeamus. 577

VI. Promulgatæ Legis fructus esse peccati confessionem, ac humilitatem immo et gratiam ipsam, et caritatis pignus: sequitur ad gratitudinis officia exhortatio, et beneficiorum homini concessorum enumeratio. 578

VII. Eam in nobis debere esse caritatem, ut nullis adversis a Christo separemur, cum illis non minuatur beata vita: beatam enim vitam reperiri in hominibus, in quibus fuerit vita perfecta; in quo vero hæc consistat. Denique virum perfectum supra casus omnes ac ærumnas eminere. 580

VIII. Sapientem ita delectari sanitate corporis aut liberis, ut si illa amittat, non ideo minus beatum se putet; cum præter summum bonum nihil cupiat. Eum suam ac suorum captivitatem, infirmitates corporeas, ac cetera adversa non formidare, quod nec illis beatitudini quidquam adimatur, nec adjiciatur prosperis. 583

LIBER SECUNDUS.

I. Facta transitione a superiori ad hunc librum, ostendit sanctum Jacob etiam in exsilio fuisse beatum: ac beatitudinis definitionem eidem apprime convenire demonstrat. 587

II. Excusat parentes beati Jacob, et eorum exemplo quemadmodum parentes se erga liberos gerere debeant, docet. Tum cur idem Jacob vicerit, et quænam mysteria illius benedictio contineat, aperit. 588

III. Post benedictionem fratris junioris quare senior advenerit; et cum urgendo obtinuisset ut et ipse benediceretur, ad serviendum fratri fuerit damnatus. Ubi de servitute, ac vera libertate disputatur. 590

IV. Fratri necem minitatur Esau, qua occasione placandæ invidiæ præcepta proponuntur. Ad Labanum profectus Jacob in via Angelorum recreatur apparitione, ac postea bonis amplificatur. 592

V. Jacob divino jussu in patriam revertitur ob Labani ejusque filiorum invidiam. Hæc si exorta sit, quomodo declinanda: qua etiam ratione sapiens inanis numquam esse possit. Post quæ mysterium in Labano generi bona perscrutante, atque in Jacob, ejusque uxoribus designatum exponitur. 593

VI. Angelos in itinere videt S. Jacob. Idem fratri occurrens septies adorat. Denique concordiam ab eo petiturus in castris dormit. Quæ omnia quid significent, aperitur. 596

VII. Jacob cum Deo luctatur, et tacto femoris nervo claudicat. Vim Dinæ illatam fratres ulciscuntur, quos Jacob pater improbat. Is jubetur in Bethel habitare, quo sancta Ecclesia præfiguratur. 597

VIII. Quam sancta et prospera Jacobi senectus; in qua futuras dubiasque res, ac vitæ suæ finem prævidet, nec non agenda disponit. 599

IX. Jacob morti proximus atque oculis captus, tamen beatus ostenditur: cujus præterea multiplex commendatio, sed maxime ob patriarcharum benedictiones, proponitur; ac demum concluditur, nec ipsum nec sanctorum alium propter ærumnas minus beatum haberi oportere. 601

X. Quantæ laudi fuerint sacerdoti Eleazaro supplicia constanter tolerata, propter quæ vere beatus sit judicandus. 604

XI. De admirabili patientia ac fortitudine septem fratrum Machabæorum, quibus mater octava addita, qui suis suppliciis meritum beatæ vitæ acquisierunt. 605

XII. Ut prorsus digna filiis mater septem fratrum Machabæorum martyrum pro invicta fortitudine commendatur. 609

DE JOSEPH PATRIARCHA

LIBER UNUS.

I. Tractatus de Abraham, Isaac, et Jacob cur sancti Joseph sequatur historia. Hic ille tamquam speculum castitatis proponitur; ubi etiam de parentum

amore, ac fratrum invidentia adversus eum, nec non de ejusdem oblivione injuriarum paucis agitur. 617

II. Æqualem esse debere parentum affectum, et filiorum gratiam. Excusatur tamen B. Jacob, ut qui Joseph pluribus virtutibus ornatum aliis prætulerit; immo etiam prophetiæ gratia jam tunc præditum, uti somnia ejus, quæ hic relata exponuntur, declarant. 618

III. Quod supra Jacob dictus sit Josephum objurgasse, id non fecisse ob incredulitatem: quando futuræ Incarnationis præscius eumdem ad fratres misit. Joseph postquam erravit in agro, venit in Dothaim. Eum fratres e longe videntes interimere cogitant: sed mutato consilio vendunt Ismaelitis. Et hæc, itemque tunicæ cruentatio, et lacus ariditas, mysterio passionis adaptantur. 620

IV. Joseph ducitur in Ægyptum, atque a præposito coquorum emitur, in quo Christi sua servitute nos liberantis figura est. In eodem ostenditur in ipsa captivitate libertatem posse retineri; nec non in libertate reperiri captivitatem. Denique omnibus in exemplum proponitur. 625

V. Josephi ob pulcritudinem, sed magis ob pudicitiam commendatio. Is nulla sua culpa adamatus a domina, ac de stupro compellatus, eam repellit, rejectisque vestibus ornatior fugit: illa vero dum eas retinet, atque insontem criminatur, ignominiam suam nudat. Tamen mittitur Joseph in carcerem: at ibi divino præsidio non destituitur. 626

VI. Post brevem invectivam in mulierem, ad spadones hujus etiam auctores injuriæ transit; et demonstrato quam fragilis sit eorum status, alterius somnium ejusque expositionem refert. Hinc sæculi potentiam somnii similem esse ostendit. Deinde mystice laudato Hebræo interprete, invehitur in eunuchum beneficii immemorem. Demum tacite Calligonum perstringens, pauca de regiorum ministrorum statu ac fragilitate subjungit. 629

VII. Educto Joseph de carcere regis somnium proponitur, a quo et explicatur. Hoc Ambrosius tum rebus sui temporis, tum præsenti et futuro sæculo accomodat. Josephi præmia, conjugium, liberos, frumenti distributionem mystice de Christo interpretatur; ac nos ad emendum spiritalia alimenta hortatur. 633

VIII. Exhortatio Jacob ad filios, ut in Ægyptum ad escas coemendas se conferant, quid significet; quid decem eorum, relicto domi Benjamin, profectio? 636

IX. Invalescente fame filii Jacob redeunt in Ægyptum, ducto secum Benjamin ac muneribus delatis. Joseph comiter fratres alloquitur, qui ad convivium invitati, suspicantur sibi parari calumniam. Iidem a Majore domus confirmantur. Quæ omnia de Pauli vocatione ac prædicatione, nec non Judæorum infidelitate exponuntur. 637

X. Paucis de *meridie* præmissis, paratorum munerum illatio, convivii instauratio, et humanissimus Josephi cum fratribus congressus referuntur. Hic fratrem Benjamin videns, deque eo sciscitatus, illi benedixit, atque ad occultandas lacrymas cum recessisset, mox lota facie revertitur. Quibus adjungitur moralis et mystica interpretatio. 640

XI. Inebriantur omnes fratres cum sancto Joseph: ac solius Benjamini sacco inseritur scyphus. Inspiciuntur ordine omnium sacci, et tandem vas illud invenitur, atque istorum mysteria eruuntur; ubi præcipue de donis divinis, ac de Pauli vocatione disputatur. 642

XII. Joseph fratribus se ipsum manifestans, ac eos ad accedendum invitans, atque etiam excusans, quem adversus Judæos adhibiturus erat Christus agendi modum exprimit. Unde elegantissime verborum utriusque instituitur comparatio; et postea Benjamini complexus a Joseph de Paulo obiter explicatur. 644

XIII. Inventos a Joseph fratres gaudet Pharao: ejus erga illos humanitas. Quid munera, quæ Joseph fratribus et præcipue Benjamin confert, atque ad patrem destinat, significent, et quod illos discedentes ad pacem hortatur. De reditu ipsorum in terram Chanaam, et patris audientis filium vivere admiratione. 646

XIV. Israel elevans se venit ad puteum juramenti, ubi et sacrificat. Hunc Deus promissis consolatur, eique spondet fore ut ejus oculi manu Josephi claudantur. Ingrediuntur in Ægyptum septuaginta quinque animæ, ac demum filios ad se convocat Israel: hæc omnia futurorum mysteria. 648

DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM

LIBER UNUS.

I. Ut liberi ad honorem deferendum parentibus impellerentur, magnam vim horum benedictioni Deum indidisse. Paternam benedictionem accipere Josephum festinasse, atque etiam filios patri obtulisse benedicendos: quæ his mysteria contineantur. 655

II. De benedictione Ruben primogeniti, quæ non tam benedictio, quam prophetia est: de Judæorum errore circa ipsam; deque mysteriis per eandem significatis. 657

III. Prædicuntur quæ filiis Simeon et Levi, quorum nominibus Tribus designantur, erant eventura; opinio quoque Judæorum circa mysticam istius benedictionis interpretationem confutatur. 658

IV. De benedictione Judæ, quæ Christo, ejusque incarnationi, passioni, resurrectioni, etc. accommodatur. 661

V. Benedictione Zabulon Ecclesiam, ut portum salutis, atque ejus principes designari. 665

VI. De benedictione Issachar, quæ mystice

de Christo Domino exponitur, præcipue quod nostra sit merces. 666
VII. De benedictione Dan; futurum ex ea tribu Antichristum. Exhortatio ad vitiorum somnum excutiendum: eadem tribus prædicitur ad fidem accessura. 667
VIII. Benedictione Gad tentaturos Dominum Judæos, et vicissim tentandos ab eodem, adumbrari. 668
IX. De benedictione Aser, qua Christi pauperis divitiæ, ac multiplicia in homines dona exprimuntur. 669
X. Benedictionem Nephthalim, fidelium Christo, tamquam viti palmites, hærentium, et mortis vinculis exsolutorum imaginem esse. 670
XI. In benedicendo Joseph longiorem fuisse Jacob, quia præfigurata in eo Christi videbat mysteria. His ejusdem benedictionis partes singulæ applicantur. 671
XII. De benedictione Benjamin; qua mystice Pauli adversus Ecclesiam persecutio, nec non ejusdem conversio atque prædicatio significantur. 676

DE ELIA ET JEJUNIO

LIBER UNUS.

I. Sicut olim Patres cum progrederentur ad bellum, atque in neomeniis diebusque lætitiæ tuba canebant; ita et nobis diebus jejunii, paschalique festo appropinquantibus tuba canendum. 687
II. Quam magna virtus sit jejunii, quamque speciosa ac valida ejus militia, exemplo Christi atque sancti Eliæ comprobatur. 688
III. Jejunii commendatio: deque jejunio sancti Joannis, et qualis esca a nobis quærenda sit. 689
IV. De origine et antiquitate jejunii, a quo primus usus mundi cœpit, de quo prima lex in paradiso constituta fuit, quod tandem quos gula denudaverit, operit. ibid.
V. Noe quod inebriatus fuerit, ob ignorantiam excusatur: et quæ mala ex vini usu nata sint, quæque bona ex ejus abstinentia, propositis utrimque exemplis declaratur. 691
VI. De lege jejunii a Moyse data, et de jejunio ejusdem. Quomodo matrum Samson et Samuelis sterilitatem abstinentia vini fœcundaverit; quibusque cibis Elisæus filios prophetarum aluerit. 692
VII. Tribus pueris in fornacem jejuno stomacho ingressis flammas refrigerium adtulisse; ac leones etiam jejunare Danielis edoctos esse jejunio. 693
VIII. Jejunii commoda, ut magis eluceant, cum gulæ incommodis comparat, ac perturbationum, quas gula inferre solet, elegantissimam subjicit descriptionem; exhortatio ad sobrietatem. 694
IX. Cur potentes vinum bibere prohibeantur. Judith jejunans Holofernem obtruncat: iisdemque artibus populum suum liberat Esther, cui pœnas ebrius Aman exsolvit: jejunii laudes enumerantur. 696
X. Mystica mensa jejunio comparatur. Quæ fames faciat acceptabile jejunium; quid vero sit quod dicitur: *Cum jejunatis, ungite caput vestrum*, moraliter ac mystice disquiritur. 697
XI. Jejunii virtus amariorum utilitate illustratur; et esca licet dulcis, quam noxia sit, Esau et Jacob historia ostenditur; sequitur quoque exhortatio ad jactantiam in jejunio declinandam. 700
XII. Quemadmodum in omne facinus præcipitet ebrietas; quamque illa ridicula sit et odiosa, eleganter describitur: nonnulla de luxurioso adolescente ad philosophiam converso adjiciuntur. 701
XIII. Militarium hominum convivia cum pugna quadam atque spectaculo comparantur; et eorum partes singulæ, et quasi quædam protasis, epitasis et catastrophe quam diligentissime describuntur. 702
XIV. Reprehenduntur qui convivia ad temulentiam præparant: et major esse vini, quam veneni vis, ostenditur. 704
XV. Se non omnia dixisse quæ in ebrios dici poterant ostendit exposito quodam Isaiæ loco: unde in lasciviam popinonum invehitur; et quædam de calice aureo Babylonis, et vase apostolico subjungit. 705
XVI. Ebrios Caini ac persecutorum Domini similes esse, immo dæmoniacis ipsis miseriores: iidem suis coloribus depinguntur; in quos Jeremiæ verba cadere declarat sanctus Doctor. 707
XVII. De obtestationibus, sacramentis ac propinationibus compotantium. Quomodo sæpe secretiora vino extorqueantur. Et de prodigiosa quadam bibendi ratione, et quam ea sit valetudini perniciosa. 708
XVIII. Feminarum ebrietas quam sit ipsis propudiosa, ac perniciosa spectantibus: dein quantum bonum sit sobrietas, et quantum malum intemperantia, exemplo Israelitarum patefacit. 710
XIX. Luxuriosis exitium Isaiæ prophetia denuntiari: mare a mercatoribus, in quorum avaritiam invehitur, sollicitari non debere; cum non ad periculum, sed ad escam, et non hominibus, sed piscibus ad perambulandum fuerit datum: postremo qua ratione navibus comparentur voluptuosi. 711
XX. In verborum vilitate sæpius majorem inesse efficaciam. Quomodo canticum meretricis nationum congregatio cantaverit: exhortatio ad morum conversionem, nec non ad peccata eleemosynis redimenda. 712
XXI. Prophetis etiam futura præsentia esse: item mundum ex Isaiæ vaticinio non injuria destruendum, ad quam rem illustrandam perelegans adhibetur stadii comparatio. Inde nos athletas esse, atque ad coronam exerceri sedulo oportere docet; ac tandem Christum ut adventum suum maturet, adprecatur. 714
XXII. Fugiendas comessationes, ne se a nobis Moyses cum levitis separet, et quomodo adhuc veniat. Item quosnam rescindi jubeat Apostolus. Post hæc nondum baptizati ad hanc tantam gratiam invitantur, explosis ad extremum quorumdam excusationibus. 716

DE NABUTHE JEZRAELITA

LIBER UNUS.

I. Quomodo exemplo Nabuthe et Achab pauperes quotidie a divitibus opprimantur; cum tamen natura omnes produxerit, et sepulcrum æquales accipiat: quam ob rem Ambrosius fastum ac stultitiam divitum insectatur. 725

II. Divites quanto magis abundant censu, tanto pauperiores esse affectu, uti in Achab et Nabuthe contentione planum fit. Mox proposito Scripturæ textu, petitio illa *da mihi* quam abjecta sit, perpenditur. 726

III. Non tam propter utilitatem divites aliena concupiscere, quam ut alios homines excludant. Quam inane desiderium, quod eos brutis ipsis inferiores esse convincit: quam turpe sit paternam possessionem ob luxuriam divendere: quam impatienter divites repulsam ferant. 728

IV. Cur dicatur Achab panem suum non manducasse. Abstinentiæ divitum ac pauperum comparatio. Quanta sit stultitia heredibus opes sollicite comparare: divitis cujusdam sordida avaritia. 729

V. Multorum pauperum sanguine ac vita constare divitum mensas: de patre quodam, cujus a divite coacti ad vendendum filium dolor ac æstus animi pulcherrime describuntur: item immanem esse divitum duritiem, quam sumptu suo et luxu ipsæ augent mulieres. 730

VI. Quam nulla sit opum efficacia; et cur illæ divitiæ appellentur. Miseriorem esse divitum quam mancipiorum servitutem: et locus Evangelii: *quid faciam.... destruam horrea mea,* etc. pie ac facunde expenditur. 733

VII. Eumdem locum B. Doctor prosequens, ostendit avaros cum de bonis benefacere deberent, malle pecunias in ædificando consumere; et magis enormitate pretiorum, quam ubertate proventuum delectari: docetque quo fructus suos secure possint recondere. 735

VIII. Incogitantem avarum morte urgeri, eumque jure stultum vocitari memorato Evangelii loco: quanto melius pecuniæ distribuantur, quam retineantur; et quam inepte se se ab impertienda eleemosyna divites excusent. 736

IX. Quomodo Jezabel quæ est avaritia, divitibus possessionem, quam contra justitiam desiderant, polliceatur. 738

X. Divites cum aliena rapere non possunt, præ tristitia cibum non capere: quid vero jejunium aut preces Deo acceptas reddat: deinde quam contraria Deus præcipiat, et ipsi faciant. 789

XI. Nabuthe a duobus falsis testibus accusatus lapidatur; Achab inde primo tristitiam simulat, mox in ejus invadit possessionem. Quam sententiam in ipsum Deus pronuntiaverit; et cur meretrices in ejus sanguine dicantur se se lavaturæ: de supplicio Jezabel. 740

XII. Avarum egenum ac profugum esse. Quam abjectus fuerit rex Achab coram Elia; et quomodo peccator semper deprehendatur; unde divites ad legitimum divitiarum usum stimulantur. 741

XIII. Divites in prosapia insulse gloriari, cum ipsi non raro dedecori sint majoribus: aurum offensionis lignum esse. Quanta insit divitibus adversus pauperes immanitas; et qualis divitem commendatio deceat. 748

XIV Quo divites ad emendam auro libertatem ac salutem inducat, varias rationes proponit: quæ veræ divitiæ sint, docet; nec non quibus Deus innotescat, et ubi locus ejus in pace fiat, aperit. 745

XV. Qui divitiis uti non noverint, eos illarum servos esse, ac dormire somnum suum. Quomodo anima currus dicatur, et caro equus vigore mentis agitandus: quid inter agitatorem, equitem atque adscensorem sit discriminis. 747

XVI. Divites, ut quiescant a flagitiis, ac Domino confiteantur, impellit. Quomodo ipsis dicatur *orate et reddite;* quid autem orationem ac dona Deo commendet. Denique memorata verba etiam pauperibus accomodantur, et quis a Deo recedat, ostenditur. 748

XVII. Cur Achab, cui Deus ob pœnitentiam ejus promiserat veniam, tamen victus atque occisus fuerit: hujus rei duplex ratio: unde concluditur, etiam indignis promissa sua Deum servare. 750

DE TOBIA

LIBER UNUS.

I. Proponit se de Tobiæ virtutibus quas historice Scriptura commemorat, brevius dicturum: et primo quî captivitatem, et in ipsa ob exhibitam sepulturam, exsilium tulerit, narrat; deinde quomodo reversus ab eodem officio non destiterit: ubi et hoc mortuos sepeliendi munus prædicatur. 759

II. Qua ratione Tobias cœcitatem tulerit, ne quid furti admitteretur caverit, et commodatam Gabelo pecuniam non repetierit, nisi senio fessus. Hac occasione exorditur sanctus Doctor tractationem de usura, et fœnus gratuitum commendans, usurarium detestatur. In qua quidem usuræ damnatione præceptum eleemosynæ in pauperes et mandata antiqui Fœderis urget, quidve præcise sentiat aperit illo effato: *Prosit alii quæ tibi otiosa est pecunia.* 760

III. Ambrosius fœneratorum inhumanitatem in pauperes, et eorum artes quibus

illos sibi addicunt, ob oculos ponit, ac demum in eosdem invehitur, manifeste loquens de mutuo quo pauperes premerentur. 762

IV. De mutuo, ut supra, damnans fœneratores, eos Judæ et diabolo comparat et ex vocabulis *creditoris, fœnoris, sortis* ac *debitoris* eorum malitiam carpit. 763

V. De usura quoad prodigos. Pecunia fœneratorum mari comparatur: hanc ubi quis accepit, statim nebulonum turbam ad se adtrahit; ubi et de sortibus utriusque Testamenti. Consumpta per intemperantiam illa pecunia, miserum ad vendendam suppellectilem fœnerator adigit, aut inducias concedit, sed bellicis ipsis tristiores: sequitur demum nimis sera stultitiæ pœnitentia. 765

VI. De usura quoad incautos adolescentes. Quanta moliantur fœneratores ut illos illaqueent et deprædentur. 767

VII. Quam sollicite fœneratorem fugiat debitor, et cujusmodi sit utriusque occursus: quomodo hic dilatione accepta magis irretitus ad vendenda prædia adigatur; ac tandem omnibus destitutus et ad vincula paratus in desperationem incidat. 768

VIII. Liberos pro paternis debitis per summam indignitatem sub hasta vænire: sed huic malo subvenire posse neminem, cum expleri nequeat fœneratoris avaritia; quam in rem Scripturæ locus explicatur, simulque ostenditur materiam prævaricationis etiam in mutuatario esse fœnerationem. 771

IX. Peccati fœneratorem diabolum esse, qui Salvatori etiam divitias suas ostentarit; ei fœneratorem haud absimilem esse: demum sermo fit de centesima usuræ, ac centesima ove, deque creditoris nomine quod sibi imponit verus exactor. 772

X. Fœneratori cujusdam ne debitoris cadaver ad sepulturam efferretur, prohibentis, atque ab Ambrosio castigati, historia. 773

XI. Usuram etiam ab aleatoribus exigi, quorum in lusu varia fortuna est, sed lucrum semper uni cedere fœneratori. Hujus in illos quanta tyrannis, et quæ leges sint aleatorum. Postremo barbarorum quorumdam furor in ludendo aleæ describitur. 774

XII. Quam dira fœneratorum exactio: de variis vocabulis quibus ipsi utuntur. Eorum pecunia comparatur cum echidna aliisque serpentibus; cur etiam usuras Græci τόκους dixerint, explicatur. 776

XIII. Usuræ etymologiam prosequens ostendit illam leporibus ipsis, ac plantis quibuslibet fœcundiorem esse, fœneratorisque aviditate omnem aliam superari: dein ad institutam usuræ cum animalibus ac plantis comparationem redit. 777

XIV. Usuram prohiberi lege divina, unde et sumptum est illud Catonis, *fœnerare est hominem occidere:* vestimentum pignori acceptum ante noctem reddendum esse; ac fœnoris nomine intelligendum, quidquid præter sortem exigitur: sequitur demum extorsionum divitibus familiarium reprehensio. 779

XV. Alienigenam a quo usuras licet exigere, solum esse eum, quem licet occidere: fratrem vero esse ejusdem vel fidei vel juris consortem: quamlibet usuram proscribi: benedictiones ejus qui ab illa abstinuerit, et exhortatio ad misericordiam et veritatem. 782

XVI. Evangelico præcepto fœnerandum his, a quibus nihil exspectetur, immo etiam inimicis: uberrimum fœnus illius esse, qui Domino fœneraverit: nec diffidendum ipsius paupertati, quæ veras largitur divitias. 784

XVII. Occurritur objectioni, qua nonnulli negant generaliter prohibitum ne pignus retineatur, sed ad pauperum pignora Legem restringunt. 785

XVIII. Ut objicientibus nos divina lege ad fœnerandum incitari fiat satis, inquiritur quid justus v. g. Petrus fœnori dare valeat; ostenditurque suos illi sermones esse, quos fœneret. 787

XIX. Judæos primo gentibus fœnerasse, postmodum gentes in Christum credentes vicem illis reddidisse, quod pecuniam suam amisissent: ejusdem pecuniæ laus, atque ad illam fœnerandam exhortatio: et quo pacto in ea re Israelitis antepositæ fuerint nationes. 788

XX. Præmisso pignoris, commendati, ac depositi discrimine, ostendit spirituale pignus esse, quod reddi Lege jubeatur; corporeum tamen etiam reddi oportere: qui verbum Dei audierit debitorem esse, nec ab eo pignus tollendum. De evangelicis vestimentis; et de tunica quam omnes jubemur induere. Bonum amictum esse Dei verbum; pignus Dominicæ sortis, sapientiæ vestimentum, verbum coangustandum. 789

XXI. Reprehenduntur ii qui cum solvere nequeant, mutuum sumunt. Iidem quam abjecti; et quemadmodum ad conditam diem non reddentes ex amicis inimicos faciant; unde nulli mutuum sumendum concluditur. Quid per molam et lapidem supermolarem non obliganda intelligatur. 793

XXII. Quem fœneratorem imitari debeamus; et quomodo Ecclesiæ Deus plus dederit, cui et ipsa plus reddidit non exigenti; deque divina misericordia ac judicii dispensatione. 794

XXIII. Oggerentibus usuræ antiquitatem reponitur, etiam culpam antiquam esse, quam solutum Christus venerit, invexerit autem diabolus: huic fœneratores adsimilari, nec non etiam eos qui fidejussorem obligant, in quo sibi alterum parant inimicum. Quam cavendum ne quis pro alio se obliget, aut pro summa suis majore facultatibus. 795

XXIV. Quomodo Tobias in mercedis solutione nobis imitandus; quodve fœnerandi genus idem nos doceat. 797

ICONUM XYLOGRAPHICARUM
HUJUS VOLUMINIS ARGUMENTA

Sub initio voluminis : Thema ex D. Augustini Confessionum lib. VI, c. III his verbis contentum: « Cum legebat (Ambrosius scilicet) oculi ducebantur per paginas et cor intellectum rimabatur, vox autem et lingua quiescebant. Sæpe cum adessemus, non enim vetabatur quisquam ingredi, aut ei venientem nuntiari mos erat, sic eum legentem vidimus tacite, et aliter numquam: sedentesque in diuturno silentio (quis enim tam intento esse oneri auderet?) discedebamus. »

In oculo frontis : Sanctus Joseph cum puero Jesu.

In litera præfationis capitali:

Q — Basilica S. Ambrosii Mediolani.

In capite Hexaemeronis: Deus creator omnipotens.

In literis singulorum librorum capitalibus:

T — In principio creavit Deus cœlum et terram.

D — Deus dividit aquas ab aquis.

D — Deus congregat aquas, apparere facit aridam, herbasque germinare.

Q — Fiant luminaria in firmamento.

V — Producant aquæ reptile animæ viventis et volatile super terram.

S — Fecit Deus bestias terræ.

E — Serpens callidior cunctis animantibus terræ insidet arbori scientiæ boni et mali ad insidiandum protoparentibus.

D — Abel et Cain offerunt munera Domino de fructibus terræ et pecudum.

H — Cain post occisionem fratris.

N — Arca Noe supernatans aquis.

A — Abraham tres vidit et unum adoravit.

M — Dominus dicit ad Abraham: Egredere de terra tua.

I — Agar ejecta e domo heri sui.

Q — Anima justi morientis ad cœlum volat.

F — Solitarius, qui valedixit seculo, orans in deserto.

N — Jacob Patriarcha.

S — Jacob cum Angelo luctans.

S — Joseph interpretatur somnia Pharaonis.

P — Jacob filiis suis benedicit.

D — Elia jejunans in solitudine.

D — Nabuthe lapidato, canes lingunt sanguinem Achab a Deo percussi.

L — Tobias senex mittit filium suum ad Gabelum.

INDEX GENERALIS

HUJUS PRIORIS TOMI

Dedicatio . . . . . Pag. v
Approbationes ecclesiasticæ . . . . . » vii
Præfatio de nova hac mediolanensi omnium quæ supersunt Sancti Ambrosii operum editione . . . . . » ix
De Sancto Ambrosio *præcipua* Sanctorum Patrum *aliorumque veterum Ecclesiasticorum scriptorum* testimonia . . . . . » xxvi
Testimonium e Concilio Œcumenico Vaticano . . . . . » xxix
Augustinus *de Ambrosio et ex Ambrosio* . . . . . » *ibid.*
De Quibusdam lucubrationibus *e Divi Ambrosii Operibus* . . . . . » xliii
Præfatio *ad libros* Hexaemeron . . . . . » xlv
HEXAEMERON. — *Liber primus* . . . . . » 1
» *Liber secundus* . . . . . » 27
» *Liber tertius* . . . . . » 41
» *Liber quartus* . . . . . » 79
» *Liber quintus* . . . . . » 105
» *Liber sextus* . . . . . » 155
Præfatio *ad librum* De Paradiso . . . . . » 195
DE PARADISO. — *Liber unus* . . . . . » 197
Præfatio *ad libros* De Cain et Abel . . . . . » 245
DE CAIN ET ABEL. — *Liber primus* . . . . . » 247
» *Liber secundus* . . . . . » 271
Appendicula *ad librum* De Paradiso . . . . . » 295
Præfatio *ad librum* De Noe et arca . . . . . » 297
DE NOE ET ARCA. — *Liber unus* . . . . . » 301
Fragmentum *libri* De Arca Noe *ex Augustino* . . . . . » 360
Præfatio *ad libros* De Abraham . . . . . » 361
DE ABRAHAM. — *Liber primus* . . . . . » 365
» *Liber secundus* . . . . . » 405
Præfatio *ad librum* De Isaac et anima . . . . . » 455
DE ISAAC ET ANIMA. — *Liber unus* . . . . . » 457
Præfatio *ad librum* De Bono mortis . . . . . » 495
§ 1. — *De libri subjecto, scopo, et tempore quo conscriptus est, deque exemplaribus pro hac editione specialiter recensitis* . » *ibid.*
§ 2. — *De Ambrosii doctrina quoad animarum habitacula post mortem* . . . . . » *ibid.*
§ 3. — *De libri IV Esdræ auctoritate* . . . . . » 497
DE BONO MORTIS. — *Liber unus* . . . . . » 501

Præfatio *ad librum* De Fuga sæculi . . . . . Pag. 533
DE FUGA SÆCULI. — *Liber unus* . . . . . » 537
Præfatio *ad libros* De Jacob et Vita beata . . . . . » 565
DE JACOB ET VITA BEATA. — *Liber primus* . . . . . » 569
» *Liber secundus* . . . . . » 587
Præfatio *ad librum* De Joseph Patriarcha . . . . . » 613
DE JOSEPH PATRIARCHA. — *Liber unus* . . . . . » 617
Præfatio *ad librum* De Benedictionibus Patriarcharum . . . . . » 653
DE BENEDICTIONIBUS PATRIARCHARUM. — *Liber unus* . . » 655
Præfatio *ad librum* De Elia et jejunio . . . . . » 681
§ 1. — *De objecto libri, ejus partibus, titulo, affinitate cum quibusdam Divi Basilii homiliis, occasione scribendi, et tempore quo editus sit* . . . . . » *ibid.*
§ 2. — *De antiquo quadragesimali jejunio in Mediolanensi Ecclesia* . . . . . » 683
§ 3. — *De conviviis super martyrum sepulcra celebratis* . » *ibid.*
DE ELIA ET JEJUNIO. — *Liber unus* . . . . . » 687
Præfatio *ad librum* De Nabuthe Jezraelita . . . . . » 721
DE NABUTHE JEZRAELITA. — *Liber unus* . . . . . » 725
Præfatio *ad librum* De Tobia . . . . . » 753
§ 1. — *De libro de Tobia in se spectato* . . . . . » *ibid.*
§ 2. — *De doctrina circa usuram hoc libro proposita* . . . » 755
DE TOBIA. — *Liber unus* . . . . . » 759
Appendicula *ad librum* De Tobia . . . . . » *799
Elenchus manuscriptorum necnon editorum codicum *ad quos in editione concinnata a Patribus Ordinis Benedictini Congregationis Sancti Mauri exacta et castigata sunt ea Sancti Ambrosii Opera quæ hoc primo volumine comprehenduntur* . . . . . » 801
Elenchus exemplarium *quæ ad hanc parandam editionem jugi examine discussa sunt quoad libros qui hoc priori volumine exhibentur* » 805
Index locorum Sacræ Scripturæ *quæ hoc volumine declarantur* . . » 807
Index rerum et sententiarum, *etc.* . . . . . » 821
Index rerum notabilium *quæ in notis explicantur* . . . . . » 847
Index *quo exhibentur* argumenta Capitulorum *quæ in libris hujus prioris tomi continentur* . . . . . » 851
Iconum xylographicarum *hujus voluminis argumenta* . . . . . » 881

FINIS PRIORIS TOMI.

DATE DUE

GAYLORD	PRINTED IN U.S.A.

GTU Library
2400 Ridge Road
Berkeley, CA 94709
For renewals call (510) 649-2500
All items are subject to recall.

GTU Library
3 2400 00164 5443